DHARMASINDHU

BY

KÂSHINÂTHOPÂDHYÂYA.

EDITED

BY

KRISHNÀJEE RÁMACHANDRA SHÂSTRI NAVARE.
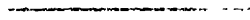
PUBLISHED BY

JANÂRDAN MAHÂDEV GURJAR,

BOOKSELLER & PUBLISHER RAMWADI BOMBAY.

BOMBAY

PRINTED AT THE "NIRNAYA-SÂGARA" PRESS
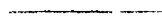
1888.

श्रीः

धर्मसिंधुः

विद्वद्वर्यकाशीनाथोपाध्यायविरचितः।

स च

नवरेइत्युपाभिधरामचंद्रात्मजेन

कृष्णशास्त्रिणा

यथामतिसंशोधितः टिप्पण्यादियुक्तीकृतश्च ।

मुंबय्याख्यराजधान्यां निर्णयसागरमुद्रायंत्रालये

गुर्जरोपाह्वमहादेवसूनुना

जनार्दनशर्मणा

मुद्रितः प्रकाशितश्च ।

प्रथमावृत्तिः

शकाब्दाः १८१० सनाब्दाः १८८८

उपोद्घातः

अस्मिन् जगति हिरण्यगर्भप्रभृतयोदेवासुरमनुष्यपशुपक्षिमृगसरीसृपादिस्थावरपर्यन्ताः सर्वे प्राणिनः स्वस्वप्रारब्धानुरूपसुखदुःखफलभोगिनो वर्त्तंते । तत्र प्रारब्धंनाम पूर्वार्जितं कर्म तच्च द्विविधम् पुण्यात्मकं पापात्मकंच । तत्र पुण्यात्मकं वेदस्मृतिपुराणविहितं तद्भिन्नं शास्त्र-प्रतिषिद्धं आधिव्याधिनरकादिहेतुभूतं पापात्मकम् । तत्र ऐहिकैश्वर्यसंपदादिपारलौकिक-स्वर्गादिजन्ममरणमोक्षपूर्वकात्यंतिकदुःखनिवृत्तिरूपकैवल्यसुखसंपिपादयिषुभिः सर्वदा वेदादिविहितं कर्मैवाचरणीयम् । यद्यपि ज्ञानादेवतुकैवल्यमिति कैवल्यस्य ज्ञानैकसाध्यत्वमुपपादितं तथापि चित्तशुद्धिद्वारा ज्ञानसंपादकत्वं कर्मणएवास्तीतिकैवल्यप्रयोजकत्वं कर्मणएव ॥

आदौ स्ववर्णाश्रमवर्णिताः क्रियाः कृत्वा समासादितशुद्धमानसः ॥ समाप्य तत्पूर्वमुपात्तसाधनः समाश्रयेत्सद्गुरुमात्मलब्धये ॥ १ ॥ इत्याद्युक्तत्वात् ॥

अपिच कर्मणा समृद्धस्य बलिराजस्य सकलदेवैः सह साक्षाद्भगवतोऽप्यन्यकर्मणा अजेयस्य षड्गुणैश्वर्यसंपन्नोपिभगवान् तद्गृहे याच्ञाकरणपूर्वकं दासीभूतोऽवतस्थे किंताद्दक्कर्मणा कर्त्तुमशक्यम् अतएवभगवद्गीतायांभगवतोक्तम् कर्मणैवहिसंसिद्धिमास्थिताजनकादय इति ।

यद्यपि श्रीमद्भागवते । श्रेयःस्रुतिंभक्तिमुदस्य तेविभो क्लिश्यन्तियेकेवलबोधलब्धये ॥ तेषामसौक्लेशलएवशिष्यतेनान्ययथा स्थूलतुषावघातिनाम् ॥ इत्यनेनभक्तेः प्राधान्यमुक्तं तथापि सा भक्तिः कर्मण्यन्तर्भवत्येव तस्याउपासनारूपकर्मात्मकत्वात् भगवद्गीतायांचोक्तम् ॥ कर्म ब्रह्मोद्भवंविद्धिब्रह्माक्षरसमुद्भवम् ॥ तस्मात्सर्वगतं ब्रह्म नित्यंयज्ञे प्रतिष्ठितम् ॥ १ ॥ देवान् भावयतानेन तेदेवाभावयन्तुवः ॥ परस्परं भावयन्तः श्रेयः परमवाप्स्यथ ॥ १ ॥ इत्यनेनमोक्षाख्यपरमोत्कृष्टश्रेयःसाधनता कर्मणएवोपपादिता अतएवचश्रीमद्भागवतेदशमस्कन्धे बहुकालंदेवकार्यसाधनपरायणतया देवैर्दत्तवरायाऽपिमुचुकुन्दाय भगवान् क्षात्रधर्मकृतहिंसाजन्यकल्मषनिरसनार्थंतपस्याचरणमुपदिशन्मोक्षसाधनोपायमाह ॥

क्षात्रधर्मेस्थितोजन्तून्न्यवधीर्मृगयादिभिः ॥ समाहितस्तत्तपसा जह्यघंमदुपाश्रितः ॥ १ ॥ जन्मन्यनन्तरेराजन् सर्वभूतसुहृत्तमः ॥ भूत्वाद्विजवरस्त्वंवैमामुपैष्यसिकेवलम् ॥ २ ॥ इति

तस्माद्ब्राह्मणादिभिः स्वस्ववर्णाश्रमधर्मानुरोधेनपुरुषार्थचतुष्टयसाधकं कर्माचरणीयमिति-सिद्धम् । तच्चकर्म अनेकमहर्षिप्रणीतत्वाद्दुरवबोधमासीत् तस्यसर्वेषां सम्यक्प्रबोधनाय महाविद्वांसः कृपालवो माधवादयोमहर्षिप्रणीतस्मृत्यादिभ्यः सकलसारं समुद्धृत्य ग्रंथान्निबबन्धुः ॥

आधुनिकजनानामनधीतधर्मशास्त्रीयमीमांसादिग्रन्थानां धर्मजिज्ञासूनां सुखेन बोधाय परमकृपालुतया सार्द्रहृदयाः पंडिताः काशीनाथोपाध्यायाः माधवनिर्णयसिन्ध्वादिग्रन्थसिद्धार्थान् विविच्य निर्णयसिन्धुक्रमेणैव धर्मसिन्धुसाराख्यं ग्रन्थं व्यतनिषुः ॥

काशीनाथोपाध्यायाश्च सप्तदशशतपरिमिते (१७००) शालिवाहनशकाब्दे श्रीपण्ढरीक्षेत्रे महासाधवः श्रीविठ्ठलस्य परमभक्ता महाभागवताः व्याकरणादिचतुःशास्त्रनिपुणा अभूवन्। येषां शिष्यप्रशिष्यादिपरंपरया कर्नाटकदेशोमहाराष्ट्रदेशश्च व्याप्तोऽभूत्। येषामध्येतॄणां शिष्याणामुपजीविकार्थं तेभ्यः श्रीमन्तो बाजीरावपेशवे राजानः प्रतिवर्षं विंशतिसहस्त्ररूप्यकपरिमितं वेतनमददुः। तदन्तर्गतं द्विसहस्त्रपरिमितं वेतनं तत्पुत्रादीनां वंशपरंपरयाऽधुनाऽपि प्रचरति । श्रीमद्भागवतस्थवेदस्तुतेः श्रीधरीयटीकायाः व्याख्या अतीव समीचीना श्रीधरीयाभिप्रायप्रकाशिनी काशीनाथोपाध्यायविरचिता समुल्लसति ।

अयंधर्मसिन्धुः आकाशभूमिवसुभूपरिमिते १८१० शालिवाहनशकाब्दे गुर्जरोपाह्वमहादेवात्मजेन जनार्दनशर्मणा पूर्वमुद्रितं पुस्तकद्वयं प्राचीनं हस्तलिखितं पुस्तकद्वयंच संपाद्य शोधयित्वाप्रकाशितः। अस्य ग्रन्थस्य धर्मसिन्धुसारमित्येव नाम ग्रन्थकर्त्रा स्थापितं तदेव नामास्माभिरपि प्रतिपृष्ठोपरितनभागे दत्तम् किंतु अधुना लोके धर्मसिन्धुरित्याख्यया प्रसिद्धइति कृत्वा उपरितनपत्रे अस्माभिः धर्मसिन्धुः इति बृहदक्षरैर्मुद्रितमितिशिवम् ॥

मुद्रणव्यवस्थाचेत्थम् अस्मिन्ग्रन्थस्थसर्वविषयाणां सम्यक्प्रबोधनाय प्रायशो येमुख्याविषयास्तान्पृथक्कृत्य पंक्त्यादौअनुक्रमांकपूर्वकं विषयसूचकमवतरणं दत्त्वा तथैवाभ्यन्तरविषयसूचकानि सूक्ष्मायसाक्षरैरवतरणानि वामभागेदत्तानि । अपिच षट्त्रिंशदेकादशीभेदानां ग्रंथकर्त्रैव लिखितं कोष्टकं एतद्ग्रन्थोक्तान्युदाहरणानिमेलयित्वामुद्रितम् । " " एतादृशचिह्नमध्ये संक्षिप्तैकादशीनिर्णयश्लोकाः प्राचीनास्तद्व्याख्या नवीनाच दत्ता तथा गोत्रप्रवरकोष्टकमन्येऽपि विषयाः सूक्ष्मायसाक्षरैर्दत्ताः अस्य ग्रंथस्य संशोधनकार्यमतीव महत् विद्वद्भिश्च कर्तुं शक्यमहंचाल्पमतिस्तथापि मया अल्पमत्यनुरोधेन यथावकाशं संशोधितं तत्र भ्रान्तेः पुरुषधर्मत्वात् धावतः स्खलनं यत्रक्वचन जायते इतिन्यायेन यन्न्यूनातिरिक्तं पतितं तत्सर्वं विद्वद्भिः सोढव्यमितिविज्ञप्तिः ॥

शोधयिता

नवरेइत्युपाह्व रामचन्द्रात्मजकृष्णशर्मा.

एतद्ग्रंथमुद्रणारंभे गीर्वाणभाषायां धर्मशास्त्रादिषुचनिमग्नगंभीरबुद्धिभिः सौजन्याद्यनेकगुणशालिभिः आङ्ग्लभौमभाषायांनिपुणतरैः बीए. एल्. एल्. बी. इत्युपपदधारिभिः बडोदाख्यराजधान्यां न्यायाधीशपदारूढैः आठल्ये इत्युपाह्वैः वासुदेवात्मजयशवंतशर्मभिः (बापूसाहेब आठल्ये) एभिः कृतासु सूचनासुमध्ये या अस्माभिर्ग्रहीतुंशक्यास्तागृहीतास्ताभिस्तेषांबहूपकृताःस्मः इति ।

गुर्जरोपाह्वोमहादेवात्मजो-

जनार्दनशर्मा ।

अथ धर्मसिंधोरनुक्रमणिका।

तत्र प्रथमपरिच्छेदस्यानुक्रमणिका

अथद्वितीयपरिच्छेदस्यानुक्रमणिका

अथतृतीयपरिच्छेदपूर्वार्धस्यानुक्रमणिका.

इति धर्मसिन्धुसारस्यानुक्रमणिका समाप्तः

अथ धर्मसिन्धुसारम्

प्रथमपरिच्छेदः

श्रीगणेशायनमः श्रीपाण्डुरङ्गायनमः । श्रीविठ्ठलं सुकरुणार्णवमाशुतोषं दीनेष्टपोपमघसंहतिसिन्धुशोषम् । श्रीरुक्मिणीमतिमुषं पुरुषं परं तं वन्दे दुरन्तचरितं हृदि संचरन्तम् १ वन्दे प्रतिघ्नन्तमघानि शंकरं धत्तां स मे मूर्ध्नि दिवानिशं करम् । शिवां च विघ्नेशमथो पितामहं सरस्वतीमाशु भजेऽपि तामहम् २ श्रीलक्ष्मीं गरुडं सहस्रशिरसं प्रद्युम्नमीशं कपिं श्रीसूर्यं विधुभौमविद्गुरुकविच्छायासुतान्षण्मुखम् । इन्द्राद्यान्विबुधान् गुरूंश्च जननीं तातं त्वनन्ताभिधं नत्वार्यान्वितनोमि माधवमुखान्धर्माब्धिसारं मितम् ३ दृष्ट्वा पूर्वनिबन्धान्निर्णयसिन्धुक्रमेण सिद्धार्थान् । प्रायेण मूलवचनान्युज्झित्य लिखामि बालबोधाय ४

१ तत्रकालः षड्विधः वत्सरः अयनं ऋतुः मासः पक्षो दिवस इति वत्सरः पञ्चधा चान्द्रः सौरः सावनो नाक्षत्रो बार्हस्पत्य इति शुक्लप्रतिपदादिदर्शान्तैश्चैत्रादिसंज्ञैर्द्वादशभिर्मासैश्चतुःपञ्चाशदधिकशतत्रयदिनैः सतिमलमासेत्रयोदशभिर्मासैश्चान्द्रो

वत्सरादिकालः वत्सरः चान्द्रस्यैवप्रभवोविभवःशुक्लइत्यादयःषष्टिसंज्ञाः मेषादिषु द्वादशराशिषुरविभुक्तेषुपञ्चषष्ट्यधिकशतत्रयदिनैः सौरोवत्सरः संपद्यते षष्ट्युत्तरशतत्रयदिनैःसावनः वक्ष्यमाणैर्द्वादशभिर्नाक्षत्रमासैर्नाक्षत्रोवत्सरः सचचतुर्विंशत्यधिकशतत्रयदिनैःस्यात् मेषाद्यन्यतमराशौबृहस्पतिनाभुक्तेबार्हस्पत्यः सचएकषष्ट्यधिकशतत्रयसङ्ख्यदिनैर्भवति कर्मादौसंकल्पेचान्द्रवत्सरएवस्मर्तव्योनान्यः अयनंद्विविधं दक्षिणमुत्तरंच सूर्यस्यकर्कसंक्रान्तिमारभ्यषड्राशिभोगेनदक्षिणम् मकरसंक्रान्तिमारभ्यराशिषट्कभोगेनोत्तरायणम् ऋतुर्द्विविधः सौरश्चान्द्रश्च मीनारम्भोमेषारम्भोवा सूर्यस्यराशिद्वयभोगात्मकोवसन्तादिषट्संज्ञकः सौरऋतुः चैत्रमारभ्य मासद्वयद्वयात्मकोवसन्तादिषट्संज्ञकश्चान्द्रः मलमासेतुकिंचिदूननवतिसङ्ख्यैर्दिनैश्चान्द्रऋतुः श्रौतस्मार्तादौचान्द्रर्तुस्मरणंप्रशस्तम् मासश्चतुर्धा चान्द्रः सौरः सावनो नाक्षत्र इति शुक्लप्रतिपदादिरमान्तः कृष्णप्रतिपदादिःपूर्णिमान्तोवाचान्द्रोमासः तत्रापि शुक्लादिर्मुख्यः कृष्णादिर्विन्ध्योत्तरएवग्राह्यः अयमेवचैत्रादिसंज्ञकःकर्मादौस्मर्तव्यः केचि-

---

१ प्रायेण मूलवचनान्युज्झित्य लिखामीत्यस्य प्रायेण निर्णयसिंध्वादिनिबंधस्थानि ऋषिप्रणीतानि मूलवचनानि उज्झित्य उत्सृज्य मूलवचनसिद्धार्थान् लिखामीत्यर्थः । दिवादेराकृतिगणत्वेन तत्स्थादुत्पूर्वाज्झिहानौ इत्यस्माद्धातोः ल्यपि ह्रस्वस्येति तुकि च उज्झित्येति सिद्धम् । प्रायेण मूलवचनान्युत्सृज्येति पाठोवा।

न्मीनराशिमारभ्यसौराणांचैत्रादिसंज्ञामाहुः अर्कसंक्रान्तिमारभ्योत्तरसंक्रान्त्यवधिः सौरोमासः त्रिंशद्दिनैःसावनः चन्द्रस्याश्विन्यादिसप्तविंशतिनक्षत्रभोगेननाक्षत्रोमासः प्रतिपदादिपौर्णिमान्तःशुक्लपक्षः प्रतिपदादिदर्शान्तःकृष्णपक्षः दिवसःषष्टिघटिकात्मकः इतिश्रीधर्मसिन्धुसारेप्रथमोद्देशः १

२ अथसंक्रान्तिनिर्णयउच्यते—मेषेसूर्यसंक्रान्तौप्रागूर्ध्वंचपञ्चदशपञ्चदशघटिकाः पुण्यकालः दशदशेत्येके वृषेपूर्वाःषोडश मिथुनेपराःषोडश कर्केपूर्वास्त्रिंशत् सिंहेपूर्वाः षोडश कन्यायांपराःषोडश तुलायांप्रागूर्ध्वंचपञ्चदशपञ्चदश दशदशेत्येके वृश्चिकेपूर्वाःषोडश धनुषिपराःषोडश मकरेपराश्चत्वारिंशत् कुम्भेपूर्वाःषोडश मीनेपराःषोडश घटिकाद्वयाद्यल्पदिनशेषेमिथुनकन्याधनुर्मीनेष्वपिमकरेपिपूर्वाएवपुण्याः प्रभातेघटिकाद्वयाद्यल्पकालेवृषसिंहवृश्चिककुम्भेष्वपिकर्केपि पराएवपुण्याः प्रभातेकर्कसंक्रान्तौपूर्वदिनेपुण्यमित्येके रात्रौसंक्रमेमध्यरात्रादर्वाक्संक्रान्तौपूर्वदिनोत्तरार्धंपुण्यम् मध्यरात्रात्परतःसंक्रान्तौ परदिनस्यपूर्वार्धंपुण्यम् निशीथमध्यएवसंक्रान्तौदिनद्वयेपिपूर्वदिनोत्तरार्धंपरदिनपूर्वार्धंचपुण्यम् इदंमकरकर्कातिरिक्तेसर्वत्ररात्रिसंक्रमेज्ञेयम् अयनेतुमकरेरात्रिसंक्रमे सर्वत्रपरदिनमेवपुण्यम् रात्रौ कर्कसंक्रान्तौपूर्वदिनमेवपुण्यम् सूर्यास्तोत्तरंघटिकात्रयंसायंसंध्या तत्रमकरसंक्रमेपूर्वदिनंपुण्यम् सूर्योदयात्प्राक्घटिकात्रयंप्रातःसंध्यातत्रकर्कसंक्रान्तौपरदिनंपुण्यमिति संध्याकालेविशेषोज्योतिःशास्त्रेप्रसिद्धः अथदानम् मेषेमेषदानम् वृषेगोदानम् मिथुनेवस्त्रान्नादिदेयम् कर्केघृतधेनुः छत्रंसुवर्णंचसिंहे कन्यायांगृहंवस्त्रंच तुलायांतिला गोरसाश्चदेयाः वृश्चिकेदीपः धनुषि वस्त्रंयानंच मकरेकाष्ठानिअग्निश्च कुम्भेगौर्जलंतृणंच मीनेभूमिर्मालाश्चदेयाः एवमन्यान्यपिदानानिद्रष्टव्यानि अयनसंक्रान्तौमेषतुलासंक्रान्तौचपूर्वेत्रिरात्रमेकरात्रंवोपोष्यस्नानदानादिकार्यम् चरमोपोषणंसंक्रान्तिमत्यहोरात्रेपुण्यकालवत्यहोरात्रे वायथापतेत्तथाकार्यम् अयमुपवासः पुत्रवद्गृहस्थभिन्नेनपापक्षयकामेनकार्यः काम्यो नतुनित्यः सर्वसंक्रान्तिषुपिण्डरहितं श्राद्धंकार्यम् अयनद्वयेतुनित्यम् यथातत्तत्संक्रान्तिषुदानादिकंकर्तव्यंतथैवताभ्यःपूर्वमयनांशप्रवृत्तौतत्तत्संक्रान्त्युचितस्नानदानादिकंकर्तव्यम् अयनांशाज्योतिःशास्त्रेप्रसिद्धाः तेचेदानींद्वादशाधिकसप्तदशशतसंख्याकेशालिवाहनशके- एकविंशतिरयनांशाइत्येकविंशतितमेदिनेपूर्वमयनांशपर्वकालइतिपर्यवसन्नोर्थः एवं न्यूनाधिकशकेऊह्यम् वृषसिंहवृश्चिककुम्भेषुसंक्रान्तिर्विष्णुपदसंज्ञा मिथुनकन्याधनुर्मीनेषुसंक्रान्तिःषडशीतिसंज्ञा मेषतुलयोर्विषुवसंज्ञा कर्कमकरयोरयनसंज्ञा एतासुचतुर्विधासुउत्तरोत्तरंपुण्याधिक्यं मंगलकृत्येषु सर्वसंक्रान्तिष्वविशेषेणपूर्वतःपरतश्चषोडशषोडशघटिकास्त्याज्याः चन्द्रादिसंक्रान्तिषुतुपूर्वत्रपरत्रचमिलित्वाक्रमेणद्वेनवद्वेचतु-

संक्रान्तिपर्वकालः

संक्रान्तिषुदानानि

अयनांशनिर्णयः

मंगलेषु संक्रान्तित्याज्यघटिकाः

रशीतिःषट्सार्धशतंचघटिकास्त्याज्याः रात्रौसंक्रमणेग्रहणवद्रात्रावेवस्नानदानादिकंकर्तव्यमितिकेचित् रात्रौसंक्रमणेपिदिवैवस्नानादिकंनतुरात्राविवितुसर्वसंमतं बहुदेशाचारश्चैवम् यस्यजन्मर्क्षेरविसंक्रमस्तस्यधनक्षयादिपीडातत्परिहारार्थंपद्मपत्रादियुक्तजलेनस्नानम् विषुवायनयोरह्निसंक्रमेपूर्वापररात्रौतदह्निचाध्यापनाध्ययने वर्जयेत् रात्रिसंक्रमेपूर्वापरदिनयोस्तद्रात्रौचवर्जयेत् एवंपक्षिणीसंक्रान्तिः द्वादशप्रहरपर्यन्तमनध्यायादिकमितितात्पर्यम् अन्योपिविशेषोऽयनसंक्रान्तौवक्ष्यते इतिसंक्रान्त्युद्देशोद्वितीयः २

३ अथमलमासः सद्विविधः अधिमासः क्षयमासश्च संक्रान्तिरहितोमासोऽधिमासः संक्रान्तिद्वययुक्तोमासःक्षयमासः पूर्वाधिमासादुत्तरोधिमासस्त्रिंशत्तममासमारभ्याष्टसुनवसुवामासेष्वन्यतमोभवति क्षयमासस्तुएकचत्वारिंशदधिकशतसंख्यैर्वर्षैरेकोनविंशतिसंख्यैर्वावर्षैर्भवति नत्वधिकमासवदल्पकालेन क्षयमासःकार्तिकमार्गशीर्षपौषेष्वन्यतमोभवतिनेतरः यस्मिन्वर्षेक्षयमासस्तस्मिन्वर्षेऽधिकमासद्वयम् क्षयमासात्पूर्वमेकोऽधिमासः क्षयमासानन्तरमेकोऽधिमासइति अधिकमासोदाहरणम् चैत्रामावास्यायांमेषसंक्रान्तिः ततःशुक्लप्रतिपदमारभ्यामावास्यापर्यन्तंसंक्रान्तिर्नास्ति ततःशुक्लप्रतिपदिवृषभसंक्रान्तिरिति पूर्वःसंक्रान्तिरहितोमासोऽधिकवैशाखसंज्ञः वृषभसंक्रान्तियुतस्तुशुद्धवैशाखसंज्ञः अथक्षयमासोदाहरणम् भाद्रपदकृष्णामावास्यायांकन्यासंक्रान्तिः ततआश्विनोऽधिमासः शुद्धाश्विनप्रतिपदितुलासंक्रान्तिः कार्तिकशुक्लप्रतिपदिवृश्चिकसंक्रान्तिः ततोमार्गशीर्षशुद्धप्रतिपदिधनुःसंक्रान्तिः तस्मिन्नेवमासेऽमावास्यायांमकरसंक्रान्तिरितिधनुर्मकरसंक्रान्तिद्वययुक्तएकोमासःक्षयमाससंज्ञकः सचमार्गशीर्षपौषाख्यमासद्वयात्मकएकोमासोज्ञेयः तस्यप्रतिपदादितिथीनां पूर्वार्धेमार्गशीर्ष उत्तरार्धेपौषइत्येवंसर्वातिथीनांमासद्वयात्मकत्वात् अत्रतिथिपूर्वार्धेमृतस्यमार्गशीर्षेप्रत्यब्दश्राद्धमुत्तरार्धमृतस्यतु पौषे एवंजननेवर्धापनादिर्विधिरपि ततऊर्ध्वंमाघामावास्यायां कुम्भसंक्रान्तिः ततः फाल्गुनोऽधिमासः शुद्धफाल्गुनशुक्लप्रतिपदिमीनसंक्रान्तिः एवं पूर्वापराधिमासद्वययुक्तःक्षयमासोयस्मिन्वर्षे तत्रत्रयोदशमासात्मकंकिंचिदूननवत्यधिकशतत्रयदिनैर्वर्षम् तत्रक्षयमासात्पूर्वोऽधिमासःसंसर्पसंज्ञःसर्वकर्मार्हःशुभकर्मणिनत्याज्यः अंहस्पतिसंज्ञः क्षयमासस्तदुत्तरभाव्यधिकमासश्चसर्वकर्मसुवर्ज्यः एवंत्रिवत्सरांतरस्थःकेवलोधिकमासोपिवर्ज्यः

अधिमासोदाहरण

क्षयमासनिर्णयः

४ तत्रवर्ज्यावर्ज्यनिर्णयः अनन्यगतिकंनित्यंनैमित्तिकंकाम्यंचअधिकमासक्षयमासयोः कर्तव्यम् सगतिकंनित्यंनैमित्तिकंकाम्यंचवर्ज्यम् तथाहि संध्याग्निहोत्रादिनित्यं ग्रहणस्नानादिनैमित्तिकं कारीर्यादिकंरक्षोगृहीतजीवनार्थरक्षोघ्नेष्ट्यादिकंचकाम्यं

मलमासेऽपिकार्यम् ज्योतिष्टोमादिनित्यंजातेष्ट्यादिनैमित्तिकंपुत्रकामेष्ट्यादिकाम्यंच मलमासोत्तरं शुद्धमास्येवकर्तव्यम् आरब्धकाम्यस्यमलमासेप्यनुष्ठानम् नूतनारम्भः समाप्तिश्चनकर्तव्या तथा पूजालोपादिनिमित्तकपुनर्मूर्तिप्रतिष्ठां गर्भाधानाद्यन्नप्राशनान्तसंस्कारान्प्राप्तकालाननन्यगतिकान् ज्वरादिरोगशान्तिमलभ्ययोगेश्राद्धव्रतादिकं नैमित्तिकप्रायश्चित्तं नित्यश्राद्धमूनमासिकादिश्राद्धानि दर्शश्राद्धंच मलेपिकुर्यात् चैत्रादौमलमासेमृतानांकदाचिद्बहुकालेनतस्मिन्नेवचैत्रादौमलमासेप्राप्तेमलमासएवप्रतिसांवत्सरिकंश्राद्धंकर्तव्यम् चैत्रादौशुद्धमासेमृतानांतुप्रत्याब्दिकंश्राद्धंमलमासेनकर्तव्यम् शुद्धेएवचैत्रादौकर्तव्यम् शुद्धमासेमृतानांतुप्रथमाब्दिकंमलमासएवकार्यंनशुद्धे द्वितीयाब्दिकंतुशुद्धेएव एकादशाहान्तकर्मसपिण्डीकर्मचमलेपिकार्यम् द्वितीयमासिकादिश्राद्धंतुमलेशुद्धेचावृत्त्याद्विवारंकर्तव्यम् एवंचयत्रद्वादशमासिकमधिकमासेप्राप्तंतस्यमलेशुद्धे च द्विरावृत्तिंकृत्वा ऊनाब्दकालेऊनाब्दिकंचकृत्वाचतुर्दशेमासेप्रथमाब्दिकंकार्यम् यस्मिन्वर्षेक्षयमासाव्यवहितोऽधिकमासः यथाकार्तिकोधिमासस्तदुत्तरोमासोवृश्चिकधनुःसंक्रान्तियुक्तत्वात्क्षयसंज्ञकस्तत्रकार्तिकमासस्थंप्रत्याब्दिकंपूर्वेऽधिमासेउत्तरेक्षयमासेचकार्यम् यत्रापिक्षयाद्व्यवहितपूर्वोधिमासोयथाऽऽश्विनोधिमासोमार्गशीर्षःक्षयस्तत्रापिआश्विनमासगतंश्राद्धमधिकेशुद्धेचआश्विनेकार्यं द्वयोरपिकर्मार्हत्वादितिभाति व्यवहितक्षयमासगतंत्वाब्दिकंक्षयमासएवकार्यम् तथाचपूर्वोक्तेमार्गशीर्षक्षयोदाहरणेमार्गशीर्षगतं पौषगतंचाब्दिकमेकस्मिन्नेवमासेतिथिपूर्वार्धादिविभागंविनैवकार्यमितिफलितम्

मलमासेप्रथमाब्दिकश्राद्धादिविचारः

८ अथमलमासेवर्ज्यानि उपाकर्मोत्सर्जनेअष्टकाश्राद्धानिअधिकेवर्ज्यानि चूडामौञ्जीबन्धविवाहास्तीर्थादियात्रा वास्तुकर्मगृहप्रवेशदेवप्रतिष्ठाकूपारामाद्युत्सर्गोनूतनवस्त्रालंकारधारणं तुलापुरुषादिमहादानानि यज्ञकर्माधानमपूर्वतीर्थदेवदर्शनंसंन्यासः काम्यवृषोत्सर्गोराजाभिषेकोव्रतानि सगतिकमन्नप्राशनंसमावर्तनमतिक्रान्तनामकर्मादिसंस्काराः पवित्रारोपणदमनार्पणे श्रवणाकर्मसर्पबल्यादिपाकसंस्थाःशयनपरिवर्तनाद्युत्सवःशपथदिव्यादिकर्म एतानिमलमासेवर्ज्यानि नैमित्तिकानिरजोदर्शनशान्तिविच्छिन्नाधानपुनःप्रतिष्ठादीनि यदिनिमित्तानन्तरमेवक्रियन्तेतदानमलमासादिदोषः कालातिपत्तौतुशुद्धेएवकर्तव्यानि आग्रयणंदुर्भिक्षसंकटेमलमासेकार्यमन्यथा शुद्धेएव युगादिमन्वादिश्राद्धानांमासद्वयेप्यावृत्तिः क्षयात्पूर्वोऽधिमासःसंसर्पसंज्ञकः पूर्वमुक्तः तत्रचूडाकर्मव्रतबंधविवाहाग्न्याधानयज्ञोत्सवमहालयराजाभिषेकाएववर्ज्याः नान्यानिकर्माणि अपूर्वव्रतारंभोव्रतसमाप्तिश्चमलमासेनभवति सपूर्वमाघस्नानादेःक्षयमासेप्यारम्भसमाप्तीइति मकरसंक्रान्तियुक्तक्षयमासगतपौर्णमास्यांमाघस्नानमारभ्य कुम्भसंक्रान्तियुतमाघपौर्णमास्यांसमापनीयम् एवंकार्तिकेप्यूह्यम् यत्रवैशाखादिरधि-

कस्तत्रवैशाखस्नानादिमासव्रतानांचैत्रपूर्णिमायामारब्धानांशुद्धवैशाखपौर्णमास्यांसमाप्तिरितितेषांमासद्वयमनुष्ठानम् यन्मलमासेवर्ज्यमुक्तंतद्गुरुशुक्रास्तबाल्यवार्धकेष्वपि ज्ञेयम् तत्रास्तात्प्राक्संप्ताहंवार्धकमुदयानन्तरंसप्ताहंबाल्यमितिमध्यमःपक्षः पञ्चदशाहपक्षाहत्र्यहादिपक्षाआपदनापदादिविषयतयादेशविशेषपरतयाच योज्याः अयंवर्ज्यावर्ज्यनिर्णयःसिंहस्थेगुरावपिज्ञेयः तत्रविशेषउच्यते कर्णवेधचौलमौञ्जीबन्धविवाहदेवयात्राव्रतवास्तुकर्मदेवप्रतिष्ठासंन्यासाविशेषतोवर्ज्याइति अथसिंहस्थापवादः मघानक्षत्रगतेसिंहांशगतेचगुरौसर्वदेशेषुसर्वमाङ्गलिककर्मणांनिषेधः सिंहांशोत्तरंगोदादक्षिणेभागीरथ्युत्तरेसिंहस्थदोषोनास्ति गङ्गागोदामध्यदेशेतुसर्वसिंहस्थेविवाहव्रतबन्धयोर्दोषः अन्यकर्माणिसिंहांशोत्तरंसर्वदेशेषुकर्तव्यानि मेषस्थेसूर्येसर्वदेशेषुसर्वमाङ्गलिककर्मणांसर्वसिंहस्थेनदोषः क्वचिद्वृषस्थितेऽर्केऽपि दोषाभावउक्तः अत्रसिंहस्थेगुरौगोदावरीस्नानं कन्यागतेकृष्णास्नानंमहापुण्यम् गोदावर्यांयात्रिकाणांमुण्डनोपवासावावश्यकौ नतुतत्तीरवासिनाम् गर्भिण्यामपिभार्यायांविवाहादिमङ्गलोत्तरमपिगोदावर्यांमुण्डनेदोषोनास्ति गयागोदावरीयात्रायांमलमासगुरुशुक्रास्तादिदोषोनास्ति मलमासेव्रतविशेषोऽन्यत्रज्ञेयः इतिमलमासगुरुशुक्रास्तसिंहस्थगुरुवर्ज्यावर्ज्यनिर्णयस्तृतीयउद्देशः ३

गुरुशुक्रास्तादौ सिंहस्थेगुरौचवर्ज्यादि

६ अथतिथिनिर्णयेसामान्यपरिभाषा तिथिर्द्विविधा पूर्णासखण्डाच सूर्योदयमारभ्यषष्टिनाडिकाव्याप्तापूर्णा एतदन्यासखण्डा सखण्डापिद्विविधा शुद्धाविद्धाच सूर्योदयमारभ्यअस्तमयपर्यन्तंविद्यमानाशिवरात्र्यादौनिशीथपर्यन्तंविद्यमानाचशुद्धा तदन्याविद्धा वेधोपिद्विविधः प्रातर्वेधःसायंवेधश्च सूर्योदयोत्तरंषड्घटिकापरिमिततिथ्यन्तरस्पर्शात्मकःप्रातर्वेधः सूर्यास्तात्प्राक्षड्घटीमिततिथ्यन्तरस्पर्शःसायंवेधः एकादशीव्रतविषयेतुवेधोवक्ष्यते क्वचित्तिथिविशेषेवेधाधिक्यम् पञ्चमीद्वादशनाडीभिः षष्ठींविद्धांकरोति दशमीपञ्चदशभिरेकादशीवेधकृत् चतुर्दशीअष्टादशनाडीभिःपञ्चदशींविध्यति विद्धाश्चतिथयःक्वचित्कर्मणिग्राह्याःकुत्रचित्त्याज्याश्चभवन्ति तत्रसंपूर्णाशुद्धाचतिथिःप्रायेणनिर्णयंनापेक्षतेसंदेहाभावात् निषेधविषयेसखण्डापिनर्निर्णयार्हा निषेधस्तुनिवृत्त्यात्माकालमात्रमपेक्षतेइतिवचनेनअष्टम्यादिषुनारिकेलादिभक्षणनिषेधादेस्तत्कालमात्रव्याप्ततिथ्यपेक्षणात् विहितव्रतादिविषयेतुनिर्णयउच्यते तत्रकर्मणोयस्ययःकालस्तत्कालव्यापिनीतिथिर्ग्राह्या यथाविनायकादिव्रतेमध्याह्नादौपूजनादिविधानान्मध्याह्नादिव्यापिनी दिनद्वयेकर्मकालेव्याप्तावव्याप्तौतदेकदेशव्याप्तौवा युग्मवाक्यादिनापूर्वविद्धायाःपरविद्धायावा तिथेर्ग्राह्यत्वम् युग्मवाक्यंतु युग्माग्नियुगभूतानांषण्मुन्योर्वसुरन्ध्रयोः । रुद्रेणद्वादशीयुक्ताचतुर्दश्याचपूर्णिमा । प्रतिपद्यप्यमावास्यातिथ्योर्युग्मंमहाफलमिति १ युग्मंद्वितीयाअग्निस्तृतीया द्वितीया तृतीयावि-

द्धाग्राह्या तृतीया द्वितीयाविद्धाग्राह्येत्येवंद्वितीयातृतीययोर्युग्मम् चतुर्थीपञ्चम्योर्युग्मम् षष्ठीसप्तम्योर्युग्मम् अष्टमीनवम्योर्युग्मम् एकादशीद्वादश्योर्युग्मम् चतुर्दशीपौर्णमास्योर्युग्मम् अमावास्याप्रतिपदोर्युग्ममित्यर्थः क्वचिच्चतुर्थीगणनाथस्यमातृविद्धाप्रशस्यतइत्यादिविशेषवाक्यैर्ग्राह्यत्वनिर्णयः वचनवशेनग्राह्यायास्तिथेःकर्मकालेसत्त्वाभावे साकल्यवचनैःसत्त्वंभावनीयम् तानिच यांतिथिंसमनुप्राप्यउदयंयातिभास्करः । सा तिथिःसकलाज्ञेयास्नानदानजपादिषु १ इत्यादीनि इतिसामान्यनिर्णयश्चतुर्थउद्देशः ४

७ कर्मविशेषेनिर्णयः—कर्माणिद्विविधानिदैवानिपित्र्याणिच दैवानिषड्विधानि एकभक्तनक्तायाचितोपवासव्रतदानाख्यानि मध्याह्नेएकवारमेकान्नभोजनमेकभक्तम्

एकभक्तादीनांस्वरूपाणि

रात्रावेवप्रदोषकालेभोजनंनक्तम् याचनांविनातद्दिनेलब्धस्यान्नादेर्भोजनमयाचितम् दिनान्तरलब्धस्यापिपाचकंस्त्रीपुत्रादिकंप्रतियाचनमन्तरेणभोजनमयाचितमितिकेचित् अहोरात्रभोजनाभावउपवासः पूजाद्यात्मकः कर्मविशेषोव्रतम् स्वत्वनिवृत्तिपूर्वकंपरस्वत्वापादनंदानम् तानिचैकभक्तादीनिक्वचिद्व्रताङ्गतयाविहितानि क्वचिदेकादश्याद्युपवासप्रतिनिधितयाविहितानि क्वचित्स्वतन्त्राणीतित्रिविधानि तत्रान्याङ्गानांप्रतिनिधिभूतानांचतत्तत्प्रधानवशेननिर्णयः स्वतन्त्राणांनिर्णयउच्यते तत्रदिनंपञ्चधाविभज्यप्रथमभागःप्रातःकालोज्ञेयः द्वितियःसङ्गवःतृतीयोमध्याह्नः चतुर्थोभागोऽपराह्णः पञ्चमःसायाह्नः सूर्यास्तोत्तरं त्रिमुहूर्तःप्रदोषः तत्रैकभक्तेमध्याह्नव्यापिनीतिथिर्ग्राह्या तत्रापिदिनार्धसमयेऽतीतेत्रिंशद्घटिका-

एकभक्तनिर्णयः

त्मकमध्यमदिनमानेनषोडशादिघटीत्रयंमुख्योभोजनकालः ततऊर्ध्वमासायंगौणकालः अत्रपूर्वेद्युरेवमुख्यकालेव्याप्तिःपरेद्युरेवव्याप्तिरुभयेद्युर्व्याप्तिरुभयत्रापिव्याप्त्यभावः उभयत्रसाम्येनैकदेशव्याप्तिर्वैषम्येणैकदेशव्याप्तिरितिषट्पक्षाभवन्ति तत्रपूर्वेद्युरेवमुख्यकालेग्राह्यातिथिसत्त्वेपूर्वैव परत्रैवसत्त्वेपरैवेत्यसंदेहः उभयत्रापिपूर्णव्यापित्वेयुग्मवाक्यान्निर्णयः उभयत्रव्याप्त्यभावेपूर्वैव गौणकालव्याप्तिसत्त्वात् साम्येनैकदेशव्याप्तौपूर्वा वैषम्येणैकदेशव्याप्तौदिनद्वयेपिकर्मपर्याप्ततिथिलाभेयुग्मवाक्यान्निर्णयः कर्मपर्याप्ततिथ्यलाभेपूर्वैवेति इतिएकभक्तम् अथनक्तम् तत्रसूर्यास्तोत्तरत्रिमुहूर्तात्मकप्रदोषव्यापिनीतिथिर्नक्तेग्राह्या अन्यतरदिनेतद्व्याप्तौतदेकदेशस्पर्शेवासैवग्राह्या भोजनंतुअस्तोत्तरंघटिकात्रयसंध्याकालंत्यक्त्वाकार्यम् संध्याकालेभोजननिद्रामैथुनाध्ययनवर्जनात् यतिभिरपुत्रविधुरैर्विधवाभिश्चनक्तंसायाह्नव्यापिन्यांदि-

नक्तनिर्णयः

नाष्टमभागेकार्यम् रात्रौतेषांभोजननिषेधात् एवंसौरनक्तमपिसायाह्नव्यापिन्यांदिवैवकार्यम् दिनद्वयेप्रदोषव्याप्तौपरा दिनद्वयेप्रदोषव्याप्त्यभावेपरत्रैवसा-

---

१ यांतिथिंसमनुप्राप्ययात्यस्तंयामिनीपतिः । सातिथिःसकलाज्ञेयास्नानदानादिकर्मसु १ उदयोत्तरंद्विमुहूर्ताधिकस्यास्तात्प्राक्त्रिमुहूर्ताधिकस्यप्रायेणेयद्विविधासाकल्यव्याप्तिर्ज्ञेया ।

याह्नेदिनाष्टमभागेनक्तंकार्यंनतुरात्रौ साम्येनैकदेशव्याप्तौपरैव वैषम्येणप्रदोषैकदेश-
व्याप्तौतदाधिक्यवतीपूर्वापिग्राह्या यदिपूजाभोजनपर्याप्तंतदाधिक्यंलभ्यते नोचेत्सा-
म्यपक्षवदुत्तरैवनत्वाधिक्यवशात्पूर्वेति नक्तव्रतभोजनंवैधत्वाद्रविवासरसंक्रान्त्यादा-
वपिरात्रावेवकार्यम् रविवारादौरात्रिभोजननिषेधस्यरागप्राप्तभोजनपरत्वात् एकाद-
श्याद्युपवासप्रत्याम्नायभूतंनक्तंतूपवासनिर्णीतदिनेएवेति अयाचितस्यत्वहोरात्रसा-
ध्यत्वादुपवासवन्निर्णयः पित्र्याणामपराण्हादिव्यापित्वेननिर्णयस्तत्तत्प्रकरणेवक्ष्यते
एकभक्तनक्तायाचितोपवासानांपूर्वेतिथावनुष्ठितानांपरेद्युस्तिथ्यन्तेपारणम् यामत्र-
योर्ध्वगामिन्यांतिथौप्रातःपारणमितिसर्वत्रज्ञेयमितिमाधवः इति एकभक्तादिनिर्णयः
पञ्चमउद्देशः ५

८ अथव्रतपरिभाषा तत्रस्त्रीशूद्राणांद्विरात्राधिकोपवासेनाधिकारः स्त्रीणामपि
भर्त्रनुज्ञांविनाव्रतोपवासादौनाधिकारः उपवासदिनेश्राद्धदिनेचकाष्ठेनदन्तधावनंन
कार्यं पर्णादिनाद्वादशगण्डूषैर्वाकार्यम् जलपूर्णताम्रपात्रंगृहीत्वोदङ्मुखःप्रातरुपवासा-
दिव्रतंसंकल्पयेत् अपूर्वव्रतारम्भोव्रतोद्यापनंच मलमासेगुर्वाद्यस्तेवैधृतिव्यतीपातादि-
दुर्योगेविष्टौक्रूरवारेनिषिद्धेदर्शादितिथौनभवति एवंखण्डतिथावपिनभवति उदयस्था-
तिथिर्याहिनभवेद्दिनमध्यभाक्। साखण्डानव्रतानांस्यादारम्भश्चसमापनम् १ इतिसत्य-
व्रतोक्तेः क्षमासत्यंदयादानंशौचमिन्द्रियनिग्रहः। देवपूजाचहवनंसंतोषस्तेयवर्जनम् १
सर्वव्रतेष्वयंधर्मः अत्रहोमोव्याहृतिभिःकाम्यव्रतविशेषेज्ञेयः यद्देवतायाउपोषणव्रतंत-
द्देवताजपस्तद्ध्यानंतत्कथाश्रवणंतदर्चनंतन्नामश्रवणकीर्तनादिकंकार्यम् उपवासेऽन्ना-
वलोकनगन्धादिकमभ्यङ्गंताम्बूलमनुलेपनंचत्यजेत् सभर्तृकस्त्रीणांसौभाग्यव्रतेऽभ्य-
ङ्गताम्बूलादिनवर्ज्यम् अष्टैतान्यव्रतघ्नानिआपोमूलंफलंपयः। हविर्ब्राह्मणकाम्याचगु-
रोर्वचनमौषधम् १ प्रमादादिनाव्रतभङ्गेदिनत्रयमुपोष्यक्षौरंकृत्वापुनर्व्रतंकुर्यात् अशक्त-
स्योपवासप्रतिनिधिरेकब्राह्मणभोजनंतावद्धनादिदानंवासहस्रगायत्रीजपोवाद्वादश-
प्राणायामावाप्रायश्चित्तम् स्वीकृतंव्रतंकर्तुमशक्तःप्रतिनिधिनाकारयेत् पुत्रःपत्नीभर्ता
भ्रातापुरोहितःसखाचेतिप्रतिनिधयः पुत्रादिःपित्राद्युद्देशेनव्रतंकुर्वन्स्वयमपिव्रतफलं
लभते असकृज्जलपानाच्चसकृत्ताम्बूलचर्वणात्। उपवासःप्रणश्येतदिवास्वापाच्चमैथु-
नात् १ स्मरणंकीर्तनंकेलिःप्रेक्षणंगुह्यभाषणम्। संकल्पोनिश्चयोमैथुनक्रियाचेत्यष्टवि-
धंमैथुनम् प्राणसंकटेष्वसकृज्जलपानेदोषोनास्ति चर्मस्थंजलंगोभिन्नक्षीरंमसूरंजंबीरफ-
लंशुक्तिचूर्णमित्यामिषगणोव्रतेवर्ज्यः अश्रुपातक्रोधादिनासद्योव्रतनाशः परान्नभोज-
नेचापि यस्यान्नंतस्यतत्फलम्। तिलमुद्गभिन्नचणकादिकोशीधान्यंमाषादिकंमूलकंचे-
त्येवमादिक्षारगणंलवणमधुमांसादिकंचवर्जयेत् श्यामाकाश्चैवनीवारागोधूमाश्चव्रतेहि-
ताः। व्रीहिमुद्गयवतिलकङ्गुकलायादिधान्यंरक्तेतरमूलकंसूरणादिकन्दःसैन्धवसामुद्रल-

हविष्याणि वर्णेगव्यदधिसर्पिर्दुग्धानिपनसफलमाम्रफलंनारीकेलंहरीतकीपिप्प-लीजीरकंशुण्ठीतिन्तिणीकदलीलवलीधात्रीफलानिगुडेतरेक्षुविकारइत्येतानिअतैल-पक्वानि हविष्याणि गव्यंतक्रंमाहिषंघृतमपिक्वचित् अनुक्तव्रतविधिस्थलेमाषादिपरि-मितसुवर्णरजतादिप्रतिमापूज्या द्रव्यानुक्तावाज्यहोमः देवतानुक्तौप्रजापतिः मन्त्रानु-क्तौ समस्तव्याहृतिभिः संख्यानुक्तावष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिरष्टौवाहोमसंख्या उपवासे कृतेब्राह्मणभोजनंतत्साङ्गतार्थम् उद्यापनानुक्तौगांसुवर्णंवादद्यात् विप्रवचनाद्व्रतसाङ्ग-ता विप्रवचनंचदक्षिणांदत्त्वैवग्राह्यंसर्वत्र गृहीतव्रतत्यागेचाण्डालतुल्यत्वम् विधवाभिर्व्र-

व्रतादौ सूतकादिप्राप्तौ निर्णयः तादौचित्ररक्तादिवस्त्रंनधार्यंश्वेतमेवधार्यम् सूतकादौस्त्रीणांरजोदो-षादौज्वरादौचगृहीतव्रतादौशारीरंनियमान्स्वयंकुर्यात् पूजादिकम-न्यद्वाराकारयेत् अपूर्वारम्भस्तुसूतकादौनभवति काम्येप्रतिनिधिर्नास्तिनित्येनैमित्तिके चसः। काम्येप्युपक्रमादूर्ध्वंकेचित्प्रतिनिधिंविदुः १ नस्यात्प्रतिनिधिर्मन्त्रस्वामिदेवाग्नि-कर्मसु। नापिप्रतिनिधातव्यंनिषिद्धंवस्तुकुत्रचित् १ व्रतादिसन्निपातेदानहोमाद्यविरु-द्धंक्रमेणकार्यम् विरुद्धेतुनक्तभोजनोपवासादावेकंस्वयंकृत्वान्यत्पुत्रभार्यादिनाकारयेत्

उपवासपारणकभक्तादीनामेकदिने प्राप्तौ निर्णयः यत्र चतुर्दश्यष्टम्यादौदिवाभोजननिषेधोव्रतान्तरपारणाचप्राप्तातत्र भोजनमेवकार्यम् पारणायाविधिप्राप्तत्वात् निषेधस्तुरागप्राप्तभोजन-परः एवंरविवारादौसंकटचतुर्थ्यादिव्रतेरात्रिभोजनमेवकार्यम् यत्रा-ष्टम्यादौदिवाभोजननिषेधोरात्रौतुरविवारादिप्रयुक्तभोजननिषेधस्तत्रार्थप्राप्तउपवा-सः यत्रतुपुत्रवद्गृहस्थस्यसंक्रान्त्यादावुपवासोपिनिषिद्धोभोजनस्याप्यष्टम्यादिप्रयुक्तनि-षेधस्तत्रकिञ्चिद्भक्ष्यंप्रकल्प्योपवासएवकार्यः चान्द्रायणमध्येएकादश्यादिप्राप्तौग्रास-संख्यानियमेनभोजनमेवकार्यम् एवंकृच्छ्रादिव्रतेपि एवमेकादश्यामेकान्तरोपवासा-दिप्रयुक्तपारणायांप्राप्तायांजलपारणंकृत्वोपवसेत् एवंद्वादश्यांमासोपवासश्राद्धप्रदो-षादिप्रयुक्तपारणप्रतिबन्धेजलपारणंकार्यम् एकादश्यादौसंक्रमेपुत्रवद्गृहस्थस्योपवास-निषेधएकादश्युपवासश्चप्राप्तस्तत्रापिकिंचिदापोमूलंफलंपयोवाभक्ष्यंकल्प्यम् द्वयोरुप-वासयोर्नक्तयोरेकभक्तयोर्वैकस्मिन्दिनेप्राप्तौअमुकोपवासममुकोपवासंचोभयंतन्त्रेणक-रिष्यइत्यादिसंकल्प्यसहैवोपवासपूजाहोमानामनुष्ठानम् यत्रोपवासैकभक्तयोरेकदि-नेप्राप्तिस्तत्रतिथिद्वैधेगौणकालव्याप्तिमाश्रित्यएकंपूर्वतिथौद्वितीयंशेषतिथौकार्यम् अ-खण्डतिथावेकंपुत्रादिनाकारयेदित्युक्तम् एवंकाम्यंनित्यस्यबाधकमित्यादिवाक्यैःका-म्यनित्यादिबलाबलबाधाबाधसंभवासंभवादिविचार्यानुष्ठानमूह्यम् इतिसामान्यव्रत-परिभाषोद्देशःषष्ठः ६

९ अथप्रतिपदादिनिर्णयः तत्रप्रतिपन्निर्णयः शुक्लप्रतिपत् पूजाव्रतादावपराह्ण-व्याप्तिसत्वेपूर्वविद्धाग्राह्या सायान्हव्यापित्वेपिपूर्वैवेतिमाधवाचार्याः अन्यथाद्विती-

यायुताग्राह्या कृष्णप्रतिपत्सर्वापिद्वितीयायुतैवग्राह्या उपवासेतुपक्षद्वयेपिप्रतिपत्पूर्वविद्धैवग्राह्या अपराह्णव्यापिन्यांप्रतिपदिकरणीयस्योपवासादेःसंकल्पंप्रातरेवकुर्यात् संकल्पकालेप्रतिपदादितिथ्यभावेपिसंकल्पेप्रतिपदादिरेववक्तव्यानत्वमावास्यादिः एवमुपोष्याद्वादशीशुद्धेत्यादिस्थलेएकादशीव्रतप्रयुक्तसंकल्पपूजादावेकादश्येवकीर्तनीयानतुद्वादशी संध्याग्निहोत्रादिकर्मान्तरेषुतत्तत्कालव्यापिनीद्वादश्यादिरेवेतिमम प्रतिभाति संकल्पश्चसूर्योदयात्प्रागुषःकालेसूर्योदयोत्तरंप्रातःकालाख्यत्रिमुहूर्तस्याद्यमुहूर्तद्वयेप्रशस्तः तृतीयोमुहूर्तस्तुनिषिद्धः इतिप्रतिपन्निर्णयःसप्तमः ७

१० अथद्वितीयानिर्णयः द्वितीयाशुक्लपक्षेपरविद्धाग्राह्या कृष्णपक्षेतुद्वेधाविभक्तदिनपूर्वभागात्मकपूर्वाह्णप्रविष्टाचेत्पूर्वाग्राह्या अन्यथातुकृष्णपक्षेपिद्वितीयापरविद्धैव इतिद्वितीयानिर्णयोष्टमउद्देशः ८

११ अथतृतीयानिर्णयः तृतीयारम्भाव्रतेपूर्वविद्धाग्राह्या रम्भाव्यतिरिक्तव्रतेषु त्रिमुहूर्तद्वितीयाविद्धांपूर्वांत्यक्त्वापरदिनेत्रिमुहूर्तव्यापिनीग्राह्या पूर्वदिनेत्रिमुहूर्तन्यूनद्वितीयावेधेपरदिनेत्रिमुहूर्तव्याप्त्यभावेपूर्वाग्राह्या पूर्वदिनेत्रिमुहूर्तद्वितीयावेधेपरदिने त्रिमुहूर्तन्यूनापिग्राह्या गौरीव्रतेतुकलाकाष्ठादिपरिमितस्वल्पद्वितीयायुक्तापिनिषिद्धा परदिनेकलाकाष्ठादिपरिमितास्वल्पापितृतीयापरिग्राह्या यदातुदिनक्षयवशात्परदिनेस्वल्पापिचतुर्थीयुतातृतीयानलभ्यते पूर्वदिनेचद्वितीयाविद्धातदाद्वितीयाविद्धैवग्राह्या यदाचदिनवृद्धिवशात्पूर्वदिनेषष्टिघटिकातृतीयापरदिनेचघटिकादिशेषवती तदापूर्वांशुद्धांषष्टिघटिकामपित्यक्त्वाचतुर्थीयुतैवगौरीव्रतेग्राह्या इतितृतीयानिर्णयोनवमः ९

१२ अथचतुर्थीनिर्णयः चतुर्थीगणेशव्रतातिरिक्तोपवासकार्येपञ्चमीयुताग्राह्या गौरीविनायकव्रतयोस्तुमध्याह्नव्यापिनीग्राह्या परदिनएवमध्याह्नव्यापिनीचेत्परैव दिनद्वयेमध्याह्नव्यापित्वेदिनद्वयेमध्याह्नव्याप्त्यभावेसाम्येनवैषम्येणवैकदेशव्याप्तौ च पूर्वैव तृतीयायोगप्राशस्त्यात् नागव्रतेतुपूर्वदिनएवमध्याह्नव्यापिनीचेत्पूर्वैव उभयदिनमध्याह्नव्याप्त्यादिपक्षचतुष्टयेपञ्चमीयुतैवग्राह्या संकष्टचतुर्थीतुचन्द्रोदयव्यापिनीग्राह्या परदिनेचन्द्रोदयव्याप्तौपरैव उभयदिनेचन्द्रोदयव्यापित्वेतृतीयायुतैवग्राह्या दिनद्वयेचन्द्रोदयव्याप्त्यभावेपरैव इतिचतुर्थीनिर्णयोदशमउद्देशः १०

१३ अथपञ्चमीनिर्णयः पञ्चमीशुक्लपक्षेकृष्णपक्षेचकर्ममात्रेपिचतुर्थीविद्धाग्राह्या स्कन्दोपवासेतुषष्ठीयुताग्राह्या नागव्रतेपञ्चमीपरविद्धाग्राह्या परेद्युस्त्रिमुहूर्तन्यूनापञ्चमीपूर्वेद्युस्त्रिमुहूर्तन्यूनचतुर्थ्याविद्धातदापूर्वैव त्रिमुहूर्ताधिकचतुर्थीवेधेद्विमुहूर्तापिपरैव इतिपञ्चमीनिर्णयएकादशउद्देशः ११

१४ अथषष्ठीनिर्णयः षष्ठीस्कन्दव्रतेपूर्वविद्धा अन्यव्रतेषुपरविद्धैव पूर्वेद्युःषण्मु-

हूर्तन्यूनपञ्चम्यावेधेपूर्वापि षष्ठीसप्तम्योरविवासरयोगेपञ्चकयोगः इतिषष्ठीनिर्णयो द्वादशः १२

१५ अथसप्तमीनिर्णयः सप्तमीकर्ममात्रेषष्ठीयुतैवग्राह्या यदापूर्वेद्युरस्तमयपर्यन्ताषष्ठीतिदिवाषष्ठीविद्धानलभ्यतेपरेद्युश्चाष्टमीविद्धातदाचागत्यापरैव एवंतिथ्यन्तरनिर्णयेष्वप्यूह्यम् इतिसप्तमीनिर्णयस्त्रयोदशः १३

१६ अथाष्टमीनिर्णयः व्रतमात्रेऽष्टमीशुक्लपक्षेपरा कृष्णपक्षेपूर्वा मिलितशिवशक्त्योरुत्सवेकृष्णापिपरा बुधाष्टमीशुक्लपक्षेप्रातःकालमारभ्यापराह्णपर्यन्तंयद्दिनेमुहूर्तमात्रोपिबुधवासरयोगःसाग्राह्या सायाह्नकालेचैत्रमासेश्रावणादिमासचतुष्टयेकृष्णपक्षेचनग्राह्या सर्वकृष्णाष्टमीषुकालभैरवोद्देशेनकेचिदुपवसन्तितत्रमार्गशीर्षकृष्णाष्टम्यां भैरवजयन्तीत्वात्तद्व्रन्निर्णयोचित्त्येनमध्याह्नव्यापिनीग्राह्या दिनद्वयेमध्याह्नव्याप्तौपूर्वैव प्रदोषव्यापिनीतिकौस्तुभे अतउभयदिनेप्रदोषव्याप्तौद्विविधवाक्याविरोधायपरैव पूर्वत्रप्रदोषव्याप्तिरेवपरत्रमध्याह्नेएवतदाबहुशिष्टाचारानुरोधात्प्रदोषगापूर्वैव यत्तु अर्कपर्वद्वयेरात्रौचतुर्दश्यष्टमीदिवेतिवचनाद्दिवाभोजननिषेधमात्रपरिपालनंनतु किंचिद्व्रतंतत्र निषेधस्तुनिवृत्त्यात्माकालमात्रमपेक्षतइतिवचनाद्भोजनकालव्यापिनीमष्टमींत्यक्त्वानवम्यांसप्तम्यांवाभोक्तव्यमितिभाति युक्तमयुक्तंवासद्भिर्विचारणीयम् इत्यष्टमीनिर्णयश्चतुर्दशोद्देशः १४

१७ अथनवमीनिर्णयः नवमीसर्वत्राष्टमीविद्धैवग्राह्या इतिनवमीनिर्णयः पञ्चदशः १५

१८ अथ दशमीनिर्णयः दशमीतूपवासादौनवमीयुतैवग्राह्या पूर्वविद्धायाअलाभेउत्तरविद्धाऽपिग्राह्या इतिदशमीनिर्णयःषोडशः १६

१९ अथैकादशीनिर्णयः तत्रैकादश्युपवासोद्वेधा भोजननिषेधपरिपालनात्मकोव्रतात्मकश्च आद्येपुत्रवद्गृहस्थादीनांकृष्णपक्षेप्यधिकारः व्रतात्मकोपवासस्तुअपत्ययुक्तैर्गृहस्थैश्चकृष्णपक्षेनकार्यः किंतुसमत्रकंव्रतसंकल्पमकृत्वायथाशक्तिनियमयुतंभोजनवर्जनमेवकार्यम् एवंतिथिक्षयेशुक्लैकादश्यामपिज्ञेयम् शयनीबोधनीमध्यवर्तिकृष्णैकादशीषुसापत्यगृहस्थादीनांसर्वेषामधिकारः विष्णुसायुज्यकामैरायुःपुत्रकामैश्चकाम्यव्रतंपक्षद्वयेपिकार्यम् तत्रनकोपिनिषेधः वैष्णवगृहिणांकृष्णैकादश्यपिनित्योपोष्या इदमेकादशीव्रतंशैववैष्णवसौरादीनांसर्वेषांनित्यम् अकरणेप्रत्यवायश्रवणात् संपत्त्यादिफलश्रवणात्काम्यंचभवति केचिन्मुहूर्तादिमितदशमीसत्त्वे दशम्यामेवभोजनंकर्तव्यंसूर्योदयात्पूर्वमेवप्रवृत्तायांशुद्धाधिकाधिकद्वादशिकायांतुनैरन्तर्येणोपवासद्वयंकार्यमितितिथिपालनमपिवदन्तितन्नयुक्तम् अष्टमवर्षादूर्ध्वमशीतितमवर्षपर्यन्तमेकादशीव्रताधिकारः शक्तस्तुअशीतेरूर्ध्वमप्यधिकारः सभर्तृकाणांस्त्री-

एकादश्यधिकारिनिर्णयमाह-

णांभर्त्रनुज्ञांपित्राद्यनुज्ञांवाविनोपवासव्रताद्याचरणेव्रतवैफल्यंभर्त्रायुःक्षयोनरकश्च अ-
शक्तानांतु नक्तंहविष्यान्नमनौदनंवाफलंतिलाःक्षीरमथाम्बुचाज्यम्। यत्पञ्चगव्यंयदि-
चापिवायुःप्रशस्तमत्रोत्तरमुत्तरंच १. इतिपक्षेषुशक्तितारतम्येनैकपक्षाश्रयणंनत्वेकाद-
शीत्यागः प्रमादादिनैकादश्यामुपोषणाद्यकरणेद्वादश्यामपिव्रतंकार्यम् द्वादश्यामप्य-
करणेयवमध्यचान्द्रायणंप्रायश्चित्तम् नास्तिक्यादकरणेपिपीलिकामध्यचान्द्रायण-
म् अशक्तपतिपित्राद्युद्देशेनस्त्रीपुत्रभगिनीभ्रात्रादिभिरेकादशीव्रताचरणेक्रतुशतजं-
पुण्यम्

२० अथव्रतदिननिर्णयः तत्रव्रताधिकारिणोद्विविधावैष्णवाःस्मार्ताश्च तत्रयद्यपि-
यस्यदीक्षास्तिवैष्णवीत्यादिलक्षणयुक्तावैष्णवास्तद्भिन्नाःस्मार्ताइतिमहानिबन्धेषूक्तं त-
थापिस्वपारंपर्यप्रसिद्धमेववैष्णवत्वंस्मार्तत्वंचवृद्धामन्यन्तइतिसिन्धूक्तमेवसर्वदेशेसर्व-
शिष्टपरिगृहीतंप्रचरति वेधोपिद्विविधः अरुणोदयेदशमीवेधः सूर्योदयेतद्वेधश्च सूर्योद-
यात्प्राक्चतुर्घटिकात्मकोऽरुणोदयः सूर्योदयस्तुस्पष्टः तेनषट्पञ्चाशद्घटिकानन्तरंप-
लादिमात्रदशमीप्रवेशेऽरुणोदयवेधोवैष्णवविषयः षष्टिघटिकात्मकसूर्योदयोत्तरंपला-
दिमात्रदशमीसत्वेसूर्योदयवेधःस्मार्तविषयः ज्योतिर्विदादिविवादेनवेधादिसंदेहेतु
बहुवाक्यविरोधेनब्राह्मणेषुविवादिषु। एकादशींपरित्यज्यद्वादशींसमुपोषयेत् १. तथा-
चैकादशीद्विविधा शुद्धाविद्धाच अरुणोदयवेधवतीविद्धातांत्यक्त्वावैष्णवैर्द्वादश्येवोपो-
ष्या अरुणोदयवेधरहिताशुद्धासाचचतुर्विधा एकादशीमात्राधिक्यवती द्वादशीमात्रा-
धिक्यवती उभयाधिक्यवती अनुभयाधिक्यवतीचेति अत्राधिक्यंसूर्योदयोत्तरंसत्वम्
तत्रोदाहरणम् दशमीनाड्यः ५५ एकादशी ६० । १ द्वादश्याःक्षयः ५८ इयमेकाद-
शीमात्राधिक्यवतीशुद्धावैष्णवैःपरोपोष्या स्मार्तगृहस्थैःपूर्वा अथद-
शमी ५५ एकादशी ५८ द्वादशी ६० । १. इयंशुद्धाद्वादशीमात्रा-
धिक्यवती अत्रवैष्णवानांद्वादश्यामुपोषणं स्मार्तानांपूर्वा अथदशमी ५५ एकादशी
६०। १ द्वादशी ५ इयंशुद्धाउभयाधिक्यवती अत्रसर्वैर्वैष्णवैःस्मार्तैश्चपरैवोपोष्या अथ-
दशमी ५५ एकादशी ५७ द्वादशी ५८ इयमनुभयाधिक्यवतीशुद्धावैष्णवैःस्मार्तैश्चपू-
र्वैवोपोष्या इतिसंक्षेपतोवैष्णवनिर्णयः ॥ अथस्मार्तनिर्णयः तत्रसूर्योदयवेधवतीवि-
द्धातद्रहिताशुद्धाचेतिद्विविधापिप्रत्येकंचतुर्धा एकादशीमात्राधिक्य-
वती उभयाधिक्यवती द्वादशीमात्राधिक्यवती अनुभयाधिक्यवती-
त्येवमष्टभेदाभवन्ति अत्रोदाहरणानि दशमी ५८ एकादशी ६० । १ द्वादश्याःक्षयः
५८ इयंशुद्धाएकादशीमात्राधिक्यवती दशमी ४ एकादशी २ द्वादश्याःक्षयः ५८
इयंविद्धाएकादशीमात्राधिक्यवती अत्रोभयत्रापिस्मार्तानांगृहिणांपूर्वोपोष्या यति-
भिर्निष्कामगृहिभिर्वनस्थैर्विधवाभिर्वैष्णवैश्चपरैवोपोष्या विष्णुप्रीतिकामैःस्मार्तैरुप-

भागवतैकादश्युदाहरणानि.

स्मार्तैकादश्युदाहरणानि.

वासद्वयंकार्यमितिकेचित् उभयाधिक्यवतीशुद्धा यथा दशमी ५८ एकादशी ६० । १. द्वादशी ४ उभयाधिक्यवतीविद्धायथा दशमी २ एकादशी ३ द्वादशी ४ अत्रोभयत्रापिसर्वैः स्मार्तैर्वैष्णवैश्चावशिष्टापरैवैकादशीउपोष्या द्वादशीमात्राधिक्यवतीशुद्धायथा दशमी ५८ एकादशी ५९ द्वादशी ६० । १ अत्रशुद्धत्वात्स्मार्तानामेकादश्यामेवोपवासोनद्वादश्यामितिमाधवमतम् हेमाद्रिमतेतुसर्वैःपराद्वादश्येवोपोष्या केचित्तुमुमुक्षुभिःस्मार्तैःपरोपोष्येत्याहुः द्वादशीमात्राधिकाविद्धायथा दशमी १ एकादशीक्षयगामिनी ५८ द्वादश्यावृद्धिः ६० । १ अत्रैकादश्याविद्धत्वात् द्वादश्यामेव स्मार्तानामप्युपवासः एवंचोभयाधिक्येद्वादशीमात्राधिक्येचस्मार्तानांविद्धायास्त्यागोनान्यत्र वैष्णवानांतुषड्विधामप्याधिक्यवतींत्यक्त्वाद्वादश्युपोष्या अनुभयाधिक्यवतीशुद्धायथा दशमी ५७ एकादशी ५८ द्वादशी ५९ स्मार्तानामेकादश्यामेवोपवासोनद्वादश्याम् वैष्णवानांतुविद्धत्वादद्वादश्यामुपवासः अनुभयाधिक्यवती विद्धायथा दशमी २ एकादश्याःक्षयः ५६ द्वादशी ५५ अत्रापिस्मार्तानामेकादश्यामुपवासः वैष्णवानांद्वादश्यामुपवासः अस्मिन्नुभयानाधिक्यवतीविद्धाचरमभेदे प्रथमभेदद्वयेइवयतिभिर्मुमुक्षुभिर्विधवाभिःपरोपोष्या विष्णुप्रीतिकामैरुपवासद्वयंकार्यमितितुल्ययुक्त्याप्रतिभाति इदानींशिष्टास्तुहेमाद्रिमतंनिष्कामत्वादिकंचानादृत्यमाधवमतेनैवसर्वस्मार्तनिर्णयमविशेषेणवदन्तिनतुक्वचिदुपवासद्वयंशुद्धाधिकद्वादशिकायां सर्वेषामेकंपरोपवासंवावदन्तिइतिसर्वत्रदेशेषुप्रायोमाधवोक्तानुसारएवप्रचारइतिबोध्यम् एतेनवैष्णवाष्टादशभेदानांस्मार्ताष्टादशभेदानांचनिर्णयःसर्वोपिगतार्थोभवतीतिविभावनीयम् विस्तरस्तुमहाग्रन्थेष्वनुसंधेयः अत्राष्टादशभेदानांपृथक्पृथगुदाहरणंकथनेतन्निर्णयकथनेचबालानांव्यामोहमात्रंस्यादितिसनिर्णयःपृथगेवपट्टेलिखित्वा-स्थापितोनुसंधेयः

पृष्ठं ५ मलमासनिर्णये व्रतविशेषः । अधिमासेतुसंप्राप्तेगुडसर्पिर्युतानिच ॥ त्रयस्त्रिंशदपूपानिदातव्यानिदिनेदिने ॥ १ ॥ अधिमासेतुसंप्राप्तेत्रयस्त्रिंशत्तुदेवताः ॥ उद्दिश्यापूपदानेनपृथ्वीदानफलंलभेत् ॥ २ ॥ त्रयस्त्रिंशदपूपान्नंकांस्यपात्रेनिधायच ॥ सघृतंसहिरण्यंचब्राह्मणायनिवेदयेत् ॥ ३ ॥ िष्णुरूपीसहस्रांशुःसर्वपापप्रणाशनः ॥ अपूपान्नप्रदानेनममपापव्यपोहतु ॥ ४ ॥ नारायणजगद्बीजभास्करप्रतिरूपक ॥ व्रतेनानेनपुत्रांश्चसंपदंचाभिवर्धय ॥ ५ ॥ यस्यहस्तेगदाचक्रेगरुडोयस्यवाहनम् ॥ शंखःकरतलेयस्यसमेविष्णुःप्रसीदतु ॥ ६ ॥ कलाकाष्ठादिरूपेणनिमेषघटिकादिना ॥ योवंचयतिभूतानितस्मैकालात्मनेनमः ॥ ७ ॥ कुरुक्षेत्रमयंदेशःकालःपर्वद्विजोहरिः ॥ पृथ्वीसममिदंदानंगृहाणपुरुषोत्तम ॥ ८ ॥ मलानांचविशुद्ध्यर्थंपापप्रशमनायच ॥ पुत्रपौत्राभिवृद्ध्यर्थंतवदास्यामिभास्कर ॥ ९ ॥ मंत्रेणानेनयोदद्यात्रयस्त्रिंशदपूपकान् ॥ प्राप्नोतिविपुलांलक्ष्मींपुत्रपौत्रादिसंपदः ॥ १० ॥ इतिनिर्णयसिंधुः ॥

अत्र न्यूनत्व सूर्योदयात्प्राक्समाप्तिमत्त्वम् समत्वंसूर्योदयसमकालिकसमाप्तिमत्त्वम् षष्टिघटिकारूपम् । आधिक्यं सूर्योदयोत्तरंसत्वम्.

२१ अथ वैष्णवानां शुद्धैकादशीभेदाः (धर्माब्धिस्थनिर्णयः)

	दशमी.		एकादशी.		द्वादशी.		
	घ.	प.	घ.	प.	घ.	प.	
शुद्धन्यूनान्यूनद्वादशिका	५५	५९	५९	५९	५९	५९	इयमनुभयाधिक्यवतीशुद्धा वैष्णवैःस्मार्तैश्चैकादश्येवोपोष्या ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	५५	०	५७	०	५८	०	
शुद्धन्यूनासमद्वादशिका	५५	५९	५९	५९	६०	०	इयमनुभयाधिक्यवतीशुद्धा वैष्णवैःस्मार्तैश्चैकादश्येवोपोष्या ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	५५	०	५७	०	५८	०	
शुद्धन्यूनाऽधिकद्वादशिका	५५	५९	५९	५९	६०	१	इयंशुद्धाद्वादशीमात्राधिक्यवती अत्रवैष्णवानांद्वादश्यामुपोषणंस्मार्तानांपूर्वा ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	५५	०	५८	०	६०	१	
शुद्धसमान्यूनद्वादशिका	५५	५९	६०	०	५९	५९	इयमनुभयाधिक्यवतीशुद्धा अत्रवैष्णवानांस्मार्तानांचैकादश्यामुपवासः ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	५५	०	५७	०	५८	०	
शुद्धसमासमद्वादशिका	५५	५०	६०	०	६०	०	इयमनुभयाधिक्यवतीशुद्धा अत्रवैष्णवानांस्मार्तानांचैकादश्यामेवोपवासः ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	५५	०	५७	०	५८	०	
शुद्धसमाऽधिकद्वादशिका	५५	५९	६०	०	६०	१	इयंशुद्धाद्वादशीमात्राधिक्यवती अत्रवैष्णवानांद्वादश्यामुपोषणं स्मार्तानांपूर्वा ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	५५	०	५८	०	६०	१	
शुद्धाधिकान्यूनद्वादशिका	५५	५९	६०	१	५९	५८	इयमेकादशीमात्राधिक्यवतीशुद्धा वैष्णवैःपरोपोष्यास्मार्तगृहस्थैःपूर्वा ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	५५	०	६०	१	५८	क्षयः	
शुद्धाधिकासमद्वादशिका	५५	५९	६०	१	५९	५९	इयमप्येकादशीमात्राधिक्यवतीशुद्धा वैष्णवैःपरोपोष्यास्मार्तगृहस्थैःपूर्वा ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	५५	०	६०	१	५८	क्षयः	
शुद्धाधिकाधिकद्वादशिका	५५	५९	६०	१	६०	१	इयंशुद्धाउभयाधिक्यवती अत्रसर्वैर्वैष्णवैःस्मार्तैश्चपरैवोपोष्या ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	५५	०	६०	१	५	०	

२२ अथ वैष्णवानां विद्धैकादशीभेदाः (धर्माब्धिस्थनिर्णयः)

	दशमी.		एकादशी.		द्वादशी.		
विद्धन्यूनान्यूनद्वादशिका	५६	१	५९	५९	५९	५९	इयमनुभयाधिक्यवतीविद्धा अत्रस्मार्तानामेकादश्यामेवोपवासोनद्वादश्यांवैष्णवानांतुविद्धत्वाद्द्वादश्यामुपवासः ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम् ।	५७	०	५८	०	५९	०	
विद्धन्यूनासमद्वादशिका	५६	१	५९	५९	६०	०	इयमप्यनुभयाधिक्यवतीविद्धा अत्रस्मार्तानामेकादश्यामेवोपवासोनद्वादश्यांवैष्णवानांतुविद्धत्वाद्द्वादश्यामुपवासः ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	५७	०	५८	०	५९	०	
विद्धन्यूनाधिकद्वादशिका	५६	१	५९	५९	६०	१	इयंद्वादशीमात्राधिक्यवतीविद्धा अत्रस्मार्तानामेकादश्यामेवोपवासोनद्वादश्यामितिमाधवमतं हेमाद्रिमतेतुसर्वैःपराद्वादश्येवोपोष्या केचित्तुमुमुक्षुभिःस्मार्तैःपरोपोष्येत्याहुः ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	५८	०	५९	०	६०	१	
विद्धसमान्यूनद्वादशिका	५६	१	६०	०	५९	५९	अनुभयाधिक्यवतीविद्धेयं अत्रस्मार्तानामेकादश्यामेवोपवासोनदश्यांवैष्णवानांतुविद्धत्वाद्द्वादश्यामुपवासः ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	५७	०	५८	०	५९	०	
विद्धसमासमद्वादशिका	५६	१	६०	०	६०	०	इयमनुभयाधिक्यवतीविद्धा अत्रस्मार्तानामेकादश्यामुपवासः वैष्णवानांतुविद्धत्वाद्द्वादश्यामुपवासः ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	५७	०	५८	०	५९	०	
विद्धसमाधिकद्वादशिका	५६	१	६०	०	६०	१	इयंद्वादशीमात्राधिक्यवतीविद्धा अत्रस्मार्तैरेकादश्युपोष्यानद्वादशीतिमाधवमतं हेमाद्रिमतेतुसर्वैःपराद्वादश्येवोपोष्या केचित्तुमुमुक्षुभिःस्मार्तैःपरोपोष्येत्याहुः ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	५८	०	५९	०	६०	१	
विद्धाधिकान्यूनद्वादशिका	५६	१	६०	१	५९	५८	एकादशीमात्राधिक्यवतीविद्धा अत्रस्मार्तगृहिणांपूर्वोपोष्या यतिभिर्निष्कामगृहिभिर्वनस्थैर्विधवाभिर्वैष्णवैश्चपरैवोपोष्या विष्णुप्रीतिकामैःस्मार्तैरुपवासद्वयंकार्यमितिकेचित् ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	५८	०	६०	१	५८	क्षयः	
विद्धाधिकासमद्वादशिका	५६	१	६०	१	५९	५९	इयमप्येकादशीमात्राधिक्यवतीविद्धा उपरिस्थोदाहरणवत् ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	५८	०	६०	१	५८	क्षयः	
विद्धाधिकाधिकद्वादशिका	५६	१	६०	१	६०	१	उभयाधिक्यवतीविद्धेयं अत्रसर्वैःस्मार्तैर्वैष्णवैश्चावशिष्टापरैवैकादश्युपोष्या ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	५८	०	६०	१	४	०	

२३ अथ स्मार्तानां शुद्धैकादशीभेदाः (धर्माब्धिस्थनिर्णयः)

	दशमी.		एकादशी.		द्वादशी.		
शुद्धन्यूनान्यूनद्वादशिका	५९	५९	५९	५९	५९	५९	इयमनुभयाधिक्यवतीशुद्धा स्मार्तानामेकादश्यामेवोपवासोनद्वादश्यांवैष्णवानांतुविद्धत्वाद्द्वादश्यामुपवासः ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	५७	०	५८	०	५९	०	
शुद्धन्यूनासमद्वादशिका	५९	५९	५९	५९	६०	०	इयमुपरिलिखितोदाहरणवज्ज्ञेया ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	५७	०	५८	०	५९	०	
शुद्धन्यूनाधिकद्वादशिका	५९	५९	५९	५९	६०	१	इयंद्वादशीमात्राधिक्यवतीशुद्धा अत्रशुद्धत्वात्स्मार्तानामेकादश्यामेवोपवासोनद्वादश्यामितिमाधवमतं हेमाद्रिमतेतुसर्वैःपराद्वादश्येवोपोष्याकेचित्तुमुमुक्षुभिःस्मार्तैःपरोपोष्येत्याहुः ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	५८	०	५९	०	६०	१	
शुद्धसमान्यूनद्वादशिका	५९	५९	६०	०	५९	५९	इयमनुभयाधिक्यवतीशुद्धा अत्रस्मार्तानामेकादश्यामेवोपवासोनद्वादश्यांवैष्णवानांतुविद्धत्वाद्द्वादश्यामुपवासः ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	५७	०	५८	०	५९	०	
शुद्धसमासमद्वादशिका	५९	५९	६०	०	६०	०	उपरिलिखितोदाहरणवज्ज्ञेयम् ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	५७	०	५८	०	५९	०	
शुद्धसमाधिकद्वादशिका	५९	५९	६०	०	६०	१	द्वादशीमात्राधिक्यवतीशुद्धेयं अत्रशुद्धत्वात्स्मार्तानामेकादश्यामेवोपवासोनद्वादश्यामितिमाधवमतं हेमाद्रिमतेतुसर्वैःपराद्वादश्येवोपोष्या केचित्तुमुमुक्षुभिःस्मार्तैःपरोपोष्येत्याहुः ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	५८	०	५९	०	६०	१	
शुद्धाधिकान्यूनद्वादशिका	५९	५९	६०	१	५९	५८	इयंशुद्धाएकादशीमात्राधिक्यवती अत्रस्मार्तानांगृहिणांपूर्वोपोष्या यतिवैष्णवादिभिः परोपोष्या ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	५८	०	६०	१	५८	क्षयः	
शुद्धाधिकासमद्वादशिका	५९	५९	६०	१	५९	५९	उपरिलिखितोदाहरणवत् ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	५८	०	६०	१	५८	क्षयः	
शुद्धाधिकाधिकद्वादशिका	५९	५९	६०	१	६०	१	इयमुभयाधिक्यवतीशुद्धा अत्रसर्वैःस्मार्तैर्वैष्णवैश्चावशिष्टापरैवैकादश्युपोष्या ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	५८	०	६०	१	४	०	

२४ अथ स्मार्तानां विद्धैकादशीभेदाः (धर्माब्धिस्थनिर्णयः)

	दशमी.		एकादशी.		द्वादशी.		
विद्धन्यूनान्यूनद्वादशिका	६०	१	५९	५८	५९	५९	अनुभयाधिक्यवतीविद्धेयं अत्रस्मार्तानामेकादश्यामुपवासः वैष्णवानांद्वादश्यामुपवासः ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	२	०	५६	क्षयः	५५	०	
विद्धन्यूनासमद्वादशिका	६०	१	५९	५८	६०	०	उपरिस्थोदाहरणवत् ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	२	०	५६	क्षयः	५५	०	
विद्धन्यूनाधिकद्वादशिका	६०	१	५९	५८	६०	१	इयंद्वादशीमात्राधिकाविद्धा एकादश्याविद्धत्वाद्द्वादश्यामेवस्मार्तानामप्युपवासः ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	१	०	५८	क्षयः	६०	१	
विद्धसमान्यूनद्वादशिका	६०	१	५९	५९	५९	५९	इयमनुभयाधिक्यवतीविद्धा अत्रस्मार्तानामेकादश्यामुपवासः वैष्णवानांद्वादश्यां ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	२	०	५६	क्षयः	५५	०	
विद्धसमासमद्वादशिका	६०	१	५९	५९	६०	०	उपरिस्थोदाहरणवत् ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	२	०	५६	क्षयः	५५	०	
विद्धसमाधिकद्वादशिका	६०	१	५९	५९	६०	१	द्वादशीमात्राधिक्यवतीविद्धेयं एकादश्याविद्धत्वाद्द्वादश्यामेवस्मार्तानामप्युपवासः ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	१	०	५८	क्षयः	६०	१	
विद्धाधिकान्यूनद्वादशिका	६०	१	६०	०	५९	५८	एकादशीमात्राधिक्यवतीविद्धा अत्रस्मार्तानांगृहिणांपूर्वायसादिभिर्वैष्णवैश्चपरैवोपोष्या विष्णुप्रीतिकामैरुपवासद्वयंकार्यमितिकेचित् ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	४	०	२	०	५८	क्षयः	
विद्धाधिकासमद्वादशिका	६०	१	६०	१	५९	५९	उपरिस्थोदाहरणवत् ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	४	०	२	०	५८	क्षयः	
विद्धाधिकाधिकद्वादशिका	६०	१	६०	१	६०	१	उभयाधिक्यवतीविद्धेयं अत्रसर्वैःस्मार्तैर्वैष्णवैश्चावशिष्टापरैवोपोष्या ।
धर्माब्धिस्थमुदाहरणम्	२	०	३	०	४	०	

"२५ अथसंक्षेपतोव्रतदिननिर्णयः । जयंतीव्रतवन्नित्यं काम्यंचैकादशीव्रतम् ॥ अ-
रुणोदयवेधोऽत्रवेधःसूर्योदयेतथा ॥ १ ॥ उक्तौद्वौदशमीवेधौ वैष्णवस्मार्तयोःक्रमात् ॥
विद्धात्याज्यावैष्णवेन शुद्धाप्याधिक्यसंभवे ॥ २ ॥ एकादशीद्वादशीवाऽधिकाचेत्त्य-
ज्यतांदिनं ॥ पूर्वंग्राह्यंतूत्तरं स्यादिति वैष्णवानिर्णयः ॥ ३ ॥ अस्यार्थः । जयन्तीव्रतवत्
अकरणेप्रत्यवायश्रवणान्नित्यं संपत्त्यादिफलश्रवणात्काम्यंचैकादशीव्रतं तत्रैकाद-
श्यांद्वौदशमीवेधौ अरुणोदयेदशमीवेधः सूर्योदयेदशमीवेधश्च क्रमाद्वैष्णवस्मार्तयोः वै-
ष्णवानामरुणोदयेदशमीवेधः स्मार्तानांसूर्योदयेदशमीवेधइत्यर्थः पट्पञ्चाशद्धटीमि-
ते अरुणोदयः सूर्योदयश्चस्पष्टः अत्रस्वपारंपर्यप्रसिद्धमेव वैष्णवत्वं स्मार्तत्वंचवृद्धामन्य-
न्ते इतितदेवग्राह्यम् ॥ वैष्णवेनविद्धैकादशी अरुणोदयेवेधवतीएकादशीत्याज्या द्वा-
दश्युपोष्या आधिक्यसंभवेएकादशीद्वादश्योरुभयोराधिक्ये सूर्योदयोत्तरंसत्त्वे शुद्धा-
पित्याज्या परैवैकादशी उपोष्या तथा एकादश्याएवाधिक्ये शुद्धमपिपूर्वदिनंत्याज्यंप-
रंग्राह्यं तथैव द्वादश्या एवाधिक्येपि पूर्वदिनं त्याज्यं परदिनं ग्राह्यमित्यर्थः इतिवैष्णव-
निर्णयः ॥ अथ स्मार्तानां निर्णयउच्यते ॥ एकादशीद्वादशीचेत्युभयंवर्धते यदा ॥ तदा
पूर्वदिनंत्याज्यं स्मार्तैर्ग्राह्यंपरंदिनम् ॥१॥ एकादशीमात्रवृद्धौ गृहियत्योर्व्यवस्थितिः ॥
उपोष्यागृहिभिः पूर्वायतिभिश्चोत्तरातिथिः ॥ २ ॥ द्वादशीमात्रवृद्धौतु शुद्धाविद्धेव्य-
वस्थिते । शुद्धापूर्वोत्तराविद्धा स्मार्तनिर्णयईदृशः ॥ ३ ॥ अस्यार्थः । एकादशीद्वादश्यो-
र्यदावृद्धिः सूर्योदयोत्तरंविद्यमानत्वं तदापूर्वैकादशीशुद्धापिस्मार्तैस्त्याज्या परैवोपो-
ष्या । एकादश्याएववृद्धौतु गृहिभिः स्मार्तैः पूर्वोपोष्या यत्यादिभिरुत्तरा । द्वादश्याए-
ववृद्धौतुशुद्धाविद्धयोर्व्यवस्थाएकादशीशुद्धाचेत्साउपोष्या एकादशीविद्धाचेद्द्वादश्ये-
वोपोष्या एवंचोभयाधिक्येद्वादशीमात्राधिक्येच स्मार्तानां विद्धैकादशीत्यागो ना-
न्यत्रेत्यर्थः इति स्मार्तनिर्णयः ॥"

२६ अथवेधभेदाःअत्रार्धरात्रोत्तरंदशमीसत्वेकपालवेधोद्विपञ्चाशद्घटिकादशमी-
सत्वेछायावेधस्त्रिपञ्चाशद्घटीत्वेदशम्याग्रस्ताख्योवेधश्चतुःपञ्चाशत्त्वेसंपूर्णाख्यः पञ्च-
पञ्चाशत्त्वेवेधःषट्पञ्चाशत्त्वेमहावेधः सप्तपञ्चाशत्त्वेप्रलयाख्योऽष्टपञ्चाशत्त्वेमहाप्रलय
एकोनषष्टित्वेघोराख्यःषष्टिघटित्वेराक्षसाख्यइति वेधभेदानारदेनोक्तामध्वादिमता-
नुसारिभिःकैश्चिदेवकेचिदेवानुसृताः माधवाचार्यादिसर्वसंमतस्तुषट्पञ्चाशद्घटीवे-
धएवेतिज्ञेयम् दशमीपञ्चदशघटीभिरेकादशीदूषिकेतितूपवासातिरिक्तव्रते व्रताङ्गसं-
कल्पार्चनादौ तत्रापितद्दोषेणनसर्वथात्यागः किंतुप्रातःकर्तव्यंसंकल्पार्चनादिमध्याह्नो-
त्तरंकार्यमितिध्येयम्

२७ अथव्रतप्रयोगः उपवासात्पूर्वदिनेप्रातःकृतनित्यक्रियः दशमीदिनमारभ्यक-
रिष्येहंव्रतंतव । त्रिदिनंदेवदेवेशनिर्विघ्नंकुरुकेशव १ इतिसंकल्प्यमध्याह्नेएकभक्तंकुर्यात्

तत्रनियमाः कांस्यमांसमसूरदिवास्वापातिभोजनात्यम्बुपानपुनर्भोजनमैथुनक्षौद्रानृत-भाषणचणककोद्रवशाकपरान्नद्यूततैलतिलपिष्टताम्बूलवर्जनादयः एकभक्तानन्तरंकाष्ठेनदन्तधावनंकुर्यात् निशिभूतल्पेशयित्वाप्रातरेकादश्यांपर्णादिनादन्तधावनंकार्यं नतुकाष्ठेन स्नानादिनित्यक्रियान्तेपवित्रपाणिरुदङ्मुखःवारिपूर्णताम्रपात्रमादाय संकल्पंकुर्यात् एकादश्यांनिराहारोभूत्वाहमपरेहनि । भोक्ष्यामिपुण्डरीकाक्षशरणंमेभवाच्युत १ इत्यनेनमन्त्रेणपुष्पाञ्जलिंवाहरौदद्यात् अशक्तस्यतुएकादश्यांजलाहारएकादश्यांक्षीरभक्षएकादश्यांफलाहारएकादश्यांनक्तभोजीस्यामूहेनशक्त्यनुसारेणसंकल्पः शैवानांरुद्रगायत्र्यासंकल्पः सौराणांनित्यगायत्र्यानाम्नावासंकल्पः अयंसंकल्पःसूर्योदयोत्तरंदशमीसत्वेस्मार्तैरेकादश्यांरात्रौकार्यः अर्धरात्रादुपरिदशम्यनुवृत्तौसर्वैरेवैकादश्यांमध्याह्नोत्तरंकार्यः संकल्पोत्तरमष्टाक्षरमन्त्रेणत्रिरभिमन्त्रितंतज्जलंपिबेत् ततःपुष्पमण्डपंकृत्वातत्र पुष्पैर्गन्धैस्तथाधूपैर्दीपैर्नैवेद्यकैःपरैः । स्तोत्रैर्नानाविधैर्दिव्यैर्गीतवाद्यैर्मनोहरैः १ दण्डवत्प्रणिपातैश्चजयशब्दैस्तथोत्तमैः । हरिंसंपूज्यविधिवद्रात्रौकुर्यात्प्रजागरम् १ एकादश्यांनियमाः पाखण्डिसंभाषणस्पर्शदर्शनवर्जनंब्रह्मचर्यसत्यभाषणदिवास्वापवर्जनादयःपरिभाषोक्ताश्चज्ञेयाः पाखण्डिदर्शनादौतुसूर्यंपश्येत्ततः शुचिः । संस्पर्शेतुबुधःस्नायाच्छुचिरादित्यदर्शनात् १ संभाष्यतान्शुचिषदंचिन्तयेदच्युतंबुधः । इत्यादिप्रायश्चित्तम् उपवासदिनेश्राद्धप्राप्तौश्राद्धशेषसर्वान्नेनैकंपात्रंपरिविष्यतत्सर्वान्नावघ्राणंकृत्वापात्रंगवादिभ्योदेयम् कन्दमूलफलाहाराद्यनुकल्पेनोपवासकर्त्रातुस्वभक्ष्यस्यैवफलादेःपितृब्राह्मणपात्रेषुपरिवेषणपूर्वकंतच्छेषभक्षणंकार्यम् एकादश्यांयदाभूपमृताहःस्यात्कदाचन । तद्दिनंतुपरित्यज्यद्वादश्यामेवकारयेत् १ इत्यादिवचनानियथाचारंवैष्णवपराणि वैष्णवैःषोडशमहालयकरणपक्षेएकादश्यधिकरणकंद्वादश्यकिरणकंचमहालयंतन्त्रेणकरिष्येइतिसंकल्प्यमहालयद्वयंद्वादश्यांकार्यम् काम्योपवासेसूतकप्राप्तौशारीरान्नियमान्स्वयंकृत्वासूतकान्तेपूजादानब्राह्मणभोजनादिकंकार्यम् नित्योपवासेसूतकादिप्राप्तौस्नात्वाहरिंप्रणम्यनिराहारादिकंस्वयंकृत्वापूजादिकंब्राह्मणद्वाराकार्यम् दानादेर्लोपो नसूतकान्तेऽनुष्ठानावश्यकत्वम् एवंरजस्वलादिदोषेपि द्वादश्यांप्रातर्नित्यपूजांविधायभगवतेव्रतमर्पयेत् अज्ञानतिमिरान्धस्यव्रतेनानेनकेशव । प्रसीदसुमुखोनाथज्ञानदृष्टिप्रदोभव १ इति तत्रमन्त्रः दशम्यादिषूक्तानांनियमानांभङ्गेदिवास्वापेबहुशोजलपानेमिथ्याभाषणेवा

उपवासदिनेश्राद्धादिप्राप्तौनिर्णयः.

---

१ मधु २ 'हरीक' इतिलोके ३ उपवासेतथाश्राद्धेनकुर्याद्दन्तधावनम् ॥ दन्तानांकाष्ठसंयोगोदहत्यासप्तमंकुलम् ॥ काष्ठग्रहणान्मृल्लोष्ठाद्यनिषेधइतिहेमाद्रिः ॥ विष्णुरहस्ये ॥ श्राद्धोपवासदिवसेखादित्वादन्तधावनम् ॥ गायत्र्याशतसंपूतमम्बुप्राश्यविशुध्यति ॥ इतिसिन्धुः ॥ ४ दशम्याःसंगदोषेणअर्धरात्रात्परेणतु ॥ वर्जयेच्चतुरोयामान्संकल्पार्चनयोस्तदा ॥ इतिसिन्धुः ॥ ५ आदिनारजस्वलाचाण्डालरजकसूतिकादिशब्दश्रवणसंभाषणस्पर्शनवर्जनादिकम् ॥ ६ आदिनाचाण्डालरजस्वलादिदर्शने ॥

तत्तन्नियमभङ्गानुद्दिश्यनारायणाष्टाक्षरमन्त्रजपमष्टोत्तरशतसंख्ययाकुर्यात् अल्पदोषे नामशतत्रयजपः रजस्वलाचाण्डालरजकसूतिकादिशब्दस्यव्रतमध्येश्रवणेऽष्टोत्तरसहस्रगायत्रीजपः ततोनैवेद्यतुलसीमिश्रितान्नेनपारणंकार्यम् आमलकीफलस्यपारणायां भक्षणेऽसंभाष्यभाषणादिदोषनाशः पारणंचद्वादश्युल्लङ्घनेमहादोषाद्द्वादशीमध्ये

पारणानिर्णयः एवकार्यम् स्वल्पद्वादशीसत्त्वे रात्रिशेषेआमाध्याह्नान्ताःक्रियाःसर्वा अपकृष्य कार्याः अग्निहोत्रहोमस्यनापकर्षइतिकेचित् एवंश्राद्धस्यापिनापकर्षोरात्रौश्राद्धनिषेधात् अतिसंकटेश्राद्धेप्रदोषादिव्रतेचतीर्थजलेनपारणंकार्यम् द्वादशीभूयस्त्वेद्वादशीप्रथमपादंहरिवासरसंज्ञकमुल्लङ्घ्यपारणंकार्यम् कलामात्रायाअपिद्वादश्याअभावे त्रयोदश्यांपारणम् द्वादश्यामध्याह्नोर्ध्वंसत्वेप्रातर्मुहूर्तत्रयमध्येएवपारणम् नमध्याह्नादौइतिबहवः बहूनांकर्मकालानांबाधापत्तेरपराह्णएवेतिकेचित् द्वादश्यांसर्वमासेषुशुक्लायांकृष्णायांवाश्रवणयोगेशक्तेनैकादशीद्वादश्योर्द्वयोरप्युपवासःकार्यः अशक्तेनैकादश्यांफलाहाराद्यनुकल्पंकृत्वाश्रवणद्वादश्यामुपवासःकार्यः विष्णुशृङ्खलयोगसत्वेतु एकादश्यामेवश्रवणद्वादशीप्रयुक्तमप्युपवासंकृत्वाद्वादश्यांश्रवणयोगरहितायांपारणं कार्यम् द्वादश्याःश्रवणतोन्यूनत्वेश्रवणयुक्तायामपिद्वादश्यामेवपारणम् द्वादश्युल्लङ्घने दोषात् विष्णुशृङ्खलयोगादिनिर्णयोभाद्रपदमासगतश्रवणद्वादशीप्रकरणेवक्ष्यते दिवा निद्रांपरान्नंचपुनर्भोजनमैथुने। क्षौद्रंकांस्यामिषंतैलंद्वादश्यामष्टवर्जयेत् १ द्यूतक्रोधचणककोद्रवमाषतिलपिष्टमसूरनेत्राञ्जनमिथ्याभाषणलोभायासप्रवासभारवहनाध्ययनताम्बूलादीनिवर्जयेत् एतेचनियमाःकाम्यव्रतेआवश्यकाः नित्यव्रतेतु शक्तिमांस्तुपुमान्कुर्यान्नियमंसविशेषणम्। विशेषनियमाशक्तोहोरात्रंभुजिवर्जितः १ निगृहीतेन्द्रियः श्रद्धासहायोविष्णुतत्परः। उपोष्यैकादशींपापान्मुच्यतेनात्रसंशयः १ अन्यंभुङ्क्ष्वेति यांब्रूयाद्भुङ्क्तेवायःसनारकी। एकादशीव्रताद्विष्णुसायुज्यंलभतेश्रियम् १ इत्येकादशीव्रतनिर्णयः कार्यान्तरेष्वेकादशीद्वादशीयुतैवग्राह्या इत्येकादशीनिर्णयोद्देशःसप्तदशः १७

२८ अथद्वादशीनिर्णयः द्वादशीत्वेकादशीविद्धाग्राह्या अथ अष्टौमहाद्वादश्यः शुद्धाधिकैकादशीयुक्ताद्वादशीउन्मीलनीसंज्ञा द्वादश्येवशुद्धाधिकावर्धतेसावञ्जुली सूर्योदयेएकादशीततःक्षयगामिनीद्वादशीद्वितीयसूर्योदयेत्रयोदशीएवमेकाहोरात्रेतिथित्रयस्पर्शात्त्रिस्पर्शासंज्ञाद्वादशी दर्शस्यपौर्णमास्यावायदादिनवृद्धिस्तदापक्षवर्धिनीसंज्ञा पुष्यर्क्षयुताजया श्रवणयुताविजया पुनर्वसुयुताजयन्ती रोहिणीयुतापापनाशिनी एताःपापक्षयमुक्तिकामउपवसेत् श्रवणयुतातुएकादशीवन्नित्या एतास्वष्टसुएकादशीद्वादश्योरेकत्वेतन्त्रेणोपवासः पार्थक्येशक्तस्योपवासद्वयम् यस्यारब्धव्रतद्वय उपवासद्वयाशक्तश्चतस्यद्वादशीसमुपोषणाद्व्रतद्वयपुण्यलाभः तत्रश्रवणर्क्षयोगोमुहूर्तमात्रोपिग्राह्यः पुष्यादियोगःसूर्योदयमारभ्यास्तमयपर्यन्तश्चेदुपवासः पारणंतुतिथिन-

क्षत्रसंयोगोपोषणेउभयान्तेन्यतरान्तेवेतिसर्वसामान्यनिर्णयः　इतिद्वादशीनिर्णयोद्देशोऽष्टादशः १८

२९ अथत्रयोदशीनिर्णयः　त्रयोदशीशुक्लापूर्वाकृष्णोत्तरा शनिवारादियुक्ताकाश्चिच्छुक्लत्रयोदशीमारभ्यसंवत्सरपर्यन्तंप्रतिपक्षंत्रयोदशीषुशनिवारयुक्तास्वेवचतुर्विंशतिशुक्लत्रयोदशीषुवाकर्तव्यंयत्प्रदोषसमयेशिवपूजानक्तभोजनात्मकंप्रदोषव्रतंतत्र सूर्यास्तमयोत्तरत्रिमुहूर्तात्मकप्रदोषव्यापिनीत्रयोदशीग्राह्या　दिनद्वयेप्रदोषव्याप्तौसाम्येनतदेकदेशस्पर्शेवाउत्तरा वैषम्येणैकदेशस्पर्शेतदाधिक्यवतीपूर्वापिग्राह्या यदिदेवपूजाभोजनपर्याप्तंतदाधिक्यंलभ्येतनोचेत्साम्यपक्षवदुत्तरैव　उभयत्रसर्वथाव्याप्त्यभावेपिपरैवं　इतित्रयोदशीनिर्णयोद्देशः १९

३० अथचतुर्दशीनिर्णयः　चतुर्दशीतुशुक्लापराकृष्णापूर्वा　यत्तुप्रतिमासंकृष्णचतुर्दश्यांशिवरात्रिव्रतंकाम्यमनुष्ठीयतेतत्रमहाशिवरात्रिवन्निशीथव्यापिन्येवग्राह्या　उभयत्रनिशीथव्याप्तौपरा　प्रदोषव्याप्तेराधिक्यात्　कैश्चित्प्रदोषमात्रव्यापिनीगृह्यते तत्रमूलंचिन्त्यम्　यत्तुचतुर्दश्यांदिवाभोजननिषेधएवनित्यत्वात्पाल्यतेतत्रभोजनकालव्यापिनींचतुर्दशींत्यक्त्वात्रयोदश्यांपञ्चदश्यांभोक्तव्यम्　शिवरात्रिव्रतिभिस्तुचतुर्दश्यामेवपारणाकर्तव्यानतत्रचतुर्दश्यष्टमीदिवेतिभोजननिषेधप्राप्तिः　विधिप्राप्तेनिषेधाप्रवेशात्　इतिचतुर्दशीनिर्णयोद्देशः २०

३१ अथपूर्णिमामावास्ययोर्निर्णयः　पूर्णिमामावास्येतुसावित्रीव्रतंविनापरेग्राह्ये यत्तुकैश्चिच्छ्रावणीहुताशनीपूर्णिमयोःकुलधर्मादौपूर्वविद्धयोर्ग्राह्यत्वोक्तेःसर्वापौर्णमासीकुलधर्मादौपूर्वागृह्यतेतत्रमूलंमृग्यम्　अष्टादशनाडिकातोन्यूनचतुर्दशीसत्त्वेतादृशचतुर्दशीवेधस्य भूतोष्टादशनाडीभिरितिवचनाद्दूषकत्वप्रतीतेरस्तुवातादृशस्थलेकुलधर्मेपूर्वत्रग्राह्यत्वम्　अष्टादशनाडिकाधिकचतुर्दशीवेधेतुपूर्वविद्धापौर्णमासीनग्राह्येतिमे प्रतिभाति　अमावास्याभौमसोमवारयुतास्नानदानादौमहापुण्या　एवंभानुयुतासप्तमी भौमयुताचतुर्थी　यत्तुसोमयुतामावास्यायामश्वत्थपूजाद्यात्मकंसोमवतीव्रतमनुष्ठीयते तत्रअपराह्णपर्यन्तंमुहूर्तमात्रयोगेपिव्रतंकार्यम्　दिनान्त्यषड्घटिकात्मकसायान्हेयोगे रात्रियोगेचनकार्यमितिशिष्टाचारः　यतीनांक्षौरादौउदयेत्रिमुहूर्तव्यापिनीपौर्णमासी ग्राह्या तृतीयमुहूर्तस्पर्शाभावेचतुर्दशीयुता इतिपञ्चदशीनिर्णयोद्देशः २१

३२ अथेष्टिकालः　पक्षान्ताउपवस्तव्याःपक्षाद्यायष्टव्याः　उपवासोन्वाधानाख्यं कर्म पर्वणोयश्चतुर्थांशआद्याःप्रतिपदस्त्रयः। यागकालःसविज्ञेयःप्रातरुक्तोमनीषिभिः१ प्रतिपत्तुर्यचरणेनयष्टव्यमितिस्थितिः। तत्रपर्वप्रतिपदोःपूर्णत्वेसंदेहाभावः पर्वण्यन्वाधानस्योत्तरदिनेयागस्ययथोक्तकाललाभात्　पर्वणःखण्डत्वेतुपर्वापेक्षयाप्रतिपदोह्रासवृ-

---

१ अत्रपक्षेदिनाष्टमभागेपूजनभोजनंकर्तव्यमितिनक्तनिर्णयेउक्तम् ॥

द्धिघटिकागणयित्वातदर्धंऱ्हासेपर्वणिवियोज्यवृद्धौसंयोज्यसंधिकालंज्ञात्वान्वाधाना-

पर्वप्रतिपदोः- संधिनिर्णयः

दिकालोनिर्णेतव्यः यत्रऱ्हासवृद्धीनस्तस्तत्रयथास्थितःस्पष्टएवसंधिः तत्रसंधिश्चतुर्वेधः पूर्वाह्णसंधिर्मध्याह्नसंधिरपराह्णसंधीरात्रिसंधिश्चे-ति द्वेधाविभक्तदिनस्यपूर्वार्धंपूर्वाह्णःअपरार्धंअपराह्णः पूर्वाह्णापराह्णसंधिभूतोघटिका-द्वयात्मकोमुहूर्तोमध्याह्न आवर्त्तनापरपर्यायइतिकौस्तुभे उभयसंधिरेकपलात्मकएवम-ध्याह्नोनतुघटिकाद्वयात्मक इतिप्रायेणेदानींशिष्टाचारः तत्रोक्तरीत्याऱ्हासवृद्ध्यर्धवि-योजनसंयोजनेननिर्णीतःपर्वप्रतिपदोःसंधिर्यदिपूर्वाह्णेमध्याह्नेवाभवति तदासंधिदिना-त्पूर्वदिनेन्वाधानंसंधिदिनेयागः यद्यपराह्णेरात्रौवासंधिस्तदासंधिदिनेन्वाधानंतत्प-रदिनेयागः अथोदाहरणम् पर्वसप्तदशघटीमितंप्रतिपदेकादशघटीमितातत्रषड्घटीमि-तःप्रतिपत्क्षयस्तदर्धंघटीत्रयंपर्वणिवियोजितंजातःसंधिश्चतुर्दशघटीमितः अयंत्रिंशद्-घटीमितेदिनमानेपूर्वाह्णसंधिः अष्टाविंशतिघटीमितेतुदिनमानेऽयमेवमध्याह्नसंधिः अ-त्रसंधिदिनेयागःपूर्वदिनेन्वाधानम् पर्व १४ प्रतिपत् १९ अत्रपञ्चघटिकावृद्धिः तद-र्धंसार्धघटीद्वयंपर्वणिसंयोजितंजातःसंधिःसार्धषोडशघटीमितः अयंअपराह्णसंधिः अ-त्रसंधिदिनेन्वाधानंपरेद्युर्यागः अथात्रबालबोधनार्थंप्रकारान्तरम् सूर्योदयोत्तरंविद्य-

संधेःप्रकारान्तरम्.

मानाःपर्वनाडिकाः प्रतिपन्नाडिकाश्चैकीकृताः सत्योर्यदिदिनमानतो-न्यूनास्तदापूर्वाह्णसंधिः यदिदिनमानसमास्तदामध्याह्नसंधिः यदिदिनमानादधिका-स्तदापराह्णसंधिरिति इत्थंसूर्योदयोत्तरमनुवर्तमानपर्वप्रतिपदोःक्षयवृद्धिभ्यामेवसंध्य-वलोकनमिदानींसर्वत्रशिष्टाचारेषुप्रसिद्धम् कौस्तुभादौतुचतुर्दशीदिनस्थाउदयात्पूर्वं पर्वणोगतघटिकाउदयादेष्यघटिकाश्चैकीकृत्यैवंप्रतिपदः पूर्वदिनस्थाउत्तरदिनस्थाश्चघ-

कौस्तुभादिमतम्.

टिकाएकीकृत्यपर्वापेक्षयाप्रतिपदोवृद्धिक्षयौज्ञेयौ तद्यथा चतुर्दशी २२ पर्व १७ चतुर्दशीदिनस्थाःपर्वनाडिकाः ३८ उत्तरदिनस्थाः १७ एकीकृत्यजाताः ५५ पर्वदिनस्थाःप्रतिपन्नाड्यः ४३ उत्तरदिनस्थाः ११ एकीकृत्यजाताः ५४ अत्रैकाघटीप्र-तिपत्क्षयस्तदर्धमर्धघटीपर्वणिवियोजिताजातःसंधिः सार्धषोडशनाड्यः अयमपराह्ण-संधिः प्रथममतेत्वत्रपूर्वाह्णसंधिःस्थितः तथा चतुर्दशी २४ पर्व १७ पूर्वं गतनाड्यः ३६ एष्ययोगेजाताः ५३ प्रतिपत् ११ गतैष्ययोगेजाताः ५४ अत्रपूर्वोक्तरीत्याक्षयोदा-हरणेएवैकाघटीवृद्धिस्तदर्धसंयोजनेसार्धसप्तदशनाडीमितोपराह्णसंधिः एवंचपूर्वमतै-तन्मतयोरत्यन्तंविरोधःवृद्धिक्षयादिसर्ववैपरीत्यात् अत्रमतेघटीद्वयाधिकावृद्धिःक्षयो-वानसंभवतीति परेन्हिघटिकान्यूनास्तथैवाभ्यधिकाश्चयाइतिबहुवचनमसंगतमितिदू-षणंपुरुषार्थचिन्तामणौद्रष्टव्यम् अथपौर्णमास्यांविशेषः सङ्गवकालादूर्ध्वंत्रयोदशादि-

यागकालविशेषः.

घटीमारभ्याधोह्नात्पूर्वंसंधौसद्यस्कालापौर्णमासीतस्यांसंधिदिनेए-वान्वाधानंयागश्चसद्योनुष्ठेयः इदंपौर्णमास्यांसद्यस्कालत्वंवैकल्पिकमितिकेचित् अ-

मावास्यायांसर्वत्रद्व्यहकालत्वेनकदाचिदपिसद्यस्कालता पौर्णमास्याममायांचापराह्ण-
संधौप्रतिपच्चतुर्थपादेयागोनदोषाय अमावास्यायामपराह्णसंधावपिप्रतिपदित्रिमुहूर्ता-
धिकद्वितीयाप्रवेशेचन्द्रदर्शनसंभवेन चन्द्रदर्शनेयागनिषेधादमावास्यायामेवेष्टिश्चतुर्द-
श्यामन्वाधानंबौधायनादीनाम् अमावास्यायांसप्तघटीमितप्रतिपदभावेचन्द्रदर्शनेपिप्र-
तिपद्येवबौधायनैरिष्टिःकार्या आश्वलायनापस्तम्बादीनांतुचन्द्रदर्शननिषेधोनास्ती-
तिप्रतिपद्येवेष्टिः यत्रसंधिदिनेइष्टिस्तत्रसाप्रतिपद्येवसमापनीयानतुपर्वणि पर्वणियाग-
समाप्तौपुनर्यागःकर्तव्यः एवमेवस्मार्तेपार्वणस्थालीपाकनिर्णयः केचित्तुस्मार्तेस्थालीपा-

स्थालीपाककालः कःप्रतिपद्येवसमापनीयइतिनियमोनास्ति पूर्वाह्णएवस्थालीपाकंसमा-
प्यसंधेरूर्ध्वंप्रतिपदिब्राह्मणभोजनमात्रंकार्यम् जयन्तोपिसंधिसन्निकृष्टेप्रातःकालेएव
स्थालीपाकमाहेतिविशेषमाहुः श्रौतेपिब्राह्मणभोजनमात्रंप्रतिपदिकार्यमन्यत्तत्रंपूर्वा-
ह्णएवसमापनीयंनप्रतिपदपेक्षेतिपुरुषार्थचिन्तामणावुक्तम् कात्यायनानांपौर्णमासेष्टि-
निर्णयःपूर्वोक्तःसर्वसाधारणएवनतत्रकश्चिद्विशेषः इतिसिन्ध्वादिबहुग्रन्थसंमतं अन्ये-
तुपूर्वाह्णसंधौसंधिदिनेन्वाधानंपरेह्नियागइतिपौर्णमासीविषयेकातीयानांविशेषमाहुः ॥

२२ अथामावास्यायांकातीयानांविशेषः अमाविषयेत्रेधाविभक्तदिनस्यप्रथमो-
भागःपूर्वाह्णः द्वितीयोभागोमध्याह्नः तृतीयोभागोऽपराह्णः तत्ररात्रिसंधौप्रतिपद्दिनेच-
न्द्रदर्शनेसत्यपिपरेषामिवकातीयानामपिसंधिदिनेपिण्डपितृयज्ञोन्वाधानंचपरदिनेचे-
ष्टिरितिनिर्विवादम् पूर्वाह्णेदिनद्वितीयभागाख्यमध्याह्नेचसंधौसंधिपूर्वदिनेन्वाधानपि-
ण्डपितृयज्ञौसंधिदिनेचेष्टिः तदाचतुर्दशीदिनेमावास्यायादिनतृतीयभागाख्यापराह्णे
यदिपूर्णव्याप्तिस्तर्हिअमायुक्तेऽपराह्णेपिण्डपितृयज्ञइतिनसंदेहः यदितृतीयभागाख्या-
पराह्णान्त्यभागेपराह्णैकदेशेमावास्याव्याप्तिस्तर्ह्यमावास्यायांप्राप्तायांपिण्डपितृयज्ञोनंच-
तुर्दश्यामित्येकःपक्षः चतुर्दश्यन्त्येभागेपिण्डपितृयज्ञश्चन्द्रस्यपरमक्षीणत्वादित्यपरःपक्षः
अथापराह्णसंधौचत्वारःपक्षाः संधिदिनेएवदिनतृतीयभागाख्यापराह्णेऽमायाःपूर्णव्या-
प्तिरितिप्रथमःपक्षः यथाचतुर्दशी २९ अमा ३० प्रतिपत् २९ दिनमानंचत्रिंशत् ३०
अत्रसंधिदिनेन्वाधानपितृयज्ञौपरदिनेयागः संधिपूर्वदिनेएवोक्तापराह्णेमायाःपूर्णव्या-
प्तिरितिद्वितीयःपक्षः यथाचतुर्दशी २० अमा २२ प्रतिपत् २४ दिनं ३० अत्रसंधि-
दिनात्परदिनेमुहूर्तत्रयात्मकप्रातःकालेप्रतिपत्पादत्रयावच्छिन्नयागकाललाभात्संधि-
दिनेन्वाधानपितृयागौप्रतिपदिचेष्टिरितिकौस्तुभमतम् त्रिमुहूर्ताद्वितीयाचेत्प्रतिपच्चा-
पराह्णिकी । अन्वाधानंचतुर्दश्यांपरतःसोमदर्शनात् १ इति वचनाच्चतुर्दश्यांपिण्डपि-
तृयज्ञोपवासौसंधिदिनेचेष्टिरितिपरमतम् अथापरंद्वितीयपक्षोदाहरणम् चतुर्दशी १८
अमा १८ प्रतिपत् १९ दिनम् २७ अत्रप्रतिपद्दिनेप्रातः पादत्रयावच्छिन्नयागकाला-
भावात्संधिदिनेएवसर्वमतेकात्यायनानामिष्टिः पूर्वदिनेपिण्डपितृयज्ञोपवासौ अथदि-

नद्वयेसाम्येनवैषम्येणवैकदेशव्याप्तिरितितृतीयःपक्षः यथाचतुर्दशी २५ अमा २५ प्रतिपत् २४ दिनमानं ३० इयंसाम्येनापराह्णव्याप्तिः अत्रकौस्तुभमतपरमतोक्तरीसाद्वेधानिर्णयः यथावाचतुर्दशी २५ अमा २० प्रतिपत् १७ दिनं २७ इयमपिसाम्येनैकदेशव्याप्तिः अत्रसर्वमतेसंधिदिनेएवकातीयेष्टिः पूर्वदिनेचपिण्डपितृयज्ञोपवासौ अथ वैषम्येणैकदेशव्याप्तिः चतुर्दशी २५ अमा २३ प्रतिपत् २३ दिनं ३० अत्रापिपूर्वोक्तमतद्वयेनद्वेधानिर्णयोज्ञेयः यथावाचतुर्दशी २५ अमा २२ प्रतिपत् १८ दिनं ३० इयमपिवैषम्येणैकदेशव्याप्तिः अत्रापिसर्वमतेसंधिदिनेकातीयेष्टिश्चतुर्दश्यामुपवासपिण्डपितृयज्ञौ यथावाचतुर्दशी २५ अमा २७ प्रतिपत् २९ दिनं ३० अत्रसंधिदिनेन्वाधानयागौप्रतिपदीष्टिः संधिदिनेएवैकदेशव्याप्तिरितिचतुर्थःपक्षः यथाचतुर्दशी ३१ अमा २६ प्रतिपत् २३ दिनं ३० यथावाचतुर्दशी २८ अमा २२ प्रतिपत् १७ दिनं २७ अत्रोभयत्रापिसंधिदिनेएवपिण्डपितृयज्ञान्वाधानेयागस्तुपरेह्निप्रतिपदि एवंचकात्यायनमतेपिसर्वत्रोदाहरणेचन्द्रदर्शननिषेधप्रतिपालनंनसंभवति किंतुकुत्रचिन्निषेधादरात्पूर्वत्रयागादिकंक्वचित्तुचन्द्रदर्शनवत्येवदिने एवंपिण्डपितृयज्ञोपीतिध्येयम् दर्शश्राद्धार्थममावास्यानिर्णयःसर्वसाधारणोग्रेपृथगेववक्ष्यते ॥

३४ अथसामगानामिष्टेर्निर्णयः तत्रपौर्णमासीसर्वसाधारणापूर्वोक्तैवअमावास्यायांतुरात्रिसंधौप्रतिपद्येवचन्द्रदर्शनेपियागः अपराह्णसंधौतुप्रातःषड्घटिकात्मकप्रतिपदाद्यपादत्रयरूपयागकाललाभेप्रतिपदिचन्द्रदर्शनेपीष्टिःसंधिदिनेचोपवासपितृयज्ञौ उक्तयागकालालाभेसंधिदिनेयागःपूर्वदिनेचतुर्दश्यांपितृयज्ञोपवासौ एवंचसामगैरपि चन्द्रदर्शननिषेधःकात्यायनवदेवयथासंभवंपालनीयः इतिसामगनिर्णयः इतियागकालनिर्णयोद्देशः २२

३५ अथपिण्डपितृयज्ञकालः तत्राश्वलायनानांयस्मिन्नहोरात्रेअमावास्याप्रतिपदोःसंधिस्तद्दिनापराह्णेपञ्चधाविभक्तदिनचतुर्थभागरूपेपिण्डपितृयज्ञः सचापराह्णसंधावन्वाधानदिनेभवति मध्याह्नेपूर्वाह्णेवासंधौयागदिनेयागोत्तरमपराह्णेभवति । यदाहोरात्रसंधौतिथिसंधिस्तदान्वाधानदिनेएवपिण्डपितृयज्ञः एवमापस्तम्बहिरण्यकेशिमतानुसारिणामपिसंधिदिनेएवपितृयज्ञः सचापराह्णेधिष्ट्क्षस्सूर्येवाकार्यः अपराह्णश्चपञ्चधाविभक्तदिनचतुर्थभागोनवधाविभक्तदिनसप्तमभागोवा सांख्यायनकात्यायनसामगानामन्वाधानदिनेएवपिण्डपितृयज्ञःपूर्वमेवोक्तः सचत्रेधाविभक्तदिनतृतीयभागरूपेपराह्णेकार्यः गृह्याग्निमतांबह्वृचानांदर्शश्राद्धपिण्डपितृयज्ञयोरेकस्मिन्दिनेप्राप्तौव्यतिषङ्गेणानुष्ठानम् व्यतिषङ्गोनामोभयोःसहप्रयोगः खण्डपर्वणितुपूर्वेद्युःकेवलदर्शश्राद्धमुत्तरेन्हिकेवलःपिण्डपितृयज्ञः श्रौताग्निमतांतुकेवलःपिण्डपितृयज्ञएवदक्षिणाग्नौकार्योनव्यतिषङ्गेण श्रौताग्निमतांसंपूर्णेदर्शे इत्थंक्रमः आदावन्वाधानंततोवैश्वदेवस्ततः

पिण्डपितृयज्ञस्ततोदर्शश्राद्धमिति अस्मिन्नेवकालेजीवत्पितृकेण साग्निकेनहोमान्तेवा पितुःपित्रादित्रयोद्देशेनपिण्डसहितोवापिण्डपितृयज्ञःकार्यः यद्वा पिण्डपितृयज्ञोनैवा-रब्धव्यः इष्टिलोपेपादकृच्छ्रंप्रायश्चित्तम् इष्टिद्वयलोपेऽर्द्धकृच्छ्रम् इष्टित्रयलोपेअग्निना-शात्पुनराधानम् पिण्डपितृयज्ञलोपेवैश्वानरेष्टिःप्रायश्चित्तम् इष्टिस्थानेसप्तहोतारंहो-ष्यामीतिसंकल्प्यतन्मन्त्रेणचतुर्गृहीताज्येनपूर्णाहुतिर्वाकार्या इति पिण्डपितृयज्ञो-द्देशः २३

२६ अथश्राद्धेमावास्यानिर्णीयते पञ्चधाविभक्तदिनचतुर्थभागाख्यापराह्णव्या-पिन्यमावास्यादर्शश्राद्धेग्राह्या पूर्वेद्युरेवपरेद्युरेववापराह्णेकात्स्न्र्येनैकदेशेनवाव्यापित्वे सैवग्राह्या उभयदिनेप्यपराह्णेवैषम्येणैकदेशव्यापित्वेयाधिकव्यापिनीसाग्राह्या दिन-द्वयेसाम्येनैकदेशव्याप्तौतिथिक्षयेपूर्वातिथिवृद्धौतिथिसाम्येचपरा तत्रसमव्याप्तौति-थिवृद्धिक्षयसाम्योदाहरणानि चतुर्दशी १९ अमा २३ दिनम् ३० अत्रदिनद्व-येपिसमापञ्चघटिकैकदेशव्याप्तिश्चतुर्दश्यपेक्षयाचतुर्घटिकाभिरमायावृद्धिसत्वादुत्तरा ग्राह्या तथा चतुर्दशी २३ अमा १९ अत्रैकाघटिकासमाव्याप्तिर्घटिकाचतुष्टयेनति-थिक्षयात्पूर्वाग्राह्या अथचतुर्दशी २१ अमा २१ अत्रघटीत्रयेणदिनद्वयेंऽशतःसमाव्या-प्तिस्तिथेस्तुवृद्धिक्षयाभावेनसमत्वात्पराग्राह्या दिनद्वयेपूर्णापराह्णव्याप्तौतिथिवृद्धित्वा-त्पराग्राह्या यदादिनद्वयेप्यपराह्णस्पर्शाभावस्तदागृह्याग्निमद्भिःश्रौताग्निमद्भिश्चसिनी वालीसंज्ञिकाचतुर्दशीमिश्रापूर्वाग्राह्या निरग्निकैःस्त्रीशूद्रादिभिश्चकुहूसंज्ञिकाप्रतिप-न्मिश्रापराग्राह्येतिमाधवाचार्यसंमतोदर्शनिर्णयःप्रायःसर्वत्रशिष्टैराद्रियते पुरुषार्थचि-न्तामणौतुबह्वृचैस्तैत्तिरीयैश्चसाग्निकैरपराह्णव्याप्त्यसत्वेपिइष्टिदिनात्पूर्वदिनेएवदर्श-

अन्यमतम्. श्राद्धंकार्यम् तथाचदिनद्वयेकात्स्न्र्येनापराह्णव्याप्तौपरत्रैवदर्शः ए-कदेशेनापराह्णव्याप्तौप्रतिपद्वृद्ध्याप्रतिपदीष्टावुत्तरत्रैवदर्शः द्वितीयदिनेएवापराह्णव्या-प्तौतुयदिप्रतिपत्क्षयवशाद्दर्शदिनएवइष्टिप्राप्तिस्तदाबह्वृचानांसिनीवालीतैत्तिरीयाणां कुहूर्ग्राह्या सामगानांविकल्पेनद्वयम् यदापूर्वदिनेपराह्णेधिकाव्याप्तिःपरदिनेल्पा तदा सामगानांपूर्वातैत्तिरीयाणांउत्तरा उभयत्रापराह्णस्पर्शाभावेपिसामगानांपूर्वातैत्ति-रीयाणांपरेत्याद्युक्तम्[2] दर्शेदर्शश्राद्धवर्षश्राद्धयोर्दर्शमासिकयोर्दर्शश्राद्धोदकुम्भश्राद्ध-योश्चसंपातेदेवताभेदाच्छ्राद्धद्वयंकार्यम् तत्रादौमासिकाब्दिकादिश्राद्धंकृत्वापाकान्त-रेणदर्शश्राद्धंकार्यम् वैश्वदेवआब्दिकादिश्राद्धशेषेणपृथक्पाकेनवादर्शश्राद्धात्प्राग्भ-वति आहिताग्निस्तुवैश्वदेवंपिण्डपितृयज्ञंचकृत्वाब्दिकंकुर्यात् दर्शश्राद्धमनुपनीतवि-धुरप्रवासस्थैरपिकार्यम् अमाश्राद्धातिक्रमेन्यूषुवाचमितिऋचंशतवारंजपेत् इतिदर्श-निर्णयोद्देशः २४

---

१ इदंमतंशोध्यं ॥ २ कातीयानांपिण्डपितृयज्ञदिनएवदर्शश्राद्धमितिवक्ष्यते ॥

३७ इष्ट्यादिप्रारम्भनिर्णयः इष्टिस्थालीपाकौपौर्णमास्यामारब्धव्यौनतुदर्शे आधानगृहप्रवेशनीयहोमानन्तरमेवपौर्णमास्यांयदिदर्शपौर्णमासारम्भःक्रियते तदामलमासपौषमासशुक्रास्तादिदोषोनास्ति तत्रातिक्रमेतुशुद्धमासादिप्रतीक्षेत्येके सर्वथा शुद्धकालेएवारम्भइत्यपरे इतिइष्ट्यादिप्रारम्भनिर्णयोद्देशः २५

३८ अथविकृतिकालः तास्त्रिविधाः नित्याआग्रयणचातुर्मास्याद्याः नैमित्तिक्योजातेष्ट्यादयः काम्याःसौर्यादयः एताःपुरुषार्थाः एवंक्रत्वङ्गभूताअपिद्विविधाः नित्यानैमित्तिकाश्च तत्रविकृतिपुसद्यस्कालत्वव्यहकालत्वयोर्विकल्पः एवंपर्वणिशुक्लपक्षगतदेवनक्षत्रेषुवाकर्तव्याइतिविकल्पः तत्रपर्वणिकरणपक्षेअपराह्णादिसंधौसंधिदिनेसद्यस्कालांव्यहकालांवाविकृतिंकृत्वाप्रकृतेरन्वाधानम् मध्याह्नेपूर्वाह्णेवासंधौसंधिदिनेप्रकृतिंसमाप्यसद्यस्कालैर्वाविकृतिःकार्या कृत्तिकादीनिविशाखान्तानिचतुर्दशनक्षत्राणिदेवनक्षत्राणीत्युच्यन्ते आग्रयणेविशेषोद्वितीयपरिच्छेदेवक्ष्यते अन्वारम्भणीयेष्टिश्चतुर्दश्यांकार्या इतिविकृतिसामान्यनिर्णयोद्देशः २६

३९. पशुयागस्तुवर्षेर्तौश्रावण्यादिचतुर्णांपर्वणामन्यतमेपर्वणिदक्षिणायनदिनेउत्तरायणदिनेवाकार्यः तत्रखण्डपर्वणिविकृतिसामान्योक्तपर्वनिर्णयः इतिपशुयागोद्देशः २७

४० अथचातुर्मास्यकालः तत्प्रयोगेचत्वारःपक्षाः फाल्गुन्यांचैत्र्यांवापौर्णमास्यां वैश्वदेवपर्वकृत्वाचतुर्षुचतुर्षुमासेष्वाषाढ्यादिष्वेकैकंपर्वेत्येवंयावज्जीवमनुष्ठानमिति यावज्जीवपक्षः उक्तरीत्यासंवत्सरपर्यन्तमनुष्ठायसवनेष्ट्यापशुयागेनवासोमयागेन वा समापनंसांवत्सरपक्षः प्रथमेऽहनिवैश्वदेवपर्व चतुर्थेवरुणप्रघासपर्व अष्टमनवमयोः साकमेधपर्व द्वादशेशुनासीरीयपर्वेतिद्वादशाहपक्षः पञ्चभिर्दिनैःसमाप्तीयथाप्रयोगपक्षः द्वादशाहयथाप्रयोगपक्षयोरुदगयनेशुक्लपक्षेदेवनक्षत्रेष्वारभ्यशुक्लपक्षएवसमाप्तिरितिबहवः कृष्णपक्षेवासमाप्तिरितिकेचित् द्वादशाहपञ्चाहपक्षयोरपिसवनेष्ट्यादिनासमापनेकृतेसकृत्करणम् तदभावेप्रतिवत्सरमनुष्ठानम् क्वचिदैकाहिकप्रयोगपक्षोप्युक्तः सचचैत्र्यादिषुचतसृषुपौर्णमासीष्वेकस्यांकस्यांचिद्भवति क्वचित्तुसप्ताहपक्षः सयथा व्यहेवैश्वदेवपर्व तृतीयदिनेवरुणप्रघासः चतुर्थेग्रहमेधीया पञ्चमेमहाहवींषि पष्ठेपितृयज्ञादिसाकमेधपर्वशेषः सप्तमेशुनासीरीयपर्वेति अत्रशुक्लपक्षादिःपञ्चाहपक्षोक्तःकालः इतिचातुर्मास्यकालनिर्णयोद्देशः २८

४१ अथ काम्यनैमित्तिकादीष्टिनिर्णयः काम्येष्टीनांविकृतिसामान्यनिर्णयानुसारेणपर्वण्यनुष्ठानम् शुक्लपक्षस्थदेवनक्षत्रेवा जातेष्टिस्तुपत्न्याविंशतिरात्र्यात्मककर्मानधिकाराख्यजननाशौचनिवृत्तौसत्यांपर्वणिकार्या गृहदाहेष्ट्यादिनैमित्तिकेष्टीनांनिमित्तानन्तरमनुष्ठानेपर्वाद्यपेक्षानास्ति तदसंभवेपर्वापेक्षा क्रत्वर्थानांनित्यानां

क्रतुनासहैवानुष्ठानम् नतत्रपृथक्कालापेक्षा हविर्दोषोद्देशादिनिमित्तिकक्रत्वर्थेष्टयस्तु स्विष्टकृदुत्तरंसमिष्टयजुषःप्राक्निमित्तस्मरणेतदानीमेवतदीयतन्त्रोपजीवनेननिर्वापप्रभृतिकार्याः तदनन्तरंस्मरणेतत्प्रयोगंसमाप्यपुनरन्वाधानादिविधिनाकार्याः इति काम्यनैमित्तिकादीष्टीनांनिर्णयोद्देशः २९

४२ अथाधानकालः आधानंतुपर्वणिनक्षत्रेचोक्तम् तत्रसंकल्पप्रभृतिपूर्णाहुतिपर्यन्तप्रयोगपर्याप्तंपर्वग्राह्यम् तदसंभवेगार्हपत्याधानाद्याहवनीयाधानपर्यन्तंविद्यमानं ग्राह्यम् एवंनक्षत्रस्यापिनिर्णयः दिनद्वयेकर्मकालव्याप्तपर्वसत्त्वेयत्रोक्तनक्षत्रयोगस्तद्ग्राह्यम् वसन्तऋतुपर्वोक्तनक्षत्रेस्येतत्रितयसन्निपातेप्रशस्ततमम् ऋत्वभावेमध्यमम् केवलेपर्वणिनक्षत्रेवाधमम् नक्षत्राणितुकृत्तिकारोहिणीविशाखापूर्वाफल्गुन्युत्तराफल्गुनीमृगोत्तराभाद्रपदेतिसप्ताश्वलायनसूत्रोक्तानि कृत्तिकारोहिण्युत्तरामृगपुनर्वसुपुष्यपूर्वाफल्गुनीपूर्वाषाढाहस्तचित्राविशाखानुराधाश्रवणज्येष्ठारेवतीतिसूत्रान्तरोक्तानि सोमपूर्वाधानेतुनर्तुंपृच्छेन्ननक्षत्रमितिवचनात्सोमकालानुरोधेनैवाधानंनतत्र पृथक्कालविचारः इत्याधानकालोद्देशः ३०

४३ अथग्रहणनिर्णयः चन्द्रसूर्यग्रहणंयावच्चाक्षुषदर्शनयोग्यं तावान्पुण्यकालः अतोग्रस्तास्तस्थलेऽस्तोत्तरंद्वीपान्तरेग्रहणसत्त्वेपिदर्शनयोग्यत्वाभावान्नपुण्यकालःएवं ग्रस्तोदयेउदयात्पूर्वंनपुण्यकालः मेघादिप्रतिबन्धेनचाक्षुषदर्शनासंभवेशास्त्रादिना

ग्रहणपर्वकालः. स्पर्शमोक्षकालौज्ञात्वास्नानदानाद्याचरेत् रविवारेसूर्यग्रहश्चन्द्रवारेचन्द्रग्रहश्चूडामणिसंज्ञस्तत्रदानादिकमनन्तफलम् ग्रहस्पर्शकालेस्नानं मध्येहोमःसुरार्चनंश्राद्धंच मुच्यमानेदानंमुक्तेस्नानमितिक्रमः तत्रस्नानजलेषुतारतम्यम् । शीतमुष्णोदकात्पुण्यमपारक्यंपरोदकात् । भूमिष्ठमुद्धृतात्पुण्यंततःप्रस्रवणोदकम् १ ततोपिसारसंपुण्यंततःपुण्यंनदीजलम् । ततस्तीर्थनदीगङ्गापुण्यापुण्यस्ततोम्बुधिः २ इति ग्रहणेस्नानंचसचैलंकार्यम् सचैलत्वंमुक्तिस्नानपरमितिकेचित् मुक्तिस्नानाभावे

स्नाननिर्णयः. सूतकित्वानपगमः ग्रहणेस्नानममन्त्रकं सुवासिनीभिःस्त्रीभिरशिरःस्नानंकार्यम् शिष्टस्त्रियस्तुग्रहणेषुशिरःस्नानंकुर्वन्ति जाताशौचेमृताशौचेचग्रहणनिमित्तंस्नानदामश्राद्धादिकंकार्यमेव स्नानेनैमित्तिकेप्राप्तेनारीयदिरजस्वला । पात्रान्तरिततोयेनस्नानंकृत्वाव्रतंचरेत् १ नवस्त्रपीडनंकुर्यान्नान्यद्वासश्चधारयेत् । त्रिरात्रमेकरात्रंवासमुपोष्यग्रहणेस्नानदानाद्यनुष्ठानेमहाफलम् एकरात्रपक्षेग्रहणदिनात्पूर्वदिनेउपवासइतिकेचित् ग्रहणसंबद्धाहोरात्रउपवासइत्यपरे पुत्रवद्गृहिणोग्रहणसंक्रान्त्यादौनोपवासः पुत्रवत्पदेनकन्यावानपिग्राह्यइतिकेचित् ग्रहणेदेवपितृतर्पणंकार्यमितिकेचित् सर्वेषामेववर्णानांसूतकंराहुदर्शने । तेनग्रहणकालेस्पृष्टवस्त्रादेःक्षालनादिनाशुद्धिःकार्या अत्रगोभूहिरण्यधान्यादिदानंमहाफलम् तपोविद्योभययुक्तंमु-

ख्यंदानपात्रम् सत्पात्रेदानात्पुण्यातिशयः। सर्वंगङ्गासमंतोयंसर्वेव्यासमाद्विजाः। सर्वभूमिसमंदानंग्रहणेचन्द्रसूर्ययोः १ इत्युक्तिःपुण्यसामान्याभिमाया अतएव समम ब्राह्मणेदानंद्विगुणंब्राह्मणब्रुवे। श्रोत्रियेशतसाहस्रंपात्रेत्वानन्त्यमश्नुते १ इतितारतम्यमुक्तम् अब्राह्मणेसंस्कारादिरहितेजातिमात्रब्राह्मणेदानंयथोक्तफलम् गर्भाधानादिसंस्कारयुतोवेदाध्ययनाध्यापनरहितो ब्राह्मणब्रुवस्तत्रदानमुक्तंद्विगुणफलम् वेदाध्ययनादियुतेश्रोत्रियेसहस्रफलम् विद्यासदाचरणादियुतेपात्रेऽनन्तफलमित्येतद्वाक्यार्थः ग्रहणेश्राद्धमामेनहेम्नावाकार्यम् संपन्नश्चेत्पक्वान्नेनकुर्यात् सूर्यग्रहणेतीर्थयात्राङ्गश्राद्धवत्घृतप्रधानान्नेनश्राद्धंकार्यम् ग्रहणेश्राद्धभोक्तुर्महादोषः ग्रहणेतुलादानादिकंसंपन्नेनकार्यम्। चन्द्रसूर्यग्रहेतीर्थेमहापर्वादिकेतथा। मन्त्रदीक्षांप्रकुर्वाणोमासर्क्षादीन्नशोधयेत् १ मन्त्रदीक्षाप्रकारस्तत्रैवद्रष्टव्यः दीक्षाग्रहणमुपदेशस्याप्युपलक्षणम्। युगेयुगेतुदीक्षासीदुपदेशःकलौयुगे। चन्द्रसूर्यग्रहेतीर्थेसिद्धक्षेत्रेशिवालये १ मन्त्रमात्रप्रकथनमुपदेशःसउच्यते मन्त्रग्रहणेसूर्यग्रहणमेवमुख्यम् चन्द्रग्रहणेदारिद्र्यादिदोषोक्तेरितिकेचित्। चन्द्रसूर्योपरागेचस्नात्वापूर्वमुपोषितः। स्पर्शादिमोक्षपर्यन्तंजपेन्मन्त्रं समाहितः १ जपाद्दशांशतोहोमस्तथाहोमाच्चतर्पणम्। होमाशक्तौजपंकुर्याद्धोमसंख्याचतुर्गुणम् १ मूलमन्त्रमुच्चार्यतदन्तेद्वितीयान्तंमन्त्रदेवतानामोच्चार्यअमुकांदेवतामहंतर्पयामिनमइतियवादियुक्तजलाञ्जलिभिस्तर्पणंहोमदशांशेनकार्यम् एवंनमोन्तं मूलमन्त्रमुक्त्वाअमुकांदेवतामहमभिषिञ्चाम्यनेनेत्युच्चार्यजलेनस्वमूर्ध्निअभिषिञ्चेदिति मार्जनंतर्पणदशांशेनकार्यम् मार्जनदशांशेनब्राह्मणभोजनम् एवंजपहोमतर्पणमार्जनविप्रभोजनात्मकपञ्चप्रकारंपुरश्चरणम् तर्पणाद्यसंभवेतत्तत्संख्याचतुर्गुणो जपएवकार्यः अयंचग्रहणेपुरश्चरणप्रकारोग्रस्तोदयेग्रस्तास्तेचनसंभवति पुरश्चरणाङ्गोपवासःपुत्रवद्गृहिणापिकार्यः पुरश्चरणकर्तुःस्नानदानादिनैमित्तिककर्मलोपेप्रसवायप्रसङ्गान्नैमित्तिकंस्नानदानादिकंभार्यापुत्रादिप्रतिनिधिद्वाराकार्यम् अत्रेत्थमितिकर्तव्यता स्पर्शकालात्पूर्वंस्नात्वाअमुकगोत्रोऽमुकशर्माहंराहुग्रस्तेदिवाकरेनिशाकरे वा अमुकदेवतायाअमुकमन्त्रसिद्धिकामोग्रासादिमुक्तिपर्यन्तममुकमन्त्रस्यजपरूपंपुरश्चरणं करिष्ये इतिसंकल्पंचकृत्वाऽऽसनबन्धन्यासादिकंचस्पर्शात्पूर्वमेवविधायस्पर्शादिमोक्षपर्यन्तंमूलमन्त्रजपंकुर्यात् ततःपरदिनेस्नानादिनित्यकृत्यंविधाय अमुकमन्त्रस्यकृतैतद्ग्रहणकालिकामुकसंख्याकपुरश्चरणजपसाङ्गतार्थंतद्दशांशहोमतद्दशांशतर्पणतद्दशांशमार्जनतद्दशांशब्राह्मणभोजनानिकरिष्येइतिसंकल्प्यहोमादिकंतत्तच्चतुर्गुणद्विगुणान्यतरजपंवाकुर्यात् ग्रहणकालेचतत्प्रेरितःपुत्रादिरमुकशर्मणोऽमुकगोत्रस्यामुकग्रहणस्पर्शस्नानजनितश्रेयःप्राप्त्यर्थंस्पर्शस्नानंकरिष्येइत्यादिसंकल्पपूर्व-

दानपात्रादिविचारः.

मन्त्रोपदेशादिविचारः.

पुरश्चरणविधिः.

कंतदीयस्नानदानादिकंकुर्यात् पुरश्चरणमकुर्वद्भिरपिगुरूपदिष्टःस्वस्वेष्टदेवतामन्त्रज-
पोगायत्रीजपश्चावश्यंग्रहणेकार्योन्यथामन्त्रमालिन्यम् ग्रहणकालेशयनेकृतेरोगी मू-
त्रेदारिद्र्यंपुरीषेकृमिर्मैथुनेग्रामसूकरोऽभ्यङ्गेकुष्ठीभोजनेनरकइति पूर्वपक्कमन्नंग्रहणो-

ग्रहणेत्याज्यानि.

त्तरंत्याज्यम् एवंग्रहणकालस्थितजलपानेपादकृच्छ्राभिधानाज्जलमपि
त्याज्यम् काञ्जिकंतक्रंघृततैलपाचितमन्नंक्षीरंचपूर्वसिद्धंग्रहणोत्तरंग्राह्यम् घृतेसंधिते
गोरसेषुग्रहणकालेकुशान्तरायंकुर्यात् अथवेधविचारः सूर्यग्रहेग्रहणप्रहरादर्वाक्प्रया-
मचतुष्टयंवेधः चन्द्रग्रहेतुप्रहरत्रयम् तथाचदिनप्रथमप्रहरेसूर्यग्रहेपूर्वरात्रिप्रहरचतु-

ग्रहणवेध..

ष्टयेनभोक्तव्यम् द्वितीययामेग्रहणेरात्रिद्वितीययामादौनभोक्तव्यम्
एवंरात्रिप्रथमप्रहरेचन्द्रग्रहेदिनद्वितीययामादौनभुञ्जीत रात्रिद्वितीययामादौग्रहणे
दिनतृतीययामादौनभुञ्जीत बालवृद्धातुरविषयेतुसार्धप्रहरात्मकोमुहूर्तत्रयात्मकोवा
वेधः शक्तस्यवेधकालेभोजनेत्रिदिनमुपोषणंप्रायश्चित्तम् ग्रहणकालेभोजनेप्राजाप-
त्यंप्रायश्चित्तम् चन्द्रस्यग्रस्तोदयेतुयामचतुष्टयवेधात्तत्पूर्वंदिवानभुञ्जीत केचित्तुचन्द्रपू-
र्णमण्डलग्रासेयामचतुष्टयंवेधएकदेशग्रासेयामत्रयमित्याहुः ग्रस्तास्तेतु ग्रस्तावेवास्त-
मानंतुरवीन्दूप्राप्नुतोयदि । परेद्युरुदयेस्नात्वाशुद्धोभ्यवहरेन्नरः १ अत्रस्नात्वाशुद्धइ-
त्युक्त्याशुद्धमण्डलदर्शनकालिकस्नानात्पूर्वमशुद्धिप्रतिपादनाज्जलाहरणपाकादिकंशु-
द्धबिम्बोदयकालिकस्नानात्पूर्वंनकार्यमितिभाति सूर्यग्रस्तास्तादौपुत्रवद्गृहिणउपवा-

ग्रस्तास्तादा निर्णयः.

सनिषेधात्तेनषण्मुहूर्तात्मकंवेधंत्यक्त्वाग्रहणात्पूर्वंभोक्तव्यमितिकेचित्
पुत्रवद्गृहिणामपितत्रोपवासएवकार्यइतिमाधवमतमेवतुशिष्टाचारानु-
सृतंयुक्तम् सूर्यग्रस्तास्तेचन्द्रग्रस्तोदयेचाहिताग्निनान्वाधानंविधायजलेनव्रतंकार्यं
नतुभोजनम् चन्द्रग्रस्तास्तेउत्तरदिनेसंध्याहोमादौनदोषः तत्राल्पकालेनशास्त्रतो-
मुक्तिनिश्चयेमुक्त्यनन्तरंस्नात्वाहोमादिकंकर्तव्यम् चिरकालेनमुक्तौहोमकालातिक्र-
मप्रसङ्गाद्ग्रस्तोदयइवग्रहणमध्येएवसंध्यांहोमंचकृत्वाशास्त्रतोमुक्तिकालेस्नात्वाब्रह्मय-
ज्ञादिनित्यकर्मकर्तव्यमितिभाति दर्शेग्रहणनिमित्तकश्राद्धेनैवदर्शश्राद्धसंक्रान्तिश्रा-
द्धानांप्रसङ्गसिद्धिर्भवति ग्रहणदिनेपित्रादेर्वार्षिकश्राद्धप्राप्तौशक्तिसंभवेन्नेनकार्यम्
ब्राह्मणाद्यलाभेनासंभवेतुआमेनहेम्नावाकार्यम् स्वजन्मराशेस्तृतीयषष्ठैकादशदशम-
राशिस्थितंग्रहणंशुभप्रदम् द्वितीयसप्तमनवमपञ्चमस्थानेषुमध्यमम् जन्मचतुर्था-
ष्टमद्वादशराशिस्थितमनिष्टप्रदम् यस्यजन्मराशौजन्मनक्षत्रेवाग्रहणंतस्यविशेषतो-
निष्टप्रदंतेनगर्गाद्युक्ताशान्तिःकार्या अथवाबिम्बदानंकार्यम् तद्यथा चन्द्रग्रहेरजत-
मयंचन्द्रबिम्बंसुवर्णमयंनागबिम्बंचकृत्वासूर्यग्रहेसौवर्णंसूर्यबिम्बंनागबिम्बंचकृत्वाघृ-
तपूर्णेताम्रपात्रेकांस्यपात्रेवानिधायतिलवस्त्रदक्षिणासाहित्यंसंपाद्य ममजन्मराशिज-

१ अत्रमतांतरंतृतीयोत्तरार्धे ॥ प्रसंगसिद्धं न संकल्पादावुच्चार्यमिति लोपापरपर्याय एव प्रसंगसिद्धिः

ग्रहणेबिम्बदा- नविधिः.

न्मनक्षत्रस्थितामुकग्रहणसूचितसर्वानिष्टप्रशान्तिपूर्वकंएकादशस्थानस्थितग्रहणसूचितशुभफलावाप्त्यैबिम्बदानंकरिष्येइतिसंकल्प्यसूर्यंचन्द्रंराहुंचध्यात्वानमस्कृत्य । तमोमयमहाभीमसोमसूर्यविमर्दन । हेमताराप्रदानेनममशान्तिप्रदोभव १ विधुंतुदनमस्तुभ्यंसिंहिकानन्दनाच्युत । दानेनानेननागस्य रक्षमांविधजाद्भयात् २ इतिमन्त्रमुच्चार्य इदंसौवर्णराहुबिम्बंनागं सौवर्णरविबिम्बंराजतंचन्द्रबिम्बंवा घृतपूर्णकांस्यपात्रनिहितंयथाशक्तितिलवस्त्रदक्षिणासहितंग्रहणसूचितारिष्टविनाशार्थंशुभफलप्राप्त्यर्थंचतुभ्यमहंसंप्रददेइतिदानवाक्येनपूजितब्राह्मणायदद्यात् एवंचतुर्थाद्यनिष्टस्थानेष्वपिदानंकार्यमितिभाति यस्यजन्मराश्यादिग्रहणंतेन राहुग्रस्तरवीन्दुबिम्बंनावलोकनीयम् इतरजनैरपिपटजलादिव्यवधानेनैवग्रस्तबिम्बंद्रष्टव्यंनसाक्षात् मङ्गलकार्येषुपूर्णग्रासेचन्द्रग्रहेद्वादश्यादितृतीयान्तंदिनसप्तकंवर्ज्यम्

मङ्गलेषु वर्ज्य- दिनादि.

सूर्यपूर्णग्रासेएकादश्यादिचतुर्थ्यन्तदिनानिवर्ज्यानि खण्डग्रहणेतु चतुर्दश्यादिदिनत्रयंवर्ज्यम् ज्योतिर्निबन्धेषुग्रासपादतारतम्येन दिनाधिक्योनत्वंतारतम्येनयोजितम् ग्रस्तास्तेपूर्वदिनत्रयंवर्ज्यम् ग्रस्तोदयेपरंदिनत्रयंवर्ज्यम् ग्रहणनक्षत्रंषण्मासंपूर्णग्रासेवर्ज्यम् पादादिग्रासेसार्धमासादितारतम्येनयोज्यम् पूर्वसंकल्पितस्यद्रव्यस्यग्रहणोत्तरंदानेतद्विगुणंदेयंभवति इतिग्रहणनिर्णयोद्देशः ३१

४४ समुद्रस्नाननिर्णयः समुद्रेपौर्णमास्यमावास्यादिपर्वसुस्नायात् भृगुभौमदिने स्नानंवर्जयेत् । अश्वत्थसागरौसेव्यौनस्पर्शस्तुकदाचन । अश्वत्थंमन्दवारेचसागरंपर्वणिस्पृशेत् १ नकालनियमःसेतौसमुद्रस्नानकर्मणि । समुद्रस्नानप्रयोगोन्यत्रज्ञेयः इति धर्मसिन्धुसारेसमुद्रस्नानोद्देशः ३२

४५ तिथिविशेषेनक्षत्रविशेषेवारादौचविधिनिषेधाः। सप्तम्यांनस्पृशेत्तैलंनीलवस्त्रंनधारयेत् । नचाप्यामलकैःस्नानंनकुर्यात्कलहंनरः १ सप्तम्यांनैवकुर्वीतताम्रपात्रेण भोजनम् । नन्दातिथिष्वभ्यंगोवर्ज्यः रिक्तासुक्षौरंवर्ज्यम् जयासुमांसंशूद्राद्यैर्वर्ज्यम् पूर्णा-

१ निर्णयसिन्धावुक्तः समुद्रस्नानविधि. ॥ पिप्पलादसमुत्पन्नेकृत्येलोकभयकरे ॥ पाषाणस्तेमयादत्तआहारार्थंप्रकल्प्यतामितिपाषाणप्रक्षिप्य ॥ विश्वाचीचघृताचीचविश्वयोनेविशांपते ॥ सांनिध्यकुरुमेदेवसागरेलवणाम्भसि ॥ २ ॥ नमस्तेविश्वगुप्तायनमोविष्णोअपांपते ॥ नमोजलधिरूपायनदीनांपतयेनमः ॥ ३ ॥ समस्त जगदाधारशंखचक्रगदाधर ॥ देवदेहिममानुज्ञांतवतीर्थनिषेवणे ॥ ४ ॥ त्रितत्त्वात्मकमीशानंनमोविष्णुमुमापतिम् ॥ सान्निध्यंकुरुदेवेशसागरेलवणाम्भसि ॥ ५ ॥ अग्निश्चयोनिरनिलश्चदेहोरेतोधाविष्णुरमृतस्यनाभिः ॥ एतद्ब्रुवन्पांडवसत्यवाक्यततोवगाहेतपतिंनदीनाम् ॥ ६ ॥ इतिभारतोक्तमन्त्रान्पठित्वाविधिवत्स्नात्वा ॥ सर्वरत्नोभवान्श्रीमान्सर्वरत्नाकरोयत ॥ सर्वरत्नप्रधानस्त्वंगृहाणार्घ्यंमहोदधे ॥ ७ ॥ इत्यर्घ्यंदत्वातर्पयेत् ॥ पिप्पलादंविकण्वचकृतान्तंजीवकेश्वरम् ॥ वसिष्ठंवामदेवंचपराशरमुमापतिम् ॥ ८ ॥ वाल्मीकिनारदंचैववालखिल्यांस्तथैवच ॥ नलंनीलंगवाक्षंचगवयगन्धमादनम् ॥ ९ ॥ जाम्बवन्तहनूमन्तंसुग्रीवंचाङ्गदतथा ॥ मैन्दचद्विविदंचैवऋषभंशरभंतथा ॥ १० ॥ रामंचलक्ष्मणचैवसीतांचैवयशस्विनीम् ॥ एतांस्तुतर्पयेद्विद्वान्जलमध्येविशेषतः ११ आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तंयत्किंचित्सचराचरम् ॥ मयादत्तेनतोयेनतृप्तिमेवाभिगच्छतु ॥ १२ ॥ इति

सुस्त्रीवर्ज्या रविवारेभ्यङ्गोभौमवारेक्षौरंबुधेयोषिच्चवर्ज्या चित्राहस्तश्रवणेषुतैलंवर्ज्यम् विशाखाप्रतिपत्सुक्षौरंवर्ज्यम् मघाकृत्तिकाग्युत्तरासुस्त्रीनसेव्या तिलभक्षणंतिलतर्पणंचसप्तम्यांन नारीकेलमष्टम्यामलाबुनवम्यांपटोलंदशम्यांनिष्पावमेकादश्यांमसूरंद्वादश्यांवार्ताकंत्रयोदश्यांवर्ज्यम् । पूर्णिमादर्शसंक्रान्तिचतुर्दश्यष्टमीषुच । नरश्चण्डालयोनौस्यात्तैलस्त्रीमांससेवनात् १ पूर्णिमादर्शसंक्रान्तिद्वादशीषुश्राद्धदिनेचवस्त्रंनपीडयेत् रात्रौमृदंगोमयमुदकंचनाहरेत् गोमूत्रंप्रदोषकालेनगृह्णीयात् अमादिपर्वस्ववश्यंशान्त्यर्थंतिलहोमीस्यात् आत्मरक्षणायदानादिकंचकुर्यात् पर्वसुनाधीयीत शौचाचमनब्रह्मचर्यादिसेवीस्यात् प्रतिपद्दर्शषष्ठीनवमीतिथिषुश्राद्धदिनेजन्मदिनेव्रतेचोपवासेचरविवारेमध्याह्नस्नानसमयेचकाष्ठेनदन्तधावनंवर्ज्यम् । अलाभेदन्तकाष्ठानांनिषिद्धेपिदिनेतथा । अपांद्वादशगण्डूषैःपत्रैर्वाशोधयेन्मुखम् १ अत्रसर्वत्रनिषेधेषुतिथ्यादिकंतत्कालव्यापिग्राह्यम् इतिधर्मसिन्धुसारेतिथ्यादौविधिनिषेधसंग्रहोद्देशस्त्रयस्त्रिंशत्तमः ३३

४६ मीमांसाधर्मशास्त्रज्ञाःसुधियोऽनलसाबुधाः । कृतकार्याःप्राङ्निबन्धैस्तदर्थंनायमुद्यमः १ येपुनर्मन्दमतयोऽलसाअज्ञाश्चनिर्णयम् । धर्मेवेदितुमिच्छन्तिरचितस्तदपेक्षया २ निबन्धोयंधर्मसिन्धुसारनामासुबोधनः । अमुनाप्रीयतांश्रीमद्विठ्ठलोभक्तवत्सलः ३ सर्वत्रमूलवचनानीहज्ञेयानितद्विचारश्च । कौस्तुभनिर्णयसिन्धुश्रीमाधवकृतनिबन्धेभ्यः ४ प्रेम्णासद्भिर्ग्रन्थःसेव्यःशब्दार्थतःसदोषोपि । संशोध्यवापिहरिणासुदामसुनिसतुषपृथुकमुष्टिरिव ५ इतिश्रीमदनन्तोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचितेधर्मसिन्धुसारेप्रथमपरिच्छेदःसमाप्तः ॥

श्रीगणेशायनमः । श्रीपाण्डुरङ्गायनमः । श्रीपाण्डुरङ्गं विबुधान्तरङ्गं नौमीन्दिरां माधवमन्दिरां च । सतामनन्तं हितमामनन्तं गुरुं गरिष्ठं जननीं वरिष्ठाम् १ काशीनाथाभिधेनात्रानन्तोपाध्यायसूनुना । सामान्यं निर्णयं प्रोच्य विशेषेण विनिर्णयः २ संगृह्यते धर्मसिन्धुसाराख्ये कालगोचरे । ग्रन्थे प्रस्फुटबोधाय पुनरुक्तिर्न दूषणम् ३

१ अथचैत्रमासकृत्यम् प्रथमपरिच्छेदेमासविशेषानपेक्षंसामान्यतस्तिथ्यादिनिर्णयमभिधायास्मिन्द्वितीयपरिच्छेदे चैत्रादिमासविशेषोपादानेनप्रतिपदादितिथिषुविहितसंवत्सरकृत्यनिर्णयसारंसंगृह्णीमः अत्रशुक्लप्रतिपदादिरमान्तएवमासःप्रायेणदाक्षिणात्यैराद्रियतेइतितमेवाश्रित्यनिर्णयउच्यते अत्रकिंचित्पूर्वपरिच्छेदोक्तमपिपुनर्विशेषोक्तिभिर्दृढीक्रियतेइतिपुनरुक्तिर्नदोषाय तत्रमेषसंक्रान्तौपूर्वाःपराश्चदशदशनाड्यःपुण्यकालः रात्रौत्वर्धरात्रात्प्राक्संक्रमेपूर्वदिनोत्तरार्धंपुण्यम् अर्धरात्रात्परतःसंक्रमेउत्तरदिनस्यपूर्वार्धंपुण्यम् अर्धरात्रेसंक्रमेदिनद्वयेपुण्यम् अर्थातिथिनिर्णयः तत्रचैत्रशुक्लप्रतिपदिवत्सरारम्भः तत्रौदयिकीप्रतिपद्ग्राह्या दिनद्वयेउदयव्याप्तौअव्याप्तौवापूर्वा चैत्रस्यमलमासत्वेवत्सरारम्भनिमित्तकंतैलाभ्यङ्गंसंकल्पादौनूतनवत्सरनामकीर्तनाद्यारम्भंचमलमासप्रतिपद्येवकुर्यात् प्रतिगृहंध्वजारोपणंनिम्बपत्राशनंवत्सरादिफलश्रवणंनवरात्रारम्भोनवरात्रोत्सवादिनिमित्ताभ्यङ्गादिश्चशुद्धमासप्रतिपदिकार्यः वत्सरारम्भनिमित्तकोपितैलाभ्यङ्गःशुद्धप्रतिपद्येवेतिमयूखे उक्तम् अस्यांतैलाभ्यङ्गोनित्यः अकरणेप्रत्यवायोक्तेः अस्यामेवप्रतिपदिदेवीनवरात्रारम्भः अत्रपरयुतामुहूर्तमात्रापिप्रतिपद्ग्राह्या अत्रमुहूर्तपरिमाणम् मुहूर्तमहोरात्रेश्चपोर्भुःपञ्चदशंलवमित्युक्तंसर्वत्रज्ञेयम् पारणादिविशेषनिर्णयःशारदनवरात्रवद्बोध्यः अत्रैवप्रपादानम् तत्रमन्त्रः प्रपेयंसर्वसामान्याभूतेभ्यःप्रतिपादिता । अस्याःप्रदानात्पितरस्तृप्यन्तुहिपितामहाः [1]. अनिवार्यततोदेयंजलंमासचतुष्टयम् । प्रपांदातुमशक्तेनप्रत्यहमुदकुम्भोद्विजगृहेदेयः तत्रमन्त्रः एषधर्मघटो दत्तोब्रह्मविष्णुशिवात्मकः । अस्यप्रदानात्सकलाममसन्तुमनोरथाः [2] इयमेवप्रतिपत्कल्पादिरपि एवंवैशाखशुक्लतृतीयाफाल्गुनकृष्णतृतीयाशुक्लाचैत्रपञ्चमीमाघेत्रयोदशीकार्तिकेसप्तमीमार्गशीर्षेनवमीइत्यपिकल्पादयोबोध्याः आसुश्राद्धात्पितृतृप्तिः चैत्रशुक्लप्रतिपन्मत्स्यजयन्तीत्येके चैत्रेदधिक्षीरघृतमधुवर्जनदंपतीपूजनात्मकंगौरीव्रतंकार्यम् चैत्रशुक्लद्वितीयायांनिशामुखेबालेन्दुपूजनात्मकंचन्द्रव्रतम् अस्यामेवदमनकेन[3]गौरीशिवपूजनम् चैत्रशुक्लतृतीयायांगौरींशिवयुतांसंपूज्यान्दोल-

वत्सरारम्भनिर्णयः.

प्रपोदकुम्भदानम्.

कल्पादयः.

---

१ अतीतेफाल्गुनेमासि प्राप्तेचैत्रमहोत्सवे ॥ पुण्येह्नि विप्रकथितेप्रपादानं समारभेत् इत्यादिनिर्णयसिन्धुः.

२ प्रत्यहंधर्मघटकोवस्त्रसंवेष्टिताननः ॥ ब्राह्मणस्यगृहेदेय इत्यादि सिन्धुः. ३ 'दवणा' इति लोके.

नव्रतंमासपर्यन्तंकार्यम् अत्रतृतीयामुहूर्तमात्रापिपराग्राह्या द्वितीयायुक्तानकार्या चतुर्थीयुतायांवैधृत्यादियोगेपिसैवकार्या द्वितीयायोगनिषेधस्यबलवत्त्वात् अस्यामेवतृतीयायांश्रीरामचन्द्रस्यदोलोत्सवमारभ्यमासपर्यन्तंपूजापूर्वकमान्दोलनंकार्यम् एवंदेवतान्तराणामपि इयमेवतृतीयामन्वादिरपि अत्रैवसर्वमन्वादिनिर्णयउच्यते तत्रमन्वादयश्चैत्रेशुक्लतृतीयापौर्णमासीच ज्येष्ठेपौर्णिमा आषाढस्यशुक्लदशमीपौर्णमा-

मन्वादयः.

सीच श्रावणस्यकृष्णाष्टमी भाद्रपदस्यशुक्लतृतीया आश्विनस्यशुक्लनवमी कार्तिकस्यशुक्लद्वादशीपौर्णमासीच पौषेशुक्लैकादशी माघेशुक्लसप्तमी फाल्गुनस्य पौर्णमास्यमावास्याचेतिचतुर्दशज्ञेयाः एतास्तुमन्वादयःशुक्लपक्षस्थाःदैवेपित्र्येकर्मणि पूर्वाह्णव्यापिन्योग्राह्याः पूर्वाह्णोत्रद्वेधाविभक्तदिनपूर्वभागस्तत्रैवश्राद्धादिविधानात् दैवान्मानुषाद्वापराधात्पूर्वाह्णेश्राद्धाद्यनुष्ठानासंभवेऽपराह्णव्यापिन्योग्राह्याः दिनपूर्वार्धेऽपराह्णेवाश्राद्धाद्यनुष्ठेयम् नतुदिनोत्तरार्धगतमध्याह्नभागेइतितात्पर्यम् कृष्णपक्षस्थास्तुदैवेपित्र्येचकर्मणिपञ्चधाविभक्तदिनचतुर्थभागाख्यापराह्णव्यापिन्योग्राह्याः मन्वादिषुपिण्डरहितंश्राद्धंकार्यम् अत्रश्राद्धैर्द्विसहस्रवर्षंपितॄणांतृप्तिः मन्वादिश्राद्धंच नित्यम् एतदकरणे त्वंभुवःप्रतिमानमिति ऋङ्मन्त्रस्यशतवारंजलेजपःप्रायश्चित्तंकार्यम् एवंषण्णवतिश्राद्धान्यपिनित्यानि तानिच । अमा १२ युग ४ मनु १४ क्रान्ति १२ धृति १२ पात १२ महालयाः १५ । अष्टका ५ ऽन्वष्टका ५ पूर्वेद्युः ५ श्रा-

षण्णवतिश्राद्धानि.

द्धैर्नवतिश्चषट् । इतिज्ञेयानि अथदशावतारजयन्त्यः चैत्रशुक्लतृतीयायामपराह्णेमत्स्योत्पत्तिः वैशाखपूर्णिमायांसायंकूर्मोत्पत्तिः भाद्रपदशुक्लतृतीयायामपराह्णेवराहोत्पत्तिः वैशाखशुक्लचतुर्दश्यांसायंनारसिंहावतारः भाद्रपदशुक्लद्वादश्यांम-

जयन्त्यः.

ध्याह्नेवामनप्रादुर्भावः वैशाखशुक्लतृतीयायांमध्याह्नेपरशुरामोद्भवः प्रदोषेइतिबहवः चैत्रशुक्लनवम्यांमध्याह्नेदाशरथिरामव्यक्तिः श्रावणकृष्णाष्टम्यांनिशीथेश्रीकृष्णाविर्भावः आश्विनशुक्लदशम्यांसायंबुद्धोऽभूत् श्रावणशुक्लषष्ठ्यांसायंकल्किर्जातइतितत्तत्कालव्यापिन्योग्राह्याः अत्रमत्स्यकूर्मवराहबुद्धकल्कीनामाषाढादिमासान्तराणिएकादश्यादितिथ्यन्तराणिप्रातरादिकालान्तराण्यिचवचनान्तरानुसारेणोक्तानिकल्पभेदेनव्यवस्थापनीयानिस्वस्वपरिगृहीतपक्षानुसारेणतत्तदुपासकैरुपोष्याणि श्रीरामकृष्णनृसिंहजयन्त्यएवनित्याःसर्वैरुपोष्याः चैत्रशुक्लचतुर्थ्यांमध्याह्नव्यापिन्यांलड्डुकादिभिःश्रीगणेशमर्चयित्वादमनकारोपणंकुर्यात् विघ्ननाशंसर्वान्का-

दमनकारोपणादि.

मान्प्राप्नुयात् चैत्रशुक्लपञ्चम्यामनन्तादिनागान्पूजयित्वाक्षीरसर्पिर्नैवेद्यंदद्यात् अस्यामेवपञ्चम्यांलक्ष्मीपूजनम् अत्रैवचोच्चैःश्रवादिपूजनात्मकंहयव्रतमुक्तम् अत्रसर्वत्रपञ्चमीसामान्यनिर्णयानुसारेणग्राह्या एवमग्रेपि यत्रवि-

१ मार्गशीर्षादिषु कृष्णाष्टम्यादिषु अष्टकादिश्राद्धानितन्निर्णय स्तत्र ज्ञेय. ।

शेषनिर्णयोनोच्यतेतत्रप्रथमपरिच्छेदोक्तएवनिर्णयोऽनुसंधेयः षष्ठ्यांस्कन्दस्यदमनकारोपणम् सप्तम्यांभास्करस्यदमनकपूजा नवम्यांदेव्याः सर्वदेवानांपौर्णमास्यामित्यन्यत्रविस्तरः चैत्रशुक्लाष्टम्यांभवान्याउत्पत्तिः तत्रनवमीयुताग्राह्या अत्रपुनर्वसुयुताष्टम्यामष्टाशोककलिकाप्राशनम् तत्रमन्त्रः त्वामशोकनराभीष्टमधुमाससमुद्भव। पिबामिशोकसंतप्तोमामशोकंसदाकुरु १ इति अत्रैवयोगविशेषेकृत्यम् पुनर्वसुबुधोपेताचैत्रेमासिसिताष्टमी। प्रातस्तुविधिवत्स्नात्वावाजपेयफलंलभेत् १ इति चैत्रशुक्लनवमीरामनवमी चैत्रशुक्लनवम्यांपुनर्वसुयुतायांमध्याह्नेकर्कलग्नेमेषस्थेसूर्येउच्चस्थेग्रहपञ्चकेश्रीरामजन्मश्रवणात् अस्यांमध्याह्नव्यापिन्यामुपोषणंकार्यम् पूर्वेद्युरेवमध्याह्नेसत्वेसैवग्राह्या दिनद्वयेमध्याह्नव्याप्तावव्याप्तौवापरा अष्टमीविद्धायानिषेधात् अतःपूर्वेद्युःसकलमध्याह्नव्यापिनीमपिसक्त्वामध्याह्नैकदेशव्यापिन्यपि परैवग्राह्या केचित्त्वष्टमीविद्धांमध्याह्नव्यापिनींपुनर्वसुयुतामपिसक्त्वापरेद्युस्त्रिमुहूर्ताव्यापिनवमीसर्वैरप्युपोष्या यदितुदशम्याह्रासवशेनपारणादिनेस्मार्तानामेकादशीव्रतप्राप्तिस्तदास्मार्तैरष्टमीविद्धोपोष्या वैष्णवैर्मुहूर्तत्रययुतापरैवोपोष्या शुद्धायानवम्याअलाभेमुहूर्तत्रयन्यूनत्वेवासर्वैरपिअष्टमीविद्धैवोपोष्येत्याहुः इदंव्रतंनित्यंकाम्यंच

रामनवमीनिर्णयः.

नवमीप्रयोगः

अथव्रतप्रयोगः अष्टम्यामाचार्यंसंपूज्य श्रीरामप्रतिमादानंकरिष्येहंद्विजोत्तम। तत्राचार्योभवप्रीतःश्रीरामोसित्वमेवमे १ इतिप्रार्थ्य नवम्याअङ्गभूतेनएकभक्तेनराघव। इक्ष्वाकुवंशतिलकप्रीतोभवभवप्रिय १ इत्येकभक्तंसंकल्प्यसाचार्योहविष्यंभुञ्जीत पूजामण्डपंतत्रवेदिंचकृत्वा नवम्यांप्रातः उपोष्यनवमींत्वद्ययामेष्वष्टसुराघव। तेनप्रीतोभवत्वंमेसंसारात्त्राहिमांहरे १ इत्युपोषणंसंकल्प्य इमांस्वर्णमयींरामप्रतिमांस्वांप्रयत्नतः। श्रीरामप्रीतयेदास्येरामभक्तायधीमते १ इतिप्रतिमादानंसंकल्पयेत् श्रीरामनवमीव्रताङ्गभूतांषोडशोपचारैःश्रीरामपूजांकरिष्येइतिसंकल्प्य वेदिकायांसर्वतोभद्रेकलशंसंस्थाप्यतत्रपूर्णपात्रेसवस्त्रेऽग्न्युत्तारणादिविधिनाप्रतिमायां श्रीरामंप्रतिष्ठाप्यपुरुषसूक्तेनषोडशोपचारैःसंपूज्यपूजान्ते रामस्यजननीचासिरामात्मकमिदंजगत्। अतस्त्वांपूजयिष्यामिलोकमातर्नमोस्तुते १ इतिकौसल्यांसंपूज्य ॐ नमोदशरथायइतिदशरथंसंपूज्यसर्वपूजांसमाप्यमध्याह्नेफलपुष्पजलादिपूर्णेनशङ्खेनार्घ्यंदद्यात् तत्रमन्त्रः दशाननवधार्थायधर्मसंस्थापनायच। दानवानांविनाशायदैत्यानांनिधनायच १ परित्राणायसाधूनांजातोरामःस्वयंहरिः। गृहाणार्घ्यंमयादत्तं भ्रातृभिःसहितोनघ २ इति। रात्रौजागरणंकृत्वाप्रातर्नित्यपूजांविधायमूलमन्त्रेणपायसाष्टोत्तरशताहुतीर्हुत्वापूजांविसृज्याचार्यायप्रतिमांदद्यात्। इमांस्वर्णमयींरामप्रतिमांसमलंकृताम्। शुचिवस्त्रयुगच्छन्नांरामोहंराघवायते१ श्रीरामप्रीतयेदास्येतुष्टोभवतुराघवः।

---

१ भवरघूत्तमेतिपुस्तकान्तरे.

इतिमन्त्रः तवप्रसादंस्वीकृत्यक्रियतेपारणामया । व्रतेनानेनसंतुष्टःस्वामिन्भक्तिंप्रय-च्छमे १ इतिप्रार्थ्य नवम्यन्तेपारणांकुर्यात् इदंव्रतंमलमासेनकार्यम् एवंजन्माष्टम्या-दिव्रतमपिनकार्यम् अस्यामेवनवम्यांदेवीनवरात्रसमाप्तिःकार्या एतन्निर्णयआश्विननव-रात्रनवमीवत् चैत्रशुक्लैकादश्यांश्रीकृष्णस्यान्दोलनोत्सवः दोलारूढंप्रपश्यन्तिकृष्णं कलिमलापहम् । अपराधसहस्रैस्तुमुक्तास्तेधूननेकृते १ तावत्तिष्ठन्तिपापानिजन्मको-टिकृतान्यपि । क्रीडन्तेविष्णुनासार्धंवैकुण्ठेदेवपूजिताः १ इत्यादिकस्तन्महिमा

विष्णोर्दमनोत्सवः चैत्रशुक्लद्वादश्यांविष्णोर्दमनोत्सवः सचपारणाहे पारणाहेनलभ्येत द्वादशीघटिकापिचेत् । तदात्रयोदशीग्राह्यापवित्रदमनार्पणे १ इत्युक्तेः शिवस्यतुचतु-र्दश्यांकार्यः अथप्रयोगः उपवासदिनेनित्यपूजांकृत्वादमनकस्थानंगत्वाक्रयेणतमा-

तत्प्रयोगः दायचन्दनादिनासंपूज्यश्रीकृष्णपूजार्थंत्वांनेष्येइतिप्रार्थ्यप्रणमेत् अ-न्यदेवतासुयथादैवतमूहः ततोदमनकंगृहमानीयपञ्चगव्येनशुद्धोदकेनचप्रक्षाल्यदेवा-ग्रेस्थापयित्वातस्मिन्दमनकेअशोककालवसन्तकामान्काममात्रंवागन्धादिभिःपूजयेत् तत्र नमोस्तुपुष्पबाणायजगदाह्लादकारिणे । मन्मथायजगन्नेत्रेरतिप्रीतिप्रियायते १ इतिकामावाहनमन्त्रः कामभस्मसमुद्भूतरतिबाष्पपरिप्लुत । ऋषिगन्धर्वदेवादिविमो-हकनमोस्तुते १ इतिदमनकमुपस्थाय ॐ कामायनमइतिमन्त्रेणसपरिवारायकामरू-पिणेदमनकायगन्धाद्युपचारान्दद्यात् ततोरात्रौदेवंसंपूज्याधिवासनंकुर्यात् तदित्थम् देवाग्रेसर्वतोभद्रंसंपाद्यतत्रकलशंसंस्थाप्यतत्रधौतवस्त्राच्छन्नंदमनकंवैणवपटलेस्थापितं निधाय पूजार्थंदेवदेवस्यविष्णोर्लक्ष्मीपतेःप्रभो । दमनत्वमिहागच्छसांनिध्यंकुरुतेनमः १ इतिदमनकदेवतामावाह्यप्रागाद्यष्टदिक्षु । क्लींकामदेवायनमोह्रींरत्यैनमः १ क्लींभ-स्मशरीरायनमोह्रींरत्यैनमः २ क्लींअनङ्गायनमोह्रींरत्यै० ३ क्लींमन्मथायनमोह्रींरत्यै० ४ क्लींवसन्तसखायनमोह्रींरत्यैन० ५ क्लींस्मरायनमोह्रींरत्यै० ६ क्लींइक्षुचापायन-मोह्रींरत्यै० ७ क्लींपुष्पबाणास्त्रायनमोह्रींरत्यै० ८ इतिपूजयेत् तत्पुरुषायविद्महेका-मदेवायधीमहि । तन्नोनङ्गःप्रचोदयात् । इतिगायत्र्यादमनकमष्टोत्तरशतमभिमन्त्र्यग-न्धादिभिःसंपूज्य ह्रींनमइतिपुष्पांजलिंदत्वा नमोस्तुपुष्पबाणायइतिपूर्वोक्तावाहनम-न्त्रेणनमेत् क्षीरोदधिमहानागशय्यावस्थितविग्रह । प्रातस्त्वांपूजयिष्यामिसन्निधौभव तेनमः १ इतिदेवंप्रार्थ्यपुष्पाञ्जलिंदत्वातस्यामेकादश्यांरात्रौजागरणंकुर्यात् प्रातर्नित्य-पूजांकृत्वापुनर्देवंसंपूज्यदूर्वागन्धाक्षतयुतांदमनकमञ्जरीमादायमूलमन्त्रंपठित्वा देव-देवजगन्नाथवाञ्छितार्थप्रदायक । हृत्स्थान्पूरयमेविष्णोकामान्कामेश्वरीप्रिय १ इदं दमनकंदेवगृहाणमदनुग्रहात् । इमांसांवत्सरींपूजांभगवन्परिपूरय २ पुनर्मूलंजप्त्वा देवेदमनमर्पयेत् ततोयथाशोभंदत्त्वाङ्गदेवताभ्योदत्त्वादेवंप्रार्थयेत् मणिविद्रुममाला-

---

१ 'दवणा'इतिलोके.

भिर्मन्दारकुसुमादिभिः । इयंसांवत्सरीपूजातवास्तुगरुडध्वज १ वनमालांयथादेव कौस्तुभंसततंहृदि । तद्वद्दामनकींमालांपूजांचहृदयेवह २ जानताजानतावापिनकृतं यत्तवार्चनम् । तत्सर्वंपूर्णतांयातुत्वत्प्रसादाद्रमापते ३ जितंतेपुण्डरीकाक्षनमस्तेविश्व-भावन । हृषीकेशनमस्तेस्तुमहापुरुषपूर्वज ४ मन्त्रहीनंक्रियाहीनमित्यादिचसंप्रार्थ्य पञ्चोपचारैर्देवंसंपूज्यनीराज्यब्राह्मणेभ्योदमनंदत्त्वास्वयंशेषंसंधार्यसुहृद्युतःपारणांकु-र्यात् मन्त्रदीक्षारहितैर्नाम्नार्पणीयम् अस्यगौणकालःश्रावणमासावधिः नेदंमलमासे भवति शुक्रास्तादौतुकर्तव्यम् । इतिदमनारोपणविधिः अस्यामेवभारते अहोरात्रेण द्वादश्यांचैत्रेविष्णुरितिस्मरन् । पौण्डरीकमवाप्नोतिदेवलोकंचगच्छति १ इति चैत्र-शुक्लत्रयोदश्यामनङ्गपूजनव्रतं तत्रत्रयोदशीपूर्वविद्धाग्राह्या अथचतुर्दश्यांनृसिंहस्यदो-लोत्सवः अत्रैवश्रीशिवस्यैकवीरायाभैरवस्यचदमनकैः पूजनम् अत्रचचतुर्दशीपूर्व-विद्धापराह्णव्यापिनीग्राह्या अपराह्णव्याप्त्यभावेऽपराह्णस्पर्शिन्यपिपूर्वाग्राह्या तदभावे पराग्राह्या चैत्रपौर्णमासीसामान्यनिर्णयात्पराग्राह्या पूर्वोक्ततत्तत्तिथौदमनकपूजनाक-रणेऽस्यामेवसर्वदेवानांदमनपूजनम् चैत्र्यांचित्रायुतायांचित्रवस्त्रदानंसौभाग्यदं रवि-गुरुमन्दवारयुतचैत्र्यांस्नानश्राद्धादिभिरश्वमेधपुण्यम् चैत्रस्यशुक्लैकादश्यांपौर्णमास्यां

वैशाखस्नानम् वामेषसंक्रान्तिमारभ्यवावैशाखस्नानारम्भः तत्रमन्त्रः वैशाखंसक-लंमासंमेषसंक्रमणेरवेः । प्रातःसनियमः स्नास्येप्रीयतांमधुसूदनः १ मधुहन्तुःप्रसा-देनब्राह्मणानामनुग्रहात् । निर्विघ्नमस्तुमेपुण्यंवैशाखस्नानमन्वहम् २ माधवेमेषगेभानौ मुरारेमधुसूदन । प्रातःस्नानेनमेनाथफलदोभवपापहन् ३ इति अत्र हविष्याशनब्र-ह्मचर्यादयोनियमाः एवंसंपूर्णस्नानाशक्तौत्रयोदश्यादिदिनत्रयमन्तेस्नायात् इयंपौ-र्णमासीमन्वादिःपूर्वमुक्ता चैत्रकृष्णत्रयोदशीशततारकानक्षत्रयुतावारुणीसंज्ञकास्ना-नादिनाग्रहणादिपर्वतुल्यफलदा शनिवारयुक्तामहावारुणीशुभयोगशनिवारशतता-रकायुक्तामहामहावारुणी वारुणीयोगेकृष्णादिःपौर्णमास्यन्तोमासस्तेनामान्तमासे फाल्गुनकृष्णत्रयोदशीग्राह्येतिबोध्यम् चैत्रकृष्णचतुर्दश्यांशिवसन्निधौस्नानेनभौमवार-युतायांगङ्गायांस्नानेनपिशाचत्वाभावःफलम् इतिश्रीमदनन्तोपाध्यायसूनुकाशीना-थोपाध्यायविरचितेधर्मसिन्धुसारेचैत्रमासकृत्यनिर्णयोद्देशःसमाप्तः ॥

२ अथवैशाखमासः अत्रवृषसंक्रमेपूर्वाःषोडशनाडिकाः पुण्यकालः रात्रौच प्रागुक्तम् अत्रप्रातःस्नानंतिलैःपितृतर्पणंधर्मघटदानंचकार्यम् अत्रब्राह्मणानांगन्ध-माल्यपानककदलीफलादिभिर्वसन्तपूजाकार्या वैशाखेज्येष्ठेवायत्रमासेऊष्मबाहुल्यंत-

विष्णुजलाधिवासादि त्रप्रातर्नित्यपूजांकृत्वागन्धोदकपूर्णपात्रेविष्णुंसंस्थाप्यपञ्चोपचारैःसं-

१ संकल्पे च तत्तत्तीर्थनामग्राह्यं अज्ञानेतुविष्णुतीर्थमितिवदेत् तीर्थस्यदेवताविष्णुःसर्वत्रापिनसंशयइति-सिन्धौ ॥

पूज्यतत्रैवजलेसूर्यास्तपर्यन्तमधिवास्यरात्रौस्वस्थानेस्थापयित्वापञ्चोपचारैःपूजयेत्तेन तीर्थोदकेनगृहदारादियुतमात्मानंपावयेत् एतच्चद्वादश्यांदिवानकार्यम् रात्रौकिं- चित्कालंजलस्थंपूजयित्वास्वस्थानेस्थापयेत् अत्रमासेकृष्णगौराख्यतुलसीभिर्विष्णुं त्रिकालमर्चयेन्मुक्तिःफलम् प्रातःस्नात्वाबहुतोयेनाश्वत्थमूलंसिञ्चेत्प्रदक्षिणाश्चकुर्यात् अनेककुलतारणंफलम् एवंगवांकण्डूयनेऽपि अत्रमासेएकभक्तंनक्तमयाचितंवासर्वेप्सि- तफलदम् अत्रमासेप्रपादानंदेवेगलन्तिकाबन्धनंव्यजनच्छत्रोपानच्चन्दनादिदानंमहा- फलम् यदावैशाखोमलमासोभवतितदाकाम्यानांतत्रसमाप्तिनिषेधान्मासद्वयंवैशाख- स्नानहविष्याशनादिनियमाअनुष्ठेयाः चान्द्रायणादिकंतुमलेऽपिसमापनीयम् वैशाख- शुक्लतृतीयायांगङ्गास्नानंयवहोमोयवदानंयवाशनंचसर्वपापापहम् यःकरोतितृतीयायां कृष्णंचन्दनभूषितम् । वैशाखस्यसितेपक्षेसयात्यच्युतमन्दिरम् १ इयमक्षय्यतृतीयासं-

अक्षय्यतृतीया ज्ञिका अस्यांयत्किंचिज्जपहोमपितृतर्पणदानादिक्रियतेतत्सर्वमक्षयम् इयंरोहिणीबुधयोगेमहापुण्या अस्याःजपहोमादिकृत्येपिवक्ष्यमाणयुगादिवन्निर्णयः इयंकृतयुगस्यादिः अत्रयुगादिश्राद्धमपिण्डकमनुष्ठेयम् श्राद्धासंभवेतिलतर्पणमप्यत्र कार्यम् अत्रशुक्लयुगादिकृत्यंपूर्वाह्णेकार्यम् तत्रासंभवेपराह्णेऽपि कृष्णयुगादिकार्यंत्वप- राह्णेइत्यादिमन्वादिप्रकरणोक्तोनिर्णयः द्वेधाविभक्तदिनपूर्वार्धैकदेशव्यापिनीदिनद्व- येचेत्रिमुहूर्ताधिकव्याप्तिसत्वेपरा त्रिमुहूर्तन्यूनत्वेपूर्वा मन्वादौचयुगादौचग्रहणेचन्द्र- सूर्ययोः । व्यतीपातेवैधृतौचतत्कालव्यापिनीक्रिया १ इतिवचनेनसाकल्यव्याप्तिवा- क्यानामपवादात्श्राद्धादिकंतृतीयामध्येएवकर्तव्यम् पुरुषार्थचिन्तामणौतुसप्तमाष्ट- मनवममुहूर्तानांगान्धर्वकुतपरौहिणसंज्ञकानांयुगादिश्राद्धकालत्वात् शुक्लेमध्यमप्रदि- नमानेत्रयोदश्यादिपञ्चदश्यन्तघटीत्रयव्यापिन्यांश्राद्धं कृष्णेतुषोडशीमारभ्यघटी- त्रये उभयत्रतादृशघटीत्रयव्याप्तौसत्यामसत्यांवाशुक्लापरा यदातुपरेद्युस्त्रयोदशघटीतः पूर्वंसमाप्तापूर्वेद्युस्त्रयोदश्यादिघटीत्रयेतदेकदेशेवाविद्यतेतदाकर्मकालशास्त्रबाहुल्यात्पू- र्वैवग्राह्येत्युक्तम् इदमेवयुक्तमितिभाति अत्रदेवतोद्देशेनपित्रुद्देशेनचोदकुम्भदानमु-

उदकुम्भदानम् क्तम् तत्रश्रीपरमेश्वरप्रीतिद्वाराउदकुम्भदानकल्पोक्तफलावाप्त्यर्थं ब्राह्मणायोदकुम्भदानंकरिष्ये इतिसंकल्प्यसूत्रवेष्टितंगन्धफलयवाद्युपेतंकलशंपञ्चोप- चारैर्ब्राह्मणंचसंपूज्य एषधर्मघटोदत्तोब्रह्मविष्णुशिवात्मकः । अस्यप्रदानात्सकला ममसन्तुमनोरथाः १ इतिमन्त्रेणदद्यात् पित्रुद्देशेतुपितृणामक्षय्यतृप्त्यर्थंउदकुम्भदानंक-

१ आदिशब्देन सूक्ष्मवासांसि जलपात्राणि पुष्पगृहाणि द्राक्षारम्भाफलानि पानकानि च सिन्धूक्तानि ज्ञेयानि २ सापूर्वाह्णव्यापिनीग्राह्या पूर्वाह्णः द्वेधाविभक्तदिनपूर्वार्धः । दिनद्वयेपितद्व्याप्तौपरैव इयंयुगादिर- पि श्राद्धेपिपूर्वाह्णव्यापिनीग्राह्या पूर्वाह्णेतुसदाकार्याः शुक्लामनुयुगादयः ॥ दैवेकर्मणिपित्र्येचकृष्णेचैवापराह्णिकाः॥ शुक्लाःशुक्लपक्षस्थाः कृष्णेकृष्णपक्षस्थाः । वैशाखस्यतृतीयांचपूर्वविद्धांकरोतिवै ॥ हव्यंदेवानगृह्णन्तिकव्यंचपित- रस्तथा ॥ इतिव्रतराजनिर्णयसिन्धू ॥

रिष्येइतिसंकल्प्यपूर्ववत्कुम्भब्राह्मणौसंपूज्योदकुम्भेगन्धतिलफलादिनिक्षिप्य एषधर्मघटोदत्तोब्रह्मविष्णुशिवात्मकः । अस्यप्रदानात्तृप्यंतुपितरोपिपितामहाः १ गन्धोदकतिलैर्मिश्रंसान्नंकुम्भंफलान्वितम् । पितृभ्यःसंप्रदास्यामिअक्षय्यमुपतिष्ठतु २ इतिमन्त्रेणदद्यात् युगादौसमुद्रस्नानंमहाफलम् वैशाखस्याधिमासत्वेयुगादिश्राद्धंमासद्वयेपिकार्यम् युगादिषूपवासोमहाफलः युगादिमन्वादौरात्रिभोजनेअभिस्वदृष्टिमितिमन्त्रजपः युगादिश्राद्धलोपे युगादिश्राद्धलोपजन्यप्रत्यवायपरिहारार्थमृग्विधानोक्तंप्रायश्चित्तंकरिष्येइतिसंकल्प्य नयस्यद्यावेतिऋचंशतवारंजपेत् अयंनिर्णयःसर्वयुगादौज्ञेयः इतिअक्षय्यतृतीयानिर्णयः इयमेवतृतीयापरशुरामजयन्ती इयंरात्रिप्रथमयामव्यापिनीग्राह्या पूर्वेद्युरेवप्रथमयामव्याप्तौपूर्वा दिनद्वयेरात्रिप्रथमयामेसाम्येनवैषम्येणवैकदेशव्याप्तौपरा अत्रप्रदोषेपरशुरामंसंपूज्यार्घ्यंदद्यात् तत्र मन्त्रः जमदग्निसुतोवीरक्षत्रियान्तकरप्रभो । गृहाणार्घ्यंमयादत्तंकृपयापरमेश्वर १ इति वैशाखशुक्लसप्तम्यांगङ्गोत्पत्तिस्तस्यांमध्याह्नव्यापिन्यांगङ्गापूजनंकार्यम् [1] दिनद्वयेतद्व्याप्तौपूर्वा वैशाखमासेद्वादश्यांपूजयेन्मधुसूदनम् [2] । अग्निष्टोममवाप्नोतिसोमलोकंचगच्छति १ वैशाखशुक्लचतुर्दशीनृसिंहजयन्ती सा सूर्यास्तमयकालव्यापिनीग्राह्या

परशुरामजयन्ती

नृसिंहजयन्ती प्रयोगः

दिनद्वयेतद्व्याप्तौतदव्याप्तौवापरैव [3] स्वातीनक्षत्रशनिवारादियोगे [4] साऽतिप्रशस्ता अथव्रतप्रयोगः त्रयोदश्यांकृतैकभक्तश्चतुर्दश्यांमध्याह्नेतिलामलकैःस्नात्वा उपोष्येहंनारसिंहभुक्तिमुक्तिफलप्रद । शरणंत्वांप्रपन्नोऽस्मिभक्तिमेनृहरेदिश १ इति मन्त्रेणव्रतंसंकल्प्याचार्यंवृत्वासायंकालेधान्यस्थोदकुम्भेपूर्णपात्रेसौवर्णप्रतिमायांषोडशोपचारैर्देवंसंपूज्यार्घ्यंदद्यात् तत्रमन्त्रः परित्राणायसाधूनांजातोविष्णोनृकेसरी । गृहाणार्घ्यंमयादत्तंसलक्ष्मीर्नृहरिःस्वयम् १ रात्रौजागरणंकृत्वाप्रातर्देवंसंपूज्यविसृज्याचार्यायधेनुयुतांप्रतिमांदद्यात् तत्रमन्त्रः नृसिंहाच्युतगोविन्दलक्ष्मीकान्तजगत्पते । अनेनार्चाप्रदानेनसफलाःस्युर्मनोरथाः १ अथप्रार्थना मद्वंशेयेनराजातायेजनिष्यन्ति चापरे । तांस्त्वमुद्धरदेवेशदुःसहाद्भवसागरात् १ पातकार्णवमग्नस्यव्याधिदुःखाम्बुवारिधेः । नीचैश्चपरिभूतस्यमहादुःखागतस्यमे २ करावलम्बनंदेहिशेषशायिन्जगत्पते । श्रीनृसिंहरमाकान्तभक्तानांभयनाशन ३ क्षीराम्बुधिनिवासस्त्वंचक्रपाणेज-

---

१ मध्याह्नव्यापिनीग्राह्या । दिनद्वयेतद्व्याप्तावव्याप्तावेकदेशव्याप्तौवापूर्वा युग्मवाक्यात् इतिसिन्धुः २ वैशाखशुक्लद्वादश्यांयोगविशेषोहेमाद्रौ । पंचाननस्थौ गुरुभूमिपुत्रौमेषेरविःस्याद्यदिशुक्लपक्षे ॥ पाशाभिधानाकरभेणयुक्तातिथिर्व्यतीपातइतीहयोगः ॥ अस्मिन्स्तुगोभूमिहिरण्यवस्त्रदानेनसर्वंपरिहायपापम् ॥ सुरत्वमिन्द्रत्वमनामयत्वंमर्त्याधिपत्यंलभतेमनुष्यः इति ॥ पञ्चाननः सिंहः पाशाभिधानातिथिर्द्वादशी करभोहस्तः इतिसिन्धौ । ३ अंशतःसमव्याप्तौचपरा विषमव्याप्तौत्वधिकव्याप्तिमती दिनद्वयेप्यव्याप्तौपरा परदिनेगौणकालव्याप्तेः सत्वात्पूर्वदिनेचतदभावात् इतिव्रतराजादिषु ४ आदिशब्देन सिद्धयोगस्यसंयोगेवणिजेकरणे तथा । पुंसां सौभाग्ययोगेनलभ्यतेदैवयोगतः इत्यादिसिन्धूक्तंग्राह्यम् ॥

नार्दन । व्रतेनानेनदेवेशभुक्तिमुक्तिप्रदोभव ४ इति ततोब्राह्मणैःसहतिथ्यन्तेपारणं कार्यम् यामत्रयोर्ध्वगामिन्यांचतुर्दश्यांतुपूर्वाह्णएवपारणम् पौर्णमास्यांघृतान्नसहितोदकुम्भदानेगोदानफलम् स्वर्णतिलयुक्तद्वादशोदकुम्भदानेब्रह्महत्यापापान्मुक्तिः अत्रयथाविधिकृष्णाजिनदानेपृथ्वीदानफलम् स्वर्णमधुतिलसर्पिर्युतकृष्णाजिनदानेसर्वपापनाशः अत्रतिलस्नानंतिलहोमस्तिलपात्रदानंतिलतैलेन दीपदानंतिलैःपितृतर्पणंमधुयुक्ततिलदानंचमहाफलम् तत्रतिलदानमन्त्रः तिलावैसोमदैवत्याःसुरैःसृष्टास्तुगोसवे । स्वर्गप्रदाःस्वतन्त्राश्चतेमांरक्षन्तुनित्यशः १ वैशाखशुक्लद्वादश्यांपौर्णमास्यांवावैशाखस्नानोद्यापनम् एकादश्यांपौर्णमास्यांवोपोष्यकलशे सुवर्णप्रतिमायांसलक्ष्मीकंविष्णुंसंपूज्यरात्रौजागरणंकृत्वाप्रातर्ग्रहपूजनपूर्वकंपायसेन तिलाज्यैर्वायवैर्वाअष्टोत्तरशतंहोमः प्रतद्विष्णुरितिवा इदंविष्णुरितिवा मन्त्रेणकार्यः सांगतार्थंगोदानंपादुकोपानहछत्रव्यजनोदकुम्भदानंशय्यादिदानंचकार्यम् अशक्तेनक्तसराद्यन्नैर्दशब्राह्मणभोजनंकार्यम् एतत्पौर्णमासीमारभ्यज्येष्ठशुक्लैकादशीपर्यन्तंजलस्थविष्णुपूजोत्सवःकार्यः वैशाखामावास्याभावुकाख्यदिनंतत्परंकरिसंज्ञकदिनंचशुभेषुवर्ज्यम् इतिश्रीमदनन्तोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचितेधर्मसिन्धुसारेवैशाखमासकृत्योद्देशः ॥

तिलाजिनादिदानम्

३ अथज्येष्ठकृत्यम् मिथुनसंक्रान्तौपराःषोडशनाड्यःपुण्यकालः रात्रौतुप्रागुक्तम् ज्येष्ठमासेपिष्टेनब्रह्ममूर्तिंकृत्वावस्त्राद्यैःपूजयेत्सूर्यलोकप्राप्तिः अत्रमासेजलधेनुदानमुक्तम् ज्येष्ठशुक्लप्रतिपदिकरवीरव्रतमुक्तम् ज्येष्ठशुक्लतृतीयायांरम्भाव्रतंसापूर्वविद्धाग्राह्या यत्रपूर्वविद्धाग्राह्यतयोच्यतेतत्रास्तात्पूर्वंद्विमुहूर्ताधिकायाग्राह्यत्वंज्ञेयंनन्यूनायाः तत्रापिर्यादपरेद्युःसूर्यास्तमयपर्यन्तंपूर्वविद्धायास्तिथेःसत्वंतदासत्यपिपूर्वविद्धाग्राह्यत्ववचनेपूर्वविद्धांत्यक्त्वाअखण्डत्वाच्छुद्धत्वात्परैवग्राह्या यदातुग्राह्यायाः पूर्वविद्धायाःपूर्वेद्युर्मुहूर्तद्वयान्न्यूनत्वंपरेद्युश्चास्तमयात्प्राक्समाप्तत्वंतदापिपरैवग्राह्या एवं सर्वत्रोह्यम् रम्भाव्रतेपश्चाग्नितपनपरास्त्रीपुमान्वाभवानींस्वर्णप्रतिमायांसंपूज्ययथोक्तविधिहोमादिकृत्वासपत्नीकायगृहंसोपस्करंदद्यात् दांपत्यानिभोजयेत् विशेषविधिर्व्रतग्रन्थेज्ञेयः चतुर्थ्यामुमावतारस्तत्रोमापूजनव्रतम् अष्टम्यांशुक्लादेवीपूज्या नवम्यामुपोष्यदेवींपूजयेत् ज्येष्ठशुक्लदशम्यांगङ्गावतारः इयंदशहरासंज्ञिका अत्रदशयोगाउक्ताः । ज्येष्ठमासि १ सितेपक्षे २ दशम्यां ३ बुध ४ हस्तयोः ५ । व्यतीपाते ६ गरानन्दे ७।८ कन्याचन्द्रे ९ वृषेरवौ १० । इति गराख्यंकरणं बुधवारहस्तयोगेआनन्दाख्योयोगः अत्रदशमीव्यतीपातयोर्मुख्यत्वम् तेनयस्मिन्दिनेकतिपययोगवतीदशमीपूर्वाह्णेलभ्यतेतत्रदशहराव्रतंकार्यम् दिनद्वयेपूर्वाह्णेतत्सत्वेयत्रबहूनांयोगःसाग्राह्या ज्येष्ठेमलमासेसतितत्रैवदशहराकार्यानतुशुद्धे दशहरासुनोत्क-

दशहरा

षश्चतुर्ष्वपियुगादिष्विति हेमाद्रौऋष्यशृङ्गोक्तेः अत्रकाशीवासिभिर्दशाश्वमेधतीर्थेस्ना-
त्वागङ्गापूजनंकार्यम् इतरदेशस्थैःस्वसंनिहितनद्यांस्नात्वागङ्गापूजनादिकंकार्यम् अथ
व्रतविधिः देशकालौसंकीर्त्यममैतज्जन्मजन्मान्तरसमुद्भूतत्रिविधकायिकचतुर्विधवा-
चिकत्रिविधमानसेतिस्कान्दोक्तदशविधपापनिरासत्रयस्त्रिंशच्छतपित्रुद्धारब्रह्मलोका-

व्रतविधिः

वाप्त्यादिफलप्राप्त्यर्थंज्येष्ठमाससितपक्षदशमीबुधवारहस्ततारकाग-
रकरणव्यतीपातानन्दयोगकन्यास्थचन्द्रवृषस्थसूर्येतिदशयोगपर्वण्यस्यांमहानद्यां स्ना-
नंतीर्थपूजनंप्रतिमायांजाह्नवीपूजांतिलादिदानंमूलमन्त्रजपमाज्यहोमंचयथाशक्तिक-
रिष्ये यथाविधिस्नानंदशवारंकृत्वाजलेस्थितोदशवारंसकृद्वावक्ष्यमाणंस्तोत्रं पठि-
त्वा वासःपरिधानादिपितृतर्पणान्तंनित्यंविधायतीर्थेपूजांविधायसर्पिर्मिश्रान्दशप्र-
सृतिकृष्णतिलान्तीर्थेअञ्जलिनाप्रक्षिप्यगुडमिश्रान्सक्तुपिण्डान्दशप्रक्षिपेत् ततोगङ्गा-
तटेताम्रेमृन्मयेवास्थापितेकलशेसौवर्णादिप्रतिमायांगङ्गामावाहयेत् तत्रमन्त्रः न-
मोभगवत्यैदशपापहरायैगङ्गायैनारायण्यैरेवत्यैशिवायैदक्षायैअमृतायैविश्वरूपिण्यैन-
न्दिन्यैतेनमोनमः अयंस्त्र्यादिसाधारणः द्विजमात्रविषयोविंशत्यक्षरोयथा ॐनमःशि-
वायैनारायण्यैदशहरायैगङ्गायैस्वाहेति एवंगङ्गामावाह्य नारायणंरुद्रंब्रह्माणंसूर्यंभगी-
रथंहिमाचलंचनाममन्त्रेणतत्रैवावाह्य उक्तमूलमन्त्रमुच्चार्यश्रीगङ्गायैनारायणरुद्रब्रह्म-
सूर्यभगीरथहिमवत्सहितायैआसनंसमर्पयामीत्येवमासनाद्युपचारैःपूजयेत् दशविधैः
पुष्पैःसंपूज्यदशाङ्गधूपंदत्वादशविधनैवेद्यान्तेताम्बूलंदक्षिणांदत्वादशफलान्यर्पयेत्
दशदीपान्दत्वापूजांसमापयेत् दशविप्रेभ्यःप्रत्येकंषोडशषोडशमुष्टितिलान्सदक्षिणा-
न्दद्यात् एवंयवानपि ततोदशगाएकांवागांदद्यात् मत्स्यकच्छपमण्डूकान्सौवर्णान्
राजतान्पिष्टमयान्वासंपूज्यतीर्थेक्षिपेत् एवंदीपान्प्रवाहयेत् जपहोमचिकीर्षायांपूर्वो-
क्तमूलमन्त्रस्यपञ्चसहस्रसंख्योजपोदशांशेनहोमः यथाशक्तिवाजपहोमौ तत्रदशहरा-
व्रताङ्गत्वेनहोमंकरिष्येईतिसंकल्प्यस्थण्डिलेऽग्निंप्रतिष्ठाप्यान्वाधानेचक्षुषीआज्येनेत्यन्ते
श्रीगङ्गाममुकसंख्ययाज्येननारायणादिषड्देवताएकैकयाज्याहुत्याशेषेणस्विष्टकृतमि-
त्यादिप्रोक्षण्यादिषट्पात्राण्यासाद्याज्यंसंस्कृत्ययथान्वाधानंजुहुयात् दशब्राह्मणान्
सुवासिनीश्चभोजयेत् प्रतिपद्दिनमारभ्यस्नानादिपूजान्तोविधिःकार्यइतिकेचित् स्तो-
त्रंयथास्कान्दे ब्रह्मोवाच नमःशिवायैगङ्गायैशिवदायैनमोनमः । नमस्तेरुद्ररूपिण्यै
शाङ्कर्यैतेनमोनमः १ नमस्तेविश्वरूपिण्यैब्रह्ममूर्त्यैनमोनमः । सर्वदेवस्वरूपिण्यैनमो-
भेषजमूर्तये २ सर्वस्यसर्वव्याधीनांभिषक्श्रेष्ठ्यैनमोस्तुते । स्थाणुजङ्गमसंभूतविषहन्त्र्यै

गङ्गास्तोत्रम्

नमोनमः ३ भोगोपभोगदायिन्यैभोगवत्यैनमोनमः । मन्दाकिन्यैन-
मस्तेस्तुस्वर्गदायैनमःसदा ४ नमस्त्रैलोक्यभूषायैजगद्धात्र्यैनमोनमः । नमस्त्रिशुक्लसं-
स्थायैतेजोवत्यैनमोनमः ५ नन्दायैलिङ्गधारिण्यैनारायण्यैनमोनमः । नमस्तेविश्वमु-

ख्यायैरेवत्यैतेनमोनमः ६ बृहत्यैतेनमस्तेस्तुलोकधात्र्यैनमोनमः । नमस्तेविश्वमित्रायै नन्दिन्यैतेनमोनमः ७ पृथ्व्यैशिवामृतायैचसुवृषायैनमोनमः । शान्तायैचवरिष्ठायै वरदायैनमोनमः ८ उस्रायैसुखदोग्ध्यैचसंजीविन्यैनमोनमः । ब्रह्मिष्ठायैब्रह्मदायै दुरितघ्न्यैनमोनमः ९ प्रणतार्तिप्रभञ्जिन्यैजगन्मात्रेनमोस्तुते । सर्वापत्प्रतिपक्षायैमङ्गलायैनमोनमः १० शरणागतदीनार्तपरित्राणपरायणे । सर्वस्यार्तिहरेदेविनारायणि नमोस्तुते ११ निर्लेपायैदुर्गहन्त्र्यैदक्षायैतेनमोनमः । परात्परतरेतुभ्यंनमस्तेमोक्षदे सदा १२ गङ्गेममाऽग्रतोभूयागङ्गेमेदेविपृष्ठतः । गङ्गेमेपार्श्वयोरेहित्वयिगङ्गेस्तुमे स्थितिः १३ आदौत्वमन्तेमध्येचसर्वंत्वंगांगतेशिवे । त्वमेवमूलप्रकृतिस्त्वंहिनारायणःपरः १४ गङ्गेत्वंपरमात्माचशिवस्तुभ्यंनमःशिवे । यइदंपठतिस्तोत्रंभक्त्यानित्यं नरोपियः १५ शृणुयाच्छ्रद्धयायुक्तःकायवाक्चित्तसंभवैः । दशधासंस्थितैर्दोषैः सर्वैरेवप्रमुच्यते १६ सर्वान्कामानवाप्नोतिप्रेत्यब्रह्मणिलीयते । ज्येष्ठमासिसितेपक्षे दशमीहस्तसंयुता १७ तस्यांदशम्यामेतच्चस्तोत्रंगङ्गाजलेस्थितः । यःपठेद्दशकृत्वस्तु दरिद्रोवापिचाक्षमः १८ सोपितत्फलमाप्नोतिगङ्गांसंपूज्ययत्नतः । अदत्तानामुपादानंहिंसाचैवाविधानतः १९ परदारोपसेवाचकायिकंत्रिविधंस्मृतम् । पारुष्यमनृतंचैवपैशून्यंचापिसर्वशः २० असंबद्धप्रलापश्चवाङ्मयंस्याच्चतुर्विधम् । परद्रव्येष्वभिध्यानंमनसानिष्टचिन्तनम् २१ वितथाभिनिवेशश्चमानसंत्रिविधंस्मृतम् । एतानिदशपापानिहरत्वंममजाह्नवि २२ दशपापहरायस्मात्तस्माद्दशहरास्मृता । त्रयस्त्रिंशच्छतंपूर्वान्पितॄनथपितामहान् २३ उद्धरत्येवसंसारान्मन्त्रेणानेनपूजिता । नमोभगवत्यैदशपापहरायैगङ्गायैनारायण्यैरेवत्यैशिवायैदक्षायैअमृतायैविश्वरूपिण्यैनन्दिन्यैतेनमोनमः सितमकरनिषण्णांशुभ्रवर्णांत्रिनेत्रांकरधृतकलशोद्यत्सोत्पलामत्यभीष्टाम् । विधिहरिहररूपांसेन्दुकोटीरजुष्टांकलितसितदुकूलांजाह्नवींतांनमामि १ आदावादिपितामहस्यनिगमव्यापारपात्रेजलंपश्चात्पन्नगशायिनोभगवतःपादोदकंपावनम् । भूयःशंभुजटाविभूषणमणिर्जह्नोर्महर्षेरियंदेवीकल्मषनाशिनीभगवतीभागीरथीदृश्यते २ गङ्गागङ्गेतियोब्रूयाद्योजनानांशतैरपि । मुच्यतेसर्वपापेभ्योविष्णुलोकंसगच्छति ३ इतिस्तोत्रेणस्तुत्वाहोमान्तेप्रतिमोत्तरपूजांकृत्वाविसृज्याचार्यायमूलमन्त्रेणदद्यात् इतिदशहराविधिः॥ ज्येष्ठशुक्लैकादशीनिर्जला अस्यांनित्याचमनादिव्यतिरिक्तजलपानवर्जनेनोपवासेकृतेद्वादशैकादश्युपवासफलम् द्वादश्यांचनिर्जलोपोषितैकादशीव्रताङ्गत्वेनसहिरण्यसशर्करोदकुम्भदानंकरिष्येइतिसंकल्प्य देवदेवहृषीकेशसंसारार्णवतारक । उदकुम्भप्रदानेनयास्यामिपरमांगतिम् १ इतिमन्त्रेणशर्करायुतंसहिरण्यमुदकुम्भंदद्यात् . ज्येष्ठमाससितद्वादश्यामहोरात्रंत्रिविक्रमपूजनाद्गवामयनाख्यक्रतुफलसिद्धिः ज्येष्ठपौर्णमास्यांतिलदानादश्वमेधफलम् ज्येष्ठानक्षत्रयुतायांज्यैष्ठ्यांछत्रोपानहदानान्नराधिप-

त्यप्राप्तिः ज्येष्ठपूर्णिमायांबिल्वत्रिरात्रिव्रतमुक्तम् अत्रपरविद्धाग्राह्या अस्यामेववटसा-
वित्रीव्रतम् अत्रव्रतेत्रयोदश्यादिदिनत्रयमुपवासः अशक्तौतुत्रयोदश्यांनक्तं चतुर्द-
श्यामयाचितं पौर्णमास्यामुपोषणम् अत्रपौर्णमासीनिर्णयानुसारेणयथात्रिरात्रंभवेत्तथा
वटसावित्रीव्रतं. त्रयोदश्यादिदिनत्रयंग्राह्यम् तत्रपौर्णिमासूर्यास्तमयात्पूर्वंत्रिमुहूर्ता-
धिकव्यापिनीचतुर्दशीविद्धाग्राह्या त्रिमुहूर्तन्यूनत्वेपरैव भूतोऽष्टादशनाडीभिर्दूषयत्यु-
त्तरांतिथिमितिवचनंसावित्रीव्रतातिरिक्तेज्ञेयम् सावित्रीव्रतोपवासेऽष्टादशनाडीवि-
द्धायाअपिग्राह्यत्वात् यत्तुकेवलपूजनात्मकमुपवासरहितंसावित्रीव्रतंसर्वत्रस्त्रियोनुति-
ष्ठन्ति तत्रभूतोष्टादशेतिवेधोव्रतदानादिपरोनतूपवासपरइतिनिर्णयसिन्धुलिखितमा-
धवाशयानुसारेणाष्टादशनाडीचतुर्दशीसत्वेपरैवपूजाव्रतेग्राह्या उपवासव्रतेतुपूर्वेति म-
मप्रतिभाति अत्रपारणंपूर्णिमान्तेकर्तव्यम् अत्ररजस्वलादिदोषेपूजादिब्राह्मणद्वारा
कार्यम् स्वयमुपवासादिकंकार्यमित्यादयःस्त्रीव्रतेविशेषाःप्रथमपरिच्छेदेज्ञेयाः अत्रपू-
जोद्यापनादिविधिर्व्रतग्रन्थेप्रसिद्धः अत्रज्येष्ठपौर्णिमायांज्येष्ठानक्षत्रेबृहस्पतिश्चन्द्रश्चरो-
हिणीनक्षत्रेतुसूर्यस्तदामहाज्यैष्ठीतियोगस्तत्रस्नानदानादिकंकार्यम् अस्याःपौर्णमास्या
मन्वादित्वादत्रपिण्डरहितंश्राद्धमुक्तम् एतन्निर्णयश्चैत्रेउक्तः अत्रमासेविप्रेभ्यश्चन्दन-
व्यजनोदकुम्भादिकंत्रिविक्रमप्रीतयेदेयम् इतिश्रीमदनन्तोपाध्यायसूनुकाशीनाथो-
पाध्यायविरचितेधर्मसिन्धुसारेज्येष्ठमासनिर्णयोद्देशः ॥

४ अथाषाढेदक्षिणायनसंज्ञाकर्कसंक्रान्तिः कर्कसंक्रान्तौपूर्वात्रिंशन्नाड्यःपुण्यकालः
तत्रापिसंक्रान्तिसन्निहितानाड्यःपुण्यतमाः रात्रावर्धरात्रात्प्राक्परतश्चसंक्रमेपिपूर्वदि-
नेपुण्यकालः तत्रापिमध्याह्नात्परतःपुण्यतमत्वम् सूर्योदयोत्तरंघटीद्वयात्प्राक्संक्रमेपर-
तएवपुण्यम् ज्योतिर्ग्रन्थेतुसूर्योदयात्प्राक्घटीत्रयात्मकसंध्यासमयेपिकर्कसंक्रमेपरदि-
नेएवपुण्यमित्युक्तम् अत्रदानोपवासादिप्रथमपरिच्छेदेउक्तम् कर्ककन्याधनुःकुम्भस्थेर-
वौकेशकर्तनादिकंनिषिद्धम् आषाढेमासमेकभक्तव्रतेकृतेबहुधनधान्यपुत्रप्राप्तिः अत्र
मासेउपानच्छत्रलवणामलकानिवामनप्रीत्यैदेयानि आषाढशुक्लद्वितीयायांपुष्यनक्षत्र-
युतायांकेवलायांवाश्रीरामस्यरथोत्सवः आषाढशुक्लपक्षेदशमीपौर्णमासीचमन्वादिः त-
न्निर्णयस्तूक्तः अथैकादश्यांविष्णुशयनोत्सवः तत्रसोपस्करेमञ्चकेसुप्तांश्रीविष्णुप्रतिमां
विष्णुशयनोत्सवः. शङ्खादिचतुरायुधांलक्ष्मीसंवाहितचरणांनानाविधोपचारैःसंपूजयेत्
सुप्तेत्वयिजगन्नाथेजगत्सुप्तंभवेदिदम् । विबुद्धेत्वयिबुध्येततत्सर्वंसचराचरम् १ इतिप्रा-
र्थ्योपोष्यजागरंकृत्वाद्वादश्यांपुनःसंपूज्यत्रयोदश्यांगीतनृत्यवाद्यादिकंनिवेदयेत् एव-
मिदंत्रिदिनसाध्यंव्रतम् तत्रस्मार्तैर्वैष्णवैश्चस्वस्वैकादशीव्रतदिनेशयनीव्रतमारब्धव्यम्
रात्रौशयनोत्सवः दिवाप्रबोधोत्सवः द्वादश्यांपारणाहेशयनप्रबोधोत्सवावितिकेचित्
अत्रदेशाचाराद्व्यवस्था नेदंमलमासेकार्यम् आषाढशुद्धद्वादश्यामनुराधायोगरहितायां

पारणंकार्यम् तत्रापि अनुराधाप्रथमपादयोगएववर्ज्यः यदातुद्वादशीस्वल्पावर्ज्यनक्षत्र-
भागोद्वादशीमतिक्रम्यविद्यतेतदानिषेधमनादृत्यद्वादश्यामेवपारणंकार्यमितिकौस्तुभेउ-
क्तम् सङ्गवकालभागंत्यक्त्वाप्रातर्मध्याह्नभागेवाभोक्तव्यमितिपुरुषार्थचिन्तामणौ द्वाद-
श्यांपारणोत्तरंसायंपूजांकृत्वाचातुर्मास्यव्रतसंकल्पंकुर्यादितिकौस्तुभे एकादश्यामेवे-
तिनिर्णयसिन्धुः चातुर्मास्यव्रतप्रथमारम्भोगुरुशुक्रास्तादावाशौचादौचनभवति द्वि-
तीयाद्यारम्भस्तुअस्तादौआशौचादौचभवत्येव चातुर्मास्यव्रतंचशैवादिभिरपिकार्यम्
व्रतग्रहणप्रकारस्तु भगवतोजातीपुष्पादिभिर्महापूजांकृत्वा सुप्तेत्वयिजगन्नाथजगत्सुप्तं

चातुर्मास्यव्रतारम्भः.

भवेदिदम् । विबुद्धेत्वयिबुध्येतप्रसन्नोमेभवाच्युत १ इतिप्रार्थ्यअग्रेकृ-
ताञ्जलिः चतुरोवार्षिकान्मासान्देवस्योत्थापनावधि । श्रावणे[1]वर्जये
शाकंदधिभाद्रपदेतथा १ दुग्धमाश्वयुजेमासिकार्तिकेद्विदलंतथा । इमंकरिष्येनियमं
निर्विघ्नंकुरुमेच्युत २ इदंव्रतंमयादेवगृहीतंपुरतस्तव । निर्विघ्नंसिद्धिमायातुप्रसादात्ते
रमापते ३ गृहीतेस्मिन्व्रतेदेवपंचत्वंयादिमेभवेत् । तदाभवतुसंपूर्णंप्रसादात्तेजनार्दन
४ इतिप्रार्थ्यदेवायशङ्खेनार्घ्यंनिवेदयेत् एतानिव्रतानिनित्यानि हविष्यभक्षणादिव्र-
तान्तरचिकीर्षायांश्रावणेवर्जयेशाकमितिश्लोकस्थानेहविष्यान्नंभक्षयिष्येदेवाहंप्रीतये
तवेत्यूहःकार्यः शाकव्रतेव्रतान्तरेचसमुच्चयेनकर्तव्ये तंश्लोकंपठित्वाव्रतान्तरमंत्रंवदेत्
एवंगुडवर्जनादिधारणापारणादिव्रतेषु वर्जयिष्येगुडंदेवमधुरस्वरसिद्धये । वर्जयिष्येतै-
लमहंसुन्दराङ्गत्वसिद्धये १ योगाभ्यासीभविष्यामिप्राप्तुंब्रह्मपदंपरम् । मौनव्रतीभवि-
ष्यामिस्वाज्ञापालनसिद्धये २ एकान्तरोपवासीचप्राप्तुंब्रह्मपुरंपरम् इत्यादिरीत्योहः का-
र्यः निषिद्धमात्रवर्जनेच्छायां वृन्ताकादिनिषिद्धानिहरेसर्वाणिवर्जये इतिसंकल्पः ता-
निच चातुर्मास्येनिषिद्धानि प्राण्यङ्गचूर्णचर्मस्थोदकंजम्बीरंबीजपूरंयज्ञशेषभिन्नंविष्णव-

निषिद्धानि.

निवेदितान्नंदग्धान्नंमसूरंमांसंचेत्यष्टविधमामिषंवर्जयेत् निष्पावराज-
माषधान्ये लवणं[2]शाकंवृन्ताकंकलिङ्गफलंअनेकबीजफलंनिर्बीजंमूलकंरक्तमूलकंकूष्मा-
ण्डंइक्षुदण्डंनूतनबदरीधात्रीफलानिचिञ्चांमञ्चकादिशयनमनृतुकालेभार्यांपरान्नंमधु
पटोलंमाषकुलित्थसितसर्षपांश्चवर्जयेत् वृन्ताकबिल्वोदुम्बरकलिङ्गभिःसं[3]दग्धास्तुवैष्णवैः
सर्वमासेषुवर्ज्याः अन्यत्रतुगोछागीमहिष्यन्यदुग्धंपर्युषितान्नंद्विजेभ्यःक्रीतारसाभूमिज
लवणंताम्रपात्रस्थंगव्यंपल्वलजलंस्वार्थपक्वमन्नमित्यामिषगणउक्तः चतुर्ष्वपिहिमासेषु
हविष्याशीनपापभाक् । हविष्याणितु व्रीहिमुद्गयवतिलकङ्गुकलाय[4]श्यामाकगोधूमधा-

हविष्याणि.

न्यानिरक्तभिन्नमूलकंसूरणादिकन्दः सैन्धवसामुद्रलवणंगव्यानिद-
धिसर्पिर्दुग्धानिपनसाम्रनारीकेलफलानिहरीतकीपिप्पलीजीरकंशुण्ठीचिञ्चाकदली-

---

१ अत्र श्रावणशब्देन आषाढशुक्लस्यैकादशींद्वादशींवाआरभ्यश्रावणशुक्लस्यएकादशीपर्यन्तोद्वादशीपर्यन्तो वामासोग्राह्यः एवं भाद्रपदादिष्वपिज्ञेयम्. २ ' लोणचें' इतिलोके. ३ दग्धान्नम्. ४ 'वाटाणा' इतिलोके.

लवलीधात्री फलानिगुडेतरेक्षुविकारश्चैतानिअतैलपक्वानि गव्यंतक्रंमाहिषंघृतंक्वचित्
अथकाम्यव्रतानि गुडवर्जनान्मधुरस्वरता तैलवर्जनात्सुन्दराङ्गता योगाभ्यासीब्रह्म-
पदमाप्नोति ताम्बूलत्यागाद्भोगीमधुरकण्ठश्च घृतत्यागीस्निग्धतनुः शाकत्यागीपक्वान्न-

काम्यव्रतानि.

भुक् पादाभ्यङ्गत्यागाद्वपुःसौगन्ध्यम् दधिदुग्धतक्रत्यागाद्विष्णुलोकः
स्थालीपाचितान्नत्यागाद्दीर्घसन्ततिः भूमौदर्भशायीविष्णुदासः भूमिभोजनान्नृ-
पत्वम् मधुमांसत्यागान्मुनिः एकान्तरोपवासाद्ब्रह्मलोकः नखकेशधारणाद्दिनेदिनेग-
ङ्गास्नानम् मौनादस्खलिताज्ञा विष्णुवन्दनाद्गोदानफलम् विष्णुपादस्पर्शात्कृतकृत्यता
हरेरालयेसंमार्जनादिनानृपत्वम् शतप्रदक्षिणाकरणाद्विष्णुलोकः एकभक्ताशनादग्नि-
होत्रफलम् अयाचितेनवापीकूपोत्सर्गादिपूर्तफलम् षष्ठाहःकालभोजनाच्चिरस्वर्गः पर्णे-
षुभोजनात्कुरुक्षेत्रवासफलम् शिलाभोजनात्प्रयागस्नानफलम् एवंमासचतुष्टयसाध्या-
नांव्रतानांसंकल्पमेकादश्यांद्वादश्यांवाकृत्वाश्रावणमासव्रतविशेषसंकल्पइहैवकार्यः अ-
हंशाकंवर्जयिष्येश्रावणेमासिमाधवेति अत्रशाकशब्देनलोकेप्रसिद्धाः फलमूलपुष्पपत्रा-

शाकानि.

ङ्कुरकाण्डत्वगादिरूपावर्ज्यानतुव्यञ्जनमात्रं शुण्ठीहरिद्राजीरकादिक-
मपिवर्ज्यम् तत्रतत्कालोद्भवानामातपादिशोषितकालान्तरोद्भवानांचसर्वशाकानां
वर्जनंकार्यम् अथैषांचातुर्मास्यव्रतानांसमाप्तौकार्तिक्यांदानानितत्रैववक्ष्यन्ते शयनीबो-
धिन्योस्तप्तमुद्राधारणमुक्तंरामार्चनचन्द्रिकायाम् अत्रतप्तमुद्राधारणेविधायकानिप्रशं-
सावचनानि निषेधकानिनिन्दावचनानिचबहुतराण्युपलभ्यन्ते तेषांशिष्टाचाराद्व्यव-
स्था येषांकुलेपितृपितामहादिभिस्तप्तमुद्राधारणादिधर्मोऽनुष्ठितस्तैस्तथैवानुष्ठेयः ये-
षांतुकुलेषुनकेनाप्यनुष्ठितस्तैर्नस्वमतिविलसितश्रद्धयातद्धर्मोनुष्ठेयोदोषश्रवणादिति
तात्पर्यम् आषाढशुक्लद्वादश्यांवामनपूजनेननरमेधफलम् पूर्वाषाढायुतायांपौर्णमास्या-
मन्नपानादिदानादक्षय्यान्नादिप्राप्तिः अस्यामेवपौर्णमास्यांप्रदोषव्यापिन्यांश्रीशिव-
स्यशयनोत्सवः अस्यामेवकोकिलाव्रतम् तत्र स्नानंकरिष्येनियताब्रह्मचर्येस्थितासती।
भोक्ष्यामिनक्तंभूशय्यांकरिष्येप्राणिनांदयाम् १ इतिमासव्रतंसंकल्प्य कोकिलारूपि-

कोकिलाव्रतम्.

णींशिवांप्रत्यहंसंपूज्यनक्तभोजनम् यस्मिन्वर्षेऽधिकाषाढस्तस्मिन्नेव
वर्षेशुद्धाषाढेव्रतंकार्यमित्याचारःसनिर्मूलः आषाढस्यश्रावणस्यवापौर्णमास्यांचतुर्द-
श्यामष्टम्यांवाशिवपवित्रारोपणमुक्तम् अस्यांपौर्णमास्यांसंन्यासिनांचातुर्मास्यावासंसं-
कल्पाङ्गत्वेनक्षौरव्यासपूजादिकंविहितम् अत्रकर्मणिऔदयिकीत्रिमुहूर्तापौर्णमासी
ग्राह्या चातुर्मास्यमध्येतुवपनंवर्जयेद्यतिः । चातुर्मास्यंद्विमासंवासदैकत्रैवसंवसेत् १
तत्रादौक्षौरंविधायद्वादशमृत्तिकास्नानानिप्राणायामादिविधिंचकृत्वाव्यासपूजांकुर्यात्
अथसंक्षेपेणतद्विधिः देशकालौसंकीर्त्यचातुर्मास्यवाससंकल्पंकर्तुंश्रीकृष्णव्यासभाष्य-
काराणांसपरिवाराणांपूजनंकरिष्येइतिसंकल्प्य मध्येश्रीकृष्णंतत्पूर्वतःप्रादक्षिण्येन

यतेश्चातुर्मास्यवासः वासुदेवसंकर्षणप्रद्युम्नानिरुद्धानावाह्य श्रीकृष्णपञ्चकदक्षिणभागे व्यासंतत्पूर्वतःप्रादक्षिण्येन सुमन्तुजैमिनिवैशंपायनपैलानितिव्यासपञ्चकमावाह्यश्रीकृष्णादिवामेभाष्यकारंश्रीशंकरंतत्पूर्वतःप्रादक्षिण्येन पद्मपादविश्वरूपत्रोटकहस्तामलकाचार्यानावाह्य श्रीकृष्णपञ्चके श्रीकृष्णपार्श्वयोर्ब्रह्मरुद्रौपूर्वादिचतुर्दिक्षुसनकादीन् श्रीकृष्णपञ्चकात्पुरतः गुरुपरमगुरुपरमेष्ठिगुरून्ब्रह्मवसिष्ठशक्तिपराशरव्यासशुकगौडपादगोविन्दपादशंकराचार्यान्ब्रह्मनिष्ठांश्चावाह्यपञ्चकत्रयस्याग्नेयेगणेशं ईशान्ये क्षेत्रपालं वायव्येदुर्गां नैर्ऋत्येसरस्वतीं प्रागाद्यष्टदिक्षुइन्द्रादिलोकपालांश्चावाह्यपूजयेत् तत्रनारायणाष्टाक्षरेणश्रीकृष्णपूजाअन्येषांप्रणवादिनमोन्तैस्तन्नाममन्त्रैःपूजाकार्या पूजान्तेअसतिप्रतिबन्धेचतुरोवार्षिकान्मासानिहवसामिइतिमनसासंकल्प्य अहंतावदिह वत्स्यामिसर्वभूतहितायवै । प्रायेणप्रावृषिप्राणिसंकुलंवर्त्मदृश्यते १ अतस्तेषामहिंसार्थंपक्षान्वैश्रुतिसंश्रयान् । स्थास्यामश्चतुरोमासानत्रैवासतिबाधके २ इतिवाचिकसंकल्पंकुर्यात् ततोगृहस्थाःप्रतिब्रूयुः निवसन्तुसुखेनात्रगमिष्यामःकृतार्थताम् । यथाशक्ति चशुश्रूषांकरिष्यामोवयंमुदा १ इति ततोवृद्धानुक्रमेणयतीन्गृहस्थाःयतयश्चान्योन्यं नमस्कुर्युः एतद्विधिःपौर्णमास्यामसंभवेद्द्वादश्यांकार्यः आषाढकृष्णद्वितीयायामशून्यशयनंव्रतम् अत्रलक्ष्मीयुतंविष्णुंपर्यङ्केसंपूज्य पत्नीभर्तुर्वियोगंचभर्त्ताभार्यासमुद्भवम् । नाप्नुवन्तियथादुःखंदंपत्यानितथाकुरु १ इत्यादिभिर्दांपत्याभङ्गप्रार्थनार्थैर्मन्त्रैःप्रार्थयेत्

दांपत्यसुखकरम्. ततश्चन्द्रायार्घ्यंदत्वानक्तभोजनंकार्यम् एवंमासचतुष्टयेकृष्णद्वितीयासुसंपूज्यसपत्नीकायशय्यादानंकृत्वातांप्रतिमांचसोपस्करांदद्यात् अस्मिन्व्रतेअक्षय्यं दांपत्यसुखंपुत्रधनाद्यवियोगोगार्हस्थ्याविवियोगःसप्तजन्मनिभवति अत्रव्रतेचन्द्रोदयव्यापिनीतिथिर्ग्राह्या चन्द्रोदयेपूजाद्युक्तेः दिनद्वयेसत्वेऽसत्वेवापरैव इतिश्रीमदनन्तोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचितेधर्मसिन्धुसारेआषाढमासनिर्णयोद्देशः ॥

५ अथश्रावणमासः सिंहेपराःषोडशनाड्यःपुण्यकालः रात्रौतूक्तमेव अत्रमासेएकभक्तव्रतंनक्तव्रतंविष्णुशिवाद्यभिषेकश्चोक्तः सिंहराशिगतेसूर्येयस्यगौःप्रसूयते तेनव्याहृतिभिर्घृताक्तायुतसंख्यसर्षपहोमंकृत्वासागौर्ब्राह्मणायदेया एवंनिशीथेगोःक्रन्दनेपिमृत्युंजयमन्त्रेणहोमादिरूपाशान्तिःकार्या एवंश्रावणमासेदिवाश्विनीप्रसवोपिनिषिद्धः माघेबुधेचमहिषीश्रावणेवडवादिवा । सिंहेगावःप्रसूयन्तेस्वामिनोमृत्युदायकाः १ इत्युक्तेरत्रापिशान्तिःशान्तिग्रन्थतोज्ञेया । सोमवारव्रतंकार्यंश्रावणेवैयथाविधि । शक्तेनोपोषणंकार्यमथवानिशिभोजनम् १ एवंश्रावणेभौमवारेगौरीपूजाप्युक्ता श्रावणशुक्लचतुर्थीमध्याह्नव्यापिनीपूर्वयुताग्राह्या श्रावणशुक्लपञ्चमीनागपञ्चमी इयमुदयेत्रिमुहूर्तव्यापिनीपरविद्धाग्राह्या परेद्युस्त्रिमुहूर्तन्यूनापञ्चमीपूर्वेद्युस्त्रिमुहूर्तन्यूनचतुर्थ्याविद्धातदापूर्वैव त्रिमुहूर्ताधिकचतुर्थीवेधेद्विमुहूर्तापिपरैव मुहूर्तमात्रातुनग्रा-

द्योतिममप्रतिभाति अस्यांभित्त्यादिलिखिता मृन्मयावा यथाचारंनागाःपूज्याः श्रावणशुक्लद्वादश्यांमासंकृतस्यशाकवर्जनव्रतस्यसाङ्गतार्थंब्राह्मणायशाकदानंकरिष्यइ-तिसंकल्प्यब्राह्मणंसंपूज्य उपायनमिदंदेवव्रतसंपूर्णहेतवे । शाकंतुद्विजवर्यायसहिरण्यं ददाम्यहम् १ इत्यादिमन्त्रेणपक्वमामंवाशाकंदद्यात् ततो दधिभाद्रपदेमासेवर्जयिष्ये सदाहरे । इतिदधिव्रतंसंकल्पयेत् अत्रदधिमात्रंवर्ज्यंतक्रादीनामनिषेधः अथपारणा-हेद्वादश्यांविष्णोःपवित्रारोपणम् पारणाहेद्वादश्यसत्त्वेत्रयोदश्यांपारणाहे तत्रासंभवे श्रवणर्क्षेपूर्णिमायांवाकार्यम् शिवपवित्रंचतुर्दश्यामष्टम्यांवापौर्णमास्यांवाकार्यम् एवं

पवित्रारोपणम्. देवीगणेशदुर्गादीनांचतुर्दशीचतुर्थीतृतीयानवम्यादयोयथाकुलाचा-रंतिथयः तत्तत्तिथिष्वसंभवेसर्वदेवानांश्रावणपौर्णमास्यांकार्यम् तत्राप्यसंभवेका-र्तिक्यवधिर्गौणकालः इदंनित्यं अकुर्वाणोव्रजत्यधः तस्यसांवत्सरीपूजानिष्फलेत्या-द्युक्तेः गौणकालेप्यकरणे तदायुतंजपेन्मन्त्रंस्तोत्रंवापिसमाहित इत्युक्तेरयुतसंख्या-कतद्देवतामूलमन्त्रजपःप्रायश्चित्तम् तत्रपूर्वेद्युरधिवासनंपरेद्युःपवित्रारोपणम् व्यहका-लासंभवेसद्योधिवासनपूर्वकंतत्कार्यम् अथसंक्षेपतःप्रयोगः कार्पाससूत्रस्यनवसूत्रीं विधायअष्टोत्तरशतनवसूत्र्यादेवजानुपर्यन्तंचतुर्विंशतिग्रन्थिकमुत्तमपवित्रं चतुःप-ञ्चाशन्नवसूत्र्याऊरुलम्बिद्वादशग्रन्थिकंमध्यमं सप्तविंशतिनवसूत्र्याअष्टग्रन्थिकंनाभि-पर्यन्तंकनिष्ठंपवित्रंचकुला विंशत्युत्तरशतेनसप्तत्यावानवसूत्र्यापादलम्बिनींवनमाला-मष्टोत्तरशतचतुर्विंशत्यन्यतरग्रन्थिकांकृत्वाद्वादशनवसूत्र्याद्वादशग्रन्थिकंगन्धपवित्रं सप्तविंशतिनवसूत्र्यागुरुपवित्रंत्रिसूत्र्याङ्गदेवतापवित्राणिकुर्यात् शिवपवित्राणिलि-ङ्गविस्तारानुसारेणकुर्यात् सर्वाणिपवित्राणिपञ्चगव्येनप्रोक्ष्यप्रणवेनप्रक्षाल्यमूलेना-ष्टोत्तरशतमभिमन्त्र्यग्रन्थीन्कुङ्कुमेनरञ्जयित्वासर्वपवित्राणिवंशपात्रेसंस्थाप्यवस्त्रेणपि-धायदेवपुरतोन्यस्य । क्रियालोपविधानार्थंयत्त्वयाविहितंप्रभो । मयैतत्क्रियतेदेव तवतुष्ट्यैपवित्रकम् १ नमेविघ्नोभवेद्देवकुरुनाथदयांमयि । सर्वथासर्वदाविष्णोमम त्वंपरमागतिः २ इतिप्रार्थ्याधिवासनंकुर्यात् तत्रदेशकालौसंकीर्त्यसंवत्सरकृतपूजा-फलावाप्त्यर्थंअमुकदेवताप्रीत्यर्थंअधिवासनविधिपूर्वकंपवित्रारोपणंकरिष्यइतिसंक-ल्प्यदेवपुरतः सर्वतोभद्रेजलपूर्णकुम्भंसंस्थाप्य कुम्भेवंशपात्रंतत्रतानिपवित्राणिनि-धायतेषु संवत्सरस्ययागस्यपवित्रीकरणायभोः । विष्णुलोकात्पवित्राद्यआगच्छे-हनमोस्तुते १ इतिमन्त्रेणमूलमन्त्रेणचावाह्यत्रिसूत्र्यांब्रह्मविष्णुरुद्रान्नवसूत्र्यां ॐकार-सोमवह्निब्रह्मनागेशसूर्यशिवविश्वेदेवानुत्तममध्यमकनिष्ठपवित्रेषुब्रह्मविष्णुरुद्रान्सत्व-रजस्तमांस्यावाह्यवनमालायांप्रकृतिंचावाह्यमूलमन्त्रेणश्रीपवित्राद्यावाहितदेवताभ्योन-मइत्यन्तेनगन्धाद्युपचारैःपूजयेत् ततःपूर्वसंपादितंवितस्तिमात्रंद्वादशग्रन्थिकंगन्धपवि-त्रमादाय विष्णुतेजोद्भवंरम्यंसर्वपातकनाशनम् सर्वकामप्रदंदेवतवाङ्गेधारयाम्यहम्

१ इतिमन्त्रेणमूलसंपुटितेनदेवपादयोःसमर्पयेत् देवस्यकरेबध्नीयादित्यन्ये ततोदेवं पञ्चोपचारैःसंपूज्यप्रार्थयेत् आमन्त्रितोसिदेवेशपुराणपुरुषोत्तम । प्रातस्त्वांपूजयिष्यामिसान्निध्यंकुरुकेशव १ क्षीरोदधिमहानागशय्यावस्थितविग्रह । प्रातस्त्वांपूजयिष्यामिसन्निधौभवतेनमः २ ततःसाष्टाङ्गंप्रणम्यपुष्पाञ्जलिंदद्यात् इत्यधिवासनम् अत्रसर्वत्रमूलमन्त्रोगुरूपदिष्टस्तान्त्रिकोवैदिकोवादेवगायत्रीरूपोवाग्राह्यः ततोरात्रिंसत्कथाजागरेणातिवाह्यप्रातःकालेसद्योधिवासनेगोदोहान्तरितेवाकालेपवित्रारोपणाङ्गभूतंदेवपूजनंपवित्रपूजनंचकरिष्येइतिसंकल्प्यदेवंपवित्राणिचफलाद्युपनैवेद्यान्तगन्धाद्युपचारैःसंपूज्यगन्धदूर्वाक्षतयुतंकनिष्ठंपवित्रमादाय देवदेवनमस्तुभ्यंगृहाणेदंपवित्रकम् । पवित्रीकरणार्थायवर्षपूजाफलप्रदम् १ पवित्रकंकुरुष्वाद्ययन्मया दुष्कृतंकृतम् । शुद्धोभवाम्यहंदेवत्वत्प्रसादात्सुरेश्वर २ इतिमन्त्रेणमूलसंपुटितेनदत्त्वामध्यमोत्तमपवित्रेवनमालांचैवमेवैतन्मंत्रावृत्त्यादद्यात् अङ्गदेवताभ्योनाम्नासमर्प्य महानैवेद्यंदत्त्वानीराज्यप्रार्थयेत् । मणिविद्रुममालाभिर्मन्दारकुसुमादिभिः । इयंसांवत्सरीपूजातवास्तुगरुडध्वज १ वनमालांयथादेवकौस्तुभंसततं हृदि । तद्वत्पवित्रतंतूंस्त्वंपूजांचहृदयेवह २ जानताजानतावापियत्कृतंनतवार्चनम् । केनचिद्विघ्नदोषेण परिपूर्णंतदस्तुमे ३ मन्त्रहीनंक्रियाहीनंभक्तिहीनंसुरेश्वर । यत्पूजितंमयादेवपरिपूर्णं तदस्तुमे ४ अपराधसहस्राणिक्रियन्तेहर्निशंमया । दासोहमितिमांमत्वाक्षमस्वपरमेश्वर ५ इति अत्रशिवादौगरुडध्वजेत्यादौवृषवाहनेत्यूहः वनमालामितिश्लोकस्यतुलोपः देव्यांतुदेवदेवसुरेश्वरेत्यादौदेविदेविसुरेश्वरीत्यादिस्त्रीप्रत्ययांतपदोहःकार्यः शेषंसमानम् ततोगुरुंसंपूज्यपवित्रंदत्त्वान्यब्राह्मणेभ्यःसुवासिनीभ्यश्चान्यानिदत्त्वास्वयमपि सकुटुम्बोधारयेत् ततोब्राह्मणैःसहभुक्त्वात्रिरात्रंब्रह्मचर्यादिनियमवान्देवेपवित्राणिधारयेत् देवस्यस्नानादिकोपचारान्पवित्राणिउत्तार्यकारयेत् त्रिरात्रान्तेदेवंसंपूज्यपवित्राणिविसर्जयेत् अत्रशिवादिपवित्रारोपणेचतुर्दशीपूर्वविद्धाग्राह्या एवंपूर्णिमापित्रिमुहूर्तसायाह्नव्यापिनीपूर्वविद्धैवग्राह्या अष्टम्यादितिथ्यन्तराण्यपिपवित्रारोपणेप्रथमपरिच्छेदोक्तसामान्यतिथिनिर्णयानुसारेणग्राह्याणि इतिपवित्रारोपणविधिः ॥

अथोपाकर्मकालः तत्रबह्वृचानांश्रावणशुक्लपक्षेश्रवणनक्षत्रंपञ्चमीहस्तइतिकालत्रयम् तत्रश्रवणंमुख्यकालस्तदलाभेपञ्चम्यादिः तथाचकालतत्त्वविवेचनेसंग्रहकारिकायाम्

बह्वृचानामुपाकर्म. पर्वणिश्रवणेकार्यंग्रहसंक्रान्त्यदूषिते । अध्वर्युभिर्बह्वृचैश्चकथंचित्तदसंभवे १ तत्रैवहस्तपञ्चम्यांतयोःकेवलयोरपि । तत्रदिनद्वयेश्रवणसत्त्वे यदिपूर्वसूर्योदयमारभ्यप्रवृत्तंश्रवणंद्वितीयदिनेसूर्योदयोत्तरंत्रिमुहूर्तंवर्तते तदापरदिनएवोपाकर्म धनिष्ठायोगप्राशस्त्यात् यदित्रिमुहूर्तन्यूनंतदापूर्वदिनेएवसंपूर्णव्याप्तेःयदि पूर्वदिनेसूर्योदयेनास्तिपरदिनेसूर्योदयोत्तरंमुहूर्तद्वयंवर्ततेतदोत्तरदिनेएवउत्तराषाढा-

वेधनिषेधात् यदिपरदिनेमुहूर्तद्वयंन्यूनंपूर्वदिनेचोत्तराषाढाविद्धंतदापञ्चम्यादिकालो ग्राह्यः पञ्चमीहस्तइतिकालद्वयंतुऔदयिकंमुहूर्तत्रयव्यापिमुख्यम् तदलाभेपूर्वविद्धमपि एवंभाद्रपदशुक्लपक्षेपिश्रवणपञ्चमीहस्तकालत्रयनिर्णयोज्ञेयः एतद्बह्वृचैःपूर्वाह्णेकार्यम् अथयजुर्वेदिनिर्णयः तत्रबह्वृचानांश्रवणवत्सर्वयजुर्वेदिनांश्रावणपौर्णमासीमुख्यःकालः पौर्णमास्याःखण्डत्वेयदापूर्णिमापूर्वदिनेमुहूर्ताद्यनन्तरंप्रवृत्ताद्वितीयदिनेषण्मुहूर्तव्यापिनीतदासर्वयाजुषाणामुत्तरैव यदाशुद्धाधिकतयादिनद्वयेपिसूर्योदयव्यापिनीतदासर्वयाजुषाणांपूर्वैव पूर्वदिनेमुहूर्ताद्यनन्तरंप्रवृत्ताद्वितीयदिनेमुहूर्तद्वयत्रयादिव्यापिनीषण्मुहूर्तन्यूनातदातैत्तिरीयैरुत्तराग्राह्या तैत्तिरीयभिन्नयाजुषैःपूर्वाग्राह्या यदापूर्वदिनेमुहूर्ताद्यनन्तरंप्रवृत्ताद्वितीयदिनेमुहूर्तद्वयन्यूनाभवतिक्षयवशान्नास्त्येववातदासर्वयाजुषाणांपूर्वैव हिरण्यकेशीतैत्तिरीयाणांश्रावणीपौर्णमासीमुख्यः कालस्तदभावेश्रावणेहस्तः श्रावणशुक्लपञ्चमीतुतत्तत्सूत्रेनुक्तेर्नग्राह्या एतदेवभाद्रपदेपिकालद्वयमितिविशेषः खण्डतिथित्वेनिर्णयःपूर्वोक्तएव हस्तनक्षत्रमपिऔदयिकंसङ्गवस्पर्शिग्राह्यमन्यथापूर्वविद्धमेव आपस्तम्बानांश्रावणीपौर्णमासीमुख्यातदभावेभाद्रपदीतिविशेषः बौधायनानांश्रावणीपौर्णमासीमुख्यादोषसंभावनयातदभावेआषाढीतिविशेषः एतेषामपिखण्डतिथित्वेपूर्वोक्तएवनिर्णयः अथकाण्वमाध्यन्दिनादिकात्यायनानांश्रवणयुताश्रावणपूर्णिमाकेवलावा हस्तयुक्तापञ्चमीकेवलावा मुख्यः कालः अतःकेवलश्रवणेकेवलहस्तेचतैर्नकार्यम् श्रावणमासेविघ्नदोषेभाद्रपदगतपूर्णिमापञ्चम्योःकार्यम् तिथेःखण्डत्वेषण्मुहूर्ताधिक्येउत्तराषण्मुहूर्तन्यूनत्वेपूर्वाग्राह्येत्यादिःपूर्वोक्तएवनिर्णयः अथसामवेदिनांभाद्रपदशुक्लेहस्तनक्षत्रंमुख्यःकालः संक्रान्त्यादिदोषेणतत्रासंभवेश्रावणमासेहस्तोग्राह्यइतिनिर्णयसिन्धुः अन्येतुभाद्रपदहस्तेदोषसंभवेश्रावणपौर्णमास्यामुपाकर्मकृत्वाभाद्रपदस्यहस्तपर्यन्तंनपठनीयंततःपरंपठनीयमित्याहुः हस्तस्यखण्डत्वेदिनद्वयेपराह्णपूर्णव्याप्तौअपराह्णैकदेशस्पर्शेवापरदिनेएवोपाकर्म पूर्वदिनएवापराह्णपूर्णव्याप्तौपूर्वत्रैव सर्वत्रसामगानामपराह्णस्यैवोपाकर्मकालत्वेनोक्तेः पूर्वदिनएवापराह्णैकदेशस्पर्शेदिनद्वयेप्यपराह्णस्पर्शाभावेवापरत्रैव येषांसामवेदिनांप्रातःसङ्गवौकर्मकालत्वेनोक्तौतेषांपूर्वत्रापराह्णव्याप्तित्यक्त्वापरदिनेसङ्गवोर्ध्ववर्तमानहस्तग्रहणम् सिंहस्थेसूर्येउपाकर्मविधानंतुयदिश्रावणेहस्तःपूर्णिमावासिंहस्थेसूर्येभवतितदातत्रोपाकर्मनकर्कस्थेइतिसामगानांश्रावणमासगतहस्तपर्वणोर्व्यवस्थापरम् अन्यशाखिनांसिंहस्थरवेर्विधिर्निषेधोवानास्ति अथर्ववेदिनांतुश्रावण्यांभाद्रपदगतायांवापौर्णमास्यांउपाकर्म तिथिखण्डेऔदयिकसङ्गवकालव्यापिनीतिथिर्ग्राह्येति सर्वशाखिनांश्रावणभाद्रपदमासगतस्वस्वगृह्योक्तकालेषुग्रहणसंक्रान्त्याशौचादिदोषसंभावनायांसर्वथाकर्मलोपप्राप्तौशाखान्तरोक्तकालानांग्राह्यत्वमावश्यकम्

यजुर्वेदोपाकर्म.

सामवेदोपाकर्म.

तत्रापस्तम्बबौधायनसामगादीनांश्रावणभाद्रपदगतपञ्चमीपूर्णिमादेरप्यविशेषेणग्रा-

सर्वसाधारण निर्णयः. ह्यत्वप्राप्तौनर्मदोत्तरदेशेसिंहगतेसूर्येपञ्चम्यादेर्ग्रहणम् नर्मदादक्षिण-भागेकर्कटस्थेसूर्येश्रावणपञ्चम्यादेर्ग्रहणमितिव्यवस्थेतिकौस्तुभेउक्तम् तेनऋग्वेदिनामपिसर्वथाकर्मलोपप्रसक्तौपूर्णिमापिसिंहस्थकर्कटस्थादिव्यवस्थयाग्रा-ह्येतिममभाति सर्वशाखिभिःश्रावणमासेमुख्यकालेपर्जन्याभावेनव्रीह्याद्यौषधिप्रादुर्भा-वाभावेआशौचादौवाभाद्रपदश्रवणादौकार्यम् औषधिप्रादुर्भावाभावेपिश्रावणमासे कार्यमितिकर्कादिमतम् सर्वशाखिनांगृह्योक्तमुख्यकालत्वेननिर्णीतेदिनेग्रहणस्यसंक्रा-न्तेर्वासत्वेसंक्रान्तिरहिताःपञ्चम्यादयोग्राह्याः ग्रहणसंक्रान्तियोगश्चोपाकर्मसंबन्धिन्य-होरात्रेभविष्यन्मध्यरात्रात्पूर्वमतीतमध्यरात्रादूर्ध्वंचेतियामाष्टकेविद्यमानश्रवणनक्षत्र-पूर्णिमादितिथ्यस्पृष्टोप्युपाकर्मदूषकः केचिन्नूक्तयामाष्टकादन्यत्रापिविद्यमानोग्राह्य-श्रवणादिनक्षत्रपर्वादितिथिस्पर्शीचेत्सोपिदूषकइत्याहुः नूतनोपनीतानांप्रथमोपाक-र्मगुरुशुक्रास्तादौमलमासादौसिंहस्थेगुरौचनकार्यम् द्वितीयाद्युपाकर्मतुअस्तादावपि कार्यम् मलमासेतुद्वितीयाद्यपिनकार्यम् प्रथमोपाकर्मस्वस्तिवाचननान्दीश्राद्धादिकृ-त्वाकार्यम् नूतनोपनीतानांश्रावणमासगतपञ्चमीहस्तश्रवणादिकालेषुगुरुशुक्रास्तादि-प्रतिबन्धेनोपाकर्मारम्भाभावेभाद्रमासगतपञ्चमीश्रवणादयोग्राह्याः मौञ्जींयज्ञोपवीतं चनवंदण्डंचधारयेत् । अजिनंकटिसूत्रंचनवंवस्त्रंतथैवच १ इतिब्रह्मचारिणोविशेषःप्र-तिवर्षंज्ञेयः उपाकर्मोत्सर्जनेब्रह्मचारिसमावृत्तगृहस्थवानप्रस्थैःसर्वैःकर्तव्ये उत्सर्जन कालस्तुनेहप्रपञ्च्यते उपाकर्मदिनेथवेतिवचनानुसारेणसर्वशिष्टानामिदानीमुपाकर्म-दिनेएवोत्सर्जनकर्मानुष्ठानाचारेणैतन्निर्णयस्यानुपयोगात् एतेउपाकर्मोत्सर्जनेयदिअ-न्यैःद्विजैःसहकरोतितदालौकिकाग्नौकुर्यात् यदैकःकरोतितदास्वगृह्याग्नौकुर्यात् का-त्यायनैस्तुऔपवसथ्यअग्नावेवहोतव्यंनलौकिकाग्नौ बह्वृचादिःस्वयंचतुरवत्तीबहुभि-श्चतुरवत्तिभिरुपाकर्मादिकंकुर्वन्नेकस्यापिजामदग्न्यादेः पञ्चावत्तिनःसत्वेतदनुरोधेनप-ञ्चावत्तमेवकुर्यात् चतुरवत्तिनामपिपञ्चावत्तित्वस्यवैकल्पिकत्वोक्त्यातेषामपिकर्मवैगु-ण्याभावात् अकरणेदोषश्रवणेनप्रत्यब्दमेतेकर्तव्ये क्वचित्पुस्तकेनिर्णयसिन्धावेतदक-रणेप्राजापत्यकृच्छ्रमुपवासोवाप्रायश्चित्तंदृश्यतेनसर्वत्र उपाकर्मोत्सर्जनयोरुभयोरपि ऋषिपूजनमुक्तम् ऋष्यादितर्पणंतूत्सर्जनएव अत्रविवाहोत्तरंतिलतर्पणेनदोषः अत्र संकल्पेअधीतानांछन्दसामाप्यायनद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थमुपाकर्मदिनेअद्योत्सर्ज-नाख्यंकर्मकरिष्यइति उपाकर्मणितुअधीतानामध्येष्यमाणानांचछन्दसांयातयामता-निरासेनाप्यायनद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंइतिविशेषः अवशिष्टःसर्वोपिप्रयोगविशेषः स्वस्वगृह्यानुसारेणज्ञेयः अत्रनदीनांरजोदोषोन ब्रह्मादिदेवऋष्यादीनांजलेसान्नि-ध्यंतेनस्नानात्सर्वदोषक्षयः ऋषिपूजनस्थानस्थितजलस्पर्शनपानाभ्यांसर्वकामावाप्तिः

इतिसर्वशाखिसाधारणनिर्णयः अथरक्षाबन्धनमस्यामेवपूर्णिमायांभद्रारहितायांत्रिमु-
हूर्ताधिकोदयव्यापिन्यामपराह्णेप्रदोषेवाकार्यम् उदयेत्रिमुहूर्तन्यूनत्वेपूर्वेद्युर्भद्रारहिते
रक्षाबन्धनादि. प्रदोषादिकालेकार्यम् इदंग्रहणसंक्रान्तिदिनेपिकर्तव्यम् मन्त्रस्तु ये-
नबद्धोबलीराजादानवेंद्रोमहाबलः। तेनत्वामभिबध्नामिरक्षेमाचलमाचल १ इति अत्रैव
पूर्णिमायांहयग्रीवोत्पत्तिः श्रावणपूर्णिमाकुलधर्मादौत्रिमुहूर्तसायाह्नव्याप्तापूर्वविद्धैव
ग्राह्या त्रिमुहूर्तन्यूनत्वेपरा अस्यामेवपौर्णमास्यामाश्वलायनानांश्रवणाकर्मसर्पबलिश्चरा-
त्रावुक्तः तैत्तिरीयाणांतुसर्पबलिरेवोक्तः कात्यायनानांसामगानांचश्रवणाकर्मसर्पबली
द्वावप्युक्तौ श्रवणाकर्मसर्पबल्याश्वयुजीप्रत्यवरोहणादिपाकसंस्थानांस्वस्वकालेष्वकर-
णेप्राजापत्यंप्रायश्चित्तंकार्यंनतुकालान्तरेतदनुष्ठानम् श्रवणाकर्मादिसंस्थाःपत्न्यामृतु-
मत्यामपिकार्याःप्रथमारम्भस्तुनभवति अत्रपौर्णमासीअस्तमयप्रभृतिमद्यत्तकर्मपर्याप्त-
कालव्यापिनीपूर्वैवचेत्पूर्वैवग्राह्या दिनद्वयेतत्संबन्धस्यसत्वेअसत्वेवापरैव प्रयोगस्तुस्वस्व-
सूत्रेषुज्ञेयः श्रावणकृष्णचतुर्थ्यांप्रारभ्यकृष्णचतुर्थीषुयावज्जीवमेकविंशतिवर्षाणिवाए-
कवर्षवासंकष्टचतुर्थीव्रतंकार्यम् अशक्तौप्रतिवर्षश्रावणचतुर्थ्यामेवकार्यम् अत्रचन्द्रो-
दयव्याप्त्यातिथिनिर्णयःप्रथमपरिच्छेदेउक्तः सोद्यापनव्रतप्रयोगः कौस्तुभादौज्ञेयः
अथजन्माष्टमीव्रतम् तत्राष्टमीद्विविधा शुद्धाविद्धाच दिवारात्रौवासप्तमीयोगरहितायत्र
दिनेयावतीतत्रतावतीशुद्धा दिवारात्रौवासप्तमीयोगवतीयस्मिन्नहोरात्रेयावतीतत्रता-
जन्माष्टमीनिर्णयः वतीविद्धा सापुनर्द्विविधारोहिणीयुतारोहिणीयोगरहिताचेति तत्र
रोहिणीयोगरहितकेवलाष्टमीभेदाः सप्तमीनाड्यः ५९ पलानि ५९ अष्टमी ५८।५ अ-
स्यांशुद्धायांसंदेहोनास्तिद्वितीयकोट्यभावात् सप्तमी २ अष्टमी ५५ अस्यांविद्धायाम-
प्यसंदेहः दिनान्तरेअभावेनद्वितीयकोट्यभावात् यदादिनद्वयेकेवलाष्टमीवर्ततेतदाच-
त्वारःपक्षाः पूर्वेद्युरेवनिशीथव्यापिनीपरेद्युरेवनिशीथव्यापिनी दिनद्वयेपिनिशीथ-
व्यापिनी दिनद्वयेपिनिशीथव्याप्त्यभावइति रात्र्यर्धंनिशीथपदार्थः स्थूलदृष्ट्यात्वष्ट-
मोमुहूर्तोनिशीथः तत्रपूर्वेद्युरेवनिशीथव्यापिनीयथा सप्तमी ४० अष्टमी ४२ अत्र
सप्तमीयुतापूर्वविद्धैवाष्टम्युपोष्या यथावाष्टमी ६०।४ इयंशुद्धाधिकापिपूर्वैव परेद्युरेव
निशीथेयथा सप्तमी ४७ अष्टमी ४६ अत्रपरैवाष्टम्युपोष्या उभयत्रनिशीथेयथा सप्तमी
४२ अष्टमी ४६ अत्रापिपरैवाष्टमीग्राह्या दिनद्वयेनिशीथव्याप्त्यभावोयथा सप्तमी ४७
अष्टमी ४२ अत्रापिपरैवाष्टमीग्राह्या अत्रसर्वत्रसप्तमीयुक्तायांरात्रिपूर्वार्धावसानेकलया-
प्यष्टम्याःसत्वेएवनिशीथव्यापित्वं नवमीयुक्तायांरात्र्युत्तरार्धादिभागेसत्वएवोत्तर-
त्रनिशीथव्यापित्वं सप्तमीदिनेउत्तरभागेएवसत्त्वेननवमीयुतदिनेपूर्वभागएवसत्वेचानि-
शीथाव्यापित्वपक्षएवमन्तव्यः एवंवक्ष्यमाणरोहिणीयुक्तभेदेष्वपिज्ञेयम् रोहिणीयुता-
ष्टम्यामपिपूर्वदिनएवनिशीथेऽष्टमीरोहिण्योर्योगः परदिनएवनिशीथेयोगः दिनद्वये

निशीथेयोगइतिपक्षत्रयम् पूर्वेद्युरेवनिशीथेयोगोयथा सप्तमी ४० तद्दिनेकृत्तिका ३५

रोहिणीयुक्ताष्टमीभेदाः

अष्टमी ४६ तद्दिनेरोहिणी ३६ अत्रपूर्वविद्धैवाष्टम्युपोष्या परदिने एवनिशीथयोगो यथा सप्तमी ४२ तद्दिनेकृत्तिका ५० अष्टमी ४७ रोहिणी ४६ अत्रपरैवाष्टमीग्राह्या दिनद्वयेनिशीथेऽष्टमीरोहिण्योर्योगोयथा सप्तमी ४२ कृत्तिका ४३ अष्टमी ४७ रोहिणी ४८ अत्रपरैवाष्टमीग्राह्या अथरोहिणीयुताष्टम्यामेवदिनद्वयेपिनिशीथेरोहिणीयोगाभावोबहुधासंभवति परेद्युरेवनिशीथव्यापिनीअष्टमीपरेद्युरेवनिशीथादन्यत्ररोहिणीयुक्ताचेत्येकःपक्षः यथासप्तमी ४७ अष्टमी ५० अष्टमीदिनेकृत्तिका ४६ अत्रपक्षेपरैवाष्टमीग्राह्याएतत्तुल्ययुक्त्यापूर्वेद्युरेवनिशीथव्यापिनीपूर्वेद्युरेवनिशीथादन्यत्ररोहिणीयुतेतिपक्षेपिपूर्वैवग्राह्या दिनद्वयेपिनिशीथादन्यत्ररोहिणीयुतापरेद्युरेवनिशीथव्यापिनीतितद्वीयःपक्षः सप्तमी ४८ तद्दिने कृत्तिका ३० अष्टमी ४८ रोहिणी २५ अत्रापिपरैवग्राह्या दिनद्वयेनिशीथादन्यत्ररोहिणीयुक्तापूर्वेद्युरेवनिशीथव्यापिनीतितृतीयोयथा सप्तमी २५ कृत्तिका ४८ अष्टमी २० रोहिणी ४२ अत्रापिपरैव रोहिणीयोगसाम्येपिपूर्वत्रसप्तमीविद्धत्वात् यथावाष्टमी ६०।४ कृत्तिका ५० अत्रपूर्वैवग्राह्या अहोरात्रद्वयेरोहिणीयोगसाम्येपि पूर्वस्याःशुद्धत्वात्पूर्णव्याप्तेश्च दिनद्वयेपिनिशीथव्यापिनीपरेद्युरेवनिशीथादन्यत्ररोहिणीयुतेतिचतुर्थः यथासप्तमी ४३ अष्टमी ४९ कृत्तिका ४६ अत्रपरैवाष्टमी एवं दिनद्वयेपिनिशीथव्यापिनीपूर्वत्रैवनिशीथादन्यत्ररोहिणीयुतेतिपंचमोयथा सप्तमी ४१ तद्दिनेरोहिणी ४३ अष्टमी ४७ अत्रपूर्वैवाष्टम्युपोष्या दिनद्वयेपिनिशीथव्यापिनीदिनद्वयेनिशीथादन्यत्ररोहिणीयुतेतिषष्ठोयथा सप्तमी ४२ कृत्तिका ४८ अष्टमी ४८ रोहिणी ४२ अत्रपरैव[1] दिनद्वयेपिनिशीथाव्यापिनीपूर्वेद्युरेवनिशीथादन्यत्ररोहिणीयुतेतिसप्तमोयथा सप्तमी ४८ तद्दिनेरोहिणी ५८ अष्टमी ४२ अत्रपरैवाष्टमी ग्राह्या अत्रैवपक्षेपरेद्युरेवउभयत्रवा[2] निशीथादन्यत्ररोहिणीयोगेपिपरैवेतिकैमुत्येनसिद्धम् पूर्वेद्युरेवनिशीथव्यापिनीपरेद्युरेवनिशीथादन्यत्ररोहिणीयुतेतिचरमःपक्षः यथा सप्तमी ३० अष्टमी २५ तद्दिनेकृत्तिका ५ यथावाष्टमी ६०।४ अष्टमीशेषदिनेकृत्तिका १ अत्रोदाहरणद्वयेपिपरैवाष्टमीग्राह्या स्वल्पस्यापिरोहिणीयोगस्यप्राशस्त्येन मुहूर्तमात्राया अपिपरस्याग्राह्यतयापूर्वत्रविद्यमानायानिशीथव्याप्तेरनादरात् सर्वपक्षेषुयदिपरदिनेमुहूर्तन्यूनावर्तेततदासानग्राह्या किंतुपूर्वैवेतितुपुरुषार्थचिन्तामणावुक्तम् परेद्युरेवनिशीथव्यापिनीपूर्वेद्युरेवनिशीथादन्यत्ररोहिणीयुता यथासप्तमी ४८ रोहिणी ५५ अष्टमी ४८ अत्रपरैव विद्धायांनिशीथोत्तरंरोहिणीयोगस्याप्रयोजकत्वात्

[1] सप्तमी ४८ अष्टमी ४२ तद्दिने कृत्तिका १२ ॥ [2] सप्तमी ४८ कृत्तिका ४८ अष्टमी ४२ रोहिणी ४२ ॥

अत्रविस्तरेणोक्तानांबहुपक्षाणांसंक्षेपेणनिर्णयसंग्रहःपुरुषार्थचिन्तामणौ शुद्धसमायां शुद्धन्यूनायांवाविद्धसमायांविद्धन्यूनायांवाकेवलाष्टम्यांसंदेहएवनास्ति शुद्धाधिका-

जन्माष्टमीनिर्णय संग्रहः

ऽपिकेवलाष्टमीपूर्वैव विद्धाधिकातुपूर्वदिनएवनिशीथव्याप्तौपूर्वा दिनद्वयेनिशीथव्याप्तावव्याप्तौवापरैवेति अथरोहिणीयोगेयदिशुद्धसमायांशुद्धन्यूनायांवाईषदपिरोहिणीयोगस्तदानसंदेहः शुद्धाधिकायांपूर्वदिनेदिनद्वयेपिवारोहिणीयोगेपूर्वैव शुद्धाधिकायामुत्तरदिनेएवरोहिणीयोगेमुहूर्तमात्राप्युत्तरैव विद्धाधिकायांपूर्वदिनएवनिशीथात्पूर्वंनिशीथेवारोहिणीयोगेपूर्वा दिनद्वयेपिपरत्रैववानिशीथेनिशीथंविहायवारोहिणीयोगेपरैवेतिसंक्षेपेणनिर्णयसंग्रहः एवंकौस्तुभादिनवीनग्रन्थानुसृतमाधवमतानुसारेणजन्माष्टमीनिर्णीता अत्रकेचित्केवलाष्टमीजन्माष्टमीसैवरोहिणीयुताजयन्तीसंज्ञकेतिजयन्त्यष्टम्योर्व्रतैक्यमाहुः अन्येतुजन्माष्टमीव्र-

मतभेदाः

तंजयन्तीव्रतंचभिन्नंरोहिणीयोगाभावेजयन्तीव्रतलोपाज्जन्माष्टमी व्रतमेवकार्यम् यस्मिन्वर्षेजयन्त्याख्ययोगोजन्माष्टमीतदाअन्तर्भूताजयन्त्यांस्यादिति जयन्तीदिनेनिशीथाख्यकर्मकालेऽष्टम्याद्यभावेपिसाकल्यवचनापादितकर्मकालव्याप्तिमादायव्रतद्वयमपिजयन्तीदिनएवतन्त्रेणानुष्ठेयम् व्रतद्वयस्याप्यकरणेमहादोषश्रवणेनफलश्रवणेनचनित्यकाम्योभयरूपत्वात् नतुनिशीथव्याप्तायांपूर्वाष्टम्यांजन्माष्टमीव्रतंकृत्वाजयन्तीदिनेपारणमनुष्ठेयम् नित्यव्रतलोपेप्रत्यवायापातादित्याहुः निर्णयसिन्धौतुउक्तरीत्यामाधवमतमुपपाद्यहेमाद्रिमतेनजन्माष्टमीव्रतमेवनित्यंजयन्तीव्रतं तुनित्यमपिकलियुगेलुप्तमितिकेचिन्नानुतिष्ठन्तिइत्युक्त्वास्वमतेनयस्मिन्वर्षेपूर्वदिने एवनिशीथेष्टमीपरदिनेएवनिशीथादन्यत्रजयन्त्याख्ययोगस्तत्रोपोषणद्वयंकार्यम् व्रतद्वयस्यापिनित्यत्वेनाकरणेदोषात् जयन्त्यामष्टम्यन्तर्भावोक्तिस्तुमूर्खप्रतारणामात्रमितिप्रतिपादितम् ममतुकौस्तुभादिनवीनपरिगृहीतमाधवमतरीत्याजयन्त्यन्तर्भावेनाष्टमीव्रतानुष्ठानमेवयुक्तंप्रतिभाति अत्रव्रतेबुधसोमवारयोगःप्राशस्त्यविधायकोनतुरोहिणीवन्निर्णायकः अथद्वितीयदिनेभोजनरूपंपारणंव्रताङ्गंविहितंतत्कालोनिर्णीयते केवलतिथ्युपवासेतिथ्यन्तेनक्षत्रयुक्ततिथ्युपवासेउभयान्तेपारणंकार्यम् यदितिथिन-

---

१ व्रतार्के–अथकृष्णादिमासेनभाद्रकृष्णाष्टम्यांजन्माष्टमीव्रतम् तच्चार्धरात्रव्यापिन्यांकार्यम् ॥ रोहिण्यासहिताकृष्णामासिभाद्रपदेष्टमी ॥ अर्धरात्रेतुयोगोयंतारापत्युदयेतथा ॥ नियतात्माशुचिः सम्यक्पूजांतत्रप्रवर्तयेत् इत्यादि दिनद्वयेअर्धरात्रव्याप्तावव्याप्तौवापरा प्रातःसकल्पकालसत्वाद्दिवारात्रियोगात् वर्जनीयाप्रयत्नेनसप्तमीसंयुताष्टमीतिसप्तमीयुक्तायानिषेधाच्च यदापूर्वेद्युर्निशीथेकेवलाष्टमीउत्तरेद्युर्निशीथास्पर्शिन्यष्टमीरोहिणीयुक्तातदा पूर्वैवग्राह्याकर्मकालेसत्त्वात् रोहिणीयोगस्तुकेवलंफलार्थातिशयार्थोनवमीबुधादियोगवत् नतुनिर्णयोपयोगी उदयेचाष्टमीकिंचिन्नवमीसकलायदि ॥ भवेत्तुबुधसंयुक्ताप्राजापत्यर्क्षसंयुताइत्यादौउदयशब्दश्चंद्रोदयपरः सूर्योदयपरत्वेतुनिशीथास्पर्शिन्यप्यष्टमीयदाबुधरोहिणीयुक्तातदैवग्राह्यास्यात्नतुरोहिणीमात्रयुक्ता यावद्वाचनिकमिति न्यायादित्यादिविस्तरः ॥

क्षत्रयोरेकतरान्तोदिनेलभ्यतेउभयान्तस्तुरात्रौतदादिवैवान्यतरान्तेपारणम् यदा

पारणाकालः दिवानैकस्याप्यन्तस्तदानिशीथादर्वागन्यतरान्तेउभयान्तेवापारणम्
यदातुनिशीथाव्यवहितपूर्वक्षणेएकतरान्तउभयान्तोवातदानिशीथेपिपारणंकार्यम्
भोजनासंभवेपारणासंपत्त्यर्थंफलाद्याहारोविधेयः केचित्तूक्तविषयेनिशीथेपारणंनका-
र्यंकिंतूपवासात्तृतीयेह्निदिवाकार्यमित्याहुस्तन्नयुक्तम् अशक्तस्तुएकतरान्ताभावेपि उ-
त्सवान्तेप्रातरेवदेवपूजाविसर्जनादिकृत्वापारणंकुर्यात् अथसंक्षेपेणव्रतविधिः प्रातः
कृतनित्यक्रियःप्राङ्मुखोदेशादिसंकीर्त्यतत्तत्कालेसप्तम्यादिसत्वेपिप्रधानभूतामष्टमी

व्रतविधिः मेवसंकीर्त्यश्रीकृष्णप्रीत्यर्थंजन्माष्टमीव्रतंकरिष्येजयन्तीयोगसत्वेज-
न्माष्टमीव्रतंजयन्तीव्रतंचतन्त्रेणकरिष्येइतिसंकल्पयेत् ताम्रपात्रेजलंगृहीत्वा वासुदे-
वंसमुद्दिश्यसर्वपापप्रशान्तये । उपवासंकरिष्यामिकृष्णाष्टम्यांनभस्यहम् १ अशक्तौ
फलानिभक्षयिष्यामीत्याद्यूहः आजन्ममरणंयावद्यन्मयादुष्कृतंकृतम् । तत्प्रणाशय
गोविन्दप्रसीदपुरुषोत्तम १ इतिपात्रस्थंजलंक्षिपेत् ततःसुवर्णरजतादिमय्योमृन्मय्यो-
वाभित्तिलिखितावाप्रतिमायथाकुलाचारंकार्याः तद्यथा पर्यङ्केप्रसुप्तदेवक्याःस्तनंपि-
बन्तींश्रीकृष्णप्रतिमांनिधायजयन्तीसत्वेत्वन्यदेवक्याउत्सङ्गेद्वितीयांश्रीकृष्णमूर्तिंनि-
धायपर्यङ्कस्थदेवकीचरणसंवाहनपरांलक्ष्मींनिधायभित्त्यादौखड्गधरंवसुदेवंनन्दगोपी-
गोपान्लिखित्वाप्रदेशान्तरेमञ्चकेप्रसूतकन्ययासहयशोदाप्रतिमांपीठान्तरेवसुदेवदेव-
कीनन्दयशोदाश्रीकृष्णरामचण्डिकाइतिसप्तप्रतिमाःस्थापयेत् एतावत्प्रतिमाकरणाश-
क्तौवसुदेवादिचण्डिकान्ताःसप्तवा यथाचारंयथाशक्तिवाकृत्वा अन्याःसर्वायथायथं
ध्यायेदितिभाति निशीथासन्नप्राक्कालेस्नात्वाश्रीकृष्णप्रीत्यर्थंसपरिवारश्रीकृष्णपूजांक-
रिष्यइतिसंकल्प्यन्यासान्शङ्खादिपूजान्तंनित्यवत्कृत्वा पर्यङ्कस्थांकिन्नराद्यैर्युतांध्याये-
त्तुदेवकीम् । श्रीकृष्णंबालकंध्यायेत्पर्यङ्केस्तनपायिनम् १ श्रीवत्सवक्षसंशान्तंनीलोत्पल-
दलच्छविम् । संवाहयन्तींदेवक्याःपादौध्यायेच्चतांश्रियम् २ एवंध्यात्वादेवक्यैनमःइति
देवकीमावाह्यमूलमन्त्रेणपुरुषसूक्तऋचावाश्रीकृष्णायनमःश्रीकृष्णमावाहयामीतिआ-
वाह्यलक्ष्मींचावाह्यदेवक्यैवसुदेवाययशोदायैनन्दायकृष्णायरामाय्चण्डिकायैइतिना-
म्नावाह्यलिखितादिदेवताःसकलपरिवारदेवताभ्योनमइत्यावाह्यमूलमन्त्रेणसूक्तऋचा
वाअत्रावाहितदेवक्यादिपरिवारदेवतासहितश्रीकृष्णायनमइत्यासनपाद्यार्घ्याचमनी-
याभ्यङ्गस्नानानिदत्त्वापञ्चामृतस्नानान्तेचन्दनेनानुलेपयेत् शुद्धोदकाभिषेकान्तेवस्त्र-
यज्ञोपवीतगन्धपुष्पाणिधूपदीपौच विश्वेश्वरायविश्वायतथाविश्वोद्भवायच । वि-
श्वस्यपतयेतुभ्यंगोविन्दायनमोनमः १ यज्ञेश्वरायदेवायतथायज्ञोद्भवायच । यज्ञा-
नांपतयेनाथगोविन्दायनमोनमः २ इतिमन्त्राभ्यांमूलमन्त्रादिसमुच्चिताभ्यांदद्यात्
जगन्नाथनमस्तुभ्यंसंसारभयनाशन । जगदीश्वरायदेवायभूतानांपतयेनमः १ इतिनै-

वेद्यं मूलमन्त्रादिकंसर्वत्रयोज्यम् ताम्बूलादिनमस्कारप्रदक्षिणापुष्पाञ्जल्यन्तंकार्यम् अथवोद्यापनप्रकरणोक्तविधिनापूजा सायथा उक्तप्रकारेणध्यानावाहनेकृत्वा देवाब्रह्मादयोयेनस्वरूपंनविदुस्तत्र । अतस्त्वांपूजयिष्यामिमातुरुत्सङ्गवासिनम् १ पुरुषएवेदमासनम् । अवतारसहस्राणिकरोषिमधुसूदन । नतेसंख्यावताराणांकश्चिज्जानातितत्त्वतः २ एतावानस्येतिपाद्यम् । जातःकंसवधार्थायभूभारोत्तारणायच । देवानांचहितार्थायधर्मसंस्थापनायच । कौरवाणांविनाशायपाण्डवानांहितायच । गृहाणार्घ्यंमयादत्तंदेवक्यासहितोहरे ३ त्रिपादू० अर्घ्यम् । सुरासुरनरेशायक्षीराब्धिशयनायच । कृष्णायवासुदेवायददाम्याचमनंशुभम् ४ तस्मा० आचमनीयम् । नारायणनमस्तेस्तुनरकार्णवतारक । गङ्गोदकंसमानीतंस्नानार्थंप्रतिगृह्यताम् ५ यत्पुरुषे० स्नानम् । पयोदधिघृतक्षौद्रशर्करास्नानमुत्तमम् । तृप्त्यर्थंदेवदेवेशगृह्यतांदेवकीसुत ६ इतिपञ्चामृतम् । शुद्धोदकस्नानमाचमनम् । क्षौमंचपट्टसूत्राढ्यं मयानीतांशुकंशुभम् । गृह्यतांदेवदेवेशमयादत्तंसुरोत्तम ७ तंयज्ञं० वस्त्रम् । नमः कृष्णायदेवायशङ्खचक्रधरायच । ब्रह्मसूत्रंजगन्नाथगृहाणपरमेश्वर ८ तस्माद्यज्ञा० यज्ञोपवीतम् । नानागन्धसमायुक्तंचन्दनंचारुचर्चितम् । कुङ्कुमाक्ताक्षतैर्युक्तंगृह्यतांपरमेश्वर ९ तस्माद्यज्ञा० गन्धम् । पुष्पाणियानिदिव्यानिपारिजातोद्भवानिच । मालतीकेसरादीनिपूजार्थंप्रतिगृह्यताम् १० तस्माद० पुष्पाणि । अथाङ्गपूजा श्रीकृष्णाय नमःपादौपूजयामि । संकर्षणायनमःगुल्फौ० । कालात्मनेन० जानुनीपू० । विश्वकर्मणेन० जङ्घेपू० । विश्वनेत्राय०कटीपू० । विश्वकर्त्रेन०मेढ्रंपू० । पद्मनाभायनमः नाभिंपू० । परमात्मनेन०हृदयंपू० । श्रीकण्ठायन०कण्ठंपू० । सर्वास्त्रधारिणेन० बाहूपू० । वाचस्पतयेन०मुखंपू० । केशवायन०ललाटंपू० । सर्वात्मनेन०शिरःपू० । विश्वरूपिणेनारायणायनमःसर्वाङ्गंपूजयामि । वनस्पतिरसो० ११ यत्पुरुषं०धूपं० । त्वंज्योतिःसर्वदेवानांतेजस्त्वंतेजसांपरम् । आत्मज्योतिर्नमस्तुभ्यंदीपोयंप्रतिगृह्यताम् १२ ब्राह्मणो० दीपं० । नानागन्धसमायुक्तंभक्ष्यभोज्यंचतुर्विधम् । नैवेद्यार्थं मयादत्तंगृहाणपरमेश्वर १३ चंद्रमामनसो० नैवेद्यं० । आचमनंकरोद्वर्तनं० । ताम्बूलंच सकर्पूरंपूगीफलसमन्वितम् । मुखवासकरंरम्यंप्रीतिदंप्रतिगृह्यताम् १४ सौवर्णराजतं ताम्रंनानारत्नसमन्वितम् । कर्मसाद्गुण्यसिद्ध्यर्थंदक्षिणाप्रतिगृह्यताम् १५ रम्भाफलं नारिकेलंतथैवाम्रफलानिच । पूजितोसिसुरश्रेष्ठगृह्यतांकंससूदन १६ नाभ्याआ० नीराजनं० । यानिका० १७ सप्तास्या० प्रदक्षिणाम् यज्ञेनेत्यादिवेदमन्त्रैःपुष्पाञ्जलिं नमस्कारान् १८ अपराधस० पूजांनिवेदयेत् । सर्वोपचारपूजनसमाप्तौद्वादशाङ्गुलविस्तारंरौप्यमयंस्थण्डिलादिलिखितंवारोहिणीयुतंचन्द्रं सोमेश्वरायसोमायतथासोमोद्भवायच । सोमस्यपतयेनित्यंतुभ्यंसोमायवैनमः १ इतिसंपूज्यसपुष्पकुशचन्दनंतो-

यंशङ्खेनादाय क्षीरोदार्णवसंभूतअत्रिगोत्रसमुद्भव । गृहाणार्घ्यंशशाङ्केशरोहिणीस-
हितोमम १ ज्योत्स्नापतेनमस्तुभ्यंज्योतिषांपतयेनमः । नमस्तेरोहिणीकान्तअर्घ्यंनः
प्रतिगृह्यताम् २ इतिमन्त्राभ्यांचन्द्रायार्घ्यंदद्यात् ततःश्रीकृष्णायार्घ्यंदद्यात् तत्रमन्त्रः
जातःकंसवधार्थायभूभारोत्तारणायच । पाण्डवानांहितार्थायधर्मसंस्थापनायच १
कौरवाणांविनाशायदैत्यानांनिधनायच । गृहाणार्घ्यंमयादत्तंदेवक्यासहितोहरे २
इति ततःप्रार्थयेत् त्राहिमांसर्वलोकेशहरेसंसारसागरात् । त्राहिमांसर्वपापघ्नदुःखशो-
कार्णवात्प्रभो १ सर्वलोकेश्वरत्राहिपतितंमांभवार्णवे । त्राहिमांसर्वदुःखघ्नरोगशो-
कार्णवाद्धरे २ दुर्गतांस्त्रायसेविष्णोयेस्मरन्तिसकृत्सकृत् । त्राहिमांदेवदेवेशत्वत्तोना-
न्योस्तिरक्षिता ३ यद्वाक्चनकौमारेयौवनेयच्चवार्धके । तत्पुण्यंवृद्धिमायातुपापंदह
हलायुध ४ इति अथपूजानन्तरंकृत्यंअग्निपुराणे इत्येवंपूजयित्वातुपुरुषसूक्तैःसवैष्णवैः।
स्तुत्वावादित्रनिर्घोषैर्गीतवादित्रमङ्गलैः १ सुकथाभिर्विचित्राभिस्तथाप्रेक्षणकैरपि ।
पूर्वेतिहासैःपौराणैःक्षिपेत्तांशर्वरींनृप २ इति अत्रकथासुवैचित्र्यंदेशभाषाकाव्यकृतं
सूक्तानांप्रागुक्तेःपुराणकथानामन्तेभिधानात् प्रेक्षणकानिनृत्यादीनि तथाचवैदिक-
सूक्तकरणकस्तुतिविशिष्टःपौराणेतिहासमिश्रितोगीतनृत्ययुतदेशभाषाकाव्यप्रमुखक-
थाकरणकोजागरोविप्रादिवर्णत्रयस्यविधीयते शूद्रादीन्प्रतिएतादृशजागरस्यविधातु-
मयोग्यत्वात् वचनान्तरेणतुसूक्तादिरहितगीतादिविशिष्टोवर्णचतुष्टयसाधारणोवि-
धीयते गोकुलस्थजन्मलीलादिश्रवणोत्तरंवैष्णवैःपरस्परंदध्यादिभिःसेचनंकार्यम् ।
दधिक्षीरघृताम्बुभिः । आसिञ्चन्तोविलिम्पन्तइत्यादिभागवतवचनेनतथाविधिकल्प-
नात् अयमुत्सवोधुनामहाराष्ट्रदेशेगोपालकालेतिव्यवह्रियतइतिमेभाति एतत्सर्वंकौ-
स्तुभेश्रीमदनन्तदेवैःस्पष्टीकृतमस्तीतिनमह्यमसूयाकार्या एतादृशकथायुतोजागरोन्य-
त्ररामनवम्येकादश्याद्युत्सवेष्वप्यूह्यः पूजाजागरादिविशिष्टव्रतोत्सवसाम्यात् महारा-
ष्ट्रीयेषुतथाचाराच्च भगवत्प्रेमादिभाग्यशालिनस्तु पर्वाणिस्युरुत्तान्वहमितिन्यायेनप्रत्यह
मेवोक्तविधिकथोत्सवंकुर्वन्तीतिभाति ततोनवम्यांब्राह्मणान्भोजनदक्षिणादिभिः
सन्तोष्योक्तपारणानिर्णीतिकालेभोजनंकुर्यात् अस्यैवजयन्तीनतस्यसंवत्सरसाध्यःप्र-
योगःश्रावणकृष्णाष्टमीमारभ्यप्रतिमासंकृष्णाष्टम्यामुक्तविधिनापूजादिरूपःपुराणा-
न्तरेउक्तः अत्रोद्यापनविधिर्ग्रन्थान्तरेज्ञेयः इतिजन्माष्टमीनिर्णयः ॥ नभोमासस्य
दर्शेतुशुचिर्दर्भान्समाहरेत् । अयातयामास्तेदर्भाविनियोज्याः पुनःपुनः १ केचिद्भा-
दर्भाहरणम् द्रामायांदर्भग्रहणमाहुः कुशाःकाशायवादूर्वाउशीराश्चसकुन्दकाः ।
गोधूमाव्रीहयोमौञ्जादशदर्भाःसबल्वजाः १ विरिञ्चिनासहोत्पन्नपरमेष्ठिनिसर्गज ।
नुदसर्वाणिपापानिदर्भस्वस्तिकरोभव २ एवंमन्त्रंसमुच्चार्यततःपूर्वोत्तरामुखः । हुंफट्-
कारेणमन्त्रेणसकृच्छित्त्वासमुद्धरेत् ३ चतुर्भिर्दर्भैर्विप्रस्यपवित्रं क्षत्रियादेरेकैकन्यूनम्

सर्वेषांवामवेद्वाभ्यांपवित्रंग्रन्थितंनवा ॥ इतिश्रीमदनन्तोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचितेधर्मसिन्धुसारेश्रावणमासनिर्णयोद्देशः ।

६ अथभाद्रपदमासः तत्रकन्यासंक्रान्तौपराःषोडशनाड्यःपुण्यकालः भाद्रपदमासेएकान्नाहारव्रताद्धनारोग्यादिफलम् अत्रमासेहृषीकेशप्रीत्यर्थंपायसगुडौदनलवणादेर्दानम् भाद्रपदशुक्लतृतीयायांहरितालिकाव्रतम् तत्रमुहूर्तमात्रातततोन्यूनापिपरा ग्राह्या यदाक्षयवशात्परदिनेनास्तितदाद्वितीयायुतापिग्राह्या यदाशुद्धाधिकातदापूर्वदिनेषष्टिघटीमितामपित्यक्त्वापरदिनेस्वल्पापिचतुर्थीयुतैवग्राह्या गणयोगप्राशस्त्यात् अत्रव्रतेभवानीशिवयोः पूजनमुपवासश्चस्त्रीणांनित्यः तत्र मन्दारमालाकुलितालकायै कपालमालाङ्कितशेखराय । दिव्याम्बरायैचदिगम्बरायनमःशिवायैच नमःशिवाय १ इत्यादयःपूजामन्त्राज्ञेयाः शुक्लचतुर्थ्यांसिद्धिविनायकव्रतम् सामध्याह्नव्यापिनीग्राह्या दिनद्वयेसाकल्येनमध्याह्नव्याप्तावव्याप्तौवापूर्वा दिनद्वयेसाम्येनवैषम्येणवैकदेशव्याप्तावपिपूर्वैव वैषम्येणव्याप्ताधिकव्यापिनीचेत्परेतिकेचित् पूर्वदिनेसर्वथामध्याह्नस्पर्शोनास्त्येव परदिनेएवमध्याह्नस्पर्शिनीतदैवपरा पूर्वदिनेएकदेशेनमध्याह्नव्यापिनीपरदिनेसंपूर्णमध्याह्नव्यापिनीतदापिपरैव एवं मासान्तरेपिनिर्णयः इयंरविभौमवारयोगेप्रशस्ता अत्रचतुर्थ्यांचन्द्रदर्शनेमिथ्याभिदूषणदोषस्तेनचतुर्थ्यामुदितस्यपञ्चम्यांदर्शनंविनायकव्रतदिनेपिनदोषायपूर्वदिनेसायाह्नमारभ्यप्रवृत्तायांचतुर्थ्यांविनायकव्रताभावेपिपूर्वेद्युरेवचन्द्रदर्शनेदोषइतिसिध्यति चतुर्थ्यामुदितस्यनदर्शनमितिपक्षेतुअवशिष्टपञ्चषण्मुहूर्तमात्रचतुर्थीदिनेपिनिषेधापत्तिः इदानींलोकास्तुएकतरपक्षाश्रयेणविनायकव्रतदिनेएवचन्द्रंनपश्यन्तिनतूदयकालेदर्शनकालेवाचतुर्थीसत्वासत्वेनियमेनाश्रयन्ति दर्शनेजातेतद्दोषशान्तये सिंहःप्रसेनमवधीत्सिंहोजाम्बवताहतः । सुकुमारकमारोदीस्तवह्येषस्यमन्तकः १ इतिश्लोकजपः कार्यः तत्रमृन्मयादिमूर्तौप्राणप्रतिष्ठापूर्वकंविनायकंषोडशोपचारैःसंपूज्यैकमोदकेननैवेद्यंदत्त्वासगन्धाएकविंशतिदूर्वागृहीत्वा गणाधिपायोमापुत्रायाघनाशनायविनायकायेशपुत्रायसर्वसिद्धिप्रदायैकदन्तायेभवक्त्रायमूषकवाहनायकुमारगुरवेइतिदशनामभिर्दूर्वयोर्द्वयंद्वयंसमर्प्यावशिष्टामेकांदूर्वांउक्तदशनामभिःसमर्पयेत् दशमोदकान्विप्रायदत्त्वादशस्वयंभुञ्जीतेतिसंक्षेपः भाद्रशुक्लपञ्चमीऋषिपञ्चमीसामध्याह्नव्यापिनीग्राह्या दिनद्वयेमध्याह्नव्याप्तौतदव्याप्तौचपूर्वैव अत्रऋषीन्पूजयित्वाकर्षणरहितभूमिजन्यशाकाहारंकुर्यात् शुक्लेभाद्रपदेषष्ठ्यांस्नानंभास्करपूजनम् । प्राशनंपञ्चगव्यस्यअश्वमेधफलाधिकम् १ इयंसूर्यषष्ठीसप्तमीयुताग्राह्या अस्यामेवस्वामिकार्तिकेयदर्शनाद्ब्रह्महत्यादिपापनाशः भाद्रपदशुक्लाष्टमीदूर्वाष्टमी सापूर्वाग्राह्या इयंज्येष्ठामूलर्क्षयुतात्याज्या अ-

हरितालिका.

गणेशचतुर्थी.

दूर्वाष्टमी. लाभेतद्युक्तापिग्राह्या इदंदूर्वापूजनव्रतंकन्यार्केगस्त्योदयेचवर्ज्यम् इ-
दंस्त्रीणांनित्यम् अत्रज्येष्ठादेवीपूजनव्रतंकेवलाष्टमीप्राधान्येनकेवलज्येष्ठानक्षत्रप्राधा-
न्येन चोक्तम् । तत्रदाक्षिणात्याःकेवलज्येष्ठानक्षत्रएवकुर्वन्ति तच्चानुराधायामावा-
हनंज्येष्ठायांपूजनंमूलेविसर्जनमितित्रिदिनंज्ञेयम् आवाहनविसर्जनदिनयोःपूजनदि-
नानुरोधेननिर्णयः तत्रयदापूर्वमध्याह्नमारभ्यमप्रवृत्ताज्येष्ठाद्वितीयदिनेमध्याह्नेमध्याह्ना-
त्पूर्ववा समाप्यतेतदापूर्वदिनेएवपूजनम् यदापूर्वदिनेमध्याह्नोत्तरंप्रवृत्तापरदिनेमध्या-
ह्नेसमाप्तातदाष्टमीयोगवशेनपूर्वापरावाग्राह्या उभयत्राष्टमीयोगेपूर्वैव यदापूर्वत्रमध्या-
ह्नमारभ्यमध्याह्नोत्तरंवाप्रवृत्तापरदिनेमध्याह्नोत्तरमपराह्णंस्पृशति तदाष्टमीयोगाभा-
वेपिपरैव भाद्रपदशुक्लैकादश्यांद्वादश्यांवापारणोत्तरंविष्णुपरिवर्तनोत्सवः तत्रश्रुते-

विष्णुपरिवर्तनोत्सवः श्रमध्येपरिवर्तमेतीतिवचनात्रेधाविभक्तश्रवणमध्यभागयोगस्यैकाद-
श्यांसत्त्वे तत्रैव द्वादश्यांसत्वेद्वादश्यामेवोभयत्रनक्षत्रयोगाभावेद्वाद-
श्यामेवेत्यादिव्यवस्थाज्ञेया तत्रसंध्यायांविष्णुंसंपूज्य वासुदेवजगन्नाथप्राप्तेयंद्वादशी-
तव । पार्श्वेन परिवर्तस्वसुखंस्वपिहिमाधव १ इतिमन्त्रेणप्रार्थयेत् अथश्रवणद्वाद-
शीव्रतम् तत्रयत्रदिनेमुहूर्तमात्रादिःस्वल्पोपिद्वादश्याःश्रवणयोगस्तत्रोपोषणम् उत्त-

श्रवणद्वादशीव्रतं राषाढाविद्धश्रवणनिषेधवाक्यानितुनिर्मूलानि यदापूर्वदिनेएका-
दशीविद्धाद्वादशी परदिनेऽनुवर्ततेदिनद्वयेपिचश्रवणयोगस्तदापूर्वदिनेएकादशीद्वाद-
शीश्रवणेतित्रितययोगरूपविष्णुशृङ्खलयोगात्पूर्वैवोपोष्या तत्रोदाहरणं एकादशी १८
उत्तराषाढा ६ द्वादशी २० श्रवणं १२ यथावाएकादशी १८ उत्तराषाढा
२५ द्वादशी २० श्रवणं १८ अत्रद्वितीयोदाहरणेएकादश्याःश्रवणयोगाभावे-
पिश्रवणयुक्तद्वादशीस्पर्शमात्रेणविष्णुशृङ्खलयोगः द्विविधोप्ययंयोगोदिवैवग्राह्योनरा-
त्रौइतिपुरुषार्थचिन्तामणौ रात्रावपिनिशीथोत्तरमपियोगोग्राह्यइतिनिर्णयसिन्धुः रा-
त्रेःप्रथमप्रहरपर्यन्तंतिथ्योःश्रवणयोगोग्राह्योनद्वितीयप्रहरादावितिपरे अत्रचरमपक्षए-
वयुक्तोभाति अत्रविष्णुशृङ्खलयोगेव्रतद्वयेोपोषणंतन्त्रेणैकादश्यामेवकृत्वाद्वादश्यांव-
क्ष्यमाणपारणानिर्णयानुसारेणपारणंकार्यम् यदोक्तविष्णुशृङ्खलयोगोनास्तितदाय-
दिशुद्धाधिकाद्वादशीदिनद्वयेपिश्रवणयोगः पूर्वदिनेचोदयेश्रवणाभावस्तदोत्तरैवग्रा-

१ भाद्रपदशुक्लाष्टम्यामगस्त्योदयेभाविनिसतिपूर्वकृष्णाष्टम्यामेवकुर्यादितिहेमाद्रिदीपिके । अधिमासेतुसंप्राप्तेनभस्यउदयेमुनेः ।। अर्वाग्दूर्वाव्रतंकार्यपरतोनैवकुत्रचित् इतिवचनात् सिंहस्थेसोत्तमासूर्येइतिवचनाच्चाधिके एवकर्तव्यम् तद्विधिः शुचौदेशेप्रजातायांदूर्वायांलिंगंसंस्थाप्यदूर्वासहितशिवंगन्धपुष्पादिभिःपूजयेत् दध्यक्षतैस्त्रि-लोचनेअर्घ्यंदद्यात् ।। मन्त्रस्तु त्वंदूर्वेमृतजन्मासिवंदितासिसुरासुरैः ।। सौभाग्यंसंततिंदेहिसर्वकार्यकरीभव ।। यथाशाखाप्रशाखाभिर्विस्तृतासिमहीतले ।। तथाममापिसंतानंदेहित्वमजरामरम् ।। इति अत्रानग्निपक्वंभक्षयेत् अक्षारलवणंचेतिसिन्ध्वादौ ।। २ मैत्रशाक्रभमूलेषुज्येष्ठाऽह्वार्चाविसर्जनम् ।। नकालनियमस्तत्रनव्यपातादिलक्षणम् ।।
३ एकादशीश्रवणद्वादशीव्रतद्वयम् ।।

श्या यदोभयदिनेसूर्योदयेद्वादश्यांश्रवणयोगस्तदापूर्वैव विद्धाधिकायामपिपरत्रैवो-दयेउदयोत्तरंवाश्रवणयोगेपरैवेतिनिर्विवादम् उभयत्रश्रवणयोगेउक्तविधविष्णुशृङ्ख-लयोगेपूर्वाअन्यथापरैवेतिविज्ञेयम् एवंयत्रैकादशीश्रवणद्वादश्योर्नैरन्तर्येणोपवासप्रा-प्तिस्तत्रशक्तेनोपवासद्वयंकार्यम् व्रतद्वयस्यापिनित्यत्वात् व्रतद्वयस्यैकदैवतत्वाभ्रपार-णलोपदोषः यस्तूपवासद्वयासमर्थएकादशीव्रतसंकल्पात्पूर्वंचनिजासामर्थ्यंनिश्चिनो-तितेनैकादश्यांफलाद्याहारंकृत्वाद्वादश्यांनिरशनंकार्यम् नचैकादशीव्रतलोपः उ-पोष्यद्वादशींपुण्यांविष्णुऋक्षेणसंयुताम् । एकादश्युद्भवंपुण्यंनरःप्राप्नोत्यसंशयम् १ इ-तिनारदोक्तेः श्रवणेनयुताचेत्स्याद्द्वादशीसाहिवैष्णवैः । स्मार्तैश्चोपोषणीयास्यात्त्यजेदे-कादशींतदा १ इतिमाधवोक्तेश्च अत्रैकादशीत्यागपदेनफलाहारोबोध्यतेनतुभोजनम् यस्तूपवासद्वयशक्तिभ्रमेणकृतैकादशीव्रतसंकल्पःसंकल्पोत्तरंचद्वितीयोपवासासामर्थ्य-मनुभवतितदातेनैकादश्यामुपोष्यद्वादश्यांविष्णुपूजनंकृत्वापारणंकार्यम् अत्रव्रताङ्गपू-जनंकृत्वोपवासासमर्थउपवासप्रतिनिधिरूपंविष्णुपूजनंकरिष्यइतिसंकल्प्य पुनःपूजनं कुर्यात् अत्रद्वादश्यांश्रवणयोगाभावेएकादश्यांश्रवणयोगेतत्रैवश्रवणद्वादशीव्रतंकार्यम् विद्धैकादश्यांश्रवणयोगेतुयेषांतत्रैकादशीव्रतमाप्तिस्तेषांतन्त्रेणोपवासद्वयसिद्धिः अ-न्येषांगृहीतश्रवणद्वादशीव्रतानामुपवासद्वयम् तत्राशक्तानांतुपूर्वेह्निफलाहारःपरेह्नि निरशनमितिभाति अथपारणा उभयान्तेपारणंमुख्यःपक्षः अन्यतरान्तेगौणःपक्षः तत्रविष्णुशृङ्खलाभावेत्रयोदश्यामुभयान्तेपारणम् विष्णुशृङ्खलयोगेतुपूर्वदिनेतन्त्रेणकृ-

पारणा. तोपवासद्वयस्य परदिनेश्रवणर्क्षात्द्वादश्याधिक्ये श्रवणमतिक्रम्यद्वाद-श्यांपारणम् यदिचद्वादश्यपेक्षयाश्रवणाधिक्यंपारणादिनेभवतितदाएकादशीव्रतपा-रणायांद्वादश्युल्लंघनेदोषोक्तेर्द्वादश्यामेवपारणं नत्वन्यतरान्तापेक्षा तत्रसतिसंभवेश्रव-णमध्यभागंविंशत्यादिघटिकात्मकंत्यक्त्वापारणम् यथैकादशी ३० उत्तराषाढा २९ द्वादशी २५ श्रवणं २९ अत्रपूर्वेद्युस्तन्त्रेणोपवासद्वयंकृत्वापरेह्निश्रवणमध्यभागमवशि-ष्टनवघटिकात्मकंत्यक्त्वाद्वादश्यांचरमेविंशतिघटिकारूपेश्रवणभागेपारणम् एवमुक्तो-दाहरणेएवएकादश्याःदशनाडिकात्वे द्वादश्याःअष्टनाडिकात्वे द्वादशीश्रवणयोःपञ्च-दशचत्वारिंशन्नाडीत्वेवाश्रवणमध्यभागत्यागेद्वादश्युल्लंघनापत्तौसङ्गवकालंत्यक्त्वामु-हूर्तत्रयपर्यन्तंसप्तमुहूर्तादौवाऋक्षमध्यभागेएवभोक्तव्यम् अयंमध्यभागत्यागोभाद्रगत-श्रवणद्वादशीव्रतएव नतुमाघफाल्गुनमासकृष्णपक्षगतश्रवणद्वादशीव्रतपारणायाम् मा-सान्तरगतश्रवणभागेविष्णुपरिवर्तनाभावात् येतुभाद्रेश्रवणमध्यवर्जनमात्रेणनिषेध-चारितार्थ्यंमन्यमानाविष्णुशृङ्खलयोगाभावेपिश्रवणमध्यमात्रंत्यक्त्वाभुञ्जन्तेतेनित्यश्र-वणद्वादशीव्रतमाहात्म्यानभिज्ञाभ्रान्ताएव अयंसर्वोपिनिर्णयोमासान्तरगतश्रवणद्वा-दशीव्रतेप्यूह्यः श्रवणद्वादशीव्रतेनदीसंगमेस्नात्वाकलशेस्वर्णमयंजनार्दननामानंविष्णुं

संपूज्य वस्त्रयज्ञोपवीतोपानच्छत्रादिसमर्प्योपोष्य पारणदिनेदध्योदनयुतंवस्त्रवेष्टितंजलपूर्णघटंछत्रादियुतांपूजितांसपरिवारांतांप्रतिमांचदद्यात् तत्रमन्त्रः नमोनमस्तेगोविन्दबुधश्रवणसंज्ञक। अघौघसंक्षयंकृत्वासर्वसौख्यप्रदोभव १ इति अथवामनजयन्ती भाद्रशुक्लद्वादश्यांश्रवणयुतायांमध्याह्नेवामनोत्पत्तिः अतोमध्याह्नव्यापिनीद्वादशीमध्याह्ने

वामनजयन्ती.

ततोन्यत्रकालेवाश्रवणयुताग्राह्या उभयदिनेश्रवणयोगेपूर्वैव सर्वथा द्वादश्याःश्रवणयोगाभावेएकादश्यामेवश्रवणसत्त्वेमध्याह्नव्यापिनीमपिद्वादशींविहायैकादश्यामेवव्रतंकार्यम् शुद्धैकादश्यांश्रवणाभावेदशमीविद्धैकादश्यामपिश्रवणयुतायांव्रतम् पूर्वदिनएवमध्याह्नव्यापिनीद्वादशीपरदिनेमध्याह्नादन्यत्रकालेश्रवणयुतातदापूर्वैव तिथिद्वयेपिश्रवणयोगाभावेद्वादश्यामेवमध्याह्नव्यापिन्यांव्रतम् दिनद्वयेमध्याह्नव्याप्तौतदव्याप्तौचैकादशीयुक्तैवग्राह्या पारणातुपूर्वोक्तरीत्योभयान्तेऽन्यतरान्तेवा कार्या अत्रमध्याह्नेनदीसंगमेस्नात्वासौवर्णवामनंसंपूज्यार्घ्यंसौवर्णपात्रेणदद्यात् तत्रपूजामन्त्रः देवेश्वरायदेवायदेवसंभूतिकारिणे। प्रभवेसर्वदेवानांवामनायनमोनमः १ अथार्घ्यमन्त्रः नमस्तेपद्मनाभायनमस्तेजलशायिने। तुभ्यमर्घ्यंप्रयच्छामिबालवामनरूपिणे १ नमःशार्ङ्गधनुर्बाणपाणयेवामनायच। यज्ञभुक्फलदात्रेचवामनायनमोनमः २ ततःपरदिनेसपरिवारंवामनंद्विजायदद्यात् वामनःप्रतिगृह्णातिवामनोहंददामिते। वामनंसर्वतोभद्रंद्विजायप्रतिपादये १ इतिदानमन्त्रः अस्यामेवद्वादश्यांरात्रौदेवपूजां

पयोव्रतम्.

कृत्वातत्रासंभवेदिवैववादधिव्रतंनिवेद्यदधिदानंकृत्वादुग्धव्रतसंकल्पंकुर्यात् अत्रपयोव्रतेपयोविकारस्यपायसादेःदुग्धपाचितान्नस्यचवर्जनम् दध्यादेःपयोविकारस्यापिनवर्जनम् एवंदधिव्रतेतक्रादेर्नवर्जनम् यत्रप्रसूतायागोर्दशदिनेर्धुसंधिन्यादेश्चक्षीरनिषेधस्तत्रक्षीरविकारस्यदधितक्रादेःसर्वस्यैववर्जनम् अथभाद्रपदशुक्लचतुर्दश्यामनन्तव्रतम् तत्रोदयेत्रिमुहूर्तव्यापिनीचतुर्दशीग्राह्येतिमुख्यःपक्षः तदभावेद्वि-

अनन्तव्रतम्.

मुहूर्ताग्राह्येत्यनुकल्पः द्विमुहूर्तन्यूनातुपूर्वैवग्राह्या दिनद्वयेसूर्योदयव्यापित्वेसंपूर्णत्वात्पूर्वैव अत्रपूर्वाह्णोमुख्यःकर्मकालः तदभावेमध्याह्नोपि अत्रव्रतेसुवर्णप्रतिमायांचतुर्दशग्रन्थियुतदोरकेचानन्तपूजनादिविधिस्तदुद्यापनविधिश्चकौस्तुभादौज्ञेयः पूजितदोरकनाशेतुगुरुंनत्वातदनुज्ञयायथाशक्तिकृच्छ्रादिप्रायश्चित्तंविधायाष्टोत्तरशतमाज्येनद्वादशाक्षरवासुदेवमन्त्रेणहुत्वाकेशवादिचतुर्विंशतिनामभिःसकृत्सकृद्धुत्वाहोमशेषंसमाप्यनूतनदोरकेपूर्ववत्पूजनादिचरेत् सूर्यस्यवृषसंक्रमोत्तरंसप्तमदिनेऽगस्त्योऽस्तंप्रयाति सिंहसंक्रान्त्युत्तरमेकविंशतितमेदिनेउदयमेति तत्रकन्यासंक्रान्तेःपूर्वंसप्तदिनमध्येऽगस्त्यपूजनंतदर्घ्यादिकंकार्यम् भाद्रपदपौर्णमास्यांप्रपितामहात् परान्पित्रादींस्त्रीन्सपत्नीकान्वसुरुद्रादिरूपान्मातामहादित्रयंचसपत्नीकमुद्दिश्यश्राद्धंकार्यम् इदंपार्वणत्वादपराह्णेपुरूरवार्द्रवदेवयुक्तंसपिण्डकंकार्यम् केचित्तुप्रपितामह-

प्रोष्ठपदीश्राद्ध स्वपित्रादित्रयमात्रमुद्दिश्यनान्दीश्राद्धधर्मेणसत्यवसुदेवयुक्तंश्राद्धंकार्यंनात्रमातामहाद्युद्देशइत्याहुः इदंप्रोष्ठपदीश्राद्धंसकृन्महालयपक्षेसकलकृष्णपक्षव्यापिमहालयपक्षेचावश्यकम् पञ्चम्यादिमहालयपक्षेषुकृताकृतम्.

७ अथमहालयः तत्रशक्तेनभाद्रपदापरपक्षेप्रतिपदमारभ्यदर्शान्तंतिथिवृद्धौषोडशमहालयाःकर्तव्याः वृद्धिक्षयाभावेपञ्चदशैवमहालयाः तिथिक्षयेचतुर्दशैव अशक्ते-महालयकालः. नतुपञ्चम्यादिषुषष्ठ्यादिष्वष्टम्यादिषुदशम्यादिष्वेकादश्यादिषुदर्शान्ततिथिषुकार्याः अत्राप्यशक्तेनानिषिद्धेकस्मिंश्चिदेकस्मिन्दिनेसकृन्महालयःकर्तव्यः प्रतिपदादिदर्शान्तपक्षेचतुर्दशीनवर्ज्यापञ्चम्यादिदर्शान्तादिपञ्चपक्षेषुचतुर्दशींवर्जयित्वान्यतिथिषुमहालयाः सकृन्महालयेपिचतुर्दशीवर्जनीया सकृन्महालयेप्रतिपदाषष्ठीएकादशीचतुर्दशीशुक्रवारोजन्मनक्षत्रंजन्मनक्षत्राद्दशममेकोनविंशंनक्षत्रंचरोहिणीमघारेवतीचेतिवर्ज्यानि क्वचित्त्रयोदशीसप्तमीरविवारोभौमवारोपिवर्ज्यउक्तः पितृमृततिथौसकृन्महालयकरणेनन्दादिनिषेधोनास्ति अशक्तःपितृपक्षेतुकरोत्येकदिनेयतः । निषिद्धेपिदिनेकुर्यात्पिण्डदानंयथाविधि १ इत्यादिवचनात् मृततिथौश्राद्धासंभवेनिषिद्धतिथ्यादिदिनंवर्जयित्वामहालयः तत्रापिद्वादश्यमावास्याष्टमीभरणीव्यतीपातेषुमृततिथ्यभावेपिसकृन्महालयेकोपितिथ्यादिनिषेधोनास्ति संन्यासिनांमहालयस्तुअपराह्णव्यापिन्यांद्वादश्यामेवसपिण्डकःकार्योनान्यतिथौ चतुर्दश्यांमृतस्यापिमहालयश्चतुर्दश्यांनभवति श्राद्धंशस्त्रहतस्यैवचतुर्दश्यांप्रकीर्तितमितिनियमेनसर्वतोबलिष्ठेनप्रतिवार्षिकश्राद्धातिरिक्तश्राद्धस्यचतुर्दश्यांनिषेधात् एवंपौर्णमासीमृतस्यापिमहालयःपौर्णमास्यांनकार्यः अपरपक्षत्वाभावेनतस्यांमहालयाप्राप्तेः तेन चतुर्दशीमृतस्यपौर्णमासीमृतस्यवामहालयोद्वादश्यमावास्यादितिथिषुकार्यः अत्रकन्यार्कःप्राशस्त्यसंपादकोनतुनिमित्तम् आदौमध्येवसानेवायत्रकन्यांव्रजेद्रविः । सपक्षःसकलःपूज्यःश्राद्धषोडशकंप्रति १ इत्यादिस्मृतेः अमावास्यापर्यन्ततिथावसंभवेआश्विनशुक्लपञ्चमीपर्यन्तंयस्मिन्कस्मिंश्चित्तिथौमहालयः तत्रासंभवेयावद्वृश्चिकदर्शनंव्यतीपातद्वादश्यादिपर्वणिकार्यः मृताहेमहालयेचश्राद्धंपक्वान्नेनैवकार्यंनत्वामान्नादिना महालयेगयाश्राद्धेमातापित्रोर्मृतेऽहनि । कृतोद्वाहोपिकुर्वीतपिण्डदानंयथाविधि १ पक्षश्राद्धेपित्रादिपार्वणत्रयपत्न्याद्येकोद्दिष्टपितृगणसहितसर्वपित्रुद्देशेनसपत्नीकपित्रादित्रयसपत्नीकमातामहादित्रयेतिषड्दैवतमात्रोद्देशेनवाषड्दैवतैकोद्दिष्टगणोद्देशेनवाप्रत्यहंमहालयइतिपक्षत्रयम् एवंपञ्चम्यादिपक्षेष्वपि सकृन्महालयेतुसर्वपित्रुद्देशेनैव तत्रदेव-महालयेदेवताः. तासंकल्पः पितृपितामहप्रपितामहानांमातृतत्सपत्नीपितामहीतत्स-

१ एतच्चश्राद्धं मलमासेनकार्यं । तदाहभृगुः । वृद्धिश्राद्धंतथासोममग्न्याधेयंमहालयम् ॥ राजाभिषेकंकाम्यंचनकुर्याद्भानुलंघिते इति सिन्धौ ।

पत्नीप्रपितामहीतत्सपत्नीनां यद्वाऽस्मत्सापत्नमातुरितिपृथगुद्देशः मातामहमातृ-
पितामहमातृप्रपितामहानांसपत्नीकानांयथानामगोत्राणांवस्वादिरूपाणांपार्वणविधि-
नापत्न्याःपुत्रस्यकन्यकायाःपितृव्यस्यमातुलस्यभ्रातुःपितृष्वसुर्मातृष्वसुरात्मभगिन्याः
पितृव्यपुत्रस्यजामातुर्भागिनेयस्यश्वशुरस्यश्वश्र्वाआचार्यस्योपाध्यायस्यगुरोःसख्युःशि-
ष्यस्यएतेषांयथानामगोत्ररूपाणांपुरुषविषयेसपत्नीकानांस्त्रीविषयेसभर्तृकसापत्या-
नामेकोद्दिष्टविधिनामहालयापरपक्षश्राद्धमथवासकृन्महालयापरपक्षश्राद्धंसदैवंसद्यः
करिष्यइति एतेषांमध्येयेकेचिज्जीवन्तितान्विहायइतरेषामुद्देशः मातामहादिषुपत्न्या
जीवनेसपत्नीकेत्यस्यस्त्रीषुचभर्त्रादेरनुच्चारः महालयेगयाश्राद्धेवृद्धौचान्वष्टकासुच ।
नवदैवतमत्रेष्टंशेषंषाट्पौरुषंविदुः १ अन्वष्टकासुवृद्धौचप्रतिसंवत्सरेतथा। महालयेगया-
यांचसपिण्डीकरणात्पुरा २ मातुःश्राद्धंपृथक्कार्यमन्यत्रपतिनासह । इत्यादिस्मृत्यनु-
सारात्पार्वणत्रयमेवोक्तम् केचित्तुमातामह्यादित्रयंपृथगुच्चार्यद्वादशदेवताकंपार्वणचतु-
ष्टयमाहुः एताएवदेवतागयायांतीर्थश्राद्धेनित्यतर्पणेचज्ञेयाः महालयेधूरिलोचनसंज्ञ-
काविश्वेदेवाः अत्रसतिसंभवेदेवार्थंद्वौविप्रौपार्वणत्रयार्थंप्रतिपार्वणंत्रीनित्येवंनवप-
त्न्याद्येकोद्दिष्टगणेप्रतिदैवतमेकैकमेवंविप्रान्निमन्त्रयेत् अशक्तौदेवार्थमेकंप्रतिपार्वणमे-
विप्रनिमन्त्रणादि. कमितिपार्वणत्रयेत्रीन्सर्वैकोद्दिष्टगणार्थमेकमितिनिमन्त्रयेत् देवार्थंवि-
प्रद्वयपक्षेप्रतिपार्वणेत्रयएवकार्याः नतुदेवार्थंद्वौप्रतिपार्वणमेकइतिवाप्रतिपार्वणंत्रीन्दे-
वार्थमेकइतिवावैषम्यंकार्यम् एवंसर्वत्रअमावास्यादिश्राद्धेष्वपिज्ञेयम् अत्यशक्तौपार्वण-
द्वयार्थमेकोपिकार्यःमहालयेअन्तेमहाविष्णवर्थंविप्रोवश्यंनिमन्त्रयितव्यइतिविशेषःकौ-
स्तुभे जीवन्मातृकःसापत्नमातुरेकोद्दिष्टंकुर्यान्नपार्वणम् अनेकाःसापत्नमातरोयस्यते-
नसर्वमात्रुद्देशेनैकएवविप्रःपिण्डश्चकार्योर्घ्यपात्रंपृथक् स्वजनन्यासहानेकमातृत्वेस्वजन-
न्यासहसर्वमात्रर्थमेकोविप्रःपिण्डोर्घ्यश्चेतिपार्वणमेवनपृथक्सापत्नमात्रैकोद्दिष्टमिति
वासर्वसापत्नमातृणांपृथगेवैकोद्दिष्टमितिवापक्षः महालयेपार्वणार्थेअग्नौकरणमेकोद्दि-
ष्टगणार्थंत्वग्नौकरणंकृताकृतम् करणपक्षेएकोद्दिष्टगणार्थमग्नौकरणान्नंपृथक्पात्रेग्राह्यम्
महालयेसर्वपार्वणार्थमेकोद्दिष्टार्थंचसकृदाच्छिन्नंबर्हिरेकमेव दर्शादौतुप्रतिपार्वणंबर्हि-
र्भिन्नमेव अवशिष्टःश्राद्धप्रयोगोनेकमातृत्वेभ्यअनादिमन्त्रोहश्चश्राद्धसागरेस्वस्वशा-
खोक्तप्रयोगग्रन्थेषुचज्ञेयः सकृन्महालयेश्राद्धाङ्गतिलतर्पणंपरेहन्येवसर्वपित्रुद्देशेनप्रा-
तःसंध्यायाःपूर्वमेवप्रातःसंध्योत्तरंवाब्रह्मयज्ञाङ्गतर्पणाद्भिन्नमेवकार्यम् प्रतिपदादिप-
ञ्चम्यादिपक्षेषुविप्रविसर्जनान्तेएवश्राद्धपूजितपित्रुद्देशेनतर्पणंकार्यम् पत्न्यांरजस्वला-
यांसकृन्महालयोनकार्यः कालान्तराणांसत्वात् अमायांरजोदोषेआश्विनशुक्लपञ्चमी-
पर्यन्तंगौणकालेमहालयः प्रतिपदादिष्वन्येषुपक्षेषुप्रारंभदिनेपाकात्पूर्वंपत्नीरजस्व-

१ अत्रसूतकप्राप्तौतृतीयोत्तरार्धेनिर्णयः ॥ आत्रादिमहालयनिर्णयश्चतत्रैव ॥

लाचेदुत्तरोत्तरपक्षस्वीकारःपाकारम्भोत्तरंचेत्तांगृहान्तरेऽपरुध्यमहालयःकर्तव्यः एवं विधवाकर्तृकश्राद्धेपिज्ञेयम् अत्रापुत्राविधवा ममभर्तृतत्पितृपितामहानांभर्तुर्मातृपि-

विधवाकर्तृक-

तामहीप्रपितामहीनांममपितृपितामहप्रपितामहानांममभातृपितामही-

महालयः.

प्रपितामहीनांममभातामहमातृपितामहमातृप्रपितामहानांममभाताम-

हीमातृपितामहीमातृप्रपितामहीनांतृप्त्यर्थंसकृन्महालयापरपक्षश्राद्धंकरिष्यइतिस्वयंसं-

कल्प्यब्राह्मणद्वाराअग्नौकरणादिसहितंसर्वमविकृतंप्रयोगंकारयेत् ब्राह्मणस्त्वमुकना-

म्न्यायजमानायाभर्तृतत्पितृपितामहेत्याद्युच्चार्यप्रयोगंकुर्यात् अशक्तौभर्त्रादित्रयंस्वपि-

त्रादित्रयंस्वमात्रादित्रयंस्वमातामहादित्रयंसपत्नीकमितिपार्वणचतुष्टयोद्देशेनमहालयः

अत्यशक्तौस्वभर्त्रादित्रयंस्वपित्रादित्रयंचेतिपार्वणद्वयमेवकार्यम् महालयःपितरिसंन्य-

स्तेपातित्यादियुतेवाजीवत्पितृकेणापिपुत्रेणपितुःपित्रादिसर्वपित्रुद्देशेनपिण्डदानरहि-

जीवत्पितृकादेः

तःसांकल्पविधिनाकार्यः वृद्धौतीर्थेचसंन्यस्तेताते चपतितेसति । ये-

सांकल्पविधिः

भ्यएवपितादद्यात्तेभ्योदद्यात्स्वयंसुतः १ मुण्डनंपिण्डदानंचप्रेतक-

र्मचसर्वशः । नजीवत्पितृकःकुर्याद्गुर्विणीपतिरेवच २ इत्यादिवचनात् पिण्डदानादि-

विस्तरंकर्तुमशक्तेनापिसांकल्पविधिःकार्यः सांकल्पिकविधावर्घ्यदानंसमन्त्रकावाहन-

मग्नौकरणंपिण्डदानंविकिरदानंस्वधांवाचयिष्ये ॐस्वधोच्यतामित्यादिस्वधावाचन-

प्रयोगंचवर्जयेत् अनेकब्राह्मणालाभेदेवस्थानेशालग्रामादिदेवमूर्तिंसंस्थाप्यश्राद्धंका-

र्यम् सर्वथाविप्रालाभेदर्भबटुविधिनाश्राद्धम् पित्रोर्मरणेप्रथमाब्देमहालयःकृताकृतः

महालयोमलमासेनकार्यः अपरपक्षेप्रतिवार्षिकप्राप्तौमृततिथौवार्षिकंकृत्वातिथ्यन्तरेस-

प्रतिवार्षिका-

कृन्महालयःकार्यः प्रतिपदादिदर्शान्तादिपक्षेषुमृततिथौवार्षिकंकृ-

दिप्राप्तौ.

त्वापाकान्तरेणमहालयः अमायांप्रतिवार्षिकसकृन्महालयप्राप्तौपूर्ववा-

र्षिकंततोमहालयःततोदर्शश्राद्धमितित्रयंपाकभेदेन महालयमात्रप्राप्तावपिपूर्वंमहाल-

यःततोदर्शः मृततिथौसकृन्महालयपक्षेतत्तत्तिथेर्ग्राह्यत्वनिर्णयोपराह्णव्याप्त्यादर्शवदि-

तिभाति अत्रापरपक्षेभरणीश्राद्धाद्गयाश्राद्धफलप्राप्तिः भरणीश्राद्धमपिण्डकंषड्दैवतं

भरणीश्राद्ध.

सांकल्पविधिनाकार्यम् देवाधूरिलोचनौपुरूरवार्द्रवौवा भरणीश्रा-

द्धंकाम्यंगयाश्राद्धफलकामेनप्रतिवर्षंकार्यम् केचित्पित्रादिमरणोत्तरंप्रथमवर्षएवकुर्व-

न्तिद्वितीयादिवर्षेनकुर्वन्तितत्रमूलंचिन्त्यम् ममतु नदैवंनापिवापित्र्यंयावत्पूर्णोनव-

त्सरः । इत्यादिवचनेनसर्वस्यापिदर्शादिश्राद्धस्यप्रथमाब्देनिषेधाद्वर्षान्तेएवपितृत्वप्रा-

प्तेश्चद्वितीयादिवर्षएवकर्तुंयुक्तमितिभाति यत्तुपितृभिन्नोपियोयोम्रियतेतस्यतस्यप्रथमा-

ब्देभरणीश्राद्धंक्रियतेतत्रापिमूलंनपश्यामः गयाश्राद्धफलार्थमाचारमनुसृत्यक्रियते

चेन्मृताद्येकमेवपार्वणमुद्दिश्यसदैवंकार्यम् अत्रसपिण्डत्वाचारोपिचिन्त्यः अत्रापरप-

क्षेसप्तम्यादिदिनत्रयेमाघ्यावर्षश्राद्धंकर्तुंपूर्वेद्युःश्राद्धंकरिष्ये माघ्यावर्षश्राद्धंकरिष्ये-

ऽन्वष्टक्यश्राद्धंकरिष्येइतिक्रमेणसंकल्पंकृत्वासर्वोप्यष्टकाविधिराश्वलायनैःकार्यः इद-माश्वलायनानामष्टकाविकृतिरूपमेकाष्टकाकरणपक्षेपिकार्यम् इतरशाखिनात्वष्टकारू-पमेवेतिपश्चाष्टकाकरणपक्षेऽष्टकाश्राद्धंकरिष्यइतिसंकल्प्यकार्यमेकाष्टकापक्षेतुनकार्यम्

अन्वष्टक्यादि-श्राद्धम्. नवम्यामन्वष्टक्यश्राद्धंनवदैवतंसर्वशाखिभिरष्टम्यामष्टकाश्राद्धाकर-णेपिगृह्याग्नौयथोक्तविधिनाकार्यम् अस्यामन्वष्टक्यस्यमुख्यत्वात् गृ-ह्याग्निरहितैस्तुयेषांपूर्वंमातामृतापश्चात्पितामृतस्तैर्मृतमातापितृकैःपाणिहोमादिविधि-नानवदैवत्यंकार्यम् जीवत्पितृकेणमृतमातृकेणानुपनीतेनापिमात्रादित्रितयमात्रोद्देशे-नैकपार्वणकंपुरूरवार्द्रवदेवसहितंसपिण्डकंश्राद्धंकार्यम् स्वमातरिजीवन्त्यांमृतसापत्न-मात्रादित्रयोद्देशेनकार्यम् स्वमातृसापत्नमात्रोर्मृतौद्विवचनप्रयोगेणसापत्नमात्रनेकत्वे चमात्रासहबहुवचनप्रयोगेणएकस्मिन्विप्रेएकएवक्षणोर्घ्यःपिण्डश्चैकएवदेयः पिताम-हीप्रपितामह्योर्द्वौविप्रौपिण्डौचेत्येवंपार्वणमावश्यकम् केचिन्मातृबहुत्वेविप्रपिण्डादि-भेदमाहुः स्वमातृसापत्नमातृजीवनेतुगृह्याग्निरहितेनमृतपितृकेणापिकार्यम् अन्वष्टक्ये मातृयजनस्यमुख्यत्वादतएवात्रकैश्चिन्मातृपार्वणस्यैवप्राथम्यमुक्तमितिभाति पूर्वंपितृ-मृतौपश्चान्मातृमृतावपिगृह्याग्निमतामस्यांनवम्यामन्वष्टक्यमावश्यकंनित्यत्वात् अन्ये-षांपश्चान्मातृमृतौनावश्यकम् केचिन्नवम्यांपूर्वमृतमातृश्राद्धंमृतेभर्तरिलुप्यतइतिवचन-प्रामाण्यमाश्रित्यपितृमरणोत्तरंनकुर्वन्ति भर्तुरग्रेसहदाहेनवामृतानांमातामहीभगिनी-

अविधवानवमी. दुहितृमातृष्वसृपितृष्वस्रादीनामपुत्राणांपितृमात्रादिकुलोत्पन्नानां सर्वासामेवसौभाग्यवतीनामस्यांनवम्यांश्राद्धंकार्यम् भर्तुरग्रेमृतानांतत्तद्भर्तृमरणोत्तरं चनकार्यम् अतएवास्याअविधवानवमीत्वप्रसिद्धिः अतःपत्न्याअपिनवमीश्राद्धंकार्य-म् अस्याविधवानवमीश्राद्धस्यमहालयवद्यावद्वृश्चिकदर्शनंगौणकालः एवंदौहित्रप्रतिप-च्छ्राद्धस्यापीतिकालतत्त्वविवेचने अत्राविधवानवमीश्राद्धेसुवासिनीनांप्रतिसांवत्स-रिकश्राद्धादौचसुवासिनीभोजनमपिकार्यम् भर्तुरग्रेमृतानारीसहदाहेनवामृता । त-स्याःस्थानेनियुञ्जीतविप्रैःसहसुवासिनीम् १ इत्यादिमार्कंडेयवचनात् अस्यांनवम्यांपि-ण्डदानंजीवत्पितृकेणापिगर्भिणीपतिनाचापिकार्यम् नवमीश्राद्धासंभवे ममान्वष्टक्या-करणजनितप्रत्यवायपरिहारार्थं शतवारमेभिर्द्युभिःसुमनाइतिमन्त्रजपंकरिष्येइतिसंक-ल्प्यतज्जपंकुर्यात् अन्वष्टक्येसामवेदिभिःपितृपार्वणमेवकार्यं मातृमातामहपार्वणेनकार्ये इतिसिन्धुः अत्रद्वादश्यांसंन्यासिनांमहालयः सचापराह्णव्यापिन्यामित्युक्तम् तत्रवैष्ण-वाअपराह्णव्यापिन्याद्वादश्याएकादशीव्रतदिनेसत्त्वेस्वल्पायामपिद्वादश्यांशुद्धत्रयोद-श्यांवैकादशीपारणादिनेएवसंन्यासिदैवत्यंश्राद्धंकुर्वन्ति ममत्वीदृशेविषयेवैष्णवैःसं-न्यासिमहालयोदर्शेकार्यइतिभाति अत्रत्रयोदश्यांमघायुतायांकेवलायांवाश्राद्धंनित्य-म् केवलमघायामपिश्राद्धंकार्यम् अत्रश्राद्धविधौबहुग्रन्थेषुबहवःपक्षाः अपुत्रेणपुत्रिणा

मघात्रयोदशी-श्राद्धम्.

वागृहिणासपत्नीकपितृपार्वणमातामहपार्वणाभ्यांपितृव्यभ्रातृमातुलपितृष्वसृमातृष्वसृभगिनीश्वशुरादिपार्वणैश्चसहितंअपिण्डकंसांकल्पविधिनाश्राद्धंकार्यम् अथवापित्रादिपार्वणद्वयंमहालयवत्पितृव्याद्येकोद्दिष्टगणांश्चोद्दिश्यसांकल्पविधिनाश्राद्धंकार्यम् यद्वादर्शवत्षड्दैवतंश्राद्धमपिण्डकंकार्यम् अथवा निष्कामेणपुत्रिणाश्राद्धविधिनाश्राद्धंनानुष्ठेयंकिंतुपित्रादिपार्वणद्वयंकेवलंपितृव्यादिसहितंवोद्दिश्यैतेषांतृप्त्यर्थंब्राह्मणभोजनंकरिष्यइतिसंकल्प्यपितृरूपिणेब्राह्मणायगन्धं समर्पयामीत्येवंपञ्चोपचारान्समर्प्यब्रह्मार्पणमित्यादिपठित्वानेनब्राह्मणभोजनेनपित्रादिरूपीश्वरःप्रीयतामित्यन्नमुत्सृज्यपायसादिमधुरान्नैर्नविप्रान्भोजयित्वादक्षिणाभिः संतोष्यस्वयंभुञ्जीतेत्येतावदेवकर्तव्यम् अपुत्रिणःसकामस्यचपिण्डदानरहितश्राद्धविधिनाश्राद्धंनदोषाय क्वचिदपुत्रिणःपिण्डदानमप्युक्तम् एवमुक्तपक्षेष्वन्यतमपक्षेणमघात्रयोदशीश्राद्धमवश्यानुष्ठेयम् अकरणेदोषोक्तेर्नित्यत्वात् हस्तनक्षत्रस्थेसूर्येमघायुता त्रयोदशीगजच्छायासंज्ञिता अस्यांश्राद्धेनफलभूयस्त्वम् अत्रमहालयस्ययुगादेश्चप्राप्तौ मघात्रयोदशीमहालययुगादिश्राद्धानितन्त्रेणकरिष्यइतिसंकल्प्यतन्त्रेणकुर्यात् नतुदर्शेननित्यश्राद्धस्यैवकस्यचित्प्रसङ्गसिद्धिः अत्रैवंभाति अङ्गानामैक्यंप्रधानमात्रभेदस्तन्त्रम् तेनविश्वेदेवपाकाद्यङ्गानामैक्यंविप्रार्घ्यपिण्डादेर्भेदएव प्रसङ्गसिद्धिस्थलेतुप्रधानमपिनभिद्यतइति त्रयोदशीश्राद्धेऽपरपक्षत्वाद्धूरिलोचनाविश्वेदेवाःश्राद्धसागरेउक्ताः अविभक्तैरपिभ्रातृभिर्मघात्रयोदशीश्राद्धंपृथक्कार्यमितिसिन्धुकौस्तुभादौ विभक्तैरपिसहैवेतिश्राद्धसागरे अथात्रचतुर्दश्यांपित्रादित्रयमध्येएकस्यापिशस्त्रविषाग्निजलादिशृङ्गिव्याघ्रसर्पादिनिमित्तेनदुर्मरणेनमृतस्यैकोद्दिष्टविधिनाश्राद्धंकार्यम् पित्रादि-

चतुर्दश्यांशस्त्रादिहतश्राद्धम्.

द्वयोःशस्त्रादिहतत्वेद्वेएकोद्दिष्टेकार्ये पित्रादीनांत्रयाणांशस्त्रादिहतत्वे पार्वणमेवकार्यम् केचिदेकोद्दिष्टत्रयंकार्यमित्याहुः सहगमनेप्रयागादौ चविधिप्राप्तेऽग्निजलादिमरणेचतुर्दशीश्राद्धंनकार्यम् युद्धप्रायोपवेशनयोर्वैधत्वेपीदंकार्यम् अत्रशस्त्रादिहतपितृव्यभ्रात्रादेरप्यपुत्रस्यैकोद्दिष्टंकार्यम् इदंधूरिलोचनसंज्ञकदेवसहितंकार्यम् अत्रसंबंधगोत्रनामाद्युच्चार्यामुकनिमित्तेनमृतस्यचतुर्दशीनिमित्तमेकोद्दिष्टंश्राद्धंसदैवंसपिण्डंकरिष्यइतिसंकल्प्य प्रत्येकोद्दिष्टमेकार्घ्यैकपवित्रैकपिण्डयुतंश्राद्धंकार्यम् पित्रादेर्भ्रात्रादेश्चशस्त्रहतत्वेपृथक्पाकादिनामहालयवत्सहतन्त्रेणवैकोद्दिष्टद्वयादि एवंचतुर्दश्यामेकोद्दिष्टंकृत्वापित्रादिसर्वपितृगणोद्देशेनसकृन्महालयस्तिथ्यन्तरेऽवश्यंकार्यः अस्यांचतुर्दश्यांयदिशस्त्रादिमृतयोर्मातापित्रोर्मृताहस्तदाचतुर्दशीनिमि-

१ असंतानस्तुयस्तस्यश्राद्धेप्रोक्तात्रयोदशी ।। संतानयुक्तोयःकुर्यात्तस्यवंशक्षयोभवेदिति हेमाद्रौनागरखंडोक्तेरितिसिन्धुः. २ आदिपदेन वृक्षारोहणविद्युल्लोहादीनांग्रहणम्. ३ स्त्रीणामपिशस्त्रादिहतानामेकोद्दिष्टंकार्यंनपार्वणमितिश्रीदत्तोपाध्यायः इतिसिन्धुः.

त्तमेकोद्दिष्टंकृत्वा पुनस्तदैवमृतादित्रयोद्देशेनसांवत्सरिकंपार्वणविधिनाकार्यमितिश्राद्धसागरे कौस्तुभादौतुसांवत्सरिकपार्वणेनैवचतुर्दशीश्राद्धसिद्धिर्नपृथक्कार्यमित्युक्तम् दिनान्तरेचसकृन्महालयःकार्यः अत्रचतुर्दशीश्राद्धस्यकथंचिद्विघ्नेतुअत्रैवपक्षेऽग्रिमपक्षे वा दिनान्तरेतत्पार्वणविधिनैवकार्यंनत्वेकोद्दिष्टम् अत्रैकोद्दिष्टेपराह्णव्यापिन्येवचतुर्दशीग्राह्यानत्वितरैकोद्दिष्टतिथिवन्मध्याह्नव्यापिनीतिकौस्तुभे हस्तनक्षत्रेसूर्येसतिचान्द्रहस्तनक्षत्रयुतामावास्यागजच्छायातस्यांश्राद्धदानादिकार्यम् इत्यमायांगजच्छाया आश्विनशुक्लप्रतिपदिदौहित्रेणानुपनीतेनापिसपत्नीकमातामहस्यपार्वणंमातुलेसत्यपिअवश्यंकार्यम् मातामहीसत्त्वेकेवलमातामहपार्वणम् इदंजीवत्पितृकेणैवकार्यम् इदंसपिण्डकमपिण्डकंवा अत्रपुरूरवार्द्रवसंज्ञकाविश्वेदेवाः धूरिलोचना इतिकेचित् इयंप्रतिपदपराह्णव्यापिनीग्राह्येतिबहवः संगवव्यापिनीतिकेचित् अस्य श्राद्धस्ययावद्दृश्विकदर्शनंगौणकालइतिकालतत्त्वविवेचने इतिमहालयादिनिर्णयोद्देशः

दौहित्रश्राद्धम्.

८ अथकपिलाषष्ठीनिर्णयः भाद्रपदकृष्णपक्षेभौमवारव्यतीपातरोहिणीयुताषष्ठीकपिलाषष्ठी अत्रहस्तस्थेसूर्येफलातिशयः अयंयोगोदिवैवग्राह्योनरात्रौ सूर्यपर्वत्वादिति भाति अस्यांहुतंचदत्तंचसर्वंकोटिगुणंभवेत् । अत्रश्राद्धंकार्यमितिविशेषवचनंनोपलभ्यते तथापिअलभ्ययोगेश्राद्धविधानादर्शवत्षड्दैवतंश्राद्धंकार्यम् अथात्रसंक्षेपतोव्रतविधिः सूर्योद्देशेनोपवाससंकल्प्यदेवदारुशीरकुंकुमैलामनःशिलापद्मकाष्ठतण्डुलान्मधुगव्याभ्यांपेषयित्वाक्षीरालोडितेनकल्केनाङ्गंविलिप्यस्नायात् तत्रमन्त्रः आपस्त्वमसिदेवेशज्योतिषांपतिरेवच । पापंनाशयमेदेववाङ्मनःकायकर्मजम् १ ततःपञ्चगव्येन स्नात्वापञ्चपल्लवैर्मार्जयित्वामृत्तिकास्नानंकुर्यात् तर्पणादिनित्यविधिंकृत्वावरुणंपूजयित्वासर्वतोभद्रमध्येकलशोपरितण्डुलादौपद्मंलिखित्वातस्याष्टसुपत्रेषुपूर्वादौसूर्यंतपनंस्वर्णरेतसंरविमादित्यंदिवाकरंप्रभाकरंसूर्यमित्यावाह्यमध्येसौवर्णरथेसूर्यमग्रेऽरुणंचावाह्यकरवीरार्कादिपुष्पैर्धूपादिभिःसंपूजयेत् दिक्पालादिदेवताः संपूज्यद्वादशार्घ्यान्सूर्यायदद्यात् सविस्तरःपूजाविधिर्द्वादशार्घ्यमन्त्राश्चकौस्तुभेज्ञेयाः सूर्याग्रे प्रभाकरनमस्तुभ्यंसंसारान्मांसमुद्धर । भुक्तिमुक्तिप्रदोयस्मात्तस्माच्छान्तिंप्रयच्छमे १ नमोनमस्तेवरदऋक्सामयजुषांपते । नमोस्तुविश्वरूपायविश्वधात्रेनमोस्तुते २ इतिप्रार्थ्यउदुत्यमित्यादिसौरसूक्तानिजपित्वारात्रौजागरणंकृत्वाप्रातराकृष्णेनेति मन्त्रेणार्कसमिच्चराज्यतिलैःप्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतंहुत्वाघण्टादिसर्वालंकारयुतांकपिलां गांमन्त्रैःसंपूज्यविप्रायदद्यात् गोपूजामन्त्राःकौस्तुभे दानमन्त्रस्तु नमस्तेकपिलेदेवि सर्वपापप्रणाशिनि । संसारार्णवमग्नंमांगोमातस्त्रातुमर्हसि १ वस्त्रयुगच्छन्नांसघण्टामित्यादिविशेषणान्युक्त्वाइमांगांतुभ्यमहंसंप्रददेइतिदत्त्वासुवर्णदक्षिणांदद्यात् ततस्तस्मै विप्रायरथंसूर्यप्रतिमांचदद्यात् तत्रमन्त्रः दिव्यमूर्तिर्जगच्चक्षुर्द्वादशात्मादिवाकरः। कपि-

व्रतविधिः.

लासहितोदेवोममभुक्तिंमयच्छतु १ यथात्वंकपिलेपुण्यासर्वलोकस्यपावनी । प्रदत्तासह सूर्येणममभुक्तिप्रदाभव २ इत्यादि ततःकपिलाप्रार्थनादिविस्तारःकौस्तुभे अथवोपोषणजागरहोमादिविधिमकृत्वाषष्ठ्यामेवस्नानरथादिपूजनकपिलादानादिकार्यम् इति संक्षेपतःकपिलाषष्ठीव्रतविधिः इतिश्रीमदनन्तोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिन्धुसारेभाद्रपदमासकृत्यनिर्णयोद्देशः

९ अथाश्विनमासः तुलामेषसंक्रांतिर्विषुवसंज्ञा तस्याःपूर्वाःपराश्चपञ्चदशपञ्चदश नाड्यःपुण्यकालः विशेषःप्रागुक्तएव आश्विनशुक्लप्रतिपदिदेवीनवरात्रारम्भः नवरात्रशब्दःआश्विनशुक्लप्रतिपदमारभ्यमहानवमीपर्यन्तंक्रियमाणकर्मनामधेयम् तत्रकर्मणिपूजैवप्रधानं उपवासादिकंस्तोत्रजपादिकंचांगम् तथाचयथाकुलाचारमुपवासैकभक्तनक्तायाचितान्यतमव्रतयुक्तंयथाकुलाचारंसप्तशतीलक्ष्मीहृदयादिस्तोत्रजपसहितंप्रतिपदादिनवम्यन्तनवतिथ्यधिकरणकपूजाख्यंकर्मनवरात्रशब्दवाच्यम् पूजाप्राधान्योक्तेरेवक्वचित्कुलेजपोपवासादिनियमस्यव्यतिरेकेउपलभ्यते पूजायास्तुनकापिकुलेनवरात्रकर्मण्यभावोदृश्यते यत्कुलेनवरात्रमेवनानुष्ठीयतेतत्रनवरात्रपूजादेरप्यभावआस्तांनाम सचनवरात्रारम्भःसूर्योदयोत्तरंत्रिमुहूर्तव्यापिन्यांप्रतिपदिकार्यः तदभावेद्विमुहूर्तव्यापिन्यामपि क्वचिन्मुहूर्तमात्रव्यापिन्यामप्युक्तः सर्वथादर्शयुक्तप्रतिपदिनकार्यइतिबहुग्रन्थसंमतम् मुहूर्तन्यूनव्याप्तौसूर्योदयास्पर्शेवादर्शयुतापिग्राह्या प्रथमदिनेषष्टिघटिकाप्रतिपद्द्वितीयदिनेमुहूर्तद्वयादिपरिमितावर्धतेतदा पूर्णत्वात्पूर्वैवग्राह्या द्वितीयावेधनिषेधोपिएतत्पक्षद्वयेएवयोज्यः पुरुषार्थचिन्तामणौ तुपूर्वदिनेमुहूर्तचतुष्टयोत्तरंमुहूर्तपञ्चकोत्तरंवाप्रवृत्ताद्वितीयदिनेमुहूर्तद्वयादिपरिमिता प्रतिपत्तदापरस्याःक्षयगामितयानिषिद्धत्वादमायुक्तापिपूर्वैवग्राह्येत्युक्तम् तत्रसूर्योदयोत्तरंदशघटीमध्येतत्रासंभवेमध्याह्नेऽभिजिन्मुहूर्तेप्रारम्भःकार्योनत्वपराह्णे एवंच प्रतिपदआद्यषोडशनाडीनिषेधश्चित्रावैधृतियोगनिषेधश्चोक्तकालानुरोधेनसतिसंभवे पालनीयोनतुनिषेधानुरोधेनपूर्वाह्णःप्रारम्भकालः प्रतिपत्तिथिर्वातिक्रमणीयः अत्रकर्मणिब्राह्मणादिचतुर्वर्णस्यम्लेच्छादेश्चाधिकारः तत्रविप्रेणजपहोमान्नबलिनैवेद्यैःसात्विकीपूजाकार्या नैवेद्यैश्चनिरामिषैः । मद्यंदत्त्वाब्राह्मणस्तुब्राह्मण्यादेवहीयते । मद्यमपेयमदेयमित्यादिनिषेधान्मांसमद्यादियुतराजसपूजायांब्राह्मणस्य नाधिकारः मद्यपानेमरणान्तप्रायश्चित्तोक्तेः स्पर्शेतदङ्गच्छेदोक्तेश्चाल्पप्रायश्चित्तेनदोषानपगमेनपातित्यापातात् इत्थमेवसर्वेप्राचीनानवीनाश्चनिबन्धकारानिर्बन्धेनलिखन्ति नवीनतराभास्कररायप्रभृतयोपिसप्तशतीटीकादौप्राचीनग्रन्थाननुसृत्यैवमेवपरिष्कुर्वन्ति सभायांचैतन्मतमेवश्लाघन्तेचआचरणंत्वन्यथाकुर्वन्तिततस्किंस्वयंदुर्दैववशेन

नवरात्रारम्भः

पूजाद्यधिकारः

१ अभावः । २ मुहूर्तन्यूनेत्याद्युक्तएकः प्रथमदिनेषष्टिघटिकाद्युक्तोद्वितीयःपक्षः ।

ब्राह्मण्यभ्रष्टोभूवमन्येप्येवंमाभूवन्निति भूतदययावास्वपातित्यगोपनायवान्येषांकलि-
युगस्थविप्राणामधिकाराभावालोचनयावेतिनवयंतत्त्वंजानीमः क्षत्रियवैश्ययोर्मांसा-
दियुतजपहोमसहितराजसपूजायामप्यधिकारः सचकेवलंकाम्यएवनतुनित्यः निष्का-
मक्षत्रियादेःसात्विकपूजाकरणेमोक्षादिफलातिशयः एवंशूद्रादेरपि शूद्रादेर्मन्त्रहीना
जपादिरहितामांसादिद्रव्यकातामसपूजापिविहिता शूद्रेणसप्तशत्यादिजपहोमसहिता
सात्विकीपूजाब्राह्मणद्वाराकार्या स्त्रीशूद्रादेःस्वतःपौराणमन्त्रपाठेपिनाधिकारः अत-
एवशूद्रःसुखमवाप्नुयादित्यत्रभाष्येस्त्रीशूद्रयोःश्रवणादेवफलंनतुपाठादित्युक्तम् एतेन
स्त्रीशूद्रयोर्गीताविष्णुसहस्रनामपाठोदोषायैवेतिज्ञेयम् क्वचित्पौराणमन्त्रयुक्तपूजायां
स्त्रीशूद्रयोःस्वतोप्यधिकारउक्तः जपहोमादौविप्रद्वारैव म्लेच्छादीनांतुब्राह्मणद्वारापि
जपहोमेसमन्त्रकपूजायांचनाधिकारः किंतुतैस्तत्तदुपचाराणांदेवीमुद्दिश्यमनसोत्सर्ग-
मात्रंकर्तव्यम् अथनवरात्रेऽनुकल्पाः तृतीयादिनवम्यन्तं सप्तरात्रंवाकर्तव्यम् पञ्च-
अनुकल्पाः म्यादिपञ्चरात्रंवासप्तम्यादित्रिरात्रंवा अष्टम्यादिद्विरात्रंवा एकाहप-
क्षेकेवलाष्टम्यांकेवलनवम्यांवा एषांपक्षाणांस्वस्वकुलाचारानुसारेण प्रतिबन्धादिना
पूर्वपूर्वपक्षासंभवानुसारेणवाव्यवस्था तत्रतृतीयापञ्चम्योर्निर्णयःप्रतिपदादिवत् सप्त-
म्यादेस्तुनिर्णयोवक्ष्यते नवरात्रादिपक्षेषुक्षयवृद्धिवशेनदिनाधिक्यन्यूनत्वेपूजाद्यावृ[1]-
त्तिःकार्या केचित्तुदिनक्षयेष्टावेवपूजाश्चण्डीपाठांश्चकुर्वन्ति इदंदेवीपूजनात्मकंनवरा-
त्रकर्मनित्यंअकरणेदोषश्रवणात् फलश्रवणात्काम्यंच । अत्रनवरात्रेघटस्थापनंप्रातर्म-
ध्याह्नेप्रदोषकालेचेतित्रिकालंद्विकालमेककालंवास्वस्वकुलदेवतापूजनंसप्तशत्यादिज-
पोऽखण्डदीपःआचारप्राप्तमालाबन्धनंउपवासनक्तैकभक्तादिनियमःसुवासिनीभोज-
नवरात्रेकर्तव्यानि. नंकुमारीभोजनपूजनादिअन्तेसप्तशत्यादिस्तोत्रमन्त्रहोमादिइत्येतानि
विहितानि एतेषांमध्येक्वचित्कुलेघटस्थापनादीनिद्वित्रादीन्येवानुष्ठीय-
न्तेनसर्वाणि क्वचित्घटस्थापनादिरहितानिकानिचित्क्वचित्सर्वाण्येवेत्येतेषांसमुच्चयवि-
कल्पौकुलाचारानुसारेणव्यवस्थितौज्ञेयौ कुलपरंपराऽप्राप्तादधिकंशक्तिसत्त्वेपिनानुष्ठेय-
मितिशिष्टाचारः फलकामनयाप्रार्थितमुपवासादिकंकुलाचाराभावेपिकुर्वन्ति इदंकल-
शस्थापनंरात्रौनकार्यम् तत्रकलशस्थापनार्थंशुद्धमृदावेदिकांकृत्वापञ्चपल्लवदूर्वाफल-
ताम्बूलकुङ्कुमधूपादिसंभारान्संपादयेत् । अथसंक्षेपतोनवरात्रारम्भप्रयोगः प्रतिपदि
प्रातःकृताभ्यङ्गस्नानःकुंकुमचन्दनादिकृतपुण्ड्रोधृतपवित्रःसपत्नीकोदशघटिकामध्ये-
प्रयोगः ऽभिजिन्मुहूर्तेवादेशकालौसंकीर्त्यममसकुटुम्बस्यामुकदेवताप्रीतिद्वारा
सर्वापच्छान्तिपूर्वकदीर्घायुर्धनपुत्रादिवृद्धिशत्रुजयकीर्तिलाभप्रमुखचतुर्विधपुरुपार्थसि-

---

[1] तिथिवृद्धौएकस्यास्तिथेरुभयदिनेसत्वात्तत्तिथिप्रयुक्तपूजायुभयदिनेभवतीति पूजाद्यावृत्तिः । क्षयेतु ति-
थिद्वयप्रयुक्तपूजायेकदिनेद्विवारमितिपूजाद्यावृत्तिरित्यर्थः ।

द्ध्यर्थमद्यप्रभृतिमहानवमीपर्यन्तंप्रत्यहंत्रिकालमेककालंवामुकदेवतापूजामुपवासनक्तैक-
भक्तान्यतमनियमसहितामखण्डदीपप्रज्वालनंकुमारीपूजनंचण्डीसप्तशतीपाठंसुवासि-
न्यादिभोजनमित्यादियावत्कुलाचारप्राप्तमनूद्यएवमादिरूपंशारदनवरात्रोत्सवाख्यं
कर्मकरिष्ये देवतापूजाङ्गत्वेनघटस्थापनंचकरिष्ये तदादौनिर्विघ्नतासिद्ध्यर्थंगणपतिपू-
जनंपुण्याहवाचनंचण्डीसप्तशतीजपाद्यर्थंब्राह्मणवरणंचकरिष्ये एतानिकृत्वा घटस्था-
पनसत्वेमहीद्यौरितिभूमिंस्पृष्ट्वातस्यांभुविअङ्कुरारोपणार्थंशुद्धमृदंप्रक्षिप्यओषधयःसमि-
तितस्यांमृदियवादीन्प्रक्षिप्यआकलशेष्वितिकुम्भंनिधायइमंमेगंगेइतिजलेनापूर्यगन्ध-
द्वारामितिगन्धंयाओषधीरितिसर्वाओषधीःकाण्डात्काण्डादितिदूर्वाःअश्वत्थेवइतिप-
ञ्चपल्लवान्स्योनापृथिवीतिमृदःयाःफलिनीरितिफलंसहिरत्नानीतिहिरण्यरूपइतिरत्न-
हिरण्येप्रक्षिप्ययुवासुवासाइतिसूत्रेणावेष्ट्यपूर्णादर्वीतिपूर्णपात्रंनिधायतत्त्वायामीतिव-
रुणंसंपूज्यतत्कलशोपरिकुलदेवताप्रतिमांसंस्थाप्यपूजयेत् स्वस्थानेएववासंस्थाप्यपू-
जयेत् तद्यथा जयन्तीमङ्गलाकालीभद्रकालीकपालिनी । दुर्गाक्षमाशिवाधात्रीस्वाहा
स्वधानमोस्तुते १ आगच्छवरदेदेविदैत्यदर्पनिषूदिनि । पूजांगृहाणसुमुखिनमस्तेशंक-
रप्रिये २ अनेनपुरुषसूक्तश्रीसूक्तप्रथमऋग्भ्यांचावाह्यजयन्तीमङ्गलाकालीतिमन्त्रेण
सूक्तऋग्भिश्चासनादिषोडशोपचारैःसंपूजयेत् सर्वमङ्गलमाङ्गल्येइत्यादिभिःसंप्रार्थ्यप्र-
त्यहंबलिदानपक्षेमाषभक्तेनकूष्माण्डेनवाबलिंदद्यात् अन्तेएववाबलिदानंनवाबलि-
दानम् ततः अखण्डदीपकंदेव्याःप्रीतयेनवरात्रकम् । उज्ज्वालयेअहोरात्रमेकचित्तो
धृतव्रतः १ इत्यखण्डदीपंप्रतिष्ठापयेत् अथचण्डीपाठप्रकारः यजमानेनवृतोहंचण्डीस-
प्तशतीपाठंनारायणहृदयलक्ष्मीहृदयपाठंवाकरिष्येइत्यादिसंकल्प्यआसनादिविधाय
आधारेअन्यहस्तलिखितंपुस्तकंस्थापयित्वानारायणंनमस्कृत्येतिवचनात् ॐनाराय-

चण्डीपाठविधिः. णायनमः नरायनरोत्तमायनमः देव्यैसरस्वत्यैनमः व्यासायनमः इ-
तिनमस्कृत्यप्रणवमुच्चार्यसर्वपाठान्तेप्रणवंपठेत् पुस्तकवाचनेनियमाः हस्तेपुस्तकं न-
धारयेत् स्वयंब्राह्मणभिन्नेनचलिखितंविफलम् अध्यायंप्राप्यविरमेन्नतुमध्ये कदा-
चन । कृतेविरामेमध्येतुअध्यायादिपठेत्पुनः १ ग्रन्थार्थंबुध्यमानः स्पष्टाक्षरंना-
तिशीघ्रंनातिमन्दंरसभावस्वरयुतंवाचयेत् त्रिवर्गफलकामेनचण्डीपाठःसदैव कर्त-
व्यः तस्मान्ममैतन्माहात्म्यंपठितव्यंसमाहितैः । श्रोतव्यंचसदाभक्त्येत्यादिवचनात्
नैमित्तिकपाठोप्युक्तः शान्तिकर्मणिसर्वत्रतथादुःस्वप्नदर्शने । ग्रहपीडासुचोग्रासु
माहात्म्यंशृणुयान्मम १ इत्यादि तथा अरण्येप्रान्तरेवापिदावाग्निपरिवारितः ।
दस्युभिर्वावृतःशून्येगृहीतोवापिशत्रुभिः १ इत्यादिसंकटान्युद्दिश्य सर्वबाधासुचो-
ग्रासुवेदनाभ्यर्दितोपिवा । स्मरन्ममैतन्माहात्म्यंनरोमुच्येतसंकटात् १ इत्युक्तम्

---

१ सहिताखण्डदीपेतिपाठान्तरम् ।

उपसर्गोपशान्त्यर्थंत्रयःपाठाःकार्याः ग्रहपीडाशान्तयेपञ्च महाभयेसप्त शान्त्यर्थंवाजपेयफलार्थंचनव राजवश्यार्थमेकादश वैरनाशार्थंद्वादश स्त्रीपुंसवश्यतार्थंचतुर्दश सौख्यायलक्ष्म्यर्थंचपञ्चदश पुत्रपौत्रधनधान्यार्थंषोडश राजभयनाशायसप्तदश उच्चाटनायाष्टादश वनभयेविंशतिः बन्धमोचनायपञ्चविंशतिः दुश्चिकित्स्यरोगकुलोच्छेदायुर्नाशवैरिवृद्धिव्याधिवृद्धित्रिविधोत्पातादिमहासंकटनाशोराज्यवृद्धिश्चशतावृत्तिभिः सहस्रावर्तनैःशताश्वमेधफलंसर्वमनोरथावाप्तिर्मोक्षश्चेतिवाराहीतन्त्रेउक्तम् सर्वत्रकाम्यपाठेआदौसंकल्पपूर्वकंपूजनमन्तेबलिदानंचकार्यम् अत्राचाराद्वेदपारायणमपिकार्यम् तद्विधिर्बौधायनोक्तःकौस्तुभेज्ञेयः अथकुमारीपूजा एकवर्षातुयाकन्यापूजार्थेतांविवर्जयेत् । द्विवर्षकन्यामारभ्यदशवर्षावधिकुमारीणांक्रमेण कुमारिकात्रिमूर्तिःकल्याणीरोहिणीकालीचण्डिकाशाम्भवीदुर्गाभद्रेतिनामानि आसांकुमारीणांप्रत्येकंपूजामन्त्राःफलविशेषाःलक्षणानिचान्यत्रज्ञेयानि ब्राह्मणेनब्राह्मणीसेवंसवर्णाप्रशस्ता विजातीयापिक्कचित्कामनाविशेषेणोक्ता एकैकवृद्ध्याप्रत्यहमेकावा कुमारीपूज्या मन्त्राक्षरमयींलक्ष्मींमातृणांरूपधारिणीम् । नवदुर्गात्मिकांसाक्षात्कन्यामावाहयाम्यहम् १. जगत्पूज्येजगद्वन्द्येसर्वशक्तिस्वरूपिणि।पूजांगृहाणकौमारिजगन्मातर्नमोस्तुते १. इतिमन्त्रेणपादक्षालनपूर्वकंवस्त्रकुङ्कुमगन्धधूपदीपभोजनैःपूजयेदितिसंक्षेपः कुमारीपूजावद्देवीपूजाचण्डीपाठश्चैकोत्तरवृद्ध्यापिविहितः भवानीसहस्रनामपाठोपिक्कचिदुक्तः अयंशारदनवरात्रोत्सवो मलमासेनिषिद्धः शुक्रास्तादौतुभवति प्रथमारम्भस्तुनकार्यः शावाशौचजननाशौचयोस्तुसर्वोपिघटस्थापनादिविधिर्ब्राह्मणद्वाराकार्यः केचिदारम्भोत्तरंमध्येआशौचपातेस्वयमेवारब्धंपूजादिकंकार्यमित्याहुः शिष्टास्त्वाशौचेपूजादेवतास्पर्शादेर्लोकविद्विष्टत्वादन्येनैवकारयन्ति अपरेतृतीयादिपञ्चम्यादिसप्तम्याद्यनुकल्पेननवरात्रविधीनांसत्वात्प्रतिपद्याशौचेतृतीयाद्यनुकल्पाश्रयणंकुर्वन्तिसर्वथालोपप्रसक्तावेवब्राह्मणद्वाराकुर्वन्ति उपवासादिशारीरनियमःस्वयंकार्यः एवंरजस्वलापिउपवासादिकंस्वयंकृत्वापूजादिकमन्येनकारयेत् अत्रसभर्तृकस्त्रीणांउपवासेगन्धताम्बूलादिग्रहणंनदोषायेत्याहुः । अथपञ्चम्यामुपाङ्गललिताव्रतम् अत्रपञ्चमीअपराह्णव्यापिनीग्राह्या अपराह्णस्यैवतत्पूजाकालत्वोपपत्तेः दिनद्वयेकात्स्न्र्येनापराह्णव्याप्तौसाम्येनवैषम्येणवापराह्णैकदेशव्याप्तौचपूर्वैव युग्मवाक्यात् परत्रैवापराह्णव्याप्तौपरैव केचित्तुरात्रिव्यापिनींगृह्णन्ति पूजादिकंचरात्रावेवकुर्वन्तितत्रमूलंचिन्त्यम् अत्रपूजादिविधिर्ग्रन्थान्तरेप्रसिद्धइतिनलिख्यते आश्विनशुक्लपक्षेमूलनक्षत्रेपुस्तकेषुसरस्वतीमावाह्य पूजयेत् मूलेषुस्थापनंदेव्याःपूर्वाषाढासुपूजनम् । उत्तरासुबलिंदद्याच्छ्रवणेनविसर्जयेत्

कुमारीपूजा.

आशौचादौविधि.

उपाङ्गललितान्नतम्.

सरस्वत्या-वाहनादि.

१ इतिवचनात् अत्रपूजयेत्प्रत्यहमितिरुद्रयामलवचनात् मूलेआवाहनंतदङ्गभूतंपूजनंचकरिष्येइत्यादिसंकल्प्यावाहनपूजनेकार्ये पूर्वाषाढासुपूजनंकरिष्यइतिसंकल्प्यावाहनरहितपूजैवकेवलम् उत्तराषाढासुबलिदानंतदङ्गभूतांपूजांचकरिष्येइत्येवंतेकार्ये श्रवणेविसर्जनंकर्तुंतदङ्गभूतांपूजांकरिष्यइतिसंकल्प्य संपूज्यविसर्जयेदितिक्रमः तत्रमूलस्यप्रथमेपादेसूर्यास्तात्प्राक्त्रिमुहूर्तव्यापिनि सरस्वत्यावाहनम् त्रिमुहूर्तन्यूनत्वेरात्रौवाप्रथमपादसत्वेतस्यविशेषवचनंविनाग्राह्यत्वाभावाद्द्वितीयादिपादेपरदिनएवावाहनम् एवंपूर्वाषाढादिनक्षत्रंपूजादौदिनव्याप्येवग्राह्यम् विसर्जनंतुश्रवणप्रथमपादेरात्रिभागगतेपिकार्यम् विशेषवचनात् तच्चरात्रेःप्रथमप्रहरपर्यन्तमेवेतिभाति अथसप्तम्यादिदिनत्रयेपत्रिकापूजनंविहितंतत्रसप्तम्यादितिथित्रयंसूर्योदयेमुहूर्तमात्रमपिग्राह्यम् तत्राधिवासनादिप्रयोगविस्तारःकौस्तुभादौज्ञेयः यत्तुसप्तमीप्रभृतित्रिरात्रंनवरात्रकर्मकुर्वन्तितत्रसप्तमीसूर्योदयोत्तरंमुहूर्ताधिकव्यापिनीग्राह्या मुहूर्तन्यूनत्वेपूर्वा अथमहाष्टमीघटिकामात्राप्यौदयिकीनवमीयुताग्राह्या सप्तमीस्वल्पयुतासर्वथात्याज्या यदातुपूर्वत्रसप्तमीयुतापरत्रोदयेनास्तिर्घटिकान्यूनावावर्ततेतदापूर्वा

महाष्टम्यादि.

सप्तमीविद्धापिग्राह्या इयंभौमवारेऽतिप्रशस्ता यदाचपूर्वदिनेषष्टिघटिकाष्टमीपरदिनेमुहूर्तादिव्यापिनीतदानवमीयुतामप्युत्तरांत्यक्त्वासंपूर्णत्वात्पूर्वैवग्राह्या एवंनवम्याःक्षयवशेनदशमीदिनेसूर्योदयोत्तरमनुवृत्त्यभावेऽष्टमींनवमीयुतामौदयकीमपित्यक्त्वासप्तमीयुतैवाष्टमीग्राह्या अष्टम्यांपुत्रवतोपवासोनकार्यः कुलाचारप्राप्तौकिंचिद्भक्ष्यंप्रकल्प्यकार्यः महानवमीतुबलिदानव्यतिरिक्तविषयेपूजोपोषणादावष्टमीविद्धाग्राह्या साचयदिअष्टमीदिनेसायंत्रिमुहूर्तास्यात्तदैवग्राह्या त्रिमुहूर्तन्यूनत्वेपरैव ग्राह्या नवमीप्रयुक्तमहाबलिदानेतुदशमीविद्धा यदाशुद्धाधिकानवमीतदाबलिदानमपिपूर्णत्वात्पूर्वत्रैवकार्यम् अष्टमीनवम्योःसंधौपूजोक्तासाष्टमीनवम्योःपृथक्त्वेदिवा रात्रौवाष्टम्यन्तनाडीनवम्याद्यनाड्योःकार्या यदितुअष्टमीनवम्योर्मध्याह्नेऽपराह्णेवा योगस्तदाष्टमीनवमीपूजयोरप्येकदिनेएवप्राप्तेरष्टमीनवमीपूजांतत्संधिपूजांचतन्त्रेणकरिष्येइतिसंकल्प्यतन्त्रेणपूजाकार्या यदिशुद्धाधिकाष्टमीतदापूर्वेद्युरष्टमीपूजापरेद्युःसंधिपूजानवमीपूजयोस्तन्त्रम् अत्रनवरात्रेस्वयंपूजादिकंकर्तुमशक्तावन्येनकारयेत् षोडशोपचारपूजाविस्तारंकर्तुमशक्तोगन्धादिपञ्चोपचारपूजांकुर्यात् नवम्यांपूजांविधाय होमःकार्यः केचिदष्टम्यामेवहोमइत्याहुः अन्येतुअष्टम्यामुपक्रम्यनवम्यांहोमःसमाप-

नवम्यांहोमादि.

नीयः सचारुणोदयमारभ्यसायंकालपर्यन्तमष्टमीनवम्योःसंधौसंभवति निशायांतत्संधौतुरात्रौहोमादेरयोग्यत्वान्नवम्यामेवहोमोपक्रमसमाप्तीकार्येइत्याहुः अत्रयथाकुलाचारंव्यवस्था सचहोमोनवार्णवमन्त्रेणकार्यः अथवाजयन्तीमङ्गलाकालीतिश्लोकेन अथवानमोदेव्यैमहादेव्यैइतिश्लोकेन अथवासप्तशतीश्लोकैः अथवासप्तश-

तीस्तोत्रस्यसप्तशतमन्त्रैःकवचार्गलाकीलकरहस्यत्रयश्लोकसहितैर्होमः सप्तशतमन्त्रवि-
भागोन्यत्रज्ञेयः अत्रापिविकल्पेषुयथाकुलाचारंव्यवस्था होमद्रव्यंचसर्पिर्मिश्रितंशुक्ल-
तिलमिश्रंचपायसम् केवलतिलैर्वाहोमः क्वचित्किंशुकपुष्पदूर्वासर्षपलाजपूगयवश्रीफल-
रक्तचन्दनखण्डनानाविधफलानामपिपायसेमिश्रणंकार्यमित्युक्तम् होमश्चजपदशांशे-
नकार्यः कुलाचारप्राप्तश्चेन्नृसिंहभैरवादिदैवत्यमन्त्रहोमोपिकार्यः अत्रसविस्तरःसग्रह-
मखोहोमप्रयोगःकौस्तुभेज्ञेयः अथबलिदानं ब्राह्मणेनमाषादिमिश्रान्नेनकूष्माण्डेनवा
कार्यम् यद्वाघृतमयंयवपिष्टादिमयंवासिंहव्याघ्रनरमेषादिकंकृत्वा खड्गेनघातयेत् ब्राह्म-
णेनपशुमांसमद्यादिबलिदानेब्राह्मण्यभ्रष्टता सकामेनक्षत्रियादिनासिंहव्याघ्रनरमहि-
षछागसूकरमृगपक्षिमत्स्यनकुलगोधादिप्राणिस्वगात्ररुधिरादिमयोबलिर्देयः कृष्णसार-
मृगःक्षत्रियादिभिरपिनदेयः अत्रबलिदानमन्त्रादिप्रकारःसिन्धौज्ञेयः अत्रशतचण्डी-
सहस्रचण्डीप्रयोगःकौस्तुभादौज्ञेयः द्विविधाशौचेपिनवम्यांहोमंघटादिदेवतोत्थापनंच
ब्राह्मणद्वाराकारयित्वास्वयंपारणंकृत्वाशौचान्तेब्राह्मणभोजनंदक्षिणादिदानंचकार्य-
म् एवंरजस्वलापिपारणाकालेपारणंकृत्वाशुद्धौदानादिकंकुर्यात् विधवायास्तुरजोदोषे
भोजननिषेधात्पारणापिशुद्ध्युत्तरमेव एवंव्रतान्तरेप्यूह्यम् प्रतिपदादियावदष्टमीलोहा-
भिसारिकंकर्मराज्ञांविहितम् तत्रछत्रचामरादिराजचिह्नानांगजाश्वादीनांचापादिश-

शस्त्राश्वादिपूजा.

स्त्राणांदुन्दुभ्यादीनांचपूजाहोमादिकंकार्यम् येहयान्पालयन्तितेरा-
जभिन्ना अपिस्वातीयुतामाश्विनप्रतिपदंद्वितीयांवारभ्य नवमीपर्यन्तंवाजिनीराजना-
ख्यंकर्मकुर्युः तत्रोच्चैश्रवःपूजारैवतपूजाचप्रतिमायांकार्या प्रत्यक्षमश्वपूजानीराजनंचका-
र्यम् कर्मद्वयेपितत्पूजामन्त्राहोमादिमन्त्राःसविस्तरप्रयोगश्चकौस्तुभे इदानीमश्ववन्तः
प्राकृतजनास्तुविजयादशम्यामश्वान्तोयेऽवगाह्यपुष्पमालाभिर्विभूष्याश्वशालायांप्र-
वेशयन्ति तत्र गन्धर्वकुलजातस्त्वंमाभूयाःकुलदूषकः। ब्रह्मणःसत्यवाक्येनसोमस्यवरु-
णस्यच १ प्रभावाच्चहुताशस्यवर्धयत्वंतुरंगमान्। रिपून्विजित्यसमरेसहभर्त्रासुखीभव २
इतिमन्त्रेणकेवलाश्वपूजापिकर्तुमुचिता अथपारणाविसर्जनयोःकालः तत्रविसर्जनंद-
शम्यांकार्यम् दिनद्वयेदशमीसत्वेपूर्वदशम्यांश्रवणान्त्यपादयोगेतत्रैवविसर्जनम् तत्रत-

पारणाविसर्जनयोःकालः

द्योगाभावेतुपरदशम्यामेव परत्रदशम्यभावेपूर्वदशम्यांनक्षत्रयोगेसत्य-
सतिवाकार्यम् नक्षत्रयोगानुरोधेनक्रियमाणंविसर्जनमपराह्णेपिभवति

---

१ ब्राह्मणः पारणादिनेकूष्माण्डबलिदानं कुर्यात् ॥ कूष्माण्डोबलिरूपेण ममभाग्यादुपस्थितः ॥ प्रणमामि ततः सर्वरूपिणंबलिरूपिणम् ॥ चण्डिकाप्रीतिदानेनदातुरापद्विनाशनम् ॥ चामुण्डाबलिरूपायबलेतुभ्यंनमोस्तुते ॥ इतिप्रार्थ्य यज्ञार्थंबलयःसृष्टाःस्वयमेवस्वयंभुवा ॥ अतस्त्वांघातयाम्यद्यतस्माद्यज्ञेवधोऽवधः ॥ ॐ ह्रींऐंह्रींकौशिकीकूष्माण्डरसेनाप्यायताम् दापौप्रक्षाल्याचम्य शान्तापृथिवीति शान्तिः शान्तिः शान्तिः इति क्वचित्पुस्तकेऽधिकम्.

अन्यथाप्रातरेव तत्रमृदादिप्रतिमायाविसर्जनपूर्वकंजलादौत्यागः परंपरयापूजितायाधातुप्रतिमायास्तु घटादिस्थानादुत्तिष्ठेत्यादिमन्त्रैरुत्थापनमात्रंकार्यम् नतुविसर्जनम् यद्दिनेविसर्जनंतत्रैवनियमत्यागस्यौचित्यात् विसर्जनोत्तरंतद्दिनेएवपारणंकार्यम् अन्येतु सत्यपिदशम्यांविसर्जनविधौनवम्यामेवपारणंकार्यम् नवम्यांपारणंकुर्यात् दशम्यामभिषेकंचकृत्वामूर्तिंविसर्जयेदित्यादिवचनादित्याहुः अत्रैवंव्यवस्था प्रथमदिनेस्वल्पाष्टम्यायुक्तानवमीद्वितीयदिनेपारणपर्याप्तनवम्यायुक्तादशमीतत्परदिनेश्रवणयुक्ताविसर्जनार्हादशमी तत्राष्टमीनवम्युपवासयोःप्रथमदिनेसिद्धत्वादवशिष्टनवम्यांपारणमवशिष्टदशम्यांविसर्जनम् यदातुअवशिष्टनवमीदिनेएवदशमीश्रवणयुक्ताविसर्जनार्हातदा विसर्जनोत्तरंपारणम् यदापूर्वदिनेषष्टिदण्डाष्टमीपरदिनेष्टमीशेषयुतानवमीतत्परदिनेनवमीशेषयुतादशमीतदानवम्यायुक्तदशम्यामेवविसर्जनोत्तरंपारणा अथनवमीषष्टिदण्डा द्वितीयदिनेनवमीशेषयुक्तादशमीतत्रापिनवम्यायुक्तदशम्यामेवविसर्जनपारणे यदातु अष्टमीनवमीदशम्यस्तिस्रोपितिथयःसूर्योदयमारभ्यास्तमयपर्यन्तमखण्डास्तत्तत्कृत्यपर्याप्तास्तदा दाक्षिणात्यानांनवम्यामेवपारणाचारान्नवम्यामेवपारणविसर्जने येषांदशम्यामेवाचारस्तेषांतदुभयंदशम्यामेव अथविजयादशमीसापरदिनेएवापराह्णव्याप्तौपरा दिनद्वयेपराह्णव्याप्तौदिनद्वयेपिश्रवणयोगेसत्यसतिवापूर्वा एवंदिनद्वयेऽपराह्णव्याप्त्यभावेपि श्रवणयोगसत्त्वासत्त्वयोःपूर्वैव दिनद्वयेपराह्णव्याप्त्यव्याप्त्योरेकतरदिनेश्रवणयोगेयद्दिनेश्रवणयोगःसैवग्राह्या एवमपराह्णैकदेशव्याप्तावूह्यम् यदापूर्वदिनेएवापराह्णव्याप्तापरदिनेचश्रवणयोगाभावःतदापिपूर्वैव यदातुपूर्वदिनेएवापराह्णव्यापिनीपरदिनेचमुहूर्तत्रयादिव्यापिनीअपराह्णात्पूर्वमेवसमाप्तापरत्रैवश्रवणयोगवतीतदापरैव अपराह्णेदशम्यभावेपि यांतिथिंसमनुप्राप्यउदयंयातिभास्करइत्यादिसाकल्यवचनैःश्रवणयुक्तायाग्राह्यायाऔदयिकस्वल्पदशम्याःकर्मकालेसत्वापादनात् सिन्धौतुइदं परदिनेपराह्णकालेश्रवणसत्वेएव श्रवणस्याप्यपराह्णात्पूर्वमेवसमाप्तौतुपूर्वैवेत्युक्तम् युक्तंचैतत् यदापरदिनेएवापराह्णव्याप्तिःपूर्वदिनेएवापराह्णात्परत्रसायाह्नादौश्रवणयोगस्तदातुपरैवग्राह्येतिममप्रतिभाति अत्रापराजितापूजनंसीमोल्लङ्घनंशमीपूजनंदेशान्तरयात्रार्थिनांप्रस्थानंचविहितम् तत्पूजाप्रकारस्तु अपराह्णे ग्रामादीशान्यांदिशिगत्वाशुचिदेशेभुवमुपलिप्यचन्दनादिनाष्टदलमालिख्यममसकुटुम्बस्यक्षेमसिद्ध्यर्थंअपराजितापूजनंकरिष्येइतिसंकल्प्य मध्येअपराजितायै नमइत्यपराजितामावाह्यतद्दक्षिणेक्रियाशक्त्यैनमइतिजयां वामतःउमायैनमइतिविजयांचावाह्यअपराजितायैनमःजयायैनमः विजयायैनमःइतिनाममन्त्रैःषोडशोपचारपूजांकृत्वाप्रार्थयेत् इमांपूजांमयादेवियथाशक्तिनिवेदिताम्। रक्षार्थंतुसमादायव्रजस्वस्थानमुत्तमम् १ इति अथराज्ञःसंकल्पेयात्रायांविजयसिद्ध्यर्थमितिविशेषः पूजान-

विजयादशमी.

अपराजिताशमीपूजनादि.

मस्कारान्ते हारेणतुविचित्रेणभास्वत्कनकमेखला। अपराजिताभद्ररताकरोतुविजयंमम
१ इत्यादिमन्त्रैर्विजयंप्रार्थ्यपूर्ववद्विसृजेदितिसंक्षेपः ततःसर्वेजनाःग्रामाद्बहिरीशानदि-
गवस्थितांशमींगत्वापूजयेयुः सीमोल्लङ्घनंतुशमीपूजनात्पूर्वंपश्चाद्वाकार्यम् राजातुअश्वमा-
रुह्यसहपुरोहितःसामात्यःशमीमूलंगत्वावाहनादवरुह्यस्वस्तिवाचनपूर्वकंशमींसंपूज्यका-
र्योद्देशानमात्यैःसहसंवदन्प्रदक्षिणांकुर्यात् पूजाप्रकारस्तु ममदुष्कृतामङ्गलादिनिरासा-
र्थंक्षेमार्थयात्रायांविजयार्थंचशमीपूजांकरिष्ये शम्यलाभेअश्मन्तकवृक्षपूजांकरिष्येइति-
संकल्पः राजातुशमीमूलेदिक्पालपूजांवास्तुदेवतापूजांचकुर्यात् अमङ्गलानांशमनींशम-
नींदुष्कृतस्यच। दुःस्वप्रणाशिनींधन्यांप्रपद्येहंशमींशुभाम् १ इतिपूजामन्त्रः पूजान्ते शमी-
शमयतेपापंशमीलोहितकण्टका। धरित्र्यर्जुनबाणानांरामस्यप्रियवादिनी १ करिष्य-
माणयात्रायांयथाकालंसुखंमया। तत्रनिर्विघ्नकर्त्रीत्वंभवश्रीरामपूजिते २ इतिप्रार्थयेत्
अश्मन्तकपूजने अश्मन्तकमहावृक्षमहादोषनिवारण। इष्टानांदर्शनंदेहिशत्रूणांचवि-
नाशनम् १ इतिप्रार्थयेत् राजाशत्रोर्मूर्तिंकृत्वाशस्त्रेणविध्येत् प्राकृताःशमीशाखाश्छि-
त्त्वाआनयन्तितन्निर्मूलम् गृहीत्वासाक्षतामार्द्राशमीमूलगतांमृदम्। गीतवादित्रनि-
र्घोषैरानयेत्स्वगृहंप्रति १ ततोभूषणवस्त्रादिधारयेत्स्वजनैःसह। नीराज्यमानःपुण्याभि-
र्युवतीभिःसुमङ्गलम् २ इति अत्रदेशान्तरंजिगमिषुभिर्विजयमुहूर्तेचन्द्राद्यानुकूल्याभावे-

विजयमुहूर्तः.

पिप्रयाणंकार्यम् तत्रविजयमुहूर्तोद्विविधः ईषत्संध्यामतिक्रम्यकिं-
चिदुद्भिन्नतारकः। विजयोनामकालोयंसर्वकार्यार्थसाधकः १ इत्येकः एकादशोमुहू-
र्तोपिविजयःपरिकीर्तितः। तस्मिन्सर्वैर्विधातव्यायात्राविजयकाङ्क्षिभिः १ इत्यपरः
उक्तद्वयान्यतरमुहूर्तेदशमीयुक्तेप्रस्थानंकार्यंनत्वेकादशीयुक्ते आश्वयुक्शुक्लदशमीवि-
जयाख्याखिलेशुभा। प्रयाणेतुविशेषेणकिंपुनःश्रवणान्विता १ इतिज्योतिर्ग्रन्थोक्ते-
रन्यान्यपिकर्माणिमासविशेषानिरपेक्षाण्यत्रचन्द्राद्यनुकूल्याभावेप्यनुष्ठेयानि मासवि-
शेषविहितानितुचूडाकर्मविष्णवादिदेवताप्रतिष्ठादीनिनकुर्यात् राज्ञांपट्टाभिषेकेनवमी-
विद्धादशमीश्रवणयुतापिनग्राह्याकिंत्वौदयिक्येवग्राह्या आश्विनस्यशुक्लांदशमीमेकाद-
शींपूर्णमासींवारभ्यमुहूर्तावशिष्टायांरात्रौतीर्थादौगत्वाप्रत्यहंमासपर्यन्तंकार्तिकस्नानं
कार्यम् तत्प्रकारः विष्णुंस्मृत्वादेशकालौसंकीर्त्य नमःकमलनाभायनमस्तेजलशायिने।

कार्तिकस्नानम्.

नमस्तेस्तुहृषीकेशगृहाणार्घ्यंनमोस्तुते १ इत्यर्घ्यंदत्त्वा कार्तिकेऽहंक-
रिष्यामिप्रातःस्नानंजनार्दन। प्रीत्यर्थंतवदेवेशदामोदरमयासह १ ध्यात्वाहंत्वांचदे-
वेशजलेस्मिन्स्नातुमुद्यतः। तवप्रसादात्पापंमेदामोदरविनश्यतु २ इतिमन्त्राभ्यांस्ना-
त्वापुनरर्घ्यौद्वौदद्यात् तत्रमन्त्रौ नित्यनैमित्तिकेकृष्णकार्तिकेपापनाशने। गृहाणार्घ्यंम-
यादत्तंराधयासहितोहरे १ व्रतिनःकार्तिकेमासिस्नातस्यविधिवन्मम। गृहाणार्घ्यंम-
यादत्तंराधयासहितोहरे २ कुरुक्षेत्रगङ्गापुष्करादितीर्थविशेषेणफलविशेषः अथान्यो-

पिविशेषः कार्तिकंसकलंमासंनित्यस्नायीजितेन्द्रियः । जपन्हविष्यभुग्दान्तःसर्वपा-
पैःप्रमुच्यते १ स्मृत्वाभागीरथींविष्णुंशिवंसूर्यंजलेविशेत् । नाभिमात्रेजलेतिष्ठन्व्रती
स्नायाद्यथाविधि २ इदंकार्तिकस्नानंप्रातःस्नानंप्रातःसंध्यांचकृत्वाकार्यम् ताभ्यांवि-
नेतरकर्मानधिकारात् यद्यपिप्रातःसंध्यायाःसूर्योदयेसमाप्तिस्तथाप्यत्रवचनबलादुद-
यात्पूर्वंसंध्यांसमाप्यकार्तिकस्नानंकार्यमितिनिर्णयसिन्धौउक्तम् नैवंग्रन्थान्तरेदृश्यते
एवंमासस्नानाशक्तौत्र्यहंस्नायात् । अन्येषामपिकार्तिकमासव्रतानामत्रैवारम्भः ता-
नियथा तुलसीदललक्षेणकार्तिकेयोर्चयेद्धरिम् । पत्रेपत्रेमुनिश्रेष्ठमौक्तिकंलभतेफ-

कार्तिकव्रतानि.

लम् १ तुलसीमञ्जरीभिर्हरिहरार्चनेमुक्तिःफलम् रोपणपालनस्प-
र्शैःपापक्षयः तुलसीछायायांश्राद्धात्पितृतृप्तिः तुलसीशोभितगृहेतीर्थरूपेयमकिंकरा
नायान्तिइत्यादितुलसीमाहात्म्यम् एवंधात्रीमाहात्म्यमपि कार्तिकेधात्रिवृक्षाधश्चि-
त्रान्नैस्तोषयेद्धरिम् । ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्यास्वयंभुञ्जीतवन्धुभिः १ धात्रीछायासु
श्राद्धंधात्रीपत्रैःफलैश्चहरिपूजनंचमहाफलम् देवर्षिसर्वयज्ञतीर्थानांधात्रीवृक्षेनिवासो-
क्तेः अत्रैवहरिजागरविधिः जागरंकार्तिकेमासियःकुर्यादरुणोदये । दामोदराग्रेसे-
नानीर्गोसहस्रफलंलभेत् १ शिवविष्णुगृहाभावेसर्वदेवालयेष्वपि । कुर्यादश्वत्थमूले-
षुतुलसीनांवनेष्वपि २ विष्णुनामप्रवन्धानियोगायाद्विष्णुसंनिधौ । गोसहस्रप्रदान-
स्यफलमाप्नोतिमानवः ३ वाद्यकृत्पुरुषश्चापिवाजपेयफलंलभेत् । सर्वतीर्थावगाहोत्थं
नर्तकःफलमाप्नुयात् ४ सर्वमेतल्लभेत्पुण्यंतेषांतुद्रव्यदःपुमान् । अर्चनाद्दर्शनाद्वापित-
त्षडंशमवाप्नुयात् ५ इतिकौस्तुभे सर्वाभावेब्राह्मणानांविष्णुभक्तानांवाश्वत्थवटयो-
र्वासेवनंकुर्यादितितत्रैव सरोरुहाणितुलसीमालतीमुनिपुष्पकम् । कार्तिकेविहितान्येवं
दीपदानंचपञ्चमम् १ कार्तिकेमासोपवासोवानप्रस्थयतिविधवाभिःकार्यः गृहस्थैर्नकार्यः
कृच्छ्रंवाप्यतिकृच्छ्रंवाप्राजापत्यमथापिवा । एकरात्रंव्रतंकुर्यात्त्रिरात्रव्रतमेववा १ शा-
कहारंपयोहारंफलाहारमथापिवा । चरेद्यवान्नाहारंवासंप्राप्तेकार्तिकेव्रती २ अथका-
र्तिकेवर्ज्यानि पलाण्डुलशुनहिङ्गुछत्राकगृञ्जनमूलकालाबुशिग्रुवृन्ताककूष्माण्डबृहती-
फलकलिङ्गकपित्थतैललवणशाकद्विपाचितान्नपर्युषितान्नदग्धान्नानिमाषमुद्गमसूरचण-

कार्तिकेवर्ज्यानि.

ककुलित्थनिष्पावाढक्यादिद्विदलानिचवर्जयेत् सप्तम्यांधात्रीफलं
तिलांश्चाष्टम्यां नारिकेरंरविवारे धात्रीफलंसर्वदावर्ज्यम् कांस्यपात्रभोजनवर्जनव्रतेकां-
स्यपात्रंघृतपूर्णंदद्यात् मधुत्यागेघृतपायसशर्करादानंसमाप्तौकार्यम् तैलत्यागेतिलदा-
नम् कार्तिकेमौनभोजीसतिलांघण्टांदद्यात् स्वर्णयुतानिमाषयुतानित्रिंशत्कूष्माण्डा-
न्यत्रमासेदद्यात् कार्तिकेकांस्यभोजीकृमिभुक् फलवर्जनेफलंरसत्यागेरसोधान्यत्या-
गेधान्यानिदेयानि सर्वत्रगोदानंवा एकतःसर्वदानानिदीपदानंतथैकतः । कार्तिकेदीप-
दानस्यकलांनार्हन्तिषोडशीम् १ एतावद्व्रतासंभवेचातुर्मास्यव्रतासंभवेवाकार्तिकेकिं-

चिद्व्रतमवश्यंकार्यम् अव्रतःकार्तिकोयेषांगतोमूढधियामिह । तेषांपुण्यस्यलेशोऽपिन-भवेत्सूकरात्मनाम् १ इत्युक्तेः शालग्रामादिदेवताग्रेस्वस्तिकमण्डलादिकंरङ्गवल्ल्यादि-नाकरोतिसास्वर्गादिफलंभुक्त्वासप्तजन्मसुवैधव्यंनाप्नोति कार्तिकेपुराणेतिहासश्रव-णारम्भसमाप्तीविहिते तत्प्रकारः ब्राह्मणंवाचकंकुर्यान्नान्यवर्णजमादरात् । श्रावये-

पुराणादिश्रवणम्.

च्चतुरोवर्णान्कृत्वाब्राह्मणमग्रतः १ विस्पष्टमद्रुतंशान्तंस्पष्टाक्षरपदं तथा । कलास्वरसमायुक्तंरसभावसमन्वितम् २ ब्राह्मणादिषुसर्वेषुग्रन्थार्थंचार्पयेन्नृप । यएवंवाचयेद्राजन्सविप्रोव्यासउच्यते ३ समाप्तेषुपुराणेषुशक्त्यातंतर्पयेन्नृप । वाचकः पूजितोयेनप्रसन्नास्तस्यदेवताः ४ श्राद्धेयस्यद्विजोभुङ्क्तेवाचकःश्रद्धयान्वितः । भवन्ति पितरस्तस्यतृप्तावर्षशतंनृप ५ इति कार्तिकस्नानकालेऽभिलाषाष्टकंकाशीखण्डोक्तंपु-त्रकामेनपठितव्यम् अत्रैवदुग्धव्रतंसमर्प्यदुग्धदानंकृत्वाद्विदलव्रतंसंकल्पयेत् अत्रोत्प-त्तौयेषांदलद्वयंदृश्यतेतेवर्जनीयाइत्येके अन्येत्वेवंलक्षणायांवचनाभावात्स्वरूपतोयेषां द्विदलंदृश्यतेतेवर्ज्यानतुअन्येनापिपत्रपुष्पादिकमित्याहुः एवमन्यान्यपिताम्बूलकेश-कर्तनादिवर्जनरूपाणिव्रतानिज्ञेयानि अत्राकाशदीपउक्तः सूर्यास्तेगृहाददूरेपुरुषप्रमा-णयज्ञियकाष्ठंभूमौनिखन्यतस्यमूर्ध्निअष्टदलाद्याकृतिनिर्मितेदीपयन्त्रेमध्येमुख्यदीपंस-

आकाशदीपः.

मंततोष्टावितिसंस्थाप्यनिवेदयेत् दामोदरायनभसितुलायांदोलयासह । प्रदीपंतेप्रयच्छामिनमोऽनन्तायवेधसे १ इतिमन्त्रः एवंमासमाकाशदीपदानान्महा-श्रीप्राप्तिः आश्विनपौर्णमास्यांकोजागरव्रतम् सापूर्वत्रैवनिशीथव्याप्तौपूर्वाउत्तरदिनेएव दिनद्वयेपिवानिशीथव्याप्तौदिनद्वयेनिशीथास्पर्शेवाउत्तरैव केचित्पूर्वदिनेनिशीथव्या-

कोजागरी.

प्तिरेवपरदिनेप्रदोषव्याप्तिरेवतदापरेत्याहुः अत्रलक्ष्मीन्द्रयोःपूजनंजा-गरणमक्षक्रीडाचविहिता तत्रपद्मासनस्थांलक्ष्मींध्यात्वाक्षतपुञ्जेॐलक्ष्म्यैनमइत्यावाह-नादिषोडशोपचारैःसंपूज्य नमस्तेसर्वदेवानांवरदासिहरिप्रिये । यागतिस्त्वत्प्रपन्ना-नांसामेभूयात्त्वदर्चनात् १ इतिपुष्पांजलिंदत्त्वानमेत् चतुर्दन्तसमारूढोवज्रपाणिःपु-रन्दरः । शचीपतिश्चध्यातव्योनानाभरणभूषितः १ इतिध्यात्वाक्षतपुञ्जादाविन्द्रा-यनमइतिसंपूज्य विचित्रैरावतस्थायभास्वत्कुलिशपाणये । पौलोम्यालिङ्गिताङ्गायस-हस्राक्षायतेनमः १ इतिपुष्पाञ्जलिंदत्त्वानमेत् नारिकेलोदकंपीत्वाअक्षक्रीडांसमार-भेत् । निशीथेवरदालक्ष्मीःकोजागर्तीतिभाषिणी १ तस्मैवित्तंप्रयच्छामिअक्षैःक्रीडां करोतियः । नारिकेलान्पृथुकांश्चदेवेभ्यःपितृभ्यःसमर्प्यबन्धुभिःसहस्वयंभक्षयेत् अ-स्यामेवाश्वयुजीकर्माश्वलायनैःकार्यम् तच्चपर्वद्वयेपूर्वाह्णसंधौशेषपर्वणिप्रकृतीष्टिंकृत्वा कार्यम् अपराह्णसंधौविकृतिमिमांकृत्वाप्रकृतेरन्वाधानम् तत्प्रयोगोऽन्यत्रज्ञेयः अथा-ग्रयणकालः आश्विनकार्तिकयोःपौर्णमास्याममावास्यायांवाशुक्लपक्षगतकृत्तिकादिवि-

आग्रयणम्.

शाखान्तनक्षत्रेषुशुक्लपक्षस्थरेवत्यांवाव्रीह्याग्रयणम् एवंश्रावणभाद्रप-

दयोरुक्तेषुपर्वसुनक्षत्रेषु श्यामाकाग्रयणम् चैत्रवैशाखयोःपर्वादिषुयवाग्रयणम् तत्र पौर्णमासीपर्वणिसंगवात्पूर्वसंधौपूर्वदिनेआग्रयणंकृत्वाप्रकृत्यन्वाधानम् मध्याह्नात्पर-त्रसंधौसंधिदिनेआग्रयणंकृत्वाप्रकृत्यन्वाधानम् मध्याह्नेसंगवादूर्ध्वंमध्याह्नात्पूर्वत्रवासं-धौसंधिदिनेआग्रयणेष्टिंकृत्वाप्रकृतीष्टिः सद्यः परदिनेवाकार्या दर्शेतुपूर्वाह्णेऽपराह्णेवा संधौयथाकालंदर्शेष्टिंकृत्वाप्रतिपन्मध्येआग्रयणेष्टिःकार्या एवंनक्षत्राग्रयणपक्षेपिपौ-र्णमासेष्टेःप्राक्दर्शेष्टेःपरंयथाभवेत्तथाआग्रयणंकार्यम् तथाचदीपिका दर्शेष्ट्याःपरमु-क्तमाग्रयणंप्राक्पौर्णमासाच्चतदिति यद्यपिअथोपूर्वाह्णपर्वक्षयइत्युपक्रमात्पूर्वाह्णसंधावे-वायंक्रमइतिहेमाद्रिसिद्धान्तानुसारिदीपिकामतं तथापिसर्वावस्थेसंधावित्थमेवक्रमइ-तिकौस्तुभसिद्धान्तानुसार्यत्रत्यसिद्धान्तोज्ञेयः अत्रपक्षेअथोपदंचार्थेयोज्यम् पूर्वाह्णे पर्वक्षयेचेत्यर्थः इत्थंचकृष्णपक्षेनभवतीतिसिद्धम् एतद्दीपिकाकारमतममावास्यापर्वण्या-ग्रयणविधानस्याखण्डदर्शेवैयर्थ्यापत्त्यानयुक्तमितिगृह्याग्निसागरोक्तिर्नसमीचीनाप्रति-भाति विकृत्यन्तराणांखण्डपर्वणिप्रकृत्युत्तरंप्रतिपद्यनुष्ठानेपिपर्वानुग्रहसंमतिवद्-खण्डदर्शेपिप्रतिपदिक्रियमाणाग्रयणस्यदर्शपर्वानुग्रहसंमतिसंभवात् खण्डदर्शेदर्शपर्व-विधानसार्थक्यसंभवाच्चेतिदिक् श्रावणादौश्यामाकाग्रयणंनकृतंचेच्छरदिव्रीह्याग्रयणे-नसमानतन्त्रंकार्यम् तत्रस्मार्तेव्रीह्याग्रयणंश्यामाकाग्रयणंचतन्त्रेणकरिष्यइतिसंकल्प्ये-न्द्राग्निविश्वेदेवार्थमष्टौव्रीहिमुष्टीन्निरूप्यशूर्पान्तरेश्यामाकान्सोमायनाम्नानिरूप्यपुनः प्रथमशूर्पेद्यावापृथिव्यर्थंव्रीहिनिर्वापः एवंहोमेपिविश्वेदेवहोमात्परंसौम्यश्यामाकचरुं हुत्वाद्यावापृथिवीहोमः आश्विनपौर्णमास्यामपराह्णादिसंधावाग्रयणेक्रियमाणेआश्व-युजीकर्मणापिसमानतन्त्रताकार्या तथाचजीर्णव्रीहिचरुर्नवव्रीहिचरुर्नवश्यामाक-चरुश्चेतिस्थालीत्रयेचरुत्रयंपूर्वाह्णादिसंधौतुसंधिदिनेप्रकृतियागोत्तरमाश्वयुजीपूर्वदिने संधिदिनेवाप्रकृतियागात्पूर्वमाग्रयणइतिकालैक्याभावान्नैकतन्त्रता श्यामाकचर्वसंभ-वेश्यामाकतृणैःप्रस्तरंकृत्वास्रुवादुत्तरतआस्तीर्य तत्रस्रुचोनिधानंतावतैवश्यामाकाग्र-यणसिद्धिरितिवृत्तिकृन्नारायणः यवाग्रयणंतुकृताकृतं व्रीह्याग्रयणस्यवसन्तपर्यन्तंगौ-णकालः यवाग्रयणस्यवर्षर्तुपर्यन्तम् अनापदिगौणकालेकुर्वन्कालातिपत्तिप्रायश्चित्त-पूर्वमाग्रयणंकुर्यात् आपदिगौणकालेकुर्वन्प्रायश्चित्तंनकुर्यात् गौणकालेप्यतिक्रान्तेवै-श्वानरेष्टिंप्रायश्चित्तंकृत्वातिक्रान्ताग्रयणंकुर्यात् स्मार्तेतु वैश्वानरदेवताकःस्थालीपा-कोग्राह्यः यएवाहिताग्नेःपुरोडाशास्तएवौपासनाग्निमतश्चरवइत्युक्तेः प्रथमाग्रयणस्यश-रदत्ययेविभ्रष्टेष्टितद्देवताकस्थालीपाकंवाकृत्वाऽऽगामिमुख्यकालेप्रथमाग्रयणंकार्यम् गौणकालेप्रथमाग्रयणंनभवति अनारब्धानांदर्शपूर्णमासाग्रयणादीनांप्रायश्चित्तवि-कल्पाद्विभ्रष्टेष्टिरपिविकल्पिताज्ञेया आग्रयणमकृत्वाकिमपिनवोत्पन्नंसस्यंनभक्षणीयम् अकृताग्रयणोऽश्नीयान्नवान्नंयदिवैनरः । वैश्वानरायकर्तव्यश्चरुःपूर्णाहुतिस्तुवा १ यद्वा

समिन्द्रायेतिशतवारंजपेन्मनुम्। अथाग्रयणानुकल्पाः पृथगाग्रयणप्रयोगाशक्तौप्रकृतीष्टिसमानतन्त्राग्रयणप्रयोगः तत्रपौर्णमासेष्ट्यासमानतन्त्रत्वेआदावाग्रयणप्रधानंपश्चात्प्राकृतप्रधानम् दर्शेष्ट्यैकतन्त्रत्वेपूर्वंदर्शेष्टिप्रधानयागः पश्चादाग्रयणप्रधानयागः अन्यत्पूर्वोत्तराङ्गजातमाग्रयणंविकृतिसंबन्ध्येवकार्यम् विरोधे वैकृतंतन्त्रमितिसिद्धान्तात् एतदसंभवेनवश्यामाकव्रीहियवैःपुरोडाशंकृत्वादर्शपूर्णमासौकुर्यात् यद्वानवव्रीह्यादिभिरग्निहोत्रहोमंकुर्यात् अथवा नवान्नान्यग्निहोत्र्यागवाखादयित्वातस्याःपयसाग्निहोत्रंजुहुयात् यद्वानवान्नेनब्राह्मणान्भोजयेदितिसंक्षेपः इदं मलमासेनकार्यम् गुर्वाद्यस्तेपिनकार्यमितिकेचित् जीर्णधान्यालाभेतुमलमासादौकार्यम् अस्यामेवपौर्णमास्यांज्येष्ठापत्यनीराजनादिकंपरविद्धायांकार्यम् आश्विनकृष्णचतुर्थीकरकचतुर्थीसाचन्द्रोदयव्यापिनीग्राह्या दिनद्वयेतद्व्याप्त्यादौसंकष्टचतुर्थीवन्निर्णयः कृष्णाष्टम्यांराधाकुण्डेस्नानंमथुरामण्डलवासिभिःकार्यम् सारुणोदयव्यापिनी तदभावेसूर्योदयव्यापिनीग्राह्या आश्विनकृष्णद्वादशीगोवत्सद्वादशीसाप्रदोषव्यापिनी ग्राह्या दिनद्वयेतदव्याप्तौपरा सायंकालाख्यगौणकालेसत्वात् उभयत्रतद्व्याप्तौपूर्वेतिबहवः परेतिकेचित् अत्रवत्सतुल्यवर्णांसवत्सांपयस्विनींगांसंपूज्यगोःपादेताम्रपात्रेणार्घ्यंदद्यात् तत्रमन्त्रः क्षीरोदार्णवसंभूतेसुरासुरनमस्कृते । सर्वदेवमये मातर्गृहाणार्घ्यंनमोस्तुते १ ततोमाषादिवटकान्गोग्रासार्थंदत्त्वाप्रार्थयेत् सर्वदेवमये देविसर्वदेवैरलंकृते। मातर्ममाभिलषितंसफलंकुरुनन्दिनि १ तद्दिनेतैलपक्वंस्थालीपक्वंगोक्षीरंगोघृतंगोदधितक्रंचवर्जयेत् नक्तंमाषान्नभोजनंभूशय्याब्रह्मचर्यंचकार्यम् इमामेवद्वादशीमारभ्यपञ्चसुदिनेषुपूर्वरात्रेनीराजनविधिर्नारदेनोक्तः नीराजयेयुर्देवांश्चविप्रान्गाश्चतुरंगमान् । ज्येष्ठान्श्रेष्ठान्जघन्यांश्चमातृमुख्याश्चयोषितः १ इति त्रयोदश्यामपमृत्युनाशार्थंयमायनिशामुखेबहिर्दीपोदेयः इमामेवत्रयोदशीमारभ्यगोत्रिरात्रव्रतमुक्तम् तत्प्रयोगःकौस्तुभे आश्विनकृष्णचतुर्दश्यांचन्द्रोदयव्यापिन्यांनरकभीरुभिस्तिलतैलेनाभ्यङ्गस्नानंकार्यम् अत्रराज्यन्त्ययाममारभ्यारुणोदयावधिस्ततश्चन्द्रोदयावधिस्ततःसूर्योदयावधिरितिकालत्रयेपूर्वपूर्वो जघन्यउत्तरोत्तरःश्रेष्ठः अतश्चन्द्रोदयोत्तरोमुख्यःकालःप्रातःकालोगौणः तत्रपूर्वदिनेएवचन्द्रोदयव्याप्तौपूर्वा परत्रैवतद्व्याप्तौपरा अस्मिन्पक्षेतद्दिनेऽस्तमयादिकालेविहितमुल्कादानदीपदानादिकंतत्कालेचतुर्दश्यभावेपिकार्यम् दिनद्वयेचन्द्रोदयव्याप्तौपूर्वा दिनद्वये चन्द्रोदयाव्याप्तौपक्षत्रयंसंभवति पूर्वत्रचन्द्रोदयोत्तरमुषःकालंसूर्योदयंचव्याप्यप्रवृत्ता चतुर्दशीपरत्रचन्द्रोदयात्पूर्वंसमाप्ता यथात्रयोदशीघट्यः ५८ पलानि ५० चतुर्दशी ५७ अस्मिन्प्रथमपक्षेउषःकालैकदेशेचतुर्दशीयुक्तेऽभ्यङ्गस्नानंकार्यम् अथपूर्वत्रसूर्योदयमात्रंव्याप्यप्रवृत्तापरत्रचन्द्रोदयात्पूर्वंसमाप्ता अथवासूर्योदयास्पर्शेनक्षयएवचतु-

आग्रयणानुकल्पाः. गोवत्सद्वादशी. नरकचतुर्दशी.

र्दश्याः यथात्रयोदशी ५९ पलानि ५९ चतुर्दशी ५७ यथावा त्रयोदशी २ तद्दिने चतुर्दशी ५४ अत्रपक्षद्वयेपरत्रचन्द्रोदयेभ्यङ्गस्नानम् चतुर्थयामादिजघन्यकालेचतुर्दशीव्याप्तिसत्वात् एतत्पक्षद्वयेकेचिदरुणोदयात्पूर्वमपिचतुर्दशीमध्येएवस्नानंकार्यमितिवदन्ति अपरेत्वरुणोदयोत्तरंचन्द्रोदयादिकालेऽमावास्यादियुक्तेपिस्नानमितिवदन्ति यत्तुचतुर्दशीक्षयेपूर्वेत्रत्रयोदश्यांचन्द्रोदयेस्नानमित्याहुस्तदयुक्तम् अत्राभ्यङ्गस्नानेविशेषः सीतालोष्ठसमायुक्तसकण्टकदलान्वित । हरपापमपामार्गभ्राम्यमाणः पुनःपुनः १ इतिमन्त्रेणलाङ्गलोद्धृतलोष्ठयुतापामार्गतुम्बीचक्रमर्दनशाखानांस्नानमध्ये त्रिवारंभ्रामणंकार्यम् अभ्यङ्गस्नानोत्तरंतिलकादिकृत्वाकार्तिकस्नानंकार्यम् उक्तकालेषुस्नानासंभवेसूर्योदयोत्तरंगौणकालेपियत्यादिभिरप्यवश्यमभ्यङ्गस्नानंकार्यम् कार्तिकस्नानोत्तरंयमतर्पणंकार्यम् तद्यथा यमायनमः यमंतर्पयामीत्युक्त्वातिलमिश्रान् त्रीनञ्जलीन्सव्येनापसव्येनवादेवतीर्थेनपितृतीर्थेनवा दक्षिणामुखोदद्यात् एवमग्रेपि

यमतर्पणम्. धर्मराजाय० मृत्यवे० अन्तकाय० वैवस्वताय० कालाय० सर्वभूतक्षयाय० औदुम्बराय० दध्नाय० नीलाय० परमेष्ठिने० वृकोदराय० चित्राय० चित्रगुप्ताय० जीवत्पितृकस्तुयवैर्देवतीर्थेनसव्येनकुर्यात् ततःप्रदोषसमयेदीपान्दद्यान्मनोहरान् । देवालयेमठेवापिप्राकारोद्यानवीथिषु १ गोवाजिहस्तिशालायामेवंघस्त्रत्रयेपिच । तुलासंस्थेसहस्रांशौप्रदोषेभूतदर्शयोः २ उल्काहस्तानराःकुर्युःपितॄणांमार्गदर्शनम् । तत्रदानमन्त्रः अग्निदग्धाश्चयेजीवायेप्यदग्धाःकुलेमम । उज्ज्वलज्ज्योतिषादग्धास्तेयान्तुपरमांगतिम् १ यमलोकंपरित्यज्यआगतायेमहालये । उज्ज्वलज्ज्योतिषावर्त्मप्रपश्यन्तुव्रजन्तुते २ अस्यांनक्तभोजनंमहाफलम् अथाश्विनामावास्यायांप्रातरभ्यङ्गःप्रदोषेदीपदानलक्ष्मीपूजनादिविहितम् तत्रसूर्योदयंव्याप्यास्तोत्तरंघटिकाधिकरात्रिव्यापिनिदर्शेसतिनसंदेहः अत्रप्रातरभ्यङ्गदेवपूजादिकंकृत्वापराह्णेपार्वणश्राद्धंकृत्वाप्रदोषसमयेदीपदानोल्काप्रदर्शनलक्ष्मीपूजनानिकृत्वाभोजनंकार्य-

लक्ष्मीपूजनादि. म् अत्रदर्शेबालवृद्धादिभिन्नैर्दिवानभोक्तव्यं रात्रौभोक्तव्यमितिविशेषोवाचनिकः तथाचपरदिनेएवदिनद्वयेवाप्रदोषव्याप्तौपरा पूर्वत्रैवप्रदोषव्याप्तौलक्ष्मीपूजादौपूर्वा अभ्यङ्गस्नानादौपरा एवमुभयत्रप्रदोषव्याप्त्यभावेपि पुरुषार्थचिन्तामणौतुपूर्वत्रैवव्याप्तिरितिपक्षेपरत्रयामत्रयाधिकव्यापिदर्शेदर्शापेक्षयाप्रतिपद्वृद्धिसत्वेलक्ष्मीपूजादिकमपिपरत्रैवेत्युक्तम् एतन्मतेउभयत्रप्रदोषाव्याप्तिपक्षेपिपरत्रदर्शस्यसार्धयामत्रयाधिकव्यापित्वात्परैवयुक्तेतिभाति चतुर्दश्यादिदिनत्रयेपिदीपावलिसंज्ञके यत्रयत्राह्निस्वातीनक्षत्रयोगस्तस्यतस्यप्राशस्त्यातिशयः अस्यामेवनिशीथोत्तरंनगरस्त्रीभिःस्वगृहाङ्गणादलक्ष्मीनिःसारणंकार्यम् इतिश्रीमदनन्तोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचितेधर्मसिन्धुसारेद्वितीयपरिच्छेदेआश्विनमासकृत्यनिर्णयोद्देशःसमाप्तः

१० अथकार्तिकमासः वृश्चिकसंक्रान्तौपूर्वाःषोडशनाड्यःपुण्याःशेषंप्राग्वत् अथ-कार्तिकशुक्लप्रतिपत्कृत्यम् अत्राभ्यङ्गआवश्यकः एवंचचतुर्दश्यादिदिनत्रयेभ्यङ्गाद्युत्सव-स्याकरणेनरकादिदोषश्रवणात्करणेलक्ष्मीप्राप्त्यलक्ष्मीपरिहारादिफलश्रवणाच्चनित्य-काम्योभयरूपत्वम् अस्यांप्रतिपदिबलिपूजादीपोत्सवोगोक्रीडनंगोवर्धनपूजामार्गपा-लीबन्धनंवष्टिकाकर्षणंनववस्त्रादिधारणाद्युत्सवोद्यूतंनारीकर्तृकनीराजनंमङ्गलमालि-काचेत्येवमादीनिकृत्यानि तत्रयदिउदयंव्याप्यदशमुहूर्ताप्रतिपत्तदाचन्द्रदर्शनाभावा-च्चन्द्रदर्शनप्रयुक्तद्वितीयावेधनिषेधाप्रवृत्तेःसर्वकार्याणिपरप्रतिपद्येवभवन्ति इष्टिनिर्णय-

प्रतिपन्निर्णयः.

प्रकरणेत्रिमुहूर्ताद्वितीयाप्रवेशमात्रेणचन्द्रदर्शनमुक्तंतत्सूक्ष्मदर्शनाभिप्राय-म् अत्रतुस्थूलदर्शनमेवनिषेधप्रयोजकंतच्चषण्मुहूर्ताद्वितीयाप्रवेशएवेतिनविरोधइतिभाति यदिनवमुहूर्तानास्तितदाबलिपूजागोक्रीडागोवर्धनपूजामार्गपालीबन्धनवष्टिकाकर्ष-णानिपूर्वविद्धप्रतिपदिकार्याणि अभ्यङ्गनववस्त्रादिधारणद्यूतनारीकर्तृकनीराजनमङ्ग-लमालिकादीनिऔदयिकमुहूर्तव्यापिन्यामपिकार्याणि बलिपूजादेःकेनचिन्निमित्तेन पूर्वविद्धायामनुष्ठानासंभवेपरविद्धायामनुष्ठानंकार्यंनतुकर्मत्यागस्तिथ्यन्तरपरिग्रहोवा यथाबौधायनीयाद्यैःस्वस्वसूत्रोक्तानुष्ठानासंभवेआपस्तम्बीयादिसूत्रोक्तानुष्ठानंकार्यम् नतुकर्मलोपःशाखान्तरपरिग्रहोवातद्वदितिमाधवीयेस्पष्टम् तत्रराजापञ्चवर्णरंगैर्बलिं द्विभुजमालिख्यअन्यजनाःशुक्लतण्डुलैर्विरच्यपूजयेयुः तत्रमन्त्रः बलिराजनमस्तुभ्यं

बलिपूजादीपोत्सवादि.

विरोचनसुतप्रभो। भविष्येन्द्रसुराराातेपूजेयंप्रतिगृह्यताम् १ बलिमु-द्दिश्ययत्किंचिद्दानकरणेऽक्षय्यंविष्णुप्रीतिकरंतत् योयादृशेनभावेन तिष्ठत्यस्यांमुनीश्वर। हर्षदैन्यादिरूपेणतस्यवर्षंप्रयातिहि १ अस्यांद्यूतंप्रकर्त्तव्यंप्रभाते सर्वमानवैः। तस्मिन्द्यूतेजयोयस्यतस्यसंवत्सरंजयः २ विशेषवच्चभोक्तव्यंप्रशस्तैर्ब्रा-ह्मणैःसह। बलिराज्येदीपदानात्सदालक्ष्मीःस्थिराभवेत् ३ दीपैर्नीराजनादत्रसैषा दीपावलीस्मृता। बलिराज्यंसमासाद्ययैर्नदीपावलीकृता ४ तेषांगृहेकथंदीपाःप्रज्व-लिष्यन्तिकेशव। इत्यादि अत्रलक्ष्मीपूजाकुबेरपूजाचोक्ता लक्ष्मीर्यालोकपालानांधे-नुरूपेणसंस्थिता। घृतंवहतियज्ञार्थंममपापंव्यपोहतु १ अग्रतःसन्तुमेगावोगावोमेस-न्तुपृष्ठतः। गावोमेहृदयेसन्तुगवांमध्येवसाम्यहम् २ इतिमन्त्राभ्यांगवांसवत्सानांब-

गोगोवर्धनपूजा.

लीवर्दानांचपूजनंविभूषणंचकुर्यात्दोहनभारवहनादिकंवर्जयेत् अथ गोवर्धनपूजा मुख्यगोवर्धनसान्निध्येतस्यैवपूजा तदसान्निध्येगोमयेनान्नकूटेनवागोव-र्धनंकृत्वातत्सहितगोपालपूजाकार्या तत्रश्रीकृष्णप्रीत्यर्थंगोवर्धनपूजनगोपालपूजना-त्मकंमहोत्सवंकरिष्यइतिसंकल्प्य बलिराज्ञोद्वारपालोभवानद्यभवप्रभो। निजवाक्या-र्थनार्थायसगोवर्धनगोपते १ इतिमन्त्रेणसगोवर्धनंगोपालमावाह्यस्थापयेत् ततो गोपा-लमूर्तेविश्वेशशक्रोत्सवविभेदक। गोवर्धनकृतच्छत्रपूजांमेहरगोपते १ गोवर्धनधराधा-

रगोकुलत्राणकारक । विष्णुबाहुकृतच्छायगवांकोटिप्रदोभव २ इतिमन्त्राभ्यांश्री-गोपालगोवर्धनौषोडशोपचारैःपूजयेत् तत्रयथावैभवंमहानैवेद्योदेयः ततःतदङ्गत्वेनप्रत्यक्षधेनौमृद्धेनौवागोपूजांपूर्वोक्तमन्त्राभ्यांकृत्वाआगावोअग्मन्नितेवदन्त्वितिऋग्भ्यांगृहसिद्धचरुहोमःकार्यः ब्राह्मणेभ्योन्नगवादिदानंगोभ्यस्तृणदानंगिरयेबलिदानंच ततोगोविप्रहोमाग्निगिरिप्रदक्षिणासहचरीभिर्गोभिर्युतैःकार्या अथापराह्णेमार्गपालीबन्धनम् तत्रपूर्वस्यांदिशिकुशकाशमयरज्जुविशेषंयथाचारंकृत्वोच्चस्तम्भेवृक्षेचबध्वा मार्ग-

मार्गपाली-बन्धनादि.

पालिनमस्तेस्तुसर्वलोकसुखप्रदे । विधेयैःपुत्रदाराद्यैःपुनरेहिव्रतस्यमे १ इतिनमस्कृत्यप्रार्थ्यतदधोमार्गेणगोगजादिसहिताःविप्रराजादयः सर्वेगच्छेयुः एवंकाशादिमयींवष्टिकांदृढांकृत्वाएकतोराजपुत्राअन्यत्रहीनजातयोजयज्ञानार्थंकर्षयेयुः अत्रहीनजातिजयेराजजयः प्रातर्द्यूतंकार्यमित्युक्तम् एवंनारीभिर्नीराजनमपिप्रातरेवकार्यम् रात्रौगीतवाद्याद्युत्सवःकार्यः नवैर्वस्त्रैश्चसंपूज्याद्विजसंबन्धिबान्धवाइति अथद्वितीया यमोयमुनयापूर्वंभोजितःस्वगृहेस्वयम् । अतोयमद्वितीया

यमद्वितीया.

साप्रोक्तालोकेयुधिष्ठिर १ अस्यांनिजगृहेनभोक्तव्यंयत्नेनभगिनीहस्ताद्भोक्तव्यम् तेनधनधान्यसुखलाभः वस्त्रालंकरणैःसर्वाभगिन्यःपूज्याः स्वभगिन्यभावेमित्रादिभगिन्यःपूज्याः भगिन्याअपिभ्रातृपूजनेअवैधव्यंभ्रातुश्चिरजीवनंतदकरणे सप्तजन्मसुभ्रातृनाशः इयंपूर्वेद्युरेवापराह्णव्याप्तौपूर्वा उभयत्रव्याप्त्यव्याप्त्यादिपक्षान्तरेषुपरैव अस्यांयमुनास्नानमपराह्णेचित्रगुप्तयमदूतसहितयमपूजनंयमायार्घ्यदानंचविहितम् कार्तिकशुक्लषष्ठ्यांभौमयुतायांवह्निंसमभ्यर्च्यतत्प्रीत्यर्थंविप्रभोजनंकार्यम् कार्तिकशुक्लाष्टमीगोपाष्टमी अत्रगोपूजनगोप्रदक्षिणगवानुगमनैरिष्टकामावाप्तिः कार्तिकशुक्लनवम्यांमथुराप्रदक्षिणोक्ता इयंयुगादिरपि अस्यांपूर्वाह्णव्यापिन्यामपिण्डकंश्राद्धमुक्तम् अत्रविशेषोवैशाखप्रकरणेउक्तः एकादश्यादिदिनपञ्चकेभीष्मपञ्चकव्रतमुक्तम्

भीष्मपचकव्रतं.

तच्चशुद्धैकादश्यामारभ्यचतुर्दश्यविद्धौदयिकपौर्णमास्यांसमापनीयम् यदिशुद्धैकादश्यामारम्भेक्षयवशेनपौर्णमास्यांपञ्चदिनात्मकव्रतसमाप्तिर्नघटतेतदाविद्धैकादश्यामप्यारम्भः शुद्धैकादश्यामारम्भेपिदिनवृद्धिवशेनपरविद्धपौर्णमास्यांसमापनेयदिषड्दिनापत्तिस्तदाचतुर्दशीविद्धपूर्णिमायामपिसमाप्तिःकार्या व्रतप्रयोगःकौस्तुभादौज्ञेयः कार्तिकमासेएकादश्यादिपर्वणिचन्द्रताराादिबलान्वितेशिवविष्णुमन्त्रग्रहणादिरूपादीक्षाकर्तव्या कार्तिकेतुकृतादीक्षानृणांजन्मविमोचनीतिनारदोक्तेः तथात्रतुलसीकाष्ठमालाधारणमुक्तम् स्कान्दद्वारकामाहात्म्येविष्णुधर्मेच नि-

तुलसीकाष्ठ-मालाधारणं.

वेद्यकेशवेमालांतुलसीकाष्ठसंभवाम् । वहतेयोनरोभक्त्यातस्यनैवास्ति पातकम् १ तुलसीकाष्ठसंभूतेमालेकृष्णजनप्रिये । बिभर्मित्वामहंकण्ठे कुरुमांकृष्णवल्लभम् २ एवंसंप्रार्थ्यविधिवन्मालांकृष्णगलेर्पिताम् । धारयेत्कार्तिकेयोवै

सगच्छेद्वैष्णवंपदम् ३ इतिनिर्णयसिन्धौस्पष्टम् यत्तुतत्रैवमालाधारणप्रकरणान्तेसर्वपु-
स्तकेष्वदृश्यमानमपि अत्रमूलंचिन्त्यमितिवाक्यं क्वचिन्निर्णयसिन्धुपुस्तकेदृश्यते त-
स्यमालाधारणविधिवाक्यानांनाप्रामाणिकत्वेतात्पर्यम् स्वयमेवस्कन्दपुराणस्थविष्णु-
धर्मस्थत्वेनोक्तानांस्वयमेवाप्रामाणिकत्वोक्तौव्याघातप्रसंगात् तुलसीकाष्ठघटितैरुद्रा-
क्षाकारकारितैः। निर्मितांमालिकांकण्ठेनिधायार्चनमारभेत् १ तुलसीकाष्ठमालाया
भूषितःकर्मआचरन्। पितॄणांदेवतानांचकृतंकोटिगुणंभवेत् २ इतिपद्मपुराणेपाता-
लखण्डेनवसप्ततितमाध्यायेप्रत्यक्षोपलभ्यमानवचनविरोधाच्च किंत्वाषाढमासप्रकरणे
आपाढशुद्धद्वादश्यामनुराधायोगरहितायांपारणंकार्यमित्युक्त्वातत्रप्रमाणत्वेनाभा-
कासितपक्षेपुमैत्राद्यपादेस्वपितीहविष्णुरित्यादीनिभविष्यस्थविष्णुधर्मस्थानिवाक्या-
निलिखित्वायथान्तेइदंनिर्मूलमित्युक्तंएवंप्रकरणान्तरेपि तस्यचमाधवादिमूलग्रन्थेषु
नोपलभ्यतेइत्येवतत्परिभाषातात्पर्यम् नत्वप्रामाणिकत्वे तथात्वेभाद्रकार्तिकयोस्त-
द्वाक्यानुसारेणपारणनिर्णयलेखनासाङ्गत्यप्रसंगात् कौस्तुभादिसर्वनवीनग्रन्थेषुतद्वा-
क्यानुसारेणैवनिर्णयस्यासंगत्यापाताच्च सर्वशिष्टानांतदनुसारेणैवपारणाचरणस्याप्य-
प्रमाणत्वापत्तेश्च तद्वदत्रापिज्ञेयम् एतेनमाधवादिष्वनुपलम्भादेवाप्रामाण्यापत्तिरिति
निरस्तम् बहूनांमाधवाद्यलिखितानांवाक्यानामाचाराणांचाप्रामाण्यापत्तेः यत्रतु
यानियत्तुइत्येवमादिरूपेणयत्पदोपक्रममनूद्यतानिनिर्मूलानीत्येवमादिरीत्यादूष्यन्ते
यथाश्रवणद्वादशीप्रकरणेश्रवणस्योत्तराषाढावेधनिषेधकवाक्यानितत्रतेषामप्रमाणत्वे
एवसर्वथातात्पर्यमितिसूक्ष्मबुद्धयोविदांकुर्वन्तु ननुमाधवादिग्रन्थेष्वनुपलम्भान्ननिर्मू-
लत्वमुच्यतेकिंतुकाष्ठमालाधारणनिषेधवाक्यानांबाधकानामुपलम्भादितिचेत् किंता-
निवाक्यानिसामान्यतःकाष्ठमालाधारणनिषेधकानिदृश्यन्ते विशेषतस्तुलसीकाष्ठमा-
लानिषेधकानिवा आद्येसामान्यतःकाष्ठमालानिषेधकवाक्यानांविशेषरूपैस्तुलसीधा-
त्रीकाष्ठमालाधारणविधिवाक्यैर्बाधःस्पष्टः द्वितीयेषोडशीग्रहणाग्रहणवद्विहितप्रतिषि-
द्धत्वेनविकल्पमवगच्छ सचविकल्पोवैष्णवावैष्णवविषयतयाव्यवस्थितोभविष्यति मूल-
वाक्येषुविष्ण्वादिपदश्रवणादितिननिर्मूलत्वसंभवः अतएवैतद्वाक्यानांमाधवाद्यनु-
ल्लेखस्याशयोहरिवासरलक्षणवाक्येपुरुपार्थचिन्तामणौवैष्णवानामेवावश्यकत्वादेतद-
नुपन्यासेपिमाधवादीनांनन्यूनतेत्युक्तयारीत्योहितुंशक्यः एवंधात्रीकाष्ठमालाधारण-
विधिर्ज्ञेयः रामार्चनचन्द्रिकादौतुलसीकाष्ठमालयाजपविधिवाक्यानि तुलसीकाष्ठघ-
टितैर्मणिभिर्जपमालिकेत्यादीनिस्पष्टानि एवंग्रन्थान्तरेषुबहूनिवाक्यान्युपलभ्यन्ते त-
थाचप्रयोगपारिजाताह्निकेपूजाप्रकरणेउक्तम् आदौदेवपूजासाधनमर्घ्योदकगन्धपुष्पा-
क्षतादिकंसंभृत्यपादौपाणीप्रक्षाल्ययथाशक्तिधृतदुकूलादिशुद्धवस्त्रोभूषणभूषितोमु-
क्ताफलप्रवालपद्माक्षतुलसीमणिनिर्मितमालाःकण्ठेधृत्वाइतिसर्वदेशीयवैष्णवेषुतुलसी-

काष्ठमालाधारणजपाचारश्चोपलभ्यतेभस्मादिधारणद्वेषिवैष्णवस्पर्धयाशैवागमग्राहिभिः केवलंद्विष्यतइत्यलंबहुनेतिदिक् अथधात्रीमूलेदेवपूजाविधिः सर्वपापक्षयद्वारा

धात्रीमूलेपूजा. श्रीदामोदरप्रीत्यर्थंधात्रीमूलेश्रीदामोदरपूजांकरिष्ये पुरुषसूक्तेनषोडशोपचारैःसंपूज्यगन्धपुष्पफलयुतमर्घ्यंदद्यात् अर्घ्यंगृहाणभगवन्सर्वकामप्रदोभव। अक्षयासंततिर्मेस्तुदामोदरनमोस्तुते १ ततोपराधसहस्राणीतिप्रार्थ्यधात्रींकुंकुमगन्धादिनाभ्यर्च्यपुष्पैःपूजयेत् धात्र्यैनमः शान्त्यै० मेधायै० प्रकृत्यै० विष्णुपत्न्यै० महालक्ष्म्यै० रमायै० कमलायै० इन्दिरायै० लोकमात्रे० कल्याण्यै० कमनीयायै० सावित्र्यै० जगद्धात्र्यै० गायत्र्यै० सुधृत्यै० अव्यक्तायै० विश्वरूपायै० सुरूपायै० अब्धिभवायै० ततोधात्रीमूलेसव्येनतर्पणंकार्यम् पितापितामहश्चान्येअपुत्रायेचगोत्रिणः। तेपिबन्तुमयादत्तंधात्रीमूलेऽक्षयंपयः १ आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं०। दामोदरनिवासायैधात्र्यैदेव्यैनमोस्तुते। सूत्रेणानेनबध्नामिसर्वदेवनिवासिनीम् १ इतिसूत्रेण वेष्टयेत् धात्र्यैनमइतिचतुर्दिक्षुबलीन्दत्त्वाऽष्टदीपान्दद्यात् अष्टकृत्वःप्रदक्षिणीकृत्यनमेत् धात्रीदेविनमस्तुभ्यंसर्वपापक्षयंकरि। पुत्रान्देहिमहाप्राज्ञेयशोदेहिबलंचमे १ प्रज्ञांमेधांचसौभाग्यंविष्णुभक्तिंचशाश्वतीम्। नीरोगंकुरुमांनित्यंनिष्पापंकुरुसर्वदा २ ततोघृतपूर्णंसहेमकांस्यपात्रंदद्यादितिसंक्षेपः कार्तिकशुक्लद्वादश्यांरेवतीयोगरहितायांपारणम् अपरिहार्येयोगेचतुर्थपादोवर्ज्यइत्यादिविशेषःश्रवणनिर्णयप्रकरणोक्तोद्रष्टव्यः अथप्रबोधोत्सवतुलसीविवाहौ तत्रप्रबोधोत्सवःकार्तिकशुक्लैकादश्यांक्वचिदुक्तः रामार्चनच-

प्रबोधोत्सवतुलसीविवाहौ. न्द्रिकादौद्वादश्यामुक्तः उत्थापनमन्त्रेद्वादशीग्रहणात्द्वादश्यामेवयुक्तः तत्रापिद्वादश्यांरेवत्यन्त्यपादयोगोरात्रिप्रथमभागेप्रशस्तः तदभावेतत्रैवरात्रौरेवतीनक्षत्रमात्रयोगोपि तदभावेरात्रिप्रथमभागेकेवलद्वादश्यपि एवंकेवलरेवत्यपि द्वादशीरेवत्योरुभयोरपिरात्रावभावेदिवैवद्वादशीमध्येकार्यइतिकौस्तुभे स्थितम् तथापिपारणाहेपूर्वरात्रौइतिवचनात्पारणाहेरात्रिपूर्वभागेद्वादश्यभावेपित्रयोदश्यामेवपारणाहेप्रबोधोत्सवइतिदेशाचारः एवंतुलसीविवाहस्यनवम्यादिदिनत्रये एकादश्यादिपूर्णिमान्तेयत्रक्वापिदिने कार्तिकशुक्लान्तर्गतविवाहनक्षत्रेषुवाविधानादनेककालत्वंतथापिपारणाहेप्रबोधोत्सवकर्मणासहतन्त्रतयैवसर्वत्रानुष्ठीयतेइतिसोपिपारणाहेपूर्वरात्रेकार्यः प्रबोधोत्सवात्पृथक्चिकीर्षायांकालान्तरेवाकार्यःतत्रपुण्याहवाचननान्दीश्राद्धविवाहहोमाद्यङ्गसहितस्तुलसीविवाहप्रयोगःकौस्तुभादौज्ञेयः संक्षेपतस्तु प्रबोधोत्सवेनैकतन्त्रतयाशिष्टाचारमनुसृत्यलिख्यते देशकालौसंकीर्त्यश्रीदामोदरप्री-

---

१ आभाकासितपक्षेषुमैत्रश्रवणरेवती॥ संगमेनहिभोक्तव्यद्वादशद्वादशीर्हरेत्॥ अस्यार्थः आषाढभाद्रपदकार्तिकशुक्लद्वादशीषु अनुराधाश्रवणरेवतीयोगेपारणनकुर्यादिति॥ विष्णुधर्मे। मैत्राद्यपादेस्वपितीहविष्णुःपौष्णांत्यपादेप्रतिबोधमेति॥ श्रुतेश्चमध्येपरिवर्तमेतिसुप्तिप्रबोधपरिवर्तनमेववर्ज्यमितिसिधौ॥

त्यर्थंप्रबोधोत्सवंसंक्षेपतस्तुलसीविवाहविधिंचतन्त्रेणकरिष्ये तदङ्गतयापुरुषसूक्तेनवि-
धिनाषोडशोपचारैस्तन्त्रेणश्रीमहाविष्णुपूजांतुलसीपूजांचकरिष्ये न्यासादिविधाय
श्रीविष्णुंतुलसींचध्यात्वासहस्रशीर्षेतिश्रीमहाविष्णुंतुलसींचावाह्य पुरुषएवेत्यादिभिः
श्रीमहाविष्णवेदामोदरायश्रीदेव्यैतुलस्यैचनमआसनमित्यादिस्नानान्ते मङ्गलवाद्यैः
सुगन्धितैलहरिद्राभ्यांनागवल्लीदलगृहीताभ्यांउष्णोदकेनचमङ्गलस्नानंविष्णवेतुलस्यैच
सुवासिनीभिःकारयित्वास्वयंवादत्त्वापञ्चामृतस्नानंसमर्प्यशुद्धोदकेनाभिषिच्यवस्त्रय-
ज्ञोपवीतचन्दनंदत्त्वातुलस्यैहरिद्राकुंकुमकण्ठसूत्रमङ्गलालंकारान्दत्त्वामन्त्रपुष्पान्तपूजां
समाप्यघण्टादिवाद्यघोषेणदेवंप्रबोधयेत् तत्रमन्त्राः इदंविष्णु० योजागारेतितुआचा-
रप्राप्तः ब्रह्मेन्द्ररुद्राग्निकुबेरसूर्यसोमादिभिर्वन्दितवन्दनीय । बुध्यस्वदेवेशजगन्निवा-
समन्त्रप्रभावेनसुखेनदेव १ इयंचद्वादशीदेवप्रबोधार्थंतुनिर्मिता । त्वयैवसर्वलोकानां
हितार्थंशेषशायिना २ उत्तिष्ठोत्तिष्ठगोविन्दत्यजनिद्रांजगत्पते । त्वयिसुप्तेजगत्सुप्त-
मुत्थितेचोत्थितंजगत् ३ एवमुत्थाप्य चरणंपवित्रं० १ गतामेघावियच्चैवनिर्मलंनिर्म-
लादिशः । शारदानिचपुष्पाणिगृहाणममकेशव १ इत्यादिमन्त्राभ्यांपुष्पाञ्जलिंद-
द्यात् अथाचारात्तुलसीसंमुखांश्रीकृष्णप्रतिमांकृत्वामध्येन्तःपटंधृत्वामंगलाष्टकपद्या-
निपठित्वाअन्तःपटंविसृज्याक्षताप्रक्षेपंकृत्वादामोदरहस्तेतुलसीदानंकुर्यात् देवींक-
नकसंपन्नांकनकाभरणैर्युताम् । दास्यामिविष्णवेतुभ्यंब्रह्मलोकजिगीषया १ मयासं-
वर्धितांयथाशक्त्यलंकृतामिमांतुलसींदेवींदामोदरायश्रीधरायवरायतुभ्यमहंसंप्रददे दे-
वपुरतःसाक्षतजलंक्षिपेत् श्रीमहाविष्णुःप्रीयतामित्युक्त्वाइमांदेवींप्रतिगृह्णातुभवानिइ-
तिवदेत् ततोदेवहस्तस्पर्शंतुलस्याःकृत्वा कइदंकस्माअदात्कामःकामायादात्कामोदा-
ताकामःप्रतिग्रहीताकामंसमुद्रमाविशकामेनत्वाप्रतिगृह्णामिकामैतत्तेवृष्टिरसिद्यौस्त्वाद-
दातुपृथिवीप्र तिगृह्णातुइतिमन्त्रमन्येनवाचयेत् यजमानः त्वंदेविमेग्रतोभूयास्तुलसीदे-
विपार्श्वतः । देवित्वंपृष्ठतोभूयास्त्वद्दानान्मोक्षमाप्नुयाम् १ दानस्यप्रतिष्ठासिद्ध्यर्थं-
मिमांदक्षिणांसंप्रददेदेवपुरतोदक्षिणामर्पयेत् ततः स्वस्तिनोमिमीतां शंनइत्यादिस्वस्व-
शाखोक्तानिशान्तिसूक्तानिविष्णुसूक्तानिचपठेयुः तुलसीयुतायविष्णवेमहानीराजनं
कृत्वामन्त्रपुष्पंदत्त्वासपत्नीकःसगोत्रजःसामात्योयजमानश्चतस्रःप्रदक्षिणाःकुर्वीत ब्रा-
ह्मणेभ्योदक्षिणांदत्त्वायथाशक्तिब्राह्मणभोजनंसंकल्प्यकर्मेश्वरार्पणंकुर्यात् एवंदेवं
प्रबोध्यकार्तिकेयद्यद्द्रव्यस्यवर्जनंकृतंतत्तद्द्रव्यमुक्तरीत्याद्रव्यान्तरंचब्राह्मणेभ्योदत्त्वाव्र-
तसंपूर्णतांप्रार्थयेत् इदंव्रतंमयादेवकृतंप्रीत्यैतवप्रभो । न्यूनंसंपूर्णतांयातुत्वत्प्रसादाज्ज-
नार्दन १ इति ततोव्रतंभगवदर्पणंकुर्यात् चातुर्मास्यव्रतसमाप्तिरप्यत्रैवेतिकेचित् कार्ति
कमासव्रतोद्यापनंचातुर्मास्यव्रतोद्यापनंचचतुर्दश्यांपूर्णिमायांवेत्यपरे अथवैकुण्ठचतुर्द-
शी पूर्वेद्युरुपवासंकृत्वारुणोदयव्यापिन्यांचतुर्दश्यांशिवंसंपूज्यप्रातः

वैकुण्ठचतुर्दशी.

पारणंकार्यम् तथाचचतुर्दशीयुक्तारुणोदयवतिअहोरात्रेउपवासःफलितः उभयत्रारुणोदयव्याप्तौपरत्रारुणोदयेपूजापूर्वत्रोपवासः उभयत्राव्याप्तौचतुर्दशीयुक्ताहोरात्रेएवारुणोदयेपूजापूर्वत्रोपवासश्च केचित्तुविष्णुपूजायामियंनिशीथव्यापिनीग्राह्या दिनद्वयेतद्व्याप्तौनिशीथप्रदोषोभयव्यापिनीग्राह्येत्याहुः अस्यामेवचतुर्दश्यांपरविद्धायांकार्तिकमासव्रतोद्यापनाङ्गत्वेनोपवासंकृत्वाधिवासनंविधाय रात्रौजागरणंकुर्याद्गीतवाद्यादिमङ्गलैः । नराणांजागरेविष्णोर्गीतंनृत्यंचकुर्वताम् १ गोसहस्रंचददतांफलंसममुदाहृतम् । इत्यादिवाक्यैर्विहितंगीतनृत्यवाद्यविष्णुचरितपठनस्वेच्छालापलीलानुकारैर्हरिजागरंकृत्वापरविद्धपौर्णमास्यांसपत्नीकाचार्यंवृत्वाअतोदेवेतिद्वाभ्यांतिलपायसंहुत्वागोदानंकार्यमितिमासव्रतोद्यापनम् कार्तिकशुक्लद्वादशीपौर्णमासीचमन्वादिः सापौर्वाह्णिकीग्राह्या अन्यत्पूर्वमुक्तम् अस्यांचातुर्मास्यव्रतसमाप्तिः तत्रचातुर्मास्यव्रता-

चातुर्मास्यव्रतदानानि.

नांसमाप्तौदानानि नक्तव्रतेवस्त्रयुग्मम् एकान्तरोपवासेगौः भूशयने शय्या षष्ठकालभोजनेगौः व्रीहिगोधूमादिधान्यत्यागेसौवर्णव्रीहिगोधूमादिदानम् कृच्छ्रव्रतेगोयुग्मम् शाकाहारेगौः पयोमात्रभक्षणेपयोवर्जनेचगौः मधुदधिघृतवर्जनेवस्त्रंगौश्च ब्रह्मचर्येस्वर्णम् ताम्बूलवर्जनेवस्त्रयुग्मम् मौनेघण्टाघृतकुम्भौवस्त्रद्वयंच रङ्गवल्लीकरणेगौःसुवर्णपद्मंच दीपदानव्रतेदीपिकावस्त्रद्वयंच भूमिभोजनेकांस्यपात्रंगौश्च गोग्रासेगोवृषौ प्रदक्षिणाशतेवस्त्रम् अभ्यङ्गवर्जनेतैलपूर्णघटः नखकेशधारणेमधुसर्पिर्हेमदानम् यत्रविशेषतोदानंनोक्तंतत्रस्वर्णंगौश्च गुडवर्जनेगुडपूर्णससुवर्णताम्रपात्रम् एवंलवणवर्जनेलवणपूर्णताम्रपात्रमितिक्वचित् अस्यामेवलक्षप्रदक्षिणालक्षनमस्काराणामाषाढ्यादावारब्धानामुद्यापनंकार्यम् एवंतुलसीलक्षपूजां कार्तिकमाघवारभ्यप्रत्यहंसहस्रतुलसीसमर्पणेनलक्षसमाप्यमाघ्यांवैशाख्यांवोद्यापन

लक्षपूजाफलादि.

कार्यम् एवंपुष्पादिलक्षपूजाअपि तत्रबिल्वपत्रलक्षेणलक्ष्मीप्राप्तिः फलम् दूर्वालक्षेणारिष्टशान्तिः चम्पकलक्षेणायुष्यम् अतसीलक्षेणविद्या तुलसीलक्षेणविष्णुप्रसादः गोधूमतण्डुलादिप्रशस्तधान्यलक्षेणदुःखनाशः एवंसर्वपुष्पैःसर्वकामावाप्तिः एवंलक्षवर्तिव्रतमपिमासत्रयंकृत्वाकार्तिकेमाघेवैशाखेवाउत्तरोत्तरप्रशस्तेसमापनीयम् एवंधारणपारणव्रतोद्यापनमपिपौर्णमास्यामेव कार्तिकमासव्रतानांमासोपवासादीनांद्वादश्यामेवसमापनम् तत्रासंभवेपौर्णमास्याम् एवंगोपद्मव्रतमाषाढशुक्लैकादश्यादावारभ्यप्रत्यहंत्रयस्त्रिंशद्गोपद्मानिविलिख्यगन्धपुष्पैःप्रपूज्यतावत्संख्याकार्घ्यनमस्कारप्रदक्षिणाःकृत्वाकार्तिकद्वादश्यांत्रयस्त्रिंशदपूपवायनंदद्यादेवंवत्सरपञ्चकमनुष्ठायोद्यापनंकुर्यात् लक्षप्रदक्षिणादिगोपद्मपर्यन्तोद्यापनानामितिकर्तव्यताःकौस्तुभे

---

१ पृथ्वीचंद्रोदयेपाद्मे ॥ कार्तिकेनार्चितोयैस्तुकमलैःकमलेक्षणः ॥ जन्मकोटिषुविप्रेन्द्रनतेषांकमलागृहे ॥ इतिनिर्णयसिन्धावुक्तत्वाल्लक्ष्मीप्राप्तिकामेनकार्तिकेकमलैःकमलेक्षणस्यपूजाविधेया.

द्रष्टव्याः कार्तिकपौर्णमास्याःकृत्तिकानक्षत्रयोगेमहापुण्यत्वम् रोहिणीयोगेमहाकार्तिकीत्वम् कार्तिक्यांकृत्तिकायोगेयःकार्तिकेयदर्शनंकरोतिससप्तसुजन्मसुधनाढ्योवेदपारगोविप्रोभवेत् विशाखास्थेसूर्येसतियद्दिनेचन्द्रनक्षत्रंकृत्तिकातत्रपद्मकयोगः अयं पुष्करतीर्थेऽतिप्रशस्तः अस्यामेवत्रिपुराख्यदीपदानमुक्तम् कार्तिकेपौर्णमास्यांकाम्यवृषोत्सर्गोऽतिप्रशस्तः एवंगजाश्वरथघृतधेन्वादिमहादानमपिप्रशस्तम् वृषोत्सर्गस्याश्विनीपौर्णमासीग्रहणद्वयमयनद्वयंविषुवद्वयंचेतिकालान्तराणि अन्यत्रमाघीचैत्रीवैशाखीफाल्गुन्याषाढीचेतिपौर्णमास्योरेवतीनक्षत्रंवैधृतिव्यतीपातौयुगादिमन्वादिसूर्यसंक्रान्तिपितृक्षयाहाष्टकाअपिकालाउक्ताः अत्रवृषोत्सर्गप्रयोगोतिविस्तृतोनानाशाखाभेदभिन्नःकौस्तुभेद्रष्टव्यः कार्तिककृष्णाष्टमीकालाष्टमी इयंपूर्णिमान्तमासपक्षेमार्गशीर्षेकृष्णाष्टमीत्युच्यते सेयंमध्याह्नव्यापिनीग्राह्या दिनद्वयेमध्याह्नव्याप्तौपूर्वैवेतिसिन्धौस्थितम् प्रदोषव्यापिनीतिकौस्तुभे उभयदिनेप्रदोषव्याप्तौतदेकदेशस्पर्शेवापरैव यदापूर्वत्रप्रदोषव्याप्तिरेवपरत्रमध्याह्नव्याप्तिरेवतदाबहुशिष्टाचारानुरोधात्प्रदोषव्याप्त्यैवनिर्णयोनमध्याह्नव्याप्त्येतिभाति अत्रकालभैरवपूजांकृत्वात्रयोऽर्घ्यादेयाः उपवासोजागरश्चकार्यः इतिश्रीमदनन्तोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचितेधर्मसिन्धुसारेकार्तिकमासकृत्यनिर्णयोद्देशःसमाप्तः ॥

कालाष्टमी.

११ अथमार्गशीर्षमासः धनुःसंक्रान्तौपराःषोडशनाड्यःपुण्याः अन्यत्प्रागुक्तम् मार्गशीर्षशुक्लपञ्चम्यांनागपूजादाक्षिणात्यानांप्रसिद्धा इयंषष्ठीयुताग्राह्येत्यादिविशेषःप्रथमपरिच्छेदेउक्तः मार्गशीर्षशुक्लषष्ठीचम्पाषष्ठीमहाराष्ट्रेषुप्रसिद्धा अत्रतिथिद्वैधेयस्मिन्दिनेरविवारभौमवारशततारकावैधृतीनांमध्येधिकैर्योगःसापूर्वापरावामुहूर्तत्रयव्यापिनीग्राह्या दिनद्वयेपियोगाभावेपरैवत्रिमुहूर्ताग्राह्या इयमेवस्कन्दषष्ठीसापूर्वाग्राह्या अथसप्तम्यांसूर्यव्रतंतद्विधिःकौस्तुभे मृगयुतायांपौर्णमास्यांलवणदानेसुन्दररूपता मार्गशीर्षपौर्णमास्यांदत्तात्रेयोत्पत्तिः इयंप्रदोषव्यापिनीग्राह्या मार्गशीर्षशुक्लचतुर्दश्यांपौर्णमास्यांवाप्रदोषेआश्वलायनैःप्रत्यवरोहणंकार्यम् तत्रकर्मकालव्यापिनीतिथिः तत्प्रयोगःप्रयोगरत्नकौस्तुभादौज्ञेयः मार्गशीर्षादिमासचतुष्टयस्यकृष्णाष्टमीष्वष्टकाश्राद्धानि तत्पूर्वसप्तमीषुपूर्वेद्युःश्राद्धानि तदुत्तरनवमीषुचान्वष्टक्यश्राद्धानि कर्तव्यानि एवंभाद्रकृष्णपक्षेपिअष्टकादिश्राद्धानिकार्याणीतिपञ्चाष्टकापक्षआश्वलायनभिन्नशाखिनाम् आश्वलायनानांतुमार्गादिचतुरष्टकापक्षएव भाद्रपदकृष्णाष्टम्यांतुमाध्यावर्षश्राद्धंकरिष्ये इतिसंकल्प्यसर्वमष्टकाश्राद्धवत्कार्यम् सप्तम्यांतुमाध्यावर्षश्राद्धंकर्तुंपूर्वेद्युःश्राद्धंकरिष्यइतिसंकल्पः नवम्यामन्वष्टकाश्राद्धंकरिष्यइतिसंकल्प-

अष्टकादिश्राद्धानि.

१ पौर्णमास्यांतुसंध्यायांकर्तव्यस्त्रिपुरोत्सवः ॥ दद्यादनेनमंत्रेणप्रदीपांश्चसुरालये ॥ कीटाः पतंगामशकाश्च वृक्षाजलेस्थलेयेविचरन्तिजीवाः ॥ दृष्ट्वाप्रदीपंनचजन्मभागिनोभवन्तिनित्यंश्वपचाहिविप्राः इतिसिन्धुः ॥

इतिविशेषः एवंभाद्रकृष्णाष्टमीश्राद्धस्यमाघ्यावर्षसंज्ञकत्वादाश्वलायनानांचतुरष्टका पक्षः अन्यशाखिनांपौषादित्र्यष्टकापक्षोपि एवंसर्वाअष्टकाःकर्तुमशक्तेनएकैवाष्टका कार्या साचमाघपौर्णमास्यनन्तरकृष्णपक्षस्यसप्तम्यामष्टम्यांनवम्यामितिदिनत्रयेकार्या दिनत्रयेश्राद्धत्रयंकर्तुमशक्तेनमाघकृष्णेष्टमीश्राद्धमेवकार्यम् तत्राष्टकाश्राद्धेऽपराह्णव्या पिन्यष्टमीग्राह्या दिनद्वयेव्याप्त्यव्याप्त्यादौदर्शवन्निर्णयः अष्टम्यनुरोधेनपूर्वपरदिन- योःपूर्वेद्युःश्राद्धान्वष्टक्यश्राद्धेकार्ये नतुसप्तम्यादेरपराह्णव्याप्तिरपेक्षणीया एकदिने- प्यशक्तस्यप्रत्याम्नायाः अनडुहोयवसमाहरेत्अग्निनावाकक्षंदहेदपिवानूचानेभ्यउद- कुम्भमाहरेदपिवाश्राद्धमन्त्रानधीयीतेति क्वचिदुपवासोप्युक्तः एवंश्रवणाकर्मादिपाक- संस्थालोपेप्रतिपाकयज्ञंप्राजापत्यकृच्छ्रंप्रायश्चित्तमुक्तम् मलमासेष्टकाश्राद्धानिनका- र्याणीतिनारायणवृत्तिः अष्टकादिश्राद्धत्रयप्रयोगःकौस्तुभप्रयोगरत्नादौ अत्राष्टमी- श्राद्धेकामकालसंज्ञकौविश्वेदेवौ सप्तमीनवम्योस्तुपुरूरवार्द्रवाविति आहिताग्नेःपूर्वेद्युः श्राद्धाङ्गहोमोष्टकाङ्गहोमोन्वष्टकाग्नौकरणहोमोदिनत्रयेहविःश्रपणंचदक्षिणाग्नौभवती- तिविशेषः शेषमनाहिताग्निवत् अष्टकालोपेप्राजापत्यमुपवासोवाप्रायश्चित्तम् अन्वष्ट- क्यलोपेतद्दिनेशतवारमेभिर्द्युभिःसुमनाइतिमन्त्रजपः मार्गशीर्षादिरविवारेषुकाम्यंसौ

रविवारेषुसौरव्रतम्.

रव्रतमुक्तम् तत्रभक्ष्याणि मार्गेतुलसीपत्रत्रयम् पौषेत्रिपलंघृतम् माघेतिलानांमुष्टित्रयम् फाल्गुनेत्रिपलंदधि चैत्रेत्रिपलंदुग्धम् वैशाखेगोमयम् ज्येष्ठे तोयाञ्जलित्रयम् आषाढेमरीचकत्रयम् श्रावणेत्रिपलाःसक्तवः भाद्रेगोमूत्रम् आश्वि- नेशर्करा कार्तिकेसद्धविरिति इतिश्रीमदनन्तोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्यायविर- चितेधर्मसिन्धुसारेमार्गशीर्षमासकृत्यनिर्णयोद्देशःसमाप्तः ॥

१२ अथपौषः दिवामकरसंक्रमेसंक्रान्त्यनन्तरंचत्वारिंशन्नाड्यःपुण्याः घटिकाद्य- ल्पदिनशेषेमकरसंक्रान्तौसंक्रान्त्यासन्नपूर्वकालेदिवैवस्नानश्राद्धदानभोजनानिकार्या- णि रात्रौश्राद्धदानादेर्निषेधात्स्वल्पदिनभागेस्नानश्राद्धस्वभोजनादेःकर्तुमशक्यत्वा- द्रात्रौभोजननिषेधात्पुत्रवद्गृहिणउपवासनिषेधाच्च तस्मादीदृशेविषयेपरपुण्यकालत्वं

मकरसंक्रान्ति-
निर्णयः.

बाधित्वामकरसंक्रान्तेःपूर्वभागएवपुण्यत्वंज्ञेयम् रात्रौपूर्वभागेपरभा- गेनिशीथेवामकरसंक्रमेउत्तरदिनेपुण्यम् तत्राप्युत्तरदिनपूर्वार्धपुण्य- तरम् तत्रापिसूर्योदयोत्तरंपञ्चनाड्यःपुण्यतमाः एवंरात्रिसंक्रान्तिविषयेऽन्यत्रापि यत्रपूर्वदिनोत्तरार्धस्यपुण्यत्वंतत्रदिनान्तेपञ्चनाडीनांपुण्यतमत्वम् यत्रोत्तरदिनपूर्वा- र्धस्यपुण्यत्वंतत्रोदयोत्तरंपञ्चनाडीनांपुण्यतमत्वम् एवंदिवासंक्रमेपिसंक्रान्तिसन्निहि- तनाडीनांमकरादिषूत्तरासांकर्कादिषुपूर्वासांपुण्यतमत्वंज्ञेयम् यायाःसन्निहितानाड्यस्तास्ताःपुण्यतमाःस्मृताइत्युक्तेः मुहूर्तचिन्तामण्यादौतुसूर्यास्ताद्धूर्ध्वंघटीत्रयंसंध्या-

१ मार्गशीर्षमासगतेषुचतुर्षुरविवारेष्वित्यर्थः एवमग्रेपि ॥

कालस्तत्रमकरसंक्रमेपरदिनेपुण्यत्वंबाधित्वापूर्वदिनेपुण्यत्वमुक्तंनेदंसर्वत्रधर्मशास्त्रग्रन्थेषुदृश्यते शुक्लपक्षेतुसप्तम्यांसंक्रान्तिर्ग्रहणाधिका अत्रकृत्यम् रविसंक्रमणेप्राप्तेनस्नायाद्यस्तुमानवः। सप्तजन्मनिरोगीस्यान्निर्धनश्चैवजायते १ इतिवचनान्मनुष्यमात्रस्यस्नानंनियम् एवंश्राद्धमप्यधिकारिणोनियम् तच्चापिण्डकम् संक्रान्तौयानिदत्तानिहव्यकव्यानिदातृभिः। तानिनित्यंददात्यर्कःपुनर्जन्मनिजन्मनि १ अयनसंक्रान्तौत्रिदिनमुपवासः यद्वासंक्रान्तिमत्यहोरात्रेपुण्यकालवत्यहोरात्रेवोपवासंकृत्वोक्तपुण्यकालेस्नानदानादिकार्यम् अयमुपवासःसापत्यगृहस्थेननकार्यः धेनुं तिलमयींराजन्दद्याच्चैवोत्तरायणे। तिलतैलेनदीपाश्चदेयाःशिवगृहेशुभाः १ सतिलैस्तण्डुलैश्चैवपूजयेद्वृद्धिर्वाञ्छवम्। तस्यांकृष्णतिलैःस्नानंकार्यंचोद्वर्तनंतिलैः २ तिलादेयाश्चहोतव्याभक्ष्याश्चैवोत्तरायणे। शुक्लतिलैर्देवादितर्पणंकृष्णतिलैःपितृतर्पणंचकार्यम् अत्रशम्भौघृताभिषेकोमहाफलः अत्रसुवर्णयुततिलताम्रपात्रंदेयंतत्प्रयोगोवक्ष्यते अत्रैवंशिवपूजाव्रतम् पूर्वदिनेउपोष्यसंक्रान्तिदिनेतिलोद्वर्तनतिलस्नानतिलतर्पणानिकृत्वाशिवंगव्येनाज्येनमर्दयित्वाशुद्धोदकेनप्रक्षाल्यवस्त्राद्युपचारैःपूजयित्वा सुवर्णहीरकनीलपद्मरागमौक्तिकमितिपञ्चरत्नानिकर्षार्धसुवर्णंवासमर्प्यतिलदीपैःससुवर्णैःसाक्षतैस्तिलैःसंपूज्यघृतकम्बलंदत्त्वावितानचामरेसमर्प्यविप्रेभ्यःससुवर्णतिलान्दत्त्वातिलान्हुत्वाविप्रान्यतींश्चसंभोज्यदक्षिणांदत्त्वासतिलंपञ्चगव्यंपीत्वापारणंकुर्यादिति अत्र वस्त्रदानंमहाफलम् तिलपूर्वमनड्वाहंदत्त्वारोगैःप्रमुच्यते। अत्रक्षीरेणभास्करंस्नापयेत्सूर्यलोकप्राप्तिः दिवाविषुवायनसंक्रान्तौतस्मिन्दिनेपूर्वरात्रौआगामिरात्रौचानध्यायः रात्रौतत्संक्रमेतस्यांरात्रौपूर्वदिवसेआगामिदिवसेचेतिपक्षिणीअनध्यायः अत्र रात्रौसंक्रमेग्रहणवद्रात्रावेवस्नानदानादीतिपक्षःकैश्चिल्लिखितोनसर्वशिष्टसंमतः अयनदिनंतत्परंकरिसंज्ञकंचदिनंशुभेषुवर्ज्यमित्युक्तम् तत्रार्धरात्रादर्वागयनसंक्रान्तौतद्दिनं तत्परदिनंचवर्ज्यम् निशीथात्परत्रनिशीथेवासंक्रान्तौपरंतत्परंचवर्ज्यमितिभाति एवं ग्रहणेप्यूह्यम् पौषशुक्लाष्टम्यांबुधवासरयुतायांस्नानजपहोमतर्पणविप्रभोजनानिकार्याणि अस्यांभरणीयोगेमहापुण्यत्वमित्येके रोहिण्यार्द्रायोगेइतिपरे पौषशुक्लैकादशीमन्वादिः निर्णयःप्रागुक्तः अथमाघस्नानम् तत्रपौषस्यशुक्लैकादश्यांपौर्णमास्याममावास्यायांवामाघस्नानारम्भः माघेद्वादशीपूर्णिमादौसमापनम् यद्वामकरसंक्रमणप्रभृतिकुम्भसंक्रमणपर्यन्तंस्नानंकार्यम् अथस्नानकालः अरुणोदयमारभ्य प्रातःकालावधिः उत्तमंतुसनक्षत्रंलुप्ततारंचमध्यमम्। सवितर्युदितेभूपततोहीनंप्रकीर्तितम् १ माघमासेरटन्त्यापःकिंचिदभ्युदितेरवौ। ब्रह्मघ्नंवासुरापंवाकंपतन्तंपुनीमहे २ अत्राधिकारिणः ब्रह्मचारीगृहस्थोवावानप्रस्थोऽथभिक्षुकः। बालवृद्धयुवानश्चनरना-

(margin: अत्रकृत्यम्. ; माघस्नानम्.)

१ याकाचनसंक्रान्तिरित्यर्थः. २ शुक्लादिमुख्यचांद्राभिप्रायेण ॥ अयंतुपक्षोनेदानींप्रचरतीतितिसिन्धुः ॥

रीनपुंसकाः १ इति अथजलतारतम्येनफलम् तप्तेनवारिणास्नानंयद्गृहेक्रियतेनरैः । षडब्दफलदंतद्धिमकरस्थेदिवाकरे १ वाप्यादौद्वादशाब्दफलम् तडागेतद्विगुणम् नद्यांतच्चतुर्गुणम् महानद्यांशतगुणम् महानदीसंगमेतच्चतुर्गुणम् गङ्गायांसहस्रगुणम् गङ्गायमुनासंगमेएतच्छतगुणमिति यत्रकुत्रापिस्नानेप्रयागस्मरणंकार्यम् इदंसमुद्रेप्य-तिप्रशस्तम् अथविधिः माघमासमिमंपूर्णंस्नास्येहंदेवमाधव । तीर्थस्यास्यजलेनित्यमि

स्नानविधिः. तिसंकल्प्यचेतसि १ इत्येकतीर्थपरिगृह्य दुःखदारिद्र्यनाशायश्री-विष्णोस्तोषणायच । प्रातःस्नानंकरोम्यद्यमाघेपापविनाशनम् १ मकरस्थेरवौमाघे गोविन्दाच्युतमाधव । स्नानेनानेनमेदेवयथोक्तफलदोभव २ इमौमन्त्रौसमुच्चार्यस्ना-यान्मौनसमन्वितः । प्रत्यहंसूर्यार्घ्यमन्त्रः सवित्रेप्रसवित्रेचपरंधामजलेमम । त्वत्तेजसा परिभ्रष्टंपापंयातुसहस्रधा १ इति पितृतर्पणादिनित्यंविधायमाधवंपूजयेत् भूमौशयी-तहोतव्यमाज्यंतिलसमन्वितम् । हविष्यंब्रह्मचर्यंचमाघमासेमहाफलम् १ अत्रेन्धनक-

तन्नियमाः. म्बलवस्त्रोपानत्तैलघृततूलपूर्णपटीसुवर्णान्नदानानिमहाफलानि नव-ह्निंसेवयेत्स्नातोह्यस्नातोपिवरानने । होमार्थंसेवयेद्वह्निंशीतार्थेनकदाचन १ अहन्यह-निदातव्यास्तिलाःशर्करयान्विताः । त्रयोभागास्तिलानांचतुर्थःशर्करायाः अत्रा-भ्यङ्गोवर्ज्यः माघेमास्युषसिस्नानंकृत्वादापयमर्चयेत् । माघेयत्नेनसंत्याज्यंमूलकंमदि-रोपमम् १ पितॄणांदेवतानांचमूलकंनैवदापयेत् । यदामाघोमलमासोभवतितदाका-म्यानांतत्रसमाप्तिनिषेधान्मासद्वयंस्नानंतन्नियमाश्चकर्तव्याः मासोपवासचान्द्रायणा-दिकंतुमलमासएवसमापयेदित्युक्तम् इदंमाघस्नानंनित्यकाम्योभयरूपम् मासपर्यन्त-स्नानेप्यशक्तस्त्र्यहमेकाहंवास्नायात् तत्राद्यंदिनत्रयमितिकेचित् त्रयोदश्यादिदिनत्रय-मितिबहुसंमतम् पौषपूर्णिमानन्तरासुअष्टमीसप्तमीनवमीष्वष्टकादिश्राद्धानिप्रागुक्तानि पौषामावास्यायामर्धोदययोगः अमार्कपातश्रवणैर्युक्ताचेत्पौषमाघयोः । अर्धोदयःस-

अर्धोदययोगः. विज्ञेयःकोटिसूर्यग्रहैःसमः १ किंचिन्न्यूनंमहोदयइतिचतुर्थपादंके-चित्पठन्ति पौषमाघयोर्मध्यवर्तिनीत्यर्थइत्येके अमान्तमासेपौषस्यपूर्णिमान्तमासेमाघ-स्यचेत्यर्थइत्यपरे सर्वथापौषपौर्णमास्युत्तरामावास्येत्यर्थः दिवैवयोगःशस्तोयंनतुरा-त्रौकदाचन । अर्धोदयेतुसंप्राप्तेसर्वंगङ्गासमंजलम् १ शुद्धात्मानोद्विजाःसर्वेभवेयुर्ब्र-ह्मसन्निभाः । यत्किंचिद्दीयतेदानंतद्दानंमेरुसन्निभम् २ अथामत्रदानप्रयोगः देश-

कांस्यामत्रदानं. कालौसंकीर्त्यसमुद्रमेखलायाःपृथ्व्याःसम्यग्दानफलकामोहमर्धोदय-विहितामत्रदानंकरिष्येइतिसंकल्प्योपलिप्तेदेशेधौततण्डुलैरष्टदलंकृत्वातत्रचतुःपष्टिप-लंचत्वारिंशत्पलंवापञ्चविंशतिपलंवाकांस्यपात्रंकृताभ्युत्तारणंस्थापयेत् तत्राष्टगुञ्जात्म-कोमाषः चत्वारिंशन्माषाःकर्षः पलंकर्षचतुष्टयम् अमरसिंहमतेतु अशीतिगुञ्जात्म-कःकर्षः पलंकर्षचतुष्टयम् कांस्यपात्रेपायसंनिक्षिप्यपायसेष्टदलंकृत्वातत्कर्णिकायांक-

षैतदर्धतदर्धान्यतमपरिमाणहेमलिङ्गंनिधायकांस्यपात्रेब्रह्माणंपायसेविष्णुंलिङ्गेशिवंयथाधिकारंवैदिकैर्मन्त्रैर्नामभिर्वावाहनाद्युपचारैःसंपूजयेत् ततोविप्रंवस्त्रादिभिःपूजयेत् सुवर्णपायसामत्रंयस्मादेतत्त्रयीमयम् । आवयोस्तारकंयस्मात्तद्गृहाणद्विजोत्तम १ अमुकगोत्रायामुकशर्मणेतुभ्यंइदंसुवर्णलिंगपायसयुक्तममत्रंसमुद्रमेखलापृथ्वीदानफलकामोहंसंप्रददेनममेतिविप्रहस्तेजलंदद्यात् विप्रःदेवस्यत्वेतिप्रतिगृह्णीयात् दातादानस्यसंपूर्णतार्थमिमांदक्षिणांसंप्रददइतियथाशक्तिहिरण्यंदद्यात् हेमाद्याद्युक्तःप्रकारान्तरेणार्धोदयव्रतप्रयोगोब्रह्मादियुतातिलपर्वतत्रयशय्यात्रयगोत्रयदानहोमादिसहितः कौस्तुभेद्रष्टव्यः इतिश्रीमदनन्तोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचितेधर्मसिन्धुसारेपौषमासकृत्यनिर्णयोद्देशःसमाप्तः

१२ अथमाघमासः कुम्भसंक्रान्तौपूर्वषोडशनाड्यःपुण्याः माघेवेणीस्नानमहिमा सितासितेतुयत्स्नानंमाघमासेयुधिष्ठिर । नतेषांपुनरावृत्तिःकल्पकोटिशतैरपि १ कुरुक्षेत्रसमागङ्गायत्रकुत्रावगाहिता । तस्माद्दशगुणाविन्ध्येकाश्यांशतगुणाततः २ काश्याःशतगुणाप्रोक्तागंगायमुनयान्विता । सहस्रगुणितासापिमाघेपश्चिमवाहिनी ३ अथमाघेतिलपात्रदानंप्रशस्तम् तत्प्रयोगः ताम्रपात्रेतिलान्कृत्वापलषोडशनिर्मिते । सहिरण्यंस्वशक्त्यावाविप्रायप्रतिपादयेत् १ वाङ्मनःकायजत्रिविधपापनाशपूर्वकं ब्रह्मलोकप्राप्तिकामस्तिलपात्रदानंकरिष्ये उक्तपरिमाणेताम्रपात्रे प्रस्थतिलान्कर्षसुवर्णयुतान्यथाशक्तिसुवर्णयुतान्वाकृत्वाविप्रंसंपूज्य देवदेवजगन्नाथ वाञ्छितार्थफलप्रद । तिलपात्रंप्रदास्यामितवाङ्गेसंस्थितोह्यहम् १ इतिमन्त्रेणदद्यात् धान्यमानेतुकुडवोमुष्टीनांस्याच्चतुष्टये । चत्वारःकुडवाःप्रस्थश्चतुःप्रस्थमथाढकम् १ अष्टाढकोभवेद्द्रोणोद्विद्रोणःशूर्पउच्यते । सार्धशूर्पोभवेत्खारीत्युक्तरीत्या पलंसुवर्णाश्चत्वारःकुडवंप्रस्थमाढकम् । द्रोणंचखारिकाचेतिपूर्वपूर्वाच्चतुर्गुणम् १ इत्युक्तरीत्यावा प्रस्थमानस्वरूपंज्ञेयम् यद्वाहिरण्यरहितान्तिलांस्ताम्रपात्रेनिधाय तिलाःपुण्याःपवित्राश्चसर्वपापहराःस्मृताः । शुक्लाश्चैवतथाकृष्णाविष्णुगात्रसमुद्भवाः १ यानिकानिच पापानिब्रह्महत्यासमानिच । तिलपात्रप्रदानेनतानिनश्यन्तुमेसदा १ इदंतिलपात्रं यथाशक्तिदक्षिणासहितंयमदैवतंब्रह्मलोकप्राप्तिकामस्तुभ्यमहंसंप्रददइतिदद्यात् अथ हिरण्यतुलसीपत्रदानमन्त्रः सुवर्णतुलसीदानाद्ब्रह्मणःकार्यसंभवात् । पापंप्रशममायातुसर्वेसन्तुमनोरथाः १ अथशालग्रामदानमन्त्रः शालग्रामशिला पुण्याभुक्तिमुक्तिप्रदायिनी । शालग्रामप्रदानेनममसन्तुमनोरथाः १ चक्राङ्कितसमायुक्ताशालग्रामशिलाशुभा । दानेनैवभवेत्तस्याउभयोर्वाञ्छितंफलम् १ अथप्रयागेवेणीदानम् तत्रसर्वेषांवपनविधिः ऊर्ध्वमब्दाद्विमासोनाद्यदातीर्थंव्रजेन्नरः । तदातद्वपनंशस्तंप्रायश्चित्तमृतेद्विज १ प्रयागेतुयोजनत्रयादागतस्यद-

तिलपात्रदान.

तुलसीपत्रशा-

लग्रामदान.

वेणीदानम्.

शमासादर्वागपि प्रथमयात्रायांतुजीवत्पितृकगुर्विणीपतिकृतचूडबालानामपिसभर्तृक-स्त्रीणामपिवपनमितिविशेषः केचित्तुसभर्तृकस्त्रीणां सर्वान्केशान्समुद्धृत्यछेदयेदङ्गुलद्व-यमित्याहुः तत्प्रयोगः वेणीभूतकेशाकृतमाङ्गलिकवेषास्त्रीभर्तारंनत्वातदाज्ञयासर्ववप-नंव्यंगुलकेशच्छेदंवाकृत्वास्नात्वात्रिवेणीपूजांकुर्यात् भर्त्रावाकारयेत् पूजान्तेपत्नी छिन्नवेणीयुक्तंवैणवपात्रमञ्जलौधृत्वातस्यांहैमवेणींमौक्तिकादिकंचनिधाय वेण्यांवेणी-प्रदानेनममपापंव्यपोहतु। जन्मान्तरेष्वपिसदासौभाग्यंममवर्धताम् १ इतित्रिवेण्यां क्षिपेत् विप्राःसुमङ्गलीरियंवधूरितिपठेयुः ततोविप्रान्सुवासिनीश्चवस्त्रादिनातोषयेत् अथत्रिवेण्यांदेहत्यागविधिः येवैतन्वंविसृजन्तिधीरास्तेजनासोअमृतत्वंभजन्तेइतिश्रु-तिर्माघमासविषया तनुंत्यजतिवैमाघेतस्यमुक्तिर्नसंशयइतिब्रह्मोक्तेः अन्यमासेतनुत्यागात्स्वर्गप्राप्तिः तत्रयथाशक्तिसर्वप्रायश्चित्तंकृत्वा श्राद्धाधिकार्यभावेस्वीयजीवच्छ्राद्धंसपिण्डनान्तंकृत्वागोदानादिकृत्वाकृतोपवासः पारणाहेफलोल्लेखपूर्वकंसंकल्प्यविष्णुंध्यात्वावेणींप्रविशेदिति जीवच्छ्राद्धप्रयोगःकौ-स्तुभेद्रष्टव्यः माघंप्रकृत्य तिलस्नायीतिलोद्वर्तीतिलहोमीतिलोदकी। तिलभुक्तिलदा-ताचषट्तिलाःपापनाशनाः १ इत्युक्तेवाक्येतिलस्नायीपदेनतिलयु-क्तोदकेनस्नानंतिलहोमपदेनायुतलक्षतिलहोमाद्यात्मकस्यग्रहमखस्यापिसंग्रहः तिलोद-कीतितिलयुक्तोदकेनदेवपूजातर्पणसंध्यादिकंपानंचकार्यमित्यर्थः सचहोमस्त्रिधा प्रथ-मोयुतहोमःस्याल्लक्षहोमस्ततःपरः। कोटिहोमस्तृतीयस्तुसर्वकामफलप्रदः१इति लक्षहो-मादिप्रयोगःकुण्डमण्डपनिर्माणादिसहितःकौस्तुभमयूखादौज्ञेयः माघशुक्लचतुर्थ्यांढु-ण्ढिराजोद्देशेननक्तव्रतंतत्पूजातिललड्डुकादिनैवेद्यंतिलभक्षणंचोक्तम् अत्रप्रदोषव्या-पिनीग्राह्या अस्यामेवप्रदोषव्यापिन्यांकुन्दपुष्पैःशिवंसंपूज्योपवासंनक्तभोजनंवाकुर्यात् श्रियंप्राप्नुयात् अत्रविनायकव्रतस्यतुभाद्रशुक्लचतुर्थीवन्निर्णयः माघशुक्लपञ्चमीवसन्त-पञ्चमीतस्यांवसन्तोत्सवारम्भः अस्यांरतिकामयोःपूजोक्ता इयंपरत्रैवपूर्वाह्णव्याप्तौपरा अन्यथापूर्वैव माघशुक्लसप्तमी रथसप्तमी सारुणोदयव्यापिनीग्राह्या दिनद्वयेरुणोदय-व्याप्तौपूर्वा यदाघटिकादिमात्राषष्ठीसप्तमीचक्षयवशादरुणोदयात्पूर्वंसमाप्यतेतदाप-ष्ठीयुक्ताग्राह्या तत्रषष्ठ्यांसप्तमीक्षयघटीःप्रवेश्यारुणोदयेस्नानंकार्यम् अत्रव्रतेषष्ठ्यामेकभक्तंकृत्वासप्तम्यामरुणोदयेस्नानंकार्यम् तत्रमन्त्रः यदाजन्मकृतं पापंमयाजन्मसुजन्मसु। तन्मेरोगंचशोकंचमाकरीहंतुसप्तमी १ एतज्जन्मकृतंपापंयच्च जन्मान्तरार्जितम्। मनोवाक्कायजंयच्चज्ञाताज्ञातेचयेपुनः २ इतिसप्तविधंपापंस्नाना-न्मेसप्तसप्तिके। सप्तव्याधिसमायुक्तंहरमाकरिसप्तमि ३ अथार्घ्यमन्त्रः सप्तसप्तिवह-प्रीतसप्तलोकप्रदीपन। सप्तमीसहितोदेवगृहाणार्घ्यंदिवाकर १ इति इयंचमन्वादि-रपि शुक्लपक्षमन्वादित्वात्पौर्वाह्णिकीग्राह्येत्युक्तम् माघशुक्लाष्टमीभीष्माष्टमी अस्यांभी-

त्रिवेण्यांदेहत्यागः.

तिलस्नानादि.

रथसप्तमी.

ष्मोद्देशेनयेश्राद्धंकुर्वन्तितेसन्ततिमन्तोभवन्ति तत्रश्राद्धंकाम्यंतर्पणंतुनित्यम् तर्पणे

भीष्माष्टमी.

कृतेसंवत्सरोपात्तदुरितनाशः अकृतेपुण्यनाशइत्युक्तेः तत्रतर्पणमन्त्रः वैयाघ्रपद्यगोत्रायसांकृत्यप्रवरायच । गङ्गापुत्रायभीष्मायआजन्मब्रह्मचारिणे १ अपुत्रायजलंदद्मिनमोभीष्मायवर्मणे । भीष्मःशान्तनवोवीरःसत्यवादीजितेन्द्रियः २ आभिरद्भिरवाप्नोतुपुत्रपौत्रोचितांक्रियाम् । इति एवमपसव्येनतर्पणंकृत्वाचम्यसव्येनार्घ्यंदद्यात् वसूनामवतारायशन्तनोरात्मजायच । अर्घ्यंददामिभीष्मायआबाल्यब्रह्मचारिणे १ इति अत्रजीवत्पितृकस्यनाधिकारइतिकौस्तुभः जीवत्पितृकस्याप्यधिकारइतिबहवः अत्रमध्याह्नव्यापिनीअष्टमीग्राह्या श्राद्धादेरेकोद्दिष्टत्वादिति माघशुक्लद्वादश्यांतिलोत्पत्तिरतोऽस्यामुपोष्यतिलस्नानंतिलैर्विष्णुपूजनंतिलनैवेद्यंतिलतैलेनदीपदानंतिलहोमस्तिलदानंचतिलभक्षणंचकार्यम् माघीपूर्णिमापरा अत्रकृत्य-

माघपूर्णिमाकृत्यम्.

म् एवंमाघावसानेतुदेयंभोज्यमवारितम् । भोजयेद्द्विजदांपत्यंभूषयेद्वस्त्रभूषणैः १ कम्बलाजिनरक्तवस्त्राणितूलगर्भचोलकानिउपानहौप्रच्छादनपटाश्चैतानिमाधवःप्रीयतामित्युक्त्वादेयानि अथकृतस्यमाघस्नानस्यसाङ्गतार्थमुद्यापनंकरिष्यइतिसंकल्प्य सवित्रेप्रसवित्रेचपरंधामजलेमम । त्वत्तेजसापरिभ्रष्टंपापंयातुसहस्रधा १ दिवाकरजगन्नाथप्रभाकरनमोस्तुते । परिपूर्णंकरिष्येहंमाघस्नानंतवाज्ञया २ इतिमन्त्राभ्यामपिसंकल्पःकार्यः एवंचतुर्दश्यांसंकल्पोपवासाधिवासनमाधवपूजनानिकृत्वापूर्णिमायांतिलचर्वाज्यैरष्टोत्तरशतहोमंकृत्वातिलशर्करागर्भत्रिंशन्मोदकात्मकंवायनंदेयम् तत्रमन्त्रौ सवितःप्रसवस्त्वंहिपरंधामजलेमम । त्वत्तेजसापरिभ्रष्टंपापंयातुसहस्रधा १ दिवाकरजगन्नाथप्रभाकरनमोस्तुते । परिपूर्णंकुरुष्वेह माघस्नानमुषःपते २ इति ततोदम्पत्योःसूक्ष्मवाससीसप्तधान्यानिचदत्त्वाब्राह्मणेभ्योदाम्पत्यायचषड्रसभोजनंदेयम् तत्रमन्त्रः सूर्योमेप्रीयतांदेवोविष्णुमूर्तिर्निरञ्जनः । इति एवंमाघप्लवीयातिभित्त्वादेवंदिवाकरम् । परिव्राड्योगयुक्तश्चरणेचाभिमुखेहतः १ इति माघकृष्णाष्टम्यांचतुरष्टकाकरणाशक्तएकाष्टकांपूर्वेद्युःश्राद्धान्वष्टक्यश्राद्धसहितांकुर्यात् दिनत्रयेकर्तुमशक्तोष्टम्यामेवैकामष्टकांकुर्यात् अथशिवरात्रिः सानिशी-

शिवरात्रिः.

थव्यापिनीग्राह्या निशीथस्तुरात्रेरष्टमोमुहूर्तइत्युक्तम् तत्रपरदिनएवार्धरात्रौपरा पूर्वत्रैवतद्व्याप्तौपूर्वा दिनद्वयेप्यर्धरात्रव्याप्त्यभावेपिपरैव दिनद्वयेकात्स्न्र्येनैकदेशेनवार्धरात्रव्याप्तौपूर्वेतिहेमाद्र्याशयानुसारीकौस्तुभः परैवेतिमाधवनिर्णयसिन्धुपुरुषार्थचिन्तामण्यादयोबहवः परेद्युर्निशीथैकदेशव्याप्तौपूर्वेद्युःसंपूर्णतद्व्याप्तौपूर्वैव पूर्वदिनेनिशीथैकदेशव्याप्तौपरदिनेसंपूर्णतद्व्याप्तौपरैव इदंव्रतंरविवारभौमवारयोगेशिवयोगयोगेचातिप्रशस्तम् अथपारणानिर्णयः यामत्रयादर्वाक्चतुर्दशीसमाप्तौचतुर्दश्यन्तेपारणम् यामत्रयोर्ध्वगामिन्यांचतुर्दश्यांप्रातश्चतुर्दशी-

पारणा. मध्येएवपारणमितिमाधवादयः निर्णयसिन्धौतुयामत्रयादर्वाक्च-
तुर्दशीसमाप्तावपिचतुर्दशीमध्येएवपारणंनतुकदाचिदपिचतुर्दश्यन्ते उपोषणंचतुर्द-
श्यांचतुर्दश्यांचपारणम् । कृतैःसुकृतलक्षैस्तुलभ्यतेयदिवानवा १ सिक्थेसिक्थेफलं
तस्यशक्तोवक्तुंनपार्वति । इत्यादिनाचतुर्दशीमध्येपारणेपुण्यातिशयोक्तेरित्युक्तम् अ-
त्रैवंव्यवस्थाबोध्या यदानित्यकृत्यपूर्वकपारणपर्याप्ताचतुर्दशीनास्तितदावायेषांचतु-
र्दशीशेषदिनेदर्शादिश्राद्धप्रसक्तिस्तैर्वातिथ्यन्तेपारणम् द्वादश्यामिवात्रनित्यकृत्या-
पकर्षकवाक्याभावात् तिथ्यन्तपारणविधायकवाक्यसत्वेनसंकटविषयकजलपारण-
विधिवाक्यानामत्राप्रवृत्तेश्च कर्मपर्याप्तचतुर्दशीसत्वेश्राद्धप्रसक्त्यभावेचतिथिमध्यए-
वपारणमिति अथव्रतप्रयोगः त्रयोदश्यांकृतैकभक्तश्चतुर्दश्यांकृतनित्यक्रियःप्रात-
र्मन्त्रेणसंकल्पंकुर्यात् शिवरात्रिव्रतंह्येतत्करिष्येहंमहाफलम् । निर्विघ्नमस्तुमेवात्रत्वत्प्र-
व्रतप्रयोगः. सादाज्जगत्पते १ चतुर्दश्यांनिराहारोभूत्वाशंभोपरेऽहनि । भोक्ष्ये-
हंभुक्तिमुक्त्यर्थंशरणंमेभवेश्वर २ इति द्विजस्तु रात्रींप्रपद्येजननीमित्यृचावपिप-
ठित्वाजलमुत्सृजेत् ततःसायाह्नेकृष्णतिलैःस्नानंकृत्वाधृतभस्मत्रिपुंड्ररुद्राक्षोनिशामु-
खेशिवायतनंगत्वाक्षालितपादःस्वाचान्तउदङ्मुखोदेशकालौसंकीर्त्यशिवरात्रौप्रथम-
यामपूजांकरिष्येइतियामचतुष्टयेपूजाचतुष्टयचिकीर्षायांसंकल्पः सकृत्पूजाचिकी-
र्षायांश्रीशिवप्रीत्यर्थंशिवरात्रौश्रीशिवपूजांकरिष्यइतिसंकल्पः तत्रादौसामान्यतः
पूजाविधिरुच्यते यामभेदेनविशेषस्तुवक्ष्यते अस्यश्रीशिवपञ्चाक्षरमन्त्रस्यवामदेवऋ-
षिः अनुष्टुप्छंदः श्रीसदाशिवदेवता न्यासेपूजनेजपेचविनियोगः वामदेवऋषयेन-
मःशिरसि अनुष्टुप्छन्दसेनमोमुखे श्रीसदाशिवदेवतायैनमोहृदि ॐनंतत्पुरुषायनमः
हृदये ॐमंअघोरायनमःपादयोः ॐशिंसद्योजातायनमःगुह्ये ॐवांवामदेवाय०मूर्ध्नि
ॐयंईशानाय०मुखे ॐ ॐहृदयायनमः ॐनंशिरसेस्वाहा ॐमंशिखायैवषट् ॐशिं
कवचायहुं ॐवांनेत्रत्रयायवौषट् ॐयंअस्त्रायफट् कुंभपूजांविधाय ध्यायेन्नित्यंमहेशं
रजतगिरिनिभंचारुचन्द्रावतंसंरत्नाकल्पोज्ज्वलाङ्गंपरशुमृगवराभीतिहस्तंप्रसन्नम् ।
पद्मासीनंसमंतात्स्तुतममरगणैर्व्याघ्रकृत्तिंवसानंविश्वाद्यंविश्ववन्द्यंनिखिलभयहरंपञ्च-
वक्त्रंत्रिनेत्रम् १ इतिध्यात्वाप्राणप्रतिष्ठांकृत्वा स्थाप्यलिङ्गंस्पृशन् ॐभूःपुरुषं
सांबसदाशिवमावाहयामि ॐभुवःपुरुषंसांब० ॐस्वःपुरुषंसांब० ॐभूर्भुवःस्वः-
पुरुषंसां० इत्यावाहयेत् स्वामिन्सर्वजगन्नाथयावत्पूजावसानकम् । तावत्त्वंप्रीति-
भावेनलिङ्गेस्मिन्सन्निधौभव १ इतिपुष्पाञ्जलिंदद्यात् स्थावरलिङ्गेपूर्वसंस्कृतचरलि-
ङ्गेचप्राणप्रतिष्ठाद्यावाहनान्तंनकार्यम् ॐसद्योजातंप्रपद्यामिसद्योजातायवैनमोनमः
ॐनमःशिवायश्रीसाम्बसदाशिवायनमः आसनंसमर्पयामि । स्त्रीशूद्रश्चेत् ॐनमः-
शिवायेतिपञ्चाक्षरीस्थानेश्रीशिवायनमइतिनमोन्तमन्त्रेणपूजयेत् ॐभवेभवेनातिभ-

वैभवस्वर्मा ॐनमःशिवायश्रीसाम्बसदाशिवायनमःपाद्यंसमर्पयामि । ॐभवोद्भवायनमः ॐनमःशिवायसाम्बस० अर्घ्यं० । ॐवामदेवायनमः ॐनमःशिवायश्रीसाम्ब० आचमनं० । ॐज्येष्ठायनमः ॐनमःशिवाय० स्नानं० । ततोमूलमन्त्रेणआप्यायस्वेत्यादिभिश्चपञ्चामृतैःसंस्नाप्यआपोहिष्ठेतितिसृभिःशुद्धोदकेनप्रक्षाल्यएकादशावृत्त्यैकावृत्त्यावारुद्रेणपुरुषसूक्तेनचचन्दनकुङ्कुमकर्पूरवासितजलेनाभिषेकंकृत्वा ॐनमःशिवायेतिस्नानान्तेआचमनंदत्वासाक्षतजलेनतर्पणंकार्यम् ॐभवंदेवंतर्पयामि १ शर्वंदेवंतर्पयामि २ ईशानंदेवंतर्पयामि ३ पशुपतिंदेवंतर्पयामि ४ उग्रंदेवंत० ५ रुद्रंदेवंत० ६ भीमंदेवंत० ७ महान्तंदेवंत० ८ भवस्यदेवस्यपत्नींतर्पयामि शर्वस्य देवस्यपत्नींतर्पयामि ईशानस्यदेवस्यपत्नींत० पशुपतेर्देवस्यप० उग्रस्यदेवस्यप० रुद्रस्यदेवस्यप० भीमस्यदेवस्यप० महतोदेवस्यप० ८ ॐज्येष्ठायनमःओंनमःशिवायश्रीसाम्ब० वस्त्रं० मूलेनाचमनम् । ॐरुद्रायनमः ॐनमःशिवाय०यज्ञोपवीतं० मूलेनाचमनम् । ॐकालायनमः ॐनमःशिवायसाम्बसदाशिवायनमः चन्दनं० । ॐकलविकरणायनमः ॐनमःशिवायसाम्बसदाशिवायनमः अक्षतान्० । ॐबलविकरणायनमः ॐनमःशिवायश्रीसाम्बसदाशिवायनमः पुष्पाणि । सहस्रमष्टोत्तरशतंवासहस्रादिनामभिर्मूलमन्त्रेणवाबिल्वपत्राणिदद्यात् । ॐबलायनमः ॐनमःशिवायश्रीसाम्बसदाशिवायनमः धूपं० । ॐबलप्रमथनायनमः ॐनमःशिवायसा० दीपं० । ॐसर्वभूतदमनायनमः ॐनमःशिवाय०नैवेद्यं । मूलेनाचमनंफलंच । ॐमनोन्मनायनमः ॐनमःशिवाय०ताम्बूलं० । मूलेनवैदिकैर्मन्त्रैश्चनीराजनं० । ईशानःसर्वविद्यानामीश्वरःसर्वभूतानांब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोऽधिपतिर्ब्रह्माशिवोमेअस्तुसदाशिवोम् ॐनमःशिवाय०मन्त्रपुष्पं० । भवायदेवायनमःशर्वायदेवायेत्याद्यष्टौभवस्यदेवस्यपत्न्यै इत्याद्यष्टौचनमस्कारान्कृत्वा शिवाय० रुद्राय० पशुपतये० नीलकण्ठाय०महेश्वराय०हरिकेशाय०विरूपाक्षाय०पिनाकिने०त्रिपुरान्तकाय०शम्भवे०शूलिने०महादेवायनमइतिद्वादशनामभिर्द्वादशपुष्पाञ्जलीन्दत्वामूलेनप्रदक्षिणानमस्कारान्कृत्वामूलमन्त्रमष्टोत्तरशतंजप्त्वाक्षमापयित्वाऽनेनपूजनेनसाम्बसदाशिवःप्रीयतामितिनिवेदयेत् अथ चतुर्षुयामेषुपूजाचतुष्टयेविशेषः तत्रप्रथमयामेमूलमन्त्रान्तेश्रीशिवायासनंसमर्पयामीतिशिवनाम्नासर्वोपचारसमर्पणम् द्वितीययामेशिवरात्रौद्वितीययामपूजांकरिष्यइतिसंकल्प्यश्रीशङ्करायासनमितिशङ्करनाम्ना । ततोमहानिशिपूजांकरिष्यइतिसंकल्प्यपूर्ववत्पूजा ततस्तृतीययामपूजांकरिष्यइत्युक्त्वा श्रीमहेश्वरायासनमित्यादि । एवमेवचतुर्थयामेश्रीरुद्रायेतिरुद्रनाम्ना । प्रतियामं तैलाभ्यङ्गपञ्चामृतोष्णोदकशुद्धोदकगन्धोदकाभिषेकाःकार्याः यज्ञोपवीतान्तेगोरोचनकस्तूरीकुङ्कुमकर्पूरागरुचन्दनमिश्रितानुलेपेनलिङ्गंलेपयेत् पञ्चविंशतिपलमितःसार्वे-

चतुर्यामेषुपूजाचतुष्टयम्.

नुलेपइतिअनुलेपपरिमाणम् यथाशक्तिवा धत्तूरकरवीरकुसुमैर्बिल्वपत्रैश्चपूजनमति-
प्रशस्तम् पुष्पाभावेशालितण्डुलगोधूमयवैःपूजा नैवेद्योत्तरंताम्बूलमुखवासौउक्तौ
नागवल्लीपत्रक्रमुकफलशुक्त्यादिचूर्णेतित्रयंताम्बूलसंज्ञं एतदेवनारिकेलकर्पूरैलाकङ्को-
लैःसहितंमुखवाससंज्ञं एतेषामन्यतमद्रव्यालाभेतत्तद्द्रव्यंस्मरेद्बुधः सर्वपूजान्तेप्रार्थना
नित्यंनैमित्तिकंकाम्यंयत्कृतंतुमयाशिव । तत्सर्वंपरमेशानमयातुभ्यंसमर्पितम् १ इति
शिवरात्रिव्रतंदेवपूजाजपपरायणः । करोमिविधिवद्दत्तंगृहाणार्घ्यंनमोस्तुते १ इत्य-
र्घ्यः एवंयामचतुष्टयेर्घ्यभेदःकौस्तुभे ततःप्रभातेस्नात्वापुनःशिवंसंपूज्यपूर्वोक्तद्वादश-
नामभिर्द्वादशब्राह्मणानशक्तावेकंवासंपूज्यतिलपक्वान्नपूर्णान्द्वादशकुम्भानेकंवादत्त्वा
व्रतमर्पयेत् यन्मयाद्यकृतंपुण्यंतद्रुद्रस्यनिवेदितम् । त्वत्प्रसादान्महादेवव्रतमद्यसमर्पितम्
१ प्रसन्नोभवमेश्रीमन्सद्गतिःप्रतिपाद्यताम् । त्वदालोकनमात्रेणपवित्रोस्मिनसंशयः २
इति ततोब्राह्मणान्भोजयित्वापूर्वनिर्णीतकालेस्वजनैःसहपारणंकुर्यात् तत्रमन्त्रः सं-
सारक्लेशदग्धस्यव्रतेनानेनशङ्कर । प्रसीदसुमुखोनाथज्ञानदृष्टिप्रदोभव १ इति इति
शिवरात्रिव्रतविधिः अथमृन्मयलिङ्गेशिवपूजाचिकीर्षायांतद्विधिः ॐहरायनमइति

पार्थिवलिङ्गपूजा. मृदमाहृत्यशोधितायांतस्यांजलप्रक्षेपेणसंपीड्यतेनपिण्डेन ॐमहेश्वरा-
यनमइतिलिङ्गंकुर्यात् । तच्चलिङ्गमशीतिगुञ्जात्मककर्षादधिकपरिमाणमङ्गुष्ठमात्रंततो-
धिकंवाकार्यंनन्यूनम् । मृन्मयलिङ्गेपञ्चसूत्रसंपादनाभावेपिनदोषः अतएव सप्तकृत्व-
स्तुलारूढंवृद्धिमेतिनहीयते । बाणलिङ्गमितिप्रोक्तंशेषंनार्मदमुच्यते १ इत्युक्तलक्षणा-
द्बाणलिङ्गादतिदुर्लभाद्दुःसंपाद्यपञ्चसूत्रसंपादानात्सुवर्णादिलिङ्गाच्चमृन्मयलिङ्गंश्रेष्ठम्
द्वापरेपारदंश्रेष्ठंपार्थिवंतुकलौयुगे । इतिवचनाच्च ततः ॐशूलपाणयेनमः शिवइ-
हप्रतिष्ठितोभवेतिसबिल्वपत्रेपूजापीठेप्रतिष्ठाप्य ध्यायेन्नित्यंमहेशमितिध्यात्वा ॐ-
पिनाकधृषेनमःश्रीसाम्बसदाशिवइहागच्छइहप्रतिष्ठहसन्निहितोभवेत्यावाहयेत् इहाद्वि-
जानांसर्वत्रमूलमन्त्रोपिज्ञेयः ततः ॐनमःशिवायेतिमूलमन्त्रेणपाद्यमर्घ्यमाचमनंद-
त्त्वापशुपतयेनमइतिमूलेनचस्नानंवस्त्रमुपवीतंगन्धंपुष्पंधूपदीपनैवेद्यफलताम्बूलनीरा-
जनमन्त्रपुष्पाञ्जलीन्दत्त्वा शर्वायक्षितिमूर्तयेनमइतिप्राच्यांपूजयेत् भवायजलमूर्तये
नमःईशान्यां रुद्रायाग्निमूर्तये० उदीच्यां उग्रायवायुमूर्तयेनमःवायव्यां भीमायाकाश-
मू० प्रतीच्यां पशुपतयेयजमानमूर्तयेनमइतिनैर्ऋत्यां महादेवायसोममूर्तयेनमइतिदक्षि-
णस्यां ईशानायसूर्यमूर्तयेनमइत्याग्नेय्यां ततःस्तुत्वानमस्कृत्यमहादेवायनमइतिविसर्ज-
येदितिसंक्षेपः विस्तरस्तुपुरुषार्थचिन्तामणौज्ञेयः शिवरात्रिश्चेत्पूर्वोक्तपूजाविधिःपा-
र्थिवलिङ्गेपिकार्यः पार्थिवलिङ्गोद्यापनविधिःकौस्तुभादौज्ञेयःलिङ्गविशेषेणफलविशेषः

लिङ्गविशेषफलम्. आयुष्यंहीरजेलिङ्गे मौक्तिकेरोगनाशः वैडूर्येशत्रुनाशः पद्मरागेलक्ष्मीः
पुष्परागजेसुखम् ऐन्द्रनीलेयशः मारकतेपुष्टिः स्फाटिकेसर्वकामाः राजतेराज्यंपि-

तृमुक्तिः हैमेसत्यलोकः ताम्रेपुष्टिरायुश्च पैत्तलेतुष्टिः कांस्येकीर्तिः लौहेशत्रुनाशः सीसजेआयुष्यम् मतान्तरे सौवर्णेब्रह्मस्वपरिहारःस्थिरलक्ष्मीश्च एवंगन्धमयेसौभाग्यम् हस्तिदन्तजेसेनापत्यम् व्रीह्यादिधान्यपिष्टजेपुष्टिसुखरोगनाशादि माषजेस्त्रीः नावनीतेसुखम् गोमयजेरोगनाशः गौडेन्नादि वंशाङ्कुरजेवंशवृद्धिरित्यन्यत्रविस्तरः एवं लिङ्गसंख्याविशेषात्फलविशेषःकौस्तुभे शिवनिर्माल्यग्रहणाग्रहणविचारस्तृतीयपरिच्छेदेज्ञेयः मासशिवरात्रिनिर्णयःप्रथमपरिच्छेदेउक्तः शिवरात्रिव्रतोद्यापनंकौस्तुभादौज्ञेयम् मासशिवरात्रिव्रतोद्यापनमपिकौस्तुभेस्पष्टम् माघामावास्यायामपराह्णव्यापिन्यांयुगादित्वादपिण्डकंश्राद्धंकार्यम् तच्चदर्शश्राद्धेनसहतन्त्रंकार्यम् माघामावास्यायांशततारकायोगेपरमःपुण्यकालस्तत्रश्राद्धात्परमापितृतृप्तिः धनिष्ठायोगेतुतिलान्नेनश्राद्धंकार्यम् तेनवर्षायुतकालंपितृतृप्तिः इतिश्रीमदनन्तोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचितेधर्मसिन्धुसारेमाघमासकृत्यनिर्णयोद्देशः

१४ अथफाल्गुनमासः मीनसंक्रान्तौपराःषोडशनाड्यःपुण्याः रात्रौतुप्रागुक्तम् फाल्गुनेगोव्रीहिवस्त्रदानंगोविन्दप्रीतयेकार्यम् अथफाल्गुनशुक्लप्रतिपदमारभ्यद्वादशदिनपर्यन्तंपयोव्रतंश्रीभागवतेउक्तम् तत्प्रयोगोमूलानुसारेणोह्यः फाल्गुनीपौर्णमासी मन्वादिःसापौर्वाह्णिकी इयमेवहोलिका साप्रदोषव्यापिनीभद्रारहिताग्राह्या दिनद्वये प्रदोषव्याप्तौपरदिनेप्रदोषैकदेशव्याप्तौवापरैव पूर्वदिनेभद्रादोषात् परदिनेप्रदोषस्पर्शाभावेपूर्वदिनेप्रदोषेभद्रासत्त्वेयदिपूर्णिमापरदिनेसार्धत्रियामाततोधिकावातत्परदिनेचप्रतिपद्वृद्धिगामिनीतदापरदिनेप्रतिपदिप्रदोषव्यापिन्यांहोलिका उक्तविषयेयदिप्रतिपदोह्रासस्तदापूर्वदिनेभद्रापुच्छेवाभद्रामुखमात्रंत्यक्त्वाभद्रायांमेववाहोलिकादीपनम् परदिनेप्रदोषस्पर्शाभावेपूर्वदिनेयदिनिशीथात्प्राक्भद्रासमाप्तिस्तदाभद्रावसानोत्तरमेवहोलिकादीपनम् निशीथोत्तरंभद्रासमाप्तौभद्रामुखंत्यक्त्वाभद्रायामेव प्रदोषेभद्रामुखव्याप्तेभद्रोत्तरंप्रदोषोत्तरंवा दिनद्वयेऽपिपूर्णिमायाःप्रदोषस्पर्शाभावेपूर्वदिनएवभद्रापुच्छेतदलाभेभद्रायामेवप्रदोषोत्तरमेवहोलिका रात्रौपूर्वार्धभद्रायाग्राह्यत्वोक्तेः नतुपूर्वप्रदोषादौचतुर्दश्यांनवापरत्रसायाह्नादौ दिवाहोलिकादीपनं तुसर्वग्रन्थविरुद्धम् इदंहोलिकापूजनंश्रवणाकर्मादिवद्गुक्त्वापिकुर्वन्ति युक्तंचैतत् केचिद्धोलिकापूजनंकृत्वाभुञ्जतेतेषांभोजनस्यपूजनस्यवानानियमेनशास्त्रविहितकाललाभः इदंचन्द्रग्रहणसत्त्वेवेधमध्येकार्यम् ग्रस्तोदयेपरदिनेप्रदोषेपूर्णिमासत्त्वेग्रहणमध्यएवकार्यम् अन्यथापूर्वदिने अथभद्रामुखपुच्छलक्षणम् पूर्णिमायांभद्रायास्तृतीयपादान्तेघटीत्रयंपुच्छम् चतुर्थपादाद्यघटीपञ्चकंमुखम् तथाचमध्यममानेनषष्टिघटीमितायांपूर्णिमायांपूर्णिमाप्रवृत्त्युत्तरंसार्धैकोनविंशतिघटिकोत्तरंघटीत्रयंपुच्छम् सार्धद्वाविंशतिघटिकोत्तरंघटीपञ्चकंमुखम् तिथेश्चतुःषष्टिघटीमितत्वे

होलिकानिर्णयः.

भद्रामुखपुच्छलक्षणम्.

पूर्णिमायाएकविंशतिघटिकोत्तरंपुच्छम् चतुर्विंशतिघटिकोत्तरंमुखम् एवंतिथेर्मानान्तरेप्यूह्यम् पूजाविधिः देशकालौसंकीर्त्यसकुटुम्बस्यममढुण्ढाराक्षसीप्रीत्यर्थंतत्पीडापरिहारार्थंहोलिकापूजनमहंकरिष्येइतिसंकल्प्य शुष्कानांकाष्ठानांगोमयपिण्डानांचराशिंकृत्वावह्निनाप्रदीप्यतत्र अस्माभिर्भयसंत्रस्तैःकृतात्वंहोलिके यतः । अतस्त्वांपूजयिष्यामिभूतेभूतिप्रदाभव १ इतिपूजामन्त्रेणश्रीहोलिकायैनमोहोलिकामावाहयामीत्यावाह्य होलिकायैनमइतिमन्त्रेणासनपाद्यादिषोडशोपचारान्दत्त्वा तमग्निंत्रिःपरिक्रम्यगायन्तुचहसन्तुच । जल्पन्तुस्वेच्छयालोकानिःशङ्कायस्ययन्मतम् १ ज्योतिर्निबन्धे पञ्चमीप्रमुखास्तासुतिथयोनन्तपुण्यदाः । दशस्युः शोभनास्तासुकाष्ठस्तेयंविधीयते १ चाण्डालसूतिकागेहाच्छिशुहारितवन्हिना । प्राप्तायांपूर्णिमायांतुकुर्यात्तत्काष्ठदीपनम् २ ग्रामाद्बहिश्चमध्येवातूर्यनादसमन्वितः । स्नात्वाराजाशुचिर्भूत्वास्वस्तिवाचनतत्परः ३ दत्त्वादानानिभूरीणिदीपयेद्धोलिकाचितिम् । ततोभ्युक्ष्यचितिंसर्वांसाज्येनपयसासुधीः ४ नारिकेलानिदेयानिबीजपूरफलानिच । गीतवाद्यैस्तथानृत्यैरात्रिःसानीयतेजनैः ५ तमग्निंत्रिःपरिक्रम्यशब्दैर्लिङ्गभगाङ्कितैः । तेनशब्देनसापापाराक्षसीतृप्तिमाप्नुयात् ६ एवंरात्रौहोलिकोत्सवंकृत्वा प्रातःप्रतिपदियःश्वपचंदृष्ट्वास्नानंकुर्यात् नतस्यदुष्कृतंकिंचिन्नाधयोव्याधयोपिच । कृत्वाचावश्यकार्याणिसंतर्प्यपितृदेवताः १ वन्दयेद्धोलिकाभूतिंसर्वदुष्टोपशान्तये । वन्दनेमन्त्रः वन्दितासिसुरेन्द्रेणब्रह्मणाशंकरेणच । अतस्त्वंपाहिनोदेविभूतेभूतिप्रदा भव १ इति होलिकादिनंकरिसंज्ञकतदुत्तरदिनंचशुभेवर्ज्यम् होलिकाग्रहणभावुकायनंप्रेतदाहदिवसोत्रपञ्चमः । तत्परंचकरिसंज्ञकंदिनंवर्जितंसकलकर्मसूभयम् १ इत्युक्तेः ग्रहणायनप्रेतदाहेषुनिशीथविभागेनपूर्वदिनकरिदिनयोर्निर्णयोज्ञेयः नरोदोलागतंदृष्ट्वागोविन्दंपुरुषोत्तमम् । फाल्गुन्यांसंयतोभूत्वागोविन्दस्यपुरंव्रजेत् १ फाल्गुनकृष्णप्रतिपदिवसन्तारम्भोत्सवः साचौदयिकीग्राह्या दिनद्वयेसत्वेपूर्वा अत्रतैलाभ्यङ्ग उक्तः अत्रप्रतिपदिचूतपुष्पप्राशनमुक्तम् तत्प्रकारः गोमयोपलिप्ते गृहाङ्गणेशुक्लवस्त्रासनउपविष्टःप्राङ्मुखःसुवासिन्याकृतचन्दनतिलकनीराजनःसचन्दनमाम्रकुसुमंप्राश्नीयात् तत्रमन्त्रः चूतमग्र्यंवसन्तस्यमाकन्दकुसुमंतव । सचन्दनंपिबाम्यद्यसर्वकामार्थसिद्धये १ इति कृष्णद्वितीयायांदेशग्रामाधिपतिर्विततेवितानादिशोभितेदेशेरम्यासनेउपविश्यपौरजानपदान्लोकान्सिन्दूरादिक्षोदैःचन्दनादिभिःपट्टवासैश्चविकीर्यतेभ्यस्ताम्बूलादिदत्त्वानृत्यगीतविनोदैर्महोत्सवंकुर्यात् इदानींप्राकृतजनास्तुकृष्णपञ्चमीपर्यन्तमेतमुत्सवंकुर्वन्ति इतिहोलिकोत्सवः फाल्गुना-

होलिकापूजा.

वसन्तारम्भचूतपुष्पाशनादि.

---

१ श्वपचंस्पृष्ट्वेतिपाठान्तरम्.

मावास्यामन्वादिःसापराह्णव्यापिनीग्राह्या इतिश्रीमदनन्तोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचितेधर्मसिन्धुसारेफाल्गुनमासकृत्यनिर्णयोद्देशःसमाप्तः

१८ अथपरिच्छेदद्वयशेषाख्यंप्रकीर्णप्रकरणमुच्यते द्वादशस्वपिमासेषुश्राद्धेव्यतीपातादियोगस्यभरण्यादिनक्षत्रस्यचापराह्णव्याप्त्यादर्शवन्निर्णयोज्ञेयः उपवासादौप्रचुराचाराभावान्नोक्तः अथचान्द्रसांवत्सरभेदाः प्रभवोविभवःशुक्लःप्रमोदोथप्रजापतिः। अङ्गिराःश्रीमुखोभावोयुवाधातातथैवच १ ईश्वरोबहुधान्यश्चप्रमाथीविक्रमोवृषः। चित्रभानुःसुभानुश्चतारणःपार्थिवोव्ययः २ सर्वजित्सर्वधारीचविरोधीविकृतिःखरः। नन्दनोविजयश्चैवजयोमन्मथदुर्मुखौ ३ हेमलम्बोविलम्बोथविकारीशार्वरीप्लवः । शुभकृच्छोभकृत्क्रोधीविश्वावसुपराभवौ ४ प्लवङ्गःकीलकःसौम्यःसाधारणविरोधकृत् । परिधावीप्रमादीचआनन्दोराक्षसोनलः ५ पिङ्गलःकालयुक्तश्चसिद्धार्थीरौद्रदुर्मती । दुन्दुभीरुधिरोद्गारीरक्ताक्षीक्रोधनःक्षयः ६ इति रवेः राशिसंक्रमवन्नक्षत्रसंक्रमेपिपोडशनाड्यःपूर्वत्रपरत्रचपुण्यकालः अथचन्द्रादीनांसंक्रान्तौपुण्यकालः चन्द्रस्यसंक्रान्तौप्राक्परत्रचत्रयोदशपलाधिकाएकाघटीपुण्यकालः भौमस्यैकपलाधिकाश्चतस्रोनाड्यः बुधस्यचतुर्दशपलाधिकास्तिस्रः गुरोःसप्तत्रिंशत्पलाधिकाश्चतस्रः शुक्रस्यैकपलाधिकाश्चतस्रः शनेःसप्तपलाधिकाःषोडश एताःसर्वाःप्राक्परत्रचबोद्धव्याः रात्रौग्रहान्तराणांसंक्रमेरात्रावेवपुण्यकालः सूर्यसंक्रान्तिवद्दिवापुण्यत्वविधायकाभावात् चन्द्रादिसंक्रान्तिषुस्नानंकाम्यंनतुनित्यम् आदित्यादिसूचितपीडानिरासार्थस्नानानि मञ्जिष्ठागजमदकुङ्कुमरक्तचन्दनानिजलपूर्णेताम्रपात्रेप्रक्षिप्यस्नानंसूर्यपीडाहरम् उशीरशिरीषकुङ्कुमरक्तचन्दनयुतशंखतोयेनस्नानंचन्द्रदोषहरम् खदिरदेवदारुतिलामलकयुतरौप्यपात्रजलेनस्नानंभौमे गजमदयुतसङ्गमजलेनमृत्पात्रस्थेनस्नानंबुधे औदुम्बरबिल्ववटामलकानांफलैर्युतसौवर्णपात्रजलेनस्नानंगुरौ गोरोचनगजमदशतपुष्पाशतावरीयुतराजतपात्रजलेनस्नानंशुक्रे तिलमाषप्रियङ्गुगन्धपुष्पयुतलोहपात्रस्थजलेनस्नानंशनौ गुग्गुलुहिङ्गुहरितालमनःशिलायुतमहिषशृङ्गपात्रजलेनस्नानंराहौ वराहोत्खातपर्वताग्रमृच्छागक्षीरयुतखड्गपात्रजलेनस्नानंकेतौ अथग्रहप्रीत्यर्थदानानि माणिक्यगोधूमधेनुरक्तवस्त्रगुडहेमताम्ररक्तचन्दनकमलानिरवेःप्रीत्यर्थंदानानि वंशपात्रस्थतण्डुलकर्पूरमौक्तिकश्वेतवस्त्रघृतपूर्णकुम्भवृषभाश्चन्द्रस्य प्रवालगोधूममसूरिकारक्तवृषगुडसुवर्णरक्तवस्त्रताम्राणिभौमस्य नीलवस्त्रसुवर्णकांस्यमुद्गगारुत्मतदासीहस्तिदन्तपुष्पाणिबुधस्य पुष्परागमणिहरिद्राशर्कराश्वपीतधान्यपीतवस्त्रलवणसुवर्णानिसुरगुरोः चित्रवस्त्रश्वेताश्वधेनुवज्रमणिसुवर्णरजतगन्धतण्डुलाःशुक्रस्य इन्द्रनीलमाषतैलतिलकुलित्थमहिषीलोहकृष्णधेनवःशनेः गोमेदाश्वनीलवस्त्रकम्बलतैल-

चान्द्रवत्सरभेदाः

चन्द्रादिसंक्रान्तिपर्वकालः

नवग्रहस्नानानि

ग्रहदानानि

तिललोहानिराहोः वैडूर्यतैलतिलकम्बलकस्तूरीच्छागवस्त्राणिकेतोर्दानानि शनिपी-
डापरिहारार्थशनिवारेतैलाभ्यङ्गस्तैलदानंच अथशनिव्रतम् लोहमयंशनिंतैलकुम्भे
शनिव्रतम्. लौहेमृन्मयेवानिक्षिप्यकृष्णवस्त्राभ्यांकम्बलेनवायुतंकृष्णैःसुगन्धपुष्पै-
श्चकृसरान्नैस्तिलोदनैःपूजयित्वाकृष्णायद्विजायतदभावेऽन्यस्मैसशनिर्देयः तत्रशन्नो-
देवीरितिमन्त्रः शूद्रादेस्तु यःपुनर्नष्टराज्यायनलायपरितोषितः। स्वप्नेददौनिजंरा-
ज्यंसमेसौरिःप्रसीदतु १ नमोर्कपुत्रायशनैश्चरायनीहारवर्णाञ्जनमेचकाय। श्रुत्वार-
हस्यं भवकामदस्त्वंफलप्रदोमेभवसूर्यपुत्र २ इत्यादयः एवंव्रतंप्रतिशनिवारंसंवत्सरं
कार्यम् कोणस्थःपिङ्गलोबभ्रुःकृष्णोरौद्रोन्तकोयमः। सौरिः शनैश्चरोमन्दः पिप्पलादेन
संस्तुतः।इतिदशनामानिवानित्यंपठनीयानि अथशनिस्तोत्रम् पिप्पलादउवाच नमस्ते
शनिस्तोत्रम्. कोणसंस्थायपिङ्गलायनमोस्तुते। नमस्तेबभ्रुरूपायकृष्णायचनमोस्तुते
१ नमस्तेरौद्रदेहायनमस्तेचान्तकायच। नमस्तेयमसंज्ञायनमस्तेसौरयेविभो २ नम-
स्तेमन्दसंज्ञायशनैश्चरनमोस्तुते। प्रसादंकुरुदेवेशदीनस्यप्रणतस्यच ३ अनेनस्तोत्रेणप्र-
त्यहंप्रातःशनिस्तवनेनसार्धसप्तवार्षिकशनिपीडानाशः रविवारेसूर्यपूजोपवाससूर्यम-
न्त्रजपैः सर्वरोगनाशः ऱ्हींऱ्हींसःसूर्यायेतिषडक्षरःसूर्यमन्त्रः इतिश्रीमत्काश्युपाध्याय-
सूरिसूनुयज्ञेश्वरोपाध्यायानुजानन्तोपाध्यायसूरिसुतकाशीनाथोपाध्यायविरचितेध-
र्मसिन्धुसारेप्रकीर्णनिर्णयः

१६ ग्रन्थप्रयोजनसमूलत्वादिकं। उक्त आद्यपरिच्छेदेसामान्येनविनिर्णयः। द्वि-
तीयेस्मिन्परिच्छेदेविशेषेणविनिर्णयः। मीमांसाधर्मशास्त्रज्ञाःसुधियोनलसानराः।

१. श्रावण्यामुपाकर्मणिसभादीपदानम् ॥ आचम्यप्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्यपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थममेह-
जन्मनिजन्मान्तरेचअखण्डितसौभाग्यावाप्तयेपुत्रपौत्रधनधान्यादिसमृद्धयेवांछितसर्वमनोरथप्राप्तयेचसभादीपो-
क्तानेकफलावाप्तिकामोहंब्रह्मविष्णुरुद्रप्रीत्यर्थंब्राह्मणसभायांब्राह्मणायसभादीपदानमहंकरिष्ये ॥ तत्रादौगणपति-
पूजनंपंचशब्दैः पुण्याहवाचनब्राह्मणपूजनंदीपपूजनंचकरिष्ये ॥ दीपपूजनंकृत्वाब्राह्मणंसंपूज्य भोदीपब्रह्मरूपस्त्वं
ज्योतिषांप्रभुरव्ययः ॥ आरोग्यंदेहिपुत्रांश्चअवैधव्यंप्रयच्छमे ॥ श्रावणेमास्युपाकर्मण्यारब्धेविप्रसंसदि ॥ व्री-
हितंडुलपिष्टस्यकिंचित्पंचकनिर्मितम् ॥ घृतवर्त्यग्निसयुक्तंविमलेकांस्यभाजने ॥ सपादतण्डुलप्रस्थंपूरितंसुप्र-
तिष्ठितम् ॥ अवैधव्यंसुपुत्रत्वंदीर्घायुःश्रीसुखाप्तये ॥ सभादीपप्रदानेनतुभ्यंविप्रसदक्षिणम् ॥ ब्रह्मविष्णुमहे-
शाश्चप्रीयंतांदीपदानतः ॥ ममाभीष्टप्रदाःसंतुभवेस्मिन्वाभवान्तरे ॥ सर्वकामप्रदानृणांदीपदानप्रतोषिताः ॥
श्रावण्यांश्रावणेऋक्षेसभायामग्निसंनिधौ ॥ सभादीपप्रदानेनततः शांतिंप्रयच्छमे ॥ स्वस्त्यस्तुदीर्घमायुःश्रेयःशा-
न्तिः पुष्टिस्तुष्टिश्चास्तु ॥ इदंसभादीपदानंदक्षिणातांबूलसहितं अमुकशर्मणेब्राह्मणायतुभ्यमहंसंप्रददे ॥ तेन
श्रीब्रह्मविष्णुरुद्राःप्रीयन्ताम् ॥ इतिसभादीपदानविधिः ॥

कृतकार्याःप्राङ्निबन्धैस्तदर्थनायमुद्यमः २ येपुनर्मन्दमतयोलसाअज्ञाश्चनिर्णयम् । धर्मेवेदितुमिच्छन्तिरचितस्तदपेक्षया ३ निबन्धोयंधर्मसिन्धुसारनामासुबोधनः । अ-मुनाप्रीयतांश्रीमद्विठ्ठलोभक्तवत्सलः ४ सर्वत्रमूलवचनानीहज्ञेयानितद्विचारश्च । कौ-स्तुभनिर्णयसिन्धुश्रीमाधवकृतनिबन्धेभ्यः ५ प्रेम्णासद्भिर्ग्रन्थःसेव्यःशब्दार्थतःसदो-षोपि । संशोध्यवापिहरिणासुदाममुनिसतुषपृथुकमुष्टिरिव ६ इति श्रीमत्काश्युपा-ध्यायसूरिसूनुयज्ञेश्वरोपाध्यायानुजानन्तोपाध्यायसूरिसुतकाशीनाथोपाध्यायविर-चितेधर्मसिन्धुसारेप्रकीर्णनिर्णयोद्देशःसमाप्तः ॥

॥ इतिद्वितीयपरिच्छेदःसमाप्तः ॥

श्रीगणेशायनमः । श्रीपाण्डुरङ्गमकलङ्ककलानिधानकान्ताननं यदबुधानमनं मुधा न । श्रीवत्सकौस्तुभरमोल्लसितोरसं तं वन्दे पदाब्जभृतनन्ददुदारसन्तम् १ भीमाप्रियं सुकरुणार्णवमाशुतोषं दीनेष्टपोषमघसंहतिसिन्धुशोषम् । श्रीरुक्मिणीमतिमुषं पुरुषं परं तं वन्दे दुरन्तचरितं हृदि संचरन्तम् २ वन्दे प्रतिघ्नन्तमघानि शङ्करं धत्तां स मे मूर्ध्नि दिवानिशं करम् । शिवां च विघ्नेशमथो पितामहं सरस्वतीमाशु भजेऽपि तामहम् ३ श्रीलक्ष्मीं गरुडं सहस्रशिरसं प्रद्युम्नमीशं कपिं श्रीसूर्यं विधुभौमविद्गुरुकविच्छायासुतान्षण्मुखम् । इन्द्राद्यान्विबुधान् गुरूंश्च जननीं तातं त्वनन्ताभिधं नत्वार्यान्वितनोमि माधवमुखान् धर्माब्धिसारं मितम् ४ दृष्ट्वा पूर्वनिबन्धान् प्राच्यांश्च नवांश्च तेषु सिद्धार्थान् । प्रायेण मूलवचनान्युज्झित्य लिखामि बालबोधाय ५ उक्त्वा धर्माब्धिसारेऽस्मिन्निर्णयं कालगोचरम् । परिच्छेदे प्रथमजे द्वितीये च यथाक्रमम् ६ अथ गर्भादिसंस्कारान्धर्मान्गृह्यादिसंमतान् । वक्ष्ये संक्षेपतः संतोऽनुगृह्णन्तु दयालवः ७ काशीनाथाभिधेनात्रानन्तोपाध्यायसूनुना । निर्णीयते यदेतत्तु शोधनीयं मनीषिभिः ८

१ तत्रादौगर्भाधानसंस्कारउच्यते तदुपयोगितयाप्रथमरजोदर्शनेदुष्टमासादिनिर्णीयते तत्रचैत्रज्येष्ठाषाढभाद्रपदकार्तिकपौषमासादुष्टाः प्रतिपद्रिक्ताष्टमीषष्ठीद्वादशीपञ्चदश्योऽनिष्टफलास्तिथयः तथा रविभौममन्दवारेषुभरणीकृत्तिकाऽऽर्द्राश्लेषामघापूर्वात्रयविशाखाज्येष्ठानक्षत्रेषुविष्कम्भगण्डातिगण्डशूलव्याघातवज्रपरिघपूर्वार्धव्यतीपातवैधृतियोगेषुविष्ट्यांग्रहणेरात्रिसंध्यापराह्णकालेषुनिद्रायां जीर्णरक्तनीलचित्रवस्त्रेषुनग्नत्वेपरगृहपरग्रामेषुअल्पाधिकनीलादिरक्तत्वेचानिष्टफलम् संमार्जनीकाष्ठतृणाग्निशूर्पान्हस्तेदधानाकुलटास्यात् वस्त्रेविषमारक्तबिन्दवःपुत्रफलाः समाःकन्याफलाः अथप्रथमर्तौ अक्षतैरासनंकृत्वातत्रतामुपवेश्यपतिपुत्रवत्यःस्त्रियो हरिद्राकुङ्कुमगन्धपुष्पस्रक्ताम्बूलादितस्यैदत्त्वादीपैर्नीराज्यसदीपालंकृतेगृहेतांवासयेयुः सुवासिनीभ्योगन्धादिकंलवणमुद्गादिचदद्यात् अथसर्वर्तुसाधारणनियमाः त्रिरात्रमस्पृश्याभूत्वाअभ्यङ्गाञ्जनस्नानदिवास्वापाग्निस्पर्शदन्तधावनमांसाशनसूर्याद्यवलोकानभूमौरेखाकरणंचवर्जयेदधःशयीत अञ्जलिनाताम्रलोहपात्रेणवाजलंनपिबेत् याखर्वपात्रेणपिबतितस्याःखर्वःपुत्रः नखनिकृन्तनेकुनखीपुत्रः पर्णेनपानेउन्मत्तइति द्वितीयादिषुऋतुषुप्रवासगन्धमाल्यादिधारणताम्बूलगोरसभक्षणपीठाद्यारोहणंवर्जयेत् मृन्मयेआयसेभूमौवाभुञ्जीत ग्रहणादिनिमित्तकस्नानप्राप्तौनोदकमज्जनरूपंस्नानंकिन्तुपात्रान्तरितजलेनस्नात्वा नवस्त्रपी-

दुष्टमासादयः. प्रथमर्तौविशेषः. सर्वर्तुसाधारणानि.

१. मार्तण्डटीकायां । आद्यर्तौसुभगानारीप्रतिपत्सुरजस्वला । पौर्णमास्यांसुपुत्रिणीत्युक्तम् निर्णयसिन्धावपिमदनरत्नेप्रतिपद्यशुभम् । ज्योतिर्निबन्धे रिक्तामार्काष्टषष्ठ्यः अशुभाः इत्युक्तम् ।

डनंकुर्यान्नान्यद्वासश्चधारयेत् । एवंमृताशौचादिनिमित्तस्नानप्राप्तावपि सगोत्रयोर्योनिसम्बन्धिन्योर्वाब्राह्मण्योरजस्वलयोःपरस्परंस्पर्शेउक्तरीत्यातदैवस्नानमात्रेणशुद्धिः

रजस्वलायाः अशुचिस्पर्शादौनिर्णयः.

बुद्ध्यास्पर्शेएकरात्रमुपवासः गोत्रादिसम्बन्धाभावेअबुद्ध्यास्पर्शे तस्मिन्दिनेस्नात्वानभुञ्जीत मत्यास्पर्शेतुआशुद्धेर्नभुञ्जीत भोजने तुशुद्ध्यनन्तरंतावद्दिनसंख्ययोपवसेत् उपवासाशक्तौतुतत्प्रत्याम्नायब्राह्मणभोजनादिकुर्यात् सर्वत्रशुद्ध्युत्तरंपञ्चगव्याशनंज्ञेयम् शूद्रीब्राह्मण्योरजस्वलयोःस्पर्शे आशुद्धेरभोजनंशुद्धौकृच्छ्रप्रायश्चित्तंब्राह्मण्याःशूद्र्यास्तुपादकृच्छ्रमात्रम् रजस्वलायाः सूतिकायावाचाण्डालस्पर्शेआशुद्धेर्नभोजनमतिकृच्छ्रंच अमत्यास्पर्शेप्राजापत्यम् दण्डादिपरंपरयाचाण्डालादिस्पर्शेस्नानमात्रम् भुञ्जानायाःस्पर्शेप्राजापत्यंद्वादशब्राह्मणभोजनंच मिताक्षरायांतु पतितान्त्यजचाण्डालैःकामतःस्पर्शेआशुद्धेरभुक्त्वाशुद्ध्युत्तरंप्रथमेह्निस्पर्शेत्र्यहमुपवासः द्वितीयेद्व्यहं तृतीयेएकाहः अकामतस्तुआशुद्धेरभोजनमात्रम् एवंग्रामकुक्कुटसूकरश्ववायसरजकादिस्पर्शेपि अशक्तौतुस्नात्वा यावन्नक्षत्रदर्शनमभोजनम् भुञ्जानायाःश्वचाण्डालादिस्पर्शेआशुद्धेरभोजनंषड्रात्रं गोमूत्रयावकाहारः अशक्तौसुवर्णदानंविप्रभोजनंवा उच्छिष्टयोरजस्वलयोःस्पर्शे उच्छिष्टचाण्डालेनस्पर्शेवाकृच्छ्रेणशुद्धिः उच्छिष्टद्विजस्पर्शेरजस्वलायास्त्र्यहमूर्ध्वोच्छिष्टे[2] अधरोच्छिष्टेत्वेकाहमुपवासः इत्युक्तम् उच्छिष्टशूद्रस्पर्शेअधिकंकल्प्यम् पुष्पिण्याःसूतक्याद्यशुद्धनरस्पर्शेआशुद्धेरभोजनं भोजनेतुकृच्छ्रम् पञ्चनखद्विशफैकशफपशुस्पर्शेअण्डजस्पर्शेचाशुद्धेरभोजनम् रजस्वलायाःश्वजम्बुकगर्दभदंशेआशुद्धेरभोजनम् शुद्धौपञ्चरात्रमुपवासः नाभेरूर्ध्वंदंशेदशरात्रंमूर्ध्निदंशेविंशतिरात्रम् भुञ्जानारजस्वलारजस्वलांपश्यतिचेदाशुद्धेरभोजनम् चण्डालंपश्यतिचेदुपवासत्रयमपि कामतश्चाण्डालंपश्यतिचेत्प्राजापत्यम् रजस्वलायाःशवसूतिकाभ्यांस्पर्शेशुद्ध्यन्तेत्रिरात्रमुपवासः आशुद्धेरभोजनंच भोजनेतुकृच्छ्रम् सर्वत्रब्रह्मकूर्चविधिनापञ्चगव्याशनमुक्तमेव आशौचिभिःस्पर्शेस्नानात्प्राग्रजोदर्शनेचतुर्थदिनपर्यन्तमभोजनम् अशक्तौतुसद्यःस्नात्वाभुञ्जीत एवंबन्धुमरणश्रवणेस्नानात्प्राग्रजोदर्शनेपि तथारजोदर्शनोत्तरंबन्धुमरणश्रवणेपिशक्तायाःआशुद्धेरभोजनमशक्तायाःसद्यःस्नानेनभोजनम् सर्वत्रास्पृश्यस्पर्शेअशक्तायाःस्नानेकृतेभोजनम् शुद्ध्यन्तेऽनशनप्रत्याम्नायइतिकेचित् रजस्वलायाःप्रथमदिनानिर्णयस्तुरात्रेःपूर्वभागद्वयेपूर्वदिनंप्रथमम् तृतीयेभागेरजोदर्शने

रजस्वलायाअशुचित्वदिननिर्णयः

उत्तरदिनंप्रथमम् यद्वार्धरात्रात्पूर्वंपूर्वदिनंप्रथमम् अर्धरात्रादूर्ध्वं उत्तरदिनंप्रथमम् एवंजननमरणाशौचेपिज्ञेयम् यस्याःप्रायेणमा-

---

१ स्पृष्टेरजस्वलेन्योन्यंसवर्णेत्वेकभर्तृके ॥ कामादकामतोवापिसद्यः स्नानेनशुध्यतइतिमिताक्षरायाम् ।

२ मूत्राद्युत्सर्गोत्तरमकृतशौचःअधरोच्छिष्टः । भोजनाद्युत्तरमनाचांतऊर्ध्वोच्छिष्टः ।

सेरजोदर्शनंतस्याःसप्तदशादिनपर्यन्तंपुनारजोदर्शनेस्नानाच्छुद्धिः अष्टादशाहेएकरात्र-
मशुचित्वंएकोनविंशेद्विरात्रंविंशतिप्रभृतित्रिरात्रम् यस्याःप्रायःपक्षेपक्षेरजोदर्शनंतस्याः
दशादिनपर्यन्तंस्नानाच्छुद्धिः एकादशाहेरजोदृष्टौएकाहःद्वादशेद्विरात्रंऊर्ध्वंत्रिरात्रम्
रोगेणयद्रजःस्त्रीणामन्वहंप्रतिवर्ततेतत्रनास्पृश्यत्वं किंतुरजोनिवृत्तिपर्यन्तंपाकदैवपि-
त्र्यकर्मानधिकारमात्रम् रोगजेवर्तमानेपिमासजंरजोनिर्यास्रेवतत्रसावधानासतीत्रि-
रात्रमशुचिर्भवेत् यत्तुगर्भिण्याःप्राक्प्रसवात्रोगजंरजोदर्शनंतत्रत्रिदिनमेवाऽऽशौचम्
प्रसूतिकायाः किंचिदूनमासात्पूर्वंरजोनिवृत्तौस्नानमात्रम् पूर्णमासेत्रिरात्रम्
उच्छिष्टास्त्रीयदिरजस्वलाभवतितदाशुद्ध्यन्तेत्र्यहमधरोच्छिष्टेत्वेकाहमुपवासः अ-
विज्ञातरजोदोषायदिगृहेव्यवहरतितदातयास्पृष्टंगोरसमृद्भाण्डादिकंजलादिकंचनत्या-
ज्यम् सूतकवज्ज्ञानकालमारभ्यैवदोषात् अशुचित्वंतुज्ञानदिनमारभ्यत्रिदि-
नमितिकेचित् अन्येतुद्वितीयादिदिनेरजसिज्ञातेसूतकवच्छेषदिनैरेवशुद्धिरित्या-
हुः एवंत्रिदिनंस्थित्वाचतुर्थेहनिषष्टिवारंमृत्तिकाशौचेनमलंप्रक्षाल्यदन्तधावनपूर्व-
रजस्वलाशुद्धिः कंसंगवकालेस्नायात् सूर्योदयात्प्राक्स्नानंत्वनाचारः चतुर्थेऽहनि
रजोनिवृत्तौभर्तृशुश्रूषणादौशुद्धिः पञ्चमेहनिदैवपित्र्यकर्मणिशुद्धिः कानिचिद्दिना-
निरजोयद्यनुवर्त्ततेतदातन्निवृत्तिपर्यन्तंदैवपित्र्ययोर्नशुद्धिः रोगेणत्वनुवृत्तौप्रागुक्तम्
केचित्तुचतुर्थदिवसेदर्शेष्ट्यादिश्रौतकर्माणिकर्त्तव्यानीत्याहुः अपरेतुइतरदिनापेक्ष-
याचतुर्थदिनस्यैवानुकूलत्वेतत्रैवगर्भाधानंदुष्टरजोदर्शनशान्तिश्चकर्त्तव्या महासंकटे
श्रीसूक्तहोमपूर्वकाभिषेकेणोपनयनादिकमपिचतुर्थेहनिकर्त्तव्यमित्याहुः अयंचतुर्थेहन्य-
धिकारनिर्णयःसर्वथारजोनिवृत्तावेवज्ञातव्यः यदिज्वरादिभिरातुराचतुर्थेहनिस्ना-
तुंनशक्तातदातामन्यानारीनरोवादशवारंस्पृष्ट्वास्पृष्ट्वास्नायादाचामेच्चप्रतिस्नानमातुर-
स्यवस्त्रमन्यदन्यत्परिधापनीयम् अन्तेस्पृष्टानांसर्ववस्त्राणांत्यागः आर्द्रवस्त्रादिव्यव-
धानेनशुद्धवस्त्रग्रहणान्तेब्राह्मणभोजनात्पुण्याहवाचनाच्चशुद्धिः सर्वेषामप्यातुराणामे
वंशुद्धिर्विधीयते । एवंशुद्ध्यन्तेशुभेदिनेदुष्टरजोदर्शनप्रयुक्तांशौनकोक्तांभुवनेश्वरीशा-
न्तिंग्रन्थान्तरोक्तांवाशान्तिंविधायगर्भाधानंकार्यम् सूर्यग्रहेरजोदर्शनेहैमंसूर्यबिम्बंत-
गर्भाधाननिर्णयः न्नक्षत्ररूपंचसीसेनराहुंचकृत्वासंपूज्यार्कसमिद्भिःसूर्यं नक्षत्रेशंप्लक्षैरा-
हुंदूर्वाभिर्हुत्वाज्यचरुतिलैश्चजुहुयात् चन्द्रग्रहेराजतंचन्द्रबिम्बंपालाश्यश्चसमिधइतिविं-
शेषः ग्रहणव्यतीपातादिबहुतरदोषेरजोदर्शनतुद्वितीयादिरजोदर्शनेशान्तिपूर्वकंगर्भा-
धानंकार्यम् गर्भाधानेगुरुशुक्रास्ताधिकमासादिदोषोनास्ति यदितुप्रथमरजोदर्शने
शान्तिर्नकृताद्वितीयादिरजोदर्शनेशुक्रास्तादिदोषप्रसक्तिस्तदा निमित्तानन्तरमेवय-
त्र नैमित्तिकानुष्ठानंतत्रास्तादिदोषाभावोमुख्यकालातिक्रमेतुअस्तादिदोषोस्त्येवेति
सामान्यनिर्णयानुसारेणऋतुशान्तिरस्तादौनकार्या तदनुरोधेनगर्भाधानंचनकार्य-

मितिभाति शान्तिश्चसग्रहमखैवकार्या शान्तौभुवनेश्वरीप्रधानदेवता इन्द्रेन्द्राण्यौपा-
भुवनेश्वरीशान्तिः श्वर्देवते एवंकलशत्रयेपप्रतिमात्रयस्थापनम् ग्रहाणामर्कादिसमि-
धश्चरुराज्यंचद्रव्यम् प्रधानदेवतायादूर्वास्तिलमिश्रगोधूमाःपायसमाज्यंचेतिहविश्च-
तुष्टयम् एवंपार्श्वदेवतयोरपि पायसस्यस्थण्डिलाग्नौश्रपणमेवकार्यम् नतुगृहसिद्धस्य
ग्रहणम् ग्रहहोमार्थंगृहसिद्धचरुः पात्रासादनकालेपायसश्रपणार्थमेकास्थालीगृहसि-
द्धान्नसंस्कारार्थमपरेतिस्थालीद्वयम् अनेककर्तृकाज्यहोमप्रसक्तावनेकस्रुवासादनम्
आज्येनसहहविस्त्रयस्यगृहसिद्धान्नस्यचपर्यग्निकरणम् स्रुवादिसंमार्गान्तेगृहसिद्धान्न-
मासादितचरुस्थाल्यामादायाग्नावधिश्रित्याभिघारणादिवर्हिरासादनान्तंकुर्यात् ततः
पायसाभिघारणाद्यासादनान्तम् अन्वाधानेहविस्त्यागेचप्रधानदेवतायाभुवनेश्वरीपदे-
नसवितृपदेनवोच्चारः गायत्र्याहोमोक्तेः आज्यभागान्तेयजमानोन्वाधानानुसारेण
प्रतिदैवतमष्टाविंशत्याहुतिपर्याप्तमर्कादिजातीयसमिच्चर्वाज्यात्मकंहविस्त्रयंसूर्यायसोमा-
यभौमायबुधायबृहस्पतयेशुक्रायशनयेराहवेकेतवेनमम अष्टाष्टसंख्यापर्याप्तंहविस्त्रयंत-
त्तदधिदेवताप्रत्यधिदेवताभ्योनमम चतुश्चतुःसंख्यापर्याप्तंतद्धविस्त्रयंविनायकादि-
भ्यःक्रतुसंरक्षणक्रतुसाद्गुण्यदेवताभ्योनमम अष्टोत्तरशतसंख्याकाहुतिपर्याप्तंदूर्वाति-
लगोधूमपायसाज्येतिहविश्चतुष्टयंभुवनेश्वर्यैनमम यद्वा सवित्रेनमम एवमष्टाविंशति-
संख्यापर्याप्तंतच्चतुष्टयमिन्द्रेन्द्राणीभ्यांनममेतित्यागंकुर्यात् बहुतरदोषेऽष्टोत्तरसहस्र-
संख्याकोहोमोभुवनेश्वर्याइन्द्रेन्द्राण्योरष्टोत्तरशतसंख्याकः इन्द्रेन्द्राण्योर्होमःकृताकृतः
होमान्तेग्रहादिबलयःभुवनेश्वर्यादिबलयोऽभिषेकश्चेतिसंक्षेपः समन्त्रकःसविस्तरःप्रयो-
गःस्वस्वशाखीयानुसारेणज्ञेयः संकल्पःस्वस्तिवाग्विप्रवरणंभूतनिःसृतिः । पञ्चगव्यै-
र्भूमिशुद्धिर्मुख्यदैवतपूजनम् १ अग्निप्रतिष्ठासूर्यादिग्रहस्थापनपूजनम् । देवतान्वाहि-
तिःपात्रासादनंहविषांकृतिः २ यथाक्रमंत्यागहोमाविर्तिपौर्वाङ्गकःक्रमः । पूजास्विष्टं
नवाहुत्याबलिःपूर्णाहुतिस्तथा ३ पूर्णपात्रविमोकाद्यग्न्यर्चनान्तेभिषेचनम् । मानस्तोके-
तिभूतिश्चदेवपूजाविसर्जने ४ श्रेयोग्रहोदक्षिणादिदानंकर्मेश्वरार्पणम् । क्रमोयमुत्तराङ्गा-
नांप्रायःस्मार्तेष्वितिस्थितिः ५ एवंमदनरत्नोक्ताबौधायनोक्ताचशान्तिःकौस्तुभेद्रष्ट-
व्या प्राग्रजोदर्शनात्पत्नीगमनेब्रह्महत्यादोषोक्तेःकिंचित्प्रायश्चित्तंविधेयमितिभाति
ऋतौतुगमनमावश्यकंअन्यथाभ्रूणहत्यादोषः अयंचमनसिकामेसतिद्वेषादिनास्त्रिय-
पत्नीगमनविचारः मनुपगच्छतोज्ञेयः विरक्तस्यनकोपिदोषइतिश्रीभागवतेलोकेव्यवाये-
तिपद्येटीकायांचस्पष्टम् ऋतुकालस्तुरजोदर्शनमारभ्यषोडशदिनपर्यन्तंज्ञेयः तत्रप्रथ-
मदिनचतुष्टयैकादशत्रयोदशदिनेषुगमनंवर्ज्यम् अवशिष्टदशदिनेषुपुत्रार्थिनासमदि-
नेकन्यार्थिनाविषमदिनेगमनंकार्यम् तत्राप्युत्तरोत्तररात्रीणांप्राशस्त्यम् एकस्यांरात्रौ
सकृदेवगमनंकार्यम् सकृद्गमनंचयुग्मासुसर्वासुआवश्यकमितिकेचित् अन्यकालेप्रति-

वन्धादिनागमनासंभवेश्राद्धैकादश्यादिदिनेपिऋतुगमनंकार्यमितिकेचित् स्त्रीणांवर-मनुस्मरन्पत्नीच्छयानृतावपिगच्छन्नदोषभाक्किंतुब्रह्मचर्यहानिमात्रम् ऋतौगच्छति योभार्यामनृतौनैवगच्छति । यावज्जीवंब्रह्मचारीमुनिभिःपरिकीर्तितः १ अष्टमीचतुर्दशीपौर्णिमाऽमावास्यासूर्यसंक्रान्तिवैधृतिव्यतीपातपरिघपूर्वदलविष्टिसंध्यासुमातापित्रोर्मृतदिनेश्राद्धतत्प्राग्दिनेजन्मनक्षत्रेदिवाचस्त्रीगमनंवर्ज्यम् अथगर्भाधानकालः

गर्भाधानकालः चतुर्थीषष्ठीचतुर्दश्यष्टमीपञ्चदशीरहिताःतिथयःप्रशस्ताः चन्द्रबुधगुरुशुक्रवाराः शुभाः मूलमघारेवतीज्येष्ठानक्षत्राणिवर्ज्यानि भरणीकृत्तिकार्द्राश्लेषापूर्वात्रयविशाखामध्यमानि शेषाणिशुभानि सर्वकार्येषुगोचरेचन्द्रबलमावश्यकम् तद्यथा चन्द्रोन्नमधनंसौख्यंरोगंकार्यक्षतिंश्रियम् । स्त्रियंमृत्युंनृपभयंसुखमायंव्ययं क्रमात् १ स्थानेषुद्वादशस्वेतज्जन्मराशेःप्रयच्छति । शुक्लपक्षेशशीश्रेष्ठोद्विपञ्चनवमेष्वपि २ अनेकभार्यस्यऋतुयौगपद्येविवाहक्रमेणऋतुप्राप्तिक्रमेणवागर्भाधानम् ऋतावप्यगमनदोषापवादः व्याधितोबन्धनस्थोवाप्रवासेष्वथपर्वसु । वृद्धांवंध्यामसद्वृत्तां मृतापत्यामपुष्पिणीम् १ कन्यासूंबहुपुत्रांचअगच्छन्नैवदोषभाक् । तत्रप्रथमर्तुगमनं गर्भाधानहोमंगृह्याग्नौकृत्वाकार्यम् द्वितीयादिकऋतुगमनेचनहोमादिकम् येषांसूत्रेहोमोनोक्तस्तैर्होमवर्ज्यमन्त्रपाठादिरूपोगर्भाधानसंस्कारःप्रथमगमनेकार्यः आहिताग्नेरधांधानिनोऽनाहिताग्नेश्चौपासनाग्निसिद्धिसत्वेतत्रैवहोमः औपासनाग्निविच्छेदेद्वादशदिनपर्यन्तमयाश्चेसाज्याहुत्यातत‌ऊर्ध्वंप्रायश्चित्तपूर्वकंपुनःसंधानविधिनाग्निमुत्पा-

होमार्थगृह्याग्न्युत्पादनम्

द्यतत्रकार्यः तत्रप्रत्यब्दंप्राजापत्यकृच्छ्रप्रायश्चित्तम् तत्रेत्थंसंकल्पः ममगृह्याग्निविच्छेददिनादारभ्यैतावन्तंकालंगृह्याग्निविच्छेदजनितदोषपरिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंगृह्याग्निविच्छेददिनादारभ्यैतावदब्दपर्यन्तंप्रत्यब्दमेकैककृच्छ्राण्यथाशक्तितत्प्रत्याम्नायगोनिष्क्रयीभूतरजतनिष्कनिष्कार्धनिष्कपादनिष्कपादार्धान्यतमद्रव्यदानेनाहमाचरिष्ये तथाएतावद्दिनेषुगृह्याग्निविच्छेदेनलुप्तसायंप्रातरौपासनहोमद्रव्यंलुप्तदर्शपौर्णमासस्थालीपाकादिकर्मपर्याप्तव्रीह्याद्याज्यद्रव्यंचतन्निष्क्रयंवादातुमहमुत्सृजेकृच्छ्रप्रत्याम्नायान्तरचिकीर्षायांतथोहःकार्यः अशीतिगुञ्जात्मकोनिष्कपादः अयंचतुर्गुणितोनिष्कः एवंसंकल्प्यविच्छिन्नस्यगृह्याग्नेःपुनःसंधानंकरिष्यइतिसंकल्पपूर्वकंस्वस्वसूत्रानुसारेणगृह्याग्निंसंसाधयेत् सर्वाधानिनापिएवमेव पुनःसंधानेनगृह्याग्निमुत्पाद्यगर्भाधानपुंसवनादिहोमःकार्यः तत्रकृच्छ्रसंकल्पोहोमादिद्रव्यदानसंकल्पश्चनकार्यः गर्भाधानहोमंकर्तुंगृह्यपुनःसंधानंकरिष्येइत्येवसंकल्पः गर्भाधानान्तेऽग्नित्यागः अर्धाधानिनामपिपक्षद्वयम् गृह्याग्नौसायंप्रातर्होमस्थालीपाकाःकार्याइत्येकः गृह्याग्निःकेवलंसंरक्ष्योनतुतत्रहोमादिकार्यमित्यपरः आद्यपक्षेपूर्वोक्तहोमादिद्रव्यदानंकार्यम् होमाद्यकरणपक्षेप्रायश्चित्तमात्रंकार्यंनतुद्रव्यदानम् द्विभा-

यस्याग्निद्वयसंसर्गात्पूर्वमुभयाग्न्यनुगतौउभयविच्छेददिनादब्दगणनयापृथक्पृथक्कृ-
च्छ्रप्रायश्चित्तंपृथक्पृथक्होमद्रव्यदानंस्थालीपाकद्रव्यदानंचकृत्वापुनःसंधानद्वयेनाग्नि-
द्वयमुत्पाद्याग्निद्वयसंसर्गंविधायतत्रगर्भाधानहोमः अग्निद्वयसंसर्गात्पूर्वंएकाग्न्यनुगतौ
तन्मात्रप्रायश्चित्तंतद्धोमद्रव्यमात्रदानंचकार्यं नतुस्थालीपाकद्रव्यदानम् भार्यान्तर-
स्यासन्निधानेयस्यांगर्भाधानंतदग्निविच्छेदप्रायश्चित्तादिनागृह्यमुत्पाद्यतत्रहोमः सर्वत्र
पुनःसंधानेस्थालीपाकानारम्भेस्थालीपाकादिद्रव्यदानंकृताकृतम् एवंयथायथंगृह्यसि-
द्धिंकृत्वा ममास्यांभार्यायांसंस्कारातिशयद्वाराऽस्यांजनिष्यमाणसर्वगर्भाणांबीजगर्भ-
समुद्भवैनोनिबर्हणद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंगर्भाधानाख्यंकर्मकरिष्ये

गर्भाधानसंकल्पादि.

तदङ्गत्वेनस्वस्तिवाचनेत्यादिसंकल्प्य पुण्याहवाचनमातृकापूजनना-
न्दीश्राद्धादिकृत्वायथागृह्यंगर्भाधानसंस्कारःकार्यः अत्रगर्भाधानकर्मणोब्रह्मदेवताक-
त्वात्पुण्याहवाचनान्तेकर्माङ्गदेवताब्रह्माप्रीयतामितिवदेत् औपासनाङ्गेस्वस्तिवाचने
अग्निसूर्यप्रजापतयःप्रीयन्तां स्थालीपाकारम्भेअग्निःप्रीयतामिति एवमन्यत्रग्रन्थान्त-
रादूह्यम् अथनान्दीश्राद्धविचारः गौर्यादिमातृकापूजनंनान्दीश्राद्धाङ्गम् यत्रना-
न्दीश्राद्धंनक्रियतेतत्रमातृकापूजनमपिनकार्यम् तत्रपूर्वंमातृपार्वणं

नान्दीश्राद्धविचारः

ततःपितृपार्वणंततःसपत्नीकमातामहपार्वणमितिपार्वणत्रयात्मकंना-
न्दीश्राद्धं मातृजीवनेसपत्नमातृमरणेपिनमातृपार्वणम् एवंमातामह्याजीवनेमाताम-
हीसपत्न्यामरणेपिनमातामहादेःसपत्नीकत्वम् एवंदर्शादावपिमातृजीवनेसपत्नमातृ-
मरणेपिनसपत्नीकत्वंपित्रादेः अत्रस्वधाशब्दस्थानेस्वाहाशब्दः सव्येनैवसर्वाःक्रियाः
प्रतिपार्वणंदैवेचयुग्माब्राह्मणाः कुशस्थानेदूर्वाःविवाहादिमङ्गलकर्माङ्गेवृद्धिश्राद्धे य-
ज्ञादिकर्माङ्गेतुअमूलादर्भाग्राह्याः दूर्वादर्भाश्चयुग्माएव उदङ्मुखःकर्ताप्राङ्मुखाविप्राः
प्राङ्मुखोवाकर्ताउदङ्मुखाविप्राः पूर्वाह्णकालः प्रदक्षिणंकर्म आधानाङ्गत्वपराह्णेका-
र्यम् पुत्रजन्मनिमित्तकंरात्रावपि एवंचविश्वेदेवार्थविप्रसहिताअष्टौविप्राअत्यशक्तौच-
त्वारोवा वृद्धिश्राद्धेविश्वेदेवाःसत्यवसुसंज्ञकाः सोमयागगर्भाधानपुंसवनसीमन्तोन्न-
यनाधानादिकर्माङ्गभूतवृद्धिश्राद्धेक्रतुदक्षसंज्ञकाः गर्भाधानादिसंस्कारेषुवापीदेवप्र-
ष्ठादिपूर्तकर्मसुअपूर्वाधानादिषुसंन्यासस्वीकारेकाम्यवृषोत्सर्गेगृहप्रवेशेतीर्थयात्रायां
श्रवणाकर्मसर्पबल्याश्वयुज्याग्रयणादिपाकसंस्थानांप्रथमारम्भेनान्दीश्राद्धमावश्यक-
म् पुनराधानेसोमयागादिभिन्नेअसकृत्क्रियमाणेकर्मणिअष्टकादिश्राद्धकर्मसुचना-
न्दीश्राद्धंनकार्यम् गर्भाधानपुंसवनसीमन्तचौलमौञ्जीविवाहातिरिक्तसंस्कारेषुश्रव-
णाकर्मादिषुचनान्दीश्राद्धंवैकल्पिकम् जातकर्माङ्गंपुत्रजन्मनिमित्तकंचनान्दीश्राद्धंपृ-
थगेव जन्मकालेएवजातकर्मणिक्रियमाणेपुत्रजन्मनिमित्तकंजातकर्माङ्गंचवृद्धिश्राद्धं
तन्त्रेणकरिष्येइतिसंकल्प्यसकृदेवकार्यम् नामकर्मणासहजातकर्मचिकीर्षायांपुत्रजन्म-

निमित्तंजन्मकालेएवहेम्नाकृत्वाकर्माङ्गंनामकर्मकालेकार्यम् तदातदकरणेनामकर्मकाले एवपुत्रजन्मनिमित्तकंजातकर्मनामकर्माङ्गंचनान्दीश्राद्धंतन्त्रेणकरिष्यइतिसंकल्प्यैकमेवकार्यम् एवंचौलादिकर्मणासहजातकर्मादिषुक्रियमाणेषुपुत्रजन्मनिमित्तकंचौलान्तसंस्कारांगंचनान्दीश्राद्धंतन्त्रेणकरिष्यइतिसंकल्पःतथाचसहैवक्रियमाणेषुचौलादिष्वन्येषुचकर्मसुनान्दीश्राद्धस्यसकृदेवानुष्ठानंनतुप्रतिकर्मपृथगनुष्ठानम् एवंयमलयोर्युगपदेकसंस्कारकरणेपिज्ञेयम् ऋक्शाखिभिःकात्यायनैश्चपितृपितामहप्रपितामहाइतिपितृपूर्वकउच्चारःकार्यः अन्यशाखिभिस्तुप्रपितामहपितामहपितरोनान्दीमुखाइतिप्रपितामहपूर्वकउच्चारः मातृपार्वणेनान्दीमुखशब्देङीप्विकल्पान्नान्दीमुख्यइतिनान्दीमुखाइतिपक्षद्वयमुच्चारे अनादिसंज्ञात्वेननखमुखात्संज्ञायामितिनिषेधानवतारादितिपुरुषार्थचिन्तामणिकारः अथवृद्धिश्राद्धकर्तुर्जीवत्पितृकत्वेनिर्णयः जीवेत्तुयदिवर्गाद्यस्तं वर्गंतुपरित्यजेदितिन्यायेनजीवत्पितृकःस्वापत्यसंस्कारेषुमातृमातामहपार्वणयुतंनान्दीश्राद्धंकुर्यात् मातरिजीवत्यांमातामहपार्वणकमेव मातामहेजीवतिमातृपार्वणकमेव केवलमातृपार्वणेविश्वेदेवानकार्याः वर्गत्रयाद्येषुमातृपितृमातामहेषुजीवत्सुनान्दीश्राद्धलोपएवसुतसंस्कारेषूचितः द्वितीयविवाहाधानपुत्रेष्टिसोमयागादिषुस्वसंस्कारकर्मसुयेभ्यएवपितादद्यात्तेभ्योदद्यात् तथामृतमातृमातामहकोपिजीवत्पितृकःस्वसंस्कारेपितुर्मातृपितामहीप्रपितामह्यः पितुःपितृपितामहप्रपितामहाः पितुर्मातामहमातृपितामहमातृप्रपितामहाः इत्येवपार्वणत्रयमुद्दिश्यश्राद्धंकुर्यात् नतुस्वमातृमातामहपार्वणोद्देशः पितरिपितामहेचजीवतिस्वसंस्कारेपितामहस्य मातृपितामहीप्रपितामह्यइत्याद्युद्देशः एवंप्रपितामहेपियोज्यम् पितुर्मात्रादिजीवनेतत्पार्वणलोपएव तथाचयेभ्यएवपितादद्यादितिपक्षस्यवर्गाद्यजीवनेतत्पार्वणलोपइति द्वारलोपपक्षस्यचस्वसंस्कारस्वापत्यसंस्कारभेदेनव्यवस्थासिद्धान्ततेतिज्ञेयम् केचित्तु पक्षद्वयस्यैच्छिकोविकल्पोनतुव्यवस्थितइत्याहुः एवंमृतपितृकस्यजीवन्मातृमातामहस्य पितृपार्वणेनैवनान्दीश्राद्धसिद्धिर्ज्ञेया समावर्तनस्यमाणवककर्तृत्वेपितदङ्गभूतनान्दीश्राद्धेपितुस्तदभावेज्येष्ठभ्रात्रादेरधिकारइतिकेचित् तत्रपितापुत्रसमावर्तनेस्वपितृभ्योनान्दीश्राद्धंकुर्यात् पिताजीवत्पितृकश्चेत्सुतसंस्कारत्वात्द्वारलोपपक्षोयुक्तइतिभाति माणवकपितुःप्रवासादिनाअसन्निधानेभ्रात्रादिर्माणवकस्यपितुर्मातृपितामहीप्रपितामह्यइत्याद्युच्चार्यश्राद्धंकुर्यात् मृतपितृकमाणवकसमावर्त्तनेपितृव्यभ्रात्रादिरस्यमाणवकस्यमातृपितामहीत्याद्युच्चारयेत् भ्रात्रादेरभावेस्वयमेवस्वपितृभ्योदद्यात् एवंजीवत्पितृकोपिपितुरसन्निधानेभ्रात्रादेरभावेपितुःपितृभ्यःस्वयमेवनान्दीमुखंकुर्यात् उपनयनेनकर्माधिकारस्यजातत्वात् एवंविवाहेपिद्रष्टव्यम् मृतपितृकस्यचौलोपनयनादिकंपितृव्यमातुलादिःकुर्वन् अस्यसंस्कार्यस्यपितृपितामहेत्याद्युच्चार्यश्राद्धंकुर्यात् जीवतः

पित्रादौजीवने-वृद्धिश्राद्धनिर्णयः.

पितुरसन्निधानेनकुर्वन्मातुलादिरस्यसंस्कार्यस्यपितुर्जनकादीनुद्दिश्यकुर्यान्नतुसंस्कार्य-
स्यमृतानपिमात्रादीनितिसंक्षेपः नान्दीश्राद्धेपिण्डदानंकुलधर्मानुसारेणवैकल्पिक-

वृद्धिश्राद्धेकर्त-
व्यनिर्णयः.

म् पिण्डेषुदधिमधुबदरद्राक्षामलकमिश्रणम् दक्षिणायांद्राक्षामल-
कानि प्रथमान्तेनसंकल्पः सर्वत्रोच्चारेसंबन्धनामगोत्रंवर्जयेत् माल-
तीमल्लिकाकेतकीकमलानांमालादेयानतुरक्तपुष्पाणाम् कुङ्कुमचन्दनाद्यलंकृताःसर्वे
नान्दीश्राद्धारम्भेपाकान्तरेणवैश्वदेवःसाग्निकानग्निकैःसर्वशाखिभिःकार्यः द्वयोर्द्वयो-
र्विप्रयोर्युगपन्निमन्त्रणम् भवद्भ्यांक्षणःक्रियतामोंतथाप्राप्नुतांभवन्तौप्राप्नुवावेत्युक्तिः
शंनोदेवीत्यनुमन्त्र्ययवानेवक्षिपेत् यवासिसोमदेवत्योगोसवेदेवनिर्मितः। प्रत्नवद्भिः
प्रत्तःपुष्ट्यानान्दीमुखान्पितृनिमांल्लोकान्प्रीणयाहिनःस्वाहानमइतिपित्र्येमन्त्रः द्विर्द्वि-
र्गन्धादिदानम् पाणिहोमोग्नयेकव्यवाहनायस्वाहासोमायपितृमतेस्वाहेति अत्रश्राद्धे
नापसव्यंनतिलाःनचपितृतीर्थेनदानम् पावमानीःशंवतीःशकुनिसूक्तंस्वस्तिसूक्तंच
श्रावयेत् मधुवाताइतितृचस्थानेउपास्मैगायेतिपञ्चर्चः अक्षंनमीमदंतेतिच तृप्तिप्रश्न-
स्थानेसंपन्नमिति दैवेरुचितमितिप्रश्नः पूर्वाग्रेषुकुशेषुदूर्वासुवाएकस्यद्वौद्वौपिण्डौ अक्ष-
य्यस्थानेनान्दीमुखाः पितरःप्रीयन्तां स्वधावाचनस्थानेनान्दीमुखान्पितॄन्वाचयि-
ष्येइत्यादि नस्वधांप्रयुञ्जीत त्यमूषुवाजिनेतिविप्रविसर्जनम् केचिन्नान्दीश्राद्धान्तेवै-
श्वदेवोबह्वृचानामित्याहुः नात्रश्राद्धाङ्गतर्पणम् अत्राहिताग्निनापिण्डदानंकार्यम् पि-
तुर्मात्रादिवर्गत्रयोद्देशेनश्राद्धेपितुर्मातापितामहीचैवतथैवप्रपितामहीत्यादिश्लोकपाठः
द्वारलोपपक्षेयत्पार्वणलोपस्तत्पार्वणविषयकश्लोकैकदेशलोपः केवलमातृपार्वणेदेवा
नकार्याः एताभवन्तुसुप्रीताइत्यूहःकार्यः सांकल्पविधिनासंक्षिप्तनान्दीश्राद्धप्रयोगः
प्रयोगरत्नादौद्रष्टव्यः इतिनान्दीश्राद्धविचारः एवंस्वस्तिवाचनंक्रतुदक्षसंज्ञकविश्वेदे-
वयुतंचनान्दीश्राद्धंगर्भाधानाङ्गंकृत्वायथाशाखंगर्भाधानसंस्कारःकार्यः आश्वलायनैः
गृह्याग्नौप्राजापत्यंचरुंहुत्वाविष्णुंषड्वारंसकृत्प्रजापतिंचाज्येनहुत्वाजपोपस्थाननस्तः-

गर्भाधानेक-
र्तव्यम्.

करणादिकंकार्यम् विष्णुर्योनिंजपेत्सूक्तंयोनिंस्पृष्ट्वात्रिभिर्व्रती। गर्भा-
धानंततःकुर्यात्सुपुत्रोजायतेध्रुवम् १ एवंनेजमेषेत्यादिजपोपि सर्वथा
होमासंभवेअश्वगन्धारसंउदीर्ष्वातइतिमन्त्रेणदक्षिणनासायामासिच्योपगमनंकार्यम्
एवंगर्भाधानसंस्कारमकृत्वास्त्रीगमनेगर्भोत्पत्तौतत्प्रायश्चित्तंगोदानंकृत्वापुंसवनंकार्यम्
अथमैथुनान्ते ऋतौतुगर्भशङ्कित्वात्स्नानंमैथुनिनःस्मृतम्। अनृतौतुयदागच्छेच्छौचंमूत्र-
पुरीषवत् १ इत्युक्तरीत्याशौचंकृत्वाचामेत् आचमनंविनामूत्रपुरीषोत्सर्गेतु तैलाभ्य-
क्तस्त्वनाचान्तःश्मश्रुकर्मणिमैथुने। मूत्रोच्चारंयदाकुर्यादहोरात्रेणशुध्यति १ इत्ये-
काहोपवासः स्त्रीणांतुनस्नानम् शयनादुत्थितानारीशुचिःस्यादशुचिःपुमान्। इ-
त्युक्तेः इतिगर्भाधानाद्युपयोगिनिर्णयः

२ अथनारायणबलिः एवंकृतेगर्भाधानेयदिगर्भोत्पत्त्यभावोमृतापत्यतावातदाप्र-
तिबन्धकप्रेतोपद्रवनिवृत्त्यर्थंनारायणबलिर्नागबलिश्चकार्यः तत्रनारायणबलिःशुक्लैका-
दश्यांपञ्चम्यांश्रवणेवा कालान्तरानुपलब्धेः तत्प्रयोगःपरिशिष्टस्मृत्यर्थसारानुसा-
रीकौस्तुभे शुक्लैकादश्यांनदीतीरेदेवालयादौतिथ्यादिकीर्तनान्तेमदीयकुलाभिवृद्धि-
प्रतिबन्धकप्रेतस्यप्रेतत्वनिवृत्त्यर्थंनारायणबलिंकरिष्ये विधिनास्थापितकुम्भद्वयेहेमा-
दिप्रतिमयोर्विष्णुंवैवस्वतयमंचावाह्यपुरुषसूक्तेन यमायसोममितिचषोडशोपचारैःसंपू-
जयेत् अत्रकेचित्कुम्भपञ्चकेब्रह्मविष्णुशिवयमप्रेतान्पूजयन्ति तत्पूर्वभागेरेखायांद-
क्षिणाग्रकुशेषुशुन्धन्तांविष्णुरूपीप्रेतइतिदशस्थानेषुदक्षिणसंस्थमपोनिनीयमधुघृत-
तिलयुतान्दशपिण्डान्काश्यपगोत्रदेवदत्तप्रेतविष्णुदैवतअयंतेपिण्डइतिदक्षिणमुखः
प्राचीनावीतीवामंजान्वाच्यपितृतीर्थेनदद्यात् गन्धादिभिरभ्यर्च्यप्रवाहणान्तंकृत्वा
विसृजेत् तस्यामेवरात्रौश्वःकरिष्यमाणश्राद्धेक्षणःक्रियतामितिएकंत्रीन्पञ्चवाविप्रा-
न्निमन्त्र्योपोषितोजागरंकुर्यात् श्वोभूतेमध्याह्नेविष्णुंसंपूज्यविष्णुरूपंप्रेतंविष्णुब्रह्मशि
वयमप्रेतान्वोद्दिश्यैकोद्दिष्टविधिनापादक्षालनादितृप्तिप्रश्नान्तंकृत्वारेखाकरणाद्यवने-
जनान्तंतूष्णींकृत्वाविष्णवेब्रह्मणेशिवायसपरिवारयमायेतिचतुरःपिण्डान्नाममन्त्रैर्द-
त्त्वाविष्णुरूपंप्रेतंध्यायन्काश्यपगोत्रदेवदत्तविष्णुरूपप्रेतअयंतेपिण्डइतिपञ्चमंपिण्डंद-
त्त्वाअर्चनादिप्रवाहणान्तेआचान्तान्दक्षिणादिभिःसंतोष्यतेष्वेकस्मैगुणवतेप्रेतबु-
द्ध्यावस्त्राभरणादिदत्त्वाविप्रान्वदेत् भवन्तःप्रेतायतिलोदकाञ्जलिदानंकुर्वन्त्विति
तेचपवित्रपाणयःकुशतिलतुलसीयुततिलाञ्जलिंप्रेतायकाश्यपगोत्रायविष्णुरूपिणेअयं
तिलाञ्जलिरितिदद्युः विप्रान्वाचयेत् अनेननारायणबलिकर्मणाभगवान्विष्णुरिमंदे-
वदत्तंप्रेतंशुद्धमपापमर्हंकरोत्वितिविसृज्यस्नात्वाभुञ्जीतेति सिन्धौतुकुम्भपञ्चकेविष्णु-
ब्रह्मशिवयमप्रेतेतिपञ्चकंपूजयेत् स्वर्णरूप्यताम्रलोहमयाश्चत्वारः प्रेतोदर्भमयः अग्निंप्र-
तिष्ठाप्यश्रपितचरुंनारायणायपुरुषसूक्तेनषोडशाहुतिभिर्हुत्वादशपिण्डान्तेपुरुषसू-
क्ताभिमन्त्रितशंखोदकेनप्रेतंप्रत्यृचंतर्पयेत् विष्ण्वादिचतुर्भ्योबलिंदद्यात् श्वोभूतेए-
कोद्दिष्टविधिनाश्राद्धपञ्चकंकरिष्यइतिसंकल्प्यविप्रपञ्चकेपाद्यादिपिण्डदानान्तेतर्प-
णादीतिविशेषउक्तः शेषंपूर्ववत्

• ३ अथनागबलिः सचदर्शेपौर्णमास्यांपञ्चम्यामाश्लेषायुतनवम्यांवाकार्यः तत्रपर्ष-
दंप्रदक्षिणीकृत्यनत्वातदग्रेगोवृषनिष्क्रयंनिधायसभार्यस्यममेहजन्मनिजन्मान्तरेवाजा-
तसर्पवधदोषपरिहारार्थंप्रायश्चित्तमुपदिशन्तुभवन्तः । सर्वेधर्मविवेक्तारइत्यादि० वि-
प्रैश्चतुर्दशकृच्छ्रप्रायश्चित्तेनअमुकप्रत्याम्नायद्वारापूर्वोत्तराङ्गसहितेनाचरितेनतवशुद्धि-
र्भविष्यतीत्युपदिष्टोदेशकालौसंकीर्त्यपर्षदुपदिष्टंचतुर्दशकृच्छ्रप्रायश्चित्तममुकप्रत्याम्ना-
येनाहमाचरिष्येइतिसंकल्प्यवपनादिविधिनातदाचरेत् वपनासंभवेद्विगुणःकृच्छ्रप्र-

त्याम्नायः सर्पवधदोषपरिहारार्थमिमंलोहदण्डंसदक्षिणंतुभ्यमहंसंप्रददइतिदत्त्वागुर्वनुज्ञांलब्ध्वागोधूमव्रीहितिलान्यतमपिष्टेनसर्पाकृतिंकृत्वाशूर्पेनिधायसर्पंप्रार्थयेत् एहि पूर्वमृतःसर्पअस्मिन्पिष्टेसमाविश । संस्कारार्थमहंभक्त्याप्रार्थयामिसमाहितः १ आवाहनादिषोडशोपचारैःसंपूज्यनत्वाभोसर्पइमंबलिंगृहाणममाभ्युदयंकुरुइतिबलिंदत्त्वापादौप्रक्षाल्याचामेत् देशकालौसंकीर्त्यसभार्यस्यममेहजन्मनिजन्मान्तरेवाज्ञानादज्ञानाद्वा जातसर्पवधोत्थदोषपरिहारार्थंसर्पसंस्कारकर्मकरिष्यइतिसंकल्प्यस्थण्डिलेऽग्निंप्रतिष्ठाप्यध्यात्वाअस्मिन्सर्पसंस्कारहोमकर्मणिदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्ये चक्षुषीआज्येनेत्यन्तेअग्नौअग्निंवायुंसूर्यंआज्येनसर्पमुखेप्रजापतिमाज्येनआज्यशेषेणसर्पंसद्योयक्ष्येइतिसमिधावाधायअग्नेराग्नेयदिशिप्रोक्षितभूमौचितिंकृत्वाअग्निंचितिंचपरिसमुह्याग्नेयाग्रदर्भैःपरिस्तीर्यपरिषिच्यषट्पात्रासादनादिचक्षुषीहुत्वासर्पंचित्यामारोप्यजलं श्रोत्रंचस्पृष्ट्वा अग्नौभूःस्वाहाअग्नयइदमित्यादिव्याहृतित्रयेणाज्याहुतीर्हुत्वासमस्तव्याहृतिभिश्चतुर्थींसर्पमुखेजुहुयात् आज्यशेषंस्रुवेणैवसर्पदेहेनिषिञ्चेत् नात्रस्विष्टकृतादिशेषम् चमसजलैःसमस्तव्याहृत्यासर्पंपाणिनाप्रोक्ष्य अग्नेरक्षाणोवसिष्ठोग्निर्गायत्री सर्पायाग्निदानेवि० अग्नेरक्षाणोअंहसऋक् अथोपस्थानम् नमोअस्तुसर्पेभ्योयेकेच पृथिवीमनु । येअंतरिक्षेयेदिवितेभ्यःसर्पेभ्योनमः । येदोरोचनेदिवोयेवासूर्यस्यरश्मिभिः । येषामप्सुसदस्कृतंतेभ्यः० । याइषवोयातुधानानांयेवावनस्पतींरनु । येवावटेषुशेरतेतेभ्यः० । त्राहित्राहिमहाभोगिन्सर्पोपद्रवदुःखतः । संततिंदेहिमेपुण्यांनिर्दुष्टांदीर्घजीविनीम् १ प्रपन्नंपाहिमांभक्त्याकृपालोदीनवत्सल । ज्ञानतोज्ञानतोवापिकृतःसर्पवधोमया २ जन्मांतरेतथैतस्मिन्मत्पूर्वैरथवाविभो । तत्पापंनाशयाक्षिप्रमपराधंक्षमस्वमे ३ इतिसंप्रार्थ्यनागेन्द्रंस्नात्वागत्यततःपुनः । व्याहृतिभिःक्षीराज्येनाग्निंसंप्रोक्ष्यहुतेसर्पजलेनाग्निंसिञ्चेत् यज्ञोपवीतिनासर्वंसर्पसंस्कारकर्मतु । नास्थिसंचयनंकुर्यात्स्नात्वाचम्यगृहंव्रजेत् १ सभार्यस्यकर्तुस्त्रिरात्रमाशौचंब्रह्मचर्यंचकार्यम् चतुर्थेऽहनिसचैलंस्नात्वाघृतपायसभक्ष्यैरष्टौविप्रान्भोजयेत् तद्यथा सर्पस्वरूपिणे ब्राह्मणायइदंतेपाद्यम् अनन्तस्वरूपिणे० शेषस्वरूपि० कपिलस्व० नागस्व० कालिकस्व० शंखपालस्व० भूधरस्व० इत्यष्टसुदत्त्वास्वपादौप्रक्षाल्याचम्य सर्पस्वरूपिणेब्रा० इदमासनंआस्यताम् एवमनन्तादिषु ततः सर्पस्थानेक्षणःक्रियतामित्यादि ओंतथाप्राप्नोतुभवान्प्राप्नुवानि भोसर्परूपइदंतेगन्धं एवमनन्तादिषु एवंपुष्पधूपदीपवस्त्रादिदत्त्वाअन्नंपरिविष्यप्रोक्ष्य सर्पायइदमन्नंपरिविष्टंपरिवेक्ष्यमाणंचदत्तंदास्यमानंचातृप्तेरमृतरूपेणस्वाहासंपद्यन्तांनमम एवमनन्तादिभ्योपि आचान्तेषुभोसर्पअयंतेबलिरित्यादिनाममन्त्रैर्बलिदानम् तेषुपिण्डेषुवस्त्रादिपूजाचकार्या इदमपिसर्वंसव्येनैव विप्रेभ्यस्ताम्बूलदक्षिणादिदत्त्वाआचार्यंसंपूज्य कलशेसुवर्णनागमावाहनादि-

षोडशोपचारैःसंपूज्यप्रार्थयेत् ब्रह्मलोकेचयेसर्पाःशेषनागपुरोगमाः । नमोस्तुतेभ्यः सुप्रीताःप्रसन्नाःसन्तुमेसदा १ विष्णुलोकेचयेसर्पावासुकिप्रमुखाश्चये । नमोस्तु० २ रुद्रलोकेचयेसर्पास्तक्षकप्रमुखास्तथा । नमोस्तु० ३ खाण्डवस्यतथादाहेस्वर्गंयेचसमाश्रिताः । नमोस्तु० ४ सर्पसत्रेचयेसर्पाआस्तिकेनचरक्षिताः । नमोस्तु० ५ मलयेचैव येसर्पाः कर्कोटप्रमुखाश्चये । नमोस्तु० ६ धर्मलोकेचयेसर्पावैतरण्यांसमाश्रिताः । नमो० ७ येसर्पाःपार्वतीयेषुदरीसंधिषुसंस्थिताः । नमोस्तु० ८ ग्रामेवायदिवारण्येये सर्पाःप्रचरन्तिहि । नमो० ९ पृथिव्यांचैवयेसर्पायेसर्पाबिलसंस्थिताः । नमो० १० रसातलेचयेसर्पाअनन्ताद्यामहाबलाः । नमो० ११ एवंस्तुत्वादेशकालौसंकीर्त्यकृतसर्पसंस्कारकर्मणःसांगतार्थमिमंहैमनागंसकलशंसवस्त्रंसदक्षिणंतुभ्यमहंसंप्रददेनमम अनेनस्वर्णनागदानेनानन्तादयोनागदेवताः प्रीयन्ताम् आचार्यायगोदानम् यस्यस्मृत्याच० मयाकृतंसर्पसंस्काराख्यकर्मतद्भवतांविप्राणांवचनात्परमेश्वरप्रसादात्सर्वं परिपूर्णमस्तु तथास्त्वितितेब्रूयुः ब्राह्मणांस्तोषयेत् सांगतार्थंब्राह्मणान्भोजयेत् कृत्वा सर्पस्यसंस्कारमनेनविधिनानरः । विरोगोजायतेक्षिप्रंसंततिंलभतेशुभाम् १

४ अथहरिवंशश्रवणविधिः एवमपिपुत्रोत्पत्त्यसिद्धौकर्मविपाकग्रन्थोक्तहरिवंशश्रवणादिविधानंकुर्यात् तच्चषडब्दंचतुरब्दंत्र्यब्दंसार्धाब्दमब्दंवाप्रायश्चित्तंकृत्वाकार्यम् तत्रत्रिंशत्कृच्छ्रात्मकोऽब्दः कृच्छ्रस्तुद्वादशदिनसाध्यः तथाहि प्रथमदिनेमध्याह्नेहविष्यस्यैकभक्तस्यषड्विंशतिग्रासाभोक्तव्याः द्वितीयेऽहनिनक्तंद्वाविंशतिग्रासाः तृतीयेअयाचितस्यचतुर्विंशतिग्रासाः चतुर्थेनिरशनम् अयंपादकृच्छ्रः कथंचित्त्रिगुणीकृतोयंप्राजापत्यःकृच्छ्रः[1] एकभक्तनक्तायाचितद्वयोपवासद्वयैरर्धकृच्छ्रः[2] यद्वा त्र्यहमयाचितंत्र्यहमुपवासइत्यर्धकृच्छ्रः एकभक्तायाचितोपवासैःकथंचित्त्रिगुणैःपादोनकृच्छ्रः येषुनवदिनेषुभोजनप्राप्तिस्तत्रग्रासनियमंत्यक्त्वा पाणिपूरान्नभोजनेअतिकृच्छ्रः एकग्रासपर्याप्तस्यप्राणधारणपर्याप्तस्यवादुग्धस्यएकविंशतिदिनेषुभक्षणेकृच्छ्रातिकृच्छ्रः एकदिनेसकुशोदकमिश्रपञ्चगव्याशनंएकउपवासइति द्वैरात्रिकःसान्तपनकृच्छ्रः पञ्चगव्यकुशोदकानाममिश्राणामेकैकस्यैकैकदिनेऽशनमेकउपवासइतिसप्ताहसाध्योमहासान्तपनः त्र्यहंमिश्रितपञ्चगव्याशनेयतिसान्तपनम् तप्तानांदुग्धघृतजलानामेकैकस्यत्रिदिनेपानमुपवासत्रयंचेतितप्तकृच्छ्रः शीतानांपानेशीतकृच्छ्रः यद्वा तप्तानांघृतादीनामेकैकदिनेऽशनंचतुर्थदिनेउपवासइतिदिनचतुष्टयसा-

कृच्छ्रादीनांस्वरूपाणि.

१ दंडकलितवदावृत्त्यास्वस्थानविवृद्धयावातत्राप्यानुलोम्येनप्रातिलोम्येनवा कथंचित्त्रिरभ्यस्तः प्राजापत्योऽभिधीयते ॥ तत्र दंडकलितवदावृत्तिपक्षोयथा ॥ अहः प्रातरहर्नक्तमहरेकमयाचितम् ॥ अहः पराकंतत्रैकमेवंचतुरहौपरौ ॥ अनुग्रहार्थंविप्राणामित्याद्युक्तः ॥ आनुलोम्येनस्वस्थानविवृद्धिपक्षोयथा त्र्यहंप्रातस्त्र्यहंसायंत्र्यहमद्यादयाचितम् ॥ परं त्र्यहंच नाश्नीयात्प्राजापत्यंचरेद्द्विजः इति ॥ एवमेवप्रातिलोम्येनेत्यादिमिताक्षरायाम् ॥

२ एकस्मिन् एकभक्तं द्वितीये नक्तं दिनद्वयमयाचित दिनद्वयमुपवासश्चेतिषड्दिनसाध्यः.

ध्यस्तप्तकृच्छ्रः द्वादशाहोपवासेनपराककृच्छ्रः शुक्लपक्षेप्रतिपदादितिथिषुमयूराण्डसमा-
नैकैकग्रासान्वर्धयन्पूर्णिमायांपञ्चदशग्रासाःक्षयेचतुर्दश वृद्धौषोडशसंपद्यन्ते कृष्णपक्षे
एकैकग्रासह्रासेनामायामुपवासइतिमाससाध्यंयवमध्यसंज्ञंचान्द्रायणम् कृष्णपक्षेप्रति-
पदिचतुर्दशग्रासान्भुक्त्वाएकैकग्रासह्रासेनदर्शेअनशनंशुक्लेएकैकग्रासवृद्धिरितिकृ-
ष्णादिशुक्लान्तंपिपीलिकामध्यचान्द्रायणम् कृच्छ्रचान्द्रायणादेःत्रिकालस्नानग्रासाभि-
मन्त्रणादिविधियुतःप्रयोगःप्रायश्चित्तप्रकरणेज्ञेयः अतिकृच्छ्रादिलक्षणंप्रसगादत्रोक्तम्
अब्दगणनातुप्राजापत्यकृच्छ्रैरेव अथप्रत्याम्नायाः तत्रप्राजापत्यप्रत्याम्नायाः दशसह-
स्रगायत्रीजपः गायत्र्यासहस्रंतिलहोमः क्वचित्सहस्रंव्याहृत्यातिलहोमउक्तः शतद्वयं

कृच्छ्रादिप्रत्याम्नायाः

प्राणायामाः द्वादशब्राह्मणभोजनम् यावत्केशशोषणंविरम्यतीर्थेद्वा-
दशस्नानानि वेदसंहितापारायणम् योजनयात्रा द्वादशसहस्रंनम-
स्काराः द्वात्रिंशदुत्तरशतंप्राणायामान्कृत्वाअहोरात्रमुपोषितःप्राङ्मुखस्तिष्ठेत् गोमू-
त्रेणयावकभक्षणेऐकाहिककृच्छ्रम् कश्चित्रुद्रैकादशिनीजपात्कृच्छ्रमाह पावकेष्टिः पाव-
मानेष्टिः षडुपवासाःप्राजापत्यप्रत्याम्नायाः एकविप्रभोजनमुपवासस्य अत्यशक्तौसहस्र-
गायत्रीजपोद्वादशप्राणायामावेतिस्मृत्यर्थसारे प्राजापत्येष्वशक्तस्तुधेनुंदद्यात्पयस्वि-
नीम् । धेनोरभावेनिष्कंस्यात्तदर्धपादमेववा १ अशीतिगुञ्जात्मकःकर्षः चत्वारः
कर्षानिष्कम् निष्कनिष्कार्धनिष्कपादान्यतमप्रमाणंहेमरूप्यंवाधेनुमूल्यंदेयम् अत्य-
शक्तेननिष्कपादार्धरजतंतत्समंधान्यादिवादेयम् अतिकृच्छ्रेगोद्वयम् सांतपनेगोद्वयम्
पराकेतप्तकृच्छ्रेचगोत्रयम् कृच्छ्रातिकृच्छ्रेगोचतुष्टयंगोत्रयंवा चान्द्रायणेअष्टौपञ्चचतस्र-
स्तिस्रोवागावः मासंपयोव्रतेयावकव्रतेमासोपवासेचपञ्चगावः मासंगोमूत्रयावकव्रते
षड्गावः अथप्रायश्चित्तप्रयोगः सचैलंस्नात्वाशक्तौक्लिन्नवासाःपर्षदग्रेगोवृषप्रत्याम्नायं

प्रायश्चित्तप्रयोगः

निष्कादिप्रमाणंब्रह्मदण्डंनिधायसाष्टाङ्गंप्रणम्यपर्षदंप्रदक्षिणीकुर्यात्
सर्वेधर्मविवेक्तारोगोप्तारःसकलाद्विजाः । ममदेहस्यसंशुद्धिंकुर्वन्तुद्विजसत्तमाः १ मया
कृतंमहाघोरंज्ञातमज्ञातकिल्बिषम् । प्रसादःक्रियतांमह्यंशुभानुज्ञांप्रयच्छथ २ पूज्यैः
कृतपवित्रोहंभवेयंद्विजसत्तमाः । मामनुगृह्णन्तुभवन्तइतिवदेत विप्रैःकिंतेकार्यंमि-
थ्यामावादीःसत्यमेववदेतिपृष्टःस्वपापंख्यापयेत् मयाममपत्न्यावाइहजन्मनिजन्मा-
न्तरेवाअनपत्यत्वमृतापत्यत्वादिनिदानभूतबालघातविप्ररत्नापहारादिदुरितंकृतंतस्य
नाशायकरिष्यमाणेहरिवंशश्रवणादौकर्मविपाकोक्तेविधानेऽधिकारार्थंदीर्घायुष्मत्पु-
त्रादिसंततिप्राप्तयेप्रायश्चित्तमुपदिशन्तुभवन्तइतिप्रार्थयेत् तेचपापिनापूजितानुवाद-
काग्रेषडब्दत्र्यब्दसार्धाब्दान्यतमप्रायश्चित्तेनपूर्वोत्तराङ्गसहितेनाचरितेनतवशुद्धिर्भवि-
ष्यतितेनत्वंकृतार्थोभविष्यसीतिवदेयुः अनुवादकःपापिनंवदेत् ततःकर्ताओमित्य-
ङ्गीकृत्यपर्षदंविसृज्यदेशकालौसंकीर्त्य सभार्यस्यममैतज्जन्मजन्मान्तरार्जितानपत्यत्वमृ-

तापसत्वादिनिदानभूतबालघातविप्ररत्नापहारादिजन्यदुरितसमूलनाशकर्मविपा-
कोक्तविधानाधिकारसिद्धिद्वारादीर्घायुष्मद्बहुपुत्रादिसंततिप्राप्तयेषडब्दंत्र्यब्दंसार्धा-
ब्दंवाप्रायश्चित्तंपूर्वोत्तराङ्गसहितममुकप्रत्याम्नायेनाहमाचरिष्यइतिसंकल्प्य दिनान्तेके-
शरोमनखादिवापयित्वास्नात्वा आयुर्बलंयशोवर्चःप्रजाःपशुवसूनिच । ब्रह्मप्रज्ञांचमे-
धांचत्वंनोदेहिवनस्पते १ इतिविहितकाष्ठेनदन्तधावनंकुर्यात् ततोदशस्नानानि
तत्रभस्मस्नानम् ईशानायनमःशिरसि तत्पुरुषायनमो मुखे अघोरायनमो हृदये
वामदेवायनमोगुह्ये सद्योजातायनमःपादयोः प्रणवेनसर्वाङ्गेषुभस्मविलिम्पेत् ईशा-
नादिपदोपेतैर्मन्त्रैर्वाभस्मलेपः अथगोमयस्नानम् गोमयमादाय प्रणवेनदिक्षुद-
क्षिणभागं तीर्थेचोत्तरभागंप्रक्षिप्य शेषंमानस्तोकेत्यभिमन्त्र्यगन्धद्वारामितिसर्वा-
ङ्गमालिप्य हिरण्यशृङ्गमितिद्वाभ्यांप्रार्थ्य याःप्रवतइतितीर्थमभिमृश्यस्नात्वाद्विरा-
चामेत् अथमृत्तिकास्नानम् अश्वक्रान्तेरथक्रान्तेविष्णुक्रान्तेवसुन्धरे । शिरसाधा-
रयिष्यामिरक्षस्वमांपदेपदे १ इतिमृत्तिकामभिमन्त्र्य उद्धृतासिवराहेणकृष्णेनशत-
बाहुना । मृत्तिकेहरमेपापंयन्मयादुष्कृतंकृतम् १ इतितामादाय नमोमित्रस्ये-
तिसूर्यायप्रदर्श्यगन्धद्वारामितिमन्त्रेणस्योनापृथिवीतिमन्त्रेणवाइदंविष्णुरितिवाशिरः-
प्रभृत्यङ्गानिविलिम्पेत् द्विराचामेत् अथवारिस्नानम् आपोअस्मानित्युक्त्वाभास्करा-
भिमुखःस्थितः । इदंविष्णुर्जपित्वाचप्रतिस्रोतोनिमज्जति १ ततःपञ्चगव्यकुशोदकैःस-
मन्त्रकैःपृथक्पृथक्स्नात्वास्नानाङ्गतर्पणादिकुर्यात् विष्णुश्राद्धंपूर्वाङ्गगोप्रदानंचकृत्वाअ-
ग्निंप्रतिष्ठाप्यपञ्चगव्यहोमंव्याहृतिभिरष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिंवाऽऽज्यहोमंचकृत्वाव्रतं
ग्रहीष्यईतिविप्रान्प्रार्थ्यहुतशेषंपञ्चगव्यंप्रणवेनपिबेत् मुख्यप्रायश्चित्तकृच्छ्रान्संक-
ल्पानुसारेणानुष्ठायव्याहृत्याज्यहोमविष्णुश्राद्धगोदानानिपूर्ववत्कुर्यात् आज्यहोमे
पञ्चगव्यहोमेचइध्माधानादिस्थालीपाकेतिकर्तव्यतांकेचिन्नेच्छन्ति व्याहृत्याज्यहोमे
पापापहमहाविष्णुर्देवतेतिकेचित् पञ्चगव्यविधिस्तुताम्रेपालाशेवापात्रेताम्रायागो-
मूत्रमष्टमाषप्रमाणंगायत्र्यादाय गन्धद्वारामितिश्वेतगोशकृत्षोडशमाषमादाय आ-
प्यायस्वेतिपीतगोक्षीरंद्वादशमाषंदधिक्राव्णइतिनीलगोदधिदशमाषंतेजोसिशुक्रमसी-
तिकृष्णगोघृतमष्टमाषमादायतत्रदेवस्यत्वेतिकुशोदकंचतुर्माषंप्रक्षिप्यप्रणवेनालोडयेत्
अत्रमाषःपञ्चगुञ्जात्मकः तत्सप्तपत्रैःसाग्रैःकुशैर्जुहुयात् इरावतीतिपृथ्वीं इदंविष्णु-
रितिविष्णुं मानस्तोकेतिरुद्रं शन्नोदेवीत्यपःब्रह्मजज्ञानमितिब्रह्माणंवा अग्निंसोमं
चनाम्ना गायत्र्यासूर्यं प्रजापतेनत्वेतिसमस्तव्याहृतिभिर्वाप्रजापतिं प्रणवेनप्रजापतिं
अग्निंस्विष्टकृतंचनाम्नेत्येताःपञ्चगव्येनाग्निंवायुंसूर्यंप्रजापतिंचेतिवामहाविष्णुंवाज्येना-
ष्टाविंशतिसंख्याहुतिभिरित्यन्वाधानम् स्त्रीशूद्राणांहोमोनकार्यः केचिद्ब्राह्मणद्वारा
होमःकार्यइत्याहुः स्त्रीशूद्राणांपञ्चगव्यपानेविकल्पइतिमहार्णवः स्त्रीशूद्रौविप्रैःपञ्चग-

व्यंकारयित्वातूष्णींपिबतइतिस्मृत्यर्थसारः अयंप्रायश्चित्तविधिःकृच्छ्रन्यूनप्रायश्चित्तेषुन कार्यः कृच्छ्रप्रभृतिषुसर्वत्रप्रायश्चित्तेष्वनुष्ठेयः एवंकृच्छ्राद्यनुष्ठायसूर्यारुणसंवादमहार्णवादिकर्मविपाकग्रन्थोक्तंहरिवंशादिश्रवणादिकर्मकुर्यात् तत्रशुभेदिनेदेशकालौसंकीर्त्यअनेकजन्मार्जितानपत्यत्वमृतापत्यत्वादिनिदानभूतबालघातनिक्षेपाहरणविप्ररत्नापहरणादिजन्यदुरितसमूलनाशद्वारादीर्घायुष्मद्बहुपुत्रादिसंततिप्राप्तिकामोहरिवंशं श्रोष्यामीत्येकस्यकर्तृत्वे दंपत्योःकर्तृत्वेश्रोष्यावइतिसंकल्प्यगणेशपूजनस्वस्तिवाचननान्दीश्राद्धानिविनायकशान्तिचकृत्वाहरिवंशश्रवणार्थंश्रावयितारंत्वांवृणेइति विप्रंवृत्वावस्त्रालंकारैःपूजयेत् वाचकंप्रत्यहंपायसादिना भोजयेत् दंपतीप्रतिदिनंत्रायन्तामित्यादिवैदिकैःसुरास्त्वामितिपौराणैश्चमन्त्रैःसुस्नातावलंकृतौतदेकचित्तौशृण्वन्तौतैलताम्बूलक्षौरमैथुनखट्वाशयनानियावत्समाप्तिवर्जयन्तौहविष्यंभुञ्जीयाताम् अन्तेवाचकायगांसुवर्णत्रयमेकंवासुवर्णदक्षिणांदत्त्वाप्रत्यवरोहमन्त्रेणसहस्रंतिलाज्यंहुत्वाशतंविप्रान्चतुर्विंशतिमिथुनानिवापायसेनभोजयेदितिहरिवंशश्रवणप्रयोगः

हरिवंशश्रवणप्रयोगः

५ अथविधानान्तराणि सौवर्णंबालकंकृत्वादद्याद्दोलासमन्वितम् । अथवावृषभं दद्याद्विप्रोद्वाहनमेववा १ महारुद्रजपोवापिलक्षपद्मैःशिवार्चनम् । स्वर्णधेनुःप्रदातव्यासवत्सावायथाविधि २ घृतकुम्भप्रदानंवासंक्षेपादिदमीरितम् । अथवाप्रत्यहं पार्थिवलिङ्गपूजांकृत्वाअभिलाषाष्टकजपंसंवत्सरंकुर्यात् अभिलाषाष्टकस्तोत्रंकौस्तुभे ज्ञेयम् एवमपिफलाप्राप्तौदत्तपुत्रोग्राह्यः

---

१. तद्यथा ॥ विश्वानरउवाच ॥ एकंब्रह्मैवाद्वितीयंसमस्तंसत्यसत्यनेहनानास्तिकिंचित् ॥ एकोरुद्रोन द्वितीयोवतस्थेतस्मादेकत्वांप्रपद्येमहेशम् ॥ १ ॥ एकःकर्तात्वंहिविश्वस्यशंभोनानारूपेष्वेकरूपोस्यरूपः ॥ यद्वत्प्रत्यर्केएकोप्यनेकस्तस्मान्नान्यंत्वांविनेशप्रपद्ये ॥ २ ॥ रज्जौसर्पः शुक्तिकायांचरौप्यंनैरःपूरस्तन्मृगाख्येमरीचौ ॥ यद्वत्तद्वद्विष्वगेषप्रपंचोयस्मिन्ज्ञातेतंप्रपद्येमहेशम् ॥ ३ ॥ तोयेशैत्यंदाहकत्वंचवह्नौतापोभानौशीतभानौ प्रसादः ॥ पुष्पेगन्धोदुग्धमध्येचसर्पिर्यत्तच्छंभोत्वंततस्त्वांप्रपद्ये ॥ ४ ॥ शब्दगृह्णास्यश्रवास्त्वंहिजिघ्रेरघ्राणस्त्वंव्यंघ्रिरायासिदूरात् ॥ व्यक्षःपश्येस्त्वंरसज्ञोप्यजिव्हःकस्त्वांसम्यग्वेत्त्यतस्त्वांप्रपद्ये ॥ ५ ॥ नोवेदस्त्वामीशसाक्षाद्धिवेदनोवाविष्णुर्नोविधाताखिलस्य ॥ नोयोगीन्द्रानेन्द्रमुख्याश्च देवाभक्तोवेदत्वामतस्त्वांप्रपद्ये ॥६॥ नोतेगोत्रंनापिजन्मापिनाख्यानोवारूपंनैवशीलंनदेशः ॥ इत्थंभूतोपीश्वरस्त्वंत्रिलोक्याःसर्वान्कामान्पूरयेस्तद्भजेत्वाम् ॥ ७ ॥ त्वत्तःसर्वंत्वंहिसर्वंस्मरारेत्वंगौरीशस्त्वंचनग्नोऽतिशान्तः ॥ त्वंवैवृद्धस्त्वंयुवात्वंचबालस्तत्किंयत्त्वंनास्यतस्त्वांनतोस्मि ॥ ८ ॥ स्तुत्वेतिभूमौनिपपातविप्रःसदण्डवद्यावदतीवहृष्टः ॥ तावत्सबालोखिलवृद्धवृद्धः प्रोवाचभूदेववरंवृणीहे ॥ ९ ॥ ततउत्थायहृष्टात्मामुनिर्विश्वानरः कृती ॥ प्रत्यब्रवीत्किमज्ञातंसर्वज्ञस्यतवप्रभो ॥ १० ॥ सर्वान्तरात्माभगवान् शर्वःसर्वप्रदोभवान् ॥ याच्ञांप्रतिनियुक्तेमांकिमीशोदैन्यकारिणीम् ॥ ११ ॥ इतिश्रुत्वावचस्तस्यदेवोविश्वानरस्यह ॥ शुचेःशुचिव्रतस्याथशुचिस्मित्वाब्रवीच्छिशुः ॥ १२ ॥ बालउवाच ॥ त्वयाशुचेशुचिष्मत्यांयोभिलाषः कृतोहृदि ॥ अचिरेणैवकालेनसभविष्यत्यसंशयः ॥ १३ ॥ तवपुत्रत्वमेष्यामिशुचिष्मत्यांमहामते ॥ ख्यातोगृहपतिर्नाम्नाशुचिः सर्वामरप्रियः ॥ १४ ॥ अभिलाषाष्टकंपुण्यंस्तोत्रमेतत्त्वयेरितम् ॥ अब्दंत्रिकालपठनात्कामदशिवसंनिधौ ॥ १५ ॥ इत्यादिफलश्रुतिःकौस्तुभे ॥ इति श्रीस्कन्दपुराणेकाशीखण्डेविश्वेश्वरस्तोत्रंसंपूर्णम्.

६ अथदत्तकेग्राह्याग्राह्यविचारः ब्राह्मणानांसोदरभ्रातृपुत्रोमुख्यत्वात्प्रथमंग्राह्यः तद्भावेसगोत्रसपिण्डोयःकश्चित्सापत्न[1]भ्रातृपुत्रोवा तदभावेत्वसगोत्रसपिण्डोमातुलकुलजपितृष्वस्रादिकुलजः तदभावेत्वसपिण्डःसमानगोत्रः तदभावेत्वसपिण्डःपृथक्गोत्रोपि असगोत्रसपिण्डेषुभागिनेयदौहित्रौवर्ज्यौ एवंविरुद्धसंबन्धापत्त्यापुत्रबुद्ध्यनर्होमातुलोपिनग्राह्यः अतएवसगोत्रसपिण्डेषुभ्रातापितृव्योवानग्राह्यः विप्रादीनांवर्णानांसमानवर्णएव तत्रापिदेशभेदप्रयुक्तगुर्जरत्वान्ध्रत्वादिनासमानजातीयएव सर्वोपिसभ्रातृकएवग्राह्यः तत्रापिज्येष्ठपुत्रोनग्राह्योनदेयः शूद्रस्यदौहित्रभागिनेयावपि ग्राह्यौ अत्रमूलं भ्रातृणामेक[2]जातानामेकश्चेत्पुत्रवान्भवेत् । सर्वेतेतेनपुत्रेणपुत्रिणोमनुरब्रवीत् १ अनेनवचनेन नापुत्रस्यलोकोस्ति जायमानोवैब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवान्जायतइत्यादिशास्त्रबोधितस्याप्रजत्वप्रयुक्तदोषस्यनिवृत्तिर्विधिनाअस्वीकृतेनापिभ्रातृपुत्रेणपितृव्यस्यभवतीतिबोध्यते अतःपुत्रसदृशत्वात्ग्राह्येषुमुख्यइतिज्ञाप्यते मुख्याभावेतत्सदृशःप्रतिनिधिरितिन्यायात् नचास्मादेववाक्याद्विधिवत्प्रतिग्रहंविनैवतस्यपुत्रत्वमितिशङ्क्यम् तथासतिऔरसदत्तकादिद्वादशविधपुत्रवदेतस्यपत्नीतःपूर्वमेवधनहारित्वपिण्डदत्वौचित्येन पत्नीदुहितरश्चैवपितरौभ्रातरस्तथा । तत्सुतागोत्रजाबन्धुरितितत्क्रमवाक्येभ्रात्रनन्तरंभ्रातृसुतनिवेशानुपपत्तेः तस्मात्पत्नीतःपूर्वमदीयपिण्डदानधनग्रहणेधिकारीकश्चिद्भवत्वितिकामनायांविधिवत्स्वीकृतएवतथाधिकारीभवति नान्यथा तादृशकामनायाअभावेतुपितृऋणापाकरणादिपारलौकिकमात्रार्थंदत्तपुत्रो नग्राह्यः भ्रातृपुत्रेणैवतत्सिद्धेरित्येवंवचनतात्पर्यम् क्वचिद्देशेवैदिकविधिंविनापिदातृग्रहीतृसंमतिराजपुरुषाद्यनुमत्यादिलौकिकव्यापारमात्रेणोपनयनादिसंस्कारकरणमात्रेणचसगोत्रसपिण्डेपुत्रत्वसिद्धिव्यवहारोदृश्यते तत्रमूलंनोपलभ्यते सर्वासामेकपत्नीनामेकाचेत्पुत्रिणीभवेत् । सर्वास्तास्तेनपुत्रेणपुत्रिण्योमनुरब्रवीत् १ इतिवचनंतुसापत्नपुत्रस्याग्रहीतस्यापिपुत्रत्वपिण्डदानाद्यधिकारित्वविधायकम् तेनैकसपत्न्याःसपुत्रत्वेन्यसपत्न्यापुत्रोनग्राह्यः दौहित्रोभागिनेयश्चशूद्राणांविहितःसुतः । ब्राह्मणादित्रये नास्ति[3]भागिनेयःसुतःक्वचित् १ नत्वेवैकंपुत्रंदद्यात्प्रतिगृह्णीयाद्वेतिनज्येष्ठंपुत्रंदद्यादिति च अत्रौरसानेकपुत्रेणपुत्रदानंकार्यमितिविधीयते तेनपूर्वंदत्तकोगृहीतस्ततऔरसोजातस्तादृशानेकपुत्रेणदत्तकएकलऔरसोवानदेयः सधवयास्त्रियापत्यनुज्ञयापुत्रो ग्रहीतव्योदातव्यश्च भर्त्रनुज्ञाभावेतुनग्राह्योनदेयः एवं विधवयापिस्त्रियात्वयापुत्रः स्वीकार्यइतिउक्त्वाभर्तरिमृतेग्राह्यः स्पष्टमीदृशानुज्ञाभावेभर्तृजीवनदशायांतन्मरणो-

---

१ सापत्नभ्रातृपुत्रस्य विशेषतः ग्राह्याग्राह्यत्वसूचकवचनानुपलब्धेः सगोत्रसपिण्डसाधारणत्वम् २ सहोदराणामित्यर्थः तेनसापत्नभ्रातृपुत्रस्यसत्त्वेपि विधिनाअस्वीकृतेन तेन पितृव्यस्याप्रजत्वप्रयुक्तदोषनिवृत्तिर्नजायते इतिसूच्यते । एकः एकोपीत्यर्थः ३ भागिनेयपदं दौहित्रोपलक्षणार्थं पुत्रत्वबुद्ध्यनर्हभ्रात्राद्युपलक्षणार्थंच ।

१५

त्तरमाप्तमुखाद्वापुत्रस्वीकारविषयकभर्त्रभिप्रायंज्ञातवत्यापिग्राह्यइतिसर्वसंमतम् एतदु-भयविधभर्त्रनुज्ञाभावेपितत्तच्छास्त्रान्नित्यकाम्यव्रतादिधर्माचरणइवपुत्रप्रतिग्रहेपिनापु-त्रस्यलोकोस्तीत्यादिसामान्यशास्त्रादेवविधवाया अधिकारः नस्त्रीपुत्रंदद्यात्प्रतिगृह्णी-याद्वान्यत्रभर्त्रनुज्ञानादितिवसिष्ठवाक्यंतुभर्त्रनुज्ञारहितांप्रतिपुत्राप्रतिग्रहाभ्यनुज्ञापरं नतुपुत्रप्रतिग्रहनिषेधपरम् शास्त्रप्राप्तनिषेधायोगात् अतस्तादृशस्त्रियाः पुत्रप्रतिग्रहप्र-तिबन्धेनवृत्तिलोपपिण्डविच्छेदादिकुर्वन्नरकभाग्भवति योब्राह्मणस्यवृत्तौतुप्रतिकूलं समाचरेत् । विड्भुजांतुकृमीणांस्यादितिशास्त्रादितिकौस्तुभेविस्तरः स्त्रीभिः पुत्रस्वीकारेव्रतादिवद्विप्रद्वाराहोमादिकंकार्यम् एवंशूद्रेणापि विप्रःशूद्रदक्षि-णामादायवैदिकमन्त्रैस्तदीयहोमादिकरोतितत्रशूद्रःपुण्यफलभाग्भवति किंतुविप्रस्यैव प्रत्यवायः पुत्रंप्रतिगृह्यग्रहीत्राजातकर्माद्याश्चूडाद्यावासंस्काराःकार्याइतिमुख्यःपक्षः असंभवेसगोत्रसपिण्डेपुकृतोपनयनोपिविवाहितोपिवादत्तकोभवति असंजातपुत्रएव विवाहितोग्राह्यइतिमेभाति असपिण्डसगोत्रेपुकृतोपनयनएवेत्यपिभाति भिन्नगोत्र-स्तुअकृतोपनयनएवग्राह्यः केचित्तुकृतोपनयनोपिभिन्नगोत्रोग्राह्यइत्याहुः इतिग्राह्या-ग्राह्यविवेकः

७ अथऋग्वेदिनांपुत्रप्रतिग्रहप्रयोगः पूर्वेद्युःकृतोपवासःपवित्रपाणिःप्राणानाय-म्यदेशकालौसंकीर्त्यममाप्रजत्वप्रयुक्तपैतृकऋणापाकरणपुन्नामनरकत्राणद्वाराश्रीपर-मेश्वरप्रीत्यर्थंशौनकोक्तविधिनापुत्रप्रतिग्रहंकरिष्ये तदङ्गत्वेनस्वस्तिवाचनमाचार्यवर-णंविष्णुपूजनमन्नदानंचकरिष्ये आचार्यमधुपर्कान्तेविष्णुंसंपूज्यब्राह्मणादिभोजनंसं-कल्पयेत् आचार्यःयजमानानुज्ञयापुत्रप्रतिग्रहाङ्गत्वेनविहितंहोमंकरिष्ये इतिसंकल्प्य अग्निंप्रतिष्ठाप्य चक्षुषीआज्येनेत्यन्तेसकृदग्निंसूर्यासावित्रींषड्वारंचरुणाअग्निंवायुंसू-र्यंप्रजापतिंचाज्येनशेषेणस्विष्टकृतमित्यादिअन्वाधायअष्टाविंशतिमुष्टीस्तूष्णींनिरूप्यत-थैवप्रोक्ष्याज्योत्पवनान्तंकुर्यात् दातारंगत्वाएतस्मैपुत्रंदेहीतियाचयेत् दातादेशका-लौसंकीर्त्य श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंपुत्रदानंकरिष्येइतिसंकल्प्यगणपतिपूजनान्तेप्रतिग्र-हीतारंयथाशक्तिसंपूज्य येयज्ञेनेतिपञ्चानांनाभानेदिष्ठोमानवोविश्वेदेवास्त्रिष्टुप् पञ्च-म्यनुष्टुप् पुत्रदानेविनियोगः येयज्ञेनेतिऋक्पञ्चकान्तेइमंपुत्रंतवपैतृकऋणापाकरणपु-न्नामनरकत्राणसिद्ध्यर्थंआत्मनःश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंतुभ्यमहंसंप्रददेनमम प्रतिगृह्णातु पुत्रंभवान् इतिप्रतिग्रहीतृहस्तेजलंक्षिपेत् ग्रहीतादेवस्यत्वेतिहस्तद्वयेनप्रतिगृह्यस्वाङ्केउप-वेश्यअङ्गादङ्गात्संभवसीतिमन्त्रेणमूर्धनिजिघ्रेत् वस्त्रकुण्डलाद्यलंकृतंगीतवाद्यैःस्वस्तिम न्त्रैश्चस्वगृहमानीयपादौप्रक्षाल्याचम्याचार्यदक्षिणतःस्वयंस्वदक्षिणेभार्योत्सङ्गेपुत्रइत्यु-

---

१ ब्राह्मणद्वाराइतिशेषः । २ तत्र युवंवस्त्राणीतिवस्त्रं तूष्णीमुष्णीषंबध्वा कुंकुमादिनातिलकं कृत्वा हिरण्य-स्तूपइत्यादिनाकुण्डलाभ्यामलकृत्य छत्रेणाच्छादितमिति कौस्तुभे ।

पविशेत् आचार्योबर्हिरासादनाद्याज्यभागान्तेचरुमवदाय यस्त्वाहृदेतिद्वयोरात्रेयो-वसुश्रुतोग्निस्त्रिष्टुप् पुत्रप्रतिग्रहाङ्गहोमेविनियोगः यस्त्वाहृदेतिऋक्द्वयेनैकमेवावदानं जुहुयात् यजमानोग्नयइदंनमम तुभ्यमग्रेपर्यवहन्सूर्यासावित्रीसूर्यासावित्र्यनुष्टुप् । सूर्यासावित्र्याइदं० सोमोददिदितिपञ्चानांसूर्यासावित्रीसूर्यासावित्रीअनुष्टुभौ जगतीत्रिष्टुबनुष्टुप् । पंचस्वपिसूर्यासावित्र्याइदं० एवंसप्तचर्वाहुतीर्हुत्वाज्यंव्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्हुत्वास्विष्टकृदादिसमाप्याचार्यायधेनुंदत्त्वाविप्रान्भोजयेत्

८ अथयजुर्वेदिनांबौधायनोक्तरीत्याप्रयोगः तत्रराज्ञःशिष्टानांबन्धूनांचानुमतिंलब्ध्वासंकल्पादिआचार्यपूजान्तंप्राग्वत्कुर्यात् ब्राह्मणभोजनसंकल्पान्तेआचार्योदेवयजनोल्लेखनादिआप्रणीताभ्यःकुर्यात् ग्रहीतादातुःसमक्षंगत्वापुत्रंमेदेहीतिस्वयमेवभिक्षेत् दाताददामीत्याह ततोदातुःसंकल्पादिपुत्रदानान्तंपूर्ववत् ग्रहीताधर्मायत्वागृह्णामिसंतत्यैत्वागृह्णामीतिपरिगृह्यैनंपुत्रंवस्त्रकुण्डलाङ्गुलीयकैरलंकुर्यात् आचार्यःकुशमयंबर्हिःपालाशमयमिध्मंचसंपाद्यपरिधानप्रभृतिअग्निमुखंकृत्वाचरुश्रपणासादनान्ते पूर्वाङ्गहोमंकृत्वा यस्त्वाहृदाकीरिणेतिपुरोनुवाक्यामुक्त्वा यस्मैत्वंसुकृतेइतियाज्यया हुत्वाव्यस्तसमस्तव्याहृतीर्हुत्वास्विष्टकृदादिकुर्यात् आचार्यायदक्षिणावस्त्रकुण्डलाङ्गुलीयकं दद्यादिति

९ दत्तकस्यगोत्रसापिण्ड्यादिनिर्णयः परगोत्रोत्पन्नदत्तकस्योपनयनमात्रेपालकगोत्रेणकृतेउपनयनोत्तरंप्रतिग्रहेवादत्तकेनाभिवादनश्राद्धादिकर्मसुगोत्रद्वयोच्चारःकार्यः चूडादिसंस्कारेपालकेनकृतेपालकैकगोत्रएव विवाहेतुसर्वदत्तकेनजनकपालकयोरुभयोरपिपित्रोर्गोत्रप्रवरसंबन्धिनीकन्यावर्जनीया नात्रसाप्तपुरुषंपाञ्चपुरुषमित्येवंपुरुषनियमउपलभ्यते सापिण्ड्यंतुजनकगोत्रेणोपनयनेजनकपितृमात्रोःकुलेसाप्तपुरुषंपाञ्चपुरुषं ग्रहीतृमातृपितृकुलेत्रिपुरुषं ग्रहीतृगोत्रेणोपनयनमात्रेकृते उभयत्रपाञ्चपुरुषंपितृकुले मातृकुलेतु त्रिपुरुषम् जातकर्माद्युपनयनान्तसंस्कारेग्रहीत्राकृतेग्रहीतृकुलेसाप्तपुरुषं मातृतःपाञ्चपुरुषम् अतोन्यूनंजनककुलेकल्प्यम् केचित्तुदत्तकप्रवेशेकुलद्वयेपिसर्वथान्यूनमेवसापिण्ड्यमित्याहुः एवंदत्तकसंततेरपिसापिण्ड्यंज्ञेयम् दत्तकस्यमरणेपूर्वापरपित्रोस्त्रिरात्रं सपिण्डानामेकाहमाशौचम् उपनीतदत्तकमरणादौपालकसपिण्डानां दशाहादीतिनीलकण्ठीयेदत्तकनिर्णये एवंदत्तकेनापिपूर्वापरपित्रोर्मृतौत्रिरात्रं पूर्वापरंसपिण्डानांमरणेएकाहम् पित्रोरौर्ध्वदैहिककरणेतुकर्माङ्गंदशाहमेव दत्तकस्यपुत्रपौत्रादेर्जन्ममरणयोः सपिण्डानामेकाहः सगोत्रसपिण्डेदत्तीकृतेतुसर्वेषांदशरात्रमेव पत्नीदुहित्रादिसत्त्वेपिदत्तकएवपितृधनभागीभवति दत्तकग्रहणोत्तरमौरसेजातेदत्तकश्चतुर्थांशभागी नसमभागी केचित्तुप्रतिग्रहीत्राजाताद्युपनयनान्तसंस्कारेविधानेचकृते औरससमानांशभागित्वम् संस्कारमात्रकरणेविधानाभावेविवाहमात्रलाभोनान्यधनलाभः

कतिपयसंस्कारकरणेचतुर्थांशलाभइत्याहुः दत्तकसत्त्वेप्यौरसस्यैवपित्रोःपिण्डदानेधि-कारः जनकस्यपिण्डदाभावेदत्तकएवजनकपालकयोरुभयोरपिश्राद्धंकुर्यात्धनंचो-भयोर्गृह्णीयादितिनीलकण्ठीये एवंदत्तकन्यायाअपिस्वीकारउक्तविधिनाकार्यः तत्र परगोत्रोत्पन्नायाग्रहणेविवाहेगोत्रद्वयवर्जनंप्राग्वत् पुत्रपत्न्योरभावेदत्तकन्यैवपितृधन-भागिनी इतिदत्तोपयोगिसर्वनिर्णयः

१० अथकन्यानामेवोत्पत्तौपुत्रार्थंपुत्रकामेष्टिः ऋतुकालात्षष्ठेदिनेसभार्यः कृता-भ्यङ्गः प्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्यपुत्रकामःपुत्रकामेष्टिंकरिष्यइतिसंकल्प्यस्वस्ति-वाचनादिनान्दीश्राद्धान्तेऽग्निंप्रतिष्ठाप्य चक्षुषीआज्येनात्रप्रधानं अग्निंपञ्चवारंवरु-णंपञ्चवारंविष्णुंपृथ्वींविष्णुंसोमंसूर्यासावित्रींपायसेनशेषेणस्विष्टकृतमित्यादि निर्वाप-कालेतूष्णींषष्टिमुष्टीन्निरूप्यतथैवप्रोक्ष्य श्वेतवत्सश्वेतगोःक्षीरेणचरुंपक्त्वाज्यभागान्ते आतेगर्भइतिअग्निरैतुइतिसूक्तद्वयस्यहिरण्यगर्भऋषिः क्रमेणाग्नीवरुणौदेवते अनुष्टुप्ज-गत्यौछन्दसी पायसचरुहोमेविनि० ॥ ॐ आतेगर्भोयोनिमैतुपुमान्बाणइवेषुधिम् । आवीरोजायतांपुत्रस्तेदशमास्यःस्वाहा । अग्नयइदं० १ करोमितेप्राजापत्यमागर्भो-योनिमैतुते । अनूनःपुत्रोजायतामश्लोणोपिशाचधीतःस्वाहा । अग्नय० २ पुमांस्ते पुत्रोनारीतंपुमाननुजायताम् । तानिभद्राणिबीजान्यृषभाजनयन्तुनौस्वाहा । अग्न० ३ यानिभद्राणिबीजान्यृषभाजनयन्तिनः । तैस्त्वंपुत्रान्विन्दस्वसाप्रसूर्धेनुकाभव स्वाहा । अग्न० ४ कामःसमृद्ध्यतांमह्यमपराजितमेवमे । यंकामंकामयेदेवतंमेवायो समर्धयस्वाहा । अग्न० ५ अग्निरैतुप्रथमोदेवतानांसोस्यैप्रजांमुञ्चतुमृत्युपाशात् । तद-यंराजावरुणोनुमन्यतांयथेयंस्त्रीपौत्रमघन्नरोदात्स्वाहा । वरुणायेदं० १ इमामग्निस्त्रा-यतांगार्हपत्यःप्रजामस्यैनयतुदीर्घमायुः । अशून्योपस्थाजीवतामस्तुमातापौत्रमानन्दं-मभिप्रबुध्यतामियंस्वाहा । वरु० २ मातेगृहेनिशिघोषउत्थादन्यत्रत्वद्रुदन्त्यःसंविश-न्तु । मात्वंविकेश्युरआवधिष्ठाजीवपत्नीपतिलोकेविराजपश्यन्तीप्रजांसुमनस्यमाना स्वाहा । वरु० ३ अप्रजस्तांपौत्रमृत्युंपाप्मानमुतवाघम् । शीर्ष्णःस्रजमिवोन्मुच्य द्विषद्भ्यःप्रतिमुञ्चामिपाशंस्वाहा । वरुणा० ४ देवकृतंब्राह्मणंकल्पमानंतेनहन्मियो-निषदःपिशाचान् । क्रव्यादोमृत्यूनधरान्पातयामिदीर्घमायुस्तवजीवन्तुपुत्राःस्वाहा । वरु० ५ नेजमेषेतितिसृणांविष्णुस्त्वष्टागर्भकर्ताविष्णुपृथ्वीविष्णवोनुष्टुप् । नेजमेष० विष्णव० १ यथेयंपृथिवी० पृथिव्याइ० २ विष्णोःश्रेष्ठेन० विष्णव० ३ सोमोधेनुं राहूगणोगौतमःसोमस्त्रिष्टुप् । सोमोधेनुं० सोमायेदं० १ तांपूषन्सूर्यासावित्रीसूर्या-सावित्रीत्रिष्टुप् पायसचरुहोमेवि० तांपूषञ्छिव० सूर्यासावित्र्याइदं० १ इतिपञ्चद-शाहुतीर्हुत्वास्विष्टकृद्धोमंकृत्वा दंपती अपश्यंत्वेतिद्वयोःप्रजावान्प्राजापत्यःप्रजापति-स्त्रिष्टुप् हुतशेषचरुप्राशनेविनियोगः अपश्यंत्वेतिद्वाभ्यांप्राश्य पिशंगभृष्टिमित्यस्यदे-

वोदासिःपारुच्छेपइंद्रोगायत्री नाभ्यालंभनेवि० पिशंगभृष्टि० इतिदंपतीनाभ्यालं-भनंकुर्यातां यजमानःप्रायश्चित्तादिहोमशेषंसमाप्यविप्रेभ्योगांसुवर्णादिदक्षिणांचद-त्त्वारात्रौदंपतीदर्भास्तरणेशयीयातां इतिपुत्रकामेष्टिप्रयोगः

११ अथपुंसवनादिसंस्काराः तत्रपुंसवनंव्यक्तेगर्भेद्वितीयेचतुर्थेषष्ठेऽष्टमेवामासे सीमन्तेनसहवाकार्यम् शुक्लपञ्चमीमारभ्यकृष्णपञ्चमीपर्यन्तेचतुर्थीनवमीचतुर्दशीपञ्च-दशीवर्जितेतिथौसूर्यभौमगुरुवारेषुप्रशस्तम् क्वचिच्चन्द्रबुधशुक्रवाराउक्ताः नक्षत्राणितु पुन्नामकानिप्रशस्तानि तानिचपुष्यश्रवणहस्तपुनर्वसुमृगाभिजित्मूलानुराधाऽश्विनी-त्येतानि अत्रपुष्योमुख्यः तदभावेश्रवणस्तदभावेहस्तादीनि अयमेवानवलोभनस्या-पिकालः पुंसवनेनसहकरणीयत्वविधानात् पुंसवनानवलोभनेप्रतिगर्भंकार्ये गर्भसं-स्कारत्वात् गर्भाधानसीमन्तोन्नयनेतुस्त्रीसंस्कारत्वात्प्रतिगर्भंनावर्तेते किंतुप्रथमगर्भे एवकार्ये प्रथमगर्भेलोपेतुप्रतिगर्भंतयोर्लोपप्रायश्चित्तमावश्यकम् नचप्रथमापत्येतयोः प्रायश्चित्तेनद्वितीयादिगर्भाणांसंस्कारसिद्धिर्भवति प्रायश्चित्तेर्नहिप्रत्यवायपरिहारमात्रं नत्वपूर्वाख्यातिशयोत्पादनम् तत्तुसंस्कारविधिनैवेतियुक्तंप्रतिगर्भंप्रायश्चित्तम् पुंस-वनानवलोभनयोस्तुप्रथमगर्भेऽनुष्ठानेपिप्रतिगर्भंतयोर्लोपेप्रायश्चित्तम् तच्चपादकृच्छ्रं प्रतिसंस्कारंकार्यम् बुद्धिकृतलोपेद्विगुणम् पुंसवनेपतिःकर्तातदभावेदेवरादिः अथ सीमन्तकालः तच्चतुर्थेऽष्टमेषष्ठेपञ्चमेमासिवाहितम् । नवमेमासिवाकुर्याद्यावद्गर्भ-विमोचनम् १ स्त्रीयद्यकृतसीमन्ताप्रसूयेतकदाचन । गृहीतपुत्राविधिवत्सातंसंस्कारम-

सीमन्तोन्नय- हेति २ पक्षतिथिवारनक्षत्राणिपुंसवनोक्तान्येवप्रशस्तानि क्वचिद्द-

नकालः शमीपर्यन्तंकृष्णोपिग्राह्यः षष्ठ्यष्टमीद्वादश्योरिक्ताःपञ्चदशीचवर्ज्याः तासुसंकटेचतुर्थीचतुर्दशीपौर्णमास्योग्राह्याः क्रमेणाष्टचतुर्दशदशनाडिकाआद्यास्त्य-क्त्वाषष्ठ्यष्टमीद्वादश्योपिग्राह्याः पुन्नक्षत्राणामलाभेरोहिणीरेवत्युत्तरात्रयाणिग्राह्याणि उक्तनक्षत्राणांप्रथमान्त्यपादौत्यक्त्वामध्यमपादद्वयंग्राह्यमित्युक्तम् इदंकर्मसकृदेवका-र्यमित्युक्तम् कात्यायनानांतुगर्भसंस्कारत्वात्प्रतिगर्भमावर्तनीयम् सीमन्तोन्नयनेप-तिरेवकर्ता गर्भाधानलोपेतत्प्रायश्चित्तार्थंविप्रायगांदत्त्वापुंसवनादिकार्यम् तत्राश्वला-यनानांदेशकालसंकीर्तनान्ते ममास्यांभार्यायामुत्पत्स्यमानगर्भस्यगार्भिकबैजिकदोषप-

पुंसवनादिप्र- रिहारपुंरूपतासिद्धिज्ञानोदयप्रतिरोधपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्य-

योगनिर्णयः र्थंपुंसवनमनवलोभनं ममास्यांभार्यायांगर्भाभिवृद्धिपरिपन्थिपिशित-रुधिरप्रियालक्ष्मीभूतराक्षसीगणदूरनिरसनक्षेमसकलसौभाग्यनिदानमहालक्ष्मीसमा-वेशनद्वाराप्रतिगर्भबीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वाराचश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंस्त्रीसंस्काररू-पंसीमन्तोन्नयनाख्यंकर्मचतन्त्रेणकरिष्यइतिसंकल्पःसीमन्तेनसहत्रयाणांकरणेज्ञेयः

१ अनवलोभनेचेतिशेषः । २ पुंसवनमनवलोभनं च तन्त्रेणकरिष्ये इतिपृथक्करणेपि उभयोः सहविधानात् ।

नान्दीश्राद्धेक्रतुदक्षसंज्ञकाविश्वेदेवाः पुंसवनस्यपृथक्त्वेपवमानसंज्ञकमौपासनाग्निंप्रतिष्ठापयेत् त्रयाणांसहत्वेमङ्गलनामानंप्रतिष्ठापयेत् गृह्याग्निविच्छेदेसर्वाधानिनश्चाग्न्युत्पत्तिःपूर्ववत् पुंसवनेप्रजापतिंचरुणा सीमन्तेधातारंद्विःराकांद्विःविष्णुंत्रिःप्रजापतिं सकृदाज्येनजुहुयात् अवशिष्टःप्रयोगोन्यत्रज्ञेयः शाखान्तरेषुचतत्तद्ग्रन्थेभ्योज्ञेयः अत्रप्रतिसंस्कारंदशदशत्रींस्त्रीन्वाब्राह्मणान्भोजयेत् शक्तेनशतंशतम् सीमन्ताङ्गभोजनेप्रायश्चित्तंपारिजाते ब्रह्मौदनेचसोमेचसीमन्तोन्नयनेतथा । जातश्राद्धेतथाभुक्त्वा भोक्ताचान्द्रायणंचरेत् १ यद्वाअराइवेतिमन्त्रस्यशतवारंजपः एतच्चआधानाङ्गब्रह्मौदनाङ्गभोजनइवसीमन्ताङ्गभोजनेज्ञेयम् नतुतद्दिनेतद्गृहेभोक्तृमात्रस्येतिपारिजातोक्तमयुक्तम्

१२ अथगर्भिणीधर्माः गर्भिणीकुञ्जराश्वादिशैलहर्म्यादिरोहणम् । व्यायामंशीघ्रगमनंशकटारोहणंत्यजेत् १ नभस्मादावुपविशेन्मुसलोलूखलादिषु । त्यजेज्जलावगाहंचशून्यंसद्मतरोस्तलम् २ कलहंगात्रभङ्गंचतीक्ष्णात्युष्णादिभक्षणम् । संध्यायामतिशीताम्लंगुर्वाहारंपरित्यजेत् ३ व्यवायशोकासृङ्मोक्षंदिवास्वापंनिशिस्थितिम् । भस्माङ्गारनखैर्भूमिलेखनंशयनंसदा ४ त्यजेदमङ्गलंवाक्यंनचहास्याधिकाभवेत् । नमुक्तकेशानोद्विग्नाकुक्कुटासनगानच ५ गर्भरक्षासदाकार्यानित्यंशौचनिषेवणात् । प्रशस्तमन्त्रलिखनाच्छस्तमाल्यानुलेपनात् ६ विशुद्धगेहवसनाद्दानैःश्वश्र्वादिपूजनैः । हरिद्राकुङ्कुमंचैवसिन्दूरंकज्जलंतथा ७ केशसंस्कारताम्बूलंमाङ्गल्याभरणंशुभम् । चतुर्थेमासिषष्ठेवाप्यष्टमेगर्भिणीवधूः ८ यात्रांविवर्जयेन्नित्यमाषाढेतुविशेषतः ।

१३ अथपतिधर्माः गर्भिणीवाञ्छितंद्रव्यंतस्यैदद्याद्यथोचितम् । सूतेचिरायुषंपुत्रमन्यथादोषमर्हति १ सिन्धुस्नानंद्रुमच्छेदंवपनंप्रेतवाहनम् । विदेशगमनंचैवनकुर्याद्गर्भिणीपतिः २ वपनंमैथुनंतीर्थंश्राद्धभोजनमेवच । वर्जयेत्सप्तमान्मासान्नावआरोहणंतथा ३ युद्धादिवास्तुकरणंनखकेशविकर्तनम् । चौलंशवानुगमनंविवाहंचविवर्जयेत् ४ मुण्डनंपिण्डदानंचप्रेतकर्मचसर्वशः । नजीवत्पितृकःकुर्याद्गुर्विणीपतिरेवच ५ अत्रकर्तनमपिनिषिध्यते वपनस्यनिषेधेपिकर्तनंतुविधीयतइतिवाक्यंतुजीवत्पितृकादीनांयोवपननिषेधस्तत्रकर्तनविधिपरम् एतदपवादः क्षौरंनैमित्तिकंकुर्यान्निषेधेसत्यपि ध्रुवम् । पित्रोःप्रेतविधानंचगर्भिणीपतिराचरेत् १ अन्वष्टक्याष्टकयोर्गर्भिणीपतिः पिण्डदानंकुर्यात् केचित्पित्रोःप्रतिसांवत्सरिकेपिण्डदानंकुर्वन्ति दर्शमहालयादिषु नैवकार्यम्

१४ अथगर्भस्रावहरं काञ्चनयज्ञोपवीतदानंमहार्णवे इदंस्त्रीकर्तृकम् शुभदिनेस्त्री आचम्यदेशकालौसंकीर्त्यममगर्भस्रावनिदानसकलदोषपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्य-

---

१ अनवलोभनेनसहेतिशेषः । २ केवलसीमन्ते वा ॥

र्थंवायुपुराणोक्तंसुवर्णयज्ञोपवीतदानविधिंकरिष्येइतिसंकल्प्य पलेनतदर्धेनतदर्धेनयथाशक्तिवाहैमंयज्ञोपवीतंग्रन्थिप्रदेशेमौक्तिकयुतंकृत्वा तथैववज्रमणियुतंराजतमुत्तरीयंचकृत्वोभयंपञ्चगव्येनगायत्र्याप्रक्षाल्य ताम्रपात्रेद्रोणमितंदधिनिक्षिप्य तन्मध्येद्रोणमितमाज्यंनिक्षिप्याज्योपरितदुभयंसंस्थाप्यभर्ताब्राह्मणोवागायत्रीमन्त्रेणगन्धादिभिः पूजयेत् अष्टगुञ्जात्मकोमाषःदशमाषाःसुवर्णम् पलकुडवप्रस्थाढकद्रोणाःसुवर्णादिपूर्वपूर्वचतुर्गुणाः दध्याज्ययोर्द्रोणपरिमाणाभावेशक्त्यनुसारिप्रमाणं ब्राह्मणद्वारा आज्यमधुमिश्रैस्तिलैरष्टोत्तरशतंगायत्र्याव्याहृतिभिर्वाहोमंकारयेत् स्यागंभर्तावास्त्रीवाकुर्यात् होमकर्तारंविप्रंवस्त्राद्यैःसंपूज्यप्राङ्मुखायतस्मैउदङ्मुखास्त्रीदानंकुर्यात् तद्यथा उपवीतंपरिमितंब्रह्मणाविधृतंपुरा । भवनौकास्यदानेनगर्भंसंधारयेह्यहम् १ इतिमन्त्रेणविप्रस्वनामगोत्रेउच्चार्यताम्रपात्रस्थदध्याज्यसंस्थंसुपूजितंसोत्तरीयकमिदंयज्ञोपवीतं गर्भस्रावनिदानदोषपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंतुभ्यमहंसंप्रददेनमम प्रतिगृह्यताम् विप्रःप्रतिगृह्णामीत्यादि यथाशक्तिदक्षिणांदत्त्वान्येभ्योपियथाशक्तिदक्षिणांदत्त्वाप्रतिग्रहीतुरनुव्रज्यनमस्कारक्षमापनादिकृत्वाविप्रभोजनंसंकल्प्यकर्मेश्वरायार्पयेत् एतच्चस्रवद्गर्भाभवेत्सातुबालकंहन्तियाविषैरित्युक्तेर्बालहत्याप्रायश्चित्तंकृत्वाकार्यम् अन्यत्र तुस्वर्णधेनुदानहरिवंशश्रवणादीन्युक्त्वाघृतपूर्णताम्रकलशदानादिविधानान्युक्तानि[२][३]

१५ अथसूतिकागृहप्रवेशः गृहनैरृत्यांसूतिकागृहंकृत्वा तत्राश्विनीरोहिणीमृगपुनर्वसुपुष्यत्र्युत्तराहस्तचित्रास्वात्यनुराधाधनिष्ठाशततारकानक्षत्रेषुरिक्तादिवर्ज्यतिथौ चन्द्रानुकूल्येशुभलग्नेसूतिकाप्रवेशो गोविप्रदेवपूजनंकृत्वामन्त्रवाद्यघोषेणसापत्यस्त्रीभिःसहकार्यः असंभवेसद्योवा[४]

१६ अथसुखप्रसवकरम् प्रसवप्रतिबन्धेऋग्विधाने प्रमंदिनेइत्यृचंर्वाजहीष्वेतिसूक्तंवाजपेत् एताभ्यामभिमन्त्रितजलंवापाययेत् तेनसुखप्रसवः शीघ्रप्रसवमन्त्रस्तु हिमवत्युत्तरेपार्श्वेसुरथानामयक्षिणी । तस्याःस्मरणमात्रेणविशल्यागर्भिणीभवेत् १ ॐ क्ष्रीं ॐ स्वाहेतिमन्त्रेणदूर्वाङ्कुरेणतिलतैलंशतंसहस्रंवाऽभिमन्त्र्याकिंचित्पाययेत् किंचिन्मात्रस्यगर्भेलेपश्च सम्यग्लेपेशीघ्रंसुखप्रसवः अस्थिमात्रावशिष्टगोमस्तकस्यसूतिकागृहोपरिनिधानेसुखप्रसवः वंशनिम्बयोस्त्वक्तुलसीमूलंकपित्थपत्रंकरवीरबीजंच समंभागंमहिषीदुग्धेनपेषयित्वातेनसतैलेनयोनिलेपेसद्यःप्रसवः

१७ अथजातकर्म मूलज्येष्ठाव्यतीपातादावनुत्पन्नस्यजातमात्रस्यपुत्रस्यपितास्वंकुलदेवतावृद्धप्रणामपूर्वकमवलोक्यनद्यादावुदङ्मुखःस्नायात् तदसंभवेगृहेआनीताभिः शीताभिःस्वर्णयुताभिरद्भिःस्नायात् एतच्चरात्रावपिनद्यादौकार्यम् अशक्तोरात्राववग्नि-[५]

१ नौकादुःखतारणोपायभूताभवेत्यर्थः । २ चन्द्रसूर्यग्रहणे इतिशेषः । ३ आदिपदेनशतपत्रादिकमलैः शिवपूजनादि । ४ प्राग्द्वारमुत्तरद्वारंवा । ५ मात्रपदेनपुत्रमुखदर्शनेव्यवधानंनिषिध्यते ।

सन्निधौस्वर्णयुतशीतोदकैः मूलादिषुजननेतुमुखमदृष्ट्वैवस्नानम् देशान्तरगतेजनकेपुत्रजन्मश्रवणोत्तरंस्नानम् सर्वत्रस्नानात्प्रागस्पृश्यत्वम् एवंकन्योत्पत्तावपिस्नानंतत्प्राक्अस्पृश्यत्वंचज्ञेयम् अन्यसपिण्डाशौचमध्येजननेपिपितुस्तात्कालिकीस्नानदानादौ जातकर्मणिचशुद्धिः केचिन्मृताशौचेपुत्रजननेजातकर्माशौचान्तेकार्यमित्याहुः नालच्छेदनात्पूर्वंसंपूर्णसंध्यावन्दनादिकर्मणिनाशौचम् प्रथमदिनेपञ्चमषष्ठदशमदिनेच दानप्रतिग्रहयोर्नदोषः शृतमन्नंनग्राह्यम् ज्योतिष्टोमादिदीक्षावतास्वयमन्येनवाजातकर्मनकार्यम् किंतुअवभृथस्नानान्तेदीक्षांविसृज्यस्वयंकार्यम् श्रेष्ठःकनिष्ठेनपुंसवनादिकंनकारयेत् जातकर्मतुकारयेत् अतिक्रान्तंतुस्वयमेवकुर्यात् महारोगार्तोजातकर्मस्वयंन कुर्यात् अच्छिन्ननाभिकर्तव्यंश्राद्धंवैपुत्रजन्मनि। पुत्रपदेनकन्यापिगृह्यते तथाचसंस्काराङ्गभिन्नंकन्यापुत्रयोर्जन्मनिमित्तकंनान्दीश्राद्धंविधीयते एतच्चरात्रावपिकार्यम् तच्च हेम्नैवकार्यंनत्वन्नादिना तथाचस्नातोलंकृतःपिताअकृतनालच्छेदमपीतस्तन्यमन्यैरस्पृष्टंप्रक्षालितंकुमारंमातुरुत्सङ्गेकारयित्वाचमनादिदेशकालादिकीर्तनान्ते अस्यकुमारस्यगर्भाम्बुपानजनितदोषनिबर्हणायुर्मेधाभिवृद्धिबीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंजातकर्मकरिष्ये तदादौस्वस्तिपुण्याहवाचनंमातृकापूजनंचकरिष्ये हिरण्येनपुत्रजन्मनिमित्तकंजातकर्माङ्गंचनान्दीश्राद्धंतन्त्रेणकरिष्ये इतिसंकल्प्ययथागृह्यं कुर्यात् ततोदद्यात्सुवर्णंचभूमिंगांतुरगंरथम्। छत्रंछागंचमाल्यंचशयनंचासनंगृहम् १ तिलपूर्णानिपात्राणिसहिरण्यानिचैवहि। भक्षयित्वातुपक्वान्नंद्विजश्चान्द्रायणंचरेत् १ सूतके तुसकुल्यानांनदोषोमनुरब्रवीत् । अथारिक्तपाणिर्ज्योतिर्विदंसंपूज्यतस्माज्जन्मलग्नगतशुभाशुभग्रहनिर्णयंज्ञात्वाप्रतिकूलग्रहानुकूल्यार्थंतत्तद्ग्रहप्रीत्यर्थंदानानिकुर्यात् ग्रहमन्त्रजपादिशान्तिसूक्तजपादिकर्मणि विप्रान्वानियोजयेत् ततोनालच्छेदंकारयित्वाहिरण्योदकेनमातुर्दक्षिणस्तनंप्रक्षाल्यमात्राकुमारंपाययेत् तत्रइमांकुमारइत्यादिमन्त्रंविप्रादिःपठेत् जातकर्माद्यन्नप्राशनान्तसंस्कारेषु आश्वलायनानांहोमःकृताकृतः होमपक्षेनान्दीश्राद्धान्तेजातकर्माङ्गहोमंकरिष्येइतिसंकल्प्यलौकिकाग्निंप्रतिष्ठाप्यान्वाधानाद्याज्यभागान्ते अग्निमिन्द्रंप्रजापतिंविश्वान्देवान्ब्रह्माणमाज्येनजुहुयात् मधुसर्पिःप्राशनादिमूर्धावघ्राणान्तेस्विष्टकृदादिकुर्यादितिक्रमः अन्येषांयथागृह्यंहोमादिज्ञेयम् कुमार्याअपिजातकर्मादिसंस्काराश्चौलान्ताःसर्वेअमन्त्रकंकार्याः विवाहस्तुसमन्त्रकः अतःकन्यायाजातकर्मादिसंस्कारलोपेतत्तत्कालेविवाहकालेवाप्रायश्चित्तंकृत्वाविवाहः कार्यः अत्रसर्वत्रजातकर्मनामकर्मादौमुख्यकालातिक्रमेगुर्वाद्यस्तरहितेशुभनक्षत्रादौ जातकर्मादिकंकार्यम् तत्रजातकर्मणिनक्षत्राणि रोहिणीत्र्युत्तराश्विनीहस्तपुष्यानुराधारेवतीमृगचित्राश्रवणादित्रयस्वातीपुनर्वसवः रिक्तापर्वरहितास्तिथयः भौमशनिभिन्नवाराः भद्रावैधृत्यादिशून्येसुकेन्द्रलग्नेशुभम्

१८ अथपञ्चमषष्ठादनयोर्जन्मदानांपूजनम् रात्रेःप्रथमयामेपित्रादिःस्नात्वाचम्य देशकालौसंकीर्त्य अस्यशिशोःसमातृकस्यायुरारोग्यप्राप्तिसकलानिष्टशान्तिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं विघ्नेशस्य जन्मदानां जीवन्त्यपरनाम्न्याःषष्ठीदेव्याः शस्त्रगर्भाभगवत्याश्च पूजनंकरिष्येइतिसंकल्प्यतण्डुलपुञ्जेषुविघ्नेशंजन्मदाश्चनाममन्त्रेणावाह्य आयाहिवरदेदेविमहाषष्ठीतिविश्रुते । शक्तिभिःसहबालमेरक्षजागरवासरे १ इतिषष्ठीदेवीमावाह्य नाम्नाभगवतीमावाह्य नामभिः शक्तिस्त्वंसर्वदेवानांलोकानांहितकारिणी । मातर्बालमिमंरक्षमहाषष्ठिनमोस्तुते १ इतिमन्त्रेणच षोडशोपचारैःसंपूज्यप्रार्थयेत् लम्बोदरमहाभागसर्वोपद्रवनाशन । त्वत्प्रसादादविघ्नेशचिरंजीवतुबालकः १ जननीसर्वभूतानांबालानांचविशेषतः । नारायणीस्वरूपेणबालंमेरक्षसर्वदा २ प्रेतभूतपिशाचेभ्योशाकिनीडाकिनीषुच[1] । मातेवरक्षबालंमेश्वापदेपन्नगेषुच ३ गौरीपुत्रोयथास्कन्दःशिशुत्वेरक्षितःपुरा । तथाममाप्ययंबालःषष्ठिकेरक्ष्यतांनमः ४ इति विप्रेभ्यस्तांबूलदक्षिणादिदद्यात् रात्रौजागरणंकुर्यात् पञ्चमषष्ठदिनयोर्दानप्रतिग्रहयोर्नदोषः[2] दशमदिनेबलिदानंस्वीयेभ्योन्नदानंचकार्यम् ॥

१९ अथाशौचेकर्तव्यनिर्णयः सूतकेमृतकेकुर्यात्प्राणायाममन्त्रकम् । तथामार्जनमन्त्रांश्चमनसोच्चार्यमार्जयेत् १ गायत्रींसम्यगुच्चार्यसूर्यायार्घ्यंनिवेदयेत् । उपस्थानंनैवकार्यंमार्जनंतुकृताकृतम् २ सूर्यंध्यायन्नमस्कुर्यात् गायत्रीजपोनकार्यः अर्घ्यान्ता मानसीसंध्येत्युक्तेः केचिन्मनसादशगायत्रीजपःकार्यइत्याहुः वैश्वदेवब्रह्मयज्ञादयःपञ्चमहायज्ञानकार्याः वेदाभ्यासोनकार्यः औपासनहोमपिण्डपितृयज्ञावसगोत्रेणकारयेत् केचिच्छ्रौतकर्मणिसद्यःशुद्ध्युक्तेरग्निहोत्रहोमःस्नात्वाचम्यस्वयंकार्यइत्याहुः अपरे तुसर्वस्याप्याशौचापवादस्यानन्यगतिकत्वात्सतिब्राह्मणेब्राह्मणद्वारैवकार्यः ब्राह्मणाभावेस्वयंकार्यइत्याहुः स्थालीपाकोनकार्यः आशौचान्तेकार्यः सर्वथालोपप्रसक्तौस्थालीपाकोपिब्राह्मणद्वाराकार्यः अन्वाधानोत्तरंसूतकप्राप्तौब्राह्मणद्वाराश्रौतेष्टिस्थालीपाकौ होमादौत्यागःस्नात्वास्वयंकार्यः दर्शादिश्राद्धस्यलोपएव प्रतिसांवत्सरिकंश्राद्धमाशौचान्तेएकादशाहेकार्यम्[3] तत्रासंभवेदर्शव्यतीपातादिपर्वणि एवंपत्न्यामृतुमत्यामपिपिण्डयज्ञदर्शश्राद्धेकार्ये अन्वाधानोत्तरंरजोदोषेइष्टिस्थालीपाकौकार्यौ अन्यथा कालान्तरे दानप्रतिग्रहाध्ययनानिवर्ज्यानि आशौचेन्यस्यान्नंनाश्नीयात् पितृयज्ञस्थालीपाकश्रवणाकर्मादिसंस्थानांप्रथमारम्भोब्राह्मणद्वाराप्याशौचयोर्नभवति प्रथमारम्भोत्तरंश्रवणाकर्मादिकंविप्रद्वाराऽऽशौचेपिपत्न्यार्तवेपिकार्यम् आग्रयणंतुनभवति अग्निसमारोपप्रत्यवरोहौआशौचेनभवतः तेनसमारोपोत्तरमाशौचेतैत्तिरीयाणांत्रिदि-

---

१ डाकिनीयोगिनीषुचेतिपाठान्तरम् । २ पक्वान्नभिन्नदानप्रतिग्रहयोर्नदोषइतिकौस्तुभे । ३ माशौचेदर्शादिपर्वप्राप्तावग्निनाशादिति पाठान्तरम् ॥

नंहोमलोपेबह्वृचादीनांद्वादशदिनंहोमलोपेग्निनाशादाशौचान्तेश्रौतस्मार्तयोःपुनरा-
धानमेव समारोपप्रत्यवरोहयोरन्यकर्तृकत्वाभावात् अग्न्यनुगमेप्रायश्चित्तपूर्वकपुनरु-
त्पत्तिरन्यद्वाराभवति भोजनकालेआशौचप्राप्तौमुखस्थंग्रासंसंत्यक्त्वास्नायात् तद्ग्रासभ-
क्षणेएकोपवासः सर्वान्नभक्षणेत्रिरात्रोपवासः सूतकेमृतकेचैवनदोषोराहुदर्शनइत्यु-
क्तेर्ग्रहणेस्नात्वाश्राद्धदानजपादिकमाशौचेपिकार्यम् एवंसंक्रान्तिस्नानदानादिकमपि
संकटेनान्दीश्राद्धोत्तरंमौञ्जीविवाहयोर्नाशौचम् संकटेमधुपर्कोत्तरमृत्विजांनाशौचम्
यजमानस्यदीक्षणीयोत्तरंप्रागवभृथान्नाशौचम् अवभृथमाशौचोत्तरंकार्यम् व्रतेषुना-
शौचमित्युक्तेरनन्तव्रतादिकमन्यैःकारयेत् प्रारब्धान्नसत्रस्यान्नदानादिषुनाशौचम्
पूर्वसंकल्पितान्नेषुनदोषःपरिकीर्तितः। उदकदुग्धदधिघृतलवणफलमूलभर्जिताद्यन्ना-
नांसूतकिगृहस्थितानांस्वयंग्रहणेदोषाभावः सूतकिहस्तात्तुनग्राह्यम् केचित्तण्डुलादि-
कमपक्वमन्नंग्राह्यमाहुः इतिसंक्षेपेणनिर्णयोविशेषस्तुवक्ष्यते ॥

२० अथसूतिकाशुद्धिः दशाहान्तेसूतिकायाअस्पृश्यत्वनिवृत्तिर्नामकर्मजातकर्मा-
दिप्राप्तकर्माधिकारश्च जातेष्टिविवाहोपनयनादिकर्मसुतुपुत्रप्रसूनांविंशतिरात्रान्तेऽधि-
कारः कन्याप्रसूनांमासान्तेऽधिकारः ॥

२१ अथजन्मनिदुष्टकालास्तच्छान्तयश्चनिर्णीयन्ते तत्रादौगोप्रसवः यत्रजन्मका-
गोप्रसवशान्तिः. लेपितुर्मातुःसुतस्यचारिष्टमुक्तं तत्रगोप्रसवशान्तिस्तत्तन्नक्षत्रादिशा-
न्तिश्चकार्या धनाद्यरिष्टेषुनकार्या मूलाश्लेषाज्येष्ठामघानक्षत्रेषुजननेचतुर्थपादादिषु
पित्राद्यरिष्टाभावेपिगोप्रसवः अश्विनीरेवतीपुष्यचित्रासुनक्षत्रशान्त्यभावेपिगोप्रसव-
शान्तिरेवकार्या तत्रअस्यशिशोरमुकदुष्टकालोत्पत्तिसूचितारिष्टनिवृत्त्यर्थंगोमुखप्रसव-
शान्तिंकरिष्येइतिसंकल्प्यगणेशपूजनमात्रंकृत्वाअङ्गादङ्गादितिमन्त्रेणशिशुमूर्धावघ्रा-
णान्तेप्रयोगमध्यएवपुण्याहवाचनमितिकौस्तुभमयूखौ पुण्याहवाचनंशाखोक्तंकृत्वा
मूर्धावघ्राणान्तेअस्यगोमुखप्रसवस्यपुण्याहंभवन्तोब्रुवन्त्वित्येकवाक्यमेवत्रिर्वदेत् ऋ-
त्विजश्चप्रतिब्रूयुर्नतुशाखोक्तमितिकमलाकरः नान्दीश्राद्धंनकार्यम् अग्निप्रतिष्ठान्तेक-
स्मिंश्चित्पीठेनवग्रहान्अधिदेवतादिरहितान्प्रतिष्ठाप्यान्वाधानंकुर्यात् आज्यभागा-
न्ते अपःआपोहिष्ठेतितृचेनअप्सुमेसोमइतिगायत्र्याऋचाचमिलितदधिमध्वाज्येनप्रत्यृ-
चमष्टाष्टसंख्याहुतिभिर्विष्णुंतद्विष्णोरित्यृचामिलितदधिमध्वाज्येनाष्टाहुतिभिः यक्ष्म-
हणंअक्षीभ्यामितिसूक्तेनप्रत्यृचमष्टाष्टमिलितदधिमध्वाज्याहुतिभिर्नवग्रहान्दधिमध्वा-
ज्येनाष्टाष्टसंख्याहुतिभिःशेषेणेत्यादिमयूखादयः कमलाकरस्तुदधिमध्वाज्येनापश्चतु-
र्वारंविष्णुंसकृत्यक्ष्महणमक्षीभ्यामितिसूक्तेनप्रत्यृचमष्टाष्टसंख्याहुतिभिर्नवग्रहानेकैक-
याहुत्याशेषेणस्विष्टकृतमित्याह आज्यभागहोमान्तेएकस्मिन्कुम्भेविष्णुवरुणौप्रतिम-

१ गणेशपूजनाचार्यवरणादिसर्वंकृत्वेत्यर्थः ।

योःसंपूज्यौ प्रतिमासुविष्णुवरुणयक्ष्महणःपूज्याइतिमयूखे ततोयथान्वाधानहोमइतिसंक्षेपः अवशिष्टःप्रयोगःशान्तिग्रन्थेषु एवमग्रेपिदेवताद्रव्याहुतिसंख्यानिमित्तफलमात्रंलिख्यते विस्तरोन्यत्रज्ञेयः ॥

२२ अथकृष्णचतुर्दशीजननशान्तिः कृष्णपक्षेचतुर्दश्यांप्रसूतेःषड्विधंफलम् । चतुर्दशींचषड्भागांकुर्यादादौशुभंस्मृतम् १ द्वितीयेपितरंहन्तितृतीयेमातरंतथा । चतुर्थे मातुलंहन्तिपञ्चमेवंशनाशनम् २ षष्ठेतुधनहानिःस्यादात्मनोवंशनाशनम् । तत्रचतुर्दश्याःषडंशानांमध्येद्वितीयतृतीयषष्ठांशेषुजननेगोमुखप्रसवपूर्वकंचतुर्दशीशान्तिः अन्यभागेकेवलचतुर्दशीशान्तिः अस्यशिशोःकृष्णचतुर्दश्याअमुकांशजननसूचितसर्वारिष्टनिरासद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थमित्यादिसंकल्पः आग्नेयादिचतुर्दिक्षुचत्वारःकुम्भामध्येशतच्छिद्रकुम्भेप्रतिमायांरुद्रावाहनम् मयूखेतुपीठादौरुद्रप्रतिमांसंपूज्यतत्प्राच्यामुदीच्यांवाशतच्छिद्रादिपञ्चकलशस्थापनपूजनम् अन्वाधानेग्रहानष्टाष्टसंख्यसमिदाज्यचरुभिरधिदेवतादीन्एकैकसंख्यसमिच्चर्वाज्याहुतिभिः रुद्रंअश्वत्थप्लक्षपलाशखदिरसमिद्भिश्चर्वाहुतिभिराज्याहुतिभिर्माषैस्तिलैःसर्षपैश्चप्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशताष्टाविंशत्यन्यतरसंख्यया त्र्यंबकमितिमन्त्रेण अग्निवायुंसूर्यप्रजापतिंचतिलाहुतिभिरमुकसंख्याभिःसकृद्वाव्यस्तसमस्तव्याहृतिभिः यद्वाप्रजापतिमेवसमस्तव्याहृतिभिस्तिलैःशेषेणेत्यादि ॥

२३ अथसिनीवालीकुहूजननशान्तिः तत्रामावास्यायाःप्रथमोयामःसिनीवाली अन्त्योपान्त्ययामौकुहूः मध्यवर्तिपञ्चयामादर्शइतिकेचित् अपरेतुचतुर्दशीमात्रयुतेऽहोरात्रेवर्तमानाअमावास्यासिनीवाली प्रतिपन्मात्रयुतेऽहोरात्रेवर्तमानाकुहूः तेनामायावासरत्रयस्पर्शित्वलक्षणदिनवृद्ध्यभावेसूर्योदयस्पर्शत्वाभावलक्षणक्षयाभावेचदर्शोनास्त्येव उदयात्पूर्वाहोरात्रेवर्तमानायाःसिनीवालीत्वात् उदयोत्तरंवर्तमानायाःकुहूत्वात् दिनक्षयेसर्वाप्यमादर्शसंज्ञा नतत्रसिनीवालीकुहूभागौ केवलचतुर्दशीकेवलप्रतिपद्युक्तत्वाभावात् एवंदिनवृद्धौत्रिदिनस्पर्शेमध्यदिनस्थाषष्टिनाडीमितामावास्या दर्शसंज्ञा चतुर्दश्यादियोगाभावात् पूर्वोत्तरदिनस्थौभागौसिनीवालीकुहूसंज्ञाविसाहुः इदंमयूखेस्पष्टम् सिनीवाल्यांप्रसूतास्याद्यस्यभार्यापशुस्तथा । गजाश्वामहिषीचैवशक्रस्यापिश्रियंहरेत् १ गोपक्षिमृगदासीनांप्रसूतिरपिवित्तहृत् । कुहूप्रसूतिरत्यर्थंसर्वदोषकरीस्मृता २ यस्यप्रसूतिरेतेषांतस्यायुर्धननाशनम् । शान्त्यभावेहितत्त्यागमत्रजातोन संशयः ३ अत्यागेनाशयेत्किंचित्स्वयंवानाशमाप्नुयात् । सिनीवालीजननसूचितेत्यादिःकुहूजननसूचितारिष्टनशेत्यादिश्चसंकल्पः कुहूजननेगोप्रसवोपीतिकेचित् अत्रो-

१ इतिकौस्तुभदर्भावितिशेषः । २ सिनीवालीकुहूलक्षणयोर्मात्रपदनिवेशस्य विद्यमानत्वादितिभावः । ३ यस्य एतेषां भार्यापश्वादीनां प्रसूतिस्तस्यायुर्धननाशनं भवतीत्यर्थः ।

अयत्रापिचतुर्दशीशान्तिवच्छतच्छिद्रकलशसहिताःपञ्चकलशाः मध्येरुद्रःप्रधानदेवता इन्द्रःपितरश्चपार्श्वदेवते इतिप्रतिमात्रयम् इन्द्रस्यपितॄणांचप्रधानरुद्रन्यूनसंख्ययाप्रधानोक्तसर्वद्रव्यैर्होमः[1] अवशिष्टान्वाधानदेवतोहश्चतुर्दशीशान्तिवत् प्रधानदेवतापूजोत्तरंगोवस्त्रस्वर्णदानानिकृत्वा[2] गोभूतिलहिरण्याज्यवासोधान्यंगुडानिच। रौप्यंलवणमित्येतद्दशदानानिदापयेत् १. क्षीराज्यगुडदानंचकृत्वाहोमंसमारभेत्। एतानिदानानिऋत्विग्भ्योदेयानि तेनान्तेपृथक्दक्षिणादानंनकार्यम् अतएवात्रगवादेर्दक्षिणारूपत्वात्सदक्षिणंदानंनभवति अन्यत्रदशदानादीनांसदक्षिणंदानंकार्यम् अथैतेषां मानम् भुवोमानंगोचर्म सप्तहस्तोदण्डः त्रिंशद्दण्डावर्त्तनम् दशवर्त्तनानिगोचर्म तिलानांद्रोणः[3] सुवर्णरजतयोर्दशमाषतदर्धतदर्धान्यतमम् आज्यस्यचत्वारिंशत्पलानि वासर्सास्त्रिहस्तत्वम् धान्यस्यपञ्चद्रोणाः एवंगुडलवणयोः एतावत्प्रमाणाशक्तौनित्यनैमित्तिकेयथाशक्तिदेयानि यथाशक्तिहिरण्यंवातत्तत्प्रतिनिधित्वेनहिरण्यगर्भेतिमन्त्रेण देयम् नैमित्तिकादेरकरणेप्रत्यवायात् अभ्युदयादिफलार्थंतुदशदानानिशक्तिंविना नकार्याणीतिभाति होमान्तेबलिदानाभिषेकादि इतिसिनीवालीकुहूशान्तिः ॥

२४ अथदर्शशान्तिः अथातोदर्शजातानांमातापित्रोर्दरिद्रता। तद्दोषपरिहारार्थंशान्तिंवक्ष्यामितेसदा १. अस्य० दर्शजननसूचितारिष्टनिरासार्थंशान्तिंकरिष्येइतिसंकल्पः स्थण्डिलात्पूर्वदेशेकलशंप्रतिष्ठाप्यकलशाग्न्योर्मध्येसर्वतोभद्रपीठेब्रह्मादिमण्डलदेवताआवाह्यतन्मध्येस्वर्णप्रतिमायांयेचेहेतिमन्त्रेणपितॄनावाहयेत् तद्दक्षिणेरजतप्रतिमायामाप्यायस्वेतिसोममुत्तरतस्ताम्रप्रतिमायांसवितापश्चातादितिसूर्यंचावाह्यसंपूज्याग्निंप्रतिष्ठाप्यसर्वतोभद्रैशान्यांग्रहस्थापनादि अन्वाधानेआदित्यादिग्रहान् अमुकसंख्याभिःसमिच्चर्वाज्याहुतिभिः पितॄन् अष्टाविंशतिसंख्याकाभिःसमिच्चरुभ्यां सोमंसूर्यंच प्रत्येकमष्टोत्तरशतसंख्यसमिच्चर्वाहुतिभिः शेषेणस्विष्टकृतमित्यादि अत्रस्विष्टकृतःपूर्वं मातापितृशिशूनांकलशोदकेनाभिषेकस्ततःस्विष्टकृद्बलिदानादीतिविशेषः इतिदर्शशान्तिः ॥

२५ अथनक्षत्रशान्तिः तत्रमूलनक्षत्रफलम् पिताम्रियेतमूलाद्येपादेपुत्रजनिर्यदि। द्वितीयेजननीनाशोधननाशस्तृतीयके २ चतुर्थेकुलनाशोतःशान्तिः कार्याप्रयत्नतः। क्वचिच्चतुर्थचरणःशुभउक्तोमनीषिभिः ३ एवंचदुहितुर्ज्ञेयंमूलजातफलंबुधैः। केचित्तु नकन्याहन्तिमूलर्क्षेपितरंमातरंतथा। मूलजाश्वशुरंहन्तिश्वश्रूमाश्लेषजासुता १. ज्येष्ठायांतुपतिज्येष्ठंविशाखोत्थातुदेवरम्। शान्तिर्वापुष्कलास्याच्चेत्तर्हिदोषोनविद्यते २ इत्याहुः अभुक्तमूलसंभवंपरित्यजेत्तुबालकं। समाष्टकंपिताथवानत-

मूलनक्षत्रफलादि.

[1] द्रव्याणितु अश्वत्थप्लक्षपालाशखदिरसमिधः आज्यचरुसर्षपतिलमाषाश्चेतिकौस्तुभे। [2] अत्र भूमिदानमधिकंकौस्तुभे। [3] चतुःप्रस्थमाढक अष्टाढकोद्रोणः प्रस्थो नाम प्राकृतभाषयाशेरइतिप्रसिद्धः।

न्मुखंविलोकयेत् । ज्येष्ठान्तेघटिकाचैकामूलादौघटिकाद्वयम् । अभुक्तमूलमथवासंधिनाडीचतुष्टयम् १ वृषालिसिंहेषुघटेचमूलंदिविस्थितंयुग्मतुलाङ्गनान्त्ये । पातालगंमेषधनुःकुलीरनक्रेषुमर्त्येष्ववितिसंस्मरन्ति २ एतल्लग्नफलम् । स्वर्गेमूलेभवेद्राज्यंपाताले चधनागमः । मृत्युलोकेयदामूलंतदाशून्यंसमादिशेत् १ नवमासंसार्पदोषोमूलदोषोऽष्टवर्षकम् । ज्यैष्ठोमासान्पञ्चदशतावद्दर्शनवर्जनम् २ व्यतीपातेऽङ्गहानिःस्यात्परिघेमृत्युमादिशेत् । वैधृतौपितृहानिःस्यान्नष्टेन्दावन्धतांव्रजेत् ३ मूलेसमूलनाशःस्यात्कुलनाशोधृतौभवेत् । विकृताङ्गश्चहीनश्चसंध्ययोरुभयोरपि ४ तद्वत्सदन्तजातस्तुपादजातस्तथैवच । तस्माच्छान्तिं प्रकुर्वीतग्रहाणांक्रूरचेतसाम् ५ व्यतीपातादौग्रहमखसहितातत्तच्छान्तिरवश्यंकार्या इतरशान्तिषुग्रहमखोनावश्यकइत्यर्थः मुख्यकालंप्रवक्ष्यामिशान्तिहोमस्ययत्नतः । जातस्यद्वादशाहेतुजन्मर्क्षेवाशुभेदिने १ जननाद्द्वादशाहेशान्तिकरणेशान्त्युक्तनक्षत्राहुतिवह्निचक्रावलोकनादिकंनावश्यकम् कालान्तरेआवश्यकम् एवमन्यशान्तिष्वपिज्ञेयम् तद्यथा शुक्लादितस्तिथिःसैकावारयुक्ताब्धिशेषिता । खे

सर्वशान्तिषुशुभदिनम्. गुणेभुविवामोग्नेर्द्व्येकयोःस्यादधोदिवि १ भूमावग्निःशुभः होमाहुतिःसूर्यभतस्त्रिभंत्रिभंगण्यंमुहुस्तत्रचचन्द्रभावधि । सूर्यज्ञशुक्रार्कजचन्द्रभूमिजाजीवस्तमःकेतुरसत्यमन्मुखे १ संस्कारनित्यकर्मसुनिमित्ताव्यवहितनैमित्तिकेषुरोगातुरेचवह्निचक्रादिकंनापेक्षितम् अग्नेःस्थापनवेलायांपूर्णाहुत्यामथापिवा । आहुतिर्वह्निवासश्चविलोक्यौशान्तिकर्मणि १ त्र्युत्तरारोहिणीश्रवणधनिष्ठाशततारकापुनर्वसुस्वातीमघाश्विनीहस्तपुष्यानुराधारेवतीनक्षत्रेषुगुरुशुक्रास्तमलमासरहितेशुभवारेतिथ्यादौशान्तिःकार्या निमित्ताव्यवहितनैमित्तकेरोगशान्तौचअस्तादिविचारणानास्ति इतिप्रसङ्गात्सर्वशान्त्युपयोगिशुभदिननिर्णयः अभुक्तमूलोत्पत्तौवर्षाष्टकं शिशुत्यागः ततःशान्तिः तदन्यमूलोत्पत्तौद्वादशाहेअव्यवहितागामिमूलयुतेशुभदिने

मूलशान्तिप्रयोगः. वान्यत्रशुभदिनेवागोप्रसवशान्तिंकृत्वास्यशिशोर्मूलप्रथमचरणोत्पत्तिसूचितारिष्टनिरासार्थंसग्रहमखांशान्तिंकरिष्यइतिसंकल्पयेत् द्वितीयादिपादोत्पत्तौसंकल्पेतथोहः ब्रह्मसदस्यौकृताकृतौ ऋत्विजोष्टौचत्वारोवा मध्यकलशेस्वर्णप्रतिमायांरुद्रावाहनादि तस्यचतुर्दिक्षुकुम्भचतुष्टयेऽक्षतपुञ्जेषुवरुणपूजा यद्वामध्येकुम्भे प्रतिमायांरुद्रस्तदुत्तरकुम्भेवरुणःपूज्यइतिकुम्भद्वयम् रुद्रकुम्भोत्तरतःकुम्भेप्रतिमासु निर्ऋतिमिन्द्रमपश्चावाह्यपद्मस्यचतुर्विंशन्तिदलेषुउत्तराषाढाद्यनुराधान्तचतुर्विंशन्तिनक्षत्राणांविश्वेदेवादिचतुर्विंशतिदेवतास्तण्डुलपुञ्जादिष्वावाह्यदिक्षुलोकपालांश्चावाह्य पूजयेत् अग्निग्रहस्थापनाद्यन्तेऽन्वाधानेऽर्कादिग्रहान्समिच्चर्वाज्याहुतिभिःनिर्ऋतिंप्रत-

१ सूर्यर्क्षाच्चंद्रनक्षत्रपर्यंतं त्रिभंत्रिभगण्य तत्र सूर्यनक्षत्राद्यनक्षत्रत्रयं तत्सूर्यस्य ततः नक्षत्रत्रयं बुधस्य एवं गणिते सति शुभग्रहस्य नक्षत्रं चेत् होमाहुतिचक्र विद्यत । अशुभग्रहस्यचेन्नास्तीत्यर्थः ॥

द्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्याभिर्घृतमिश्रपायससमिदाज्यचर्वाहुतिभिः यद्वापायसेनाष्टोत्तर-शतसंख्ययासमिदाज्यचरुभिरष्टाविंशतिसंख्ययाइन्द्रमपश्चप्रतिद्रव्यमष्टाविंशतिसंख्य-पायससमिदाज्यचर्वाहुतिभिर्विश्वेदेवादिचतुर्विंशतिदेवताअष्टाष्टपायसाहुतिभिःरक्षो-हणमग्निंकृणुष्वपाजेतिपञ्चदशऋग्भिःप्रत्यृचमष्टाष्टसंख्यकृसराहुतिभिः १२० सविता-रंदुर्गांत्र्यबकंकवीन्दुर्गांवास्तोष्पतिंअग्निंक्षेत्रपालंमित्रावरुणावग्निंचाष्टाष्टकृसराहुति-भिः श्रियं हिरण्यवर्णामितिपञ्चदशऋग्भिःप्रत्यृचमष्टाष्टसमिदाज्यचर्वाहुतिभिः सोमं त्रयोदशपायसाहुतिभिःरुद्रंस्वराजंचतुर्गृहीताज्येनाग्निंवायुंसूर्यंप्रजापतिंचाज्येनशेषेण स्विष्टकृतमित्यादि कवीनित्यत्रऋत्विक्स्तुतिमित्युद्देशोमयूखादौ शूर्पत्रयेनिर्वापः तत्रप्रथमेशूर्पेपायसार्थंतूष्णींद्वादशमुष्टीन्निर्ऋतिमिन्द्रमपश्चोद्दिश्यनिरूप्य द्वितीयेचर्वर्थं तदेवत्रयमुद्दिश्यद्वादशमुष्टीन् पुनःप्रथमेषण्णवतिमुष्टीन्पायसार्थंतृतीयेशूर्पेकृसरार्थंच-तुश्चत्वारिंशन्मुष्टीन्द्वितीयेपुनश्चतुरोमुष्टीन्प्रथमेपुनःसोमार्थंचतुर्मुष्टीन्निरूप्यततःशूर्प-त्रयेआहुतिपर्याप्ततण्डुलान्गृहीत्वानिर्वापसंख्ययाप्रोक्ष्यपात्रत्रयेहविस्त्रयंश्रपयेत् ति-लमिश्रतण्डुलपाकेनकृसरोभवति ग्रहार्थंगृहसिद्धान्नंग्राह्यम् सर्वग्रन्थेषुनिर्ऋत्याद्यर्थंनि-र्वापादिक्रमेणश्रपणमेवोक्तम् अतोगृहसिद्धान्नएवतिलदुग्धमिश्रणेनकृसरादिसंपादनं प्रमादालस्यादिकृतकर्मभ्रंशएव ततोहोमकालेयजमानस्त्यागंकुर्यात् तत्रएतावत्संख्या-हुतिपर्याप्तंसमिदाज्यचरुद्रव्यमादित्यादिनवग्रहेभ्योनमम एवमधिदेवतादिभ्यः त-तोष्टोत्तरशतसंख्याहुतिपर्याप्तंघृतमिश्रपायसंअष्टोत्तरशताहुतीनामष्टाविंशत्याहुतीनां वापर्याप्तंसमिदाज्यचर्वात्मकद्रव्यत्रयमिदंनिर्ऋतयेनमम अष्टाविंशत्याहुतिपर्याप्तंपाय-ससमिच्चर्वाज्यमिन्द्रायनमम एवमद्भ्यः अष्टाष्टाहुतिपर्याप्तंपायसंविश्वेभ्योदेवेभ्यों० १ विष्णवे २ वसुभ्यो ३ वरुणाय ४ अजैकपदे ५ अहयेबुध्न्याय ६ पूष्णे ७ अश्वि-भ्यां ८ यमाय ९ अग्नये १० प्रजापतये ११ सोमाय १२ रुद्राय १३ अदित्यै १४ बृहस्पतये १५ सर्पेभ्यः १६ पितृभ्यः १७ भगाय १८ अर्यम्णे १९ सवित्रे २० त्वष्ट्रे २१ वायवे २२ इन्द्राग्निभ्यां २३ मित्राय २४ नमम विंशत्यधिकशताहुतिप-र्याप्तंकृसरंरक्षोघ्नेऽग्नयेनमम अष्टाष्टाहुतिपर्याप्तंकृसरंसवित्रेदुर्गायैत्र्यम्बकायकविभ्योदु-र्गायैवास्तोष्पतयेऽग्नयेक्षेत्रपालायमित्रावरुणाभ्यामग्नयेचनमम प्रतिद्रव्यंविंशत्यधिक-शताहुतिपर्याप्तानिसमिच्चर्वाज्यानिश्रियैनमम त्रयोदशाहुतिपर्याप्तंपायसंसोमायचतु-र्गृहीताज्यंरुद्रायस्वराजे एकैकाहुतिपर्याप्तमाज्यंअग्नयेवायवेसूर्यायप्रजापतयेचनमम ए-वंसविस्तरंतत्तद्द्रव्यसंख्यादेवतोच्चारेणत्यागःसर्वत्रज्ञेयः केचित्तुइदमुपकल्पितमन्वाधा-नोक्तद्रव्यजातमन्वाधानोक्ताहुतिसंख्यापर्याप्तमन्वाधानोक्ताभ्योयक्ष्यमाणाभ्योदे-वताभ्योनममेतिसंक्षेपेणत्यागंकुर्वन्ति ततोग्रहमन्त्रैर्निर्ऋत्यादिमन्त्रैश्चयथायथंहोमान्ते ग्रहपूजास्विष्टकृन्नवाहुतिबलिदानपूर्णाहुतिपूर्णपात्रविमोकादिवह्निपूजान्तेयजमानाद्य-

भिषेकेकृतेधृतशुक्लवस्त्रगन्धोयजमानोमानस्तोकेतिविभूतिंधृत्वामुख्यदेवतापूजनविस-
र्जनश्रेयोग्रहणदक्षिणादानानिकुर्यात् शतंतदर्धंदशवाब्राह्मणान्भोजयेदितिसंक्षेपः

२६ अथाश्लेषाशान्तिः तत्राश्लेषाफलम् आश्लेषायाःक्रमेणपञ्चसप्तद्वित्रिचतुर-
ष्टैकादशषट्नवपञ्चेतिदशधाविभक्तनाडीषु क्रमेण राज्यंपितृनाशोमातृनाशःकाम-
भोगःपितृभक्तिर्बलंहिंसकत्वंत्यागोभोगोधनमितिफलानि अथपादविभागेनफलम्
तत्राद्यपादःशुभः द्वितीयेपादेधनस्यनाशः तृतीयेमातुः चतुर्थेपितुः आश्लेषान्त्यपा-
दत्रयजाताकन्याश्वश्रूंहन्ति एवंवरोपिअन्त्यपादत्रयजःस्वश्वश्रूंहन्ति आश्लेषासर्व
पादेषुशान्तिःकार्याप्रयत्नतः । जातस्यद्वादशाहेतुशान्तिकर्मसमाचरेत् १ असंभवेतु
जन्मर्क्षेअन्यस्मिन्वाशुभेदिने । अथोक्तकालेगोमुखप्रसवंकृत्वाअस्यशिशोराश्लेषाजन-
नसूचितसर्वारिष्टपरिहारेत्यादिसंकल्पंकृत्वामूलशान्तिवत्कुम्भद्वयेरुद्रवरुणौद्वौसंपूज्य
चतुर्विंशतिदलपद्मस्थकुम्भेप्रतिमायामाश्लेषाधिपतीन्सर्पानावाह्यतद्दक्षिणेपुष्यदेवतां
बृहस्पतिमुत्तरतोमघादेवतांपितॄंश्चावाह्यदलेषुपूर्वदलमारभ्यप्रादक्षिण्येनपूर्वाधिपतिभ-
गादिपुनर्वसुदेवतादितिपर्यन्तचतुर्विंशतिदेवतावाहनादिकुर्यात् कौस्तुभेतुतैत्तिरीय-
कमन्त्रैःपुष्यमघापूर्वादिनक्षत्राणामेवावाहनमुक्तंनतुनक्षत्रदेवतानाम् ततोलोकपा-
लानावाह्यावाहितसर्वदेवताःसंपूज्याग्निंग्रहांश्चप्रतिष्ठाप्यान्वादध्यात् आदित्यादिग्र-
हायुद्देशान्ते प्रधानदेवताःसर्पान्प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्यमष्टाविंशतिसंख्यंवाघृत-
मिश्रपायससमिदाज्यचर्वाहुतिभिः बृहस्पतिंपितॄंश्चाष्टाविंशतिसंख्यमष्टसंख्यंवातैरेव
द्रव्यैर्भगादिचतुर्विंशतिदेवताःअष्टाष्टपायसाहुतिभिः रक्षोहणमित्यादिशेषदेवतानिर्दे-
शोमूलशान्तिवत् तद्वदेवपायसकृसरचरूणांश्रपणंहविस्त्यागश्चकार्यः कौस्तुभोक्तप्र-
धानदेवतामन्त्रैस्तत्तद्धोमः शेषंमूलशान्तिवत् ॥

२७ अथज्येष्ठानक्षत्रफलम् ज्येष्ठायादशभागेषुआद्येमातामहीमृतिः । मातामहं
द्वितीयेचतृतीयेहन्तिमातुलम् १ तुर्येजातोमातरंचहन्त्यात्मानंतुपञ्चमे । गोत्रजान्षष्ठ-
भागेचसप्तमेतूभयंकुलम् २ अष्टमेस्वाग्रजंहन्तिनवमेश्वशुरंतथा । दशमांशकजातस्तु
सर्वंहन्तिशिशुर्ध्रुवम् ३ ज्येष्ठर्क्षेतुपुमान्जातोज्येष्ठभ्रातुर्विनाशकः । ज्येष्ठर्क्षेकन्यका
जाताहन्तिशीघ्रंधवाग्रजम् ४ पादत्रयेजातनरोज्येष्ठोप्यत्रप्रजायते । ज्येष्ठान्त्यपाद-
जातस्तुपितुःस्वस्यचनाशकः ५ द्वादशाहेशान्त्युक्तशुभदिनेवागोप्रसवशान्तिंकृत्वा-
ऽस्यशिशोर्ज्येष्ठर्क्षजननसूचितसर्वारिष्टपरिहारद्वारेत्यादिसंकल्प्यमध्यकलशेसुवर्णप्रति-
मायांशचीसहितमैरावतारूढमिन्द्रंलोकपालांश्चावाह्यरक्तवस्त्रद्वयशष्कुलीनैवेद्यसहित-

ज्येष्ठाशान्तिः. षोडशोपचारैःपूजयेत् तस्यचतुर्दिक्षुकुम्भचतुष्टयंतत्पूर्वमध्यभागेशत-
च्छिद्रंचनिधायपूर्णपात्रयुतेषुफलादौवरुणावाहनपूजनादि अन्वाधानेग्रहान्वाधानान्ते

१ घटिकैकाचमैत्रांते ज्येष्ठाद्यौघटिकाद्वयम् ॥ तयोःसंधिरितिज्ञेयं शिशुगण्डंसमोरितमितिकौस्तुभे ।

इन्द्रंपलाशसमिदाज्यचरुद्रव्यैःप्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्यया इन्द्रायेन्दोमरुत्वतइतिमन्त्रेणप्रजापतिमष्टोत्तरशततिलाहुतिभिःसमस्तव्याहृतिमन्त्रेणशेषेणस्विष्टकृतमित्यादि अष्टोत्तरशतंब्राह्मणान्भोजयेत् इतिज्येष्ठाशान्तिसंक्षेपः चित्राद्येर्धेपुष्यमध्येद्विपादेपूर्वाषाढाधिष्ण्यपादेतृतीये। जातःपुत्रश्चोत्तराद्येविधत्तेपित्रोर्भ्रातुःस्वस्यचापिप्रणाशम् १ उत्तराफल्गुन्याद्यपादेइत्यर्थः अत्रेत्थंभाति चित्रापूर्वार्धेजातस्यगोप्रसवंकृत्वानक्षत्राधिपतिप्रतिमांसंपूज्यअजादानंकार्यम् एवंपुष्यद्वितीयतृतीयपादयोर्जननेगोप्रसवनक्षत्राधिपपूजागोदानानिकार्याणि उत्तराफल्गुनीप्रथमपादेजनने नक्षत्राधिपपूजांतिलपात्रदानंचकुर्यात् एवंपूर्वाषाढातृतीयपादेजननेनक्षत्रेशपूजाकाञ्चनदानम् मघाप्रथमपादजननेमूलवत्फलम् तत्रगोप्रसवनक्षत्रेशपूजनग्रहमखाःकार्याः मघायाआद्यघटीद्वयजननेनक्षत्रगण्डान्तशान्तिरपि रेवत्यन्त्यघटिद्वयेश्विन्याद्यद्वयेजननेनक्षत्रगण्डान्तशान्तिगोप्रसवग्रहमखाःकार्याः रेवत्यश्विन्योरितरभागेषुमघान्तिमपादत्रयेचदोषविशेषानुक्तेर्नशान्त्यादिकम् एवंविशाखाचतुर्थपादजननेशालकदेवरनाशादिदुष्टफलोक्तेर्ग्रहमखःकार्यः यत्रकालेदुष्टफलमात्रमुक्तंशान्तिर्नोक्तातत्रग्रहमखइतिकमलाकरोक्तेः एवमितरत्राप्यूह्यम् इतिनक्षत्रशान्तयः॥

चित्रादिपूत्पन्ने- पूजादानादिकं.

२८ अथव्यतीपातवैधृतिसंक्रान्तिशान्तिः कुमारजन्मकालेतुव्यतीपातश्चवैधृतिः। संक्रमश्चरवेस्तत्रजातोदारिद्र्यकारकः १ अश्रियंमृत्युमाप्नोतिनात्रकार्याविचारणा। स्त्रीणांचशोकदुःखंचसर्वनाशकरोभवेत् २ गोमुखप्रसवंकुर्याच्छान्तिंचसनवग्रहाम्। उक्तकालेसंकल्पादिकंकृत्वापञ्चद्रोणपरिमितव्रीहिराशिंकृत्वातदुपरिसार्धद्रोणद्वयमिततण्डुलराशिंतदुपरिसपादद्रोणपरिमिततिलराशिंचकृत्वातिलराशौविधिनास्थापितकुम्भेसौवर्णप्रतिमायांसूर्यमावाह्यतद्दक्षिणोत्तरयोरग्निरुद्रावावाह्यतिस्रोदेवताःव्यतीपातशान्तौसंक्रान्तिशान्तौचपूजयेत् व्यतीपातसंक्रान्त्योर्जननेव्यतीपातसंक्रान्तिशान्तितन्त्रेणसंकल्प्यैकैवशान्तिःकार्या अत्रपूजाहोमादेःप्रसङ्गसिद्धिःद्विगुणोवाप्रधानहोमइतिभाति ग्रहपीठदेवतान्वाधानान्तेसूर्यंउत्सूर्योबृहदितिमन्त्रेणसमिदाज्यचर्वाहुतिभिः प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्याभिःअग्निरुद्रंचैतैरेवद्रव्यैःप्रत्येकमष्टाविंशतिसंख्याहुतिभिरग्निंदूतमितित्र्यम्बकमितिमन्त्राभ्यांमृत्युंजयमष्टोत्तरशततिलाहुतिभिः शेषेणेत्यादि अभिषेकान्तेगोवस्त्रस्वर्णादिदत्त्वाशतंब्राह्मणान्भोजयेत् इतिव्यतीपातसंक्रान्तिशान्तिः

२९ अथवैधृतिशान्तौविशेषः पूर्ववत्व्रीहितण्डुलतिलराशौस्थापितकुम्भेमध्येत्र्यम्बकमितिमन्त्रेणरुद्रंदक्षिणतःउत्सूर्यइतिसूर्यंउत्तरतश्चाप्यायस्वेतिसोममावाह्यपूजयेत् अन्वाधानेरुद्रंसमिच्चर्वाज्यैःप्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्याहुतिभिःसूर्यसोमौप्रत्येकमष्टाविंशतिसंख्यैस्तैरेवद्रव्यैर्मृत्युंजयमष्टोत्तरसहस्रशतान्यतरसंख्यतिलाहुतिभिःशेषेणेत्या-

दि अन्यत्पूर्ववत् संक्रान्तिदिनेवैधृतिसत्त्वेदेवताभेदाच्छान्तिद्वयंपृथक्कार्यम् इतिवैधृतिशान्तिः ॥

३० अथैकनक्षत्रजननशान्तिः एकस्मिन्नेवनक्षत्रेभ्रात्रोर्वापितृपुत्रयोः । प्रसूतिश्चेत्तयोर्मृत्युर्भवेदेकस्यनिश्चितः १ पितृनक्षत्रेमातृनक्षत्रेवा कन्यायाःपुत्रस्यवोत्पत्तौ गोमुखप्रसवंकृत्वाशान्तिःकार्या सोदरभ्रातृभगिन्योर्नक्षत्रेभ्रातुर्भगिन्यावोत्पत्तौगोप्रसवमकृत्वैवशान्तिमात्रंकार्यम् संकल्पे पित्रेकनक्षत्रोत्पत्तिसूचितसर्वारिष्टेत्याद्यूहः कलशेरक्तवस्त्रेयस्मिन्नक्षत्रेजन्मतन्नक्षत्रप्रतिमांतन्नक्षत्रदेवताप्रतिमांवा अग्निर्नःपातुकृत्तिकाइत्यादितैत्तिरीयमन्त्रैःपूजयेत् अन्वाधानेइदंनक्षत्रंअमुकांनक्षत्रदेवतांवासमिच्चर्वाज्यैःप्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्यंशेषेणेत्यादि अन्तेययोरेकनक्षत्रेजन्मतयोरभिषेकः अत्रग्रहमखोनावश्यकः क्वचित्संपूजितहरिहरप्रतिमादानमप्युक्तम् ॥

३१ अथग्रहणशान्तिः ग्रहणेचन्द्रसूर्यस्यप्रसूतिर्यदिजायते । इत्थंसंजायतेयस्तु तस्यमृत्युर्नसंशयः १ व्याधिः पीडाचदारिद्र्यंशोकश्चकलहोभवेत् । अत्रगोमुखप्रसवः कार्यइतिभाति ग्रहमखःकृताकृतः संकल्पेसूर्यग्रहणकालिकप्रसूतिसूचितेत्याद्यूहः ग्रहणकालिकनक्षत्रस्यनक्षत्रदेवतायावा हेमप्रतिमां सूर्यग्रहेसूर्यस्यहेमप्रतिमां चन्द्रग्रहेराजतंचन्द्रबिम्बंकृत्वोभयत्रसीसेनराहोर्नागाकृतिंकृत्वागोमयोपलिप्तेशुचिदेशेश्वेतवस्त्रोपरि देवतात्रयपूजनम् नात्रकलशस्थापनादि तत्रमध्येआकृष्णेनेतिसूर्यं दक्षिणतःस्वर्भानोरधइतिराहुं उत्तरतोनक्षत्रदेवतांपूजयेत् चन्द्रग्रहेतुआप्यायस्वेतिमध्येचन्द्रःपूज्यः पार्श्वयोराहुनक्षत्रदेवतेपूर्ववत् अन्वाधानेसूर्यग्रहेसूर्यअर्कसमिदाज्यचरुतिलैःप्रत्येकमष्टोत्तरशतसंख्यया राहुंदूर्वाज्यचरुतिलैस्तावत्संख्यैर्नक्षत्रदेवतांजलप्लक्षसमिदाज्यचरुतिलैस्तावत्संख्ययाशेषेणेत्यादि चन्द्रग्रहेच चन्द्रंपालाशसमिदाज्यचरुतिलैः शेषंपूर्ववत् अन्तेग्रहकलशोदकेनपञ्चगव्यपञ्चत्वक्पञ्चपल्लवादियुतलौकिकोदकेनचलौकिकेनैववाभिषेकः वेधकालेजन्मनिनैवशान्तिः किंतुदुष्टकालत्वाद्रुद्राभिषेकःकार्यइतिभाति ॥

३२ अथनक्षत्रगण्डान्तशांतिः रेवत्याश्लेषाज्येष्ठानक्षत्राणामन्त्यघटीद्वयमश्विनीमघामूलानामाद्यघटीद्वयमितिघटिकाचतुष्टयमितंत्रिविधंनक्षत्रगण्डान्तम् अश्विनीमघामूलानांपूर्वार्धेबाध्यतेपिता । पूषाहिशक्रपश्चार्धेजननीबाध्यतेशिशोः १ सर्वेषांगण्डजातानांपरित्यागोविधीयते । वर्जयेद्दर्शनंयावत्तस्यषण्मासिकंभवेत् २ शान्तिर्वापुष्कलाकार्यासोममन्त्रेणभक्तिमान् । अस्यशिशोरेवत्यश्विनीसंध्यात्मकगण्डान्तजननसूचितारिष्टनिरासार्थंनक्षत्रगण्डान्तशांतिंकरिष्यइत्यादिसंकल्पः गोमुखप्रसवंकृत्वाषोडशपलमष्टपलंवाचतुःपलंवाकांस्यपात्रंविधायतस्मिन्पायसंपयोवानिक्षिप्यतत्रनवनीतपूर्णशङ्खंनिधायतस्मिन्राजतंचन्द्रबिम्बंसंस्थाप्यसोमोहमितिध्यानपूर्वकंचन्द्रमाप्यायस्वेति पूजयेत् पूजान्तेआप्यायस्वेतिमन्त्रस्यसहस्रंजपः ग्रहमखहोमःकार्यः नात्रप्रधानदेवता-

होमः ग्रन्थान्तरेतुताम्रकलशेराजतप्रतिमायांबृहस्पतिमन्त्रेणवागीश्वरंसंपूज्यतदुत्तरे कुम्भचतुष्टयेपञ्चपल्लवादिकंकुङ्कुमचन्दनकुष्ठगोरोचनानिक्षिप्त्वावरुणंपूजयेदित्युक्तम् आचार्यायसशङ्खसमौक्तिकचन्द्रदानम् ग्रन्थान्तरपक्षेताम्रपात्रसहितवागीश्वरदानं आयुर्वृद्ध्यर्थंसहस्राक्षेणेतिमन्त्रजपः दशावरब्राह्मणभोजनंचेति ॥

३३ अथतिथिगण्डान्तलग्नगण्डान्तशान्तिः पञ्चमीषष्ठ्योर्दशम्येकादश्योःपञ्चदशीप्रतिपदोःसंधिभूतंघटीद्वयंतिथिगण्डान्तम् कर्कसिंहयोर्वृश्चिकधनुषोर्मीनमेषयोश्चलग्नयोःसंधिभूतैकाघटिकालग्नगण्डान्तम् तत्रातिथिगण्डान्तेपूर्वार्धेजन्मनितत्कालं स्नात्वावृषभदानंतन्मूल्यदानंवाकृत्वासूतकान्तेशान्तिःकार्या उत्तरार्धेजन्मनिशान्तिमात्रम् लग्नगण्डान्तपूर्वार्धेजन्मनिकाञ्चनदानम् उत्तरार्धेशान्तिमात्रम् कुम्भेहेमप्रतिमायांवरुणंसंपूज्यवरुणोद्देशेनप्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्ययासमिच्चर्वाज्यतिलयवानांहोमःकार्यः यवव्रीहिमाषतिलमुद्गानांदक्षिणात्वेनदानमिति ॥

३४ अथदिनक्षयादिशान्तिः दिनक्षयेचभद्रायांप्रसूतिर्यदिजायते । यमघण्टे दग्धयोगेमृत्युयोगेचदारुणे १ दुष्टयोगतिथीनांचानिषिद्धांशेषुचेत्तदा । अतिदोषकरीप्रोक्तातस्मिन्पापयुतेसति २ यमघण्टादयोज्योतिर्ग्रन्थेप्रसिद्धाः दुर्योगतिथीनां निषिद्धभागास्तु विष्कंभवज्रयोस्तिस्रःषट्चगण्डातिगण्डयोः । परिघार्धंपञ्चशूलेव्याघातेऽङ्कघटीस्त्यजेत् १ चतुःषडष्टनिध्यर्कभूततिथ्याद्यनाडिकाः । अष्टा८ङ्क९ मनु१४ तत्त्वा२५ शा१० बाण५ संख्याविवर्जयेत् १ इत्युक्ताज्ञेयाः दिनक्षयादिदोषेष्वेकैकदोषदूषितकालेजननेशिवेरुद्रैकादशिन्यभिषेकःकार्यः द्वित्रादिदोषसमुच्चयेग्रहयज्ञाश्वत्थप्रदक्षिणादिसमुच्चयः दीपंशिवालयेभक्त्याघृतेनपरिदापयेत् । गाणपत्यंपुरुषसूक्तंसौरंमृत्युंजयंशुभम् १ शान्तिजाप्यंरुद्रजाप्यंकृत्वामृत्युंजयीभवेत् । इतिवाक्याद्भद्रादोषेउक्तजपादिसमुच्चयोपि ॥

३५ अथविषघटीशान्तिः तत्रकौस्तुभेतिथिवारनक्षत्राणांविषनाड्यउक्तास्तथापिज्योतिर्ग्रन्थेषुनक्षत्रविषघटीनामेवमहादोषत्वेनोक्तेर्नक्षत्रविषघटीष्वेवजननेउक्तशान्तिःकार्या तिथ्यादिविषघटीनामुपदोषत्वाद्रुद्राभिषेकादिर्लंकार्यम् विषघटीलक्षणं कौस्तुभादौज्ञेयम् विषनाडीषुसंजातःपितृमातृधनात्मनाम् । नाशकृद्विषशस्त्राग्नैःक्रूरे लग्नेऽशकेपिच १ एतद्विषनाडीषुशिशुजननसूचितारिष्टेत्यादिसंकल्पः एककुम्भेप्रतिमाचतुष्टयेरुद्रयमाग्निमृत्युदेवताः कद्रुद्रायययमायसोममग्निर्मूर्धापरंमृत्योरितिमन्त्रैःसंपू-

---

१ मघा विशाखा आर्द्रा च मूलमृक्षं च कृत्तिका ॥ रोहिणी हस्तइत्येते यमघंटाःक्रमाद्रवेरिति ॥ रविवारमारभ्येत्यर्थः । तथा कालदंडोपि सच भानुवासरभरणीयोगः । एवं कंटकः अर्कारतमसौम्यार्यमन्दायद्येकराशिगाः ॥ कंटकाख्योमहादोषः सर्वकर्मविनाशकृदइति । तमोराहुः । आर्योबृहस्पतिः । मन्दः शनिः । इत्यादिकौस्तुभे । २ चतुर्थीषष्ठ्यष्टमीनवमीद्वादशीचतुर्दशीनांक्रमादाद्यघटिकाउत्तरार्धोक्तावर्जयेदित्यर्थः ।

जयेत् ग्रहान्वाधानान्तेरुद्रयमाग्निमृत्यून्सामिचरुघृतातलाहुतिभिःप्रतिदैवतंप्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्याभिःशेषेणेत्यादि गृहसिद्धान्नस्यहोमः ॥

३६ अथयमलजननशान्तिः तत्रश्रौताग्निमतःसोग्नयेमरुत्वतेत्रयोदशकपालंपुरोडाशंनिर्वपेदितिऋग्वेदब्राह्मणोक्तेष्टिः यद्वा आश्वलायनसूत्रोक्तःकेवलमारुतयागः गृह्याग्निमतआश्वलायनस्यगृह्याग्नौमारुतश्चरुः अथयस्यवधूर्गौर्वाजनयेद्यमौततः । समरुद्भ्यश्चरुंकुर्यात्पूर्णाहुतिमथापिवा १ इतिकारिकोक्तेः गृह्याग्निशून्यबहृचःकात्यायनोक्तशान्तिलौकिकाग्नौकुर्यात् ममभार्यायमलजननसूचितसर्वारिष्टपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंमारुतेष्ट्यायक्ष्यइतिसंकल्पःश्रौताग्निमतः स्मार्ताग्निमतस्तुमारुतस्थालीपाकेनयक्ष्ये इतिसंकल्पः निरग्निस्तुसग्रहमखांकात्यायनोक्तांशान्तिंकरिष्येइतिसंकल्प्य स्वस्तिवाचनादिआचार्यवरणान्तंकुर्यात् अष्टदिक्षुअष्टकलशान्विधिनासंस्थाप्यउदकपूरणादिसर्वौषधीप्रक्षेपान्तेवरुणंपूजयेत् अष्टकलशोदकैर्दम्पत्योरभिषेकः आपोतितिसृभिः कयानइतिद्वेआनःस्तुतइतिपञ्चेतिसप्तभिरैन्द्रीभिमाषुवरुणइतिपञ्चभिरिदमापइत्येकयाअपनइत्यष्टाभिराग्नेयीभिर्ऋग्भिःकार्यः अभिषिक्तौदम्पतीधृतश्वेतवस्त्रचन्दनौउदङ्मुखौतिष्ठेताम् प्राङ्मुखआचार्योग्निग्रहस्थापनान्तेअपस्तिसृभिराज्याहुतिभिरिन्द्रंसप्तभिर्वरुणंपञ्चभिरपएकयाग्निमष्टाभिराज्याहुतिभिःपूर्वत्राभिषेकार्थमुक्तैश्चतुर्विंशतिमन्त्रैरग्निंसोमंपवमानंपावकंमारुतंमरुतःयमंअन्तकंमृत्युंचैकैकयाचर्वाहुत्यानाममन्त्रैः शेषेणेत्यादिअन्वादध्यात् षट्त्रिंशद्वारंतूर्ष्णींनिर्वापप्रोक्षणे . अन्तेग्रहकलशोदकादिनाभिषेकः दासीमहिषीवडवागोहस्तिनीनांयमलजननेपीयंशान्तिःकार्या इयं शा-

उत्पातादिशान्तिः. न्तिर्ग्रहोत्पातेषुउलूककपोतगृध्रश्येनानांगृहप्रवेशेस्तम्भप्ररोहेवल्मीकप्ररोहेमधुजननेआसनशयनयानभङ्गेपल्लीपतनेसरठारोहणे छत्रध्वजविनाशेषुअन्येषूत्पातेषुचकार्येतिचकात्यायनमतम् साचसाग्निकैःकात्यायनैःस्वगृह्याग्नौकार्या निरग्निकैस्तैरन्यैश्चलौकिकाग्नौ इतियमलजननादिशान्तिः ॥

३७ अथत्रिकप्रसवशान्तिः सुतत्रयेसुताचेत्स्यात्तत्रयेवासुतोयदि । मातापित्रोः कुलस्यापितदानिष्टंमहद्भवेत् १ ज्येष्ठनाशोवित्तहानिर्दुःखंवासुमहद्भवेत् । गोप्रसवंकृत्वा ममसुतत्रयजन्मानन्तरंकन्याजननसूचितसर्वारिष्टेतिवा कन्यात्रयजन्मानन्तरंपुत्रजननसूचितेतिवानिमित्तानुसारेणसंकल्पः स्थण्डिलपूर्वभागेग्रहस्थापनान्तेतदुत्तरतः कलशपञ्चकेस्वर्णप्रतिमासुब्रह्मविष्णुमहेशेन्द्ररुद्रानावाह्यपूजयेत् तत्रमन्त्राः ब्रह्मजज्ञानं० इदंविष्णु० त्र्यंबकं० यतइंद्र० कद्रुद्रायेति ग्रहपीठदेवतान्वाधानान्ते ब्रह्माणंविष्णुं महेशंइन्द्रंरुद्रंचप्रत्येकंसमिदाज्यचरुतिलैःप्रतिद्रव्यमष्टोत्तरसहस्राष्टोत्तरत्रिशताष्टोत्तरशतान्यतमसंख्याहुतिभिः शेषेणेत्यादि ॥

३८ अथदन्तजननशान्तिः उपरिप्रथमंयस्यजायन्तेथशिशोर्द्विजाः । दन्तैर्वासह

यस्यस्याज्जन्मभार्गवसत्तम १ द्वितीयेचतृतीयेचचतुर्थेपञ्चमेतथा। यदादन्ताश्चजायन्तेमासेचैवमहद्भयम् २ मातरंपितरंवाथखादेदात्मानमेवच । बालानामष्टमेमासिषष्ठेमासिततःपुनः ३ दन्तायस्यचजायन्तेमातावाम्रियतेपिता। बालकःपीड्यतेवात्रस्वयमेवनसंशयः ४ केचित्तुअष्टमेमासिदन्तजन्मशुभमाहुः तत्रास्यशिशोःप्रथममूर्ध्वदन्तजननसूचितसर्वारिष्टेसादिसदन्तजननसूचितेसादिवा द्वितीयमासेदन्तजननसूचितेसादिवासंकल्पंयथानिमित्तंयोजयेत् स्थण्डिलोत्तरभागेनौकायांस्वर्णपीठेवास्वस्तिकयुतेबालमुपवेश्यसर्वौषध्यादियुक्तजलैःस्नापयित्वास्थण्डिलपूर्वतःकलशेप्रतिमासुधातारंवह्निंसोमंवायुंपर्वतान्केशवंचेतिषट्देवताःसंपूज्य ग्रहान्वाधानान्ते धातारंसक्रुद्वरुणावन्ह्यादिपञ्चदेवताएकैकयाज्याहुत्याशेषेणेत्यादि अन्वादध्यात् धात्रेत्वाजुष्टंनिर्वपामीत्यादिनिर्वापप्रोक्षणे नाम्नाचरुहोमः स्रुवेणवन्ह्यादिभ्यःपञ्चाज्याहुतयोपिनाम्नैव होमान्तेदक्षिणांदत्त्वासप्ताहंयथाशक्तिब्राह्मणान्भोजयेत् अष्टमदिनेकाञ्चनादिदत्त्वा कर्मेश्वरार्पणंकुर्यात् षष्ठाष्टममासयोर्दन्तजननेतुएकस्याबृहस्पतिदेवतायाःपूजनम् दधिमधुघृताक्तानामश्वत्थसमिधामष्टोत्तरशतंबृहस्पतिमन्त्रेणहोमः आज्येनस्विष्टकृदादि इतिदन्तजननशान्तिः ॥

३९ अथप्रसववैकृतशान्तिः यत्रगर्भेविपर्यासोमानुषाणांगवामपि। अद्भुतानिप्रसूयन्तेतत्रदेशस्यविद्रवः १ मानुषामानुषाणांचगोजाश्वमृगपक्षिणाम्।जायन्तेजातिभेदाश्चसदन्ताविकृतास्तथा २ बहुशीर्षाअशीर्षावाबहुकर्णाअकर्णकाः । एकशृङ्गाद्वित्रिशृङ्गास्तथैवात्रिचतुर्भुजाः ३ दीर्घकर्णामहाकर्णागजकर्णाश्चमानवाः । राजश्रेष्ठकुलेनाशोधनस्यचकुलस्यच ४ अष्टोत्तरसहस्राणिचरुंवैजुहुयाद्घृतम्। समिधांतुपलाशानांतर्पयेत्पूर्ववद्द्विजान् ५ अशिराजायतेजन्तुस्तथाद्वित्रिशिरास्तथा। अत्रसूर्याद्भुतेसूर्यंपूजयेज्जुहुयादपि ६ दध्याज्यमधुसंयुक्ताःसमिधस्त्वर्कसंभवाः। मृगीजनयतेसर्पान्मण्डूकांश्चैवमानुषान् ७ अत्राद्भुतेगीष्पतयेपूजांहोमंचकारयेत् । औदुम्बरस्यसमिधोदधिसर्पिःसमन्विताः ८ स्त्रीगर्भपातोयमलंप्रसूयन्तेऽथवास्त्रियः। सदन्ताश्चैवजायन्तेजातमात्राहसन्तिच ९ बुधाद्भुतेबुधायात्रपूजाहोमौसमाचरेत् । संक्षेपेणयथाप्रज्ञमित्थंजननशान्तयः १० उक्ताजपाभिषेकार्थसूक्तादिबहुविस्तृताः । प्रयोगाःकौस्तुभादौचप्रसिद्धाबहुशःपराः ११ अनेनप्रीयतांदेवोभगवान्विठ्ठलः प्रभुः ॥

४० अथनामकरणम् तत्रजन्मदिनेजातकर्मानन्तरंतत्कालः क्वचित्एकादशाहे

नामकरणकालः. द्वादशाहेवाविप्रस्यनामकर्म दशमदिनेआशौचसत्त्वेपिवचनान्नामकर्मकार्यमितिकेचित् क्षत्रियाणांत्रयोदशेषोडशेवादिने वैश्यानांषोडशेविंशतितमेवादिने द्वाविंशेमासान्तेवाशूद्राणाम् मासान्तेशततमेदिनेवत्सरान्तेवेतिविप्रादीनांगौणकालः मुख्यकालेकुर्वन्विप्रादिःपुण्यतिथिनक्षत्रचन्द्रानुकूल्यादिगुणादरंनकुर्यात् उक्तमु-

ख्यकालातिक्रमेशुभनक्षत्रादिकमावश्यकम् वैधृतिव्यतीपातसंक्रान्तिग्रहणदिनामा-
वास्याभद्रासुप्राप्तकालेपिनामकर्मादिशुभकर्मनकार्यम् अत्रमलमासगुरुशुक्रास्तादिदो-
षोनास्तीत्युक्तम् अपराह्णेरात्रौचनामकर्मवर्ज्यम् अथोक्तकालातिक्रमेऽपेक्षितशुभति-
थ्यादि चतुर्थीषष्ठ्यष्टमीनवमीद्वादशीचतुर्दशीपञ्चदशीरहितास्तिथयःप्रशस्ताः चन्द्र-
बुधगुरुशुक्रावासराः अश्विनीत्र्युत्तरारोहिणीमृगपुनर्वसुपुष्यहस्तस्वात्यनुराधाश्रवण-
धनिष्ठाशततारकारेवतीनक्षत्राणि वृषभसिंहवृश्चिकलग्नानिप्रशस्तानि तानिनामानि
चतुर्विधानि देवतानाममासनामनक्षत्रनामव्यावहारिकनामेति तत्रामुकदेवताभक्तइ-

नामचतुष्टयनिर्णयः. त्याकारकंदेवतानामप्रथमम् चैत्रादिमासनामानिवैकुण्ठोथजनार्दनः।
उपेन्द्रोयज्ञपुरुषोवासुदेवस्तथाहरिः १ योगीशःपुण्डरीकाक्षःकृष्णोनन्तोऽच्युतस्तथा।
चक्रीतिद्वादशैतानिक्रमादाहुर्मनीषिणः २ इत्यनुसारेणमासनामद्वितीयकम् मासाश्चा-
त्रचान्द्राः तेचशुक्लादिकृष्णान्ताएव यस्मिन्नक्षत्रेजन्मतन्नक्षत्रवाचकशब्दात्तत्रजातइ-
त्यधिकारविहिततद्धितप्रत्ययेकृतेनिष्पन्नंनाक्षत्रनामतृतीयम् तद्यथा अश्वयुक् आपभ-
रणः कार्तिकः रौहिणः मार्गशीर्षः आर्द्रकः पुनर्वसुः पुष्यः आश्लेषः माघः पूर्वा-
फल्गुनः उत्तराफल्गुनः हस्तः चैत्रः स्वातिः विशाखः अनुराधः ज्यैष्ठः मूलकः
पूर्वाषाढः उत्तराषाढः 'आभिजितः श्रावणः श्रविष्ठः शतभिषक् पूर्वप्रोष्ठपादः उत्त-
राप्रोष्ठपादः रैवतः इति केचित्तु चूचेचोलाश्विनीप्रोक्तेत्यादिज्योतिर्ग्रन्थोक्तावकहडा-
चक्रानुसारेणाश्विन्यादेश्चतुर्षुचरणेषु चूडामणिश्चेदीशश्चोलेशोलक्ष्मणइत्यादिकानि
नाक्षत्रनामानिकुर्वन्ति तन्नश्रौतग्रन्थादिबहुसंमतम् शाङ्खायनास्तुकृत्तिकोत्पन्नस्याग्नि-
शर्मेतिनक्षत्रदेवतासंबद्धंनाक्षत्रंनामकुर्वन्ति एवंकातीयाअपि नाक्षत्रनामैवाभिवाद-
नीयंगुह्यंचामौञ्जीबन्धनात् मातापितरावेवजानीयाताम् व्यावहारिकंनामचतुर्थम् त-
च्चकवर्गादिषुतृतीयचतुर्थपञ्चमवर्णहकारान्यतमवर्णाद्यावयवकंयरलवान्यतममध्यवर्ण-
युतंऋलृवर्णरहितंविसर्गान्तंपित्रादिपुरुषत्रयान्यतमवाचकंशत्रुवाचकभिन्नंतद्धितप्रत्य-
यरहितंकृत्प्रत्ययान्तंयुग्माक्षरंपुंसामयुग्माक्षरंस्त्रीणांकार्यम् यथादेवइतिहरिरिति उक्त-
सर्वलक्षणाभावेसमाक्षरंपुंसामयुग्माक्षरंस्त्रीणामित्येकलक्षणयुतमेव यथारुद्रइतिराजेत्या-
दि अक्षरमत्रस्वरः व्यञ्जनेषुनसंख्यानियमः अत्रविशेषः द्व्यक्षरंप्रतिष्ठाकामश्चतुरक्षरंब्र-
ह्मवर्चसकामः अन्त्यलकाररेफंवर्जयेदिति आपस्तंबहिरण्यकेशिसूत्रेतु प्रातिपदिकादि
धात्वन्तंयथाहिरण्यदाइति उपसर्गयुतंवा सुश्रीरित्यादीतिविशेषउक्तः तच्चव्यावहारिकं
नामशर्मपदान्तंदेवपदान्तंवाब्राह्मणस्य वर्मेतिराजेतिवापदयुतंक्षत्रियस्य गुप्तदत्तान्य-
तरान्तंवैश्यस्य दासान्तंशूद्रस्यकार्यम् व्यावहारिकंनामप्रासादादीनामपिकार्यम्
देवालयगजाश्वानांवृक्षाणांवापिकूपयोः । सर्वापणानांपण्यानांचिह्नानांयोषितांनृ-
णाम् १ काव्यादीनांकवीनांचपश्वादीनांविशेषतः। राजप्रासादयज्ञानांनामकर्मयथो-

दितम् २ इत्युक्तेः अथप्रयोगेविशेषः गर्भाधानादिसंस्कारलोपेप्रत्येकंपादकृच्छ्रंबुद्धि-पूर्वमकरणेप्रत्येकमर्धकृच्छ्रंप्रायश्चित्तंजातकर्मणःकालातिपत्तिनिमित्तकाज्यहोमपूर्वकं

अथप्रयोगः. कार्यम् तद्यथा जातकर्मणः कालातिपत्तिनिमित्तकदोषपरिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंप्रायश्चित्तहोमंकरिष्यइतिसंकल्प्याग्निस्थापनेध्माधानादिपाकयज्ञ-तन्त्रसहितंवह्निस्थापनाज्यसंस्कारपात्रसंस्कारमात्रसहितंवाभूर्भुवःस्वःस्वाहेतिसमस्त-व्याहृत्याज्यहोमंकुर्यात् होमंसमाप्यगर्भाधानपुंसवनानवलोभनसीमन्तोन्नयनलोपज-नितदोषपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंएतावतःपादकृच्छ्रान्बुद्धिपूर्वकलोपेर्धकृच्छ्रा-न्तत्प्रत्याम्नायगोनिष्क्रयीभूतयथाशक्तिरजतद्रव्यदानेनाहमाचरिष्यइतिसंकल्प्य द्र-व्यंदद्यात् जातकर्मनाम्नोःसहचिकीर्षायांपूर्वोक्तजातकर्मसंकल्पवाक्यमुच्चार्य अस्य कु-मारस्यायुरभिवृद्धिव्यवहारसिद्धिबीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं नामकर्मचतन्त्रेणकरिष्यइतिसंकल्प्यस्वस्तिवाचनादिकुर्यात् तत्रजातकर्मनामकर्मणोः पुण्याहंभवन्तोब्रुवन्त्वित्युक्त्वा अस्यकुमारस्यजातकर्मणेएतन्नाम्नेअस्मैचस्वस्तिभव-न्तोब्रुवन्त्वितिस्वस्तिपर्यायेवदेत् तदनुसारेणैवविप्रप्रतिवचनम् केवलनामचिकी-र्षायां नामकर्मणःपुण्याहमित्युक्त्वास्वस्तिपर्याये अमुकनाम्नेअस्मैस्वस्तिभवंतोब्रुव-न्त्वितिवदेत् विप्राश्चामुकनाम्नेअस्मैस्वस्तीतिप्रतिब्रूयुः लेखनादौनामत्रयंशर्मा-दिपदरहितंकृत्वाव्यावहारिकंनामशर्माद्यन्तंकुर्यात् अभिवादनेनाक्षत्रनामापिशर्माद्य-न्तंसर्वत्रोच्चारणीयम् अवशिष्टःप्रयोगःप्रयोगग्रन्थेषु अथस्त्रीणांनामकर्म संक-ल्पेअस्याःकुमार्याइतिविशेषः स्वस्तिवाचनेएतन्नाम्न्यैअस्यैस्वस्तीत्यादि भक्त्येत्याब-न्तंदेवतानाम मासनामसुचक्रिणीवैकुण्ठीवासुदेवीतित्रीणिङीबन्तानि हरिरित्यवि-कृतं अवशिष्टानिअष्टावाबन्तानि रोहिणीकृत्तिकेत्येवंयथायथंनाक्षत्रनामेतिमातृद-त्तमते आश्वलायनैर्नाक्षत्रनामस्त्रीणांनकार्यम् व्यावहारिकंयज्ञदाशर्मेतिपुंवत् पूजा-दिकंवैदिकमन्त्ररहितंपुंवत्कार्यम् पितुरसन्निधौस्त्रीपुंसयोर्नामपितामहादिःकुर्यात् इति नामकरणम् ॥

४१ अथान्दोलारोहणदुग्धपानजलपूजनानि आन्दोलाशयनेपुंसोद्वादशोदिवसः शुभः। त्रयोदशस्तुकन्यायाननक्षत्रविचारणा १ अन्यस्मिन्दिवसेत्वस्याच्छुभकालंवि-चारयेत् । उत्तरात्रयरोहिणीहस्ताश्विनीपुष्यरेवत्यनुराधामृगचित्रापुनर्वसुश्रवणस्वा-तिनक्षत्रेषुशुभवारेरिक्तातिरिक्ततिथौचन्द्रताराबलेकुलयोषिद्भिरान्दोलाशयनंकार्यम् एकत्रिंशेदिनेद्वितीयजन्मर्क्षेवादोलारोहोक्तनक्षत्रैर्वापूर्वाह्णमध्याह्नयोःकुलदेवताविप्र-योःपूजांविधायशङ्खेनगोदुग्धंपाययेत् इतिदुग्धपानम् सूत्यामासोत्तरंबुधसोमगुरुवा-

१ राहुवर्जितदिङ्मुखशिशुमितिशेषः । राहुलक्षणं । इन्द्रे वायौ यमे रौद्रे तोयाग्निशशिराक्षसे ॥ यामार्धमुद-याद्राहुर्भ्रमत्येवंदिगष्टके इति कौस्तुभे ।

रेषुरिक्तान्यतिथौश्रवणपुष्यपुनर्वसुमृगहस्तमूलानुराधानक्षत्रेषुजलस्थानंगत्वाजलपूजाकार्या अत्रगुरुशुक्रास्तचैत्रपौषमासाधिमासावर्ज्याः इतिजलपूजनम् ॥

४२ सूर्यावलोकननिष्क्रमणभूम्युपवेशनान्नप्राशनानि तृतीयेमासिसूर्यावलोकनं चतुर्थेमासिअन्नप्राशनकालेवानिष्क्रमणम् तत्रकालः शुक्लपक्षःशुभःप्रोक्तःकृष्णश्चान्त्यत्रिकंविना । रिक्ताषष्ठ्यष्टमीदर्शद्वादशीचविवर्जिता १ गुरुशुक्रबुधवाराः अश्विनीरोहिणीमृगपुष्योत्तरात्रयहस्तधनिष्ठाश्रवणरेवतीपुनर्वस्वनुराधानक्षत्राणिचशस्तानि इदंनिष्क्रमणंनित्यंकाम्यम् सूर्यावलोकननिष्क्रमणयोर्नान्दीश्राद्धंकृताकृतम् अथ भूम्युपवेशनकालः पञ्चममासेनिष्क्रमोक्ततिथ्यादौभौमबलेसतिभूम्युपवेशनंकार्यम् अथान्नप्राशनकालः षष्ठेऽष्टमेदशमेद्वादशेवामासेपूर्णेवत्सरेवापुंसोन्नप्राशनम् पञ्चमसप्तमनवममासेषुस्त्रीणाम् द्वितीयाचतृतीयाचपञ्चमीसप्तमीतथा । त्रयोदशीचदशमी प्राशनेतिथयःशुभाः १ बुधशुक्रगुरुवाराःशुभाः रविचन्द्रवारौकेचित् अश्विनीरोहिणीमृगपुनर्वसुपुष्योत्तरात्रयहस्तचित्रास्वात्यनुराधाश्रवणधनिष्ठाशततारकारेवत्यः शुभाः जन्मनक्षत्रमशुभमितिकेचित् भद्रावैधृतिव्यतीपातगण्डातिगण्डवज्रशूलपरिघा वर्ज्याः विष्णुशिवचन्द्रार्कदिक्पालभूमिदिशाब्राह्मणान्संपूज्यमातुरुत्सङ्गगतस्यशिशोः काञ्चनेकांस्येवापात्रेस्थितंदधिमधुघृतमिश्रंपायसंसुवर्णयुतहस्तेनसमन्त्रंप्राशयेत् सूर्यावलोकनादीन्यन्नप्राशनान्तानिअन्नप्राशनकालेशिष्टाःसहैवानुतिष्ठन्ति एतेषांसहप्रयोगसंकल्पादिकंकौस्तुभादौज्ञातव्यम् अथान्नप्राशनान्तेकर्तव्यम् अग्रतोऽथपरिन्यस्यशिल्पवस्तूनिसर्वशः । शस्त्राणिचैववस्त्राणिततः पश्येत्तुलक्षणम् १ प्रथमंयत्स्पृशेद्बालः पुस्तकादिस्वयंतदा । जीविकातस्यबालस्यतेनैवतुभविष्यति २ अन्नप्राशनान्तसंस्कारेषुमलमासगुरुशुक्रास्तादिदोषोनास्तिइत्युक्तंतच्छुद्धकालेष्वसंभवेज्ञेयम् तेनषष्ठादिमासेअस्तादिदोषसत्वेऽष्टमादिमासेकार्यम् इतिसूर्यावलोकननिष्क्रमणभूम्युपवेशनान्नप्राशनानि ॥

४३ अथकर्णवेधः दशमेद्वादशेवाह्निषोडशेकर्णवेधनम् । मासेषष्ठेसप्तमेवाअष्टमे दशमेपिवा १ द्वादशेवाततोऽब्देचप्रथमेवातृतीयके । नकर्तव्यंसमेवर्षेस्त्रीपुंसःश्रुतिवेधनम् २ तृतीयादिवत्सरेमासाः कार्तिकेपौषमासेवाचैत्रेवाफाल्गुनेपिवा । शुक्लपक्षः शुभःप्रोक्तोजन्ममासोनिषेधितः १ भद्रायांविष्णुशयनेकर्णवेधंविवर्जयेत् । तेनकार्तिकमासविधिःशुक्लद्वादश्युत्तरंज्ञेयः केचिन्मीनस्थसूर्येचैत्रंधनुस्थेपौषंमासंवर्जयन्ति द्वितीयादशमीषष्ठीसप्तमीचत्रयोदशी । द्वादशीपञ्चमीशस्तातृतीयाकर्णवेधने १ चन्द्रबुधगुरुशुक्रवाराःपुष्यपुनर्वसुमृगोत्तरात्रयहस्तचित्राश्विनीश्रवणरेवतीधनिष्ठाःशुभाः विष्णुरुद्रब्रह्मसूर्यचन्द्रदिक्पालनासत्यसरस्वतीगोब्राह्मणगुरुपूजांकृत्वालक्तकरसाङ्कितंकर्णंपुंसःपूर्वंदक्षिणंविध्येत्पश्चाद्वामम् स्त्रीणांपूर्ववामं सौवर्णीराजपुत्रस्यराजतीवि-

मवैश्ययोः । शूद्रस्यचायसीसूचीबालकाष्टाङ्गुलामता १ कर्णरन्ध्रेरवेश्छायाप्रविशे-द्बर्धयेत्तथा । अन्यथादर्शनेतस्यपूर्वपुण्यविनाशनम् इतिकर्णवेधः ॥

४४ अथबालस्यदृष्टिदोषादौरक्षाविधिः वासुदेवोजगन्नाथःपूतनातर्जनोहरिः । रक्षतुत्वरितोबालंमुञ्चमुञ्चकुमारकम् १ कृष्णरक्षशिशुंशङ्खमधुकैटभमर्दन । प्रातःसङ्गवमध्याह्नसायाह्नेषुचसंध्ययोः २ महानिशिसदारक्षकंसारिष्टनिषूदन । यद्गोरजःपिशाचांश्चग्रहान्मातृग्रहानपि ३ बालग्रहान्विशेषेणछिन्धिछिन्धिमहाभयान् । त्राहित्राहिहरेनित्यंत्वद्रक्षाभूषितंशिशुम् ४ इतिभस्माभिमन्त्र्यैवभूषयेत्तेनभस्मना । शिरोललाटाद्यङ्गेषु रक्षांकुर्याद्यथाविधि ५ इति प्रयोगसागरे रक्षरक्षमहादेवनीलग्रीवजटाधर । ग्रहैस्तुसहितोरक्षमुञ्चमुञ्चकुमारकम् १ अमुंमन्त्रंभूर्जपत्रेविलिख्यतत्पत्रंभुजेबध्नीयात् बालरोदनपरिहारार्थयन्त्रमुक्तंमयूखे षडस्रमध्येह्रींकारस्तन्मध्येशिशोर्नामविलिख्यषट्कोणेषु ॐलुलुवस्वाहेतिमन्त्रषडक्षराणिविलिख्यतद्बहिर्नेमिवद्वृत्तद्वयंविलिख्यतद्बहिरधोमुखैरर्धचन्द्रैरावेष्ट्यपञ्चोपचारैःसंपूज्यबालहस्तेबध्नीयादिति बालग्रहशान्त्यादिकंबालग्रहस्तवश्चशान्तिकमलाकरशान्तिमयूखयोर्द्रष्टव्यम् ॥

४५ अथवर्धापनविधिः सचवर्षपर्यन्तंप्रतिमासंजन्मतिथौकार्यः वर्षोत्तरंप्रत्यब्दं जन्मतिथौकार्यः तिथिद्वैधेयत्रजन्मर्क्षयोगः साग्राह्या दिनद्वयेजन्मनक्षत्रयोगसत्त्वासत्त्वयोरौदयिकीद्विमुहूर्ताधिकाग्राह्या द्विमुहूर्तन्यूनत्वेपूर्वा जन्ममासस्यअधिमासत्वेशुद्धमासेप्रत्याब्दिकवर्धापनविधिर्नत्वधिके अथसंक्षेपतःप्रयोगः आयुरभिवृद्ध्यर्थं वर्षवृ-

संक्षिप्तप्रयोगः. द्धिकर्मकरिष्यइतिसंकल्प्यतिलोद्वर्तनपूर्वकंतिलोदकेनस्नात्वाकृततिलकादिविधिर्गुरुंसंपूज्याक्षतपुञ्जेषुदेवताःपूजयेत् तत्रादौकुलदेवतायैनमइतिकुलदेवतामावाह्यजन्मनक्षत्रंपितरौप्रजापतिंभानुंविघ्नेशंमार्कण्डेयंव्यासंजामदग्न्यरामंअश्वत्थामानंकृपंबलिंप्रह्लादंहनुमन्तंविभीषणंषष्ठींचनाम्नावावाह्यपूजयेत् षष्ठ्यैदधिभक्तनैवेद्यः पूजान्तेप्रार्थना चिरंजीवीयथात्वंभोभविष्यामितथामुने । रूपवान्वित्तवांश्चैवश्रिया युक्तश्चसर्वदा १ मार्कण्डेयनमस्तेस्तुसप्तकल्पान्तजीवन । आयुरारोग्यसिद्ध्यर्थंप्रसीदभगवन्मुने २ चिरंजीवीयथात्वंतुमुनीनांप्रवरोद्विज । कुरुष्वमुनिशार्दूलतथामांचिरजीविनम् ३ मार्कण्डेयमहाभागसप्तकल्पान्तजीवन । आयुरारोग्यसिद्ध्यर्थमस्माकंवरदोभव ४ अथषष्ठीप्रार्थना जयदेविजगन्मातर्जगदानन्दकारिणि । प्रसीद ममकल्याणिनमस्तेषष्ठिदेवते १ त्रैलोक्येयानिभूतानिस्थावराणिचराणिच । ब्रह्मविष्णुशिवैःसार्धंरक्षांकुर्वन्तुतानिमे २ ततस्तिलगुडमिश्रंपयःपिबेत् तत्रमन्त्रः सतिलं गुडसंमिश्रमञ्जल्यर्धमितंपयः । मार्कण्डेयाद्वरंलब्ध्वापिबाम्यायुर्विवृद्धये १ क्वचित्पूजितषोडशदेवताभ्योनाम्नाप्रत्येकमष्टाविंशतिसंख्यतिलहोमउक्तः ततोविप्रभोजनं तद्दिनेनियमाः खण्डनंनखकेशानांमैथुनाध्वागमौतथा । आमिषंकलहंहिंसांवर्षवृद्धौ

विवर्जयेत् १ मृतेजन्मनिसंक्रान्तौश्राद्धेजन्मदिनेतथा । अस्पृश्यस्पर्शनेचैवनस्नायादुष्णवारिणा २ ॥

४६ अथचौलम् जन्मतोगर्भतोवाब्देप्रथमेऽथद्वितीयके । तृतीयेपञ्चमेवापिचौलकर्मप्रशस्यते १ यद्वासहोपनीत्यात्रकुलाचाराद्व्यवस्थितिः । माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठेमासिशुभंस्मृतम् २ जन्ममासेऽधिमासेनज्येष्ठेज्येष्ठस्यनोभवेत् । शुक्लपक्षःशुभःप्रोक्तः कृष्णश्चान्त्यत्रिकंविना २ द्वितीयाथतृतीयाचपञ्चमीसप्तमीशुभा । दशम्येकादशी वापित्रयोदश्यपिशस्यते ३ रविभौमार्किशनयोवाराविप्रादिवर्णतः । गुरुशुक्रबुधाः शुक्लेसोमःसर्वशुभावहाः ४ अश्विनीमृगपुनर्वसुपुष्यहस्तचित्रास्वातीज्येष्ठाश्रवणधनिष्ठाशततारकारेवत्यःशुभाः क्षौरप्रयाणभैषज्येजन्मर्क्षंवर्जयेत्सदा । आयुःक्षयोऽनुराधाग्निर्‌युत्तरारोहिणीमघे १ सिंहस्थेगुरौचौलादिशुभकर्मनकार्यम् सूनोर्मातरिगर्भिण्यांचूडाकर्मनकारयेत् । पञ्चमाब्दात्प्रागूर्ध्वंतुगर्भिण्यामपिकारयेत् १ सहोपनीत्याकुर्याच्चेत्तदादोषोनविद्यते । पृथक्चूडाकर्मपृथगुपनयनंचमातरिगर्भिण्यांनकार्यम् उभयोःसहानुष्ठानेतुनदोषः गर्भिण्यामपिपञ्चममासपर्यन्तंनदोषः पञ्चममासादधः कुर्यादतऊर्ध्वंनकारयेदित्युक्तेः ज्वरितस्यचौलादिमङ्गलंनकार्यम् विवाहव्रतचूडासुमातायदिरजस्वला । तस्याःशुद्धेःपरंकार्यंमङ्गलंमनुरब्रवीत् । नान्दीश्राद्धोत्तरंरजस्वलायांशान्तिंकृत्वाकार्यम् केचित्तुमुहूर्तान्तराभावेप्रारम्भात्प्रागपिरजोदोषेश्रीपूजनादिविधिनाशान्तिंकृत्वाकार्यमित्याहुः मातुलपितृव्यादौकर्तरितत्पत्न्यांरजस्वलायामपिमङ्गलंनेतिसिन्धुः त्रिपुरुषात्मककुलेषण्मासमध्येमौञ्जीविवाहरूपमङ्गलोत्तरंमुण्डनाख्यं चूडाकर्मादिनकार्यम् संकटेतुअब्दभेदेकार्यम् चतुःपुरुषपर्यन्तंकुलेसपिण्डीकरणमासिकश्राद्धान्तप्रेतकर्मसमाप्तेःप्राक्चूडाकर्मादिकमभ्युदयिकंकर्मनकार्यम् एकमातृजयोरेकवत्सरेऽपत्ययोर्द्वयोः । नसंस्कारः समानःस्यान्मातृभेदेविधीयते १ प्रारम्भोत्तरंसूतकप्राप्तौकूष्माण्डीभिर्ऋग्भिर्घृतंहुत्वागांदत्त्वाचूडोपनयनोद्वाहादिकमाचरेत् अत्रविशेषोविवाहप्रकरणेवक्ष्यते मध्येमुख्याएकाशिखाअन्याश्चपार्श्वादिभागेष्विति यथाकुलाचारंप्रवरसंख्ययाशिखाश्चूडासमयेकार्याः उपनयनकालेमध्यशिखेतरशिखानांवपनंकृत्वामध्यभागेएवोपनयनोत्तरंशिखाधार्या चौलकर्मणिजातकर्मणिचभोजनेसांतपनकृच्छ्रंप्रायश्चित्तम् अन्येषुसंस्कारेषुउपवासेनशुद्धिः चूडान्ताःसर्वेसंस्काराः स्त्रीणाममन्त्रकाःकार्याः होमस्तुसमन्त्रकः होमोप्यमन्त्रकःकार्योनवाकार्यइतिवृत्तिकृदादिमतम् एवंशूद्रस्याप्यमन्त्रकंचौलम् इदानींशिष्टेषुस्त्रीणांचूडादिसंस्कारकरणंनदृश्यते

१ अग्निः कृत्तिका । एतेषु अनुराधादिनक्षत्रेषु क्षौरेकृते आयुःक्षयोभवतीत्यर्थः । मुहूर्तग्रंथे क्षौरकर्मन कदाचिदाचरेद्धातृमित्रपितृभार्यमाग्निभिः ॥ नागरामशरवेदषण्मितावृत्तिभिस्तुमृतिरेकहायने ॥ १ ॥ अस्यार्थः । धाता रोहिणी । मित्रं अनुराधा । पितृभं मघा । अर्यमा उत्तरा । अग्निः कृत्तिका एषुनक्षत्रेषु क्षौरकर्मनकुर्यात् कुतः एतेषु रोहिण्यादिनक्षत्रेषु क्रमेणएकवर्षमध्ये अष्टत्रिपंचचतुःषडावृत्तिक्षौरेणमृतिर्भवतीतिविशेषः ॥

विवाहकालेचूडादिलोपप्रायश्चित्तमात्रंकुर्वन्ति चौलोत्तरंमासत्रयपर्यन्तंसपिण्डैःपिण्ड-दानंतिलतर्पणंचनकार्यम् महालयेगयायांपित्रोःप्रत्यब्दश्राद्धेचपिण्डदानादिकार्यं ॥

४७ अथविद्यारम्भः पञ्चमेवर्षेअक्षरलेखनारम्भउत्तरायणेकार्यः अत्रकुम्भस्थः सूर्योवर्ज्यः शुक्लपक्षःशुभःप्रोक्तःकृष्णश्चान्त्यत्रिकंविना। द्वितीयातृतीयापञ्चमीदशम्ये-कादशीद्वादशीत्रयोदश्यःश्रेष्ठाः अश्विनीमृगार्द्रापुनर्वसुपुष्यहस्तचित्रास्वात्यनुराधा-श्रवणधनिष्ठाशततारकारेवत्यो भौमशनिभिन्नवाराश्चशुभाः विघ्नेशंलक्ष्मीनाराय-णौसरस्वतींस्ववेदंसूत्रकारंचपूजयित्वागुरुंब्राह्मणान्धात्रींचसंपूज्यनत्वासर्वांस्त्रिःप्रद-क्षिणीकृत्यप्रणवपूर्वकमक्षरमारभेत् ततोगुरुंनत्वादेवताविसर्जयेत् ततोत्रभुवनमातः सर्ववाङ्मयरूपेणागच्छागच्छेतिसरस्वत्यावाहनमन्त्रः प्रणवेनषोडशोपचारार्पणम् ॥

४८ अथानुपनीतधर्माः प्रागुपनयनात्कामचारकामवादकामभक्षाः तेनमूत्रपु-रीषोत्सर्गादावाचमनाद्याचारोनास्ति लघुपातकहेतुलशुनपर्युषितोच्छिष्टादिभक्षणे दोषाभावः एवमपेयपानेअनृतावाच्यभाषणेपि महादोषहेतुमांसान्त्यजरजस्वला-दिस्पृष्टान्नभक्षणेमद्यादिपानेचदोषोस्त्येव रजस्वलादिसंस्पर्शेस्नानमेवकुमारके। शि-शोरभ्युक्षणंप्रोक्तंबालस्याचमनंस्मृतम् । तत्रप्रागन्नप्राशनाच्छिशुसंज्ञा ततऊर्ध्वंप्रा-क्चौलात्त्रिवर्षाद्वाबालसंज्ञा ततआमौञ्जीबन्धनात्कुमारसंज्ञा अत्राचमनमितित्रिरुद-कपानमेव नतुओष्ठमार्जनादिकल्पइतिज्ञेयम् नचानुपनीतोवेदमुच्चारयेत् पित्रोरन्त्य-क्रियायांत्वनुपनीतेनापिमन्त्रोच्चारःकार्यः सचद्वित्रिवर्षयोःकृतचूडस्यैव त्रिवर्षोर्ध्वंत्व-कृतचूडस्यापि एतच्चौरसपुत्रविषयम् पित्रोरनुपनीतोपिविदध्यादौरसःसुतः । औ-र्ध्वदेहिकमन्येतुसंस्कृताःश्राद्धकारकाः १ इतिस्कान्दात् बालानामपथ्यंपित्रादिभि-र्निवारणीयम् तस्मात्सर्वप्रयत्नेनबालानग्रेतुभोजयेत्। बालानांक्रीडनदानेस्वर्गसुखम् तेषांभोज्यप्रदानेगोदानफलम् ॥

४९ अथोपनयनम् उपनयनंनामआचार्यसमीपनयनाङ्गकोगायत्र्युपदेशप्रधानकः कर्मविशेषः उपनयनपदस्ययोगरूढत्वात् तत्राधिकारिणः पितैवोपनयेत्पुत्रंतदभा-

उपनयनेधिकारिणः. वेपितुःपिता। तदभावेपितुर्भ्रातातदभावेतुसोदरः १ तदभावेसगो-त्रसपिण्डाः तदभावेमातुलादयोऽसगोत्रसपिण्डाः तदभावेऽसपिण्डसगोत्रजाः एते चकुमारापेक्षयावयोज्येष्ठाविवक्षिताः कनिष्ठकर्तृकोपनयनस्यानिषिद्धत्वात् सर्वाभावे श्रोत्रियः जन्मनाब्राह्मणोज्ञेयःसंस्कारैर्द्विजउच्यते । विद्यया चापिविप्रत्वंत्रिभिःश्रो-त्रियउच्यते १ कृच्छ्रत्रयंचोपनेतात्रीन्कृच्छ्रांश्चबटुश्चरेत्। गायत्र्याद्वादशाधिकसहस्र-जपश्चोपनयनेऽत्राधिकारसिद्ध्यर्थंकार्यः केचिद्द्वादशसहस्रींजपन्ति अथोपनयनकालः

उपनयनकालः. गर्भतोजन्मतोवापञ्चमेष्टमेवावर्षेब्राह्मणस्योपनयनम् एकादशेद्वादशे

---

१ श्रोत्रियलक्षणमाह जन्मेनति ।

वाक्षत्रियस्य द्वादशेषोडशेवावैश्यस्य ॥ धनकामस्यविद्याकामस्यसप्तमे । अष्टमेसर्व-
कामस्यनवमेकान्तिमिच्छतः १ केचित्तुविप्रस्यषष्ठंनमन्यन्ते आषोडशादाद्वाविंशादा-
चतुर्विंशाच्चवर्षात्ब्राह्मणादेर्गौणकालः अत्रगर्भादिःसंख्या तथाचजन्मतःपंचदशवर्ष-
पर्यंतंविप्रस्यनविशेषतःप्रायश्चित्तम् षोडशेवर्षेसशिखवपनमेकविंशतिरात्रंयावकाशन-
मन्तेसप्तब्राह्मणभोजनमितिप्रायश्चित्तम् सप्तदशादिवर्षेषुकृच्छ्रत्रयादिप्रायश्चित्तपूर्वक-
मुपनयनंबोध्यम् विप्रक्षत्रिययोरुत्तरायणेमौञ्जीबन्धः वैश्यस्यदक्षिणायनेपि वसन्ते
ब्राह्मणमुपनयीतग्रीष्मेराजन्यंशरदिवैश्यम् माघादिशुक्रान्तकपञ्चमासाःसाधारणा
वासकलद्विजानामितिगर्गोक्तेर्वसन्तालाभेशिशिरग्रीष्मावपिग्राह्यौ वसन्तविधिनोत्त-
रायणादिविधेःसंकोचायोगात् एवंमाघादिमासपञ्चकनियमात्पौषाषाढयोःसत्यप्यु-
त्तरायणेउपनयनंनकार्यम् तत्रापिमीनार्कमारभ्ययावन्मिथुनप्रवेशंप्रशस्तःकालः मीन-
मेषयोस्तुप्रशस्ततरः मकरकुंभस्थेर्केमध्यमंमीनमेषस्थेउत्तमंवृषभमिथुनस्थेऽधममुपनयन-
मित्यभिधानात् मीनार्कविशिष्टश्चैत्रोऽनिष्टबृहस्पत्यादिबहुविधदोषापवादकतयाप्रश-
स्ततमः जीवभार्गवयोरस्तेसिंहस्थेदेवतागुरौ । चन्द्रसूर्येदुर्बलेपिगोचरेनिष्टदेगुरौ १ मे-
खलाबन्धनंकार्यंचैत्रेमीनगतेरवावित्यर्थकस्मृतेः अत्रगुरुशुक्रास्तदोषापवादोतिमहासं-
कटविषयत्वान्नकथनीयः मीनार्कचैत्रेजन्ममासनक्षत्रदोषोनास्ति जन्ममासजन्मनक्षत्र-
जन्मतिथिजन्मलग्नजन्मराशिलग्नेषुविप्राणामुपनयनंनदोषाय क्षत्रियवैश्ययोरप्रथम-
गर्भेदोषोन ज्येष्ठापत्यस्यज्येष्ठमासेमङ्गलंन शुक्लपक्षःशुभःप्रोक्तःकृष्णश्चान्त्यत्रिकंविने-
तिगुरूक्तेःकृष्णपक्षेदशमीपर्यन्तंसंकटेकार्यम् शिष्टास्तुसंकटेपिकृष्णपक्षेपञ्चमीपर्यन्त-
मेवकुर्वन्ति अथातिथिविचारः द्वितीयातृतीयापञ्चमीषष्ठीदशम्येकादशीद्वादश्यःप्रश-
स्ताः क्वचित्सप्तमीत्रयोदशीकृष्णप्रतिपद्विधिःपुनरुपनयनमूकाद्युपनयनविषयः ति-
तिथिविचारः. थौसोपपदाख्यायामनध्यायेगलग्रहे । अपराह्णेचोपनीतःपुनःसं-
स्कारमर्हति १ सिताज्येष्ठेद्वितीयाचआश्विनेदशमीसिता । चतुर्थीद्वादशीमाघेएताः
सोपपदाःस्मृताः २ अनध्यायाःपौर्णमासीचतुर्दश्यष्टमीअमा । प्रतिपत्सूर्यसंक्रान्ति-
र्मन्वाद्याश्चयुगादयः ३ कृष्णपक्षेद्वितीयाश्चकार्तिकाषाढफाल्गुने । त्रिषुवायनसंक्रा-
न्त्योःपक्षिणीअनध्यायइतिपूर्वपरिच्छेदेउक्तम् सोपपदानामनध्यायतिथीनांचदिनद्व-
येसूर्योदयोत्तरंसूर्यास्तात्पूर्वंचत्रिमुहूर्तसत्त्वेदिनद्वयमनध्यायः शिष्टास्तुप्रतिपच्छेषघ-
टिकादिमात्रेपिव्रतबन्धेऽनध्यायंवदन्ति विषुवायनेतरसंक्रान्तिमन्वादियुगादिषुतुप्र-
थमद्वितीयपरिच्छेदोक्तरीत्या यत्रदिनेसंक्रान्तिपुण्यकालोयुगमन्वादिश्राद्धकालश्चत-
द्दिनेऽनध्यायः नतुतेषामस्तादौमुहूर्तत्रयेसत्त्वमनध्यायहेतुः त्रयोदश्यादिचत्वारिस-
१०। ल-

१ शुक्लपक्षः शुभः प्रोक्तः कृष्णपक्षेत्रिधाकृते ॥ अंत्यभागं विना यौ द्वौ गणितौ मध्यमाधमौ द्वादशाष्टमे ।
चेतिकौस्तुभे ॥

सप्तम्यादिदिनत्रयम् । चतुर्थी चैकतः प्रोक्ता अष्टावेते गलग्रहाः १ अत्र चतुर्थी नवमी च व्रतकाले साज्येति भाति केचिच्चतुर्थीशेषयुतपञ्चम्यां व्रतबन्धं न कुर्वन्ति तत्र मूलं मृग्यम् नवमीशेषयुतदशम्यां मौञ्जीन कार्येति मयूखे अपराह्णत्रेधाविभक्तदिनतृतीयांशो व्रतबन्धे वर्ज्यः दिनमध्यमभागो मध्यमः प्रथमभागो मुख्यः मन्वादियुगादयो द्वितीयपरिच्छेदे दर्शिताः तत्रोपनयने चैत्रशुक्लतृतीयायाः मन्वादेर्वैशाखशुक्लतृतीयाया युगादेश्च प्रसक्तिः अन्येषां युगादिमन्वादितिथीनां प्रसक्तिर्नास्ति अनयोरपवादः सिन्धुकौस्तुभादौ स्मर्यते याचैत्रवैशाखसिता तृतीया माघस्य सप्तम्यथ फाल्गुनस्य । कृष्णे द्वितीयोपनये प्रशस्ता प्रोक्ता भरद्वाजमुनीन्द्रमुख्यैः १ इति अत्र माघसप्तम्या मन्वादेरपवादः पुनरुपनयनादिविषयः फाल्गुनकृष्णद्वितीयायाश्चातुर्मास्यद्वितीयात्वेनानध्यायत्वं प्राप्तं तस्यापवादोयं यत्तु अनध्यायस्य पूर्वे द्युरनध्यायात्परेहनि । व्रतारम्भं विसर्गं च विद्यारम्भं च वर्जयेत् १ इति स्मृत्यन्तरम् तद्द्वितीयाविध्यनुपपत्त्या गलग्रहत्वेन प्राप्तसप्तमीनवमीत्रयोदशीनिषेधानुवादकमिति भाति अप्राप्तनिषेधकत्वे मन्वादियुगादिसंक्रान्त्यादिप्रयुक्तानध्यायेभ्योपि पूर्वपरदिनयोर्निषेधापत्त्या चैत्रशुक्लद्वितीयादेरपि निषिद्धत्वापातात् नचेष्टापत्तिः शिष्टाचारग्रन्थेषु चानुपलम्भात् मुहूर्तमार्तण्डोक्त्या माघे शुक्लद्वितीया कृष्णद्वितीया वैशाखकृष्णद्वितीया चेत्यनध्यायत्रयमुपनयनेऽधिकं प्राप्नोति एतदपरे नाद्रियन्ते बहुग्रन्थेषु मूलानुपलम्भात् मौञ्जीप्रकरणे मुहूर्तचिन्तामण्यादिग्रन्थेषु क्वाप्यनुक्तेश्च अतो मार्तण्डोक्तानामतिरिक्तानध्यायानामुपनिषत्पाठादिविषयत्वं न तु मौञ्जीविषयत्वमिति युक्तं भाति तत्र तृतीयाषष्ठीद्वादशीषु प्रदोषसत्त्वे मौञ्जी न कार्या रात्रेः प्रथमयामे चतुर्थी सार्धयामे सप्तमी यामद्वये त्रयोदशी चेत्तदा प्रदोषः दिनद्वये प्रथमयामादिषु चतुर्थ्यादिव्याप्तौ पूर्वदिने प्रदोषो नोत्तरदिने इति कौस्तुभे प्रदोषदिने मन्दवारे कृष्णपक्षान्त्यत्रिके चोपनयने पुनरुपनयनमिति मयूखे एते नित्यानध्यायाः अथ नैमित्तिकाः विवाहप्रतिष्ठोद्यापनादिष्वासमाप्तेः सगोत्राणामनध्याय इति स्मृत्यर्थसारोक्तेस्त्रिपुरुषसापिण्डेषु ब्रह्मयज्ञादिवर्जनात् मौञ्जीविवाहादिनिमित्तकमण्डपप्रतिष्ठाद्युत्सवसमाप्तिपर्यन्तमुपनयनं न कार्यमिति भाति विवाहादिमङ्गलकरणे दोषो न शोभनदिने चानध्याय इत्युक्तेर्गर्भाधानादिशुभकार्यदिने एककुले एकगृहे वा व्रतबन्धो न कार्य इति भाति भूकम्पे भूविदारणे वज्रपाते उल्कापाते धूमकेतूत्पत्तौ ग्रहणे च दशाहं सप्ताहं वा व्रतबन्धादि मङ्गलं न कार्यम् केचित्संकटे त्रिदिनमनध्यायमाहुः अकालवृष्टौ त्रिरात्रं पक्षिणी वाऽनध्यायः पौषादिचैत्रान्तमकालवृष्टिः केचिदार्द्रादिज्येष्ठान्तसूर्यनक्षत्रादन्यत्राकालवृष्टिरित्याहुः यस्मिन्देशे यो वर्षाकालस्ततोन्यत्राकालवृष्टिरिति सिद्धान्तः अतिवृष्टौ करकावृष्टौ रुधिरवृष्टौ च ... संध्यागर्जने त्वहोरात्रम् गुरुशिष्यऋत्विक्मरणे त्र्यहम् पशुमण्डूकनकुलश्वमार्जारैरन्तरागमने होरात्रम् आरण्यमार्जारादिगमने त्रिरात्रम् सृगालश्वान-

नैमित्तिकानध्यायाः.

रौद्रादशरात्रम् श्रवणद्वादशीयमद्वितीयामहाभरण्यादयोऽन्येप्यनध्यायानित्यानैमित्ति-
काश्चबहवोग्रन्थेषूक्तास्तेषामुपनयनेप्रसक्त्यभावादत्रनोक्ताः व्रतबन्धेनान्दीश्राद्धोत्तरं
पूर्वोक्तप्रातर्गर्जितादिनैमित्तिकानध्यायप्राप्तौज्योतिर्निबन्धे नान्दीश्राद्धंकृतंचेत्स्याद-
नध्यायस्त्वकालिकः। तदोपनयनंकार्यंवेदारम्भंनकारयेत् १ इति वेदारम्भंनकारयेदि-
तिनिषेधोयाजुषादिविषयः बह्वृचानामुपाकर्मण्येववेदारंभोक्त्यामौञ्जीदिनेवेदारम्भा-
प्रसक्तेः तदोपनयनंकार्यमितिबह्वृचादिसर्वसाधारणः याजुषादिभिर्मौञ्ज्युत्तरमपिअन-
ध्यायप्राप्तौवेदारम्भोवर्ज्यः नान्दीश्राद्धात्प्राक्नैमित्तिकानध्यायेमुहूर्तान्तरेकार्यम् मौ-
ञ्ज्युत्तरमनुप्रवचनीयात्प्राक्गर्जनेवक्ष्यते इतिअनध्यायादिनिर्णयः इत्थंतिथितत्प्रसङ्ग-
प्राप्तमनध्यायादिकंचविचार्यवारादिचिन्त्यते गुरुशुक्रबुधवाराःश्रेष्ठा सूर्यवारोमध्यमः
चन्द्रवारोधमः भौममन्दवारौनिषिद्धौ सामवेदिनांक्षत्रियाणांचभौमवारःप्रशस्तः शा-

वेदाधिपगुरुचन्द्रादिबलविचारः.

खाधिपतिवारश्चशाखाधिपबलंतथा। शाखाधिपतिलग्नंचदुर्लभंत्रि-
तयंव्रते १ गुरुशुक्रौभौमबुधावृग्वेदाद्यधिपाःस्मृताः। पतीसितेज्यौ
विप्राणांनृपाणांकुजभास्करौ २ वैश्यानांशशभृत्सौम्याविति वर्णाधिपाःस्मृताः। पितुः
सूर्यबलंश्रेष्ठंशाखावर्णेशयोर्बटोः ३ पितुर्बटोश्चसर्वेषांबलंवाक्पतिचन्द्रयोः। बटुतत्पि-
त्रोरुभयोर्गुरुचन्द्रबलालाभेबटोरुभयबलमावश्यकम् तत्रचन्द्रबलंगर्भाधानप्रसङ्गेउक्तम्
द्विप ञ्चसप्तनवैकादशस्थोगुरुःशुभफलप्रदः जन्मतृतीयषष्ठदशमस्थानेषुपूजाहोमात्मक-
शान्त्याशुभः चतुर्थाष्टमद्वादशस्थानेषुदुष्टफलः कर्कधनुर्मीनराशिषुचतुर्थादिस्थानेपि
नदोषः अतिसंकटेचतुर्थद्वादशस्थोद्विगुणपूजाहोमादिनाशुभः अष्टमस्तुत्रिगुणपूजादि-
नाशुभः केचिदनिष्टोवामवेधेनशुभइत्याहुस्तन्नेतिराजमार्तण्डः अष्टमवर्षादिमुख्यकाले
गुरुबलाभावेपिमीनगतरवियुतचैत्रेवाशान्त्यावाव्रतबन्धःकार्योनतुमुख्यकालातिक्रमः
नित्यकालस्यबलीयस्त्वात् अथनक्षत्राणि पूर्वात्रयहस्तचित्रास्वातीमूलाश्लेषार्द्राश्रवणे-

नक्षत्रविचारः

षुऋग्वेदिनांमौञ्जीशस्ता रोहिणीमृगपुष्यपुनर्वसुत्र्युत्तराहस्तानुरा-
धाचित्रारेवतीषुयाजुषाणाम् अश्विनीपुष्योत्तरात्रयार्द्राहस्तधनिष्ठाश्रवणेषुसामगानाम्
अश्विनीमृगानुराधाहस्तधनिष्ठापुनर्वसुरेवतीषुअथर्ववेदिनाम् एषांनक्षत्राणामसंभवे
भरणीकृत्तिकामघाविशाखाज्येष्ठाशततारकावर्जयित्वासर्वाणिसर्वेषांग्राह्याणि राज-
मार्तण्डेपुनर्वसुनिषेधोनिर्मूलइतिबहवः केचिदृक्सामवेदविषयःपुनर्वसुनिषेधइत्याहुः
व्यतीपातवैधृतिपरिघार्धेषुविष्कम्भादीनांनिषिद्धनाडीषुभद्रायांग्रहणेचमौञ्जीवर्ज्या
अथलग्नेग्रहबलम् व्रतेग्राह्याद्वादशाष्टषट्वर्ज्याःशुभखेचराः। खलाव्ययार्यारिगाश्चन्द्रःशु-

लग्नशुद्धिः.

क्रोगोकर्कगस्तनौ १ क्वचित्सूर्यस्तनौश्रेष्ठोऽष्टमेवर्ज्योऽखिलोग्रहः। ल-
ग्नेशःशुक्रचन्द्रौचषष्ठेवर्ज्याःसितोन्त्यगः २ लग्नेचन्द्रखलाश्चैवेन्दुर्वर्ज्योद्वादशाष्टमे।

पश्चेष्टग्रहहीनंचलग्नंसर्वत्रवर्जयेत् २ तुलामिथुनकन्याख्याधनुर्वृषझषाव्हयाः । नवमांशाःशुभाःप्रोक्ताःकर्कांशंवर्जयेद्व्रते ४ षड्वर्गशुद्ध्यादिकमिष्टकालसाधनादिविचारश्च ज्योतिर्ग्रन्थेभ्योज्ञातव्यः मातरिरजस्वलायांमातुलज्येष्ठभ्रात्रादीनांपित्रसान्निध्यात् कर्तृणांपत्न्यांरजस्वलायांचमौञ्जीविवाहादिनकार्यम् नान्दीश्राद्धोत्तरंमातृरजसिभ्रात्रादिकर्त्रन्तरसत्त्वेपिसन्निहितमुहूर्तान्तरालाभे शान्तिंकृत्वाकार्यम् अन्यथामुहूर्तान्तरेएव नान्दीश्राद्धोत्तरंमातुलादिकर्तृणांपत्नीरजोदोषेआरब्धत्वाच्छान्तिंविनैवकार्यम् मौञ्जीविवाहोत्तरंमण्डपोद्वासनात्प्राङ्मातृरजोदोषेपिशान्तिःकार्यामङ्गलस्यासमाप्तत्वादितिमुहूर्तचिन्तामणिटीकायाम् प्रारम्भात्प्रागपिरजोदोषेमुहूर्तान्तरालाभेशान्तिंकृत्वाऽतिसंकटेव्रतबन्धादिकंकार्यमिति कौस्तुभे शान्तिप्रकारश्चममामुकमङ्गलेसंस्कार्यजननीरजोदोषजनिताशुभफलनिरासार्थंशुभफलावाप्त्यर्थंश्रीपूजनादिशान्तिंकरिष्यइतिसंकल्प्यमाषसुवर्णनिर्मितांलक्ष्मींश्रीसूक्तेनषोडशोपचारैःसंपूज्यस्वगृह्योक्तविधिनाश्रीसूक्तेनप्रत्यृचंपायसंहुत्वाकलशोदकेनाभिषिच्यविष्णुंस्मृत्वाकर्मेश्वरार्पणंकुर्यादिति प्रारम्भोत्तरंसूतकप्राप्तौएकोदरयोःसमानसंस्कारेप्रेतकर्मासमाप्तौचचौलप्रकरणेउक्तम् विशेषस्तुवक्ष्यते अथपदार्थसंपादनम् कौपीनंप्रावारश्चकार्पासजमहतंसंपाद्यं ईषद्धौतंनवंश्वेतंसदशंवस्त्रमहतसंज्ञं प्रावारार्थमजिनंवा तच्चत्र्यङ्गुलंचतुरङ्गुलंवाबहिर्लोमाखण्डंत्रिखण्डंवाष्टाचत्वारिंशदङ्गुलंधार्यम् त्रिखण्डपक्षेचतुर्विंशत्यङ्गुलाष्टाङ्गुलषोडशाङ्गुलाःक्रमेणत्रयःखण्डाः कार्पासंयज्ञोपवीतम् तन्निर्माणप्रकारः ब्राह्मणेनब्राह्मणस्त्रीभिर्विधवादिभिश्चनिर्मितंसूत्रंग्राह्यम् संहतचतुरङ्गुलिमूलेषुषण्णवत्यासूत्रमावेष्ट्यतत्त्रिगुणीकृत्यौर्ध्ववृत्तं वलितंकृत्वापुनरधोवृत्तरीत्यात्रिगुणीकृतंतत्सूत्रंनवतन्तुकंसंपद्यते तत्त्रिरावेष्ट्यदृढग्रन्थिंकुर्यात् स्तनादूर्ध्वमधोनाभेर्नधार्यंतत्कथंचन । विच्छिन्नंवाप्यधोयातंभुक्त्वानिर्मितमुत्सृजेत् १ सिद्धेमन्त्राःप्रयोक्तव्याइतिन्यायेनसिद्धंयज्ञोपवीतंत्रिगुणीकरणादिमन्त्रैरभिमन्त्र्ययज्ञोपवीतंपरममितिमन्त्रेणधारयेत् तद्यथागायत्र्यात्रिगुणीकृत्यापोहिष्ठेतितिसृभिःप्रक्षाल्यपुनर्गायत्र्यात्रिगुणीकृत्यग्रन्थौविष्णुब्रह्मरुद्रान्नमेत् केचिन्नवतन्तुषुनवदेवतान्यासमाहुः ततोगायत्र्यादशवारमभिमन्त्रिताभिरद्भिर्यज्ञोपवीतं प्रक्षाल्योदुत्यमितितृचेनसूर्यायप्रदर्श्ययज्ञोपवीतमितिमन्त्रेणप्रथमंदक्षिणंबाहुमुद्धृत्यप-

उपनयनकर्तुः पत्नीरजसिविचारः.

पदार्थसंपादनम्.

यज्ञोपवीतनिर्णयः.

---

१ मीनः । तुलादयोनवमांशा. शुभाइत्यर्थः । २ षड्वर्गशुद्धौ उपयुक्तः श्लोकः ।। मेषेषष्ठधटौवृषेत्रिदृगिनोद्वंद्वेद्विगोर्काभ्रयःकीटेऽब्ध्यंगनवाद्रयोकेभवनेगाश्वाः स्त्रियाऽ्यर्केषट् ।। जूकेर्काद्रिखगा अलौगवगषट् चापेत्रिषट्गोद्रयो नक्रेऽशारूयरुणा घटेझषवृषौ मीनेद्रिगोषट्शुभाः ।। १ ।। अस्यार्थः । मेषलग्ने कन्यातुलांशौ । वृषे मिथुनवृषमीनांशाः । मिथुने तुलाधनुर्मीनमिथुनांशाः । कर्केकर्ककन्याधनुस्तुलांशाः । सिंहेकन्यातुलांशौ । कन्यालग्नेमिथुनमीनकन्यांशाः । तुलालग्नेमीनतुलाधनुरंशाः । वृश्चिकेधनुस्तुलाकन्यांशाः । धनुषिमिथुनकन्याधनुस्तुलांशाः । मकरे मिथुनमीनांशाः । कुंभेमीनवृषभांशौ । मीनेतुलाधनुःकन्यांशाः । एतेनवमांशाग्राह्याः ।।

श्चात्कण्ठेधारयेदिति उपवीतंब्रह्मसूत्रंप्रोद्धृतेदक्षिणेकरे। प्राचीनावीतमन्यस्मिन्निवीतंकण्ठलम्बितम् १ चितिकाष्ठचितिधूमचण्डालरजस्वलाशवसूतिकास्पर्शेस्नात्वायज्ञोपवीतत्यागः कण्ठलम्बितत्वाद्यकृत्वामलमूत्रोत्सर्गेचतत्त्यागः मासचतुष्टयोत्तरंचयज्ञोपवीतत्यागः केचिज्जननशावाशौचयोरन्तेपितत्त्यागमाहुः समुद्रंगच्छस्वाहेतिमन्त्रेणसप्रणवव्याहृतिभिर्वाजीर्णयज्ञोपवीतत्यागः यज्ञोपवीतंप्रमादाद्गतंचेत्तूष्णींलौकिकंधृत्वा मनोज्योतिरिति अग्नेव्रतपतेव्रतंचरिष्यामितच्छकेयंतन्मेराध्यतां वायोव्रतपते०

यज्ञोपवीताभावेप्रायश्चित्तादि.

आदित्यव्रतपतेइत्यादिमन्त्रचतुष्टयेनचतस्रआज्याहुतीर्हुत्वाविधिवन्नूतनंधारयेत् अथवायज्ञोपवीतनाशजन्यदोषनिरासार्थंप्रायश्चित्तंकरिष्येइतिसंकल्प्यआचार्यवरणाग्निप्रतिष्ठादिआज्यभागान्तेसवितारंगायत्र्यातिलैराज्येनचाष्टोत्तरंशतंसहस्रंवाजुहुयात् नूतनंधृत्वातिक्रान्तंसंध्याद्याचरेत्इति यज्ञोपवीतहीनःक्षणंतिष्ठेच्चेच्छतगायत्रीजपः यज्ञोपवीतंविनाभोजनेविण्मूत्रकरणेवागायत्र्यष्टसहस्रंजपः वामस्कन्धात्कूर्परेमणिबन्धान्तेवापतितेयथास्थानंधृत्वात्रीन्षड्वायथाक्रमंप्राणायामान्कृत्वानवंधारयेत् कोपादिनास्वयंयज्ञोपवीतत्यागेपूर्ववल्लौकिकंधृत्वाप्रायश्चित्तान्तेनवंधारयेत् ब्रह्मचारिणएकंयज्ञोपवीतम् स्नातकस्यद्वे उत्तरीयाभावेतृतीयकम् जीवत्पितृकेणजीवज्ज्येष्ठभ्रातृकेणचोत्तरीयंतत्स्थानेतृतीयंयज्ञोपवीतंवानधार्यम् आयुष्कामस्यत्र्यधिकानिबहूनियज्ञोपवीतानि अभ्यङ्गेचोदधिस्नानेमातापित्रोर्मृतेहनि। तैत्तिरीयाःकठाःकण्वाश्चरकावाजसनेयिनः १ कण्ठादुत्तार्यसूत्रंतुकुर्युर्वैक्षालनंद्विजाः। अन्यथाजुषैर्बह्वृचैःसामगैश्चकण्ठादुत्तारणेतत्त्यक्त्वानवंधार्यम् अथमेखला मौञ्जीत्रिवृत्समाश्लक्ष्णाकार्याविप्रस्यमेखला। त्रिवृत्ताग्रन्थिनैकेनत्रिभिःपञ्चभिरेवच १ मुञ्जाभावेतुकर्तव्याकुशाश्मन्तकबल्वजैः। ब्राह्मणस्यभवेद्दण्डःपालाशःकेशसंमितः २

मेखलादण्डादिसंपादनम्.

सर्वेषांयज्ञियोवास्यादूर्ध्वनासाग्रसंमितः। बटुहस्तेनचतुर्हस्ताहस्तोच्छ्रिताचतुरस्रासोपानाङ्किताप्रागुदक्प्रवणाकदलीस्तम्भाद्यलंकृता वेदिःसंपाद्या अथोपनयनान्तर्गतपदार्थेषुविशेषउच्यते वासःपरिधानोत्तरंलौकिकमाचमनम् यज्ञोपवीतधारणोत्तरंतुयथाविधि आचमनविधिर्वक्ष्यते एवमाज्यपा-

उपनयनपदार्थेषुविशेषाः.

त्रादुत्तरभागेबटुमाचमय्यप्रणीतापश्चिमदेशरूपतीर्थेनप्रवेश्याचार्याग्न्योर्मध्येननीत्वाचार्यदक्षिणतउपवेशयेत् ततोबर्हिरास्तरणादिस्रुवसंमार्गान्तेयज्ञोपवीतदानाद्याचमनान्तं ततःशिष्याञ्जलौजलावक्षारणादिसमिदाधानान्तंगायत्र्युपदेशाङ्गंबटोःशुचित्वसिद्धये अग्नयेसमिधमितिमन्त्रएकश्रुत्याप्रयोक्तव्यः ततःपरिदानाभिवादनान्तेआचारप्राप्तंगायत्रीपूजनंकृत्वाऽग्नेरुत्तरदेशेगायत्र्यु-

---

१ अश्मंतकः 'आपटा' इति लोके। बल्वजः 'मोळ लवा' इत्यादि लो०। २ अविज्ञातस्वरत्वाद्विभाषाछंदसीत्येकश्रुत्यविधानाच्च एवं सर्वत्राप्यविज्ञातस्वरामन्त्राएकश्रुत्यानैवप्रयोक्तव्याइतिजयन्तइतिकौस्तुभे।

पदेशःकार्यः अवक्षारणमप्युत्तरदेशेउक्तम् प्राङ्मुखआचार्यःप्रत्यङ्मुखायोपविष्टा-
यबटवेगायत्रीमुपदिशेत् अथोपसंग्रहणप्रकारः उपसंग्रहणंनामामुकप्रवरान्विता-
मुकगोत्रोमुकशर्माहंभोअभिवादयइत्युक्त्वादक्षिणोत्तरकर्णौवामदक्षिणपाणिभ्यांस्पृ-
ष्ट्वादक्षिणहस्तेनगुरोर्दक्षिणपादंवामेनवामंस्पृष्ट्वाशिरोवनमनमिति एवंगुरुषुमातापि-
त्र्यादिषुचअभिवादनपूर्वकपादस्पर्शात्मकमुपसंग्रहणम् वृद्धतरेषुत्वभिवादनमात्रम् वृद्धे-
षुनमस्कारः अशुचिंवमन्तमभ्यक्तंस्नानंकुर्वन्तंजपादिरतंपुष्पजलभैक्षादिभारवाहंन
नमेत् तन्नमनेउपवासः शूद्रनतौत्रिरात्रम् अन्त्यजेकृच्छ्रम् देवतागुरुयतिनमनाकर-
णेउपवासः अथप्रत्यभिवादनम् तत्रान्त्यस्वरःप्लुतःकार्यः तद्यथा आयुष्मान्भवसौ-
म्यदेवदत्ता ३ एकारौकारान्तेनाम्नि हरा ३ इ शम्भा ३ उ इतिसंध्यक्षरविश्लेषेण
पूर्वभागाकारःप्लुतइति अनुप्रवचनीयार्थभिक्षायांभिक्षांभवान्ददातुभिक्षांभवतीददा-
त्वितिवाभवच्छब्दमध्यकभिक्षावाक्यप्रयोगः अन्यभिक्षायामादावन्तेवाभवच्छब्दइति
अथोपनयनविवाहादौनिर्विघ्नफलप्राप्त्यर्थमुपसर्गनिरासायवासपिण्डमरणादिनिमित्त-
कमतिकूलनिवृत्त्यर्थंवाविनायकशान्तिःकार्या तत्रकालः शुक्लपक्षचतुर्थी
गुरुवारःपुष्यश्रवणोत्तरारोहिणीहस्ताश्विनीमृगनक्षत्राणिशस्तानि उ-
पनयनादौतुप्रधानकालानुरोधेनयथासंभवकालोग्राह्यः तत्रामुककर्मणोनिर्विघ्नफल-
सिद्ध्यर्थमितिवाउपसर्गनिवृत्त्यर्थमितिवाऽमुकसपिण्डमरणनिमित्तकाशुचित्वप्रातिकू-
ल्यनिरासार्थमितिवासंकल्पऊह्यः अवशिष्टप्रयोगोन्यत्रज्ञेयः विवाहोपनयनादिष्वा-
भ्युदयकर्मस्वादौग्रहयज्ञंकुर्यात् श्राद्धातिरिक्तेष्वनाभ्युदयिकेष्वपिशान्त्यादिकर्मसु
ग्रहानुकूल्यकामोग्रहयज्ञंकुर्यात् अरिष्टनिरासार्थमुत्पातेषुशान्तिस्थानेष्वप्रधानोपिग्र-
हमखउक्तः प्रधानकर्मणःपूर्वमव्यवहितेव्यवहितेवाकालेकुर्यात् व्यव-
हितपक्षेसप्तदिनाधिकव्यवधानंनकार्यम् प्रतिग्रहंदशावरप्रधानाहुतिसंख्यायामेकएव
ऋत्विक् दशाधिकपञ्चाशत्पर्यन्तसंख्यायांचत्वारऋत्विजः ततःऊर्ध्वंशतावरहोमे
ऽष्टौऋत्विजोनवमआचार्यः तत्राचार्यआचार्यकर्मकृत्वाआदित्यायजुहुयात् अष्टभ्यः
सोमादिभ्योष्टौऋत्विजोजुहुयुः ऋत्विक्चतुष्टयपक्षेद्वाभ्यांग्रहाभ्यांएकैकोजुहुयात्
आचार्योर्काय ताम्रादिमयीषुप्रतिमासुसर्वासुसौवर्णीषुवाफलेष्वक्षतपुञ्जेषुवाआदि-
त्यादिपूजनम् होमसंख्यानुसारेणकुण्डस्यस्थण्डिलस्यवाग्रहवेदेश्चहस्तादिमानम् तत्र
प्रधानाङ्गाहुतीनांपञ्चाशदवरसंख्यत्वेरत्निमितंकुण्डम् शतावरत्वेअरत्निमितम् सहस्रा-

विनायकशांतिविचारः.

ग्रहयज्ञविचारः.

---

१ अभिवादनेपादग्रहणंनास्तिपादस्पर्शनंकार्येनवेत्युक्तमिति उपसंग्रहणेचदक्षिणेनपाणिनागुरोर्दक्षिणपादंस-
व्येनसव्यंगृहीत्वेतिचकौस्तुभे । २ अभिवादकंप्रत्याशीर्वचनंप्रत्यभिवादनम् । यन्नाम्नाभिवादनंतन्नाम्नैवप्रत्यभि-
वादनं तथापि प्रत्यभिवादवाक्येशर्मपदरहितनाम्नोन्तेप्लुतस्वीकारपक्षएवश्रेयानितिकौस्तुभाशयः ३ सायंप्रात-
र्भिक्षायामित्यर्थः ॥

वरत्वेहस्तमितम् अयुतादिहोमेहस्तद्वयम् लक्षहोमेचतुर्हस्तम् तत्र कृतमुष्टिःकरोरत्निः मुक्तकनिष्ठिकःकरःअरत्निः चतुर्विंशत्यङ्गुलोहस्तः यवोनचतुस्त्रिंशदङ्गुलानिहस्तद्वयम् अष्टचत्वारिंशदङ्गुलानिहस्तचतुष्टयम् कुण्डेमेखलायोनिनाभिखातादिमानंग्रन्थान्तरेभ्योज्ञेयम् इदंकुण्डादिमानंसर्वत्रज्ञेयम् समिच्चर्वाज्यंद्रव्यम् अर्कःपलाशःखदिरश्चापामार्गोथपिप्पलः। औदुम्बरःशमीदूर्वाकुशोऽर्कादेःक्रमात्समित् १ केचित्तिलानपिआहुः अर्कादिप्रधानहोमसंख्यादशांशेनाधिदेवताप्रत्यधिदेवतानांहोमः अधिदेवताद्यर्धसंख्ययाक्रतुसंरक्षकक्रतुसाद्गुण्यदेवतानां शान्त्यङ्गभूतेग्रहयज्ञेबलिदानंकुर्वन्ति अन्यत्रग्रहमखेबलिदानंनकुर्वन्ति प्रधानभूतायाएकाहुतेरेकविप्रभोजनंश्रेष्ठम् शताहुतेरेकविप्रभोजनंमध्यमम् सहस्राहुतेरेकविप्रभोजनंजघन्यम् सुविस्तरप्रयोगादिकमन्यत्र इतिग्रहयज्ञः कुमारस्योपनयनकालेकन्यायाविवाहेवाबृहस्पत्यानुकूल्याभावेशौनकाद्युक्ताशान्तिःकार्या अस्यकुमारस्योपनयनेअस्याःकन्यकायाविवाहेवाबृहस्पत्यानुकूल्यसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंबृहस्पतिशान्तिंकरिष्यइतिसंकल्प्याचार्यंवृणुयात् स्थण्डिलेईशान्यांयथाविधिस्थापितेश्वेतकलशेपञ्चगव्यकुशोदकविष्णुक्रान्ताशतावरीप्रमुखौषधिप्रक्षेपपूर्णपात्रनिधानान्तेहरिताक्षतनिर्मितदीर्घचतुरस्रपीठेहैमींगुरुप्रतिमांप्रतिष्ठाप्यस्थण्डिलेग्निस्थापनादि अन्वाधानेबृहस्पतिमश्वत्थसमिदाज्यसर्पिर्मिश्रपायसैः साज्येनर्मिश्रितयवव्रीहितिलेनच प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशताहुतिभिःशेषेणस्विष्टकृतमित्यादि आज्यभागान्तेप्रतिमायांषोडशोपचारैर्गुरुपूजा छत्रपीतवस्त्रयुग्मपीतयज्ञोपवीतपीतचन्दनपीताक्षतपीतपुष्पघृतदीपदध्योदननैवेद्यार्पणान्तेमाणिक्यं सुवर्णंवादक्षिणांदत्त्वाग्रहमखोक्तरीत्याकुम्भानुमन्त्रणान्तेबृहस्पतिमन्त्रेणदधिमध्वक्तसमिदाज्यगृहसिद्धपायसमिश्रितयवाद्यैर्यथान्वाधानंहोमः होमशेषंसमाप्यगन्धादिभिर्बृहस्पतिंसंपूज्यपीतगन्धाक्षतपुष्पयुतताम्रपात्रस्थजलेनार्घ्यंदद्यात् तत्रमन्त्रः गम्भीरदृढरूपाङ्गदेवेज्यसुमतेप्रभो। नमस्तेवाक्पतेशान्तगृहाणार्घ्यंनमोस्तुते १ प्रार्थयेत् भक्त्यायत्तेसुराचार्यहोमपूजादिसत्कृतम्। तत्त्वंगृहाणशान्त्यर्थं बृहस्पतेनमोनमः १ जीवोबृहस्पतिःसूरिराचार्योगुरुरङ्गिराः। वाचस्पतिर्देवमन्त्रीशुभं कुर्यात्सदामम २ इति विसर्जनप्रतिमादानान्तेकुमारादियुतयजमानाभिषेकः तत्र मन्त्राः आपोहिष्ठेतितिस्रः ३। तत्त्वायामि० ३। स्वादिष्ठया० ३। समुद्रज्येष्ठाः० ४। इदमापःप्रवह० १। तामग्निवर्णां० १। याओषधीः० १। अश्वावतीर्गोमतीर्न० १। यद्देवादेवहेडनमित्याद्याःकूष्माण्डमन्त्राःपुनर्मनःपुनरायुरित्यन्तास्तैत्तिरीयशाखायां प्रसिद्धाः कौस्तुभादौलिखिताएतैरभिषिच्यविप्रान्भोजयेदिति इतिबृहस्पतिशान्तिः अथोपनयनादौसंकल्पाः तत्रोपनयनात्पूर्वंगुराचार्योममोपनेतृत्वयोग्यतासिद्ध्यर्थं

बृहस्पतिशान्तिविचारः.

उपनयनादौ संकल्पाः. कृच्छ्रत्रयं तत्प्रत्याम्नायगोनिष्क्रयीभूतयथाशक्तिरजतद्रव्यदानेनाहमाचरिष्ये तथा द्वादशाधिकसहस्रगायत्रीजपमुपनेतृत्वयोग्यतासिद्ध्यर्थं करिष्ये इति संकल्पयेत् यदि पूर्वसंस्कारा अतीतास्तदा अस्य कुमारस्य पुंसवनादीनामथवा जातकर्मादीनां चौलान्तानां संस्काराणां कालातिपत्तिजनितप्रत्यवायपरिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं प्रतिसंस्कारमेकैकां भूर्भुवःस्वःस्वाहेति समस्तव्याहृत्याज्याहुतिं होष्यामि इति संकल्प्याग्निस्थापनेध्माधानादिपाकयज्ञतन्त्रसहितां वाग्निस्थापनाज्यसंस्कारपात्रसंमार्गमात्रसहितां वातीतसंस्कारसमसंख्यसमस्तव्याहृत्याज्याहुतीर्जुहुयात् ततोऽस्य कुमारस्य पुंसवनानवलोभनसीमन्तोन्नयनजातकर्मनामकर्मसूर्यावलोकननिष्क्रमणोपवेशनान्नप्राशनचौलसंस्काराणां लोपनिमित्तप्रत्यवायपरिहारार्थं प्रतिसंस्कारं पादकृच्छ्रं प्रायश्चित्तं चौलस्यार्धकृच्छ्रं बुद्धिपूर्वकलोपे प्रतिसंस्कारमर्द्धकृच्छ्रं चूडायाः कृच्छ्रं तत्प्रत्याम्नायगोनिष्क्रयीभूतयथाशक्तिरजतद्रव्यदानेनाहमाचरिष्ये चौलस्योपनीत्यासहकरणस्य कुलधर्मप्राप्तत्वे कालातिपत्तिहोमं चौललोपप्रायश्चित्तं च न कार्यम् केचित्संस्कारलोपप्रायश्चित्तं बटुना कारयन्ति ततो बटुर्मम कामचारकामवादकामभक्षादिदोषपरिहारद्वारोपनेयत्वयोग्यतासिद्ध्यर्थं कृच्छ्रत्रयप्रायश्चित्तं तत्प्रत्याम्नायगोनिष्क्रयीभूतयथाशक्तिरजतदानद्वारा आचरिष्ये इति संकल्पयेत् निष्कं निष्कार्धं निष्कपादं निष्कपादार्धं वा रजतं गोमूल्यं देयं न तु न्यूनम् अष्टगुञ्जमाषरीत्या चत्वारिंशन्माषो निष्क इत्युक्तम् ततः प्रायश्चित्ते कृते पश्चादतीतमपि कर्म वै । कार्यमित्येक आचार्या नेत्यन्ये तु विपश्चितः १ इति वचनाज्जातकर्मादिसंस्काराः कार्या न कार्या इति पक्षद्वयम् तत्र प्रायश्चित्तेन प्रत्यवायपरिहारेऽपि संस्कारजन्यापूर्वोत्पत्त्यर्थं संस्कारानुष्ठानपक्षे संकल्पः पत्न्या कुमारेण च सहोपविश्य देशकालौ संकीर्त्यास्य कुमारस्य गर्भाम्बुपानजनितदोषनिबर्हणायुर्मेधाभिवृद्धिबीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं अतिक्रान्तं जातकर्म तथा बीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणायुरभिवृद्धिव्यवहारसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं नामकर्म आयुरभिवृद्धिद्वारा श्रीपर० सूर्यावलोकनं आयुःश्रीवृद्धिबीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वारा श्रीपर० निष्क्रमणं आयुरभिवृद्धिद्वारा० उपवेशनं मातृगर्भमलप्राशनशुद्ध्यन्नाद्यब्रह्मवर्चसतेजइन्द्रियायुरभिवृद्धिबीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वारा श्रीप० अन्नप्राशनं चाद्य करिष्ये बीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणबलायुर्वर्चोभिवृद्धिद्वारा श्रीप० र्थं चूडाकर्म द्विजत्वसिद्ध्या वेदाध्ययनाधिकारार्थं उपनयनं च श्वः करिष्ये जातादिसर्वसंस्काराङ्गत्वेन पुण्याहवाचनं मातृकापूजनं नान्दीश्राद्धं करिष्ये उपनयनाङ्गत्वेन मण्डपदेवतास्थापनं कुलदेवतास्थापनं च करिष्ये इति स्वस्वगृह्यग्रन्थानुसारेण संकल्प्य नान्दीश्राद्धान्तं तन्त्रेण[1] कृत्वा मण्डपदेवतास्थापनादिकं बटुपितृभ्यां सुहृत्कृतवस्त्रदानान्तं कृत्वान्नप्राशनान्ताः संस्कारा यथागृह्यं पूर्व-

१ अनेकोद्देशेन सकृदङ्गानुष्ठानं तन्त्रम्

दिनेकार्याः चौलोपनयनेपरदिनेकार्ये सर्वेषांसद्यःकरणेपूर्वोक्तसर्वसंकल्पवाक्यान्तेउ-
पनयनंचाद्यकरिष्येइतिसंकल्पः संस्काराणामकरणपक्षेचूडाकर्मोपनयनेसंकल्प्योभया-
ङ्गत्वेनपुण्याहवाचनंनान्दीश्राद्धंउपनयनाङ्गत्वेनमण्डपदेवतास्थापनंकुलदेवतास्थापनं
चकरिष्यइतिसंकल्पः नान्दीश्राद्धान्तेपूर्वपूजितमातृकासहितमण्डपदेवतास्थापनम्
ततःपूर्वोक्तरीत्यावेदिनिर्माणम् इतिपूर्वदिनकृत्यम् ततःपरदिनेतिक्रान्तंचौलंकृत्वापूर्वं
जातचौलंत्वभ्यङ्गस्नानेनस्नापयित्वामात्रासहभोजयेत् तदाब्रह्मचारिभ्योभोजनंदेय-

उपनयनदिने- मित्याचारः ततोदेशकालौसंकीर्त्यास्यकुमारस्यद्विजत्वसिद्धिद्वाराश्री-
कृत्यम्. परमेश्वरप्रीत्यर्थंगायत्र्युपदेशंकर्तुंतत्प्राच्याङ्गभूतंवापनादिकरिष्यइति
संकल्प्यवापनादिकुर्यात् मुख्यशिखान्यशिखानांचौलेधृतानामत्रवापनम् ततःस्नातम-
हतवस्त्रंबद्धशिखंकृतमङ्गलतिलकंबटुंकुर्युः मौहूर्तिकंसंपूज्यतदुक्तेसुमुहूर्तेआचार्योवेद्यां
प्राङ्मुखउपविष्टोन्तःपटमपसार्यबटुमुखमीक्षेत कृतनमस्कारान्तेस्वाङ्केकुर्वीत ततोविप्रा
यथाचारंमन्त्रैरुभयोःशिरस्यक्षतान्क्षिपेयुः एवंयथागृह्यमुपनयनप्रयोगंज्ञात्वानुष्ठेयम्
सर्वत्रबटुनागायत्र्यादिमन्त्रान्वाचयन्संधिकृतंवर्णविकारंनान्यथाकुर्यात् प्रयोगशेषंस-
माप्यद्विशतेशतंयथाशक्तिवाब्राह्मणभोजनंसंकल्प्यविप्रेभ्योभूयसींदक्षिणांदद्यात् ततो
ब्रह्मचारीनूतनभिक्षाभाजनेमातरंमातृष्वस्रादिकांवाभिक्षांभवतीददात्वितिअनुप्रवच-
नीयार्थंतण्डुलान्याचेत पितरंभिक्षांभवान्ददात्वितियाचेत भैक्ष्यमाचार्यायनिवेद्यम-
ध्याह्नसंध्यामुपास्यगुरुसांनिधावहःशेषंनयेत् तद्दिनेमध्याह्नसंध्याविकल्पितेत्यन्ये ब्रह्म-
यज्ञस्तुद्वितीयदिनमारभ्यगायत्र्याकार्यः अनुप्रवचनीयहोमारम्भात्पूर्वंगर्जितवृष्ट्यादि-
संभवेत्वायांदिवैवचरुश्रपणान्तंकृत्वाऽस्तमितेजुहुयात् पाकाभावेगर्जितादिनिमित्तेतु
शान्तिंकृत्वापाकःकार्यः अथशान्तिप्रयोगः ब्रह्मौदनपाकात्पूर्वंगर्जितेनसूचितस्यब्र-

गर्जितादि- ह्मचारिकर्तृकाध्ययनविघ्नस्यनिरासद्वाराश्रीपर० शान्तिंकरिष्यइति
शान्तिः. संकल्प्यस्वस्तिवाचनाचार्यवरणेकृतेआचार्योग्निंप्रतिष्ठाप्यचक्षुषीआ-
ज्येनेत्यन्तेसवितारमष्टोत्तरशतसंख्यसाज्यपायसाहुतिभिर्गायत्रीमन्त्रेणशेषेणस्विष्टकृत-
मित्यादिप्रायश्चित्तहोमोहान्तेगायत्र्यासवितारमाज्येनेसन्वाधायगृहसिद्धपायसहोमा-
न्तेबृहस्पतिसूक्तजपः अन्तेआचार्यायधेनुंदत्त्वाशतंयथाशक्तिवाविप्रान्भोजयिष्ये इ-
तिसंकल्पयेत् मेधाजननात्पूर्वकालिकाग्निकार्यंयावत्उपनयनाग्निनाशे उपनयना-
हुतिभिःकटिसूत्रधारणादिमाणवकसंस्कारात्क्षारणाग्निकार्यगायत्र्युपदेशरहिताभिः

अग्निनाशे- पूर्वोत्तरतन्त्रसहिताभिरग्निमुत्पाद्यतत्रानुप्रवचनीयपूर्वभाव्यग्निकार्यंकृ-
निर्णयः. त्वाऽनुप्रवचनीयहोमंकृत्वामेधाजननात्प्राक्तनान्यग्निकार्याणिकृत्वामे-
धाजननंकार्यमितिकौस्तुभेउपपादितम् नष्टस्योपनयनाग्नेःपुनरुत्पत्तिहोमेविनियोगइति
विशेषइतिचोक्तम् ममतुउपनयनाहुतिभिरग्निमुत्पाद्यतत्रमेधाजननपूर्वभाव्यग्निकार्या-

णिकृत्वामेधाजननंकार्यम् अनुप्रवचनपूर्वभाव्यग्निकार्यमनुप्रवचनीयहोमश्चनकार्यइति भाति गायत्र्युपदेशानुप्रवचनीयमेधाजनननानांत्रयाणांसमप्रधानभावेनाध्ययनाङ्गत्वा-दग्नेस्त्रितयाङ्गत्वात्कौस्तुभोक्तरीत्यागायत्र्युपदेशतत्पूर्वाग्निकार्यावृत्त्यभाववदनुप्रवच-नीयतत्पूर्वाग्निकार्ययोरावृत्त्यभावौचित्यात् नह्यग्निष्टोमाङ्गपशुत्रयस्याङ्गेयूपेपशुद्वयानुष्ठा-नानन्तरंनष्टेतृतीयपश्वर्थंयूपोत्पादनेद्वितीयपश्वनुष्ठानमप्यावर्तते अत्रसदसत्त्वाद्विर्वि-चार्यानुष्ठेयम् सायंसंध्याग्निकार्येकृतेनुप्रवचनीयहोमंब्रह्मचारीकुर्यात् बटोरशक्तौचरुश्र-पणान्तमन्यःकुर्यात् होममात्रंबटुःकुर्यात् हुतचरुशेषेणत्र्यवरब्राह्मणभोजनम् अथबटु-व्रतम् क्षारादिवर्जमश्नीयाद्ब्रह्मचारीदिनत्रयम् । शयीताधश्चतुर्थेह्निमेधाजननमाचरेत् १ यद्वाद्वादशरात्रंस्यादब्दव्रतमथापिवा । मेधाजननविधिरन्यत्र अथमण्डपदेवतोत्थापनम् तच्चस्थापनदिनात्समदिवसेपञ्चमसप्तमदिनयोश्चशुभम् षष्ठदिनेविषमदिनेचाशुभम् अ-थमण्डपोद्वासनपर्यन्तंनिषेधाः नान्दीश्राद्धेकृतेपश्चाद्यावन्मातृविसर्जनम् । दर्शश्राद्धंक्षय-श्राद्धंस्नानंशीतोदकेनच १ अपसव्यंस्वधाकारंनित्यश्राद्धंतथैवच । ब्रह्म-यज्ञंचाध्ययनंनदीसीमातिलङ्घनम् २ उपवासव्रतंचैवश्राद्धभोजनमेवच । नैवकुर्युःसपिण्डाश्चमण्डपोद्वासनावधि ३ अत्रस्वधाकारग्रहणं तत्सहचरितवैश्वदेवनिषे-धार्थम् अत्रसपिण्डास्त्रिपुरुषपर्यन्ताइतिपुरुषार्थचिन्तामणौ अभ्यङ्गेसूतकेचैवविवाहेपु-त्रजन्मनि । माङ्गल्येषुचसर्वेषुनधार्यंगोपिचन्दनम् १ एतेषुभस्मधारणमपिनकुर्वन्ति ज-ननाशौचेभस्मगोपीचन्दनेनिषिद्धे मृतकेभस्मधार्यम् षण्ढान्धबधिरमूकपङ्गुकुब्जवाम-नादयःसंस्कार्याः मत्तोन्मत्तौनसंस्कार्यावित्येके पातित्यंतुनास्ति कर्मानधिकारात् तदपत्यंसंस्कार्यम् ब्राह्मण्यांब्राह्मणादुत्पन्नोब्राह्मणएवेतिश्रुतेः अ-न्येतुमत्तोन्मत्तावपिसंस्कार्यावित्याहुः अत्रहोममाचार्यःकरोति उप-नयनंचाचार्यसमीपनयनमग्निसमीपनयनंवागायत्रीवाचनंवाविकलाङ्गविषयेप्रधानम् एतत्त्रयान्यतममात्रंविकलाङ्गेसंपाद्यम् अन्यदङ्गंयथासंभवंकार्यम् मूकबधिरादेःसावि-त्रीवाचनासंभवेस्पृष्ट्वासावित्रीजपःकार्यः संस्कारमन्त्रावासःपरिधानमन्त्राश्चाचार्येण वाच्याः केचित्तूष्णींवासःपरिधानादिकमित्याहुः एवंविवाहेपि कन्यास्वीकरणादन्य-त्सर्वंविप्रेणकारयेदित्यादिवचनात् इतिविकलाङ्गोपनयनादिविचारः अमृतेजारजःकु-ण्डोमृतेभर्त्तरिगोलकः । एतयोःकुण्डगोलकयोःसंस्कार्यत्ववचनंयु-गान्तरविषयम् तस्यक्षेत्रजपुत्रविषयत्वात् कलियुगेदत्तौरसातिरिक्त-पुत्राणांनिषेधात् ज्येष्ठेत्वकृतसंस्कारेगर्भाधानादिकर्मभिः । कनिष्ठोनैवसंस्कार्यइति शातातपोब्रवीत् १ इदंचौलोपनयनान्तसंस्कारविषयं विवाहविषयेतुविकलाङ्गेषुना-यंनियमः कन्यास्वपिज्येष्ठाविवाहानन्तरमेवकनिष्ठायाविवाहः ज्येष्ठपुत्रविवाहाभावे-ऽपिकनिष्ठाकन्यासंस्कार्या ज्येष्ठस्योपनयनाभावेकनिष्ठानविवाह्या ॥

मंडपोद्वासनपर्यंतंनिषिद्धानि.

विकलांगोपनयनादिविचारः.

कुंडगोलककनिष्ठसंस्कारनिषेधः.

९० अथपुनरुपनयनम् तच्चत्रिविधम् प्रत्यवायनिमित्तकंप्रायश्चित्तभूतंपुनरुपनयनमाद्यम् तच्चजातकर्मादिसहितंतद्रहितंप्रायश्चित्तान्तरसहितंकेवलंचेत्यनेकविधम् कृतस्योपनयनस्योक्तकालाद्यङ्गवैगुण्येनवैकल्यापत्तावपरम् वेदान्तराध्ययनार्थंतृतीयम् तत्रप्रथमंयथा अमत्याऔषधान्तरानाश्यरोगनाशार्थंपैष्ट्याःसुरायाःपाने त्रिमासं कृच्छ्राचरणंपुनरुपनयनंच मत्यापैष्ट्यन्यसुरायाऔषधार्थंपानेकृच्छ्रातिकृच्छ्रौपुनरुपनयनंच पैष्टीपानेद्वादशाब्दम् अज्ञानाद्वारुणी गौडीमाध्वीसुरापीताचेत्पुनरुपनयनंतप्तकृच्छ्रंच अज्ञानाद्रेतोविण्मूत्राणामशनेसुरासंसृष्टान्नजलादिभक्षणेच पुनःसंस्कारस्तप्तकृच्छ्रंच ज्ञात्वाविण्मूत्राद्यशनेचान्द्रायणपुनःसंस्कारौ लशुनपलाण्डुगृञ्जनविड्वराहग्रामकुक्कुटनरगोमांसभक्षणेद्विजातीनांतत्तत्प्रायश्चित्तान्तेपुनरुपनयनम् अविखरोष्ट्रमानुषीक्षीरपानेहस्तिनीवडवाक्षीरपानेचतप्तकृच्छ्रं पुनःसंस्कारश्च रासभोष्ट्राद्यारोहणेकृच्छ्रःपुनःसंस्कारश्च इदंहेमाद्रिमतमितिसिन्धौ क्वचित् मिताक्षरास्मृत्यर्थसारादिमतेरासभोष्ट्रारोहेउपवासत्रयादिमात्रंनतुपुनःसंस्कारः कौस्तुभाशयोप्येवम् वृषभारोहणेअमत्याकृच्छ्रंमत्याकृच्छ्रत्रयादि केचिद्वृषारोहेपुनःसंस्कारंकुर्वन्तितत्रमूलंमृग्यम् एवमजबस्तमहिषारोहेपि मांसभक्षकपशोर्विड्भक्षणेपुनरुपनयनमात्रम् केचिन्मानुषमलभक्षणेपिपुनःसंस्कारमात्रमाहुः प्रेतशय्याप्रतिग्राहीपुनःसंस्कारमर्हति । जीवतोमृतवार्तांश्रुत्वान्त्यकर्मकरणे तंघृतकुम्भेनिमज्योद्धृत्यस्नापयित्वाजातकर्माद्युपनयनान्तसंस्कारान्कृत्वात्रिरात्रव्रतान्तेपूर्वभार्ययातस्यांमृतायामन्यभार्ययावाविवाहःकार्यः आहिताग्निश्चेत्पुनराधानायुष्मदिष्ट्यादि तीर्थयात्रांविनाकलिङ्गाङ्गवङ्गान्ध्रसिन्धुसौवीरप्रत्यन्तवासिदेशगमने पुनःसंस्कारः चाण्डालान्नभक्षणेचान्द्रायणम् बुद्धिपूर्वभक्षणेकृच्छ्राब्दम् उभयत्रपुनःसंस्कारः अजिनंमेखलादण्डोभैक्ष्यचर्याव्रतानिच । निवर्तन्तेद्विजातीनांपुनःसंस्कारकर्मणि [१] वपनंमेखलेतिस्मृत्यन्तरेपाठः ब्रह्मचारिणोमधुमांसाशनेपुनरुपनयनं प्राजापत्यंत्रिरात्रोपवासोवा मत्याभक्षणेपराकः अभ्यासेद्विगुणंपुनःसंस्कारश्च पितृमातृगुरुभ्योभिन्नस्यप्रेतस्यान्त्यकर्मकरणेब्रह्मचारिणःपुनरुपनयनम् हस्तमथितदधिभक्षणेबहिर्वेदिपुरोडाशाशनेअभ्यासेकृच्छ्रःपुनःसंस्कारश्च यःसंन्यासंगृहीत्वाततोनिवृत्त्यगार्हस्थ्यंचिकीर्षतिसषण्मासंकृच्छ्रान्कृत्वाजातकर्मादिसंस्कारैःसंस्कृतःशुद्धोगार्हस्थ्यंकुर्यात् एवमनशनंमरणार्थंसंकल्प्यनिवृत्तोपिकुर्यात् कर्मनाशाजलस्पर्शात्करतोयाविलंघनात् । गण्डकीबाहुतरणात्पुनःसंस्कारमर्हति [१] अथद्वितीयंपुनरुपनयनम् प्रदोषेनिश्यनध्यायेमन्देकृष्णेगलग्रहे । अपराह्णेचोपनीतःपुनःसंस्कारमर्हति [१] अत्रप्र-

(margin: प्रायश्चित्तभूतं पुनरुपनयनं.)

---

१ अत्र संस्कारशब्देनोपनयनमेवगृह्यते । २ म्लेच्छदेशः ।

मुहूर्तादिवैगुण्ये पुनरुपनयनं.

दोषःप्रदोषदिनं कृष्णःकृष्णपक्षएकादश्यादिरन्त्यत्रिकरूपः अपराह्णश्चदिनतृतीयभागरूपइत्युक्तम् अनध्याया अपिनिसाएवपौर्णिमाप्रतिपदादयःपुनरुपनयननिमित्तम् नतुनैमित्तिकाअकालवृष्ट्यादिनिमित्तकत्रिरात्रादयः नैमित्तिकेषुप्रातर्गर्जितनिमित्तानध्यायएवपुनःसंस्कारनिमित्तम् अत्रविस्तरः कौस्तुभे अंसाभिमर्शनपूर्वकंबटोःसमीपमानयनंप्रधानकर्म तस्यविस्मरणेपुनरुपनयनम् एवंगायत्र्युपदेशविस्मरणेपि तृतीयःपुनरुपनयननिमित्तप्रकारः एकंवेदमधीत्यवेदान्तराध्ययनचिकीर्षायांप्रतिवेदंपुनरुपनयनमित्येके अन्यवेदिनामृग्वेदाध्ययनार्थमुपनयनमित्यपरे अन्येतुएकेनैवोपनयनेनवेदत्रयाध्ययनाधिकारः अथर्ववेदाध्ययनार्थंद्वितीयमुपनयनमित्याहुः तेनऋगादिवेदत्रयाध्यायिनोमुण्डमाण्डूक्याद्याथर्वणोपनिषदोविनापुनःसंस्कारंपठन्तितेचिन्त्याः युगपदनेकवेदारम्भे नोपनयनावृत्त्यपेक्षेतिसकृदुपनीत्यायुगपत्सकलवेदारम्भःसिद्ध्यतीतिपरे तत्रएकवेदाध्ययनानन्तरंयद्वेदाध्ययनचिकीर्षातद्वेदेतिकर्तव्यताकंपुनरुपनयनम् तत्रवपनंब्रह्मौदनंमेधाजननंदीक्षाचकृताकृता परिदानान्ताक्रियाभवति अनध्यायादिकेद्वितीयेपुनरुपनयननिमित्तेसर्वमविकृतंयथोक्तकालेउपनयनम् अथप्रायश्चित्तार्थेव्रतबन्धेविशेषः तत्रनिमित्तानन्तरमेवकरणेउदगयनपुण्यनक्षत्राद्युक्तकालोनापेक्ष्यते अन्यथातुयथोक्तकालापेक्षा तत्रकर्तापितातदभावेपितृव्यादिःसपिण्डः तदभावेन्यःकश्चित् यत्रपुनरुपनयनंप्रायश्चित्तत्वेनोक्तंतत्रपर्षदुपदिष्टविधिनातदेवकार्यम् यत्रतुप्रायश्चित्तान्तरसहितंतत्रोक्तविधिनाप्रायश्चित्तंसंस्कार्येणकारयित्वाचार्येणतस्योपनयनंकार्यम् यत्रजातकर्मादिसंस्कारसहितमुपनयनंविहितंतत्रजातादिचौलान्तसंस्कारान्कृत्वाकार्यम् पुनरुपनयनेगायत्रीस्थानेतत्सवितुर्वृणीमहइत्यस्याउपदेशादाचार्येणास्याएवऋचोद्वादशोत्तरसहस्रजपः कृच्छ्रत्रयंचोपनेतृत्वाधिकारार्थंकार्यम् तत्रास्यकृतौर्ध्वदैहिकस्यपुनःसंस्कारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंजातकर्माद्युपनयनान्तसंस्कारान्करिष्ये एवंनिमित्तान्तरेपिसंकल्पऊह्यः सर्वसंस्कारोद्देशेनतन्त्रेणनान्दीश्राद्धादिश्मश्रुवपनानन्तरंचौलकेशवपनम् मनुष्यादिक्षीरपानादिनिमित्तान्तरेतुसंस्कार्योमुकदोषपरिहारार्थंपर्षदुपदिष्टममुकप्रायश्चित्तंकरिष्यइतिसंकल्प्यतत्कुर्यात् आचार्यस्तुअस्यामुकदोषपरिहारार्थंपुनःसंस्कारसिद्धिद्वाराश्री० पुनरुपनयनंकरिष्यइतिसंकल्प्योपनयनमात्रंकुर्यात् यत्रोपनयनमात्रोक्तिस्तत्रसंस्कार्यस्यनसंकल्पः किंत्वाचार्यस्यैव पुनरुपनयनंग्रामाद्बहिःप्राच्यामुदीच्यांवागत्वाकार्यम् नान्दीश्राद्धान्तेमण्डपदेवतास्थापनम् कृतमङ्गलस्नानंसंस्कार्यंभोजयित्वावपनपक्षेवपनस्नानेकारयित्वाअस्यप्रायश्चित्तार्थपुनरुपनयनहोमेदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्ये अस्मिन्नन्वाहितेग्नाविसादिनिस-

अन्यवेदार्थपुनरुपनयनं.

प्रायश्चित्तार्थव्रतबंधेविशेषः.

१ कृष्णपक्षेत्रेधाविभक्ते अंत्यतृतीयभाग इत्यर्थः ।

वत् ब्रह्मचारिणःपुनरुपनयनेसमन्त्रकंवासोधारणंनित्यम् अन्यस्यवैकल्पिकम् ब्रह्म-
सूत्रधारणादिसूर्येक्षणान्तंनित्यवत् ततोयुवासुवासाइत्येतन्मन्त्रकंप्रदक्षिणमावर्त-
नादिवासोबद्धाञ्जलिग्रहणान्ते प्रणवव्याहृतीनांऋष्यादिस्मृत्वा तत्सवितुर्वृणीमहइत्य-
स्यश्यावाश्वःसवितानुष्टुप् पुनरुपनयनेउपदेशेविनियोगः पादशोर्धर्चशःसर्वामिति
त्रिर्वाचयेत् ब्रह्मचारिणोमेखलादानादिनित्यवत्ब्रह्मचर्योपदेशान्तम् अन्यस्यमेख-
लाजिनदण्डधारणंपाक्षिकम् ब्रह्मचर्योपदेशोदिवामास्वाप्सीरित्यन्तः वेदमधीष्वे-
त्यादिकंन ततःस्विष्टकृदादि मेधाजननपक्षेतत्पर्यन्ताग्निधारणम् भिक्षापूर्वकानुप्रव-
चनीयः गायत्र्याःस्थानेतत्सवितुर्वृणीमहइतिहोमः त्रिरात्रव्रतान्तेयस्मिन्नाश्रमेपुनरु-
पनयनंतदाश्रमधर्मान्कुर्यात् यत्रपुनरुपनयनान्तेपुनर्विवाहःक्वचौर्ध्वदैहिकादेःश्रूयते
तत्रमेखलादिधारणपूर्वकंकतिचिद्दिनानिब्रह्मचर्यंकृत्वोचितकालेसमाप्य पूर्वभार्यया
न्ययावाविवाहंकुर्यात् इतिऋग्वेदिनांपुनःसंस्कारः अथयजुर्वेदिनाम् तत्रबौधायनोब्र-
ह्मचारिणःपितृज्येष्ठाभ्यामन्योच्छिष्टभक्षणेस्त्रियासहभोजनेमधुमांसश्राद्धसूतकान्नग-
णान्नगणिकान्नाशनेपुनरुपनयनमित्यादिउक्त्वाग्निमुखंकृत्वाज्या-
क्तपालाशसमिधमादायवाचयतिपुनस्त्वादित्या० कामाःस्वाहेति

(यजुर्वेदिनांपुनरुपनयनम्.)

यन्मआत्मनोमिंदाभूदग्निः० पुनरग्निश्चक्षुरदादितिद्वाभ्यांहुत्वाचरुंपक्त्वाजुहोति सप्तते
अग्ने० घृतेनस्वाहेति ततोयेनदेवाःपवित्रेणेतितिसृभिरुपहोमस्ततःस्विष्टकृत्प्रभृतिसि-
द्धमाधेनुवरप्रदानात् अथापरमापरिधानात्कृत्वापालाशींसमिधमादायत्रासमार्यश्चि-
त्तंजुहोतिव्याहृतीर्जुहोति अथापरोब्राह्मणवचनात्सावित्र्याशतकृत्वोभिमन्त्रितंघृ-
तंप्राश्यकृतप्रायश्चित्तोभवतीत्यादिकमवदत् अत्रोक्तपक्षाणांशक्ताशक्तभेदेनव्यवस्था
इदंकौस्तुभेद्रष्टव्यम् एवंशाखान्तरेष्वपिवपनमेखलाजिनदण्डभैक्ष्यचर्याव्रतादिकंवैक-
ल्पिकंव्यवस्थयानुष्ठायस्वस्वशाखोक्तोपनयनंकार्यम् ॥

८१ अथब्रह्मचारिधर्माः तत्रसंध्यात्रयमग्निपरिचरणंभैक्षंचनित्यम् तत्राग्निकार्यं
प्रातःसायंच सायमेवसकृद्वा तत्रपलाशखदिराश्वत्थशमीसमिधःश्रेष्ठास्तदलाभेऽर्कवे-
तसाम् भवच्छब्दपूर्विकाभिक्षाविप्राणाम् साचविप्रगृहेष्वेव आपदिशूद्रगृहेषु आमान्नं
गृह्णीयात् हव्येश्राद्धभिन्नकव्येचाभ्यर्थितोभुञ्जीत अस्यब्रह्मयज्ञोपिनित्यः सचोपाकर-
णात्पूर्वंगायत्र्याकार्यः गुरूच्छिष्टंमध्वादिकंनिषिद्धमपितदन्यापरिहार्यरोगनिवृत्त्यर्थं
भक्षणीयम् निषिद्धान्यत्गुरूच्छिष्टंत्वनौषधमपिभक्ष्यम् एवंज्येष्ठभ्रातुःपितुश्चोच्छि-
ष्टेपुज्ञेयम् दिवास्वापोनेत्रेकज्जलमुपानच्छत्रंमञ्चादौशयनंचवर्ज्यम् ताम्बूलाभ्यञ्जनंचै-
वकांस्यपात्रेचभोजनम् । यतिश्चब्रह्मचारीचविधवाचविवर्जयेत् १ मधुसूतकान्नश्राद्धा-
न्नादेर्निषेधाःपुनःसंस्कारप्रकरणोक्ताअनुसंधेयाः मेखलामार्जिनंदण्डमुपवीतंचनित्य-
शः । कौपीनंकटिसूत्रंचब्रह्मचारीविधारयेत् १ मेखलोपवीतादौत्रुटितेजलेप्रास्यान्य-

द्धारयेत् यज्ञोपवीतनाशेमनोज्योतिरित्यनेनव्रातपतिभिश्चेतिचतस्रआज्याहुतीर्जुहु-यादित्युक्तम् अस्यगुरुपरिचर्याप्रकारोऽन्यत्रज्ञेयः अथब्रह्मचारिव्रतलोपे संध्याग्निका-र्यलोपेऽष्टसहस्रगायत्रीजपः क्वचित्सकृल्लोपेमानस्तोकेतिमन्त्रस्यशतंजपउक्तः भिक्षालो-

ब्रह्मचारिव्रतलोपे.

पेऽष्टशतम् अभ्यासेद्विगुणंपुनःसंस्कारश्च मधुमांसाद्यशनेउक्तम् स्त्रीसंगेगर्दभपशुः एकानेकव्रतलोपसाधारणमृग्विधाने तंवोधियाजपे-न्मन्त्रंलक्षंचैवशिवालये। ब्रह्मचारीस्वधर्मेषुन्यूनंचेत्पूर्णमेतितत् १ उपाकर्मकृत्वाप्रागुक्त-विद्यारम्भकालेऽक्षरारम्भोक्तविष्ण्वादिपूजाप्रकारेणवेदारम्भःकार्यः द्विजस्त्रीणांयुगा-न्तरेमौञ्जीबन्धोवेदाध्ययनंचासीत्कलियुगेतुनैतद्द्वयम् अतःस्त्रीणांवेदोच्चारादौदोषः ॥

५२ अथानध्यायाः तेचनित्यानैमित्तिकाश्चप्रायेणमौञ्जीप्रकरणेउक्ताः ततोन्येपि उभयविधानध्यायाबहवोनिबन्धेषूक्तास्तेऽत्रनप्रपञ्च्यन्ते कलिकालेस्मिंस्तावदनध्या-यपालनस्यदुर्मेधसामशक्यत्वात् तथाचहेमाद्रौस्मृतिः चतुर्दश्यष्टमीपर्वप्रतिपत्स्वेवसर्व-दा। दुर्मेधसामनध्यायास्त्वन्तरागमनेषुच १ इति अतःकलौप्रतिपद्द्वयमष्टमीद्वयंचतुर्द-शीद्वयंपूर्णिमादर्शोऽयनसंक्रान्तिरित्येतावतएवानध्यायांस्त्यक्त्वावेदशास्त्रादिकमध्ये-तव्यम् पुंसांप्रायोल्पप्रज्ञत्वात् शिष्टाचारोप्येवमेव पूर्वेद्दिनेसायंपरत्रप्रातश्चत्रिमुहूर्तान-ध्यायतिथिसत्त्वेउदयेस्तमयेवापीत्यनेनदिनद्वयेऽनध्यायप्राप्तौवचनान्तरम् केचिदाहुः क्वचिद्देशेयावर्त्ताद्दननाडिकाः। तावदेवत्वनध्यायोनतान्मिश्रेदिनान्तरे १ इति इद-मप्यल्पप्रज्ञविषयम् चतुर्थीसप्तम्यादौप्रदोषनिर्णयउक्तः प्रदोषेषुनस्मरेन्नचकीर्तयेदि-त्युक्तेरितरानध्यायतोदोषाधिक्यम् अनध्यायस्तुनाङ्गेषुनेतिहासपुराणयोः। नधर्म-शास्त्रेष्वन्येषुपर्वण्येतानिवर्जयेत् १ नित्येजपेचकाम्येचक्रतौपारायणेपिच। नान-ध्यायोस्तिवेदानांग्रहणेग्राहणेस्मृतः २ ॥

५३ अथाध्ययनधर्माः वेदारम्भेवसानेगुरोःपादोपसंग्रहणम् आदौप्रणवमुच्चार्य वेदमधीत्यान्तेप्रणवमुच्चार्यभूमिंस्पृष्ट्वाविरमेत् रात्रेःप्रथमयामेचरमयामेचवेदाध्ययनम् यामद्वयंशयानस्तुब्रह्मभूयायकल्पते। गुरुंपितरंमातरंचमन्येतकदापिनद्रुह्येत अध्या-पितायेगुरुंनाद्रियन्तेशिष्यावाचामनसाकर्मणावा। यथैवतेनगुरोर्भोजनीयास्तथैवता-न्नभुनक्तिश्रुतंतत् १ इत्यध्ययनधर्माः ॥

५४ अथव्रतानि तानिमहानाम्नीव्रतमहाव्रतोपनिषद्व्रतगोदानव्रताख्यानिचत्वा-रिक्रमेणजन्मतस्त्रयोदशादिषुवर्षेषूत्तरायणेचौलोक्ततिथिनक्षत्रवारादिषुकार्याणि अ-त्रविस्तृतप्रयोगाःकौस्तुभादौस्वस्वगृह्येषुचद्रष्टव्याः एतेषांलोपेप्रत्येकमेकैककृच्छ्रंचरि-त्वागायत्र्याशताहुतीर्जुहुयात् त्रीन्षड्द्वादशवाकृच्छ्रान्कुर्यादित्यन्यत्र ॥

५५ अथसमावर्तनम् गुरवेक्षेत्राद्यन्यतमंदत्त्वातदनुज्ञयास्नायात् स्नानंनामसमाव-र्तनम् तानिचक्षेत्रंहेमगौरश्वश्छत्रोपानहौधान्यंवस्त्रयंशाकमित्येतानि एषुयद्गुरोः

समावर्तनविचारः

मियंतद्देयम् दानंविनैवगुरुप्रीतौतदनुज्ञयैवस्नायात् क्षेत्रादिनापि नविद्यानिष्क्रयः एकैकमक्षरंयस्तुगुरुःशिष्येनिवेदयेत् । पृथिव्यांनास्तितद्द्रव्यंयद्दत्त्वात्वनृणीभवेत् १ इत्युक्तेः सचस्नातकस्त्रिविधः विद्यास्नातकोव्रतस्नातकउभयस्नातकइति तत्रैकंद्वौत्रीन्चतुरोवावेदान्वेदैकदेशंवाधीत्यतदर्थंचज्ञात्वाद्वादशवर्षादिब्रह्मचर्यकालावधेःप्रागेवस्नातिसविद्यास्नातकः उपनयनव्रतसावित्रीव्रतवेदव्रतान्यनुष्ठायवेदसमाप्तेःपूर्वमेवस्नातोव्रतस्नातकः द्वादशवर्षादिब्रह्मचर्यसमाप्त्यावेदंसमाप्यस्नातोविद्याव्रतोभयस्नातकः तत्रोपनयनोत्तरंमेधाजननपर्यन्तंत्रिरात्रद्वादशरात्रादिव्रतमुपनयनव्रतम् मेधाजननोत्तरमुपाकर्मान्तंब्रह्मचारिधर्मानुष्ठानंसावित्रीव्रतम् तदुत्तरंवेदाध्ययनार्थंद्वादशवर्षादिकालावच्छिन्नंव्रतंवेदव्रतम् .स्वाध्यायोध्येतव्यइतिविधेरर्थज्ञानपर्यन्तत्वाद्वेदार्थज्ञानंविनावेदाध्ययनमात्रेणसमावर्तनेऽधिकारोनेतिपूर्वमीमांसकाः वेदग्रहणमेवविधिफलंपूर्वकाण्डार्थज्ञानंकर्मानुष्ठानाक्षिप्तम् उत्तरकाण्डार्थज्ञानंकाम्यश्रोतव्यविधिप्राप्तमित्युत्तरमीमांसकाः तत्रसंहिताब्राह्मणंचमिलित्वैकोवेदः आरण्यकाण्डंब्राह्मणान्तर्गतमेव संपूर्णैकवेदाध्ययनेष्वशक्तोवेदैकदेशंपठेत् अत्यशक्तेनसंहितायाःप्रथमचरमसूक्तेकतिपयसूक्तानांप्रथमाऋचःसर्वसूक्तानांप्रथमाऋचोवाध्येतव्याः एवंवेदैकदेशाध्ययनोत्तरंसमावृत्तोविवाहितोवाब्रह्मचर्योक्तनियमेनवेदाध्ययनंकुर्यात् तत्रऋतौभार्यागमनंकार्यम् ब्रह्मचारिव्रतलोपप्रायश्चित्तंकृच्छ्रत्रयंकृत्वामहाव्याहृतिहोमंचकृत्वासमावर्तनंकार्यम् एतच्चसंध्याग्निकार्यभिक्षालोपशूद्रादिस्पर्शकटिसूत्रमेखलाजिनत्यागदिवास्वापाञ्जनपर्युषितभोजनादिव्रतभङ्गेषु अल्पकालमल्पव्रतभङ्गेज्ञेयम् बहुधर्मलोपेतु तंवोधियानव्यस्याशविष्ठमितिमन्त्रस्यलक्षजपःशिवालयेइत्युक्तम् एवंचमहानाम्न्यादिव्रतलोपस्यब्रह्मचर्यव्रतलोपस्यचप्रायश्चित्तोत्तरंसमावर्तनाधिकारः अथसमावर्तनकालः तत्रोपनयनोक्तकालेसमावर्तनमितिबहवोज्योतिर्ग्रन्थाः तेनानध्यायेप्रदोषादिनेभौमशनिवारयोःपौषाषाढयोर्दक्षिणा-

समावर्तनकालः

यनेचनभवति मार्गशीर्षेविवाहप्रसक्तौदक्षिणायनेऽपिभवति अन्यथा अनाश्रमीनतिष्ठेतदिनमेकमपिद्विजः। इतिनिषेधातिक्रमापत्तेः अन्येतु मौञ्ज्युक्तकालोपादानेमूलाभावात्रिक्तात्रयपूर्णिमामावास्याष्टमीप्रतिपद्भिन्नतिथिषुशुक्लेन्दुत्रिकभिन्नकृष्णेचगुरुशुक्रास्तादिदिनक्षयभद्राव्यतीपातादिदोषशून्येशुभवारेसमावर्तनंकार्यम् नात्रप्रदोषसोपपदादितिथिवर्जनमावश्यकमित्याहुः पुष्यपुनर्वसुमृगरेवतीहस्तानुराधोत्तरात्रयरोहिणीश्रवणविशाखाचित्राःश्रेष्ठाः एतदलाभेमौञ्ज्युक्तभानि कश्चिद्भौमशनिवारौसिन्धावुक्तौ अथमणिकुण्डलवस्त्रयुगच्छत्रोपानद्युगदण्डस्रगुन्मर्दनानुलेपाञ्जनोष्णीषाणिआत्मनेआचार्यायचसंपाद्यालाभेआचार्यायैववासंपादयेत् देशकालौसंकीर्त्यममब्रह्मचर्यनियमलोपजनितसंभावितदोषपरिहारेणसमावर्तना-

प्रायश्चित्तप्रयोगः.

धिकारसंपादनद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थमाज्यहोमपूर्वकंकृच्छ्रत्रयंमहानाम्न्यादिव्रतचतुष्टयलोपजनितप्रत्यवायपरिहारार्थंप्रतिसंस्कारमेकैकं गायत्र्याज्यहोमपूर्वकंतत्रेणाहमाचरिष्यइतिसंकल्प्याग्निप्रतिष्ठादिचक्षुषीआज्येनात्रप्रधानं अग्निंवायुंसूर्यंप्रजापतिंचचतस्रभिराज्याहुतिभिः अग्निंपृथिवींमहान्तमेकयाज्याहुत्या वायुमन्तरिक्षंमहान्तमेकया० आदित्यंदिवंमहान्तमेकया० चन्द्रमसं नक्षत्राणिदिशोमहान्तमेकया० अग्निंद्विः विभावसुंशतक्रतुंअग्निंअग्निंअग्निंवायुंसूर्यंप्रजापतिंचेत्यष्टावेकैकयाज्याहुत्या शेषेणेत्यादि आज्यभागान्तेव्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्हुत्वा भूरग्नयेचपृथिव्यैचमहतेचस्वाहा। अग्नयेपृथिव्यैमहतेइदमित्यादियथान्वाधानंत्यागः भुवोवायवेचान्तरिक्षायचमहतेचस्वाहा। सुवरादित्यायचदिवेचमहतेचस्वाहा। भूर्भुवःसुवश्चन्द्रमसेचनक्षत्रेभ्यश्चदिग्भ्यश्चमहते०। चन्द्रमसेनक्षत्रेभ्योदिग्भ्योमहतइ०। पाहिनोअग्नएनसेस्वाहा। पाहिनोविश्ववेदसेस्वाहा। यज्ञंपाहिविभावसोस्वाहा। सर्वंपाहिशतक्रतोस्वाहा। पुनरूर्जानिवर्तस्वपुनरग्नइहायुषा। पुनर्नःपाह्यंहसःस्वाहा। सहरय्यानिवर्तस्वाग्नेपिन्वस्वधारया। विश्वप्स्नियाविश्वतस्परिस्वाहा। पुनर्व्यस्तसमस्तव्याहृतिचतुष्टयम् ततःव्रतचतुष्टयार्थंगायत्र्याज्यहोमः कृच्छ्रत्रयगोनिष्क्रयंदत्वाहोमशेषंसमापयेत् महानाम्न्यादिलोपेप्रत्येकमष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिमष्टौवागायत्र्याज्याहुतीर्हुत्वाएकैकंकृच्छ्रंचरेत् इतिप्रायश्चित्तप्रयोगः अथसमावर्तनसंकल्पादि

समावर्तनसंकल्पादि.

ममगृहस्थाश्रमार्हतासिद्धिद्वाराश्रीपर० समावर्तनंकरिष्यइतिसंकल्प्य नान्दीश्राद्धान्तंबटुरेवकुर्यात् ब्रह्मचारीजीवत्पितृकश्चेत्पितुर्मात्राद्युद्देशः ब्रह्मचार्यशक्तश्चेत्पित्रादिस्तत्प्रतिनिधित्वेननान्दीश्राद्धंकुर्यात् समावर्तनेउपनयनादाविवपित्रादिरेवनान्दीश्राद्धकर्तेतिमतान्तरेणप्रागुक्तम् अवशिष्टप्रयोगःस्वस्वगृह्यानुसारेण दशत्रीन्वाविप्रान्भोजयेत् दार्स्यान्तमधुपर्कंयेतत्रैतांरजनींवसेत्। ततोव्रतानिसंकल्पयेत् तानिचस्वसूत्रोक्तानिस्मृत्युक्तानिचेतिद्विविधानि सर्वाण्यपिपुरुषार्थान्येवनतुसमावर्तनाङ्गानि तत्राशक्तःसूत्रोक्तान्येवव्रतानिकुर्यात् शक्तस्तुस्मृत्युक्तान्यपि

स्नातकव्रतानि.

तानियथा निमित्तंविनाननक्तंस्नास्यामि ननग्नःस्नास्यामि न नग्नःशयिष्ये ननग्नांस्त्रियमीक्षिष्येन्यत्रमैथुनात् वर्षतिनधाविष्ये नवृक्षमारोहिष्ये नकूपमवरोहिष्ये नबाहुभ्यांनदींतरिष्यामि नप्राणसंशयमभ्यापत्स्ये इतिसूत्रोक्तानि अथ स्मृत्युक्तानि नित्यंयज्ञोपवीतद्वयंधारयिष्ये सोदककमण्डलुंछत्रमुष्णीषंपादुकेउपानहौ सुवर्णकुण्डलेदर्भमुष्टिंचधारयिष्ये कर्तनेनह्रस्वीकृतकेशश्मश्रुनखःस्याम् निमित्तंविनामुण्डनंनकरिष्यइत्यर्थः नसमाप्तव्रतामुण्डेरन्निति निषेधात् नित्यमध्ययनरतःस्याम् स्वशरी-

---

१ ब्रह्मचर्यनियमलोपमहानाम्न्यादिव्रतलोपप्रायश्चित्ततंत्रानुरोधेन पूर्वोक्तसंकल्पपक्षे अष्टावेकैकयाज्याहुत्येत्यनंतरं तथा सवितारं प्रतिव्रतमष्टोत्तरशतसंख्याभिरष्टाविंशतिभिरष्टाभिर्वाज्याहुतिभिरितिविशेषः ॥

रादुद्धृतंस्वनिर्माल्यंपुष्पचन्दनादिपुनर्नधारयिष्ये शुक्लाम्बरधरःस्याम् सुगन्धीप्रिय-
दर्शनःस्याम् विभवेसतिजीर्णवासामलवद्वासाश्चनस्याम् रक्तंवासःशरीरपीडावहंवावस्त्रं
नधारयिष्ये गुरुंविनान्यैर्धृतंवस्त्रमलंकारंस्त्रजंचनधारयिष्ये अशक्तस्तुअन्यधृतमपि
वस्त्रादिप्रक्षाल्यधारयेत् अन्यधृतोपवीतमुपानहौचनधारये कन्थांनधारयिष्ये नस्व-
रूपमुदकेनिरीक्षिष्ये नभार्ययासाकमेकपात्रेएककालेवाश्नीयाम् एतद्विवाहभिन्नविष-
यम् शूद्रायधर्मज्ञानंनीतिज्ञानंव्रतकल्पंचनोपदिशामि एतत्साक्षादुपदेशपरम् कृत्वा
ब्राह्मणमग्रतइतिब्राह्मणद्वारकोपदेशेदोषाभावात् गृहमेधिशूद्रायस्वोच्छिष्टंनदास्ये शू-
द्रायहोमशेषंनदास्ये उद्धृतोदकेनतिष्ठन्नाचमनंनकरिष्ये जानुमात्रेतदधिकेवाजलेति-
ष्ठदाचमनेदोषाभावात् अशुचिनाएकहस्तेनवाआनीतजलैर्नाचमिष्ये पादेनपादधा-
वनंनकरिष्ये अकल्पांस्त्रियंनगमिष्यामि नप्रावृतमस्तकोहनिपर्यटिष्यामि रात्रौमलमू-
त्रोत्सर्गेचप्रावृतशिराःस्याम् सोपानत्कोशनाभिवादननमस्कारान्नकरिष्ये पादेनास-
नंनापकर्षिष्यामि एवमन्यान्यपिस्मृत्युक्तानिज्ञेयानि एतेषुव्रतेषुयानिकर्तुंशक्नुयात्ता-
वन्त्येवसंकल्पयेत् अत्रसंकल्पितव्रतोल्लङ्घनेमत्याकृतेत्र्यहमभोजनम् अमत्याकृतेएक-
रात्रमभोजनंप्रायश्चित्तम् अशक्तस्त्रीनेकंवाविप्रंभोजयेत् इतिस्नातकव्रतानि आतुरद-
शायांयथोक्तसमावर्तनासंभवेसंक्षेपतस्तत्कार्यम् तत्प्रयोगः संकल्प्य
ब्रह्मचारिलिङ्गानिमेखलादीनित्यक्त्वावपनंकृत्वातीर्थेस्नात्वावासःप-
रिधानाचमनतिलकधारणानिकृत्वाऽग्निंप्रतिष्ठाप्यतत्रप्रजापतिंमनसाध्यायंस्तूर्ष्णींस-
मिधमादध्यात् अन्यदपिअविरोधितूष्णीमेवकर्तव्यमिति इतिसमावर्तनानुकल्पः ब्र-
ह्मचर्यदशायांदशाहाशौचहेतुसपिण्डमरणेसमावर्तनोत्तरमुदकदानपूर्वकंत्रिरात्रमति-
क्रान्ताशौचंकार्यम् अनुपनीतसपिण्डेमातुलादौचमृतेऽतिक्रान्ता-
शौचंन एवंजननाशौचेप्यतिक्रान्ताशौचंन ततश्चदशाहाशौचापा-
दकसपिण्डमृतौसमावर्तनोत्तरंत्रिरात्रमध्येविवाहोनकार्यः कस्यचिन्मरणाभावेतुन
विवाहेदोषः इत्थंव्रतान्तकर्माण्यनन्तोपाध्यायसूनुना । निर्णीयश्रीविठ्ठलाङ्घ्र्योर्वा-
ग्विलासःसमर्पितः १ ॥

समावर्तनानुकल्पः. ब्रह्मचारिणआशौचनिर्णयः.

५६ अथ विवाहः । अथश्रीभगवत्पादौपुण्डरीकवरप्रदौ । श्रीगुरून्पितरौनत्वा
विवाहंवक्तुमुद्यतः १ उद्वहेत्तुद्विजोभार्यांसवर्णांलक्षणैर्युताम् । अव्यङ्गाङ्गींसौम्यना-
म्नींमृद्वङ्गींचमनोहराम् २ भाविशुभाशुभज्ञानहेतुलक्षणविचारोऽष्टौमृत्पिण्डान्कृत्वेत्या-
दिरूपआश्वलायनसूत्रेउक्तः ज्योतिःशास्त्रोक्तराशिनक्षत्रादिघटितविचारोपिशुभा-
दिज्ञानहेतुः सचसंक्षेपेणोच्यते तत्रमेषादिराशिस्वामिनः भौमःशुक्रोबुधश्चन्द्रःसूर्यः
सौम्योभृगुःकुजः । गुरुःशनैश्चरोमन्दःसुरेज्योराशिपाःस्मृताः १ अथग्रहाणांशत्रु-

१ पित्रादिमरणेपि ब्रह्मचारिणः समावर्तनोत्तरंत्रिरात्रमित्युत्तरार्धेआशौचप्रकरणेउक्तम् ॥

राशिनक्षत्रादि-घटितविचारः. मित्रादि रवेर्गुरुभौमचन्द्रामित्राणि शनिशुक्रौशत्रू बुधःसमः इन्दोःसूर्यबुधौमित्रे भौमगुरुशुक्रशनयःसमाः अस्यशत्रुर्न कुजस्यबुधो रिपुः सूर्यगुरुचन्द्रामित्राणि शनिशुक्रौसमौ बुधस्यार्कशुक्रौमित्रे चन्द्रोऽरिः शनिभौमगुरवःसमाः गुरोःसूर्यभौमचन्द्रामित्राणि शुक्रबुधौशत्रू शनिःसमः शुक्रस्यशनिबुधौमित्रे सूर्यचन्द्रावरी भौमगुरूसमौ शनेःशुक्रबुधौमित्रे कुजसूर्यचन्द्राअरयः गुरुः समः अत्रगुणविचारः राश्योरेकाधिपत्वेराशिपत्योर्मित्रत्वेचपञ्चगुणाः राशिपयोः समत्वशत्रुत्वेऽर्धोगुणः समत्वमित्रत्वेचत्वारः शत्रुत्वमित्रत्वेएकः द्वयोःसमत्वेत्रयः द्वयोःशत्रुत्वेगुणाभावः अथगणाः पूर्वात्रयोत्तरात्रयभरणीरोहिण्यार्द्रामनुष्यगणः हस्तरेवतीपुनर्वसुपुष्यस्वातीमृगश्रवणाश्विन्यनुराधादेवगणः कृत्तिकाश्लेषामघाचित्राविशाखाज्येष्ठामूलधनिष्ठाशततारकाराक्षसगणः गणैक्येशुभम् देवमनुष्ययोर्मध्यमम् देवरक्षसोर्वैरम् राक्षसमनुष्ययोर्मरणम् अतोमनुष्यराक्षसयोर्विवाहोनकार्यः अत्रगुणाः गणैक्येषड्गुणाः वरोदेवोनृगणाकन्यात्रापिषट् वैपरीत्येपञ्च वरोराक्षसः कन्यादेवगणाअत्रैकः वैपरीत्येगुणाभावः मनुष्यराक्षसत्वेपिगुणाभावः अथराशिकूटम् द्विर्द्वादशकेनिर्धनत्वम् नवपञ्चमत्वेनिःपुत्रता षट्काष्टकेमरणंविपत्तिर्वा उभयसप्तमेतृतीयैकादशेचतुर्थदशमेचशुभम् नक्षत्रैक्येचरणभेदेशुभम् अत्रराश्यैक्येतिशुभम् राशिभेदेपिकूटदोषोन नक्षत्रभेदेराश्यैक्येचशुभम् अत्रनाडीगणादिदोषोन चरणैक्यंषट्काष्टकंचवर्ज्यम् द्विर्द्वादशकेनवपञ्चमेचमध्यमम् शेषेशुभम् अत्रगुणाः सत्कूटे सप्त दुःकूटेग्रहमैत्रीसत्त्वेचत्वारः अन्यथाएकः चरणैक्येगुणाभावः अथनाडी अश्विन्यार्द्रापुनर्वसूत्तराफल्गुनीहस्तज्येष्ठामूलशततारापूर्वाभाद्रपदेतिप्रथमनाडी भरणीमृगपुष्यपूर्वाफल्गुनीचित्रानुराधापूर्वाषाढाधनिष्ठोत्तराभाद्रपदेतिमध्यमनाडी कृत्तिकारोहिण्याश्लेषामघास्वातीविशाखोत्तराषाढाश्रवणरेवतीतिचरमनाडी अत्रनाड्यैक्येमृत्युः नाडीभेदेष्टौगुणाः नाड्यैकंसर्वथावर्ज्यम् शूद्रादौपार्श्वैकनाडीद्वयंसंकटे शुभम् अत्रवर्णवश्यभकूटयोनिकूटानामल्पगुणत्वात्विवाहविघटकत्वाभावात्स्वरूपं नोक्तम् अत्रसर्वगुणमेलनेनाविंशतिगुणसंभवेमध्यमम् विंशत्यधिकगुणत्वेऽतिशुभम् विंशत्यूनत्वेत्वशुभम् इतिनक्षत्रादिघटितविचारः अनन्यपूर्विकांकान्तामसपिण्डांयवीयसीम् । अरोगिणींभ्रातृमतीमसमानार्षगोत्रजाम् १ इतियाज्ञवल्क्याद्युक्तकन्याविशेषणेषुकान्तत्वनीरोगत्वभ्रातृमत्वभिन्नविशेषणानामभावेइहपरत्रपातित्यात्तानि

---

१ वधूवरयोः परस्परराश्योर्द्विर्द्वादशके वधूराशेःसकाशाद्द्वितीयोवरराशिः वरराशेर्द्वादशोवधूराशिः अथवा वरराशेर्द्वितीयोवधूराशिः वधूराशेर्द्वादशोवरराशिरित्यर्थः एवमेवनवपंचमत्वेइत्यादौज्ञेयम् । २ नक्षत्रैक्येइत्यनुषंजनीयम् । ३ अस्यापवादः मुहूर्तमार्तण्डे षट्काष्टेसमभंचषष्ठसहितंचेच्छोभनंस्यादिति तट्टीकायांच यथा वृषः समभं तस्मात्सकाशात्षष्ठेन तुलाधरेणसहितंयदिभवति तदाग्राह्यंस्यादित्यर्थइति एवमेवकर्कादौज्ञेयम् ॥

कन्यायाअनन्य- विवाहोपयोगि- सापिंड्यनिर्णयः.

प्रपञ्च्यन्ते तत्रान्यपूर्विकाःपुरुषान्तरपूर्विकाः मनोदत्तावाचादत्ता-ग्निपरिगतासप्तमंपदंनीताभुक्तागृहीतगर्भाप्रसूतेतिसप्तविधपुनर्भवा-स्तद्भिन्नामनन्यपूर्विकाम् सप्तपदीविधेःपूर्वमाद्यानांतिसृणांसंकटेन्येनविवाहोभवति सप्तपदीविधौजातेबलाद्विवाहितापिनान्यत्रदेया असपिण्डां समानःएकःपिण्डःपि-ण्डदानक्रियामूलपुरुषशरीरंवायस्याःसासपिण्डातद्भिन्नाम् तत्रलेपभाजश्चतुर्थाद्याःपि त्राद्याःपिण्डभागिनः। पिण्डदःसप्तमस्तेषांसापिण्ड्यंसाप्तपौरुषम् १ इतिमात्स्योक्तेरेकस्यांपिण्डदानक्रियायांदातृत्वपिण्डभाक्त्वलेपभा-क्त्वान्यतमसंबन्धेनप्रवेशोनिर्वाप्यसापिण्ड्यमितिकेषांचिन्मतम् अत्रस्त्रीणामपिपति-भिःसहकर्तृत्वात्सापिण्ड्यसिद्धिः मूलपुरुषैकशरीरावयवान्वयेनावयवसापिण्ड्यमि-त्यपरंमतम् यद्यपिभ्रातृपत्नीनांपरस्परंनैतत्संभवतितथाप्याधारत्वेनैकशरीरान्वयः ए-कमूलपुरुषावयवानांपुत्रद्वारातास्वाधानादितिज्ञेयम् उभयत्रापिगयादौमित्रादेरपि पिण्डभाक्त्वादेकशरीरान्वयस्यसप्तमात्परेषुपरश्शतेष्वपिसत्त्वाच्चातिप्रसङ्गप्राप्तेः बध्वा वरस्यवातातःकूटस्थाद्यदिसप्तमः। पञ्चमीचेत्तयोर्मातातत्सापिण्ड्यंनिवर्त्तते १ इत्या-दिवचनैर्निरासः मातृत्वपितृत्वादिसंबन्धेसप्तैवपञ्चमसप्तमपर्यन्तमेवेत्युभयनियमस्वी-कारात् तथाचपितृद्वारकसापिण्ड्यविचारेसप्तमादूर्ध्वंसापिण्ड्यनिवृत्तिः मातृद्वारक-सापिण्ड्यविचारेतुपञ्चमादूर्ध्वंतन्निवृत्तिरितिनिर्णयः

अत्रोदाहरणानि

विष्णुर्मूलभूतः			
कान्तिः	२	गौरी	२
[illegible]	३	हरः	३
	४	मैत्रः	४
	५	शिवः	५
[illegible]	[illegible]		६
मूढः	७	अच्युतः	७
रतिः	८	कामः	८

[illegible]मयोरष्टमयोर्विवाहःपितृ-द्वारकत्वात्

विष्णुर्मूलभूतः			
दत्तः	२	चैत्रः	२
सोमः	३	मैत्रः	३
सुधीः	४	बुधः	४
श्यामा	५	नर्मदा	५
शिवः	६	कामः	६
रमा	७	कविः	७

अत्ररमाकव्योर्नविवाहः मण्डूकप्लुत्या सापिण्ड्यानुवृत्तेः

विष्णुर्मूलभूतः			
दत्तः	२	चैत्रः	२
सोमः	३	मैत्रः	३
सुधीः	४	बुधः	४
श्यामा	५	रतिः	५
शिवः	६	गौरी	६

अत्रगौरीशिवयोःषष्ठयोर्विवाहः मातृद्वारकत्वात्

विष्णुर्मूलभूतः			
दत्तः	२	चैत्रः	२
सोमः	३	मैत्रः	३
	४	बुधः	४
श्यामा	५	शिवः	५
कान्तिः	६	हरः	६

अत्रकान्तिहरयोर्नविवाहः एकतोनिवृत्तावपिअन्यतोऽनुवृत्तेः

विष्णोर्मूलात्कान्तिगौर्यौजातौताभ्यांसुधीहरौ । बुधमैत्रौचैत्रशिवौगणभूपौमृडाच्युतौ १ तज्जातयोरष्टमयोर्विवाहोरतिकामयोः । विष्णोर्मूलाद्दत्तचैत्रौसोममैत्रौसुधीबुधौ २ ताभ्यांश्यामारतीतज्जशिवगौर्योःकरग्रहः । विष्णोर्मूलाद्दत्तचैत्रौसोममैत्रौसुधीबुधौ ३ ताभ्यांश्यामानर्मदाचशिवकामौरमाकवी । मण्डूकप्लुतिसापिण्ड्यंरमाकव्योर्विवाहहृत् ४ विष्णोर्मूलाद्दत्तचैत्रौसोममैत्रौसुधीबुधौ । श्यामाशिवौकान्तिहरौहरकान्तीनदंपती ५ निवृत्तमप्येकतस्तदन्यतस्त्वनुवर्तते । दिङ्मात्रेणोदाहृतात्र सेयंसापिण्ड्यपद्धतिः ६ कूटस्थात्पञ्चम्योःकन्ययोःसंततौमातृद्वारकत्वात्सापिण्ड्यनिवृत्तिः पञ्चम्योःकन्ययोर्यौपुत्रौतयोःसंततौपितृद्वारकत्वात्सापिण्ड्यमनुवर्ततइतीदंमण्डूकप्लुतिसापिण्ड्यम् पञ्चम्याःकन्यायाःपुत्रस्यषष्ठस्यकूटस्थात्पञ्चमादिःसपिण्डोनभवतितथापिद्वितीयसंततिपङ्क्तौपञ्चमषष्ठादेःपितृद्वारकत्वादिनासापिण्ड्यसत्त्वादेकतोनिवृत्तावप्यन्यतोनुवृत्त्यापञ्चमषष्ठादिनापञ्चम्याःकन्यायाःसंततिर्नविवाह्या एवं कूटस्थमारभ्याष्टमादेःकूटस्थमारभ्यद्वितीयादेश्चैकतोनिवृत्तिपरतोनुवृत्त्योःसत्त्वमूह्यम् एवमाशौचविषयकसापिण्ड्येपिएकतोनुवृत्त्यादिकंयथासंभवंसर्वमूह्यम् एवंपितृद्वारकसापिण्ड्यंसप्तमादूर्ध्वंनिवर्ततेमातृद्वारकंतुपञ्चमादूर्ध्वमितिमुख्यकल्पेनवर्जनीयानांकन्यानांसंख्याचेत्थंसंपद्यते पितृकुलेषोडशाधिकाद्विसाहस्री २०१६ मातृकुलेपञ्चोत्तरशतम् १०५ कुलद्वयेमेलनेनैकाविंशत्युत्तरशताधिकसहस्रद्वयसंख्या २१२१ कन्यावर्ज्याःसंपद्यन्ते अत्रगणनाप्रकारस्तत्रमूलश्लोकास्तद्व्याख्याचकौस्तुभेस्पष्टाः बालानांदुर्बोधतयानेहोच्यते तथाचमुख्यकल्पेनकुलद्वयेएतावत्यः वर्जनीयाएव नत्वनुकल्पानुसरणेनसप्तमात्पञ्चमादर्वाग्विवाहःकार्यः पञ्चमेसप्तमेचैवयेषांवैवाहिकीक्रिया । क्रियापराअपिहितेपतिताःशूद्रतांगताः १ सप्तमात्पञ्चमाद्वीमान्यःकन्यामुद्वहेद्द्विजः । गुरुतल्पीसविज्ञेयःसगोत्रांचैवमुद्वहन् २ इत्यादिस्मृतिभ्यः यानितु चतुर्थीमुद्वहेत्कन्यांचतुर्थःपञ्चमोवरः । तृतीयांवाचतुर्थींवापक्षयोरुभयोरपि १ तैषुकानिचिन्निर्मूलानिकानिचि

दिषुसापिण्ड्यविषयतयावानेयानिइतिनिर्णयसिन्धुमतम् कौस्तुभेतु उद्वहेत्सप्तमादूर्ध्वंतदभावेतुसप्तमीम् । पञ्चमींतदभावेतुपितृपक्षेप्ययंविधिः १ सप्तमींचतथाषष्ठींपञ्चमींचतथैवच । एवमुद्वाहयेत्कन्यांनदोषःशाकटायनः २ तृतीयांवाचतुर्थींवापक्षयोरुभयोरपि । विवाहयेन्मनुःप्राहपाराशर्योयमोऽङ्गिराः ३ यस्तुदेशानुरूप्येणकुलमार्गेणचोद्वहेत् । नित्यंसव्यवहार्यःस्याद्वेदाच्चैतत्प्रतीयते ४ इत्यादिवचनानांचतुर्विंशतिमतषट्त्रिंशन्मतादिषूपलभ्यमानत्वात्सापिण्ड्यसंकोचेनविवाहस्यबहुदेशेषुदर्शनाच्चयेषांकुलेदेशेचानुकल्पत्वेनसापिण्ड्यसंकोचःपरंपरयासमागतस्तेषांसापिण्ड्यसंकोचेनविवाहोनदोषाय स्वकुलदेशविरुद्धेनसापिण्ड्यसंकोचेनविवाहेदोषोभवत्येव जनपदधर्माग्रामधर्माश्चतान्विवाहेप्रतीयात् येनास्यपितरोयाताःयेनयाताःपितामहाः । तेनयायात्सतांमार्गंतेनगच्छन्नदुष्यति १ इत्यादिवाक्यैः स्वकुलदेशाचाराविरुद्धस्यैवशास्त्रस्यविवाहेऽनुसर्तव्यत्वात् एवंमातुलकन्यापरिणयनेपि तृप्तांजहुर्मातुलस्येवयोषाभागस्तेपैतृष्वसेयीवपामिवेतिमन्त्रलिङ्गैर्मातुलस्यसुतामूढ्वामातृगोत्रांतथैवच । समानप्रवरांचैवत्यक्त्वाचान्द्रायणंचरेत् १ इत्यादिस्मृतीनांबाधात्येषांकुलेमातुलकन्यापरिणयःपरंपराप्राप्तस्तैःसकार्यः गोत्रान्मातुःसपिण्डाच्चविवाहोगोवधस्तथाइतिमातुलकन्याविवाहस्यकलिवर्ज्यत्ववचनमपियेषांकुलेदेशेमातुलकन्याविवाहोनास्तितत्परम् मातुलकन्यापरिणयनस्यानेकश्रुतिस्मृतिसिद्धत्वात् अतएवमातुलकन्योद्वाहिनांश्राद्धेनिमन्त्रणनिषेधोपिस्वकुलाचारादिविरोधेनतदुद्वाहिपरः उक्तविधसापिण्ड्यसंकोचेनविवाहंकुर्वतांशिष्टैःश्राद्धादौभोजनाद्याचारादित्यादिबहूपपादितम् परंतुसापिण्ड्यसंकोचस्वीकारेपिकतिथीकन्याकतिथेनपुरुषेणविवाह्याकतिथेन नविवाह्येतिव्यवस्थानोपपादिता सापिण्ड्यदीपिकाकारादयोर्वाचीनास्तु चतुर्थीमुद्वहेत्कन्यांचतुर्थःपञ्चमोवरः । पाराशरमतेषष्ठींपञ्चमोनतुपञ्चमीम् १ इत्यादिवचनानांसमूलत्वंनिश्चित्यअशक्तैःसंकटेसमाश्रयणीयस्यसापिण्ड्यसंकोचस्यव्यवस्थामूचुः तथाहि चतुर्थीकन्यापितृपक्षेमातृपक्षेचचतुर्थेनपञ्चमेनवापुंसाविवाह्या द्वितीयतृतीयषष्ठाद्यैश्चतुर्थीनोद्वाह्या पराशरमतेपञ्चमःषष्ठीमुद्वहेत् द्वितीयतृतीयचतुर्थादिःषष्ठींनोद्वहेत् पञ्चमःपञ्चमींनोद्वहेत् मातृतःपितृतश्चापिषष्ठःषष्ठींसमुद्वहेत् । इतिवचनान्तरात्षष्ठेनापिषष्ठीविवाह्या पञ्चमषष्ठभिन्नैःषष्ठीनविवाह्येतिपर्यवसन्नम् तथापितृपक्षेसप्तमीमातृपक्षेपञ्चमीचतृतीयाद्यैःसर्वैःपरिणेया पितृपक्षाच्चसप्तमींमातृपक्षात्पञ्चमीमितिव्यासवचनात् उद्वहेत्सप्तमादूर्ध्वंतदभावेतुसप्तमीम् । पञ्चमींतदभावेतुपि-

सापिण्ड्यसंकोचविचारः.

सापिण्ड्यसंकोचव्यवस्था.

---

१ अस्यव्याख्यानभूतंवचनं महाभारतटीकायां । योषापत्यंमातुलीयंयथाभागःपितृष्वसुः ॥ पुत्रस्यैवंवपांतेऽसत्तुत्वमितिसूचितोमे ॥ १ ॥ इति अस्यार्थः मातुलस्य इदं कन्यारूपमपत्यं यथा पितृष्वसुःपुत्रस्यभागः एवं [illegible] ॥

तृपक्षेप्यर्यंविधिः । इतिचतुर्विंशतिमतोक्तेश्चपितृपक्षेपिपञ्चमीतृतीयाद्यैःपरिणेया तत्रा-
पिमातृपक्षेपितृपक्षेपिपञ्चमेनपञ्चमीनोद्वाह्या पञ्चमोनतुपञ्चमीमीतिसर्वत्रनिषेधात् तृ-
तीयांवाचतुर्थीवापक्षयोरुभयोरपीतिवचनात्तुतृतीयाविवाह्यामाप्नोतितत्रव्यवस्थोच्यते
मातृपक्षेतावत्तृतीयामातुलकन्यामातृष्वसृकन्यावासंभवति पितृपक्षेतुतृतीयापितृव्यक-
न्यापितृष्वसृकन्यावा तत्रपितृव्यकन्यासगोत्रत्वात्त्याज्या पैतृष्वसेयींभगिनींस्वस्री-
यांमातुरेवच १ एतास्तिस्रस्तुभार्यार्थेनोपयच्छेतबुद्धिमान् १ इतिमनूक्तेः पितृष्व-
सृमातृष्वसृकन्येअपित्याज्ये पितृष्वसृकन्यांमातुर्भगिनींमातृष्वसारंमातुःस्वस्रीयां
मातृष्वसृकन्यामेतास्तिस्रोनोद्वहेदितितदर्थात् मातुलकन्यैवतृतीयापूर्वोक्तरीत्याकुल-
परंपरागतत्वेपरिणेया एवंचतृतीयापितृतीयेनैवमातुलकन्यैवपरिणेयानचतुर्थादिना
केनापि केचित्संकटेपितृष्वसृकन्यापरिणयनमाहुः तत्रदेशकुलाचाराद्व्यवस्थाज्ञा-
तव्या अत्रायंसापिण्ड्यदीपिकादिसिद्धार्थसंग्रहः तृतीयामातुलकन्यैवोद्वाह्या चतुर्थी

सापिण्ड्यसं-
कोचसंग्रहः.

चतुर्थपञ्चमाभ्यामेव पञ्चमीपञ्चमभिन्नैस्तृतीयाद्यैःसप्तमान्तैः षष्ठीप-
ञ्चमषष्ठाभ्यामेव सप्तमीतृतीयाद्यैःसप्तमान्तैरिति अयंसापिण्ड्यसं-
कोचेनविवाहःसंकटेष्वशक्तेनकार्यः कन्यान्तरलाभेशक्तैर्नकार्यः गुरुतल्पादिदोष-
स्मृतेः सापिण्ड्यसंकोचवाक्यानामशक्तविषयत्वस्यस्पष्टत्वात् प्रभुःप्रथमकल्पस्ययोनु-
कल्पेनवर्तते । सनाप्नोतिफलंचेहेतिशक्तैरनुकल्पस्वीकारेदोषोक्तेः दत्तकसापिण्ड्यं
दत्तकनिर्णयेप्रागेवोक्तम् अथसापत्नमातृकुलेसापिण्ड्यप्रकारंसुमंतुराह पितृपत्न्यःस-
र्वामातरः तद्भ्रातरोमातुलाः तद्भगिन्योमातृष्वसारः तद्दुहितरश्चभगिन्यः तदपत्या-

सापत्नमातृ-
सापिण्ड्यविचारः.

निभागिनेयानि अन्यथासंकरकारिणःस्युरिति अत्रलक्षणयासाप-
त्नमातृकुलेचतुःपुरुषसापिण्ड्यंविवाहनिषेधायविधीयतइतिकेचित्
अपरेतुविवाहमात्रविषयत्वेमानाभावादाशौचादिविषयकत्वस्यापिसंभवात् यावद्वा-
चनिकंप्रमाणमितिन्यायेनपरिगणितेष्वेवसापिण्ड्यमितिवदन्ति तथाचसुमन्तुवाक्ये
वाक्यभेदाश्रयणेनैवंवाक्यार्थाः पर्यवस्यन्ति पितृपत्न्यःसर्वामातरइतिप्रथमवाक्येसा-
पत्नमातरिमुख्यमातृवत्संमाननंतद्वधेमातृवधप्रायश्चित्तंतद्गमनेमातृगमनप्रायश्चित्ता-
दिकंचातिदिश्यते नात्रातिक्रान्तविषयेदशाहाशौचातिदेशः त्रिरात्रविधिनाबाधात्
तद्भ्रातरोमातुलाइत्यत्रमातुलत्वप्रयुक्तमाशौचादिकंमातुलस्यस्वभगिनीसपत्न्याःक-
न्योद्वाहनिषेधश्च अत्रमातुलत्वातिदेशेपिनतत्पुत्रादिषुमातुलपुत्रत्वाद्यतिदेशः तेनब-
न्धुत्रयत्वप्रयुक्तमाशौचंन मातुलकन्यादौविवाहविधिनिषेधावपिन एवंमातुलकन्यादौ
पितुर्भगिनीत्वातिदेशाभावेनतत्पुत्रंप्रत्यपिपितृष्वसृत्वाद्यतिदेशोनभवति तद्भगिन्यो
मातृष्वसारइत्यत्राशौचंविवाहनिषेधश्च मातृष्वसृपुत्रेबन्धुत्रयत्वंचन सापत्नमातृष्व-

स्वकन्याविवाहनिषेधस्तुविरुद्धसंबन्धत्वादेववक्ष्यते तदपत्यानिभगिन्यइत्यत्राशौचं संमाननादिकंच ,नात्रविवाहप्रसक्तिःसगोत्रत्वात् अत्रसापत्नमातुलसापत्नभ्रातृसापत्नमातृष्वसृसापत्नभगिनीनांस्वमातुलसोदरभ्रात्राद्यनन्तरंतर्पणंमहालयादावुद्देशोप्यतएववचनादावश्यकइतिभाति तदपत्यानिभागिनेयानिइत्यत्राशौचंविवाहनिषेधश्च भागिनेयीत्वातिदेशेपितत्कन्यासुभागिनेयीकन्यात्वातिदेशोनयावदुक्तंप्रमाणमितिन्यायादितिदिक् क्वचित्सापिण्ड्याभावेपिवचनादविवाहः अविरुद्धसंबन्धामुपयच्छेत दंपत्योर्मिथःपितृमातृसाम्येविरुद्धसंबन्धः यथाभार्यास्वसुर्दुहितापितृव्यपत्नीस्वसाचेतिपरिशिष्टोक्तेः बौधायनः मातुःसपत्न्याभगिनींतत्सुतांचविवर्जयेत् । पितृव्यपत्नीभगिनींतत्सुतांचविवर्जयेत् १ केचिज्ज्येष्ठभ्रातापितुःसमइत्युक्तेर्ज्येष्ठभ्रातृपत्न्याभगिनीमातृष्वसृतुल्यत्वान्नविवाह्येत्याहुः यवीयसीं स्वापेक्षयावयसावपुषाचन्यूनामुद्वहेत् असमानार्षगोत्रजां आर्षप्रवरःस्वसमानेआर्षगोत्रेयस्यतज्ज्ञानभवतियातां असमानगोत्रामसमानप्रवरांचोद्वहेदित्यर्थः ॥

(विरुद्धसंबन्धनिषेधः.)

९७ अथसंक्षेपतोगोत्रप्रवरनिर्णयः तत्रगोत्रलक्षणम् विश्वामित्रोजमदग्निर्भरद्वाजोऽथगौतमः । अत्रिर्वसिष्ठःकश्यपइत्येतेसप्तऋषयः १ सप्तानामृषीणामागस्त्याष्टमानांयदपत्यंतद्गोत्रमित्याचक्षते यद्यपिकेवलभार्गवेष्वार्ष्टिषेणादिषुकेवलाङ्गिरसेषुहारितादिषुचनैतल्लक्षणंभृग्वङ्गिरसोरष्टऋषिष्वनन्तर्गतत्वात् तथाप्यत्रप्रवरैक्यादेवाविवाहः यद्यपिगोत्राणिअनन्तानि गोत्राणांतुसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदानिच । इत्युक्तेस्तथापिऊनपञ्चाशदेवगोत्रभेदाः व्यावर्तकप्रवरभेदानांतावतामेवदर्शनात् प्रवरलक्षणंतुगोत्रवंशप्रवर्तक[2]ऋषीणांव्यावर्तकाऋषिविशेषाःप्रवराइत्येवसंक्षेपतोज्ञेयम् समानगोत्रत्वंसमानप्रवरत्वंचपृथक्पृथक्विवाहप्रतिबन्धकम् तत्रप्रवरसाम्यंद्विविधम् एकप्रवरसाम्यंद्वित्रिप्रवरसाम्यंच तत्रभृग्वङ्गिरोगणेतरेषुएकप्रवरसाम्यमपिविवाहप्रतिबन्धकं केवलभृगुगणेषुकेवलाङ्गिरोगणेषुचैकप्रवरसाम्यंनविवाहबाधकम् किंतुत्रिप्रवरेषुद्विप्रवरसाम्यमेव पञ्चप्रवरेषुत्रिप्रवरसाम्यमेवचविवाहबाधकम् पञ्चानांत्रिषुसामान्यादविवाहस्त्रिषुद्वयोः । भृग्वङ्गिरोगणेष्वेवंशेषेष्वेकोपिवारयेत् १ इत्यादिवचनात् जामदग्न्यभृगुगणेषुगौतमाङ्गिरसेषुभारद्वाजाङ्गिरसेषुचैकप्रवरसाम्येपिकचित्प्रवरसाम्याभावेपिचसगोत्रत्वादेवाविवाहः गोत्राणांप्रवराणांचगणनाप्रोच्यतेधुना । संक्षेपात्सुखबोधाय भगवत्प्रीतयेपिच १ सप्तभृगवः । सप्तदशाङ्गिरसः । चत्वारोऽत्रयः । दशविश्वामित्राः । त्रयःकश्यपाः । चत्वारोवसिष्ठाः । चत्वारोगस्तयः । इत्येकोनपञ्चाशद्गणास्तथापिसर्वग्रन्थमतसंग्रहेणाधिकास्तत्रतत्रवक्ष्यन्ते तत्रसप्तभृगुगणाः । वत्साः बिदाः एतौ जामदग्न्यौ आर्ष्टिषेणाः यस्काः मित्रयुवः वैन्याःशुनकाः एतेचपञ्चकेवलभृगवः एवंस-

---

१ तद्दुहितरश्च ॥ २ गोत्रप्रवर्तकानांविश्वामित्रादीनांवंशप्रवर्तकानांभृग्वादीनांचऋषीणामित्यर्थः ॥

भृगुगणाः. प्र। तत्र वत्साः मार्कण्डेयाः माण्डूकेयाःइत्यादयःशतद्वयाधिकावत्सगोत्रभेदाः एतेषांपञ्चप्रवराः भार्गवच्यावनाप्नवानौर्वजामदग्न्येति भार्गवौर्वजामदग्न्येति त्रयोवा भार्गवच्यावनाप्नवानेतित्रयोवा। बिदाः शैलाः अवटाःइत्यादयोविंशत्यधिकाबिदाः तेषांपञ्चप्रवराः भार्गवच्यावनाप्नवानौर्वबैदेति। भार्गवौर्वजामदग्न्येतिवा। आर्ष्टिषेणाः नैर्ऋतयः याम्यायणाः इत्यादयोविंशत्यधिकाआर्ष्टिषेणाः एषांभार्गवच्यावनाप्नवानार्ष्टिषेणानूपेतिपञ्च भार्गवार्ष्टिषेणानूपेतित्रयोवा एतेषांत्रयाणांवत्सबिदार्ष्टिषेणानांपरस्परमविवाहः द्वित्रिप्रवरसाम्यात् आद्ययोर्जामदग्न्यत्वेनसगोत्रत्वाच्च यद्यपित्रिप्रवरार्ष्टिषेणानांवत्सबिदैःसहनद्विप्रवरसाम्यंनापिसगोत्रत्वं जामदग्न्यत्वाभावात् तथापिपञ्चप्रवरपक्षगतमपित्रिप्रवरसाम्यंविवाहबाधकम् एवमग्रेपिज्ञेयम् वात्स्यानांभार्गवच्यावनाप्नवानेतित्रयः। वत्सपुरोधसोभार्गवच्यावनाप्नवानवत्सपौरोधसेतिपञ्च। बैजमथितयोभार्गवच्यावनाप्नवानबैजमथितेतिपञ्च। एतेत्रयःक्वचित् एतेषांपरस्परंपूर्वोक्तैश्चत्रिभिर्नविवाहः त्रिप्रवरसाम्यात् यस्काः मौनाः मूकाः इत्यादयस्त्रिपञ्चाशदधिकायस्काः एषांभार्गववैतहव्यसावेतसेतित्रयः। मित्रयुवः रौक्ष्यायनाः सापिण्डिनाः इत्यादयस्त्रिंशदधिकामित्रयुवः तेषांभार्गववाध्र्यश्वदैवोदासेतित्रयः भार्गवच्यावनदैवोदासेतिवा वाध्र्यश्वेत्येकोवा। वैन्याः पार्थाः बाष्कलाः श्येताइत्येतेवैन्याः एषांभार्गववैन्यपार्थेतित्रयः। शुनकाः गार्त्समदाः यज्ञपतयः इत्यादयःसप्तदशाधिकाःशुनकाः एषांशौनकेत्येकः। गार्त्समदेतिवा। भार्गवगार्त्समदेति द्वौवा। भार्गवशौनहोत्रगार्त्समदेतित्रयोवा। यस्कादीनांचतुर्णांस्वस्वगणंहित्वापरस्परंपूर्वैर्जामदग्न्यवत्सादिभिश्चसहविवाहोभवति एकप्रवरसाम्येपिद्वित्रिप्रवरसाम्याभावात् भृगुगणेषुएकप्रवरसाम्यस्यदूषकत्वाभावात् अजामदग्न्यत्वेनासगोत्रत्वात् मित्रयुवांपाक्षिकद्विप्रवरसाम्यात्त्रिप्रवरैर्वत्सादिभिःसहनविवाहइतिकेचित् तत्प्रवरपक्षग्राहिणामविवाहः पक्षान्तरग्राहिणांमित्रयूनांविवाहएवेत्यन्ये क्वचिदधिकंगणद्वयमुक्तम् वेदविश्वज्योतिषांभार्गववेदवैश्वज्योतिषेतित्रयः शाठरमाठराणांभार्गवशाठरमाठरेतित्रयः अनयोःपरस्परं पूर्वैश्चसर्वैर्विवाहः इतिभृगुगणाः अथाङ्गिरसः तेत्रिविधाः गौतमाः भरद्वाजाः केवलाश्चेति तत्रगौतमाङ्गिरसोदश आयास्याः १ गौतमाङ्गिरसः. शारद्वताः२ कौमण्डाः३ दीर्घतमसः४ करेणुपालयः५ वामदेवाः६ औशनसाः७ राहूगणाः८ सोमराजकाः९ बृहदुक्थाश्चेति१० तत्र आयास्याः श्रोणिवेधाः मूढरथाइत्यादयोष्टादशाधिकाआयास्याः तेषामाङ्गिरसायास्यगौतमेतित्रयः शारद्वताः अभिजिताः रौहिण्याइत्यादयःसप्तशधिकाःशारद्वतास्तेषामाङ्गिरसगौतमशारद्वतेतित्रयः कौमण्डाः मामन्थरेषणाः मासुराक्षाइत्यादयोदशाधिकाःकौमण्डास्तेषामाङ्गिरसौतथ्यकाक्षीवतगौतमकौमण्डेतिपञ्च आङ्गिरसौतथ्यगौतमेति...

क्षीवतेतिवा आङ्गिरसायास्यौशिजगौतमकाक्षीवतेतिवा आङ्गिरसौशिजकाक्षीवतेतित्रयोवा आङ्गिरसौतथ्यकाक्षीवतेतिवा औतथ्यगौतमकौमण्डेतिवा अथदीर्घतमसोगौतमास्तेषामाङ्गिरसौतथ्यकाक्षीवतगौतमदैर्घतमसेतिपञ्च आङ्गिरसौतथ्यदैर्घतमसेतित्रयोवा करेणुपालयः वास्तव्याः श्वेतीयाइत्यादयःसप्ताधिकाःकरेणुपालयस्तेषामाङ्गिरसगौतमकारेणुपालेतित्रयः वामदेवानामाङ्गिरसवामदेव्यगौतमेतित्रयः आङ्गिरसवामदेव्यबार्हदुक्थेतिवा औशनसाः दिश्याः प्रशस्ताः इत्यादिकानवाधिकाऔशनसास्तेषामाङ्गिरसगौतमौशनसेतित्रयः रहूगणानामाङ्गिरसराहूगणगौतमेतित्रयः सोमराजकानामाङ्गिरससौमराज्यगौतमेतित्रयः बृहदुक्थानामाङ्गिरसबार्हदुक्थगौतमेतित्रयः १० क्वचिद्गणद्वयमधिकम् उतथ्यानामाङ्गिरसौतथ्यगौतमेति राघुवानामाङ्गिरसराघुवगौतमेति गोतमानांसर्वेषामविवाहः सगोत्रत्वात्प्रायेणद्वित्रिप्रवरसाम्याच्च अथभरद्वाजाः तेचत्वारः भरद्वाजाः गर्गाः ऋक्षाः कपयश्चेति भरद्वाजाः

भारद्वाजाङ्गिरसः

क्षाम्यायणाः देवाश्वइत्यादयः षष्ट्युत्तरशताधिकाभरद्वाजास्तेषामाङ्गिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजेतित्रयः गर्गाः सांभरायणाः सखीनयःइत्यादयः पञ्चाशदधिकागर्गास्तेषामाङ्गिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजशैन्यगार्ग्येतिपञ्च आङ्गिरसशैन्यगार्ग्येतित्रयोवा अन्त्ययोर्व्यत्ययोवा भारद्वाजगार्ग्यशैन्येतिवा गर्गभेदानामाङ्गिरसतैत्तिरिकापिभुवेति ऋक्षाः रौक्षायणाः कपिलाः इत्यादयोनवाधिकाऋक्षास्तेषामाङ्गिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजवान्दनमातवचसेतिपञ्च आङ्गिरसवान्दनमातवचसेतित्रयोवा कपयः स्वस्तितरयःदण्डिनःइत्यादयः पञ्चविंशत्यधिकाःकपयस्तेषामाङ्गिरसामहय्यौरुक्षय्येतित्रयः आङ्गिरसामहीयवौरुक्षयसेत्याश्वलायनपाठः आत्मभुवामाङ्गिरसभारद्वाजबार्हस्पत्यवरात्मभुवेतिपञ्च अयंगणःक्वचित् भरद्वाजानांसर्वेषांपरस्परमविवाहः सगोत्रत्वात् प्रायेणद्वित्रिप्रवरसाम्याच्च ऋक्षान्तर्गतानांकपिलानांविश्वामित्रैरप्यविवाहः इति भारद्वाजाङ्गिरसः अथकेवलाङ्गिरसः तेचषट् हरिताः कुत्साः कण्वाः रथीत-

केवलाङ्गिरसः

राः विष्णुवृद्धाः मुद्गलाश्चेति हरिताः सौभगाः नैय्यगवाइत्यादयो द्वात्रिंशदधिकाहरितास्तेषामाङ्गिरसांबरीषयौवनाश्वेति आद्योमान्धातावा कुत्सानामाङ्गिरसमांधात्रकौत्सेतित्रयः कण्वाः औपमर्कटाः बाष्कलायनाः इत्यादयएकविंशत्यधिकाःकण्वास्तेषामाङ्गिरसाजमीढकण्वेतित्रयः आङ्गिरसघौरकाण्वेतिवा रथीतराःहास्तिदाःनैतिरक्षयः इत्यादयश्चतुर्दशाधिकारथीतरास्तेषामाङ्गिरसवैरूपरथीतरेतित्रयः आङ्गिरसवैरूपपार्षदश्वेतिवा अष्टादंष्ट्रवैरूपपार्षदश्वेतिवा अन्त्ययोर्व्यत्ययोवा विष्णुवृद्धाः शठाः मरणाइत्यादयःपञ्चविंशत्यधिकाविष्णुवृद्धास्तेषामाङ्गिरसपौरुकुत्सत्रासदस्यवेतित्रयः मुद्गलाः सात्यमुग्रियःहिरण्यस्तम्बयः इत्यादिकाअष्टादशाधिकास्तेषामाङ्गिरसभार्म्याश्वमौद्गल्येतित्रयः आद्यस्तार्क्ष्योवा आङ्गिरसतार्क्ष्यमौद्गल्ये-

तिवा एषांषण्णांकेवलाङ्गिरसानांस्वस्वगणंहित्वापरस्परंपूर्वैश्चसर्वैर्विवाहोभवति अङ्गिर-
सोगस्त्याष्टमसप्तर्षिभिन्नत्वेनतदपत्यानांसगोत्रत्वाभावात् द्वित्रिप्रवरसाम्याभावाच्च ह-
रितकुत्सयोस्तुनविवाहः पाक्षिकद्विप्रवरसाम्यात् अथअत्रयः तेचत्वारः अत्रयः गवि-

अत्रयः.

ष्ठिराः वाङ्कुतकाः मुद्गलाश्चेति अत्रयो भूरयःछान्दयइत्यादयश्चतुर्नव-
त्यधिकाअत्रयस्तेषामात्रेयार्चनानसश्यावाश्वेतित्रयः १ गविष्ठिराः दक्षयः भलन्द-
नाइत्यादयश्चतुर्विंशत्यधिकागविष्ठिरास्तेषामात्रेयार्चनानसगाविष्ठिरेतित्रयः आत्रे-
यगाविष्ठिरपौर्वातिथेतिवा २ वाङ्कुतकानामात्रेयार्चनानसवाङ्कुतकेतित्रयः ३ मुद्ग-
लाः शालिसंधयः अर्णवाः इत्यादयोदशावरामुद्गलास्तेषामात्रेयार्चनानसपौर्वातिथे-
तित्रयः ४ क्वचित्अतिथयोवामरथ्याःसुमङ्गलाबीजवापाधनञ्जयाश्चेतिपञ्चगणाअधि-
काः तत्राद्यचतुर्णामात्रेयार्चनानसातिथेतित्रयः आत्रेयार्चनानसगाविष्ठिरेतिवा सुम-
ङ्गलानामत्रिसुमङ्गलश्यावाश्वेतिवा धनञ्जयानामात्रेयार्चनानसधानञ्जयेति वालेयाः
कौन्द्रेयाः शौभ्रेयाः वामरथ्याःइत्यादयःअत्रेःपुत्रिकापुत्रास्तेषामात्रेयवामरथ्यपौ-
त्रिकेतित्रयः अत्रीणांसर्वेषामविवाहः सगोत्रत्वात्सप्रवरत्वाच्च अत्रेःपुत्रिकापुत्राणां
वामरथ्यादीनांचवसिष्ठविश्वामित्राभ्यामप्यविवाहः इत्यत्रयः अथविश्वामित्राः
तेदश कुशिकाः लोहिताः रौक्षकाः कामकायनाः अजाः कताः धनञ्जयाः अघमर्ष-

विश्वामित्राः.

णाः पूरणाः इन्द्रकौशिकाश्चेति कुशिकाः पर्णजंघाः वारक्याइत्या-
दयःसप्तत्यधिकाःकुशिकास्तेषांवैश्वामित्रदेवरातौदलेतित्रयः १ लोहिताःकुडक्या-
श्चाक्रवर्णायनाइत्यादयःपञ्चाधिकालोहिताः रोहिताइतिकेचित् तेषांवैश्वामित्राष्ट-
कलौहितेतित्रयः अन्त्ययोर्व्यत्ययोवा वैश्वामित्रमाधुच्छन्दसाष्टकेतिवा विश्वामि-
त्राष्टकेतिद्वौवा २ रौक्षकाणांवैश्वामित्रगाथिनरैवणेतित्रयः वैश्वामित्ररौक्षकरैवणे-
तिवा एतेरेवणावा ३ कामकायनाः देवश्रवसः देवतरसाइत्यादयःपञ्चावराःकाम-
कायनाः श्रौमतावा तेषांवैश्वामित्रदेवश्रवसदैवतरसेतित्रयः ४ अजानांवैश्वामित्र-
माधुच्छन्दसाजेतित्रयः ५ कताः औदुम्बरयः शैशिरयःइत्यादयोविंशत्यधिकाः
कतास्तेषांवैश्वामित्रकात्यात्कीलेतित्रयः ६ धनञ्जयाः पार्थिवाः बन्धुलाःइत्यादयः
सप्तावराधनञ्जयास्तेषांवैश्वामित्रमाधुच्छन्दसधानञ्जय्येतित्रयः वैश्वामित्रमाधुच्छन्द-
साघमर्षणेतिवा ७ अघमर्षणानांवैश्वामित्राघमर्षणकौशिकेतित्रयः ८ पूरणानांवै-
श्वामित्रपूरणेतिद्वौ वैश्वामित्रदेवरातपौरणेतिवा ९ इन्द्रकौशिकानांवैश्वामित्रेन्द्रकौ-
शिकेतिद्वौ १० क्वचिदन्यैरप्येकादशोक्ताः आश्मरथ्याः १ साहुलाः २ गाथिनाः ३
वैणवाः ४ हिरण्यरेतसः ५ सुवर्णरेतसः ६ कपोतरेतसः ७ शालङ्कायनाः ८ घृतकौशिकाः
९ कथकाः १० रौहिणाइति ११ आश्मरथ्यानांवैश्वामित्राश्मरथ्यवाधुलेतित्रयः १
साहुलानांवैश्वामित्रसाहुलमाहुलेतित्रयः २ गाथिनानांवैश्वामित्रगाथिनरैवणेतित्रयः ३

वैणुवेतिकचित्पाठः एतेएवरेणवइतिउदवेणवइतिचोच्यन्ते ३ वैणवानांवैश्वामित्र-गाथिनवैणवेति ४ हिरण्यरेतसांवैश्वामित्रहैरण्यरेतसेतिद्वौ ५ सुवर्णरेतसांवैश्वामित्र-सौवर्णरेतसेतिद्वौ ६ कपोतरेतसांवैश्वामित्रकपोतरेतसेतिद्वौ ७ शालङ्कायनानां वैश्वामित्रशालङ्कायनकौशिकेतित्रयः एतेएवकौशिकाइतिजह्नुवइतिचोच्यन्ते ८ घृत-कौशिकानांवैश्वामित्रघृतकौशिकेतिद्वौ ९ कथकानांवैश्वामित्रकाथकेति १० रौहि-णानांवैश्वामित्रमाधुच्छन्दसरौहिणेतित्रयः ११ वैश्वामित्रगणानांसर्वेषांपरस्परमवि-वाहः सगोत्रत्वात्सप्रवरत्वाच्च कुशिकानांदेवरातप्रवरसाम्येनदेवराताद्भेदानिर्णया-द्वक्ष्यमाणदेवरातवद्देवजामदग्न्यैरप्यविवाहइतिभाति धनञ्जयानांविश्वामित्रैरत्रिभिश्चा-विवाहः कतानांभरद्वाजैर्विश्वामित्रैश्चाविवाहः द्विगोत्रत्वात् इतिविश्वामित्राः अथ कश्यपाः तेत्रयः निध्रुवाः रेभाः शण्डिलाश्चेति तत्र निध्रुवाः कश्यपाः अष्टाङ्गिरसः

कश्यपाः.

इत्यादयश्चत्वारिंशदधिकशतावरानिध्रुवास्तेषांकाश्यपावत्सारनैध्रु-वेतित्रयः निर्णयसिन्धौतुनिध्रुवगणोत्तरंकश्यपगणमुक्त्वाकश्यपानांकाश्यपावत्सा-रासितेतिहिप्रवरत्रयमुक्तम् अत्रशिष्टाचारोपिदृश्यते १ रेभाणांकाश्यपावत्साररै-भ्येतित्रयः २ शण्डिलाः कोहलाः उदमेधाइत्यादयः पष्ट्यवराः शण्डिलास्तेषांका-श्यपावत्सारशाण्डिल्येतित्रयः अन्त्यस्थानेदेवलोवाअसितोवा काश्यपासितदैवलेतिवा अन्त्ययोर्व्यत्ययोवा देवलासितेतिद्वौवा एषांकश्यपानांपरस्परमविवाहः सगोत्रत्वात्स-प्रवरत्वाच्च अथवसिष्ठाः तेचत्वारः वसिष्ठाः १ कुण्डिनाः २ उपमन्यवः ३ पराशराश्च ४ वसिष्ठा वैतालकवयः रकयइत्यादयःषष्ट्यधिकाःवसिष्ठास्तेषांवासिष्ठेन्द्रप्रमदाभर-

वसिष्ठाः.

द्वस्वितित्रयः वासिष्ठेत्येकोवा १ कुण्डिनाः लोहितायनाः गुग्गुलयः इत्यादयःपञ्चविंशत्यवराःकुण्डिनास्तेषांवासिष्ठमैत्रावरुणकौण्डिन्येतित्रयः २ उपम-न्यवः औदलयः माण्डलेखयइत्यादयःसप्तत्यवराःउपमन्यवस्तेषांवासिष्ठेन्द्रप्रमदाभ-रद्वस्वितित्रयः आभरद्वसव्येतिपाठान्तरम् वासिष्ठाभरद्वस्विन्द्रप्रमदेतिवा आद्ययोर्व्य-त्ययोवा ३ पराशराः काण्डूशयाः वाजयइत्यादयःसप्तचत्वारिंशदवराःपराशरास्ते-षांवासिष्ठशाक्त्यपाराशर्येतित्रयः ४ एषांवसिष्ठानांपरस्परमविवाहः इतिवसिष्ठाः अ-थागस्त्याः तेदश इध्मवाहाः १ साम्भवाहाः २ सोमवाहाः ३ यज्ञवाहाः ४ दर्भवाहाः ५ सारवाहाः ६ अगस्तयः ७ पूर्णमासाः ८ हिमोदकाः ९ पाणिकाश्चेति १० इध्म-

अगस्त्याः.

वाहाः विशालाद्याः स्फालायनाःइत्यादयःपञ्चाशदधिकाइध्मवाहा-स्तेषामागस्त्यदार्ढ्यच्युतेध्मवाहेतित्रयः आगस्त्येत्येकोवा १ साम्भवाहानामाग-स्त्यदार्ढ्यच्युतसाम्भवाहेतित्रयः २ सोमवाहानांसोमवाहोन्त्यः आद्यौपूर्वोक्तावेव ३ एवंयज्ञवाहानांयज्ञवाहोन्त्यः ४ दर्भवाहानांदर्भवाहोन्त्यः ५ सारवाहानांसारवाहो-

१ शिष्टा आश्वलायनाचार्यास्तेषामाचारः उक्तिरूपः आश्वलायनसूत्रेपि एतत्प्रवरत्रयमुक्तमित्यर्थः ।

न्त्यः ६ अगस्तीनामागस्त्यमाहेन्द्रमायोभवेति ७ पूर्णमासानामागस्त्यपौर्णमासपारणेतित्रयः ८ हिमोदकानामागस्त्यहैमवर्चिहैमोदकेतित्रयः ९ पाणिकानामागस्त्यपैनायकपाणिकेतित्रयः १० अगस्तीनांसर्वेषामविवाहः सगोत्रत्वात्सप्रवरत्वाच्च इत्यगस्तयः अथद्विगोत्राः तत्रभारद्वाजाच्छुङ्गात्वैश्वामित्रस्यशैशिरेःक्षेत्रेजातःशौङ्गशैशिरिर्नामऋषिः तस्यगोत्रलक्षणाक्रान्तत्वाद्गोत्रत्वम् तद्गोत्राणामाङ्गिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजशौङ्गशैशिरेतिपञ्च आङ्गिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजकात्यात्कीलेतिवा आङ्गिरसकात्यात्कीले। तत्रयोवा आद्योभारद्वाजोवा एषांसर्वभरद्वाजैःसर्वैर्विश्वामित्रैश्चाविवाहः १ संकृतयः पूतिमाषाः तण्डयइत्यादयोष्टाविंशत्यवराःसंकृतयस्तेषामाङ्गिरसगौरिवीतिसांकृत्येतित्रयः शाक्त्यगौरिवीतिसांकृत्येतिवा अन्त्ययोर्व्यत्ययोवा एषांस्वगणस्थैःपूतिमाषादिभिःसर्ववसिष्ठगणैश्चाहर्वसिष्ठसंज्ञकवक्ष्यमाणलौगाक्षिभिश्चाविवाहः केवलाङ्गिरोगणैस्तुविवाहोभवत्येव आङ्गिरसत्वेपिसगोत्रत्वाभावात्द्वित्रिप्रवरसाम्याभावाच्च केचिद्भारद्वाजाङ्गिरसत्वमाश्रित्यभारद्वाजशौङ्गशैशिरैःसहाविवाहमाहुः तन्न भारद्वाजत्वेदृढप्रमाणाभावात् प्रयोगपारिजातेकाश्यपैःसहैषामविवाहइत्युक्तंतत्रहेतुश्चिन्त्यइतिकौस्तुभे २ लौगाक्षयः दार्भायणाः इत्यादयोष्टत्रिंशदधिकालौगाक्षयस्तेषांकाश्यपावत्सारवासिष्ठेतित्रयः काश्यपावत्सारासितेतिवा एते अहर्वसिष्ठाःनक्तंकश्यपाः दिनकर्मणिवासिष्ठत्वप्रयुक्तकार्यभाजः रात्रिकर्मणिकाश्यपत्वप्रयुक्तकार्यभाजइत्यर्थः एतेषांसर्वैःकाश्यपैःसर्वैश्चवसिष्ठैःसंकृतिभिश्चाविवाहः ३ अथस्मृत्यर्थसाराद्युक्ताद्विगोत्राः देवरातानांवैश्वामित्रदेवरातौदलेतित्रयः एतेषां सर्वैर्जामदग्न्यैर्विश्वामित्रैश्चाविवाहः १ धनञ्जयानांवैश्वामित्रमाधुच्छन्दसधानञ्जय्येतित्रयः एषांसर्वैर्विश्वामित्रैरत्रिभिश्चाविवाहः अयंविश्वामित्रगणेप्रागुक्तः २ जातूकर्ण्यानांवासिष्ठात्रेयजातूकर्ण्येति एषांवसिष्ठैरत्रिभिश्चाविवाहः अयंवसिष्ठगणेसन्धावुक्तः ३ पूर्वमत्रिगणेपूक्तानांवामरथ्यादीनामत्रिपुत्रिकापुत्राणांचवसिष्ठात्रिभ्यामविवाहः अत्रिविश्वामित्राभ्यामितिकेचित् ४ पूर्वभरद्वाजगणस्थऋक्षान्तर्गणत्वेनोक्तानांकपिलानामाङ्गिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजवान्दनमातवचसेतिपञ्चप्रवराणांविश्वामित्रभरद्वाजाभ्यामविवाहः ५ पूर्वंविश्वामित्रेपूक्तानांकतानांजैश्वामित्रकात्यात्कीलेतित्रिप्रवराणांविश्वामित्रभरद्वाजाभ्यामविवाहः ६ अनेनैवन्यायेनपरगोत्रोत्पन्नदत्तकादीनामिदानींतनानामपिद्विगोत्रत्वात्जनकप्रतिग्रहीतृपित्रोर्द्वयोरपिसगोत्रैःसहअविवाहोज्ञेयः नात्रपुरुषसंख्या तेनशतपुरुषोत्तरमपिद्विगोत्रत्वंनापैति क्षत्रियवैश्यौ

आचार्यगोत्रस्य विषयः.

तुपुरोहितगोत्रप्रवरावितिसर्वसिद्धान्तः अथस्वगोत्राज्ञानेउपनयने यआचार्यस्तद्गोत्रप्रवरैरेवकर्माणिविवाहाविवाहौचेति आचार्यगोत्राज्ञानेतु दत्त्वात्मानंतुकस्मैचित्तद्गोत्रप्रवरोभवेत् ॥

"५८ गोत्रप्रवरकोष्टकम्

सर्वेषांसुखबोधायास्मिन्नेवग्रन्थे प्रोक्तानांगोत्रसहितप्रवराणां कोष्टकंप्रदर्श्यते ॥ तत्र एककोष्टकस्थितानांपरस्परंविवाहोनिषिद्धः सगोत्रत्वसप्रवरत्वाभ्याम् क्वचिदेकैकस्मादपि ॥ भिन्नकोष्टकस्थितानांविवाहोभवति । क्वचिदन्यकोष्टकस्थितानामपि विवाहोनिषिद्धः तत्सूचनाटिप्पण्यांयथामत्युक्ता ॥ अत्रप्रदर्शितानांवत्सादीनामन्तर्गतागणाबहवः संति तेषांप्रदर्शितातिरिक्ताः प्रवरानभवंतीति बोध्यम् ॥

भृगुगणाः

गोत्राणि ।	प्रवराः ।
वत्साः....	एषां भार्गवच्यावनाप्नवानौर्वजामदग्न्येति । भार्गवौर्वजामदग्न्येतिवा । भार्गवच्यावनाप्नवानेतिवा
बिदाः....	एषां भार्गवच्यावनाप्नवानौर्वबैदेति । भार्गवौर्वजामदग्न्येतिवा
आर्ष्टिषेणाः........	एषां भार्गवच्यावनाप्नवानार्ष्टिषेणानूपेति । भार्गवार्ष्टिषेणानूपेतिवा
वात्स्याः[1]....	एषां भार्गवच्यावनाप्नवानेति त्रयः
वत्सपुरोधसौ*	अनयोः भार्गवच्यावनाप्नवानवात्स्यपौरोधसेति पंच
बैजमथितौ*....	अनयोः भार्गवच्यावनाप्नवानबैजमथितेति पंच
यस्काः	एषां भार्गववैतहव्यसावेतसेति त्रयः
मित्रयुवः[2]....	एषां भार्गववाध्र्यश्वदैवोदासेतित्रयः । भार्गवच्यावनदैवोदासेतिवा । वाध्र्यश्वेत्येकोवा
वैन्याः....	एषां भार्गववैन्यपार्थेतित्रयः
शुनकाः....	एषां शौनकेत्येकः । गार्त्समदेतिवा । भार्गवगार्त्समदेतिद्वौवा । भार्गवशौनहोत्रगार्त्समदेतित्रयोवा
वेदविश्वज्योतिषः*एषां	भार्गववेदवैश्वज्योतिषेतित्रयः
शाठरमाठराः*....एषां	भार्गवशाठरमाठरेतित्रयः

१ एतेजामदग्न्याः ॥ २ एतेषां पाक्षिकद्विप्रवरसाम्यात् त्रिप्रवरैर्वत्सादिभिःसहनविवाहइतिकेचित् तत्प्रवरपक्षग्राहिणामविवाहः पक्षांतरग्राहिणां मित्रयुवां विवाहएवेत्यन्ये ॥

अथ गौतमाङ्गिरसः ।

आयास्याः....	.... एषां आंगिरसायास्यगौतमेतित्रयः
शारद्वताः....	.... एषां आंगिरसगौतमशारद्वतेतित्रयः
कौमण्डाः....	.... एषां आंगिरसौतथ्यकाक्षीवतगौतमकौमण्डेति । आंगिरसौतथ्यगौतमौशिजकाक्षीवतेतिवा । आंगिरसायास्यौशिजगौतमकाक्षीवतेतिवा । आंगिरसौशिजकाक्षीवतेतिवा । आंगिरसौतथ्यकाक्षीवतेतिवा । औतथ्यगौतमकौमण्डेतिवा
दीर्घतमसः....	.... एषां आंगिरसौतथ्यकाक्षीवतगौतमदैर्घतमसेतिपंच । आंगिरसौतथ्यदैर्घतमसेतित्रयो वा
करेणुपालयः........	एषां आंगिरसगौतमकारेणुपालेतित्रयः
वामदेवाः....	.... एषां आंगिरसवामदेव्यगौतमेतित्रयः । आंगिरसवामदेव्यबार्हदुक्थेतिवा
औशनसाः....	.... एषां आंगिरसगौतमौशनसेतित्रयः
रहूगणाः....	.... एषां आंगिरसराहूगण्यगौतमेतित्रयः
सोमराजकाः....	एषां आंगिरससौमराज्यगौतमेतित्रयः
बृहदुक्थाः....	... एषां आंगिरसबार्हदुक्थगौतमेतित्रयः
उतथ्याः*....	.... एषां आंगिरसौतथ्यगौतमेति
राघुवाः*....	.... एषां आंगिरसराघुवगौतमेति

अथ भारद्वाजाङ्गिरसः

भरद्वाजाः....	.... एषां आंगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजेतित्रयः
गर्गाः[1]....	.... एषां आंगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजशैन्यगार्ग्येति । आंगिरसशैन्यगार्ग्येतिवा । अंत्ययोर्व्यत्ययोवा । भारद्वाजगार्ग्यशैन्येतिवा
ऋक्षाः[2]... ...	.... एषां आंगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजवांदनमातवचसेति । आंगिरसवांदनमातवचसेति वा
कपयः....	.... एषां आंगिरसामहय्यौरुक्षय्येति । आंगिरसामहीयवौरुक्षयसेत्याश्वलायनपाठः
आत्मभुवः*....	एषां आंगिरसभारद्वाजबार्हस्पत्यवरात्मभुवेतिपंच

* क्वचित्.

१ गर्गभेदानां आंगिरसतैत्तिरिकापिभुवेति ॥ २ ऋक्षांतर्गतानांकपिलानांविश्वामित्रैरप्यविवाहः ॥

अथ केवलाङ्गिरसः	
हरिताः[1]....	एषां आंगिरसांबरीषयौवनाश्वेति । आद्योमांधातावा
कुत्साः[1]....	एषां आंगिरसमांधात्रकौत्सेतित्रयः
कण्वाः....	एषां आंगिरसाजमीढकाण्वेति त्रयः । आंगिरसघौरकाण्वेतिवा
रथीतराः[2]....	एषां आंगिरसवैरूपरथीतरेति त्रयः । आंगिरसवैरूपपार्षदश्वेतिवा । अष्टादंष्ट्रवैरूपपार्षदश्वेतिवा । अंसयोर्व्यसयो वा
विष्णुवृद्धाः........	एषां आंगिरसपौरुकुत्स्यत्रासदस्यवेतित्रयः
मुद्गलाः....	एषां आंगिरसभार्म्याश्वमौद्गल्येतित्रयः । आद्यस्तार्क्ष्यो वा । आंगिरसतार्क्ष्यमौद्गल्येति वा

अथ अत्रयः	
अत्रयः....	एषां आत्रेयार्चनानसश्यावाश्वेतित्रयः
गविष्ठिराः........	एषां आत्रेयार्चनानसगाविष्ठिरेतित्रयः । आत्रेयगाविष्ठिरपौर्वातिथेति वा
वाद्भुतकाः........	एषां आत्रेयार्चनानसवाद्भुतकेतित्रयः
मुद्गलाः...........	एषां आत्रेयार्चनानसपौर्वातिथेतित्रयः
अतिथयः*	एषां आत्रेयार्चनानसातिथेतित्रयः । आत्रेयार्चनानसगाविष्ठिरेति वा
वामरथ्याः*....	एषां उपर्युक्ताः प्रवराः
सुमंगलाः*........	एषां उपर्युक्ताः । अत्रिसुमंगलश्यावाश्वेति वा
बीजवापाः*....	एषां आत्रेयार्चनानसातिथेतित्रयः । आत्रेयार्चनानसगाविष्ठिरेतिवा
धनंजयाः*........	एषां आत्रेयार्चनानसधानंजयेति
वालेयादीनां....	अत्रेःपुत्रिकापुत्राणां आत्रेयवामरथ्यपौत्रिकेति त्रयः

* क्वचित्.

१ हरितकुत्सयोस्तुनविवाहः पाक्षिकद्विप्रवरसाम्यात् आश्वलायनसूत्रे तु हरितगोत्रप्रवराएवकुत्सस्यापोत्युक्तम् ॥ २ एतदादीनां वसिष्ठविश्वामित्राभ्यामप्यविवाहः ॥

अथ विश्वामित्राः

कुशिका[1]:.... .... एषां वैश्वामित्रदेवरातौदलेतित्रयः

लोहिता[2]:.... .... एषां वैश्वामित्राष्टकलौहितेतित्रयः । अंत्ययोर्व्यत्ययोवा । वैश्वामित्रमाधुच्छंदसाष्टकेतिवा । विश्वामित्राष्टकेतिद्वौवा

रौक्षका[3]:.... .... एषां वैश्वामित्रगाथिनरैवणेतित्रयः । वैश्वामित्ररौक्षकरैवणेतिवा

कामकायना[4]:.... एषां वैश्वामित्रदेवश्रवसदैवतरसेतित्रयः

अजाः.... .... एषां वैश्वामित्रमाधुच्छंदसाजेतित्रयः

कता[5]:.... .... एषां वैश्वामित्रकात्यात्कीलेतित्रयः

धनंजया[6]:.... .... एषां वैश्वामित्रमाधुच्छंदसधानंजयेतित्रयः । वैश्वामित्रमाधुच्छंदसाघमर्षणेतिवा

अघमर्षणाः........ एषां वैश्वामित्राघमर्षणकौशिकेतित्रयः

पूरणाः.... .... एषां वैश्वामित्रपूरणेतिद्वौ । वैश्वामित्रदेवरातपौरणेतिवा

इंद्रकौशिकाः .... एषां वैश्वामित्रेंद्रकौशिकेतिद्वौ

आश्मरथ्याः*.... एषां वैश्वामित्राश्मरथ्यवाधुलेतित्रयः

साहुलाः*........ एषां वैश्वामित्रसाहुलमाहुलेतित्रयः

गाथिनाः*........ एषां वैश्वामित्रगाथिनरैणवेतित्रयः । वेणुवेतिक्वचित्पाठः एतएवरेणवइतिउदवेणवइति चोच्यंते

वैणवाः*.... .... एषां वैश्वामित्रगाथिनवैणवेति

हिरण्यरेतसः*.... एषां वैश्वामित्रहैरण्यरेतसेतिद्वौ

सुवर्णरेतसः* .... एषां वैश्वामित्रसौवर्णरेतसेतिद्वौ

कपोतरेतसः* .... एषां वैश्वामित्रकापोतरेतसेतिद्वौ

शालंकायनाः*.... एषां वैश्वामित्रशालंकायनकौशिकेतित्रयः । एतएवकौशिकाइतिजह्नुव इति चोच्यन्ते

घृतकौशिकाः*.... एषां वैश्वामित्रघृतकौशिकेतिद्वौ

कथकाः* .... एषां वैश्वामित्रकाथकेति

रौहिणाः*.... .... एषां वैश्वामित्रमाधुच्छंदसरौहिणेतित्रयः

---

* क्वचित्.

१ कुशिकानांदेवरातप्रवरसाम्येनदेवराताद्भेदानिर्णयाद्वक्ष्यमाणदेवरातवदेवजामदग्न्यैरप्यविवाह इतिभाति ॥ २ रोहिताइतिकेचित् ॥ ३ एते रेवणावा ॥ ४ श्रौमतावा ॥ ५ कतानांभरद्वाजैर्विश्वामित्रैश्चाविवाहः । द्विगोत्रत्वात् ॥ ६ धनंजयानांविश्वामित्रैरत्रिभिश्चाविवाहः । द्विगोत्रत्वात् ॥

अथ कश्यपाः

कश्यपाः………	काश्यपावत्सारासितेतित्रयः
निध्रुवाः………	एषां काश्यपावत्सारनैध्रुवेतित्रयः
रैभाः………	एषां काश्यपावत्साररैभ्येति
शांडिलाः………	एषां काश्यपावत्सारशांडिल्येतित्रयः अंत्यस्थानेदेवलोवा । असितोवा । काश्यपासितदेवलेतिवा । अंत्ययोर्व्यत्ययोवा । देवलासितेतिद्वौवा

अथ वसिष्ठाः

वसिष्ठाः………	एषां वासिष्ठेंद्रप्रमदाभरद्वस्विर्तातत्रयः । वासिष्ठेत्येकोवा
कुंडिनाः………	एषां वासिष्ठमैत्रावरुणकौण्डिन्येतित्रयः
उपमन्यवः…. ….	एषां वासिष्ठेंद्रप्रमदाभरद्वस्वितित्रयः। आभरद्वसव्येतिपाठान्तरम् वासिष्ठाभरद्वस्विन्द्रप्रमदेतिवा आद्ययोर्व्यत्ययोवा
पराशराः…. ….	एषां वासिष्ठशाक्त्यपाराशर्येतित्रयः

अथागस्त्याः

इध्मवाहाः…. ….	एषां आगस्त्यदार्ढ्यच्युतेध्मवाहेतित्रयः आगस्त्येत्येकोवा
सांभवाहाः………	एषां आगस्त्यदार्ढ्यच्युतसांभवाहेतित्रयः
सोमवाहाः…. ….	एषां सोमवाहोन्त्यः आद्यौपूर्वोक्तावेव
यज्ञवाहाः…. ….	एषां यज्ञवाहोन्त्यः
दर्भवाहाः…. ….	एषां दर्भवाहोन्त्यः
सारवाहाः…. …	एषां सारवाहोन्त्यः
अगस्तयः…. ….	एषां आगस्त्यमाहेन्द्रमायोभवेति
पूर्णमासाः…. ….	एषां आगस्त्यपौर्णमासपारणेतित्रयः
हिमोदकाः…. ….	एषां आगस्त्यहैमवर्चिहैमोदकेतित्रयः
पाणिकाः…. ….	एषां आगस्त्यपैनायकपाणिकेतित्रयः

१ कौस्तुभादौ कश्यपगणोनिध्रुवगणेएवपठितः आश्वलायनसूत्रेनिर्णयसिंधौच पृथगुक्तस्तदनुसारेणात्राप्युक्तः ।

अथ द्विगोत्राः

शौंगशैशिरयः.... एषां आंगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजशौंगशैशिरेतिपंच । आंगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजकात्यात्कीलेतिवा । आंगिरसकात्यात्कीलेतिवा । आद्योभारद्वाजोवा

संकृतयः. .... एषां आंगिरसगौरिवीतिसांकृत्येतित्रयः । शाक्त्यगौरिवीतिसांकृत्येतिवा अन्त्ययोर्व्यत्ययोवा

लौगाक्षयः.... .... एषां काश्यपावत्सारवासिष्ठेतित्रयः काश्यपावत्सारासितेतिवा

अथ स्मृत्यर्थसाराद्युक्ताद्विगोत्राः

देवराताः. एषां वैश्वामित्रदेवरातौदलेतित्रयः

धनंजयाः.... .... एषां विश्वामित्रमाधुच्छंदसधानंजयेतित्रयः

जातूकर्ण्याः.... एषां वासिष्ठात्रेयजातूकर्ण्येति

वामरथ्यादयः पूर्वमुक्ताः

कपिलाः.... .... पूर्वोक्तऋक्षांतर्गताः एषां आंगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजवांदनमातवचसेति

कताः.... .... विश्वामित्रान्तर्गताः एषां वैश्वामित्रकात्यात्कीलेतित्रयः

इति गोत्रप्रवरकाष्टकम्

१ एषांसर्वभरद्वाजैः सर्वैर्विश्वामित्रैश्चाविवाहः । आश्वलायनसूत्रेच तेषामुभयतःप्रवृणीतैकमितरतोद्वावितरतः । द्वौवेतरतस्त्रीनितरतः नहिचतुर्णां प्रवरोस्ति नपञ्चानामतिप्रवरणमित्युक्तम् तत्र शौंगोभारद्वाजः तस्यप्रवरत्रयं शैशिरिः कतांतर्गतः तस्यप्रवरद्वयं च मिलित्वापंचप्रवराभवति । तदनुरोधेनैव आंगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजकात्यात्कीलेतीत्युक्तं चतु प्रवरनिषेधात् उभयतो द्वयोर्द्वयोर्ग्रहणंनभवति एवमेवपंचाधिकप्रवरनिषेधात् उभयतस्त्रयाणांग्रहण न भवतीति उदाहरणमेतदितितद्वृत्तौ ॥

२ एषांस्वगणस्थैः पूतिमाषादिभिः सर्वैर्वसिष्ठगणैश्चाहर्वसिष्ठसंज्ञकलोगाक्षिगणै राविवाहः ॥ केवलांगिरोगणैस्तुविवाहोभवत्येव । भारद्वाजशौंगशैशिरे.सहनिषेधस्तत्प्रतिषेधश्च काश्यपैःसहनिषेधस्तद्धेतुचिन्तनंचास्मिन्नेव ग्रन्थेऽभिहितम् ।

३ एते अहर्वसिष्ठाः नक्तंकश्यपाः एतेषां सर्वैःकश्यपैः सर्वैश्चवसिष्ठैः संकृतिभिश्चाविवाहः ।

४ एतेषांसर्वैर्जामदग्न्यैर्विश्वामित्रैश्चाविवाहः ।

५ एषांसर्वैर्विश्वामित्रैरत्रिभिश्चाविवाहः अयंविश्वामित्रगणेप्रागुक्तः । क्वचिदत्रिगणेप्युक्तः ।

६ एषांवसिष्ठैरत्रिभिश्चाविवाहः । अयवसिष्ठगणेसिंधावुक्तः ।

७ वसिष्ठात्रिभ्यामविवाहः । अत्रिविश्वामित्राभ्यामितिकेचित् ।

८ विश्वामित्रभरद्वाजाभ्यामविवाहः । ९ विश्वामित्रभरद्वाजाभ्यामविवाहः ।

५९ अथमातृगोत्रवर्जननिर्णयः तत्रमातृगोत्रपदेनमातामहगोत्रमेववर्ज्यम् तच्चगान्धर्वादिविवाहोढापुत्राणांसर्वेषांवर्ज्यम् ब्राह्मविवाहोढापुत्राणांतुसर्वेषांमातामहगोत्रंनवर्ज्यम् किंतुमाध्यन्दिनानामेव मातृगोत्रंमाध्यन्दिनीयानामितिसत्याषाढवचनात् तथैवसर्वत्रशिष्टाचाराच्च ॥

६० अथसगोत्रादिविवाहादौप्रायश्चित्तम् तत्राज्ञानतःसगोत्रसप्रवरविवाहेकन्यां त्यक्त्वाचान्द्रायणंप्रायश्चित्तंकार्यम् ज्ञानतोद्विगुणम् एवंकन्यायाएतदर्धम् एवंसपिण्डायाविवाहेऽपि त्यागश्चब्राह्मण्याःसंभोगधर्मकार्ययोरेव मातृवत्परिपालयेदित्यत्रादिनापालनोक्तेः यस्तुसगोत्रादिकांविवाह्योपगच्छतितस्याज्ञानेविवाहप्रयुक्तचान्द्रायणं सगोत्रागमनप्रयुक्तंचान्द्रायणद्वयाधिकं ज्ञानतस्तुअधिकंकल्प्यमितिकेचित् अन्येतुगुरुतल्पव्रताच्छुद्ध्येदितिगुरुतल्पसाम्योक्तेःषडब्दंप्रायश्चित्तम् अज्ञानतस्त्र्यब्दंचान्द्रायणत्रयंवेत्याहुः अज्ञानतःसगोत्रादिषूत्पन्नानांजनकप्रायश्चित्तोत्तरंकाश्यपगोत्रेणव्यवहारःकार्योनतुत्यागः ज्ञानतस्तुसगोत्राद्युत्पन्नानांचाण्डालत्वमेव आरूढपतितापत्यं ब्राह्मण्यांयश्चशूद्रजः। सगोत्रोढासुतश्चैवचाण्डालास्त्रयईरिताः १ इतियमस्मृतेः ॥

६१ अथान्येऽपिविवाहेनिषेधाः प्रत्युद्वाहोनैवकार्योनैकस्मैदुहितृद्वयम्। नचैकजन्ययोःपुंसोरेकजन्येतुकन्यके १ अत्रापवादः सोदरयोः सोदरकन्यकेवत्सरादिकालव्यवधानेमहानद्यादिव्यवधानेवादेये पूर्वकन्यायादत्तायाःमृतौतस्यैववरस्याद्वितीयाकन्यादेया प्रत्युद्वाहोदारिद्र्यादिसंकटेकार्यः सोदराणांतुल्यसंस्कारोवर्षमध्येनिषिद्धः गृहनिर्माणविवाहौवर्षान्तर्नकार्यौ गृहप्रवेशस्यनिषेधाभावाद्गृहप्रवेशोत्तरंविवाहःकार्यः सोदरयोःपुत्रयोःकन्यापुत्रयोर्वाकन्ययोर्वाविवाहौषण्मासाभ्यन्तरेविशेषतोनिषिद्धौ पुरुषत्रयात्मककुलेविवाहान्मौञ्जीबन्धःषण्मासेनिषिद्धः षण्मासेशुभकार्यत्रयंनकार्यम् अत्रशुभकार्यपदेनमौञ्जीविवाहावेव तेनगर्भाधाननामकर्मादिसंस्काराणांनत्रित्वनिषेधः नवागर्भाधानादिनाचतुष्ट्वादिसंपादनम् नाग्निकार्यत्रयंभवेदित्यनेनैकवाक्यतालाघवादितिभाति भिन्नोदराणामग्निकार्यत्रयंनदोषायेतिकश्चित् केचित्तुर्नकुर्यान्मङ्गलत्रयमित्यस्यभिन्नार्थत्वंस्वीकृत्ययत्किंचिच्छुभकार्याणामपित्रित्वंन शुभमित्याहुः पुरुषोद्वाहात्प्रत्युद्वाहःषण्मासाभ्यन्तरेनिषिद्धः ज्येष्ठमङ्ग-

---

१ स्वगोत्राद्भ्रश्यतेनारीविवाहात्सप्तमेपदे ॥ एकत्व सागताभर्तुः पिण्डेगोत्रेचसूतके इति वचनात् विवाहात्पूर्वं पितृगोत्रस्यैवसत्वात्सगोत्रत्वादेवनिषेधेसिद्धे मातृगोत्रपदेनपितृगोत्रग्रहणमपार्थकंस्यादतआह मातृगोत्रपदेनेति ॥ २ स्वकन्यायस्यपुत्रायदत्तातत्कन्यकायाः स्वपुत्रेण परिणयन प्रत्युद्वाहः ॥ ३ अभ्युत्पादकं कार्यंशुभकार्यंमौञ्जीविवाहावेव तस्य त्रयं नभवेदित्यर्थः ॥ ४ प्रवेशान्निर्गमोनेष्टोनकुर्यान्मंगलत्रयमित्येतद्व्याख्यायमिदंप्रतिपादयता पुत्रोद्वाहःप्रवेशाख्यःकन्योद्वाहस्तुनिर्गमः ॥ मुंडनंचौलमित्युक्तंव्रतोद्वाहौतुमङ्गलमित्यनेन मंगलशब्दस्य मुख्यार्थौव्रतोद्वाहावितिव्याख्यातः केचिदेतन्नाद्रियंतेइत्यभिप्रेत्याह केचिदिति ॥

लाल्लघुमङ्गलंनकार्यम् बहिर्मण्डपेविहितं ज्येष्ठमङ्गलम् तद्भिन्नंलघु गर्भाधानादि-कस्यप्राप्तकालस्यननिषेधः एवंशान्त्यादेरपिनैमित्तिकस्यप्राप्तकालस्यननिषेधः अतिप्रसक्त्वयंनिषेधः एवंव्रतोद्यापनादीनांवास्तुप्रवेशादीनांचलघुत्वादेवविवाहादुत्तरं निषेधः इदंनिषेधचतुष्टयंत्रिपुरुषात्मककुलेषण्मासाभ्यन्तरएव एवंमुण्डनद्वयनिषेधंव्रतबन्धाच्चौलनिषेधंचकेचिदाहुः ॥

६२ अथैषामपवादाः सोदराणामपिसमानसंस्कारौविवाहौचसंकटेअब्दभेदात्कार्यौ चतुर्दिनव्यवधानादेकदिनव्यवधानाद्वाकार्यौ अतिसंकटेएकदिनेकर्तृभेदेनमण्डपभेदेनवाकार्यौ द्वाभ्यांकर्तृभ्यांएकस्मिन्नपिलग्नेएकस्मिन्नपिगृहेभिन्नोदरयोर्विवाहःकार्यः एवंपूर्वोक्तनिषेधचतुष्टयेपिवर्षभेदेदोषाभावः यमलयोरेककालेएकमण्डपेवासमानसंस्काराणांनदोषः एवंमातृभेदेपिषण्मासाभ्यन्तरेसमानसंस्कारेदोषोन भ्रातृभेदेएकजातकन्ययोरेकदिनेएकमण्डपेपिवेदीभेदेनविवाहोनदोषायेतिकेचित् पुरुषत्रयात्मककुलेमङ्गलकार्योत्तरंषण्मासाभ्यन्तरेमुण्डनयुक्तंकर्मनकार्यम् अत्रसर्वत्रपुरुषत्रयगणनाप्रकारःप्रतिकूलविचारेस्पष्टीकरिष्यते मुण्डनकर्मतुचौलंनागसंस्कारादिकमाधानादिकमभ्युदयार्थमैच्छिकसर्वप्रायश्चित्तादिकंक्षौरप्रापकतीर्थयात्रादिकंचोह्यम् व्रतबन्धस्तुकात्यायनमतेमङ्गलरूपत्वाद्विवाहादुत्तरंकार्यः अन्येषांमतेमुण्डनरूपत्वान्नकार्यः पित्रोरन्त्यक्रियादिप्राप्तमुण्डनमाकस्मिकप्राप्तप्रायश्चित्तमुण्डनमासन्नमरणेनसर्वप्रायश्चित्तीयमुण्डनंचकर्तव्यमेव नित्यत्वाद्दर्शपूर्णमासचातुर्मास्यादिमुण्डनेपिनदोषः नचमुण्डनंचौलमित्युक्तंव्रतोद्वाहौतुमङ्गलमिति वचसामण्डनमुण्डनयोःपरिगणनादाधानादीनांनदोषइतिवाच्यम् वाक्यस्योदाहरणार्थत्वात् अन्यथाव्रतोद्वाहान्नचौलकमित्येववक्तव्येमण्डनान्नतुमुण्डनमितिसामान्येन वचनरचनानर्थक्यापातात् तस्माद्गर्भाधानादिलघुमङ्गलादुद्वाहादिज्येष्ठमङ्गलाच्चाधानादिमुण्डनमपिवर्ज्यमितिभाति एवंसतिकुलेबहुकर्मोपरोधःस्यादितिचेत् विवाहव्रतचूडोत्तरमङ्गलेषुपिण्डदानादौमासाद्यल्पकालप्रतिबन्धवत्पित्राद्यन्यमरणेल्पकालप्रतिकूलनिर्णयवच्चलघुमङ्गलोत्तरंमासाद्यल्पकालमुण्डननिषेधकल्पनंयुक्तिबलादाश्रयणीयमितिभाति अत्रविषयेप्राचीननिबन्धेषुविशेषोनदृश्यतेतथापिधार्ष्ट्येनमयोक्तो विशेषोयुक्तश्चेद्ग्राह्यः इतिमण्डनमुण्डननिर्णयः ॥

मण्डनमुण्डन-निर्णयः.

६३ अथप्रतिकूलविचारः विवाहनिश्चयोत्तरंवरस्यकन्यायावासगोत्रत्रिपुरुषात्मककुलेकस्यचिन्मरणेप्रतिकूलदोषः विवाहनिश्चयश्चवैदिकोलौकिकोवाग्राह्यः तत्रवैदिकोवाग्दानाख्यविधिनाकृतोमुख्यः लौकिकोलग्नतिथिनिश्चयादिर्वरवध्वोःशुल्कभाषाबन्धपूगीफलदानादिश्च सगोत्रत्रिपुरुषेत्युक्त्यामातामहकुलादिव्यावृत्तिः तत्रापि वरस्तत्पूर्वपत्नीवरमातापितरौवरपितामहपितामह्यावनूढापितृष्वसाचेतिपूर्वत्रिपुरुषी वर-

स्वस्य भ्राता पत्नी पुत्रानूढकन्यासहितो वरस्यानूढा भगिनी वरस्य स्नुषा पुत्री अनूढा कन्या च पौत्रस्तद्भार्या चानूढा पौत्री चेति परा त्रिपुरुषी पितृव्यतत्पत्न्यौ पितृव्यपुत्रतत्पत्न्यावनूढा पितृव्यकन्या चेति संतानभेदे त्रिपुरुषी चेति सगोत्र त्रिपुरुषी पुरुषपरिगणना एतेषामन्यतममरणे प्रतिकूलमिति पर्यवसितोऽर्थः अत्र भ्राता पुत्र पौत्रादिश्चानुपनीतोऽपि त्रिवर्षाधिकवयाः ग्राह्यः एवमनूढभगिन्यादेरपि त्रिवर्षाधिकत्वं युक्तं भाति एवं वधूकुलेऽप्यूह्यम् एवमेव मण्डनमुण्डनादावपि त्रिपुरुषगणनोह्या अत्र विशेषः पिता माता पितामहः पितामही पितृव्यः पूर्वपत्नी पूर्वस्त्रियाः पुत्रो भ्रातानूढा भगिनी चैतेषां मरणे विशेषतः प्रतिकूलदोषान्नैव कर्तव्यो विवाहः एतदन्य त्रिपुरुषसपिण्डमरणे शान्त्यादिना दोषं परिहृत्य विवाहः कार्यः संकटे तु पित्रादिमरणेऽपि कालप्रतीक्षाशान्तिभ्यां दोषं निर्हृत्य विवाहः कार्यः तत्र व्यवस्था निश्चयोत्तरं मातापित्रोर्द्वयोरपि मरणे कालप्रतीक्षाशान्तिभ्याम पि दोषशान्त्यभावान्न कार्यो विवाहः मातापित्रोरेकैकमरणे तु शान्त्यादिना विवाहः तत्र पितुरब्दमिहाशौचं तदर्धं मातुरेव च । मासत्रयं तु भार्यायास्तदर्धं भ्रातृपुत्रयोः १ अन्येषां तु सपिण्डानामाशौचं माससंमितम् । तदन्ते शान्तिकं कृत्वा ततो लग्नं विधीयते २ प्रतिकूलेन कर्तव्यं लग्नं यावदृतुत्रयम् । प्रतिकूले सपिण्डस्य मासमेकं विवर्जयेत् ३ इत्यादिवाक्याश्रयेण व्यवस्थोच्यते अत्राशौचपदेन प्रतिकूलकृतं विवाहानधिकारमात्रं कालप्रतीक्षार्थमुच्यते अतः पितृमरणे वर्षोत्तरं विनायकशान्तिं कृत्वा संकटे विवाहः कार्यः अतिसंकटे षण्मासोत्तरं विनायकशान्तिश्रीपूजनादिशान्तिं च कृत्वा विवाहः ततोऽप्यतिसंकटे मासोत्तरं शान्तिद्वयान्ते विवाह इति संकटतारतम्येन पक्षत्रयम् मातुर्मरणे षण्मासान्ते विनायकशान्त्या विवाहः अतिसंकटे मासान्ते शान्तिद्वयं कृत्वोद्वाहः यत्तु प्रमीतौ पितरौ यस्य देहस्तस्याशुचिर्भवेत् । न दैवं नापि वा पित्र्यं यावत्पूर्णो न वत्सरः १ इति पित्रोर्मृतौ वर्षपर्यन्तं सर्वशुभकर्मनिषेधवचनं तत्प्राङ्निश्चयात्पित्रोर्मृतौ संकटाभावे वा ज्ञेयम् भार्यामरणे मासत्रयान्ते मासान्ते वा श्रीपूजनादिशान्तिः भ्रातृमरणे सार्धमासान्ते मासान्ते वा विनायकशान्तिः पुत्रमृतौ सार्धमासं मासं वा प्रतीक्ष्य श्रीपूजनादिशान्तिः पितृव्यमरणे मासान्ते विनायकशान्तिः पितामह्या अनूढभगिन्याश्च मरणे मासान्ते श्रीपूजनादिशान्तिः एतदन्य त्रिपुरुषसपिण्डमरणे मासान्ते श्रीपूजनादिशान्तिः ततो विवाहः गुणवत्तरमातुर्मृतौ षण्मासेन मनःखेदानपगमे वर्षप्रतीक्षा एवं गुणवत्तरभार्यायाः षण्मासपर्यन्तं प्रतीक्षा ज्योतिःप्रकाशे तु अतिसंकटवशेन मात्रादिमरणे मासाधिकप्रतीक्षाया असंभवे मासमध्येऽपि दशाहोत्तरं कंचित्कालं प्रतीक्ष्योक्तव्यवस्थया विनायकशान्तिश्रीपूजनादिशान्तिं च कृत्वा गां दत्त्वा पुनर्वाग्दानादि चरेदित्युक्तम्[१] सर्वोऽप्ययमपवादः संकटे तारतम्येनानुष्ठेयोऽयः अल्पसंकटविषये महासंकटविषयकाविधिकथने प्रत्यवायः कर्तुश्च दो-

१ नत्वकाचित्कापि प्रतिकूले पूर्वाशौचादिनिमित्तेन निवृत्ताशौचस्यापि सद्यो विवाहप्रवृत्तिरुचिता ॥

षएव दुर्भिक्षराष्ट्रभङ्गादिभयेपित्रोर्मरणाशङ्कायांचनप्रतिकूलम् दीर्घरोगिदूरदेशस्थ-विरक्तानांकन्यायाःप्रौढत्वेचप्रतिकूलदोषोनेत्यपवादः श्रीपूजनादिशान्तिश्चश्रियेजा-तइतिश्रियंइदंविष्णुरितिविष्णुंगौरीर्मिमायेतिगौरींत्र्यम्बकमितिरुद्रंपरंमृत्योरितियमं-चसंपूज्याष्टोत्तरशततिलाज्यंजुहुयात् भूःस्वाहामृत्युर्नश्यतांस्नुषायैसुखंवर्धतांस्वाहे-तिततोहोमंसमाप्याथगोद्वयंदक्षिणाभवेदितिकौस्तुभेद्रष्टव्या इतिप्रतिकूलविचारः ॥

६४ अथान्त्यकर्माभावप्रतिबन्धनिर्णयः प्रेतकर्माण्यनिर्वर्त्यचरेन्नाभ्युदयक्रि-याम् । आचतुर्थंततःपुंसिपञ्चमेशुभदंभवेत् १ अत्रप्रेतकर्मपदेनसपिण्डीकरणात्पूर्व-भाविकर्माणिसपिण्डीकरणंचसपिण्डीकरणोत्तरंपार्वणविधिनोक्तानिमासिकानिचो-च्यन्ते सपिण्डीकरणादर्वागपकृष्यकृतान्यपि । पुनरप्यपकृष्यन्तेवृद्ध्युत्तरनिषेधनात् १ इत्यनुमासिकानामप्यपकर्षोक्तेः अभ्युदयपदेननान्दीश्राद्धयुक्तंकर्ममात्रंग्राह्यम् कैश्चिद्विवाहाद्येवग्राह्यमित्युक्तम् आचतुर्थमितिनान्दीश्राद्धकर्तारंपुरुषमारभ्यजनक-चतुःपुरुषीजन्यचतुःपुरुषीसन्तानभेदेचचतुःपुरुषीसगोत्रागृह्यते तथाचनान्दीश्राद्ध-कर्तुःपितृपितामहप्रपितामहाःपत्नीसहिताः कर्तुर्भार्यापुत्रपौत्रप्रपौत्रास्तद्भार्याश्चभ्रा-तातत्पुत्रपौत्रास्तद्भार्याःपितृव्यतत्पुत्रपौत्रास्तद्भार्याश्चप्रपितामहस्यपुत्रपौत्रप्रपौत्रास्त-द्भार्याश्चैतेषांमृतानामनुमासिकान्तप्रेतकर्माकरणेमङ्गलंनकार्यमित्यर्थः नान्दीश्राद्धकर्ता ऽत्रमुख्यएवग्राह्योनतुमातुलादिर्गौणः मृतपितृकस्योपनयनादौसंस्कार्यमारभ्यैवचतुः-पुरुषीगणना मातामहादेर्भिन्नगोत्रत्वेपिनान्दीश्राद्धदेवतात्वात्प्रेतकर्माभावेमङ्गलंन भवति मातामह्यादेःस्वातन्त्र्येणदेवतात्वाभावात्दशाहान्त्यकर्माभावेपिमङ्गलप्रतिब-न्धोनास्ति इत्यन्त्यकर्माभावनिमित्तकमङ्गलप्रतिबन्धनिर्णयः ॥

६५ अथचतुर्थीकर्ममध्येदर्शादिनिर्णयः मौञ्जीविवाहयोर्नान्दीश्राद्धमारभ्यम-ण्डपोद्वासनपर्यन्तंमध्येदर्शादिनंयथानपतेत्तथाकार्यम् दर्शान्यत्पित्रोःक्षयाहादिश्राद्ध-दिनंयदिज्ञानादज्ञानाद्वापततितदात्रिपुरुषसपिण्डैर्विवाहादिमङ्गलसमाप्त्युत्तरंश्राद्धं कार्यम् एवंचदर्शान्यश्राद्धस्यैवस्वरूपतोविवाहमध्येनिषेधः नतुदर्शवच्छ्राद्धरहितस्या-पिश्राद्धतिथिमात्रस्य वृत्तेविवाहेपरतस्तुकुर्याच्छ्राद्धमित्याद्युक्तेः एतेनसंक्रान्तिमन्वा-द्यष्टकादिदिनानांश्राद्धदिनत्वाद्दर्शवन्मध्येपातोनिषिद्धइतिशङ्कानिरस्ता तेनषण्णव-तिश्राद्धकर्तृभिःसपिण्डैर्मध्यपतितमन्वादेःप्रायश्चित्तादिनासंपत्तिःसंपाद्या इतिचतु-र्थीकर्ममध्येदर्शादिनिर्णयः ॥

६६ अथविवाहादौरजोदोषसूतकनिर्णयः प्रारम्भात्प्रागारम्भोत्तरंवामातुःपि-तृव्यादेःकर्त्रन्तरस्यपत्न्यावारजोदोषेयद्वक्तव्यंतद्व्रतबन्धप्रकरणेविस्तरेणोक्तंततएव-रजोदोषजननाशौचादिसंभावनायांनान्दीश्रा

१ मातामहमातृपितामहप्रपितामहानामित्यर्थः ॥ २ सपत्नीकानामेवनान्दीश्र...

[illegible]विवाहेदशवासराः। त्रिषट्चौलोपनयनेनान्दीश्राद्धंविधीयते १ व्रता-
[illegible]तिक्रमेपुनर्नान्दीश्राद्धमित्यर्थात्सिद्धम् नान्दीश्राद्धोत्तरंसूतकमृतकयोःप्राप्तौन
विवाहादिप्रतिबन्धः विवाहव्रतयज्ञेषुश्राद्धेहोमेर्चनेजपे । आरब्धेसूतकंनस्यादनार-
ब्धेतुसूतकम् १आरम्भोवरणंयज्ञेसंकल्पोव्रतसत्रयोः। नान्दीमुखंविवाहादौश्राद्धेपाक-
परिक्रिया २ इत्युक्तेः इदंसन्निहितमुहूर्तान्तराभावादिसंकटेएवज्ञेयम् संकटाभावेतु ना-
न्दीश्राद्धेजातेपिसूतकान्तेमुहूर्तान्तरेएवमङ्गलम् सर्वोप्याशौचापवादोऽनन्यगतिकत्वे
आर्तौचज्ञेयइतिसिन्धूक्तेः तेनव्रतेसंकल्पोत्तरमाशौचेपिविप्रद्वारैवपूजादि यज्ञादौमधु-
पर्कविधिनावरणोत्तरमपिऋत्विगन्तरालाभादिकेऽनन्यगतौसंकटेएवचमधुपर्कविधि-
नाहृतस्याशौचाभावः एवंजपहोमादावप्यूह्यम् श्राद्धेपाकपरिक्रिया पाकप्रोक्षणम् एत-
दप्यार्तिसत्त्वे महासंकटेप्रारम्भात्प्रागपिसूतकप्राप्तौकूश्माण्डमन्त्रैर्घृतहोमंकृत्वापयस्वि-
नींगांदत्त्वापञ्चगव्यंप्राश्यशुद्धश्चूडोपनयनोद्वाहप्रतिष्ठादिकमाचरेत् उपकल्पितबहुसं-
भारस्यसन्निहितलग्नान्तराभावेननाशाद्यापत्तावप्येवंशुद्धिः इदंजननाशौचमात्रविष-
यमितिमार्तण्डादौ कूश्माण्डहोमादिनाशुद्धिपूर्वकंसूतकमृतकयोर्मध्येआरब्धेविवाहा-
दौविप्राणांपूर्वसंकल्पितान्नभोजनेदोषोन पाकपरिवेषणादिकमपिसूतकिभिःकार्यं
होमादिविधिनाशुद्धिसंपादनादितिकौस्तुभेस्थितम् नैतद्युक्तं लोकविद्विष्टत्वादतःपर-
गोत्रैरेवान्नदानंयुक्तंभाति नान्दीश्राद्धोत्तरंसूतकमृतकयोःप्राप्तौपूर्वमन्नसंकल्पाभावेपि
विवाहोत्तरकालसंकल्पितान्नभोजनंविप्रैःकार्यम् अत्रापि परैरन्नंप्रदातव्यंभोक्तव्यंच
द्विजोत्तमैरितिसर्वसंमतम् परैरसगोत्रैरितिसिन्धुमयूखादौव्याख्यानात् पूर्वसंकल्पि-
तान्नस्यापिभोजनसमयेसूतकप्राप्तौभोक्तृभिर्भुक्तशेषंत्यक्त्वापरगृहोदकैराचान्ततादि
विधेयम् पाकशेषःसूतकिभिर्भोक्तव्यः भुञ्जानेषुचविप्रेषुत्वन्तरामृतसूतके। अन्यगेहो-
दकाचान्ताइतिस्मृतेः नान्दीश्राद्धोत्तरंभोजनादन्यकालेसूतकप्राप्तौसूतकिगृहेभोक्त-
व्यम् भुञ्जानेषुसूतकप्राप्तौभोक्तृभिःपात्रस्थमप्यन्नंत्याज्यमितिवाचनिकएवविशेषः
नहिवचनस्यातिभारइतिन्यायात् ममतुभुञ्जानेष्वितिवाक्यमारब्धानारब्धसर्वकर्मसु
असंकल्पितान्नविषयमितिभाति इतिविवाहादौरजोदोषसूतकप्राप्तिनिर्णयः ॥

८७ अथकन्यारजोदोषनिर्णयः विवाहात्पूर्वंकन्यायारजोदर्शनेमातृपितृभ्रातृ-
णांनरकपातः कन्यायाःवृषलीत्वंतद्भर्तुर्वृषलीपतित्वम् अत्रशुद्धिप्रकारः कन्यादाता
[illegible]गोदानानिएकंवागोदानंयथाशक्तिब्राह्मणभोजनंवाकृत्वाकन्यादानेयो-
[illegible]कन्यातूपवासत्रयान्तेगव्यपयःपानंकृत्वाविप्रकुमार्यैसरत्नभूषणंदत्त्वोद्वाहयो-
[illegible]वरश्चकूश्माण्डहोमपूर्वकंतामुद्वहन्नदोषीस्यादिति विवाहहोमकालेरजोदोषे
[illegible]तैत्तिरीयमन्त्रेणप्रायश्चित्तंहुत्वाहोमतन्त्रंसमापयेत् यदातुदा-

त्रभावाद्रजोदर्शनं तदाकन्यावर्षत्रयंप्रतीक्ष्यस्वयंवरंवृणुयात् नात्रवरस्यापिदोषः इतिकन्यारजोदोषनिर्णयः ॥

६८ अथक्षयपक्षादिविचारः पक्षमध्येतिथिद्वयस्यक्षयेणयस्त्रयोदशदिनात्मकःप- क्षःसक्षयपक्षः तदाबहुप्रजासंहारोराजसंहारोवा क्षयपक्षेचौलोपनयनोद्वाहादिवास्तु- कर्मादिशुभंनकार्यम् क्षयमासाधिमासगुरुशुक्रास्तादौविवाहनिषेधःप्रथमपरिच्छेदे एवं सिंहस्थगुरुनिषेधनिर्णयोपिप्रथमपरिच्छेदेद्रष्टव्यः क्षयसंवत्सरोपिनिषिद्धः शीघ्रग- त्यापूर्वराशिशेषमतिक्रम्यराश्यन्तरसंचारोतिचारस्तंप्राप्तोगुरुःपुनःपूर्वराशिंवक्रगत्या यदिनायातितदासक्षयसंवत्सरःसर्वकर्मसुवर्ज्यः तत्रमेषवृषभवृश्चिककुम्भमीनराशिषु नदोषः केचिद्गोदादक्षिणदेशेकोप्यतिचारादिगुरुदोषोनेत्याहुः इतिक्षयपक्षादि- विचारः ॥

६९ अथवधूवरयोर्गुरुरविबलम् मुख्यंगुरुबलंवध्वावरस्येष्टंरवेर्बलम् । द्विपञ्चस- प्तनवैकादशस्थोगुरुःकन्यायाःशुभः जन्मतृतीयषष्ठदशमस्थानेषुपूजाहोमात्मकशांत्या शुभः चतुर्थाष्टमद्वादशस्थानेषुदुष्टफलः कर्कधनुर्मीनगश्चतुर्थादिस्थानेपिनदुष्टः संकटे चतुर्थद्वादशस्थोद्विवारमष्टमस्त्रिवारंहोमादिरूपपूजयार्चितःशुभः वरराशेस्त्रिषद्दशै- कादशस्थानेरविःशुभः अन्यत्रग्रहमखोक्तपूजयाशुभः गुरुपूजाप्रकारउपनयनप्रक- रणेउक्तः ॥

७० कन्याविवाहकालः जन्मतोगर्भतोवापञ्चमवर्षप्रभृतिअष्टमवर्षपर्यन्तंकन्या-

---

१ **मनुः**॥(अ. ९ श्लो. ९४)त्रिंशद्वर्षोवहेत्कन्यांहृद्यांद्वादशवार्षिकीम् । त्र्यष्टवर्षोऽष्टवर्षांवाधर्मेसीदतिसत्वरः॥ निर्णयसिंधौ भारते । अतोऽप्रवृत्तेरजसिकन्यांदद्यात्पितासकृत् ॥ निर्णयसिंधावेवयमः । तस्मादुद्वाहयेत्कन्यां यावन्नर्तुमतीभवेत् ॥ एवचयथा उपनयनमुपक्रम्य निर्णयसिंधौ गौणकालमाह । **मनुः** ॥ (अ. २ श्लो.३८) आ- षोडशाद्ब्राह्मणस्यसावित्रीनातिवर्तते । आद्वाविंशात्क्षत्रबंधोराचतुर्विंशतेर्विशः ॥ ज्योतिर्निबंधे । अग्रजा बाहुजा वैश्याः स्वावधेरूर्ध्वमब्दतः । अकृतोपनयाः सर्वेवृषलाएवते स्मृताः ॥ इत्यादिवचनैर्ब्राह्मणादीनां स्वस्वोपनयना- वधिभूतषोडशवर्षादिकालातिक्रमणंवृषलत्वप्रयोजकमितिबोधितं तथैव सर्वसंमतेउपनयनस्थानीयेकन्योद्वाहेपि तद- वधिभूतस्यपूर्वोक्तवचनैर्बोधितस्य रज.प्रवृत्तिकालस्यातिक्रमणमपितस्यावृषलीत्वप्रयोजकमितिप्रतीयते तस्मादुप- नयनं यथाअष्टमवर्षमारभ्यषोडशवर्षपर्यंतं करणेविशेषतःप्रायश्चित्ताद्यभावस्तथैवकन्यायाअपि अष्टमवर्षमारभ्य आर्तवप्रवृत्तिमनतिक्रम्य विवाहकरणे विशेषतोदोषोनास्तीतिप्रतिभाति विवाहात्पूर्वमार्तवप्रवृत्तौ तु भवेदेवदो षः । तथाच निर्णयसिंधावपरार्के **संवर्तः** ॥ माताचैवपिताचैवज्येष्ठभ्रातातथैवच । त्रयस्तेनरकंयांतिदृष्ट्वाकन्यां रजस्वलाम् ॥ **हारीतः** ॥ पितुर्गेहेतुयाकन्यारजःपश्यत्यसंस्कृता । साकन्यावृषलीज्ञेयातत्पतिर्वृषलीपतिः ॥ १ ॥ **देवलात्रिकश्यपाः** ॥ पूर्वार्धंतदेव । भ्रूणहत्यापितुस्तस्याःसाकन्यावृषलीस्मृता ॥ १ ॥ यस्तामुद्वाहयेत्कन्यां ब्राह्मणोज्ञानदुर्बलः ॥ अश्राद्धेयमपांक्तेयंतंविद्याद्वृषलीपतिम् ॥ **माधवीयेबौधायनः** ॥ त्रीणिवर्षाण्यृतुमती कांक्षेतपितृशासनम् ॥ **विष्णुः** ॥ ऋतुत्रयमुपास्यैवकन्याकुर्यात्स्वयंवरम् ॥ अत्रवरस्यदोषाभावमाह **यमः** ॥ कन्याद्वादशवर्षाणियाप्रदत्तावसेद्गृहे । भ्रूणहत्यापितुस्तस्याःसाकन्यावरयेत्स्वयम् ॥ एवंचोप न्येत्कवाचन । नतुतांबंधकींविद्यान्मनुःस्वायंभुवोब्रवीत् ॥ **मनुः** ॥ (अ. ९ । श्लो. ९२) आदद्तांस्वयंवरे । पितृदत्तंमातृदत्तंस्तेयीस्याद्यदितंहरेत् ॥ वरंप्रत्याह । पित्रेनदद्याच्छुल्कंतुकन्यामृतुमतींहरन् ।

विवाहेउचितःकालः षड्वर्षोत्तरंवर्षद्वयंप्रशस्ततरः षडब्दमध्येनोद्वाह्याकन्यावर्षद्वयंयतः। सोमोभुङ्क्तेततस्तद्वद्गन्धर्वश्चततोनलः १ इत्युक्तेः नवमदशमयोर्मध्यमः एकादशवर्षेऽधमः द्वादशादौप्रायश्चित्तावहः ॥

७१ अथविवाहभेदाः ब्राह्मोदैवआर्षःप्राजापत्यआसुरोगान्धर्वोराक्षसःपैशाचइत्यष्टौविवाहाः योग्यवरमाहूयालंकृत्यकन्यादानविधिनातस्मैदानंब्राह्मोविवाहः१ यज्ञेऋत्विक्कर्मकुर्वतेऽलंकृत्यकन्यार्पणंदैवः २ वरादेकंगोमिथुनंद्वेवागृहीत्वातस्मैकन्यार्पणमार्षः इदंगोमिथुनग्रहणंननिन्दितम् तस्यकुमारीपूजनार्थत्वेनकन्याविक्रयाभावात् ३ त्वयैतयैवसहगृहधर्मआचरणीयएतस्याजीवनपर्यन्तंविवाहान्तरंचतुर्थाश्रमोग्वानकार्यइत्याभाष्यकन्यादानंप्राजापत्यः ४ ज्ञातिभ्योयथेच्छंधनंदत्त्वाविवाहआसुरः ५ वरवध्वोरिच्छयान्योन्यसंयोगोगान्धर्वः ६ युद्धादिनाबलाद्धरणंराक्षसः ७ चौर्येणकन्याहरणंपैशाचः ८ पूर्वचतुर्षुपूर्वःपूर्वःश्रेष्ठः उत्तरेषूत्तरउत्तरोनिन्द्यः तत्रविप्रस्यब्राह्मदैवौप्रशस्तौ क्षत्रियस्यगान्धर्वराक्षसौ आसुरोवैश्यस्य आर्षप्राजापत्यपैशाचाःसर्वेषाम् संकटेराक्षसभिन्नाःसप्तविप्रस्य ब्राह्मदैवेतरेषट्क्षत्रियस्य वैश्यशूद्रयोर्ब्राह्मदैवराक्षसभिन्नाःपञ्च सर्वेष्वपिविवाहेषुतत्तत्प्रकारैःकन्यापरिग्रहोत्तरंस्वस्वगृह्यरीत्याविवाहहोमादिर्विधिरावश्यकः दानविधिनादानंसर्वत्रनभवति पैशाचादौसप्तपदीविधेःपूर्वमन्यस्मैकन्यादेया ब्राह्मादिष्वपिकन्यादानोत्तरमपिसप्तपदीविधेःपूर्ववरस्यषण्ढत्वादिदोषज्ञानेवरमृतौवाकन्याऽन्यस्मैदेया ब्राह्मविवाहोढायांजातःपुत्रोदशपूर्वान्दशपरान्पितॄंस्तारयते दैवोढापुत्रःसप्तसप्त प्राजापत्योढापुत्रःषट्षट् आर्षोढापुत्रस्त्रींस्त्रीन् आश्वलायनसूत्रेतुब्राह्मादिषुद्वादशदशाष्टौसप्तचपूर्वान्परांश्चपुत्रस्तारयतइत्युक्तम् अन्येषुदुर्विवाहेषुब्रह्मधर्मद्विषःसुताः। वाग्दानोत्तरंवरस्यदेशान्तरगमनेषण्मासंप्रतीक्ष्यान्यस्मैदेया कन्यायाःशुल्कंप्रदायगमनेवर्षप्रतीक्षा यत्तुबलाद्वि-

---

सद्भिस्वाम्यादतिक्रामेदृतूनांप्रतिरोधनात् ॥ अत्रप्रायश्चित्तमुक्तमाश्वलायनेन ॥ कन्यामृतुमतींशुद्धांकृत्वानिष्कृतिमात्मनः । शुद्धिंचकारयित्वातामुद्वहेदनृशस्यधीः ॥ पिताऋतून्स्वपुत्र्यास्तुगणयेदादितःसुधीः । दानावधि गृहेयत्नात्पालयेच्चरजोवतीम् ॥ दद्यात्तदृतुसंख्यागाःशक्तःकन्यापितायदि । दातव्यैकापिनिःस्वेनदानेतस्याययथाविधि ॥ दद्याद्वाब्राह्मणेष्वन्नमतिनिःस्वःसदक्षिणम् । तस्यातीतर्तुसंख्येषुवरायप्रतिपादयेत् ॥ उपोष्यत्रिदिनंकन्याराज्ञौपीत्वागवांपयः ॥ अदृष्टरजसेदद्यात्कन्यायैरत्नभूषणम् ॥ तामुद्वहन्वरश्चापिकूष्माण्डैर्जुहुयाद्द्विज इति ॥ दात्रभावेतु । त्रीणिवर्षाण्यृतुमतीकांक्षेतपितृशासनमित्यादिनाऋतुप्राप्त्यनतरमपिवर्षत्रयप्रतीक्षेत्यादितुतदन्यत् ॥ एवंच आर्तवप्रवृत्तिकालात्पूर्वंयथाविवाहःस्यात्तथापित्रादिभिर्यतितव्यम् । ऋतुप्राप्त्यनंतरं प्रायश्चित्तादिनाशुद्धिसंपादनस्योक्तत्वादितिप्रतिभाति । ऋतुदर्शनकालश्च **यमः** ॥ अष्टवर्षाभवेद्गौरीनववर्षातुरोहिणी । दशवर्षाभवेत्कन्याअतऊर्ध्वंरजस्वलाइति । **मनुः** ॥ (अ. ९ श्लो. ९१) अदीयमानाभर्तारमधिगच्छेद्यदिस्वयम् । नैनःकिंचिदवाप्नोतिनचयंसाधिगच्छतीतिश्लोके मेधातिथिना ऋतुदर्शनंचद्वादशवर्षाणामितिस्मर्यतेइत्युक्तं ॥ आयुर्वेदग्रन्थेऽष्टांगहृदये **वाग्भटः** ॥ मासि मासिरजःस्त्रीणांरसजंस्रवतित्र्यहम् ॥ वत्सराद्द्वादशादूर्ध्वंयातिपंचाशतःक्षयमित्यादिवचनैर्बोधितः एकादशवर्षादिद्वादशवर्षादिर्वाक्षेय इति ॥

वाहेसगोत्रत्वक्लीबत्वादिवरदोषेवाकन्यासप्तपदीविध्युत्तरमप्यन्यस्मैदेयेतितत्कलियुगे निषिद्धम् वाग्दानोत्तरंपातित्यादिदोषाभावेपिकन्यामदातुर्दण्डउक्तः एवंकन्याया अपस्मारदोषमनुक्त्वादातापिदण्ड्यः अधर्म्योद्वाहेषुद्विजैर्भोजनादौकृतेआसुरेएकरात्रं उपवासोगान्धर्वेत्रिरात्रंराक्षसपैशाचयोश्चान्द्रायणंप्रायश्चित्तम् इतिविवाहभेदाः ॥

७२ अथपरिवेत्रादिविचारः दाराग्निहोत्रसंयोगंकुरुतेयोऽग्रजेस्थिते। सकनिष्ठः परिवेत्ताज्येष्ठःपरिवित्तिः एवंज्येष्ठायामनूढायांकनिष्ठकन्योद्वाहेज्येष्ठाकन्यादिधिषुः कनिष्ठाग्रेदिधिषुः अत्रप्रायश्चित्तम् अज्ञानतःपित्रादिदत्तोद्वाहेभ्रात्रोःपरिवेत्तृपरिवित्तिसंज्ञयोःकृच्छ्रद्वयंकन्यायाःकृच्छ्रंदातुरतिकृच्छ्रंयाजकस्यचांद्रायणम् ज्ञानतःपित्राद्यदत्तोद्वाहेसर्वेषांवत्सरंकृच्छ्राचरणम् कामतःपित्रादिदत्तोद्वाहेत्रैमासिकम् अज्ञानेनादत्तोद्वाहेचान्द्रायणादि दिधिष्वादिपतेरतिकृच्छ्रकृच्छ्रौ अत्रापवादः सापत्नेदत्तकेवाज्येष्ठे कनिष्ठस्यदाराग्निहोत्रग्रहणेदोषोन सोदरेपिक्लीबेमूकबधिरवामनभग्नपादत्वादिदोषयुतेदेशान्तरस्थेवेश्यासक्तेपतितेमहारोगिण्यतिवृद्धेकृषिसक्तेधनवृद्धिराजसेवादिव्यापारासक्तेचौर्यासक्तेउन्मत्तेविवाहाग्निहोत्रेच्छानिवृत्तेचज्येष्ठेकनिष्ठस्यदाराग्निहोत्रग्रहणे दोषोन देशान्तरगतंज्येष्ठमष्टौद्वादशवावर्षाणिकनिष्ठःप्रतीक्षेत् एवंकन्यायाअपिज्येष्ठायाभिन्नमातृजत्वेकनिष्ठायाविवाहेदोषोन एवंमूकत्वादिदोषयुतायांज्येष्ठायामूह्यम् इतिपरिवेत्रादिनिर्णयः ॥

७३ अथकन्यादातृक्रमः पितापितामहोभ्रातापितृकुलस्थःपितृव्यादिर्मातृकुलस्थो मातामहमातुलादिःसर्वाभावेजननीत्येवंपूर्वाभावेपरःपरः भ्रातॄणामुपनीतानामेवाधिकारःअनुपनीतभ्रातुर्मात्रादेश्चसत्त्वेमात्रादेरेवाधिकारोनत्वनुपनीतभ्रातुः सर्वाभावे कन्यास्वयंवरंवृणुयात् कन्यास्वयंवरेमातुर्दातृत्वेचताभ्यामेवनान्दीश्राद्धंकार्यम् तत्रमाताकन्यावास्वयंप्रधानसंकल्पमात्रंकृत्वान्यद्ब्राह्मणद्वाराकारयेत् वरस्तुसंस्कर्तृभ्रात्राद्यभावेस्वयमेवनान्दीश्राद्धंकुर्यान्नमाता उपनयनेनकर्माधिकारस्यजातत्वात् द्वितीयादिविवाहेवरःस्वयमेवनान्दीश्राद्धंकुर्यात् परकीयकन्यादानेविशेषः आत्मीकृत्यसुवर्णेनपरकीयांतुकन्यकाम्। धर्मेणविधिनादानमसगोत्रेपियुज्यते १ इतिदातृनिर्णयेवरवध्वोरपिनान्दीकर्तृत्वनिर्णयः ॥

७४ अथवधूवरयोर्मूलजत्वादिगुणदोषाः मूलनक्षत्राद्यपादत्रयजातौवधूवरौ स्वस्वश्वशुरंनाशयतः आश्लेषान्त्यपादत्रयजातौश्वश्रूम् ज्येष्ठान्त्यपादजातावन्योन्यज्येष्ठभ्रातरम् विशाखान्त्यपादजातावन्योन्यकनिष्ठभ्रातरम् मघाप्रथमपादेमूलवत्फलंकेचिदाहुः केचिदुपनयनस्यद्वितीयजन्मरूपत्वात्तेनचद्वितीयजन्मनापूर्वजन्मसंभवमूलादिदोषस्यनिरस्तत्वाद्वरस्यश्वशुरघातित्वादिदोषोनेत्यपवादंसंकोचवदन्ति श्वशुराद्यभावेवध्वाअपिनदोषः नर्क्षवृक्षनदीनाम्नींनान्त्यपर्वतनामिकाम्। नपक्ष्यहि-

प्रेष्यनाम्नीनबिभीषणनामिकामुद्वहेदिति वरायपुंस्त्वंपरीक्ष्यकन्यादेया यस्याप्सुप्लु-
ष्टेतेषीर्जंम्हादिमूत्रंचफेनिलमित्यादिपुंस्त्वपरीक्षा कुलंचशीलंचवपुर्वयश्चविद्यांचवित्तं
चसनाथतांच । एतान्गुणान्सप्तपरीक्ष्यदेयाकन्याबुधैःशेषमचिन्तनीयम् १ इतिव-
धूवरयोर्मूलजातत्वादिगुणदोषनिर्णयः ॥

७८ अथविवाहेमासादिनिर्णयः माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठमासाःशुभप्रदाः मार्ग-
शीर्षोमध्यमःस्यात्क्वचिदाषाढकार्तिकौ अत्रमिथुनेऽर्केआषाढोवृश्चिकेकार्तिकश्चदेशा-
चारानुरोधेनग्राह्यौनसर्वदेशे एवंमकरस्थपौषोमेषस्थचैत्रोपि ज्येष्ठयोर्वधूवरयो-
र्ज्येष्ठेमासिविवाहोनशुभः मासान्तरेमध्यमः नज्येष्ठयोर्विवाहःस्याज्ज्येष्ठेमासि
विशेषतः । द्वौज्येष्ठौमध्यमौप्रोक्तावेकज्येष्ठंसुखावहम् १ ज्येष्ठत्रयंनकुर्वी-
तविवाहेसर्वसंमतम् । इत्युक्तेः तथाचज्येष्ठमासोज्येष्ठगर्भस्यमङ्गलेमध्यमः ज-
न्ममासजन्मनक्षत्रादिकंज्येष्ठापत्यस्यनिषिद्धम् सार्वकालमेकेविवाहमितित्वासुरा-
द्यधर्मविवाहविषयम् मयूखेआर्द्रादिदशनक्षत्रेषुसूर्याधिष्ठितेषुविवाहमौञ्ज्यादिकं
वसिष्ठादिभिर्निषिद्धमित्युक्तम् नैतत्कौस्तुभसिन्ध्वादिग्रन्थेमार्तण्डादिज्योतिर्ग्रन्थे
ऽपीतिबहवःशिष्टाःआर्द्रादिप्रवेशदोषंनमन्यन्ते अमावास्यानिषिद्धा रिक्ताष्टमी-
षष्ठ्योल्पफलाः अन्यास्तिथयोबहुफलाः शुक्लपक्षःश्रेष्ठः कृष्णस्त्रयोदशीपर्यन्तो
मध्यमः सोमबुधगुरुशुक्रवाराःशुभाः अन्येमध्यमाः रोहिणीमृगमघास्तिस्रउत्त-
राहस्तस्वातीमूलानुराधारेवत्यःसर्वसंमतनक्षत्राणि हरदत्तमतेचित्राश्रवणधनिष्ठाश्वि-
न्यइत्यधिकानिचत्वारि तत्रापिखलग्रहयुतंनक्षत्रंवर्ज्यम् चन्द्रताराबलंकन्यावरयोरु-
भयोरपि । अन्यतरस्यचन्द्रबलाभावेरजतादिदानंकार्यम् मेषःकन्याघटःसिंहोनक्रंयु-
ग्मंधनुर्वृषः । मीनःसिंहोधनुःकुम्भोऽजादीनांघातचन्द्रमाः १ यात्रायांयुद्धकार्येषुघा-
तचन्द्रंविवर्जयेत् । विवाहेसर्वमाङ्गल्येचौलादौव्रतबन्धने २ घातचन्द्रोनैवचिन्त्योय-
ज्ञेसीमन्तजातयोः । मृत्युयोगेपारिघार्धेभद्रायांपातवैधृतौ ३ विष्कम्भादेर्दुष्टभागेति-
थिवृद्धिक्षयेपिच । यामार्धकुलिकादौचगण्डान्तेरविसंक्रमे ४ केतूद्गमेभूमिकम्पेविवा-
हादिविवर्जयेत् । ग्रहणेपादादिग्रासेत्रिचतुःषडष्टदिवसाःप्रागर्धितावर्ज्याः भूकम्पेउ-
ल्कापातेचत्रिदिनंवज्रपातेचैकंदिनंवर्ज्यम् यावत्केतूद्गमस्तावदशुभःसमयोभवेत् । अ-
त्रापवादः भूकम्पादेर्नदोषोस्तितुष्टिश्राद्धेकृतेसति । दिवाविवाहःप्रशस्तः रात्राव-
पिकन्यादानंहेमाद्र्यादिमतेप्रशस्तंभवति ॥

---

१ पादग्रासे त्रीन्दिवसान् अर्धग्रहणे चतुरोदिवसान् त्रिपादग्रहणे षटदिवसान् सर्वग्रहणे अष्टदिवसान् ग्रहणादनन्तरं त्यजेदित्यर्थः । ग्रहणात्प्रथमतः अर्धिताः पूर्वोक्तदिवसा वर्ज्याः तद्यथा एकपादग्रहणे नवतिघटिकाः ९० त्याज्याः । अर्धग्रहणे द्वौदिवसौ । त्रिपादग्रहणे त्रयोदिवसाः । सर्वग्रहणे चत्वारोदिवसाः ग्रहणात्पूर्ववर्ज्या इतिभावः ।

७६ अथमुहूर्तविचारः तत्रलग्नेग्रहबलम् त्रि ३ षष्ठा ६ ऽष्ट ८ स्वर्कास्त्रि ३ जल ४ धन २ गोऽब्जः क्षितिसुतस्त्रि ३ षष्ठ ६ स्थो ज्ञेज्यौव्ययनिधन १२ । ८ वर्ज्यौभृगुसुतः ॥ द्वितीयाब्धीष्वङ्काभ्रतनुषु २ । ४ । ५ । ९ । १० । १ रिपु ६ त्र्य ३ ष्ट ८ सुशनिस्तमःकेतुश्चाये ११ भवतिसुखहेतुश्चसकलः ॥ १ ॥ अथलग्नेवर्ज्यग्रहाः रविर्लग्ने १ चन्द्रस्तनुरिपुमृति १ । ६ । ८ स्थःक्षितिसुतोऽष्टलग्नाभ्रे ८ । १ । १० ज्ञेज्यौ निधन ८ उशनास्त्र्य ३ ष्ट ८ रिपु ६ षु ॥ शनिःशेषौलग्ने १ तनुपतिरथार्य ६ ष्टम ८ गृहेविवाहेस्युःसर्वेमदनसदने ७ नैवशुभदाः ॥ १ ॥ शेषौ राहुकेतू ॥ अन्येद्वादशगं १२ चन्द्रंदृक्केशनवमांशपौ ॥ षष्ठाष्ट ६ । ८ गौबुधंचाभ्रे १० वर्ज्यानाहुर्मनीषिणः ॥ २ ॥ मेषान्नक्रात्तुलात्कर्कात्त्रिर्गण्यानवमांशकाः[2] ॥ शस्ता वृषनृयुक्कर्ककन्यातुलधनुर्झषाः ॥१॥ अथैकविंशतिमहादोषाः[3] दुःपञ्चाङ्ग्यष्टमोर्ऽकस- विधुखलतनुःषण्मृतीन्दुःसितोरौसंक्रान्तिर्गण्डदोषःसखलभदिनजौचक्रचक्रार्धपातौ ॥

लग्नेवर्ज्यग्रहाः.

एकविंशति-महादोषाः.

रन्ध्रंलग्नंकुवर्गोस्तगखलउदयास्ताशुचिःक्रूरवेधःकर्त्तर्येकार्गलांघ्रिग्रंहणभकुलवांदुःक्षणोत्पातभेच ॥ १ ॥ अथसंकटेगोधूलम् गोधूलंपदर्जातकेशुभकरंपञ्चाङ्गशुद्धौरवेरर्धास्तात्परपूर्वतोऽर्धघटिकंतत्रेन्दुमष्टारिगम् ॥ सोग्राङ्गं[5] कुजमष्टमंगुरुर्यमाहःपातमर्कक्रमंजह्याद्विप्रमुखेतिसंकटइदंसद्यौवनाद्येकचित् ॥ १ ॥ यथोक्तचन्द्रताराद्यभावेदानानि चन्द्रेचशंखं लवणंचतारेतिथौविरुद्धेलथतण्डुलांश्च ॥ धान्यंचदद्यात्करणेचवारेयोगेविरुद्धेकनकं चदेयम् ॥ १ ॥ षड्वर्गशुद्ध्यादिविचारः कालसाधनादिप्रकारःकुलिकादिस्वरूपाणिचज्योतिर्ग्रन्थेभ्योज्ञातव्यानि विस्तरभयान्नेहोच्यन्ते इतिमुहूर्तविचारसंक्षेपः ॥

संकटेगोधूलादि.

७७ अथविवाहाङ्गमण्डपादिविचारः मण्डपनिर्माणाद्यङ्गजातमङ्गिनोविवाहादे-

---

१ दृक्केशःद्रेष्काणेशः । नवमांशपःनवमांशस्वामी । २ मेषलग्नेआद्योनवमांशोमेषस्य द्वितीयोवृषभस्य तृतीयोमिथुनस्येत्येवं मेषेनवमोनवमांशःधनुष. । एवंमेषेनवनवमांशाः । तत.वृषभलग्ने आद्योमकरस्य द्वितीयः कुंभस्येत्येवंकन्यापर्यंत ततः मिथुनलग्ने प्रथमतुलानवमांशमारभ्यपूर्वोक्तप्रकारेणमिथुनपर्यंतनवमांशाः एवंकर्कलग्नेआद्यंकर्कांशमारभ्य मीनपर्यंतंभवति एवमेवसिंहादिलग्नचतुष्टयगणना धनुरादिलग्नचतुष्टयगणनाचेत्येवंप्रकारेण त्रिवारंगणनीयानवमांशा भवंतीत्यर्थः । ३ तिथिवारनक्षत्रयोगकरणानिदुष्टानि तत्रतिथेरल्पोदोषः । अष्टमो भौमः । चंद्रखलग्रहयुतलग्न । षष्ठाष्टमेचंद्रः । षष्ठेशुक्रः । सक्रांतित्याज्यघट्यः । गंडदोषः आश्लेषाज्येष्ठारेवतीनामंत्यघटीद्वयंतदुत्तरनक्षत्राद्यघटीद्वयमेवंसंधिभूतघटीचतुष्कं । तथा पंचमीदशमीपूर्णिमातिथ्यंतेसंधिभूतघटीद्वयं । तथा कर्कवृश्चिकमीनलग्नांत्यसंधिभूत घटिकात्मकच । पापग्रहयुतं नक्षत्र । दिनजः कुलिकार्धयामादिः । चक्रचक्रार्धपातौ चंद्रार्कयोःक्रांतिसाम्यलक्षणौ । रंध्रअष्टमलग्नं । कुवर्गः षड्वर्गमध्येपापवर्गाधिक्यं । अस्तगखलः सप्तमस्थानेपापग्रहः । उदयास्ताशुचिः लग्नसप्तमशुद्ध्यभावः । क्रूरवेधः नक्षत्रेपापग्रहवेधः । कर्तरी लग्नचंद्रयोद्वितीयद्वादशस्थानस्थितपापग्रहाभ्यांभवति । एकार्गलांघ्रिः एकार्गलविद्धोनक्षत्रचरणः । ग्रहणभं । कुलवो [illegible]नवांशः । दुःक्षणःदुर्मुहूर्तः । उत्पातभंभूकंपाद्युत्पातदिनेयच्चंद्रनक्षत्रंतत् । एतेमहादोषाः । [illegible] इत्यपिपाठः शूद्रादावित्यर्थः ॥ ५ सोग्रांगं क्रूरग्रहलग्नं । ६ गुरुशनिवारौ पातंव्यतीपातं । [illegible] त्यजेदित्यर्थः ॥

रुकनक्षत्रादौकार्यम् कण्डनदलनयवारकमण्डपमृद्वेदिवर्णकाद्यखिलम् । तत्संबन्धिगतागतमृक्षेवैवाहिकेकुर्यात् १इत्युक्तेः यवारकंचिकसाइतिभाषायाम् एवंहरिद्रादिषुअन्नेषुचन्द्रबलंनापेक्ष्यम् विवाहाङ्गंविवाहात्प्राक्तृतीयषष्ठनवमदिनेषुनकार्यम् तत्रमण्डपः षोडशद्वादशदशाष्टान्यतमसंख्यहस्तश्चतुर्द्वारःकार्यः मण्डपेचतुर्वरकरांपञ्चवधूकरांवावेदींचतुरस्रांसोपानयुतांप्राक्प्रवणांरम्भास्तंभादिभिःसर्वतःसुशोभितांगृहनिर्गमाद्वामभागेकुर्यात् ॥

७८ अथकन्यायाजन्मकालीनग्रहादियोगसूचितवैधव्यपरिहारोपायः तत्रमूर्तिदानम् कन्यादेशकालौसंकीर्त्यवैधव्यहरंश्रीविष्णुप्रतिमादानंकरिष्यइतिसंकल्प्यपलतदर्धतदर्धान्यतमप्रमाणहेमनिर्मितांविष्णुप्रतिमांचतुर्भुजांसायुधांवृतेनाचार्येणाग्न्युत्तारणादिपूर्वकंषोडशोपचारैःपूजयेत् वस्त्रार्पणकालेपीतवस्त्रेपुष्पार्पणकालेकुमुदोत्पलमालांचदद्यात् पूजान्तेकन्यादेवंप्रणम्यमन्त्रेणदद्यात् । यन्मयाप्राश्चिजनुषिघ्नन्त्यापतिसमागमम् । विषोपविषशस्त्राद्यैर्हतोवापिविरक्तया १ प्राप्यमाणंमहाघोरंयशःसौख्यधनापहम् । वैधव्याद्यतिदुःखौघंतन्नाशयसुखाप्तये २ बहुसौभाग्यवृद्ध्यैचमहाविष्णोरिमांतनुम् । सौवर्णींनिर्मितांशक्त्यातुभ्यंसंप्रददेद्विज ३ इति ततोयथाशक्तिहेमदक्षिणांदत्त्वा अनघाद्याहमस्मीतित्रिर्वदेत् एवमस्त्वितिविप्रोपित्रिः ततोविप्रभोजनम् ॥

मूर्तिदानं.

७९ अथवैधव्यहरःकुम्भविवाहः विवाहकर्तापित्रादिःकन्यावैधव्यहरंकुम्भविवाहंकरिष्यइतिसंकल्प्यनान्दीश्राद्धान्तंकृत्वामहीद्यौरित्यादिनाकुम्भस्थापनान्तेतत्रवरुणप्रतिमायांवरुणंसंपूज्यतत्रकलशमध्येविष्णुप्रतिमायांविष्णुंषोडशोपचारैःसंपूज्यप्रार्थयेत् वरुणाङ्गस्वरूपायजीवनानांसमाश्रय । पतिंजीवयकन्यायाश्चिरंपुत्रसुखंकुरु १ देहिविष्णोवरंदेवकन्यांपालयदुःखतः । इति ततोविष्णुरूपिणेकुम्भायेमांकन्यांश्रीरूपिणींसमर्पयामीतिसमर्प्यपरित्वेत्यादिमन्त्रैरधस्तादुपरिचकुम्भंकन्यांचमन्त्रावृत्त्यापरिवेष्ट्यततःकुम्भंनिःसार्यजलाशयेप्रभज्यशुद्धजलेनसमुद्रज्येष्ठेत्यादिमन्त्रैःपञ्चपल्लवैःकन्यामभिषिच्यविप्रान्भोजयेदिति इतिकुम्भविवाहः ॥

८० अथवरस्यमृतभार्यात्वपरिहारोपायः तत्रपरिवेत्तृत्वपापान्मृतभार्यात्वंतत्पापपरिहारायप्राजापत्यत्रयंचान्द्रायणत्रयंकृत्वाअसकृन्मृतभार्यात्वयोगेतदुभयत्रयमावृत्त्याकृत्वामृतभार्यात्वनिरासद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंअयुतसंख्यचर्वाज्यहोमंकरिष्यइतिसंकल्प्याग्निस्थापनान्तेऽन्वाधानम् दुर्गाग्निविष्णून्अष्टाधिकायुतसंख्याभिश्चर्वाज्याहुतिभिःशेषेणस्विष्टकृतमित्यादि प्रतिदैवतंतूष्णींनिरूप्यप्रोक्ष्यचत्यागकालेअष्टोत्तरायुतसंख्याहुतिपर्याप्तंचर्वाज्यद्रव्यंयथामन्त्रलिङ्गंदुर्गायैअग्नयेविष्णवेचनममेतित्यजेत् जातवेदसइत्यनुवाकस्यउपनिषद्ऋषयः दुर्गाग्निविष्णवोदेवताः त्रिष्टुप्छन्दः चर्वाज्यहोमे

अनुवाकानुवृत्त्यामत्यृचंहोमः तत्रप्रथमंचतुरधिकपञ्चसहस्रसंख्यश्चरुहोमस्ततश्चतुरधिकपञ्चसहस्राज्यहोमइत्येवमयुतहोमः होमशेषंसमाप्यदशविप्रान्भोजयेदिति अथवाकस्यचिद्ब्राह्मणस्यविवाहंकुर्यात् ॥

८१ अथमृतपुत्रत्वदोषे ब्राह्मणोद्वाहनंहरिवंशश्रवणंमहारुद्रजपश्चेतित्रीणिव्यस्तानिसमस्तानिवाशक्त्यपेक्षयाकुर्यात् रुद्रजपेदशांशेनाज्याक्तदूर्वाहोमः हरिवंशश्रवणविधिरन्येपिविधयोविस्तरेणप्रागुक्ताः ॥

८२ अथकन्यादानप्रशंसातद्गृहेभोजननिषेधादिच यथाशक्तिभूषणालंकृतकन्याप्रदाताऽश्वमेधयाजीभयेषुप्राणदाताचेतित्रयःसमपुण्याः श्रुत्वाकन्याप्रदातारंपितरःसपितामहाः । विमुक्ताःसर्वपापेभ्योब्रह्मलोकंव्रजन्तिते १ इतिकन्यादानप्रशंसा विष्णुंजामातरंमत्वातस्यकोपंनकारयेत् । अप्रजायांतुकन्यायांनाश्नीयात्तस्यवैगृहे १ इतिकन्यागृहेपित्रोर्भोजननिषेधः विवाहमध्येस्त्रियासहभोजनेपिनदोषः अन्यदापत्न्यासहभोजनेचान्द्रायणंप्रायश्चित्तम् ॥

८३ अथवाग्दानादिविचारः विवाहनक्षत्रादियुतेसुदिनेवरस्यपित्रादिःकन्यागृहंगत्वाकन्यापूजनंकरिष्ये तदङ्गत्वेनगणपतिपूजनंवरुणपूजनंचकरिष्यइतिसंकल्पयेत् कन्यापितातुकरिष्यमाणकन्यादानाङ्गभूतंवाग्दानंकरिष्येतदङ्गगणपतिपूजनंवरुणपूजनंचकरिष्येइतिसंकल्पयेत् अवशिष्टप्रयोगोन्यत्रज्ञेयः अथविवाहदिनेतत्पूर्वदिनेवावध्वाहरिद्रातैलादिनामङ्गलस्नानंकारयित्वातच्छेषहरिद्रादिनावरस्यमङ्गलस्नानंकारणीयमित्याचारः एवंवरस्यपित्रादिःपत्न्यासंस्कार्येणचसहकृताभ्यङ्गस्नानोऽहतवासाःप्राङ्मुख-

विवाहसंकल्पादि.

उपविश्यस्वदक्षिणेपत्नींतद्दक्षिणेसंस्कार्यमुपवेश्यदेशकालौसंकीर्त्यमास्यपुत्रस्यदैवपित्र्यऋणापाकरणहेतुधर्मप्रजोत्पादनसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंविवाहाख्यंसंस्कारकर्मकरिष्ये तदङ्गत्वेनस्वस्तिवाचनंमातृकापूजनंनान्दीश्राद्धंनन्दिन्यादिमण्डपदेवतास्थापनंचकरिष्ये तदादौनिर्विघ्नतासिद्ध्यर्थंगणपतिपूजांकरिष्येइतिपुत्रविवाहेसंकल्पः कन्याविवाहेतुजातकर्मादिलोपे ममास्याःकन्यायाःजातकर्मनामकर्मसूर्यावलोकननिष्क्रमणोपवेशनान्नप्राशनचौलसंस्काराणांबुद्धिपूर्वकलोपजन्यप्रत्यवायपरिहारार्थंप्रतिसंस्कारमर्धकृच्छ्रंचूडायाःकृच्छ्रंतत्प्रत्याम्नायगोनिष्क्रयीभूतयथाशक्तिरजतदानेनाहमाचरिष्ये गर्भाधानसीमन्तयोर्लोपेतयोरप्यूहः ततो ममास्याःकन्यायाःभर्त्रासहधर्मप्रजोत्पादनद्रव्यपरिग्रहधर्माचरणेष्वधिकारसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंविवाहाख्यंसंस्कारंकरिष्यइतिविशेषः शेषंपूर्ववत् भ्राताममभ्रातुरितिभगिन्याइतिवापितृव्यादिःकर्ताममभ्रातृसुतस्यभ्रातृकन्यायाइतिवासंकल्पोहंकुर्यात् वरवध्वोःस्वयंकर्तृत्वेममदैवपित्र्यऋणेत्यादिममभर्त्रासहेत्यादिचसंकल्पः केचित्तुस्वस्तिवाचनकालेकन्यादानादिकालेवाप्रधानविवाहसंस्कारसंकल्पंनकुर्वन्तितत्प्रमादएव-

इवः अन्येतुकन्यादानविवाहहोमादिसंकल्पएवप्रधानसंकल्पस्तदतिरिक्तविवाहपदार्थाभावादित्याहुः मातृकापूजान्तेमृतपितृमातृमातामहोवरवध्वोःपितास्वपित्राद्युद्देश्यकपार्वणत्रययुतंनान्दीश्राद्धंकुर्यादित्यसंदिग्धम् मातर्येवजीवन्त्यांतत्पार्वणलोपः मातामहमात्रजीवनेतत्पार्वणमात्रलोपः तथाचोभयत्र पार्वणद्वयेनैवनान्दीश्राद्धसिद्धिः मातृमातामहयोर्जीवनेपितृपार्वणेनैवतत्सिद्धिः पितृप्रपितामहमृतौपितामहजीवनेचपितृप्रपितामहतत्पितॄनुद्दिश्यपितृपार्वणम् तथाचपितृप्रपितामहतत्पितरोनांदीमुखाइदंवःपाद्यमित्यादिप्रयोगः प्रपितामहमात्रजीवनेपितृपितामहतत्पितामहाइत्युद्देशः पितृमृतौपितामहप्रपितामहजीवने पितःपितामहस्यपितामहप्रपितामहौचनान्दीमुखाइत्युच्चारः एवंमातृमरणेपितामहीमात्रजीवनेमातःपितुःपितामहीप्रपितामह्यौचनान्दीमुखाइत्युच्चारः प्रपितामहीमात्रजीवनेमातृपितामह्यौ पितुःप्रपितामहीचनान्दीमुखाइत्युच्चारः पितामहीप्रपितामह्योर्जीवनेमातःपितामहस्यपितामहीप्रपितामह्यौचेत्युच्चारः मुख्यमातृजीवनेसपत्नमातृमरणेपिनमातृपार्वणम् एवंमुख्यपितामहीजीवनेपितामह्याःसपत्नीमृतावपितयासहनमातृपार्वणंकिंतुपूर्वोक्तएवोच्चारः एवंप्रपितामहीसपत्नीविषयेपि एवंमुख्यमातामहीजीवनेतत्सपत्न्यादिमरणे पिनमातामहादीनांसपत्नीकत्वेनोच्चारःकिंतुकेवलानामेव दर्शादौमातृजीवनेसपत्नमातुर्मृतौकेवलानामेवपित्रादीनामुद्देशइतिसिद्धान्तात् अथमातामहमृतौमातुःपितामहजीवनेमातामहतत्पितामहप्रपितामहाइत्युच्चारः मातुःप्रपितामहमात्रजीवनेमातामहमातृपितामहौमातामहस्यप्रपितामहश्चनान्दीमुखाइत्युच्चारः द्वयोर्जीवनेमातामह मातुः पितामहस्यपितामहप्रपितामहौचनान्दीमुखाइत्युच्चारः अथजीवत्पितृकोमृतमातृमातामहश्चविवाहोपनयनजातकर्मादिषुपुत्रसंस्कारेषुमातृमातामहपार्वणद्वयमेवकुर्यात् मातर्यपिजीवन्त्यांमातामहपार्वणमेव मातामहजीवनेमातृमरणेजीवत्पितृकःसुतसंस्कारेमातृपार्वणमेवदेवरहितंकुर्यात् त्रिष्वपिजीवत्सु सुतसंस्कारेपितुःपित्रादीनुद्दिश्यपार्वणत्रयंकुर्यात् त्रिष्वपिजीवत्सुसुतसंस्कारेनान्दीश्राद्धलोपएवेतिपक्षान्तरंग्रन्थारम्भेउक्तम् द्वितीयविवाहसमावर्तनाधानादिषुस्वसंस्कारेषुनान्दीश्राद्धंकुर्वन्जीवत्पितृकःपितुःपित्रादीनुद्दिश्यपार्वणत्रयंकुर्यात् पितुर्मातृपितामहीप्रपितामह्यः पितुःपितृपितामहप्रपितामहाःपितुर्मातामहमातुःपितामहमातुःप्रपितामहानान्दीमुखाइतितत्रोच्चारः अत्रपितुर्मात्रादिजीवनेतत्पार्वणलोपः मृतपितृकस्तुस्वपित्रादीनुद्दिश्येतिस्पष्टमसंदिग्धम् पितृपितामहयोर्जीवनेपितामहस्यमात्रादिपार्वणत्रयोद्देशः त्रयाणांजीवनेपितृपार्वणलोपः तत्रसुतसंस्कारेइवस्वसंस्कारेमातृमातामहयोःपार्वणाभ्यामेवनान्दीश्राद्धसिद्धिः पित्रादित्रयजीवनेमातृमातामहयोश्चजीवनेप्रपितामहस्य [illegible] पार्वणत्रयोद्देशेननान्दीश्राद्धम् एवंप्रथमविवाहेपिकर्मान्तरा-

नान्दीश्राद्ध-देवताविचारः

जीवत्पितृकादि देवताविचारः

भावात्वरएवनान्दीश्राद्धंकुर्वन्मृतपितृकःस्वपित्रादीनुद्दिश्यजीवत्पितृकस्तुपितुःपि-
त्रादीनुद्दिश्यकुर्यात् जीवत्पितृपितामहस्तुपितामहस्यपित्रादिपार्वणत्रयोद्देशेन प्रपिता-
महस्यापिजीवनेप्रपितामहस्यपित्रादिपार्वणत्रयोद्देशेनवापितृपार्वणलोपेनवानान्दीश्रा
द्धम् अत्रसर्वत्रपितुःपितामहादेर्वापित्रादिपार्वणोद्देशपक्षेस्वमातृमातामहयोर्मरणेपिन
स्वमातृमातामहयोःपार्वणंकिंतुपित्रादेर्मातृमातामहयोरेवेतिज्ञेयम् इतिजीवत्पितृकना-
न्दीश्राद्धप्रयोगः यदातुकन्याविवाहंपुत्रस्योपनयनंप्रथमविवाहंचपितृव्यमातुलादिः

पित्रन्यकर्तृकनांदी-श्राद्ध.

करोतितदासंस्कार्यस्यमृतपितृकत्वेअस्यसंस्कार्यस्यपितृपितामहप्र-
पितामहाइत्यादिप्रयोगंकुर्यात् सोदरभ्रातुर्नोच्चारेविशेषः भ्रातुःपित्रादीनां
संस्कार्यपित्रादीनांचैक्यात् सापत्नभ्रातातुसंस्कार्यस्यमातृपितामहीप्रपितामह्यइत्याद्यु-
च्चारयेत् संस्कार्यमातृजीवनेतत्पार्वणलोपः संस्कार्यस्यजीवत्पितृकत्वेमातुलादिःकर्ता
संस्कार्यपितुःमातृपितामहीप्रपितामह्यः संस्कार्यपितुःपितृपितामहप्रपितामहा इत्या-
द्युच्चार्यतत्पितुःपित्रादिपार्वणत्रयंकुर्यात् संस्कार्यस्यापितृपितामहयोर्जीवनेमातुलादिः
संस्कार्यस्यपितुर्मात्रादीन्मातामहादींश्चोद्दिश्यपार्वणद्वयंकुर्यात् पितुर्वर्गद्वयाद्यजीवनेए-
कैकवर्गपार्वणम् पितुर्वर्गत्रयाद्यजीवनेमातुलादिःपितामहस्यमात्रादिपार्वणत्रयोद्देशं
कुर्यात् पितामहस्यमात्रादिजीवनेतत्पार्वणलोपःपूर्ववत् पितृव्येजीवत्पितृकसंस्कारक-
र्तरिनोच्चारेविशेषः संस्कार्यपितुःपित्रादीनांपितृव्यस्यपित्रादीनांचैक्यात् पितामह-
स्यसंस्कर्तृत्वेसंस्कार्यपितृमरणे संस्कार्यस्यपितःममपितृपितामहौचनान्दीमुखाःसंस्का-
र्यस्यमात्रादयोमातामहादयश्चेत्याद्युच्चारः संस्कार्यपितृजीवनेपितामहःकर्तास्वमातृपि-
तृमातामहपार्वणानिममेतिपदरहितानितत्सहितानिवोच्चारयेत् एवंप्रपितामहेकर्तर्यपि
योज्यम् दातुमशक्नुवताकन्यादानाधिकारिणालंकन्यादानंकुर्वितिप्रार्थितोयःपरकी-
यकन्यांदातुमिच्छति यश्चसुवर्णेनात्मीयांकृत्वा अनाथांज्ञात्वावाऽन्यकन्यांदातुमिच्छ-
तिसोपिसंस्कार्यायाःकन्यायाःपित्रादीनुच्चारयेत् तस्याःपितृजीवनेतदीयमात्रादीन्
तस्यावर्गत्रयाद्यजीवनेपितुःपित्रादीनितियथासंभवमूह्यम् इतिपित्रन्यकर्तृकनान्दीश्रा-
द्धप्रयोगः दत्तकन्यायाविवाहंकुर्वन्प्रतिग्रहीतापितास्वपित्रादीनुद्दिश्यैवकुर्यात् दत्त-
कस्तुपुत्रोयदिअधिकार्यन्तराभावाल्लब्धजनकपितृधनस्तदाजनकपित्रादीन्प्रतिग्रही-
तृपित्रादींश्चपितरौपितामहौप्रपितामहौचनान्दीमुखाइत्येवमुच्चार्यश्राद्धंकुर्यात् एवंमा-
तृपार्वणेमातामहपार्वणेचद्विवचनप्रयोगऊह्यः यदितुजनकधनग्रहणेधिकार्यन्तरसत्त्वा-
दलब्धजनकधनस्तदाप्रतिग्रहीतृपित्रादीनेवोद्दिश्यकुर्यात्नपितृद्वयोद्देशेन अत्रसर्वत्र
संभ्रमेणक्वचित्क्वचिन्मातृपार्वणपितृपार्वणयोः क्रमवैपरीत्यपातेऽपिसक्रमोनविवक्षितः

पार्वणक्रमादिक.

सर्वत्रनान्दीश्राद्धेषुपूर्वंमातृपार्वणंततःपितुःपार्वणंततोमातामहस्येति

---

१ मातृमातामहपार्वणद्वयमेवेत्यर्थः

क्रमस्यनिश्चितत्वात् बह्वृचकात्यायनैर्मातृपितामहीप्रपितामह्यइत्यादिनानुलोम्येन पार्वणत्रयेप्युच्चारः तैत्तिरीयादिभिस्तुप्रपितामहपितामहपितरइत्येवमादिनाव्युत्क्रमेणोच्चारःकार्यः एकसंस्कार्यस्यानेकसंस्काराणांसहानुष्ठानेनान्दीश्राद्धंसकृदेव एवं यमलयोर्द्वयोःपुत्रयोःकन्ययोर्वाविवाहोपनयनादिसंस्काराणांसहैवानुष्ठानेपिनान्दीश्राद्धंसकृदेव यमलयोःसंस्काराणामेकमण्डपेएककालेएकेनकर्त्रासहकरणेदोषोनेत्युक्तम् नान्दीश्राद्धेअन्नाभावेआममामाभावेहिरण्यंदद्यात् हिरण्याभावेयुग्मब्राह्मणभोजनपर्याप्तान्ननिष्क्रयीभूतंयथाशक्तिकिंचिद्द्रव्यंस्वाहानममेतिवदेत् अन्यःसर्वोपिविशेषोगर्भाधानप्रकरणेविस्तरेणोक्तस्ततएवानुसंधेयः इतिनान्दीश्राद्धम् ततोमण्डपदेवतास्थापनंग्रहयज्ञश्चस्वस्तिवाचनात्पूर्वंनान्दीश्राद्धोत्तरंवाकार्यः अथकन्यादातावरगृहंगतः करिष्यमाणकन्याविवाहाङ्गत्वेनवरस्यसीमान्तपूजांकरिष्यइतिसंकल्प्यगणेशवरुणौसंपूज्यवरंपादप्रक्षालनवस्त्रगन्धपुष्पनीराजनैःसंपूज्ययथाचारंदुग्धादिप्राशयेत् ततोवरोमङ्गलघोषैर्वाहनारूढोवधूगृहंगच्छेत् वरपितावधूंवस्त्रादिनापूजयेदितियथाचारम् लग्नदिनेकन्यापिताकन्यावाअन्योन्यालिङ्गितगौरीहरयोःप्रतिमांसुवर्णरौप्यादिनिर्मितांकात्यायनीमहालक्ष्मीशचीभिःसह पूजयेत् तत्रकोणचतुष्टयस्थापितकलशश्रेणीनांमध्येउपलयुतदृषदिवस्त्रेवातण्डुलपूर्णे गौरीहरौमन्त्रेणपूजयेत् तत्र सिंहासनस्थांदेवेशींसर्वालंकारसंयुताम् । पीतांबरधरंदेवंचन्द्रार्धकृतशेखरम् १ करेणाधःसुधापूर्णकलशंदक्षिणेनतु । वरदंचाभयंवामेनाश्लिष्यचतनुंप्रियाम् २ इतिध्यानमन्त्रः गौरीहरमहेशानसर्वमङ्गलदायक । पूजांगृहाणदेवेशसर्वदामङ्गलंकुरु १ इतिपूजामन्त्रः कन्यादेहप्रमाणेनसप्तविंशतितन्तुभिः कृतयावर्तिकयादीपंप्रज्वाल्यसुवासिनीब्राह्मणान्भोजयेत् इतिगौरीहरपूजा पञ्चविंशतिदर्भाणांवेण्यग्रग्रन्थिसंयुतोलम्बाग्रोविष्टरःसंपाद्यः वरस्ययाभवेच्छाखातच्छाखागृह्यचोदितः । मधुपर्कःप्रदातव्योह्यन्यशाखेपिदातरि १ दधिमधुमिश्रं मधुपर्कः तत्रदध्यलाभेपयोजलंवा मध्वलाभेसर्पिर्गुडोवाप्रतिनिधिः गृहागतंस्नातकंवरंमधुपर्केणार्हयिष्यइतिसंकल्पः वरस्यद्वितीयोद्वाहेतुस्नातकमितिपदलोपः ततोयथागृह्यंमधुपर्कप्रयोगोज्ञातव्यः एवंगुरुःश्रेष्ठविप्राःराजाचेतिगृहागतायज्ञेवृताऋत्विजश्च मधुपर्केणपूजनीयाः ऋत्विगादीनामपिअर्च्यशाखयैवमधुपर्कोनतुदातृशाखया जयन्तस्तु सर्वत्रयजमानशाखयैवमधुपर्कइत्याह अत्रगन्धपुष्पधूपदीपपूजान्तेउपहारोमापविकारसहितोभोजनार्थंदेयः एवंमधुपर्केतत्पूर्ववाकृतभोजनायैववरायोपोषितोदाता कन्यांदद्यात् अथलग्नघटीस्थापनम् दशपलमितताम्रघटितंषडङ्गुलोन्नतंद्वादशाङ्गुलविस्तृतंघटीयन्त्रंकुर्यादितिसिन्धुः द्वादशार्धपलोन्मानंचतुर्भिश्चतुरङ्गुलैः । स्वर्णमाषैःकृतच्छिद्रंयावत्प्रस्थजलप्लुतम् १इतितुश्रीभागवतेतृतीयस्कन्धेउक्तम् अस्यार्थः अ-

सीमान्तपूजनं गौरीहरपूजा च.

मधुपर्कविचारः.

घटीस्थापनम्.

शीतिगुञ्जात्मकःकर्षः अस्यैवसुवर्णसंज्ञा कर्षचतुष्टयंपलम् तथाचषट्पलताम्रविरचितंपात्रंविंशतिगुञ्जोन्मितसुवर्णनिर्मितचतुरङ्गुलदीर्घशलाकयामूलेकृतच्छिद्रंकुर्यात् तेनछिद्रेणयावत्प्रस्थपरिमितंजलंप्रविशतितेनचप्रस्थजलपूरणेनतत्पात्रंजलेमग्नंभवतितत्पात्रं घटीकालप्रमाणम् तत्रप्रस्थमानंतुषोडशपलात्मकम् पलंसुवर्णाश्चत्वारःकुडवःप्रस्थमाढकम् । द्रोणंचखारिकाचेतिपूर्वपूर्वेचतुर्गुणमित्युक्तेः ग्रन्थान्तरेचतुर्मुष्टिःकुडवश्चत्वारः कुडवाःप्रस्थइति केचित्षष्टिसंख्याकगुरुवर्णोच्चारेपलसंज्ञःकालःषष्टिपलकालानाडिकेत्याहुः एवंप्रमाणीकृतंघटीयन्त्रंसूर्यमण्डलस्यार्धोदयेधास्तेवाजलपूर्णेताम्रपात्रेमृत्पात्रेवा क्षिपेत् तत्रमन्त्रः मुख्यंत्वमसियन्त्राणांब्रह्मणानिर्मितंपुरा । भवभावायदम्पत्योःकालसाधनकारणम् १ अनेनमन्त्रेणगणेशवरुणपूजनपूर्वकंघटीयन्त्रंस्थापयेत् एवंस्थापिताघटी आग्नेययाम्यनैर्ऋतवायव्यदिग्गतानशुभा मध्यस्थितान्यदिग्गताचशुभा एवमाग्नेयादिपञ्चदिक्षुपूर्णानशुभा इतिघटीविचारः अथज्योतिर्विदादिष्टशुभकालेहस्तान्तरालेतन्दुलराशीपूर्वापरौकृत्वापूर्वराशौप्रत्यङ्मुखंवरमपरस्मिन्प्राङ्मुखींकन्यामवस्थाप्य तयोर्मध्येकुङ्कुमादिकृतस्वस्तिकाङ्कितमन्तःपटमुदग्दशंधारयेयुः कन्यावरयोःपित्रादि-

अन्तःपटादिकम्. ज्योतिर्विदंसंपूज्यतद्दत्ताक्षताःफलयुताःकन्यावरयोरञ्जलौदद्यात् कन्यावरौसाक्षतहस्तौस्वस्तिकालोकनपरौअमुकदेवतायैनमइतिस्वस्वकुलदेवतांध्यायन्तौतिष्ठतः ज्योतिर्विदामङ्गलपद्याष्टकपाठान्तेस्वोक्तकालेतदेवलग्नमितिपठित्वासुमुहूर्तमस्तुॐप्रतिष्ठेत्युक्तेअन्तःपटमुत्तरतोपसारयेयुः ततःकन्यावरौपरस्परशिरसोरक्षतप्रक्षेपंपरस्परेक्षणंचकुर्याताम् वरोवध्वाभ्रूमध्येदर्भाग्रेण ॐभूर्भुवःस्वरितिपरिमृज्यदर्भंनिरस्यापःस्पृशेत् वैदिकैःपठ्यमानब्राह्मणखण्डवाक्यान्तेकन्यापूर्वकंताभ्यामक्षतारोपणंप्रतिवाक्यंकार्यम् ततःप्राङ्मुखंवरंप्रत्यङ्मुखींकन्यांकृत्वादातादक्षिणेसपत्नीकउ-

कन्यादानप्रयोगः. पविश्यवरदत्तालंकारादिरहितामहतवस्त्रस्वदेयालंकारमात्रयुतांकनकयुक्ताञ्जलिंवरपूजावशिष्टगन्धलिप्तहस्तपादांकन्यामेवंदद्यात् कुशहस्तोदेशकालौ संकीर्त्यअमुकप्रवरामुकगोत्रोमुकशर्माहंममसमस्तपितॄणांनिरतिशयानन्दब्रह्मलोकावाप्त्यादिकन्यादानकल्पोक्तफलावाप्तयेअनेनवरेणास्यांकन्यायामुत्पादयिष्यमाणसंतत्याद्वादशावरान्द्वादशपरान्पुरुषांश्चपवित्रीकर्तुमात्मनश्चश्रीलक्ष्मीनारायणप्रीतयेब्राह्मविवाहविधिनाकन्यादानंकरिष्यइतिकुशाक्षतजलेनसंकल्प्यउत्थायकन्यांसंप्रगृह्य कन्यांकनकसंपन्नांकनकाभरणैर्युताम् । दास्यामिविष्णवेतुभ्यंब्रह्मलोकजिगीषया १ विश्वंभरःसर्वभूतःसाक्षिण्यःसर्वदेवताः । इमांकन्यांप्रदास्यामिपितॄणांतारणायच २ इत्युक्त्वाकांस्यपात्रस्थकन्याञ्जलेरुपरिवराञ्जलिंनिधायदक्षिणस्थितपत्न्यासंततांक्रियमाणांशुद्धोदकधारांसहिरण्येवरहस्तेनिक्षिपेत् कन्यातारयतु पुण्यंवर्धयतु शान्तिः

रस्तु पुण्याहंभवन्तोब्रुवन्तुइत्यादिवाक्यचतुष्टयान्ते अमुकप्रवरामुकगोत्रो-

मुकशर्माहंममसमस्तेत्यादिप्रीतयेइन्त्यतमुक्त्वा अमुकप्रवरोपेतामुकगोत्रायामुकशर्मणः प्रपौत्रायामुकशर्मणःपौत्रायामुकशर्मणःपुत्रायामुकशर्मणेश्रीधररूपिणेवरायअमुकप्रवरामुकगोत्राममुकशर्मणःप्रपौत्रींअमुकशर्मणःपौत्रींअमुकशर्मणःममपुत्रींअमुकनाम्नींकन्यांश्रीरूपिणींप्रजापतिदैवत्यांप्रजोत्पादनार्थंतुभ्यमहंसंप्रददेइतिसहिरण्यहस्तेसाक्षतजलंक्षिपेत् प्रजापतिःप्रीयतां कन्यांप्रतिगृह्णातुभवानितिवदेत् एवंत्रिवारंकन्यातारयन्तित्यादिनाकन्यादानंकार्यम् वरः ॐस्वस्तिइत्युक्त्वाकन्यादक्षिणांसंस्पृश्य कइदं कस्माअदात्० पृथिवीप्रतिगृह्णात्विति त्रिरुक्त्वाधर्मप्रजासिद्ध्यर्थंप्रतिगृह्णामीतिवदेत् दाता गौरींकन्यामिमांविप्रयथाशक्तिविभूषिताम् । गोत्रायशर्मणेतुभ्यंदत्तांविप्रसमाश्रय १ कन्येममाग्रतोभूयाःकन्येमेदेविपार्श्वयोः । कन्येमेपृष्ठतोभूयास्त्वद्दानान्मोक्षमाप्नुयाम् २ ममवंशकुलेजातापालितावत्सराष्टकम् । तुभ्यंविप्रमयादत्तापुत्रपौत्रप्रवर्धिनी ३ धर्मेचार्थेचकामेचनातिचरितव्यात्वयेयम् वरोनातिचरामीति दाताउपविश्य कन्यादानप्रतिष्ठासिद्ध्यर्थंइदंसुवर्णमग्निदैवतंदक्षिणात्वेनसंप्रददे ॐस्वस्तीतिवरः ततोभोजनपात्रजलपात्रादिदानानि पितामहोदानकर्ताचेत्पौत्रीमित्यतःपूर्वंममेतिवदेत् पुत्रीमित्यतःपूर्वंनवदेत् भ्रात्रादिःपुरुषत्रयकीर्तनमेवकुर्यात्क्वापिममेतिनवदेत् प्रपितामहःप्रपौत्रीमित्यत्रैममेतिवदेत् मातुलादिरन्योवादातास्वगोत्रंस्वविशेषणत्वेनोक्त्वामुकशर्मणःसमस्तपितॄणांमितिकन्यापितृनामषष्ठ्यन्तमुक्त्वाकन्याविशेषणत्वेन तद्गोत्रादिवदेत् ममवंशकुलेजातेत्यत्रममेतिस्थानेकन्यापितृनामवदेत् दत्तककन्यादाने ममवंशकुलेदत्तेतिऊहः अथकन्यादानाङ्गत्वेनगवादिदानेमन्त्राः यज्ञसाधनभूतायाविश्वस्याघौघनाशिनी । विश्वरूपधरोदेवःप्रीयतामनयागवा १ इतिगोः हिरण्यगर्भसंभूतं सौवर्णं चाङ्गुलीयकम् । सर्वप्रदंप्रयच्छामिप्रीणातुकमलापतिः १ इत्यङ्गुलीयस्य क्षीरोदमथनेपूर्वमुद्धृतंकुण्डलद्वयम् । श्रियासहसमुद्भूतंददे श्रीःप्रियतामिति १ कुण्डलयोः काञ्चनंहस्तवलयंरूपकान्तिसुखप्रदम् । विभूषणंप्रदास्यामिविभूषयतुमेसदा १ इतिवलययोः परापवादपैशून्यादभक्ष्यस्यचभक्षणात् । उत्पन्नपापंदानेनताम्रपात्रस्यनश्यतु १ इतिताम्रजलपात्रस्य यानिपापानिकाम्यानि काम्योत्थानिकृतानिच । कांस्यपात्रप्रदानेनतानिनश्यन्तुमेसदा १ इतिभोजनार्थकांस्यपात्रस्य अगम्यागमनंचैवपरदाराभिमर्शनम् । रौप्यपात्रप्रदानेनतानिनश्यन्तुमेसदा १ इतिजलार्थस्यभोजनार्थस्यचरौप्यपात्रस्य पूरितंपूगपूगेननागवल्लीदलान्वितम् । पूर्णेनचूर्णपात्रेणकर्पूरपिष्टकेनच । सपूगखण्डनंदिव्यंगन्धर्वाप्सरसांप्रियम् १ ददेदेवनिरातङ्कंत्वत्प्रसादात्कुरुष्वमाम् । इतिताम्बूलस्य एवंदासीमहिषीगजाश्वभूमिस्वर्णपात्रपुस्तकंशय्यागृहरजतवृषभानांदानमन्त्राःकौस्तुभेद्रष्टव्याः अन्तःपटधारणादिकन्यादानान्तंकेचिदग्निप्रतिष्ठापनोत्तरंकुर्वंति केचित्पूर्वाङ्गहोमोत्तरंकेचिदाज्यसंस्कारो-

गवादिदानमन्त्राः

त्तरमित्यनेकेपक्षास्तत्रस्वस्वगृह्यानुसारेणाचारानुसारेणचव्यवस्था ततोवधूवराभिषेकः

कंकणबंधनादिकम्- ततःकङ्कणबन्धनम् अथाक्षतारोपणम् वधूवराभ्यांअन्योन्यतिलककरणम् मालाबन्धनम् अष्टपुत्रीकञ्चुकीमाङ्गल्यतन्त्वादिदानम् गणेशपूजा लड्डुकबन्धनम् उत्तरीयवस्त्रान्तग्रन्थियोजनम् लक्ष्म्यादिपूजादि इतिकन्यादानानुक्रमःप्रायोबव्हृचानामन्येषांचयथागृह्यंज्ञेयः ॥

८४ अथविवाहहोमः वधूवरौपूर्वोक्तलक्षणांवेदींमन्त्रघोषेणारुह्यवरःस्वासनेउपविश्यवधूंदक्षिणतउपवेश्यदेशकालौसंकीर्त्य प्रतिगृहीतायामस्यांवध्वांभार्यात्वसिद्धयेविवाहहोमंकरिष्येइतिसंकल्प्ययथागृह्यंविवाहहोमंकुर्यात् एतदादिविवाहाग्निंरक्षेत् रक्षितोग्निश्चतुर्थीकर्मपर्यन्तंगृहप्रवेशनीयहोमात्पूर्वमनुगतश्चेद्विवाहहोमःपुनःकार्यः गृहप्रवेशनीयोत्तरंगतौहोमद्वयमपिपुनःकार्यम् केचित्तुद्वादशरात्रपर्यन्तंवृत्त्युक्तायाश्चेसाज्याहुतेःसार्वत्रिकत्वमाश्रित्यात्रापिअयाश्चेसाहुतिमेवाहुः ॥

८५ अथगृहप्रवेशनीयहोमः सचवध्वासहस्वगृहंगतस्यविहितस्तथापिशिष्टाःश्वशुरगृहेएवकुर्वन्ति तत्रार्धरात्रोत्तरंविवाहहोमेपरेद्युःप्रातस्तिथ्यादिसंकीर्त्यममाग्नेर्गृह्याग्नित्वसिद्धिद्वाराश्रीपरमे० र्थंगृहप्रवेशनीयाख्यंहोमंकरिष्यइतिसंकल्पःकार्यः अर्धरात्रात्पूर्वंविवाहहोमेतदेवहोमोत्तरंपुनस्तिथ्यादिसंकीर्त्यसंकल्पपूर्वकंरात्रावपिगृहप्रवेशनीयहोमकरणेदोषोन यत्तुविवाहहोमगृहप्रवेशनीयहोमयोरेकतन्त्रेणानुष्ठानंकुर्वन्तितन्नयुक्तम् विवाहाग्नेरेवगृहप्रवेशनीयहोमोत्तरंगृह्यत्वसिद्धिराश्वलायनतैत्तिरीयादीनांभवति तै-

औपासनहोम. त्तिरीयकात्यायनादीनांपुनराधानेप्रकारान्तरमस्ति यदिरात्रौषट्घटीमध्येऽग्न्युत्पत्तिस्तदागृहप्रवेशनीयाभावेपिव्यतीपातादिसंभवेपितदैवोपासनहोमारम्भः तदुत्तरंचेत्परदिनेसायमौपासनारंभः सचेत्थम् सायंसंध्यामुपास्यविवाहाग्निंप्रज्वाल्यप्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्यास्मिन्विवाहाग्नौयथोक्तकालेश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंयावज्जीवमुपासनंकरिष्यइतिसंकल्प्यपुनर्देशकालौसंकीर्त्यश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंसायंप्रातरुपासनहोमौकरिष्ये तत्रेदानींसायमौपासनहोमंकरिष्ये प्रातस्तुपूर्वसंकल्पितप्रातरौपासनहोमंकरिष्येइतिसंकल्प्यहोमःकार्यः अथत्रिरात्रंवधूवरौब्रह्मचारिणावलंकुर्वाणावधःशायिनावक्षारालवणाशिनौतिष्ठेताम् ॥

८६ अथचतुर्थदिवसेऐरिणीदानम् तच्चवधूपितृभ्यामुपोषिताभ्यामुपोषितायैववरमात्रेकार्यम् वरमातूरजोदोषेतस्याःशुद्धिप्रतीक्षाकरणासंभवेमनसापात्रमुद्दिश्यैतिरीत्यातांमनसोद्दिश्यैरिणीदानम् वधूवरमात्रोर्विवाहोत्तरंदेवकोत्थापनात्प्राक्रजोदोषेपूर्वोक्तांशान्तिंकृत्वाशुद्ध्यन्तेसंकटेशुद्धेःप्रागपिदेवकोत्थापनंकार्यम् मातुलादेःकर्त्र-

रजोदोषाशौचादिप्राप्तौनिर्णयः. न्तरस्यपत्न्यारजसिमौञ्जीप्रकरणेउक्तम् एवंविवाहोत्तरमाशौचपाते चतुर्थीकर्मपर्यन्तंप्राप्तकर्मकरणेदातुर्वरस्यकन्यायाश्चनाशौचम् आ-

शौचान्तेदेवकोत्थापनम् असंभवेआशौचमध्येएवदेवकोत्थापनंकृत्वाआशौचंकार्यम् विवाहात्पूर्वमाशौचरजोदोषयोस्तुप्रागुक्तम् चतुर्थीकर्महोमःकौस्तुभेउक्तः एनंकेचित्ऋक्शाखिनोनकुर्वन्ति मण्डपोद्वासनदिननिर्णयोमण्डपोद्वासनपर्यन्तंकर्तव्याकर्तव्यनिर्णयश्चोपनयनप्रकरणेउक्तस्तत्रैवद्रष्टव्यः ॥

८७ अथमण्डपोद्वासनोत्तरंकार्याकार्यविचारः नस्नायादुत्सवेऽतीतेमङ्गलंविनिवर्त्यच । अनुव्रज्यसुहृद्बन्धूनर्चयित्वेष्टदेवताम् १ स्नानंसचैलंतिलमिश्रकर्मप्रेतानुयानंकलशप्रदानम् । अपूर्वतीर्थामरदर्शनंचविवर्जयेन्मङ्गलतोऽब्दमेकम् २ मासषट्कं विवाहादौव्रतप्रारम्भणेपिच । जीर्णभाण्डादिनत्याज्यंगृहसंमार्जनंतथा ३ ऊर्ध्वंविवाहात्पुत्रस्यतथाचव्रतबन्धनात् । आत्मनोमुण्डनंचैववर्षंवर्षार्धमेवच ४मासमन्यत्रसंस्कारेत्रिमासंचौलकर्मणि । पिण्डदानंमृदास्नानंनकुर्यात्तिलतर्पणम् ५ अयंविवाहव्रतबन्धचौलोत्तरंवर्षषण्मासत्रिमासेषुअन्यवृद्धिश्राद्धयुतमङ्गलोत्तरंचमासमेकंपिण्डदानतिलतर्पणनिषेधस्त्रिपुरुषसपिण्डानामेव एवंमुण्डननिषेधोपि व्रतोद्वाहौतुमङ्गलमितिपक्षे मौञ्ज्युत्तरंमुण्डननिषेधः व्रतबन्धस्यमुण्डनरूपत्वपक्षेतुननिषेधः आत्मनोमुण्डनमिति कर्माङ्गतयाप्राप्तंरागप्राप्तंचमुण्डनंनिषिध्यते अत्रापवादः गङ्गायांभास्करक्षेत्रेमातापित्रोर्मृताहनि । आधानेसोमयागादौदर्शादौक्षौरमिष्यते १ महालयेगयाश्राद्धेपित्रोः प्रत्याब्दिकेतथा । सापिण्ड्यन्तंप्रेतकर्मश्राद्धषोडशकेष्वपि २ कृतोद्वाहादिकःकुर्यात् पिण्डदानंचतर्पणम् । केचिद्भ्रातृपितृव्यादेराब्दिकेप्येवमूचिरे ३ एवंपिण्डपितृयज्ञेअष्टकान्वष्टकापूर्वेद्युःश्राद्धेषुनपिण्डदाननिषेधः दर्शश्राद्धंत्वपिण्डकमेव तेनबहृचानांव्यतिषङ्गोन इतिमण्डपोद्वासनोत्तरंकार्याकार्यनिर्णयः ॥

८८ अथवधूप्रवेशः विवाहात्षोडशदिनान्तःसमदिनेषुपञ्चमसप्तमनवमदिनेषुचराश्रौस्थिरलग्नेनूतनभिन्नगृहेवधूप्रवेशःशुभः प्रथमदिनेपिक्वचित् षष्ठदिननिषेधःप्रयोगरत्नोक्तोनिर्मूलः षोडशदिनमध्येपूर्वोक्तदिनेषुप्रवेशोक्तनक्षत्रतिथिवारगोचरस्थचन्द्रबलाद्यभावेपिगुरुशुक्रास्तादावापिनदोषः व्यतीपातेक्षयतिथौग्रहणेवैधृतौतथा । अमासंक्रान्तिविष्ट्यादौप्राप्तकालेपिनाचरेत् १ प्रथमनववधूप्रवेशेविवाहार्थगमनेचप्रतिशुक्रदोषोनास्ति द्विरागमनेएवसंमुखशुक्रदोषः षोडशदिनोत्तरंमासपर्यन्तंविषमदिनेषुमासोत्तरंविषममासेषुवर्षोत्तरंविषमवर्षेषुवधूप्रवेशःशुभः समेष्वेतेषुवैधव्यादिदोषः पञ्चमवर्षोत्तरंसमविषमविचारोनास्ति षोडशदिनोत्तरंवधूप्रवेशेनक्षत्राणि अश्विनीरोहिणीमृगपुष्यमघोत्तरात्रयहस्तचित्रास्वात्यनुराधामूलश्रवणधनिष्ठारेवत्यःशुभाः मासोत्तरंमार्गशीर्षमाघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठमासाःशुभाः चतुर्थीनवमीचतुर्दशीपञ्चदशीभिन्नातिथयो रविभौमेतरवाराश्चशुभाः इतिनववधूप्रवेशः ॥

८९ अथद्विरागमनम् तत्रमाघफाल्गुनवैशाखाःशुक्लपक्षश्चशुभाः अश्विनीरोहि-

णीपुनर्वसुपुष्योत्तरात्रयानुराधाज्येष्ठाहस्तस्वातीचित्राश्रवणशततारकानक्षत्रेषुचन्द्र-बुधगुरुशुक्रवारेगुरुशुक्रास्तादिरहितेस्थिरलग्नादिशुभकालेद्वितीयवधूप्रवेशःशुभः द्विरागमनेऽधिमासविष्णुशयनमासाःसमवत्सराःप्रतिशुक्रादिदोषाश्चवर्ज्याः द्विरागमोपियदिविवाहमारभ्यषोडशदिनमध्येक्रियतेतदाप्रतिशुक्रादिदोषोऽस्तादिदोषश्च नास्ति द्विरागमेषोडशवासरान्तरेकादशाहेसमवासरेषु । नचात्रऋक्षंनतिथिर्नयोगोनवारशुद्ध्यादिविचारणीयम् १ केवलाङ्गिरसकेवलभृगुभरद्वाजवसिष्ठकश्यपात्रिवत्सगोत्राणांप्रतिशुक्रदोषोन रेवत्यश्विनीभरणीकृत्तिकाद्यचरणेषुचन्द्रेसतिशुक्रस्यान्धत्वात्प्रतिशुक्रदोषोन दुर्भिक्षेदेशविप्लवेविवाहेतीर्थगमनेएकनगरग्रामयोश्चप्रतिशुक्रदोषोन इतिद्विरागमः ॥

९० अथवध्वाःप्रथमाब्देनिवासः उद्वाहात्प्रथमेशुचौयदिवसेद्भर्तुर्गृहेकन्यकाहन्यात्तज्जननींक्षयेनिजतनुंज्येष्ठेपतिज्येष्ठकम् । पौषेचश्वशुरंपतिंचमलिनेचैत्रेस्वपित्रालये तिष्ठन्तीपितरंनिहन्तिनभयंतेषामभावेभवेत् १ इतिवध्वाःप्रथमाब्देनिवासविचारः

९१ अथपुनर्विवाहः दुष्टलग्नेयथोक्तग्रहताराद्यभावेऽन्यत्रापिदुष्टयोगाद्यशुभकाले कूष्माण्डीघृतहोमादियथोक्तविधिविनामृतकादौचविवाहेजातेतयोरेवदम्पत्योःसुमुहूर्तेपुनर्विवाहःकर्तव्यः सुरापीव्याधिताधूर्तावंध्यार्थघ्न्यप्रियंवदा । स्त्रीप्रसूश्चाधिवेत्तव्यापुरुषद्वेषिणीतथा २ अधिवेदनंभार्यान्तरकरणम् अप्रजांदशमेवर्षेस्त्रीप्रजांद्वादशेत्यजेत् । मृतप्रजांपञ्चदशेसद्यस्त्वप्रियवादिनीम् १ अत्राप्रियवादोव्यभिचारः प्रतिकूलभाषणरूपस्यतस्यप्रायःकलौसार्वत्रिकत्वात् आज्ञासंपादिनींदक्षांवीरसूंप्रियवादिनीम् । पत्नींत्यक्त्वाभोगार्थमन्योद्वाहीपूर्वभार्यायैस्वधनस्यतृतीयांशंदद्यात् निर्धनश्चेत्तांपोषयेत् मनुः अधिविन्नातुयानारीनिर्गच्छेद्रोषितागृहात् । सासद्यःसन्निरोद्धव्यात्याज्यावाकुलसन्निधौ १ अग्निशुश्रूषादिधर्माचरणंज्येष्ठयासहकार्यम् नतुकनिष्ठया इदंज्येष्ठायाआज्ञासंपादिनीत्वे यदितुरोषादिशीलेनसमनन्तरोक्तमनुवाक्याज्ज्येष्ठाकुलसन्निधौत्यागार्हागृहान्तरेनिरोधार्हावातर्हिकनिष्ठयापिसहधर्मंचरेदन्यथाधर्मभ्रंशापातात् तथावीरसुतायास्यादाज्ञासंपादिनीचया । दक्षाप्रियंवदाशुद्धातामत्रविनियोजयेत् १ इतिमाधवीयेस्मृतेश्च द्वितीयविवाहहोमःपूर्वविवाहसंबन्धिगृह्याग्नावेवकार्यः तदसंभवेलौकिकाग्नौकार्यः लौकिकाग्नौकरणपक्षेद्वितीयविवाहहोमादिनोत्पन्नाग्नेर्गृ-

१ उद्वाहात् विवाहात् प्रथमे शुचौआषाढे कन्या भर्तुर्गृहे यदिवसेत्तर्हि तज्जननींभर्तृजननीं हन्यात् । एवं सर्वत्रबोध्यम् । क्षये क्षयमासे । मलिने मलिम्लुचे अधिकेइत्यर्थः तेषामभावे भर्तृजननीभर्तृज्येष्ठश्वशुरपितृणामभावे क्रमात् आषाढज्येष्ठपौषचैत्राणां दोषोनास्तीतिभावः ॥ २ अस्यार्थः मिताक्षरायाम् । सुरांपिबतीतिसुरापी शूद्रापि । व्याधिता दीर्घरोगग्रस्ता । धूर्ता विसंवादिनी । वन्ध्या निष्फला । अर्थघ्नी अर्थनाशिनी । अप्रियंवदा निष्ठुरभाषिणी । स्त्रीप्रसूः स्त्रीजननी । पुरुषद्वेषिणी सर्वत्राहितकारिणी । अधिवेत्तव्येतिप्रत्येकमभिसंबध्यते । अधिवेदनं भार्यांतरपरिग्रहइति ॥

ह्यामित्वाद्द्वयोर्गृह्याग्न्योःसंसर्गःकार्यः अथाग्निद्वयसंसर्गप्रयोगः देशकालौसंकीर्त्यमम

अग्निद्वय- द्वाभ्यांभार्याभ्यांसहनिष्पन्नगृह्याग्न्योस्ताभ्यांसहाधिकारसिद्धिद्वारा

संसर्गप्रयोगः. श्री०र्थं संसर्गंकरिष्यइतिसंकल्प्यस्वस्तिवाचनंकृत्वाउदगपवर्गेस्थ-
ण्डिलेकृत्वादक्षिणेस्थण्डिलेज्येष्ठायागृह्याग्निमुत्तरेकनिष्ठायागृह्याग्निंप्रतिष्ठाप्यप्रथमाग्नौ
ज्येष्ठपत्न्यान्वारब्धोऽन्वाधानंकुर्यात् अग्निद्वयसंसर्गार्थंप्रथमाग्निहोमकर्मणिदेवतापरि-
ग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्ये चक्षुषीआज्येनेत्यन्तेअग्निंनवभिराज्याहुतिभिःशेषेणेत्यादि
अग्निमीळेइतिनवानांमधुच्छन्दोग्निर्गायत्री अग्निद्वयसंसर्गार्थंप्रथमाग्नौप्रधानाज्यहोमे
वि० अग्निमीळेइत्यादिनवभिरृग्भिःप्रत्यृचंस्रुवेणनवाज्याहुतीर्जुहुयात् अग्नयइदमि-
तिसर्वत्रत्यागः होमशेषंसमाप्य अयंतेयोनिरितिमन्त्रेणज्येष्ठाग्निंसमिधिसमारोप्यप्रत्य-
वरोहेतिमन्त्रेणतंद्वितीयाग्नौप्रत्यवरोह्यध्यात्वापत्नीद्वयान्वारब्धोऽन्वाधानंकुर्यात् अ-
ग्निद्वयसंसर्गार्थंप्रथमसंसृष्टद्वितीयाग्नौविहितहोमेदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्ये आ-
ज्यभागान्तेअग्निंप्रधानंषड्वारमाज्येनशेषेणेत्यादि प्रोक्षणींकुशानदर्वींस्रुवौप्रणीता-
ज्यपात्रेइध्माबर्हिषीत्यष्टौपात्राणि स्रुचिचतुर्गृहीतमाज्यंगृहीत्वापत्नीद्वयान्वारब्धोजु-
हुयात् अग्नावग्निरित्यस्यहिरण्यगर्भोग्निरष्टी अग्निद्वयसंसर्गार्थंसंसृष्टाग्नौप्रधानाज्यहो-
मेविनि० अग्नावग्निश्चरतिप्रविष्टऋषीणांपुत्रोअधिराजएषः । तस्मैजुहोमिहविषाघृ-
तेनमादेवानांमोमुहद्भागधेयंस्वाहा अग्नयइदं० । एवमग्रेपि आज्यस्यस्रुचिचतुर्ग्रह-
णंविनियोगस्त्यागश्च अग्निनाग्निर्मेधातिथिःकाण्वोग्निर्गायत्री अग्निनाग्निःसमिध्यते० ।
अस्तीदमितितिसृणांविश्वामित्रोग्निरनुष्टुप्अन्त्येत्रिष्टुभौ अस्तीदमधि० । अरण्यो० ।
उत्तानायाम० । पाहिनोअग्नइत्यस्यभर्गःप्रगाथोग्निर्बृहती पाहिनो० भिर्वसोस्वाहा ।
होमशेषंसमाप्याहिताग्नयेगोयुग्मंदत्त्वाविप्रान्भोजयेत् इत्यग्निद्वयसंसर्गप्रयोगः पत्न्यो-
रेकायदिमृतादग्ध्वातेनैवतांपुनः । आदधीतान्ययासार्धमाधानविधिनागृही १ ॥

९२ द्वितीयादिविवाहकालः प्रमदामृतिवासरादितःपुनरुद्वाहविधिर्वरस्यच । वि-
षमेपरिवत्सरेशुभोयुगलेचापिमृतिप्रदोभवेत् १ संकटेमहारुद्राभिषेकंमृत्युंजयमन्त्रजपं
वाकृत्वाविवाहःकार्यइतिभाति तृतीयामानुषीकन्यानोद्वाह्याम्रियतेहिसा । विधवा
वाभवेत्तस्मात्तृतीयेर्कंसमुद्वहेत् १ अथार्कविवाहः रविशन्योर्वारेहस्तर्क्षेवान्यत्रशुभदि-
नेवापुष्पफलयुतमर्कंगत्वाअर्ककन्यादातारमाचार्यंकृत्वारक्तगन्धादिभूषितोदेशका-

अर्कविवाहः. लौस्मृत्वाममतृतीयमानुषीविवाहजन्यदोषपरिहारार्थंतृतीयमर्कवि-
वाहंकरिष्ये आचार्यंवृत्वानान्दीश्राद्धान्तंकुर्यात् दातामधुपर्कयज्ञोपवीतवस्त्रगन्धमा-
ल्यादिभिर्वरंपूजयेत् अर्कस्यपुरतःस्थित्वा त्रिलोकवासिन्सप्ताश्वच्छाययासहितोर-
वे । तृतीयोद्वाहजंदोषंनिवारयसुखंकुरु १ इतिमाध्व्र्यच्छायायुतंरविमर्केध्यात्वाऽलि-

१ भेयमित्यनंतरं मोअस्माकंमोमुहद्भागधेयमित्यधिकं पुस्तकान्तरेवर्तते

र्रभिषिच्यवस्त्रादिभिराकृष्णेनेतिमन्त्रेणसंपूज्यश्वेतवस्त्रेणसूत्रेणचावेष्ट्यगुडौदनंनिवे- द्यताम्बूलंदद्यात् ममप्रीतिकरायेयंमयासृष्टापुरातनी । अर्कजाब्रह्मणासृष्टाधात्रा- स्मंप्रतिरक्षतु १ इत्यर्कंप्रदक्षिणीकृत्य नमस्तेमङ्गलेदेविनमःसवितुरात्मजे । त्राहिमांकृप- यादेविपत्नीत्वंमइहागता १ अर्कत्वंब्रह्मणासृष्टःसर्वप्राणिहितायच । वृक्षाणामधिभू- तस्त्वंदेवानांप्रीतिवर्धन २ तृतीयोद्वाहजंपापंमृत्युंचाशुविनाशय । इतिचप्रदक्षिणीकु- र्यात् अन्तःपटधारणादिकन्यादानपर्यन्तंविधिंकृत्वा कन्यादाताऽऽदित्यस्यप्रपौ- त्रींसवितुःपौत्रीमर्कस्यपुत्रींकाश्यपगोत्रामर्ककन्याममुकगोत्रायवरायतुभ्यंसंप्रददे अ- र्ककन्यामिमांविप्रयथाशक्तिविभूषिताम् । गोत्रायशर्मणेतुभ्यंदत्तांविप्रसमाश्रय १ दक्षिणांदत्त्वागायत्र्यावेष्टितसूत्रेणबृहत्सामेतिमन्त्रेणअर्कवरयोःकङ्कणंबध्वार्कस्यचतु- र्दिक्षुकुम्भेषुविष्णुंनाममन्त्रेणषोडशोपचारैःसंपूज्यअर्कस्योत्तरेऽर्कपत्न्यान्वारब्धोवरः अस्याःसम्यक्भार्यात्वसिद्ध्यर्थंपाणिग्रहहोमंकरिष्ये आधारदेवतेआज्येनेसन्तेबृहस्प- तिअग्निअग्निंवायुंसूर्यंप्रजापतिंचाज्यद्रव्येणशेषेणस्विष्टकृतं आधारान्तंकृत्वा संगोभि- रित्यस्याङ्गिरसोबृहस्पतिस्त्रिष्टुप् आज्यहोमेविनियोगः संगोभिराङ्गिरसो०बृहस्पतय इदं० । यस्मैत्वेतिवामदेवोऽग्निस्त्रिष्टुप् यस्मैत्वाकामकामायवयंसम्राड्यजामहे । तमस्म- भ्यंकामंदत्वाथेदंत्वंघृतंपिबस्वाहा अग्नयइदं० । ततोव्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्हुत्वाहो- मशेषंसमाप्य मयाकृतमिदंकर्मस्थावरेषुजरायुणा । अर्कापत्यानिनोदेहितत्सर्वंक्षन्तुम- र्हसि १ इतिप्रार्थ्यशांतिसूक्तपाठान्तेगोयुग्ममाचार्यायदत्त्वास्वधृतवस्त्राणिगुरवेद- त्त्वाऽन्यानिधारयेत् दशत्रयोवाविप्राभोज्याः इत्यर्कविवाहः ॥

९३ अथाह्निकम् श्रीमन्नाथाह्निकमलंदीनानाथदयार्णवम् । स्मारंस्मारंकामपूर- माह्निकाचरणंब्रुवे १ प्रथमोक्तोबह्वृचानांप्रकारःसतुयाजुषैः । ग्राह्योयत्रस्वसूत्रोक्तो विशेषःस्यान्नबाधकः २ ब्राह्मेमुहूर्तेउत्थायश्रीविष्णुंस्मृत्वागजेन्द्रमोक्षादिपठित्वाइष्ट- देवतादिस्मरेत् समुद्रवसनेदेविपर्वतस्तनमण्डिते । विष्णुपत्निनमस्तुभ्यंपादस्पर्शंक्षम- स्वमे १ इतिभूमिंप्रार्थ्यगवादिमङ्गलानिपश्येत् ॥

९४ अथमूत्रपुरीषोत्सर्गादिविधिः तृणाद्यन्तर्हितभूमौशिरःप्रावृत्ययज्ञोपवीतंनि- वीतंपृष्ठतःकर्णेवाकृत्वाघ्राणपिधानंकृत्वादिवासंध्ययोरुदङ्मुखोरात्रौदक्षिणामुखोमौ- नीअनुपानत्कआसीनोमूत्रपुरीषोत्सर्गंकुर्यात् यज्ञोपवीतस्यनिवीतत्वंविनैवकर्णेधार- णमनाचारः मार्गजलदेवालयनदीतीरादौमलोत्सर्गोनिषिद्धः हस्तान्द्वादशसंत्यज्य मूत्रंकुर्याज्जलाशयात् । अवकाशेषोडशवापुरीषेतुचतुर्गुणम् १ प्रत्यर्कादिमेहनेस्वश-

१ वृक्षाणामादिरूपस्त्वमितिपाठान्तरम् । २ बृहत्सामक्षत्रभृद्वृद्धवृष्ण्यंत्रिष्टुभौजःशुभितमुग्रवीरं ॥ इन्द्र- स्तोमेनपंचदशेनमध्यमिदंवातेनसगरेणरक्ष । इति ३ आचारार्केतुअयंव्यवस्थितविकल्पः यथैकवस्त्रोयज्ञोपवीतं कर्णेकृत्वामूत्रपुरीषोत्सर्गंकुर्यादितिसांख्यायनोक्तेरित्याद्युक्तम् ।

कुदर्शनेचसूर्यंगांवापश्येत् ततोगृहीतशिश्नउत्थायशौचंकुर्यात् मूत्रोत्सर्गेशुद्धमृदंसकृ-
ल्लिङ्गेत्रिवारंवामकरेद्विवारमुभयोःकरयोर्दत्त्वातावद्वारंजलेनक्षालयेत् मूत्राच्चद्विगुणं
शुक्रेमैथुनेत्रिगुणंस्मृतम् ।पुरीषेतु एकालिङ्गेगुदेतिस्रस्तथावामकरेदश।उभयोःकरयोः
सप्तसप्तत्रिर्वापिपादयोः १ द्विगुणंब्रह्मचर्येस्याद्यतीनांचचतुर्गुणम् । एवंमृद्भिर्जलैः
शौचंतदर्धंनिशिकीर्तितम् २ तदर्धमातुरेशूद्रस्त्रीबालानांतदर्धतः । उक्तसङ्ख्ययाग-
न्धलेपक्षयाभावेयावतातत्क्षयस्तावच्छौचम् मृदार्द्रामलकमात्रा जलालाभेनशौचवि-
लम्बेसचैलंस्नानम् यथोक्तशौचाकरणेतु गायत्र्यष्टशतंजप्त्वाप्राणायामत्रयंचरेत्[1] ।
अथमूत्रेचत्वारोगण्डूषाःपुरीषेद्वादशाष्टौवाभोजनान्तेषोडशकार्याः ॥

९५ अथाचमनविधिः अप्रावृतशिरःकंठउपविष्टःउपवीतीप्राङ्मुखउदङ्मुखोवाअ-
ङ्गुष्ठमूलेनमुक्ताङ्गुष्ठकनिष्ठहस्तेनानुष्णंफेनादिरहितंजलंहृदयंगतंत्रिःपिबेत् केशवाद्यै-
स्त्रिभिःपीत्वैकेनदक्षकरंमृजेत् । द्वाभ्यामोष्ठौचसंमृज्यएकेनोन्मार्जयेच्चतौ १ जलमेके-
नसंमर्ष्यैकेनवामकरंमृजेत् । एकेनदक्षिणंपादंवाममेकेनचैवहि २ संप्रोक्ष्यैकेनमूर्धा-
नमूर्ध्वोष्ठंनासिकाद्वयम् । नेत्रयुग्मंश्रोत्रयुग्मंदक्षिणोपक्रमंक्रमात् ३ नाभिंहृदयमूर्धा-
नौदक्षवामभुजौस्पृशेत् । केचित् केशवाद्यैस्त्रिभिःपीत्वाद्वाभ्यांप्रक्षालयेत्करौ। गण्डो-
ष्ठौमार्जयेद्द्विर्द्विरेकैकंपाणिपादयोः १ यद्वा ओष्ठंमार्ज्योन्मृजेद्द्विर्द्विरेकैकंपाणिपादयोः ।
शेषंप्राग्वदित्याहुः तत्रोर्ध्वोष्ठस्यांगुल्यग्रैःस्पर्शः अङ्गुष्ठतर्जनीभ्यांनासिकयोः अङ्गुष्ठा-
नामिकाभ्यांनेत्रयोः अङ्गुष्ठकनिष्ठिकाभ्यांकर्णयोर्नाभेश्च तलेनहृदयस्य पाणिनामूर्ध्नः
अङ्गुल्यग्रैर्भुजयोः एतावदाचमनविधावशक्तस्त्रिःपीत्वाकरंप्रक्षाल्यदक्षिणकर्णंस्पृशेत्
कांस्यायःसीसत्रपुपित्तलपात्रैर्नाचामेत् श्रौताचमनंतुदेव्यास्त्रयःपादाआपोहिष्ठेतिनव
पादाःसप्तव्याहृतयोदेवीपादत्रयंद्वेधाविभक्तंदेवीशिरश्चेतिचतुर्विंशतिस्थानानि ॥

९६ अथाचमननिमित्तानि कर्मकुर्वन्नधोवायुनिःसरणेऽश्रुपातेक्रोधेमार्जारस्पर्श
क्षुतेवस्त्रपरिधानेरजकाद्यन्त्यजदर्शनेआचामेत् स्नात्वापीत्वाभुक्त्वासुप्त्वाचाचामेत्
विण्मूत्ररेतःशौचान्तेआचामेत् सर्वत्राचमनासंभवेदक्षिणकर्णस्पर्शः दन्तलग्नान्नंमृदूपा-
येननिर्हरेत् रक्तनिर्गमेदोषोक्तेः दन्तलग्नंचदन्तवत् तस्यान्नस्यकालान्तरेनिर्गमेआच-
मनम् वामहस्तस्थितेदर्भेदक्षिणेननचाचमेत् । करद्वयस्थितेदर्भेआचामेत्सोमपोभवेत् १
नचोच्छिष्टंपवित्रंतद्भुक्तेपित्र्येचसंत्यजेत् । विण्मूत्रोत्सर्गेचसंत्यजेत् ॥

९७ अथदन्तधावनम् कण्टकीक्षीरवृक्षापामार्गादिकाष्ठैःकार्यम् काष्ठालाभेश्राद्धो-
पवासादिनिषिद्धदिनेचपर्णादिनाप्रदेशिनीवर्ज्याङ्गुल्यावाद्वादशगण्डूषैर्वादन्तान्शो-
धयेत् ॥

९८ अथसंक्षेपतःस्नानविधिः नद्यादौगत्वाशिखांबध्वाजानूर्ध्वजलेतिष्ठन्नन्यथातूप-

[1] गायत्र्यष्टशतंचैवप्राणायामत्रयंतथेतिपाठांतरम् ॥

विश्याचम्यममकायिकवाचिकमानसिकदोषनिरसनपूर्वकंसर्वकर्मसुशुद्धिसिद्ध्यर्थंप्रा-
तःस्नानंकरिष्येइतिसंकल्प्यजलंनत्वाप्राङ्मुखःप्रवाहाभिमुखोवात्रिरवगाह्याङ्गानिनि-
मृज्यस्नात्वाद्विराचम्यापोहिष्ठेतिमार्जनंकृत्वाइमंमेगंगेइतित्रिर्जलमालोड्याघमर्षणंत्रि-
राद्गृतेन ऋतंचेतिसूक्तेन कात्यायनैर्द्रुपदेतिऋचाजलनिमग्नतयाकृ-
त्वाप्लुत्याचम्यजलतर्पणंकुर्यान्नवा तदित्थम् उपवीतीब्रह्मादयोयेदेवास्तान्देवांस्त०
भूर्देवानित्यादि निवीतीकृष्णद्वैपायनादयोयेऋषयस्तानित्यादि प्राचीनावीतीसोमः-
पितृमान्यमोऽङ्गिरस्वानग्निष्वात्तादयोयेपितरस्तानित्यादि एकनद्यांस्नानेअन्यांनदींन
स्मरेत् अत्रतैत्तिरीयादिभिस्तर्पणेऋष्यादीनांनामान्तराण्युक्तानितानिसंक्षेपविधौत-
स्यतर्पणस्यकृताकृतत्वान्नोक्तानि अथगृहेउष्णोदकेनस्नानंनतुशीतोदकेन तद्विधिश्च
पात्रेशीतोदकंप्रक्षिप्यतदुपरिउष्णोदकेनापूय शंनोदेवी० । आपःपुनंतु० । द्रुपदादि-
वे० । ऋतंच० । आपोहिष्ठेतिपंचभिर्ऋग्भिरभिमन्त्र्यइमंमेइत्यादिनातीर्थानिस्मरन्स्ना-
यात् गृहेस्नानेसंकल्पआचमनमघमर्षणंतर्पणंचन अन्तेआचमनंमार्जनंचकार्यम् एवंस्ना-
त्वावस्त्रेणपाणिनावाजलापनयनमकृत्वाशुष्कंशुभ्रकार्पासवस्त्रंपरिधायस्नानार्द्रवस्त्रमू-
र्ध्वतउत्तारयेत् विकच्छोनुत्तरीयश्चनग्नश्चावस्त्रएवच । श्रौतस्मार्तेनैवकुर्यात् द्विगुणव-
स्त्रोदग्धवस्त्रःस्यूतग्रथितवस्त्रःकाषायवस्त्रादयोदिगम्बरश्चनग्नाः निष्पीडितंवस्त्रंनस्क-
न्धेक्षिपेत् चतुर्गुणीकृत्यवस्त्रंगृहेऽधोदशंनद्यामूर्ध्वदशंस्थलेनिष्पीडयेत् नतुत्रिगुणम्
उत्तरीयंजीवत्पितृकजीवज्ज्येष्ठभ्रातृकैर्नधार्यम् प्रावारवस्त्रंतुसर्वैर्धार्यम् इतिप्रातर्नित्य-
स्नानम् चण्डालसूतकिसूतिकोदक्याचितिकाष्ठशवचण्डालछायादिस्पर्शेस्नानम् चा-
ण्डालादिस्पर्शिनमारभ्यतत्स्पृष्टस्पृष्टेषुतृतीयपर्यन्तंसचैलंस्नानम् चतुर्थस्याचमनमात्रम्
तदूर्ध्वंप्रोक्षणम् द्वितीयादेर्दण्डतृणाद्यन्तरितस्पर्शेत्वाचमनमेव वस्त्रान्तरितःसाक्षात्स्प-
र्शएवेतितत्रचतुर्थस्यैवाचमनम् नैमित्तिकस्नानंरात्रावपि मृतेजन्मनि
संक्रान्तौश्राद्धेजन्मदिनेतथा । अस्पृश्यस्पर्शनेचैवनस्नायादुष्णवा-
रिणा १ नैमित्तिकेजलतर्पणादिविधिर्न नित्यस्नानमकृत्वाभुक्तौउपवासः ग्रहसंक्रा-
न्त्यादिनैमित्तिकस्नानमकृत्वाभोजनेपानेअष्टसहस्रजपः शूद्रादिस्पर्शनिमित्तेउपवासः
श्वकाकचण्डालादिस्पर्शेस्नानमकृत्वाभुक्तौपानेचत्रिरात्रम् रजकादिस्पर्शेतदर्धम् इ-
तिनैमित्तिकस्नानम् दर्शव्यतीपातरथसप्तम्यादौस्नानंकार्तिकस्नानमाघस्नानादिकंच
काम्यम् इतिजलावगाहादिरूपवारुणस्नानानि अथगौणस्नानानि आपोहिष्ठादिभि-
र्मन्त्रैःप्रोक्षणंमन्त्रस्नानम् गायत्र्यादशकृत्वोजलमभिमन्त्र्यतेनसर्वाङ्गप्रोक्षणंगायत्रम्
भस्मस्नानमाग्नेयम् आर्द्रवस्त्रेणाङ्गमार्जनंकापिलम् विष्णुपादोदकाभि-

नित्यस्नानम्.

नैमित्तिकंकाम्यंचस्नानम्.

गौणस्नानानि.

---

१ मध्याह्नस्नानमपिनित्यमित्यन्ये.

प्रपादोदकप्रोक्षणविष्णुध्यानादिभिश्चस्नानान्तराणि गौणस्नानैर्जपसंध्यादौशुद्धिर्न तुश्राद्धदेवार्चनादौ ब्रह्मयज्ञेविकल्पः ॥

९९ अथतिलकविधिः प्रातःपुण्ड्रंमृदाकुर्याद्धुत्वाचैवतुभस्मना । मृदश्चगोपीचन्दनतुलसीमूलसिन्धुतीरजाह्नवीतीरवल्मीकादिस्थाः ललाटोदरहृदयकण्ठेदक्षिणपार्श्वबाहुकर्णदेशेवामपार्श्वबाहुकर्णदेशेपृष्ठेककुदिचेतिद्वादशस्थानेषुशुक्लेकेशवादिनामभिः कृष्णपक्षेसंकर्षणादिनामभिःशिरसिवासुदेवेतिमृदातिलकोविधेयः अथभस्मत्रिपुण्ड्रः श्राद्धेयज्ञेजपेहोमेवैश्वदेवेसुरार्चने । भस्मत्रिपुण्ड्रैःपूतात्मामृत्युंजयतिमानवः १ भस्मगृहीत्वाअग्निरितिभस्मवायुरितिभस्मजलमितिभस्मस्थलमितिभस्मव्योमेतिभस्मसर्वंहवाइदंभस्ममनएतानिचक्षूंषिभस्मानीतिमन्त्रेणाभिमन्त्र्यजलमिश्रितेन मध्यमाङ्गुलित्रयगृहीतेनललाटहृदयनाभिगलांसबाहुसंधिपृष्ठशिरःस्थानेषुशिवमन्त्रेण नारायणाष्टाक्षरेणवागायत्र्यावाप्रणवेनवात्रिपुण्ड्रान्कुर्यात् ॥

भस्मत्रिपुण्ड्रः

१०० अथसंध्याकालः उत्तमातारकोपेतामध्यमालुप्ततारका । अधमासूर्यसहिता प्रातःसंध्यात्रिधामता १ उत्तमासूर्यसहितामध्यमालुप्तभास्करा । अधमातारकोपेता सायंसंध्यात्रिधामता २ अध्यर्धयामादासायंसंध्यामाध्याह्निकीष्यते । सर्वेषांसंध्यात्रयं नद्यादौबहिरेवप्रशस्तम् साग्निकस्यतुप्रादुष्करणाद्यनुरोधेनसायंप्रातःसंध्येगृहेकर्तव्ये ॥

१०१ अथसंक्षेपतःसंध्याप्रयोगोबह्वृचानाम् दर्भद्वयकृतेपवित्रेग्रन्थियुतेग्रन्थिरहितेवाहस्तयोर्धृत्वाद्विराचम्यप्राणायामंकुर्यात् प्रणवस्यपरब्रह्मऋषिःपरमात्मादेवतादैवीगायत्रीच्छन्दः सप्तानांव्याहृतीनांविश्वामित्रजमदग्निभरद्वाजगौतमात्रिवसिष्ठकश्यपा ऋषयः अग्निवाय्वादित्यबृहस्पतिवरुणेन्द्रविश्वेदेवादेवताः गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्बृहतीपङ्क्तित्रिष्टुप्जगत्यश्छन्दांसिगायत्र्याविश्वामित्रऋषिःसवितादेवतागायत्रीच्छन्दः गायत्रीशिरसःप्रजापतिर्ऋषिःब्रह्माग्निवाय्वादित्यादेवताःयजुश्छन्दः प्राणायामेविनियोगः सर्वाङ्गुलीभिस्तर्जनीमध्यमाभिन्नाभिर्वानासांधृत्वादक्षिणेनवायुमाकृष्यरोधयेत् ॐभूः ॐभुवः ॐस्वः ॐमहः ॐजनः ॐतपः ॐसत्यम् ॐतत्सवितुर्वरेण्यं० यात् ॐआपोज्योतीरसोमृतंब्रह्मभूर्भुवःसुवरोम् इतिसप्रणवसप्तव्याहृतिगायत्रीशिरस्त्रिःपठित्वावामनासयावायुंविसृजेदितिप्राणायामःसर्वशाखासाधारणः ममोपात्तदुरितक्षयद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंप्रातःसंध्यामुपासिष्ये आपोहिष्ठेतितृचस्याम्बरीषः सिन्धुद्वीपआपोगायत्रीमार्जनेविनि० आपोहिष्ठेतिनवभिःपादैःसप्रणवैःकुशोदकेनमूर्ध्निनवकृत्वोमार्जयेत् यस्यक्षयायेत्यधोमार्जयेत् नद्यादौतीर्थस्थंताम्रमृन्मयादिभूमिष्ठपात्रस्थंवावामकरस्थंवाजलंदर्भादिनादायमार्जनंसर्वत्रनतुधाराच्युतजलेन अथमन्त्राचमनम् सूर्यश्चेतिमन्त्रस्ययाज्ञवल्क्यउपनिषदऋषिःसूर्यमामन्युमन्युपतयोरात्रिश्चदेवताः प्रकृतिश्छन्दःआचमनेविनियोगः सूर्यश्चमामन्युश्चमन्युपतयश्चमन्युकृतेभ्यः ।

पापेभ्योरक्षन्ताम् । यद्रात्र्यापापमकार्षम् । मनसावाचाहस्ताभ्याम् । पद्भ्यामुदरेणशिश्ना । रात्रिस्तदवलुम्पतु । यत्किंचदुरितंमयि । इदमहंमाममृतयोनौ । सूर्येज्योतिषिजुहोमिस्वाहा । इतिजलंपिबेत् आचम्य आपोहिष्ठेतिनवर्चस्याम्बरीषःसिन्धुद्वीपआपोगायत्री पञ्चमीवर्धमाना सप्तमीप्रतिष्ठा । अन्त्येद्वेअनुष्टुभौ मार्जनेविनियोगः प्रणवेनव्याहृतिभिर्गायत्र्याप्रणवान्तया । आपोहिष्ठेतिसूक्तेन मार्जनंचचतुर्थकम् १ ऋगन्तेअर्धऋचान्तेवापादान्तेवापिमार्जयेत् । गायत्रीशिरसाचान्ते मार्जयित्वाघमर्षणम् २ ऋतंचेतितृचस्यमाधुच्छन्दसोघमर्षणोभाववृत्तमनुष्टुप् अघमर्षणेविनि० दक्षिणहस्तेजलंकृत्वाऋतंचेतिऋक्त्रयंद्रुपदेतिऋचंवाजप्त्वादक्षिणनासया पापपुरुषंनिरस्यतज्जलंनावलोक्यवामभागेक्षितौक्षिपेत् आचम्य गायत्र्याविश्वामित्रः सविितागायत्री श्रीसूर्यायार्घ्यदानेवि० प्रणवव्याहृतिपूर्वयागायत्र्यातिष्ठन्सूर्योन्मुखः जलाञ्जलिंत्रिःक्षिपेत् कालातिक्रमेप्रायश्चित्तार्थंचतुर्थम् असावादित्योब्रह्मेतिप्रदक्षिणंभ्रमन्जलंसिञ्चेत् अर्घ्याञ्जलौतर्जन्यङ्गुष्ठयोगोनकार्यः इदमर्घ्यदानंप्रधानमित्येके अङ्गमितिपरे अथगायत्रीजपः प्राणायामंकृत्वा गायत्र्याविश्वामित्रःसवितागायत्री जपेवि० तत्सवितुर्हृदयायनमः वरेण्यंशिरसेस्वाहा भर्गोदेवस्यशिखायैवषट् धीमहिकवचायहुम् धियोयोनोनेत्रत्रयायवौषट् प्रचोदयात्अस्त्रायफट् इतिषडङ्गन्यासःकार्यः नवाकार्योन्यासविधेरवैदिकत्वादितिगृह्यपरिशिष्टेस्पष्टम् एतेनाक्षरन्यासपादन्यासादीनांमुद्रादिविधेःशापमोचनादिविधेश्चतान्त्रिकत्वेनावैदिकत्वादनावश्यकत्वंवेदितव्यम् मन्त्रदेवतांध्यायेत् केचिद्गायत्र्यादिध्यानंवदन्ति आगच्छवरदेदेविजपेमेसन्निधौ भव । गायन्तंत्रायसेयस्माद्गायत्रीत्वंततःस्मृता १ इतितामावाह्य योदेवःसवितास्माकंधियोधर्मादिगोचरे । प्रेरयेत्तस्यतद्भर्गस्तद्वरेण्यमुपास्महे १ इतिमन्त्रार्थंचिन्तयन्मौनीप्रातःसूर्याभिमुखस्तिष्ठन्नामण्डलदर्शनात्सप्रणवव्याहृतिकायाःगायत्र्याअष्टशतमष्टाविंशतिंदशकंवाजपेत् सायंवायव्याभिमुखआनक्षत्रदर्शनादितिविशेषः अनध्याये ऽष्टाविंशतिंप्रदोषेदशैवजपेदितिकारिकायाम् रुद्राक्षविद्रुमादिमालाभिरङ्गुलीपर्वभिर्वाजपः अष्टशतंचतुःपञ्चाशत्सप्तविंशतिर्वामालामणयः उत्तरन्यासंकृत्वोपस्थानम् जातवेदसे० । तच्छंयो० । नमोब्रह्मणइतिमन्त्रैःसायंप्रातश्चोपतिष्ठेदितिपरिशिष्टमतम् स्मृत्यन्तरेमित्रस्यचर्षणीत्यादिमित्रदेवताकैःप्रातः इमंमेवरुणेत्यादिभिर्वरुणपदोपेतैः सायंसूर्योपस्थानमुक्तम् प्राच्यैदिशेनमइन्द्रायनमःआग्नेय्यैदिशे०अग्नयेनमःइत्यादिना दशदिग्वन्दनान्ते संध्यायैनमः गायत्र्यैनमः सावित्र्यै० सरस्वत्यै० सर्वाभ्योदेवताभ्योनमइतिनत्वा उत्तमेशिखरेजातेभूम्यांपर्वतमूर्धनि । ब्राह्मणैरभ्यनुज्ञातागच्छदेवियथासुखम् १ इतिविसृज्य भद्रंनोअपिवातयमनःइतित्रिरुक्त्वाप्रदक्षिणंभ्रमन्आस-

त्यलोकादापातालादालोकालोकपर्वतात् । येसन्तिब्राह्मणादेवास्तेभ्योनित्यंनमोनमः १ इतिभूम्युपसंग्रहंनमस्कृत्यद्विराचामेदिति ॥

१०२ अथतैत्तिरीयाणांसंकल्पान्तंपूर्ववत् गायत्रींध्यात्वा आयातुवरदादेवीअक्षरंब्रह्मसंमितम् । गायत्रींछन्दसांमातरिदंब्रह्मजुषस्वमे १ सर्ववर्णेमहादेविसंध्याविद्येसरस्वति । अजरेअमरेदेविसर्वदेविनमोस्तुते २ ओजोसिसहोसिबलमसिभ्राजोसिदेवानांधामनामासिविश्वमसिविश्वायुःसर्वमसिसर्वायुरभिभूरोम्गायत्रीमावाहयामि सावित्रीमावाहयामि सरस्वतीमावाहया० छन्दऋषीनावाह० श्रियं० ह्रियमावाहयामि इत्यावाह्यमार्जनंपूर्ववत् आपोवाइद्ँसर्वंविश्वाभूतान्यापःप्राणावाआपःपशवआपोन्नमापोमृतमापःसम्राडापोविराडापःस्वराडापश्छन्दाँस्यापोज्योतीँष्यापोयजूँष्यापःसत्यमापःसर्वादेवताआपोभूर्भुवःसुवरापओम्इतिजलमभिमन्त्र्यसूर्यश्चेतिपूर्ववन्मन्त्राचमनम् दधिक्राव्णोअकारिषमितिऋचमुक्त्वाआपोहिष्ठेतितिसृभिःहिरण्यवर्णाइतिपवमानःसुवर्चनइत्यनुवाकेनचऋगन्तेमार्जनान्तेऽघमर्षणंकृत्वानकृत्वा वाघ्र्यदानादिगायत्रीजपान्तमावाहनमन्त्रवर्ज्यंपूर्ववत् न्यासविधेरवैदिकत्वमुक्तमेव जपान्तेउपस्थानं मित्रस्यचर्षणी० । मित्रोजनान्० । प्रसमित्र० । यच्चिद्धिते० । यत्किंचेदं० । कितवासोयद्रि० । इतिषड्भिरुपस्थाय प्राच्यैदिशेयाश्चदेवताएतस्यांप्रतिवसन्त्येताभ्यश्चनमोनमइत्यादिनाअधरान्ताःषट्नत्वाअवांतरायैदिशेयाश्चदेवताइतिचनत्वानमोगङ्गायमुनयोर्मध्येइत्यादिनामुनिदेवान्नत्वासँस्नवंतुदिशोइतिमन्त्रंपठित्वागोत्राद्युच्चार्यपूर्ववद्भूम्युपसंग्रहंनत्वापूर्ववत्संध्यांविसृजेदिति ॥

१०३ अथकात्यायनानांसंध्याप्रयोगः आचम्यभूःपुनातुभुवःपुनातुस्वःपुनातुभूर्भुवःस्वःपुनात्वित्यादिनापावनंकृत्वाअपवित्रःपवित्रोवेतिविष्णुंस्मृत्वाआसनादिविधिंकृत्वाद्विराचम्यप्राणानायम्यपूर्ववत्संकल्प्य गायत्रींत्र्यक्षरांबालांसाक्षसूत्रकमण्डलुम् । रक्तवस्त्रांचतुर्वक्त्रांहंसवाहनसंस्थिताम् १ ब्रह्माणींब्रह्मदैवत्यांब्रह्मलोकनिवासिनीम् । आवाहयाम्यहंदेवीमायांतींसूर्यमण्डलात् २ आगच्छवरदेदेवित्र्यक्षरेब्रह्मवादिनि । गायत्रीछन्दसांमातर्ब्रह्मयोनेनमोस्तुते ३ इत्यावाह्यपूर्ववत्आपोहिष्ठेतितृचेनमार्जयेत् सूर्यश्चेतिमन्त्रस्यनारायणऋषिःसूर्योदेवताअनुष्टुप्छन्दःआचमनेविनियोगः सूर्यश्चेतिजलंप्राश्याचम्य आपोहिष्ठेतिनवऋङ्मार्जनंकुर्यादितिकेचिदाहुः बहवस्तुसंकल्पाद्यन्तेसूर्यश्चेतिमन्त्राचमनंकृत्वाऽऽपोहिष्ठेतितिसृभिःप्रतिपादंमार्जनान्तेऽघमर्षणंकार्यंनतुमार्जनद्वयमित्याहुः सुमित्र्यादुर्मित्र्याइतिद्वयोःप्रजापतिर्ऋषिःआपोदेवतायजुश्छंदांसि वि० सुमित्र्यानआपओषधयःसन्तुइतिजलमादायदुर्मित्र्यास्तस्मैसन्तु योऽस्मान्द्वेष्टियंचवयंद्विष्मइतिवामभुवि क्षिपेत् ततऋतंचेतितृचेनद्रुपदेतित्रिरुक्तऋचा वाघमर्षणंपूर्ववत् सायंप्रातश्चत्रिरर्घ्यदानंपुष्पयुतजलेनपूर्ववत् मध्याह्नेसकृत् गायत्र्या-

परितउक्षणम् अथोपस्थानम् उद्वयमुदुत्यमितिद्वयोःप्रस्कण्वःसूर्योनुष्टुप्गायत्र्यौ चित्रंदेवानामाङ्गिरसःकुत्सःसूर्यस्त्रिष्टुप् तच्चक्षुर्दध्यङ्ङाथर्वणःसूर्यःपुरउष्णिक् उपस्थाने० उद्वयंतमस० १ उदुत्यंजा० १ चित्रंदे० १ तच्चक्षुर्देवहितं० इतिऊर्ध्वबाहुःसूर्यमुदीक्षमाणोयथाशाखंपठेत् प्राणायामादिविधायन्यासमुद्रातर्पणादिविधिःकृताकृतः तेजोसीतिपरमेष्ठीप्रजापतिराज्यंयजुःआवाहने० तेजोसिशुक्रमस्यमृतमसिधामनामासिप्रियंदेवानामनाधृष्टंदेवयजनमसि परोरजसइतिविमलःपरमात्मानुष्टुप् गायत्र्युपस्था० गायत्र्यस्येकपदीद्विपदीत्रिपदीचतुष्पद्यपदसिनहिपद्यसेनमस्तेतुरीयायदर्शनायपदायपरोरजसेसावदोम् ततोगायत्रीजपान्तंपूर्ववत् ततःशक्तेनविभ्राडित्यनुवाकेनपुरुषसूक्तेनवाशिवसंकल्पेनवामण्डलब्राह्मणेनवोपस्थानंकार्यम् अत्रऋक्शाखोक्तवत्दिग्वन्दनंकेचित्कुर्वन्ति ततउत्तमेशिखरे० देवागातुविदोगातुमितिमन्त्राभ्यांविसर्जनम् भूम्युपसंग्रहंनमस्काराादिपूर्ववत् इतिकात्यायनसंध्या संध्यामुपासतेयेतेनिष्पापाब्रह्मलो-

संध्याफलतल्लोपप्रायश्चित्तादि च.

कगाः । अन्यकर्मफलंनास्तिसंध्याहीनेऽशुचित्वतः । जीवमानोभवेच्छूद्रोमृतःश्वाजायतेध्रुवम् । संध्यात्रयेकालातिक्रमेप्रायश्चित्तार्थमेकमर्घ्यमधिकंदत्त्वारात्रौप्रहरपर्यन्तंदिनोक्तकर्माणिकुर्यात् ब्रह्मयज्ञंस्वैरंचवर्जयेत् सर्वथासंध्यालोपेप्रतिसंध्यमेकोपवासोयुतमष्टोत्तरसहस्रंवागायत्रीजपः अत्यशक्तौप्रतिसंध्यालोपंशतगायत्रीजपः द्व्यहंत्र्यहंलोपेतदावृत्तिः ततःपरंकृच्छ्रादिकल्प्यम् ॥

१०४ अथौपासनहोमः स्वयंहोमोमुख्यः अशक्तौपत्नीपुत्रःकुमारीभ्राताशिष्योभागिनेयोजामाताऋत्विग्वा पुत्रादिर्दम्पत्योःसंनिधानेएकतरसंनिधानेवाजुहुयात्

होमाधिकारिकालादिनिर्णयः.

त्यागंयजमानःपत्नीवाकुर्यात् तस्याअसंनिधौतदाज्ञयाऋत्विगादिरपि पत्न्याऋतुप्रसवोन्मादादिदोषेतुतदाज्ञांविनापिऋत्विगादिस्त्यागंकुर्यात् स्वयंहोमेफलंयत्स्यादन्यैर्होमेतदर्धकम् । पर्वणितुस्वयमेवजुहुयात् तत्रप्रातःसूर्योदयात्प्राक्सायंसूर्यास्तात्प्राक्अग्नीनांगृह्याग्नेर्वाप्रादुष्करणंकृत्वासूर्योदयास्तोत्तरंहोमः कार्यः प्रादुष्करणकालातिक्रमेॐभूर्भुवःस्वःस्वाहेतिमन्त्रेणस्रुवाज्याहुतिरूपंसर्वप्रायश्चित्तमाज्यसंस्कारपूर्वकंकृत्वाहोमः सूर्योदयोत्तरंदशघटिकापर्यन्तंप्रातर्होमकालोमुख्यः ततआसायंगौणः सायंनवनाडिकापर्यन्तंमुख्यः ततआप्रातर्गौणः मुख्यकालातिक्रमेकालातिक्रमनिमित्तप्रायश्चित्तपूर्वकममुकहोमंकरिष्यइतिसंकल्प्याज्यंसंस्कृत्य स्रुचिचतुर्गृहीतंगृहीत्वासायंकालेदोषावस्तर्नमःस्वाहेतिहुत्वाप्रातस्तुप्रातर्वस्तर्नमःस्वाहेतिहुत्वाहोम्यंसंस्कृत्यनित्यहोमः श्रौतहोमंकृत्वास्मार्तहोमः केचित्स्मार्तहोमंपूर्वमाहुः

---

१ प्रादुष्करणमग्निप्रज्वलनम् ॥ अस्यानुकल्पकर्तृनाह । दुहित्राम्नुषयावाग्निविहारोनविरुध्यते ॥ निर्लेपनंचपात्राणामुपलेपनमर्चनमिति विहारोविहरणं प्रादुष्करणमितियावत् इत्याचारार्के । २ प्रायश्चित्तविशेषेणयत्रनोक्तो भवेद्विधिः ॥ होतव्याज्याहुतिस्तत्रभूर्भुवःस्वरितीतिचेत्याचारार्के ।

आधानेपुनराधानेसायमुपक्रमोहोमः सायंप्रातर्होमयोर्द्रव्यैक्यंकर्त्रैक्यंच प्रातर्यजमानः कर्ताचेत्कर्तृभेदोनदोषाय अथाश्वलायनस्मार्तहोमः आचम्यप्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्यश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंसायमौपासनहोमंप्रातरौपासनहोमंवामुकद्रव्येणकरिष्ये चत्वा-

आश्वलायनस्मार्तहोमः.

रिशृंगेतिध्यात्वासोदकहस्तेनत्रिःपरिसमुह्यपरिस्तीर्यत्रिःपर्युक्ष्य होमद्रव्यंसमिद्युतमुत्तरतःस्थितंदर्भेणावज्वल्यप्रोक्ष्यत्रिःपर्यग्निकृत्वाऽग्नेः पश्चिमतोदर्भेनिधायविश्वानिनइत्यभ्यर्च्यप्रजापतिंमनसाध्यायन्समिधमग्नौप्रक्षिप्य तथैवत्यक्त्वासमिधिदीप्तायांशततण्डुलैरग्नयेस्वाहेतिसायंप्रथमाहुतिः सूर्यायस्वाहेतिप्रातःप्रथमाहुतिः शताधिकतण्डुलैःप्रजापतयइतिमनसोच्चार्यहोमत्यागाभ्यांद्वितीयाहुतिरुभयकाले परिस्तरणंविसृज्यपरिसमूहनपर्युक्षणेकृत्वोपस्थानम् अग्नआयूंषीतितिसृणां शतंवैखानसाअग्निःपवमानोगायत्री अग्न्युपस्थानेविनियोगः अग्नेत्वन्नइतिचतसृणां गौपायनावन्धुःसुबन्धुःश्रुतबन्धुर्विप्रबन्धुश्चाग्निर्द्विपदाविराट् अग्न्युपस्थानेवि॰प्रजापतेहिरण्यगर्भःप्रजापतिस्त्रिष्टुप् प्रजापत्युपस्थानेविनियोगः तंतुंतन्वन्देवाअग्निर्जगती यद्वा देवाप्रजापतिर्जगती उपस्थानेविनियोगः हिरण्यगर्भोहिरण्यगर्भःप्रजापतिस्त्रिष्टुप् प्रजापत्युप॰ इतिध्यायन्व्यदेशेतिष्ठन्नुपस्थायउपविश्यमानस्तोकइत्यादिनाविभूतिधारणंक्वचिदुक्तम् विष्णुंस्मृत्वा अनेनहोमकर्मणापरमेश्वरःप्रीयतामित्यर्पयेत् प्रातस्तुसूर्योनोदिवःसूर्यश्चक्षुःसूर्योगायत्री सूर्योप॰उदुत्यंकाण्वःप्रस्कण्वःसूर्योगायत्री सूर्योप॰ चित्रंदेवानामाङ्गिरसःकुत्सःसूर्यस्त्रिष्टुप् सूर्योप॰ नमोमित्रस्यसौर्योभितपाःसूर्योजगती सूर्यो॰ इतिचतुर्भिःपूर्वोक्तैस्त्रिभिःप्राजापत्यैश्चोपस्थानम् केचित्प्रातस्तंतुंतन्वन्नितिन पठन्ति पत्नीकुमारीकर्तृकहोमेध्यानोपस्थानादौमन्त्रावर्ज्याः अथहिरण्यकेशीयानां पूर्वोक्तसंकल्पाद्यन्ते यथाहतद्रसवइतिपरिसमुह्यपरिस्तीर्य अदितेनुमन्यस्वेतिदक्षिणतः

हिरण्यकेशीयस्मार्तहोमः.

प्राचीनंपर्युक्षेत् अनुमतेनुमन्यस्वेतिपश्चादुदीचीनम् सरस्वतेनुमन्यस्वेतिउत्तरतःप्राचीनम् देवसवितःप्रसुवेतिसर्वतः तूष्णींसमिधमाधायहोमादिप्राग्वत् अदितेन्वमंस्थाः अनुमतेन्व॰ सरस्वतेन्व॰ देवसवितःप्रासावीरितिपूर्ववत्परिषेचनम् उदुत्यंचित्रंदेवानामितिप्रातरुपस्थानम् अग्निर्मूर्धादिवइति त्वामग्नेपुष्करादधीतिद्वाभ्यांसायमुपस्थानम् आपस्तम्बानां सायमग्नयेस्वाहाऽग्नये

आपस्तंबानां.

स्विष्टकृतेस्वाहेतिद्वेआहुती प्रातस्तुसूर्यायस्वाहाग्नयेस्विष्टकृतेस्वाहेतिविशेषः शेषंहिरण्यकेशीयवत् अथकात्यायनानां सायमस्तमितेहोमः प्रातःसूर्येऽनुदितेहोमः तत्रप्रातरुपस्थानान्तांसंध्यांकृत्वाहोमान्तेगायत्रीजपान्तंसंध्यासमापनम् तत्रपूर्ववत्संकल्पान्तेउपयमनात्कुशानादायसव्येकृत्वादक्षिणकरे-

कात्यायनानां.

---

१ बौधायनः । व्रीहीणांवायवानांवाशतमाहुतिरिष्यतइति । संग्रहे । द्रवंहविः स्रुवेणैवपाणिनाकठिनंहविः ॥ अंगुल्यग्रैर्नहोतव्यंनकुर्यांगुलिभेदनम् ॥ अंगुल्युत्तरपार्श्वेणहोतव्यमितितुस्मृतिरित्याचारार्के ॥

णतिस्रःसमिधोग्नावाधायमणिकोदकेनपर्युक्ष्याग्निमर्चयित्वाग्नयेस्वाहाप्रजापतयेस्वाहे-
तिसायंदध्नातण्डुलैर्वाहुत्वाप्रातस्तथैवसूर्यायप्रजापतयेचजुहुयात् समास्त्वेत्यनुवाकेन
सायमुपस्थानंप्रातस्तुविभ्राडित्यनुवाकेन अत्रदधिहोमादौसंस्रावप्राशनमाहुः होम-
लोपेऽष्टोत्तरसहस्रगायत्रीजपः मुख्यकालातिक्रमेअनादिष्टहोमः अथहोमद्रव्याणि

होमद्रव्याणि.

व्रीहिश्यामाकयवानांतण्डुलाःपयोदधिसर्पिर्यवव्रीहिगोधूमप्रियंगवः
स्वरूपेणापिहोम्याः तिलास्तुस्वरूपेणैव तण्डुलादयःशतसंख्याहस्तेनहोतव्याः द-
ध्यादिद्रवद्रव्यंस्रुवेण सर्वत्रोत्तराहुतिःपूर्वतोभूयसी समिधश्चार्कपलाशखदिरापामार्ग-
पिप्पलोदुम्बरशमीदूर्वादर्भमयादशद्वादशाङ्गुलाःसत्वचः वटप्लक्षबिल्वादिजाहेमाद्रौ
होमाहुत्योःसंसर्गे यत्रवेत्थेतिमन्त्रेणाग्नयेसमिद्धोमः नित्यहोमेत्वतिक्रान्तेआज्यंसंस्कृ-
त्यचतुर्गृहीत्वामनोज्योतिर्जुषतामितिजुहुयात् द्वादशदिनपर्यन्तंहोमलोपेइदमेवप्राय-

होमलोपे प्रायश्चित्तादि.

श्चित्तम् ततःपरमग्निनाशः एवंहोमलोपप्रायश्चित्तंकृत्वातिक्रान्तहोमा-
र्थंद्रव्यंसंस्कृत्यसायंप्रातःक्रमेणद्वेद्वेआहुतीदिनगणनयाजुहुयात्अग्नि-
सूर्यप्रजापतीनुपतिष्ठन्नवाजुहुयात्प्रायश्चित्तेनचारितार्थ्याम् सूतकादिनाहोमलोपेप्ये-
वम् हिरण्यकेशीयानामप्येवम् आपस्तम्बादीनांत्रिरात्रात्परमग्निनाशोभवतीतिसूत-
केपिस्वयंहोमः कार्यः समारोपोत्तरंसूतकपातेप्रत्यवरोहासंभवेनत्रिरात्रंहोमलोपेपुन-

समस्यहोमः.

राधानम् अथसमस्यहोमः सायंप्रातर्होमौसमस्यकरिष्ये पूर्ववत्सायं-
कालहोमान्तंकृत्वापर्युक्ष्यपुनर्द्रव्यंसंस्कृत्यसमिधंप्रक्षिप्यसूर्यप्रजापत्याहुतीदत्त्वाहवि-
ष्पांतमित्युपतिष्ठेत् हविष्पांतमितिपञ्चर्चस्यवामदेवःसूर्यवैश्वानरौत्रिष्टुप् नित्यवत्प्रजा-
पत्युपस्थानम् अथपक्षहोमः प्रतिपदि अद्यसायमारभ्यचतुर्दशीसायमवधिकान्पक्ष-

पक्षहोमः.

होमान्तन्त्रेणकरिष्ये सायंतण्डुलान्पात्रद्वयेवृद्धिक्षयानुसारेण चतुर्द-
शादिवारंगृहीत्वाहोमकालेऽग्नयेस्वाहेतिसर्वान्पूर्वपात्रस्थानेकदैवहुत्वाद्वितीयपात्र-
स्थान्प्रजापतयेतथैवजुहुयात् एवंद्वितीयायांप्रातरद्यावधिपर्वप्रातरवधिकान्पक्षहोमा-
न्तन्त्रेणकरिष्यइत्यादिसायंवत् विशेषस्तुप्रथमपात्रस्थान्सूर्यायस्वाहेतिजुहुयात् द्विती-
यपात्रस्थान्प्रजापतयेहुत्वोभयत्रसमिदेकोपस्थानादिसकृत् पक्षमध्येआपत्प्राप्तौ तत्सा-
यंकालाच्चतुर्दशीसायंपर्यन्तान्शेषहोमान्सायंपक्षहोमवद्धुत्वापर्वप्रातर्होमान्तान्प्रातर्जुहु-
यात् सर्वथापर्वसायंहोमःप्रतिपत्प्रातर्होमश्चपृथगेव इतिपक्षहोमशेषहोमौ पक्षमध्येआप-
न्निवृत्तावपकृष्टाहोमाःपुनःकार्याः संततपक्षहोमत्रयेऽग्निनाशात्तृतीयेपक्षेप्रतिदिनंहो-
मः सर्वथापन्निवृत्त्यभावेयावज्जीवंपक्षहोमाः अथसमारोपः अयंतेयोनिरित्यस्यविश्वा-

समारोपः.

मित्रोग्निरनुष्टुप् अग्निसमारोपेवि० अनेनमन्त्रेणहोमोत्तरमरणीमश्वत्थस-
मिधंवाप्रतप्याग्निसमारोहंतत्रभावयेत् होमादिकालेअरणींनिर्मथ्यप्रत्यवरोहेतिमन्त्रेण
स्थण्डिलेग्निंप्रतिष्ठापयेत् समित्समारोपेश्रोत्रियागारादग्निंप्रतिष्ठाप्यप्रत्यवरोहेतिमन्त्रे-

णतांसमिधमग्नावादध्यात् सूत्रान्तरेआजुह्वानउद्बुध्यस्वेतिमन्त्राभ्यां।प्रत्यवरोहणम् प्रत्य-
हंसमारोपादिद्वादशदिनमेव पर्वणिसायंहोमकालपर्यन्तंप्रत्यवरोहणाभावेग्निनाशइति
केचित् समारोपप्रत्यवरोहौयजमानकर्तृकावेव तेनसमारोपोत्तरंपर्वण्याशौचप्राप्तौप्रत्य-
वरोहासंभवादग्निनाशः इदमापस्तम्बादिपरम् आश्वलायनानांतुद्वादशरात्रमध्येपर्व-
णिप्रत्यवरोहाभावेपिनाग्निनाशः किंतुद्वादशरात्रोत्तरंहोमलोपएवेत्यपरे राजक्रान्त्या-
दिसंकटेऋत्विग्द्वारापिसमारोपादि केचिदृत्विगाद्यभावेनानन्यगतिकत्वे आशौचपा-
तात्पूर्वंपर्वहोमसहितानपिहोमानपकृष्यकृत्वानकृत्वावासमारोपंकृत्वासूतकान्तेप्रत्यव-
रोहःकार्योनात्रपर्वोल्लङ्घनदोषइत्याहुः समारोपोत्तरंदंपत्योःप्रवासेसीमानद्योरुल्लङ्घ-
नकाले उभाभ्यामन्यतरेणवासमिदाद्यन्वारम्भःकार्यः अन्यथाग्निनाशः यजमा-
नस्यैकप्रवासेकृत्यम् अभयंवोभयंमेस्त्वितिअग्निमुपस्थायप्रवासंगच्छेत् ततआगत्यगृहा-
माबिभीतोपवःस्वस्त्येवोस्मासुचप्रजायध्वंमाचवोगोपतीरिषदितिमन्त्रेणस्वगृहंनिरीक्ष्य

यजमानस्यैकप्रवासेकृत्यम्.

गृहानहंसुमनसःप्रपद्येवीरघ्नोवीरवतःसुवीरान् । इरांवहंतोघृतमुक्षमा-
णास्तेष्वहंसुमनाःसंविशामीतिगृहंप्रविश्यशिवंशग्मंशंयोःशंयोरितिपु-
नस्त्रिरनुवीक्ष्यनित्यहोमान्तेअभयंवोभयंमेस्त्वित्यग्निमुपतिष्ठेत् ज्येष्ठपुत्रशिरःपाणि-
भ्यांपरिगृह्यअङ्गादङ्गात्संभवसीतिमन्त्रंजपित्वामूर्धानंत्रिर्जिघ्रेत् एवमितरपुत्राणामप्रत्त-
कन्यानांतूष्णींजिघ्रेत् प्रवासादागतंप्रतिज्ञातमपिअप्रियंतद्दिनेनवदेयुः प्रोषितेपत्यौ प-
त्नीस्मार्तहोमौस्वयंकृत्वादर्शपूर्णमासस्थालीपाकपिण्डपितृयज्ञान्विप्रेणकारयेत् अनुगत-
प्रायश्चित्तादिपत्न्यांरजस्वलायामपिऋत्विक्कुर्यात् पुनःसंधानंतुपत्यौप्रोषितेनभवेत् नै-
मित्तिकाजातेष्टिगृहदाहेष्ट्योपिनभवन्तिप्रायश्चित्तेष्टेःपूर्णाहुतिः अथोपासनाग्न्यनुगम-
नेगृह्याग्नेरनुगमनप्रायश्चित्तंकरिष्येइतिसंकल्प्यआयतनस्थंभस्मदूरीकृत्योपलेपादिकृ-

उपासनाग्न्यनुगमने.

त्वाग्निंप्रतिष्ठाप्याज्यंसंस्कृत्यअयाश्चेतिमन्त्रेणैकामाज्याहुतिंसर्वप्राय-
श्चित्तंचहुत्वादंपत्योरन्यतरेणापरहोमकालपर्यंतमुपोषितेनस्थातव्य-
म् एवंद्वादशरात्रपर्यन्तम् केचिदुपवासमयाश्चेतिहोमंवाकुर्यात्नद्वयमित्याहुः एतद्वृत्ति-
कारमतम् केचित्तुयद्यग्न्यनुगमनेहोमकालद्वयातिक्रमस्तदानष्टाग्निसंधानम् तत्रत्रिरात्रम-
ग्निनाशेप्राणायामशतम् ततआविंशतिरात्रमेकदिनोपवासः ततआमासद्वयंत्रिरात्रोप-
वासः ततऊर्ध्वंसंवत्सरपर्यन्तंप्राजापत्यकृच्छ्रम् ततःप्रतिवर्षंकृच्छ्राद्यावृत्तिः एवंप्रायश्चित्तं
कृत्वाआधानोक्तसंभारान्निधायनष्टस्यगृह्याग्नेःप्रायश्चित्तंकरिष्येइतिसंकल्प्यायाश्चेत्या-
ज्येनस्रुवाहुतिपत्न्युपवासादिपूर्ववत् लाजाहोमादिकंवा एवंद्वादशरात्रपर्यन्तमग्न्युत्प-

---

१. द्वादशदिनमेव एतदनंतरं "समारोपप्रत्यवरोहौयजमानकर्तृकावेव तेनसमारोपोत्तरमाशौचप्राप्तौप्रत्यवरो-
हासंभवादग्निनाशः । एतत्रिदिनंहोमलोपेविहितपुनराधानानामापस्तम्बादीनामेव आश्वलायनानांतुद्वादशदिनं
होमलोपेएवाग्निनाशः । राजकार्यादिसंकटे" इतिप्राचीनपुस्तकेपाठान्तरम् ॥

त्तिरित्याहुः द्वादशदिनोत्तरंविच्छेदप्रायश्चित्तंहोमादिद्रव्यदानंचकृत्वाविवाहहोमादिविधिनायथास्वस्वगृह्यंपुनःसंधानम् अथान्वाहिताग्नेःप्राक्यागादनुगतौआयाश्चेतिपूर्ववदग्निमुत्पाद्यपुनरन्वाधानंकृत्वाभूर्भुवःस्वरित्युपस्थायसर्वप्रायश्चित्तंहुत्वास्थालीपाकंकुर्यात् अन्वाधानोत्तरंप्रयाणप्राप्तौतुभ्यंताअंगिरस्तमइत्याज्याहुतिमग्नयेहुत्वासर्वप्रायश्चित्तंहुत्वाग्निंसमारोप्यगच्छेत् समारूढेसमिन्नाशेपुनराधेयमिष्यते । उपलेपादिकं कृत्वानष्टाग्निप्रायश्चित्तंपुनराधेयंसंकल्प्यआधानोक्तसंभारान्निधायाग्निंप्रतिष्ठाप्यअयाश्चेतिस्रुवाज्याहुतिंसर्वप्रायश्चित्तंचजुहुयादितिपुनराधेयम् स्वाग्निभ्रमेणान्याग्नौस्वयंयजनेस्वाग्नावन्ययजनेवापथिकृत्स्थालीपाकंकरिष्यइतिसंकल्प्यचरुःकार्योथवापथिकृत्स्थानेपूर्णाहुतिंहोष्यामीतिसंकल्प्यस्रुचिद्वादशःवारंचतुर्वारंवाज्यंगृहीत्वाअग्नयेपथिकृतेस्वाहेतिजुहुयात् विवाहोत्तरमाधानोत्तरं वापौर्णमास्यांस्थालीपाकारम्भः प्रतिपदियागोतिक्रान्तश्चेदागामिपर्वपूर्वतिथिषुचतुर्थीनवमीचतुर्दशीर्द्वितीयापञ्चम्यष्टमीर्विहायकार्यः नात्रकालातिक्रमप्रायश्चित्तम् अन्वाधानोत्तरंप्रतिपदीष्ट्यकरणेतृतीयादितिथिषुसर्वप्रायश्चित्तंहुत्वापुनरन्वाधाययागः द्वितीयपर्वप्राप्तौअतीतेष्टिःपथिकृच्चरुपूर्वकंपर्वणिकार्या तत्राप्यतिक्रमेद्वितीयप्रतिपदि लुप्तेष्टेःपादकृच्छ्रंकृत्वाप्राप्तकालयागः द्वितीययागस्यापिआगामितिथिषुलोपेतत्पर्वणि पादकृच्छ्रपथिकृत्पूर्वकंद्वितीययागः तत्राप्यतिक्रमेतृतीयप्रतिपदि अर्धकृच्छ्रंयागद्वयस्य कृत्वाप्राप्तयागः तृतीययागस्योक्ततथावधेकृच्छ्रपथिकृत्पूर्वकंचतुर्थपर्वणिवाअकरणे अग्निनाशात्पुनराधेयम् अत्रपुनराधेयस्वरूपंसंभारनिधानपूर्वकमयाश्चेतिस्रुवाज्याहुतिरित्यन्वारूढसमिन्नाशस्थलेउक्तमेव पुनराधानंतुविवाहहोमादिरूपंपुनराधेयाद्भिन्नम् आयतनाद्बहिःशम्यापरासात्प्राक्वह्निपातेइदंतएकमित्यृचातमायतनेप्रक्षिप्यसर्वप्रायश्चित्तंजुहुयात् पर्वणिव्रतलोपेग्नयेव्रतपतयेचरुःपूर्णाहुतिर्वा पर्वणिदंपत्योरन्यतराश्रुपातेग्नयेव्रतभृतेचरुःपूर्णाहुतिर्वा पवित्रनाशेऽग्नयेपवित्रवतेचरुःपूर्णाहुतिर्वा अन्वाधानेष्टिमध्येचन्द्रग्रहणेअत्राहगोरितिचन्द्रायाज्यंहुत्वानवोनवोइत्युपस्थायेध्माधानादियागः सूर्योपरागेउद्वयमितिसूर्यायाज्यंहुत्वाचित्रंदेवानामित्युपस्थानम् अन्वाधानोत्तरंस्वप्नेरेतोविसर्गेइमंमेवरुणतत्त्वायामीतिवरुणायद्वेआज्याहुतीरविपूजापुनर्मामैत्विति सौत्रमन्त्रयोर्जपश्च बुद्ध्यारेतोविसर्गेग्निव्रतपतिचरुः अन्यदास्वप्नेरेतोविसर्गेसूर्यनमस्कारत्रयम् इध्माधानोत्तरंहविर्दोषेदुष्टस्थानेआज्यंप्रतिनिधिंकृत्वायागंसमाप्यदुष्टं जलेक्षिप्त्वान्वाधानादिस्तद्देवताकःपुनर्यागः इध्माधानात्पूर्वंहविर्दोषेतद्देवताकंहविः पुनरुत्पाद्ययागः स्विष्टकृदर्थहविर्दोषेआज्येनस्विष्टकृतंकुर्यात् अङ्गहविर्दोषेतदाज्यंपुनरुत्पादयेत् हविर्दोषास्तु प्रच्युतनखकेशैःकीटैरक्तास्थिविण्मूत्रश्लेष्माद्यैर्बीभत्सितैश्च मार्जारनकुलकाकैर्मुखजलबिन्दुघर्मनासिकामलाश्रुकर्णमलैः सूतिकारजस्वलाचा-

पुनराधेयप्रायश्चित्तादिविचारः

ण्डालादिदृष्टिभिश्चसंसर्गाः देवताहविर्मन्त्रादिविपर्यासेयद्वोदेवाइतिमरुद्भ्यआज्यहोमः कृत्स्नहविर्दाहेतद्धविरुत्पाद्यसएवयागोनतुपुनर्यागः पूर्वादिचतुर्दिक्षुचरूत्सेकेअग्नयेयमायवरुणायसोमायेतिक्रमेणहुत्वासर्वतउत्सेकेचतुर्भ्योपिहुत्वाकोणेषूत्सेकेव्याहृतीर्हुत्वाचरुमाप्यायस्वसंतेपयांसीतिमन्त्राभ्यामाज्येनाप्यायति अग्नौमिन्दाहुतीचद्वेइतिकेचित् स्वगृह्याग्नेरन्यगृह्याग्निनासंसर्गेउभौयजमानौयुगपत्तमग्निंसमारोप्योभौप्रत्यवरोहणंकृत्वाऽग्नयेविविचयेचरुंकुर्याताम् शवाग्निनासंसर्गेऽग्नयेशुचयेचरुः पचनाग्निनासंसर्गेसंवर्गायाग्नयेचरुः सर्वत्रसंसर्गेसमारोपप्रत्यवरोहणोत्तरंचरुः स्वयमग्निप्रज्वलनेउद्दीप्यस्वजातवेदो० । मानोहिंसीर्जातवेदोगामश्वंपुरुषंजगत् । अबिभ्रदग्नआगहिश्रियामापरिपातयेतिद्वाभ्यांद्वेसमिधावग्नयेजुहुयात् सर्वत्रविध्यपराधेसाङ्गतार्थंसर्वप्रायश्चित्तम् गृहदाहेऽग्नयेक्षामवतेचरुः एवमन्यान्यपिप्रायश्चित्तानिबह्वृचब्राह्मणादिषूक्तानिज्ञेयानि यत्रतुप्रायश्चित्तविशेषोनोक्तस्तत्रसर्वप्रायश्चित्तम् भूर्भुवःस्वरित्यनेनाज्याहुतेःसर्वप्रायश्चित्तसंज्ञा ॥

१०९ अथाऽग्न्युपघातनिमित्तानि श्वशूकररासभकाकसृगालमर्कटशूद्रान्त्यजपतितकुणपसूतिकारजस्वलाभिःपुरीषमूत्ररेतोश्रुपूयश्लेष्मशोणितास्थिमांसादिभिरन्यैर्वा जुगुप्सितैरारोपितारणिस्पर्शेऽग्नेःस्पर्शेवाऽग्निनाशः तत्रारणिगतेवह्नौनष्टेपुनराधेयमग्नेःस्पर्शेपुनराधानम् यद्वा पुनस्त्वादित्यारुद्रावसवःसमिन्धतांपुनर्ब्रह्माणोवसुनीथयज्ञैः। घृतेनत्वंतन्वंवर्धयस्वसत्याःसन्तुयजमानस्यकामाःस्वाहा । आदित्यरुद्रवसुब्रह्मभ्यइदंनममेतिसमिद्धोमःस्रुवेणाज्याहुतिर्वा अग्नौजलोपघातेपीदमेव स्वस्यजीविनोमृतशब्दश्रवणेऽग्नयेसुरभिमतेचरुःपूर्णाहुतिर्वा प्रधानाहुतीनांस्विष्टकृतासंसर्गेसर्वप्रायश्चित्तम् पिण्डपितृयज्ञेअतिप्रणीतनाशेतत्राहोमपक्षेसर्वप्रायश्चित्तम् होमपक्षेपुनःप्रणयनमपि आपस्तम्बानांप्रायश्चित्तान्तेप्रणयनमेवानित्यम् पिण्डपितृयज्ञलोपेवैश्वानरश्चरुः सप्तहोत्राख्यमहाहविर्होतेत्यादिमन्त्रैःपूर्णाहुतिर्वा श्रवणाकर्मसर्पबल्याश्वयुज्याग्रयणप्रत्यवरोहणकर्मणामन्यतमलोपेप्राजापत्यकृच्छ्रम् अकृताग्रयणस्यनवान्नभक्षणेऽग्नयेवैश्वानरायचरुः अष्टकालोपेउपवासः पूर्वेद्युःश्राद्धलोपेऽप्युपवासः उपवासप्रत्याम्नायएकविप्रभोजनंवा अन्वष्टक्यालोपेएभिर्द्युभिःसुमनाएभिरिन्दुभिरितिऋचःशतंजपः सर्वत्रचरुस्थानेपूर्णाहुतिः दर्शपूर्णमासानारम्भे आलस्यादिनापूर्णाहुतिकरणेतुयागपर्याप्तंप्रतिहविराज्यंदेयमितिगृह्याग्निसागरे निषिद्धतिथ्यादौस्वभार्यागमनेअयाज्ययाजने लशुनादिगणिकान्नाद्यभोज्यभोजनेनिषिद्धप्रतिग्रहेपुनर्मामैत्विन्द्रियं० इमेयेधिष्ण्यासइतिद्वाभ्यामाज्यहोमःसमिद्धोमोवाजपोवा गृहोपरिकपोतोपवेशनेदेवाःकपोतइति पञ्चर्चसूक्तजपःप्रत्यृचमाज्यहोमोवापाकयज्ञतन्त्रेण दुःस्वप्नदर्शनेयोमेराजन्युज्योवेतिऋचासूर्योपस्थानम् आतुरत्वनाशाययक्ष्मरोगनाशायवामुञ्चामित्वेतिसूक्तेनप्रत्यृचं

चरोर्होमः यक्ष्मनाशायेदंनममेतिपश्चसुत्यागः षष्ठंस्विष्टकृदिति प्रोक्षणीप्रणीताश्चज-लानांबिन्दुपातेस्रावेवाआपोहिष्ठेतितृचेनपुनःपूरणम् ततंमेअपस्तदुतायतेइत्यृचाज्या-हुतिः इध्माधानलोपेतस्याज्यभागोत्तरंस्मरणेविपर्यासप्रायश्चित्तंकृत्वेध्माधानंचकृत्वा प्रधानयागः प्रधानयागोत्तरंस्मरणेग्निसमिन्धनरूपद्वारस्याभावाल्लोपएवेतिप्रायश्चित्ते-नैवसिद्धिः अन्याङ्गेष्वप्येवमूह्यम् ॥

१०६ अथाग्निनाशकानि दम्पत्योरन्यतरोग्निसमीपेउदयास्तमयकालेवसेत् उभौदंपतीगृहसीमांग्रामसीमांवानदींवोल्लङ्घ्यहोमकालेबहिर्वसेतांतदापुनराधानम् अग्नीनामजस्रहरणेशम्याप्रासात्प्रागुच्छ्वासेऽग्निनाशः कर्मार्थहरणेऽग्नीनांनानुच्छ्वासा-दिचोद्यते आत्मसमारोपणपक्षेऽप्सुमज्जनेमैथुनेशूद्रादिस्पर्शनेऽग्निनाशः पत्न्यने-कत्वेपिएकस्यामपिहोमकालेगृहसीम्नोर्बहिर्गतायामग्निनाशः ज्येष्ठायामग्निसमीपस्था-यांकनिष्ठयासहयजमानप्रवासोनदोषाय दंपतीउभावपिग्रामगृहयोःसीम्नोर्बहिर्गत्वा होमकालात्पूर्वमागतौचेन्नदोषः यजमानेऽग्निसमीपस्थेपिहोमकालेपत्न्याग्रामान्तर-स्थितौपुनराधानमाहुः प्रवासेऽन्यतरेणसमारूढाग्नेरन्वारम्भासत्त्वेनदीसीम्नोरुल्ल-ङ्घनेपुनराधानम् अग्निंविहाययजमानस्यशतयोजनगमनेवर्षपर्यन्तंस्वयंहोमाभावेवाग्नि-नाशः तत्रपुनराधानंपवित्रेष्टिर्वा विनाग्निभिर्यदापत्नीनदीमम्बुधिगामिनीम् । अति-क्रमेत्तदाग्नीनांविनाशःस्यादितिश्रुतिः १ अग्निसमीपेपत्यौपत्न्यन्तरेवापत्न्यानदी-लङ्घनेदोषोन पतिप्रवासेपत्न्याअग्निभिःसहसीमोल्लङ्घनेऽग्निनाशः एवंपत्युरपिपत्नी-प्रवासे जलेनहेतुनाग्निरुपशान्तश्चेत्पुनराधेयम् तदेवपुनराधेयमग्नावनुगतेसति । अस-माधायचेत्स्वामीसीमामुल्लङ्घ्यगच्छति १ समारोपणंविनाशम्यापरासादूर्ध्वमग्नीनां हरणेनाशः रजोदोषेसमुत्पन्नेसूतकेमृतकेपिवा । प्रवसन्नग्निमान्विप्रःपुनराधानमर्हति १ बह्वीनामपिचैकस्यामुदक्यायांनतुव्रजेत् । एकादशेचतुर्थेह्निगन्तुमिच्छेन्निमित्ततः २ नचाग्निहोमवेलायांप्रवसेन्नचपर्वणि । होमद्वयात्ययेदर्शपूर्णमासात्ययेपुनराधेयमा-पस्तम्बादिविषयम् पचनाग्नौपचेदन्नंसूतकेमृतकेपिवा । अपक्त्वातुवसेद्रात्रिंपुनरा-धानमर्हति १ इदंकात्यायनादिपरम् पत्नीप्रवासेपुनराधानमुक्तंतदेकभार्यस्य बहुभार्य-स्यतुज्येष्ठाप्रवासएवपुनराधानमितिकेचित् एतेषुनिमित्तेषुस्थितानग्नीनुत्सृज्यान्ये-षामाधानम् आरादुपकारकाङ्गलोपेकर्मसमाप्तेःप्राक्प्रायश्चित्तंकृत्वातदङ्गंकुर्यात् कर्म-समाप्तौप्रायश्चित्तमेवनाङ्गावृत्तिः सन्निपत्योपकारकाङ्गस्यद्रव्यसंस्काररूपस्यलोपेप्रधा-नात्प्राक्तत्कार्यम् प्रधानोत्तरंप्रायश्चित्तमेवनावृत्तिः मृतायैपत्न्यैदाहायार्धाग्निंदत्त्वा-वशिष्टाग्नौसायंप्रातर्होमस्थालीपाकाग्रयणानिकुर्यात् कौस्तुभेतुअर्धाग्निदानादिकमु-क्त्वाविधुरस्यापूर्वाधानप्रकारस्तस्यविच्छेदेपुनराधानप्रकारश्चोक्तः तत्राधानप्रकारो-वशिष्टाग्नेःप्राक्होमान्नाशपरः यद्वाश्रौताग्निभार्यायैअर्धाग्निदानंकृत्वाउत्सर्गेष्टयापू-

वाग्नीन्परित्यज्यपुनराधानंकृत्वाग्निहोत्रंकार्यमित्युक्तं तद्वदत्रापिउत्सर्गेष्ट्यापूर्वाग्नित्यागोत्तरमपूर्वाधानंकौस्तुभेउक्तमितियोज्यमितिभाति अरणिस्रुवादिपात्राणांलक्षणवृक्षादिविचारोऽन्यत्रज्ञेयः एतेषांविधीनांसंकल्पादिविस्तरयुक्ताःप्रयोगागृह्याग्निसागरे प्रायश्चित्तादिविधयःप्रायःसर्वसूत्रेषुसमानाएव क्वचित्क्वचित्स्वस्वसूत्रोक्तांविशेषा ऊह्याः विवाहहोमोगृहप्रवेशनीयहोमेनसमानतन्त्रोऽनुष्ठीयमानोबह्वृचानांपुनराधानम् अन्येषांविवाहहोमाङ्गमेवेतिविशेषः ॥

१०७ अथकात्यायनोपयोगीकिंचिदुच्यते पराग्निपक्वंनाश्नीयाद्गुडगोरसमन्तरा । आहिताग्नेरयंधर्मोयाज्ञिकानांतुसंमतः १ इक्षुक्षीरविकाराश्चभ्राष्ट्रभृष्टयवा अपि । पराग्निपक्वंनज्ञेयंप्रवासेचाग्निहोत्रिणः २ यदन्नंवारिहीनंचपक्वंकेवलपावके । तदन्नंफलवद्ग्राह्यमन्नदोषोनविद्यते ३ प्रातर्होमंतुनिर्वर्त्यसमुद्धृत्यहुताशनात् । शेषं महानसेकृत्वातत्रपाकंसमाचरेत् ४ पूर्वेणयोजयित्वातंतस्मिन्होमोविधीयते । अतोस्मिन्वैश्वदेवादिकर्मकुर्यादतन्द्रितः ५ बह्वृचकारिकायाम् नित्यंपाकायशालाग्नेरेकदेशस्यकार्यतः । पाकार्थमुल्मुकंहृत्वातत्रपक्त्वामहानसे १ वैश्वदेवोऽग्न्यगारेस्यात्पाकार्थोग्निश्चलौकिकः । भूरिपाकोभवेद्यत्रश्राद्धादावुत्सवेषुच २ कृतेचवैश्वदेवेऽथलौकिको नैवकार्यतः । दीपकोधूपकश्चैवतापार्थयश्चनीयते ३ सर्वेतेलौकिकाज्ञेयास्तावन्मात्रापवर्गतः । बहुधाविहृतोह्यग्निरावसथ्यात्कथंचन ४ यावदेकोपितिष्ठेत्तावदन्योनमथ्यते । वैश्वदेवात्तथाहोमात्प्राक्ज्ञेयंनैवमन्थनम् ५ पचनाग्नावपक्त्वाहःपुनराधानमर्हति । आरोपितारणीचोभेएकावायदिनश्यति ६ तत्राग्न्याधेयमिच्छन्तिपुनराधेयमेववा । अथानारोपितारण्योःक्षयेग्राह्येनवेपुनः ७ तदलाभेयदोद्वायादत्रस्यात्पुनराहितिः । शूद्रोदक्यान्त्यजैश्चैवपतितामेध्यरासभैः ८ अनारूढारणिस्पर्शेतांविहायान्ययोर्ग्रहः । आरूढारणिस्पर्शेपुनराधेयमुक्तम् भवतंनःसमेत्यप्सुमज्जयेद्दूषितारणी ९ एकारण्येवदुष्टाचेत्तामेवाप्सुनिमज्जयेत् । तत्रान्यारणिलाभात्प्रागुद्वातेपुनराहितिः १० उद्वातेअग्नौनष्टे नष्टायामरणौयावदग्निस्तिष्ठतिवेश्मनि । तावद्धोमादिकंकृत्वातन्नाशे पुनराहरेत् ११ अत्रैकारणिनाशेन्यामेकांमन्त्रेणोपादायोभाभ्यांमन्थनमितिकेचित् अवशिष्टांतामेवछित्त्वामन्थनमित्यपरे एकस्याःदोषेप्यरणिद्वयंत्यक्त्वानूतनद्वयोपादानमितिनारायणवृत्त्याशयः अयमरणिविचारःश्रौतस्मार्तसाधारणःसर्वशाखासाधारणश्च अग्निसमारोपेकातीयैर्वैश्वदेवःपाकश्चलौकिकेऽग्नौकार्यइत्याहुः यस्यवेदश्चवेदी चविच्छिद्येतेत्रिपूरुषम् । सवैदुर्ब्राह्मणोज्ञेयःसर्वकर्मसुगर्हितः १ अग्निहोत्रंप्रकुर्वीतज्ञानवाञ्छ्रद्धयान्वितः । अग्निहोत्रात्परोधर्मोनभूतोनभविष्यति २ श्रौतेकर्मणिनोशक्तोह्यानद्रव्याद्यभावतः । स्मार्तंकुर्याद्यथाशक्तोऽत्राप्याचारंलभेत्सदा ३ कृतदारो नतिष्ठेतक्षणमप्यग्निनाविना । तिष्ठेतचेद्द्विजोव्रात्यस्तथाचपतितोभवेत् ४ नगृह्णीया-

द्विवाहार्ग्निगृहस्थइतिमन्यते । अन्नंतस्यनभोक्तव्यंतथापाकोहिसस्मृतः ५ योदद्यात्काञ्चनंमेरुंपृथिवींचससागराम् । तत्सायंप्रातर्होमस्यतुल्यंभवतिवानवा ६ इतिहोमप्रकरणम् ॥

१०८ अथनित्यदानम् एकस्मिन्नप्यतिक्रान्तेदिनेदानविवर्जिते । दस्युभिर्मुषितस्येवयुक्तमाक्रन्दितुंभृशम् १ तस्माद्विभवानुसारेणधनधान्यादिदेयमसंभवेपूगीफलादिकमपिप्रत्यहंदेयम् ततोगोब्राह्मणादिमङ्गलदर्शनम् इत्यष्टधाविभक्तदिनस्यप्रथमभागकृत्यम् ॥

१०९ द्वितीयभागेवेदशास्त्राभ्यासः पठेदध्यापयेद्वेदान्जपेच्चैवविचारयेत् । अवेक्षेतचशास्त्राणिधर्मादीनिद्विजोत्तमः १ देवार्चनमपिप्रातर्होमोत्तरंवाचतुर्थभागेब्रह्मयज्ञोत्तरंवाकार्यम् विधायदेवतापूजांप्रातर्होमादनन्तरम् । कुर्वीतदेवतापूजांजपयज्ञादनन्तरम् । इत्यादिद्विविधस्मृतेः देवार्चनंप्रकर्तव्यंत्रिकालेपियथाक्रमम् । अशक्तौवि-

देवतार्चनम्. स्तरात्प्रातर्मध्याह्नेगन्धमादितः १ सायंनीराजनंकुर्यात्त्रिकालेतुलसीदलम् । यथासंध्यातथापूजात्रिकालेमोक्षदास्मृता २ इतिकमलाकरः तत्रविष्णुशिवब्रह्मसूर्यशक्तिविनायकादिष्वभिमतांदेवतामर्चयेत् तत्रापिकलौहरिहरयोःपूजाप्रशस्ता नविष्ण्वाराधनात्पुण्यंविद्यतेकर्मवैदिकम् । तस्मादनादिमध्यान्तंनित्यमाराधयेद्धरिम् १ अथवादेवमीशानंभगवन्तंसनातनम् । प्रणवेनाथवारुद्रगायत्र्यात्र्यम्बकेनवा २ तथोन्नमःशिवायेतिमन्त्रेणानेनवायजेत् । तत्रापिप्रतिमास्थण्डिलादिभ्यः शालिग्रामेबाणलिङ्गेचप्रशस्ता आवाहनादिकंविनासदादेवतासन्निधानात् श्रीमद्भागवते उद्वासावाहनेनस्तःस्थिरायामुद्धवार्चने । अस्थिरायांविकल्पःस्यात्स्थण्डिलेतुभवेद्द्वयम् १ तत्रसंक्षेपतःपूजाप्रयोगउच्यते विशेषविचारस्तुमूर्तिप्रतिष्ठाप्रसङ्गेनवक्ष्यते तत्रोदयात्पूर्वंनिर्माल्यमपसार्ययथाकालेपूजारम्भः येभ्योमाता० एवापित्रे० इतिपठन्घण्टानादंकृत्वाऽऽचम्यप्राणानायम्यदेशकालादिसंकीर्तनान्तेश्रीमहाविष्णुपूजांकरिष्येइति पञ्चायतनपक्षे श्रीरुद्रविनायकसूर्यशक्तिपरिवृतश्रीमहाविष्णुपूजांकरिष्यइतिसंकल्प्यासनादिविधाय सहस्रशीर्षेतिषोडशर्चस्यसूक्तस्यनारायणःपुरुषोनुष्टुप् अन्त्यात्रिष्टुप्न्यासेपूजायांचविनि० ततःप्रथमामृचंवामेकरेद्वितीयांदक्षिणेन्यसेत् तृतीयांवामेपादेचतुर्थींदक्षिणेपञ्चमींवामेजानुनिषष्ठींदक्षिणेसप्तमींवामकटौअष्टमींदक्षिणेनवमींनाभौदशमींहृदिएकादशींकण्ठेद्वादशींवामबाहौत्रयोदशींदक्षिणेचतुर्दशीं मुखेपञ्चदशीमक्ष्णोःषोडशींमूर्ध्नि एवंदेहेचदेवेचन्यासंकुर्याद्विधानतः । अन्त्याभिः पञ्चभिर्ऋग्भिर्हृदयाद्यङ्गपञ्चके १ कलशंशङ्खघण्टेचपाद्यार्घ्याचमनीयकम् । संपूज्यप्रोक्ष्यचात्मानंपूजासंभारमेवच २ ध्यायेदभिमतांविष्णुमूर्तिंसंपूजयेत्ततः । प्रथमयापुरु-

१. उद्वासोविसर्जनम् । अस्थिरायामर्चनेविकल्पः शालग्रामेनकुर्यात्सैकत्यांकुर्यादन्यत्रकुर्याद्वानवेति श्रीधरी।

षडृक्तस्यऋचावाहनं शालग्रामादौआवाहनाभावान्मन्त्रपुष्पम् ऋगन्तेश्रीमहाविष्णवे श्रीकृष्णायेत्येवमभिमतमूर्तिचतुर्थ्योद्दिश्यसर्वोपचारार्पणम् पञ्चायतनेतुश्रीविष्णवे शिवविनायकसूर्यशक्तिभ्यश्चेत्येवंयथोपास्यमुच्चारः नैवेद्यादौपार्थक्याभावेयथांशत-इतिवदेत् द्वितीययासनंदद्यात् तृतीययापाद्यम् चतुर्थ्यार्घ्यम् पञ्चम्याचमनम् षष्ठ्या स्नानम् संभवेपञ्चामृतस्नानान्याप्यायस्वेत्यादिमन्त्रैः चन्दनोशीरकर्पूरकुङ्कुमागरुवासितजलैःसुवर्णघर्मानुवाकमहापुरुषविद्यापुरुषसूक्तराजनसामभिरभिषेकः सप्तम्यावस्त्रम् अष्टम्यायज्ञोपवीतम् नवम्यागन्धम् दशम्यापुष्पाणि एकादश्याधूपम् द्वादश्यादीपम् स्नानेधूपेचदीपेचघण्टादेर्नादमाचरेत् । त्रयोदश्यानैवेद्यम् संभवेताम्बूलफलदक्षिणानीराजनंच चतुर्दश्यानमनम् पञ्चदश्याप्रदक्षिणा षोडश्याविसर्जनंपुष्पाञ्जलिर्वा स्नानेवस्त्रेचनैवेद्येदद्यादाचमनंतथा । दत्त्वाषोडशभिर्ऋग्भिःषोडशाज्यस्यचाहुतीः १ सूक्तेनप्रत्यृचंपुष्पंदत्त्वासूक्तेनसंस्तुयात् । ततः पौराणैःप्राकृतैश्चस्तुत्वा शिरोमत्पादयोःकृत्वाबाहुभ्यांचपरस्परम् । प्रपन्नंपाहिमामीशभीतंमृत्युग्रहार्णवात् १ इतिवंदन्प्रणमेत् निर्माल्यंदेवदत्तंभावयित्वाशिरसिधारयेत् विष्णुमूर्ध्निस्थितंपुष्पंशिरसानवहेन्नरः । शङ्खोदकंशिरसिधृत्वादेवतीर्थपूजान्तेवैश्वदेवान्तेवाशिरसिधार्यंपेयंच तत्रक्रमः विप्रपादोदकंपीत्वाविष्णुपादोदकंपिबेत् । शालग्रामशिलातोयमपीत्वायस्तु मस्तके १ प्रक्षेपणंचकुरुतेब्रह्महासनिगद्यते । पात्रान्तरेणवैग्राह्यंनकरेणकदाचन २ इतिकमलाकरः क्षालनेनैकस्यैववस्त्रस्यप्रतिदिनेदानेदोषोन एवंस्वर्णादिभूषणानामपि सुवर्णमययज्ञोपवीतेप्येवमाचारः एवंपूजायाःफलंस्कान्दे कामासक्तोऽथवाक्रुद्धः शालग्रामशिलार्चनात् । भक्त्यावायदिवाऽभक्त्याकलौमुक्तिमवाप्नुयात् १ कथांयः कुरुतेविष्णोःशालग्रामशिलाग्रतः । वैवस्वतभयंनास्तितंथाचकलिकालजम् २ प्रायश्चित्तंहिपापानांकलौपादोदकंहरेः । धृतेशिरसिपीतेचसर्वास्तुष्यन्तिदेवताः ३ बौधायनोक्तोहरिहरयोःपूजाविधिःपराशरमाधवे मयातुशिवपूजाविधिःशिवरात्रिप्रकरणेद्वितीयपरिच्छेदेउक्तइतिनेहोच्यते कौर्मे योमोहादथवालस्यादकृत्वादेवतार्चनम् । भुङ्क्तेसयातिनरकंसूकरेष्वभिजायते १ एवंदेवंसंपूज्यमातापितृप्रमुखान्गुरून्पूजयेत् यस्यदेवेपराभक्तिर्यथादेवेतथागुरौ । इतिश्रुतेरितिमाधवः ॥

पूजाफलादिकम्.

११० तृतीयभागेपोष्यवर्गार्थंधनार्जनम् यजनाध्ययनदानयाजनाध्यापनप्रतिग्रहाःषड्विप्रकर्माणि षण्णांतुकर्मणामस्यत्रीणिकर्माणिजीविका । याजनाध्यापने चैवविशुद्धाच्चप्रतिग्रहः १ श्रीभागवते प्रतिग्रहंमन्यमानस्तपस्तेजोयशोनुदम् । अन्या-

---

१ कथंप्रणमेदित्यपेक्षायामाह पूर्वार्धे शिरइति । बाहुभ्यांदक्षिणोत्तराभ्यांपरस्परं मम दक्षिणोत्तरौपादौगृहीत्वा यद्वा पृष्ठतःपरस्परंनिबद्धाभ्यांकृतापराधइवप्रपन्नमित्यादिविज्ञप्त्याचप्रणमेत् ॥ इतिउद्धवंप्रतिभगवद्वाक्यम् ।
२ अकालमृत्युहरणंब्रह्महत्याविनाशनम् । रोगघ्नंपुण्यदंपास्येसुरपादावनेजनमितिमंत्रेणदेवतीर्थंपिबेदित्याचारार्के ॥

भ्यामेवजीवेतशिलैर्वादोषदृक्तयोः १ इति तथा वार्ताविचित्राशालीनयायावर ञ्छनम् । विचित्रावार्ताकृष्यादिः शालीनमयाचितम् यायावरंप्रसहंधान्ययाच्ञा कणिशोपादानंकणोपादानंचशिलोञ्छनम् अत्रोत्तरोत्तराप्रशस्ता शिलोञ्छनंकलौनिषिद्धम् कुमूलकुम्भीधान्योवात्र्याहिकोश्वस्तनोपिवा । कुटुम्बपोषणेद्वादशाहपर्याप्तधान्यःकुसूलधान्यः षडहपर्याप्तधान्यःकुम्भीधान्यः नकुर्यात्कृषिवाणिज्यंसेवाद्वर्त्ति तथैवच । ब्राह्मण्याद्धीयतेतेनतस्मात्तानिविवर्जयेत् १ इत्युक्तेर्वार्तावृत्तिरापद्विषया पुत्रमांसंवरंभोक्तुंनतुराजप्रतिग्रह इतिवाक्यमधर्मवर्तिराजप्रतिग्रहविषयम् वृद्धौचमातापितरौसाध्वीभार्याशिशुःसुतश्चायाज्ययाजनशूद्रप्रतिग्रहादिनापिपोषणीयाइत्यप्यापदि शाकपयोदधिपुष्पजलकुशभूमयःकुलटाषण्ढपतितभिन्नात्नीचादप्ययाचितप्राप्ताग्राह्याः ब्रह्मचारीयतिश्चैवविद्यार्थीगुरुपोषकः । अध्वगःक्षीणवृत्तिश्चषडेतेभिक्षुकाः १ शूद्रस्यद्विजशुश्रूषावृत्तिः आपदिकृष्यादिः ॥

१११ चतुर्थभागेमध्याह्नस्नानम् प्रातर्गोमयस्नानम् मध्याह्नेमृत्तिकास्नानम् अनयोर्विधिःप्रायश्चित्तेउक्तः शेषविधिःप्रातःस्नानवत् ब्रह्मयज्ञाङ्गतर्पणात्प्राक्वस्त्रंननिष्पीड्यमितिविशेषः ततोधृतपुण्ड्रोमध्याह्नसंध्यांकुर्यात् अध्यर्धक्ष्मामादासायंसंध्या माध्याह्निकीष्यते । तत्रविशेषः सूर्यश्चेतिस्थानेआपःपुनन्त्वितिमन्त्राचमनम् आपःपुनन्त्वित्यस्यनारायणयाज्ञवल्क्यआपःपृथिवीब्रह्मणस्पतिरष्टी मन्त्राचमनेविनियोगः

मध्याह्नसंध्या. ॐआपःपुनन्तुपृथिवींपृथिवीपूतापुनातुमाम् । पुनन्तुब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मपूतापुनातुमाम् । यदुच्छिष्टमभोज्यंयद्वादुश्चरितंमम । सर्वंपुनन्तुमामापोसतांचप्रतिग्रहꣳस्वाहा । इतिपिबेत् अघमर्षणान्तेतिष्ठन् हंसःशुचिषदित्यस्यगौतमःसूर्योजगतीसूर्यार्घ्यदानेविनियोगः ॐहंसःशुचिष० एकार्घ्यम् अर्घ्यान्तेउपस्थानम् ऊर्ध्वबाहुः उदुत्यमितित्रयोदशर्चस्यप्रस्कण्वःसूर्योगायत्रीअन्त्याश्चतस्रोऽनुष्टुभः सूर्योपस्थाने० केचिच्चित्रंदेवानामितिषड्भिरप्युपतिष्ठन्ते शेषमुपस्थानवर्ज्यंप्रातःसंध्यावत् रात्रौमध्याह्नसंध्यायांआकृष्णेनेत्यर्घ्यदानंगायत्र्याप्रायश्चित्तार्थंद्वितीयंदत्त्वाहविष्पान्तमितिपञ्चर्चोपस्थानम् अथतैत्तिरीयाणाम् आपःपुनन्त्वित्यपःपीत्वा दधिक्राव्णेतिपूर्ववत्कृत्वासूर्यायैकमर्घ्यंगायत्र्यादत्त्वोर्ध्वबाहुस्तिष्ठन्नुपतिष्ठेत् उद्वयं० १ उदुत्यंजातवेदसं० १ चित्रंदेवाना० १ तच्चक्षुर्देवहितंपुरस्तात्० १ यउदगान्महतो० १ ततोजपादिउपस्थानवर्ज्यंप्राग्वत् अथकातीयानाम् आपःपुनन्त्वितिप्राग्वत् गायत्र्याएकार्घ्यम् उद्वयमित्यादिचतुर्भिरुपस्थानम् जपान्तेशक्तस्यपूर्वोक्तैर्विभ्राडित्यनुवाकादिभिरुपस्थानम् शेषंप्राग्वत् ॥

११२ अथब्रह्मयज्ञः सचप्रातर्होमोत्तरंवामध्याह्नसंध्योत्तरंवावैश्वदेवान्तेवासकृदेव कार्यः भट्टोजिदीक्षितीयेतुप्रातराहुतेरनन्तरकालःशाखान्तरविषयः आश्वलायनैस्तु

मध्याह्नसंध्योत्तरमेवानुष्ठेयइत्युक्तम् शुष्कंवासस्तदभावेआर्द्रंत्रिर्विधुन्वन्परिधायाच-
आश्वलायन- म्यप्राणानायम्यश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंब्रह्मयज्ञंकरिष्ये तदङ्गतयादेव-
ब्रह्मयज्ञः. ऋष्याचार्यतर्पणंकरिष्ये मृतपितृकैःपितृतर्पणंचकरिष्येइतिसंकल्प्य
दर्भेषुदर्भपाणिःप्राङ्मुखएवोपविश्यवामजङ्घोपरिमूलदेशेदक्षिणपादंनिधायाथवावाम-
पादाङ्गुष्ठोपरिदक्षिणपादाङ्गुष्ठंनिधायैवमुपस्थंकृत्वादक्षिणजानुस्थेवामेकरेउत्तानेप्रा-
गग्राङ्गुलौप्रागग्रेद्वेपवित्रेधृत्वादक्षिणकरेणतथैवसंपुटीकृत्यद्यावापृथिव्योःसंधिमीक्षमा-
णोनिमीलिताक्षोवा ॐकारव्याहृतीःसकृदुच्चार्यगायत्रींपच्छोर्धर्चशःसर्वामनवानामि-
तित्रिर्जपेत् ततोग्निमीळइतिसूक्तंपठित्वासंहिताब्राह्मणषडङ्गानिएकंसमाप्यापरमि-
तिअध्यायंसूक्तमृचंवायथाशक्तिक्रमशःपठेत् मन्त्रब्राह्मणादीनिभागशःसर्वाणिय-
थाशक्तिप्रतिदिनंपठेदितिकेचित् एवंचतुर्वेदाध्यायीक्रमशश्चतुर्वेदान्भागशःसर्वा-
नेववाऋग्वेदपूर्वकान्पठेत् एकैकशाखाध्यायीतुस्वशाखामेव शाखाध्ययनाभावे सू-
क्तमृचंवापठित्वैकंयजुःसामचोपनिषदश्चेतिहासपुराणादींश्चपठेत् पुरुषसूक्तमुक्त्वा न-
मोब्रह्मणेनमोअस्त्वग्नयइतिऋचंत्रिःपठेत् नात्रऋष्यादिस्मरणम् विद्युदसीत्यादेराद्य-
न्तेपाठस्तैत्तिरीयविषयः उपविश्यपाठाशक्तस्तिष्ठन्व्रजन्शयानोवापठेदित्याश्वला-
यनः अनध्यायेष्वल्पंपठेत् अथतर्पणम् तत्रसव्येनदेवतीर्थेनदर्भाग्रैर्देवतर्पणम् त-
द्यथा साक्षतजलैर्देवर्षितर्पणम् सतिलजलैराचार्यपितृतर्पणम् प्रजापतिस्तृप्यतु १ ब्र-
ह्मातृप्य० २ वेदास्तृप्यन्तु ३ देवास्तृप्यन्तु ४ ऋषयस्तृप्यन्तु ५ सर्वाणिच्छन्दां-
सितृप्यन्तु ६ ॐकारस्तृप्य० ७ वषट्कारस्तृप्य० ८ व्याहृतयस्तृप्यं० ९ सावि-
त्रीतृप्य० १० यज्ञास्तृप्यं० ११ द्यावापृथिवीतृप्यतां १२ अन्तरिक्षंतृप्य० १३ अ-

---

१ आश्वलायनसूत्रम् अथातःपञ्चयज्ञादेवयज्ञोभूतयज्ञःपितृयज्ञोब्रह्मयज्ञोमनुष्ययज्ञइति तद्यदग्नौजुहोतिसदेवयज्ञो यद्बलिंकरोतिसभूतयज्ञोयत्पितृभ्योददातिसपित[illegible]यत्स्वाध्यायमधीतेसब्रह्मयज्ञोयन्मनुष्येभ्योददातिसमनुष्ययज्ञइ-तितानेतान्यज्ञानहरहःकुर्वीतेति यद्यपिपाठ[illegible]वानन्तर्यंब्रह्मयज्ञस्यप्राप्ततथाप्यादौब्रह्मयज्ञःकार्यः। स्वगृह्यवि-धिमाकृत्वाब्रह्मयज्ञंपुरोद्विजः ॥ स्वाध्यायत[illegible]चगृहमेत्याचरेत्परानितिआश्वलायनस्मृतेः वृत्तौतुवैश्वदेवस्य पुरस्तादुपरिष्टाद्वाब्रह्मयज्ञः कार्योनक्रमनियम[illegible]श्रीमातामहचरणास्तु सचार्वाक्तर्पणात्कार्यःपश्चाद्वाप्रातरा-हुतेः ॥ वैश्वदेवावसानेवानान्यत्रर्तेनिमित्तत[illegible]तिवाक्यमाश्वलायनान्यपरम् आश्वलायनानांतर्पणस्योत्तरां-गत्वेनैवतत्सूत्रात्प्राप्तेरवाक्तर्पणादित्यस्यतत[illegible]येवसार्थक्यात् । तत्साहचर्यात्पश्चाद्वेतिवैश्वदेवावसानेत्येतदपि तान्प्रत्येवेत्याश्वलायनैस्त्वादावेवब्रह्मयज्ञःका[illegible]हुःशिष्टाचारोप्येवमेवेत्याचारार्के ॥ २ याज्ञवल्क्यः (श्लोक ४१) मधुनापयसाचैवसदेवांस्तर्पयेद्विजः । पितॄन्मधुघृताभ्यांचऋचोधीतेचयोऽन्वहम् ॥ १ ॥ यजूंषिशक्तितोऽधीते योन्वहंसघृतामृतैः ॥ प्रीणातिदेवानाज्येनमधुनाचपितॄंस्तथा ॥ २ ॥ सतुसोमघृतैर्देवांस्तर्पयेद्योऽन्वहंपठेत् ॥ सामानितृप्तिंकुर्याच्चपितॄणांमधुसर्पिषा ॥ ३ ॥ मेदसातर्पयेद्देवानथर्वाङ्गिरसःपठन् ॥ पितॄंश्चमधुसर्पिर्भ्यामन्वहं शक्तितोद्विजः ॥ ४ ॥ वाकोवाक्यंपुराणंचनाराशंसीश्चगाथिकाः ॥ इतिहासांस्तथाविद्याःशक्त्याऽधीतेहियोन्व-हम् ॥५॥ मांसक्षीरौदनमधुतर्पणंसदिवौकसाम् ॥ करोतितृप्तिंकुर्याच्चपितॄणांमधुसर्पिषा ॥ ६ ॥ तेतृप्तास्तर्पयं-त्येनं सर्वकामफलैःशुभैः ॥ यंयंक्रतुमधीतेसौतस्यतस्याप्नुयात्फलम् ॥ ७ ॥ इति यस्ययस्यक्रतोःप्रतिपादकं वेदैक-देशमन्वहमधीतेतस्यतस्यक्रतोःफलमाप्नोतीत्यर्थः ॥

होरात्राणितृप्यंतु १४ सांख्यास्तृप्यं० १५ सिद्धास्तृप्यं० १६ समुद्रास्तृप्यं० १७ नद्यस्तृप्यं० १८ गिरयस्तृप्यं० १९ क्षेत्रौषधिवनस्पतिगन्धर्वाप्सरसस्तृप्यं० २० नागास्तृप्यं० २१ वयांसि स्तृप्यं० २२ गावस्तृप्यं० २३ साध्यास्तृप्यं० २४ विप्रास्तृप्यं० २५ यक्षास्तृप्यं० २६ रक्षांसि तृप्यं० २७ भूतानितृप्यं० २८ एवमन्तानितृप्यंतु २९ अथऋषयः निवीती कनिष्ठिकामूलेनदर्भमध्यैः शतर्चिनस्तृप्यं० माध्यमास्तृप्यं० गृत्समदस्तृप्य० विश्वामित्रस्तृप्य० वामदेवस्तृप्य० अत्रिस्तृप्य० भरद्वाजस्तृप्य० वसिष्ठस्तृप्य० प्रगाथास्तृप्यं० पावमान्यस्तृप्यं० क्षुद्रसूक्तास्तृप्यं० महासूक्तास्तृप्यं० १२ एकत्वद्वित्वबहुत्वेषुतृप्यतुतृप्यतांतृप्यंतुइतियथायथं वदेत् अथप्राचीनावीती पितृतीर्थेनद्विगुणीकृतदर्भमूलाग्रैः सुमन्तुजैमिनिवैशंपायनपैलसूत्रभाष्यभारतमहाभारतधर्माचार्यास्तृप्यंतु १ जानन्तिबाहविगार्ग्यगौतमशाकल्यबाभ्रव्यमाण्डव्यमाण्डूकेयास्तृप्यंतु २ गर्गीवाचक्नवीतृप्य० ३ वडवाप्रातीथेयीतृप्य० ४ सुलभामैत्रेयीतृप्य० ५ कहोळंतर्पयामि० ६ कौषीतकंत० ७ महाकौषीतकंत० ८ पैङ्ग्यंत० ९ महापैङ्ग्यंत० १० सुयज्ञंतर्पया० ११ सांख्यायनंत० १२ ऐतरेयंत० १३ महैतरेयंत० १४ शाकलंत० १५ बाष्कलंत० १६ सुजातवक्त्रंत० १७ औदवाहिंत० १८ महौदवाहिंत० १९ सौजामिंत० २० शौनकंत० २१ आश्वलायनंत० २२ येचान्येआचार्यास्तेसर्वेतृप्यंतु २३ ततोमृतपितृकःपितृत्रयींमातृत्रयींसपत्नीकमातामहत्रयींपत्न्याद्येकोद्दिष्टगणांश्चमहालयप्रकरणोक्तान्मृतांस्तर्पयेत् संबन्धंप्रथमंब्रूयान्नामगोत्रमनन्तरम् । पश्चाद्रूपंविजानीयात्क्रमएषसनातनः १ एकैकमञ्जलिंदेवेभ्योद्वौद्वौऋषिभ्यस्त्रींस्त्रीन्पितृभ्यइतिसंख्याविशेषः आश्वलायनानांवैकल्पिकः तत्सूत्रेसंख्याऽनुक्तेः येषांसूत्रेसंख्योक्तिस्तेषांनियइतिमाधवः मातृत्र[1]भिन्नस्त्रीभ्यएकाञ्जलिः एतावद्विस्तृततर्पणाशक्तौ आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तंदेवर्षिपितृ श्वतस्र : । तृप्यन्तुपितरःसर्वेमातृमातामहादयः १ अतीतकुलकोटी स्थानद् द्वीपनिवासिनाम् । आब्रह्मभुवनाल्लोकादिदमस्तुतिलोदकम् २ इतित्रिस्त्रिर्द श्चता ततो येकेचास्मत्कुलेजाताअपुत्रागोत्रिणोमृताः । तेगृह्णन्तुमयादत्तंवस्त्रनिष्पीडन स्वत्य १ इतिपरिधानवस्त्रंभूमौनिष्पीड्यदद्यात् अत्रबह्वृचानांप्राचीनावीती अन्येषां तिष्ठेत् पवीती इदंगृहेनिषिद्धम् ब्रह्मयज्ञोग्रामाद्बहिरुदकसमीपेविहितः ग्रामेमनसाधीयीत सव्यान्वारब्धदक्षिणेनवाअञ्जलिनावातर्पणम् तर्पणंबर्हिषाच्छन्नेस्थलेकार्यंनतुजले पात्राद्वाजलमादायशुभेपात्रान्त-

तर्पणादिविचारः

---

१ ताताम्बात्रितयंसपत्नजननीमातामहादित्रयंसस्त्रिस्त्रीतनयादितातजननीस्वभ्रातरःसस्त्रियः ॥ ताताम्बात्मभगिन्यपत्यधवयुक्जायापितासद्गुरुःशिष्याप्ताः पितरोमहालयविधौतीर्थेतथातर्पणे ॥ १ ॥ अस्यार्थः जनकादित्रयं जनन्यादित्रयंसापत्नमाता मातामहादित्रयंसस्त्रिनामसपत्नीकं । तातजननीस्वभ्रातरःपितृव्यमातुलसोदराः सपत्नीकाः । ताताम्बात्मभगिनी पितृमातृस्वभगिनी सापत्यासधवाच । जायापिता श्वशुरः । शेषंसुगमम् ॥

रेक्षिपेत् । जलपूर्णेथवागर्तेनस्थलेतुविबर्हिषि १ हेमरौप्यताम्रकांस्यमयेपात्रेनमृन्मये । यत्राशुचिस्थलंतत्रतर्पणंस्यान्नदीजले २ अनामिकाधृतंहेमतर्जन्यांरौप्यमेवच । कनिष्ठिकाधृतंखड्गंतेनपूतोभवेन्नरः ३ अङ्गुल्यग्रेतीर्थंदैवंस्वल्पाङ्गुल्योर्मूलेकायम् । मध्येऽङ्गुष्ठाङ्गुल्योःपित्र्यंमूलेत्वङ्गुष्ठस्यत्राह्मम् १ उद्धृतजलेनपितृतर्पणेतिलान्संमिश्रयेज्जले अनुद्धृतजलेनतर्पणेवामहस्तेतिलाग्राह्याः तिलतर्पणंगृहेनिषिद्धम् रविभृगुवारेसप्तमीनन्दासुकृत्तिकामघाभरणीषुमन्वादौयुगादौच पिण्डदानंमृदास्नानंनकुर्यात्तिलतर्पणम् पित्रोःश्राद्धदिनेनित्यतर्पणेतिलानिषिद्धाः पर्वदिनेनिषिद्धतिथिवारादिष्वपितिलतर्पणम् विकिरेपिण्डदानेचतर्पणेस्नानकर्मणि । आचान्तःसन्प्रकुर्वीतदर्भसंत्याजनंबुधः १ दर्भत्यागमन्त्रस्तु येषांपितानभ्रातानपुत्रोनान्यगोत्रिणः । तेसर्वे तृप्तिमायान्तुमयोत्सृष्टैःकुशैस्तथा १ इति अथहिरण्यकेशीयानांमंकल्पादित्रिगायत्रीजपांतंप्राग्वत् ततइषेत्वोर्जेत्वेतिअध्यायमनुवाकंवायथाशक्तिपठित्वा ऋचंसामपडङ्गेतिहासपुराणादीनिपठित्वानमोब्रह्मणइत्येतयात्रिः परिदधाति अथतर्पणम् तच्चतैत्तिरीयाणांब्रह्मयज्ञाङ्गंनभवत्ये तेनब्रह्मयज्ञोत्तरंव्यवहितकालेपिब्रह्मयज्ञात्प्रागपिभवति एवंकाण्वमाध्यंदिनानामपि अतोदेवर्ष्याचार्यपितृतृप्तिद्वाराश्रीपरमेश्वरं० देवर्ष्याचार्यपितृतर्पणंकरिष्येइतिपृथगेवसंकल्पः पूर्ववदेकैकाञ्जलिनादेवतर्पणम् ब्रह्माणंतर्पयामि प्रजापतिंतर्प० बृहस्पतिं० अग्निं० वायुं० सूर्यं० चन्द्रमसं० नक्षत्राणि० इन्द्रꣳराजानं० यमꣳराजानं० वरुणꣳराजानं० सोमꣳराजानं० वैश्रवणꣳराजानं० वसून्० रुद्रान्० आदित्यान्० विश्वान्देवान्० साध्यान्० ऋभून्० भृगून्० मरुतः० अथर्वणः० अङ्गिरसस्तर्पयामीति निवीती उदङ्मुखः विश्वामित्रं० जमदग्निं० भरद्वाजं० गौतमं० अत्रिं० वसिष्ठं० कश्यपं० अरुन्धतीं० अगस्त्यं० कृष्णद्वैपायनं० जातूकर्ण्यं० तरुक्षं० तृणबिन्दुं० वर्मिणं० वरूथिनं० वाजिनं० वाजिश्रवसंतर्पयामि सत्यश्रवसंत० सुश्रवसंत० सुतश्रवसं० सोमशुष्मायणं० सत्ववन्तं० बृहदुक्थं० वामदेवं० वाजिरत्नं० हर्यज्वायनं० उदमयं० गौतमं० ऋणंजयं० ऋतंजयं० कृतंजयं० धनंजयं० बभ्रुं० त्र्यरुणं० त्रिवर्षं० त्रिधातुं० शिबिं० पराशरं० विष्णुंत० रुद्रं० स्कंदं० काशीश्वरं० ज्वरंत० धर्मं० अर्थं० कामं० क्रोधं० वसिष्ठं० इन्द्रं० त्वष्टारंत० कर्तारं० धर्तारं० धातारं० मृत्युं० सवितारंत० सावित्रींतर्प० ऋग्वेदंत० यजुर्वेदं० सामवेदं० अथर्ववेदं० इतिहासपुराणंत० ६१ इतिद्वौद्वावञ्जली प्राचीनावीतीदक्षिणामुखः वैशंपायनं० पिलिंगुं० तित्तिरिंत० उखंत० आत्रेयंपदकारं० कौण्डिण्यंवृत्तिकारं० सूत्रकारान्० सत्याषाढंत० प्रवचनकर्तॄन्० आचार्यान्० ऋषीन्० वानप्रस्थान्० ऊर्ध्वरेतसः० एकपत्नीस्तर्पयामीतित्रींस्त्रीनञ्जलीनितिविशेषः शेषंपितृतर्पणादिसर्वंप्रागुक्तमेव अथापस्त-

हिरण्यकेशीय-ब्रह्मयज्ञः.

म्वादीनांब्रह्मादयोयेदेवास्तान्० सर्वान्देवांस्त० सर्वान्देवगणांस्त० सर्वादेवपत्नीः० सर्वान्पुत्रां० सर्वान्पौत्रांस्त० भूर्देवां० भुवर्देवां० सुवर्देवां० भूर्भुवःसुवर्देवां० कृष्णद्वैपायनादयोयेऋषयःतानृषीं० सर्वानृषीं० सर्वानृषिगणान्० सर्वाऋषिपत्नीः० सर्वानृषिपुत्रां० सर्वानृषिपौत्रां० ६ भूर्ऋषीं० ४ एवंसोमःपितृमान्यमोङ्गिरस्वानग्निष्वात्ताः० तान्पितृनित्यादयोदशपितृपर्यायाऊह्याः एवमन्येषामप्यूह्यम् अथकात्यायनानाम् प्राङ्मुखआचम्यपवित्रेधृत्वाप्राणानायम्यश्रीपर०र्थं ब्रह्मयज्ञेनयक्ष्ये दर्भानञ्जलौधृत्वादक्षिणजानौधृत्वासूत्रान्तराद्गायत्रींत्रिरुक्त्वाईषेत्वेत्यादिआरभ्यसंहितांब्राह्मणंचपूर्वोक्तरीत्यापठेत् अन्तेउपनिषादतिहासपुराणादिपठित्वाअन्तेॐस्वस्तीतिवदेत् सूत्रान्तरोक्तत्वात्नमोब्रह्मणइतित्रिःपठन्तिकेचित् अथतर्पणम् एतच्चप्रातःसंध्योत्तरंवामध्याह्ने ब्रह्मयज्ञोत्तरंवासकृद्देवकार्यम् ब्रह्मयज्ञस्यवैकल्पिकंकालत्रयमुक्तम् तत्रदेवर्षिपितृतर्पणंकरिष्यइतिसंकल्प्यादौप्रक्तधर्मेणदेवतर्पणम् भूमौताम्रादिपात्रेवादर्भानास्तीर्य विश्वेदेवासआगतेतिदेव०।वाह्यविश्वेदेवाःशृणुतेममितिजपित्वात्रीन्प्रागग्रान्दर्भान्धृत्वादेवतीर्थेन ॐब्रह्मातृप्यताम् विष्णुस्तृप्य० रुद्र० प्रजापति० देवास्तृ० छन्दांसि० वेदा० ऋषय० पुराणाचार्या० गन्धर्वा० इतराचार्या० संवत्सरःसावयव० देव्यस्तृप्यन्तां० अप्सरसः० देवानुगा० नागा० सागरा० पर्वता० सरित० मनुष्या० यक्षा० रक्षांसि० पिशाचा० सुपर्णा० भूतानि० पशव० वनस्पतय० ओषधय० भूतग्रामश्चतुर्विधस्तृप्यतामितिसर्वत्रसप्रणवंप्रथमान्तंनामोच्चार्यतर्पयेत् २९ सप्तऋषयइतिमन्त्रेणर्षीनावाह्यनिवीतीद्विर्द्विः सनकस्तृप्यतु सनन्दन० सनातन० कपिल० आसुरि० वोढुस्तृ० पञ्चशिख० ७ अपसव्यम् उशंतस्त्वेतिपितृनावाह्य आयन्तुनःपितरइतिजपित्वापितृतीर्थेनत्रिस्त्रिः कव्यवाडनलस्तृप्यताम् सोम० यम० अर्यमा० अग्निष्वात्ताःपितरस्तृप्यन्ताम् सोमपाःपितरः० बर्हिषदः० यमायनमस्तर्पयामि धर्मराजाय० मृत्यवे० अन्तकाय० वैवस्वताय० कालाय० सर्वभूतक्षयाय० औदुम्बराय० दध्नाय० नीलाय० परमेष्ठिने० वृकोदराय० चित्राय० चित्रगुप्ताय० २१ यमतर्पणंवैकल्पिकम् सूत्रेएकेइत्युक्तेः जीवत्पितृकस्यमणिबन्धपर्यन्तमपसव्यं सर्वत्र ततोमृतपितृकःपित्रादित्रयींमात्रादित्रयींचतर्पयित्वा उदीरतामितिनवभिर्ऋग्भिस्तर्पणंजलस्थानेअञ्जलिनाधारांनिषिञ्चेत्उदीरतां० १ अङ्गिरसोनःपितरो० २ आयन्तुनः० ३ ऊर्जंवहन्तीरमृतं० ४ पितृभ्यःस्वधानमः० ५ येचेह० ६ मधुवाताइतितिस्रइति ९ प्रत्यृचंप्रत्येकंकुर्यात्तृप्यध्वमितिचत्रिःसिञ्चेत् ततोनमोवःपितरइत्यष्टौयजूंषिपठित्वामातामहादीनेकोद्दिष्टगणांश्चतर्पयेत् देवागातुविदइतिविसर्जयेत्

आपस्तम्बादिब्रह्मयज्ञः.

कात्यायनब्रह्मयज्ञः.

स्नानवस्त्रनिष्पीडनोदकदानादिप्राग्वत् प्रातर्होमोत्तरंदेवतार्चनंनकृतंचेच्चतुर्थभागे ब्रह्मयज्ञोत्तरंकार्यम् ॥

११३ अथपञ्चमभागकृत्यम् वैश्वदेवःप्रकर्तव्यः पञ्चसूनापनुत्तये। कण्डनीपेषणीचुल्लीजलकुम्भोथमार्जनी १ इतिपञ्चहिंसास्थानानिपञ्चसूनाः वैश्वदेवस्यप्रातरेवप्रारम्भोनत्वग्निहोत्रादिवत्सायम् तेनप्रातःसायंवैश्वदेवेसादिरेवसंकल्पः पञ्चमहायज्ञाअहरहःकर्तव्याः तेचब्रह्मयज्ञदेवयज्ञभूतयज्ञपितृयज्ञमनुष्ययज्ञाख्याः तत्रब्रह्मयज्ञउक्तः बह्वृचादीनांवैश्वदेवोदेवयज्ञादियज्ञत्रयरूपः मनुष्ययज्ञस्तुमनुष्येभ्योन्नदानम् गृहपक्कहविष्यान्नैस्तैलक्षारादिवर्जितैः। जुहुयात्सर्पिषाभ्यक्तैर्गृह्येऽग्नौलौकिकेऽपिवा १ यस्मिन्नग्नौपचेदन्नंतस्मिन्होमोविधीयते। वैश्वदेवान्तर्गतपितृयज्ञेनैवनित्यश्राद्धसिद्धेर्ननित्यश्राद्धार्थंविप्रभोजनम् अनेनैवदर्शश्राद्धस्यापिसिद्ध्यादर्शश्राद्धमप्यशक्तैःसंवत्सरमध्येसकृदेवकार्यमितिभट्टोजीये सूतकेपञ्चमहायज्ञानांलोपइत्युक्तम् सचायंवैश्वदेवआत्मसंस्कारार्थोन्नसंस्कारार्थश्चतेनाविभक्तानां पाकैक्येपृथग्वैश्वदेवोन विभक्तानांतुपाकैक्येपिहविष्यान्तरेणपृथगेव अविभक्तानां पाकभेदेपृथक्वैश्वदेवःकृताकृतइतिभट्टोजीये पाकासंभवेएकादश्यादौतण्डुलैर्वापयोदधिघृतफलोदकादिभिर्वाकार्यः हस्तेनाम्रादिभिःकुर्याद्द्विरञ्जलिनाजले। कोद्रवं चणकंमाषंमसूरंचकुलित्थकम् १ क्षारंचलवणंसर्वंवैश्वदेवेविवर्जयेत्। प्रवसतागृहेपुत्रर्त्विगादिद्वारावैश्वदेवःकारयितव्यः गृहेकर्त्रन्तराभावेप्रवासेस्वयंकार्यः वैश्वदेवोबह्वृचैस्तैत्तिरीयैश्चदिवारात्रौचेतिद्विवारंकार्यः अशक्तैस्त्वेककालेएवद्विरावृत्त्यासहवा कार्यः बह्वृचतैत्तिरीययोर्लौकिकाग्नौपाकोवैश्वदेवश्चेतिप्रायेणाचारः अथप्रातःसायं वैश्वदेवस्यसहकरणपक्षेतत्रप्रयोगः तत्रवैष्णवैर्भगवतेषोडशोपचारेषुदीपान्तानुपचारान्समर्प्यसर्वान्नात्पुरुषाहारपर्याप्तंनैवेद्यंसमर्प्यशेषान्नेनवैश्वदेवःकार्यः वैष्णवभिन्नैस्तुवैश्वदेवान्तेतच्छेषेणनैवेद्यःकार्यः विष्णोर्निवेदितान्नेनयष्टव्यंदेवतान्तरम्। पितृभ्यश्चापि तद्देयंतदानन्त्यायकल्पते १ इत्यादिवचनानांवैष्णवविषयकत्वस्यनिबन्धकारैरुक्तत्वात् अत्रवैष्णवानारायणाष्टाक्षरादिवैष्णवमन्त्रदीक्षोपदेशजपवन्तोमुख्याः उपदेशःकलौयुगइतिस्मृत्योपदेशमात्रस्यापिदीक्षासमफलत्वात् गौणाश्चपारंपर्यागतारुणोदयविद्धैकादश्यनुपवासशुक्लकृष्णैकादश्युपवासादियत्किंचिद्धर्ममात्रपरामन्त्रोपदेशादिरहिताः ननुपाञ्चरात्राद्यागमोक्तदीक्षांप्राप्तोहिवैष्णवः। इत्युक्तेःकिंचिद्धर्ममात्रानुष्ठानेनकथंवैष्णवत्वमितिचेत् गायत्र्यध्ययनादिक्षत्रियवैश्यसाधारणधर्मवतांयाजनाध्यापनप्रतिग्रहरूपासाधारणधर्मशून्यानांपित्रादिपरंपरयावैश्यादिवृत्तिपराणामप्यव्यभिचरितैकगोत्रत्वादियत्किंचिद्ब्राह्मणधर्ममात्रेणयथाब्राह्मणत्वंतदुचितसूतकाद्याचारश्चतथाकलियुगेकिंचिद्धर्मेणापिवैष्णवत्वंतदुचिताचारश्चयुज्यते क्षत्रियाणांहिपुरो-

वैश्वदेवपञ्चमहायज्ञादिविचारः.

हितभेदेनगोत्रभेदस्तेनयदुवंशेषुपरस्परंविवाहोनैवंब्राह्मणेष्वितिस्पष्टम् एवंश्राद्धेपिनै-
वेद्यंसमर्प्यपितृभ्योन्ननिवेदनंज्ञेयम् ममात्मान्नसंस्कारपञ्चसूनाजनितदोषपरिहारद्वा-
आश्वलाय- राश्रीपर० प्रातर्वैश्वदेवंसायंवैश्वदेवंचसहतन्त्रेणकरिष्ये कुण्डेस्थण्डि-
नानांवैश्वदेवः. लादौवापचनाग्निंव्याहृतिभिःपावकनामानंप्रतिष्ठाप्यचत्वारिशृङ्गेति
ध्यात्वापरिसमुह्यपर्युक्ष्यविश्वानिनइत्यर्चनादिविधायघृताक्तमन्नमग्नावधिश्रित्यप्रोक्ष्यो-
द्वास्याग्नेःपश्चान्निधायत्रिधाविभज्यप्रथमभागंदेवेभ्योजुहुयात् तद्यथा हृदिसव्यंकरं
निधायोत्तानहस्तेन सूर्यायस्वाहासूर्यायेदंनमम प्रजापतये० सोमायवनस्पतये० अ-
ग्नीषोमाभ्यां० इन्द्राग्निभ्यां० द्यावापृथिवीभ्यां० धन्वन्तरये० इन्द्राय० विश्वेभ्यो-
देवेभ्यः० ब्रह्मणे० इतिदशप्रातर्वैश्वदेवाहुतयः अथसायंवैश्वदेवीयाः अग्नयेस्वाहेति
हुत्वाप्रजापतयइत्यादिपुनर्नवजुहुयात् एवंविंशत्याहुतीर्हुत्वाप्रायश्चित्तार्थंव्यस्तसमस्त-
व्याहृतिभिर्हुत्वानहुत्वावापरिसमूहनपर्युक्षणेकुर्यात् ओंचमइत्युपतिष्ठेत् इतिदेवयज्ञः
अथबलिहरणाख्योभूतयज्ञः द्वितीयभागाद्गृहीत्वाशुद्धभूमौ सूर्यायस्वाहासूर्यायेदंनम-
मेत्येवंदशाहुतीःप्राक्संस्थानिरन्तराहुत्वामध्येन्तरालंत्यक्त्वा अद्भ्यःस्वाहा ओषधि-
वनस्पतिभ्यः० गृहाय० गृहदेवताभ्यः० वास्तुदेव० इतिप्राक्संस्थाहुत्वा अद्भ्यआहु-
तेःपश्चात् इन्द्राय० तदुत्तरेइन्द्रपुरुषेभ्यः० अन्तरालस्यदक्षिणे यमाय० तदुत्तरे यमपुरु-
षेभ्यः० ब्रह्मणआहुतेःप्राक् वरुणाय० तदुत्तरे वरुणपुरुषेभ्यः० अन्तरालस्योत्तरे सो-
माय० तदुत्तरे सोमपुरुषेभ्यः०अन्तराले ब्रह्मणे० ब्रह्मपुरुषेभ्य० विश्वेभ्योदेवेभ्यः०
सर्वेभ्योभूतेभ्यः० दिवाचारिभ्यः० सोमपुरुषोत्तरे रक्षोभ्यः० एवमेवसूर्यस्थानेप्रथ-
ममग्नयेहुत्वाप्रजापतयइत्यादिपूर्ववत्सायंवैश्वदेवसंबन्धिद्वितीयबलिहरणंकुर्यात् तत्र
दिवाचारिभ्यइत्यस्यस्थानेनक्तंचारिभ्यःस्वाहेतिजुहुयादितिविशेषः इतिभूतयज्ञः
प्राचीनावीती तृतीयभागादादायस्वधापितृभ्यःइतियमबलेर्दक्षिणतोदत्त्वापितृभ्यइ-
दंनममेतित्यक्त्वाद्वितीयबलेर्दक्षिणतःद्वितीयपितृयज्ञमेवंकुर्यात् इतिपितृयज्ञः अपरेच-
क्राकारंबलिमाहुः बलावनुद्धृतेनाद्यान्नोद्धरेच्चस्वयंबलिम् । ततोगृहाङ्गणेभूमावपआ-
सिच्य ऐन्द्रवारुणवायव्यांयाम्यांनैर्ऋतिकाश्चये । तेकाकाःप्रतिगृह्णन्तुभूम्यांपिण्डंमयो-
ज्झितम् १ इतिपितृयज्ञशेषेणदत्त्वा वैवस्वतकुलेजातौद्वौश्यामशबलौशुनौ । ताभ्यांपि-
ण्डोमयादत्तोरक्षेतांपथिमांसदा १ येभूताःप्रचरन्ति० इतिद्वयंभूतयज्ञशेषेणदद्यात्
येभूताइतिमन्त्रेतन्त्रेणवैश्वदेवप्रयोगेदिवानक्तंबलिमितिपाठः अहिरात्रौचपृथक्प्रयोगे
दिवाबलिमिच्छन्तोनक्तंबलिमिच्छन्तइतिविभागेनपाठः प्रक्षालितपाणिपादआचम्य
गृहंप्रविश्यशान्तापृथिवीत्यादिजपित्वाविष्णुंस्मृत्वाकर्मार्पयेम् अथमनुष्ययज्ञः अति-
थिभोजनपर्याप्तंवाषोडशग्रासमितंवाग्रासचतुष्टयंवाग्रासमितंवाभ्रंसनकादिमनुष्येभ्यो

१. मनुः (अ० ३ श्लो० ९९) सम्प्राप्तायत्वतिथयेप्रदद्यादासनोदके ॥ अन्नंचैव यथाशक्ति सत्कृत्य विधि-

हंतइदंनममेतिदद्यात् बहुषुभिक्षुकेष्वागतेष्वशक्तेनत्रिभ्योग्रासत्रयंदेयम् अथतैत्तिरीयाणां श्राद्धदिनेभिन्नपाकेनादौवैश्वदेवःदेवयज्ञादिचतुष्टयंचभवति अपरेआदौवैश्वदेवोऽन्तेपञ्चमहायज्ञाइत्याहुः याजुषाःसामगाःपूर्वमध्येकुर्वन्त्यथर्वणाः । बह्वृचाःश्राद्धशेषेणतत्राप्यादौतुसाग्निकाः १ स्वर्गपुष्ट्यर्थमात्मसंस्कारार्थंप्रातःसायंवैश्वदेवौतन्त्रेणकरिष्ये औपासनाग्निंपचनाग्निंवाप्रतिष्ठाप्यितमौपासनहोमवत्परिसमुह्यपरिषिच्यान्नमग्नावधिश्रित्यप्रोक्ष्योद्वास्याभिघार्याग्निंसंपूज्याऽन्नंत्रेधाविभज्यहस्तेनजुहुयात् अग्नयेस्वाहा विश्वेभ्योदेवेभ्यः० ध्रुवायभूमाय० ध्रुवक्षितये० अच्युतक्षितये० अग्नयेस्विष्टकृते० परिसमुह्यपर्युक्ष्य अग्नेःपश्चादेकत्रैवदेशेव्यजनाकारश्चक्राकारोवाबलिः तत्रदेवताः धर्मायस्वाहाधर्मायेदं० अधर्माय० अद्भ्यः० ओषधिवनस्पतिभ्यः० रक्षोदेवजनेभ्यः० गृह्याभ्यः० अवसानेभ्यः० अवसानपतिभ्यः० सर्वभूतेभ्यः० कामाय० अन्तरिक्षाय० यदेजतिजगतियच्चचेष्टतिनाम्नोभागोयन्नाम्नेस्वाहा नाम्नइदं० केचिद्वायवइदमितित्यागमाहुः पृथिव्यैस्वाहा अन्तरिक्षाय० दिवे० सूर्याय० चन्द्रमसे० नक्षत्रेभ्यः० इन्द्राय० बृहस्पतये० प्रजापतये० ब्रह्मणे० सर्वान्सकृत्परिषिच्य पृथक्पृथक्परिषेचनपक्षे द्वावेकंद्वेचचत्वारिप्रत्येकंत्रीणि चैवहि । पृथिव्यादिदशस्वेकमतऊर्ध्वंपृथक्क्रमादितिज्ञेयम् प्राचीनावीती तद्दक्षिणतः स्वधापितृभ्यःस्वाहा तदुत्तरतउपवीती नमोरुद्रायपशुपतयेस्वाहा पितृरुद्रबलीपृथक्परिषिञ्चेत् इतिवैश्वदेवः अथदेवयज्ञादिचतुष्टयम् देवयज्ञेनयक्ष्येइतिसंकल्प्याग्निंपरिषिच्यदेवेभ्यःस्वाहेत्यग्नौहुत्वोत्तरपरिषेकः प्राचीनावीती पितृयज्ञेनयक्ष्ये दक्षिणतो भूमौपितृभ्यःस्वधास्तुइतिदत्वात्यक्त्वापरिषिच्य यज्ञोपवीतीअपःस्पृष्ट्वा भूतयज्ञेन यक्ष्ये भूतेभ्योनमइतिभूमौदत्वापरिषिच्य निवीती मनुष्ययज्ञेनयक्ष्ये उक्तप्रमाणमन्नं मनुष्येभ्योहंतेतिदद्यात् सर्वयज्ञेषुआद्यन्तयोःक्रमेणविद्युदसिदृष्टिरसीतिमन्त्रयोःपाठः प्रायेणैषाम् बलिशिष्टमन्नं येभूताःप्रचरन्तीतिगृहाङ्गणेगत्वाकाशेउत्क्षिपेत् ततोयथाचारंश्ववायसादिबलिः अथकातीयानाम् तत्रसाग्निकानामेकपाकेनैवश्राद्धदिनेआदौवैश्वदेवः अन्येषामन्ते आवसथ्योल्मुकंमहानसेकृत्वातत्रपाकं विधायमहानसस्थाङ्गारानगृह्याग्नौनिधायपाकादन्नंघृताक्तमादायपूर्ववदात्मा० थं वैश्वदेवाख्यंकर्मकरिष्यइतिसंकल्पः अथवादेवभूतपितृमनुष्यान्वैश्वदेवान्नेनयक्ष्ये गृह्याग्निमणिकोदकेनपर्युक्ष्यहस्तेनाग्नौजुहुयात् ब्रह्मणेस्वाहाइदंब्रह्मणेनमम एवमग्रेपि

तैत्तिरीयवैश्वदेवादयः.

कातीयवैश्वदेवादिः.

पूर्वकम् ॥ (श्लो० १०१) तृणानिभूमिरुदकं वाक्चतुर्थीचसूनृता ॥ एतान्यपिसतांगेहेनोच्छिद्यंते कदाचन ॥ अतिथिलक्षणम् (श्लोकः १०२) एकरात्रंतुनिवसन्नतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः ॥ अनित्यंहिस्थितोयस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥ नैकग्रामीणमतिथिविप्रंसांगतिकंतथा ॥ उपस्थितंगृहेविद्याद्भार्यायत्राग्नयोपिवा ॥ इति ॥ याज्ञव० (१११) अध्वनीनोऽतिथिर्ज्ञेयः श्रोत्रियोवेदपारगः ॥ मान्यावेतौगृहस्थस्यब्रह्मलोकमभीप्सतः ॥ परपाकरुचिर्नस्यादनिन्द्यामन्त्रणादृते ॥ वाक्पाणिपादचापल्यंवर्जयेच्चातिभोजनम् ॥ इति ॥

प्रजापतये० गृह्याभ्यः० कश्यपाय० अनुमतये० इतिदेवयज्ञः ततोमणिकसमीपेबलि-त्रयमुदक्संस्थम् पर्जन्यायनमःस्वाहाइदंपर्जन्यायनमम अद्भ्योन० पृथिव्यैन०अथ द्वार्यशाखयोःप्राक्संस्थंबलिद्वयम् धात्रे०विधात्रे०उदकेनचतुरस्रंकृत्वातत्रपूर्वेवायवे० दक्षिणेवायवे० पश्चिमेवायवे० उत्तरेवायवे० प्रागादिषुवायुबलेःप्रागुदग्वा प्राच्यैदि-शे० दक्षिणस्यैदि० प्रतीच्यैदि० उदीच्यैदि० मध्येप्राक्संस्थम् ब्रह्मणे० अन्तरिक्षा-य० सूर्याय० एषामुत्तरे विश्वेभ्योदेवेभ्यो० विश्वेभ्योभूतेभ्यो० अनयोरुत्तरेउषसे० भूतानांचपतये० इतिभूतयज्ञः प्राचीनावीतीब्रह्मादिर्बलित्रयस्यदक्षिणेपितृतीर्थेन पि-तृभ्यःस्वधानमइदंपितृभ्योनममेतिदद्यात् इतिपितृयज्ञः पात्रंप्रक्षाल्यसव्येनब्रह्मादिब-लितोवायव्यांयक्ष्मैतत्तेनिर्णेजनमितितज्जलंनिनयेत् पूर्ववन्मनुष्ययज्ञः निरग्निकस्तु लौकिकाग्निमाहृत्यपृष्टोदिवीतिप्रतिष्ठाप्यतत्सवितु० ताꣳसवितु० विश्वानिदेव०इति त्रिभिःसावित्रैःप्रज्वाल्यतत्रनित्योपासनहोमंकृत्वापाकंपचेद्वैश्वदेवंचकुर्यादितिगदाध-रः अत्राप्यशक्तौबहृचायुक्तरीत्यापचनाग्निंप्रतिष्ठाप्यध्यात्वासंपूज्यतत्रपूर्वोक्तरीत्या वैश्वदेवस्तत्रअग्नयेस्विष्टकृतेस्वाहेतिपश्चाहुतीनामुत्तरंहोमःसर्वत्रानिरग्नेरितिविशेषः शे-षंप्राग्वत् कात्यायनानांदिवैवैकोवैश्वदेवोनाद्वितीयोरात्रौ सामगाथर्वगैरपिस्वगृह्योक्त-रीत्यापञ्चमहायज्ञाःकार्याः स्वगृह्यानुपलम्भेबहृचोक्तरीत्योपनयनादिसंस्काराःपञ्च-महायज्ञादयश्चकार्याः शाखान्तरमतंसम्यगनालोच्यस्वधार्ष्ट्यतः । शाखान्तराह्निकं प्रोक्तंज्ञात्वाशोध्यंस्वशाखिभिः १ इक्षूनपःफलंमूलंताम्बूलंपयऔषधम् । भक्षयित्वा ऽपिकर्तव्याःस्नानदानादिकाःक्रियाः २ पञ्चमहायज्ञेष्वन्यतमस्यलोपेउपवासः धनि-कस्यातुरस्यचप्रतियज्ञंकृच्छ्रार्धम् अन्येत्वेकाहंलोपेमनस्वस्त्याहुतिःत्र्यहंत्र्यहंलोपेतिसृभि-स्तंतुमतीभिर्होमोवारुणीनांचतसृणांजपोद्वादशाहंलोपेतंतुमतीस्थालीपाकोवारुणीभि-राज्यहोमश्चेत्याहुः ॥

११४ अथसर्वसाधारणोभोजनादिविधिः हैमेराजतेपात्रेआम्रादिपत्रेवाभोजनं शस्तम् एकएवतुभुञ्जीतकांस्यपात्रेनान्योच्छिष्टे ताम्बूलाभ्यञ्जनंचैवकांस्यपात्रेचभो-जनम् । यतिश्चब्रह्मचारीचविधवाचविवर्जयेत् १ पलाशपर्णेषुयत्यादेःप्रशस्तम् गृहि-णस्तुचान्द्रायणम् । इदंवल्लीपलाशविषयमितिस्मृत्यर्थसारे कदलीकुटजमधुजम्बूप-नसाम्रचम्पकोदुम्बरपत्राणिशस्तानि अर्काश्वत्थवटादिपत्राणिनिषिद्धानि चतुरस्र-मण्डलेप्रक्षालितपात्रंनिधायपञ्चयज्ञावशिष्टंघृतादियुतंपरिविष्टमन्नमस्माकंनित्यमस्त्वे-तदितिवदन्नत्वाग्रन्थिरहितपवित्रयुतदक्षिणपाणिः पादाभ्यांपादेनवाभुवंस्पृशन्व्या-हृतिभिर्गायत्र्याचाभिमन्त्र्य सत्यंत्वर्तेनपरिषिञ्चामिइतिदिवा ऋतंत्वासत्येनपरिषि-ञ्चामीतिरात्रौपरिषेचनंकृत्वा अन्तश्चरतिभूतेषुगुहायांविश्वतोमुखः । त्वंयज्ञस्त्वंवष-ट्कारस्त्वंविष्णुःपुरुषःपरः १ पात्राद्दक्षिणेभूमौ भूपतयेनमः भुवनपतयेनमः भूतानां

पतये० इतित्रीन्बलीन्दद्यात् यद्वा चित्राय० चित्रगुप्ताय० यमाय० यमधर्माय० सर्वेभ्यो भूतेभ्य० इतिवा व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्वाचत्वारः धर्मराजायचित्रगुप्तायेतिद्वौवा भूपत्यादित्रययुतावेताविति पञ्चवादेयाः हस्तपादमुखार्द्रः आपोशनार्थंजलमादाय अन्नं ब्रह्मरसोविष्णु० अहंवैश्वानरोभूत्वेत्यर्थंध्यात्वावामकरेणपात्रंधृत्वाअमृतोपस्तरणमसीत्यपःप्राश्यमौनी ॐप्राणायस्वाहा ॐअपानायस्वाहा ॐव्यानाय० ॐउदानाय० ॐसमानाय०इतिसघृताःसक्षीरावापञ्चाहुतीःसर्वाङ्गुलिभिःसर्वग्रासंग्रसन्मुखेजुहुयात् ब्रह्मणेस्वाहेतिषष्ठींकचित् प्राणाहुतिपर्यन्तंपात्रालम्भोमौनंचनियतमग्रेऐच्छिकंद्वयम् भोजनंप्राङ्मुखंप्रत्यङ्मुखंवाशस्तं दक्षिणामुखंयशःफलंकाम्यम् उदङ्मुखमधमम् विदिङ्मुखंनिषिद्धम् कृत्स्नंग्रासंग्रसन्द्वात्रिंशदादिनियतग्रासमनियतग्रासंवाभुक्त्वाअमृतापिधानमसीतिगण्डूषार्धंपीत्वाऽर्धंभूमौनिनीयपवित्रंत्यक्त्वामुखहस्तोच्छिष्टंसम्यक् प्रक्षालयेत् तर्जन्यामुखंनशोधयेत् किंचित्गण्डूषोत्तरंहस्तप्रक्षालनंषोडशगण्डूषान्तेद्विराचामेत् भोजनगृहेचनाचामेत् अनाचान्तोमूत्रपुरीषौनकुर्यात् उत्तरापोशनमकृत्वोत्थानेस्नात्वाशुद्धिः हस्तौसंमृज्यप्रस्राव्याङ्गुष्ठेननेत्रयोर्निषिञ्चयेष्टदेवतांस्मरेत् नाञ्जलिनापिबेत् पलाशंदग्धमयोबद्धंचपीठंवर्जयेत् नशिशुभिःसहभुञ्जीत भार्यया सहविवाहवर्जनभुञ्जीत बालवृद्धेभ्योन्नमदत्वानभुञ्जीत नप्रौढपादोनासनारूढपादो नप्रसारितपादोनविदिक्तुण्डोनदुष्टैकपङ्क्तौनशून्याग्निपाकगृहेनदेवालयेभुञ्जीत नसंध्ययोर्नमहानिशायांनयज्ञोपवीतहीनोनवामहस्तेननशूद्रशेषंभुञ्जीत आदौमधुरंमध्येलवणाम्लमन्तेतिक्तादि पूर्वंद्रवंमध्येकठिनमन्तेद्रवम् अष्टौग्रासायतेः षोडशद्वात्रिंशद्वागृहिणो वनस्थस्यषोडश यथेष्टंब्रह्मचारिणः सर्वंसशेषमश्नीयान्निःशेषंघृतपायसम् । क्षीरंदधिमधुभुञ्जीत दिवारात्रौचेतिद्विवारमेवनान्तराभोजनम् अर्कपर्वद्वये रात्रौचतुर्दश्यष्टमीदिवा । एकादश्यामहोरात्रंभुक्त्वाचान्द्रायणंचरेत् १ यस्तुपाणितले भुङ्क्तेयश्चफूत्कारसंयुतम् । प्रसृताङ्गुलिभिर्यश्चतस्यगोमांसवच्चतत् १ नाजीर्णेभोजनं कुर्यात् कुर्यान्नातिबुभुक्षितः । नार्द्रवासानार्द्रशिरानपादारोपितेकरे २ ग्रासशेषंच नाश्नीयात्पीतशेषंपिबेन्नच । शाकमूलफलादीनिदन्तच्छेदैर्नभक्षयेत् ३ नोच्छिष्टोघृत-

---

१ मनुः (अ. २ श्लो. ५२) आयुष्यंप्राङ्मुखोभुङ्क्ते यशस्यंदक्षिणामुखः ।। श्रियंप्रत्यङ्मुखोभुङ्क्तेऋतंभुङ्क्तेह्युदङ्मुखः ।। अस्यार्थः आयुषेहितमन्नंप्राङ्मुखोभुङ्क्ते आयु.कामःप्राङ्मुखोभुङ्क्तेइत्यर्थः । यशसेहितंदक्षिणामुखः । श्रियमिच्छन्प्रत्यङ्मुखः । ऋतंसत्यंतत्फलमिच्छन्नुदङ्मुखोभुञ्जीतेतिकुल्लूकभट्टाः । मनुः (अ. २ श्लो. ५३) उपस्पृश्यद्विजोनित्यमन्नमद्यात्समाहितः ।। भुक्त्वाचोपस्पृशेत्सम्यगद्भिःखानिचसंस्पृशेत् ।। उपस्पर्शः आचमनम् । पूजयेदशनंनित्यमद्याच्चैतदकुत्सयन् ।। दृष्ट्वाहृष्येत्प्रसीदेच्चप्रतिनन्देच्चसर्वशः ।। पूजितंह्यशनंनित्यंबलमूर्जंचयच्छति ।। अपूजितंतुतद्भुक्तमुभयंनाशयेदिदम् ।। नोच्छिष्टंकस्यचिद्दद्यान्नाद्याच्चैवतथान्तरा ।। अन्तरादिवासायंभोजनयोर्मध्येनभुञ्जीतेत्यर्थः ।। नाचैवात्यशनंकुर्यान्नचोच्छिष्टःक्वचिद्व्रजेत् ।। अनारोग्यमनायुष्यमस्वर्ग्यंचातिभोजनम् ।। अपुण्यंलोकविद्विष्टंतस्मात्तत्परिवर्जयेत् ।। इति ।।

मादद्यादपदाभाजनंस्पृशेत् । पिबतोयत्पतेत्तोयंभाजनेमुखनिःसृतम् ४अभोज्यंतत् पीतावशिष्टतोयपानेचान्द्रायणम् हस्तनखस्पृष्टजलपानेवामहस्तोद्धृतजलपानेचसुरापानसमम् एकपङ्क्त्युपविष्टानांविप्राणांभुञ्जानानामेकस्मिन्नप्युत्थितेआचान्तेवान्यैर्नभोज्यम् अत्रोत्थितस्यभोक्तुश्चदोषः गुरोर्नदोषः लवणंव्यञ्जनंचैवघृतंतैलंतथैवच । लेह्यं पेयंचविविधंहस्तदत्तंनभक्षयेत् १ ताम्रेगव्यं कांस्येनारीकेलेक्षुरसौ सगुडंदधिसगुडमार्द्रकंचमद्यसमम् सैन्धवमामुद्रभिन्नप्रत्यक्षलवणभक्षणंमृद्भक्षणंचगोमांससमम् उदक्यामपिचाण्डालंश्वानंकुक्कुटमेवच । भुञ्जानोयदिपश्येत्तुतदन्नंतुपरित्यजेत् १ भुञ्जानस्यगुदस्रावेउपवासः पञ्चगव्यंच आपोशनोत्तरंप्राणाहुतेःप्राक्तत्स्रावेस्नानंषट्प्राणायामाः भुञ्जानस्याशौचप्राप्तौग्रासंत्यक्त्वास्नानम् ग्रासाशनेउपवासः सर्वाशनेत्रिरात्रम् विष्ठादिस्पर्शेस्नानंप्राणायामत्रयंच चाण्डालपतितोदक्यावाक्यंश्रुत्वाभोजने एकोपवासः स्नात्वाशनगायत्रीजपोवा कलहघरट्टोलूखलमुसलानांयावच्छब्दस्तावदभोजनम् अप्येकपङ्क्त्यानाश्नीयाद्ब्राह्मणैःस्वजनैरपि । कोपिजानातिकिंकस्यप्रच्छन्नं पातकंभवेत् १ ततोग्निनाभस्मनाचस्तम्भेनसलिलेनच । द्वारेणैवचमार्गेणपङ्क्तिभेदं चरेद्बुधः २ केशपिपीलिकामक्षिकाभिःसहपक्वमन्नंत्यजेदेव पाकोत्तरंकेशपिपीलिकादिकीटकमक्षिकासंसृष्टेगवाघ्रातेवान्ने सलिलंभस्ममृद्वापिप्रक्षेप्तव्यंविशुद्धये । इतिविज्ञानेश्वरः शूद्रान्नंशूद्रदत्तब्राह्मणान्नंरात्रिपर्युषितंरजस्वलाचाण्डालपतितादिदृष्टंकाकादिपक्ष्युच्छिष्टमभोज्यम् स्नेहपक्वंमण्डकादिचपर्युषितंग्राह्यम् अवत्सायागोरनिर्दशानांगोमहिष्यजानांगर्भिण्याएककालान्तरितदोहायायमलसूस्रवत्स्तन्योरजवर्जद्विस्तनीनामुष्ट्रीवडवयोरारण्यकमृगादेरवेश्चक्षीराणिवर्ज्यानि शिग्रुंहिङ्गुवर्ज्यंरक्तंवृक्षनिर्यासंपुरीषस्थानोत्पन्नतण्डुलीयकादिकंदेवाद्युद्देशंविनाकृतंसंयावपायसापूपशष्कुलीकृसरंवर्जयेत् शणकुसुम्भालाबुवार्ताककोविदारवटादिफलानिमातुलिङ्गंचवर्ज्यम् पलाण्डुलशुनगृञ्जनभक्षणेचान्द्रायणम् । भुञ्जानेषुपरस्परस्पर्शे पात्रस्थान्नभक्षणे स्नात्वाष्टोत्तरशतगायत्रीजपः अधिकभोजनेसहस्रम् भुञ्जानस्याशुचिनाविप्रेणस्पर्शेऽन्नत्यागः भुक्तोच्छिष्टस्पर्शेसवर्णेस्नानंजपोवा असवर्णेतूपवासः भुक्तोच्छिष्टस्यश्वशूद्रादिस्पर्शेउपोष्यपञ्चगव्यम् रजकादिस्पर्शेत्रिरात्रम् परिवेषणंकुर्वन्नुच्छिष्टस्पर्शेपयोदधिघृतादिलघुद्रव्यमत्यजन्नाचान्तःशुचिः भक्ष्याद्यन्नस्यत्यागएव वस्त्रेविकल्पः परिवेषणादिकालेरजोदृष्टौतत्स्पृष्टान्नत्यागः भोजनान्तेउच्छिष्टशेषान्नम् रौरवेपूयनिलये पद्मार्बुदनिवासिनाम् । प्राणिनांसर्वभूतानामक्षय्यमुपतिष्ठतु १ इतिदद्यात् आचान्तोप्यशुचिस्तावद्यावत्पात्रमनुद्धृतम् । उद्धृतेप्यशुचिस्तावद्यावन्नोन्मृज्यतेमही २ पर्णस्याग्रंचमूलंचशिरांचैवविशेषतः । चूर्णपर्णंवर्जयित्वाताम्बूलंखादयेद्बुधः ३ अनिधायमुखेपर्णंपूगंवैभक्षयेन्नच । इतिपञ्चमभागकृत्यम् ॥

११५ अथषष्ठभागादिकृत्यविचारः इतिहासपुराणाद्यैःषष्ठसप्तमकौनयेत् ।
सायंसंध्यादिकृत्यम्. अष्टमेलोकयात्रातुबहिःसंध्याततःपुनः १ सायंसंध्याप्रातःसंध्यावत्
अग्निश्चमामन्युश्च० यदह्नापापमकार्षं० अहस्तदवलुम्पतु० सत्येज्योतिषिजु-
होमिस्वाहेतिमन्त्राचमनेविशेषः पश्चिमाभिमुखस्तिष्ठन् अर्घ्यंदद्यात् ऊर्ध्वजानुरुपवि-
श्यप्रत्यङ्मुखएवगायत्रींजपेत् सायंहोमस्तूक्तएव सायंवैश्वदेवेपुनःपाकः अतिथिसं-
पूज्यघटीत्रयानन्तरंसार्धयामात्प्राक्भुक्त्वाशयीत भोजनकालेदीपनाशेपात्रमालभ्य
सूर्यंस्मृत्वापुनर्दीपंदृष्ट्वापात्रस्थंभुञ्जीतनान्यत् श्राद्धतत्पूर्वदिनेपातधृतिसंक्रान्त्यादिषु
ननिशिभोजनम् चतुर्थप्रथमौयामौविद्याभ्यासैर्नयेन्निशि । प्रहरद्वयशायीतुब्रह्मभूया-
यकल्पते १ प्राक्प्रत्यक्दक्षिणस्यांशिरःकृत्वाशयीतनकदाचिदुदक्शिराः रात्रिसूक्तं
जप्त्वासुखशायिनःस्मृत्वाविष्णुंनत्वास्वप्यात् अगस्तिर्माधवश्चैवमुचुकुन्दोमहामुनिः ।
कपिलोमुनिरास्तीकःपञ्चैतेसुखशायिनः १ नसंध्यायांनधान्येनगोगृहेनदेवविप्रगुरू-
णामुपरिनोच्छिष्टोनदिवाननग्नःशयीत निद्राकालेताम्बूलंमुखात् स्त्रियंशयनाद्भा-
लात्तिलकं शिरसःपुष्पंत्यजेत् गर्भाधानप्रकरणोक्तकालेसार्धयामोत्तरंदीपेसत्यमति
वानिवीतंयज्ञोपवीतंकण्ठादौकृत्वापत्नींगच्छेत् अष्टम्यांचचतुर्दश्यांदिवापर्वणिमैथुनम् ।
कृत्वासचैलंस्नात्वातुवारुणीभिश्चमार्जयेत् १ पुनर्मामैत्वितिजपश्चोक्तएव एवंस्नानभोज-
नादिकेबहुविधविधिनिषेधाकुलेआह्निककर्मणिन्यूनाधिकदोषविधिनिषेधातिक्रमदो-
षपरिहारार्थप्रायश्चित्ताज्ञानेतत्साङ्गतार्थं प्रायश्चित्तसाङ्गतार्थंचश्रीविष्णुनामोच्चारणा-
दिकंकार्यम् प्रायश्चित्तान्यशेषाणितपःकर्मात्मकानिच । यानितेषामशेषाणांकृष्णानु-

---

१ मनुः (अ० ३ श्लो० ४५) ऋतुकालाभिगामीस्यात्स्वदारनिरतः सदा ॥ पर्ववर्जंव्रजेच्चैनांतद्व्रतोरति-
काम्ययाइति अस्यार्थः ऋतुर्नामशोणितदर्शनोपलक्षितोगर्भधारणयोग्य.स्त्रीणामवस्थाविशेषः तत्कालाभिगामी
स्यादित्ययनियमविधिः नतुपरिसंख्या स्वार्थहानिपरार्थकल्पनाप्राप्तबाधात्मकदोषत्रयदुष्टत्वात् ऋतुकालेरागतः
पक्षेगमनप्राप्तौयस्मिन्पक्षेऽप्राप्तिस्तत्रविधि. समेयजेतेतिवत् अतएव ऋतावगमनेदोषमाहपराशरः । ऋतुस्नातांतुयो-
भार्यांसंनिधौनोपगच्छति ॥ घोरायां भ्रूणहत्यायांपततेनात्रसंशय. ।। अनुत्पन्नपुत्रस्यचायनियमः ब्राह्मणोहवै
जायमानस्त्रिभिर्ऋणैर्ऋणवान्जायते यज्ञेन देवेभ्यः प्रजयापितृभ्यः स्वाध्यायेनऋषिभ्यःइत्येतत्प्रत्यक्षश्रुतिमूलत्वेऽस्य
संभवति मूलांतरकल्पनस्यायुक्तत्वात् तस्माद्युग्मासुपुत्रार्थीसंविशेदार्तवेस्त्रियमितिचवक्ष्यति ततोप्येतच्छ्रुतिमूलत्व-
मवगम्यते पुत्रोत्पादनशास्त्रस्य चैकपुत्रोत्पादनेनैवचरितार्थत्वात् कामजानितरान्विदुरितिदर्शनादजातपुत्रस्यै-
वनियमः । दशास्यांपुत्रानाधेहीतिमंत्रस्तुबहुपुत्रप्रशंसापरः जातपुत्रस्यापि ऋतुकालगमननियमोन दशस्वे-
वावतिष्ठते स्वदारनिरतः सदेति नित्यंस्वदारसंतुष्टःस्यान्नान्यभार्यामुपगच्छेदितिविधानात्परिसंख्यैव वाक्यान-
र्थक्यात्स्वदारगमनस्यप्रशस्तत्वात् ऋतावगमनेदोषाश्रवणाच्चननियमविधिः पर्ववर्जंव्रजेच्चैनामिति पर्वाण्यमावा-
स्यादीनिवक्ष्यन्तेतानिवर्जयित्वाभार्याप्रीतिव्रतंयस्यसतद्व्रतोऽनृतावप्युपेयादत एव रतिकाम्ययानतुपुत्रोत्पादन-
शास्त्रमुक्त्वा तस्माद्विधित्रयमिदं ऋतावुपेयादेव अन्यभार्यांनोपगच्छेत् अनृतावपिभार्याप्रीतयेगच्छेदिति अत्र च
गौतमः ऋतावुपेयादनृतौचपर्ववर्जम् । याज्ञवल्क्योप्याह यथाकामीभवेद्वापिस्त्रीणांवरमनुस्मरन् इतिकुल्लूकभट्टः
स्त्रीणांवरं इन्द्रदत्तमनुस्मरन् भवतीनांकामविहंतापातकीस्यादिति इतिमिताक्षरा ॥

स्मरणं परम् १ यस्यस्मृत्याचनामोक्त्यातपोयज्ञक्रियादिषु । न्यूनंसंपूर्णतांयातिसद्योव-न्देतमच्युतम् २ नाम्नोस्तियावतीशक्तिःपापनिर्हरणेहरेः । तावत्कर्तुंनशक्नोतिपातकं पातकीजनः ३ लौकिकंवैदिकंकर्मेश्वरेऽर्पणीयम् यत्करोषियदश्नासियज्जुहोषिय-दासियत् । यत्तपस्यसिकौन्तेयतत्कुरुष्वमदर्पणम् १ इत्युक्तेः युगपत्सर्वकर्मार्पणेमन्त्रः कामतोकामतोवापियत्करोमिशुभाशुभम् । तत्सर्वंत्वयिसंन्यस्तंत्वत्प्रयुक्तःकरोम्यहम् १ अपारमाह्निकंकर्मगहनंबहुभेदयुक् । निःशेषमक्षमोवक्तुंयथामत्यवदल्लघु १ अनन्तोपा-ध्यायजनिःकाशीनाथाभिधःसुधीः । तुष्यतांतेनभगवाञ्छ्रीनाथोविठ्ठलःप्रभुः । इत्य-नन्तोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचितेधर्मसिन्धुसारेतृतीयपरिच्छेदेआह्नि-काचारप्रकरणंसमाप्तम् ॥

११६ अथकाम्यनैमित्तिकविचारः अवश्यंप्रत्यहंकृत्यमुक्त्वातच्छेषउच्यते । का-म्यंनैमित्तिकंचापि प्रायःसिन्धुक्रमादथ १ अथाधानविचारः तत्राधाननक्षत्रा-दिकालविचारःप्रथमपरिच्छेदेउक्तः आवसथ्याधानंतुदारकालेदायविभागकालेवा आधानविचारः. अग्निर्वैवाहिकोयेननगृहीतःप्रमादिना । पितर्युपरतेतेनगृहीतव्यःप्र-यत्नतः १ गृह्याग्निहीनस्यान्नमभोज्यम् पितरिज्येष्ठभ्रातरिवासाग्निकेकनिष्ठादेरवि-भक्तस्यनिरग्नित्वकदोषोन एवंज्ञानाध्ययनादिनिष्ठस्यापिनदोषः गृहस्थस्याप्यध्ययनो-क्तेः स्मार्ताधानमपिज्येष्ठेभ्रातरिअकृताधानेसतिनकार्यमितिनिर्णयसिन्ध्वादौगार्ग्यो-क्तिः अत्रैवंनिर्णयोभाति यत्रज्येष्ठेनदायाद्यपक्षमवलम्ब्यविवाहकालेयावज्जीवमौ-पासनंकरिष्येइत्येवंसंकल्पपूर्वकंविवाहाग्निर्नगृहीतस्तद्विषयोऽयंकनिष्ठस्यनिषेधः येन ज्येष्ठेनविवाहकालेतथासंकल्पपूर्वकमग्निःपरिगृहीतःसपश्चात्परिचरणाभावेनाविद्यमा-नाग्निकोऽपिउच्छिन्नाग्निरेवनत्वकृताधानइतितत्रकनिष्ठस्याधानेदोषोनेति अत्राधि-कारिणोऽपिभ्रातुरनुज्ञयाकनिष्ठस्याधानंभवति विवाहस्तुअनुज्ञयापिन एवंपितुरनुज्ञ-याप्याधानम् संन्यस्तेछिन्नहस्तादौयद्वाषण्ढादिदूषणे । जनकेसोदरेज्येष्ठेकुर्यादेवेतरः क्रियाम् १ इत्यादिविशेषःविवाहप्रकरणेपरिवेत्तृप्रसङ्गेउक्तः ॥

११७ अथशूद्रसंस्कारविचारः गर्भाधानपुंसवनानवलोभनसीमन्तोन्नयनजात-कर्मनामकर्मनिष्क्रमणान्नप्राशनचौलोपनयनमहानाम्न्यादिव्रतचतुष्टयसमावर्तनवि-वाहाइतिषोडशसंस्काराद्विजानाम् जातकर्मनामकर्मनिष्क्रमणान्नप्राशनचूडाविवाहा इतिषड्द्विजस्त्रीणाम् तत्रविवाहःसमन्त्रकोऽन्येमन्त्ररहिताः गर्भाधानसीमन्तौस्त्रीपुरु-षसाधारणौ चूडान्तानवविवाहश्चेतिदशामन्त्रकाःशूद्राणामितिबहुसंमतम् शूद्रकमला-करेशूद्राणांपञ्चमहायज्ञाअप्युक्ताः केचिदवैदिकमन्त्रेणोपनयनमप्याहुः ब्राह्मेतु वि-वाहमात्रंसंस्कारंशूद्रोपिलभतांसदा । इत्युक्तम् अत्रसदसच्छूद्रगोचरत्वेन परंपरा-प्राप्तप्रकारेणवाव्यवस्था अस्यद्विजसेवावृत्तिः आपदिवाणिज्यशिल्पादि शूद्रेणतत्रा-

दिविक्रेयम् मद्यमांसंचन कपिलाक्षीरपानेनब्राह्मणीगमनेनच । वेदाक्षरविचारेण शूद्रश्चाण्डालतांव्रजेत् १. शूद्रोवर्णश्चतुर्थोपिवर्णत्वाद्धर्ममर्हति।वेदमन्त्रस्वधास्वाहावषट्कारादिभिर्विना २ स्त्रीशूद्रधर्मेषुव्रतादिषुसर्वत्रविप्रेणमन्त्रःपठनीयःसोपिपौराणएव भारतपुराणयोःश्रवणेस्त्रीशूद्रयोरधिकारोनत्वध्ययने श्रावयेच्चतुरोवर्णान्कृत्वाब्राह्मणमग्रतः। शूद्रस्यपञ्चयज्ञश्राद्धादिकर्माणिकातीयसूत्रानुसारेणेतिमयूखे आगमोक्ताविष्णुशिवादिमन्त्रानमोन्ताःप्रणवरहिताः पुराणादिनाश्रवणनिदिध्यासनादिकृत्वाब्रह्मज्ञानमपिस्त्रीशूद्रैःसंपाद्यम् उपनिषच्छ्रवणेतुनाधिकारइतिशूद्रस्यतदनादरश्रवणादित्यधिकरणे शूद्रस्यसर्वश्राद्धान्यामेनैव केचित्सर्वप्रजानांकाश्यपत्वात्सर्वशूद्राणांकाश्यपगोत्रंतच्चश्राद्धएवकीर्तनीयंनान्यत्रेत्याहुः एवंशान्तिकादावधिकारोविप्रद्वारैव यदिविप्रः शूद्रदक्षिणामादायवैदिकमन्त्रैस्तदीयहोमाभिषेकादिकरोतितदातत्रशूद्रस्तत्पुण्यफलभाक् विप्रस्तुमहामत्यवायीतिमाधवः अहिंसासत्यास्तेयशौचेन्द्रियनिग्रहदानशमदमक्षमादयःशूद्रादिसर्वसाधारणाधर्माःपरपदप्रापकाः स्वस्तिवाचनादिशूद्रकर्मणांप्रयोगास्तुशूद्रकमलाकरेज्ञेयाः ॥

११८ अथवापीकूपाद्युत्सर्गादि गृहग्रामयोराग्नेयदक्षिणनैर्ऋत्यवायव्येषुमध्येच दुष्टफलःकूपः शेषादिक्षुशुभः वापीकूपतडागाद्युत्सर्गउत्तरायणेमाघादिमासषट्कस्य शुक्लपक्षेषुप्रशस्तः जलक्षयसंभावनायांकार्तिकमार्गशीर्षयोरपि नकालनियमस्तत्रसलिलंतत्रकारणम् । इत्युक्तेः चतुर्षुविष्णुशयनमासेषुशुक्रास्तादौचवर्ज्यम् अश्विनीरोहिणीमृगपुष्यमघात्र्युत्तरामूलश्रवणादित्रयहस्तज्येष्ठानुराधारेवतीषुद्वितीयातृतीयापञ्चमीसप्तमीदशम्येकादशीत्रयोदशीतिथिषुबुधगुरुशुक्रसोमवारेषुजलोत्सर्गःशुभः उत्सर्गाभावेजलंनग्राह्यम् वापीकूपतडागादौयज्जलंस्यादसंस्कृतम् । नस्पृष्टव्यंनपेयं चपीत्वाचान्द्रायणंचरेत् १ उत्सर्गप्रयोगोऽन्यतोज्ञेयः ॥

११९ अथवृक्षादिरोपणम् अश्विनीरोहिणीमृगपुष्यमघोत्तरात्रयहस्तचित्रा विशाखानुराधामूलशततारकारेवतीषुसत्तिथिवारेषुवृक्षलतारोपःशस्तः आश्लेषायां सोमवारःसोमोलग्नेबलान्वितः । योगेऽस्मिन्रोपयेदिक्षुकदलीक्रमुकादिकान् १ नारीकेलान्वपेद्भूमावश्विन्यांलग्नगेरवौ । नागवल्लींगुरौलग्नेचन्द्रेस्वांशस्थितेसति २

१२० अथमूर्तिप्रतिष्ठा प्रतिष्ठासर्वदेवानांवैशाखज्येष्ठफाल्गुने । चैत्रेतुस्याद्विकल्पेनमाघेविष्ण्वन्यमूर्तिषु १ सौम्यायनेशुभाप्रोक्तानिन्दितादक्षिणायने । मातृभैरववाराहनरसिंहत्रिविक्रमाः २ दक्षिणेप्ययनेस्थाप्यादेव्यश्चेत्यूचिरेपरे । विष्णोः शस्ताश्चैत्रमासाश्विनश्रावणकाअपि ३ माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठाषाढसहःसुच । श्रावणेचनभस्येचलिङ्गस्थापनमुत्तमम् ४ देव्यामाघेऽश्विनेमासेप्युत्तमासर्वकामदा । अश्विनीरोहिण्युत्तरात्रयमृगपुनर्वसुपुष्यहस्तचित्रास्वात्यनुराधाश्रवणत्रयरेवतीषुशनि-

भौमान्यवासरेदर्शरिक्तान्यतिथौसर्वदेवप्रतिष्ठाशुभा श्रवणेकृत्तिकादिविशाखान्तेषुच द्वादश्यांचविष्णोःप्रशस्ता चतुर्थीगणेशस्योक्ता नवमीमूलभंचदेव्याः तथास्वस्वनक्षत्राणिसर्वेषाम् यथार्द्राशिवस्य हस्तःसूर्यस्येत्यादि हन्त्यर्थहीनाकर्तारंमन्त्रहीनातुऋत्विजम् । स्त्रियंलक्षणहीनातुनप्रतिष्ठासमोरिपुः १ ब्रह्मातुब्राह्मणैःस्थाप्योगायत्रीसहितःप्रभुः । सर्ववर्णैस्तथाविष्णुःप्रतिष्ठाप्यःसुखार्थिभिः २ मातृभैरवाद्याःसर्वैः शिवलिङ्गंयतिनापि पुराणप्रसिद्धजीर्णलिङ्गंस्त्रीशूद्रैरपिपूज्यम् नूतनस्थापितंलिङ्गंस्त्री शूद्रोवापिनस्पृशेत् । शिवादिप्रतिष्ठायांस्त्रीशूद्रादेर्नाधिकारः शूद्रोवाऽनुपनीतोवा स्त्रियोवापतितोऽपिवा । केशवंवाशिवंवापिस्पृष्ट्वानरकमश्नुते १ स्थिरप्रतिमाःप्राङ्मुखीरुदङ्मुखोयजेत चलप्रतिमासुप्राङ्मुखः सौवर्णीराजतीताम्रीमृन्मयीप्रतिमाभवेत् । पाषाणधातुमुक्तावाकांस्यपित्तलयोरपि १ अङ्गुष्ठपर्वमानात्सावितस्तियावदेवतु । गृहेषुप्रतिमाकार्यानाधिकाशस्यतेबुधैः २ मृद्दारुलाक्षागोमेदमधूच्छिष्टेनचक्वचित् । श्रीमद्भागवते शैलीदारुमयीलौहीलेप्यालेख्याचसैकती । मनोमयीमणिमयीप्रतिमाऽष्टविधास्मृता १ लौहीसौवर्णी दारुमधूकवृक्षस्यैव सप्ताङ्गुलाधिकाद्द्वादशाङ्गुलपर्यन्ता गृहेप्रतिमेतिदेवीपुराणे अर्चकस्यतपोयोगादर्चनस्यातिशायनात् । आभिरूप्याच्चबिम्बानांदेवःसान्निध्यमृच्छति १ प्रतिमापट्टयन्त्राणांनित्यंस्नानंनकारयेत् । कारयेत्पर्वदिवसेयदाचमलधारणम् २ पार्थिवलिङ्गपूजादिविचारोद्वितीयपरिच्छेदेउक्तः

पञ्चसूत्रीनिर्णयः.

अथपञ्चसूत्रीनिर्णयः लिङ्गोच्चतालिङ्गविस्तारोलिङ्गस्थौल्यंपीठविस्तारःप्रनालिकामानंचेतिपञ्चसूत्राणि तत्रलिङ्गमस्तकविस्तारंलिङ्गोच्चतातुल्यंकृत्वातद्द्विगुणसूत्रवेष्टनार्हंलिङ्गस्थौल्यंकृत्वालिङ्गात्सर्वतोलिङ्गसमविस्तारंपीठंवर्तुलंकुर्यात् पीठोच्चतालिङ्गोच्चाद्द्विगुणा पीठाद्बहिःपीठोत्तरभागेलिङ्गसमदीर्घामूलेदैर्घ्यसमविस्ताराअग्रेतदर्धविस्ताराप्रनालिका लिङ्गोच्चत्वत्रिगुणापीठोच्चतेतिकेचित् अथपीठमध्यभागेलिङ्गात्द्विगुणस्थूलंपीठोच्चतातृतीयांशेनकण्ठंकुर्यात् कण्ठस्योर्ध्वाधोभागयोःसमवप्रद्वयंकृत्वापीठोपरिलिङ्गविस्तारषष्ठांशेनमेखलांकृत्वातदन्तःसंलग्नंतत्समंखातंकुर्यात् प्रनालिकायामपिविस्तारतृतीयांशेनखातःपीठवन्मेखलाचकार्येति

लिङ्गशालग्रामादिपूजाविचारः.

गृहेलिङ्गद्वयंनार्च्यं शालग्रामद्वयंतथा । द्वेचक्रेद्वारकायास्तुनार्च्येसूर्यद्वयंतथा १ शक्तित्रयंत्रिविघ्नेशंद्वौशङ्खौनार्चयेत्सुधीः । अन्यत्रतु चक्राङ्कमिथुनंपूज्यंनैकंचक्राङ्कमर्चयेत् । इत्युक्तंतेनविकल्पः नार्चयेच्चतथामत्स्यकूर्मादिदशकंगृहे । अग्निदग्धाश्चभग्नाश्चनपूज्याःप्रतिमागृहे १ भग्नावास्फुटितावापिशालग्रामशिलाशुभा । शालग्रामाःसमाःपूज्याःसमेषुद्वितयंनहि २ विषमानैवपूज्यन्तेविषमेष्वेकएवहि । सुवर्णशालग्रामदानेपृथ्वीदानफलम् शतशालग्रामपूजनेऽनन्तफलम् अविभक्तानामपिभ्रातॄ-

१. नचैदितिकेचित् इति पाठान्तरम् ।

णादेवतार्चनमग्निहोत्रंसंध्याब्रह्मयज्ञश्चपृथगेव स्त्रीशूद्रोवास्पर्शसहितंशालग्रामचक्राङ्कितबाणलिङ्गानिनार्चयेत् शूद्रोवाऽनुपनीतोवासधवाविधवाङ्गना । दूरादेवास्पृशन्पूजांप्रकुर्याच्छिवकृष्णयोः १ शालग्रामबाणयोरेवस्पर्शननिषेधोनतुप्रतिमादौ सर्ववर्णैस्तुसंपूज्याःप्रतिमाःसर्वदेवताः । लिङ्गान्यपितुपूज्यानिमणिभिःकल्पितानिच १ इत्युक्तेः शालग्रामशिलाक्रीतामध्यमायाचिताऽधमा । उक्तलक्षणसंपन्नापारंपर्यक्रमागता १ उत्तमासातुविज्ञेयागुरुदत्तातुतत्समा । तत्राप्यामलकीतुल्यापूज्यासूक्ष्मैवयाभवेत् २ यथायथाशिलासूक्ष्मातथास्यात्तुमहत्फलम् । यवमात्रंतुगर्तःस्याद्यवार्धंलिङ्गमुच्यते ३ शिवनाभिरितिख्यातात्रिषुलोकेषुदुर्लभः । शालग्रामशिलायास्तुप्रतिष्ठानैवविद्यते ४ महापूजांतुकुर्वादौपूजयेत्तांततोबुधः । बाणलिङ्गानिराजेन्द्रख्यातानिभुवनत्रये ५ नप्रतिष्ठानसंस्कारस्तेषामावाहनंतथा । वासुदेवसंकर्षणप्रद्युम्नानिरुद्धाविप्राद्यैःक्रमेणपूज्याः तल्लक्षणंतु पञ्चचक्रोवासुदेवः षड्भिश्चक्रैःप्रद्युम्नः सप्तभिःसंकर्षणः एकादशभिरनिरुद्धइति प्रणवोच्चारणाच्चैवशालग्रामशिलार्चनात् । ब्राह्मणीगमनाच्चैवशूद्रश्चाण्डालतांव्रजेत् १ दीक्षायुक्तैस्तथाशूद्रैर्मद्यपानविवर्जितैः । कर्तव्यंब्राह्मणद्वाराशालग्रामशिलार्चनम् २ विष्णुप्रीतिकरंनिसंतुलसीकाष्ठचन्दनम् । कार्तिकेकेतकीपुष्पंयेनदत्तंहरेःकलौ ३ दीपदानंचदेवर्षेतारितंतेनवैकुलम् । शालग्रामसंबन्धितोयवच्चक्राङ्कशिलातोयस्यापिपानविधानात्सापिशालग्रामसन्निधौपूज्या अग्राह्यंशिवनिर्माल्यंपत्रंपुष्पंफलंजलम् । शालग्रामस्यसंस्पर्शात्सर्वंयातिपवित्रताम् १ मध्यमानामिकामध्येपुष्पंसंगृह्यपूजयेत् । अङ्गुष्ठतर्जन्यग्राभ्यांनिर्माल्यमपनोदयेत् २ विनाभस्मत्रिपुण्ड्रेणविनारुद्राक्षमालया । पूजितोपिमहादेवोनस्यात्तस्यफलप्रदः ३ विनामन्त्रंनबिभृयाद्रुद्राक्षान्भुविमानवः । पञ्चामृतंपञ्चगव्यंस्नानकालेप्रयोजयेत् ४ रुद्राक्षस्यप्रतिष्ठायांमन्त्रंपञ्चाक्षरंतथा । त्र्यम्बकादिकमन्त्रंचतथातत्रप्रयोजयेत् ५ अष्टोत्तरशतंकुर्याच्चतुःपञ्चाशदेवतु । सप्तविंशतिमानावामालाहीनानयुज्यते ६ सप्तविंशतिरुद्राक्षमालयादेहसंस्थया । यःकरोतिनरःपुण्यंसर्वकोटिगुणंभवेत् ७ अथरुद्राक्षतुल-

जपमालासंस्कारः. स्यादिसर्वजपमालानांसंस्कारः कुशोदकसहितैःपञ्चगव्यैर्मालांप्रक्षाल्य ॐह्रीं अंआंइंईंउंऊंऋंॠंऌंॡंएंऐंओंऔंअंअः कंखंगंघंङं चंछंजंझंञं टंठंडंढंणं तंथंदंधंनं पंफंबंभंमं यंरंलंवंशंषंसंहंक्षं इत्येतानिपञ्चाशन्मातृकाक्षराणि अश्वत्थपत्रस्थापितमालायांविन्यस्य ॐसद्योजातं० वामदेवाय० अघोरेभ्यो० तत्पुरुषाय० ईशानःसर्वविद्याना० इतिपञ्चमन्त्रान्जपित्वा सद्योजातेतिमन्त्रेणमालांपञ्चगव्येनप्रोक्ष्यशीतजलेनप्रक्षाल्यवामदेवेतिचन्दनेनाघृष्याघोरेतिमालांधूपयित्वातत्पुरुषेतिचन्दनकस्तूर्यादिनालेपयित्वेशानइतिमन्त्रेणप्रतिमणिंशतवारंदशवारंवाभिमन्त्र्यअघोरइतिमन्त्रेणमेरुंशतवारमभिमन्त्रयेत् ततएतैरेवपञ्चभिर्मन्त्रैर्मालांपञ्चोपचारैःपूजयेदिति

रुद्राक्षधारणम्. बोपदेवः रुद्राक्षान्कण्ठदेशेद[३२]शनपरिमितान्मस्तकेविं[४]शतीद्वे षट्[६]षट् कर्णप्रदेशेकरयुगुलकृतेद्वा[१२]दशद्वा[१२]दशैव । बाह्वोरिन्दोः[१६]कलाभिर्नयनयुगकृतेए[१]कमेकं शिखायांवक्षस्यष्टाधिकंयःकलयनिशतकंसस्वयंनीलकण्ठः १ रुद्राक्षदानाद्रुद्रपदप्राप्तिः पञ्चविंशत्पलंलिङ्गेष्वभ्यङ्गंकारयेदथ । स्नापयेत्तिलतैलैश्चकरयन्त्रोद्भवैःशिवम् १ स्नानं

शिवविष्णुस्नान-विचारः. पलशतंज्ञेयमभ्यङ्गःपञ्चविंशतिः १ पलानांद्विसहस्रेणमहास्नानंजलेनतु । पयोदधिघृतक्षौद्रशर्कराद्यैस्ततःक्रमात् २ शिवस्यसर्पिषा स्नानंप्रोक्तंपलशतेनवै । तावतामधुनाचैवदध्नाचपयसापिच ३ पलसार्धसहस्रेणरसेनैवैक्षवेणच । भक्त्याचोष्णोदकैःशीतोदकैःसंस्नापयेच्छिवम् ४ श्रीविष्णुंक्षीरदध्याद्यैःक्रमाद्दशगुणोत्तरैः । स्नापयेत्केचिदूचुश्चक्षीराद्यैःपञ्चभिःसमैः ५ अथश्रीविष्णवा-

विष्णवादिः पञ्चायतनानि. दिपञ्चायतनानि विष्णुर्मध्येशिवेभास्यसूर्यार्याईशदिक्क्रमात् १ शम्भौमध्येविष्णुसूर्यगजास्यार्यास्तथाक्रमात् १ रवौमध्यगतेरुद्रगणेशाच्युतशक्तयः । मध्येदेवीविष्णुशिवगणेशरवयःक्रमात् २ मध्येगणपतिर्विष्णुशिवसूर्याम्बिकास्तथा । ईशानादिक्रमेणैवपञ्चायतनपञ्चकम् ३ अथकेशवादिचतुर्विंशतिमूर्तिनिर्णायकबोपदेवश्लोकःसिन्धौव्याख्यातः तस्यायंसंग्रहः केशवादेश्चतुर्बाह्वोर्द-

केशवादिचतुर्विंशतिमूर्तिलक्षणानि. क्षिणोर्ध्वकरक्रमात् । शङ्खचक्रगदापद्मायुधैःकेशवउच्यते १ नारायणःपद्मगदाचक्रशङ्खायुधैःक्रमात् । माधवश्चक्रशङ्खाभ्यांपद्मेनगदया भवेत् २ गोविन्दोगदयापद्मशङ्खचक्रैःक्रमाद्भवेत् । विष्णुःपद्मेनशङ्खेनचक्रेणगदयाक्रमात् ३ शङ्खपद्मगदाचक्रैर्मधुसूदनईरितः । त्रिविक्रमोगदाचक्रशङ्खपद्मैरनुक्रमात् ४ वामनःशङ्खचक्राभ्यांपद्मेनगदयापिच । चक्रेणगदयाशङ्खपद्माभ्यांश्रीधरःस्मृतः ५ हृषीकेशःस्मृतश्चक्रपद्मशङ्खगदायुधैः । पद्मनाभःपद्मचक्रगदाशङ्खैःक्रमात्स्मृतः ६ दामोदरःशङ्खगदाचक्रपद्मैरुदीर्यते । संकर्षणःशङ्खपद्मचक्रायुधगदायुधैः ७ वासुदेवश्चक्रगदापद्मशङ्खाख्यलक्षणैः । प्रद्युम्नःस्याच्छङ्खगदापद्मचक्रैःक्रमाद्धृतैः ८ अनिरुद्धोगदाशङ्खपद्मचक्रैरनुक्रमात् । पद्मशङ्खगदाचक्रायुधैःस्यात्पुरुषोत्तमः ९ अधोक्षजो गदाशङ्खचक्रपद्मैःकरास्थितैः । नरसिंहःपद्मगदाशङ्खचक्रायुधैर्भवेत् १० अच्युतःपद्मचक्राभ्यांशङ्खेनगदयाक्रमात् । जनार्दनश्चक्रशङ्खगदापद्माढ्यबाहुभिः ११ उपेन्द्रोगदया चक्रपद्मशङ्खान्वितैःकरैः । चक्रपद्मगदाशङ्खैःकरस्थैःस्यात्क्रमाद्धरिः १२ श्रीकृष्णाख्योगदापद्मचक्रशङ्खैर्मतोविभुः । इतिप्रोक्ताःकेशवादिचतुर्विंशतिमूर्तयः १३ ॥

१२१ अथसिन्ध्वनुसारेणदेवप्रतिष्ठाप्रयोगः यजमानोद्वादशादिहस्तंमण्डपंकृत्वा आग्नेयेपूर्वतोवाहस्तमात्रंकुण्डंस्थण्डिलंवाकृत्वामध्येवेदींतदुपरिसर्वतोभद्रंग्रहचिकीर्षायांपूर्वतःईशान्यांवाग्रहवेदींप्रासादसंस्कारेमण्डपसंस्कारेवाचिकीर्षितेनैर्ऋतेवास्तुपीठं कृत्वाअस्यांमूर्तौलिङ्गेवादेवतासान्निध्यार्थंदीर्घायुर्लक्ष्मीसर्वकामसमृद्ध्यक्षय्यसुखका-

मोऽमुकदेवमूर्तिप्रतिष्ठांकरिष्येइतिसंकल्प्य स्वस्तिवाचनादिनान्दीश्राद्धान्तेआचार्यं
वृत्वाष्टौचतुरोवाऋत्विजोवृत्वापूजयेत् आचार्योयदत्रेतिसर्षपान्विकीर्यापोहिष्ठेतिकु-
शोदकैर्भूमिंप्रोक्ष्य देवाआयान्तुयातुधानाअपयान्तुविष्णोदेवयजनंरक्षस्वेतिभूमौप्रा-
देशंकृत्वामंडपप्रतिष्ठांकृत्वानकृत्वावामूर्तिंपञ्चगव्यहिरण्ययवदूर्वाश्वत्थपलाशपर्णा-
न्युदकुम्भेप्रक्षिप्यताभिरद्भिरापोहिष्ठेतितिसृभिः हिरण्यवर्णाःशुचयःपावकायासुजा-
तःकश्यपोयास्विन्द्रः । अग्निंयागर्भंदधिरेविरूपास्तानआपःशꣳस्योनाभवन्तु १ या-
साꣳराजावरुणोयातिमध्येसत्यानृतेअवपश्यंजनानाम् । मधुश्चुतःशुचयोयाःपावका-
स्ता० २ यासांदेवादिविकृण्वन्तिभक्षंयाअन्तरिक्षेबहुधाभवन्ति। याःपृथिवींपयसोन्द-
न्तिशुक्रास्तान० ३ शिवेनमाचक्षुषापश्यतापःशिवयातनुवोपस्पृशतत्वचंमे । सर्वाꣳ
अग्नीꣳरप्सुषदोहुवेवोमयिवर्चोबलमोजोनिधत्त ४ पवमानःसुवर्जनः पवित्रेणविचर्ष-
णिः यःपोतासपुनातुमा पुनन्तुमादेवजनाः पुनन्तुमनवोधिया पुनन्तुविश्वआयवः जा-
तवेदःपवित्रवत् पवित्रेणपुनाहिमा शुक्रेणदेवदीद्यत् अग्नेक्रत्वाक्रतूꣳरनु १ यत्तेपवित्र-
मर्चिषि अग्नेविततमंतरा ब्रह्मतेनपुनीमहे उभाभ्यांदेवसवितः पवित्रेणसवेनच इदंब्रह्म
पुनीमहे वैश्वदेवीपुनतीदेव्यागात् यस्यैबह्वीस्तनुवोवीतपृष्ठाः तयामदंतःसधमाद्येषु व-
यꣳस्यामपतयोरयीणाम् २ वैश्वानरोरश्मिभिर्मापुनातु वातःप्राणेनेषिरोमयोभूः द्या-
वापृथिवीपयसापयोभिः ऋतावरीयज्ञियेमापुनीताम् बृहद्भिःसवितस्तृभिः वर्षिष्ठैर्देव-
मन्मभिः अग्नेदक्षैःपुनाहिमा येनदेवाअपुनत येनापोदिव्यंकशः तेनदिव्येनब्रह्मणा
३ इदंब्रह्मपुनीमहे यःपावमानीरध्येति ऋषिभिःसंभृतꣳरसम् सर्वꣳसपूतमश्नाति
स्वदितंमातरिश्वना पावमानीर्योअध्येति ऋषिभिःसंभृतꣳरसम् तस्मैसरस्वतीदुहे
क्षीरꣳसर्पिर्मधूदकम् पावमानीःस्वस्त्ययनीः ४ सुदुघाहिपयस्वतीः ऋषिभिःसंभृतो
रसः ब्राह्मणेष्वमृतꣳहितम् पावमानीर्दिशंतुनः इमंलोकमथोअमुम् कामान्त्समर्धयं-
तुनः देवीर्देवैःसमाभृताः पावमानीःस्वस्त्ययनीः सुदुघाहिघृतश्चुतः ऋषिभिःसंभृतो-
रसः ५ ब्राह्मणेष्वमृतꣳहितम् येनदेवाःपवित्रेण आत्मानंपुनतेसदा तेनसहस्रधारेण
पावमान्यःपुनंतुमा प्राजापत्यंपवित्रम् शतोद्यामꣳहिरण्मयम् तेनब्रह्मविदोवयम् पूतं
ब्रह्मपुनीमहे इन्द्रःसुनीतीसहमापुनातु सोमःस्वस्त्यावरुणःसमीच्या यमोराजाप्रमृ-
णाभिःपुनातुमा जातवेदामोर्जयन्त्यापुनातु ६ इत्यनुवाकेनचाभिषिच्यव्याहृतिभि-
रिदंविष्णुरितिचफलयवदूर्वाःसमर्प्य रक्षोहणमितिदेवहस्तेकङ्कणंबध्वावाससाच्छाद्य
अवतेहेळोउदुत्तममितिजलेऽधिवासयेत् अथचलप्रतिष्ठायामग्निंप्रतिष्ठाप्यध्यात्वाग्रहा-

चलप्रतिष्ठायाम्. दिपक्षेग्रहान्वास्तुदेवताश्चप्रतिष्ठाप्यान्वादध्यात्चक्षुषीआज्येनेत्यन्ते
ग्रहादिहोमपक्षेग्रहानधिदेवतादींश्चसमिच्चर्वाज्येनवास्तुपीठदेवताश्चान्वाधानेउद्दिश्यइ-
न्द्रंपृथिवींशर्वंअग्निंअग्निमूर्तिंपशुपतिंयमंयजमानमूर्तिंउग्रंनिर्ऋतिंसूर्यमूर्तिंरुद्रंवरुणंज-

लमूर्तिंभवंवायुंवायुमूर्तिंईशानंकुबेरंसोममूर्तिंमहादेवंईशानंआकाशंभीमंएताःलोकपा-
लमूर्तिमूर्तिपतिदेवताःपलाशोदुम्बराश्वत्थशम्यपामार्गसमिद्भिराज्याहुतिभिस्तिला-
हुतिभिश्चप्रतिदैवतंप्रतिद्रव्यमष्टाष्टसंख्याकाभिःस्थाप्यदेवताममुकांपलाशोदुम्बराश्व-
त्थशम्यपामार्गसमित्तिलचर्वाज्यैःप्रतिद्रव्यमष्टोत्तरसहस्रमष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिसंख्य-
यावाअग्निर्यजुर्भिरित्यनुवाकेनविश्वान्देवांस्तिलाज्याभ्यांदशदशाहुतिभिः एवं द्विती-
येपर्यायेएताएवदेवतास्तत्तत्संख्याकैस्तैरेवद्रव्यैरेवंतृतीयेपर्यायेएताएवदेवतास्तत्तत्सं-
ख्याकैस्तैरेवद्रव्यैर्ब्रह्मादिमण्डलदेवतास्तिलाज्याहुतिभिःप्रतिदैवतंदशदशसंख्याका-
भिःशेषेणस्विष्टकृतमित्यादि शूर्पेप्रधानदेवतार्थंतूष्णींचतुरोमुष्टीन्निरूप्यहोमपर्याप्तंगृही-
त्वातथैवप्रोक्ष्यगोक्षीरेनीवारचरुंश्रपयेदाज्यभागान्तेयजमानःइदमुपकल्पितमन्वाधा-
नोक्तद्रव्यजातमन्वाधानोक्ताहुतिसंख्यापर्याप्तमन्वाधानोक्ताभ्योयक्ष्यमाणाभ्योदेव-
ताभ्योस्तुनममेतित्यागंकुर्यात् गृहसिद्धान्नादिनाग्रहादिहोमंविधायलोकपालमूर्तिमू-
र्तिपतिभ्यःसमित्पञ्चकंतिलाज्येचजुहुयात् प्रतिद्रव्यहोमान्तेदेवंपादनाभिशिरसिस्पृ-
शेत् आज्यहोमेचोत्तरतःसजलकुम्भेसंपातान्नयेत् तेषांमन्त्राः इन्द्रायेन्दोइतीन्द्रस्य स्यो-
नेतिपृथिवीमूर्तेः अघोरेभ्यइतितत्पतेःशर्वस्य अग्नआयाहीत्यग्नेः अग्निंदूतमित्यग्निमूर्तेः
नमःशर्वायचपशुपतयेचेतिपशुपतेः यमायसोममितियमस्य आसहिवीरेतियजमानमूर्तेः
स्तुहिश्रुतमितितत्पतेरुग्रस्य असुन्वन्तमितिनिर्ऋतेः आकृष्णेनेतिसूर्यमूर्तेः योरुद्रो-
अग्नावितितत्पतेरुद्रस्य इमंमे० वरुणस्य शन्नोदेवी० जलमूर्तेः नमोभवायचेतिभवस्य
आनोनियुद्भिः० वायोः वातआवातु० वायुमूर्तेः तमीशानं० ईशानस्य आप्यायस्व०
कुबेरस्य वयंसोम० सोममूर्तेः तत्पुरुषाय० महादेवस्य अभित्वादे० ईशानस्य आदि-
त्प्रत्नस्य० आकाशस्य नमउग्रायचेतिभीमस्य ततःस्थाप्यदेवमन्त्रेणसमित्पञ्चकपाय-
सचरुतिलाज्यहोमः प्रतिद्रव्यहोमान्तेदेवेपादनाभिशिरस्पर्शः देवमन्त्रश्चताम्त्रिकोमू-
लमन्त्रोदेवगायत्रीवावैदिकोवाग्राह्यः अग्निर्यजुर्भिः सवितास्तोमैः इंद्रउक्थामदैः मित्रा-
वरुणावाशिषा अङ्गिरसोधिष्ण्यैरग्निभिः मरुतःसदोहविर्धानाभ्यां आपःप्रोक्षणीभिः
ओषधयोबर्हिषा अदितिर्वेद्या सोमोदीक्षया त्वष्टेध्मेन विष्णुर्यज्ञेन वसवआज्येन आ-
दित्यादक्षिणाभिः विश्वेदेवाऊर्जा पूषास्वगाकारेण बृहस्पतिःपुरोधसा प्रजापतिरुद्गी-
थेन अन्तरिक्षंपवित्रेण वायुःपात्रैः अहꣳश्रद्धयास्वाहेत्यनुवाकेनतिलाज्ययोर्दशदशा-
हुतयः ततोदेवस्यपादौस्पृशेत् संपातजलेनदेवमभिषिञ्चेत् एवमेवद्वितीयपर्यायेणहु-
त्वादेवस्यनाभिंस्पृशेत् एवंतृतीयपर्यायेणहुत्वाशिरःस्पृशेत् प्रतिपर्यायंसंपाताभिषेकः
एकपर्यायेआहुतिसंख्या पलाशसमिधः १९२ उदुंबर. १९२ अश्वत्थ. १९२ शमी.
१९२ अपामार्ग. १९२ आज्यम् १९२ तिलाः १९२ स्थाप्यदेवस्याष्टाविंशतिप्रश्नेस-
मित्पञ्चकं १४० चर्वाज्यतिलाः ८४ अनुवाक २० मिलिताः १५८८ पर्यायत्रये

४७६५ एवंहुत्वार्चांशोधयेत् देवंनत्वा स्वागतंदेवदेवेशविश्वरूपनमोस्तुते । शुद्धेपि त्वदधिष्ठानेशुद्धिंकुर्मःसहस्वताम् १ इतिप्रार्थ्यउत्तिष्ठब्रह्मणस्पतइतिसर्विगुत्थाप्याग्न्युत्तारणंकुर्यात् अग्निःसप्तिमितिसूक्तमग्निपदहीनंपठित्वातत्सहितंपुनःपठेत् एवमष्टशतमष्टाविंशतिवारंवापठन्जलंपातयेत् ततोर्चांद्वादशवारंमृदाजलेनचप्रक्षाल्यमत्रैः पञ्चगव्यंकृत्वा पयःपृथिव्यांपयओषधीषुपयोदिव्यन्तरिक्षेपयोधाः । पयस्वतीःप्रदिशःसन्तुमह्यम् १ आवोराजानमितिचसंस्नाप्यआप्यायस्वेतिपञ्चमत्रैःपञ्चामृतेनसंस्नाप्य लिङ्गंचेन्नमस्तेरुद्रइत्यष्टाभिःसंस्नाप्यघृताभ्यङ्गमुद्वर्तनमुष्णोदकेनक्षालनंचकृत्वागन्धंदत्वासंपातोदकैरभिषिच्यसपल्लवैश्चतुर्भिःकुम्भैःक्रमेणापोहिष्ठा० योवः० तस्मा० आकलशेषु० इतिसंस्नाप्यसमुद्रज्येष्ठेतिचतसृभिराकलशेष्वितिचमिलितचतुःकुम्भैःसंस्नाप्य औदुम्बरादिपीठेऽर्चामुपवेश्यपरितोऽष्टदिक्षुसजलकुम्भेषुगन्धपुष्पदूर्वाःक्षिप्त्वाद्यकुम्भेसप्तमृदः द्वितीयेपुष्करपर्णशमीविकङ्कताश्मन्तकत्वचःपल्लवांश्च तृतीये सप्तधान्यानि चतुर्थेपञ्चरत्नानि पञ्चमेफलपुष्पाणि षष्ठेकुशदूर्वालोचनाः सप्तमेसंपातोदकम् अष्टमेसर्वौषधीःक्षिप्त्वा क्रमेणापोहिष्ठेतित्रिभिः हिरण्यवर्णाःशुचयइतिचतुर्भिः पवमानानुवाकेनचाभिषिच्यएककुम्भेशमीपलाशवटखदिरबिल्वाश्वत्थविकङ्कतपनसाम्रशिरीषोदुम्बराणांपल्लवान्कषायांश्चक्षिप्त्वाऽश्वत्थेवइत्यभिषिच्यपञ्चरत्नोदकेनहिरण्यवर्णाःशुचयइतिसंस्नाप्यवाससीदत्वोपरिवितानंवध्नन्तिकेचित् यज्ञोपवीतगन्धपुष्पधूपदीपान्दत्वा हिरण्यगर्भः० १ यआत्मदा० २ यःप्राणतो० ३ यस्येमे० ४ येनद्यौ० ५ यंक्रंदसी० ६ आपोहयत्० ७ यश्चिदापो० ८ इत्यष्टौपीठदीपान्दत्वासुवर्णशलाकयातैजसपात्रस्थंमधुघृतंचगृहीत्वाचित्रंदेवाना० तेजोसि० शुक्रमस्यमृतमसिधामनामासि प्रियंदेवानामनाधृष्टंदेवयजनमितिमत्राभ्याम् ॐनमोभगवतेतुभ्यं शिवायहरयेनमः हिरण्यरेतसेविष्णोविश्वरूपायतेनमइतिचदक्षिणसव्येदेवनेत्रेमत्रावृत्त्यालिखेत् अञ्जन्तित्वेत्यञ्जनेनाङ्क्त्वा देवस्यत्वासवितुःप्रसवे० इन्द्रस्येन्द्रियेणानज्मीतिमध्वाज्यशर्कराभिरङ्क्त्वा अञ्जनेनपुनरञ्जयेत् ततआदर्शभक्ष्यादिदर्शयेत् अत्रकर्ताचार्यायगामृत्विग्भ्योदक्षिणांदद्यात् आचार्यःप्रत्यृचपादौप्रणवंवदन्पुरुषसूक्तेनस्तुत्वावंशपात्रस्थपञ्चवर्णोदनेनदेवंनीराजयित्वारुद्रायचतुष्पथादौदद्यात् मत्रस्तु ॐनमोरुद्रायसर्वभूताधिपतयेदीप्तशूलधरायोमादयितायविश्वाधिपतयेरुद्रायवै नमोनमः शिवमगर्हितंकर्मास्तुस्वाहेति अश्वत्थपर्णेभूतेभ्योनमइति अथाचार्यः सर्वतोभद्रेदेवताआवाहयेत् मध्येब्रह्माणम् पूर्वादिदिक्षुइन्द्रादिलोकपालान् ईशानेन्द्राद्यन्तरालेषुवसून् १ रुद्रान् २ आदित्यान् ३ अश्विनौ ४ विश्वान्देवान् ५ पितॄन् ६ नागान् ७ स्कन्दवृषौ ८ ब्रह्मेशानाद्यन्तरालेषु दक्षं १ विष्णुं २ दुर्गां ३ स्वधाकारं ४ मृत्युरोगान् ५ समुद्रान्सरितः ६ मरुतः ७ गणपतिं ८ मध्येपृथिवींमेरुं

स्थाप्यदेवंचावाह्य प्रागादिषु वज्रंशक्तिंदंडंखड्गंपाशंअंकुशंगदांशूलं तद्बाह्येगौतमंभरद्वाजंविश्वामित्रंकश्यपंजमदग्निंवसिष्ठमत्रिंअरुंधतींच तद्बाह्येनवग्रहान् तद्बाह्येऐंद्रींकौमारींब्राह्मींवाराहींचामुण्डांवैष्णवींमाहेश्वरींवैनायकींएतानामभिरावाह्यसंपूज्य प्रतिमायांदेवंतन्मन्त्रेणावाह्यमण्डलमध्येप्रतिमांसुप्रतिष्ठितोभवेतिनिवेश्यसंपूज्यवह्नौमण्डलदेवतानांनामभिस्तिलाज्येनदशदशाहुतीर्हुत्वापुष्पाञ्जलिंसमर्प्यनमोमहदितिदेवंनत्वा मण्डलादुत्तरतःस्वस्तिकेमञ्चकंतदुपरिशय्यांकृत्वाउत्तिष्ठेतिदेवमुत्थाप्यमङ्गलघोषैः शय्यायांदेवमुपवेश्य पुरुषसूक्तोत्तरनारायणाभ्यांस्तुत्वादेवेन्यासंकुर्यात् तथाहि पुरुषात्मनेनमः प्राणात्मने० प्रकृतितत्वाय० बुद्धितत्वाय० अहंकारतत्वाय० मनस्तत्वाय० इतिसर्वांगेषु प्रकृतितत्वाय० बुद्धितत्वाय० हृदि शब्दतत्वाय० शिरसि स्पर्शतत्वाय० त्वचि रूपतत्वाय० हृदि एवंहृद्येवरसगन्धश्रोत्रत्वक्चक्षुजिव्हाघ्राणवक्पाणिपादपायूपस्थपृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशसत्वरजस्तमोदेहतत्वानिविन्यसेत् ततःपुरुषसूक्ताद्यंऋग्द्वयंकरयोः तदुत्तरद्वयंजानुनोः तदुत्तरद्वयंकट्योः ततस्तिस्रोनाभिहृत्कण्ठेषु ततोद्वयंबाव्होः ततोद्वयंनासयोः ततोद्वयमक्ष्णोः अन्त्यांशिरसि ततःसुखशायीभवेतिशय्यायांदेवंस्वापयित्वा मण्डलशय्ययोरन्तरानगन्तव्यमितिप्रैषंदत्वास्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्यमण्डलदेवताभ्योनामभिश्चरुणाबलीन्दद्यात् नीवारचरुशेषेणदिग्बलिम् ततोधामन्तइतिपूर्णाहुतिंजुहुयात् इत्यधिवासनम् अथस्थिरार्चायांक्रमोविशेषश्च संकल्पादिजलाधिवासान्तंकृत्वादेवंनत्वास्वागतंदेवदेवेशेत्यादिप्रार्थनोत्थापनाभ्युत्तारणादिनेत्रोन्मीलनान्तंपूर्ववत् तत्रस्थिरेशिवलिङ्गेस्वर्णसूच्यागन्धेन ॐनमोभगवतेरुद्रायहिरण्यरेतसेपरायपरमात्मनेविश्वरूपायोमाप्रियायनमइत्यङ्क्त्वाअञ्जनादिनाअयेदितिनेत्रोन्मीलनेलिङ्गेविशेषः ततःसूक्तस्तुत्यादिमण्डलदेवतास्थापनान्तम् ततोमण्डलेमूर्तिनिवेशस्ततःशय्यायांदेवतारोहणंततःस्तुतिः पूर्वोक्तन्यासाः ततःशय्यायांदेवशयनम् ततोग्निस्थापनादि पूर्वोक्तान्वाधानेविष्णौ नारायणंषोडशाज्याहुतिभिः शिवश्चेत् यातइषुःद्रापेसहस्राणीत्यनुवाकस्थऋग्भी रुद्रमाज्येनेतिप्रधानोत्तरमूहइतिविशेषः लोकपालमूर्तिमूर्तिपतिहोमान्तंपूर्ववत् स्थाप्यदेवताहोमेनैवारश्चरुर्नास्तिसप्तैवहवींषि ततश्चविष्णोःस्थिरार्चायांपूर्वोक्तसमित्तिलाज्यहोमोत्तरंपुरुषसूक्तेनप्रत्यृचमाज्यंहुत्वाइदंविष्णुरितिपादौस्पृष्ट्वापुनस्ताएवहुत्वाअतोदेवेतिशिरःस्पृष्ट्वापुनस्ताएवहुत्वापुरुषसूक्तेनसर्वाङ्गंस्पृशेत् स्थिरलिङ्गंचेत्समिदाज्यतिलहोमान्ते यातइषुइत्यनुवाकान्तेनद्रापेइतिसहस्राणीत्यनुवाकाभ्यांचप्रत्यृचमाज्यं हुत्वासर्वोवैरुद्रइतिमूलंस्पृशेत् पुनस्ताएवहुत्वाकद्रुद्रायेतिमध्यं पुनस्ताएवहुत्वानमोहिरण्यबाहवइत्यग्रंस्पृशेत् पुनस्ताएवहुत्वासर्वरुद्रेणसर्वाङ्गंस्पृशेत् इत्यधिवासनेविशेषः परेद्युःपीठिकांस्नापयित्वामहीमूष्वित्यावाह्यअदितिर्द्यौरितिस्तुत्वाह्रींनमइतिसंपूज्य

स्थिरार्चायांक्रमोविशेषश्च.

तेनैवपूर्णाहुतिंहुत्वाउत्तिष्ठब्रह्मणइतिदेवमुत्थाप्यपुष्पाञ्जलिंदत्वापुरुषसूक्तेनस्तुत्वाउ-
दुत्यमित्युत्थाप्यकनिक्रददितिसूक्तेनविष्णुं सद्योजातमितिपश्चानुवाकैर्लिङ्गंगृहंप्रवे-
श्यपीठिकायामिन्द्रादिनामभिरष्टरत्नानिक्षिप्त्वासप्तधान्यरौप्यमनःशिलाःक्षिप्त्वा
पायसेनसंलिप्यप्रणवेनाङ्गन्यासंकृत्वासुवर्णशलाकामन्तरितांकृत्वासुलग्नेप्रतितिष्ठपर-
मेश्वरेतिउक्त्वाऽतोदेवेतिविष्णुंरुद्रेणलिङ्गंचस्थापयेत् ततश्चरुहोमप्राणप्रतिष्ठादि इति
स्थिरार्चायामधिवासनेपरेद्युःकृत्येचविशेषोऽन्यत्सर्वमुक्तवक्ष्यमाणचलार्चावदेव अथ
चलप्रतिष्ठायामधिवासनान्तेपरेद्युरेकाहपक्षेसद्योवाउत्तिष्ठब्रह्मणइतिदेवमुत्थाप्यपुरुष-
सूक्तोत्तरनारायणाभ्यांस्तूयात् ॥

. १२२ अथप्रायःस्थिरचलार्चयोःसाधारणःप्रयोगः प्रतिष्ठाङ्गंपरेद्युर्होमंकरिष्य
इतिसंकल्प्यचक्षुषीआज्येनेत्यन्तेस्थाप्यदेवंतन्मन्त्रेणघृतपक्वव्रीहिचरुणादशाहुतिभि-
रग्निंसोमंधन्वन्तरिंकुहूमनुमतिंप्रजापतिंपरमेष्ठिनंब्रह्माणमग्निंसोमंअग्निमन्नादंअग्निम-
न्नपतिंप्रजापतिंविश्वान्देवान्सर्वान्देवानग्निंस्विष्टकृतंपूजाङ्गहोमेविष्णुश्चेत्संकर्षणादि-
द्वादशदेवताःशार्ङ्गिणंश्रियंसरस्वतींविष्णुंकृसरेणैकैकयाहुत्याविष्णुंषड्वारंकृसरेण शि-
वश्चेद्भवंशर्वंईशानंपशुपतिंरुद्रमुग्रंभीमंमहान्तंकृसरेणैकैकया० भवस्यदेवस्यपत्नीमित्या-
द्यष्टौगुडौदनेनैकैकया० भवस्यदेवस्यसुतमित्यादि ८ हारिद्रौदनेनएकै० रुद्रंसप्तदशवा-
रंशिवंशंकरंसहमानंशितिकण्ठंकपर्दिनंताम्रमरुणमपगुरमाणंहिरण्यबाहुंसस्पिंजरंब-
भ्लुशंहिरण्यमेताःकृसरेणैकैकया० शेषेणस्विष्टकृतमित्यादि शूर्पेतूष्णींस्थाप्यदेवतायै
चतुर्मुष्टीनग्न्यादिषोडशदेवताभ्योनाम्नाचतुश्चतुर्मुष्टीन्निरूप्यतथैवप्रोक्ष्यसघृतजलेश्रप-
यित्वास्रुच्यावदानधर्मेणस्थाप्यदेवमन्त्रेणदशाहुतीर्हुत्वानामभिर्जुहुयात् अग्नयेस्वाहा
१ सोमाय० २ धन्वन्तरये० ३ कुह्वै० ४ अनुमत्यै० ५ प्रजापतये० ६ परमेष्ठिने०
७ ब्रह्मणे० ८ अग्नये० ९ सोमाय० १० अग्नयेऽन्नादाय० ११ अग्नयेऽन्नपतये०
१२ प्रजापतये० १३ विश्वेभ्योदेवेभ्यः० १४ सर्वेभ्योदेवेभ्यः० १५ भूर्भुवःस्वरग्न-
येस्विष्टकृतेस्वाहा १६ इति सप्ततेअग्नेसमिधःसप्तजिव्हाःसप्तऋषयःसप्तधामप्रियाणि
सप्तहोत्राःसप्तधात्वायजन्तिसप्तयोनीरापृणस्वाघृतेन पुनस्त्वादित्यारुद्रावसवःसमि-
न्धतांपुनर्ब्रह्माणोवसुनीथयज्ञैः घृतेनत्वंतन्वंवर्धयस्वसत्याःसन्तुयजमानस्यकामाः
इतिमन्त्राभ्यांपूर्णाहुतिंकृत्वाचार्योयाओषधीरितिपुष्पफलसर्वौषधीःसमर्प्यसंपातोदकं
ताम्रपात्रेआदायदेवमन्त्रेणशतवारमभिमन्त्र्यतेनदेवशिरसिसिञ्चेत् ततउत्तिष्ठब्रह्मण-
इतिदेवमुत्थाप्यविश्वतश्चक्षुरित्युपतिष्ठेत् एतेउत्थापनोपस्थानेचलार्चायामेव देवं
ध्यात्वाजपेत् ब्रह्मणेनमः विष्णवेनमः रुद्राय० इंद्रादीनष्टौ० ८ वसुभ्यो० रुद्रेभ्यो०
आदित्येभ्यो० अश्विभ्यां० मरुद्भ्यो० कुबेराय० गङ्गादिमहानदीभ्यो० अग्नीषोमा-
भ्यां० इन्द्राग्निभ्यां० द्यावापृथिवीभ्यां० धन्वन्तरये० सर्वेशाय० विश्वेभ्योदेवेभ्यो०

ब्रह्मणइति ततःसंपातोदकेनयजमानाभिषेकः देवंध्यात्वाप्रतितिष्ठपरमेश्वरेतिपुष्पा-
ञ्जलिंदत्वासच्चिदानन्दंब्रह्मैवभक्तानुग्रहायगृहीतविग्रहंस्वायुधाढ्यंनिजवाहनाद्युपेतं
निजहृत्कमलेऽवस्थितंसर्वलोकसाक्षिणमणीयांसंपरमेष्ठ्यसिपरमांश्रियंगमयेतिमन्त्रेण
पुष्पाञ्जलावागतंविभाव्यार्चायांविन्यस्यप्राणप्रतिष्ठांकुर्यात् यथा अस्यश्रीप्राणप्रतिष्ठा-
मन्त्रस्यब्रह्मविष्णुरुद्राऋषयः ऋग्यजुःसामानिछन्दांसि क्रियामयवपुःप्राणाख्यादेवता
आंबीजं क्रौंशक्तिः प्राणप्रतिष्ठायांविनियोगः ब्रह्मविष्णुरुद्रऋषिभ्योनमः शिरसि
ऋग्यजुःसामच्छन्दोभ्यो० मुखे प्राणाख्यदेवतायै० हृदि आंबीजाय० गुह्ये क्रौंशक्त्यै०
पादयोः ॐकंखंगंघंङंअंपृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशात्मनेआंहृदयाय० ॐचंछंजंझंञंइं
शब्दस्पर्शरूपरसगन्धात्मनेईंशिरसेस्वाहा ॐटंठंडंढंणंउंश्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिव्हाघ्राणात्म-
नेऊंशिखायैवषट् ॐतंथंदंधंनंएंवाक्पाणिपादपायूपस्थात्मनेऐंकवचायहुं ॐपंफंबंभं-
मंॐवचनादानविहरणोत्सर्गानन्दात्मनेऔंनेत्रत्रयायवौषट् ॐयंरंलंवंशंषंसंहंक्षंअं
मनोबुद्ध्यहंकारचित्तात्मनेअःअस्त्रायफट् एवमात्मनिदेवेचकृत्वादेवंस्पृष्ट्वाजपेत् ॐ-
आंर्हींक्रौंयंरंलंवंशंषंसंहंसः देवस्यप्राणाइहप्राणाः ॐआंर्हीं० हंसः देवस्यजीवइ-
हस्थितः ॐआंर्हीं० हंसः देवस्यसर्वेन्द्रियाणि ॐआंर्हीं० हंसः देवस्यवाङ्मनं-
श्चक्षुश्श्रोत्रघ्राणप्राणाइहागत्यस्वस्तयेसुखेनसुचिरंतिष्ठन्तुस्वाहा अर्चाहृद्यङ्गुष्ठंदत्वाज-
पेत् अस्यैप्राणाःप्रतिष्ठन्तुअस्यैप्राणाःक्षरन्तुच । अस्यैदेवत्वमर्चायैमामहेतिचकश्चन
१ प्रणवेनसंरुध्यसजीवंध्यात्वाध्रुवाद्यौरितित्यृचंजप्त्वाकर्णेगायत्रींदेवमन्त्रंचजप्त्वा
पुरुषसूक्तेनोपस्थायपादनाभिशिरःस्पृष्ट्वा इहैवैधीतित्रिर्जपेत् ततःकर्ता स्वागतंदेव-
देवेशमद्भाग्यात्त्वमिहागतः । प्राकृतंत्वमदृष्ट्वामांबालवत्परिपालय १ धर्मार्थकामसि-
द्ध्यर्थंस्थिरोभवशिवायनः । सान्निध्यंतुसदादेवस्वार्चायांपरिकल्पय २ यावच्चन्द्रा-
वनीसूर्यास्तिष्ठन्त्यप्रतिघातिनः । तावत्त्वयाऽत्रदेवेशस्थेयंभक्तानुकम्पया ३ भगव-
न्देवदेवेशत्वंपितासर्वदेहिनाम् । येनरूपेणभगवंस्त्वयाव्याप्तंचराचरम् ४ तेनरूपेणदे-
वेशस्वार्चायांसन्निधोभव । इतिनमेत् अथाचार्यःकर्तावालिङ्गमर्चांवा भूःपुरुषमावा-
हयामि भुवःपुरुषमा० स्वःपुरुष० भूर्भुवःस्वःपुरुष० इत्यावाह्य प्रणवेनासनंदत्वा
दूर्वाश्यामाकविष्णुक्रान्तापद्ममिश्रंपाद्यं ॐइमाआपःशिवतमाःपूताःपूततमामेध्यामे-
ध्यतमाअमृताअमृतरसाःपाद्यास्ताजुषतांप्रतिगृह्यतांप्रतिगृह्णातुभगवान्महाविष्णुर्विष्ण-
वे नमइतिपाद्यम् भगवान्महादेवोरुद्रायनमइतिलिङ्गे एवंदेवतांतरेषूह्यम् इमाआपः-
शिव० आचमनीयास्ताजुषतांप्रतिगृह्य० इमाआ० अर्घ्यास्ताइत्यर्घ्यम् पञ्चामृतस्ना-
नम् देवंमन्त्रैःसंस्नाप्यइदंविष्णुरितिविष्णौनमोअस्तुनीलग्रीवायेतिलिङ्गे कङ्कणंविस्त-
रवस्त्रंयज्ञोपवीतंचदत्वा इमेगन्धाःशुभादिव्याःसर्वगन्धैरलंकृताः । पूताब्रह्मपवि-
त्रेणपूताःसूर्यस्यरश्मिभिः १ पूताइत्यादिपूर्ववदितिगन्धम् इमेमाल्याःशुभादिव्याः

सर्वमाल्यैरलंकृताः । पूताइत्यादिइतिमालाः । इमेपुष्पाइतिपुष्पाणि । वनस्पतिरसो-द्भूतो० धूपोयंप्रतिगृह्यतां । प्रतिगृह्णातुभगवानित्यादि ज्योतिःशुक्रंचतेजश्चदेवानांसततं प्रियम् । भास्करःसर्वभूतानांदीपो०तां । प्रतिगृह्णातुभगवानितिदीपंदत्त्वाविष्णौसंक-र्षणादिद्वादशनामभिःपुष्पाणिसमर्प्यतैरेवतर्पणंकृत्वापायसगुडौदनचित्रौदनानिपवि-त्रंतेविततमितिनिवेद्यसंकर्षणादिनामभिर्द्वादशगृहसिद्धान्नकृसराहुतीर्हुत्वा कृसरेणैव शार्ङ्गिणे० श्रियै० सरस्वत्यै० विष्णवे० इतिहुत्वा विष्णोर्नुकं० तदस्यप्रियम० प्रतद्विष्णु० परोमात्रया० विचक्रमे० त्रिर्देवःपृथिवीं० इतिमन्त्रैःषड्जुहुयात् लिङ्गे तुदीपान्तंकृत्वाभवायदेवाय० शर्वायदेवाय० ईशानायदेवाय० पशुपतयेदेवा० रुद्रा-यदेवा० उग्रायदेवाय० भीमायदेवाय० महतेदेवायनमइतिपुष्पाणिदत्त्वातैरेवतर्प-णंकृत्वापवित्रंतेइतिपायसंगुडौदनंचनिवेद्यभवायदेवायस्वाहेत्याद्यष्टभिःकृसरंजुहुयात् तिलमिश्रौदनःकृसरः भवस्यदेवस्यपत्न्यैस्वाहेत्याद्यष्टभिर्गुडौदनंहुत्वाभवस्यदेवस्यसुता-यस्वाहेत्याद्यष्टभिर्हरिद्रौदनंहुत्वा त्र्यम्बकं० मानोमहान्तं० मानस्तोके० आरात्ते० विकिरिद० सहस्राणिसहस्र० इतिद्वादशऋचःएतैःकृसरंहुत्वा शिवाय० शंकराय० सहमानाय० शितिकण्ठाय० कपर्दिने० ताम्राय० अरुणाय० अपगुरमाणाय० हिरण्यबाहवे० सस्पिञ्जराय० बभ्लुशाय० हिरण्यायेतिद्वादशनामभिर्जुहुयात् स्विष्ट-कृदादिहोमशेषंसमाप्यपूर्वोक्तसर्वहविर्भिर्विष्णवेलिङ्गायवाबलिंदद्यात् मन्त्रस्तु त्वामे-कमाद्यंपुरुषंपुरातनंनारायणंविश्वसृजंयजामहे । त्वमेवयज्ञोविहितोविधेयस्त्वमात्मना-त्मन्प्रतिगृह्णीष्वहव्यम् १ लिङ्गेतुनारायणपदेरुद्रंशिवमितिवदेत् अश्वत्थपर्णेभूर्भुवः-स्वरोमितिहुतशेषंनिधायप्रदक्षिणीकृत्य विश्वभुजेसर्वभुजेआत्मनेपरमात्मनेनमइति नत्वाचार्यायद्वादशतिस्रएकांवागांदत्त्वाऋत्विग्भ्योदक्षिणांदत्त्वाशतंद्वादशवाविप्रा-न्भोजयेदिति प्रासादेनूतनेजलाशयोक्तप्रतिष्ठाविधिःकार्यः तत्रगोरुत्तारणपात्रीप्रक्षे-पादिनकुर्यात् वारुणहोमस्थानेवास्तुहोमः इतिस्थिरार्चाचलार्चयोःप्रतिष्ठाप्रयोगः

१२३ अथातोपिसंक्षिप्तएकाध्वरविधानेनचलप्रतिष्ठाप्रयोगः संकल्पादिनान्दी-श्राद्धान्तंप्राग्वत् एकमाचार्यंवृणुयात् आचार्योमुकदेवप्रतिष्ठाकर्मकरिष्येइत्यादिसर्ष-पविकिरणान्तं सर्वतोभद्रमण्डलेप्राग्वन्नामभिर्ब्रह्मादिमण्डलदेवताआवाह्यसंपूज्ययथा-गृह्यमग्निंप्रतिष्ठाप्यान्वादध्यात् आज्यभागान्तेस्थाप्यदेवतांसहस्रमष्टोत्तरशतंवासमि-दाज्यचरुतिलद्रव्यैर्ब्रह्मादिमण्डलदेवताःप्रत्येकंदशदशतिलाज्याहुतिभिःशेषेणेत्यादि तूष्णींनिर्वापप्रोक्षणे आज्यभागान्ते तडागनदीतीरगोष्ठचत्वरपर्वतगजाश्वन्हदवल्मी-कसंगमेतिदशमृद्भिरष्टवारंदेवंसंस्नाप्यपञ्चगव्यैःक्रमेणस्नापयित्वादूर्वासिद्धार्थपल्लवो-पेतैरष्टकलशैरापोहिष्ठादिमन्त्रैरभिषिच्याग्न्युत्तारणंकुर्यात् सर्वतोभद्रपीठेदेवमुपवेश्य नाम्नावस्त्रगन्धधूपादिदत्त्वाऽष्टदिक्षुपल्लवादियुतोदकुम्भानष्टौदीपांश्चसंस्थाप्यप्राग्व-

नेत्रोन्मीलनम् चित्रान्नेनबलिंदत्त्वापुरुषसूक्तेनस्तुत्वोक्तद्रव्यचतुष्टयंस्थाप्यदेवमन्त्रेण हुत्वाएकैकंद्रव्यहोमान्तेदेवंस्पृशेत् आज्यहोमेकुम्भेसंपातान्क्षिपेत् मण्डलदेवताभ्योहु-त्वाहोमशेषंसमाप्यपूर्णाहुतिंकुर्यात् ततःपूर्वोक्तरीत्यासूक्तन्यासावाहनप्राणप्रतिष्ठान्तं कृत्वाइहैवैधीतितृचंपुरुषसूक्तंचजप्त्वामूलमन्त्रादिनावाहनादिपञ्चामृतस्नानान्तेसंपातो दकैरिमाआपःशिवतमाइत्यादिनाभिषेकः वस्त्रादिनैवेद्यान्तंप्राग्वत् ताम्बूलफलदक्षि-णानीराजननमस्कारप्रदक्षिणादिविधाय पुष्पाञ्जलिंदत्त्वासाचार्यःकर्तादेवंनत्वाक्षमा-प्याचार्यदक्षिणान्तेऽष्टकुम्भोदकैर्यजमानाभिषेकः विष्णुंस्मृत्वाकर्मेश्वरेऽर्पयेदितिसं-क्षेपः ॥

१२४ अथपुनःप्रतिष्ठा मद्यचाण्डालस्पृष्टावह्निदग्धाविप्ररक्तदूषिताशवपापिस्पृ-ष्टाचप्रतिमापुनःसंस्कार्या खण्डितेस्फुटितेस्थानभ्रंशेपूजनाभावेऽश्वगर्दभादिस्पर्शेप-तितरजस्वलाचोरैःस्पर्शेचपुनःप्रतिष्ठा खण्डितांभग्नांविधिनोद्धृत्यान्यांस्थाप्य अर्चा-याभङ्गचौर्यादौतद्दिनेउपवासः ताम्रादिधातुमूर्तीनांचोरचाण्डालादिस्पर्शेताम्रा-दिधातूक्तशुद्धिंकृत्वापुनःप्रतिष्ठा पूर्वप्रतिष्ठितस्याबुद्धिपूर्वकमेकरात्रमेकमासंद्विमासं वार्चनादिविच्छेदेशूद्ररजस्वलाद्युपस्पर्शनेवाजलाधिवासंकृत्वाकलशेनस्नपयेत् ततः पञ्चगव्येनस्नपयित्वाऽष्टसहस्रमष्टशतमष्टाविंशतिसंख्यंवाकलशैःशुद्धोदकेनपुरुषसूक्ते-नस्नपयेत् गन्धपुष्पादिनापूजयित्वागुडौदनंनिवेदयेदितिशुद्धिः बुद्धिपूर्वपूजनवि-च्छेदेशूद्रस्पर्शादौचपुनःप्रतिष्ठयैवशुद्धिः अन्येतु एकाहपूजाविहतौकुर्याद्द्विगुणमर्च-नम् । द्विरात्रेतुमहापूजांसंप्रोक्षणमतःपरम् १ मासादूर्ध्वपूजाविहतौपुनःप्रतिष्ठाप्रोक्ष-णविधिर्वाकार्यइत्याहुः पुनःप्रतिष्ठादिमलमासशुक्रास्तादावपिकार्यम् देवालयवापी-कूपतडागभेदनेआरामसेतुसभाभङ्गेइदंविष्णुर्मानस्तोकेविष्णोःकर्माणिपादोस्येतिच-तसृआज्याहुतीर्हुत्वाब्राह्मणान्भोजयेदिति ॥

१२५ अथप्रोक्षणविधिः देवमुद्रास्यपञ्चवारंमृज्जलैःप्रक्षाल्यपंचगव्यैःस्नापयित्वा कुशोदकैर्विशोध्यमूलेनाष्टोत्तरशतवारंप्रोक्ष्यमूलेनमूर्धादिपीठान्तंसंस्पृश्य तत्त्वन्या-सलिपिन्यासमन्त्रन्यासपूर्वकंप्राणप्रतिष्ठांकृत्वामहापूजांकुर्यात् पूजाहीनादिषुह्येषसं-प्रोक्षणविधिःस्मृतः ॥

१२६ अथजीर्णोद्धारः सचलिङ्गादौभग्नेदग्धेवाकार्यः अयंचानादिसिद्धप्रति-ष्ठितलिङ्गादौभङ्गादिदोषेपिनकार्यः तत्रतुमहाभिषेकःकार्यः कर्ताऽमुकदेवस्यजीर्णो-द्धारंकरिष्येइत्युक्त्वानान्दीश्राद्धान्तंकृत्वाचार्यंवृत्वापीठेमण्डलदेवताआवाह्यलिङ्गे ॐ व्यापकेश्वरहृदयायनमः ॐव्यापकेश्वरशिरसेस्वाहेत्यादिषडङ्गंकृत्वादेवतान्तरेमूलम-न्त्रेणषडङ्गंकृत्वाऽर्चयेत् अघोरेतिमन्त्रमष्टोत्तरशतंजप्त्वाग्निंप्रतिष्ठाप्याघोरेणघृताक्तस-

१ एकैकमंत्रेण द्रव्यहोमान्ते देवंस्पृशेदिति पुस्तकान्तरे पाठः । २ अर्चा प्रतिमा ।

र्षपैःसहस्रंहुत्वेन्द्रादिभ्योनाम्नाबलिंदत्त्वाजीर्णदेवंप्रणवेनसंपूज्यसाज्यतिलैर्मण्डलदेवताहोमंकृत्वाप्रार्थयेत् जीर्णभग्नमिदंचैवसर्वदोषावहंनृणाम् । अस्योद्धारेकृतेशान्तिः शास्त्रेस्मिन्कथितात्वया १ जीर्णोद्धारविधानंचनृपराष्ट्रहितावहम् । तदधस्तिष्ठतांदेवप्रहरामितवाज्ञया २ क्षीराज्यमधुदूर्वासमिद्भिर्देवमन्त्रेणाष्टोत्तरशतंहुत्वातिलैःसहस्रंहुत्वापायसेनशतंहुत्वालिङ्गंप्रार्थयेत् लिङ्गरूपंसमागत्ययेनेदंसमधिष्ठितम् । यायास्त्वं संमितंस्थानंसंत्यज्यैवशिवाज्ञया १ अत्रस्थानेचयाविद्यासर्वविद्येश्वरैर्युता । शिवेन सहसंतिष्ठतिमन्त्रितजलेनाभिषिच्यविसर्जयेत् अस्त्रमन्त्रितेनखनित्रेणखात्वालिङ्गमादायवामदेवमन्त्रेणनद्यादौक्षिपेत् मूर्तिंप्रणवेनक्षिपेत् दारुजंमधुनाभ्यज्याघोरेणदहेत् हेमादिमयंयोग्यंकृत्वातत्रैवस्थापयेत् ततःशान्त्यर्थमघोरेणघृतक्षीरमध्वक्तैस्तिलैःसहस्रंहुत्वाप्रार्थयेत् भगवन्भूतभव्येशलोकनाथजगत्पते । जीर्णलिङ्गसमुद्धारःकृतस्तवाज्ञयामया १ अग्निनादारुजंदग्धंक्षिप्तंशैलादिकंजले । प्रायश्चित्तायदेवेशअघोरास्त्रेणतर्पितम् २ ज्ञानतोऽज्ञानतोवापियथोक्तंनकृतंयदि । तत्सर्वपूर्णमेवास्तुत्वत्प्रसादान्महेश्वर ३ अथयजमानःप्रार्थयेत् गोविप्रशिल्पिभूपानामाचार्यस्यचयज्वनः । शान्तिर्भवतुदेवेशअच्छिद्रंजायतामिदम् १ मूर्तौतुविशेषः त्वत्प्रसादेननिर्विघ्नंदेहंनिर्मापयस्त्रसौ । वासंकुरुसुरश्रेष्ठतावत्त्वंचाल्पकेगृहे १ वसक्लेशंसहित्वेहमूर्तिंत्वेतत्रपूर्ववत् । यावत्कारयतेभक्तःकुरुतस्यचवाञ्छितम् २ ततोनवांमूर्तिंलिङ्गंवाकृत्वोक्तविधिनाप्रतिष्ठाकालानपेक्षयामासादर्वाक्स्थापयेत् इतिजीर्णोद्धारः ॥

१२७ प्रतिमाशिवलिङ्गप्रासादकलशादिभङ्गे स्वामिनोमरणंभवेत् तत्रशान्तिः कुण्डंकृत्वाविधानेनततोहोमंसमाचरेत् । चरुंचयमदैवत्यंसाधयित्वाविधानतः १ दधिक्षौद्रघृताक्तानामश्वत्थसमिधांततः । जुहुयादष्टशतंप्राज्ञइमारुद्रेतिमन्त्रवित् २ माषैर्मुद्गैस्तिलैश्चैवघृतेनमधुनापिच । एभिःपञ्चसहस्राणिशक्तिबीजेनहोमयेत् ३ शक्तिबीजं ह्रींबीजं भूमिंधेनुमनड्वाहंस्वर्णधान्यंसदक्षिणम् । दत्त्वाथपञ्चगव्येनस्नापयेद्देवालये द्विजः ४ बलिंदद्याद्यमायाथकृसरैःपायसैस्तथा । ईशानायबलिंदत्त्वाकृतकृत्योभवेन्नरः ५ अत्रमूलंकमलाकरे ॥

१२८ अथपुष्पादिविचारः अपर्युषितनिश्छिद्रैःप्रोक्षितैर्जन्तुवर्जितैः । आत्मारामोद्भवैर्मुख्यैर्भक्त्यासंपूजयेत्सुरान् १ त्यजेत्कीटावपन्नानिशीर्णपर्युषितानिच । स्वयंपतितपुष्पाणिमलायुपहतानिच २ मुकुलैर्नार्चयेद्देवमपक्वैःकृमियुक्फलैः । पुष्पाभावेपत्रपूजापत्रालाभेफलैरपि ३ निवेदयेत्फलालाभेतृणगुल्मौषधीरपि । समित्पुष्पकुशादीनिब्राह्मणःस्वयमाहरेत् ४ शूद्रानीतैःक्रयक्रीतैःकर्मकुर्वन्पतत्यधः । लक्षपुष्पा-

१ स्वकीयपुष्पवाटिकोत्थपुष्पाणांमुख्यत्वं परारामोद्भवानांवनस्थानांचमध्यमत्वं याचितानामधमत्वमिति-ग्रंथांतरे ॥

चेनंक्रयक्रीतैरपि केचित् धर्मार्जितधनक्रीतैर्यः कुर्यात्केशवार्चनम् । नपर्युषितदोषोस्ति मालाकारगृहेषुच १ इत्याद्युक्तेर्मालाकारानीतैः क्रयक्रीतैरपिपुष्पपत्रैः पूजयन्ति नित्यपूजार्थंपरोपवनादेरपिपुष्पादिग्रहेचौर्यदोषोन पूजार्थपुष्पादिनयाचेत समित्पुष्पकुशादीनिवहन्तंनाभिवादयेत् । तद्धारीचैवनान्यान्हिनिर्माल्यंतद्भवेत्तयोः १ देवोपरिधृतं वामहस्तेऽधोवस्त्रेचधृतंजलेन्तःक्षालितंचपुष्पंनिर्माल्यम् वर्ज्यंपर्युषितंपुष्पंवर्ज्यंपर्युषितंजलम् । नवर्ज्यंतुलसीपत्रंनवर्ज्यंतीर्थजंजलम् १ प्रहरंतिष्ठतेजातीकरवीरमहर्निशम् । नैवपर्युषितंपद्मंतुलसीबिल्वपत्रकम् २ कुन्दंचदमनंचैवागस्त्यंचकलिकातथा । बिल्वादेरपर्युषितत्वदिनसंख्या बिल्वः ३० अपामार्गः ३ जाती १ तुलसी ६ शमी ६ शतावरी ११ केतकी ४ भृङ्गराजः ९ दूर्वा ८ मन्दारः १ पद्मं १ नागकेसरः २ दर्भाः ३० अगस्त्यः ३ तिलः १ मल्लिका ४ चम्पकः ९ करवीरं ८ एतेषामेतद्दिनोत्तरं पर्युषितत्वम् तुलसीग्रहणकालः वैधृतौचव्यतीपातेभौमभार्गवभानुषु । पर्वद्वयेचसंक्रान्तौद्वादश्यांसूतकद्वये १ तुलसींयेविचिन्वन्तितेछिन्दन्तिहरेःशिरः । नैवच्छिन्द्याद्रवौदूर्वांतुलसींनिशिसंध्ययोः २ धात्रीपत्रंकार्तिकेचपुण्यार्थीमतिमान्नरः । द्वादश्यां चदिवास्वापस्तुलस्यावचयस्तथा ३ विष्णोश्चैवदिवास्नानंवर्जनीयंसदाबुधैः । अत्र दिवानिषेधाद्रात्रौस्नानादिषोडशोपचारैःपूजाकार्या दिवातुगन्धादिपुष्पाञ्जल्यन्ता एवोपचाराइतिकमलाकराह्निके विष्णोर्द्वादश्यांनिर्माल्यापनयनमपिनकार्यमितितत्रान्तरेस्मर्यते एतदपवादःपुरुषार्थचिन्तामणौनारदीये पञ्चामृतेनसंस्नाप्यएकादश्यां जनार्दनम् । द्वादश्यांपयसास्नाप्यहरिसायुज्यमश्नुते १ इति देवार्थेतुलसीछेदोहोमार्थेसमिधांतथा । इन्दुक्षयेनदुष्येतगवार्थेतुतृणस्यच १ तुलसीग्रहणमन्त्रः तुलस्यमृतजन्मासिसदात्वंकेशवप्रिये । केशवार्थेविचिन्वामिवरदाभवशोभने १ जातिमल्लिकाकरवीराशोकोत्पलचम्पकबकुलबिल्वशमीकुशाएतानिसर्वदेवतानांविहितानि अथ विहितप्रतिषिद्धत्वाद्वैकल्पिकानि पाटलाशमीपत्रंचदुर्गायाः कुन्दपलाशबकुलदूर्वाः शिवस्य कुमुदतगरेसूर्यस्य तुलसीभृङ्गराजतमालपत्राणिशिवदुर्गयोः अगस्तिमाधवीलतालोध्रपुष्पंविष्णुशिवयोः धत्तूरमन्दारौविष्णुसूर्ययोः इतिविकल्पितानि अथविष्णोःप्रियाणि मालतीजातीकेतकीमल्लिकाशोकचम्पकपुन्नागबकुलोत्पलकुन्दकरवीरपाटलातगरपुष्पाणि अन्यानिचसुरभीणिविष्णोःप्रियाणि अपामार्गभृङ्गराजखदिरशमीदूर्वाकुशदमनकबिल्वतुलसीपत्राण्युत्तरोत्तराधिकप्रियाणितुलसीसर्वाधिका जातिपुष्पसहस्रेणमालार्पणेकल्पकोटिसहस्रंविष्णुपुरेवासः आम्रमञ्जर्यापूजनेगोकोटिदानफलम् अथशिवस्य चतुर्णांपुष्पजातीनांगन्धमाघ्रातिशंकरः । अर्कस्यकरवीरस्यबिल्वस्यचबकस्यच १ दशसुवर्णदानफलंश्वेतार्कपुष्पम् ततःसहस्रगुणंबकपुष्पम् एवं धत्तूरशमीपुष्पद्रोणपुष्पनीलोत्पलानामुत्तरोत्तराणांसहस्रगुणत्वम् मणिमुक्ताप्रवालै-

स्तुरत्नैरप्यर्चनंकृतम् । नगृह्लामिविनादेविबिल्वपत्रैर्वरानने १ सर्वकामप्रदंबिल्वंदा-
रिद्र्यस्यविनाशनम् । नीलोत्पलसहस्रेणमालार्पणेकल्पकोटिसहस्रंशिवपुरेवासः धत्तूरै-
र्बृहतीपुष्पैश्चपूजनेगोलक्षफलम् पाटलामन्दारापामार्गजातीचम्पकोशीरतगरनागके-
सरपुन्नागजपामल्लिसहकारकुसुम्भपुष्पाणिशिवप्रियाणि धत्तूराणिकदम्बानिरात्रौदे-
यानिशंकरे । मदनरत्ने केतकानिकदम्बानीतिपाठः अभावेपुष्पपत्राणामन्नाद्येनाभि-
पूजयेत् । शालितण्डुलगोधूमयवैर्वापिसमाचरेत् १ अथनिषिद्धानि बन्धूककुन्दाति-
मुक्तकेतकीकपित्थबकुलशिरीषनिम्बानि पुष्पपत्रादिकंस्वाभिमुखमुत्तानमर्पयेत् पत्रं
पुष्पंफलंचैवयथोत्पन्नंतथार्पयेत् । इतिवचनात् बिल्वपत्रंतुस्वाभिमुखाग्रंन्युब्जमर्पयेत्
पक्वाम्रफलस्यशिवार्पणेवर्षायुतंशिवपुरेवासः सव्यंव्रजेत्ततोसव्यंप्रणालींनैवलङ्घयेदि-
त्यादिस्थिरलिङ्गेप्रदक्षिणाप्रकारः चरेतुसव्येनैव देव्याअपिबकुलकुन्दादिसहितान्येता-
न्येवप्रियाणि धान्यानांसर्वपत्रैश्चपुष्पैर्देवींप्रपूजयेत् । दूर्वाकुन्दैःसिन्धुवारैर्बन्धूकाग-
स्तिसंभवैः १ बिल्वपत्रैःपूजनेराजसूयफलम् करवीरस्रजाग्निष्टोमस्य बकुलस्रजावाज-
पेयस्य द्रोणस्रजाराजसूयस्येति एवंसूर्यविघ्नेशादेरपिप्रायोविष्णुवत्ज्ञेयानि ॥

१२९ अथशिवनिर्माल्यग्रहणविचारः अग्राह्यंशिवनैवेद्यंपत्रंपुष्पंफलंजलम् । शा-
लग्रामशिलासंगात्सर्वंयातिपवित्रताम् १ शैवसौरनैवेद्यभक्षणेचान्द्रायणं अभ्यासेद्वि-
गुणम् मत्याभ्यासेसांतपनम् अन्यनिर्माल्येप्यनापद्येवम् इदंचज्योतिर्लिङ्गस्वयंभूलि-
ङ्गसिद्धप्रतिष्ठापितलिङ्गातिरिक्तस्थावरलिङ्गविषयम् ज्योतिर्लिङ्गादौतुपूजकेनदत्तंफ-
लतीर्थादिकंभक्त्याशुद्ध्यर्थग्राह्यंनलोभेन पञ्चायतनस्थितलिङ्गेषुचरेषुप्रतिमासुचान्ना-
देरपिस्वयंग्रहणेपिनदोषः ज्योतिर्लिङ्गान्यस्थिरलिङ्गेषुतीर्थोदकचन्दनमात्रंश्रद्धा-
वद्भिःशिवोपासकैरेवग्राह्यम् ज्योतिर्लिङ्गादौपूजकदत्तमन्नमपिभक्ष्यमितिकेचित् ॥

१३० अथसाधारणमुहूर्तविचारः त्र्युत्तरारोहिणीध्रुवम् मघाभरणीपूर्वात्रयंक्रूरम्
श्रवणत्रयपुनर्वसुस्वात्यश्चरम् अश्विनीहस्तपुष्यंक्षिप्रम् अनुराधारेवतीमृगचित्रंमृदु कृ-
त्तिकाविशाखेमिश्रम् मूलाश्लेषाज्येष्ठार्द्रास्तीक्ष्णम् इतिनक्षत्रसंज्ञाः यत्रनोक्तातिथि-
स्तत्रग्राह्यारिक्तामर्मांविना । वारोपियत्रनप्रोक्तस्तत्रार्कार्किकुजान्विना १ चरमृदुक्षि-
प्रध्रुवमूलविशाखामघासुसकुजेशुभवारेभूकर्षणंहितम् सूर्यसक्तनक्षत्रात्र्यष्टनवाष्टसुअ-
शुभंशुभमशुभंशुभमितिहलचक्रम् अत्रैवनक्षत्रेशनिभौमभिन्नवारेबीजवापः सस्यारोपणं
धान्यविचारः. च धान्यच्छेदश्च क्षीरवृक्षजन्यःखलमध्येस्तम्भः धान्यानांमर्दनंज्येष्ठा-
मूलमघाश्रवणरेवतीरोहिण्यनुराधाफल्गुनीद्वयेशुभम् धान्यसंग्रहः क्षिप्रध्रुवचरमृदुमू-
लेषुज्ञगुरुशुक्रेषुचरभिन्नलग्नेशुभः ॐधनदायसर्वलोकहितायदेहिमेधान्यंस्वाहेतिमन्त्रं
लिखित्वाधान्यागारेक्षिपेत् तेनधान्यवृद्धिः बुधमन्ददिनेनैवधनधान्यव्ययःशुभः ।
अधःस्थाम्नंसद्वारेमृदुक्षिप्रचरेदिवा १ अथवस्त्रादि वस्त्रभूषणविधिर्ध्रुवाश्विनीहस्त-

वस्त्रादिविचारः. पञ्चकपुनर्वसुद्वये । पौष्णवासवभयोश्चसत्तिथौमन्दभौमशशिवासरान्विना १ अनुक्तेपीष्टदंवस्त्रंविप्राज्ञोत्सवलब्धिषु । ध्रुवपुष्यादितौयोषिद्धत्तेयाववस्त्रभूषणे १ नप्राप्नोतिपतिप्रीतिंस्वातिवारुणभेचया । पादुकासनशय्यादेर्भोगःसत्तिथिवासरे २ ध्रुवक्षिप्रमृदुश्रोत्रभरणीषुपुनर्वसौ । चेन्नव्यवस्त्रंमध्यांशेदग्धस्फुटितपङ्कितम् ३ तत्त्यजेच्छान्तिकंकुर्यात्त्यजेदेवान्त्यभागयोः । विज्ञेयमेतच्छय्यायामास्तृतौ पादुकास्वपि ४ सूचीकर्मानुराधाश्विचित्रामृगपुनर्वसौ । वस्त्रंक्षाल्यंधारणोक्तेकाले बुधदिनंविना ५ भोजनंभाजनेरौप्यस्वर्णकांस्यादिनिर्मिते । कुर्यादमृतयोगेषुचरक्षिप्रमृदुध्रुवैः ६ स्याद्भूषणानांघटनंचरक्षिप्रमृदुध्रुवैः । शुभवारेरत्नवतांमिश्रभेपिरवौ कुजे ७ इतिवस्त्रादिविचारः शस्त्राणांघटनंक्रूरमिश्राश्विमृगतीक्ष्णभे । शस्त्रंधार्यंध्रुवक्षिप्रमृदुज्येष्ठाविशाखके १ सेवाकार्याक्षिप्रमैत्रध्रुवैर्ज्येज्यार्कभार्गवे । शस्त्रादिविचारः. मन्देपिचेत्सेवकर्क्षस्वामिभान्नाद्वितीयकम् २ हस्तषट्कध्रुवश्रोत्ररेवतीपुष्यभेशुभम् । पुनर्वसौचशिबिकागजाश्वादिषुरोहणम् ३ राज्ञांविलोकनंक्षिप्रश्रुतिद्वयमृदुध्रुवे । नृत्यारम्भःपुष्यमृगध्रुवज्येष्ठाधनिष्ठयोः ४ अनुराधाशतभिषग्घस्तेस्याच्छुभवासरे । विपणिःस्यान्मृदुक्षिप्रध्रुवैरिक्ताकुजान्विना ५ क्रयःकार्योश्विनीस्वातीश्रवश्चित्राशतान्त्यभे । विक्रयोभरणीपूर्वात्रयाश्लेषासुमिश्रभे ६ सेतुबन्धोध्रुवेस्वात्यांजीवार्कशनिवासरे । नानापशुक्रियाहस्तपुष्याद्रामृगमिश्रभे ७ पुनर्वसौधनिष्ठाश्विपूर्वाज्येष्ठाशतान्त्यभे । त्यक्त्वार्कभौमेन्दुशनीन् श्रुतिचित्राध्रुवाणिच ८ अमारिक्ताष्टमीश्चापि गतिक्रयमुखाःशुभाः । द्रव्यंलघुचरैर्योज्यंवृद्ध्यर्थंचरलग्नके ९ ऋणंभौमेनगृह्णीयाद्वृद्धियोगेऽर्कसंक्रमे । धनिष्ठापञ्चकेहस्तेत्रिपुष्करद्विपुष्करे १० भौमादिषुऋणच्छेदंकुर्याच्चधनसंग्रहम् । बुधेधनंनप्रदेयंसंग्रहस्तुबुधेशुभः ११ शन्यर्कारैस्त्रिपादर्क्षेभद्रातिथ्या त्रिपुष्करः । मृगचित्राधनिष्ठासुतत्तिथ्यह्निद्विपुष्करः १२ शुभाशुभेषुत्रिगुणं द्विगुणंचफलंक्रमात् । मिश्रक्रूरेषुतीक्ष्णेषु स्वास्यांद्रव्यंनलभ्यते १३ दत्तंप्रयुक्तंनिक्षिप्तंनष्टंचेत्साहनारदः । अन्धंमन्दंचचिबिटंसुलोचनमितिक्रमात् १४ नष्टद्रव्यविचारः. गणनीयंरोहिणीभादन्धेनष्टंलभेद्द्रुतम् १५ मन्देयत्नाल्लभेतैवचिबिटस्वक्षयोर्नहि । अन्विष्यंपूर्वतोन्धेषुमन्दसंज्ञेषुदक्षिणे १६ प्रतीच्यांचिबिटाख्येषुसुलोचनउदग्दिशि । राजाभिषेकःश्रवणेध्रुवर्क्षेज्येष्ठामृदुक्षिप्रउदग्रवौस्यात् । सत्त्वाररिक्ताधिकचैत्ररात्रीश्चन्द्रेज्यशुक्राभ्युदयेशुभाय १ जलाशयानांखननंमघापुष्यध्रुवेमृगे । पूर्वाषाढानुराधान्त्यधनिष्ठाशतहस्तभे १ जलराशिगतेचन्द्रेलग्नस्थेचबुधेगुरौ । क्षौरंचौलोक्तनक्षत्रवारादिषुशुभंजगुः २ पञ्चमेपञ्चमेराज्ञांदिनेन्येषांयदृच्छया । श्मश्रुकर्मभवेत्सैवनवमेदिवसेक्वचित् ३ क्षौरंभूतेरतंदर्शेवर्जयेच्चाजिजीविषुः । क्षौरंनक्-

क्षौरविचारः.

---

१ पशुगमनपशुक्रयादिकमित्यर्थः ॥

युरभ्यक्तभुक्तस्नातविभूषिताः ४ प्रयाणसमरारम्भेनरात्रौनचसंध्ययोः । श्राद्धाहप्रतिपद्रिक्ताव्रताह्निचनवैधृतौ ५ प्रशस्तंजन्मनक्षत्रंसर्वकर्मसुकीर्तितम् । क्षौरभयाणभैषज्यविवादेषुनशोभनम् ६ षष्ठ्यमापूर्णिमापातचतुर्दश्यष्टमीतथा । आसुसन्निहितंपापंतैलेषुस्त्रीभगेक्षुरे ७ राजकार्येनियुक्तानांनराणांभूपजीविनाम् । श्मश्रुलोमनखच्छेदेनास्तिकालविशोधनम् ८ क्षौरंनैमित्तिकंकार्यंनिषेधेसत्यपिध्रुवम् । यज्ञे मृतौबन्धमोक्षेनृपविप्राज्ञयापिच ९ प्राग्वयस्कैःसपितृकैर्नकार्यंमुण्डनंसदा । मुण्डनस्यनिषेधेपिकर्तनंतुविधीयते १० उदङ्मुखःप्राङ्मुखोवावपनंकारयेत्सुधीः । केशश्मश्रुलोमनखान्युदक्संस्थानिवापयेत् ११ आनर्तोहिच्छत्रःपाटलिपुत्रोदितिर्दितिः श्रीशः । क्षौरेस्मरणादेषांदोषानश्यंतिनिःशेषाः १२

१३१ अथरोगोत्पत्तौनक्षत्रफलम् अश्विन्यांरोगोत्पत्तौएकाहंनवदिनानिवापञ्चविंशतिदिनानिवापीडा १ भरण्यामेकादशैकविंशतिर्वामासंवामृत्युर्वा २ कृत्तिकायां दशनववैकविंशतिर्वा ३ रोहिण्यांदशवानववासप्तवात्रीणिवाहानि ४ मृगेपञ्चनववात्रिंशद्वा ५ आर्द्रायांमृत्युर्वादशाहंवामासंवा ६ पुनर्वसौसप्तनववामृत्युर्वा ७ पुष्येसप्तवा मृत्युर्वा ८ आश्लेषायांमृत्युर्विंशतिस्त्रिंशद्वानववादिनानिपीडा ९ मघायांमृत्युर्वासार्धमासंवामासंवाविंशतिदिनानिवापीडा १० पूर्वाफल्गुन्यांमृत्युर्वाब्दंमासंवापीडापञ्चदशवाषष्टिर्वादिनानि[११] ११ उत्तरायांसप्तविंशतिःपञ्चदशसप्तवादिनानि १२ हस्तेमृत्यु-

---

१ ज्वरपीडापरिहारायशान्तयः शांतिसारे । नीलोत्पलपुष्पे पूजा । गुग्गुलुर्धूप. । क्षीरलड्डुकंनैवेद्यम् । देवस्यत्वेतिपूजामंत्रः । क्षीरवृक्षसमित्प्रधानद्रव्यम् । गायत्र्याष्टशतहुत्वादध्योदनबलिहरेत् ॥ २ गुडापूपनैवेद्यं । कृष्णसुरभिपुष्पम् । महिषाक्षोधूपः । त्र्यंबकमितिपूजामंत्रः । घृतमधुतिलाहोमद्रव्यम् । गायत्र्याष्टोत्तरशतंयमायहुत्वा एकविंशतिदिनांतेसुखीस्यात् ॥ ३ घृतौदननैवेद्यम् । यूथिकापुष्पपूजा । सर्पिर्धूपः । पुनंतुमादेवजनाइतिपूजामंत्रः । सावित्र्याष्टोत्तरशतंदध्योदनंचहुत्वाहुतशेषेणबलिहरेत् ॥ ४ क्षीरान्ननैवेद्यम् । कमलपुष्पपूजा । सर्जरसोधूपः । नमोब्रह्मणइतिपूजामन्त्रः । घृतंसर्वधान्यानिचहोमद्रव्यम् । सावित्र्याष्टोत्तरशतंहुत्वाक्षीरान्नेनप्रजापतयेबलिंदद्यात् ॥ ५ पायसनैवेद्यं । कुमुदोत्पलपुष्पपूजा । दशांगोधूप. । नवोनवइतिपूजामन्त्रः । मुद्गतिलपंचगव्यंहोमद्रव्यम् । सावित्र्याष्टोत्तरशतहुत्वामुद्गतिलैश्चंद्रायबलिंदद्यात् ॥ ६ सोहालकंनैवेद्यम् । धत्तूरपुष्पपूजा । अगरुर्धूपः । नमःशंभवेतिपूजामंत्रः । मध्वाज्यहोमद्रव्यम् । सावित्र्याष्टोत्तरशतहुत्वापायसान्नेनरुद्रायबलिंदद्यात् ॥ ७ गुडौदनंनैवेद्यम् । मल्लिकापुष्पपूजा । मलयजोधूपः । अदितिर्द्यौरितिपूजामन्त्रः । घृततण्डुलाः प्रधानद्रव्यम् । गायत्र्याष्टोत्तरशतहुत्वाअदितयेगंधमाल्यौदनैर्बलिंदद्यात् ॥ ८ खण्डमण्डकानैवेद्यम् । मल्लिकासरोरुहंचपुष्पम् । गुग्गुलुर्धूपः । बृहस्पतेअतीतिपूजामंत्रः । घृतपायसंद्रव्यम् । सावित्र्याष्टोत्तरशतंहुत्वागंधमाल्यौदनैर्बृहस्पतयेबलिंदद्यात् ॥ ९ पायसनैवेद्यम् । अतसीपुष्पपूजा । घृतमण्डोधूपः । मधुवाताइतिपूजामंत्रः । दधिमध्वाक्तकसरान्नंद्रव्यम् । गायत्र्याष्टोत्तरशतंहुत्वासक्त्वन्नेननागायबलिंदद्यात् ॥ १० घृतपूरकंनैवेद्यम् । चंपकपुष्पपूजा गुग्गुलुर्धूपः । पितृंनुस्तोषमितिपूजामन्त्रः । घृतमधुमिश्रतिलाक्षतवटपत्राणिद्रव्यम् । सावित्र्याष्टोत्तरशतंहुत्वातिलैः पितृभ्योबलिंदद्यात् ॥ ११ रक्तमाल्यौदनंनैवेद्यम् । बिल्वफलधूपः । अर्यमणंनुदेवमितिपूजामन्त्रः । घृतप्रियंगवःद्रव्यम् । सावित्र्याष्टोत्तरशतंहुत्वा गंधपुष्पेणसूर्यायबलिंदद्यात् ॥ १२ कृसरंनैवेद्यम् ।

रष्टवानववासप्तवापञ्चदशवाहानि[१३] १३ चित्रायांपक्षमष्टवादशवाएकादशवाहानि[१४] १४ स्वात्यांमृत्युर्वैकद्वित्रिचतुःपञ्चमासैर्वादशदिनैर्वारोगेनाशः[१५] १५ विशाखायांमासंवापक्षंवाष्टदिनंविंशतिदिनंवापीडा[१६] १६ अनुराधायांदशरात्रमष्टाविंशतिरात्रंवा[१७] १७ ज्येष्ठायांमृत्युर्वापक्षंवामासंवैकविंशतिरात्रंवापीडा[१८] १८ मूलेमृत्युःपक्षंनवरात्रंविंशतिरात्रंवापीडा[१९] १९ पूर्वाषाढायांमृत्युर्वाद्वित्रिषडादिमासैर्विंशतिदिनैःपक्षेणवारोगेनाशः २० उत्तराषाढायांसार्धमासंविंशतिरात्रंवामासंवा[२१] २१ श्रवणेपञ्चविंशतिर्दशवाएकादशवाषष्टिर्वाहानि[२२] २२ धनिष्ठायांदशरात्रंपक्षंमासंत्रयोदशरात्रंवा[२३] २३ शततारकायांद्वादशैकादशवा[२४] २४ पूर्वाभाद्रायांमृत्युर्वाद्वित्र्यादिमासंवादशरात्रंवा[२५] २५ उत्तराभाद्रायांसार्धमासंपक्षंसप्ताहंदशाहंवा[२६] २६ रेवत्यांज्वराद्युत्पत्तौदशाहमष्टाविंशतिरात्रंवापीडा[२७] २७ जन्मनक्षत्रेजन्मराशौअष्टमचन्द्रेरोगोत्पत्तौमृत्युः २८ अर्कादिवारेक्रमेणमघाद्वादश्यौविशाखैकादश्यौपञ्चम्यार्द्रेतृतीयोत्तराषाढेशततारापष्ठ्यौअष्टम्यश्वि-

श्वेतकरवीरपूजा । बिल्वफलधूपः । यन्मेतिमन्त्रः । तिलमाषसर्पिर्व्रीहियवद्रव्यम् । सावित्र्याष्टोत्तरशतहुत्वातैरेवार्यम्णेबलिंदद्यात् ॥ १३ अपूपनैवेद्यम् । रक्तकरवीरपूजा । दशांगोधूप उदुत्यमितिमंत्रः । दधिघृतद्रव्यम् । सावित्र्याष्टोत्तरशतंहुत्वागधपुष्पेणबलिंदद्यात् ॥ १४ मोदकनैवेद्यम् । जपापुष्पपूजा । दशांगोधूपः । चित्रंदेवानामितिमंत्रः । जलमिश्रघृतचित्रौदनद्रव्यम् । सावित्र्याष्टोत्तरशतंहुत्वात्वष्ट्रेघृतमिश्रमुद्गैर्बलिंदद्यात् ॥ १५ दध्योदनंनैवेद्यम् । दमनकपुष्पपूजा । श्वेतागुरुर्धूपः । सनःपितेवेतिमन्त्रः । घृताक्तयवाद्रव्यम् । सावित्र्याष्टोत्तरशत हुत्वागधपुष्पेणवायवेबलिंदद्यात् ॥ १६ गुडकनैवेद्यम् । बन्धूकपुष्पपूजा । देवदारुर्धूपः । शनइंद्राग्नी इतिपूजामंत्रः । दुग्धौदनघृतद्रव्यम् । सावित्र्याष्टोत्तरशतहुत्वापयोमिश्रितैर्गंधमाल्यैरिंद्राग्निभ्यांबलिंदद्यात् ॥ १७ पायसाज्यंनैवेद्यम् । आरक्तपुष्प । चंदनधूपः । कर्पूरदीपः मित्रस्यचर्षणीधृतइतिपूजामन्त्रः । घृताक्तसूरणकंदद्रव्यम् । सावित्र्याष्टोत्तरशतंहुत्वामधुशर्करापायसघृताक्तमाषान्नंमुद्गगंधपुष्पसहितंमित्रायबलिंदद्यात् ॥ १८ चित्रौदनंनैवेद्यम् । पटोलीपुष्पपूजा । कर्पूरागरुर्धूपः । इंद्रंवोइतिपूजामंत्रः । घृताक्तसूरणकंदद्रव्यम् । सावित्र्याष्टोत्तरशतंहुत्वागंधपुष्पेणेंद्रायबलिंदद्यात् ॥ १९ मत्स्यमांससुरापोलिकानैवेद्यम् । रक्ताशोकपुष्पपूजा । मेषशृंगोधूपः । मोषुणःपराइतिपूजामन्त्रः । सघृतकंदमूलद्रव्यम् । सावित्र्याष्टोत्तरशतंहुत्वानिर्ऋतयेपायसान्नेनबलिंदद्यात् ॥ २० मण्डकानैवेद्यम् । कल्हारपुष्पपूजा । मनःशिलाधूपः । आपोहिष्ठेतिमंत्रः रक्तशालिर्द्रव्यम् । सावित्र्याष्टोत्तरशतहुत्वा वरुणायपायसान्नेनबलिंदद्यात् ॥ २१ पंचभक्षनैवेद्यम् । पंचवर्णपुष्पैःपूजा । लाक्षाधूपः । विश्वेदेवासआगतइतिमन्त्रः । घृतसल्लकीखडानिद्रव्यम् । सावित्र्याष्टोत्तरशतंहुत्वाविश्वेभ्योदेवेभ्यः पायसान्नेनबलिंदद्यात् ॥ २२ क्षीरशर्कराघृतमण्डकानैवेद्यम् । जातीपुष्पपूजा । दशांगोधूपः । अतोदेवाइतिमंत्रः । रक्ततंदुलाद्रव्यम् । सावित्र्याष्टोत्तरशतंहुत्वागंधपुष्पेणविष्णवेबलिंदद्यात् ॥ २३ पायसंनैवेद्यम् । शतपत्रपुष्पपूजा । गुग्गुलुर्धूपः त्रायंतामिहदेवाइतिमन्त्रः । बिल्वोदुम्बराश्वत्थसमिधोद्रव्यम् । सावित्र्याष्टोत्तरशतंहुत्वाघृतमिश्रमुद्गैर्वसुभ्योबलिंदद्यात् ॥ २४ घृतमण्डकानैवेद्यम् । जलोद्भवपूजा । कर्पूरागरुर्धूपः । इमंमेवरुणेतिमंत्रः । अश्वत्थसमिधःद्रव्यम् । सावित्र्याष्टोत्तरशतंहुत्वा वरुणायपायसेनबलिंदद्यात् ॥ २५ दधिघृतंनैवेद्यम् । अर्कपुष्पपूजा । सर्वौषधिर्धूपः । शंनोअजएकपादितिमंत्रः । घृतकूष्मांडखंडद्रव्यम् । सावित्र्याष्टोत्तरशतंहुत्वागंधमाल्यौदनैरजैकपादेबलिंदद्यात् ॥ २६ गुडसहितौदननैवेद्यम् । पंकजपत्राणिपुष्पं घृतधूपः । विष्णोर्योनिमितिपूजामंत्रः । घृतयुतमाषमुद्गाद्रव्यम् । सावित्र्याष्टोत्तरशतंहुत्वागंधपुष्पेणाहिर्बुध्न्यायबलिंदद्यात् ॥ २७ तिलतंडुलपिष्टंनैवेद्यम् । मंदारपुष्पपूजा । गुग्गुलुर्धूपः । हंसःशुचिषदितिमंत्रः । घृतान्नजलसहितकदलीफलानिद्रव्यम् । सावित्र्याष्टोत्तरशतंहुत्वागंधपुष्पादिभिःपूष्णेबलिंदद्यात् ॥ इतिमदनरत्नेप्रोक्ताःशांतिसारेनक्षत्रशांतयः ॥

न्यौपूर्वाषाढानवम्यौचेतित्रयाणांयोगोमृत्युः एवमर्कादौअनुराधाभरण्यौआर्द्रोत्तराषाढेमघाशततारेविशाखाश्विन्यौज्येष्ठामृगौश्रवणाश्लेषेपूर्वाभाद्रपदाहस्तौचेन्मृत्युयोगः अत्रोक्तास्तिथिवारनक्षत्रशान्तयोविस्तृताःकार्याः येषुनक्षत्रेषुमरणमुक्तंतत्रशान्तिरावश्यकी अन्यत्रकृताकृता ॥

१३२ अथसर्वनक्षत्रसाधारणःशान्तिप्रयोगः देशकालौसंकीर्त्यममोत्पन्नव्याधेर्जीवच्छरीराविरोधेनसमूलनाशार्थममुकनक्षत्रशान्तिंकरिष्यइतिसंकल्प्यगणेशपूजादि आचार्यंवृत्वाकुम्भोपरिपूर्णपात्रेद्वादशदलेनक्षत्रदेवताप्रतिमांसौवर्णींसंपूज्यद्वादशदलेषुसंकर्षणादिद्वादशमूर्तीर्द्वादशादित्यान्वासंपूज्यदूर्वासमित्तिलक्षीराज्यैर्गायत्र्यातत्तद्देवतायैअष्टोत्तरशतंहुत्वामरणादिपीडाधिक्योक्तौसहस्रंहुत्वादध्योदनबलिंदत्त्वाचार्यायगांप्रतिमांचदद्यादितिसंक्षेपः शान्तिमयूखादौनक्षत्रभेदेनहविर्मन्त्रबलिधूपादिभेदस्तिथिवारदेवतामन्त्रादिभेदइत्यादिविस्तरोद्रष्टव्यः कर्मविपाके जातवेदसइत्यृचोऽयुतंलक्षंवाजपोरुद्रेनमकानुवाकैःसहस्रकलशस्नानंवाविष्णौसहस्रावृत्तपुरुषसूक्तेनसहस्रघटस्नानंवाज्वरनाशकम् यद्वाश्रीभागवतस्थज्वरस्तोत्रजपः ॥

१३३ अथसर्वरोगनाशकानि रोगानुसारेणलघुरुद्रमहारुद्रातिरुद्राणांजपोभिषेकोवा विष्णुसहस्रनामस्तोत्रस्यशतंसहस्रमयुतंवाजपः सौरंजपःसूर्यनमस्काराघ्यर्दानानिमुञ्चामित्वेतिसूक्तजपोऽच्युतानन्तगोविन्देतिनामत्रयजपोमृत्युंजयजपश्चरोगानुसारेणेतिसर्वरोगहराणि ज्येष्ठामूलश्रुतिस्वातीमृदुक्षिप्रपुनर्वसौ । गुरुशुक्रेन्दुवारेषु शस्तंभेषजभक्षणम् १ रिक्तायांचरलग्नेमिश्रक्षिप्रेन्द्रमूलपूर्वासु । चित्राभरणीश्रवणत्रयभेरविकुजबुधार्कजेस्नायात् २ वैधृतौचव्यतीपातेभद्रायांसंक्रमेतथा । रोगमुक्तस्नानमत्रचन्द्रताराबलंनवा ३ ॥

१३४ अथाभ्यङ्गः भद्रासंक्रमपातवैधृतिसितेज्यार्कारषष्ठ्यादिषुश्राद्धाहेप्रतिपद्द्वयेपरिहरेद्धेतुंविनाभ्यञ्जनम् । माङ्गल्यंविजयोत्सवोब्दवदनंदीपावलीहेतवोभ्यङ्गस्याथबुधाम्बुपर्श्वेपितृभाभ्यङ्गात्पतिघ्न्यङ्गना १ अथापवादः सार्षपंगन्धतैलंचयत्तैलंपुष्पवासितम् । द्रव्यान्तरयुतंतैलंपक्वतैलंनदुष्यति १ किंचिद्गोघृतयुक्तंवाविप्रपादरजोन्वितम् । नित्याभ्यङ्गेचनोदुष्टंतैलंनिन्द्येह्निसर्वदा २ रवौपुष्पंगुरौदूर्वांभौमवारेच मृत्तिकाम् । भार्गवेगोमयंक्षिप्त्वातैलस्नानंसुखावहम् ३ ॥

१३५ गृहारम्भः वैशाखेफाल्गुनेपौषेश्रावणेमार्गशीर्षके । गृहारम्भप्रवेशौस्तः स्तम्भोच्छ्रायश्चशस्यते १ ज्येष्ठकार्तिकमाघांश्चशुभदान्माहनारदः । तृणगेहंसर्वमासे पौषेमृण्मयगृहंनहि २ हस्तत्रयध्रुवमृदुधनिष्ठाद्वयपुष्यभे । रिक्ताअर्ककुजौत्यक्त्वागृहं कुर्याद्विवेदपि ३ शिलान्यासंचखातंचश्रुत्यश्विकूरमित्रभैः । आश्लेषामूलपुष्यार्कमृ-

१ उद्यंनथेतितृचमात्रजपः ॥

गान्त्यध्रुवभैरपि ४ केन्द्राष्टमेपापहीनेवेश्मकुर्यात्स्थिरोदये । धनिष्ठापञ्चकेवर्ज्यःस्त-म्भोच्छ्रायःसदाबुधैः ५ नेष्टानिसप्तसूर्यर्क्षादिष्टान्येकादशाष्टमात् । दशशिष्टानिनेष्टानिचक्रेस्युर्वृषवास्तुनि ६ यद्वातुर्यात्पञ्चदशात्त्रयोविंशतिसंख्याकात् । वेदाब्धि-पञ्चनेष्टानिगृहारम्भप्रवेशयोः ७ स्नानपाकस्वापवस्त्रभुजीनांपशुकोशयोः । देवानांचगृहान्कुर्यात्पूर्वादौमुख्यवेश्मनः ८ उदग्दिशंध्रुवमुखाज्ज्ञात्वाप्राचींप्रसाधयेत् । कोणाध्वभ्रमकूपद्वाःपङ्कस्तम्भद्रुमामरैः ९ विद्धादुष्टाद्वार्नदोषोगृहोच्चद्विगुणान्तरे । सूत्रंभित्तिशिलान्यासंस्तम्भस्यारोपणंतथा १० आग्नेयींदिशमारभ्यकुर्यादित्याहकश्यपः । अन्यवेश्मस्थितंदारुनान्येवेश्मनियोजयेत् ११ नूतनेनूतनंकाष्ठंजीर्णेजीर्णं प्रशस्यते । द्वात्रिंशाधिकहस्तेचतृणागारेचतुर्मुखे १२ नतत्रचिन्तयेद्धीमान्गुणानायव्ययादिकान् ॥

१३६ अथगृहप्रवेशः वास्तुपूजाविधिःकार्यःपूर्वमेवप्रवेशतः । मैत्रध्रुवक्षिप्रचरमूलभैर्धनपुत्रकृत् १ वास्तुशान्तिप्रयोगोन्यतोज्ञेयः वास्तुशान्तिर्दिवैवोक्ताप्रवेशस्तुनिशिक्वचित् । गृहप्रवेशःप्रारम्भोदितमासादिकैःशुभः १ क्वचिन्माघोर्जशुक्रेषुकैश्चिदुक्तोमृदुध्रुवे । श्रेष्ठःक्षिप्रैश्चरैर्मध्योनिन्द्यस्तीक्ष्णोग्रमिश्रभैः २ त्रिष्डायेखलैःसद्भिःषडष्टव्ययवर्जितैः । शुद्धेम्बुरन्ध्रेचतनौविजनुर्लग्नभाष्टमे ३ ऋक्षाणिपञ्चसूर्यर्क्षान्नेष्टान्यष्टचतुर्दशात् । शेषभानिशुभान्येवंप्रवेशेघटचक्रकम् ४ इतिवास्तुप्रकरणम् ॥

१३७ अथधनाद्यर्थगमनम् श्रुतिद्वयाश्विपुष्यान्त्यानुराधामृगहस्तभे । पुनर्वसौगोचरेष्टप्रदवारेव्रजेन्नरः १ अभिजिद्गंगमेश्रेष्ठंदक्षिणाशांविनाक्षणः । मघाचित्रात्रयाश्लेषाभरण्यार्द्राःसकृत्तिकाः २ पूर्वाभाद्राचनेष्टाःस्युःप्रयाणेजन्मभंतथा । त्यजेद्रिक्तांपर्वषष्ठ्यष्टमीद्वादशिकास्तिथीः ३ कृत्तिकाभरणीपूर्वामघानांघटिकाःक्रमात् । एकविंशतिसप्ताथषोडशैकादशत्यजेत् ४ ज्येष्ठाश्लेषाविशाखासुस्वात्यांचापिचतुर्दश । भृगोर्मतेसंकटेऽपिसर्वांस्वातींमघांत्यजेत् ५ भरण्याःपूर्वमर्धंचचित्राश्लेषांतकोत्तरम् । वारशूलःसोमशनीप्राच्यामीज्यस्तुदक्षिणे ६ रविशुक्रौप्रतीच्यांस्यादुदीच्यांबुधमङ्गलौ । पूर्वादिदिक्षुमेषाद्याःक्रमात्त्रिश्चन्द्रराशयः ७ संमुखोदक्षिणोऽब्जःसन्पृष्ठेवामेऽतिनिन्दितः । दिशियत्रोदेतिशुक्रस्तांदिशंनव्रजेन्नरः ८ नव्रजेत्संमुखेज्ञेपिशुभंपृष्ठोपिवामतः । रेवतीमेषगेचन्द्रेशुक्रान्ध्यात्संमुखंव्रजेत् ९ प्रयाणेशुभाःकेन्द्र १।४। ७।१० कोणेषु ९।५ शस्ताःखलास्त्र्यायषट्खेष्व ३।११।६।१० निष्टःशनिःखे १०। कविःसप्तमे ७ ग्लौःषडष्टान्त्यलग्ने ६।८।१२।१ विलग्नेश्वरोप्यस्तषष्ठाष्टमान्त्ये ७।६। ८।१२ ॥ १ ॥ केन्द्रेवक्रीवक्रिवर्गोलग्नेवारश्चवक्रिणः । कुम्भःकुम्भनवांशश्चलग्नेत्याज्यःप्रयत्नतः २ मीनलग्नेतदंशेवायातुर्मार्गोऽतिदुःखदः । शत्रुर्लग्नभतःषष्ठंतत्पतिर्वा मृतिमदः ३ शत्रुक्षेत्रेतदंशेवातद्दृष्टेगमनंनसत् । लग्नेस्तंगतराशिश्चजन्मराशिश्चनो

शुभः ४ शशीवर्गोत्तमेलग्नेवर्गोत्तमयुतेजयः । शुक्रादितिथिवारर्क्षयोगोऽश्वैरष्टभिस्त्रिभिः ५ त्रिस्थस्तष्टोवशिष्टश्चेत्सर्वाङ्कःसार्वकामिकः । त्रिषुक्रमाद्भवेच्छून्यंदुःखदारिद्र्यमृत्युदम् ६ यद्येकस्मिन्नेवदिनेपुराद्गच्छेत्पुरान्तरम् । प्रावेशिकीकालशुद्धिस्तदाज्ञेयानयात्रिकी ७ प्रवेशान्निर्गमोनेष्टःप्रवेशोनिर्गमादपि । जिष्णोःकदापिनवमेधिष्ण्येवारेतिथौतथा ८ याम्यादिग्गमनंशय्यावितानंछादनंगृहे । नकुम्भमीनगेचन्द्रेतृणकाष्ठस्यसंग्रहः ९ तर्पिताग्निसुहृद्विप्रभार्यादिस्तृप्तिमान्व्रजेत् । स्वकीयांपरकीयांवास्त्रियंपुरुषमेववा १० ताडयित्वातुयोगच्छेद्ब्राह्मणानवमान्यच । व्याधितःक्षुधितोवाऽपितदन्तंतस्यजीवितम् ११ क्रोधंक्षौरंतथावान्तिंतैलाभ्यङ्गाश्रुमोचनम् । मद्यंमांसंगुडंतैलंसितान्यतिलकंतथा १२ श्वेतभिन्नंचवसनंप्रयाणेपरिवर्जयेत् । क्षौरंपञ्चदिनंदुग्धंत्रिदिनंसप्तरात्रकम् । मैथुनंचापरंतैलंमध्वाज्यंतद्दिनेत्यजेत् । रुग्यार्तवंबीजदानान्तंतथाकुशकुनांस्त्यजेत् १४ सुमुहूर्तेस्वयंगमनासंभवेप्रस्थानंकार्यम् प्रस्थानंनामाभीष्टवस्तुचालनम् यज्ञोपवीतकंशस्त्रंमधुचस्थापयेत्फलम् । विप्रादिःक्रमतःसर्वैःस्वर्णधान्याम्बरादिकम् १ राजादशाहंपञ्चाहमन्योनप्रस्थितोवसेत् । स्वयंगमनाद्वस्तुस्थापनाख्यप्रस्थानेर्धफलम् प्रस्थानदेशावधिः गेहाद्गेहान्तरंगर्गःसीम्नःसीमान्तरंभृगुः । बाणक्षेपंभरद्वाजोवसिष्ठोनैगराद्बहिः १ प्रस्थानेपिकृतेनेयान्महादोषान्वितेदिने । प्रस्थानदिनेपिक्रोधादिकंवर्जयेत् शकुनापशकुनप्रपञ्चोऽन्यत्र इतियात्राप्रकरणम्* ॥

* अथद्वादशाब्दादूर्ध्वमवलोकनविधिः स्मृत्यन्तरे । दंपतीपितृपुत्रौचस्वसारौभ्रातरौतथा ॥ पितृव्यमातुलौचैवदौहित्रौभागिनेयकौ १ पुत्रिकापितरौचैवभगिनीपितरौतथा ॥ द्वादशाब्देव्यतीतेतुदूरदेशंगतौयदि २ एतेषामेकमेकोपिनान्योन्यमवलोकयेत् ॥ इच्छंतिकेचिदाचार्याअन्योन्यमवलोकनम् ३ शिवालयेथवातीर्थेस्नात्वाप्रज्वाल्यदीपकौ ॥ शिवंसंपूज्यविधिवदुभौतौदेवमध्यतः ४ धृत्वाकांस्यमयंपात्रंसजलंरत्नपूरितम् ॥ शांतिकैर्मंत्रघोषैश्चद्विजैःसहविलोकयेत् ५ आननंचैकमेकस्यदृष्ट्वासम्यक्शिवंनमेत् ॥ ब्राह्मणेभ्योयथाशक्त्यादद्यात्पात्रंसदक्षिणम् ६ अन्येभ्यश्चाथविप्रेभ्योयथावित्तानुसारतः ॥ तेभ्योपिदक्षिणांदत्त्वापूजयेच्चपुनःपुनः ७ नत्वादेवंद्विजान्सूर्यमागच्छेत्स्वस्यमंदिरम् ॥ ततोव्याहृतिभिर्होमंशतमष्टोत्तरंतिलैः ८ कृत्वाथभोजयेद्विप्रान्यथावित्तानुसारतः ॥ बांधवैःसहभुंजीतसर्वारिष्टप्रशांतये ९ इत्थंयः कुरुतेमर्त्यस्तस्यारिष्टंनविद्यते ॥ आयुष्कामोनरश्चैवमकृत्वानावलोकयेत् १० पूर्वविलोकितानांतुविधिरेषउदाहृतः ॥ नचैवापूर्वदृष्टानामितिप्राहुर्मनीषिणः ११ पारिजाते । द्वादशाब्देव्यतीतेतुनकुर्याद्भ्रातृदर्शनम् ॥ पित्रोःपुत्रस्यनैवाहुर्महाहानिकरंभवेत् १ दर्शनंतुप्रकुर्वीतशिवंपूज्यशिवालये ॥ कांस्यपात्रंस्फोटयित्वाअंतःपटः २ मुखावलोकनंपश्चात्समालिंग्यविपर्ययात् ॥ एवंकृतेविधानेतुदोषशांतिर्भवि- सूर्यारुणसंवादेतु । गणेशमृत्युंजयविष्णुलक्ष्मीमघोरसंज्ञंचग्रहंघटेषु ॥ आवाह्यसं-

पूज्यचधान्यराशौहोमंचकुर्यादिहदेवमंत्रैः १ शिवपूजांप्रकुर्वीतप्रतिमापूजनंततः ॥ अघोरप्र-तिमांदद्याद्ब्राह्मणायसदक्षिणाम् २ अनेनसहगच्छत्वंक्रीडस्वचसुखंचिरम् ॥ मांतथैवाशु-नाशुंचक्षमांकुरुममोपरि ३ शिवाग्रेतुसमागत्यकृत्वाचैवांतरेपटम् ॥ उभाभ्यांनारिकेलंचभ-ङ्क्त्वाभूयोधिगम्यताम् ४ निवर्तसूक्तंजप्त्वादावघोरद्विजपुंगवम् ॥ अघोरप्रतिमाहिणंब्रा-ह्मणमित्यर्थः विसर्जयेत्पुनस्तंचनैवपश्येत्कदाचन ५ कांस्यपात्रेघृतंकृत्वादृष्ट्वारूपंस्वकंस्व-कम् ॥ तत्पात्रंब्राह्मणेदद्याद्दक्षिणासंयुतंततः ६ पादप्रक्षालनंकृत्वाआचम्यचयथाविधि ॥ शांतिमंत्रान्पठेत्पश्चात्पूजांगृह्यशिवंव्रजेत् ७ धूपदीपादिनैवेद्यंतांबूलैर्दक्षिणादिभिः ॥ वस्त्रै-राभरणैर्दिव्यैस्तोषयेच्छंकरंततः ८ शिवस्यप्रार्थनांकृत्वाजपेत्सूक्तंकनिक्रदत् ॥ प्रदक्षणिी-भद्रचेतिपठेत्सूक्तंशिवोपरि ९ पुष्पाञ्जलिंचयुगपद्दद्याच्चैवांतरंपटम् ॥ पुनःपुनर्नमस्कृत्य पश्चात्तंचविलोकयेत् १० प्रणामालिंगनंकुर्यात्स्वागतंक्षेमपृच्छनम् ॥ ततोद्विजवराःसर्वेसू-क्तानिस्वस्तिकानिच ११ पठित्वाहोमदेशंचगच्छेयुश्चमुदान्विताः ॥ प्रतिमापूजनंकृत्वावह्ने-श्चापियथाक्रमम् १२ होमशेषंसमाप्यैवंब्रह्माचार्यादिकान्यजेत् ॥ अभिषेकंततःकुर्युरुभ-योर्मंगलंवदेत् १३ स्वस्तिशब्दंतथाब्रूयुर्गांचदद्यात्पयस्विनीम् ॥ देवान्वह्निंविसृज्याथकुम्भे लक्ष्मींनिधायच १४ आचार्यब्रह्मऋत्विग्भिर्वाद्यघोषपुरःसरम् ॥ स्वगृहंचशनैर्गच्छेत्सार्धंते-नप्रवासिना १५ देवानांचैवतृप्त्यर्थंकर्तव्यंद्विजभोजनम् ॥ एवंकृतेविधानेतुनस्याद्विघ्नंकदा-चन १६ देवद्विजप्रसादेनकल्याणंस्यान्नसंशयः ॥ आयुष्यंक्षेममारोग्यंपुत्रपौत्रप्रवर्धनम् १७ सौभाग्यमतुलंचैवलभेदस्यप्रसादतः ॥ आरामेपुण्यतीर्थेवादेवागारेथसंगमे १८ सुपवित्रन-दीतीरेविधानंक्षेमदंभवेत् ॥

अथप्रयोगः सुमुहूर्तेचन्द्रताराबलान्वितेपुण्याहंवाचयित्वाचार्यब्रह्मर्त्विगादीन्वृत्वादेश-कालौसंकीर्त्यास्माकंसकुटुम्बानांक्षेमायुरारोग्यैश्वर्याभिवृद्ध्यर्थंसर्वत्रमङ्गलाभ्युदयार्थमात्म-नोबन्धवादीनांद्वादशाब्दाधिकप्रवासस्थितिजनितपापग्रहपीडापरिहारार्थंवियोगग्रहशान्तिं करिष्यइतिसंकल्प्यतदङ्गस्थण्डिलोल्लेपनकलशस्थापनेकरिष्यइतिसंकल्प्यदधिदूर्वामृत्पञ्चग-व्यसर्वौषधीहिरण्यरत्नफलपुष्पपञ्चपल्लवाद्यलंकृतेषुपञ्चधान्यपुञ्जस्थितपञ्चकलशेषुतीर्थवारि-णापूर्णेषुस्थापितवंशपात्रोपरिअष्टदलालंकृतवस्त्रेषुगणेशमृत्युंजयविष्णुलक्ष्म्यघोरप्रतिमाना-मग्न्युत्तारणंकृत्वातत्तन्मन्त्रैःकलशावाहनपूजनस्थापनादिपूर्वकंतत्तन्मन्त्रैस्तत्तद्देवतानामावा-हनादिपूजांकुर्यात् ततोन्वाधानंकृत्वातत्तदुद्देशेनप्रतिदैवतंदूर्वातिलाज्यचरुशर्कराभिरष्टसह-स्रमष्टशतमष्टाविंशतिंवाहुतीर्हुत्वा अघोरमन्त्रेणाघोरायहुत्वा रुद्राभिषेकंकृत्वाशिवालयेऽन्तःप-टंधृत्वोभावपियुगपच्छिवस्यपुरतोनारीकेलफलंप्रत्येकंभङ्क्त्वाहोमदेशंगत्वानिवर्तध्वमितिसू-क्तंजपेताम् । ततोऽघोरंप्रार्थयेताम् ॥ अघोरत्वंमहाकायनृणांविश्लेषकारक ॥ त्वत्क्षोभज-नितंघोरंनृणांविश्लेषजंफलम् १ वियोगविषमाक्षस्त्वंविषमाङ्किकरायुध ॥ विबुद्धिर्विगतस्था-यीविलापीविगताश्रयः २ योगभ्रष्टोयोगध्वंसीयोगीयोगविघातकः ॥ नृमार्योर्योगहन्ताच

बन्धुयोगवियोगकृत् ३ गच्छत्यनुदिनंचोर्व्याप्राणिनांक्लेशहेतवे ॥ योगविश्लेषकार्यत्वाद्वियो-
गंत्वांप्रचक्षते ४ भावियोगमहाघोरप्राणिनांक्लेशदायक ॥ शरणागतमापन्नंत्राहिमांशोक-
सागरात् ५ द्विजंसमभ्यर्च्याघोरप्रतिमांदद्यादाज्यावेक्षणंकृत्वाशांतिमंत्रान्जपित्वापादौप्र-
क्षाल्यशिवंगंधपुष्पैस्तोषयित्वास्वस्तिनोआनोभद्राकनिक्रदत्प्रदक्षिणीभद्रंवदेतिसूक्तानिपठ-
न् अंतःपटंनिष्कास्ययुगपच्छिवोपरिपुष्पाञ्जलिंदत्त्वामुहुःशिवंनमस्कृत्यसंप्रार्थ्यबन्धुंविलोक-
येत् ॥ तौप्रणामाक्षेमालिङ्गनेकृत्वास्वागतंपृष्ट्वा येयज्ञेनेत्याशिषोदत्त्वाहोमशेषंसमाप्याभिषेकं
कृत्वाभ्युद्वासनंकृत्वाकुंभेलक्ष्मीप्रतिमांनिधायवाद्यघोषपुरःसरंब्राह्मणैःसहप्रवासिनाचसहगृ-
हंप्रविशेत् ॥ ततोब्राह्मणान्संभोज्यद्विजान्वस्त्रालंकारदक्षिणादिभिःसंतोष्यस्वस्तिभवंतोब्रु-
वन्त्वितिब्रूयात् तेचस्वस्तिरस्त्वितिप्रत्यूचुः ॥ इतिप्रवासादागतग्रहविधानंशान्तिसारे ॥

१३८ अथगोचरप्रकरणम् जन्मराशेःक्रूरचन्द्रास्त्रिषट्दशमगाःशुभाः । सप्ताद्यग-
श्चापिचन्द्रःशुक्रेद्विनवपञ्चसु १ बुधोव्यन्त्यसमे २ । ४ । ६ । ८ । १० । जीवोद्विप-
ञ्चनवसप्तसु । जन्मादिपञ्चसुतथानवाष्टद्वादशेभृगुः २ एकादशेसर्वखेटाः शुभाःस्यु-
रितिसंग्रहः । जन्मसंपद्विपत्क्षेमंप्रत्यरिःसाधिकावधः । मैत्रातिमैत्राःस्युस्तारास्त्रिरावृ-
त्त्यास्वजन्मभात् १ क्रमतःसूर्यादिबलंनृपदर्शनसर्वकार्ययुद्धेषु । शास्त्रकरग्रहयात्रादी-
क्षासूह्यंविशेषेण २ अनिष्टसूर्यादीनांदानानिद्वितीयपरिच्छेदान्ते ॥

१३९ अथपल्लीसरठफलम् । दक्षांगोदरनाभिहृत्सुपतितापल्लीवरांगेहनुंमुक्त्वा
नुःशुभदास्त्रियाःफलमिदंवामेतरव्यत्ययात् । इत्याहुःसरठप्ररोहणफलंपातेऽन्यथैकेत्व-
थापल्ल्यारोहणकेऽपिवस्त्रसहितंस्नात्वाचरेच्छान्तिकम् १ ॥

१४० अथपल्लीसरठशान्तिः तयोःस्पर्शमात्रेस्नानंकृत्वापञ्चगव्यंप्राश्याज्यमवलो-
क्यांशुभनाशार्थंशुभवृद्ध्यर्थंत्राशान्तिःकार्या पल्ल्याःसरठस्यवाहेम्नाप्रतिमांकृत्वारक्त-
वस्त्रेणसंवेष्ट्यसंपूज्यकलशेरुद्रंसंपूज्यमृत्युंजयमन्त्रेणखादिरसमिद्भिरष्टोत्तरशतंतिलैर्व्या-
हृतिभिरष्टोत्तरसहस्रंशतंवाहुत्वास्विष्टकृदाद्यभिषेकान्तेस्वर्णवस्त्रांतिलदानम् अथकपो-
तप्रवेशमधुवल्मीकोत्पत्तिपिङ्गलास्वरकाकवैकृतग्राम्यारण्यादिमृगपक्षिविकारेशान्तिः

कपोतप्रवेशा-दिशान्तिः. देवाःकपोतइतिपञ्चर्चंसूक्तंसहस्रंशतंवाजपित्वा यतइन्द्रभयामहेस्व-
स्तिदाविशस्त्र्यम्बकमितिमन्त्रैर्हुत्वाव्याहृतिभिरष्टोत्तरशतंतिलहोमंकु-
र्यात् अथवापञ्चविप्रैःक्रमेणदेवाःकपोतइतिसूक्तंसुदेवोअसीत्यृचंकनिक्रदद्दितिशाकु-
न्तसूक्तंनमोब्रह्मणेनमोइतिमन्त्रंचसहस्रादिसंख्ययाजप्त्वोपनिषदश्चपठित्वाव्याहृति-
भिस्तिलहोमंकुर्यात् ॥

---

१ पुरुषस्य दक्षिणाङ्गेषु उदरनाभिहृदयेषुमस्तकेचपल्लोपतनंशुभकारकं वामाङ्गेषुहनौचअशुभमित्यर्थः । इदं फलं स्त्रियाः वामेतरव्यत्ययात् वामाङ्गदक्षिणाङ्गविपर्यासाद्बोध्यम् । वामाङ्गेषुशुभं दक्षिणाङ्गेष्वशुभमित्यर्थः अ-न्यत्सुगमम् ॥

१४१ अथकाकस्पर्शमैथुनदर्शनादिशान्तिः संकल्पाग्निप्रतिष्ठापनान्तेकुम्भेसौवर्णमिंद्रंलोकपालांश्चसंपूज्याग्नौचरुंश्रपयित्वापलाशसमिद्यवाज्यव्रीहिभिःप्रत्येकमष्टोत्तरसहस्रंशतंवा यतइन्द्रेतिमन्त्रेणहुत्वालोकपालेभ्यस्तैरेवद्रव्यैर्दशकृत्वोहुत्वा लोकपालबलिंकुम्भाग्रेवायसेभ्योबलिमैन्द्रवारुणेतिमन्त्रेणदत्वायजमानोभिषेकान्तेशतंदशवाविप्रान्भोजयेत् घरट्टोलूखलमुसलदृषदासनमञ्चकादेरकस्मात्स्फोटनेघृताक्तमधुयुताश्वत्थसमिधःप्रजापतयेहुत्वागायत्र्याष्टोत्तरसहस्रेणाभिमन्त्रयेत् ॥

१४२ नानाविधदिव्यभौमान्तरिक्षोत्पाते[1]षुशान्तिः संकल्पादिकृत्वाकुम्भेइन्द्ररुद्रौसंपूज्ययतइन्द्रस्वस्तिदाविशस्पतिःअघोरेभ्योथेतिमन्त्रैःसमिदाज्यचरुव्रीहितिलान्प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतंहुत्वाव्याहृतिभिःकोटिहोमंलक्षहोममयुतहोमंतत्पादहोमंवातिलैर्वित्तानुसारेणनिमित्तानुसारेणचसप्तरात्रंत्रिरात्रमेकरात्रंवाकृत्वासूर्यगणेशक्षेत्रपालदुर्गामन्त्राणांजपंकृत्वापायसादिनाब्राह्मणभोजनंकार्यम् यद्वाचण्डीसप्तशतीजपः अथवारुद्रैर्जपोभिषेकोवा अश्वत्थप्रदक्षिणाशिवपूजागोविप्रपूजादिर्वेतिनानोत्पातसामान्यशान्तयः* ॥

*अथमहामारीशांतिः । हेमाद्रौगर्गः । रुद्रप्रकोपजोयस्माज्जनमारःप्रवर्तते ॥ तस्मात्प्रसादयेद्यत्नाद्देवदेवंमहेश्वरम् १ गाणपत्येनविधिनाअथर्वशिरसातथा ॥ यामलेनविधानेनकुर्याद्देवप्रसादनम् २ शिवसूक्तमुमासूक्तंजपेच्चशतरुद्रियम् ॥ बल्योपहारान्विविधांश्चत्वरेषुनिवेदयेत् ३ आवाहयित्वासगणंरुद्रंरात्रावहस्सुच ॥ त्र्यंबकेनैवमन्त्रेणहोमस्तत्रप्रकल्पयेत् ३ समिधोब्रह्मवृक्षस्यजुहुयाच्चसहस्रकम् ॥ साज्यंचपायसंचैवसहस्रंजुहुयात्सुधीः ४ सहस्रंबिल्वपत्रैश्चत्वविच्छिन्नैर्द्विजोत्तमः ॥ जुहुयात्क्षीरसर्पिश्चतथाचतिलसर्पिषा ५ ब्राह्मणान्भक्ष्यभोज्यैश्चदक्षिणाभिश्चतोषयेत् ॥ प्रसादितेततोरुद्रेजनमारोनिवर्तते ६ नह्येषनानादैवत्यैर्विविधैश्चान्यकर्मभिः ॥ बलाच्छमयितुंशक्तोरुद्रकोपसमुत्थितः ७ तस्मात्प्रसादयेद्यत्नैर्हितायजगतोभवम् ॥ शिवंप्रजानांभवतियदासप्रीयतेशिवः ८ उपोषितोनृपःस्नातःशुक्लवस्त्रःसमाहितः ॥ आत्मरक्षांस्वयंकृत्वाततःशांतिंप्रयोजयेत् ९ इतिजनमारीशांतिः ॥ हेमाद्रौमदनरत्नेनृसिंहपुराणे ॥ अनावृष्टिमहामारीज्वररोगभयेतथा ॥ नरसिंहंसमाराध्यब्राह्मणैर्वेदपारगैः १

[1] उत्पातउपसर्गअद्भुतंचेतिपर्यायाः । तल्लक्षणंवसिष्ठसंहितायाम् । अन्यत्त्वंप्रकृतेर्यत्तदसावुत्पातसंज्ञकः ॥ अधर्मतस्त्वसत्याच्चनास्तिक्याददतिलोभतः ॥ १ ॥ अनाचारान्नृणांनित्यमुपसर्गःप्रजायते ॥ तद्भेदस्तत्रैव दिव्यांतरिक्षक्षितिजाविकाराघोररूपिणः ॥ ग्रहर्क्षजाःकेतवश्चउत्पातादिव्यसंज्ञकाः ॥ १ ॥ निर्घाताःपरिवेषोल्कापुरंदरधनुर्ध्वजाः ॥ एवमाद्यामहोत्पाताअंतरिक्षाह्वयाःस्मृताः ॥ २ ॥ उत्पद्यतेक्षितौयच्चस्थावरंवाथजंगमम् ॥ तदेकदेशिकंभौमउत्पातःपरिकीर्तितः ॥ ३ ॥ भौमाःस्युःतुच्छफलदाआंतरिक्षास्तुमध्यमाः ॥ संपूर्णफलदादिव्या वर्षादर्धात्तदर्धतः ॥ ४ ॥ इतिशांतिसारे ॥

कारयेल्लक्षहोमंतुग्रामेयश्चनराधिपः ॥ नृसिंहमन्त्रेणहोमः । सुश्रुते स्थानत्यागाज्जपाद्धो-
मान्महामारीप्रशाम्यति ॥ आथर्वणेतुरौद्रीशांतिरुक्ता इतिशान्तिसारशान्तिरत्नयोः ॥

अथमहामारीशान्तिप्रयोगः ॥ आचम्यप्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्यएतद्ग्रामेराजाद्यप-
चारेणब्रह्मस्वहरणगुरुद्रोहब्रह्महत्याजीवधस्वस्वधर्मानाचरणादिभिश्च रुद्रकोपोत्थितोत्थिष्य-
माणजनमारणदारुणरोगोपशान्तिपूर्वकमेतद्ग्रामनिवासिनांसर्वेषांलोकानांक्षेमायुरारोग्यैश्व-
र्याभिवृद्धिद्वाराश्रीमहारुद्रप्रीत्यर्थं सग्रहमखांजनमारशान्तिंकरिष्यइतिसंकल्प्य गणपति-
पूजनस्वस्तिवाचनमातृकापूजननान्दीश्राद्धाचार्यब्रह्मसदस्यर्त्विग्वरणान्तंकुर्यात् ॥ ततोवस्त्र-
गन्धादिभिस्तेषांपूजनम् ततआचार्यः पवित्रपाणिः देशकालौसंकीर्त्य यजमानानुज्ञयाचा-
र्यकर्मकरिष्यइतिसंकल्प्य पुरुषसूक्तजपादिनात्मतनुंपावयित्वायदत्रसंस्थितमितिप्रागादिदि-
क्षुप्रादक्षिण्येनसर्षपान्विकीर्य शुचीवइतितृचेन पञ्चगव्येनतथैवप्रोक्ष्यापोहिष्ठेतितृचेनशु-
द्धाभिरद्भिस्तथैवप्रोक्ष्यकृताञ्जलिःस्वस्त्ययनंताक्ष्यमितिमन्त्रद्वयेनदेवतांसंप्रार्थ्य महारुद्रप्रति-
मायाअग्न्युत्तारणंप्राणप्रतिष्ठांचकृत्वाकलशस्थापनंकुर्यात् ॥ तद्यथा महीद्यौरितिभूमिंस्पृष्ट्वा
ओषधयःसमितिद्रोणपरिमितव्रीहिभिस्तत्रराशिंकृत्वा आकलशेष्विति कलशंसंस्थाप्य
इमंमेगंगइतितीर्थजलेनापूर्यगन्धद्वारामितिगन्धंयाओषधीरितिसर्वौषधीः ओषधयःसमि-
तियवान् हिरण्यरूपइतिहिरण्यम् स्योनापृथिवीतिसप्तमृदः याःफलिनीरितिपुष्पफलानि स-
हिरत्नानीतिपञ्चरत्नानि काण्डात्काण्डादितिदूर्वाः अश्वत्थेवइतिपञ्चपल्लवान् ॥ युवासुवा-
साइतिवाससासंवेष्ट्य पूर्णादर्वीतिपूर्णपात्रंतत्रनिधाय तत्रवस्त्रंचंदनादिनाकृताष्टदलंन्यसेत्
तत्रस्थापितप्रतिमायां महारुद्रं त्र्यम्बकंयजामहइतिमन्त्रेणावाह्यषोडशोपचारैःसंपूज्यकुम्भ-
स्यपश्चिमतः कुण्डेस्थण्डिलेवावरदनामानमग्निं प्रतिष्ठाप्य चत्वारिशृङ्गेतिध्यात्वास्थण्डिला
दीशान्यांवेद्यांपीठेवा नवग्रहाणां तदङ्गदेवतानांच तत्तन्मन्त्रैरावाहनपूजनादिकृत्वातदीशा-
न्यांधान्योपरिमहीद्यौरित्यादिनाकलशंसंस्थाप्य तत्रवरुणमावाह्यसंपूज्यकलशस्यमुखइत्या-
दिभिःकलशमभिमन्त्र्यदेवदानवइत्यादिभिः कलशंसंप्रार्थ्यान्वाधानंकुर्यात् तत्रप्रधानकीर्त-
नेविशेषः आदित्यादिग्रहान्प्रत्येकंप्रतिद्रव्यमेतत्संख्याभिःसमिच्चर्वाज्याहुतिभिः अधिदेवताः
प्रत्यधिदेवताश्चैतत्संख्याकाभिःसमिदाद्याहुतिभिः विनायकाद्यादेवता एतत्संख्याहुतिभिः
श्रीमहारुद्रंप्रत्येकं सहस्रसंख्याकाभिः पालाशीसमित्साज्यपायसबिल्वपत्रक्षीरयुतसर्पिर्घृता-
क्ततिलाहुतिभिर्यक्ष्ये शेषेणस्विकृतमित्यादि ततआज्यसंस्कारःआज्येनसहगृहसिद्धान्नस्यपा-
यसादीनांचपर्यग्निकरणम् स्रुक्स्रुवसंमार्गान्तेगृहसिद्धान्नपायसादीन्यासादितस्थालीष्वादा-
यामावधिश्रित्याभिघारणादिबर्हिष्यासादनान्तंकुर्यात् अर्कादिसमिधःपायसबिल्वपत्रक्षीर-
सर्पिर्घृताक्ततिलांश्चतत्रैवासाद्याभ्यर्चनाद्याज्यभागान्तेयजमानोन्वाधानानुसारेणत्यागंकुर्यात्
ततः सर्त्विगाचार्योऽर्कादिसमिधोदधिमध्वक्ताश्चर्वाहुतीराज्याहुतीश्चसंकल्पानुसारिसंख्या-
काजुहुयात् तादृशसंख्याकाएवपलाशसमिदादिहविःपञ्चकाहुतीर्जुहुयात् तत्रदधिमधुघृ-

ताक्ताभिस्तिसृभिस्तिसृभिर्दूर्वाभिरेकाहुतिः कार्या तथैवतिसृभिर्दर्भैरेकाहुतिः एवं होमंकृत्वा स्विष्टकृदादिप्रायश्चित्तहोमान्तंकर्मसमाप्यदिक्पालादिभ्यः सदीपमाषभक्तबलिं यजमानद्वाराकारयेत् स्वयंवाकुर्यात् तत्रलोकपालेभ्योग्रहेभ्योविनायकादिसप्तभ्यस्तत्तन्मन्त्रैर्बलिं दत्त्वात्र्यंबकमितिमन्त्रेणमहारुद्रायबलिंसमर्प्य क्षेत्रपालायक्षेत्रस्यपतिनेतिमन्त्रेणबलिंदद्यात् ततःशूद्रादिनाबलिनिनयनेकृतेशान्तापृथिवीतिभुवंप्रोक्ष्यसयजमानआचार्यः प्रक्षालितपाणिपाद आचान्तःपूर्णाहुतिंहुत्वापरिस्तरणविमोकादिपर्युक्षणान्तंकुर्यात् ततःसर्त्विगाचार्यः प्राङ्मुखंयजमानं समुद्रज्येष्ठाइत्यादिमन्त्रैरभिषिञ्चेत् ततोभिषिक्तोयजमानः स्नात्वाभिषेककालीनवाससीपरित्यज्याहतशुक्लवासांसिपरिधायाचार्येणविभूतिधारणादियस्यस्मृत्यन्तंकर्मणिकृतेऽग्नेःपश्चादुपविश्यदक्षिणतःपत्नीमुपवेश्यविभूतिंधृत्वाऽऽचार्यादीन्संपूज्याचार्यायधेनुंतन्निष्क्रयंवा ऽन्येभ्यऋत्विग्भ्यः सुवर्णंतन्निष्क्रयंवादद्यात् तत आचार्येणस्थापितदेवतानामुत्तरपूजनेकृतेतद्धस्तेनैवउत्तिष्ठेतिमन्त्रेणविसर्जनेजातेसोपस्करग्रहपीठंमहारुद्रपीठंचतद्धस्तेप्रतिपाद्याग्निपूजान्ते गच्छगच्छेत्यग्निंविसृज्य कर्माङ्गदेवताप्रीत्यर्थं ब्राह्मणभोजनंसंकल्प्य भूयसींदक्षिणांचसंकल्प्यशान्तिसूक्तपाठंकारयित्वाकर्मसंपूर्णमस्त्वितिवाचयित्वापरमेश्वरार्पणंकुर्यात इतिगुर्जरोपाह्वबालकृष्णोपाध्यायसूनुभालचन्द्रोपाध्यायविरचितः सग्रहमखजनमारशान्तिप्रयोगःसंपूर्णः ॥

१४३ अथगायत्रीपुरश्चरणप्रयोगः देशकालौसंकीर्त्यकरिष्यमाणगायत्रीपुरश्चरणेऽधिकारसिद्ध्यर्थंकृच्छ्रत्रयममुकप्रत्याम्नायेनाहमाचरिष्येइतिसंकल्प्यहोमादिप्रत्याम्नायविधिनाकृच्छ्राण्यनुष्ठायामुकशर्मणोममगायत्रीपुरश्चरणेऽनेनकृच्छ्रत्रयानुष्ठानेनाधिकारसिद्धिरस्त्वितिविप्रान्वदेत् विप्राअधिकारसिद्धिरस्त्वितिब्रूयुः ततःकरिष्यमाणपुरश्चरणाङ्गत्वेनविहितंगायत्रीजपादिकरिष्येइतिसंकल्प्यस्वयंविप्रद्वारावाकुर्यात् तद्यथा सप्रणवव्याहृतिकगायत्र्याअयुतंजप्त्वाआपोहिष्ठेतिसूक्तंएतोन्विन्द्रमितितिस्रः ऋतंचेतिसूक्तंस्वस्तिनइत्याद्याःस्वस्तिमतीःस्वादिष्ठयेत्याद्याःपावमानीश्चसर्वाःप्रत्येकं दशवारंस्वयमन्यद्वारावाजपित्वा तत्सवितुरित्यस्याचार्यमृषिंविश्वामित्रंतर्पयामि गायत्रीछन्दस्त० सवितारंदेवतां० इतितर्पणंकृत्वारुद्रंनमस्कृत्यकद्रुद्रायेत्यादीनिरुद्रसूक्तानिजपेत् ततोदिनान्तरेदेशकालौसंकीर्त्यममसकलपापक्षयद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंचतुर्विंशतिलक्षात्मकगायत्रीपुरश्चरणंस्वयंविप्रद्वारावाकरिष्ये तदङ्गत्वेनस्वस्तिवाचनं मातृकापूजनंनान्दीश्राद्धं विप्रद्वाराजपेजपकर्तृवरणंचकरिष्यइतिसंल्पः संकल्पस्यापि ऋत्विक्कर्तृकत्वे ऽमुकशर्मणोयजमानस्यसकलपापक्षयेत्यादियजमानानुज्ञयाकरिष्ये एवंपूर्वत्रापिसंकल्पऊह्यः नान्दीश्राद्धान्तेसवितापीयतामिति गायत्रीपुरश्चरणेजपकर्तारंत्वांवृणेइतिविप्रमेकैकंवृणुयात् वस्त्रादिभिःपूजयेत् अथनित्यकर्म एकैकोविप्रः स्वयंवाकुशाद्यासनोपविष्टःपवित्रपाणिराचम्यप्राणानायम्यदेवताःप्रार्थयेत् सूर्यःसो-

मोयमःकालःसंध्येभूतान्यहःक्षपा । पवमानोदिक्पतिर्भूराकाशंखेचरामराः १ ब्रह्म-
शासनमास्थायकल्पध्वमिहसंनिधिम् १ इति ततोदेशकालौसंकीर्त्यप्रत्याहिकजपंसं-
कल्प्य गुरवेनमः गणपतये० दुर्गायै० मातृभ्यो० इतिनत्वात्रिःप्राणानायम्य तत्स-
वितुरितिगायत्र्याविश्वामित्रऋषिःसवितादेवतागायत्रीछन्दः जपेवि० विश्वामित्रऋ-
षयेनमःशिरसि गायत्रीछन्दसेनमोमुखे सवितृदेवतायैनमोहृदि इतिन्यस्य तत्सवितु-
रङ्गुष्ठाभ्यां० वरेण्यंतर्जनी० भर्गोदेवस्यमध्यमा० धीमह्यनामिका० धियोयोनःकनि-
ष्ठिकाभ्यां० प्रचोदयात्करतलकरपृष्ठाभ्यांनमइतिकरन्यासंकृत्वैवंहृदयादिषडङ्गन्या-
संकुर्यात् पूर्वोक्तरीत्यासंस्कृतांजपमालांपात्रेनिधायसंप्रोक्ष्य ॐमहामायेमहामालेसर्व-
शक्तिस्वरूपिणि । चतुर्वर्गस्त्वयिन्यस्तस्तस्मान्मांसिद्धिदाभव १ इतिप्रार्थ्य ॐअवि-
घ्नंकुरुमालेत्वमितितामादायमन्त्रदेवतांसवितारंध्यायन्मन्त्रार्थंस्मरन्मध्यंदिनावधिज-
पेत् अतित्वरायांसार्धत्रयप्रहरावधि जपान्तेपुनःप्रणवमुक्त्वा त्वंमालेसर्वदेवानांप्री-
तिदाशुभदाभव । शिवंकुरुष्वमेभद्रेयशोवीर्यंचसर्वदा १ इतिमालांशिरसिनिधायत्रिः
प्राणानायम्यन्यासत्रयंकृत्वाजपमीश्वरार्पणंकुर्यात् प्रत्यहंसमानसंख्यएवजपोनतुन्यू-
नाधिकः एवंपुरश्चरणजपसमाप्तौहोमः पुरश्चरणसाङ्गतासिद्ध्यर्थंहोमविधिंकरिष्यइति
संकल्प्याग्निंप्रतिष्ठाप्यपीठेसूर्यादिनवग्रहपूजनादिकलशस्थापनान्तेअन्वादध्यात् चक्षु
षीआज्येनेत्यन्तेग्रहपीठदेवतान्वाधानमर्कादिसमिच्चर्वाज्याहुतिभिःकृत्वाप्रधानदेवतां
सवितारंचतुर्विंशतिसहस्रतिलाहुतिभिस्त्रिसहस्रसंख्याकाभिःपायसाहुतिभिर्घृतमिश्र-
तिलाहुतिभिर्दूर्वाहुतिभिःक्षीरद्रुमसमिदाहुतिभिश्च शेषेणस्विष्टकृतमित्यादिचरुपाय-
सतिलैःसहाज्यस्यपर्यग्निकरणादि आज्यभागान्तेइदंहवनीयद्रव्यमन्वाधानोक्तदेव-
ताभ्यःअस्तुनममेतियजमानस्त्यागंकुर्यात् होमेसप्रणवाव्याहृतिरहितास्वाहांतागायत्री
दूर्वात्रयस्यैकाहुतिः दूर्वासमिधांदधिमध्वाज्याञ्जनं स्विष्टकृदादिबलिदानान्तेसमुद्र
ज्येष्ठाइत्यादिभिर्यजमानाभिषेकः प्रतिलक्षंसुवर्णनिष्कत्रयंतदर्धंवाशक्त्यावादक्षिणा
होमान्तेजलेदेवंसवितारंसंपूज्यहोमसंख्यादशांशेन २४०० गायत्र्यन्तेसवितारंतर्पया-
मीत्युक्त्वातर्पणंकार्यम् तर्पणदशांशेन २४० गायत्र्यन्तेआत्मानमभिषिञ्चामिनमइ-
ति स्वमूर्ध्न्यभिषेकः होमतर्पणाभिषेकाणांमध्येयदेवनसंभवतितत्स्थानेतद्द्विगुणोजपः
कार्यः अभिषेकसंख्यादशांशेनाधिकंवाविप्रभोजनम् पुरश्चरणंपूर्णमस्त्वितिविप्रा-
न्वाचयित्वेश्वरार्पणंकार्यम् प्रत्यहंयज्जाग्रतइतिशिवसंकल्पमन्त्रस्यत्रिःपाठः कर्ताब्राह्म-
णैःसहहविष्याशीसत्यवागधःशायीपरिगृहीतभूप्रदेशानतिचारीचभवेत् इत्यनन्तदेवी-
यानुसारेणचतुर्विंशतिलक्षपुरश्चरणप्रयोगः ऋग्विधानेतु मध्याह्नेमितभुङ्मौनीत्रिः-
स्नानार्चनतत्परः । लक्षत्रयंजपेद्धीमानितित्रिलक्षंपुरश्चरणमुक्तम् जपशतांशस्त्रिसहस्रं
होमः कलौचतुर्गुणंप्रोक्तमितिपक्षेद्वादशलक्षजपः द्वादशसहस्रहोमइत्यापूह्यम् विष्णु-

शयनमासेषुपुरश्चरणंनकार्यम् तीर्थादौशीघ्रंसिद्धिः बिल्ववृक्षाश्रयेणजपेएकाहात्सि-द्धिरितिसर्वमत्रप्रक्रिया इतिगायत्रीपुरश्चरणम् ॥

१४४ अथपूर्तकमलाकरेअश्वत्थोपनयनम् तच्चवर्णैःक्रमेणवृक्षस्थापनादष्टमेएकाद-शेद्वादशेवर्षेउपनयनोक्तमुहूर्तेपूर्वाह्णेकार्यम् शूद्रस्थापिताश्वत्थेपौराणिकमन्त्रैराराममप्र-तिष्ठामात्रंकार्यंनोपनयनम् अथप्रयोगः कर्तादेशकालौसंकीर्त्यसर्वपापक्षयकुलकोटि-समुद्धरणपूर्वकविष्णुसायुज्यप्राप्तिकामोऽश्वत्थोपनयनंकरिष्येइतिसंकल्प्यनान्दीश्रा-द्धान्तेआचार्यंवृणुयात् आचार्यःपञ्चामृतैःशुद्धोदकैःसर्वौषधिजलैश्चाश्वत्थमभिषिच्य पिष्टातकेनालंकृत्यतत्पूर्वेस्थण्डिलेऽग्निंप्रतिष्ठाप्यान्वाधाने अग्निंवायुंसूर्यंत्रिरग्निंपवमानं प्रजापतिंद्विरोषधीर्वनस्पतिंपिप्पलंप्रजापतिंचपालाशसमिच्चर्वाज्यैःप्रत्येकमेकैकयाहुत्या शेषेणेत्यादि अष्टचत्वारिंशन्मुष्टीनांतूष्णींनिर्वापप्रोक्षणे अपणाद्याज्यभागान्ते युवंवस्त्रा-णीत्यश्वत्थंवस्त्रयुग्मेनावेष्ट्ययज्ञोपवीतमितियज्ञोपवीतंदत्त्वाप्रावेपामेतिमेखलांत्रिरावे-ष्ट्यअजिनंदण्डंचतूष्णींदत्त्वाअश्वत्थेवइत्यृचागन्धपुष्पैःसंपूज्यदेवस्यत्वेतिमन्त्रान्तेहस्तंगृ-ह्णाम्यश्वत्थेतिस्पृष्ट्वासप्रणवव्याहृतिकांगायत्रींत्रिर्जपित्वा अश्वत्थेवोनिषदनसूक्तेन व्याहृतिभिश्चाश्वत्थंस्थापयामीतिस्वर्णशलाकयास्पृष्ट्वाऽऽज्यपलाशसमिच्चरुभिःप्रत्येकं द्वादशमन्त्रैर्द्वादशाहुतीर्जुहुयात् मन्त्रस्तु भूःस्वाहा अग्नयइदं० । भुवःस्वा० वायव० । स्वः-स्वा० सूर्याये० । अग्नआयूंषि० अग्निर्ऋषिः० अग्नेपवस्वेतित्रिभिरग्नयेपवमानायेदं० । प्रजापतेनत्व० प्रजापतय० । ओषधयःसंवदन्ते० अश्वत्थेवो० ओषधीभ्यइदं० । वनस्पतेशत० वनस्पतयइ० । द्वासुपर्णा० पिप्पलायेदं० । समस्तव्याहृतिभिःप्रजा-पतयइदं० स्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्याश्वत्थेवइतिगन्धपुष्पधूपदीपनैवेद्यफलताम्बू-लाद्यैःसंपूज्याश्वत्थंस्पृष्ट्वाचार्यायगामन्येभ्योदक्षिणांदत्त्वाश्वत्थवस्त्रादिकमाचार्यायद-त्त्वाष्टौविप्रान्भोजयेदिति ॥

१४५ अपुत्रेणपुंसास्त्रियावावटप्लक्षाम्रादेःपुत्रत्वेनप्रतिग्रहःकार्यः देशकालौसंकी-र्त्यमहापापक्षयकुलत्रयसमुद्धरणप्रजापतिपुरगमननिरयस्थपित्रुद्धारमधुधारातृप्तिसि-द्ध्यर्थंसपुत्रत्वसिद्ध्यर्थममुकवृक्षंप्रतिग्रहीष्येइतिसंकल्प्योपवासंकृत्वारात्रौअष्टविप्राना-हूयचन्द्रंसंपूज्यजागरंभूशयनंवाकृत्वाप्रातर्वृक्षंसंपूज्यतच्छायायांविप्रान्संभोज्यपुण्याहं वाचयित्वाप्रार्थयेत् अपुत्रोभगवन्तोत्रपुत्रप्रतिकृतिंतरुम् । ग्रहीष्यामिममानुज्ञांकर्त्तुम-र्हथसत्तमाः १ ताम्रपात्रेपञ्चसौवर्णफलानिबीजपञ्चरत्नयुतान्यधिवास्यलोकपालबली-न्दद्यात् परेद्युस्तिलाज्यचरुभिरष्टशतंवनस्पतिमन्त्रेणहुत्वाजातकर्मादिविवाहान्तसं-स्कारान्कृत्वाऽभिषिक्तःकर्तापुष्पाञ्जलिमादायप्रार्थयेत् येशाखिनःशिखरिणांशिर-सांविभूषायेनन्दनादिषुवनेषुकृतप्रतिष्ठाः । येकामदाःसुरनरोरगकिन्नराणांतेमेऽत्रतस्य दुरितार्तिहराभवन्तु १ एतेद्विजाविधिवदत्रहुतोहुताशःपश्यत्वसौत्रइमदीधितिरन्त-

रस्थः । त्वंवृक्षपुत्रपरिकल्प्यमयाहृतोऽसिकार्यंसदैवभवतामम पुत्रकार्यम् २ अङ्गादङ्गादितिस्पृष्ट्वाविप्रेभ्योदक्षिणांदत्त्वाविसृजेत् इतिवटादितरुपुत्रविधिः ॥

१४६ अथसकलकर्मसाधारणपरिभाषा सर्वेषुपाकयज्ञेषुभवेद्ब्रह्माकृताकृतः । पात्रासादनमिच्छातआज्यादिश्रपणादिच १ स्रुवादिमार्जनंचेध्मरज्जुप्रहरणंतथा । पूर्णपात्रंभवेन्नित्यमाज्यस्योत्पवनेतथा २ व्रीहीणामवघातश्चतण्डुलेषुकृताकृतः । द्रवीभूतघृतस्यापिविलापनविधिस्तथा ३ प्रतिपदोक्ताज्यहोमेपरिस्तरणंविकल्पितम् । अनादिष्टाज्यहोमेतुनित्यम् आज्यभागसहिततद्रहितकर्मणोस्तन्त्रप्रयोगेआज्यभागाननुष्ठानमेवयुक्तम् सर्वत्राज्यभागयोर्विकल्पनात् अनेकपाकयज्ञानामेककालानुष्ठानेसमानतन्त्रता तेनस्विष्टकृदाद्येकमेव यत्रद्रव्यंनोक्तंतत्राज्यंग्राह्यम् मन्त्रान्तेकर्मकर्तव्यंमन्त्रस्यकरणत्वतः । कर्मावृत्तौतुमन्त्रस्याप्यावृत्तिर्गृह्यकर्मणि १ समन्त्रकहोमेतूष्णींनिर्वापः नाम्नाहोमेनाम्नैवनिर्वापादि यत्रमन्त्रेणनाम्नावाहोमोनोक्तस्तत्रतान्नैवहोमः समन्त्रकहोमेसहैवानेकदैवत्यचरुपाकेपिनविभागोनाभिमर्शश्च अनुक्तौदक्षिणःकरः दिशामनुक्तौप्राच्युदीचीशान्यः तिष्ठन्नासीनइत्याद्यनुक्तावासीनतैव अनादेशेस्वयंकर्ता अविज्ञातस्वरोमन्त्रःसौत्रएकश्रुतिर्भवेत् । होमेषुमन्त्रंस्वाहान्तंप्रणवाद्यंचकारयेत् २ विप्रादीनांद्विदर्भस्यात्पवित्रंग्रथितंनवा । आहुतिप्रमाणम् कर्षप्रमाणमाज्यादि लाजामुष्टिमितामताः । अन्नंग्राससमंग्राह्यंकन्दानामष्टमोंशकः १ तिलसक्तुकणादीनांमृगीमुद्राप्रमाणतः । ताम्रपात्रेणपिहितेताम्रपात्रादिकेशुभे २ अग्निप्रणयनंकार्यं मृन्मयेराजतादिके । उत्तमःश्रोत्रियागारान्मध्यमःस्वगृहादितः ३ नाप्रोक्षितमिन्धनमग्नावादध्यात् सदोपवीतिनाभाव्यंसदाबद्धशिखेनच । सदेतिकर्माङ्गतापुरुषार्थताच तेनकर्मकालेशिखाबन्धाद्यभावेप्रायश्चित्तद्वयमन्यदैकमेव दशविधादर्भाउक्ताः वटप्लक्षबिल्ववैकङ्कतचन्दनदेवदारुसरलवृक्षजाअपिक्वचित्समिधः प्रभुःप्रथमकल्पस्य योऽनुकल्पेनवर्त्तते । सनाप्नोतिफलंतस्यपरत्रेतिश्रुतिःस्मृतिः १ बह्वल्पंवास्वगृह्योक्तंयस्ययत्कर्मचोदितम् । तस्यतावतिशास्त्रार्थेकृतेसर्वःकृतोभवेत् २ अथकर्मविशेषेग्निनामानि अग्निस्तुमरुतोनामगर्भाधानेविधीयते । पवमानःपुंसवनेसीमन्तेमङ्गलाभिधः१ प्रबलोजातसंस्कारेपार्थिवोनामकर्मणि । अन्नाशनेशुचिःप्रोक्तःसभ्यःस्याच्चौलकर्मणि २ व्रतादेशेसमुद्भवः गोदानादौसूर्यः विवाहेयोजकः आवसथ्येद्विजनामा प्रायश्चित्तेविटः पाकयज्ञेषुपावकः पित्र्येकव्यवाहनः दैवेहव्यवाहनः शान्तिकेवरदः प्रोक्तःपौष्टिकेबलवर्धनः मृतदाहेक्रव्यादः ज्ञात्वैवमग्निनामानिगृह्यकर्मसमारभेत् । पलाशेनजुहुःकार्याखदिरेणस्रुवःस्रुचः । तदभावेयथालाभयज्ञियवृक्षजाः तदभावेपिप्पलपर्णैर्वाहोमः एवंचमसादयोपिखदिरादियज्ञियवृक्षजाः काम्येप्रतिनिधिर्नास्तिनित्येनैमित्तिकेहिसः । काम्येप्युपक्रमादूर्ध्वमन्येप्रतिनिधिंविदुः १

नस्यात्प्रतिनिधिर्मन्त्रकर्मदेवाग्निकर्तृषु । नदेशारणिकालेषुत्रिषुप्रतिनिधिर्मतः २ ना-पिप्रतिनिधातव्यंनिषिद्धंवस्तुकुत्रचित् । स्वकालादुत्तरोगौणःकालःसर्वस्यकर्मणः ३ तर्पणेष्वासनेश्राद्धेभुक्तौमूत्रपुरीषयोः । षट्सुनिर्माल्यकादर्भादव्याधाआभिचारके ४ मन्त्रोपियश्चशूद्रार्थेब्राह्मणःप्रेतभोजने ॥

१४७ अथकर्माङ्गदेवताः विवाहस्याग्निर्देवता तेनविवाहाङ्गभूतस्वस्तिवाचनाद्य-न्तेकर्माङ्गदेवताग्निःप्रीयतामितिवदेत् औपासनेऽग्निसूर्यप्रजापतयः स्थालीपाकेऽग्निः गर्भाधानेब्रह्मा पुंसवनेप्रजापतिः सीमन्तेधाता जातकर्मणिमृत्युः नामकर्मनिष्क्रम-णान्नप्राशनेषुसविता चौलेकेशिनः उपनयनेइन्द्रश्रद्धामेधाः अन्तेसुश्रवाः पुनरुपन-यनेऽग्निः समावर्त्तनस्येन्द्रः उपाकर्मणिव्रतेषुचसविता वास्तुहोमेवास्तोष्पतिरन्तेप्र-जापतिः आग्रयणेआग्रयणदेवताः सर्पबलेःसर्पाः तडागादीनांवरुणः ग्रहयज्ञेआदि-त्यादिनवग्रहाः कूष्माण्डहोमेचान्द्रायणेअग्न्याधानेचाग्न्यादयः अग्निष्टोमस्याग्निः अ-न्येष्विष्टकर्मसुप्रजापतिरिति ॥

१४८ अथ कलियुगेकार्याकार्यविवेकः गीतागङ्गातथाविष्णुःकपिलाश्वत्थसेव-नम् । एकादशीव्रतंचैवसप्तमंनकलौयुगे १ विष्णुंशिवंवाभजतांगुरोःपित्रोश्चसेविनाम् । गोवैष्णवमहाशैवतुलसीसेविनामपि २ नस्यात्कलिकृतोदोषःकाश्यांनिवसतामपि । कलौगुरूणांभजनमीशभक्त्यधिकंस्मृतम् ३ जपादौयत्रयासंख्याकलौसास्याच्चतुर्गुणा । कलौदानंमहाश्रेष्ठंशिवविष्णोश्चकीर्तनम् ४ कृतेयद्दशभिर्वर्षैस्त्रेतायांहायनेनतु । द्वाप-रेतत्तुमासेनअहोरात्रेणतत्कलौ ५ प्रथमस्कन्धे कुशलान्याशुसिद्ध्यन्तिनेतराणिकृता-नियदितिकलौपुण्यकर्मणांसंकल्पेऽपिसिद्धिः पापानांत्वाचरणादेवेत्युक्तम् स्मृत्यन्त-रविरोधेतुकलौपाराशरस्मृतिः । ध्यायन्कृतेयजन्यज्ञैस्त्रेतायांद्वापरेऽर्चयन् । यदाप्नो-तितदाप्नोतिकलौसंकीर्त्यकेशवम् १ इतिहेमाद्रौव्यासवचनम् अत्रकृतयुगाद्यधिकरण-कध्यानादिफलार्थेकल्यधिकरणकंकीर्त्तनंविधीयतइतिवाक्यार्थःकौस्तुभकर्तृपितामहै-र्भक्तिनिर्णयेविस्तरेणनिरूपितः हेमाद्रौ कलिंसभाजयन्त्यार्यागुणज्ञाःसारभागिनः । यत्रसंकीर्त्तनेनैवसर्वःस्वार्थोभिलभ्यते १ इतिश्रीभागवतवचनमुदाहृत्यसंकीर्त्तनेनह-रिसंकीर्तनेनेत्यर्थइतिहेमाद्रावेवव्याख्यातम् कृष्णवर्णंत्विषाकृष्णंसाङ्गोपाङ्गास्त्रपार्ष-दम् । यज्ञैःसंकीर्त्तनप्रायैर्यजन्तिहिसुमेधसः १ यज्ञादिस्वस्वाचारमाचरद्भिरपिकाले-षुसंकीर्त्तननिष्ठैर्भाव्यमित्याशयइतिकौस्तुभे अनेनचतुर्वर्गफलंनारायणाश्रयणमात्रे-णभवतीतिसिद्धम् यावैसाधनसंपत्तिःपुरुषार्थचतुष्टये । तयाविनातदाप्नोतिनरोनारा-यणाश्रयः १ इतिभारतोक्तेः श्रीभागवतेऽपि धर्मार्थकाममोक्षाख्यंयइच्छेच्छ्रेयआत्म-नः । एकंह्येवहरेस्तत्रकारणंपादसेवनम् १ इति अत्रएकपदावधारणादिपदैरन्यसाध-नानपेक्षत्वंभक्तियोगस्योच्यते ज्ञानयोगादेश्चहरिपादसेवनसापेक्षत्वंध्वन्यते तथाचस्म-

ष्टमेकादशादौ तस्मान्मद्भक्तियुक्तस्ययोगिनोवैमदात्मनः । नज्ञानंनचवैराग्यंप्रायःश्रेयो भवेदिह १ यत्कर्मभिर्यत्तपसाज्ञानवैराग्यतश्चयत् । योगेनदानधर्मेणश्रेयोभिरितरैरपि २ सर्वंमद्भक्तियोगेनमद्भक्तोलभतेऽञ्जसा । स्वर्गापवर्गंमद्धामकथंचिद्यदिवाञ्छति ३ इति श्रेयःस्रुतिंभक्तिमुदस्यतेविभोक्लिश्यन्तियेकेवलबोधलब्धये । तेषामसौक्लेशलएवशि-ष्यतेनान्ययथास्थूलतुषावघातिनाम् १ इत्यादिपरस्सहस्रवचनानि ज्ञानयोगस्यभगव-दाराधनंतत्प्रसादंचविनैवसिद्धिरितिक्वापिकेनाप्यनुक्तेश्च सर्वापेक्षाचयज्ञादिश्रुतेरश्व-वदित्यधिकरणेज्ञानोत्पत्तौयज्ञादिसर्वसाधनापेक्षोक्तेश्च किंचभक्तियोगेदुराचारिणो-पिदृढवैराग्यरहितस्याप्यधिकारोगम्यते अपिचेत्सुदुराचारोभजतेमामनन्यभाक् । सा-धुरेवसमंतव्यःसम्यग्व्यवहितोहिसः १ क्षिप्रंभवतिधर्मात्माशश्वच्छांतिंनिगच्छति । कौन्तेयप्रतिजानीहिनमेभक्तःप्रणश्यति २ नानिर्विण्णोनातिसक्तोभक्तियोगोस्यसि-द्धिदः। इत्यादिवचनेभ्यः नैवंदुराचारिणापिदृढवैराग्यादिसाधनचतुष्टयसंपत्त्यभावेपि वेदान्तश्रवणाद्यनुष्ठितौज्ञानोत्पत्तिर्भवतीतिक्वाप्युपलभ्यते नचयथोक्ताधिकारसंपत्तिं विनानुष्ठितंसाधनंकिमपिफलायकल्पते तस्मात्सर्वथासर्वैःकलौश्रीहरिपादसेवनादि-भक्तियोगाश्रयणमेवकर्तव्यमितिसिद्धम् ॥

१४९ अथकलौनिषिद्धानि समुद्रयात्रास्वीकारःकमण्डलुविधारणम् । द्विजाना-मसवर्णासुकन्यासूपयमस्तथा १ देवराद्यैःसुतोत्पत्तिर्मधुपर्केपशोर्वधः । मांसदानं तथाश्राद्धेवानप्रस्थाश्रमस्तथा २ दत्ताक्षतायाःकन्यायाःपुनर्दानंपरस्यच । दीर्घकालं ब्रह्मचर्यंनरमेधाश्वमेधकौ ३ महाप्रस्थानगमनंगोमेधश्चतथामखः । इमान्धर्मान्कलि-युगेवर्ज्यानाहुर्मनीषिणः ४ मद्यंवर्ज्यंमहापापेमरणान्तविशोधनम् । सौत्रामण्यादि-यज्ञेपिसुरापात्रग्रहस्तथा ५ मद्यभक्षादिवामाद्यागमस्यतुनमानता । मीमांसाद्वितये सर्वशिष्टैश्चतदनादरात् ६ औरसोदत्तकश्चैतौपुत्रौकलियुगेस्मृतौ । अन्यान्दशवि-धान्पुत्रान्क्रीताद्यान्वर्जयेत्कलौ ७ कौस्तुभेस्वयंदत्तस्तृतीयोपिकलौविहितइतिनवै-वकलौनिषिद्धाइत्युक्तम् कलियुगेब्रह्महत्यादेरेवाव्यवहार्यत्वादिरूपंपातित्यम् तत्सं-सर्गिणस्तुनरकहेतुदोषसत्त्वेपिपातित्यंनास्ति संसर्गदोषःपापेष्वितिकलिवर्ज्येषुवच-नात् कृतेसंभाष्यपततित्रेतायांस्पर्शनेनतु । द्वापरेत्वन्नमादायकलौपततिकर्मणा १ इतिवचनाच्च ब्रह्महननादिकर्मणैवपातित्यंनसंसर्गमात्रेणेतितदर्थात् इदंचलोकेष्वब-हिष्कृतपातकिषुलोकविद्विष्टत्वेनापरिहार्यसंसर्गेपातित्याभावपरम् नहिलोकेष्वबहिष्कृ-तानांमच्छ्राभक्ष्यभक्षणापेयपानागम्यागमनादिपातकवतांतज्ज्ञानवतातिशिष्टेना-पिसंभाषणादिसंसर्गोनरकहेतुरपिपरिहर्तुंशक्यते लोकविद्वेषापातात् लोकबहिष्कृ-तुपातित्यहेतुरेव तथैवशिष्टाचारादितिमेभाति अतएव त्यजेद्देशंकृत-युगेत्रेतायांग्राममुत्सृजेत् । द्वापरेकुलमेकंतुकर्त्तारंतुकलौयुगे १ इतिवाक्येकर्तृत्यागो

विधीयते त्यागोहिसंसर्गपरिहारएव किंचानेनवाक्येनयत्रकुलादौब्रह्महत्यादिपातकी निष्पद्यतेतत्कुलादिकंद्वापरादावेवबहिष्कार्यंनतुकलौकुलादेर्बहिष्कारः किंतुकर्त्तुरेवक-लौबहिष्कारइतिप्रतिपाद्यते नचैतद्वाक्यविरोधिवाक्यान्तरंपतितसगोत्रसपिण्डादी-नांकर्मानर्हत्वासंव्यवहार्यत्वप्रतिपादकंक्वापिग्रन्थेउपलभ्यते यत्तुनिर्णयसिन्धौघटस्फो-टप्रकरणेगृहेषुस्वैरमापद्येरन्इतिवसिष्ठवचनसामर्थ्यात्पात्रनिनयनात्प्राक्पतितज्ञाती-नांधर्मकार्येष्वधिकारोनास्तीत्यपरार्कव्याख्यानमुपन्यस्तंतत्रसर्वपतितविषयम् किंतु घटस्फोटार्हप्रायश्चित्तानिच्छुपतितविपयम् अन्यथापात्रनिनयनात्प्रागितिनवदेत् प्रायश्चित्तात्प्रागित्येववदेत् कर्त्तारंतुकलौयुगेइत्यादिप्रत्यक्षवचनेनविरोधेर्थापत्तिमू-लकस्यसर्वपतितविषयककुलबहिष्कारवर्णनस्यपुरुषव्याख्यानरूपस्याप्रामाण्यापाताच्चे-तिभातिइतिसंक्षेपः नचैवंघटस्फोटविधिर्व्यर्थइतिवाच्यम् तस्यपारलौकिकदोषपरिहा-रार्थत्वात् लोकबहिष्कृतपातकिविषयेसंभाषणादिसंसर्गस्यपातित्यहेतुत्वाभावेऽपिपर-त्रनरकजनकदोषहेतुत्ववत्पतितेनसहैककुलत्वसंसर्गस्यापीहपातित्यादिदोषहेतुत्वाभा-वेऽपिपारत्रिकदोषहेतुत्वात् अत्रचघटस्फोटविधेरेवार्थापत्तिविधयामानत्वात् तथाच पारत्रिकदोषपरिहारार्थघटस्फोटविधिरितिनतद्विधिबलेनपतितमात्रस्यकुलेबहिष्कारः सत्राख्ययज्ञःकलौवर्ज्यः ब्रह्महत्यादिमहापातकेषुप्रायश्चित्तेनंनरकनिवृत्तिर्नभवतिकिं-त्विहलोकेव्यवहार्यतामात्रंकलौभवति स्वर्णस्तेयादिषुतुप्रायश्चित्तेननरकनिवृत्तिर्व्यव-हार्यताच केचित्तुरहस्यकृतेषुमहापापेषुरहस्यप्रायश्चित्तंकलौनोपदेष्टव्यमित्याहुः विप्रा-दिस्त्रीसंभोगेनभ्रष्टानांशूद्रादीनांप्रायश्चित्तेऽपिसंसर्गोनिषिद्धः यज्ञेपशुमारणंसोमवि-क्रयश्चविप्राणांकलौवर्ज्यः ज्येष्ठादिसर्वभ्रातॄणांसमभागःकलौस्मृतः । आततायिद्वि-जानांनोधर्मयुद्धेऽपिहिंसनम् १ अब्धौनौयातुर्द्विजस्यप्रायश्चित्तेऽपिसंसर्गोन[2] गवार्थे ब्राह्मणार्थेचप्राणत्यागःकलौनहि । द्विजानांगोपशूद्रादौभोज्यान्नत्वंकलौनहि १
शिष्यस्यगुरुपत्नीषुनचिरंवासशीलता । आपदिक्षत्रवैश्यादिवृत्तिर्विप्रःकलौत्यजेत् २
कलौद्विजोनहिभवेदश्वस्तनिकजीविकः । द्वादशाब्दंगुरौवासंमुखाग्निधमनक्रियाम् ३
यतेर्भिक्षांसर्ववर्णेकलौत्रीणिविवर्जयेत् । नवोदकनिषेधंचदक्षिणांगुरुवाञ्छिताम् ४
वृद्धरुग्णादिमरणंजलाग्निपतनादिभिः । गोतृप्तिमात्रेभूमिष्ठेपयस्याचमनक्रियाम् ५
पितृवादेसाक्षिदण्डंकलौपञ्चविवर्जयेत् । घृतदुग्धादिभिःपक्वमन्नंशूद्रात्कलौत्यजेत् ६

---

१ शूद्रहस्तेनकार्यंनतुविप्रेणस्वयंकार्यमित्यर्थः ॥ २ हेमाद्रौमरीचिः । मासकारागृहेवासोनौभिर्यातोदिन-त्रयम् ॥ म्लेच्छावासस्तथापक्षंयोवर्तेतसपातकी ॥ इति ॥ दिनकरद्योते कृतप्रत्यंतदेशगमनप्रायश्चित्तस्यापि नौ-यातुः संसर्गो निषिद्धइति ॥ संवत्सरकौस्तुभे प्रत्यन्तदेशगमननिमित्तपुनःसंस्कारेकृतेप्यब्धौनौयातुःसंसर्गःक-लौनिषिद्ध्यतइति ॥ व्यवहारमयूखे नारदः । पितृद्विट्पतितःषण्ढोयश्चस्यादपयात्रितः ॥ औरसाअपिनैतेंशंलभे-रन्क्षेत्रजाःकुतः ॥ अपयात्रितः व्ययार्थेनावादिनासमुद्रमध्येद्वीपान्तरगतः ॥ द्विजस्याब्धौतुनौयातुः शोधितस्या-पिसंग्रहइति तस्यकलौसंसर्गनिषेधादिति ॥

भिक्षामटन्यतीरात्रौनवसेद्गृहिणांगृहे । विधूमसन्नमुसलेकालेभिक्षांकलौत्यजेत् ७ च-त्वार्यब्दसहस्राणिचत्वार्यब्दशतानिच । कलेर्यदागमिष्यन्तितंतदात्रेतापरिग्रहः ८ संन्यासश्चनकर्त्तव्योब्राह्मणेनविजानता । त्रेतापरिग्रहःसर्वाधानम् अर्धाधानंस्मृतं श्रौतस्मार्ताग्न्योस्तुपृथक्कृतिः । सर्वाधानंतयोरैक्यकृतिःपूर्वयुगाश्रया ९ अस्यापवादः यावद्वर्णविभागोऽस्तियावद्वेदःप्रवर्तते । संन्यासंचाग्निहोत्रंचतावत्कुर्यात्कलौयुगे १० इति शपथाःशकुनाःस्वप्नाःसामुद्रिकमुपश्रुतिः । देवपूजोपहारादेःसंकल्पःकार्य-सिद्धये १ प्रश्नोत्तरंकालविदांसंभवन्तिकलौक्वचित् । इतिकलौकार्याकार्यनिर्णयः ॥

१५० अथस्वप्नविचारः स्वप्नोद्विविधः इष्टफलोऽनिष्टफलश्चेति तत्रसामान्यतइ- इष्टफलःस्वप्नः. ष्टफलोयथा नदीसमुद्रतरणमाकाशगमनंतथा । गृहनक्षत्रमार्तण्डच-न्द्रमण्डलदर्शनम् १ हर्म्यस्यारोहणंचैवप्रासादशिरसोपिवा । स्वप्नेचमदिरापानंव-सामांसस्यभक्षणम् २ कृमिविष्ठानुलेपश्चरुधिरेणाभिषेचनम् । भोजनंदधिभक्तस्यश्वे-तवस्त्रानुलेपनम् ३ रत्नान्याभरणादीनिस्वप्नेदृष्ट्वार्थसिद्ध्यति । देवताविप्रपृथ्वीशा-न्प्रशस्ताभरणाङ्गनाः ४ वृषेभपर्वतक्षीरिफलिवृक्षाधिरोहणम् । दर्पणामिषमाल्याग्नि शुक्लपुष्पाम्बरर्श्रितान् । दृष्ट्वास्वप्नेर्थलाभःस्याद्व्याधिमोक्षश्चजायते ५ अथानिष्टफलः दुष्टकिंशुकवल्मीकपारिभद्राधिरोहणम् । तैलकार्पासपिण्याकलोहप्राप्तिर्विपत्तये १ विवा- अनिष्टफलः. हकरणंस्वप्नेरक्तस्रग्वस्त्रधारणम् । स्रोतसाहरणंनेष्टंपक्वमांसस्यभोजनम् २ आदित्यस्याथचन्द्रस्यनिष्प्रभस्यावलोकनम् । नक्षत्रादेश्चपातस्यस्वप्नेमरणशोककृत् ३ अशोककरवीरपलाशानांपुष्पतानांस्वप्नेदर्शनेशोकः नौकारोहणेप्रवासः रक्तवस्त्रग-न्धधारिण्यास्त्रियालिङ्गनेमृत्युः घृततैलादिनाभ्यङ्गेव्याधिः केशदन्तपातेधननाशः पुत्र-शोकोवा खरोष्ट्रमहिषैर्यानेतद्युक्तरथारोहणेवामृत्युः कर्णनासाकरादिच्छेदेपङ्कमज्जनेतै-लाभ्यङ्गेविषभक्षणेप्रेतालिङ्गनेनलदमालिनोदिगम्बरस्ययानेकृष्णपुरुषदर्शनेच मृत्युः ॥

१५१ अथजागृतावनिष्टानि अरुन्धतींध्रुवंचैवनभोमन्दाकिनींतथा । स्वनासा-ग्रंचचन्द्राङ्कमायुर्हीनोनपश्यति १ पांसुपङ्कादिषुन्यस्तचरणंखण्डितंयदि । स्नानाम्बु-लिप्तगात्रस्ययस्यास्यंप्राक्प्रशुष्यति २ गात्रेष्वार्द्रेषुसर्वेषुसूर्यादिद्वयदर्शनम् । स्वर्ण-प्रतीतिर्वृक्षेषुस्वपदानामदर्शनम् ३ पिहितेकर्णयुगुलेयस्यघोषानुपश्रुतिः । अदर्शनं स्वशिरसःप्रतिबिम्बेजलादिषु ४ छिद्रप्रतीतिश्छायायांसचिरंनैवजीवति ॥

१५२ अथविशेषतइष्टफलाःस्वप्नाः यस्तुपश्यतिवैस्वप्नेराजानंकुञ्जरंहयम् । सुवर्णं वृषभंगांवाकुटुम्बंतस्यवर्धते १ वृषंवृक्षंवारुह्यतत्रस्थस्यजागरेधनाप्तिः श्वेतसर्पेणदक्षिण-भुजदंशेदशदिनेसहस्रधनलाभः जलस्थस्यवृश्चिकोरगग्रासेजयपुत्रधनानि प्रासादशै-लारोहणेसमुद्रतरणेराज्यम् तडागमध्येपद्मपत्रेषुघृतपायसभोजनेराज्यम् बलाकाकुक्कु-टीदर्शनेभार्याप्राप्तिः निगडैर्बन्धेबहुपाशबन्धेवापुत्रधनादि आसनेशयनेयाने

शरीरेवाहनेगृहे । ज्वलमानेविबुध्येततस्यश्रीःसर्वतोमुखी १ सूर्यचन्द्रमण्डलदर्शनेरोगिणोरोगनाशोऽन्यस्यधनम् सुरारुधिरयोःपानेविप्रस्यविद्याशूद्रादेर्धनम् शुक्लाम्बरगन्धधारिण्यासुभगस्त्रियालिङ्गनेसंपत्तिः छत्रपादुकोपानत्खड्गलाभेधनम् वृषभयुक्तरथारोहणेधनम् दधिलाभेवेदाप्तिः दधिपयःपानेघृतलाभेचयशः घृतभक्षणेक्लेशः अन्त्रवेष्टनेराज्यम् मनुष्यस्यचरणमांसभक्षणेशतंलाभः बाहुभक्षणेसहस्रम् शीर्षमांसभक्षणेराज्यं वासहस्रधनंवा सफेनक्षीरपानेसोमपानम् गोधूमदर्शनेधनलाभः यवदर्शनेयज्ञः गौरसर्षपदर्शनेलाभः नागपत्रंलभेत्स्वप्नेकर्पूरागमनंतथा । चन्दनंपाण्डुरंपुष्पंतस्यश्रीःसर्वतोमुखी १ सर्वाणिशुक्लान्यतिशोभनानिकार्पासभस्मौदनतक्रवर्ज्यम् । सर्वाणिकृष्णान्यतिनिन्दितानिगोहस्तिदेवद्विजवाजिवर्ज्यम् २ स्वप्नस्तुप्रथमेयामेवत्सरान्तेफलप्रदः । द्वितीयेऽष्टमासैः तृतीयेत्रिमासान्ते चतुर्थेयामेमासान्ते अरुणोदयेदशाहान्ते सूर्योदयेसद्यःफलम् ॥

१५३ अथदुःस्वप्नदर्शनेकृत्यम् योमेराजन्नित्यृचासूर्योपस्थानेदुःस्वप्ननाशः अधःस्वप्नस्येतिजपाद्वा क्वचिद्दर्शवच्छ्राद्धेनदुःस्वप्ननाशः चण्डीसप्तशतीपाठेनवा यद्वा श्रीविष्णुसहस्रनामस्तोत्रजपःकार्यः अथवाश्रीभारतस्थस्यश्रीमद्भागवतस्थस्यवागजेन्द्रमोक्षस्यश्रवणंपाठोवा इतिदुःस्वप्ननाशकविधिः ॥

१५४ इत्थंगर्भाधानादुद्वाहान्ताःसमस्तसंस्काराः । सपरिकरानिर्णीताअस्मिंस्तार्तीयपूर्वार्धे १ ततआह्निकआचारस्ततआधानादिकाःप्रकीर्णार्थाः । शान्तिकपौष्टिकमुख्यानिसानैमित्तिकाश्चोक्ताः २ पूर्वपरिच्छेदकयोःकालःसामान्यतोविशेषाच्च । निर्णीतःसहकृत्यैस्तिथिमासाद्येषुविध्युक्तैः ३ नानापापेप्रायश्चित्तंव्यवहारविस्तरश्चापि । उपदानमहादानादिविधिश्चोक्तोमयूखादौ ४ श्राद्धविधिःसाङ्गोप्याशौचेनिर्णीतिरन्त्यसंस्कारः । तार्तीयीकस्योत्तरखण्डेग्रेसंप्रवक्ष्यन्ते ५ मूलभूतानिपद्यानिविकृतानिक्कचित्क्वचित् । निर्विकाराण्यपिनवान्यप्युक्तान्यत्रक्वाचित् ६ मीमांसाधर्मशास्त्रज्ञाःसुधियोनलसाबुधाः । कृतकार्याःप्राङ्निबन्धैस्तदर्थंनायमुद्यमः ७ येपुनर्मन्दमतयोऽलसाअज्ञाश्चनिर्णयम् । धर्मेवेदितुमिच्छन्तिरचितस्तदपेक्षया ८ निबन्धोयं धर्मसिन्धुसारनामासुबोधनः । अमुनाप्रीयतांश्रीमद्विठ्ठलोभक्तवत्सलः ९ प्रेम्णासद्भिर्ग्रन्थःसेव्यःशब्दार्थतःसदोषोपि । संशोध्यवापिहरिणासुदामसुनिसतुषपृथुकमुष्टिरिव १० श्रीकाश्युपाध्यायवरोमहात्मावभूवविद्वद्द्विजसार्वभौमा । तस्मादुपाध्यायकुलावतंसौयज्ञेश्वरोनन्तइमावभूताम् ११ यज्ञेश्वरोयज्ञविधानदक्षोदैवज्ञवेदाङ्गसुशास्त्रशिक्षः । भक्तोत्तमोऽनन्तगुणैकधामानन्ताह्वयोनन्तकलावतारः १२ एषोसजज्जन्मभुवंस्वकीयांतांकौङ्कणाख्यांसुविरक्तिशाली । श्रीपाण्डुरङ्गेवसतिंविधायभीमातटेमुक्तिमगात्सुभक्त्या १३ तस्यानन्ताभिधानस्योपाध्यायस्यसुतःकृती । काशीनाथाभिधोधर्मसिन्धुसारंसमातनोत् १४ इति श्रीमत्काश्युपाध्यायसूरिसूनुयज्ञेश्वरोपाध्यायानुजानन्तोपाध्यायसूरिसुतकाशीनाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिं० तृती० पूर्वार्धःसमाप्तः ॥

१ अथ तृतीयपरिच्छेदोत्तरार्धःप्रारभ्यते

श्रीगणेशायनमः श्रीपाण्डुरङ्गायनमः। श्रीरुक्मिणींपाण्डुरङ्गंप्रणम्यपितरौगुरून्। तृतीयच्छेदोत्तरार्धंतनोमिश्रीशतुष्टये १ श्रीनाथःकरुणासिन्धुरिन्दिराशंकरःसतीं। विघ्नेशोभास्करेन्द्राद्याविघ्नान्घ्नन्तुसदैवमे २ तत्रतावच्छ्राद्धादिनिर्णयंवक्तुमधिकारनिर्णयायजीवत्पितृकाधिकारोविविच्यते पादुकेचोत्तरीयंचतर्जन्यांरूप्यधारणम्। नजीवत्पितृकःकुर्याज्ज्येष्ठेभ्रातरिजीवति १

जीवत्पितृकाधिकारनिर्णयः.

अत्रपादुकेकाष्ठमय्यौ उत्तरीयंसग्रन्थिपरिमण्डलंवस्त्रमेकद्व्यङ्गुलादिविस्तृतंसूत्रकृतंपरिमण्डलरूपंवाउत्तरीयस्थानापन्नंस्मृत्युक्तंतृतीययज्ञोपवीतंवाजीवत्पितृकेणजीवज्ज्येष्ठभ्रातृकेणचनधार्यमितितात्पर्यम् प्रावरणरूपंद्वितीयवस्त्रंतुजीवत्पितृकादिभिः सर्वैर्धार्यम् एकवस्त्रोनभुञ्जीतनकुर्याद्देवनार्चनम्। इत्यादिनासर्वकर्मस्वेकवस्त्रत्वनिषेधात् पितरिपितामहेज्येष्ठभ्रातरिचाकृताधानेजीवतिपुत्रपौत्रकनिष्ठभ्रातृभिराधानं नकार्यम् ज्येष्ठभ्रातर्यकृतविवाहेकनिष्ठेनविवाहोनकार्यः अत्रविशेषःपूर्वार्धेउक्तः एवंपित्रादिष्वकृतसोमयागेषुजीवत्सुपुत्रादेःसोमेनाधिकारः एवंपूर्णमासेष्टौदर्शेष्टावग्निहोत्रहोमेचपित्राद्यैरनारब्धेपुत्रादेर्नाधिकारः एवंसंन्यासेपि कनिष्ठस्यसोदरस्यैव दोषोनभिन्नोदरस्यभ्रातुः पित्रादेराज्ञायांपुत्रादेर्नदोषइतिकेचित् अधिकारिणिपितरिसत्याज्ञायामपिदोषः पातित्यजात्यन्धत्वादिदोषैरनधिकारिण्याज्ञयानदोषः पातित्यादावाज्ञांविनापिनदोषइत्यपरे तथाजीवत्पितृकस्यपितृकृत्येषुदर्शादिश्राद्धतर्पणपैतृकदानेषुनाधिकारः अत्रविशेषः स्वापत्यसंस्कारस्वद्वितीयविवाहादिनिमित्तकनान्दीश्राद्धेचातुर्मास्यान्तर्गतपितृयज्ञेसोमाङ्गतृतीयसवनस्थपितृयज्ञेजीवत्पितुरधिकारः पिण्डपितृयज्ञेहोमान्तःपिण्डपितृयज्ञोनारम्भोवापिण्डपितृयज्ञस्येतिपक्षद्वयम् पितुःपित्राद्युद्देशेनपिण्डदानमितितृतीयःपक्षःक्वचित् एवमष्टकादिविकृतिष्वपिपक्षत्रयम् गयांप्रसङ्गतोगत्वामातुःश्राद्धंसुतश्चरेत्। जीवत्पितामातुःश्राद्धमुद्दिश्यगयांनगच्छेत् महानदीषुसर्वासुतीर्थेचप्राप्तेजीवत्पितृकःपितुःपितृमात्राद्युद्देशेनश्राद्धंकुर्यात् नवम्यामन्वष्टकाश्राद्धंक्षयाहेमातुःप्रत्यब्दश्राद्धंचसपिण्डकमेवजीवत्पितृकःकुर्यात् तथासंन्यस्तेतातेपतितेचतातेजीवत्यपिसतिदर्शश्राद्धमहालयसंक्रान्तिग्रहणादिश्राद्धानिसर्वाणिपितुःपित्राद्युद्देशेनजीवत्पितृकेणकार्याणि एतानिचसांकल्पिकविधिनापिण्डरहितानिकार्याणि अन्वष्टक्यादाविवपिण्डदानेविशेषवचनाभावात् आश्विनशुक्लप्रतिपदिदौहित्रोजीवत्पितृकःसपिण्डकंमातामहश्राद्धंकुर्यात् तथाभ्रातृपुत्रोऽपुत्रस्यपितृव्यस्यप्रत्यब्दंश्राद्धंसपिण्डंकुर्यात् एवंकनिष्ठभ्राताप्यपुत्रज्येष्ठभ्रातुःप्रत्यब्दम् तथासपत्नीपुत्रःसापत्नमातुःश्राद्धम् एवंदौहित्रोऽपुत्रस्यमातामहस्यप्रत्यब्दम् इत्थंचापितृव्या-

दिश्राद्धचतुष्टयेजीवत्पितृकस्याप्यधिकारः पितृव्यभ्रात्रादीनामपुत्राणांपत्नीसत्त्वेसै-वाधिकारिणीनतुभ्रातृपुत्रादेःश्राद्धाधिकारः एवंपतिरेवपुत्राभावेभार्याश्राद्धंकुर्यात् सपत्नीपुत्रसत्वेतुसएवकुर्यान्नभर्ता दौहित्रभ्रातृपुत्रयोःसत्त्वेमृतस्यविभक्तत्वेदौहित्रएव अविभक्तत्वेभ्रातृपुत्रः केचित्भ्रातृतत्पुत्रयोःसत्त्वेभ्रात्रैवश्राद्धंकार्यमित्याहुः तथा जीवत्पितृकस्यापितृपितामहादिमनुष्यपितृतर्पणनिषेधेप्यग्निष्वात्तादिदेवपितृतर्पणनिषेधाभावात्स्नानाङ्गपितृतर्पणेब्रह्मयज्ञाङ्गभूतदेवरूपिपितृतर्पणेचाधिकारोस्त्येव एवंयदीयश्राद्धेधिकारस्तदीयश्राद्धाङ्गतर्पणेप्यधिकारः जीवत्पितापिकुर्वीततर्पणंयमभीष्मयोः। श्राद्धाङ्गतर्पणभिन्नतर्पणंजीवत्पितृकेणतिलैर्नकार्यम् श्राद्धप्रयोगमध्येवामजानुन्यग्भावोनीवीबन्धश्चनकार्यः नद्यादौस्नात्वातर्पणान्तेसमन्त्रकंवस्त्रनिष्पीडनंविहितंतन्नकार्यम् तथाखड्गमौक्तिकहस्तेनकर्तव्यंपितृतर्पणमितिविहितंखड्गधारणंनकार्यम् अपसव्यंद्विजाग्र्याणांपित्र्येकर्मणिकीर्तितम् । आप्रकोष्ठात्तुकर्तव्यमेतत्पितरिजीवति १ जीवतिसंन्यस्तादिरूपेपितरिमृतमातृमातामहकोपिपुत्रःपितुःपितृपितामहप्रपितामहानांपितुर्मातृपितामहीप्रपितामहीनांपितुर्मातामहमातृपितामहमातृप्रपितामहानामितिपार्वणत्रयमेकोद्दिष्टगणंचस्वमातरंपितुःपत्न्याइतिस्वपितृव्यंपितुर्भ्रातुरितिस्वमातामहंचपितुःश्वशुरस्येत्येवमादिनापितृसंबन्धपुरस्कारेणैवोद्दिश्यमहालयश्राद्धंकुर्यात् एवं दर्शादिषूह्यम् पितुःसंन्यासाभावेपितीर्थश्राद्धंजीवत्पितुरेवमेव एवंवृद्धिश्राद्धेप्यूह्यं ब्रह्मयज्ञान्तेनित्यंपितृतर्पणमपिसंन्यस्तादिरूपजीवत्पितृकेणैवमेवकार्यमित्याहुः यदातु मातुर्वार्षिकमपुत्रमातामहवार्षिकमपुत्रपितृव्यवार्षिकंवाक्रियतेतदाक्रमेणमातृपितामहीप्रपितामहीनांमातामहमातृपितामहमातृप्रपितामहानांपितृव्यपितामहप्रपितामहानामित्येवोद्देशः यदाचपित्रादिभिःस्वाशक्त्यादिनानियोजितःपित्रादिकरणीयंश्राद्धं स्वयंपित्रादेःप्रतिनिधिभूयकरोतितदापितुरमुकशर्मणोयजमानस्यपितृपितामहप्रपितामहानामित्येवंयथाश्राद्धमुद्देशः सर्वत्रपितृकृत्येभ्रातृष्वविभक्तेषुज्येष्ठस्यैवाधिकारः विभक्तेषुपृथक्पृथक् सापत्नभ्रातरिज्येष्ठेसत्यपिकनिष्ठएवस्वमातृवार्षिकान्वष्टक्यादिकुर्यात् जीवत्पितृपितामहकस्यसंन्यस्तपितृपितामहकस्यचपितामहस्यपित्राद्युद्देशेनवृद्धिश्राद्धंतीर्थश्राद्धंदर्शादिश्राद्धंवाभवति पित्रादिषुत्रिषुजीवत्सुसत्सुसंन्यस्तेषुचनकिमपिश्राद्धंकार्यम् केचित्तुपित्रादित्रयात्परेभ्यःश्राद्धंदेयमाहुः मृतेपितरिपितामहजीवनेपित्रेपितामहात्पराभ्यांचश्राद्धंदेयम् एवंपितृपितामहमरणेप्रपितामहजीवनेप्यूह्यम्

---

१ मनुः (अ. ३ श्लो. १९४) मनोर्हैरण्यगर्भस्य येमरीच्यादयःसुताः ॥ तेषामृषीणां सर्वेषांपुत्राः पितृगणाः स्मृताः ॥ १ ॥ विराट्सुताः सोमसदः साध्यानांपितरः स्मृताः ॥ अग्निष्वात्ताश्चदेवानांमारीचालोकविश्रुताः ॥ २ ॥ दैत्यदानवयक्षाणांगन्धर्वोरगरक्षसाम् ॥ सुपर्णकिन्नराणांचस्मृताबर्हिषदोत्रिजाः ॥ ३ ॥ सोमपानाम विप्राणांक्षत्रियाणांहविर्भुजः ॥ वैश्यानामाज्यपानामशूद्राणांतुसुकालिनः ॥ ४ ॥ सोमपास्तुकन्तोऽङ्गिरःसुताः ॥ पुलस्त्यस्याज्यपाःपुत्रावसिष्ठस्यसुकालिनः ॥ ५ ॥ इति

यस्तुगृह्याग्निमान्जीवन्मातृपितृकःपितुःपित्रादिभ्यःपिण्डदानमितितृतीयपक्षाश्रयेणारब्धपिण्डपितृयज्ञाष्टकान्वष्टकाश्राद्धोन्वष्टकायांचपितुःपित्रादिमात्रादिमातामहादिभ्यःपिण्डादिकंददानआसीदनन्तरंचमातामृतासोन्वष्टकायांस्वमात्रादिभ्यःपितुःपित्रादिभ्यश्चदद्यात् यदाचपिण्डपितृयज्ञान्वष्टकाद्यनारम्भपक्षोजीवत्पितृकस्यतदापि संन्यस्तादिपितृकस्यदर्शादिश्राद्धंपितुःपित्राद्युद्देशेनव्यतिषङ्गभिन्नप्रयोगेणसांकल्पिकेनभवत्येव पितुरविभक्तैःपुत्रैःपृथग्वैश्वदेवोनकार्यः पितृपाकोपजीवीस्याद्भ्रातृपाकोपजीवकः। इत्युक्तेः अतएवगृह्याग्नौपाकवैश्वदेवकरणपक्षेपिसाग्निकेपितरिसाग्निकैरप्यविभक्तैःपुत्रैःपृथग्वैश्वदेवोनकार्यः येषांपाकाभावेऽग्नेर्लौकिकत्वंमतंतैःपाकमात्रमग्निसंस्कारार्थंकार्यमितिभाति विभक्तैस्तुपृथग्वैश्वदेवःकार्यः तत्रवैश्वदेवस्यदेवयज्ञभूतयज्ञपितृयज्ञात्मकत्वाज्जीवत्पितृकैरपिपञ्चमहायज्ञान्तर्गतःपितृयज्ञःकार्यः वैश्वदेवाद्भिन्नाःपञ्चमहायज्ञास्तैत्तिरीयाणांतैरपिविभक्तैर्जीवत्पितृकैःपितृयज्ञःकार्यः तस्यदेवरूपिपितृदेवताकत्वेनपितृपितामहादिमनुष्यरूपपितृदेवताकत्वाभावात् मुण्डनंपिण्डदानं चप्रेतकर्मचसर्वशः। नजीवत्पितृकःकुर्याद्गुर्विणीपतिरेवच १ अत्रमुण्डनंक्षुरेणशिरसोवपनं तेनकर्तनंनरसिध्यति सर्वप्रेतकर्मप्रेतदहनवहनसपिण्डीकरणान्तौर्ध्वदेहिकादिकमित्यर्थः मुण्डनंरागप्राप्तमिवानापिध्यते तेनचौलोपनयनादिषुआधानदर्शपौर्णमासज्योतिष्टोमादिषुनित्यप्राप्तंतीर्थप्रायश्चित्तमातृमरणादौनैमित्तिकप्राप्तंचभवत्येव केचित्काम्यनागबल्यादिषुकाम्यमपिभवतीत्याहुः गङ्गायांभास्करक्षेत्रेमातापित्रोर्गुरोर्मृतौ। आधानेसोमपानेचवपनंसप्तसुस्मृतम् १ गुरोरितिदत्तकस्यपूर्वापरपित्रोरित्यर्थः वाक्यान्तरेतीर्थमात्रेक्षौरोक्तेर्गङ्गाभास्करक्षेत्रग्रहणंजीवत्पितृकस्यतत्राविशेषतःक्षौरविधानार्थम् जीवत्पितृकस्यपिण्डदाननिषेधःनान्दीश्राद्धतीर्थश्राद्धयोःसंन्यस्तादिपितृकस्यदर्शमहालयादिश्राद्धेषुचपिण्डरहितसांकल्पिकश्राद्धबोधनार्थः महापितृयज्ञेसोमयागेमातृमातामहादेर्वार्षिकश्राद्धेषुगयायामन्वष्टक्यादौचपिण्डदानंभवत्येवेत्युक्तम् पिण्डदानंप्रकुर्वीतमातापित्रोःक्षयाहनि। इतिश्राद्धविधिनापिण्डदानेसिद्धेपुनःपिण्डविधिःपित्रोर्वार्षिकेगर्भिणीपतित्वनिषिद्धकालादिप्रयुक्तनिषेधबाधनार्थम् तेन विवाहव्रतचूडासुवर्षमर्धंतदर्धकम्। पिण्डदानंमृदास्नानंनकुर्यात्तिलतर्पणम् १ इति निषेधस्यापिबाधः क्षयाहग्रहणंसपिण्डीकरणमासिकेष्वपिपिण्डदानोपलक्षणपरम् अथप्रेतकर्मप्रतिप्रसवः जीवत्पितृकः स्वमातुरपुत्रसापत्नमातुःस्वपुत्रसपत्नीपुत्ररहित-

प्रेतकर्मप्रतिप्रसवः. भार्याया अपुत्रपितृव्यस्यापुत्रमातामहमातामह्योश्चदाहादिप्रेतकर्माणिकुर्यात् अत्रापुत्रपदेनमुख्यगौणपुत्रपौत्रप्रपौत्राभावोविवक्षितः मातुरौर्ध्वदेहिकमनुपनीतोपिजीवत्पितृकःकुर्यात् तत्रविशेषः ऊनत्रिवर्षश्चूडारहितश्चेद्दाहमात्रंसमन्त्र-

१ श्रौताग्निमतोप्युपलक्षणमेतत्.

कंकृत्वान्यदन्येनकारयेत् यदातुकृतचूडःपूर्णत्रिवर्षोवातदासर्वसमन्त्रकंप्रेतकर्मकुर्यात् ब्रह्मचारीतुपित्रोर्मातामहस्यचान्त्यकर्मकुर्यान्नान्यस्य भर्तृदौहित्रयोःसत्वेभर्तैवपत्न्या दाहादिकुर्यात् मुण्डनंतुभर्तुर्न एवमपुत्रस्यपत्नीदौहित्रयोःसत्त्वेपत्न्येवपत्युःकुर्यात् तत्रदाहमात्रंसमन्त्रकंकृत्वान्यत्संकल्पमात्रंस्वयंविधायब्राह्मणद्वाराकारयेत् भर्तृसपत्नीपुत्रयोःसत्त्वेसापत्नपुत्रएवकुर्यान्नभर्त्ता सपत्नीपुत्रदौहित्रयोःसत्त्वेसपत्नीपुत्रएव अपुत्रयोर्विधवाविधुरयोर्भ्रातृपुत्रदौहित्रयोःसत्त्वेदौहित्रएवाधिकारीतिबहवः विधवायाभर्तुर्भ्रातृपुत्रएवविधुरस्यस्वभ्रातृपुत्रएवेतिजीवत्पितृकनिर्णयेभट्टाः अपुत्रस्यपत्नीभ्रातृपुत्रयोःसत्त्वेपत्न्येव एवंपुत्रासन्निधौपौत्रादेःपितामहपितामह्याद्यौर्ध्वदेहिकाद्यधिकारः इत्यर्थापत्यकर्ममुण्डनप्रेतकर्माद्यधिकारानधिकारौजीवत्पितृकस्यप्रपञ्चितौ अत्रविषयभेदाद्बालबोधार्थत्वाच्चपुनरुक्तिर्नातिदोषाय सपिण्डानांसगोत्रसपिण्डमरणेसकृत्सकृत्तिलाञ्जलिदानंविहितंतज्जीवत्पितृकेणापिकार्यम् एवंमातामहाचार्यादिभ्योपि इतिजीवत्पितृकनिर्णयः श्रीमत्पाण्डुरङ्गायनमः ॥

२ अथश्राद्धाद्यधिकारिनिर्णयः तत्रसांवत्सरिकादिश्राद्धेषुदाहाद्यौर्ध्वदेहिकक्रियायांचौरसःपुत्रोमुख्योऽधिकारी औरसपुत्राणांबहुत्वेज्येष्ठएवाधिकारी ज्येष्ठस्याभावेऽसन्निधानेवापातित्यादिनाधिकाराभावेवाज्येष्ठानुजः यत्तुज्येष्ठासन्निधौसर्वतः कनिष्ठोऽधिकारीनतुमध्यमाइतितन्निर्मूलम् तत्रपुत्राणांविभक्तत्वेकनिष्ठेभ्योधनंगृहीत्वाज्येष्ठेनैवसपिण्डीकरणान्ताक्रियाकार्या सांवत्सरिकादिकंतुपृथक्पृथक् अविभक्तत्वेतुसांवत्सरिकादिकमप्येकेनैवकार्यम् एकेनकृतेपिसर्वेषांफलभागित्वात्सर्वैःपुत्रैर्ब्रह्मचर्यपरान्नवर्जनादयोनियमाःकार्याः पुत्राणामेकदेशस्थित्यभावेदेशान्तरेगृहान्तरेवा स्थितैस्तैरविभक्तैरपिपृथगेववार्षिकादिकंकार्यम् तत्रयदाज्येष्ठासन्निधौकनिष्ठोदाहादिकंकरोतितदाषोडशश्राद्धान्तमेवकुर्यान्नसपिण्डीकरणम् वर्षपर्यन्तंज्येष्ठप्रतीक्षांकुर्यात् तन्मध्येज्ञातेज्येष्ठेनैवकार्यम् नोचेद्वर्षान्तेकनिष्ठेनापिकार्यम् वर्षात्प्राक्पुत्रभिन्नेनकृतमपिमासिकानुमासिकसपिण्डीकरणंपुत्रेणपुनःकार्यम् एवंकनिष्ठेनकृतमपिज्येष्ठपुत्रेणपुनःकार्यम् विशेषस्त्वग्रेवक्ष्यते कनिष्ठस्यसाग्निकत्वेसपिण्डीकरणमपिद्वादशेह्निकनिष्ठेनकार्यम् औरसपुत्राभावेपुत्रिकासुतक्षेत्रजादयोद्वादशविधाःपुत्राउक्तास्तथापिकलौतेषांपुत्राणांनिषेधादौरसपुत्राभावेदत्तकएवाधिकारी मातापितृभ्यामन्यतरेणवा विधिपूर्वंदत्तःप्रतिग्रहीतृसवर्णोदत्तकः भार्यानुमत्यापत्युःपुत्रदातृत्वंतदप्यापदि अत्यन्तापदितुभार्यानुमत्यभावेपि पत्न्याःपत्यनुमत्यैव अत्रविशेषविचारःप्रागुक्तः दत्तकाभावेपौत्रः पौत्राभावेप्रपौत्रः अन्येत्वौरसाभावेपौत्रः तदभावेप्रपौत्रः प्रपौत्राभावे दत्तकइत्याहुः उपनीतपौत्रसत्त्वेप्यनुपनीतस्याप्यौरसपुत्रस्यैवाधिकारः सचकृतचूडस्यैववर्षाधिकत्रयसः पूर्णत्रिवर्षस्यत्वकृतचूडस्यापि अनुपनीतेनापिमन्त्रपाठपूर्वकमेव

पित्रोरौर्ध्वदेहिकंसांवत्सरिकादिकंश्राद्धंचकार्यम् अशक्तौत्वग्निदानमात्रंसमन्त्रकमनु-
पनीतेनकार्यम् अन्यत्त्वन्यद्वारा एवंश्राद्धेपिदर्शमहालयादौसंकल्पमात्रंकार्यम् अन्य-
दितरेण केचित्तूनत्रिवर्षेणचूडारहितेनापिदाहमात्रंसमन्त्रकंकार्यंशेषमन्येनेत्याहुः दत्त-
कस्तूपनीतएवाधिकारी दत्तकाभावेप्रपौत्राभावेचभर्तुःपत्नीपत्न्याभर्त्ताचदाहाद्यौर्ध्व-
देहिकंसांवत्सरिकश्राद्धादिकंचकुर्यात् भर्त्तुरपिसपत्नीपुत्रसत्त्वेऽधिकारोन विद्ध्या-
दौरसःपुत्रोजनन्याऔर्ध्वदेहिकम् । तदभावेसपत्नीजइत्युक्तेः भार्ययापिसमन्त्रकमे-
वौर्ध्वदेहिकादिकंकार्यम् अशक्तौत्वग्निदानमात्रंसमन्त्रकंकृत्वाशेषमन्येनकार्यम् श्राद्धे
संकल्पमात्रंकृत्वाशेषमन्येन यद्यप्यविभक्तस्यसंसृष्टस्यवाभ्रातुरेवधनग्रहाधिकारस्तथा-
पिक्रियाधिकारःपत्न्याएव विभक्तासंसृष्टेतुभ्रातारधनाधिकारोपिपत्न्याएव पत्न्य-
भावेविभक्तासंसृष्टस्यकन्यापिण्डदाधनहारिणीच तत्रापिविवाहितैवपिण्डदा धनहरा
त्वनूढाऽपि दुहितुरभावेदौहित्रोधनहारीपिण्डदश्च दौहित्राभावेभ्राताभ्रातुरभावेभ्रा-
तुःपुत्रः अविभक्तस्यसंसृष्टस्यचपत्न्यभावेभ्राता संसृष्टोनामपूर्वंविभक्तोभूत्वापुनःस्वध-
नंभ्रातृधनैरेकीकृत्यैकपाकाद्युपजीवनः तत्रसोदरासोदरसमवायेसोदरएव तत्रापि
ज्येष्ठकनिष्ठयोःसत्त्वेकनिष्ठएव कनिष्ठभ्रातुरभावेज्येष्ठभ्रातैव कनिष्ठबहुत्वेमृतानन्तर-
स्तदभावेतदनन्तरादयः एवंज्येष्ठबहुत्वेमृतानन्तरक्रमेणैव सोदरभ्रातुरभावेसापत्न-
भ्राता अत्रापिज्येष्ठत्वादिविचारःपूर्ववदेव केचित्तुदुहितृदौहित्रयोर्धनहारित्वेपिवि-
भक्तासंसृष्टस्यदाहादिकंभ्रात्रैवकार्यम् सगोत्रसद्भावेभिन्नगोत्रस्यतदनधिकारादित्याहुः
भ्रातुरभावेभ्रातृपुत्रः तत्रापिसोदरभ्रातृपुत्रोमुख्यः तदभावेसापत्नभ्रातृपुत्रः तदभा-
वेपिता पितुरभावेमाता मात्रभावेस्नुषा तदभावेभगिनी तत्रानुजाग्रजसोदरासोदरा-
णांसमवायेभ्रातृवत् भगिन्यभावेभगिनीपुत्रः समवायेतद्वदेव तदभावेपितृव्यतत्पुत्रा-
दयःसपिण्डाः तदभावेसोदकाः तदभावेगोत्रजाः तदभावेमातामहमातुलतत्पुत्रादयो-
मातृसपिण्डाअनुक्रमेण मातृसपिण्डाभावेस्वपितृष्वसृमातृष्वसृपुत्राः तदभावेपितुःपि-
तृष्वसृमातृष्वसृमातुलपुत्ररूपाःपितृबन्धवः एवंमातुःपितृष्वस्रादिपुत्ररूपमातृबन्धवः
पितृबन्धूनामभावेधिकारिणः तदभावेशिष्यः शिष्याभावेजामाताश्वशुरस्य श्वशुरो-
जामातुः तदभावेसखा तदभावेविप्रस्यकश्चिद्धनहारी विप्रभिन्नस्यराजाधनंगृहीत्वातेन
धनेनान्यद्वाराकारणीयम् अथवाविप्राद्यैर्मरणोन्मुखैर्धर्मपुत्रःकार्यः अथस्त्रीणांदाहाद्य-

स्त्रीणांदाहाद्य-धिकारिणः.

धिकारिणः अनूढायाःस्त्रियाःपिता तदभावेभ्रात्रादिः ऊढायास्त-
त्पुत्राभावेसपत्नीपुत्रः तदभावेपौत्रप्रपौत्राः तदभावेपतिः तदभावेदु-
हिता तदभावेदौहित्रः तदभावेपत्युर्भ्राता तदभावेपत्युर्भ्रातृपुत्रः तदभावेस्नुषा तद-
भावेपिता पितुरभावेभ्राता तदभावेभ्रातृपुत्रादयःपूर्वोक्ताः अत्रसर्वत्रपुत्रभिन्नानांपु-
त्रासंनिधानात्पुत्राभावाद्वाकर्तृत्वमितिस्थितम् तत्रयदिपुत्रासंनिधानात्कर्तृत्वंतदा-

और्ध्वदेहिकक्रियाकर्तव्याकर्तव्यनिर्णयः.

पुत्रभिन्नैर्दाहमारभ्यसपिण्डीकरणात्प्राचीनकर्मैवकार्यम् नतुपुत्रभिन्नैः सपिण्डीकरणंकार्यम् पुत्राभावेत्वन्यैःसपिण्डीकरणमपिकार्यम् । तत्रापिसपिण्डादिभिर्नृपान्तैर्दाहमारभ्यदशाहक्रियाःकार्याएवताएव पूर्वाइत्युच्यन्ते ततएकादशाहमारभ्यसपिण्डीकरणान्तामध्यमसंज्ञास्तासुसपिण्डादीनांकृताकृतत्वम् तदूर्ध्वाअनुमासिकसांवत्सरिकाद्यास्ताउत्तराख्याःसपिण्डादिभिर्न कार्याएव इदंचतदीयवृत्त्यादिस्थावरधनस्यचरधनस्यवाग्रहणाभावे तदन्यतरधनग्रहणेतुसपिण्डादिभिरपिमध्यमोत्तराख्याअपिक्रियाःकार्याएव राज्ञातुमृतधनसत्त्वेतद्धनद्वारातत्सजातीयवर्णहस्तेनसर्वाअपिक्रियाःकारणीयाएव धनाभावेतुपूर्वान्ताएवावश्यंकारणीयानान्याः सपिण्डादिनृपान्तभिन्नानांतुमृतस्यधनाभावेपिस्वधनेनैवसपिण्डीकरणान्तक्रियाकरणमावश्यकम् मृतस्यधनंगृहीत्वाप्रेतकार्याकरणेनृपान्तानांतद्वर्णवधप्रायश्चित्तम् पुत्राद्यैर्भ्रातृसंततसन्तैर्दौहित्रैश्चतत्पुत्रैश्चत्रिविधाअपिक्रियाधनग्रहणसत्त्वेतदसत्त्वेवापिकार्याएव तत्रस्त्रीणामुत्तराःक्रियामृताहन्येव नतुदर्शादौ भर्तृश्राद्धेनैर्वानिर्वाहस्मृतेः पूर्वमध्यमाख्यास्तुपृथगेवस्त्रीणाम् केचित्पुत्रपत्योरभावेस्त्रीणांदौहित्रादिभिःसपिण्डीकरणरहिताएवोत्तराःक्रियाःकार्याः सपिण्डीकरणंतुतासांनकार्यम् सपिण्डीकरणाभावेपिएकोद्दिष्टविधिनावार्षिकादिकंकार्यमित्याहुः ब्राह्मणस्त्वन्यवर्णानांनकुर्यात्कर्मपैतृकम् । कामाल्लोभाद्भयान्मोहात्कृत्वातज्जातितांव्रजेत् १ शूद्रेणापिब्राह्मणस्यनकार्यंपैतृकंक्वचित् । दत्तकस्तुजनकपितुःपुत्राद्यभावेजनकपितुः

दत्तककर्तव्यनिर्णयः.

श्राद्धंकुर्याद्धनंचगृह्णीयात् जनकपालकयोरुभयोःपित्रोःसंततस्त्वभावेदत्तकोजनकपालकयोरुभयोरपिधनंहरेत् श्राद्धंचप्रतिवार्षिकमुभयोःकुर्यात् दर्शमहालयादौतुद्वयोःपित्राद्योःश्राद्धंदेयम् तत्रद्वयोःपित्राद्योःपृथक्पिण्डदानम् पित्रादिद्वयद्वयोद्देशेनैकैकोवापिण्डः एवंदत्तकस्यपुत्रोपिदत्तकजनकस्यपुत्राद्यभावेस्वपितरंपितामहद्वयंप्रपितामहद्वयंचोच्चार्यदर्शादिकंकुर्यात् तथैवधनंहरेत् एवंदत्तकपौत्रोपितज्जनककुलेप्रपितामहस्यपुत्राद्यभावेपितरंपितामहंचैकमुच्चार्यप्रपितामहद्वयमुच्चार्यदर्शादिश्राद्धंकुर्यात्प्रपितामहस्यधनंचहरेत् यद्येषांस्वासुभार्यास्वपत्यंनस्याद्रिक्थंहरेयुःपिण्डंचैभ्यास्त्रिपुरुषंदद्युरित्यादेरेकपिण्डेद्वावनुकीर्तयेद्ग्रहीतारंचोत्पादयितारंचातृतीयात्पुरुषादित्यादेश्चलौगाक्ष्यादिस्मृतिवचनात् यदिजनकपालकयोरुभयोरपिपुत्रादिसन्ततिसत्त्वंतदादत्तकउभयोरप्यौर्ध्वदेहिकंवार्षिकादिकंचनकुर्यात् पालकपितुरौरसपुत्राद्विभक्तेनदत्तकेनदर्शमहालयादिश्राद्धमात्रंपालकपित्रादिपार्वणोद्देशेनकार्यम् अविभक्तस्यतुतदौरसकृतदर्शादिनैवदत्तकस्यदर्शादिसिद्धिरितिभाति ब्रह्मचारिणोमासिकाब्दिकादिश्राद्धंमातापितृभिःकार्यम् ब्रह्मचारिणातुमातृपितृमा-

ब्रह्मचारिविषयकनिर्णयः.

तामहोपाध्यायाचार्यभिन्नानांशवनिर्हरणंदाहाद्यन्त्यकर्मचनकार्यम् अन्याधिकार्यभावेमातृपितृमातामहाचार्याणांदाहादिकंब्रह्मचारि-
णाकार्यम् तत्रदशाहकर्मकरणेदशाहमाशौचम् दाहमात्रकरणेएकाहम् तदाप्यस्यनित्य-
कर्मलोपोनास्ति अशुचित्वेप्याशौचिनामन्नंतेननभोक्तव्यम् तैःसहनवस्तव्यम् तदुभ-
यकरणेप्रायश्चित्तपुनरुपनयनेवक्ष्येते अन्येषांदाहादौकृच्छ्रत्रयंपुनरुपनयनंच धर्मा-
र्थंकेनचित्कस्यचित्सवर्णस्यदाहादिश्राद्धादिकरणेसंपत्त्यादिफलम् अयंसर्वोपिश्राद्ध-
विधिःशूद्राणाममन्त्रकःकार्यः अत्रकेचिद्वैदिकमन्त्रपाठएवशूद्राणांवर्ज्यः पौराणमन्त्रा-

स्त्रीशूद्रादिकर्तव्यनिर्णयः.

स्तुपठनीयाइत्याहुः पौराणमन्त्राअपिशूद्रेणस्वयंनपठनीयाःकिंतुविप्र-
द्वारापठनीयाः वेदमन्त्रास्तुनविप्रद्वारापीतिसिन्धुः एवंद्विजस्त्रियोपि
व्रतोद्यापनादाविवसंकल्पमात्रंस्वयंकृत्वावैदिकमन्त्रादिप्रयुक्तंसर्वंश्राद्धंविप्रद्वाराकार-
येयुरितिपारिजातकारमतम् शूद्रस्यसदामश्राद्धमेव पित्रेनमःपितामहायनमइत्येवमा-
दिनानमोन्तनाममन्त्रेणनिमन्त्रणपाद्यासनगन्धपुष्पादिनाविप्रान्संपूज्यामंनिवेद्यस-
क्तुनापिण्डदानादिकृत्वादक्षिणादानादिनाश्राद्धंसमाप्यसजातीयान्गृहसिद्धपक्वान्ने-
नभोजयेत् यत्तुसिन्धौनाममन्त्रेणावाहनाग्नौकरणकाश्यपगोत्रोच्चारपूर्वकपिण्डदानादि-
कंतर्पणादिकंपाकेनपिण्डदानादिकंचोक्तंतत्सच्छूद्रविषयम् सप्तपुरुषंत्रिपुरुषंवापरंपर-
यास्नानवैश्वदेवतर्पणादिकंशूद्रकमलाकरादिग्रन्थसंगृहीतंधर्मंनियमेनाचरन्सच्छूद्र-
उच्यते एवंकिरातयवनादिहीनजातीयानांविप्रेभ्यआमदानदक्षिणादानपूर्वकंस्वस्व-
जातीयभोजनात्मकमेवश्राद्धम् राजकार्येनियुक्तस्यबन्धनिग्रहवर्तिनः। व्यसनेषुचसर्वे-
षुश्राद्धंविप्रेणकारयेत् १ अत्रप्रथमंजीवत्पितृकनिर्णयउक्तस्तत्रप्रसङ्गात्किंचिदधिकार-
विचारोप्युक्तः इदानींतुसर्वोप्यधिकारक्रमविचारःसविस्तरउक्तइतितेनात्रपुनरुक्ति-
र्बालबोधनार्थत्वान्नदोषाय इतिश्रीमदनन्तोपाध्यायसूनुविरचितेधर्मसिन्धुसारेश्रा-
द्धाधिकारदाहाद्यधिकारनिर्णयः ॥

२ अथश्राद्धशब्दार्थः पित्रादीन्मृतानुद्दिश्यविहितेकालेदेशेपक्वान्नामान्नहिरण्या-
न्यतमद्रव्यस्यविधिनादानंश्राद्धम् तत्राग्नौकरणंपिण्डदानंब्राह्मणभोजनंचप्रधानम्
तदुक्तम् होमश्चपिण्डदानंचतथाब्राह्मणभोजनम् । श्राद्धशब्दाभिधेयंस्यादेकांस्मन्नौ-
पचारिकम् १ इति क्वचिद्वचनादशक्त्यावापिण्डदानाद्यकरणेब्राह्मणभोजनादिमा-
त्रमपिश्राद्धपदार्थःसंपद्यतइतिचतुर्थपदार्थः तथाचवचनान्तरम् यजुषांपिण्डदानंतु
बह्वृचानांद्विजार्चनम् । श्राद्धशब्दाभिधेयंस्यादुभयंसामवेदिनाम् १ अश्रद्धयापित-
रोनसन्तीतिमत्वाश्राद्धमकुर्वाणस्यरक्तंपितरःपिबन्ति ॥

३ अथश्राद्धभेदाः तत्रश्राद्धंचतुर्विधम् पार्वणश्राद्धमेकोद्दिष्टश्राद्धंनान्दीश्राद्धं
सपिण्डीकरणश्राद्धंचेतिभेदात् पित्रादित्रयोद्देशेनविहितंपिण्डत्रययुतंपार्वणम् तच्चै-

पार्वणविचारः कपार्वणकद्विपार्वणकत्रिपार्वणकमितित्रिविधम् तत्रपित्रादेर्मृततिथौ क्रियमाणंप्रतिसांवत्सरिकमेकपार्वणकम् अमावास्यादिषण्णवतिश्राद्धनित्यश्राद्धानि महालयान्वष्टक्यभिन्नानिद्विपार्वणकानि एतेषुसपत्नीकपित्रादित्रयसपत्नीकमातामहादित्रययोरेवोद्देशात् अन्वष्टकाश्राद्धंत्रिपार्वणकं पित्रादित्रयमात्रादित्रयसपत्नीकमातामहादित्रयाणामुद्देशात् महालयश्राद्धंतीर्थश्राद्धंचपार्वणैकोद्दिष्टरूपम् पित्रादिपार्वणत्रयस्यपत्न्याद्येकोद्दिष्टगणस्यचोद्देशात् केचिदेतद्द्वयंमातामहमातामह्योःपार्वणभेदेनपार्वणचतुष्टययुतंकुर्वन्ति केषांचित्सूत्रेदर्शोपित्रिपार्वणकश्चतुःपार्वणकोवेतिहेमाद्रौ एकोद्देशेनक्रियमाणमेकपिण्डयुतमेकोद्दिष्टम् तदपित्रिविधम् नवसंज्ञंनवमिश्रसंज्ञंपुराणसंज्ञंचेति मृतस्यप्रथमदिनमारभ्यदशाहान्तंविहितानिनवसंज्ञानि एकादशाहादीन्यूनाब्दान्तानिनवमिश्राणि एतानिविश्वदेवहीनानि ततःपराणि

एकोद्दिष्टादि विचारः

कनिष्ठभ्रातृवार्षिकशस्त्रहतचतुर्दशीश्राद्धादीनिपुराणसंज्ञानि केचित्सपिण्ड्युत्तरंक्रियमाणानांपार्वणानामपिपुराणसंज्ञामाहुः पुत्रजन्मविवाहादौक्रियमाणंवृद्धिश्राद्धंनान्दीश्राद्धम् इदंपूर्वार्धेविस्तरेणप्रपञ्चितम् एतदेवगर्भाधानपुंसवनसीमन्तेषुआधानेसोमेचक्रियमाणंकर्माङ्गमिष्टिश्राद्धमितिचोच्यते अत्रक्रतुदक्षौविश्वेदेवाः अन्यकर्मसुवृद्धिसंज्ञम् तत्रसत्यवसुविश्वेदेवाः इतिनामभेदोदेवभेदश्चान्यत्समानम् एतच्चपार्वणत्रययुतत्वात्पार्वणभेदान्तर्गतमपिदर्शादितोबहुधर्मभेदात्पृथगुद्दिष्टम् मृतस्य द्वादशाहादिकालेपिण्डार्घ्यसंयोजनादिरूपंसपिण्डीकरणम् एतदपिपार्वणैकोद्दिष्टविकाररूपम् अत्रविशेषोवक्ष्यते एवंचपार्वणमेकोद्दिष्टमितिद्विविधमेवश्राद्धम् एतत्पुनस्त्रिविधम् नित्यंनैमित्तिकंकाम्यंचेति नियतनिमित्तेविहितंनित्यम् यथादर्शादि प्रत्यहंविहितमपिश्राद्धंनित्यसंज्ञंपार्वणद्वययुतंविश्वदेवहीनमुक्तम् अनियतनिमित्तेविहितं नैमित्तिकम् यथासूर्यचन्द्रग्रहणादौ एतदपिषड्दैवतम् फलकामनोपाधिकंकाम्यम् यथापञ्चम्यादितिथौकृत्तिकादिनक्षत्रेच ॥

९ अथश्राद्धदेशाः दक्षिणाप्रवणेगोमयोपलिप्तेकृमिकेशास्थिश्लेष्मादिवर्जितेकृत्रिमभूमिवर्जितेरजस्वलादर्शनादिवर्जितेश्राद्धंकार्यम् कुरुक्षेत्रप्रभासपुष्करप्रयागकाशीगङ्गायमुनानर्मदादितीरनैमिषगङ्गाद्वारगयाशीर्षाक्षय्यवटादिषुश्राद्धंमहाफलम् शमीपत्रप्रमाणेनपिण्डंदद्याद्गयाशिरे । उद्धरेत्सप्तगोत्राणिकुलमेकोत्तरंशतम् १ पिता माताचभार्याचभगिनीदुहितातथा । पितृमातृष्वसाचैवसप्तगोत्राणिवैविदुः २ एषां गोत्राणांपुरुषाःक्रमेणचतुर्विंशतिविंशतिषोडशद्वादशैकादशदशाष्टाविसेकोत्तरशतसंख्यास्तेषामुद्धारइत्यर्थः तत्रपितृकुलेद्वादशपूर्वाद्वादशपराइतिचतुर्विंशतिरेवमग्रेपि तुलसीकाननच्छायाशालग्रामस्यसन्निधिः । चक्राङ्कितस्यसान्निध्यमेषुयत्क्रियतेनरैः १ स्नानंदानंतपःश्राद्धंसर्वमक्षय्यतांव्रजेत् । गोगजाश्वादिजुष्टप्रदेशेम्लेच्छदेशेचश्राद्धं

नकार्यम् परकीयगृहादौश्राद्धकरणेतद्भूमिस्वामिपितरोभागंहरन्ति तेनगृहस्वामिनेमूल्यंदत्वाकार्यम् स्वाम्यनुज्ञयावाकार्यम् वनानिगिरयोनद्यस्तीराण्यायतनानिच । देवखाताश्चगर्ताश्चनस्वाम्यंतेषुकस्यचित् १ नैकवासानचद्वीपेनान्तरिक्षेकदाचन । श्रुतिस्मृत्युदितंकर्मनकुर्यादशुचिःक्वचित् २ ॥

६ अथश्राद्धकालाः तेचप्रायेणामासंक्रान्तियुगादिमन्वादिमहालयादयःपूर्वपरिच्छेदउक्ताएव केचिदुच्यन्ते महातीर्थप्राप्तिर्व्यतीपातोमृताहोग्रहणद्वयंश्राद्धंप्रतिरुचिःश्रोत्रियादिब्राह्मणसंपत्तिरर्धोदयकपिलाषष्ठ्याद्यलभ्ययोगाग्रहपीडादुःस्वप्नदर्शनंनवान्नप्राप्तिर्नवोदकप्राप्तिर्गृहप्रच्छादनादिनिमित्तंच श्राद्धकालाः यदाविष्टिर्व्यतीपातोभानुवारस्तथैवच । पद्मकोनामयोगोयमयनादेश्चतुर्गुणः १ सर्वमासानांकृष्णपक्षेषुश्राद्धमुक्तम् अत्रप्रत्यहंपञ्चम्यादिवायदहःसंपत्तिर्वेतित्रयःपक्षाः एकदिनपक्षेदर्शएव नारायणवृत्तौतुदर्शश्राद्धेनैवपक्षश्राद्धसिद्धिरुक्ता सर्वमासेषुदर्शश्राद्धाशक्तौकन्याकुम्भवृषस्थेर्केसतिदर्शत्रयेएकत्रदर्शेवाश्राद्धम् साग्निकस्यत्वशक्तस्यपिण्डपितृयज्ञमात्रेणदर्शसिद्धिः निरग्निकस्यब्राह्मणभोजनमात्रेणधान्यादिद्रव्यदानेनवादर्शसिद्धिः कृष्णपक्षेषुमहालयापरपक्षस्यश्रेष्ठत्वम् तत्रापिपञ्चदशाहादिपक्षाअन्येपिबहुविस्तरोद्वितीयपरिच्छेदेउक्तः अत्रविशेषान्तरंकालतत्त्वविवेचने पञ्चदशाहव्यापिमहालयप्रयोगारम्भोत्तरमाशौचपातेकृतमहालयानांवैफल्यम् तेनशुद्ध्यन्तेकस्यांचित्तिथौसकृन्महालयमात्रमनुष्ठेयम् एवंपञ्चम्यादिपक्षेपि प्रतिबन्धान्तरेप्रतिनिधिद्वाराशेषमहालयानुष्ठानम् पितृव्यज्येष्ठभ्रात्रादीनामपुत्राणांमहालयापरपक्षेतत्तन्मृततिथौतदेकपार्वणकमहालयश्राद्धंजीवत्पितृकेणापिकार्यमिति द्वादशपौर्णमास्योऽसंभवेमाघीश्रावणीप्रौष्ठपद्योनित्याः कस्मिंश्चित्कृष्णपक्षेप्रतिपदादिपञ्चदशतिथिषुकृत्तिकादिभरण्यन्तनक्षत्रेषुविष्कम्भादियोगेषुसूर्यादिवारेषुबवादिकरणेषुचश्राद्धेफलविशेषोक्तेरेतेतिथ्यादयःकाम्यश्राद्धकालाज्ञेयाः इतिसामान्यकालः अथापराह्णादिविशेषनिर्णयः दिनस्यपञ्चविभागास्त्रित्रिमुहूर्तकास्तत्राद्योभागःप्रातःसंज्ञः द्वितीयःसंगवः तृतीयोमध्याह्नः चतुर्थोपराह्णः पञ्चमोभागः सायाह्नः दिनस्यपञ्चदशोभागोमुहूर्तः तत्रसप्तमोगन्धर्वोष्टमोमुहूर्तः कुतुपः नवमोरौहिणः तत्रदर्शादिश्राद्धानांनिर्णयःपूर्वपरिच्छेदयोःप्रायेणोक्तः विशेषस्तूच्यते साग्निकानांकात्यायनादीनामन्वाधानपिण्डपितृयज्ञदर्शश्राद्धानामेकदिनकर्तव्यत्वनियमात्त्रेधाविभक्तदिनतृतीयभागरूपापराह्णव्यापिन्याममायांदर्शश्राद्धंकर्तव्यम् अथप्रतिसांवत्सरिकमासिकादिनिर्णयउच्यते तत्रैकोद्दिष्टंमध्याह्नेसप्तमाष्टमनवम-

(margin notes: अमासंक्रान्त्यादिश्राद्धकालाः. — अपराह्णादिविशेषकालनिर्णयः.)

१ एकस्मिन्नित्येकत्र ॥

प्रतिसांवत्सरि- मुहूर्तेरूपेकार्यम् तत्रापिकुतुपरौहिणसंज्ञकावष्टमनवममुहूर्तौमुख्यः
कमासिकादिकालाः काल: तत्रपूर्वत्रैवपरत्रैववादिनेमध्याह्नव्याप्तौसैवतिथिर्ग्राह्या दिनद्वये
मध्याह्नव्याप्तौमध्याह्नास्पर्शेवापूर्वत्रैव दिनद्वयेसाम्येनैकदेशव्याप्तौपूर्वा खर्वदर्पाद्यैर्व्यव-
स्थेत्यन्ये वैषम्येणैकदेशव्याप्तावाधिक्येननिर्णयः पार्वणेत्वपराह्नव्यापिनीग्राह्या पूर्व-
त्रैवपरत्रैववापराह्नव्याप्तौसैवग्राह्या दिनद्वयेतद्व्याप्तौतदस्पर्शेवांशतःसमव्याप्तौवापूर्वा
विषमव्याप्तौत्वधिकाग्राह्या माधवाचार्यास्तुदिनद्वयेपूर्णापराह्नव्याप्तावंशतःसमव्याप्तौ
चोत्तरतिथेःक्षयेपूर्वा वृद्धौपरा उत्तरतिथेःक्षयवृद्ध्यभावेपिपरेत्याहुः अयंक्षयाहनि-
र्णयःप्रत्याब्दिकेमासिकेसकृन्महालयेचज्ञेयः श्राद्धेभरण्यादिनक्षत्रंव्यतीपातादियो-
गश्चापराह्नव्यापीत्युक्तंद्वितीये केचिच्छुक्लपक्षेउदयव्यापिनक्षत्रंकृष्णपक्षेऽस्तमयव्या-
पि योगस्तुकुतुपादिव्यापीत्याहुः एतच्चपार्वणश्राद्धंकुतुपादिमुहूर्तपञ्चकेकार्यंनसायाह्ने
नरात्रौनप्रातःसंगवयोः पिण्डपितृयज्ञदिनेसायाह्नेपिपार्वणमनुज्ञायते यदाविघ्नवशा-
द्दिनेसांवत्सरिकश्राद्धंनकृतंतदारात्रावपिप्रथमप्रहरपर्यन्तंकार्यम् मृताहातिक्रमेचा-
ण्डालत्वादिदोषोक्तेः ग्रहणदिनेदर्शमासिकप्रतिवार्षिकादिश्राद्धप्राप्तौतद्दिनेएवान्ने-
नामेनवाहेम्नावाकुर्यान्नोत्तरदिने प्रथमाब्दिकंत्रयोदशेमलमासेकार्यमित्युक्तम् तेनय-
त्रद्वादशमासिकंशुद्धमासेभवतितत्रत्रयोदशेऽधिकएवप्रथमाब्दिकंकार्यम् यदात्वधिक-
मध्येद्वादशंमासिकंतदाद्वादशमासिकस्यद्विरावृत्तिंकृत्वाचतुर्दशेशुद्धमासेप्रथमाब्दिकम्
एवंद्वितीयादिमासिकस्यापिमलमासेप्राप्तस्यद्विरावृत्तिर्ज्ञेया द्वितीयाद्याब्दिकंतुशुद्धमा-
सेएव एवंमहालयोपिशुद्धेएव नाधिकेमासेकिंचिदपि मलमासमृतानांतुयदासएवम-
लमासोभवतितदाधिकएवसांवत्सरिकंनशुद्धे दर्शदिनेवार्षिकप्राप्तौपूर्ववार्षिकंकृत्वात-
तःपिण्डपितृयज्ञंपाकान्तरेणदर्शश्राद्धंचकुर्यात् परेतुआदौपिण्डपितृयज्ञस्ततोवार्षिकं
ततोदर्शइतिक्रममाहुः एवंमासिकादिष्वपिज्ञेयम् सपिण्डीकरणादूर्ध्वंयावदब्दत्रयंभ-
वेत् । तावदेवनभोक्तव्यंतदीयेश्राद्धमात्रके १ प्रथमाब्देस्थ्यादिभोजी।द्वितीयेमांसभ-
क्षकः । तृतीयेरक्तभोजीस्याच्छुद्धंश्राद्धंचतुर्थके २ इत्यास्तांप्रासङ्गिकंप्रकृतमनुसरामः
पार्वणमपिहेमश्राद्धमामश्राद्धंचद्वेधाविभक्तदिनपूर्वभागेएवकार्यम् सर्वंचश्राद्धंतत्तन्नि-
र्णीतकालेतत्तत्तिथ्यभावेपिकर्तव्यंसाकल्यवचनादिनाशास्त्रतस्तत्रतत्तत्तिथिसत्वादि-
तिकालतत्त्वविवेचने वृद्धिश्राद्धंप्रातःसङ्गवयोःकार्यम् मध्याह्नोगौणः अपराह्नसाया-
ह्नरात्रयोनिषिद्धाः रात्रौविवाहेप्रातर्वृद्धिश्राद्धंनकृतंतदारात्रावपिकार्यमितिकेचित्
ग्रहणनिमित्तकंपार्वणश्राद्धंपुत्रजन्मनिमित्तकंजातकर्माङ्गवृद्धिश्राद्धंचरात्रावपिकार्यम्
इतिकालनिर्णयः ॥

१ मृततिथौक्रियमाणसकृन्महालयइत्यर्थः ॥ २ तेनदिनद्वयेपराण्हेतिथिस्पर्शाभावस्थलेपू
भावेप्यपराण्हएवश्राद्धनसायान्हे ॥

७ अन्नादिनापितृतृप्तिविचारः पुत्रादिभिःपितृमात्राद्युद्देशेनश्राद्धेक्रियमाणेनामगोत्रमन्त्राश्चतत्तदन्नंतान्पितॄन्प्रापयन्ति तत्रपित्रादीनांदेवरूपत्वेतदन्नममृतरूपंभूत्वा तत्रोपतिष्ठते गन्धर्वत्वेभोग्यरूपेणपशुत्वेतृणरूपेणसर्पत्वेवायुरूपेणयक्षत्वेपानरूपेणदानवादित्वेमांसत्वेनप्रेतत्वेरुधिरत्वेनमनुष्यत्वेन्नादिरूपेणेति ग्रन्थान्तरे तस्यतेपितरःश्रुत्वाश्राद्धकालमुपस्थितम् । अन्योन्यंमनसाध्यात्वासंपतन्तिमनोजवाः १ तैर्ब्राह्मणैः सहाश्नन्तिपितरोवायुरूपिणः । अतएवश्रीरामेणश्राद्धेक्रियमाणेसीताविप्रेषुदशरथादीन्ददर्शेतिकथाश्रूयते प्राप्ताष्यन्तेयमःप्रेतान्पितॄंश्चाथयमालयात् । विसर्जयतिभूलोकंकृत्वाशून्यंस्वकंपुरम् १ तेपुत्रादेःप्रकांक्षन्तिपायसंमधुसंयुतम् । कन्यागतेसवितरि पितरोयान्तिवैसुतान् २ अमावास्यादिनेप्राप्तेगृहद्वारंसमाश्रिताः । श्राद्धाभावेस्वभवनंशापंदत्त्वाव्रजन्तिते ३ अतोमूलैःफलैर्वापितथाप्युदकतर्पणैः । पितृतृप्तिंप्रकुर्वीतनैवश्राद्धंविवर्जयेत् ४ किंचश्राद्धेनब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तंसकलभूततृप्तिःश्रूयते तत्र पिशाचादिरूपाणांविकिरादिभिस्तृप्तिर्वृक्षादिरूपाणांस्नानवस्त्रोदकादिनाकेषांचिदुच्छिष्टपिण्डादिनेति अतोब्रह्मीभूतपितृकेणापिश्राद्धंकार्यम् तत्रपितृपितामहप्रपितामहादिरूपमेकैकंपार्वणंवसुरुद्रादित्यादिभेदेनध्येयम् एकोद्दिष्टंवसुरूपेणेतिसर्वत्र

श्राद्धदेवताविचारः. केचित्तुपितृपितामहप्रपितामहाःप्रद्युम्नसंकर्षणवासुदेवात्मनाध्येयाः कर्तानिरुद्धात्मनेत्याहुः एवंवरुणप्रजापत्याग्निरूपेणक्वचित् क्वचिन्मासऋतुवत्सररूपेणेति तत्रयथाचारंसमुच्चयेनविकल्पेनवाध्यानमितिव्यवस्था पित्रादिपार्वणंयत्रतत्र मातामहादयः । सर्वत्रैवहिकर्तव्यानाब्दिकेमासिकेपुनः १ मासिकेषुत्वाब्दिकेचत्रिदैवत्यंप्रकीर्तितम् । वृद्धौतीर्थेन्वष्टकासुगयायांचमहालये २ त्रिपार्वणकमत्रेष्टंशेषंषाट्पौरुषंविदुः । सपत्नीकंपित्रादित्रयंसपत्नीकंमातामहादित्रयमितिषाट्पौरुषत्वम् क्षयाहंवर्जयित्वैकंस्त्रीणांनास्तिपृथक्क्रिया । अन्वष्टकासुवृद्धौचगयायांचक्षयेऽहनि १ अत्रमातुःपृथक्श्राद्धमन्यत्रपतिनासह । अथविश्वेदेवाः यत्रविशेषोनोच्यतेतत्रसर्वत्रपार्वणश्राद्धेपुरूरवार्द्रवसंज्ञकाविश्वेदेवाः काम्यश्राद्धेमहालयेचधूरिलोचनसंज्ञकाः नैमित्तिकेऽष्टकाख्याष्टमीश्राद्धेचकामकालसंज्ञकाः एकोद्दिष्टंसपिण्डीकरणंवानैमित्तिकसंज्ञम् नान्दीश्राद्धेसत्यवसुसंज्ञकाः तत्रापिगर्भाधानपुंसवनसीमन्तोन्नयनेतिसंस्कारत्रयाङ्गमग्न्याधानसोमयागाङ्गंचनान्दीश्राद्धमिष्टिश्राद्धसंज्ञकंकर्माङ्गश्राद्धसंज्ञकंचतत्रक्रतुदक्षसंज्ञकाविश्वेदेवाः पार्वणद्वयाद्ययोर्जीवनान्मातृपार्वणकमेवाक्रियमाणंनान्दीश्राद्धं देवरहितंकार्यम् एवंपार्वणत्रयस्याभिन्नत्वेनानुष्ठीयमानेनान्दीश्राद्धेपिमातृपार्वणंदेवहीनम् नान्दीश्राद्धेहिदिनत्रयेक्रमेणपार्वणत्रयंकार्यम् एकस्मिन्दिनेपृथक्पृथक्पार्वणत्रयं सहतन्त्रेणवापार्वणत्रयमितित्रयःपक्षाः नित्यश्राद्धंदेवरहितंकार्यम् एवंसपिण्डीकरणात्प्राक्तनान्येकोद्दिष्टश्राद्धान्यपिदेवहीनानि इतिश्राद्धदेवतानिर्णयः ॥

८ अथश्राद्धेब्राह्मणाः तत्र जातकर्मादिसंस्कारैःसंस्कृतःसत्यवाक्शुचिः । वेदाध्ययनसंपन्नःषट्सुकर्मस्ववस्थितः १ पुरुषत्रयविख्यातःसवैब्राह्मणउच्यते । इतिब्राह्मणसामान्यलक्षणम् तत्रोत्तममध्यमाधमभेदेनत्रिविधाब्राह्मणाः तत्रोत्तमाः वेदाध्ययनसंपन्नावेदाङ्गाध्यायिनोपिच । येवैव्याकरणायेचमीमांसाध्ययनेरताः १ पौराणि-

उत्तमाब्राह्मणाः. कश्चवेदान्तीधर्मशास्त्ररतोपिच । एतेषामपियेपुत्राब्रह्मवेत्तातथैवच २ वेदार्थज्ञःकर्मनिष्ठस्तपोनिष्ठश्चयोगिनः । पितृमातृपरश्चैवस्वधर्मनिरतस्तथा ३ शिशुरप्यग्निहोत्रीचसोमादिश्रौतकर्मवित् । शिवभक्तोविष्णुभक्तोभार्यायामृतुकालगः ४ गुरुभक्तोज्ञाननिष्ठःसोमयाजीचसत्यवाक् । सुशीलस्नातकयतिब्रह्मचारिणउत्तमाः ५ एतेसर्वेसपत्नीकायुवत्वादिगुणान्विताः । मापिण्ड्ययोनिशिष्यत्वादिसंबंधैश्चवर्जिताः ६ कुष्ठापस्मारादिदोषैर्हीनाश्चेदुत्तमाःस्मृताः । तत्रदशाहादिसूतकादिप्रयोजकसापिण्ड्यसगोत्रसोदकत्वरूपसंबन्धःसापिण्ड्यपदाभिधेयः योनिसंबन्धोमातुलत्वश्वशुरत्वशालकत्वादिः आदिनागुरुत्वसहाध्यायित्वमित्रत्वादयः तथाचसपत्नीकत्वादिगुणयुक्ताउक्तसंबन्धहीनाअपस्मारान्धत्वादिदोषहीनावेदाध्यायित्वादिसप्तविंशतिप्रकाराविप्राउत्तमाइतिसिद्धम् तत्रविशेषः यद्येकंभोजयेच्छ्राद्धेछन्दोगंतत्रपूजयेत् । ऋचोयजूंषिसामानित्रितयंतत्रविद्यते १ ऋग्वेदिनंचपित्रर्थेयाजुषंतुपितामहे । प्रपितामहेसामगंचभोजयेच्छ्राद्धकर्मणि २ अथर्ववेदिनंवैश्वदेवेपित्र्येचभोजयेत् । एतेनस्वशाखीयद्विजाभावेद्विजानन्यान्निमन्त्रयेदितिनिरस्तम् केचिद्यथाकन्यातथाहविरितिनियमात्यैःसहयोनिसंबन्धस्तएवपरशाखीयाःश्राद्धार्हाइत्याहुस्तन्निर्मूलम् केचिच्छ्राद्धकर्तृसगोत्रसप्रवरावर्ज्याः पितृपुत्रौभ्रातरौद्वौनिरग्निंगुर्विणीपतिम् । सगोत्रप्रवरंचैववर्जयेच्छ्राद्धकर्मणि १ इतिवचनादित्याहुः विनामांसेनमधुनाविनादक्षिणयाशिषा । परिपूर्णंभवेच्छ्राद्धंयतिषुश्राद्धभोजिषु १ इतियतिप्रशंसा अथमध्यमाविप्राः

मध्यमाब्राह्मणाः. मातामहोमातुलोभागिनेयोदौहित्रोजामातागुरुःशिष्योयाज्यःश्वशुरऋत्विक्शालकःपितृष्वसृपुत्रोमातृष्वसृपुत्रोमातुलपुत्रोऽतिथिःसगोत्रोमित्रमित्येतेमध्यमाः दौहित्रजामातृस्वस्रीयादीनांविद्यादिगुणवतांश्राद्धेनिमन्त्रणाभावेदोषः गुणहीनत्वेतुनदोषः षड्भ्यस्तुपुरुषेभ्योर्वाक्श्राद्धार्हानिवगोत्रिणः । षड्भ्यस्तुपरतोभोज्याअलाभेगोत्रजाअपि १ अत्रविशेषः ऋत्विजःसपिण्डाःसंबन्धिनःशिष्याश्चवैश्वदेवस्थानेनियोज्यानतुपित्र्ये एवमन्येपिविगुणाविप्रादेवस्थानेयोज्याः पितापितामहोभ्रातापुत्रोवाथसपिण्डकाः । नपरस्परमर्घ्याःस्युर्नश्राद्धेऋत्विजस्तथा १ वैश्वदेवेनियोक्तव्यायद्येतेगुणवत्तराः । अथवर्ज्याविप्राः क्षयश्वासमूत्रकृच्छ्रभगन्दरादिमहारोगीहीनाङ्गोधिकाङ्गःकाणोबधिरोमूकःशत्रुःकितवोभृतकाध्यापकोमित्रद्रोहीपिशुनःकुनखी

---

१ आदिपदात्स्नानं. २ भोजयेच्छ्राद्धयज्ञेषुसामगंप्रपितामहे.

वर्ज्याविप्राः कृष्णदन्तःक्लीबोमातापितृगुरुत्यागीचोरोनास्तिकःपापकर्माविहित-
कर्मत्यागीनक्षत्रोपजीवीवैद्योराजभृत्योगायकोलेखकःकुसीदजीवीवेदविक्रयीकवित्व-
जीवीदेवार्चनजीवीनटोगृहदाहीसमुद्रगामीशस्त्रकर्त्तासोमविक्रयीपक्षिपोषकःपरिवेत्ता
दिधिषुपतिःकुमाराध्यापकःपुत्रात्प्राप्तविद्योद्रव्यप्राप्त्यर्थंवेदघोषकारीग्रामयाजीकेश-
पशुविक्रयीशिल्पीपित्राविवादकारीशूद्रयाजकोजटीश्मश्रुहीनोनिर्दयोरजस्वलापति-
र्गर्भिणीपतिःकुब्जोवामनोरक्तनेत्रोवाणिज्योपजीवीछिन्नोष्ठश्छिन्नलिङ्गोगडुमान्ज्व-
रितोदेवलकोविधुरोनिरग्निःशूद्रगुरुःशूद्रशिष्योदाम्भिकोगोविक्रयीरसविक्रयीवेद-
निन्दकोवृक्षरोपकःकदर्यःसदायाचकःकृषिजीवीसाधुनिन्दितोमेषमहिषयोःपोषकः-
कपिलकेशोविस्मृतवेदोनिष्ठुरवागित्यादयोविप्राहव्यकव्ययोर्वर्ज्याः धर्मार्थमुदरार्थ
वौषधकारीविगर्हितः । देवार्चनपरोनित्यंवित्तार्थीवत्सरत्रयम् १ असौदेवलकोना-
मदेवस्वग्राहकोपिच । वर्जनीयःसविज्ञेयःसर्वकर्मसुसर्वदा २ इदंमनुष्यस्थापितदे-
वताविषयमितिभाति दाराग्निहोत्रसंयोगंकुरुतेयोग्रजेस्थिते । परिवेत्तासविज्ञेयःपरि-
वित्तिस्तुअग्रजः १ अग्रजानुज्ञादौनदोषइत्युक्तम् ज्येष्ठायांयद्यनूढायांकन्यायामूह्य-
तेऽनुजा । स,चाग्रेदिधिषूर्ज्ञेयापूर्वातुदिधिषूर्मता १ प्रतिमाविक्रयंयोवैकरोतिपतित-
स्तुसः । जीवनार्थंपरास्थानिनयतेपतितःसच २ गाननृत्यादिकमुदरार्थंनिषिद्धंनतुभ-
गवदर्थम् अत्रविप्राणांग्राह्यत्वोक्त्यैवतद्भिन्नानांवर्ज्यत्वेसिद्धेपुनर्वर्ज्यपरिगणनंवर्ज्यभि-
न्नानांनिर्गुणानामपिग्राह्यत्वार्थम् विद्याशीलादिगुणवत्त्वेकुष्ठित्वकाणत्वादिशारीर-
दोषाणांनदूषकत्वम् गयायांतुनिर्गुणाअपितेएवभोज्याः नविचार्यंकुलंशीलंविद्याचत-
पएवच । पूजितैस्तैस्तुसंतुष्टादेवाःसपितृगुह्यकाः १ इत्युक्तेः ब्राह्मणान्नपरीक्षेततीर्थक्षे-
त्रनिवासिनः । यत्तु नब्राह्मणंपरीक्षेतदैवेकर्मणिधर्मवित् । पित्र्येकर्मणितुप्राप्तेपरीक्षेत
प्रयत्नतः १ इतितदसंभवपरम् गायत्रीसारमात्रोपिवरंविप्रःसुयन्त्रितः । नायन्त्रितश्चतुर्वे-
दीसर्वाशीसर्वविक्रयी १ इतिहेमाद्रौव्यासः श्राद्धेकाणादयोभोज्यामिश्रितावेदपारगैः ।
विप्रानिमन्त्रणात्पूर्वमेवपरीक्षणीयानतुनिमन्त्रणोत्तरम् इतिब्राह्मणविचारः ॥

९ अथश्राद्धार्हद्रव्याणि तत्रदर्भाः दर्भग्रहणेकालोमन्त्रोदर्भभेदाश्चद्वितीयपरिच्छे-
देउक्ताः विशेषस्तूच्यते कुशामुख्याःकुशाभावेकाशदूर्वोशीरतृणादयः तत्रकाशैर्दूर्वा-
दर्भाः भिर्वाकृतपवित्रहस्तोनाचामेत् द्वाभ्यामनामिकाभ्यांतुधार्येदर्भपवि-
त्रके । एकानामिकयावापिद्वयोर्मध्येतुपर्वणोः १ साग्रौविगर्भौतुकुशौकार्यंताभ्यां
पवित्रकम् । द्वाभ्यांतत्स्याच्चतुर्भिर्वाग्रन्थियुक्तंनवाभवेत् २ स्नानेदानेजपेहोमेस्वाध्या-
येपितृकर्मणि । सपवित्रौसदर्भौवाकरौकुर्वीतनान्यथा २ ब्रह्मग्रन्थिपवित्राढ्योना-
चामेद्बुधःसदा । केचिद्ग्रथितपवित्राभावेसाग्रदर्भौद्वौदक्षिणकरेवामेतुत्रीन्द्वौवाबि-
भृयादित्याहुः आसनेद्वौदर्भौ पितृकर्मणिसमूलाद्विगुणादर्भाः दैवेसाग्राऋजवः पि-

ऽयेपिसपिण्डीकरणपर्यन्तमृजुदर्भास्तदूर्ध्वंद्विगुणाग्रइति येचपिण्डाश्रितादर्भास्तैः कृतंपितृतर्पणम् । मलमूत्रोत्सर्गधृतामलमूत्राद्यमेध्यगाः १ मार्गेचितौयज्ञभूमौस्थिता-येस्तरणासने । ब्रह्मयज्ञेचयेदर्भास्त्यागार्हाःसर्वएवते २ अन्यानिचपवित्राणिकुशदूर्वात्मकानिच । हेमात्मकपवित्रस्यकलांनार्हन्तिषोडशीम् ३ पञ्चगुञ्जमाषमानेनषोडशमाषंहेममयंपवित्रकमित्याहुः अथहविः व्रीहियवतिलमाषगोधूमश्यामाकप्रियङ्गुमुद्गस-

हविः.

र्षपाःश्राद्धेप्रशस्ताः चणकोविकल्पितः यावनालोपिविकल्पितः इष्टापूर्तेमृताहेचदर्शेवृद्ध्यष्टकासुच । पात्रेभ्यस्त्वेषुकालेषुदेयंनैवकुभोजनम् १ अगोधूमंच यच्छ्राद्धंमाषमुद्गविवर्जितम् । तैलपक्केनरहितंकृतमप्यकृतंभवेत् २ राजमाषाश्चनिष्पावाअपिशस्ताःसतीनकाः । राजमाषामहाराष्ट्रभाषया'चवळी'तिप्रसिद्धाः निष्पावाः 'पावटे'इति सतीनका'वाटाणे'इति कदलीफलमाम्रफलंसूरणःपनसःत्रिविधंकर्कटीफलम् कोशातकी'दोडका'इतिप्रसिद्धा कुस्तुम्बुरुर्वैकल्पिकम् पटोलंबदरमामलकंखर्जूरीफलंचिंचार्द्रकंशुण्ठीमूलकंद्राक्षालवंगेलापत्रकाणिजीरकंहिङ्गुदाडिमफलमिक्षुःशर्करागुडःकर्पूरःसैन्धवसामुद्रेलवणेपूगीफलंताम्बूलपत्रमितिश्राद्धेप्रोक्तानिहवींषि गव्ये दधिदुग्धे घृतंगव्यंमाहिषंच केचिन्माहिषंतक्रंसद्यःकृतमनुद्धृतनवनीतंग्राह्यमाहुः केचिन्महिषीक्षीरंशर्करादियुतंग्राह्यमाहुः मथितंनिर्जलंदधिसर्वंनिषिद्धम् जम्बीरफलं विहितप्रतिषिद्धत्वाद्विकल्पितम् अक्षोटः'अक्रोड'इतिप्रसिद्धः शृङ्गाटकः 'शिंगाडे' इतिप्रसिद्धः चिर्भटं 'खर्बूज' इतिप्रसिद्धम् शीतकंदली 'राताळी'तिप्रसिद्धम् एते श्राद्धेविहिताः आम्रातकः 'आंबाडा' इतिप्रसिद्धस्तण्डुलीयो'माठ' इतिप्रसिद्धः एतौद्वौविहितप्रतिषिद्धौ केचिद्राजमाषंकृष्णेतरमुद्गंकृष्णनिष्पावंचनिषिद्धमाहुः कथंचिद्यदिविप्रेभ्योनदत्तंभोजनेमधु । पिण्डास्तुनैवदातव्याःकदाचिन्मधुनाविना १ अक्षतागोपशुश्चैवश्राद्धेमांसंतथामधु । देवराच्चसुतोत्पत्तिःकलौपञ्चविवर्जयेत् १ इतिवचनद्वयान्मधुनिऐच्छिकविकल्पः केचिद्यथाचारंप्रदेयंतुमधुमांसादिकंतथा । इतिवचनाद्देशाचारानुसारेणव्यवस्थितविकल्पमाहुः मांसंश्राद्धेषुनैवदेयंकलिवर्ज्यत्वात् नदद्यादामिषंश्राद्धेनचाद्याद्धर्मतत्त्ववित् । इत्यादिश्रीभागवतवचनाच्च अन्यानिमुञ्जातचव्यकसेरुकालेयादिद्रव्याणिबहूनिमहानिबन्धेषूक्तानितान्यप्रसिद्धत्वाच्छ्राद्धेवश्यापेक्षोपयोगयोरभावाच्चनोच्यन्ते ॥

१० अथवर्ज्यानि यद्यपिविहितोक्त्यैवतद्भिन्नानामग्राह्यत्वंप्राप्तंतथापिविशेषदोषप्रदर्शनायाप्राप्तनिषेधज्ञापनायचतानिसंगृह्यन्ते उत्कोचादिनाप्राप्तंपतितान्त्यजादेःप्राप्तमन्यायार्जितंकन्याविक्रयादिलब्धंधनंनिन्द्यम् पित्रर्थंमेदेहीतियाचनार्जितमपि निषिद्धम् आढकीकुलित्थमसूरकोद्रवराजसर्षपानिषिद्धाः लांकेतिप्रसिद्धाःमर्कट-

१ उत्कोचः 'नजराणा' इति ॥

काश्चवर्ज्याः शिग्रुकूष्माण्डोभयविधालाबुकरमर्दार्द्रमरीचपिण्डमूलककुसुम्भशणवंशांकुराः दशविधालशुनादिपलाण्डुभेदाःकृत्रिमलवणानिरक्तबिल्वंश्वेतंकृष्णंवृन्ताकंगाजरापरपर्यायंगृंजनंभोकरसंज्ञःश्लेष्मातकोरक्तनिर्यासाश्चवर्ज्याः सामुद्रसैन्धवेभक्ष्ये प्रत्यक्षंलवणेबुधैः । बिडालोच्छिष्टमाघ्रातंश्राद्धेद्रव्यंविवर्जयेत् १ करीरफलपुष्पाणि विडङ्गमरिचानिच । बीजपूरंपटोलंचश्राद्धेदद्यात्कदाचन २ कृष्णधान्यानिसर्वाणिवर्जयेच्छ्राद्धकर्मणि । नवर्जयेत्तिलांश्चैवमुद्गमाषांस्तथैवच ३ दातुर्यद्यत्प्रियंतत्तद्देयंनिन्द्यंनचेद्भवेत् । अजाविमहिषीक्षीरंतद्विकारांश्चवर्जयेत् ४ वालुकाकीटपाषाणैःकेशैर्यच्चाप्युपद्रुतम् । वस्त्रेणवीजितंचान्नंवर्जयेच्छ्राद्धकर्मणि ५ अमेध्यैर्जङ्गमैःस्पृष्टंशुष्कंपर्युषितंचयत् । द्विःपक्वंपरिदग्धंचसिद्धभक्षांश्चवर्जयेत् ६ यत्सकृत्पाकेनभक्षणार्हमपिहिङ्गुजीरकादिसंस्कारार्थपुनःपच्यतेतद्विःपक्वंवर्ज्यम् यत्तुद्विःपाकेनैवभक्षणार्हंतन्न निषिद्धमितिसिन्धुः यदन्नैकदेशःकेनचित्पूर्वमास्वादितस्तदन्नंश्राद्धेवर्ज्यम् मारीषं 'राजगिरे'तिप्रसिद्धंशाकंधान्यंचवर्ज्यम् वटप्लक्षोदुम्बरकपित्थनीपमातुलिङ्गफलानिन भक्षयेत् क्षीरंचलवणैर्मिश्रंताम्रेगव्यंसुरासमम् । अस्यापवादः पयोनुद्धृतसारंचपयसासंयुतंदधि । घृतंचैतानिगव्यानिनैवदुष्टानिताम्रके १ पिप्पलीवर्तुलमरीचादेःप्रत्यक्षस्यनिषेधोनत्वन्यद्रव्यैर्मिश्रितस्य नारिकेलंविहितप्रतिषिद्धम् यच्चपौतिकशाकादिकंजीर्णतक्रंसंधिन्यादिक्षीरमनिर्दशायाःक्षीरंमृग्यादिक्षीरंफेनिलतक्रादिकंहस्तदत्तस्नेहलवणादिकंचनित्यभोजनेनिषिद्धंतत्सर्वंश्राद्धेपिवर्जयेत् माधवीये मृतैर्मक्षिकाकृमिजन्तुभिःकेशरोमनखादिभिश्चदूषितंसतिसंभवेवर्जयेत् असंभवेतुकेशादिकमुद्धृत्यसंप्रोक्ष्यहिरण्यस्पर्शंकृत्वाभुञ्जीत श्वमार्जारमूषकादिभिरालीढादिकंत्वापद्यपिवर्ज्यमित्युक्तम् यत्तुमण्डकवटकसक्तुपायसापूपकृसरादीनांस्नेहसिद्धानांचपर्युषितत्वदोषोनास्तीतिवचनंतन्नित्यभोजनपरंनतुश्राद्धपरमितिशिष्टाः यदग्निपक्वंसदेकरात्रिद्विरात्राद्यन्तरितंतत्पर्युषितमुच्यते कदर्यादीनामन्नंनित्यभोजनेश्राद्धकर्मणिचनग्राह्यम् तेचकदर्यश्चोरोनटोवीणोपजीवीवार्धुषिकोभिशस्तोगणिकाचिकित्सकःक्रुद्धःपुंश्चलीमत्तःक्रूरःशत्रुःपतितोदाम्भिकः पतिपुत्ररहितास्त्रीस्वर्णकारः स्त्रीजितोग्रामयाजकोघातुकःकर्मारस्तन्तुवायःकृतघ्नोवस्त्रक्षालनोपजीवीदारोपजीवीसोमविक्रयीचित्रकर्मागायकइत्यादयस्त्रैवर्णिकाअपिअग्राह्यान्नाः आत्मानंधर्मकृत्यंचपुत्रदारांश्चपीडयेत् । लोभाद्यःपितरौभृत्यान्सकदर्यइतिस्मृतः १ द्वावेवाश्रमिणौभोज्यौब्रह्मचारीगृहीतथा । वानप्रस्थोयतीलिङ्गीनभोज्यान्नाःप्रकीर्तिताः २ षण्मासंयोद्विजोभुङ्क्तेशूद्रस्यान्नंविगर्हितम् । सतुजीवन्भवेच्छूद्रोमृतःश्वाचाभिजायते ३ अन्यानिचद्रव्याणिनिबन्धेषुब-

१ करमर्द 'करवंद' इति ॥ २ पिंडमूलकं रक्तमूलकं ॥ ३ पौतिक 'शेपु' इति ॥ ४ माधवीयेतुमार्जारोच्छिष्टादेरपिकुशादिप्रोक्षणाद्युक्तम् ॥

हूनिनिषिद्धानितानिविहितोत्तयर्थसिद्धत्वादप्रसिद्धत्वाच्चनोक्तानि दुर्गन्धफेनिलंक्षा-रंपङ्किलंपल्वलोदकम् । नभवेद्यत्रगोतृप्तिर्नक्तंयच्चाप्युपाहृतम् १ नग्राह्यंतज्जलंश्राद्धे यच्चाभोज्यनिपानजम् । स्नानमाचमनंदानंदेवतापितृतर्पणम् २ शूद्रोदकैर्नकुर्वीततथामेघाद्रिनिःसृतैः । नाहरेदुदकंरात्रौतुलसींगोमयंमृदम् ३ तुलसीबिल्वजान्हवीजलभिन्नंपर्युषितंजलंपुष्पंचत्यजेत् दौहित्रःकुतुपःकालश्छागःकृष्णाजिनंतथा । रौप्यंदर्भास्तिलागावःखङ्गपात्रंपितृप्रियम् १ आरण्याःकृष्णतिलामुख्याः तदभावेग्राम्यागौराःकृष्णाश्च छागसांनिध्यंश्राद्धेतिप्रशस्तम् कुक्कुटविड्वराहकाकमार्जारशूद्रषण्ढरजस्वलासान्निध्यमतिनिन्द्यम् चाण्डालरजस्वलाखञ्जश्वित्रिन्यूनाङ्गातिरिक्ताङ्गादिभिर्वीक्षितमन्नमभोज्यम् आपदिमृद्भस्महिरण्योदकस्पर्शाद्भोज्यम् पावमानीतरत्समन्दीमन्त्रैर्गायत्र्यादिभिश्चदर्भजलप्रोक्षणेदुष्टान्नशुद्धिः पादुकोपानहौछत्रंरक्तंचित्राम्बरंतथा । रक्तपुष्पंचमार्जारंश्राद्धभूमौविवर्जयेत् १ घण्टानादोश्वधत्तूरशङ्खशुक्तिसान्निध्यंचवर्ज्यम् ॥

११ अथश्राद्धदिनकृत्यम् गोमयादिभिर्भूमिभाण्डशुद्धिः देवताब्रह्मचारियतिशिशूनांपिण्डदानपर्यन्तमन्नंनदेयम् अतिशिशवस्तुगृहान्तरेभोजनीयाः तिलानवकिरेत्तत्रसर्वतोबन्धयेदजान् । पाकःश्राद्धकर्त्रास्वयमेवकार्यः तदभावेशुद्धपत्न्यातदभावेतुबान्धवैः । सगोत्रैर्वासपिण्डैर्वामित्रैर्वासुगुणान्वितैः १ पुंश्चलींचतथावंध्यांविधवांचान्यगोत्रजाम् । वर्जयेच्छ्राद्धपाकार्थममातृपितृवंशजाम् २ नपाकंकारयेत्पुत्रींगर्भिणींचापिदुर्मुखीम् । पाकभाण्डानिसौवर्णरौप्यताम्रोद्भवानिच ३ कांस्यानिमृन्मयंतूक्तंनव्यमेवमनीषिभिः । पैत्तलंरङ्गजातंचविहितंनोननिन्दितम् ४ नकदाचित्पचेदन्नमयस्थालीषुपैतृकम् । फलशाकादिछेदनार्थभिन्नानामायसानांशस्त्राणांभाण्डानांचदर्शनमपिपाकादिस्थानेनेनिषिद्धम् पक्वान्नस्थापनार्थंतुशस्यन्तेदारुजान्यपि । गृह्याग्नौतुपचेदन्नंश्राद्धीयंलौकिकेपिवा १ यस्मिन्नग्नौपचेदन्नंतस्मिन्होमोविधीयते । तत्रगृह्याग्नौपाकेविशेषः प्रातर्होमंकृत्वातदेकदेशंमहानसेकृत्वापाकंकुर्यात् पाकान्तेपाकाग्न्येकदेशंगृह्याग्नौसंयोज्यगृह्येऽग्नौकरणवैश्वदेवादिकार्यम् अत्रैवंव्यवस्था कात्यायनादीनांगृह्याग्नौपाकः आश्वलायनानांतुनैत्यकेपचनाग्नौ अग्नौकरणंत्वाश्वलायनानांव्यतिषङ्गेणश्राद्धेगृह्याग्निपक्वचरुणागृह्येएव व्यतिषङ्गाभावेपाणिहोमः अन्यशाखीयस्यगृह्याग्नावग्नौकरणम् विधुरस्योच्छिन्नाग्निकस्यचपृष्ठोदिविविधानादिनाग्निसंपादनम् तच्चपूर्वार्धेउक्तम् भोजनपात्राणितुहेमरौप्यकांस्यजानिवापलाशकमलकदलीमधूकपत्रनिर्मितानिवा अथनिमन्त्रणादिश्राद्धाहेभुक्तान्नपरिणामपर्यन्तंकर्तुर्विप्राणांचनियमाः स्त्रीसङ्गपुनर्भोजनानृतभाषणाध्यापनद्यूतायासभारोद्वहनहिंसादानप्रतिग्रहचौर्याध्वगमनदिवास्वापकलहादिवर्जनंकर्तृभोक्त्रुभयधर्माः स्त्रीसङ्गश्चश्राद्धदिनेत-

त्पूर्वदिनेचऋतुकालेपिवर्ज्यः ताम्बूलक्षुरकर्माभ्यङ्गदन्तधावनवर्जनंकर्तृधर्माः भोक्तृविप्राणांतैलाभ्यङ्गेउद्वर्तनेक्षौरेचविकल्पः कर्तुर्भोक्तुश्चमुख्यवारुणस्नानेनैवाधिकारो नतुगौणस्नानेन श्राद्धकृच्छुक्लवासाःस्यान्मौनीचविजितेन्द्रियः । उपवासंपरान्नंच औषधंचविवर्जयेत् १ अवस्त्रत्वंमलवद्वस्त्रत्वंकौपीनवत्त्वंकच्छहीनत्वमनुत्तरीयत्वंकाषायवस्त्रत्वमार्द्रवस्त्रत्वंद्विगुणवस्त्रत्वंरक्तवस्त्रत्वंदग्धवस्त्रत्वंस्यूतवस्त्रत्वमित्येकादशविधनग्नत्वंकर्तृभोक्तृभ्यांवर्ज्यम् कर्तुर्ललाटेऊर्ध्वपुण्ड्रादेर्विकल्पः भोक्तुस्तुभवत्येव चन्दनतिलकस्तुपिण्डदानात्प्राक्कर्तुर्वर्ज्यः भोक्तुस्तुभोजनकालात्प्राग्वर्ज्यः सदर्भहस्तेनतिलकोनकार्यः करणेआचमनंदर्भत्यागश्च कर्त्रानिमन्त्रितविप्रत्यागोनकार्यः प्रमादेनत्यागेयत्नेनविप्रःप्रसादनीयः बुद्धिपूर्वकत्यागेयतिचान्द्रायणंप्रायश्चित्तम् आमन्त्रितस्तुयोविप्रोभोक्तुमन्यत्रगच्छति । नरकाणांशतंगत्वाचाण्डालेष्वभिजायते १ आमन्त्रितस्तुयःश्राद्धेविलम्बंकुरुतेद्विजः । देवद्रोहीपितृद्रोहीपच्यतेनरकेषुसः २ स्त्रीसङ्गः पुनर्भोजनंचश्राद्धपूर्वरात्रावपिकर्तृभोक्तृभ्यांवर्ज्यम् दशकृत्वःपिबेदापोगायत्र्याश्राद्धभुक्द्विजः । सायंसंध्यामुपासीतजपेच्चजुहुयादपि १ सूतकेचप्रवासेचअशक्तौश्राद्धभोजने । औपासनादिकंहोमंनकुर्यात्किंतुकारयेत् २ निमन्त्रितस्तुनश्राद्धेकुर्याद्भार्यादिताडनम् । अपराह्णाख्यंमुहूर्तत्रयेवनस्पतिच्छेदंदधिमन्थनंसर्वैर्नकार्यम् यदाकर्तुरशक्त्यातत्पुत्रशिष्यादिः प्रतिनिधिःश्राद्धंकरोति तदायजमानप्रतिनिधिभ्यामुभाभ्यांपूर्वोक्ताःसर्वेकर्तृनियमाःकार्याः मुक्तकच्छातुयानारीमुक्तकेशीतथैवच । हसतेवदतेऽत्यन्तंनिराशाःपितरोगताः १ सवर्णंप्रेषयेदासंद्विजानांतुनिमन्त्रणे । अभोज्यंब्राह्मणस्यान्नंवृषलेननिमन्त्रितम् २ तथैववृषलस्यान्नंब्राह्मणेननिमन्त्रितम् । वृषलःशूद्रः ।

१२ अथश्राद्धेब्राह्मणसंख्या वैश्वदेवेसमाः पित्र्येविषमाः तेनद्वौवैश्वदेवे त्रयः पितृपार्वणेइतिपञ्चविप्राः अथवाचत्वारोदैवेपार्वणेतुपित्रादीनामेकैकस्यत्रयस्त्रयइति त्रयोदशविप्राः यद्वापित्रादेरेकैकस्यपञ्चेत्येकोनविंशतिः किंवाएकैकस्यसप्तेतिपञ्चविंशतिः एवंदर्शादौपार्वणाधिक्येविप्राधिक्यमूह्यम् तथाचवैश्वदेवेद्वौचतुरोवोपवेश्यपित्रादिष्वेकैकस्यस्थानेएकंत्रीन्पञ्चसप्तनववोपवेशयेदितिनिष्कर्षः सत्क्रियांदेशकालौ चद्रव्यब्राह्मणसंपदं । शौचंचविस्तरोहन्तीतिपक्षेअशक्तौवादैवेएकः पितृपार्वणेचैकइति द्वौविप्रौ तदुक्तंश्रीभागवते द्वौदैवेपितृकार्येत्रीनेकैकमुभयत्रवा । भोजयेत्सुसमृद्धोपि श्राद्धेकुर्यान्नविस्तरम् १ देशकालोचितश्रद्धाद्रव्यपात्रार्हणानिच । सम्यग्भवन्तिनैतानिविस्तरात्स्वजनार्पणात् २ इति एतेनद्वौदैवेएकःपित्र्येइतिविप्रत्रयपक्षोनिर्मूलोवेदितव्यः द्वौदैवेथर्वणौविप्रौप्राङ्मुखावुपवेशयेत् । पित्र्येतूदङ्मुखांस्त्रींश्चऋग्यजुःसामवेदिनः १ अत्यशक्तौपार्वणद्वयेएकोविप्रः यदैकएवविप्रस्तदाविश्वदेवस्थानेशिवलिङ्गंशालग्रामंवासंस्थाप्यसर्वंश्राद्धंसमाचरेत् दैवान्नंतत्क्षिपेदग्नौदद्याद्वाब्रह्मचारिणे । शा-

नत्रयेएकोविप्रइतिपक्षःसपिण्डीकरणादन्यत्र सपिण्डीकरणेतुपार्वणेत्रयएवविप्राः वृद्धिश्राद्धेतुदैवेद्वौप्रतिपार्वणंद्वौद्वावेवमष्टौनिकृष्टपक्षे संपदिदैवेचत्वारःप्रतिपार्वणंचत्वारइतिषोडशेत्येवंदैवेपित्र्येचसमाविप्राइतिविशेषः सर्वथाब्राह्मणालाभेकृत्वादर्भमयान्बटून् । प्रेषानुप्रेषसंयुक्तंसर्वश्राद्धंप्रकल्पयेत् १ अत्रविप्रानुकूल्यरूपदृष्टप्रयोजनाभावेप्यदृष्टार्थंदक्षिणादेया एवंयतेःश्राद्धोपवेशनेपि साचदक्षिणाकालान्तरेन्यस्मैप्रतिपादनीया अथवाभ्यर्चितंलिङ्गंशालग्राममथापिवा । संस्थाप्यदेवपित्रर्थंपीठेश्राद्धंचरेन्नरः १ पितरस्तस्यतिष्ठंतिकल्पकोटिशतंदिवि । निमन्त्रणंतुविप्राणांपूर्वेद्युःसद्यएववा २ कुर्याद्विप्रांश्चनियमाञ्छ्रावयेत्पैतृकान्बुधः । अक्रोधनैःशौचपरैःसततंब्रह्मचारिभिः । भवितव्यंभवद्भिश्चमयाचश्राद्धकारिणा १ इति ।

१२ अथसामान्यतःश्राद्धपरिभाषा निपात्यदक्षिणंजानुदेवान्परिचरेत्सदा । पितृणांपरिचर्यातुवामजानुनिपातनात् १ प्रदक्षिणंतुदेवानांपितृणामप्रदक्षिणम् । पितृणांद्विगुणाभुग्नादर्भादैवेऋजुत्वगाः २ दैवेतूदङ्मुखःकर्तापित्र्येस्याद्दक्षिणामुखः । संकल्पेक्षणदानेपाद्येआसनेआवाहनेर्घ्यदानेगन्धाद्याच्छादनान्तपञ्चोपचारेन्नदानेपिण्डदानेअनाभ्यञ्जनयोरक्षय्येस्वधावाचनेचसंबन्धगोत्रनामोच्चारणमावश्यकमन्यत्रकृताकृतम् संबन्धगोत्रनामरूपाणीतिसंबन्धनामगोत्ररूपाणीतिवोच्चारणेक्रमः तत्रसकारेणतुवक्तव्यंगोत्रंसर्वत्रधीमतेतिवाक्यात्काश्यपसगोत्रस्यकाश्यपगोत्रस्येतिवोच्चारः केचिच्छाखाभेदाद्व्यवस्थामाहुः गोत्रस्यत्वपरिज्ञानेकाश्यपंगोत्रमुच्यते । शर्मान्तंविप्रनामोक्तंवर्मान्तंक्षत्रियस्यतु १ गुप्तान्तंचैववैश्यस्यदासान्तंशूद्रजन्मनः । पित्रादिनामाज्ञानेतुतातपितामहप्रपितामहेत्येवंब्रूयात् ननामोच्चारयेदित्याश्वलायनः शाखान्तरेतुपितुर्नाम्नःस्थानेपृथिवीषदितिपितामहस्यान्तरिक्षसदितिप्रपितामहस्यदिविषदिति नामोच्चार्यम् स्त्रीणांदान्तंनामसावित्रीदेत्येवमुच्चार्यम् केचिद्देवीशब्दान्तमाहुः अन्ये देवीदापदयोःसमुच्चयमूचुः विभक्तिभिस्तुयत्किंचिद्दीयतेपितृकर्मणि । तत्सर्वंसफलं ज्ञेयंविपरीतंनिरर्थकम् १ षष्ठीविभक्त्यासंकल्पःक्षणश्चाक्षय्यकर्मच । षष्ठ्यावास्याच्चतुर्थ्यावासनदानंद्विजातये २ द्वितीययावाहनंस्याद्विभक्तिस्तुचतुर्थिका ३ अन्नदानेपिण्डपूजास्वधास्वस्तीतिवाचने । पिण्डदानेतुसंबुद्धिर्येचत्वेसादितःपुरा ४ ततःपरंचतुर्थीचेत्युभयंसर्वसंमतम् । शेषाणिसर्वकर्माणिसंबुध्यन्तेयथायथम् ५ इदंतेवाइदंवोवा प्रयुज्यैवसमाचरेत् । सव्येनदैवंकर्मस्यादपसव्येनपैतृकम् ६ विप्रप्रदक्षिणाविप्रस्वागतं चार्घ्यदानकम् । सूक्तस्तोत्रजपोन्नस्यपात्रेषुपरिवेषणम् ७ आह्वानमन्नस्याघ्राणंतथा चस्वस्तिवाचनम् । ताम्बूलदानमारभ्यासमाप्तेरितिपैतृकम् ८ प्रदक्षिणाद्येतदुक्तंसव्येनैवसमाचरेत् । देवार्चादक्षिणादिःस्यात्पादजान्वंसमूर्धसु ९ शिरोंसजानुपादेषु

१ इदं वृत्तिकारमतम् । अत्राप्येकैकइतिपक्षः स्मृत्यर्थसारादिमतोवक्ष्यते ।

वामाङ्गादिषुपैतृके । अक्षय्यासनार्घ्यवर्ज्यंस्वधाकारेणपितृभ्यःसर्वदानम् देवेभ्यः स्वाहापदेन दैवतीर्थेनदैवंतत्पितृतीर्थेनपैतृकम् ॥

१४ अथाचमनानि श्राद्धारम्भेद्विराचमनंविप्रपादक्षालनान्तेस्वपादक्षालनपूर्वकं द्विराचमनंदेवार्चनान्तेपित्रर्चनान्तेचैकैकमाचमनमाघ्राणान्तेएकंविकिरदानान्तेद्विरेकं वाश्राद्धान्तेस्वपादक्षालनपूर्वकंद्विराचमनमिति अन्येभस्ममर्यादान्तेकरशुद्ध्यन्तेउच्छिष्टचालनान्तेचाप्येकैकमाहुः अथभोक्तुःपादशौचान्तेद्विराचमनंपाणिहोमान्तेएकं भोजनान्तेद्विरिति ॥

१५ अथदर्भाः आचान्तःप्राक्कुशांस्त्यक्त्वापाणावन्यांश्चधारयेत् । तथाच श्राद्धारम्भेधृतान्दर्भान्पाद्यान्तेचविसर्जयेत् । ततोदेवार्चनान्तेपित्रर्चनान्तेपिण्डशेषाघ्राणान्तेविकिरदानान्तेश्राद्धान्तेचपूर्वधृतदर्भांस्त्यजेत् श्राद्धसागरादिप्रयोगेतुपित्रर्चनान्तेदर्भत्यागोनदृश्यते तेनक्वचिदाचमनेपिदर्भत्यागोनेतिभाति ॥

१६ अथोहविचारः यत्रबहुवचनान्तःपितृशब्दस्तत्रपितृशब्दस्यसर्वपितृवाचित्वादूहोन यथार्घ्यपात्रेपितॄनिमान्प्रीणयेसत्रमात्रादिश्राद्धेमातॄनितिनवदेत् तत्रापिशुंधनमन्त्रेषुशुन्धन्तांपितरःशुन्धन्तांपितामहाइत्यादिशुन्धन्तांमातरःइत्यादिचोहएव बहुवचनंतुनोह्यते प्रथममन्त्रेएवपूज्यत्वार्थकत्वात् ऋचंनोहेदितिनिषेधादृङ्मन्त्रेषुनोहः पिण्डदानेयेचत्वामत्रानुतेभ्यश्चेत्यत्रमातृश्राद्धेयाश्चत्वामत्रानुताभ्यश्चेतिनवदेत् स्त्रीणां स्त्रियःपुरुषाश्चानुगाइति पुमान्स्त्रियेतिपुल्लिङ्गशेषादितिवृत्तिकृत् अन्येतुयाश्चेत्याद्यूहमाहुः मात्रादिद्वित्वेपिण्डदानेएतद्वामस्मन्मातरौयज्ञदाश्रीदेयेचयुवामत्रान्वित्येकंपिण्डंदत्त्वास्मन्मातृभ्यां० अयंपिं०इत्यादिअभ्यञ्जनेस्मन्मातरौ०अभ्यञ्जाथां०अञ्जनेअञ्जाथां एवंपितामहीप्रपितामहीद्वित्वेप्यूहः अथबहुत्वे एतद्वोस्मन्मातरोयज्ञदेश्रीदे रुद्रदेयथानामगोत्रायेचयुष्मानत्रानुइत्येकपिण्डदानादि अभ्यञ्जनेभ्यङ्ध्वं अञ्जने अङ्ध्वमित्यादि एकनामत्वेएकमेवनामद्विवचनान्तंबहुवचनान्तंवावदेत् एवमर्घ्यदानकालेप्यस्मन्मातरावित्याद्यूहेनसंबोध्यइदंवामर्घ्यमिदंवोऽर्घ्यमित्यूहोबोद्धव्यः तथाचायन्तुनःपितरःसो० तिलोसिसोमदेवत्यो० उशंतस्त्वानि० पिण्डानुमन्त्रणदर्शनादानोपस्थानप्रवाहणप्राशनादिमन्त्रेषुबहुवचनान्तपितृपदयुक्तत्वादिहेतोर्नोहइतिसिद्धम् नाभ्योक्षितंस्पृशेद्वस्तुनवदेन्मानुषींगिरम् । नचोद्वीक्षेतभुञ्जानंनचैवाश्रूणिपातयेत् १ दैवेपित्र्येचसर्वत्रजपहोमादिकर्मसु । मौनंकुर्यात्प्रयत्नेनसकलंफलमाप्नुयात् २ यदि मौनस्यलोपःस्याज्जपहोमार्चनादिषु । व्याहरेद्वैष्णवंमन्त्रंस्मरेद्वाविष्णुमव्ययम् ३ यस्य स्मृत्याचनामोक्त्यातपोयज्ञक्रियादिषु । न्यूनंसंपूर्णतांयातिसद्योवन्देतमच्युतम् ४ आद्विमध्यावसानेषुश्राद्धस्येदमुदाहरेत् ।

१७ अथसंक्षेपतआश्वलायनादीनांप्रयोगक्रमः सव्येनापसव्येनवादेशकालौसंकी-

संकल्पक्षणादि-विचारः. अपसव्येनतत्तच्छ्राद्धार्हपितृणांषष्ठीविभक्त्याएतेषाममुकश्राद्धंसदैवं सपिण्डंपार्वणविधिनैकोद्दिष्टेनवाऽन्नेनामेनवाहिरण्येनवाश्वःसद्योवाक-रिष्यइतिसंकल्पोयथासंभवंकार्यः सर्वत्रकुरुष्वेत्यादियथोचितंब्राह्मणैःप्रतिवचनंदेय-मेव ततोदैवधर्मेणविप्रस्यदक्षिणजानुंस्पृष्ट्वामुकपितृणाममुकश्राद्धेअमुकविश्वेदेवार्थेत्व-याक्षणःक्रियतामितिक्षणंदद्यात् ओंतथेतिविप्रोवदेत् कर्ताप्राप्नोतुभवानिति विप्रः प्राप्नुवानीति एवंपैतृधर्मेणवामजानुस्पर्शेनामुकश्राद्धेमुकस्यस्थानेत्वयाक्षणइत्यादि पूर्ववत् त्रयस्थानेएकविप्रत्वेपितृपितामहप्रपितामहानांस्थानेइत्यादि अक्रोधनैरि-त्यादिप्रार्थना अत्रसर्वत्रदेवपूर्वत्वम् क्वचित्पितृपूर्वकत्वंवक्ष्यते इदंसंकल्पक्षणदा-नादिपूर्वेद्युःसद्योवाकार्यम् ततःकुतुपेस्नातःस्नातान्धौतपादान्विप्रान्सन्निधापयेत् त-तःसव्येनतिलोदकयवोदकेआचारात्कार्ये ततःसव्येनशुद्ध्यर्थंप्रायश्चित्तार्थंसूक्तजपः प्रदक्षिणाच समस्तसंपदितिनमस्कारः अपसव्येनाचारादधिकारवाचनम् तत-आचमनप्राणायामौसव्येनकृत्वाअपसव्येनद्वितीयःसंकल्पः केचित्सद्यःकरणपक्षेद्वि-तीयसंकल्पंनेच्छन्ति ततस्तिष्ठन्सव्येनवदैवेपित्र्येचभवतांस्वागतमितिप्रतिविप्रंप्रश्नः पूर्ववद्द्वितीयंक्षणदानम् अत्रबह्वृचानांगृह्याग्निमतांदर्शश्राद्धान्वष्टकापूर्वेद्युःश्राद्धेषुपि-ण्डपितृयज्ञव्यतिषङ्गेणश्राद्धप्रयोगोनान्येषांनापिश्राद्धान्तरेषु सचद्वितीयक्षणदाना-न्तश्राद्धतन्त्रंकृत्वापरिसमूहनादीध्माधानान्तंपिण्डपितृयज्ञतन्त्रान्तेपादक्षालनादिभ-क्ष्समर्यादान्तम् अग्नावग्नौकरणंकृत्वापरिवेषणादिसंपन्नवचनान्तेपिण्डदानादिपात्रो-त्सर्गपर्यन्तंकृत्वाविकिरादिश्राद्धशेषंसमापनीयमित्येवंरूपः एवंहिरण्यकेशीयादीनाम-पिप्रथमसंकल्पोत्तरमग्न्युपसमाधानान्वाधानाद्याज्यसंस्कारान्तेपाद्यादिपूजान्तेतत्त-न्मन्त्रोहयुतःसविस्तरोऽग्नौकरणहोमोज्ञेयः अथपाद्यम् अङ्गणेश्राद्धदेशद्वारेवाचतुरस्रंद्वि-

पाद्यम्. हस्तंप्रादेशमात्रंवोदक्प्लवंदेवमण्डलंकृत्वाततोदक्षिणेषडङ्गुलंसक्त्वाद-क्षिणाप्लवंचतुर्हस्तंवितस्तिमात्रंवापितृमण्डलंवर्तुलंसव्यापसव्यप्रादक्षिण्याप्रादक्षिण्या-दिदैवपैतृधर्मेणगोमूत्रगोमयाभ्यांकार्यम् यथायथंदर्भयवतिलगन्धपुष्पैस्तदर्चनम् मं-ण्डलसमीपेपीठेउपविष्टस्यैवप्राङ्मुखस्यविप्रस्यपादयोरुदङ्मुखःप्रत्यङ्मुखोवाकर्तामुकसं-ज्ञकाविश्वेदेवाइदंवःपाद्यंस्वाहानमइतियवगन्धपुष्पयुतजलमञ्जलिनाप्रक्षिप्यशंनोदेवी-रितिशुद्धोदकेनपादावुपर्येवप्रक्षालयेत् नाधोभागेनापिसग्रन्थिकपवित्रहस्तेन पितृ-मण्डलेउदङ्मुखस्योपविष्टस्यपादयोर्दक्षिणामुखस्तिलगन्धादिजलमञ्जलिनापितृतीर्थेन पितरमुकनामरूपगोत्रेदंतेपाद्यंस्वधानमइतित्रयस्थानेएकविप्रत्वेपितृपितामहप्रपितामहाइदंवःपाद्यमितिबहुवचनान्तेनप्रक्षिप्यशंनोदेवीरित्यादिपूर्ववत् एवमग्रेपिपित्रादित्र-येब्राह्मणत्रयपक्षेइदंतेइत्येकविप्रपक्षेइदंवइतिवचनोहोज्ञेयः एवंमातामहादिपार्वणेपित्रो-

१ निमन्त्रयेत् । २ दिनस्याष्टमे

ध्यम् अत्रपाद्यात्पूर्वंपादार्घ्यःपाद्योत्तरंचगन्धपुष्पाक्षतैःपादादिमूर्धान्तमर्चनपूर्वकंदैवे एषवःपादार्घ्यइतिदत्त्वापित्र्येपितिलैर्मूर्धाद्यर्चनपूर्वकंपादार्घ्यदानमुक्तंतत्कात्यायनादीनामेवाचारात्तेषामेव बह्वृचानांतुनैषआचारः ततःपाद्यशेषंगन्धयवतिलादिसव्यापसव्याभ्यांमण्डलयोस्त्यक्त्वास्वपादक्षालनंपवित्रत्यागंचकृत्वान्यपवित्रेधृत्वादेवमण्डलोत्तरेस्वयंविप्राश्चद्विराचम्यश्राद्धदेशेगच्छेयुः पादक्षालनोदकाचमनोदकयोःसंसर्गोनकार्यः अपसव्येनामुकश्राद्धसिद्धिरस्त्वितिवदेत्तैःप्रत्युक्तःनिरङ्गुष्ठंविप्रदक्षिणहस्तंधृत्वासव्यापसव्याभ्यांभूर्भुवःस्वःसमाध्वमितिसदर्भेषुपीठेष्वविलम्बेनोपवेशयेत् तत्रदैवे प्राङ्मुखोविप्रःपित्र्येतूदङ्मुखः असंभवेदक्षिणान्यादिङ्मुखः अथआसनानि हैमंराजतं ताम्रंवादुकूलंकम्बलंवादारुजंतृणमयंपर्णमयंवासनंप्रशस्तम् दारुजेषुश्रीपर्णीजम्बूकदम्बाम्रबकुलशमीश्लेष्मातकशालवृक्षजन्यान्यासनानिशस्तानि अयःशङ्कुमयंपीठंप्रदेयंनोपवेशने । अग्निदग्धान्यायसानिभग्नानिचविवर्जयेत् १ प्राक्संस्थादक्षिणासंस्थाभोक्तृपङ्क्तिस्तुपैतृके । तत्रदेवासनेप्रागग्रौद्वौदर्भौ पित्र्येदक्षिणाग्रैकैकंदर्भंस्थापयेत् घृतैस्तिलादितैलैर्वास्थापयेच्चप्रतिद्विजम् । दीपंसव्यापसव्याभ्यांदीपमेकंतुसव्यतः १ ब्राह्मणाश्चेतःप्रभृत्याश्राद्धसमाप्तेर्मौनिनःपवित्रहस्ताउच्छिष्टोच्छिष्टस्पर्शंवर्जयन्तोवर्त्तेरन् अत्रयथालक्षणअतिथिरागतश्चेत्सव्येनविप्रपङ्क्तौविष्णूद्देशेनपूजयेत् सव्येनापवित्रःपवित्रोवेतिमन्त्रंपठित्वा वैष्णव्यैनमः काश्यप्यै नमः क्षमायै० इतिभूमिंनत्वा मेदिनीलोकमातात्वमित्यादिश्लोकैःस्तुत्वाच श्राद्धभूमिंगयांध्यात्वाध्यात्वादेवंगदाधरम् । प्राचीनावीति तद्विष्णोःपरमंपदं०तद्विप्रासो०गायत्रींचजपित्वासव्येनप्राणायामतिथ्यादिसंकीर्तनान्तेऽपसव्येनामुकपितॄणामुपक्रान्तममुकश्राद्धंकरिष्येइतिसंकल्प्यात्रादौमध्येन्तेचदेवताभ्यःपितृभ्यश्च० अमूर्तानांच० चतुर्भिश्च० यस्यस्मृत्येतिचत्रिःपठेत् अथदक्षिणेवामेवाकुक्षौतिलैःसहकुशत्रयंपरिहितवस्त्राञ्चलबद्धंकृत्वाकटिसंलग्नवस्त्रबहिर्भागेनसंवेष्ट्यरक्षणाख्योनीवीबन्धोनिहन्मिसर्वं यदमेध्यवद्भवेदितिश्लोकमन्त्रेणकार्यः सर्वतश्चापसव्येनापहतेत्यप्रदक्षिणम् । तिलान्क्षिप्त्वोदीरतेतिसव्येनप्रोक्षणंस्मृतम् १ तिलारक्षन्तुमन्त्रेणद्वारेकुशतिलान्क्षिपेत् । तत्समन्दीसूक्तेनपावमानीभिरेवच २ अभिमन्त्र्यजलंतेनपाकादिप्रोक्षयेत्सुधीः । यद्वातद्विष्णोर्मन्त्रेणगायत्र्यावाभिमन्त्रितम् ३ यद्देवाइतिमन्त्राणांत्रयेणैवान्यशाखिनः । वाचंयेत्पाकपूतत्वंपुष्पाद्यंसर्वमुक्षयेत् ४ नाप्रोक्षितंस्पृशेच्छ्राद्धकालेत्येतंजपेत्ततः । पदार्थयोग्यतांवाचयित्वादेवार्चनंचरेत् ५ तत्रप्रत्युपचारंदैवेपित्र्येचाद्यंतयोरपोदद्यात् देवद्विजसंनिधावुदङ्मुखउपविश्यतद्दक्षिणकरमुत्तानंवामकरेणधृत्वादक्षिणेनसयवंदर्भद्वयममुकेषांविश्वेषांदेवानांभूर्भुवःस्वरिदमासनंस्वाहेतिहस्तेजलमासिच्यदक्षिणभागेआसने क्षिपेत्प्रहस्तेदर्भदानम् आसनेष्वासनंदद्यान्नतुपाणौकदाचन । पितृकर्मणिवामेच दैवेद-

आसनादिनिर्णयः.

द्यान्तुदक्षिणे १ विप्रोधर्मोसिविशिराजाप्रतिष्ठितइतिमन्त्रेणगृहीत्वास्वासनमितिवदेत्
कर्तासनंस्पृशन्नपोदत्त्वास्यतामितिविप्रोधर्मोसीतिवदेत् अपोदत्वादैवेक्षणःक्रियतामि-
तिनिरङ्गुष्ठंकरंगृह्णीयादोंतथेत्यादिप्राग्वत् इदंतृतीयनिमन्त्रणम् अथार्घ्यकल्पना तत्र-
दैवेअर्घ्यकल्पना. पात्राणिहैमंरौप्यंताम्रमयंवादारुजंवापलाशादिपर्णमयंवाकांस्यंवाश-
ङ्खशुक्तिजंवाखड्गपात्रंवार्घ्यपात्रंप्रशस्तम् अत्रविप्रैकत्वद्वित्वचतुष्टयत्वादावपिदैवेर्घ्यपात्र
द्वयमेव यत्तुदैवेद्वेर्घ्यपात्रेपित्र्येत्रीण्युभयत्रैकैकंवेत्येकपात्रत्वपक्षान्तरंतदशक्तिपरम् एवं
पात्रद्वयंप्रोक्षितायांभुविप्रागग्रकुशेषुन्युब्जमुत्तानंवासाद्यप्रोक्ष्यन्युब्जपक्षेउत्तानीकृत्यत-
योर्द्विकुशेद्वेद्वेपवित्रेनिधायशंनोदेवीरितिमन्त्रावृत्त्याऽपआसिच्ययवोसीतिमन्त्रेणावृत्त्या
यवानोप्यतूष्णींगन्धपुष्पाणिक्षिपेत् केचिद्गन्धद्वारांओषधीःप्रतिमोदध्वमित्यृग्भ्यांग-
न्धपुष्पाणिक्षिपन्ति देवार्घ्यपात्रेसंपन्नेइत्युक्त्वासुसंपन्नेइतिप्रत्युक्तोवामकरंविप्रदक्षि-
णजानुनिन्यस्यामुकविश्वान्देवान्भवत्स्वावाहयिष्येइतिपृष्ट्वावाहयेत्यनुज्ञातोविश्वेदेवा-
सआगतेत्यृचाप्रतिविप्रंदक्षिणपादादियुग्मक्रमेणजान्वंसमूर्धान्तंयवान्विकिरेत् वि-
श्वेदेवाःशृणुतेत्यृचोपस्थायभूमौशिष्टान्यवान्विकिरेत् हिरण्यकेशीयादयस्त्वर्घ्यदान-
गन्धादिपूजोत्तरमग्नौकरणकालेयेदेवासइत्यायातपितरइतिमन्त्राभ्यामभिदक्षिणतोदे-
वपित्रावाहनंकुर्वन्ति कातीयैस्त्वर्घ्यपात्रासादनात्प्रागेवदेवपित्रावाहनंकार्यम् तथैव
कात्यायनसूत्रात् ततोर्घ्यपात्रसंपत्तिंवाचयित्वाद्विजोत्तमान् । तदग्रेचार्घ्यपात्रेतु
स्वाहार्घ्यमितिविन्यसेत् १ अपोदत्वाविप्रहस्तेदद्यादर्घ्यपवित्रके । यादिव्याइतिमन्त्रे-
णहस्तेष्वर्घ्यंविनिक्षिपेत् २ विश्वेदेवाइदंवोर्घ्यंस्वाहानमइतीरयन् । प्रतिविप्रंयादि-
व्येत्यावृत्तिः केचित्तुयादिव्याइत्यनेनदत्तार्घ्यानुमंत्रणमाहुः मयूखेकातीयप्रयोगेवि-
प्रहस्तेर्घ्यपवित्रदानान्तेआवाहनवदङ्गेष्वर्चनंकृत्वार्घ्यदानमित्युक्तम् एकविप्रत्वेएक-
स्यैवहस्तेद्विरर्घ्यदानम् विप्रचतुष्टयपक्षेएकैकंपात्रंविभज्यद्वयोर्द्वयोर्देयम् कूर्चस्तुतत्तत्पा-
त्रस्थएव क्वचित्क्षीरदधिघृततिलतण्डुलसर्षपकुशाग्रपुष्पेतिद्रव्याष्टकमर्घ्यपात्रेप्रक्षिप्य-
मित्युक्तम् आद्यन्तयोरपोयच्छन्गन्धाद्यैरर्चनंचरेत् । अमुकविश्वेदेवाअयंवोगन्धः
दैवेगन्धाद्यर्चनम्. स्वाहानमइतिकरेणैवविप्रहस्तेष्वेवद्विर्द्विर्दानम् एवंसर्वत्रदैवेस्वाहान-
मइत्यन्तमुच्चार्योपचारदानम् चन्दनागरुकर्पूरकुङ्कुमानिप्रदापयेत् । गन्धद्वारे
न्धेमायनेतेचपुष्पकम् १ धूरसीत्यमुनाधूपमुद्दीप्यस्वेतिदीपकम् । युवंवस्त्राणिमन्त्रेण
वस्त्रंदद्यात्प्रयत्नतः २ आसनेस्वासनंब्रूयादर्घ्येऽस्त्वर्घ्यंद्विजोत्तमः । सुगंधश्चसुपु-
ष्पाणिसुमाल्यानिसुधूपकः ३ सुज्योतिश्चैवदीपश्चस्वाच्छादनमितिक्रमः । कर्ता
स्कंधधृतोत्तरीयोविगतपवित्रकरोविप्रहस्तदत्तगन्धैर्विप्रभालाद्यङ्गेषुलिम्पेत् विप्रभा-
लेवर्तुलपुण्ड्रंत्रिपुण्ड्रंवानकुर्यात् अत्रविप्राणांकस्तूरीविकल्पिता आयनेतेइत्योष-
धीःप्रतिमोदध्वमितिवागन्धदानवद्धस्तेष्वेवेदंवःपुष्पमितिपुष्पदानंकार्यम् तत्रविहि-

तत्पुष्पाणि आगस्त्यंभृङ्गराजंचतुलसीकमलंतथा । चम्पकंतिलपुष्पंचदूर्वाश्चपितृवल्ल-
विहितपुष्पाणि. भाः १ विहिताप्रतिषिद्धाचतुलसीपिण्डपूजने । सुकुमारैःकिसल-
यैर्यवदूर्वाङ्कुरैरपि २ जलोद्भवैश्चकुसुमैर्मल्लिकाचूतपुष्पकैः । अतिमुक्तैश्चतगरैःसंपू-
ज्याःपितरःसदा ३ जातीपुष्पैर्विप्रपूजांकुर्यात्पिण्डार्चनंतुन । अथवर्ज्यपुष्पाणि
करवीरंचधत्तूरंबिल्वपत्रंचकेतकीम् । बकुलंकुन्दपुष्पंचकिंशुकंचकुरण्टिकाम् १ सर्वाणि
वर्ज्यपुष्पाणि. रक्तपुष्पाणिवर्जयेच्छ्राद्धकर्मणि । जलोद्भवानिदेयानिरक्तान्यपि
विशेषतः २ अथधूपः धूपस्तुगुग्गुलुर्देयस्तथाचन्दनसारजः । अगरुश्चसकर्पूरोघृ-
धूपदीपादि. तमध्वादिसंयुतः १ येतुप्राण्यङ्गजाधूपाहस्तवाताहताश्चये । नतेश्रा-
द्धेनियोक्तव्या येचकेचोग्रगन्धयः २ घृतंनकेवलंदद्याद्दुष्टंवातृणगुग्गुलुम् । पाददेशे
ऽयंवोधूपइतिदानम् अथदीपः घृतेनदीपोदातव्यस्तिलतैलेनवापुनः । वसामेदा-
दिदीपोवर्ज्यः इदंवोज्योतिरितिवायंवोदीपप्रकाशइतिवामुखसमीपेदीपः कौशेयं
कार्पासंवावस्त्रंविहितम् कृष्णंमलिनमुपभुक्तंछिद्रितंनिर्दशंरजकधौतंचनिषिद्धम् यज्ञो-
पवीतंदातव्यंवस्त्राभावेविजानता । निष्क्रयोवायथाशक्तिवस्त्रालाभेप्रदीयते १ पि-
तॄन्सत्कृत्यवासोभिर्दद्याद्यज्ञोपवीतकम् । यज्ञोपवीतदानेनविनाश्राद्धंतुनिष्फलम्
२ यज्ञोपवीतंयतिस्त्रीशूद्रश्राद्धेष्वपिज्ञेयम् । अथान्यान्यपिदेयानि धातुमयानिधूपदी-
पपात्राणि कमण्डलुंताम्रमयंकाष्ठजंवापिमृन्मयम् । नारिकेलमयंवापिश्राद्धेदद्यात्प्रय-
अन्यान्यपि देयानि. त्नतः १ छत्रोपानदासनशयनदर्पणचामरव्यजनपादुकाकेशप्रसा-
धनीपटवासादिसुगन्धचूर्णाङ्गारधानिकायष्टिकम्बलाञ्जनशलाकाश्च
देयाः अलंकाराश्चदातव्यायथाशक्तिहिरण्मयाः । केयूरहारकटकमुद्रिकाकुण्डलाद-
यः १ स्त्रीभ्योयोषिदलंकारादेयाःश्राद्धेषुयोषिताम् । मञ्जीरमेखलादामकर्णिका-
कङ्कणादयः २ सौवर्णराजतंकांस्यंदद्याद्भोजनभाजनम् । कर्पूरादेश्चभाण्डानिताम्बू-
लायतनंतथा ३ स्वयमन्येनवाबन्दीकृतानांकेनाप्युपायेनमोचनेपितॄणांब्रह्मपदम्
इत्थंचोक्तवचनादाच्छादनदानान्तेपृथग्यज्ञोपवीतंदत्वाशक्तिसत्वेछत्रालंकारादिकं
दत्वातत्कालेस्पर्शायोग्यानांसंकल्पंकृत्वापूजनंपूर्णमस्तुसंकल्पसिद्धिरस्त्वित्युक्त्वाप्र-
त्युक्तो मन्त्रहीनंक्रियाहीनंसंपद्धीनंद्विजोत्तमाः । श्राद्धंसंपूर्णतांयातुप्रसादाद्भवतांमम
१ यस्यस्मृत्या० देवताभ्य० इतिजपेत् एवमासनादिसर्वपूजाकाण्डंदैवेसमाप्यपैतृकं-
काण्डानुसमयप- मासनप्रभृतिपूजाकाण्डमारभेदितिकाण्डानुसमयक्रमएवमाधवसंमतः
दार्थानुसमयविचारः. कातीयास्त्वासनक्षणावाहनार्घ्यपर्यन्तंपाद्यान्तप्रयोगवत्पदार्थानुस-
मयक्रमेणैवदैवेपित्र्येचकृत्वागन्धादिपूजामेवकाण्डानुसमयेनकुर्वन्ति एकंपदार्थंदैवपि-
त्र्यादिषुसर्वत्रानुष्ठायतेनैवक्रमेणद्वितीयादिपदार्थाअनुष्ठेयाइत्ययंपदार्थानुसमयः एक-
त्रैवसर्वपदार्थान्समाप्यान्यत्रसर्वपदार्थानुष्ठानमितिकाण्डानुसमयः अथान्यपवित्रेधृ-

त्वापित्रर्चनंसंकल्प्यासनाद्याच्छादनान्तपूजावैश्वदेवोक्तरीत्यैवपितृधर्मेणकार्या विशेष-

विप्रासनादि. स्तूच्यते द्विगुणभुग्नंकुशत्रयंविप्रवामेक्षिपेत् पार्वणस्थानेविप्रत्रयपक्षेपि-

तुर्यथानामगोत्रस्येदमासनमित्यादिपृथगुच्चारः एकविप्रत्वेपितृपितामहप्रपितामहाना-

मिदमासनमित्युच्चारः एवमग्रिमोपचारेष्वप्यूह्यम् शेषंप्राग्वत् ततस्तृतीयनिमन्त्रणमपि

प्राग्वद्धस्तधारणपूर्वकंकार्यम् अथार्घ्यासादनम् द्विजाग्रेदक्षिणाग्रांस्त्रींस्त्रीन्दर्भाना-

स्तीर्यतेष्वाग्नेयीसंस्थानिप्रतिपार्वणंपात्राणित्रीणित्रीण्येवासाद्यपितृपात्रपश्चिमेमाताम-

पित्रर्घ्यकल्पना. हादिपार्वणस्य प्रतिपार्वणमेकविप्रत्वेनवविप्रत्वादिपक्षेपित्रीण्येवपा-

त्राणि एकविप्रत्वेतद्धस्तेएवार्घ्यत्रयम् नवविप्रत्वादिपक्षेएकैकंपात्रंविभज्यत्रिषुत्रिषुदे-

यम् प्रतिपात्रोपरिदक्षिणाग्राद्विगुणाःसाग्रानिरग्रावात्रयस्त्रयःकुशाः पितृतीर्थेनपात्रेषु

जलमापूर्यशंनोदेवीरितिसर्वपात्रेषुसकृदनुमन्त्रणमाश्वलायनानाम् तद्भिन्नैःकातीयादि-

भिःशन्नोदेवीरितिमन्त्रेणप्रतिपात्रंमन्त्रावृत्त्याजलमापूर्य हिरण्यकेशीयास्तुशन्नोदेवीरि-

तिमन्त्रंनेच्छन्ति सर्वमतेतिलोसीतिमन्त्रावृत्त्याप्रतिपात्रंतिलावापः अत्रपितृशब्दस्यानू-

हइत्युक्तम् गन्धादिप्रक्षेपःप्राग्वत् ततःपित्रर्घ्यपात्रंसंपन्नमित्यादियथालिङ्गंसंपत्तिंवा-

चयित्वापोदत्त्वादक्षिणामुखस्तिष्ठन्सव्यंकरंकुशतिलयुतंविप्रवामजानुन्यस्यपितृपि-

तामहादीन्द्वितीयान्तानुच्चार्यभवत्सुआवाहयिष्येइतिपङ्क्तिमूर्धन्यमेकंविप्रंपृच्छेत् सर्व-

त्रपङ्क्तिमूर्धन्यंप्रत्येवप्रश्नः आवाहयेत्यनुज्ञातउशंतस्त्वेतिमन्त्रावृत्त्यामुकममुकनामगो-

त्ररूपमावाहयामीतिप्रतिविप्रंमूर्धादिपादान्तमंसादियुग्माङ्गेषुतिलविकिरणेनावाह्यस-

र्वविप्रावाहनान्तेआयंतुनःपितरइतिसकृदुपतिष्ठेत् अत्रकातीयैर्नमोवःपितरइत्यादिइ-

हसंतःस्यामेत्यन्तेनार्चनमुक्तम् आवाहनेसव्यापसव्ययोर्विकल्पः हस्तशिष्टतिला-

न्विप्राग्रेभूमौविकीर्यपित्रर्घ्यपात्रसंपत्तिरस्त्वित्युक्त्वाप्रत्युक्तःसव्यंकृत्वाऽधःस्थदर्भैः

सहार्घ्यपात्रमेकैकंपाणिभ्यामुद्धृत्यविप्राग्रेस्वधार्घ्याइतिमन्त्रावृत्त्यास्थापयेत् एकविप्र-

त्वेएकाग्रेएवपात्रत्रयंमन्त्रावृत्त्या नवविप्रत्वेपितृविप्रत्रयमुख्याग्रेपात्रन्यासोमन्त्रेण ए-

वंपितामहादिषुमुख्याग्रेएव एवंचत्रिरेवस्वधार्घ्याइतिमन्त्रोच्चारःप्रतिपार्वणे अथर्ववे-

दिनांप्रपितामहादिपित्रन्तंप्रातिलोम्येनसर्वःप्रयोगः ततःसन्त्वर्घ्याइतिप्रत्युक्तोऽपो-

दत्त्वापात्रस्थंपवित्रंविप्रहस्तेषुदत्त्वाप्रथमपात्रोदकंसशेषंखड्गपात्रेपात्रान्तरेवागृहीत्वा

पितरिदंतेअर्घ्यंपितामहेदंतेअर्घ्यमित्यादियथालिङ्गंप्रत्येकमर्घ्यंदेयम् पित्रादित्रयाणा-

मेकविप्रत्वेत्रिभिःपात्रैरेकस्यैवहस्तेर्घ्यंदेयम् षण्णामेकविप्रत्वेषट्पात्राण्येकहस्ते पितुः

स्थानेविप्रत्रयादिपक्षेएकार्घ्यंविभज्यतेषुदेयम् अर्घ्यान्तेजलदानंपितरिदंतेअर्घ्यमि-

त्यर्घ्यमन्त्रश्चप्रतिविप्रमावर्तते एवंपितामहादिविप्रेष्वपि एवमर्घ्यंदत्वाविप्रहस्तात्स्र-

वन्तीरपोयादिव्याइतिमन्त्रेणप्रतिविप्रमनुमन्त्रयेदितिबह्वृचः अन्यशाखिनांतुयादि-

व्याइतिमन्त्रेणार्घ्यदानम् अर्घ्यदानान्तेप्रतिविप्रमपोदानम् तथाचैकविप्रत्वेनुमन्त्रण-

मपोदानंचान्तेसकृदेव विप्रभेदेत्वावर्तते अर्घ्यदानेनामगोत्राद्युच्चारोनक्रियते श्राद्ध-
सागरकारैस्तुकार्यइतियुक्तंभातीत्युक्तम् अथशेषजलयुतप्रथमार्घ्यपात्रेपात्रद्वयस्थ-
शेषोदकमेकीकृत्यतेनजलेननमुखाञ्जनंकार्यम् आयुःकामेननेत्रसेचनं
कार्यम् संस्रवान्त्समवनीयेत्याद्याश्वलायनसूत्रात् केचिद्विप्रहस्त-
गलिताम्बुसंस्रावस्तस्यैकीकरणमाहुः दर्शादौमातामहपात्रोदकेतत्पात्रद्वयोदकंसमव-
नीयमातामहपात्रोदकंपितृपात्रस्थसंस्रावेसंनयेत् मातृपार्वणभेदेमातामहपात्रसमवनी-
तोदकंमातृपात्रस्थसमवनीतोदकेतदुदकंपितृपात्रस्थैकीकृतोदकइति तत्संस्रावपात्रं
दैविकविप्रादुत्तरतोरत्निमात्रेप्रोक्षितेदर्भेषुन्युब्जंसकूर्चंपितृभ्यःस्थानमसीत्यासादयेत्
यद्वाप्रथमपात्रमुत्तानंसंस्रावोदकसहितंमन्त्रेणासाद्यतृतीयपात्रेणसकूर्चपवित्रंतदाच्छाद-
येत् प्लक्षद्वयेपिगन्धादिनाभ्यर्च्यासमाप्तेर्नचालयेन्नचस्पृशेत् कातीयास्तुशुन्धन्तामिति
भूमिंप्रोक्ष्यपितृषदनमसीतिकुशानास्तीर्यपितृभ्यःस्थानमसीतिप्रथमंन्युब्जंकृत्वागन्धा-
दिदीपान्तैरर्चन्ति अथप्राचीनावीती आद्यन्तयोरपोयच्छन्गन्धाद्यैःपूजनंचरेत् अमु-
कशर्मन्यथानामगोत्रायंतेगन्धःस्वधानमइति एकविप्रत्वेशर्माणोयंवोगन्धइत्यादिना-
त्रिस्त्रिर्गन्धदानंशेषंप्राग्वत् केचिदमीतेगन्धाइतिबहुत्वंगन्धेप्राहुः अ-
र्घ्यदानभिन्नेसर्वत्रस्वधानमइत्यन्तेनदानम् अत्रपित्र्यविप्रपूजनेगन्धा-
देःपदार्थानुसमयःकाण्डानुसमयोवा संपूर्णवाचनादिप्राग्वत्कृत्वाचतुष्कोणंवर्तुलंचय-
थाक्रमंवारिणागोमयभस्मादिनावामण्डलानिसव्यापसव्याभ्यांकुर्यात् तत्रनैर्ऋतीमा-
रभ्येशानीपर्यन्तंदैवे ईशानीतोनैर्ऋतीपर्यन्तंपित्र्येच प्रादक्षिण्याप्रादक्षिण्याभ्यांका-
र्याणि तत्रपूर्वोक्तपात्राण्यासादयेत् नायसान्यपिपात्राणिपैत्तलानिनतुक्वचित् ।
नचसीसमयानीहशस्यन्तेत्रपुजान्यपि १ कांस्यपात्रंविकल्पितं प-
र्णपात्रेषुपलाशमधूकोदुम्बरकुटकप्लक्षजानिशस्तानि कदलीचूतपनसजम्बुचम्पका-
निमध्यमानि एवंपात्राण्यासाद्यपितृपूर्वकंपारतोभस्ममर्यादांपितृपूर्वकंविप्राणांकरशु-
द्धिंचसव्यापसव्याभ्यांकुर्यात् तत्रपिशङ्गइतिरक्षाणइतिमन्त्रद्वयंकेचिदाहुः आचम्यक-
रशुद्धिजलंपादक्षालनमण्डलेक्षिपेत् अथाग्नौकरणम् तच्चाश्वलायनानांगृह्याग्निमतां
व्यतिषङ्गेणश्राद्धप्रयोगेगृह्याग्निपक्वचरुणागृह्याग्नावेवकार्यम् व्यतिषंगा-
भावेपाणिहोमः श्रौताग्निमतांदर्शेव्यतिषङ्गाभावात्पाणिहोमएव पूर्वेद्युरन्वष्टक्ययोर्द-
क्षिणाग्नौश्रपणंहोमश्च निरग्निकानांतुसर्वत्रपाणिहोमएव आपस्तम्बादीनांश्रौताग्निम-
तांसर्वाधानिनांदक्षिणाग्नौ अर्धाधानिनांगृह्याग्निमात्रवतांचगृह्याग्नावेव प्रवासस्थानां
निरग्निकानांचअयाश्चाग्नेमनोज्योतिरुद्बुध्यव्याहृतिहोमेनोत्पादितेलौकिकाग्नौहुत्वा-
ग्नेरुत्सर्गः नत्वेषांक्वापिपाणिहोमः पाकस्तुसर्वत्रपचनाग्नावेव कातीयानांगृह्याग्निम-

संस्रावमुखाञ्जनादिविचारः.

पितॄणांगन्धार्घःपूजनम्.

पात्रासादनादि.

अग्नौकरणम्.

१ त्रपु वंगम् ।

तांगृह्याग्निविहृतपचनाग्नौपाकोग्नौकरणंतुगृह्याग्नावेव श्रौताग्निमतांसर्वाधानपक्षेदक्षिणा-
ग्नावर्धाधानपक्षेऔपासनाग्नावितिकाशिकायामुक्तम् कातीयानामर्धाधानपक्षएवयुक्त-
इतिभाति निरग्नीनांकातीयानामपसव्यादिनापित्र्यादिद्विजहस्तएवाग्नौकरणम् तत्र
पक्षद्वयम् देवद्विजकरेएवसव्येनहोमः यद्वाऽपसव्येनपित्र्यद्विजपङ्क्तौप्रथमद्विजकरेइति ब-
ह्वृचानांतुपित्र्यद्विजकरेष्वेवप्रतिविप्रंहोमः वाजसनेयिनांत्वेकहोमएवेतिश्राद्धकाशिका-
यांकातीयसूत्रवृत्तौ केचित्तुपृष्ठोदिविविधानेनाग्निमुत्पाद्याग्नावेवजुह्वति सामगादीनां
साग्नीनामग्नावग्नेरसन्निधानेदैवकरेपित्र्यकरेवा निरग्नीनांतुदेवद्विजकरएव मृतभार्यस्या-
पत्नीकस्यप्रथमदेवद्विजकरएवहोमोनपित्र्येइतिसर्वसाधारणम् अथहोमप्रकारः बह्वृचा-
नांव्यतिषङ्गपक्षेऽग्नावग्नौकरणंकरिष्येइतिपृष्ट्वाक्रियतामितिअनुज्ञातोगृह्यपक्वंचरुमुद्धृ-

होमप्रकारः. त्यद्विधाविभज्यापसव्येनोत्तरभागादवदानसंपदामेक्षणेऽवदायसोमा-
यपितृमतेस्वधानमःसोमायपितृमतइदंनममेतिहोमत्यागौकृत्वादक्षिणभागात्पुनस्तथै-
वावदायाग्नयेकव्यवाहनायस्वधानमइतिहोमत्यागौकुर्यात् सव्येनापसव्येनवामेक्षण-
मग्नावनुप्रहरेत् यद्वासव्येनस्वाहान्तोक्तमन्त्रेणाहुतिद्वयंसोमाग्न्योर्व्यत्यासेनादायजुहु-
यादिति कातीयानांतुगृह्येश्रपणमकृत्वैवपचनाग्निपक्वमन्नमादायघृताक्तंकृत्वापूर्ववत्-
प्रश्नानुज्ञानन्तरंस्मार्ताद्यग्निंपरिस्तीर्यतिस्रःसमिधआधायसव्येनाग्नयेकव्यवाहनाय
स्वाहासोमायपितृमतेस्वाहेतिमेक्षणेनाहुतिद्वयंजुहुयादपसव्येनवापाणिहोमेपीत्थमेवप्र-
कारऊह्योविशेषस्तूक्तः आपस्तम्बानांतुआज्यभागान्तेउद्ध्रियतामग्नौचक्रियतामिति
प्रश्नेकाममुद्ध्रियतामितिअनुज्ञानम् हिरण्यकेशीयानामुद्धरिष्याम्यग्नौकरिष्यामीति
प्रश्नः यन्मेमातेत्यादिमन्त्रैःसप्तान्नाहुतयःषडाज्याहुतयइतित्रयोदशाहुतयः मन्त्रास्तु
विस्तरभयान्नोक्ताः हिरण्यकेशीयानामाज्यभागान्तेसोमायपितृमतेइत्यादिषोडश-
मन्त्रैःषोडशाज्याहुतयःषोडशान्नाहुतयश्चप्रतिपार्वणंबोध्याः मन्त्रेषुपित्रादिपदोहआ-
ज्यान्नपदयोरूहश्चतद्ग्रन्थेष्वेवज्ञेयोतिविस्तृतत्वान्नोच्यते अथपाणिहोमप्रकारः तत्र
विप्रपाणावग्नौकरणंकरिष्येइतिप्रश्नः क्रियतामित्यनुज्ञा करिष्येइतिप्रश्नेकुरुष्वेत्यनु-

पाणिहोमप्रकारः. ज्ञानभवतीतिसर्वत्राश्वलायनमतम् कातीयादीनांतुभवत्येव आश्वला-
यनसूत्रवृत्तौतुपाणिहोमेकथमपिप्रश्नःप्रतिवचनंचनकार्यमितिद्योतितम् सदर्भेपित्र्य-
विप्रपाणिंसव्येनपरिसमुह्यपर्युक्ष्यमेक्षणेनकरेणवापूर्ववदाहुतिद्वयंसोमायेत्यादिमन्त्रा-
भ्यांप्राचीनावीत्येवजुहुयात् तत्रकरेणहोमपक्षेवामहस्तेनदर्भेणदक्षिणकरेउपस्तीर्यद-
क्षिणेनद्विरवदायवामेनाभिघार्यचतुरवत्तित्वादिसंपाद्यम् बह्वृचानांसर्वपित्र्यकरेषुहो-
मएकोद्दिष्टविप्रकरेहोमःकृताकृतः होमान्तेसव्येनपरिसमूहनोक्षणे पाणिहोमेमेक्षणानु-
प्रहरणंन केचित्पाणिहोमेपरिसमूहनादिकंमेक्षणंचनेच्छन्ति विप्राश्चपाणिहुतान्नंकर्ता
देवपूर्वंसव्येनैवामासुपक्वमितिमन्त्राभिघारितेस्वस्वपात्रेसंस्थाप्यभोजनस्थानादन्यत्रा-

चम्ययथास्थानमुपविशेयुः अग्नौकरणशेषंपिण्डार्थमवस्थाप्यपित्र्यपात्रेष्वेवसर्वान्नप-
रिवेषणान्तेपरिवेषणीयम् केचिदग्नौकरणशेषपरिवेषणोत्तरंसर्वान्नपरिवेषणमाहुः
अग्नौकरणशेषंदेवपात्रेषुनदेयम् कातीयानांतुसाग्नीनामग्नौहोमेदेवपूर्वंसर्वपात्रेषुशेषदा-
नम् निरग्नेर्देवविप्रकरेहोमेपितृपात्रेष्वेवपित्र्यकरेहोमेदेवादिसर्वपात्रेषुहुतशेषदानमि-
तिकाशिका अन्नंपाणौहुतंयच्चयच्चान्यत्परिवेषितम् । एकीकृत्यैवभोक्तव्यंपृथग्भक्षो
नविद्यते १ बौधायनानांतुपाणिहुतेन्नेभक्षितेन्यान्नपरिवेषणमुक्तम् अथपूर्वोक्तवद्देव-
अन्नपरिवेषणम्. पूर्वंघृताभिघारितपात्रेषुपूर्वोक्तहविष्यान्नपरिवेषणंस्वयंपत्नीवान्यो-
वाकुर्यात् नापवित्रेणनैकेनहस्तेनचविनाकुशम् । नायसेनापिपात्रेणश्राद्धेषुपरिवेषये-
त् १ व्यञ्जनादिकंपर्णाद्यन्तर्हितहस्तैर्देयम् दर्व्यादेयंघृतंचान्नंसमस्तव्यञ्जनानिच ।
उदकंचैवपक्कान्नंनोदर्व्यातुकदाचन १ हस्तदत्तंतुनाश्नीयाल्लवणव्यञ्जनादिकम् अप-
क्कंतैलपक्कंचहस्तेनैवप्रदीयते २ घृतादिपात्राणिभूमौस्थापयेन्नभोजनपात्रे ओदनेपर-
मान्नेचपात्रमासाद्यतत्रघृतपूरणेरुधिरतुल्यता पङ्क्तौविषमदातुश्चनिष्कृतिर्नैवविद्यते ।
सर्वदाचतिलाग्राह्याःपितृकृत्येविशेषतः१ भोज्यपात्रेतिलान्दृष्ट्वानिराशाःपितरोगताः।
हिङ्गुशुण्ठीपिप्पलीमरीचकानिशाकादिसंस्कारार्थान्येवनतुसाक्षाद्भक्षयेत् परिवेषण-
कालेएवतत्सर्वप्रकारमन्नंपिण्डार्थंपिण्डपात्रेपरिवेषणीयमितिसागरे अथोपवीतीदैवे-
पात्रेपरितःकुशयवान्विकीर्यपित्र्येतुतिलान्विकीर्यान्नंगायत्र्याप्रोक्ष्यतूष्णींपरिषिच्यद-
अन्ननिवेदनं. क्षिणहस्तउपरिवामोधोदैवे पित्र्येतुविपरीतइत्येवंस्वस्तिकाकारकरा-
भ्यांपात्रमालभेत् तत्रमन्त्रः पृथिवीतेपात्रंद्यौरपिधानंब्राह्मणस्त्वामुखेमृतंजुहोमिब्राह्म-
णानांत्वाविद्यावतांप्राणापानयोर्जुहोम्यक्षितमसिमैषांक्षेष्ठाअमुत्रामुष्मिँल्लोकेइति अ-
यंमन्त्रआपस्तम्बकात्यायनादिभिर्नानाविधःपठितोयथासंप्रदायंवाच्यः इत्यभिम-
न्त्र्यअतोदेवेतिवाइदंविष्णुरितिवाऋचमुक्त्वाविष्णोहव्यंरक्षस्वेतिपित्र्येतुकव्यंरक्षस्वे-
तिन्युब्जेनकरेणन्युब्जंद्विजाङ्गुष्ठमनखमन्नेनिवेश्यप्रदक्षिणंभ्रामयेत् पित्र्येत्वप्रदक्षिणम्
अत्रकातीयानामपहताइतियवानांदैवे तिलानांपित्र्येपात्रपरितोवकिरणमुक्तम् ततो-
वामकरेणपात्रंस्पृशन्नमुकेविश्वेदेवादेवताइदमन्नंहव्यमयंब्राह्मणआहवनीयार्थेइयंभूर्ग-
याअयंभोक्तागदाधरइदमन्नंब्रह्मइदंसौवर्णपात्रमक्षय्यवटच्छायेयंअमुकदेवेभ्यःइदमन्नं
सोपस्करममृतरूपंपरिविष्टंपरिवेक्ष्यमाणंचातृप्तेःस्वाहाहव्यंनमोनमम ओंतत्सदितिसय-
वदर्भजलंदक्षिणकरेणपात्रवामभागेभूमौक्षिपेत् एवंदैविकविप्रान्तरेपि ततोयेदेवासइ-
त्युपस्थानम् ततःपित्र्यधर्मेणपितृपात्रालम्भाङ्गुष्ठनिवेशनाद्यन्तेवामेनपात्रमालभ्यपि-
तादेवताएकविप्रत्वेपित्रादयोयथानामगोत्रादेवताइदमन्नंकव्यमित्यादि० इदंराजतं-
पात्रमक्षय्यवटच्छायेयं अस्मत्पित्रेऽमुकनामगोत्ररूपाय त्रयस्थानेविप्रैक्येऽस्मत्पितृ-
पितामहप्रपितामहेभ्योऽमुकगोत्रनामरूपेभ्यः इदमन्नंसोपस्करममृतरूपंपरिविष्टंपरि-

वेक्ष्यमाणंचातृप्तेःस्वधाकव्यंनमोनमम ओंतत्सदितितिलकुशजलेपितृतीर्थेनवामकरा-धोनीतेनदक्षिणकरेणपात्रदक्षिणेभूमौक्षिपेत् एवमन्यत्रापियथादैवतमूहः पितृस्थानेने-कविप्रत्वेत्रिषुविप्रेषुपित्रेइत्यादिनैकवचनान्तेनत्यागः एवमग्रेपित्रिषुत्रिषूह्यम् ततोयें-चेहेतिसकृदुपस्थानम् अतिथिश्चेद्देवधर्मेणस्वेष्टदेवतायैइदमन्नमित्यादियेदेवासइत्यादि अपसव्यम् देवताभ्यःपितृभ्य०सप्तव्या०अमूर्तानां०ब्रह्मार्पणं०हरिर्दाता०चतुर्भिश्च०

अन्नसमर्पणम्. ओंतत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तुयेषामुद्दिष्टंतेषामभक्षय्याप्रीतिरस्तु इतितिलो-दकमुत्सृजेत् सव्यम् एकोविष्णु० अन्नहीनंक्रियाहीनंमन्त्रहीनंचयद्भवेत् तत्सर्वमच्छिद्रं जायतामित्युक्त्वाविप्रैर्जायतांसर्वमच्छिद्रमित्युक्ते अनेनार्पितयज्ञेनपितृरूपीजनार्दनवा-सुदेवःप्रीयतामितितिलकुशजलमुत्सृजेदित्याचारः केचिद्ब्रह्मार्पणमित्यादिसंकल्पो-त्सर्गेसव्यमेकोविष्णुरित्यादावपसव्यंकुर्वन्तिततत्रब्रह्मार्पणेतिएकोविष्णुरित्यनयोःसंक-ल्पयोर्विभागेसव्यापसव्यविभागेचप्रत्यक्षवचनानुपलम्भाद्यथाचारंकार्यम् अकृतेसंक-ल्पेन्नंविमानस्पृशेयुः ईशानवि०गयायै०गदाधराय०पुण्डरीकाक्षा०इतिनत्वापितृपूर्वं विप्रकरेषुजलेदत्तेविप्रास्तेनान्नंप्रोक्ष्यत्रिगायत्र्याभिमन्त्रयेयुः कर्तासव्येनपितृपूर्वमा-पोशनार्थमुदकंदत्त्वासव्याहृतिकांगायत्रींत्रिःसकृद्वोक्त्वामधुवाताइतितृचमुक्त्वामधुमधुमध्विति त्रिरुक्त्वा ॐतत्सद्यथासुखंजुषध्वमितिवदेत् विप्राश्चर्वलिदानवर्ज्यंनित्यव-दापोशनंकृत्वाकर्त्रा श्रद्धायांप्राणेर्निविष्टोमृतंजुहोमिशिवोमाविशाप्रदाहायप्राणाय-

ब्राह्मणभोजनादि. स्वाहेत्यादिपञ्चमन्त्रेषूच्यमानेषुपञ्चप्राणाहुतीःकृत्वाब्रह्मणिमआत्मा-मृतत्वायेत्युच्यमानेषष्ठींकुर्युः ततोमौनिनोमुखशब्दंचापल्यंवर्जयन्तःसशेषंभुञ्जीरन् दधिक्षीरघृतपायसानितुनिःशेषम् आपोशनकरेविप्रेसंकल्पाच्छिद्रभाषणात् । निरा-शाःपितरोयान्ति आपोशनंदक्षिणभागेकार्यंनतुवामभागे पुनरापूर्यापोशनंसुरापानस-मम् आपोशनमकृत्वान्नंमर्दयेन्नैवकर्हिचित् । विप्रैर्बलिदानंनकार्यम् केचिदाज्येनकुर्व-न्ति तन्न पायसाज्यमाषान्नैर्बलिदाननिषेधात् विप्राश्चवामकरेणान्नंनस्पृशेयुर्नपदा भाजनंस्पृशेयुः संपादितमेववस्तुकरादिनायाचेयुर्नासंपादितम् अन्नगुणदोषान्नकीर्त-येयुः कर्ताचानिषिद्धान्नंभोक्तुःपितुश्चात्मनश्चप्रियंप्रयच्छन्तत्तदन्नमाधुर्यादिगुणकी-र्तनेनप्ररोचयन्ददामीत्यवदन्याचितंयच्छन्भुञ्जानानपश्यन्हविर्गुणानपृच्छन्दैन्याश्रु-पातक्रोधादिकमकुर्वन्जलंपाययन्शनैर्भोजयेत् उच्छिष्टाःपितरोयान्तिपृच्छतोलव-णादिकम् । अथसव्येनैवसव्याहृतिगायत्रींत्रिरुक्त्वापौरुषंसूक्तंकृणुष्वपाजोरक्षोहण-मित्याद्यारक्षोघ्नीःपितृलिङ्गकानइन्द्रेशसोमसूक्तपावमानीसूक्तानिअप्रतिरथसंज्ञमाशुः-शिशानसूक्तम्विष्णुब्रह्मरुद्रार्कस्तोत्रादिकंभोक्तृविप्रान्श्रावयेत् असंभवेगायत्रींज-पंकुर्यात् वीणावंशध्वनिंचापिविप्रेभ्यःसन्निवेदयेत् । मण्डलब्राह्मणंपाठ्यंनाचिकेत-त्रयंतथा १ त्रिमधुत्रिसुपर्णंचपावमानयजूंषिच । आशुःशिशानसूक्तंचअग्नयेकव्यवा-

हनम् २ प्रौढपादोबहिःकक्षोबहिर्जानुकरोपिवा । अङ्गुष्ठेनविनाऽश्नातिमुखशब्देन
वापुनः ३ पीतावशिष्टतोयानिपुनरुद्धृत्यवापिबेत् । खादितार्धंपुनःखादेन्मोदकादि
फलादिकम् ४ मुखेनवाधमेदन्नंनिष्ठीवेद्भाजनेपिच । इत्थमश्नन्द्विजःश्राद्धंहत्वागच्छ-
त्यधोगतिम् ५ श्राद्धपङ्क्तौतुभुञ्जानोब्राह्मणोब्राह्मणंस्पृशेत् । तदन्नमत्यजन्भुक्त्वागा-
यत्र्यष्टशतंजपेत् ६ पात्रेविप्रान्तरोच्छिष्टसंसर्गेतन्निरस्यहस्तंप्रक्षाल्यभुक्त्वास्नात्वाद्वि
शतंजपेत् उच्छिष्टभोजनेसहस्रंजपेत् भुञ्जानेषुतुविप्रेषुप्रमादात्स्रवतेगुदम् । पादकृच्छ्रं
ततःकृत्वाअन्यंविप्रंनियोजयेत् १ अथविप्रवमने तत्रपित्रादिविप्रवमनेलौकिकाग्निस्था-

विप्रवमने.

पनचरुनिर्वापाज्यभागान्तेनामगोत्रपूर्वकमग्नौपितॄनावाह्यवैश्वदेविक-
वमनेदेवानावाह्य संपूज्यान्नत्यागंकृत्वाप्राणायस्वाहेत्यादिमन्त्रैर्द्वात्रिंशदाहुतीर्जुहुयात्पु-
नःश्राद्धंवाकुर्यादितिपक्षद्वयम् पक्षद्वयेपीन्द्रायमामेतिसूक्तजपोनित्यः अनयोःपक्षयो-
र्व्यवस्थोच्यते वैश्वदेविकविप्रवमनेहोमएवनपुनःश्राद्धंपित्र्यविप्रेष्वपिपिण्डदानोत्तरं
वान्तौहोमएवनपुनःश्राद्धम् पिण्डदानात्प्राक्पित्र्यविप्रवान्तौतद्दिनेउपवासंकृत्वापरे-
द्युःपुनःश्राद्धंकार्यम् इदंसपिण्डीकरणमहैकोद्दिष्टमासिकाब्दिकप्रत्याब्दिकश्राद्धेष्वेव
दर्शादौतुवमनेतद्दिनेएवामेनश्राद्धंकार्यम् एवमष्टकान्वष्टकापूर्वेद्युःश्राद्धेष्वपि तत्रामश्रा-
द्धेसाग्नेर्बह्वृचस्यव्यतिषङ्गादियथोक्तप्रयोगासंभवात्सांकल्पिकविधिनादर्शान्वष्टकापूर्वे-
द्युःश्राद्धान्यामेनकार्याणितत्तल्लोपप्रायश्चित्तंवानिबन्धोक्तंकर्तव्यमितिभाति वृद्धिश्रा-
द्धेपिण्डरहितसंक्रान्त्यादिश्राद्धेनित्यश्राद्धेचवमनेआवृत्तिरेव तीर्थश्राद्धेदर्शवदामेनैव
महालयश्राद्धेपार्वणस्थानीयविप्रवमनेपुनरावृत्तिः एकोद्दिष्टस्थानीयविप्रवमनेहोमए-
वेतिभाति वैश्वदेविकविप्रवमनेसर्वश्राद्धेषुहोमएवेत्युक्तमेव होमपक्षेआवृत्तिपक्षेचसर्व-
त्रसूक्तजपोनित्यइत्यप्युक्तम् भोजनान्तेप्राचीनावीती तृप्ताःस्थेतिविप्रान्पृष्ट्वातृप्ताःस्मइ-

भोजनान्तेतृ-
प्तिप्रश्नादि.

तिप्रत्युक्तोगायत्रींमधुवाताइतितृचमक्षन्नमीमदन्तेतिचश्रावयित्वा अथवा-
क्षन्नमीत्येतदन्तेतृप्तिप्रश्नंकृत्वाश्राद्धंसंपन्नमितिपृष्ट्वासुसंपन्नमित्युक्तः
परिवेषणकालेनुद्धरणेऽधुनापिण्डार्थंसर्वान्नादुद्धृत्यविकिरार्थंचोद्धृत्य अन्नशेषैश्च
किंकार्यमितिपृच्छेत्तुसद्विजान् । तेइष्टैःसहभोक्तव्यमितिप्रत्युक्तिपूर्वकम् १ प्रदद्युःसक
लंतस्मैस्वीकुर्युर्वायथारुचि । कातीयैस्तुतृप्तान्ज्ञात्वावक्ष्यमाणप्रकारेणविकिरंदत्वोप-
र्य्येचदत्वाविप्रेभ्यःपितृपूर्वकंसकृदपोदत्वागायत्रींमधुमतीश्चश्रावयित्वातृप्तिप्रश्नःसंप-
त्तिप्रश्नश्चकार्यः एवंशाखान्तरेप्युत्तरापोशनात्पूर्वमेवविकिरदानम् बह्वृचानांतुपिण्डा-
न्तेएवविकिरः हिरण्यकेशीयैराचान्तेउक्तः ततउच्छिष्टभागभ्योन्नंदीयतामित्युक्तावि-
प्राःपात्रस्थंभुक्तशेषंदैविकंदक्षिणे पैतृकंवामेबहिःकृत्य पितृपूर्वंदत्तमुत्तरापोशनममृता-
पिधानमसीतिकुर्युः पिण्डदानंत्वाचान्तेष्वनाचान्तेषुवाविप्रेषुकार्यम् विप्राश्चमुखप्रक्षा-
लनपूर्वकहस्तप्रक्षालनादिशरावादौकुर्युर्नकांस्यताम्रपात्रयोः शुद्धोदकेनाचम्यकयान-

इतितृप्तंजपेयुः अथपिण्डदानम् तत्रार्चनोत्तरमग्नौकरणोत्तरंभोजनोत्तरंविकिरोत्तरं
पिण्डदानम्. स्वधावाचनोत्तरंविप्रविसर्जनोत्तरमितिषट्पक्षाःस्मृत्युक्ताः तेषांशा-
खाभेदेनव्यवस्थेतिसिन्धुः तत्राश्वलायनानांभुक्तवत्स्वनाचान्तेष्वाचान्तेषुवाविप्रेषुपि-
ण्डदानंततोविकिरः आपस्तम्बहिरण्यकेशीयादीनांविप्रविसर्जनान्तेपिण्डदानम् का-
तीयानांविकिरोत्तरमाचान्तेष्वनाचान्तेषुवा तत्राग्निहोमेऽग्निसमीपेपाणिहोमेविप्रसमी-
पेबह्वृचानांपिण्डदानम् अन्येषांप्रायोविप्रसमीपएव तत्रद्विजोच्छिष्टादुत्तरतोव्याममा-
त्रेऽरत्निमात्रेवापिण्डदानंसंकल्प्यबह्वृचानामेककरेणान्येषांकराभ्यांधृतेनस्फ्येन खा-
दिरकाष्ठेनदर्भमूलेनवाऽपहताअसुराइतिमन्त्रंप्रतिलेखांपठन्प्राग्र्यग्रंप्रत्यगपवर्गंपार्व-
णसंख्ययारेखामेकांद्वित्र्यादिकांवोल्लिख्यप्रत्येकमभ्युक्षेत् पिण्डसंकल्पेरेखाकरणेचस-
व्यापसव्ययोर्विकल्पः अत्रकातीयैर्येरूपाणीतिमन्त्रेणाग्नौकरणाग्रेरुल्मुकंरेखाद्दक्षिण-
तोनिधेयम् रेखासुसकृदाच्छिन्नंबर्हिर्दक्षिणाग्रमास्तीर्यशुन्धन्तांपितरःशुन्धन्तांपिता-
महाइत्यादिमन्त्रैस्तिलोदकंबर्हिष्यासिञ्चेत् अत्रकातीयानांपितरमुकनामगोत्रावनेनि-
क्ष्वेत्यादिमन्त्राः अन्येषांमार्जयन्तांपितरःसोम्यासइत्यादयोमन्त्राः अग्नौकरणशेषयुत-
सर्वान्नेनमधुसर्पिस्तिलमिश्रेणपिण्डान्पत्न्याकारयित्वारेखायांपराचीनपाणिनापि-
तृतीर्थेनपित्रादिभ्योदद्यात् एतत्तेऽस्मत्पितर्यथानामगोत्ररूपयेचत्वामत्रानुपित्रेअमु-
कनामगोत्ररूपायायंपिण्डःस्वधानमस्तेभ्यश्चगयायांश्रीरुद्रपदेदत्तमस्त्वित्यादिमन्त्रै-
रूहेण अत्रकेषांचित्पिण्डपात्रावनेजनंपात्रन्युब्जीकरणंच केचित्पिण्डेषुमाषान्नंवर्जय-
न्ति ततोलेपभाक्तृप्तयेहस्तलेपंपिण्डदर्भमूलेषुनिमृज्यात्रपितरोमादयध्वंयथाभागमा-
वृषायध्वमितिपिण्डान्सकृदनुमन्त्र्यसव्यपार्श्वेनोदङ्ङावृत्तयथाशक्तिप्राणान्नियम्यपर्या-
वृत्त्यामीमदन्तपितरइतितथैवानुमन्त्र्यसव्येनपिण्डशेषमाघ्रायाचम्यान्यपवित्रेधृत्वाप-
सव्येनशुन्धन्तामित्यादियथासूत्रंजलनिनयनंपूर्ववत्कुर्यात् अत्रभुक्तशेषान्नाभावेद्रव्या-
न्तरेणपिण्डदानंकार्यम् कपित्थबिल्वकुक्कुटाण्डामलकबदराणांमध्येशक्तितोन्यतमप्र-
माणाःपिण्डाः केचित्पार्वणपिण्डत्रयेयथोत्तरंप्रमाणाधिक्यमाहुः तथाहस्तलेपाभावे-
पिदर्भेषुहस्तंनिमृज्यादेवेतिमेधातिथिः एकोद्दिष्टश्राद्धेषुदर्भलेपोनेतिसुमन्तुः अत्रनी-
वीविस्रस्याभ्यञ्जनादीतिकेचित् पिण्डपूजनान्तेउपस्थानात्प्राक्नीवीविस्रंसइतिसागरे
अथास्मत्पितरमुकनामगोत्ररूपाभ्यङ्क्ष्वेतियथालिङ्गमन्त्रावृत्त्यापिण्डेषुतैलंघृतंवाभ्यञ्ज-
नंदर्भैर्दत्वातथैवाङ्क्ष्वेतिकज्जलंदद्यात् आपस्तम्बानामादावञ्जनंततोभ्यञ्जनम् एतद्वः-
पितरोवासइतिमन्त्रंप्रतिपिण्डंपठन्वासोदशांवात्रिगुणसूत्रंवाप्रतिपिण्डंदद्यादितिहेमा-
द्रिः सकृन्मन्त्रंपठन्सकृदेवदद्यादित्यन्ये कातीयैस्तुमन्त्रेणप्रतिपिण्डंनामगोत्राद्युच्चार्यत्रि-
गुणंसूत्रंदेयम् ततःकशिपूपबर्हणेनिवेद्यास्मत्पितृभ्यइतिचतुर्थ्याक्षतगन्धपुष्पधूपदीप-
सर्वप्रकारकनैवेद्यताम्बूलदक्षिणादिभिःपिण्डपूजांसव्येनापसव्येनवाकुर्यात् यत्किंचि-

त्पच्यतेभक्ष्यंभोज्यमन्नमगर्हितम् । अनिवेद्यनभोक्तव्यंपिण्डमूलेकथंचन १ ततोनमोवः-
पितरइषेइत्यादिमन्त्रैःपिण्डानुपस्थायोत्तानहस्तेनपरेतनइतिमन्त्रेणसकृदुक्तेनयुगपत्प्र-
वाहयेत् ततोदक्षिणाग्निहोमपक्षेऽग्नेतमद्याश्वमित्यग्निसमीपमागत्ययदन्तरिक्षमितिमन्त्रे-
णगार्हपत्योपस्थानम् औपासनेहोमपक्षेगार्हपत्यपदरहिततन्मन्त्रेणोपस्थानम् इदंबह्वृ-
चानामेव पाणिहोमेतुतेषामपिनास्त्येव वीरंमेदत्तपितरइतिमन्त्रेणमध्यममेकपिण्डंपार्व-
णद्वयेमध्यपिण्डद्वयमन्वष्टक्यादौमध्यपिण्डत्रयमादायपत्न्यैदद्यात् पत्नीआधत्तपितर-
इतिमन्त्रेणसकृत्पाठतेनैवपिण्डमेकमनेकंवाप्राशयेत् आपस्तम्बस्त्वपांत्वौषधीनांरसं
प्राशयामिभूतकृतंगर्भंधत्स्वेतिमध्यपिण्डंपत्न्यैप्रयच्छति प्राशनमन्त्रःसएव यथेहपुरुषो-
ऽसदितिपाठमात्रंभिद्यते इत्थमेवकातीयानाम् इदंभार्यायाःपिण्डप्राशनंप्रजाकामत्व-
एव केचिन्नित्यमाहुः भार्यानेकत्वेपिण्डंविभज्यप्रतिपत्तिमन्त्रेणप्राशयेत् पार्वणद्वयेपिं-
ण्डद्वयंद्वाभ्यांदेयम् पत्नीबहुत्वेगुणतोवयसाचयोग्यायैपिण्डोदेयः बह्वीनांयोग्यत्वेए-
कस्मिन्दर्शेएकस्यैअन्यस्मिन्नपरस्यैइति पत्नीरुग्णान्यदेशस्थागुर्विणीसूतिकापिवा ।
तदातंजीर्णवृषभश्छागोवाभोक्तुमर्हति १ इतरौजलेक्षिपेत् पुत्रादिकामनाभावेक्षिपेद-
ग्नौजलेपिवा [1] पिण्डांस्तुगोजविप्रेभ्योवायसेभ्यःप्रदापयेत् १ तीर्थश्राद्धेसदापिण्डा-
न्क्षिपेत्तीर्थेसमाहितः । अथपिण्डोपाघाते श्वसृगालखरैःस्पृष्टःपिण्डोभिन्नःप्रमादतः ।

पिण्डोपघाते. मार्जारमूषकैःस्पृष्टश्चाण्डालपतितादिभिः १ प्राजापत्यंचरेत्स्नात्वापु-
नःपिण्डान्यथाविधि । पाकान्तरेणतेनपाकेनवापिण्डदानमात्रंपुनःकार्यंनसर्वश्राद्धावृ-
त्तिरितिसर्वसंमतम् काकस्पर्शेतुनदोषः अथपिण्डनिषेधः विवाहव्रतचूडासुवर्षमर्धतद-

पिण्डनिषेध-निर्णयः. र्धकम् । संस्कारेषुतथान्येषुवृद्धिमात्रेचमासकम् १ पिण्डदानंमृदास्नानं
नकुर्यात्तिलतर्पणम् श्राद्धाङ्गतर्पणंनित्यतर्पणंचतिलैर्नकार्यमित्यर्थः
महालयेगयायांपित्रोःप्रत्यब्देयस्यकस्यापिमृतस्यसपिण्डीषोडशमासिकान्तेषुप्रेतकृत्येषु
कृतमङ्गलोपिपिण्डान्दद्यात् केचित्भ्रात्रादिवार्षिकेप्याहुः पिण्डयज्ञेचयज्ञेचसपिण्ड्यां
दद्युरेवच । तथाविकृतावन्वष्टकादौयत्रपुनःपिण्डदानविधिःयत्रत्वापूर्वेद्युःश्राद्धादौपि-
ण्डपितृयज्ञविकृतित्वंतत्रापिनपिण्डदाननिषेधइतिसिन्धुः तेनाष्टकाश्राद्धेपिननिषेधइ-
तिभाति अयंचमङ्गलोत्तरंपिण्डदानतिलतर्पणनिषेधस्त्रिपुरुषसपिण्डानामितिभाति अ-
थपिण्डोद्वासनान्तेविकिरोदेयः उपवीतीदैविकाद्विजसन्निधौसदर्भभुवि असोमपाश्चये-

विकिरदानम्. देवाइतिमन्त्रेणसजलयवमन्नंविकिरेत् प्राचीनावीतीपित्र्यद्विजसन्निधौ
सदर्भभुवि येअग्निदग्धायेअनग्निदग्धेतिऋचासतिलमन्नंविकीर्य अग्निदग्धाश्चयेजीवा
येप्यदग्धाःकुलेमम । भूमौदत्तेनतृप्यन्तुतृप्तायान्तुपरांगतिम् १ इतिकातीयसौत्रमन्त्रेण
सतिलजलेनप्लावयेत् पिण्डवद्विकिरोपिसार्ववर्णिकाग्नस्यैव केचिदसोमपाइतिदैवेविकिरं

[1] जीवत्पितृकलत्रगर्भिणीपतित्वप्रयुक्तःपिंडदाननिषेधःप्रतिप्रसवश्चप्रागेवोक्तः ।

दत्वा असंस्कृतप्रमीतायेतिपौराणमन्त्रेणपित्रेदत्वायेअग्निदग्धाइत्यृचापृथगुच्छिष्टपि-
ण्डंकुशोपरिदद्यादित्याहुः हस्तौप्रक्षाल्यद्विराचम्यान्यपवित्रेधृत्वाहरिंस्मरेत् विकिरंपृ-
थगेवनिष्कास्यकाकेभ्यउत्सृजेदितिकाशिका देवद्विजहस्तेशिवाआपःसन्त्वित्यादिभि-
रपोगन्धपुष्पयवान्दत्वाभूमौतेषुत्यक्तेष्वन्येक्षताआशीरर्थंदेयाः एवंपित्र्यहस्तेष्वपस-
व्येनापोगन्धपुष्पतिलदानादिकृत्वासव्येनामुकगोत्रशर्माहमभिवादयामिअस्मद्गोत्रंव-
र्धतामित्यादि केचिदत्रपित्र्यहस्तेगन्धतिलादिदानंसव्येनाहुः कातीयास्तुहस्तेऽक्षत-
दानान्तेअक्षय्योदकंदत्वाअघोराःपितरःसन्त्वित्युक्त्वाभिवादनंदाता-
रोनोभिवर्धन्तामित्यादिकमाहुः एवमाशिषोगृहीत्वाक्षतान्मूर्धनिधृत्वा

आशिषःप्रार्थनादि.

स्वयंशिष्यादिभिर्वाभोजनपात्राणिचालयित्वाचामेत् अनुपनीतोनारीचासजातिश्चन
चालयेत् . सव्येनदैवेपित्र्येचस्वस्तिवाचनम् देवेभ्यःस्वस्तीतिब्रूत पितृभ्योऽमुकना-
मगोत्रादिभ्यःस्वस्तीतिब्रूतेति ततःसव्यापसव्याभ्यांतत्तदुच्चारपूर्वकमक्षय्योदकदा-
नम् ततोन्युब्जपात्रमुत्तानंकृत्वाततःपरंसर्वमुपवीत्येवकुर्यात् द्विजेभ्यःसकर्पूरताम्बू-
लादिदत्त्वापितृपूर्वकंनामगोत्राद्युच्चार्यदक्षिणांदद्यात् अमुकशर्माहममुकनामगोत्रपि-
त्रादिस्थानोपविष्टायविप्रायरजतदक्षिणांप्रतिपादयामीत्यादि दैवेसुवर्णम् अशक्ता-
वुभयत्रयज्ञोपवीतंदक्षिणा दक्षिणाःपान्त्वित्युक्त्वास्वधांवाचयिष्येइतिपृष्ट्वावाच्यता-
मित्युक्तेपितृपितामहेत्याद्युच्चार्यस्वधोच्यतामित्युक्त्वाऽस्तुस्वधेतितैरुक्तेपिण्डसमीपेजलं
निषिच्यस्वधासंपद्यन्तामितिसंपत्तिंवाचयेत् कातीयसूत्रेदातारोनोभिवर्धन्तामित्या-
शिषोर्थनंस्वधावाचनंन्युब्जपात्रमुत्तानीकरणंदक्षिणादानंचेतिक्रमः ततोदेवादिप्रीतिं
वाचयित्वापिण्डस्थानेऽक्षतादिक्षिप्त्वासव्येनैववाजेवाजेइतिमन्त्रेणोत्तिष्ठन्तुपितरोवि-
श्वेदेवैःसहेतियुगपद्दर्भेणपितृपूर्वंविप्रान्स्पृशन्विसृजेत् आमावाजस्येतिप्रदक्षिणीकृत्य
ततोदातारोनोभिवर्धन्तामित्यादिवरयाचनम् येषांविसर्जनान्तेपिण्डदानंतेषामाचा-
न्तेषुसौमनस्यदक्षिणादिकाक्षय्यस्वधावाचनान्तेदातारोनोभिवर्धन्तामित्यादि ततः
पिण्डदानादीतिक्रमः हिरण्यकेशीयानांपिण्डदानादिप्रयोगोविस्तृतत्वान्नोक्तः विप्रै-
र्वरेदत्तेस्वादुषंस० ब्राह्मणासःपितरः० इतिमन्त्रौपठेत् विप्राः इहैवस्तं०आयुःप्रजा-
मितिवदेयुः आशीर्भिर्नन्दितोविप्रान्पादाभ्यङ्गादिनासंतोष्यनत्वा ऽद्यमेसफलंजन्म०
मन्त्रहीनं०यस्यस्मृत्येत्यादिविष्णुस्मरणपूर्वकंकर्मार्पयित्वाविप्रान्क्षमापयेत् अष्टौपदा-
न्यनुव्रज्यदक्षिणीकृत्यचागतः। दीपंहस्तेननिर्वाप्यपवित्रत्यागपूर्वकम् १ पादशुद्धिं-
द्विराचामेदुच्छिष्टोद्वासनंततः । बह्वृचोवैश्वदेवंतुयथाविधिचरेत्ततः २ ततस्तुवैश्वदे-
वान्तेसभृत्यसुतबान्धवः । भुञ्जीतातिथिसंयुक्तःसर्वंपितृनिषेवितम् ३ श्राद्धशेषान्नं
शिष्यायज्ञातिभ्यश्चदेयम् नशूद्राय द्विजभुक्तावशिष्टंतुशुचिभूमौनिखानयेत् । अत्रप-

श्राद्धशेषभोजनविचारः.

र्वादौनिषिद्धंमाषाद्यपिभोक्तव्यंवैधत्वेननिषेधाप्रवृत्तेरितिकेचित् अनिषिद्धभोजनेनापिश्राद्धशेषभोजनविधिसिद्धिरित्यन्ये श्राद्धशेषभोजनाकरणेदोषः श्राद्धदिनेउपवासनिषेधाच्छ्राद्धशेषाभावेपाकान्तरेणभोजनम् एकादश्यादाववघ्राणम् यत्रतूपवासोनावश्यकस्तत्रैकभक्तम् श्राद्धशेषंदिवैवभोक्तव्यंनरात्रौ तेननक्तव्रतेऽवघ्राणमेव श्राद्धावशिष्टभोक्तारस्तेवैनिरयगामिनः । सगोत्राणांसकुल्यानांज्ञातीनांचनदोषकृत् १ ब्रह्मचारियतिविधवानांनित्यंनिषिद्धम् ज्ञातिगोत्रसंबन्धिभिन्नगृहेश्राद्धशेषभोजनेप्राजापत्यंप्रायश्चित्तम् यतीनांवपनंलक्षप्रणवजपश्च गुरोर्योगिनोवाश्राद्धशेषंगृहिणोनदोषाय नशूद्रंभोजयेत्तस्मिन्गृहेयत्नेनतद्दिने । श्राद्धशेषंनशूद्रेभ्यःप्रदद्यादखिलेष्वपि १ इतिश्रीमदनन्तोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचितेधर्मसिन्धुसारेपार्वणश्राद्धप्रक्रिया ॥

१८ अथश्राद्धदिनेवैश्वदेवनिर्णयः तत्रतावच्छ्रौताग्निमतांबह्वृचानांश्राद्धात्पूर्वं पृथक्पाकेनवैश्वदेवः स्मार्ताग्निमतांनिरग्निकानांचबह्वृचानांश्राद्धान्तएवश्राद्धशेषेण पृथक्पाकेनवा कातीयानांतुस्मार्तश्रौताग्निमतांश्राद्धीयपाकेनपूर्वमेव निरग्निकानामन्तेश्राद्धशेषेणपृथक्पाकेनवा तैत्तिरीयाणांतुसाग्निकानांसर्वत्रादौवैश्वदेवः पञ्चमहायज्ञास्त्वन्ते अन्येषामादावन्तेवेतिविकल्पः तैत्तिरीयाणामेववैश्वदेवात्पञ्चयज्ञाभिन्नाः सर्वशाखिनांवृद्धिश्राद्धेपाकेनक्रियमाणेपूर्वमेववैश्वदेवः बह्वृचानामन्तेवापूर्ववा आमादिनावृद्धिश्राद्धेसर्वेषांपूर्वमन्तेवेतिभाति नित्यश्राद्धेपूर्वमेव एकादशाहाद्येकोद्दिष्टेषु साग्निरनग्निश्चसर्वोपिश्राद्धशेषंद्विजाधीनंकृत्वापाकान्तरेणवैश्वदेवादिकुर्यात् ॥

१९ अथनित्यश्राद्धम् वार्षिकादिश्राद्धदिनेश्राद्धात्पश्चात्तेनैवपाकेनपाकान्तरेण वानित्यश्राद्धंकार्यम् नित्यश्राद्धीयसर्वदेवतानांप्रथमश्राद्धेप्रवेशेप्रसङ्गसिद्धिरेव तथाच दर्शादिषुमहालयान्वष्टकादिषुनित्यश्राद्धलोपएव एतच्चदेवहीनंदर्शवत्षड्दैवतंद्वावेकंवाविप्रंनिमन्त्र्यदेशकालान्ननियमहीनंपुनर्भोजनब्रह्मचर्यादिकर्तृभोक्तृनियमरहितं यादृशतादृशेनैवानिषिद्धान्नेनदिवैवरात्रौप्रहरपर्यन्तंवाकार्यम् स्वस्याशक्तौपुत्रादिना सूतकेदर्शादिवल्लोपः वृद्ध्युत्तरंमण्डपोत्थानावधिसपिण्डैर्नकार्यम् नित्यवैश्वदेवान्तर्गतपितृयज्ञोत्तरंमनुष्ययज्ञात्प्रागेवभाति तत्रदर्शवत्षट्पितॄन्देवहीनानुच्चार्यनित्यश्राद्धंकरिष्येइति शिष्यादिश्चेद्यजमानस्यपितृपितामहेत्याद्युच्चार्यसंकल्पयेत् पितॄणामिदमासनमित्यासनं नित्यश्राद्धेक्षणःक्रियतामितिक्षणः पूर्वोच्चारिताःपितरःअयंवोगन्धइत्येवंगन्धादिभिर्विप्रमभ्यर्च्यवर्तुलेचतुरस्रेवामण्डलेपात्रेऽन्नंपरिविष्यपृथ्वीतेपात्रमित्यादिब्रह्मार्पणान्तंदर्शवत् भोजनान्तेदक्षिणांदत्त्वानवादत्त्वानमस्कारेणविसर्जयेत् विप्रस्याभावेवाऽभावेयथाशक्त्यन्नमुद्धृत्यषोढाविभज्यास्मत्पितृपितामहेत्यादिचतुर्थ्यन्त षड्देवताउच्चार्येदमन्नंस्वधानममेतित्यजेत् तदन्नंविप्रायगोभ्योवादेयंजलादौवात्या-

ज्यम् अशक्त्यागस्यापिलोपेआचमन्त्रमरूतइतिऋचोदशवारंजपेत् इतिनित्यश्राद्ध-
विधिः ॥

२० अथश्राद्धानुकल्पाः अनेकविप्रालाभेदेवस्थानेशालग्रामादिकंस्थापयित्वै-
कविप्रेपित्रादित्रयंमातामहादिसहितदेवताषट्कंचावाह्यसर्वंश्राद्धंकार्यमित्युक्तम् सर्व-
थाविप्रालाभेदर्भबटुश्राद्धमित्याद्यप्युक्तम् ॥

२१ अथामश्राद्धम् तत्रकेनचित्संकटेनपाकासंभवेजातकर्मणिचग्रहणनिमित्तक-
श्राद्धेचामश्राद्धंकार्यम् सपिण्डनश्राद्धंमासिकंप्रतिवार्षिकंमहालयाष्टकान्वष्टकादिश्रा-
द्धंचामेननकार्यम् शूद्रस्यतुदशाहपिण्डादिश्राद्धमात्रमामेन नकदापिपाकेन तत्रपितॄनु-
द्दिश्यामुकश्राद्धंसदैवंसपिण्डमामेनहविषाकरिष्यइतिसंकल्पः अन्यःप्रयोगःपूर्वोक्तए-
व पाकप्रोक्षणस्थानेआमप्रोक्षणम् आवाहनेउशंतस्त्वेतिमन्त्रेहविषेअत्तवेइत्यत्रहविषेस्वी-
कर्तवेइत्यूहः भस्ममर्यादान्तंप्राग्वत् विप्रहस्तेषुतण्डुलैरग्नौकरणम् अन्नाच्चतुर्गुणंद्विगु-
णंसमंवातत्तदामंपात्रेषुसंस्थाप्यपाणिहोमशेषंपिण्डार्थंसंस्थाप्यपात्रेषुदत्त्वापृथ्वीतेपा-
त्रमित्यादि इदमामंहव्यंकव्यमित्यादि इदमाममृतरूपंस्वाहेत्यादियथाधर्ममधिवत्यन्तं
प्राकृतम् यथासुखंजुषध्वमित्यस्यापोशनप्राणाहुतितृप्तिप्रश्नानांलोपः संपन्नवाचना-
न्तेऽन्नशेषप्रश्नलोपः सर्वमतेतण्डुलैःसक्तुभिर्वापिण्डदानम् केचिद्गृहसिद्धान्नेनपायसे-
नवापिण्डानाहुः एवंविप्रसमीपेपिण्डदानान्तेनमोवःपितरइषेइत्यत्रोपस्थानमन्त्रइषे-
स्थानेआमद्रव्यायेत्यूहः पिण्डोद्वासनान्तेपिण्डजातीयद्रव्येणविकिरदानम् आम-
श्राद्धेस्वस्तीतिब्रूतेतिवर्ज्यम् वाजेवाजेइतिमन्त्रेतृप्तायातेतिस्थानेतर्प्यस्थयातेत्यूहः ततः
प्राग्वच्छेषंसमापयेत् आमश्राद्धंद्विजैःपूर्वाह्णेकार्यम् शूद्रैरपराह्णएव आमान्नाभावेहिर-

हिरण्यश्राद्धम्. ण्यश्राद्धमप्येवमेव संकल्पादौसर्वत्रहिरण्यपदमामपदस्थानेयोज्यम्
आमवद्धेमप्रोक्षणम् अत्तवइत्यादिमन्त्रत्रयोहःप्राग्वदेव तण्डुलादिभिर्हस्तेऽग्नौकरणम्
हिरण्यमन्नादष्टगुणंचतुर्गुणंद्विगुणंसमंवादेयम् हिरण्यश्राद्धेदक्षिणास्त्येव श्राद्धीयमा-
मंहेमवाद्विजदत्तंयथेष्टंविनियोज्यम् शूद्रदत्तंतुभोजनादन्यत्रविनियोज्यम् श्राद्धीया-
मेनपञ्चयज्ञाःश्राद्धंचनकार्यम् हेमश्राद्धेआमश्राद्धेचपिण्डदानविकल्पात्सांकल्पिकवि-
धिनाप्येतद्द्वयम् सांकल्पिकेचसमन्त्रकावाहनार्घ्याग्नौकरणपिण्डदानविकिराक्षय्यस्व-
धावाचनप्रश्नेत्येतत्सप्तकंवर्ज्यम् तत्रामुकश्राद्धमामेनहविषाहिरण्येनवासांकल्पविधि-
नाकरिष्यइतिसंकल्पः शूद्रगृहेऽन्यदीयमपिक्षीराद्यपिनभक्ष्यम् किमुततदीयमामादि
तद्गृहेपक्वान्नभक्ष्यमिति तस्माच्छूद्राल्लब्धंद्विजगृहेपक्त्वाभक्ष्यम् इत्यामश्राद्धहेम-
श्राद्धविधिः ॥

२२ अथपक्वान्नद्रव्यकसांकल्पिकश्राद्धविधिः तत्रयेषुसंक्रान्तियुगमन्वादिषुकृच्छ्रयु-
त्तरकालिकदर्शादिषुवापिण्डदानंनिषिद्धंतत्रसर्वत्रसांकल्पिकविधिः यत्रापिण्डदाना-

दिवहुविस्तृतंश्राद्धमनुष्ठातुमशक्तःसोपिसांकल्पिकंकुर्यात् तद्यथा अमुकंश्राद्धंसांकल्पिकविधिनाऽनेनहविषाकरिष्येइतिसंकल्प्यतृतीयक्षणदानान्तंपूर्ववत्कृत्वाऽर्घ्यदानसमन्त्रकावाहनंचवर्जयेत् देवानावाहयामीतिपितॄनावाहयामीत्येवावाह्यगन्धादिपूजनादिभस्ममर्यादान्तेऽग्नौकरणंवर्जयित्वापरिवेषणादिसंपन्नवचनान्तेउत्तरापोशनंविकिरपिण्डदानवर्जमक्षय्यवचनान्तंकृत्वास्वधांवाचयिष्येस्वधोच्यतामितिवाक्यरहितंसर्वं पूर्ववत्समापयेत् इतिसांकल्पिकप्रयोगः ॥

२३ अथान्येप्यनुकल्पाः तत्रद्विजाद्यभावेदर्भबटुविधानेनपिण्डदानमात्रमुक्तम् अथवाद्रव्यविप्रयोरभावेपक्वान्नस्यपैतृकसूक्तेनहोमःकार्यः यद्वाश्राद्धदिनेप्राप्तेभवेन्निरशनःपुमान् । किंचिद्दद्यादशक्तोवाउदकुम्भादिकंद्विजे १ तृणानिवागवेदद्यात्पिण्डान्वाप्यथनिर्वपेत् । तिलदर्भैःपितॄन्वापितर्पयेत्स्नानपूर्वकम् २ अथवातृणभारंदहेत् धान्यंवातिलान्वास्वल्पांदक्षिणांवाद्विजायदद्यात् अथवासंकल्पादिसर्वश्राद्धप्रयोगंपठेत् सर्वाभावेवनंगत्वोर्ध्वबाहुःस्वकक्षंदर्शयन्निदंपठेत् नमेऽस्तिवित्तंनधनंनचान्यच्छ्राद्धोपयोगिस्वपितॄन्नतोस्मि । तृप्यन्तुभक्त्यापितरोमयैतौभुजौकृतौवर्त्मनिमारुतस्य १ इति प्रभासखण्डेऽन्येपिमन्त्राउक्ताः इत्यनुकल्पाः ॥

२४ अथश्राद्धभोजनेप्रायश्चित्तानि दर्शश्राद्धेषट्प्राणायामाः महालयादिश्राद्धेषुत्रिवर्षोर्ध्वप्रतिवार्षिकेषुचषट्प्राणायामाः गायत्र्यादशकृत्वोभिमन्त्रितस्यजलस्यपानंवा एवमन्येष्वप्यनुक्तप्रायश्चित्तश्राद्धेषूक्तजलपानमेव वृद्धिश्राद्धेप्राणायामत्रयम् जातकर्मादिचूडान्तसंस्काराङ्गवृद्धिश्राद्धेसान्तपनकृच्छ्रम् जातकर्माङ्गश्राद्धेचान्द्रायणंवा अन्यसंस्काराङ्गश्राद्धेउपवासः सीमन्तसंस्कारेतत्संस्काराङ्गश्राद्धेचचान्द्रायणम् आपदिदशाहान्तर्नवसंज्ञकश्राद्धेषुएकादशाहेचश्राद्धभोजनेप्राजापत्यकृच्छ्रम् द्वादशाहिकसपिण्डीश्राद्धेऊनमासेचपादोनकृच्छ्रः द्वितीयमासिकत्रैपक्षिकोनषाण्मासिकोनाब्दिकेष्वर्धकृच्छ्रः अन्यमासिकेषुप्रथमाब्दिकेवर्षान्तसपिण्डश्राद्धेचपादकृच्छ्रः उपवासोवा गुरवेद्रव्यंदातुंश्राद्धभोजनेसर्वत्रोक्तार्धम् जपशीलेतदर्धम् अनापद्यूनमासान्तेषुचान्द्रायणंप्राजापत्यंच द्विमासाद्युक्तचतुर्षुपादोनकृच्छ्रः त्रिमासादिषुपूर्वोक्तेष्वर्धकृच्छ्रः प्रथमाब्दिकेपादोनकृच्छ्रः द्वितीयतृतीयाब्दिकेएकोपवासः क्षत्रियश्राद्धेएतद्द्विगुणम् वैश्यश्राद्धेत्रिगुणम् शूद्रश्राद्धेसर्वत्रचतुर्गुणम् चाण्डालविषजलसर्पपश्वादिहतपतितक्लीबादिनवश्राद्धेचान्द्रायणम् एकादशाहान्तंपराकश्चान्द्रंच द्वादशाहादौपराकः द्विमासादिचतुर्ष्वतिकृच्छ्रः अन्यमासिकेषुकृच्छ्रः आब्दिकेपादः अभ्यासेसर्वत्रसर्वंद्विगुणम् आमहेमश्राद्धेसांकल्पिकेचतत्तदुक्तप्रायश्चित्तार्धम् यतिब्रह्मचारीचपूर्वोक्तप्रायश्चित्तंकृत्वोपवासत्रयंप्राणायामशतंघृतप्राशनंचाधिकंचरेत् अनापदिद्विगुणंचरेत् दर्शादौगृहिवदेव ब्रह्मचारिणश्चौलसंस्कारेभोजनेकृच्छ्रः

सीमन्तेचान्द्रम् अन्येषूपवासः एकादशाहश्राद्धभोजनेचान्द्रंपुनःसंस्कारश्चेति-हेमाद्रिः ॥

२५ अथक्षयाहश्राद्धेविशेषः तत्रयस्यपित्रादेर्मरणंयन्मासेयत्पक्षेयत्तिथौतद्दिनेतस्यमृताहस्तत्रपित्रादित्रिदैवसंवार्षिकश्राद्धंपुरूरवार्द्रवदेवसहितंकार्यम् नचात्रसपत्नीकत्वंपित्रादीनाम् नाप्यत्रमातामहादित्रयम् अत्रतिथिद्वैधेनिर्णयोरात्रावपिकार्यत्वंग्रहणदिनेतत्प्राप्तौनिर्णयोमलमासादिनिर्णयोदर्शदिनेतत्प्राप्तौनिर्णयःशुद्धिश्राद्धनिर्णयश्चश्राद्धकालनिर्णयप्रसङ्गेनपूर्वोक्तोऽनुसंधेयः पारणेमरणेचैवतिथिस्तात्कालिकीमतेतिवचनात् मरणकालिकतिथेरपराह्णादिव्याप्त्याब्दिकश्राद्धनिर्णयोज्ञेयः पित्रोःप्रथमाब्दिकश्राद्धंविभक्तैर्भ्रातृभिःपृथक्कार्यम् अविभक्तलेज्येष्ठेनैव मातृमृताहेमात्रादित्रिदैवत्यंश्राद्धम् मातापित्रोर्मृताहैक्येपूर्वंपितुःश्राद्धंकृत्वास्नात्वामातुःश्राद्धंकार्यम् एवमेकदिनेपित्रोर्मरणेनमातुर्भर्त्रासहदाहकरणेपिज्ञेयम् सहगमनेत्वेकमेवपाकंकृत्वापितृमातृपार्वणद्वययुतंश्राद्धम् पदपिण्डाअर्घ्याश्चविश्वेदेवास्तुनर्भिन्नाः सहगमनेसुवासिनीमरणेचविप्रपङ्क्तौसुवासिनीमधिकांभोजयेत् सुवासिन्यैकुङ्कुमादिरूयलंकारानदद्यात् सर्वत्रस्त्रीणांश्राद्धेवस्त्रयज्ञोपवीतगन्धादिकमेवविप्रेभ्योदेयंनकुङ्कुमादि एवंसापत्नमातुर्मातामहतत्पत्न्योर्मातुलस्यपितृव्यतत्पत्न्योर्भ्रातुःश्वश्रूश्वशुरयोर्गुरोःपितृष्वसुर्मातृष्वसुर्भार्यायाभर्तुर्भगिन्यादेश्चैतेषामपुत्रत्वेपार्वणविधिनैवप्रतिवार्षिकंश्राद्धंकार्यम् केचित्पितृमातृमातामहमातामहीव्यरिक्तानांसर्वेषामेकोद्दिष्टविधानेनैवेत्याहुः अत्रदेशाचारानुसारेणव्यवस्था पित्रादिवार्षिकदिनेपितृव्यादिवार्षिकप्राप्तौस्वयंपित्रादिश्राद्धंकार्यंपितृव्यादिश्राद्धंतुपुत्रशिष्यादिद्वाराकार्यंदिनान्तरेवास्वयंकार्यम् संन्यासिनोप्याब्दिकादिपुत्रःकुर्यात्सपार्वणम् । प्रथमेवर्षेवर्षान्तसपिण्डनपक्षेमृताहात्पूर्वदिनेसपिण्डनमब्दपूर्तिश्राद्धंचकृत्वापरेद्युर्वार्षिकंकार्यम् ॥

२६ अथक्षयाहाज्ञानेनिर्णयः यस्यमृतस्यदेशान्तरमरणादिनामासोज्ञायतेतिथिर्नज्ञायतेतस्यतन्मासेदर्शेशुक्लैकादश्यांकृष्णैकादश्यांवाप्रतिवार्षिकंश्राद्धम् मृततिथिर्ज्ञातामासोनज्ञातस्तदामार्गशीर्षेमाघेवाभाद्रेवाऽऽषाढेवातत्तिथौवार्षिकम् तिथिमासयोरज्ञानेयद्दिनेदेशान्तरंप्रस्थितस्तन्मासदिवसौग्राह्यौ प्रस्थानदिनादेरज्ञानेमृतवार्ताश्रवणतिथिमासौ प्रस्थानवार्ताश्रवणयोर्मासज्ञानेतिथेरज्ञानेतन्मासेदर्शादौ प्रस्थानादिमासविस्मरणेतिथिस्मरणेमार्गशीर्षादिषूक्तचतुर्षुतत्तिथौवार्षिकम् मरणतच्छ्रवणप्रस्थानानांदिनमासयोरज्ञानेमाघस्यमार्गस्यवादर्शेश्राद्धम् द्वादशादिवर्षप्रतीक्षोत्तरंप्रतिकृतिदाहेदाहदिनेवार्षिकादि ॥

१ निर्णयसिंधौ. पितृव्यभ्रातृमातॄणांज्येष्ठानांपार्वणंभवेत् ॥ एकोद्दिष्टंकनिष्ठानांदंपत्योःपार्वणंमिथः ॥ अपुत्रस्यपितृव्यस्यभ्रातुर्थवाप्रजन्मनः ॥ पितामहस्यतत्पत्न्याःश्राद्धंपार्वणवद्भवेदित्यादि ॥

२७ अथश्राद्धविघ्नेनिर्णयः निमन्त्रणोत्तरंविप्रस्यसूतकेमृतकेवामासेआशौचंन निमन्त्रणंचद्वितीयक्षणरूपंसमन्त्रकंग्राह्यंनलौकिकमितिभाति कर्तुस्तुपाकपरिक्रियो-

आशौचज्ञाने. त्तरमाशौचाभावः पाकपरिक्रियाचसमन्त्रकंपाकप्रोक्षणमित्याहुः कर्तु-र्गृहेभोजनारम्भोत्तरंजननेमरणेवाभोजनशेषंत्यक्त्वापरकीयजलेनाचामेत् ममतुप्रति-भातिसर्वस्याप्याशौचापवादस्यानन्यगतिविषयत्वात्संकटाभावेपाकपरिक्रियोत्तरमपि कर्तुराशौचेतदन्तेश्राद्धम् भोक्तुस्तुभोजनारम्भात्प्रागाशौचज्ञानेन्योनिमन्त्रणीयः भो-जनारम्भोत्तरमाशौचेतुकर्त्रातथैवश्राद्धंसमापनीयम् भोक्त्रातुभोजनान्तेआशौचप्रक-रणेवक्ष्यमाणंप्रायश्चित्तंकार्यम् संकटेतुपूर्वोक्तमितियुक्तंचेत्ग्राह्यम् अथसिन्धौपाको-त्तरमाशौचाभाववचनस्यकर्तृमात्रपरत्वाद्भोक्तुःप्रायश्चित्तमाशौचंचोक्तम् तद्यथा ब्रा-ह्मणस्याशौचेश्राद्धेसकृत्कामतोन्नभोजनेसान्तपनकृच्छ्रम् अभ्यासेमासंकृच्छ्रंचरेत् अज्ञानाद्विप्रादीनांज्ञाताशौचानामन्नभक्षणेएकाहंत्र्यहंपञ्चाहंसप्ताहंक्रमेणाभोजनमन्ते पञ्चगव्याशनंच अभ्यासेद्विगुणम् आशौचंतुब्राह्मणादीनामाशौचेयःसकृदेवान्नमश्ना-तितस्यतावदाशौचंयावत्तेषामाशौचंनदन्तेप्रायश्चित्तंकुर्यादितिविष्णूक्तंज्ञेयम् श्राद्ध-कालेऽन्यकालेचत्वसममेवेतिज्ञेयम् दातृभोक्तृभ्यामुभाभ्यामाशौचंनज्ञातंचेन्नदोषः आशौचमध्येश्राद्धदिनपातेआशौचान्तेएकादशाहेकार्यम् एकादशाहोमलमासेचेन्म-लेपिकार्यम् तत्रा[2]तिक्रमेशुद्धमासे एतन्मासिकेप्रतिवार्षिकेचज्ञेयम् दर्शादीनांतुपञ्चम-

श्राद्धदिनातिक्रमे. हायज्ञादिवल्लोपएवनाशौचान्तेकर्तव्यत्वंनापिप्रायश्चित्तम् आशौचं विनादर्शादीनांलोपेप्युपवासादिरूपंप्रायश्चित्तमेवनकालान्तरेनुष्ठानम् एकादशाहे ऽसंभवेऽमावास्यायांशुक्लकृष्णैकादश्योर्वार्षिकम् मासिकंचोदकुम्भंचयद्यन्तरितंभवेत्। तंत्तदुत्तरसातंत्र्यादनुष्ठेयंप्रचक्षते [1] केचिदाब्दिकमप्यन्तरितंदर्शादिकालासंभवेऽग्रि-ममासेतत्तिथौकार्यमित्याहुः आशौचेतरव्याध्यादिविघ्नेविस्मृतौचैवमेव केचिद्व्याध्या-दिविघ्नेपुत्रादिनातद्दिनेएवान्नेनाब्दिकमाहुः अथभार्यारजोदोषे तत्रदर्शयुगादिम-न्वाद्यष्टकान्वष्टकादिश्राद्धानिपाककर्त्रन्तरसत्वेऽन्नेनतद्दिनेकार्याण्यन्यथामादिद्रव्येण

भार्यारजोदोषे. कालादर्शोदर्शश्राद्धंपञ्चमेहनीतिपक्षान्तरमाह सकृन्महालयस्तुदर्शे भार्यारजसिमुख्यकालातिक्रमभियातत्रैवकार्यः एवमाश्विनशुक्लपञ्चम्यन्तकालेप्यूह्यम् अष्टम्यादौसकृन्महालयोभार्यारजोदोषेनकार्यः कालान्तरसत्वादित्यादिमहालयप्र-करणोक्तमनुसंधेयम् प्रत्याब्दिकंमासिकंचरजोदोषेपितद्दिनएवकार्यमित्येकःपक्षः पञ्चमेहनिकार्यमित्यपरः पक्षद्वयेपिग्रन्थसंमतिःशिष्टाचारसंमतिश्च भार्यान्तरसत्वेत-द्दिनएवेतिसर्वसंमतम् तद्दिनेकरणपक्षेश्राद्धकालेरजस्वलादर्शनादिकंवर्ज्यम् तेनताद्द-

---

१ भोजनकालेसूतकप्राप्तौतदन्नभोजनेवक्ष्यमाणमित्यर्थः ॥ २ एकादशाहातिक्रमेमलेनकार्यमित्यर्थः ॥

शमूहासंभवेयोग्यपाककर्त्रसंभवेचपञ्चमेहनीतिपक्षःश्रेयान् अपुत्रास्त्रीरजोदोषेभर्तुरा-
ब्दिकंपञ्चमेहनिकुर्यान्नत्वन्यद्वारातद्दिने अथपतिमुद्दिश्याग्निप्रवेशे तत्रसहगमनमेवविप्राणाम् क्षत्रियादेस्तुसहगमनमनुगमनंच एकचित्यारोहेणदंपत्योःसहैवमग्निदाहःसहगमनम् भर्तुःसमग्रकदाहोत्तरंपृथक्चितावग्निप्रवेशोनुगमनम् तत्रो-

पतिमुद्दिश्याग्निप्रवेशे.

भयत्रापितिथ्यैक्येएकदिनेएवतन्त्रेणपाकादिकृत्वादर्शवत्षट्पिण्ड-
षडर्घ्यविप्रभेदयुतंपितृपार्वणमातृपार्वणविशिष्टंश्राद्धंकार्यम् विश्वेदेवास्तुनभिन्नाभि-
न्नावा तिथिभेदेपिश्राद्धदिनैक्येएवमेव तिथिभेदाच्छ्राद्धदिनभेदेतुवार्षिकादिपृथगे-
वकार्यम् केचित्तुसहगमनेतिथिभेदेपिभर्तुःक्षयाहश्राद्धदिनेएवपत्न्याःश्राद्धंनतुदिना-
न्तरइत्याहुस्तदल्पकालव्यवधानेयोज्यंनतुद्वित्र्यादितिथिव्यवधाने ॥

२८ अथश्राद्धसंपातेनिर्णयः तत्रपित्रोर्मृताहैक्येपूर्वंपितुःश्राद्धंततःपाकभेदेनमा-
तुरित्युक्तम् गृहदाहादिनासपिण्डानांयुगपन्मरणेसंबन्धसामीप्यक्रमेणश्राद्धानिपाक-
भेदेनपृथक्कुर्यात् पृथक्पाकेनभिन्नश्राद्धाशक्तौ तन्त्रेणश्रपणंकृत्वाश्राद्धंकुर्यात्पृथक्पृ-
थक् । क्रमेणैकदिनेमरणेमरणक्रमेण तत्रैकदिनेएकस्त्रयाणांश्राद्धानिनकुर्यात् वार्षि-
कश्राद्धत्रयप्राप्तौश्राद्धद्वयंस्वयंकुर्यात् तृतीयादिभ्रात्रादिनाकारयेद्दिनान्तरेवाकुर्यात्
पित्रोःसपिण्डस्यचसंपातेतूक्तम् श्राद्धंकृत्वातुतस्यैवपुनःश्राद्धंनतद्दिने । नैमित्तिकंतु
कर्तव्यंनिमित्तोत्पत्त्यनुक्रमात् १ तथापण्णवतिश्राद्धेषुसमानदेवताकत्वेतन्त्रेणश्राद्धा-
नि अधिकदेवताकत्वेपृथक्श्राद्धानि वार्षिकमासिकोदकुम्भश्राद्धेषुनित्यश्राद्धंदर्शा-
दिश्राद्धंचदेवतानांभेदात्पृथक्कार्यम् महालयेतीर्थश्राद्धेदर्शादिषण्णवतिषुचनित्यश्रा-
द्धस्यप्रसङ्गसिद्धिः मासिकेनोदकुम्भश्राद्धस्यप्रसङ्गसिद्धिः तत्रप्रसङ्गसिद्धिस्थलेदर्शा-
दिकंप्रसङ्गिश्राद्धमेवसंकल्पपूर्वंसाङ्गमनुष्ठेयम् प्रसङ्गसिद्धंतुनित्यादिकंनसंकल्पादावु-
च्चार्यमितिलोपापरपर्यायएवप्रसङ्गसिद्धिपदेनोच्यते तन्त्रसिद्धौतुप्रकारद्वयंभाति दर्श-
व्यतीपातश्राद्धयोस्तन्त्रानुष्ठानेषट्पुरुषानुद्दिश्यदर्शश्राद्धंव्यतीपातश्राद्धंचतन्त्रेणकरि-
ष्येइतिसंकल्प्यदर्शपातश्राद्धयोःदेवार्थेक्षणःकरणीयइतिदेवेनिमन्त्र्यदर्शपातश्राद्धयोः
पित्राद्यर्थेक्षणःकरणीयइतिवर्गद्वयार्थविप्रद्वयादिकंनिमन्त्र्यैकमेवश्राद्धंकार्यमित्येकःप्र-
कारः अथवापूर्ववत्संकल्प्यदैवेतन्त्रेणैकमेवविप्रंनिमन्त्र्यषोडशमासिकतन्त्रवत्दर्शश्रा-
द्धेक्षणःकरणीयइतिदर्शविप्रानिमन्त्रणानन्तरंव्यतीपातश्राद्धेक्षणइतिविप्रान्तरंनिम-
न्त्र्यविप्रचतुष्टयादियुतंपातश्राद्धेपिण्डाभावात्षडर्घ्यपिण्डयुतंश्राद्धमेकैनैवपाकेनका-
र्यमित्यपरःप्रकारः एवंत्रिचतुरादिश्राद्धानांतन्त्रेऊह्यम् अत्रपक्षद्वयेविचार्ययुक्ततरपक्षः
सद्भिरनुष्ठेयः मयूखेतुसपिण्डकेनदर्शश्राद्धेनापिण्डकस्यव्यतीपातादिश्राद्धस्यैकदेवता-
कस्यप्रसङ्गसिद्धिरेवनतन्त्रसिद्धिस्तत्रोदाहरणंतुपातसंक्रान्त्यादिरित्युक्तम् पस्वष्टक्ये-

१ स्वसापिंडस्यपाककर्तुरसंभवेचेति पाठान्तरम्.

नपितृमातृवार्षिकमासिकयोःप्रसङ्गसिद्धिरित्युक्तंतन्महालयेनवार्षिकसिद्ध्यापत्त्याब-हुग्रन्थविरुद्धम् यत्रचदर्शवार्षिकश्राद्धादौदेवताभेदाच्छ्राद्धभेदस्तत्र निमित्तानियति-श्चात्रपूर्वानुष्ठानकारणमितिवाक्यात् पूर्ववार्षिकंततोदर्शः यत्सर्वान्प्रत्येकरूप्येणैक-दानमाप्नोतितदनियतनिमित्तकंवार्षिकंमासिकंवापूर्वंकार्यमितिवाक्यार्थः वार्षिकमा-सिकादीनांसंपातेपितृपूर्वकत्वंसंबन्धसामीप्यादिकंचानुपदमेवोक्तम् दर्शमहालययोः संपातेपूर्वंमहालयस्ततोदर्शः दर्शवार्षिकमहालययोःप्राप्तौपूर्ववार्षिकंततोमहालयस्ततो-दर्शइतित्रयंपाकभेदेन विस्तरोमहालयप्रकरणे तथाकाम्यतन्त्रेणनित्यस्यतन्त्रंश्राद्धस्य सिद्ध्यति अथसंक्रान्त्ययनद्वयविषुवद्वययुगादिमन्वादिभाद्रकृष्णत्रयोदशीश्रोत्रियाग-गुनप्रयुक्तमघाभरणीमघायुतत्रयोदशीवैधृतिव्यतीपातोपरागपुत्रोत्पत्तिनिमित्तकाल-भ्ययोगनिमित्तकश्राद्धानिप्रोष्ठपदीभिन्नसर्वपौर्णमासीश्राद्धानिचैतानिश्राद्धानिपि-ण्डरहितानिसांकल्पविधिनाकार्याणि एषुदर्शवत्षट्पुरुषोद्देशः तेनैषामेककालसंपा-तेतन्त्रेणसिद्धिः नित्यश्राद्धस्यप्रसङ्गसिद्धिः उपरागश्राद्धस्यभिन्नकालत्वेपृथगनुष्ठानम् उपरागश्राद्धेनसंक्रान्तिदर्शादिश्राद्धानांप्रसङ्गसिद्धिरितिप्रथमपरिच्छेदेमतान्तरमुक्तम् पुत्रोत्पत्तिनिमित्तकश्राद्धस्यनवदेवताकत्वात्पृथगनुष्ठानम् तच्चहेम्नैवकार्यम् नत्वामेन नाप्यन्नेनेति इतिश्राद्धसंपातेनिर्णयः ॥

२९ अथतिलतर्पणम् तत्त्वयच्छ्राद्धेयावन्तःपितरस्तर्पितास्तावत्पितृगणोद्देशेनत-च्छ्राद्धाङ्गत्वेनतिलैस्तर्पणंकार्यम् तत्रकालनियमः पूर्वंतिलोदकंदर्शेप्रसब्देतुपरेहनि। इ-त्यादि तदयंनिष्कर्षः दर्शश्राद्धेश्राद्धात्पूर्वंश्राद्धाङ्गतिलतर्पणम् तत्रविप्रनिमन्त्रणोत्तरं पाकारम्भोत्तरंवाब्रह्मयज्ञकरणेब्रह्मयज्ञाङ्गनित्यतर्पणेनैवदर्शाङ्गतिलतर्पणस्यसिद्धिः त-तःपूर्ववैश्वदेवोत्तरंचाब्रह्मयज्ञकरणेश्राद्धीयषट्पुरुषोद्देशेनश्राद्धाङ्गतर्पणंकृत्वाश्राद्धारं-भःकार्यः प्रत्याहिकंसर्वपितृतर्पणंतुब्रह्मयज्ञकालेकार्यम् एवंयुगादिमन्वादिसंक्रान्तिपौ-र्णमासीवैधृतिव्यतीपातश्राद्धेषुदर्शवत्पूर्वमेव तीर्थश्राद्धेसर्वपित्रुद्देशेनपूर्वम् वार्षिकश्रा-द्धेपरेद्युरेवश्राद्धीयदेवतात्रयोद्देशेन वार्षिकश्राद्धदिनेनानित्यतर्पणंतिलैर्नकार्यम् सकृन्म-हालयेसर्वपित्रुद्देशेनपरेद्युरेव अन्येषुमहालयपक्षेष्वष्टकान्वष्टकापूर्वेद्युःश्राद्धेषुमाध्याव-र्षाधोदयगजच्छायापष्ठीभरणीमघाश्राद्धेषुहिरण्यश्राद्धेचानुव्रज्यतर्पणंश्राद्धीयदेवतो-द्देशेन श्राद्धसंपातेतुयदितत्प्रसङ्गसिद्धिस्तदातदीयमेवतर्पणम् तत्रत्वेतुपूर्वतर्पणवतां पश्चात्तर्पणवतांचश्राद्धानांसमसंख्यत्वेआदावन्तेवातर्पणम् विषमसंख्यत्वेबह्वनुरोधेन संक्रान्तिषुग्रहणेपित्रोःश्राद्धेदर्शेव्यतीपातेपितृव्यादिश्राद्धेमहालयेचानिषिद्धेपिदिने श्राद्धाङ्गतिलतर्पणंकार्यमितिकेचित् अन्येतुसर्वत्रश्राद्धाङ्गतर्पणेकोपितिथ्यादिनिषे-धोनेत्याहुः अथश्राद्धाङ्गतर्पणनिषेधः वृद्धिश्राद्धेसपिण्ड्यांचप्रेतश्राद्धेनुमासिके । संवत्सरविमोकेचनकुर्यात्तिलतर्पणम् १ तत्रतर्पणप्रकारः परेहनितर्पणेस्नात्वातर्पणं

तर्पणप्रकारः. कृत्वानित्यस्नानंप्रातःसंध्यांचकुर्यात् यद्वानित्यस्नानप्रातःसंध्योत्तरं श्राद्धाङ्गतर्पणंसंबन्धनामगोत्ररूपाणिद्वितीयान्तान्युच्चार्यस्वधानमस्तर्पयामीतिबह्वृचै-र्दक्षिणहस्तेनान्यैरञ्जलिनात्रिस्त्रिस्तर्पयेत् प्रत्यञ्जलिमन्त्रावृत्तिः एवंनित्यतर्पणेपिज्ञे-यम् अथब्रह्मयज्ञाङ्गेनित्यतर्पणेतिलयुक्ततर्पणनिषेधकालः रविभौमभृगुवारेषुप्रतिप-त्षष्ठ्येकादशीसप्तमीत्रयोदशीषुभरणीकृत्तिकामघासुनिशिसंध्यासुगृहेजन्मनक्षत्रेशुभ-कार्यादिनेऽन्यदीयेशोभनयुतगृहेमन्वादिषुयुगादिषुगजच्छायायामयनद्वयेचतिलतर्पणं मृदास्नानंपिण्डदानंचनकार्यम् केचिदयनद्वयेयुगादिमन्वादिषुतिलतर्पणंनदोषाये-त्याहुः विवाहव्रतचूडासुवर्षमर्धंतदर्धकमन्यत्रसंस्कारेमासंमासार्धंवातिलतर्पणादिकं महालयगयाक्षयाहश्राद्धंविनानकार्यमित्युक्तम् अत्रनिषिद्धदिनेतिलालाभेवाहेमरौप्य-युतहस्तेनदर्भयुतहस्तेनवानित्यतर्पणंकार्यम् अथतिथ्यादिनिषेधापवादः तीर्थेति-

तिथ्यादिनिषेधापवादः. थिविशेषेचगयायांप्रेतपक्षके । निषिद्धेपिदिनेकुर्यात्तर्पणंतिलमिश्रि-तम् १ इति तिथिविशेषोष्टकादिरितिमयूखे अत्रकातीयानांकेषां-चिद्वार्षिकादौपरेह्नि भरण्यादौविसर्जनान्तेचश्राद्धाङ्गतर्पणाचारोनदृश्यतेतत्रमूलंमृ-ग्यम् क्षयाहश्राद्धदिनेनित्यतर्पणेतिलग्रहणंतुबहुग्रन्थविरुद्धम् ॥

३० अथनान्दीश्राद्धेयद्वक्तव्यंतत्पूर्वार्धेप्रपञ्चितम् एतच्चोपनयनादिमहाकर्मसु

नान्दीश्राद्धप्रयोगविचारः. पूर्वेद्युःकार्यं जातकर्माद्यल्पकर्मसुतदहरेव तत्रदेशकालौसंकीर्त्यसत्य-वसुसंज्ञकाविश्वेदेवानान्दीमुखाःमातृपितामहीप्रपितामह्योनान्दीमु-ख्यःपितृपितामहप्रपितामहानान्दीमु० मातामहमातु० पत्नीसहितानान्दी० एता-नुद्दिश्यपार्वणविधानेनसपिण्डंनान्दीश्राद्धंकरिष्येइतिसंकल्पः अर्घ्यकालेनवैवपात्रा-ण्यासाद्यतेषुद्वौद्वौकुशौनिधाययवोसिसोमदैवत्यइतिपूर्वोक्तोहेनयवानोप्योशन्तस्त्वे-तिद्वयोर्द्वयोरावाह्यामुकविश्वेदेवाःप्रीयन्ताम् नान्दीमुखामातरःप्रीयन्तांनान्दीमुखाः पितामह्यःप्रीयन्तामित्यादिनायथालिङ्गपात्राणिपुरतोन्यसेत् नान्दीमुखामातरइदं वोर्घ्यमित्यादिनायथालिङ्गंद्वाभ्यामर्घ्यपात्रंविभज्यदेयम् द्विर्द्विर्गन्धदानम्. चतुर्थ्यन्ता-नुद्दिश्यस्वाहाहव्यंनममेत्यादिदेववदन्नदानम् पिण्डदानकालेनान्दीमुखीभ्योमातृ-भ्यःस्वाहानान्दीमुखीभ्यःपितामहीभ्यःस्वाहेत्येवंप्रत्येकंद्वौद्वावित्यष्टादशपिण्डान्दद्या-त् अत्रानुमन्त्रणंकृताकृतम् एवंसर्वंपित्र्यमपिसव्यादिनादैवधर्मेणैवकार्यमित्यादिसर्वं पूर्वार्धतोज्ञेयम् तत्रानुक्तोविशेषएवात्रोक्तः ॥

३१ अथविभक्ताविभक्तनिर्णयः तत्रजीवत्पितृकनिर्णयेश्राद्धाधिकारिनिर्णयेच प्रायेणोक्तम् विशेषस्तूच्यते विभक्तधनानांभ्रात्रादीनांसर्वेधर्माःपृथगेव सपिण्ड्य-न्तप्रेतकर्मषोडशमासिकानिचैकस्यैवेत्यादितुप्रागुक्तम् अविभक्तानांतुधननिरपेक्षा-णिस्नानसंध्याब्रह्मयज्ञमन्त्रजपोपवासपारायणादीनिनित्यनैमित्तिककाम्यानिपृथगेव

अग्निसाध्यंश्रौतस्मार्तनित्यकर्मापिपृथगेव पितृपाकोपजीवीस्याद्भ्रातृपाकोपजीविकः । इतिपक्षान्तरंकात्यायनादिपरम् पञ्चमहायज्ञमध्येदेवभूतपितृमनुष्ययज्ञाज्येष्ठस्यैव पाकभेदेआश्वलायनानांवैश्वदेवभेदोविकल्पेन ज्येष्ठेनकृतेवैश्वदेवेकनिष्ठस्यपाकसिद्धौ तेनतूष्णींकिंचिदन्नमग्नौक्षिप्त्वाविप्रायदत्त्वाभोक्तव्यमितिकेचित् देवपूजातुपृथगेकत्रवा प्रतिवार्षिकदर्शसंक्रान्तिग्रहणादिश्राद्धानिज्येष्ठस्यैव तीर्थश्राद्धाद्यपियुगपत्सर्वेषामविभक्तानांप्राप्तावेकस्यैव भेदेनप्राप्तौभिन्नम् एवंगयाश्राद्धेपियोज्यम् काम्येदानहोमादौद्रव्यसाध्येभ्रात्राद्यनुमत्याधिकारः मघात्रयोदशीश्राद्धंपृथगेवेत्युक्तम् ॥

३२ अथतीर्थश्राद्धम् तत्रगङ्गादितीर्थप्राप्तावर्घ्यावाहनद्विजाङ्गुष्ठनिवेशनतृप्तिप्रश्नविकिरविसर्जनदिग्बन्धवर्ज्यंसकृन्महालयवत्सर्वपितृगणोद्देशेनधूरिलोचनसंज्ञकविश्वेदेवसहितंतीर्थश्राद्धंकुर्यात् अग्नौकरणंकृताकृतम् करणपक्षेतीर्थजलसमीपेश्राद्धंचेत्तदाप्राकृतमन्त्रयुतंतीर्थजलेकार्यम् अन्यथाहस्तादौ पिण्डानांतीर्थेप्रक्षेपएवप्रतिपत्तिः अत्रतीर्थवासिनएवविप्राविगुणाअपिमुख्याः तदभावेऽन्ये अत्रश्राद्धीयेदेशेऽन्नादिद्रव्येचकाकश्वादिभिर्दृष्टेऽपिनदोषः तीर्थश्राद्धाङ्गतर्पणंदर्शवत्पूर्वंकार्यम् देशकालौसंकीर्त्यसर्वपितृगणमुच्चार्यएतेषाममुकतीर्थप्राप्तिनिमित्तकं तीर्थश्राद्धंसपिण्डंसदैवंसद्यः करिष्येइतिसंकल्पः धूरिलोचनविश्वेदेवादिसर्वंसकृन्महालयवत् तीर्थयात्रायांसाग्नेः सपत्नीकस्यैवाधिकारः निरग्निकस्यत्वपत्नीकस्यापि स्त्रियाःस्नानदानतीर्थयात्रानामस्मरणादिकंपुत्राद्यनुमत्यैव सधवायायात्रादिकंपत्यासहैव ॥

३३ अथतीर्थयात्राविधिः तीर्थयात्रांचिकीर्षुःप्राग्विधायोपोषणंगृहे । पारणाहेघृतश्राद्धंवृद्धिधर्मयुतंचरेत् १ तथाचषड्दैवतंनवदैवतंवाद्वादशदैवतंवाबहुसर्पिर्युतेमान्नेनश्राद्धंकुर्यात् निवेदनकालेइदंघृतंसान्नंदत्तंदास्यमानंचेसादिवदेत् गणेशंविप्रान्साधूंश्चशक्त्यासंपूज्ययात्रासंकल्पंकृत्वाश्राद्धशेषेणपारणांकृत्वाव्रजेदितिकेचित् अन्येतुश्राद्धान्तेयात्रासंकल्पंकृत्वाश्राद्धशेषघृतमात्रमादायग्रामान्तरंक्रोशन्यूनंगत्वातत्र श्राद्धशेषघृतसहितान्नांन्तरेणपारणामित्याहुः श्रीपरमेश्वरप्रीतिकामःपितृमुक्तिकामोवाऽमुकप्रायश्चित्तार्थंवामुकतीर्थयात्रांकरिष्येइतियात्रासंकल्पऊह्यः उपवासात्पूर्वंमुण्डनंकार्यमितिकेचित् अन्येतुप्रायश्चित्तार्थयात्रायामेवमुण्डनमित्याहुः एवंगयोद्देश्यकयात्रायामपिमुण्डनविकल्पः उद्यतस्तुगयांगन्तुंश्राद्धंकृत्वाघृताधिकम् । विधायकार्पटीवेषंग्रामंकृत्वाप्रदक्षिणम् १ ततःप्रतिदिनंगच्छेत्प्रतिग्रहविवर्जितः । यश्चान्यंकारयेच्छक्त्यातीर्थयात्रांनरेश्वरः २ स्वकीयद्रव्ययानाभ्यांतस्यपुण्यंचतुर्गुणम् । यात्रामध्येआशौचेरजोदोषेवाशुद्धिपर्यन्तंस्थित्वातदन्तेगच्छेत् विषममार्गेतुनदोषः संकल्प-

१ इदंचश्राद्धंयात्रांकृत्वागृहागतोपिकुर्यात् तथाचत्रिस्थलीसेतौ आगत्याभ्यर्च्यचपितॄन्यथोक्तफलभाग्भवेत् । तीर्थयात्रांकृत्वागृहागतेनतत्पुनःश्राद्धंकार्यमित्यर्थइति ॥

तयात्रामध्येतीर्थान्तरप्राप्तौश्राद्धादिकंकार्यमेव वाणिज्याद्यर्थंगतेनापिमुण्डनोपवासा-
दिकार्यम् कार्यान्तरप्रसंगेनतीर्थगमनेर्धफलम्. वाणिज्यार्थगमनेपादफलम् मार्गे
द्विर्भोजनादिकरणेछत्रोपानहसेवनेचपादोनम् यानमारुह्यगमनेऽर्धम् अनुषङ्गेणतीर्थ-
प्राप्तौतीर्थस्नानात्स्नानजंफलंनतीर्थयात्राफलम् मार्गेन्तरानदीप्राप्तौस्नानादिपरपा-
रतः । अर्वागेवसरस्वत्याएपमार्गगतोविधिः १

३४ तीर्थसामीप्यप्राप्तौविधिः यानानितुपरित्यज्यभाव्यंपादचरैर्नरैः । भक्त्या
चविलुठेत्तत्रकुर्याद्वर्पंचकार्पटम् १ तीर्थप्राप्तिपूर्वदिनेतीर्थप्राप्तिदिनेवोपवासःकार्यः
तीर्थेमुसलस्नानंकृत्वोदङ्मुखःप्राङ्मुखोवाकेशश्मश्रुलोमनखान्युदकसंस्थानिवापयेत्
ततःसमन्त्रकंस्नानम् तत्रप्रणवेनजलमालोड्यतीर्थमवगाह्य ॐनमोदेवदेवायशिति-
कण्ठायदण्डिने । रुद्रायचापहस्तायचक्रिणेवेधसेनमः १ सरस्वतीचसावित्रीवेदमाता
गरीयसी । सन्निधात्रीभवत्वत्रतीर्थेपापप्रणाशिनी २ इतिमन्त्रेणस्नायात् शेषःस्ना-
नविधिर्नित्यवत् ततस्तर्पणादितीर्थश्राद्धम् श्राद्धोत्तरदिनेततोगमनंनश्राद्धदिने मु-
ण्डनंचोपवासश्चसर्वतीर्थेष्वयंविधिः । वर्जयित्वाकुरुक्षेत्रंविशालंविरजंगयाम् १ सर्व-
तीर्थेष्वितिप्रसिद्धमहातीर्थेष्वित्यर्थः दशमासोत्तरंपुनस्तीर्थप्राप्तौमुण्डनादितीर्थविधिः
प्रयागेतुयोजनत्रयादागतस्यदशमासादर्वागपि प्रयागेजीवत्पितृकगुर्विणीपतिकृतचू-
डबालानामपिसभर्तृकस्त्रीणामपिप्रथमयात्रायांवपनम् केचित्सभर्तृकस्त्रीणांसर्वान्के-
शान्त्समुद्धृत्यछेदयेदङ्गुलद्वयमित्याहुः तत्रवेणीदानविधिर्द्वितीयपरिच्छेदेउक्तः य-
तिभिस्तुतीर्थेप्यृतुसंधिष्वेवकक्षोपस्थवर्जवपनंकार्यम् तीर्थप्राप्तावविलम्बेनस्नानपितृ-
तर्पणश्राद्धादिकुर्यात् नपर्वादिकालंविचारयेत् आकस्मिकमहातीर्थप्राप्तौद्वित्रिदि-
नादिवासासंभवेभुक्तेनापिरात्रावपिसूतकिनापिग्रहणपर्वणीवस्नानंहिरण्यादिनातीर्थ
श्राद्धंचकार्यम् एवंमलमासेपियोज्यम् अथपरार्थस्नानम् मातरंपितरंजायांभ्रातरं
सुहृदंगुरुम् । तीर्थेस्नायाद्यमुद्दिश्यसोष्टमांशंलभेन्नरः १ यद्वाप्रतिकृतिंदर्भमयींस-
त्तीर्थवारिषु । मज्जयेच्चयमुद्दिश्यसोष्टमांशफलंलभेत् २ पक्वान्नेनतीर्थेश्राद्धेतेनैव
पिण्डाः हिरण्यादिनाकृतेपिण्डद्रव्याणि सक्तुसंयावपायसपिण्याकगुडान्यतमानि
पिण्डानांतीर्थेप्रक्षेपएव नान्याप्रतिपत्तिः एतच्चापुत्रयाविधवयाकार्यम् सपुत्रयानकर्त-
व्यंभर्तुःश्राद्धंकदाचनइतिस्मृतेः अनुपनीतेनापिकार्यम् यतिनातुनकर्तव्यम् दण्डंप्र-
दर्शयेद्भिक्षुर्गयांगत्वानपिण्डदः । दण्डस्पर्शाद्विष्णुपदेपितृभिःसहमुच्यते १ एवंकूप-
वटादिष्वपिदण्डप्रदर्शनमेव तीर्थेप्यत्तिदौर्बल्येनप्रतिग्रहेदशमांशदानेनशुद्धिः ॥

३५ अथाशौचनिर्णयः श्रीविठ्ठलंरुक्मिणींचपितरौदीनवत्सलौ । ध्यात्वेष्ट-

१ आशौचनिर्णयजिज्ञासुभिः शीघ्रबोधाय पंक्त्यादौ यत्प्रयुक्तमाशौचं तन्नामलेखनपूर्वकमत्यावश्यकाशौचनि-
र्णयोग्रन्थान्तेलिखितोद्रष्टव्यः ।

सिद्धयेनत्वावक्ष्येथाशौचनिर्णयम् १ तत्रादौगर्भनाशजननाद्याशौचम् आचतुर्था-
द्भवेत्स्रावःपातःपञ्चमषष्ठयोः । अतऊर्ध्वंप्रसूतिःस्यात्तत्राशौचंविविच्यते १ तत्रगर्भ-
स्रावेआद्यमासत्रयेमातुस्त्रिरात्रंचतुर्थमासेचतूरात्रमस्पृश्यत्वरूपमाशौचम् पित्रादिस-
गर्भनाशजननाद्याशौचम्. पिण्डानांस्रावमात्रेस्नानाच्छुद्धिः पञ्चमषष्ठमासयोर्गर्भपातेगर्भिण्या-
माससमसंख्यंक्रमेणपञ्चषट्दिनान्यस्पृश्यत्वलक्षणमाशौचम् पित्रा-
दिसपिण्डानांतुत्रिदिनंजननाशौचंमृताशौचंतुनास्ति इदंस्रावपाताशौचंसर्ववर्णसाधा-
रणम् गर्भिण्याःसप्तममासप्रभृतिप्रसवेमातुःपित्रादिसपिण्डानांचसंपूर्णजननाशौचम्
तच्चविप्रेदशाहम् क्षत्रियेद्वादशाहम् वैश्येपञ्चदशाहम् शूद्रेमासः सङ्करजातीनांशूद्रवत्[1]
विज्ञानेश्वरस्तुनैषांमाशौचंकिंतुस्नानमात्रमित्याह सर्ववर्णेषुदशाहंवा जननाशौचेग-
र्भिण्यादशाहमस्पृश्यत्वम् कर्मानधिकारस्तुकन्योत्पत्तौमासंपुत्रोत्पत्तौविंशतिरात्रम्
इदंस्वस्वाशौचोत्तरमितिविप्रस्त्रियाःक्रमेणचत्वारिंशत्त्रिंशद्दिनान्यनधिकारः पितुः
सापत्नमातुश्चकन्यायाःपुत्रस्यवोत्पत्तौसचैलस्नानात्प्रागस्पृश्यत्वम् पित्रादिसपिण्डा-
नांजननाशौचेकर्मानधिकारमात्रम् कर्माद्यतिरिक्तकालेस्पर्शेदोषोन जातकर्मणिदा-
नेचनालच्छेदनात्पूर्वंपितुरधिकारः एवंपञ्चमषष्ठदशमदिनेषुदानेजन्मदादिपूजनेचा-
धिकारः तत्रविप्राणांप्रतिग्रहेऽपिदोषोन कूटस्थमारभ्यसप्तमपुरुषपर्यन्ताःसपिण्डाः
सपिण्डसमानोदकसगोत्रनिर्णयः. ततःसप्तसमानोदकाः ततःसप्तकविंशतिपर्यन्ताःसगोत्राः तत्रसपि-
ण्डानांदशाहमित्युक्तम् सोदकानांत्रिरात्रम् सगोत्राणामेकरात्रमि-
तिनागोजीभट्टीये अन्येतुसगोत्राणांनाशौचमित्याहुः अयंसपिण्डसोदकाद्याशौच-
विभागोजननेमरणेचसमानः मरणेत्वाशौचविच्छेदेपिस्नानमात्रंयावदेककुलत्वज्ञानं
तावद्भवत्येवेतिविशेषः अत्रेदंबोध्यम् कूटस्थादारभ्यसंततिभेदेएकसंततौकश्चिदष्ट-
मोपरसंततौचकश्चित्सप्तमस्तयोश्चैकतःसापिण्ड्यानुवृत्तिःपरतोनिवृत्तिरित्युक्तम् त-
त्राष्टमेननिवृत्तसापिण्ड्यकेनसप्तमादीनांपरसंततिस्थानांजननेमरणेत्रिदिनमाशौचंका-
र्यम् सप्तमेनत्वनुवृत्तसापिण्ड्यकेनाष्टमादीनांजननेमरणेवादशाहमेवकार्यम् एवंसो-
दकत्रिरात्रादौकन्याविषयकत्रिपुरुषसापिण्ड्येचोह्यम् तत्राष्टमस्यमृतपितृकत्वेजीव-
त्पितृकत्वेपिचत्रिदिनमेव त्र्यम्बकीयेभट्टोजीयेनागोजीयेचाशौचप्रकरणेऽन्यत्रचपि-
त्रादिजीवनाजीवनकृतविशेषादर्शनादितिकेचित् अपरेतुनिर्णयसिन्धौसापिण्ड्यप्र-
करणेआदशमाद्धर्मविच्छित्तिरित्यादिसुमन्तुवाक्यस्यशूलपाणिकृतव्याख्यानेएकपि-
ण्डदानक्रियान्वयित्वरूपसापिण्ड्यलक्षणमनुसृत्यजीवत्पित्रादित्रिकस्यप्रपितामहात्प-
रेत्रयःपिण्डभाजस्तदूर्ध्वंत्रयोनवपुरुषपर्यन्तालेपभाजःश्राद्धकर्ताचदशमइतिदशमादू-
र्ध्वंसापिण्ड्यनिवृत्तिः पितृपितामहजीवनेनवपुरुषपर्यन्तंपितृजीवनेऽष्टपुरुषपर्यन्तंसा-

1 संकरजातीनां ॥

पिण्डयमितिप्रतिपादनादष्टमादेःपित्रादिजीवनदशायांदशाहमाशौचंपित्रादिमरणो-त्तरमेवत्रिदिनमितिवदन्ति अत्रममद्वितीयपक्षएवयुक्तोभाति पितृगृहेकन्याप्रसूतौ पित्रोस्तद्गृहवर्तिभ्रातॄणांचैकाहः पितृगृहवर्तिपितृव्यादीनांसर्वेषांपितृसपिण्डानामे-काहइतिस्मृत्यर्थसारे एवंभ्रात्रादिगृहेभगिन्यादिप्रसवेऽपितेषामेकाहः माधवस्तुपितृगृहेकन्यायाःप्रसूतौपित्रोस्त्रिरात्रं तद्गृहवर्त्तिभ्रातॄणामे-काहइत्याह कन्यायाःपतिगृहेप्रसवेपित्रादीनांनाशौचम् मृतजातेशिशौसपिण्डानांसंपू-र्णमेवजननाशौचम् मृताशौचंनास्ति जननोत्तरंनालच्छेदनात्पूर्वंशि-शुमरणेपित्रादिसपिण्डानांत्रिदिनंजननाशौचं मातुस्तुदशाहमेव मृ-ताशौचंतुनास्ति नालच्छेदनोत्तरंदशाहाभ्यन्तरेशिशुमरणेसपिण्डादीनांसंपूर्णमेवज-ननाशौचंमरणाशौचंतुनास्ति

पित्रादिगृहेक-न्याप्रसूतौ.

मृतजातेजननो-त्तरंमृतेचाशौचम्.

३६ अथमृताशौचम् तत्रमृताशौचवतामस्पृश्यत्वंकर्मानधिकारश्च दशाहानन्तरं नामकरणात्प्राक्शिशुमरणेसपिण्डानांस्नानमात्रम् मातापित्रोस्तुपुत्रमृतौत्रिरात्रंक-न्यामृतौचैकाहः सापत्नमातुःसर्वत्रपितृवत् नाम्नःपूर्वंखननमेवनियम् नामकरणान-न्तरंचूडाकरणपर्यन्तंतदभावेवर्षत्रयपूर्तिपर्यन्तंदाहखननयोर्विकल्पः नामकरणोत्तरं दन्तोत्पत्तेःप्राक्पुत्रमरणेदाहेसपिण्डानामेकाहः खननेतुस्नानाच्छुद्धिः मातापित्रोरु-भयत्रापित्रिरात्रम् कन्यामृतौतुत्रिपुरुषसपिण्डानामुभयत्रस्नानाच्छुद्धिः मातापित्रोः कन्यामृतौदन्तोत्पत्तिपर्यन्तमुभयत्रैकाहः अत्रनामकरणंद्वादशदिनोपलक्षणम् दन्त-जननंसप्तममासोपलक्षणम् तेनद्वादशदिनमारभ्यषण्मासपर्यन्तमेकाहादिफलितम् स-प्तममासप्रभृतिचूडाकरणपर्यन्तंतदभावेतृतीयवर्षपूर्तिपर्यन्तंदाहेखननेवासपिण्डानामे-काहः केचित्खननेएकाहोदाहेत्रिरात्रमित्याहुः मातापित्रोरुभयत्रत्रिरात्रम् एतत्पुत्र-मृतौ कन्यामृतौतुवर्षत्रयपर्यन्तंसपिण्डानांस्नानाच्छुद्धिः मातापित्रोःसप्तममासप्रभृ-तिकन्यामृतौत्रिरात्रम् विज्ञानेश्वरस्त्वेकादशदिनमारभ्ययावदुपनयनंपुत्रमृतौकन्या-मृतौतुयावद्विवाहंमातापित्रोस्त्रिरात्रमेवेत्याह प्रथमवर्षादौकृतचूडस्यपुत्रस्यमरणेपित्रा-दीनांसर्वेषांत्रिदिनंनियतंदाहश्चनियतः त्रिवर्षोर्ध्वकृतचूडस्याकृतचूडस्यवामरणेप्रागु-पनयनात्पित्रादिसर्वसपिण्डानांत्रिदिनम् दाहोनियतः सोदकानांत्वनुपनीतमरणे ऽनूढकन्यामरणेचनाशौचंकिंतुस्नानमात्रम् अनुपनीतभ्रातृमरणेभगिन्यानाशौचम् ऊनद्विवर्षस्यखननंमुख्यम् अनुगमनंवैकल्पिकम् पूर्णद्विवर्षस्यदाहोमुख्यः अनुगमनंनि-त्यम् अत्रदाहोदकदानादितूष्णीमेव कृतचूडायपूर्णत्रिवर्षायचभूमौपिण्डदानम् दन्त-जननपर्यन्तंतत्तुल्यवयस्केभ्योद्वितीयदिनेतदुद्देशेनदुग्धदानम् त्रिवर्षान्तंचौलान्तंवा पायसदानम् तदूर्ध्वमुपनयनपर्यन्तमाशौचान्तेसवयोभ्यस्तदुद्देशेनभोजनादिदानम् स्त्रीशूद्रयोस्तुकृतचूडयोरप्युदकदानादिवैकल्पिकम् शूद्रस्यत्रिवर्षपर्यन्तमेतदेवाशौचम्

अस्योपनयनस्थानेविवाहः तथाचत्रिवर्षोर्ध्वंविवाहपर्यन्तंतदभावेषोडशवर्षपर्यन्तंवा
शूद्रस्यमरणेत्रिदिनंतदूर्ध्वंजाताशौचम् कन्यायावर्षत्रयानन्तरंवाग्दानात्प्राङ्मरणेत्रि-
पुरुषसपिण्डानामेकाहः मातापित्रोस्त्रिदिनम् दाहादितूष्णीम् वाग्दानोत्तरंविवाहा-
त्प्राक्कन्यामरणेपितृसपिण्डानांभर्तृसपिण्डानांचत्रिदिनम् अत्रोभयकुलेपिसाप्तपुरुषं
सापिण्ड्यम् दाहादितूष्णीमेव जननेऽनुपनीतमरणेचातिक्रान्ताशौचंनास्ति पितुर-
पत्यजननश्रवणेदेशान्तरेकालान्तरेस्नानंभवत्येव अनुपनीतमरणेतिक्रान्तेऽपिस्नानं
भवत्येवेतिस्मृत्यर्थसारः अनुपनीतस्यानूढकन्यायाश्चमातापितृमरणेएवदशाहाशौचम्
अन्यमरणेतुनकिमपि उपनयनोत्तरंमरणेसपिण्डानांदशाहम् सोदकानांत्रिरात्रम्
सगोत्राणामेकाहंस्नानाच्छुद्धिर्वेत्यादिविशेषःप्रागुक्तोत्रानुसन्धेयः स्त्रीशूद्रयोर्विवा-
होत्तरंमरणेदशाहः शूद्रस्यविवाहाभावेषोडशवर्षोत्तरमित्युक्तम् विवाहोर्ध्वंकन्यायाः
पितृगृहेमरणेमातापित्रोःसापत्नमातुःसापत्नभ्रातुःसोदरभ्रातुश्चत्रिरात्रम् पितृव्या-
दीनांतद्गृहवर्तिनामेकाहः तद्गृहवर्तिनामपिसपिण्डानामेकाहइतिकेचित् ग्रामान्तरमृ-
तौपित्रोःपक्षिणीतिकेचित् ऊढायाःकन्यायाःपतिगृहेमरणेपित्रोःसापत्नमातुश्चत्रिरा-
त्रम् भ्रातुःपक्षिणी पितृव्यादीनामेकाहइतिकेचित् मातापित्रोर्मरणेसापत्नमातुर्मृ-
तौचोढकन्यायास्त्रिरात्रंदशाहान्तः दशाहोर्ध्वंकालान्तरेवत्सरान्तरेपिपक्षिणी भ्रातु-
रुपनीतस्यविवाहितभगिन्याश्चपरस्परगृहमरणेपरस्परस्यत्रिरात्रम् गृहान्तरमृतौपरस्प-
रस्यपक्षिणी ग्रामान्तरेत्वेकाहः अत्यन्तनिर्गुणत्वेएकग्रामेपिस्नानम् एवंसापत्नभ्रातृ-
भगिन्योरपि भगिनीमृतौभगिन्याअप्येवमेवेतिभाति ऊढकन्यायाःपितामहपितृव्या-
दिमरणेस्नानमेव मातुलमरणेभगिनीपुत्रस्यभगिनीकन्यायाश्चपक्षिणी उपकारकमा-
तुलमरणेस्वगृहेमातुलमरणेचत्रिरात्रम् अनुपनीतमातुलमरणेग्रामान्तरेमातुलमरणेचै-
करात्रम् एवंसापत्नमातुलमरणेऽपि मातुलानीमरणेभर्तृभगिन्यपत्यस्यस्त्रीपुंसरूपस्यप-
क्षिणी सापत्नमातुलानीमरणेतुनाशौचम् उपनीतभागिनेयमरणेमातुलस्यमातुलभगि-
न्याश्चत्रिरात्रम् एवंसापत्नभागिनेयेमृतेपि अनुपनीतभागिनेयमरणेमातुलस्यमातुलभ-
गिन्याश्चपक्षिणी एवंसापत्नभागिनेयेमृतेपि अनुपनीतपदेनावशिष्टोपनयनमात्रःकृत-
चूडश्चूडायाअभावेत्रिवर्षोर्ध्ववयस्कोवाग्राह्यइतिभाति एवमग्रेप्यनुपनीतपदस्यार्थोबो-
ध्यः भागिनेयीमरणेतुस्नानमात्रमितिभाति मातामहमरणेदुहित्रपत्यस्यपुत्ररूपस्यकन्या-
रूपस्यवात्रिरात्रम् ग्रामान्तरेपक्षिणी मातामह्यांमृतायांदौहित्रस्यदौहित्र्याश्चपक्षिणी
अत्रसर्वत्रपुरुषस्योपनीतस्यैवस्त्रियाश्चविवाहितायाएवमातापित्रतिरिक्ताशौचेधिकार-
इत्युक्तम् अत्रमातुलमातुलानीमातामहादिमृतौक्ष्यपत्यस्याशौचोक्तिस्त्र्यम्बकीयानु-
सारेणान्यत्रतुनैवंस्पष्टमुपलभ्यते उपनीतदौहित्रमरणेमातामहस्यमातामह्याश्चत्रिरात्रम्

१ नवमदशमदिनयोस्तुपुत्रवच्छेषेणशुद्धिर्युक्ता ॥

अनुपनीतेदौहित्रेमृतेमातामहस्यमातामह्याश्चपक्षिणी दौहित्रीमरणेतुनाशौचमितिभाति श्वश्रूश्वशुरयोर्मरणेजामातुःसन्निधौत्रिरात्रम् असन्निधौतुपक्षिणी उपकारकयोर्मरणे त्वसन्निधावपित्रिरात्रमेव ग्रामान्तरेएकरात्रम् भार्यामरणेननिवृत्तसंबन्धयोःश्वश्रूश्वशुरयोरनुपकारकयोर्मृतेतुपक्षिण्येकाहोवेतिभाति जामातरिमृतेश्वश्रूश्वशुरयोरेकरात्रं स्नानाच्छुद्धिर्वा स्वगृहेजामातृमरणेत्रिरात्रम् उपनीतेशालकेमृतेभगिनीभर्तुरेकाहः अनुपनीतेतुशालकेस्नानम् ग्रामान्तरेमृतेपिस्नानम् भार्यामरणेननिवृत्तसंबन्धेशालकेस्नानमितिनागोजीभट्टीये शालकसुतमरणेस्नानम् कश्चिच्छालिकायांमृतायांशालकवदेकाहादिकमाह मातुःस्वसरिमृतायांस्वस्रपत्ययोःकन्यापुत्रयोःपक्षिणी एवंसापत्नमातुःस्वसृमरणेपि पितुःस्वसरिमृतायांभ्रात्रपत्ययोःकन्यापुत्रयोःपक्षिणी पितुःसापत्नस्वसृमरणेतुस्नानमात्रम् भ्रात्रपत्यमरणेतुपितृष्वसुःस्नानम् स्वगृहेपितृष्वसृमातृष्वसृमरणेत्र्यहम् उपनीतबन्धुत्रयमरणेपक्षिणी अनुपनीतस्यगुणहीनस्यवाबन्धुत्रयस्यमरणेएकाहः स्वगृहेमरणेतुत्रिरात्रम् अत्रबन्धुत्रयपदेनात्मबन्धुत्रयंपितृबन्धुत्रयंमातृबन्धुत्रयमितिनव बन्धुवोग्राह्याः तेयथा आत्मपितृष्वसुःपुत्राआत्ममातृष्वसुःसुताः। आत्ममातुलपुत्राश्चविज्ञेयाआत्मबान्धवाः १ पितुःपितृष्वसुःपुत्राःपितुर्मातृष्वसुःसुताः। पितुर्मातुलपुत्राश्चविज्ञेयाःपितृबान्धवाः २ मातुःपितृष्वसुःपुत्रामातुर्मातृष्वसुःसुताः। मातुर्मातुलपुत्राश्चविज्ञेयामातृबान्धवाः ३ इति पितृष्वस्रादिकन्यानांतुविवाहितानांमरणे तद्बन्धुवर्गस्त्वेकेनेतिवचनबलादेकाहोऽनूढानांतुमरणेस्नानमात्रमितिनिर्णयसिन्ध्वाशयः नागोजीभट्टास्तुबन्धुत्रयवाक्येपुत्रपदंकन्योपलक्षकमित्याहुः तन्मतेपितृष्वस्रादिकन्यानामूढानांमरणेपक्षिणी अनूढानामेकाहइत्यादि पितृष्वस्रादिकन्याभिस्तुबन्धुत्रयमरणेस्नानमात्रंकार्यमितिसिन्ध्वाशयेनसिध्यति भट्टमतेतुपुत्रपदवत्तद्वाक्यस्थात्मपदस्यापिकन्यापरत्वापत्त्याकन्याभिरपिबन्धुत्रयाशौचंकार्यमित्यापतति तत्रचबहुशिष्टाचारविगानमितिसिन्ध्वाशयोयुक्तोभाति अत्रेदंतत्वम् देवदत्तीयबन्धुनवकमध्ये आत्मबन्धुत्रयेसंबन्धसाम्यात्परस्परमाशौचम् अवशिष्टबन्धुषट्केतुबन्धुषट्कमरणेदेवदत्तस्यआशौचंदेवदत्तस्यमरणेतुबन्धुषट्कस्यनाशौचंसंबन्धाभावादितिसुधीभिरूह्यम् दत्तकस्यमरणेपूर्वापरपित्रोस्त्रिरात्रंसपिण्डानामेकाहमाशौचम् नीलकण्ठीयेदत्तकनिर्णयेतूपनीतदत्तकमरणादौपालकपित्रादिसपिण्डानांदशाहादिकमेवाशौचमित्युक्तम् दत्तकेनापिपूर्वापरपित्रोर्मृतौत्रिरात्रंपूर्वापरसपिण्डानांमरणेएकाहः पित्रोरौर्ध्वदेहिककरणेतुकर्माङ्गंदशाहमेव दत्तकस्यपुत्रपौत्रादेर्जननेमरणेवापूर्वापरसपिण्डानामेकाहः एवंपूर्वापरसपिण्डमरणादावपिदत्तकपुत्रपौत्रादेरेकाहः इदंसपिण्डसमानोदकभिन्ने दत्तीकृतेज्ञेयम् सगोत्रसपिण्डेसोदकेचदत्तीकृतेयथाक्रमंदशाहंत्रिरात्रंचयथाप्राप्तंभवत्येव आचार्येमृतेत्रिरात्रम् ग्रामान्तरेमृतेपक्षिणी उपनीयवेदाध्यापकआचार्यः सा-

तेकर्मनिर्वाहकोप्याचार्यः आचार्यभार्यासुतयोर्मरणेएकाहः मन्त्रोपदेशकगुरुमरणे त्रिरात्रंग्रामान्तरेपक्षिणी शास्त्राध्यापकोव्याकरणज्योतिःशास्त्राद्यङ्गाध्यापकश्चानूचानसंज्ञकस्तन्मरणेएकाहः सकलवेदाध्यापकगुरुमरणेपक्षिणी वेदैकदेशाध्यापकउपाध्यायस्तन्मरणेएकाहः शिष्यस्योपनीयाध्यापितस्यमृतौत्रिरात्रम् निवृत्ताध्ययनस्यमृतौपक्षिणी परोपनीतस्यबहुकालमध्यापितस्यमरणेएकाहः सहाध्यायिमृतौपक्षिणी ऋत्विज्यनिवृत्तर्त्विक्कर्मणिमृतेत्रिरात्रम् ग्रामान्तरेपक्षिणी कर्मनिवृत्तौग्रामान्तरेएकाहः एकग्रामेपक्षिणी एवंयाज्यमरणेपि सार्थवेदाध्यायीश्रौतस्मार्तकर्मनिष्ठश्चश्रोत्रियस्तयोर्मरणेमैत्रीगृहानन्तर्यादिसंबन्धेत्रिरात्रम् एकतरसंबन्धेपक्षिणी संबन्धाभावेएकाहः सवर्णमित्रमरणेएकाहः यतिमरणेसर्वसपिण्डानांस्नानमात्रम् स्वगृहेउदासीनासपिण्डमरणेएकाहः स्वाधिष्ठितस्वगृहेअसपिण्डमरणेत्र्यहम् आशौचप्रयोजकसंबन्धिनि स्वगृहेमृतेत्रिरात्रम् ग्रामाधिपदेशाधिपादेर्मृतौसज्योतिः दिवामरणेरात्रौस्नानाच्छुद्धिःरात्रिमरणेदिवाशुद्धिरितिसज्योतिःपदार्थः पक्षिणीपदार्थस्तुदिवामरणेसदिवसःसारात्रिर्द्वितीयदिवसेनक्षत्रदर्शनपर्यन्तमिति आगामिवर्तमानाहर्द्वययुतामध्यगता रात्रिः रात्रिमरणेसारात्रिस्तदुत्तरमहोरात्रिश्चेतिपक्षिणी केचित्तुरात्रिमरणेपिमरणदिनाद्द्वितीयदिनस्थनक्षत्रपर्यन्तमेवपक्षिणीपदार्थइत्याहुः एवमतिक्रान्तेविषयेदिवारात्रौवामरणज्ञानानुसारेणपक्षिणीव्यवस्थायोज्या आचार्यमातुलादीनांत्रिरात्राद्याशौचमन्यस्मिन्नन्त्यकर्मकर्तरिज्ञेयम् शिष्यादीनामन्त्यकर्मकर्तृत्वेतुदशाहाद्येव ग्राममध्येयावच्छवस्तिष्ठतितावत्ग्रामस्याशौचम् नगरेतुनैवम् ग्रामनगरलक्षणान्यन्यत्र गृहे गवादिपशुमृतौयावच्छवस्तिष्ठेत्तावदाशौचम् द्विजगृहेशुनोमृतौगृहस्यदशरात्रमाशौचम् शूद्रमरणेमासम् पतितमृतौमासद्वयम् म्लेच्छादिमृतौमासचतुष्टयम् दासानांगृहजातक्रीतऋणमोक्षितलब्धत्वादिप्रकाराणांस्वामिमरणेस्वजातीयाशौचम् युद्धेशस्त्रघातेनसद्योमृतेस्नानमात्रंनाशौचमन्त्यकर्मापिदशाहादिकंसद्यएवकर्तव्यम् युद्धक्षतेन कालान्तरेमरणेएकाहः त्र्यहादूर्ध्वंयुद्धक्षतेनमृते पराङ्मुखहतेयुद्धेकपटेनहतेचात्रिरात्रम् युद्धक्षतेनसप्तरात्रादूर्ध्वंमृतौदशाहमित्याहुः [illegible]दिरूपयुद्धेहतस्यसद्यःशौचादिकंलोकविद्विष्टत्वान्नवदन्ति प्रयागादौकाम्यमरणेस्नानमात्रम् भार्यार्थमग्न्यादिमरणेएकाहः [illegible]रोगपीडाक्षमाणांजलादिप्रवेशेत्रिरात्रम् अत्रापिनशिष्टाचारसंमतिः एवंकारागृहेमृतस्यैकरात्रेऽपि ॥

३७ अथातिक्रान्ताशौचम् तत्रजननाशौचेऽतिक्रान्ताशौचंनास्ति पितुःस्नानमात्रंतत्रापिभवति मृताशौचेप्यनुपनीतमरणादिनिमित्तेषुत्रिरात्रैकरात्रेषुमातुलादिपरगोत्रीयमरणनिमित्तकेषुपक्षिणीत्रिरात्रादिषुचातिक्रान्ताशौचंनास्ति तत्रोढकन्यायाःपित्रोर्मरणेत्रिरात्रेऽतिक्रान्तेपिदशाहान्तस्त्र्यहम् तदूर्ध्ववत्सरान्तरेपिपक्षिणीत्यु-

क्तम् . एवंसोदकादिविषयत्रिरात्रादिष्वतिक्रान्ताशौचंन स्नानमात्रंतत्रापिकाला-
न्तरेपिभवत्येव किंतुदशाहादिमृताशौचविषयमेवातिक्रान्ताशौचंकर्तव्यम् तत्रदशा-
हाद्याशौचानांत्रिरात्रादीनांचतत्तदाशौचमध्येज्ञानेऽवशिष्टदिनैःशुद्धिः पुत्रादेरपि
शेषदिनैरेवशुद्धिः अन्त्यकर्मापिशेषदिनैरेवसमापनीयम् एवमस्थिपर्णशरसंस्कारो-
पिशेषेणैव एवंसोदकेत्रिरात्रेपिशेषेणशुद्धिः त्रिरात्राद्युत्तरंतुदशाहन्यूनाशौचानां
दशाहमध्येज्ञानेपिनातिक्रान्ताशौचंकिंतुस्नानमात्रम् मातापित्रोर्मरणेदूरदेशेपिवत्स-
रान्तरेपिश्रवणेपुत्रस्यश्रवणप्रभृतिदशाहादिपूर्णमेवाशौचम् दंपत्योःपरस्परंदेशान्त-
रेकालान्तरेपिपूर्णंदशाहमेव सपत्नीनांपरस्परंदेशकालविशेषानपेक्षंदशाहमेव सा-
पत्नमातुर्मरणेपुत्रस्यदशाहोर्ध्वंदेशकालानपेक्षंत्रिरात्रम् औरसपुत्रमृतौमातापित्रोर्व-
त्सरान्तरेपित्रिरात्रम् दशाहोर्ध्वमेकदेशेसपिण्डमरणेज्ञातेमासत्रयपर्यन्तंत्रिरात्रम् ष-
ण्मासपर्यन्तंपक्षिणी नवमासपर्यन्तमेकरात्रम् ततोवर्षपर्यन्तंसज्योतिःस्नानमात्रंवा
माधवमतेपक्षत्रयपर्यन्तंत्रिरात्रम् षण्मासपर्यन्तंपक्षिणी वर्षपर्यन्तमेकरात्रम् वर्षोर्ध्वं
स्नानमात्रमिति अत्रापदनापद्विषयत्वेनव्यवस्था अथदेशान्तरेसपिण्डमरणेदशाहो-
र्ध्वंज्ञातेपक्षत्रयपर्यन्तंत्रिरात्रम् षण्मासपर्यन्तंपक्षिणी नवमासपर्यन्तमेकाहः वर्षपर्यन्तं
सज्योतिरितिमाधवमतम् विज्ञानेश्वरस्तुदेशान्तरेसपिण्डमरणेदशाहोर्ध्वंज्ञातेस्नानमा-
त्रमित्याह अत्रमाधवमतमेवयुक्तम् अतिक्रान्ताशौचंवयोवस्थानिमित्तकाशौचंचसर्व-
वर्णसाधारणम् देशान्तरंतुविप्रस्यविंशतियोजनात्परम् क्षत्रियादेःक्रमेणचतुर्विंशत्त्रिं-
शत्षष्टियोजनैः केचिद्विप्रस्यत्रिंशद्योजनोत्तरंदेशान्तरमाहुः भाषाभेदसहितमहागिरि-
णाभाषाभेदसहितमहानद्यावाव्यवधानमपिदेशान्तरम् यत्तुकेचिद्भाषाभेदरहितमपि
गिरिनदीव्यवधानंदेशान्तरमाहुः तद्योजनगतविंशत्यादिसंख्यायांत्रिचतुरादिन्यूनत्वे
ऽपिदेशान्तरत्वसंपादकतयायोज्यमितिभाति अन्यथामहानदीपरपूर्वतीरवासिना-
मेकयोजनमध्येपिदेशान्तरत्वापत्तेः अत्रसगोत्रविषयाशौचान्येवभार्यापतिपुत्रादिभिः
सर्वैरनुष्ठेयानि यानितुमातुलत्व[illegible]रिमाशौ[illegible]नीत्वादिप्रयुक्तानिभिन्नगोत्राशौचानितेषुजा-
यापतिपुत्रादिषुमध्येयत्संबन्धि[illegible]न्धुषट्क[illegible]नुष्ठेयंनसर्वैः रात्रौजननमरणेरात्रौमरण-
ज्ञानेवारात्रिंत्रिभागांकृत्वाप्रथमभागद्वये[illegible]दिनंतृतीयभागेउत्तरदिनमारभ्याशौचम्
यद्वार्धरात्रात्प्राक्पूर्वदिनंपरतःपरदिनम् अत्रदेशाचारादिनाव्यवस्था आहिताग्नेर्म-
न्त्रवद्दाहदिनमारभ्यपुत्रादिभिराशौचंकार्यम् अत्राहितानिपदेनश्रौताग्नित्रयवान्ग्राह्यः

आहिताग्न्यनाहिताग्निनिर्णयः. तद्भिन्नोगृह्याग्निमानप्यनाहिताग्निपदेनग्राह्यः आहिताग्नेर्विदेशमरणे मन्त्रवद्दाहात्पूर्वंपुत्रादीनामाशौचंसंध्यादिनित्यकर्मलोपश्चनास्ति म-
न्त्रवद्दाहमारभ्यतुपुत्रादिसपिण्डानांदुहितृदौहित्रादिभिन्नगोत्राणांचाशौचंभवत्येव म-

१. इदंमातुलादित्रिरात्रपक्षिण्यादीनामुपलक्षणम् ॥

त्वतिक्रान्तनिमित्तकआशौचाभावस्तस्यन्हासोवा अतएवाहिताग्नेःपर्णशरदाहेऽपिद्शाहमेवदेशान्तरेकालान्तरेपिसिद्ध्यति अनाहिताग्नेर्मरणदिनादारभ्यपुत्रादिभिराशौचंकार्यम् अनाहिताग्नेर्देशान्तरेमरणेअतिक्रान्ताशौचंमरणश्रवणानन्तरमेवपूर्वोक्तव्यवस्थयाकार्यम् अनाहिताग्नेरस्थिदाहपर्णशरदाहयोस्तुपूर्वमगृहीताशौचयोर्भार्यापुत्रयोर्दशाहमेव गृहीताशौचयोस्तुसंस्कारकर्तृभिन्नयोर्दाहकालेत्रिरात्रम् सपत्न्योर्मिथश्चैवम् पत्नीसंस्कारेपत्युश्चैवम् एतद्भिन्नसपिण्डानांतुपूर्वमगृहीताशौचानामनाहिताग्निसंस्कारकालेत्रिरात्रम् गृहीताशौचानांतुसपिण्डानांदाहकालेस्नानमात्रम् इदं सपिण्डानांत्रिरात्रादिकंपुत्रादेर्दशाहादिकंचदशाहोर्ध्वंसंस्कारकरणेज्ञेयम् दशाहमध्येसंस्कारकरणेतुशेषदिनैरेवशुद्धिःकर्मसमाप्तिश्च आहिताग्नेरेवदशाहमध्येपिशरीरदाहेऽस्थिदाहेपर्णशरदाहेवाशेषेणनशुद्धिःसमन्त्रकदाहदिनस्यैवप्रथमदिनत्वादित्युक्तम् दशाहोर्ध्वंदेशान्तरमृतानाहिताग्निवार्ताश्रवणदिनात्कृतत्रिरात्राशौचानांसपिण्डानां चतुर्थादिदिनेषुसंस्कारारम्भेदाहकालेस्नानम् अगृहीताशौचानांत्रिदिनमेव भार्यापुत्रादेःश्रवणदिनादारभ्यदशाहम् द्वितीयादावहन्यारम्भेचतुर्थदिनेसपिण्डशुद्धिः भार्यादेर्दशाहमेवश्रवणदिनादित्यूह्यम् देशान्तरगतस्यद्वादशवर्षादिप्रतीक्षोत्तरंपर्णशरदाहेप्येवमेवपुत्रादेःसपिण्डानांचदशरात्रंत्रिरात्रादिकमूह्यम् प्रतीक्षाचयदारभ्य वार्तानश्रूयतेतदारभ्यपञ्चदशवर्षाणिमातापित्रोः अन्येषांपूर्ववयसिविंशतिः मध्यमे पञ्चदश उत्तरेवयसिद्वादश प्रतीक्षायुक्तयादिभिर्मरणनिश्चयासंभवेकार्या ॥

३८ अथाशौचसंपातेनिर्णयः दशाहमृताशौचेदशाहस्यततोन्यूनस्यवामृताशौचस्यसंपातेपूर्वप्रवृत्ताशौचसमाप्त्याशुद्धिः १ दशाहजननाशौचेदशाहंन्यूनंवाजननाशौचंपतनिचेत्पूर्वप्रवृत्तसमाप्त्याशुद्धिः २ दशाहमृताशौचेजननाशौचंदशाहंत्र्यहंवासंपतेत्तदामृताशौचसमाप्त्याशुद्धिः ३ त्र्यहमृताशौचेत्र्यहंततोन्यूनंवामृताशौचंत्र्यहंजननाशौचंवासंपतेत्तदापूर्वप्रवृत्तान्तेशुद्धिः ४ त्रिदिनजननाशौचेत्रिदिनजननाशौचपातेपूर्वान्तेशुद्धिः ५ पक्षिणीमृताशौचेपक्षिण्येकाहान्यतरमृतकपातेपूर्वान्तेशुद्धिः जननाशौचेनसमेनाधिकेनवामृताशौचंनापैति पक्षिण्यादिरूपमृतकेनत्रिदिनंदशाहंचजननाशौचंत्रिदिनमृताशौचेनदशाहंजाताशौचंचनापैतीतिबहवः कश्चित्तुन्यूनेनापिमृतकेनाधिकस्यापिजाताशौचस्यनिवृत्तिरित्याह त्रिदिनमृताशौचेनदशाहंमृतकंननिवर्तते' एवंपक्षिण्यात्रिदिनमेकाहेनपक्षिणीचनापैति त्रिदिनजाताशौचेनदशाहंजाताशौचंन निवर्तते अत्रेदंबोध्यम् संपातोनामाशौचिनामेकाशौचित्वज्ञानेपराशौचित्वज्ञानं तेनपूर्वाशौचमध्येउत्पन्नमपिपराशौचंपूर्वाशौचान्तेज्ञातंचेत्पूर्वेणननिवर्ततेसंपाताभावात् पूर्वत्वपरत्वेतूत्पत्तिकृतेनज्ञानकृते तेनपूर्वोत्पन्नस्यपरोत्पन्नज्ञानोत्तरंज्ञानेपिपूर्वोत्पन्नेनपरोत्पन्नंतन्मध्येज्ञातंनिवर्ततएव संपातएवज्ञानकृतोनतुपूर्वत्वादिकमितिसिद्धान्ता-

दिति दशाहान्त्यरात्रौयदिनिवृत्तियोग्यदशाहसंपातस्तदादिनद्वयमधिकंकार्यम् दश-मरात्रेश्चतुर्थयामेनिवृत्तियोग्यदशाहान्तरसंपातेदिनत्रयमधिकम् दशाहान्त्यरात्रौच-तुर्थयामेवानिवृत्तियोग्यत्रिरात्राशौचपातेतुपूर्वेणशुद्धिर्नद्व्यहादिवृद्धिः एवंत्र्यहाद्या-शौचानांनिवृत्तियोग्यानांपरस्परंतृतीयरात्रौतृतीयरात्रिशेषेवासंपातेपूर्वेणशुद्धिर्नद्व्य-हादिवृद्धिः वर्धितद्विर्त्रिदिनेदशाहान्तरपातेपूर्वेणद्विरात्रेणत्रिरात्रेणवानिवृत्तिः वर्धि-तद्विरात्रेणपक्षिण्यानिवृत्तिः वर्धितत्रिरात्रेणान्यत्रिरात्रस्यनिवृत्तिः यदातुभागिनेया-दिर्मातुलादेरन्त्यकर्मकरोतितदातन्निमित्तेदशाहाद्याशौचेसतियदिसपिण्डमरणनिमि-त्तंदशाहादिकंपततितदातस्यपूर्वेणशुद्धिर्नभवति कर्माङ्गाशौचस्यास्पृश्यतामात्रप्रयोज-कत्वेनसंध्यादिकर्मलोपाभावेनलघुत्वात् लघुनागुरोर्निवृत्त्यभावात् एवंत्रिरात्रपातेपि जननत्रिरात्रस्यनिवृत्तिर्मृतकत्रिरात्रस्यनेत्यादिकमूह्यम् पुत्रस्यसपिण्डाशौचेनमातापि-त्रोराशौचंनापैति एवंभार्यायाभर्त्राशौचंनापैति केचित्पत्युर्भार्याशौचमपिनापैती-त्याहुः मात्राशौचमध्येपित्राशौचपातेपूर्वान्तेशुद्धिः स्मृत्यर्थसारादयस्तुपितुःसंपूर्ण-मेवाशौचंकार्यमित्याहुः पित्राशौचेमातुर्मरणेपित्राशौचंसमाप्यपक्षिणीमधिकांकुर्यात् इयंपक्षिणीवृद्धिर्दशमरात्रेरर्वाक्मरणेतज्ज्ञानेवाभवति दशमरात्रौतद्रात्रिचतुर्थयामे वामातृमरणादौतुद्विरात्रंत्रिरात्रंवेवनपक्षिणी मातुरनाहिताग्निभर्तुर्मरणाद्द्वितीयादि-दिनेषुसहगमनेपिनाधिकापक्षिणी भर्त्राशौचान्तेशुद्धिः नवश्राद्धपिण्डादिकंयुगप-त्समापयेत् भर्त्राशौचोत्तरमन्वारोहणेत्रिरात्रम् एतत्त्रिरात्रंसपिण्डानामेव पुत्रस्यतुमा-त्राशौचंसंपूर्णमेवेतिभाति सहगमनेसपिण्डानामपिपूर्णमेवाशौचंत्रिरात्रंत्वनुगमनपर-मितिगौडाः इदमेवयुक्तम् इयंसंपातेपूर्वेणशुद्धिःसूतिकायाअग्निदस्यचनास्ति यदा देशान्तरमृतपितुर्वार्ताश्रुत्वापुत्रैर्दशाहमाशौचंकृतंसंस्कारस्त्वस्थ्यलाभादिहेत्वन्तरव-शान्नकृतोदशाहोत्तरंचसंस्कारआरब्धस्तत्रसंस्कारकर्तुःपुत्रस्यकर्माङ्गंदशाहमाशौचम् तदाशौचमध्येसपिण्डमरणेपूर्वान्तेशुद्धिर्न मातुर्मरणेपिनाधिकापक्षिणी किंतुसपि-ण्डाशौचंमात्राशौचंचसंपूर्णमेवकार्यम् अतिक्रान्तकालाद्वर्तमानस्यबलवत्त्वात् एवंद्वा-दशवर्षादिप्रतीक्षोत्तरंपुत्रादिभिःक्रियमाणपित्रादिसंस्काराङ्गदशाहाशौचेऽन्यसपि-ण्डादिमरणेपीतिपूर्वशेषेणशुद्धेरपवादःसिन्धावुक्तः जननाशौचेमृताशौचेवामृतक-संपातेपिण्डदानाद्यन्त्यकर्मप्रतिबन्धोनास्ति मृताशौचेजाताशौचेवापुत्रजननेजातक-र्मादिप्रतिबन्धोनास्तीत्येके पूर्वाशौचान्तेजातकर्मेत्यन्ये मातुर्याधिकापक्षिणीतन्मध्ये पितुर्महैकोद्दिष्टश्राद्धंवृषोत्सर्गशय्यादानादिकंचकुर्यात् अन्यसपिण्डाशौचेत्वेकादशा-हकृत्यंनकार्यमितिबहवः कार्यमितिकश्चित् ॥

१ योग्यपदजननदशाहेमृतदशाहस्यसपिण्डदशाहाशौचेमातापित्रादिदशाहाशौचस्यचवारणाय एवमग्रेप्यूह्य-म् ॥ २ समंत्रकदाहकर्ता ॥

३९ अथशवस्पर्शानुगमनादिसंसर्गाशौचम् संसर्गाशौचेनित्यकर्मानधिकारो-
नास्ति किंत्वस्पृश्यत्वमात्रम् तदपितदीयभार्यापुत्रादीनांनास्ति किंतुसंसर्गकर्तुरेव
एवंतद्गृहवर्तितत्स्वामिकान्नादिद्रव्याणांनाग्राह्यत्वम् तत्रसजातीयशवस्पर्शेसज्योतिरा-
शौचम् हीनवर्णस्पर्शेऽधिकंकल्प्यम् अथानुगमने सजातीयस्यविजातीयस्यशवस्या-
अनुगमने. नुगमनेस्नात्वाग्निसंस्पर्शघृतप्राशनंचकृत्वापुनःस्नात्वाप्राणायामंकु-
र्यात् विप्रस्यशूद्रानुगमनेत्रिरात्रंनद्यांस्नानंघृतप्राशनंप्राणायामशतंचनात्रनित्यकर्म-
लोपः अथनिर्हरणे स्नेहेनसजातीयशवनिर्हरणेतदन्नाशनेतद्गृहवासेचदशाहः तद्गृहवा-
निर्हरणे. समात्रेन्नाशनमात्रेवात्रिरात्रम् अन्नाशनगृहवासयोरभावेएकाहः ग्रा-
मान्तरस्थंशवंनिर्हृत्यग्रामान्तरवासेसज्योतिः मौल्यग्रहणेनसजातीयनिर्हरणेदशाहः
विजातीयनिर्हारेशवजातीयम् भृतिग्रहणेनहीनजातीयनिर्हरणेशवजातीयद्विगुणम्
सोदकशवनिर्हरणेपिदशाहः शवालंकारकरणेपादकृच्छ्रम् अज्ञानादुपवासः अ-
शक्तौस्नानम् धर्मार्थमनाथद्विजशवनिर्हरणेदाहकरणेचाश्वमेधादिपुण्यंस्नानमात्रा-
च्छुद्धिः अग्निस्पर्शोघृताशनंचात्रापि धर्मार्थमपिशूद्रशवनिर्हरणेद्विजस्यैकाहः धर्मा-
र्थमनाथशवानुगमनादौनदोषः ब्रह्मचारिणस्तुपितृमातृमातामहाचार्योपाध्यायभि-
न्नशवनिर्हरणादौव्रतलोपः पूर्वोक्तरीत्याशौचंच ततस्तेनकृच्छ्रप्रायश्चित्तंपुनरुपनय-
नंचकार्यम् पित्रादेर्निर्हरणेपिब्रह्मचारिणाआशौचिनामन्नंनभक्ष्यम् तेषांस्पर्शोपि
नकार्यः अत्रापिनित्यकर्मलोपोन अथदाहादौ समोत्कृष्टवर्णप्रेतस्यस्नेहादिनादा-
दाहादौ. होदकदानादिसकलौर्ध्वदेहिककरणेतत्तज्जात्याशौचम् तदन्तेस्ने-
हलोभाद्यनुसारेणगुरुलघुप्राजापत्यादीनांत्रयम् स्नेहादिनासवर्णानांदाहमात्रकरणे
तद्गृहवासेत्रिरात्रम् तदन्नभक्षणेदशरात्रम् तदुभयाभावेएकाहः हीनवर्णेनोत्तमवर्णस्य
दाहमात्रकरणेशवजात्याशौचम् भृतिग्रहणेनसवर्णस्यदाहमात्रकरणेपिदशाहाद्येव मौ-
ल्येनोत्तमवर्णदाहेद्विगुणम् उत्तमेनाधमवर्णदाहनिर्हरणकरणेतज्जात्याशौचंतदन्तेक्र-
मेणद्विगुणंत्रिगुणंचतुर्गुणंप्रायश्चित्तम् मौल्येनहीनवर्णदाहादौतुप्रायश्चित्तमाशौचंचो-
क्तापेक्षयाद्विगुणम् धर्मार्थसमोत्कृष्टवर्णप्रेतस्यदाहादिसकलौर्ध्वदेहिककरणेपिनाशौ-
चंनित्यपिण्डदानाद्यनन्तरंस्नानमात्राच्छुद्धिः द्विजेनशूद्रस्यधर्मेणापिदाहादिनकार्यम्
अथब्रह्मचारिणापितृमातृमतामाहादीनामन्याधिकार्यभावेदाहाद्यन्त्यकर्मकार्यम् तदा
कर्माङ्गंदशाहमस्पृश्यत्वलक्षणमाशौचंचकार्यम् तदापितेषामाशौचिनामन्नंब्रह्मचारि-
णानभोक्तव्यम् आशौचिस्पृष्टतयावासश्चनकार्यः तदुभयकरणेप्रायश्चित्तंपुनरुपनयनंच
ब्रह्मचारिणापूर्वोक्तपित्रादिभिन्नानांदाहाद्यन्त्यकर्मकरणेकृच्छ्रत्रयप्रायश्चित्तंपुनरुपन-
यनंचाशौचान्तेकार्यम् पित्रादेर्दाहमात्रकरणेएकाहमाशौचंकार्यम् अत्रसर्वत्रब्रह्मचा-
रिणःसंध्याग्निकार्यादिकर्मलोपोन ब्रह्मचारिभिन्नस्यापिदाहादिनिमित्तकसंसर्गाशौ-

चेब्रह्मयज्ञादिनित्यकर्मलोपोनेत्युक्तम् तत्रदेवपूजावैश्वदेवादिकमन्येनकारणीयम् स्वयंकर्त्तुंयोग्यंतुस्वेनैवकार्यम् ब्रह्मचारिणःपित्राद्यन्त्यकर्माकरणेतुपित्रादिमरणेआशौचंन समावर्तनोत्तरंपूर्वमृतानांपित्रादिसपिण्डानांत्रिरात्रमाशौचंकार्यम् अथरोद-

रोदने.

नेआशौचादि विप्रादिभिःसवर्णमरणविषयेऽस्थिसंचयनात्पूर्वंरोदनेस्नानम् तदुत्तरमाचमनम् विप्रस्यशूद्रविषयेऽस्थिसंचयनात्प्राक्त्रिरात्रम् तदुत्तरमेकरात्रम् शूद्रस्यविषयेतद्गृहवासादिसंबन्धेऽस्थिसंचयनात्प्रागेकरात्रम् तदूर्ध्वंस्नानम् सपिण्डानांत्वनुगमनरोदनादौनदोषः नात्रापिकर्मलोपः अत्रसर्वत्रयस्ययावानाशौचकालस्तंनिर्वाह्यस्नात्वैवसविशुद्ध्यतिनतुस्नानंविनातावत्कालमात्रातिक्रमेणशुद्धिः अन्त्यकर्मकर्त्तुरस्थिसंचयनात्प्राक्स्त्रीसङ्गेचान्द्रायणंप्रायश्चित्तम् ऊर्ध्वंप्राजापत्यत्रयम् अन्येषांमृताशौचिनांसंचयनात्प्राक्संगमेत्रिरात्रमुपवासः ऊर्ध्वमेकरात्रम् अथाशौ-

आशौच्यन्न- भक्षणे.

च्यन्नभक्षणे असगोत्रोनापदिबुद्धिपूर्वंसकृदप्याशौचिस्वामिकंपक्वमन्नंयस्मिन्दिनेभुङ्क्तेतदारभ्यतेनयावत्तेषामाशौचमवशिष्टंतावदाशौचंकार्यम् आशौचान्तेचविप्राशौचेसांतपनंप्रायश्चित्तम् शूद्राशौचेचान्द्रायणम् क्षत्रियादेःकलावभावान्नलिख्यते क्वचिल्लेखस्तुव्युत्पादनमात्रार्थोनेदानीमुपयुज्यतेइतिप्रायउपेक्ष्यते मत्याभ्यासेविप्रशूद्राशौचयोःक्रमेणमासंषण्मासंकृच्छ्रादिव्रताचरणम् अमत्याभोजनेयावदन्नपाकमाशौचंक्रमेणैकरात्रंसप्तरात्रंचोपोषणंदशशतंचप्राणायामाः अमत्याभ्यासेद्विगुणम् आपद्यमत्याभोजनेतदहराशौचमेकःप्राणायामः शूद्राशौचेऽष्टाधिकसहस्रगायत्रीजपः ज्ञानतआपदित्रिरघमर्षणमष्टोत्तरसहस्रगायत्रीजपः शूद्राशौचेप्राजापत्यम् शूद्रस्यद्विजाशौचेस्नानंपञ्चगव्याशनंच सर्वमिदंजननाशौचेन्यूनंयोज्यम् एवमाहिताग्न्याशौचेपिन्यूनमितिस्मृत्यर्थसारे सर्वमिदमाशौचिस्वामिकान्नभोजने यदातुतदस्वामिकमाशौचिस्पृष्टमात्रमन्नंभुङ्क्तेतदामत्याभोजनेकृच्छ्रम् अमत्यार्धमितिस्मृत्यर्थसारेउक्तम् आशौचिस्पृष्टाशौचिस्वामिकान्नभोजीतुतत्स्वामिकान्नाशननिमित्तंतत्स्पृष्टान्नाशननिमित्तंचेतिप्रायश्चित्तद्वयंसमुच्चयेनकुर्यात् आशौचिस्वामिकामान्नप्रतिग्रहेतूक्तप्रायश्चित्तार्धम् आशौचंतुनास्ति दातृभोक्तृभ्यामुभाभ्यामज्ञातेजननेमरणेवानदोषः अन्यतरेणज्ञातेदोषः तत्रदातुर्ज्ञानेभोक्तुरज्ञानेभोक्तुरल्पंप्रायश्चित्तम् दातुरज्ञानेपिभोक्तुर्ज्ञानेपूर्णमेव भोजननिमित्तकाशौचेपिकर्मलोपोन अथ

स्वल्पसंबंधविषयकाशौचेपिस्नानम्.

तुकथमपिस्वल्पसंबन्धयुक्तेस्नानंवासोयुतंस्यादितित्रिंशच्छ्लोकी स्मृत्यर्थसारेप्येवम् अयमस्यार्थः स्वल्पेनापिएकाहाद्याशौचप्रयोजकेन संबन्धेनयुक्तेशालकजामात्रादौमृतेसचैलंस्नानंकार्यम् सर्वत्रगुरुणोलघुनोवामृताशौचस्यप्राप्तिकालेसमाप्तिकालेचस्नातव्यमितियावत् अथवास्वल्पैर्दशाहभिन्नपक्षिणीत्रिदिनाद्याशौचप्रयोजकैःसंबन्धैर्युक्तेबन्धुत्रयमातुलानुपनीतसपिण्डादौमृतेदेशान्तरेकाला-

न्तरेपिस्नानंभवत्येव तथाचयस्यसन्निहितकालेआशौचमासिस्तस्यातिक्रान्तकाले स्नानम् यस्यतुसन्निहितकालेपिस्नानमात्रंतस्यकालान्तरेस्नानमपिनेत्यर्थः यद्वास्वल्पआ-शौचप्रयोजकसंबन्धभिन्नःसंबन्धः यथाशालकसुतत्वंऊढकन्यायाःपितृव्यतत्पुत्रत्वा-दिभगिन्याभ्रातृपुत्रत्वादितद्युक्तेअशौचाभावेपिस्नानमात्रंभवत्येव यत्किंचित्संबन्धे अशौचाभावेपिस्नानमात्रंसन्निधौसर्वत्रकार्यमित्यर्थः पक्षत्रयमपिइदंशिष्टाचारेदृश्यते इतियुक्तंभाति ॥

४० अथाशौचापवादः सपञ्चधा कर्तृतः १ कर्मतः २ द्रव्यतः ३ मृतदोषतः ४ विधानतइति ५ तत्रकर्तृतोयथा यतीनांब्रह्मचारिणांचसपिण्डजननमरणयोर्ना-

कर्तृतः.

शौचम् मातापितृमरणेतुयतिब्रह्मचारिणोःसचैलंस्नानमात्रंभवत्येव ब्रह्मचारिणःसमावर्तनोत्तरंब्रह्मचर्यदशायांमृतानांपित्रादिसपिण्डानांत्रिरात्रमाशौच-मुदकदानंचकार्यम् अनुगमननिर्हरणनिमित्तकत्वाशौचंब्रह्मचारिणोऽप्यस्त्येव पि-त्राद्यन्त्यकर्मकरणेब्रह्मचारिणआशौचमप्यस्त्येव आरब्धप्रायश्चित्तानांप्रायश्चित्तानु-ष्ठानसमयेआशौचंन समाप्तेतुप्रायश्चित्तेत्रिरात्रमतिक्रान्ताशौचम् कृतकर्माङ्गनान्दीश्रा-द्धानांतत्कर्मसमाप्तिपर्यन्तंतत्कर्मोपयोगिकार्येआर्त्यादिसंकटेआशौचंन जाताशौचमृ-ताशौचवतोर्मरणसमयप्राप्तौनाशौचम् तेनदानादिकंसतिवैराग्येआतुरस्यसंन्यासो-ऽपिभवतीतिसिन्ध्वादयः देशविप्लवदुर्भिक्षादिमहापदिसद्यःशौचम् आपदपगमेआ-शौचावशेषेअवशिष्टाशौचमस्त्येव ॥

४१ अथकर्मतः अन्नसत्रिणामन्नादिदानेपुनाशौचम् प्रतिग्रहीतुस्तुआमान्नग्रहणे दोषोन पक्वान्नभोजनेतुत्रिरात्रंक्षीरपानम् गृहीतेऽनन्तव्रतादावेकादश्यादौचारब्ध-कृच्छ्रादिव्रतेचनाशौचम् तत्रस्नानादिशारीरैर्नियमाःस्वयंकार्याः अनन्तपूजाद्दिकम-न्येनकारणीयम् ब्राह्मणभोजनादिकमाशौचान्ते राजादीनांप्रजापालनादौनाशौ-चम् ऋत्विजांमधुपर्कपूजोत्तरंतत्कर्मणिनाशौचम् तेनयेष्वाधानपशुबन्धादिषुमधुप-र्कोनोक्तस्तेषुकृतेपिवरणेतान्स्त्यक्त्वान्येऋत्विजःकार्याः दीक्षितानांदीक्षणीयोत्तरमव-भृथस्नानपर्यन्तंयज्ञकर्मणिनाशौचम् दीक्षितर्त्विग्भ्यांस्नानमात्रंकर्ममध्येकार्यम् अवभृ-थात्पूर्वमेवाशौचाभावः अवभृथंतुनभवत्येवेतिसिन्धुः कर्मान्तेतुत्रिरात्रंपूर्वन्यायात् रोगभयराजभयादिनाशार्थेशान्तिकर्मणिनाशौचम् क्षुत्पीडितकुटुम्बस्यप्रतिग्रहेनाशौ-चम् विस्मरणशीलस्याधीतवेदशास्त्राध्ययनेपिनाशौचम् वैद्यस्यनाडीस्पर्शनेनाशौचम् श्राद्धेतूक्तम् मूर्तिप्रतिष्ठाचौलोपनयनविवाहाद्युत्सवतडागाद्युत्सर्गकोटिहोमतुलापुरुष-दानादिककर्मसुनान्दीश्राद्धोत्तरंनाशौचम् संकल्पितेपुरश्चरणजपेऽविच्छेदेनसंकल्पि-तहरिवंशश्रवणादौचप्रारम्भोत्तरंनाशौचम् कालादिनियमाभावेतुस्तोत्रहरिवंशादि-कमाशौचेहेयमेव सर्वोप्ययमाशौचापवादोनन्यगतिकत्वेआर्तौचज्ञेयइतिसिन्धौनागो-

जीयेचोक्तम् तेनानन्यगतिकत्वादिकमालोच्यैवाशौचाभावोयोज्यः अत्रयदुक्तंव्यंत-
त्पूर्वार्धेतत्रतत्रोक्तमेव केचित्तुव्रतेष्विवदीक्षितानामृत्विजामारब्धोत्सवादीनांचस्वरू-
पतआरम्भतश्चावश्यकत्वादार्त्याद्यभावेप्याशौचाभावइत्याहुः कन्यायाऋतुशङ्कादि-
संकटेमुहूर्तान्तराभावेकूश्माण्डहोमादिनाजाताशौचेविवाहारम्भोपिकार्यइत्युक्तम् वि-
वाहादिषुनान्दीश्राद्धोत्तरमाशौचपातेपूर्वसंकल्पितान्नमसगोत्रैर्दातव्यंभोक्तव्यंच दा-
तारंभोक्तारंसिद्धान्नंचसूतकीनस्पृशेत् विवाहादौतदन्यत्रवाभुञ्जानेषुविप्रेषुदातुराशौ-
चपातेपात्रस्थमप्यन्नंसक्त्वान्यगेहोदकाचान्ताःशुध्यन्तीत्यादिपूर्वार्धेउक्तम् एवंसहस्र-
भोजनादावपिपूर्वसंकल्पितान्नेषुज्ञेयम् पार्थिवशिवपूजायांनाशौचम् आशौचेसंध्या-
श्रौतस्मार्तहोमादिविषयेपूर्वार्धेउक्तम् अग्निसमारोपप्रत्यवरोहावाशौचयोर्नेकार्यौ तेन
समारोपोत्तरमाशौचपातेपुनराधानमेव समारोपप्रत्यवरोहयोरन्यकर्तृकत्वस्याशौचा-
पवादस्यचाभावात् इदंबह्वृचानांद्वादशाहंहोमलोपेऽन्येषांत्र्यहंहोमलोपेएवपुनराधा-
नंज्ञेयम् ग्रहणनिमित्तकेस्नानश्राद्धदानादौनाशौचम् कश्चित्स्नानमात्रंकार्यंनश्राद्धा-
दीत्याह संक्रान्तिस्नानादावपिनाशौचम् नित्यकृत्येषुस्नानाचमनभोजननियमास्पृ-
श्यस्पर्शनादिनियमेषुनाशौचम् अन्यद्वैश्वदेवब्रह्मयज्ञदेवपूजादिनित्यंनैमित्तिकंका-
म्यंचाशौचेषुनकार्यम् भोजनकालेआशौचापादकजननमरणश्रवणेमुखस्थंग्रासंत्य-
क्त्वास्नायात् मुखस्थग्रासभक्षणेएकोपवासः सर्वान्नभोजनेत्रिरात्रोपवासः इतिकर्म-
तआशौचसदसद्भावविचारः ॥

४२ अथद्रव्यतः पुष्पफलमूललवणमधुमांसशाकतृणकाष्ठोदकक्षीरदधिघृतौषध-
तिलतद्विकारेक्षुतद्विकाराणांलाजादिभर्जितान्नस्यलड्डुकादीनांचाशौचिस्वामिकाना-
माशौचिगृहस्थितानांचग्रहणेदोषोन आशौचिहस्तात्तुकिमप्येतन्नग्राह्यम् पण्येतुवणि-
जादेराशौचेपितद्धस्ताल्लवणादेरामान्नस्यचक्रयेणदोषः जलदधिलाजादिकंतुक्रयेणा-
पितद्धस्तान्नग्राह्यम् ॥

४३ अथमृतदोषतः शास्त्रानुज्ञांविनाशस्त्राग्निविषजलपाषाणभृगुपातानशनादि-
भिर्बुद्धिपूर्वकंस्वेच्छयात्मघातकानांनाशौचम् तच्चात्मघातनंक्रोधात्परोद्देशेनवास्तुस्व-
तएवेष्टसाधनताभ्रमेणवा तथाचौर्यादिदोषैराजहतानांपारदार्येतत्पत्यादिहतानांवि-
द्युद्धतानांचनाशौचम् अन्यैर्निषिद्धोपिगर्वान्नदीतरणवृक्षाधिरोहकूपावरोहादौप्रवृ-
त्तोमृतस्तस्यापिनाशौचम् योगवादिहरणार्थंतद्धननार्थंवाप्रवृत्तोगोसर्पनखिशृङ्गिदं-
ष्ट्रिगजचोरविप्रान्त्यजादिभिर्हतस्तस्यनाशौचम् महापातकिनांतत्संसर्गिणांचमहापा-
पितुल्यानांचपतितानांनपुंसकानांचमरणेनाशौचम् स्त्रीणांचपत्यादिहन्त्रीणांहीनजा-
तिगामिनीनांगर्भघ्नीनांकुलटानांचपूर्वोक्तात्मघातादिपापयुक्तानांचमृतौनाशौचम् त-
त्रैषांशवानांस्पर्शाश्रुपातवहनदहनान्त्यकर्माणिनकुर्यात् स्पर्शादिकरणेज्ञानाज्ञाना-

भ्यासादितारतम्येनकृच्छ्रातिकृच्छ्रसांतपनचान्द्रायणादिप्रायश्चित्तानिसिन्ध्वादिग्र-
न्थान्तरतोज्ञेयानि तेनैषांमृतदेहस्यजलेप्रक्षेपः ततःसंवत्सरोत्तरंपुत्रादिस्तदीयात्म-
घातादिपापानुसारेणप्रायश्चित्तंतस्यकृत्वानारायणबलिंचकृत्वापर्णशरदाहादिपूर्वक-
माशौचमौर्ध्वदेहिकंचकुर्यात् केचित्प्रेतशरीरंदग्ध्वादाहनिमित्तंचान्द्रायणत्रयंकृत्वा
ऽस्थीनिसंस्थाप्याब्दान्तेपूर्वोक्तरीत्यौर्ध्वदेहिकमित्याहुः अथवालौकिकाग्निनातूष्णीं
दग्ध्वास्वजीवनसंदेहाद्वाभक्त्यावापुत्रादयःसंवत्सरादर्वागपितत्तदात्मघातादिपापोक्त-
द्विगुणप्रायश्चित्तपूर्वकंनारायणबलिंकृत्वापर्णशरदाहमस्थिदाहंवाकृत्वाशौचमौर्ध्वदेहि-
कंचकुर्युः इदंचप्रायश्चित्तार्हाणामेव प्रायश्चित्तानर्हाणांघटस्फोटेनबहिष्कृतानांचदा-
सीद्वारापतितोदकविध्यनन्तरंसपिण्डीकरणवर्जमौर्ध्वदेहिकम् तेनसांवत्सरिकमप्ये-
कोद्दिष्टविधिनैव यद्वात्मघातिनांपुत्रादिर्मृतजातीयवधोक्तब्रह्महत्यादिप्रायश्चित्तसहि-
तंचान्द्रायणंतप्तकृच्छ्रद्वयंचकृत्वानारायणबलिपूर्वकंतंदहेत् तथाचात्मघातिनांगोगज-
व्याघ्रादिहेतुकदुर्मरणवतांचपतितादीनांचपूर्वोक्तानांसर्वेषांनमरणदिनादारभ्याशौ-
चंकिंतुतत्तत्प्रायश्चित्तनारायणबलिपूर्वकसमन्त्रकदाहदिनमारभ्यैवाशौचम् जलाग्न्या-
दिभिःप्रमादमृतानांतुमरणदिनादारभ्याशौचादिकमस्त्येव तच्चत्रिरात्रमितिकेचित्
दशाहमितिबहवः किंतुप्रमादमरणस्यापिदुर्मरणत्वात्तन्निमित्तप्रायश्चित्तपूर्वकमेवदाहा-
दिकार्यम् तदुक्तंस्मृत्यर्थसारे चण्डालगोब्राह्मणचोरपशुदंष्ट्रिसर्पाग्न्युदकादिभिःप्रमा-
दान्मरणेचान्द्रायणंतप्तकृच्छ्रद्वयंचतत्प्रायश्चित्तंकृत्वापञ्चदशकृच्छ्राणिवाप्रायश्चित्तंकृ-
त्वाविधिवद्दहनाशौचोदकदानादिसर्वंकार्यमेवेति प्राणान्तिकप्रायश्चित्तेनमृतस्यदशा-
हमाशौचंसर्वाणिप्रेतकार्याणिचकर्तव्यानि प्रायश्चित्तेननस्यशुद्धत्वात् एवमारब्धप्राय-
श्चित्तस्यप्रायश्चित्तमध्येमरणेपिशुद्धत्वादिकंज्ञेयम् आहिताग्नेस्तुपतितादेर्मरणेदर्पादि-
नाचाण्डालशृङ्गिचोरादिहेतुकेचमरणेविशेषः त्रेताग्नीन्प्रक्षिपेदप्सुआवसथ्यंचतुष्पथे।
पात्राणितुदहेदग्नौसाग्निकेपापकर्मणि १ ततःप्रायश्चित्तार्हत्वानर्हत्वादिपूर्वोक्तव्यवस्थ-
यानिर्मथ्याग्निनादाहाद्यन्त्यकर्मेति महापातकसंयुक्तःसाग्निकोयदिजीवति । पुत्रादिः
पालयेदग्नीन्प्रायश्चित्तक्रियावधि १ प्रायश्चित्तंनकुर्याद्यःकुर्वन्वाम्रियतेयदि । जलेग्नी-
न्प्रक्षिपेदग्नौपात्राणितुजलेषुवा २ माधवीयेआहिताग्नेर्दुर्मरणेप्यात्मघातेचतंलौकि-
काग्निनातूष्णींदग्ध्वातदस्थीनिक्षीरेणप्रक्षाल्यतत्प्रायश्चित्तंकृत्वाश्रौताग्निभिःसमन्त्रकं
दाहादिकार्यमित्युक्तम् इदंनिरग्नेरपिदुर्मरणेयोज्यम् अथसर्पहतेविशेषः प्रमादेनवा
दर्पादिनावासर्पतोमृतावाशौचादिनकार्यम् वक्ष्यमाणंनागपूजाव्रतंकृत्वानारायणब-
लिंसौवर्णनागदानप्रत्यक्षगोदानानिकृत्वादाहाशौचादिकार्यम् सर्वत्रदुर्मरणेपतिता-
दिमरणेचतत्तत्प्रायश्चित्तादिकृत्वादाहाशौचादिकार्यमित्युक्तम् तत्रप्रायश्चित्तानिप्रस-
ङ्गादुच्यंते बुद्धिपूर्वकमात्मघातेनमृतानांत्रिंशत्कृच्छ्राणिप्रायश्चित्तम् एतच्चजातिवध-

दुर्मरणादौ-प्रायश्चित्तानि.

प्रायश्चित्तेनसमुच्चितंकार्यम् तद्यथा ब्राह्मणेनात्मघातेकृतेद्वादशाब्दं ब्रह्महत्याप्रायश्चित्तंत्रिंशत्कृच्छ्रमात्मघातप्रायश्चित्तंचतत्पुत्रादिःकुर्यात् ब्राह्मणस्त्रियात्मघातेकृतेब्राह्मणस्त्रीवधप्रायश्चित्तंत्रिंशत्कृच्छ्राणिच एवंशूद्राद्यात्मघातेप्यूह्यम् अशक्तावात्मघातेचान्द्रायणद्वयंतप्तकृच्छ्रचतुष्कंच प्रमादेनजलादिमरणेषड्दशकृच्छ्राणि चान्द्रायणपूर्वकंतप्तकृच्छ्रद्वयंवा पतितमृतेषोडशकृच्छ्राणि ब्रह्महत्यादिपापिनांप्रायश्चित्तात्पूर्वंमरणेतत्तत्पापप्रायश्चित्तंपुत्रेणकार्यम् प्रायश्चित्तानर्हाणांतुपतितोदकदानविधिरेवनप्रायश्चित्तादीत्युक्तम् सिन्धौतुप्रायश्चित्तानर्हाणामपिपुत्रादिर्नारायणबलिपूर्वंसर्वमौर्ध्वदेहिकंसपिण्डीकरणंदर्शादिश्राद्धंगयादिश्राद्धंचकुर्यादेव एवंम्लेच्छीकृतस्यापि पतितोदकविधिरपुत्रविषयइत्युक्तम् इदमेवयुक्तम् यस्तुकिंचित्कालंम्लेच्छीकृतःप्रायश्चित्तार्हस्तस्यषोडशकृच्छ्रादिप्रायश्चित्तंपुत्रेणकृत्वापर्णशरदाहादिकार्यम् प्रमादमरणभिन्नेषुचौर्यपारदार्यादिहेतुकेषुदुर्मरणेषुचान्द्रायणद्वयंतप्तकृच्छ्रं वेत्याकरतोविचार्ययोज्यम् किंचव्याघ्रादिहेतुकदुर्मरणेषुशातातपोक्तदानादिविधिरपिकार्यः तथाहि व्याघ्रहतेविप्रकन्याविवाहनम् गजहतेचतुर्निष्कपरिमितहेमनिर्मितगजदानम् राजहतेसौवर्णपुरुषदानम् चोरहतेप्रत्यक्षधेनुदानम् वैरिहतेवृषदानम् वृषभेणहतेयथाशक्तिहेमदानम् शय्यायांचमृतेदेयाशय्या तूलीसमन्विता निष्कहेमनिर्मितविष्णुप्रतिमाधिष्ठिताच शौचहीनमरणेद्विनिष्कहैमविष्णुदानम् संस्कारहीनमरणेविप्रपुत्रोपनयनम् अश्वहतेनिष्कत्रयहेमकृताश्वदानम् शुनाहतेक्षेत्रपालस्थापनम् सूकरहतेमहिषदानम् कृमिभिर्हतेपञ्चखारीमितगोधूमदानम् वृक्षहतेवस्त्रयुतसौवर्णवृक्षदानम् शृङ्गिणाहतेवस्त्रयुतवृषभदानम् शकटहतेसोपस्करंकिंचतद्द्रव्यदानम् भृगुपातमृतेधान्यपर्वतदानम् अग्निनामृतेउदपानोत्सर्गविधिः काष्ठहतेधर्मार्थसभाकरणम् शस्त्रहतेमहिषीदानम् अश्महतेसवत्सपयस्विन्यागोदानम् विषेणहतेहेमनिर्मितपृथ्वीदानम् उद्बन्धनेनमृतेहेमकपिदानम् जलेमृतेद्विनिष्कहेमनिर्मितवरुणदानम् विषूचिकामृतेस्वाद्वन्नेनशतविप्रभोजनम् कण्ठस्थितकवलस्यमरणे घृतधेनुदानम् कासरोगमृतेऽष्टकृच्छ्राणि अतीसारमृतेलक्षगायत्रीजपः शाकिन्यादिग्रहैर्मृतेरुद्रैकादशिनीजपः विद्युत्पातमृतेविद्यादानम् अन्तरिक्षमृतेवेदपारायणम् पतितैर्मृतेषोडशकृच्छ्राणि अस्पृश्यस्पर्शयुक्तमरणेसच्छास्त्रपुस्तकदानमित्यादि अत्र शय्यामरणेशौचहीनसंस्कारहीनमरणेकृमिविषूचिकाकण्ठकवलकासातिसाररोगग्रहग्रहणैर्मरणेन्तरिक्षमृतेऽस्पृश्यस्पर्शमरणेचदानादिविधिरेवनप्रायश्चित्तंनैवनारायणबलिर्नापिवर्षादिकालप्रतीक्षा व्याघ्रादिहेतुकंविषजलशस्त्रादिहेतुकंचमरणंप्रमादेनदर्पादिनाबुद्ध्याचेत्यनेकधासंभवति तत्रोक्तव्यवस्थयाप्रायश्चित्तंनारायणबलिर्दानादिविधिश्चेतित्रयाणांसमुच्चयः यदिपुत्रादिःपितुर्जलादिदुर्मरणप्रायश्चित्तंब्रह्महत्यादितत्त-

दुर्मरणेषुदानादिविधिः.

त्पापप्रायश्चित्तंवात्मघातप्रायश्चित्तंवाकर्तुंनशक्नोति तदोक्तदानादिविधिनानारायणब-
लिंचकृत्वाऽत्यशक्तौनारायणबलिमात्रंकृत्वौर्ध्वदेहिकंकुर्यात् तावतापुत्रादिसपिण्डा-
नांशुद्धिसिद्धेः पित्रादेस्तुपुत्रादिभिस्तत्तत्प्रायश्चित्ताकरणेननरकादिभोगःस्यादेवेति-
बोद्धव्यम् अथविधिविहितजलादिमरणे तत्रप्रयागेसर्ववर्णानांरोगिणामरोगिणांचभा-

विधिविहितजलादिमरणे.

गीरथीप्रवेशादिनामरणेकामिकमहाफलम् शूद्रस्यारोगिणोपिप्रया-
गभिन्नेपिजलादिमरणमनुज्ञातम् व्याधितोभिषजात्यक्तोविप्रोवृद्धोथ-
वायुवा । तनुंत्यजेज्जलाग्न्याद्यैःसयथेष्टंफलंलभेत् १ दुश्चिकित्स्यैर्महारोगैःपीडितोजी-
वनाक्षमः । प्रविशेज्ज्वलनंदीप्तंकरोत्यनशनंतथा २ अगाधतोयराशिंचभृगोःपतनमे-
वच । गच्छेन्महापथंवापितुषारगिरिमादरात् ३ प्रयागवटशाखाग्राद्देहत्यागंकरो-
तिच। उत्तमान्प्राप्नुयाल्लोकान्नात्मघातीभवेत्क्वचित् ४ नराणामथनारीणांसर्ववर्णे-
षुसर्वदा । आशौचंस्यात्त्र्यहंतेषांवज्रानलहतेतथा ५ वाराणस्यांम्रियेद्यस्तुप्रत्या-
ख्यातभिषक्क्रियः । काष्ठपाषाणमध्यस्थोजाह्नवीजलमध्यगः ६ अविमुक्तोन्मुखस्त-
स्यकर्णमूलगतोहरः । प्रणवंतारकंब्रूतेइत्यदिवचानोच्चयः ७ पुराणस्थोमाधवादिनि-
बन्धेषुप्युदाहृतः १ अत्रानुज्ञातेबुद्धिपूर्वकात्मघातेगृहस्थादीनामेवाधिकारः यतेस्तुना-
धिकारः त्र्यहाद्याशौचविधानात् यतेःकाम्यकर्मण्यनधिकाराच्चेतिनिर्णयसिन्धुः इ-
दानींतनशिष्टास्तुरोगादिपीडांसोढुमशक्तौसंन्यासाश्रमंगृहीत्वातीर्थादिनात्मघातंकुर्व-
न्ति गृहस्थविधुरादयश्चनकुर्वन्ति केचित्त्वपरिहार्यरोगादिग्रस्तवृद्धादेर्जलादिनाबु-
द्ध्यात्मघातःकलौप्रयागभिन्नदेशेनभवति भृग्वग्निपतनैश्चैववृद्धादिमरणंतथेतिकलिव-
र्ज्येषुपरिगणनादित्याहुः एतन्मतेमरणान्तप्रायश्चित्तविधयःकाशीखण्डादौविप्रादेर्दे-
हत्यागविधयश्चयुगान्तरपराः प्रयागमरणंस्त्रीणांसहगमनंचकलियुगेसर्वसंमतम् अत्र
सर्वत्रसहगमनभिन्नेविधिवाक्यानुज्ञातेदेहत्यागेत्रिरात्रमाशौचमितिबहवः दशाहमि-
तिकेचित् एवंफलकामनयाविहितेकाम्यप्रयागमरणेपिपक्षद्वयंज्ञेयम् अथयःपतितोघट-
स्फोटेनबहिष्कृतोयश्चम्लेच्छीकृतोयश्चप्रायश्चित्तानर्हपापीतस्यात्रिविधस्यापितृमातृभिन्न-

पतितादिविचारः.

स्यपतितोदकविध्यनन्तरंसपिण्डीकरणवर्ज्यमन्त्यकर्मपितुर्मातुश्चत्रि-
विधस्यापिनारायणबलिपूर्वकंसपिण्डीकरणसहितंसर्वंभवतीत्युक्तम्
तत्रपतितोदकदानविधिर्यथा सर्वेगांदासीमाहूयतस्यैवेतनंदत्त्वाअशुद्धपूर्णघटहस्तांतां

पतितोदकदानविधिः.

ब्रूयात् हेदासिगच्छमूल्येनतिलान्तोयपूर्णमिमंघटंचशीघ्रमानय ततो-
दक्षिणामुखीउपविश्यवामपादेनतंघटंसतिलंक्षिप घटक्षेपणकालेचा-
मुकसंज्ञकपतितप्रेतपिबपिबेतिमुहुरुच्चारयेति सादासीतद्वाक्यंश्रुत्वामूल्यंगृहीत्वातथा
कुर्यात् एवंकृतेपतिततृप्तिर्नान्यथा एतच्चपतितस्यमृतदिनेकार्यम् इतिपतितोदकविधिः
इतिमृतदोषतआशौचापवादःसप्रसङ्गःसविस्तरोनिरूपितः ॥

४४ अथविधानतः यतेर्मृतावाशौचंनास्ति तस्यप्रेतक्रियोदकदानाशौचसपिण्डीकरणादेर्निषिद्धत्वात् सपिण्डीस्थानएकादशेऽहनिपार्वणश्राद्धमात्रंकार्यम् प्रतिसांवत्सरिकश्राद्धदर्शश्राद्धादिकंतुपार्वणविधिनासपिण्डकंभवत्येव अत्रविस्तरोग्रन्थान्तरेवक्ष्यते एतच्चत्रिदण्डिनामेकदण्डिनांहंसपरमहंसादीनांसर्वेषामेवज्ञेयम् एवंवानप्रस्थमरणेपिनाशौचम् कृतजीवच्छ्राद्धेमृतेसपिण्डैराशौचादिकर्तव्यंनवेतिविकल्पः ब्रह्मचारिमृतौत्वाशौचमस्त्येव युद्धमृतेप्याशौचंनेतिसर्वग्रन्थेषूपलभ्यतेनत्वेवंब्राह्मणेषुशिष्टाचारः इतिपञ्चधाशौचापवादोनिरूपितः ॥

४५ अथजीवतोप्याशौचम् यथापतितस्यघटस्फोटकालेसर्वसपिण्डानामेकाहमाशौचम् इत्याशौचंसापवादंयथामतिनिरूपितम् । समर्पितंरुक्मिणीशश्रीमद्विठ्ठलपादयोः १ इतिसापवादाशौचप्रकरणम् ॥

४६ अथौर्ध्वदेहिकारम्भोपयोगिनारायणबल्यादिप्रकारउच्यते तत्रदुर्मरणेष्वात्मघातेजलादिभिःप्रमादमरणेपतितादिमरणेचपूर्वोक्तव्यवस्थयामुकगोत्रस्यामुकशर्मणोमुकदोषनाशार्थमौर्ध्वदेहिकेसंप्रदानत्वयोग्यतासिद्ध्यर्थममुकप्रायश्चित्तममुकदानंवाकरिष्यइत्यादिसंकल्पपूर्वकंतत्तत्प्रायश्चित्तंदानंचकार्यम् अशक्तौदानमेवकार्यम् ततोऽमुकगोत्रामुकशर्मणोमुकदुर्मरणदोषनाशार्थमौर्ध्वदेहिकप्रदानत्वयोग्यतासिद्ध्यर्थंनारायणबलिंकरिष्यइतिसंकल्प्य पूर्वार्धोक्तसंततिफलककाम्यनारायणबलिवत्सर्वंकुर्यात् एतत्तुवर्षान्तेकरणपक्षे सद्यःकरणपक्षेतुपूर्वोक्तद्विगुणप्रायश्चित्तंसंकल्प्यशुक्लैकादश्यादिकालमनपेक्ष्यैवसमनन्तरोक्तसंकल्पंकृत्वाविधिनास्थापितेकलशद्वयेहेमप्रतिमयोर्विष्णुंवैवस्वतंयमंचावाह्यपुरुषसूक्तेनयमायसोममितिचक्रमेणषोडशोपचारैःसंपूज्यतत्पूर्वभागेरेखायांदक्षिणाग्रकुशानास्तीर्यशुन्धन्तांविष्णुरूप्यमुकप्रेतइतिदशस्थानेष्वपोनिनीयमधुघृततिलमिश्रानोदनपिण्डान्दशामुकगोत्रामुकशर्मन्प्रेतविष्णुदैवतायंतेपिण्डइतिदक्षिणसंस्थान्प्राचीनावीतीसर्वादिपैतृधर्मेणदद्यात् गन्धादिभिरभ्यर्च्य प्रवाहणान्तंकृत्वानद्यांक्षिपेत् श्वःसद्योवापूर्वस्थापितंविष्णुमभ्यर्च्यैकविप्रेविप्रालाभे दर्भवटौवापादक्षालनादितृप्तिप्रश्नान्तंविष्णुरूपप्रेतावाहनपूर्वकंकृत्वाविप्रसमीपेतूष्णीं रेखाःकृत्वादर्भास्तरणेआपोनिनयनंचकृत्वा दर्भेषुसव्येनविष्णवेब्रह्मणेशिवायचसपरिवाराययमायचेतिचतुर्भ्यःपिण्डचतुष्टयंदत्त्वापसव्येन विष्णुरूपिप्रेतामुकगोत्रनामायंतेपिण्डइत्येकंपञ्चमंपिण्डंदत्वातथैवाभ्यर्च्य प्रवाहणान्तेविप्राचान्ततादिश्राद्धशेषसमापनान्तेप्रेतबुद्ध्याविप्रायवस्त्राभरणादिदत्त्वाविप्रेणप्रेतायतिलाञ्जलिंदापयेत् अमुकगोत्रायामुकशर्मणेविष्णुरूपिणेप्रेतायायंतिलतोयाञ्जलिरितिमन्त्रेण विप्रालाभे स्वयंदद्यात् ततोविप्रान्वाचयेत् अनेननारायणबलिकर्मणाभगवान्विष्णुरिमममुकं प्रेतंशुद्धमपापमर्हंकरोत्वितिकाम्यप्रयोगेस्मिन्प्रयोगेचसंकल्पेनामगोत्रोच्चारेचविशेषः

स्पष्टएवं पूर्वत्रकाश्यपगोत्रदेवदत्तप्रेतेत्याद्युच्चारः अत्रतुगोत्रनामज्ञानसत्वाद्दुर्मरणेनमृतस्ययन्नामगोत्रंतदेवोच्चारयेदितिसंकल्पविशेषेपिहेतुःस्पष्टएवेति इतिदुर्मरणेऔर्ध्वदेहिकाधिकारार्थंनारायणबलेःप्रयोगः ॥

४७ अथसर्पहतेव्रतम् प्रतिमासंशुक्लपञ्चम्यांउपवासंनक्तंवाकृत्वापिष्टमयंनागंपञ्चफणमनन्तवासुकिशङ्खपद्मकम्बलककर्कोटकाश्वतरधृतराष्ट्रशङ्खपालकालियतक्षककपिलेतिद्वादशनामभिर्द्वादशमासेषुसंपूज्यपायसेनविप्रान्संभोज्यवत्सरान्तेहेमनागंप्रत्यक्षांगांचदत्त्वानारायणबलिपूर्वकंदाहाशौचादिकंकार्यम् अथवानमोअस्तुसर्पेभ्यइतितिस्रआज्याहुतीर्जुहुयात् पञ्चम्यांपन्नगंहेमंस्वर्णेनैकेनकारयेत् । क्षीराज्यपात्रमध्यस्थंपूज्यविप्रायदापयेत् १ प्रायश्चित्तमिदंप्रोक्तंनागदष्टस्यशंभुना । इति ततोनारायणबल्यादि ॥

४८ अथपालाशप्रतिकृतिदाहादिविधिः तत्रदेशान्तरमरणेपराकद्वयमष्टौकृच्छ्रान्वाकृत्वास्थीनिदहेत् अस्थ्नांचाण्डालश्वादिस्पर्शेपञ्चगव्योदकादिभिःप्रक्षाल्यदहेत् यस्यास्थीनिसर्वथानलभ्यन्तेतस्यपर्णशरदाहः कुर्याद्दर्भमयंप्रेतंकुशैस्त्रिशतषष्टिभिः । पालाशीभिःसमिद्भिर्वासंख्याचैवंप्रकीर्तिता १ तत्रभूमौकृष्णाजिनमास्तीर्यतत्रशरंदक्षिणायतंनिवेश्यतत्रपलाशवृन्तानिन्यसेत् शिरसिचत्वारिंशत् ४० ग्रीवायांदश १० बाह्वोःप्रत्येकंपञ्चाशदेवंशतं १०० कराङ्गुलीषुदश १० उरसिविंशतिः २० जठरेत्रिंशत् ३० शिश्नेचत्वारि ४ अण्डयोस्त्रयंत्रयम् ६ ऊर्वोःप्रत्येकंपञ्चाशदेवंशतम् १०० जङ्घातःपादतलान्तंप्रत्येकंपञ्चदशैवम् ३० पादाङ्गुलीषुदश १० एवंषष्ट्यधिकशतत्रयमितैर्दर्भैःपालाशसमिद्भिर्वाशरीरंकृत्वाऊर्णावस्त्रेणबध्वा जलमिश्रपिष्टेनलिम्पेत् शक्तौसत्यांनारिकेरादीन्यपि तथाहि शिरसिनारिकेरफलंवर्तुलालाबुंवा ललाटेकदलीपत्रम् दन्तेदाडिमबीजानि कर्णयोःकङ्कणंब्रह्मपत्रंवा चक्षुषोःकपर्दौ २ नासिकायांतिलपुष्पम् नाभावब्जम् स्तनयोर्जम्बीरफलद्वयम् वातेमनःशिलाम् पित्ते हरितालम् कफेसमुद्रफेनम् रुधिरेमधु पुरीषेगोमयम् मूत्रेगोमूत्रम् रेतसिपारदम् वृषणयोर्वृन्ताकद्वयम् शिश्नेगृञ्जनम् केशेषुवनसूकरसटावटप्ररोहावा लोमसुऊर्णाम् मांसेमाषपिष्टलेपः पञ्चगव्यैःपञ्चामृतैश्चसर्वतःसिञ्चनम् पुनर्नोअसुं० असुनीतेइत्यृग्भ्यांप्राणप्रवेशंभावयेत् यद्वा यत्तेयममितिसूक्तेनशुक्रमसीतिपारदंक्षिप्त्वाअक्षीभ्यामितिशरीरंस्पृशेत् शरीरंस्नापयित्वाचन्दनमनुलिप्यवस्त्रोपवीतेपरिधाप्यअयंसदेवदत्तइत्यभिमृश्यइदंचास्योपासनमितिध्यात्वाविधिवद्दाहादिकार्यम् अत्राहिताग्नेरस्थिदाहेपर्णशरदाहेवादशाहमाशौचमनाहिताग्नेस्त्र्यहमित्यादिप्रागुक्तमनुसंधेयम् द्वादशाब्दादिप्रतीक्षोत्तरंपर्णशरदाहादिक्रियतेचेत्तदात्रिंशत्कृच्छ्राणिचान्द्रायणत्रयंवाकृत्वाकार्यम् ॥

४९ अथातीतप्रेतसंस्कारकालः प्रत्यक्षशवसंस्कारेदिनंनैवविशोधयेत् । आशौचमध्येसंस्कारेदिनंशोध्यंतुसंभवे १ दशाहोत्तरंतुदिनंसंशोध्यैवग्राह्यम् तत्रवत्सराद्ध्वंक्रियमाणप्रेतकर्मण्युत्तरायणमेवश्रेष्ठम् तत्रापिकृष्णपक्षएव तत्रनन्दात्रयोदशीचतुर्दशीदिनक्षयान्वर्जयेत् शुक्रशनिवारौवर्ज्यौ भौमवारोपिवर्ज्यइत्येके नक्षत्रेषुभरणीकृत्तिकार्द्राश्लेषामघाज्येष्ठामूलंधनिष्ठोत्तरार्धंशततारकादिचतुष्टयंचेतिनक्षत्राणि त्रिपुष्करयोगश्चेत्यतिदुष्टानिसर्वथात्यजेत् कृत्तिकापुनर्वसूत्तराफल्गुनीविशाखोत्तराषाढापूर्वाभाद्रपदाचेतित्रिपादनक्षत्राणि द्वितीयासप्तमीद्वादशीचतिथिः कुजशनिरविवाराश्चेतित्रयाणांयोगेत्रिपुष्करः कैश्चिद्रविस्थानेगुरुवारउक्तः एतेष्वेवतिथिवारेषुमृगचित्राधनिष्ठायोगेद्विपुष्करः त्रिपुष्कयोगोवृद्धौलाभेनष्टेहृतेमृतौचत्रिगुणफलदः द्विपुष्करोद्विगुणफलदः तेनप्रेतकार्येद्वावपित्याज्यौ द्वयोर्योगेद्विपुष्करइतिकश्चित् गुरुशुक्रास्तपौषमासमलमासावैधृतिव्यतीपातपरिघयोगाःविष्टिःकरणंचतुर्थाष्टमद्वादशचन्द्रश्चेत्यपिसर्वथात्यजेत् रोहिणीमृगपुनर्वसुपूर्वोत्तराफल्गुनीचित्राविशाखाऽनुराधापूर्वोत्तरापाढाधनिष्ठेतिर्किचिद्दुष्टानिसंभवेत्यजेत् भौमवारोपित्याज्यइत्येके कर्तुस्तिस्रुपुजन्मतारासुप्रत्यरितारायांचपर्णशरादिदाहोनेष्टः तथाचार्कगुरुचन्द्रवाराअश्विनीपुष्यहस्तस्वातीश्रवणभानिचप्रशस्तानि मध्यमानिसर्वथात्याज्यानिचोक्तानि नन्दायांशुक्रवारेचतुर्दश्यांत्रिजन्मताराप्रत्यरितारासुचैकोद्दिष्टश्राद्धंप्रतिनिन्द्यम् साक्षादेकादशाहेनकोपिनिपेधः अस्यांनिषिद्धनक्षत्रादेरपवादः युगमन्वादिसंक्रान्तिदर्शेचप्रेतकर्माणि । पुनःसंस्कारादिकेपिनक्षत्रादिनशोधयेत् १ गुरुभार्गवयोर्मौढ्येपौषमासेमलिम्लुचे । नातीतःपितृमेधःस्याद्गयागोदावरींविना २ इतिपुनःसंस्कारकालः

पर्णशरदाहोत्तरं- देहलाभे.

साग्निकस्यपर्णशरदाहेकृतेपश्चाद्देहलाभेपर्णशरदाहीयार्धदग्धकाष्ठैस्तं दहेत् तादृशकाष्ठालाभेलौकिकाग्निनादग्ध्वातदस्थीनिमहाजलेक्षिपेत् एवमन्येषांनिरग्नीनामपिपर्णशरदाहोत्तरंशरीरलाभेस्थिलाभेवायोज्यम् अमृतं मृतमाकर्ण्यकृतंयस्यौर्ध्वदेहिकम् । प्रायश्चित्तमसौसार्तंकृत्वाग्नीनादधीतच १ अत्र

जीवतोप्यौर्ध्व- देहिकेकृते.

पुनःसंस्कारादिप्रकारःपूर्वार्धेउक्तः आधानान्तेआयुष्मतीष्टिः अनाहिताग्नेस्तुचरुः भर्तारजीवत्येवमरणवार्तांश्रुत्वायदिस्त्रियासहगमनं कृतंतदातत्स्त्रीमरणमवैधमेव ज्ञातमरणमेवहिसहगमनेनिमित्तं नतुमरणज्ञानमात्रम् अतस्तस्याभार्यायाआत्मघातादिदोषप्रायश्चित्तंतत्पुत्रादिभिःकृत्वानारायणबलिपूर्वकमौर्ध्वदेहिकंकार्यम् भर्तुस्तुदाहाद्यौर्ध्वदेहिककरणनिमित्तमुक्तपुनःसंस्कारादिकार्यम् क्वचिज्जीवतोप्यन्त्यकर्मविहितम् यथाप्रायश्चित्तानिच्छोःपतितस्यघटस्फोटे तथाहि म-

घटस्फोटविधिः.

हापातकेनोपपातकेनवापतितोयदिप्रायश्चित्तंनकरोतितदातंगुरूणां

---

१ जन्मनक्षत्रे ततोदशमैकोनविंशेचनक्षत्रेइत्यर्थः ॥

बान्धवानांराज्ञश्चसमक्षमाहूयतत्पापंप्रकटीकृत्यतंपुनःपुनरुपादिशेत् प्रायश्चित्तंकुरुस्वा-
चारंलभस्वेति सयद्येवमपिनाङ्गीकरोतितदारिक्तादिनिन्द्यतिथौसायाह्नेसपिण्डाबा-
न्धवाश्चसंभूयदासीहस्तेनानीतममेध्यकुत्सितजलादिपूर्णघटंसर्वतोदास्याद्यन्वारम्भंकु-
र्वन्तोदास्यादासस्यवावामपादेनन्युब्जंछिन्नाग्रदर्भेषुकारयित्वादासीसहितावदेयुरमुम-
नुदकंकरोमीतिनामग्रहणपूर्वकंप्राचीनावीतिनोमुक्तशिखाश्चसन्तः ततोधिकारीकर्ता
दाहवर्ज्यंजीवन्तमेवोद्दिश्यपिण्डोदकदानादिप्रेतकार्याण्येकादशाहान्तानिनाम्नैवकु-
र्यात् मिताक्षरायांप्रेतकार्योत्तरंघटनिनयनमुक्तम् एकाहमाशौचंसर्वेषाम् यस्यघटस्फो-
टःकृतस्तेनसहसंभाषणस्पर्शादिसंसर्गोनकेनापिकार्यः करणेपतिततुल्यता घटस्फोट-
प्रयोजनंतुपूर्वार्धान्तेउक्तम् घटस्फोटनिश्चयोत्तरंघटस्फोटदिनात्प्राक्पतितज्ञातीनांध-
र्मकार्येष्वनधिकारइतिकश्चित् कृतघटस्फोटस्यपुंसोनुतापेतत्पापप्रायश्चित्तान्तेसंग्रहवि-
धिरुच्यते तत्रादौशुद्धिपरीक्षा कृतप्रायश्चित्तोज्ञातिसमक्षंगोभ्यस्तृणभारंदद्यात् गो-

कृतघटस्फोटस्य संग्रहविधिः.

भिस्तृणेभक्षितेशुद्धिः भक्षणाभावेपुनःप्रायश्चित्तंचरेत् एवंनिश्चित-
संशुद्धौसमानेयुर्नवंघटम् । हैमंवामृन्मयंवापिपवित्रजलपूरितम् १
ततःसपिण्डास्तंघटंसंस्पृश्याभिमन्त्र्यतज्जलैःपावमानीभिरापोहिष्ठेत्यादिभिस्तरत्सम-
न्दीभिश्चपापापनमभिषिच्यतेनसहसर्वेस्नात्वातंजलघटमस्मैदद्युः सचशान्ताद्यौःशान्ता-
पृथिवीशान्तंविश्वमन्तरिक्षंयोरोचनस्तमिहगृह्णामीतियजुर्भिस्तंघटंगृह्णीयात् ततस्तदु-
दकंतेनैवसाकंसर्वेपिबेयुः ततःसकूश्माण्डमन्त्रैराज्यहोमंकृत्वासुवर्णंगांचदद्यात् ततस्त-
स्यजातकर्मादिव्रतबन्धांतावाविवाहान्तावासंस्काराःकार्याः एवंकृतेशुद्धेनतेनसंस्पर्शसं-
भोजनादिव्यवहारंकुर्यात् एवमुपपातकेमहापातकेचकृतघटस्फोटस्यशुद्धिर्ज्ञेया इतिसं-
क्षेपतःकृतघटस्फोटशुद्धिः ॥

५० अथान्त्येष्टिनिर्णयः वन्देश्रीमदनन्ताभिधगुरुचरणौसतांमताचरणौ ।
जननीमथान्नपूर्णांसंपूर्णांसद्गुणैर्वन्द्याम् १ श्रीविठ्ठलंनमस्कृत्यविघ्नकक्षहुताशनम् ।
अन्त्येष्टिनिर्णयंवक्ष्येसर्वशाखोपयोगिनम् २ तत्रान्त्यक्रियाधिकारिणःश्राद्धारम्भे
एवोक्ताः सर्वाभावेधर्मपुत्रःकार्यः तत्रपुत्राद्यधिकारिणापित्रादिकमासन्नमरणंदृष्ट्वासा-
र्धाब्दादिप्रायश्चित्तंमोक्षधेन्वादिदानानिचतेनकारणीयानिस्वयंवातमुद्दिश्यकर्तव्यानि

प्रायश्चित्तंदशदानानिच.

तत्रप्रायश्चित्तप्रयोगःप्रायश्चित्तप्रकरणेद्रष्टव्यः शक्तौसत्यांप्रायश्चित्ता-
न्तेदशदानानिकार्याणि तत्रगवामङ्गेषुतिष्ठन्तिइतिगोदानमन्त्रः सर्व-
भूताश्रयाभूमिर्वराहेणसमुद्धृता । अनन्तसस्यफलदाअतःशान्तिंप्रयच्छमे १ इतिभूमेः
महर्षेर्गोत्रसंभूताःकाश्यपस्यतिलाःस्मृताः । तस्मादेषांप्रदानेनममपापंव्यपोहतु १ इ-
तितिलानाम् हिरण्यगर्भगर्भस्थमितिहिरण्यस्य कामधेनुषुसंभूतंसर्वक्रतुषुसंस्थितम् ।
देवानामाज्यमाहारमतःशान्तिंप्रयच्छमे १ इत्याज्यस्य शरणंसर्वलोकानांलज्जायार-

क्षणंपरम् । सुवेषधारिवस्त्रत्वमतः० इतिवस्त्रंदेयम् सर्वदेवमयंधान्यंसर्वोत्पत्तिकरंम-हत् । प्राणिनांजीवनोपायमतःशान्तिंप्रयच्छमे १ इतिधान्यम् तथारसानांप्रवरःस-दैवेक्षुरसोमतः । ममतस्मात्परांलक्ष्मींददस्वगुडसर्वदा १ इतिगुडः प्रीतिर्यतःपितृ-णांचविष्णुशंकरयोःसदा । शिवनेत्रोद्भवंरूप्यमतः० १ इतिरजतम् यस्मादन्नरसाः सर्वेनोत्कृष्टालवणंविना । शंभोःप्रीतिकरंनित्यमतः० १ इतिलवणम् भूम्यादिप्रमाणा-नितुजननशान्तिप्रकरणेउक्तानि प्रायश्चित्तादिकर्मसुविष्ण्वादिनामकीर्तनात्साङ्गता प्रायश्चित्ताद्यसंभवेपिमरणकालेविष्णुशिवनामकीर्तनमात्रात्सर्वपापक्षयोमुक्तिश्चेतिसर्व-पुराणादिसिद्धान्तः तथाचश्रीभागवते यस्यावतारगुणकर्मविडम्बनानिनामानिये ऽसुविगमेविवशागृणन्ति । तेनेकजन्मशमलंसहसैवहित्वासंयान्त्यपावृतमृतंतमजंप्रपद्ये १ इत्यादि मुमूर्षुपितरंपुत्रोयदिदानंप्रदापयेत् । तद्विशिष्टंगयाश्राद्धादश्वमेधशतादपि १ तानिच तिलपात्रदानंऋणधेनुमोक्षधेनुपापधेनुवैतरणीधेनूत्क्रान्तिधेनुदाना-दीनि व्यतीपातोथसंक्रान्तिस्तथैवग्रहणंरवेः । पुण्यकालास्तथासर्वेयदामृत्युरुप-स्थितः १ आसन्नमृत्युनादेयागौःसवत्सातुपूर्ववत् । तदभावेतुगौरेवनरकोत्तारणा-यवै २ शुक्लपक्षेदिवाभूमौगङ्गायांचोत्तरायणे । धन्यास्त्वातमरिष्य-न्तिहृदयस्थेजनार्दने १ इत्यादिवचनात् मुमूर्षोर्दानादौशक्त्यभावे पुत्रादिर्दद्यात् तत्रातिलपात्रदानविधिः यथाशक्तिकांस्यपात्रेताम्रपात्रेवातिलान्क्षि-प्त्वासुवर्णंचप्रक्षिप्यममजन्मप्रभृतिमरणान्तंकृतनानाविधपापप्रणाशार्थंतिलपात्रदानं करिष्ये विप्रंसंपूज्यममजन्मप्रभृतिमरणान्तंकृतनानाविधपापनाशार्थमिदंतिलपात्रंस-सुवर्णसदक्षिणंअमुकशर्मणेतुभ्यंसंप्रददे तिलाःपुण्याःपवित्राश्चतिलाःसर्वकराःस्मृताः। शुक्लावायदिवाकृष्णाऋषिगोत्रसमुद्भवाः १ यानिकानिचपापानिब्रह्महत्यासमानिच। तिलपात्रप्रदानेनममपापंव्यपोहतु २ नममेतिविप्रहस्तेजलंक्षिपेत् पुत्रादिस्त्वस्यजन्म-प्रभृत्यादिसंकल्पमस्यपापंव्यपोहत्विति मन्त्रंचवदेत् ऐहिकामुष्मिकंयच्चसप्तजन्मार्जितं ऋणम् । तत्सर्वंशुद्धिमायातुगामेकांददतोमम १ इतिऋणधेनुदानमन्त्रः अन्यत्सर्वंसा-मान्यगोदानवत् तद्विधिस्तुद्वितीयपरिच्छेदेउक्तः मोक्षंदेहिहृषीकेशमोक्षंदेहिजनार्दन । मोक्षधेनुप्रदानेनमुकुन्दःप्रीयतांमम १ इतिमोक्षधेनुमन्त्रः आजन्मोपार्जितंपापंमनोवा-क्कायकर्मभिः । तत्सर्वंनाशमायातुगोप्रदानेनकेशव १ इतिपापधेनुदानमन्त्रः अथवैतर-णीविधिः अद्येत्याद्यमुकस्यममयमद्वारस्थितवैतरण्याख्यनद्युत्तारणा-र्थंगोदानंकरिष्ये विप्रंपादप्रक्षालनवस्त्रगन्धमाल्यादिभिरभ्यर्च्यतद्धस्तेशिवाआपः सन्तु सौमनस्यमस्तु अक्षतंचारिष्टंचास्तु यच्छ्रेयस्तदस्तु यत्पापंतत्प्रतिहतमस्त्विति कृत्वा धेनुकेत्वंप्रतीक्षस्वयमद्वारेमहापथे । उत्तितीर्षुरहंदेविवैतरण्यैनमोस्तुते १ इति धेनुंप्रार्थ्य विष्णुरूपद्विजश्रेष्ठभूदेवद्विजपावन । तर्तुंवैतरणीमेतांकृष्णांगांप्रददाम्यहम्

तिलपात्रादिदानानि.

वैतरणीविधिः.

१ इतिविप्रंप्रार्थ्य वैतरणीसंतारणार्थमिमांगांकृष्णवस्त्ररक्तमाल्याद्यलंकृतांयथाशक्ति दक्षिणायुतांतुभ्यमहंसंप्रददे यमद्वारेपथेघोरेघोरावैतरणीनदी । तांतर्तुकामोयच्छामि कृष्णांवैतरणींतुगाम् १ नममेतिविप्रहस्तेजलंक्षिपेत् कृष्णायाअभावेऽन्यवर्णादेया गोरभावेद्रव्यंदेयम् पुत्रादिर्दाताचेत्प्रथमेमन्त्रेउत्तितीर्षुरयमितिपठेत् द्वितीयेतर्तुंवैतरणीमस्येति तृतीयेतांतर्तुमस्येति अथोत्क्रान्तिधेनुः अद्येत्याद्यमुकस्य सुखेनप्राणोत्क्रमणप्रतिबन्धकसकलपापक्षयद्वारासुखेनप्राणोत्क्रमणाययथाशक्त्यलंकृतामिमामुत्क्रान्तिधेनुंरुद्रदैवत्याममुकशर्मणेतुभ्यंसंप्रददे गवामंगेष्वितिमन्त्रान्तेनममेतिवदेत् धेन्वभावेद्रव्यंदेयम् उक्तप्रायश्चित्तादिदानान्तविधिमकृत्वापित्रादिमरणेपुत्रादिनाप्रायश्चित्तंकृत्वादाहादिकर्तव्यम् दानान्येकादशाहे कार्य्याणि पितुःपापाभावनिश्चयेप्रायश्चित्तंनावश्यकम् केचिदुत्क्रान्तिवैतरण्यौचदशदानानिचैवहिमृतेपिकृत्वातंप्रेतंदहेदित्याहुः तुलसींसन्निधौकुर्याच्छालग्रामशिलांतथा । केचित्तिललोहहेमकार्पासलवणभूमिधेनुसप्तधान्येत्यष्टदानान्याहुः क्वचिन्मुमूर्षोर्मधुपर्कदानमुक्तम् पुत्रादिःकर्तान्त्यकर्माधिकारार्थंकृच्छ्रत्रयादिकंवपनंचकुर्यात् तत्रमातापित्रोःसापत्नमातुःपितृव्यस्यज्येष्ठभ्रात्रादेश्चान्त्यकर्मकरणेक्षौरमावश्यकम् पुत्राणां कर्तृभिन्नानामपिक्षौरंनियम् एवंपत्न्याअपिप्रथमेदशमेह्निवाक्षौरंनित्यम् तथादत्तकस्यपूर्वापरयोर्मात्रोःपित्रोर्मृतौक्षौरम् रात्रौतुदग्ध्वापिण्डान्तंकृत्वावपनवर्जितम् । वपनंवर्जितंरात्रौश्वस्तनीवपनक्रिया १ पत्नीपुत्रकनिष्ठभ्रात्रादेरन्त्यकर्मणिक्षौरंनकार्यम् अन्यत्रकृताकृतम् स्मशानेनीयमानशवस्यशूद्रस्पर्शेशूद्रेणवहनेवा कुम्भेसलिलमादायपञ्चगव्यंतथैवच । सुमन्त्रैरभिमन्त्र्यापस्तेनसंस्नाप्यदाहयेत् १ कृच्छ्रत्रयंचकुर्यात् सूतिकारजस्वलयोःस्पर्शेप्येवमेव प्रायश्चित्तंतुपञ्चदशकृच्छ्राः शूद्रेणद्विजदाहेतुचान्द्रायणपराकप्राजापत्यानिसमुच्चयेनपुत्रादिःकृत्वास्थीनिपुनर्दहेत् अस्थ्यभावेपालाशविधिः ऊर्ध्वोच्छिष्टाधरोच्छिष्टोभयोच्छिष्टेषुकृच्छ्रत्रयम् अस्पृश्यस्पर्शनेषट्कृच्छ्राः अन्तरालमृतौनव खट्वामरणेद्वादश निगडमृतौपञ्चदश रजकादिसप्तविधान्त्यजादिस्पृष्टमरणेत्वेकत्रिंशत्कृच्छ्राणि देशान्तरमरणेपराकद्वयमष्टौकृच्छ्रावा कृच्छ्रत्रयंप्रकुर्वीतआशौचमरणेपिच । अर्धदग्धेशवेचितेरस्पृश्यस्पर्शेकृच्छ्रत्रयम् एवंपुत्रादयःपित्रादेःपापिनःपापानुसारेणप्रायश्चित्तकाण्डोक्तंप्रायश्चित्तंदुर्मरणात्मघातादिनिमित्तेपूर्वोक्तप्रायश्चित्तंनारायणबल्यादिकंचकृत्वैवान्त्यकर्मकुर्युः एवमुक्तप्रायश्चित्तंविनादाहादिकृतंव्यर्थंभवेत् उभयोश्चनरकः पतिपत्न्योरेककालेदहनेप्राप्तेभार्यायाःपत्यासहत द्विवचनान्तमन्त्रोहेनदाहंकृत्वापिण्डादिकंपतिपूर्वकंपृथक्कार्यम् एवंसपत्नीनामेककालेमृतौसहैवदाहः पिण्डादिकंतुज्येष्ठक्रमेणपृथगेव एवंपितापुत्रयोर्भ्रात्रोश्च

अथोत्क्रान्तिधेनुः.

क्षौरनिर्णयः.

शवस्यास्पृश्यस्पर्शादौप्रायश्चित्तादि.

उभयोरेककालेदहनेप्राप्ते.

लौकिकाग्निदाह्ययोर्दाहःसहैव पिण्डादिपितृपूर्वंज्येष्ठपूर्वंचपृथक् पुंबालानास्त्रीबाला-
नांचदहनेखननेचैवमेवेतिनागोजीभट्टीये रजस्वलागर्भिण्यादिमरणेसहगमनेचवक्ष्यते

मुमूर्षोः पुण्यसूक्तादिश्रवणम्.

अथगोमयोपलिप्तभूमौकुशेषूपविष्टोदक्षिणाशिराःशयितोवागोपीच-
न्दनादिमृदाकृततिलकःश्रीविष्णुंस्मरन्पुण्यसूक्तंगीतांसहस्रनामा-
दिस्तोत्राणिपठेच्छृणुयाद्वा अमृतत्वप्राप्त्यर्थंपुण्यसूक्तस्तोत्रादीनांपाठंश्रवणंवाकरि-
ष्येइतिसंकल्पः श्रोतुःसंकल्पाशक्तौश्रावयितास्यामुककर्मणोमृतत्वप्राप्तयेऽमुकंश्राव-
यिष्यइतिसंकल्पयेत् नानानमितिसूक्तंपुरुषसूक्तंविष्णुसूक्तमुपनिषद्भागाइत्यादिपु-
ण्यसूक्तानि रामकृष्णादिनामस्मरणेजातिमात्रस्याधिकारः ॥

५१ अथसाग्नेर्विशेषः गृह्याग्निमतोगृह्याग्निनाश्रौताग्निमतस्त्रेताग्निभिर्दाहःकार्यः
तत्रगृह्याग्निमतःश्रौताग्निमतश्चकृष्णपक्षेमरणेतद्दैवसायंकालाहुतीर्दर्शसायंकालपर्यन्ताः
पक्षहोमवत्सकृद्ग्रहणेनैवहुत्वापुनःसंकल्पपूर्वकंप्रातराहुतीश्चप्रतिपत्प्रातर्होमान्तास्तद्व-
देवहुत्वादर्शयागंकुर्यात् यागासंभवेआज्यंसंस्कृत्यस्रुचिचतुर्वारंगृहीत्वापुरोनुवाक्या-
याज्याभ्यामेकैकांप्रधानाहुतिंजुहुयात् स्मार्तेतुचतुर्गृहीताज्येनाग्नयेस्वाहेन्द्राग्निभ्यां
स्वाहेतिनाम्नैवप्रधानाहुतिद्वयम् शुक्लपक्षेरात्रौमरणेसायंहोमस्यकृतत्वात्प्रातर्होममात्रमा-
कृष्यतद्देवकुर्यात् नात्रपौर्णिमान्तानांदर्शान्तानांवाहोमानामिष्टिप्रधानपूर्णाहुतीनां
वाकरणम् शुक्लपक्षेदिवामरणेतुनकस्यापिहोमस्याकर्षणम् एवंकृष्णपक्षमरणेपिदैवा-
त्पूर्णमासेष्ट्यतिक्रमेहोमापकर्षप्रधानपूर्णाहुत्यादिकंचकृताकृतमनारब्धत्वादितिभाति
करणपक्षेऽतिक्रान्तपूर्णमासपूर्णाहुतीर्हुत्वापक्षहोमान्कृत्वादर्शपूर्णाहुतयःकार्याः अ-
ग्न्यावरण्योरारूढेप्रमीयेतपतिर्यदि । प्रेतंस्पृष्ट्वामथित्वाग्निंजप्त्वाचोपावरोहणम् १ घृतंच
द्वादशोपात्तंतूष्णींहुत्वाशवक्रिया । विच्छिन्नश्रौताग्नेर्मृतौतुप्रेताधानंकार्यम् तद्यथा
प्रेतंस्वाग्न्यालयेक्षिप्त्वारणीसंनिधाप्य यस्याग्नयोजुह्वतोमांसकामाःसंकल्पयन्तेयजमा-
नमांसं जायंतुतेहविषेसादितायस्वर्गंलोकमिमंप्रेतंनयंत्वितियजुर्मन्त्रेणमथित्वाग्निमाय-
तनेप्रणीयद्वादशगृहीताज्येनतूष्णींहुत्वातेनदाहादिकार्यम् नष्टेष्वग्निष्वथारण्योर्नाशे
स्वामीम्रियेतचेत् । आहरेदरणीद्वन्द्वंमनोज्योतिरृचाततः १ शेषंप्राग्वत् स्मार्ताग्निम-
तःस्मार्ताग्निर्यदिविच्छिन्नस्ततोयतोविच्छेदस्तावत्कालगणनयापूर्वार्धोक्तरीत्याप्राय-
श्चित्तंतदैवकुर्यात्संकल्पयेद्वा प्रायश्चित्तान्तेहोमद्रव्यंस्थालीपाकद्रव्यंचतावत्कालगणन-
यादेयम् ततोरणिपक्षेपूर्ववदरणीमन्थनम् पक्षान्तरेमुकशर्मणोग्निविच्छेदनिमित्तकंदा-
हायाग्निसिद्ध्यर्थंप्रेताधानंकरिष्येइतिसंकल्प्यायतनेसंभारान्निक्षिप्यलौकिकाग्निंप्रति-
ष्ठाप्याज्यंसंस्कृत्यायाश्चेतिमन्त्रेणयस्याग्नयइतिपूर्वोक्तमन्त्रेणचहुत्वाव्याहृतिचतुष्टयंजुहु-
यात् एवमौपासनःसिद्धोभवति पत्नीमरणेप्येवमेवेतिभट्टाः एवंविधुरस्यापिश्रौताग्नि-
गृह्याग्निपरिग्रहसत्वेयथायथंतत्तदग्निभ्यांदाहः विधुरस्याग्निपरिग्रहोत्तरंतद्विच्छेदेपूर्वो-

त्करीतिभ्यांतत्तदग्न्योराधानम् अगृहीतगृह्याग्निकयोःसभार्यविधुरयोर्ब्रह्मचारिसमावृत्तयोश्चानुपनीताविवाहितपुत्रकन्ययोश्चनिरग्निकभार्याविधवयोश्चकपालाग्निनालौकिकाग्निनावादाहः अग्निवर्णकपालेकरीषादिनोत्पादितोभूर्भुवःस्वःस्वाहेत्याज्याहुत्या संस्कृतोग्निःकपालाग्निः लौकिकाग्निश्चान्त्यजाग्निपतिताग्निसूतिकाग्निचिताग्न्यमेध्याग्निभिन्नोग्राह्यः यस्यानयतिशूद्रोग्निंतृणकाष्ठहवींषिवा । प्रेतत्वंचसदातस्यशूद्रःपापेन लिप्यते १ आहिताग्निदंपत्योःपूर्वपतिमरणेपत्युःसर्वाग्निभिर्दाहः पश्चान्मृतभार्यायास्तु निर्मथ्याग्निनाकपालाग्निनावा पूर्वंभार्यामरणेतुतस्याअपिसर्वाग्निभिर्दाहःकार्यः सर्वपात्राण्यपितस्यैदेयानि पश्चान्मृतस्यतुपत्युःपुनराधानेनत्रेताग्निसत्त्वेतेनदाहः आधानाकरणेनिर्मथ्येनलौकिकाग्निनावेतिकेचित् याज्ञिकाचारोपिप्रायेणैवमेव अत्रनिर्णयसिन्धुः साग्नेःपत्नीमृतौद्वौपक्षौ पुनर्विवाहेच्छायांपूर्वाग्निभिर्भार्यांदग्ध्वापुनर्दारक्रियां कुर्यात्पुनराधानमेवचेत्येकःपक्षः दाहयित्वाग्निहोत्रेणस्त्रियंवृत्तवतींपतिः । इत्यादिवचनजातानिपुनर्विवाहेच्छुपराण्येव पुनर्विवाहाशक्तौनिर्मथ्याग्निनातांदग्ध्वापूर्वाग्निष्वेवाग्निहोत्रहोमेष्ट्यादिचातुर्मास्यादिकार्यम् सोमयागोनकार्यः पूर्वाग्न्येकदेशेनदहेदितियज्ञपार्श्वेवयाज्ञिकादयः यानितुतस्मादपत्नीकोप्यग्निहोत्रमाहरेदितिश्रुतिस्मृत्यादिवचनानितानिपूर्वाग्निष्वेवाग्निहोत्रपराणिनत्वपत्नीकस्याधानार्थानि अपत्नीकस्याधानविधायकमूलवचनाभावात् दारकर्मणियद्यशक्तआत्मार्थमग्न्याधेयमित्यापस्तम्बसूत्रंतुपुनर्विवाहाशक्तौपूर्वकृतमग्न्याधेयमात्मार्थमेवस्थाप्यंनपत्न्यैदद्यादित्येवंपरम् ब्राह्मणभाष्यापरार्काशार्करामाण्डारादिमतमप्येवमेव येत्वपत्नीकस्याधानमाहुस्तदाशयंनविद्मइति इदंनिर्णयसिन्धुमतमेवयुक्तंभाति याज्ञिकानामाचारस्त्वन्तर्गूढविवाहेच्छामूलकोनप्रामाण्यापादकः पुनर्विवाहाशयामर्वाग्निदानेपश्चाद्विवाहासंभवेसिन्धुमतेआधानाभावान्निर्मथ्याग्निरेवशरणम् केषांचिन्मतेपुनराधानम् अत्रनिर्मथ्यादिनापूर्वमृतभार्यादाहपक्षेपूर्वाग्नीनामुत्सर्गेष्ट्यात्यागंकृत्वापुनराधानंकृत्वाग्निहोत्रंकार्यमितिकेचिदाहुः एवंस्मार्ताग्निमतःपूर्वभार्यामरणेपिगृह्याग्न्येकदेशेनतांदहेदवशिष्टाग्नौ नित्यहोमस्थालीपाकाग्रयणानिकार्याणि अत्रसर्वत्रश्रौतस्मार्तेचकुशपत्नीविधानेनैवाधानादिकर्माधिकारः अनेकभार्यस्यज्येष्ठायांजीवत्यांकनिष्ठभार्यामरणेनिर्मथ्यादिनातांदहेत् नश्रौतस्मार्ताग्निभिः केचित्पूर्वंसर्वाग्निभिःकनिष्ठांदग्ध्वाज्येष्ठयासहपुनराधानंकार्यमित्याहुस्तदग्निद्वयसंसर्गपरंमतांतरपरंवाबोध्यम् दाहकालेग्निनाशेतु यजमा-

१ सपत्नीकस्यापिदायाद्यपक्षाश्रयेणागृहीताग्नित्वंज्ञेयम् ॥ २ कपालाग्न्यादिनावेतिपाठान्तरम् ॥ ३ अत्र मूलमत्स्येष्टिपद्धतौ ॥ किंत्वेतावदिहाप्यस्तिदग्ध्वानिर्मथ्यवह्निना । उत्सर्गेष्ट्यात्यजेदग्नीन्पुनस्तानादधीतच । शवामर्यौबाएतेयैपत्न्यांमृतायांधार्यतेइतिकठश्रुतिः सिध्वादावेतत्पक्षानुक्तेरेकीयमतत्वमस्योक्तं इदंमतद्वयस्मार्तेपियोज्यम् ॥

नेचितारूढेपात्रन्यासेकृतेसति । वर्षाद्यभिहतेवह्नौचितादिस्थेकथंचन १ तदार्धदग्ध-काष्ठानितानिनिर्मथ्यतंदहेत् ॥

८२ अथगृहात्स्मशानेशवनयनादिप्रकारः तत्रविप्रप्रेतंनगरपश्चिमद्वारेणशूद्रंदक्षि-णद्वारेणनिःसार्यसजातीयाःशवंप्रच्छादितमुखंप्राक्शिरसंदाहदेशंनयेयुः पूर्वोक्तोग्निः शवाग्रेन्येननेतव्यः प्रेताग्न्योर्मध्येन्येनननगन्तव्यम् सर्वेसपिण्डादयोधःकृतोपवीतामुक्त-केशाज्येष्ठपुरःसराःप्रेतमनुगच्छेयुः प्रेतश्चनग्नोनदग्धव्यः निःशेषतश्चनदाह्यः शववस्त्रंच स्मशानवासिभ्योदेयम् प्रेतश्चकेशनखादिवापयित्वासंस्नाप्यगन्धपुष्पाद्यैरलंकृत्यद-ग्धव्यः दिनेमृतौदिवैवदाहोरात्रिमृतस्यरात्रावेव दिवावारात्रौवास्थितःशवःपर्युषितः पर्युषितशवंपञ्चगव्येनस्नापयित्वाप्राजापत्यत्रयंकृत्वादहेत् मुखस्थसप्तच्छिद्राणिहिर-ण्यशकलैराच्छादयेत् अत्रपात्रन्यासोमन्त्रवद्दाहादिविधिश्चस्वस्वसूत्रानुसारिश्रौत-स्मार्तान्त्येष्टिप्रयोगेषुज्ञेयः ततोदाहान्तेघटस्फोटादिकंकार्यम् शिलाविपर्ययेपिघट-स्फोटस्यनावृत्तिः ततश्चितामप्रदक्षिणंसर्वेपर्यावृत्यसचैलंस्नात्वाचम्यसगोत्रसपिण्डस-मानोदकानांमातामहीमातामहयोराचार्यादेश्चदुहितृभगिन्योश्चावश्यंतिलाञ्जलिंदद्युः तद्यथा वृद्धपूर्वादक्षिणामुखाअमुकगोत्रनामाप्रेतस्तृप्यत्वितिमन्त्रेणाञ्जलिनासकृत्पा-षाणेसिञ्चेयुः अत्रस्नानोदकदानेऽपनःशोशुचदघमितिमन्त्रेण स्नानमेवतेनमन्त्रेणेत्यन्ये स्त्रीणांतुमन्त्रोनास्ति मातुलपितृष्वसृमातृष्वसृस्वस्त्रीयश्वशुरमित्रयाजकादीनामुदक-दानंकृताकृतम् करणपक्षेपिनाश्मन्येवेतिनियमः व्रात्यब्रह्मचारिपतितव्रतिक्लीबचो-राश्चनोदकंदद्युः तत्रव्रात्यायथाकालमुपनयनहीनाः व्रतिनःप्रक्रान्तप्रायश्चित्ताः चो-राःसुवर्णतत्समद्रव्यापहारिणः ब्रह्मचारिभिर्मातापितृपितामहमातामहगुर्वाचार्यादी-नामुदकदानंकार्यम् प्रक्रान्तप्रायश्चित्तैस्तुतदन्तेउदकदानंत्रिरात्राशौचंचकार्यम् व्रा-त्यादिभिःप्रेतस्पर्शवहनदाहपिण्डादिकर्मापनकार्यम् अन्याभावेब्रह्मचार्यपिपित्रादे-र्दाहमाशौचंकुर्यात् कर्मलोपस्तुनास्तीत्युक्तम् इदंचोदकदानमेकवाससापसव्येनैव उ-दकदानोत्तरंपुनःस्नात्वावस्त्राणिनिष्पीड्यकुलवृद्धाःपुत्रादीन्पूर्वेतिहासैःसमाश्वास्यवि-प्रानुमत्याकनिष्ठानुक्रमेणगृहंगत्वानिम्बपत्राणिशनैर्भक्षयित्वाचम्याग्न्युदकगोमयादी-न्स्पृष्ट्वाद्वाराश्मनिपदंनिधायगृहंप्रविशेयुः निम्बपत्रभक्षणंकृताकृतम् ततस्तद्दिनेउप-

आशौचेभोजनादिनियमाः. वसेयुः उपवासाशक्तावयाचितलब्धेनान्यगृहपक्वेनवैकेनैवहविष्यान्ने-नवर्तेरन् तत्राशौचमध्येमाषमांसापूपमधुरलवणदुग्धाभ्यङ्गताम्बूल-क्षाराणिवर्ज्यानि क्षाराणितु तिलमुद्गादृतेशैम्ब्यंसस्येगोधूमकोद्रवौ । धान्याकंदेवधा-न्यंचशमीधान्यंतथैवच १ स्विन्नधान्यंतथापण्यंमूलंक्षारगणःस्मृतः । केचित्सैन्धवंभ-क्ष्यमित्याहुः आदर्शस्त्रीसङ्गद्यूतादिहसनरोदनोच्चासनानिनित्यंत्यजेयुः बालवृद्धातुर-

१ शैम्ब्यं शिंबाधान्यम् ॥ २ भर्जितधान्यम् ॥

वर्जतृणकटास्तीर्णभूमौपृथक्शयीरन् नकम्बलाद्यास्तीर्णभूमौ मार्जनादिरहितमेव स्नानम् अस्थिसंचयनादूर्ध्वंभार्यापुत्रव्यतिरिक्तानांशय्यासनादिभोगोस्त्येव स्त्रीसं-
अस्थिसंचयनम्. गस्तुनास्ति अस्थिसंचयनंतुसमन्त्राग्निदाहदिनादारभ्यप्रथमदि-
नेद्वितीयेतृतीयेचतुर्थेसप्तमेनवमेवागोत्रजैःसहस्वस्वसूत्रोक्तप्रकारेणकार्यम् तत्रद्विपाद-
त्रिपादनक्षत्राणिकर्तुर्जन्मनक्षत्रंचवर्ज्यम् संभवेर्केभौममन्दवारावर्ज्याः पालाशदाहा-
स्थिदाहयोःसद्यःसंचयनम् अस्थ्नांगङ्गाभसितीर्थान्तरेवाप्रक्षेपः तद्विधिर्वक्ष्यते अर-
ण्येवृक्षमूलेनिखननंवा अस्थीन्यन्यकुलस्थस्यनीत्वाचान्द्रायणंचरेत् । दययान्यस्या-
पिनयनेमहापुण्यम् अस्थ्नांश्वसूकरशूद्रादिस्पर्शेपञ्चगव्यशालग्रामतुलस्युदकैःप्रोक्ष-
णम् आशौचमध्येस्वगोत्रजैःसहभोक्तव्यंतच्चदिवैव भोजनंचमृन्मयेषुपर्णपुटकेषुवाका-
र्यम् नतुधातुपात्रेषु दाहदिनादारभ्यदशपिण्डादशदिनमध्येदर्भास्तीर्णभूमावमन्त्रकं
दशाहकृत्यम्. देयाः क्षत्रियादीनांनवपिण्डानवादिनान्तंदशमपिण्डस्त्वाशौचा-
न्त्यदिने प्रथमेऽहनियोदेशोयश्चकर्तायच्चतण्डुलादिद्रव्यंयच्चोत्तरीयशिलापाकपात्रा-
दितदेवदशाहान्तम् एतदन्यतमव्यत्ययेयतोव्यत्ययस्ततःपुनरावृत्तिः शिलाविपर्यये
पिघटस्फोटादेर्नावृत्तिरित्युक्तेर्लौकिकशिलाग्रहणम् तेनपिण्डदानतिलाञ्जल्यादिक-
स्यैवावृत्तिर्नदाहस्य केचिदाचार्यविपर्ययेप्यावृत्तिमाहुः यत्रपुत्रादिमुख्यकर्तुरसन्निधा-
नादमुख्याधिकारिणापिण्डदानक्रियारब्धातत्रमध्येपुत्रादिसन्निधानेप्यमुख्यकर्त्रैव
दशाहान्ताक्रियासमापनीया एकादशाहादिकंतुपुत्रादिमुख्येनैव समन्त्रकदाहमात्रे
ऽन्येनकृतेतुपिण्डदानादिदशाहकृत्यंसन्निकृष्टमुख्येनैवकार्यमितिमिताक्षरादयः अन्ये-
तुसगोत्रोऽसगोत्रोवायःसमन्त्रकदाहकर्तासएवदशाहकृत्यंकुर्यादित्याहुः पत्न्याःकर्तृत्वे
रजोदर्शनेजातेसातदन्तेकुर्यात् कर्तुरस्वास्थ्येन्येनसर्वाःक्रियाःपुनःकार्याः पिण्डद्रव्ये-
षुतण्डुलामुख्याः तदभावेफलमूलशाकतिलमिश्रसक्तवोपि प्रेतश्राद्धेषुपितृशब्दस्वधा-
शब्दानुशब्दाःपुष्पधूपदीपदानादौमन्त्राश्चनवाच्याः त्र्यहाशौचेपर्णशरदाहादौप्रथमे
दिनेएकःपिण्डः द्वितीयेचत्वारः तृतीयेपञ्चेतिक्रमोबोध्यः पुत्रेणपर्णशरदाहेकृतेतुतस्यद-
शाहाशौचात्तेनत्र्यहमध्येपिण्डसमाप्तिर्नकार्या शिरस्त्वाद्येनपिण्डेनप्रेतस्यक्रियतेसदा ।
द्वितीयेनतुकर्णाक्षिनासिकाः तृतीयेनकण्ठस्कन्धभुजवक्षांसि चतुर्थेननाभिलिङ्गगु-
दानि पञ्चमेनजानुजङ्घपादम् षष्ठेनमर्माणि सप्तमेननाड्यः अष्टमेनदन्तलोमानि नव-
मेनवीर्यम् दशमेनतुपूर्णत्वंतृप्तताक्षुद्विपर्ययः । जलंदशाहमाकाशेस्थाप्यंक्षीरंचमृन्मये
१ प्रेतात्रस्नाहीत्युदकम् इदंपिबेतिचक्षीरम् इदंचकृताकृतम् ततःप्रेतोपकृतयेदशरात्र-
मखण्डितम् । कुर्यात्प्रदीपंतैलेनवारिपात्रंचमार्तिकम् १. भोज्याद्भोजनकालेतुभक्तमु-
ष्टिंचनिर्वपेत् । नामगोत्रेणसंबुद्ध्याधरित्र्यांपितृयज्ञवत् २ भूर्लोकात्प्रेतलोकंतुगन्तुं
श्राद्धंसमाचरेत् । तत्पाथेयंहिभवतिमृतस्यमनुजस्यच ३ अथदशाहमध्येदर्शपातेनिर्ण-

यः पिण्डदानादौप्रारब्धेयदिमध्येदर्शप्राप्तिस्तदामातापितृव्यतिरिक्तानांसर्वंदशाहकृ-
दशाहमध्ये- समाकृष्यदर्शएवसमापनीयम् मातापितृविषयेतुत्र्यहमध्येदर्शपातेना-
दर्शपाते. पकर्षः त्रिरात्रात्परंदर्शपातेतुपित्रोरपिसर्वंदर्शेएवसमापनीयमितिके-
चित् अन्येतुत्रिरात्रोर्ध्वमपिदर्शपातेऔरसपुत्रेणपित्रोस्तन्त्रसमाप्तिर्नकार्येत्याहुः अत्र
देशाचाराद्व्यवस्थेतिसिन्ध्वादयः यदिदैवाद्दर्शात्पूर्वंपिण्डदानादितन्त्रंनारब्धंतदादा-
हमात्रेसमन्त्रकेजातेपिनदर्शेतन्त्रसमाप्तिनियमइतिभाति दर्शोत्तरमेवतन्त्रारम्भसमाप्ति-
संभवेन द्विरेन्दवेतुकुर्वाणःपुनःशावंसमश्नुतइत्युक्तदोषाप्रसक्तेः एवंदर्शेपकृष्यतन्त्रस-
माप्तावप्यग्निपिण्डदातुर्दशाहमाशौचमस्त्येव पुत्रादेःसपिण्डस्यतुसुतराम् दशाहमेत-
पिण्डान्प्रदायास्नात्वाभुक्त्वासपिण्डस्यत्रिरात्रोपवासः सपिण्डस्योपवासएकः मत्या
द्विगुणम् प्रेतकृत्यंकुर्वतांसंचयनादर्वाक्स्त्रीसङ्गेकृतेचान्द्रायणम् ऊर्ध्वंकृच्छ्रत्रयम् अ-
न्येषामाशौचिनांसंचयनादर्वाक्त्रिरात्रंतदुत्तरमेकोपवासः ॥

५३ अथनवश्राद्धम् प्रथमेह्नितृतीयेचपञ्चमेसप्तमेतथा । नवमैकादशेचैवतन्नवश्रा-
द्धमुच्यते १ नवश्राद्धानिपञ्चाहुराश्वलायनशाखिनः । आपस्तम्बाःषडित्याहुर्विभा-
षाखितरेषुहि २ पञ्चपक्षेएकादशाहेनवश्राद्धंनकार्यम् एतान्येवविषमश्राद्धानीत्यु-
च्यन्ते नवश्राद्धानिदशाहान्तर्नवमिश्रंतुवत्सरइत्यन्यत्र अकृत्वातुनवश्राद्धंप्रेतत्वान्नैव
मुच्यते । नवश्राद्धंत्रिपक्षंचषाण्मासंमासिकानिच । नकरोतिसुतोयस्तुतस्याधःपि-
तरोगताः १ अर्घ्यहीनमधूपंचगन्धमाल्यविवर्जितम् । नवश्राद्धममन्त्रंस्यादवनेजनव-
र्जितम् २ आशिषोद्विगुणादर्भाजयाशीःस्वस्तिवाचनम् । पितृशब्दःस्वसंबन्धःशर्म-
शब्दस्तथैवच ३ पात्रालम्भोवगाहश्चउल्मुकोल्लेखनादिकम् । तृप्तिप्रश्नश्चविकिरःशे-
षप्रश्नस्तथैवच ४ प्रदक्षिणाविसर्गश्चसीमान्तगमनंतथा । अष्टादशपदार्थाश्चप्रेतश्राद्धे
विवर्जयेत् ५ तिलोसीतिमन्त्रेस्वधानमःपितृशब्दानवाच्याः किंतुप्रेतशब्दोहेनतूष्णीं
वातिलावपनम् तूष्णीमर्घ्यदानम् अमुष्मैस्वाहेतिप्रेतनाम्नापाणिहोमः बह्वृचानांसर्वै-
कोद्दिष्टेष्वग्नौकरणमस्त्येव अन्यशाखिनांतुतन्निषेधः नाम्नैकःपिण्डः निनयनमन्त्रेऊहः
अनुमन्त्रणादिकंसमन्त्रकम् अभिरम्यतामितिविसर्जनम् एवंनवश्राद्धवर्ज्यैकोद्दिष्टेषु
नवश्राद्धंसमन्त्रकंसर्वमितिनारायणवृत्तिः उत्तानंस्थापयेत्पात्रमेकोद्दिष्टेसदाबुधः । न्यु-
ब्जंतुपार्वणेकुर्यात्तस्योपरिकुशान्न्यसेत् १ सपिण्डीकरणान्तानिप्रेतश्राद्धानिलौकि-
काग्नाविसाश्वलायनमतम् नवश्राद्धानिसंभवेऽन्नेनकुर्यादन्यथामान्नेन विघ्नेतु नवश्रा-
द्धंमासिकंचयद्यदन्तरितंभवेत्तत्तदुत्तरश्राद्धेनसहतन्त्रेणकार्यम् शावेआशौचान्तरप्रा-
प्तौनवश्राद्धानिकुर्यादेव सहगमनेतु नवश्राद्धानिभिन्नानिसपिण्डीकरणंपृथक् । ए-
कएववृषोत्सर्गोगौरेकातत्रदीयते १ शूद्रस्यामन्त्रकंसर्वंद्विजवन्नाम्नैवकार्यमितिस्मृत्यर्थ-
सारः अत्रवयोधिकमरणेतत्कनिष्ठानांसपिण्डानांदशमेहनिमुण्डनंकेचिदाहुः माता-

दशमेहनिमु-
ण्डनम्.

पित्राचार्येषुमृतेषुनियमेनदशमेहनिमुण्डनम् एवंभर्तरिमृतेस्त्रियाअपिमुण्डननियमः पुत्राणांसर्वेषांदाहकर्तुश्चदाहाङ्गभूतंप्रथमदिनेदशमदिनेचमुण्डनम् अत्रदेशाचाराद्व्यवस्था अत्ररात्रिमृतस्यरात्रौदाहेपिप्रातरेवमुण्डनमित्युक्तम् ततोदशमेहनिपूर्ववस्त्रशुद्धिंगृहशुद्धिंचकृत्वागौरसर्षपतिलकल्केनसशिरःस्नानंकृत्वानववस्त्रेपरिधायपरिहितवस्त्राणिप्रेतवस्त्राणिचान्त्यजेभ्यआश्रितेभ्यश्चदत्त्वासुवर्णादीनिमङ्गलवस्तूनिस्पृष्ट्वागृहंप्रविशेत् ॥

५४ अथास्थिक्षेपविधिः तत्रादौसंचयनदिनेऽस्थिस्थापनप्रकारः प्रेतस्थानेबलिंदत्त्वाक्षीरेणाभ्युक्ष्यवाग्यतः । प्रेतस्यास्थीनिगृह्णीयात्प्रधानाङ्गोद्भवानिच १ पञ्चगव्येनसंस्नाप्यक्षौमवस्त्रेणवेष्ट्यच । प्रक्षिप्यमृन्मयेभाण्डेनवेसाच्छादनेशुभे २ अरण्येवृक्षमूलेवाशुद्धेसंस्थापयेदथ । सूक्ष्माण्यस्थीनितद्भस्मनीत्वातोयेविनिक्षिपेत् ३ ततः संमार्जनंभूमेःकर्तव्यंगोमयाम्बुभिः । पूजांचपुष्पधूपाद्यैर्बलिभिःपूर्ववच्चरेत् ४ तत्स्थानाच्छनकैर्नीत्वातीर्थेवाजाह्नवीजले । कश्चिच्चप्रक्षिपेत्पुत्रोदौहित्रोवासहोदरः ५ मातुःकुलंपितृकुलंवर्जयित्वानराधमः । अस्थीन्यन्यकुलस्यस्यनीत्वाचान्द्रायणंचरेत् ६ गङ्गातोयेषुयस्यास्थिप्रक्षिप्यतेशुभकर्मणः । नतस्यपुनरावृत्तिर्ब्रह्मलोकात्सनातनात् ७ अस्तंगतेगुरौशुक्रेतथामासिमलिम्लुचे । गङ्गायामस्थिनिक्षेपंनकुर्यादितिगौतमः ८ दशाहान्तरस्थिप्रक्षेपेतुनास्तादिदोषः दशाहाभ्यन्तरेयस्यगङ्गातोयेस्थिमज्जति । गङ्गायांमरणंयादृक्तादृक्फलमवाप्नुयात् ९

५५ अथतीर्थेस्थिक्षेपकर्तुतत्पूर्वाङ्गविधिः यत्रास्थीनिनिखातानितांभूमिंसचैलस्नानपूर्वकंपृथग्गोमूत्रादिभिःप्रोक्षयेत् तत्रगायत्र्यागोमूत्रेण गन्धद्वारामितिगोमयेन अप्यायस्वेतिक्षीरेण दधिक्राव्णइतिदध्ना घृतंमिमिक्षइतिघृतेन उपसर्पेतिचतसृणामृचांशङ्खःपितरस्त्रिष्टुप् भूप्रार्थनखननमृदुद्धरणास्थिग्रहणेषुक्रमेणविनियोगः ताभिर्ऋग्भिः क्रमेणास्थिग्रहणांतानिकर्माणिकृत्वास्वयंजलाशयेगृह्योक्तविधिनास्नायात् ततोस्थिशुद्धिंकुर्यात् सायथा अस्थीनिस्पृष्ट्वेतोन्विंद्रमितितृचावृत्त्यापञ्चगव्यैःस्नात्वास्पृष्ट्वैवदशस्नानानिकुर्यात् तत्रगायत्र्यादिपञ्चमन्त्रैर्गोमूत्रगोमयक्षीरदधिसर्पिःस्नानानिकृत्वा देवस्यत्वेतिकुशोदकेन मानस्तोकेतिभस्मना अश्वक्रान्तेरथक्रान्तेइतिमृदा मधुवाताइतिमधुना आपोहिष्ठेतिशुद्धोदकेनचस्नायात् एवंदशस्नानानिकृत्वाऽस्थ्नांकुशैर्मार्जनंकुर्यात् तत्रमन्त्रः अतोदेवाइत्यृक् अथसप्तसूक्तानि एतोन्विंद्रं० ३ शुचीवो० ३ नतमंहोन० ८ इतिवाइति० १३ स्वादिष्ठयेति० १० ममाग्नेवर्चो० ९ कद्रुद्रायप्र० ९. ततोयदीयान्यस्थीनितस्यकृतसपिण्डीकरणस्यपार्वणविधिनाश्राद्धमस्थिप्रक्षेपाङ्गभूतं हिरण्येनकुर्यात् सक्तुनाचपिण्डदानम् दशाहान्तरास्थिक्षेपकरणेएकोद्दिष्टविधिनाश्राद्धम् ततस्तिलतर्पणंकृत्वापञ्चगव्यपञ्चामृतशुद्धोदकैरस्थीनिप्रक्षाल्ययक्षकर्दमेना-

लिप्यपुष्पैःप्रपूज्याऽजिनकम्बलदर्भभूर्जपत्रशाणपट्टवस्त्रताडपत्राणांक्रमेणसप्तधासंवेष्ट्यताम्रसंपुटेस्थापयेत् तत्रयक्षकर्दमलक्षणम् द्वादशकर्षचन्दनंकुङ्कुमंचषट्कर्षःकर्पूरश्चतुःकर्षाकस्तूरीचैतेषांमेलनाद्यक्षकर्दमः ततोऽस्थिषुहेमरौप्यखण्डानिमौक्तिकप्रवालनीलमणींश्चप्रक्षिप्यस्वसूत्रोक्तविधिनास्थण्डिलाग्निप्रतिष्ठादिकृत्वाष्टोत्तरशतंतिलाज्याहुतीर्जुहुयात् उदीरतांशंखःपितरस्त्रिष्टुप् अस्थिप्रक्षेपाङ्गतिलाज्यहोमेविनियोगः उदीरतामितिसूक्तस्यचतुर्दशऋग्भिःप्रत्यृचमाहुतिरित्येवंसूक्तस्यसप्तावृत्तिभिरवशिष्टदशाहुतीःप्रथमऋगावृत्त्येत्येवमष्टोत्तरशतंतिलाहुतीरष्टोत्तरशतमाज्याहुतीश्चजुहुयात् सवेष्टनास्थिसमुच्चययुतंताम्रसंपुटमादायतीर्थंगच्छेत् तत्रनियमाः मूत्रपुरीषोत्सर्गकाले आचमनकालेचनास्थीनिधारयेत् शूद्रयवनान्त्यजादिकांस्वहीनजातिमस्थिधारणकालेनस्पृशेदितिकाशीखण्डे ततस्तीर्थंप्राप्यतीर्थप्राप्तिनिमित्तकंस्नानादिविधायास्थीनिस्नापयित्वामुकगोत्रस्यामुकशर्मणोब्रह्मलोकादिप्राप्तयेऽमुकतीर्थेऽस्थिप्रक्षेपमहंकरिष्येइतिसंकल्प्यपलाशपर्णपुटेपञ्चगव्येनास्थीन्यासिच्यहिरण्यशकलमाल्यघृततिलमिश्रितास्थीनिमृत्पिण्डेनिधायदक्षिणांदिशमवेक्षमाणोनमोऽस्तुधर्मायेतिवदंस्तीर्थेप्रविश्य नाभिमात्रजलेऽस्थत्वासमेप्रीतोऽस्त्वित्युक्त्वातीर्थेक्षिपेत् ततःस्नात्वाजलाद्बहिरागत्य सूर्यंदृष्ट्वाहरिंस्मृत्वाविप्रायथथाशक्तिरजतंदक्षिणांदद्यात् अमुकस्यास्थिक्षेपःकृतस्तत्साङ्गतार्थंरजतमिदंतुभ्यंसंप्रददेइति इत्यस्थिप्रक्षेपप्रकारः ॥

५६ अथैकादशाहकृत्यम् एकादशाहेप्रातरुत्थायगृहानुलेपनंकृत्वास्पृष्टसर्ववस्त्रक्षालनपूर्वकंसर्वसपिण्डानांसचैलस्नानान्तेसंध्यापञ्चमहायज्ञादिकर्मणिशुद्धिः एकादशाहेसङ्गवकालेस्नानाच्छुद्धिरितिकेचित् एकादशाहेपुत्रादेःकर्तुरपिपञ्चमहायज्ञाद्यधिकारः सपिण्डानांदर्शवार्षिकश्राद्धेष्वप्यधिकारः नान्दीश्राद्धमात्रंचतुःपुरुषसपिण्डैः सपिण्डीकरणात्प्राक्नकार्यम् ततोदशाहकर्मकारीअमुख्यःकर्तामुख्योवापुत्रादिःकर्तावृषोत्सर्गाद्येकादशाहिकंसर्वंकर्मकुर्यात् एकादशाहेप्रेतस्ययस्यनोत्सृज्यतेवृषः । प्रेतत्वंसुस्थिरंतस्यदत्तैःश्राद्धशतैरपि १ अत्रस्वयमेवसर्वंकुर्यान्नतुकाम्यवृषोत्सर्गवदाचार्यवरणम् अयंगृहेनकार्यः अयंद्वादशाहेप्युक्तः क्वचिन्मृताहेप्युक्तः विपुत्रद्वितयेचैवमृताहेबान्धवस्यचेति वत्सराभ्यन्तरेपित्रोर्वृषस्योत्सर्गकर्मणि । वृद्धिश्राद्धंनकुर्वीततदन्यत्रसमारभेत् १ वृषलक्षणंतु लोहितोयस्तुवर्णेनमुखेपुच्छेचपाण्डुरः । श्वेतःखुरविषाणाभ्यांसनीलोवृषउच्यते १ अथवाश्वेतवर्णस्यमुखपुच्छादिश्यामत्वेनीलवृषत्वम् यद्वासर्वश्यामस्यमुखादिश्वेतत्वेनीलवृषत्वम् केचित्वृषाभावेमृद्भिःपिष्टैर्वावृषंकृत्वाहोमादिविधिनावृषोत्सर्गइत्याहुः यथोक्तालाभेयथालाभोद्विवर्षएकवर्षोवावृषोवर्षाधिकाश्चतस्रएकावावत्सतरीस्यात् प्रयोगस्तुस्वस्वसूत्रानुसारीग्राह्यः सव्येनपाणिनापुच्छंसमादायवृषस्यतु । दक्षिणेनापआदायसतिलाःसकुशास्ततः १ प्रेतगोत्रंस-

वृषोत्सर्गः.

मुच्चार्यामुकसंज्ञवृषएषमयादत्तस्तंतारयत्वितिवदन्सहेमजलंभूमावुत्सृजेत् विधारयेन्नतं कश्चिन्नचकश्चनवाहयेत् । नदोहयेच्चतांधेनुंनचकश्चनबन्धयेत् १ पतिपुत्रवत्याःसुवासिन्यानवृषोत्सर्गः तत्स्थानेएकापयस्विनीगौर्देया पतिपुत्रयोरन्यतराभावेतुस्त्रीणामपिवृषोत्सर्गः सहगमनेतुस्त्रीणांवृषोत्सर्गस्थानेगौरेव वृषोत्सर्गसाङ्गतार्थंतिलोदकुम्भधेनुवस्त्रहिरण्येतिपञ्चदानानि आशौचान्तरंचेदेकादशाहेप्राप्नोतितदावृषोत्सर्गादिकमाद्यमासिकंशय्यादिदानानिचकुर्यादेव एवंकृतेवृषोत्सर्गेफलंवाजिमखोदितम् । यमुद्दिश्योत्सृजेन्नीलंसलभेतपरांगतिम् १ वृषोत्सर्गःपुनात्येवदशातीतान्दशापरान् । इतिवृषोत्सर्गः अथैकादशाहेमहैकोद्दिष्टम् इदंचमहैकोद्दिष्टंषोडशश्राद्धेभ्योभिन्नमेव अ-

महैकोद्दिष्टम्. तएवेदंकरिष्यमाणसर्वैकोद्दिष्टप्रकृतिभूतमित्युच्यते इदंचपाकेनैव अत्रसतिसंभवेविप्रोभोजयितव्यः असंभवेऽग्नौहोमः ब्राह्मणंभोजयेदाग्नेहोतव्यमनलेथवा । इत्युक्तेः श्मश्रुकर्मतुकर्तव्यंनखच्छेदस्तथैवच । स्नपनाभ्यञ्जनेदद्याद्विप्रायविधिपूर्वकम् १ ततःक्षणपाद्यार्घ्यासनगन्धपुष्पाच्छादनान्येवदद्यात् नात्रधूपदीपौ एकोद्दिष्टंदेवहीनमित्युक्तेरेकएवविप्रः द्विवैवचनिमन्त्रणम् एकमर्घ्यपात्रम् स्वधाशब्दनमःशब्दपितृशब्दानसन्ति तेनप्रत्तःप्रेतइमांल्लोकान्प्रीणयाहिनइतिमन्त्रोहोर्घ्यपात्रे नाभिश्रवणम् सर्वंप्राचीनावीतिनैवकार्यम् देवकार्याभावात् अग्नौकरणविकल्पः तत्रचपाणिहोमेपिनतस्यभक्षणंकिंत्वग्नौप्रक्षेपः एकएवपिण्डः अनुमन्त्रणादिसर्वममन्त्रकम् स्वदितमितितृप्तिप्रश्नःकात्यायनानाम् अक्षय्यस्थानेउपतिष्ठतामितिवदेत् अभिरम्यतामितिविसर्जनम् अभिरताःस्मेतिविप्रप्रतिवचनम् श्राद्धशेषभोजनंनास्ति अन्तेस्नानम् नवश्राद्धैकोद्दिष्टेतुसर्वममन्त्रकमित्युक्तम् विप्राभावेत्वग्नावेकोद्दिष्टंयथा अग्नौपायसंश्रपयित्वाज्यभागान्तेऽग्नेरग्रेश्राद्धप्रयोगंकृत्वाग्नौप्रेतमावाह्यगन्धाद्यैःसंपूज्यपृथ्वीतेपात्रमित्यादिनान्नंसंकल्प्योदीरतामवरइत्यष्टाभिश्चतुरावृत्ताभिर्ऋग्भिर्द्वात्रिंशदाहुतीर्हुत्वापिण्डदानादिश्राद्धंसमापयेदिति एवमेतदेकोद्दिष्टंस्त्रीणामपि अथाद्यमासिकम् तस्यमासादौमासिकंकार्यमितिवचनान्मृताहोमुख्यःकालः सचाशौचप्रतिबन्धादतिक्रान्तइति

आद्यमासिकादिविचारः. तदन्तेएकादशेह्नितत्कार्यम् अतएवब्राह्मणंभोजयेदाग्नेहोतव्यमनलेथवा । पुनश्चभोजयेद्विप्रंद्विरावृत्तिर्भवेदिह १ इतिप्रथममासिकार्थंद्वितीयावृत्तिरुक्ता अत्रचद्विरावृत्तिर्भवेदिहेत्युक्तिःषोडशमासिकानांसपिण्ड्यधिकारार्थमपकृष्यकर्तव्यानांद्वादशाहादौकरणपक्षेयोज्या तेषामेकादशाहएवकरणपक्षेतुषोडशमासिकानांषोडशावृत्त्यएकंमहैकोद्दिष्टमितिसप्तदशावृत्त्यापत्त्याद्विरावृत्तिर्भवेदिहेत्युक्तेरसङ्गतेः तथाचसपिण्ड्यधिकारार्थापकृष्याणांमासिकानांद्वादशाहेकरणेएकादशाहेमहैकोद्दिष्टोत्तरमतिक्रान्तमाद्यमासिकंकरिष्यइतिसंकल्प्याद्यमासिकमात्रमन्नेनामेनवा विप्रेदर्भवटौवाप्रेतमावाह्यकार्यम् नत्वाद्यमासिकस्याग्नौहोमः पुनश्चभोजयेद्विप्रमितिवि-

शेषवचनात् इत्थंचमहैकोद्दिष्टमेकमाद्यमासिकमेकमित्येकोद्दिष्टस्यद्विरावृत्तिःस्पष्टैव ये त्वाद्यमासिकातिरेकेणमहैकोद्दिष्टस्यैवद्विरावृत्तिंवदन्तितेभ्रान्ताः अत्रकेचिदाद्याब्दिकस्यापिमृताहएवकालइतितस्याप्यतिक्रान्तत्वादेकादशाहेआद्यमासिकमाद्याब्दिकंच तन्त्रेणकरिष्यइतिसंकल्प्यद्वयमपितन्त्रेणकार्यमित्याहुः अन्येतुमासादौमासिकंकार्यमाब्दिकंवत्सरेगते इतिवचनाद्द्वितीयवर्षारम्भेप्रथमाब्दिकमितिनाब्दिकस्यैकादशाहेऽनुष्ठानमित्याहुः एवंत्रिपक्षेसपिण्डीकरणपक्षेएकादशाहेआद्यमासिकमूनमासेऊनमासिकंद्वितीयमासारम्भेद्वितीयमासिकंपक्षत्रयेत्रैपक्षिकंचैकोद्दिष्टविधिनाकृत्वावशिष्टद्वादशमासिकान्यपकृष्यतथैवकृत्वासपिण्डीकरणम् एवंपक्षान्तरेषूह्यम् एकादशाहेत्रतेणषोडशमासिकापकर्षपक्षेमहैकोद्दिष्टोत्तरंदेशकालौसंकीर्त्यातिक्रान्तमाद्यमासिकंसपिण्ड्यधिकारार्थमपकृष्योनमासिकादीन्यूनाब्दिकान्तानिपञ्चदशमासिकानिचतन्त्रेणैकोद्दिष्टेनविधिनाकरिष्यइतिसंकल्प्यतन्त्रेणषोडशापिकुर्यात् केचिन्मतेत्वतिक्रान्तेआद्यमासिकाद्याब्दिकेऊनमासिकादीनिचेत्यादिसंकल्पः मासिकानितु आद्यमासिकम् १ ऊनमासिकम् २ द्वितीयमासिकम् ३ त्रैपाक्षिकम् ४ तृतीयमासिकम् ५ चतुर्थमासिकम् ६ पञ्चममासिकम् ७ षष्ठम् ८ ऊनषाण्मासिकम् ९ सप्तममासिकम् १० अष्टमम् ११ नवमम् १२ दशमम् १३ एकादशम् १४ द्वादशम् १५ ऊनाब्दिकम् १६ चेतिक्रमेणज्ञेयानि अथैकादशाहेरुद्रगणश्राद्धम् तच्चैकादशरुद्रोद्देशेनरुद्ररूपप्रेतोद्देशेन वा रुद्रोद्देशपक्षेसव्येन रुद्ररूपप्रेतोद्देशेपक्षेऽपसव्येन वीरभद्रः १ शम्भुः २ गिरीशः ३ अजैकपात् ४ अहिर्बुध्न्यः ५ पिनाकी ६ अपराजितः ७ भुवनाधीश्वरः ८ कपाली ९ स्थाणुः १० भगः ११ इत्येकादशरुद्राः अत्रशक्तेनैकैकरुद्रनाम्नैकोविप्रइत्येकादशविप्राभोज्याः अशक्तेनतुसर्वोद्देशेनैकएवविप्रोभोज्यः आमान्नान्येकादशैकंवामान्नंदेयम् अत्रश्राद्धेपिण्डदानार्घ्याग्नौकरणविकिराणामभावः एवमेवाष्टवसुश्राद्धम् एतच्चकृताकृतम् वसुनामान्यप्यन्यत्र एतदेकादशाहकृत्यंत्र्यहाशौचेचतुर्थदिनेकर्तव्यम् द्वितीयदिनेप्रथमदिनेवास्थिसंचयनम् पञ्चमदिनेसपिण्डीकरणम् अत्रैकादशाहेद्वादशाहेवापददानानिकार्याणितेनप्रेतस्यमार्गेसुखगतिः आसनोपानहच्छत्रंमुद्रिकाचकमण्डलुः । यज्ञोपवीताज्यवस्त्रंभोजनंचान्नभाजनम् १ दशकंपदमेतत्स्यात्पदान्येवंत्रयोदश । देयानिवायथाशक्तितेनासौप्रीणितोभवेत् २ अन्नंचैवोदकुम्भंचोपानहौचकमण्डलुः । छत्रंवस्त्रंतथायष्टिंलोहदण्डंचदापयेत् ३ अग्नीष्टिकांप्रदीपंचतिलांस्ताम्बूलमेवच । चन्दनंपुष्पमालांचोपदानानिचतुर्दश ४ वैतरणीधेनूत्क्रान्तिधेनुमोक्षधेन्वादिदानानिगोभूम्यादिदशदानानितिलपात्रदानादीनिमरणकालेनकृतानिचेदेकादशाहादौपुत्रादिभिःप्रेतोद्देशेनकार्याणि अश्वंरथंगजंधेनुंमहिषींशिबिकादिकम् । शालग्रामंपुस्तकंचकस्तूरीकुङ्कु-

रुद्रगणश्राद्धं वसुगणश्राद्धंच.

पददानादि.

मादिकम् १ दासीरत्नंभूषणादिशय्यांछत्रंचचामरम् । दद्याद्वित्तानुसारेणप्रेतस्तत्त-त्सुखंलभेत् २

९७ अथशय्यादानम् एकादशाहेशय्यायादानेएषविधिःस्मृतः । तेनोपभुक्तंय-त्किंचिद्वस्त्रवाहनभाजनम् १ यद्यदिष्टंचतस्यासीत्तत्सर्वंपरिकल्पयेत् । प्रेतंचपुरुषंहैमं तस्यांसंस्थापयेत्तदा २ पूजयित्वाप्रदातव्यामृतशय्यायथोदिता । तस्माच्छय्यांसमा-साद्यसारदारुमयींदृढाम् ३ दन्तपत्राचितांरम्यांहेमपट्टैरलंकृताम् । हंसतूलिप्रतिच्छ-न्नांशुभगण्डोपधानिकाम् ४ प्रच्छादनपटीयुक्तांगन्धधूपादिवासिताम् । उच्छीर्षकेघृ-तभृतंकलशंपरिकल्पयेत् ५ ताम्बूलकुङ्कुमक्षोदकर्पूरागरुचन्दनम् । दीपिकोपानहच्छ-त्रचामरासनभाजनम् ६ पार्श्वेषुस्थापयेद्भक्त्यासप्तधान्यानिचैवहि । शयनस्थस्यभव-तियदन्यदुपकारकम् ७ भृङ्गारकरकाद्यंतत्पञ्चवर्णवितानकम् । संपूज्यद्विजदाम्पत्यं नानाभरणभूषितम् ८ उपवेश्यतुशय्यायांमधुपर्कंततोवदेत् । दानमन्त्रस्तु यथानकृष्ण-शयनंशून्यंसागरजातया । शय्यातस्याप्यशून्यास्तुतथाजन्मनिजन्मनि १ यस्मादशू-न्यशयनंकेशवस्यशिवस्यच । शय्यातस्याप्यशून्यास्तुतथाजन्मनिजन्मनि २ दत्त्वैवं तत्सर्वंसकलंप्रणिपत्यविसर्जयेत् । पाद्मेतु अस्थिलालाटकंगृह्यसूक्ष्मंकृत्वासपायसम् । भोजयेद्विजदांपत्यंविधिरेषसनातनः १ इत्युक्तम् नैतन्महाराष्ट्रदेशादिशिष्टैराद्रियते यद्देशेतदाचारस्तत्रास्तु स्वर्गेपुरंदरपुरेलोकपालालयेतथा । सुखंवसत्यसौजन्तुःश-य्यादानप्रभावतः । आभूतसंप्लवंयावत्तिष्ठत्यातङ्कवर्जितः १ प्रेतशय्याप्रतिग्राहीनभू-यःपुरुषोभवेत् । गृहीतायांतुतस्यांवैपुनःसंस्कारमर्हति २

९८ अथोदकुम्भः एकादशाहात्प्रभृतिघटस्तोयान्नसंयुतः । दिनेदिनेप्रदातव्यो यावत्संवत्सरंसुतैः १ यस्यसंवत्सरादर्वाक्सपिण्डीकरणंभवेत् । मासिकंचोदकुम्भंच देयंतस्यापिवत्सरम् २ अपिश्राद्धशतैर्दत्तैरुदकुम्भंविनानराः । दरिद्रादुःखिनस्तात भ्रमन्तिचभवार्णवे ३ यावदब्दंचयोदद्यादुदकुम्भंविमत्सरः । प्रेतायान्नसमायुक्तंसो-ऽश्वमेधफलंलभेत् ४ इदंचोदकुम्भश्राद्धंसपिण्डीकरणात्प्रागेकोद्दिष्टविधिना सपि-ण्ड्युत्तरंतुपार्वणविधिना इदंत्रयोदशादिनादारभ्यकर्तव्यमितिभट्टाः अत्रपिण्डदानं कृताकृतम् देवहीनंचैतत् अदैवंपार्वणश्राद्धंसोदकुम्भमधर्मकम् । कुर्यात्प्रत्याब्दिका-च्छ्राद्धात्संकल्पविधिनान्वहम् १ इतिवचनात् प्रायश्चित्ताङ्गविष्णुश्राद्धवदत्रश्राद्धेसर्वे श्राद्धधर्मानसन्तिकिंतुवाचनिकमात्राः तेनसांकल्पविधिनासंकल्पक्षणपाद्यासनगन्धा-च्छादनान्तपूजनान्नपरिवेषणान्तेपृथ्वीतेपात्रमित्याद्युक्त्वाएषउदकुम्भइदमन्नंदत्तंचे-त्यादित्यागविधिः अन्तेताम्बूलदक्षिणादि नात्रब्रह्मचर्यापुनर्भोजनादिनियमाः वृ-द्धिनिमित्तेनमासिकापकर्षेउदकुम्भश्राद्धानामप्यपकर्षः प्रेतश्राद्धत्वात् प्रत्यहंसोदकु-म्भान्नदानाशक्तेनाप्येकस्मिन्दिनेतावद्भिरामान्नैरुदकुम्भैश्चतावदामान्नोदकुम्भनि-

ष्क्रयेणवापकृष्योदकुम्भश्राद्धानिकार्याणि अब्दमध्येप्रत्यहमुदकुम्भश्राद्धंकुर्वतोमध्ये आशौचप्राप्तौतावच्छ्राद्धानांलोपएवदर्शादिवत् आशौचोत्तरंप्रतिबन्धादकरणेतदुत्त-रोदकुम्भेनसहतन्त्रतयातिक्रान्तोदकुम्भानांप्रयोगः अतिक्रान्तोदकुम्भश्राद्धान्यद्यत-नोदकुम्भश्राद्धंचतन्त्रेणकरिष्येइतिसंकल्पः तथाप्रथमाब्देदीपदानमुक्तम् प्रत्यहंदीप-

दीपदानम्. कोदेयोमार्गेतुविषमेनरैः। यावत्संवत्सरंवापिप्रेतस्यसुखलिप्सया १ प्राङ्मुखोदङ्मुखंदीपंदेवागारेद्विजालये। कुर्याद्याम्यमुखंपित्र्येअद्भिःसंकल्प्यसुस्थि-रम् २ इति ॥

५९ अथषोडशमासिकानि द्वादशप्रतिमास्यानिऊनमासंत्रिपक्षकम्। ऊनषाण्मा-सिकंचोनाब्दिकंचापीतिषोडश १ अत्रमतान्तराणिसिन्धौ अथैषांकालाः मासादौ

अथैषांकालाः. मासिकंकार्यमाद्यंत्वेकादशेऽहनि। एकाद्वित्रिदिनैरूनैस्त्रिभागेनोनएव वा १ ऊनमासिकमूनाब्दमूनषाण्मासिकंचरेत्। त्रैपक्षिकंत्रिपक्षेचोनमास्यंद्वादशेऽह्निवा २ तत्रोनमासिकोनषाण्मासिकोनाब्दिकानामेकादिनेनोनपक्षेपञ्चम्यांमृतस्यतृतीया-यांद्वाभ्यामूनत्वपक्षेद्वितीयायांत्रिभिर्न्यूनेप्रतिपदायामनुष्ठानमितिकेचित् माधवस्तून-षाण्मासिकमूनाब्दिकंचमृताहात्पूर्वेद्युःकार्यमित्याह त्रैपाक्षिकंत्रिपक्षेऽतीतेमृताहेकार्यम् अत्राहिताग्नेर्विशेषः त्रैपाक्षिकपर्यन्तानिसंस्कारतिथौततःपराणिप्रत्याब्दिकंचमृततिथौ तेनाद्यंदाहादेकादशेऽह्नि त्रिमासादूर्ध्वसंस्कारेत्वेवंभाति त्रिपक्षपर्यन्तानिदाहतिथौ कृत्वापराण्यतिक्रान्तानिमृततिथौप्राप्तमासिकेनसहकार्याणीति ऊनश्राद्धेषुवर्ज्यानि त्रिपुष्करेषुनन्दासुसिनीवाल्यांभृगोर्दिने। चतुर्दश्यांचनोनानिकृत्तिकासुद्विपुष्करे १ त्रिपुष्करद्विपुष्करयोगयोर्लक्षणंप्रागुक्तम् आद्यमासिकमाद्याब्दिकंचैकादशेऽह्नीत्येकंम-तम् आद्यमासिकमेवैकादशेऽह्निप्रथमाब्दिकंतुद्वितीयवर्षारम्भएवेत्यपरमतमित्युक्तम् एतानिषोडशश्राद्धानिवर्षान्तर्सापिण्डनपक्षेउक्तेषुस्वस्वकालेष्वेकोद्दिष्टविधिनाकार्या-णि द्वादशाहादिकालेषुसपिण्डनापकर्षपक्षेएकदिनेएवापकृष्ययुगपदेकोद्दिष्टविधि-नाकार्याणि श्राद्धानिषोडशादत्त्वानतुकुर्यात्सपिण्डनमितिषोडशश्राद्धैर्विनासपिण्ड-नेधिकाराभावबोधनात् एतानिपक्वान्नेनामान्नेनवाकार्याणि पाकपक्षेयुगपत्करणेसर्वे-षामेकएवपाकोविप्राअर्घ्याःपिण्डाश्चषोडश एतानिद्वादशाहादौसपिण्डनात्पूर्वंकृता-न्यपिपुनःसपिड्युत्तरंस्वस्वकालेपार्वणविधिनाकार्याणि यस्यसंवत्सरादर्वाग्विहि-तातुसपिण्डता। विधिवत्तानिकुर्वीतपुनःश्राद्धानिषोडश १ अर्वाक्संवत्सराद्यस्यस-पिण्डीकरणंकृतम्। षोडशानांद्विरावृत्तिंकुर्यादित्याहगौतमः २ इत्यादिवचनात् षो-डशानांद्विरावृत्तित्वंचैकादशाहसपिण्डनपक्षेज्ञेयम् तत्राद्यमासिकस्यकालसत्वात् द्वा-दशाहेसपिण्डनपक्षेतुपञ्चदशानांद्विरावृत्तिः त्रिपक्षेसपिण्डनपक्षेआद्यमासिकोनमासि-कद्वितीयमासिकानांस्वकालेकृतत्वादपकृष्यकृतानामेवपुनरावृत्तिविधानात्तेषांकाला-

भावाच्चत्रयोदशानामेवपुनरावृत्तिः एवमन्यपक्षेष्वपियथासंभवमूह्यम् येतुद्वादशाहेस-पिण्डनंकृत्वात्रयोदशाहादावाद्यमासिकसहितानांषोडशानांपुनरावृत्तिंकुर्वन्तितेभ्रा-न्ताः यदामरणादारभ्यद्वादशमासमध्येकश्चिदधिकमासःपतेत्तदातन्मासस्थंमासिकं-श्राद्धमधिकेशुद्धेमासेचेतिद्विवारंकार्यमितिसप्तदशश्राद्धानिभवन्ति मलमासेमृतस्यतु एकादशाहेआद्यमासिकंकृत्वाद्वितीयमासमृततिथौतत्पुनःकृत्वाकिंचिदूनेद्वितीयमासे ऊनमासिकंतृतीयमासारम्भेद्वितीयमासिकंसार्धद्विमासान्तेत्रैपक्षिकम् सपिण्ड्युत्तरा-ण्यवशिष्टमासिकानिस्वस्वकालेएवकार्याणि चतुःपुरुषमध्येसपिण्डेषुनान्दीश्राद्धप्रा-प्तौतुतत्प्राप्तिमासेएवैकस्मिन्नेवदिनेसर्वाण्यपकृष्यकार्याणि प्रेतश्राद्धानिसर्वाणिसपि-ण्डीकरणंतथा । अपकृष्यापिकुर्वीतकर्तुंनान्दीमुखंद्विजः १ इत्युक्तेः तत्रैकःपाकःषो-डशश्राद्धपक्षेषोडशब्राह्मणाअष्टचत्वारिंशत्पिण्डाःपुरूरवार्द्रवविश्वेदेवार्थमेकोविप्रइ-तिसर्वेषामनुष्ठानम् एवंपक्षान्तरेषुश्राद्धसंख्यानुसारेणविभाव्यूह्यम् केचित्पाकभेद-माहुः उदकुम्भश्राद्धानामप्यनुमासिकवत्प्रेतोद्देश्यकश्राद्धत्वात्तेषामप्यपकर्षइत्युक्तम् वृद्धिंविनानुमासिकापकर्षेतुदोषमाहोशनाः वृद्धिश्राद्धविहीनस्तुप्रेतश्राद्धानियश्चरेत् । सश्राद्धीनरकेघोरेपितृभिःसहमज्जति १ इति चतुःपुरुषसपिण्डेष्वाधानादिप्राप्तिनि-मित्तोप्यपकर्षःकार्यः अत्रविशेषःपूर्वार्धेउक्तः यद्यन्मासिकंसूतकादिनातिक्रान्तंभवे-त्तत्तदुत्तरमासिकेनसहतन्त्रेणकार्यमित्युक्तम् ॥

६० अथसपिण्डीकरणविचारः तत्रसपिण्डनकालः नासपिण्ड्याग्निमान्पुत्रःपि-

सपिण्डनकालः. तृयज्ञंसमाचरेदितिवचनात् पित्रादीनांमात्रादीनांत्रितयमध्येऽन्यत-ममरणेसाग्निकोद्वादशाहेसपिण्डनंकृत्वागामिदर्शेपिण्डपितृयज्ञादिकंकुर्यात् अत्रस्मा-र्ताग्निमानपिसाग्निकोग्राह्यइतिभाति तस्यापिपिण्डपितृयज्ञावश्यकत्वात् साग्नेःप्रेतस्यतु त्रिपक्षेएव प्रेतश्चेदाहिताग्निःस्यात्कर्तानग्निर्यदाभवेत् । सपिण्डीकरणंतस्यकुर्यात्पक्षेतृ-तीयके १ इत्युक्तेः अत्रसाग्निःश्रौताग्निमानेव द्वयोःसाग्नित्वेद्वादशाहएव साग्निकस्तु यदाकर्ताप्रेतोवाप्यग्निमान्भवेत् । द्वादशाहेतदाकुर्यात्सपिण्डीकरणंपितुः १ इत्युक्तेः द्वयोरप्यनग्नित्वेत्वनेकेकालाः सपिण्डीकरणंकुर्याद्यजमानस्त्वनग्निमान् । अनाहिताग्नेः प्रेतस्यपूर्णेसंवत्सरेथवा १ एकादशेमासिषष्ठेत्रिमासेवात्रिपक्षके । मासान्तेद्वादशेवा-ह्निकुर्याद्वैकादशेहनि २ यदहर्वृद्धिरापन्नातदहर्वेतिनिश्चितम् । अत्रवृद्धिनिमित्तापक-र्षोनिरग्नेरेवोक्तस्तथापिसाग्नेरपिसंभवेयोज्यः अत्रवृद्धिपदंचूडोपनयनविवाहमात्रप-रं सीमन्तादिसंस्कारेषुवृद्धिश्राद्धस्यलोपएवकार्योनतुतदर्थंसपिण्डनापकर्षइतिकेचित् अन्येतुगर्भाधानपुंसवनादिष्वन्नप्राशनान्तेषुसंस्कारेष्वकरणेदोषोक्तेरावश्यकेषुवृद्धि-श्राद्धस्याप्यावश्यकत्वात्सपिण्डनापकर्षःकार्यएव तथाचचतुःपुरुषसपिण्डेषुसपिण्डी-करणाभावेगर्भाधानादिकमपिनकार्यमित्याहुः तेनपितामहमरणेपौत्रस्यवृद्धौप्राप्ता

यामप्यपकर्षःसपिण्डीकरणानुमासिकादीनांसिद्धः एवमावश्यकवृद्धियुतकर्मप्राप्तौ-
कनिष्ठःपुत्रोवाभ्रातावाभ्रातृपुत्रोवान्यःसपिण्डोवाशिष्योवागौणकर्तापिकुलप्राप्तवृ-
द्धिसिद्ध्यर्थंसपिण्डनाद्यपकर्षंकुर्यात् तत्रचकृतेमुख्यस्यपुत्रादेर्नपुनःकरणम् वृद्धिनि-
मित्तापकर्षेपुनःकरणाभावात् येवाभद्रंदूषयंतिस्वधाभिरितिदोषश्रुतेः वृद्धिंविनागौ-
णाधिकारिणासपिण्ड्यादिकरणेतुमुख्याधिकारिणापुत्रादिनापुनरावर्तनीयम् एका-
दशाहान्तकर्मणस्तुनपुनरावृत्तिरित्युक्तम् तत्रावश्यकपदेनानन्यगतिकंवृद्धिकर्मग्राह्यम्
तेनसगतिकेष्टापूर्तादौसगतिकोपनयनविवाहादौचनापकर्षः अगतिकेचविवाहादाव-
प्यपकर्षइतिव्यवस्थायोज्या आनन्त्यात्कुलधर्माणांपुंसांचैवायुषःक्षयात् । अस्थिर-
त्वाच्छरीरस्यद्वादशाहःप्रशस्यते १ अत्रकुलधर्मपदेनवृद्धिश्राद्धयुतंकर्मग्राह्यम् नतुपञ्च-
महायज्ञदेवपूजाश्राद्धादि अस्यवर्णधर्मत्वेननित्यत्वात्सपिण्डीकरणनिमित्तकप्रतिब-
न्धायोगात् सपिण्डीकरणात्पूर्वंपञ्चमहायज्ञादिधर्मोनकार्यइतिक्वापिस्मृतिवचनेनुप-
लम्भाच्च एतेनसपिण्डीकरणाभावेसपिण्डेषुदेवपूजाश्राद्धादिधर्मलोपंवदन्तोनिर्मूल-
त्वादुपेक्ष्याः अत्रद्वादशाहपदेनाशौचसमाप्त्युत्तरादिनंग्राह्यम् तेनत्रिदिनाशौचेपञ्चम-
दिनेसपिण्डीकरणम् द्वादशाहादिकालेषुप्रमादादननुष्ठितम् । सपिण्डीकरणंकुर्यात्का-
लेषूत्तरभाविषु १ इदमुत्तरकालविधानंसाग्निनिरग्निसाधारणम् सपिण्डीकरणश्राद्ध-
मुक्तकालेकृतंनचेत् । हस्तार्द्राद्रोहिणीभेवानुराधायांचतच्चरेत् १ इदमपिसाधारणम्
स्मृत्यर्थसारेवर्षान्तसपिण्डनपक्षेवर्षान्त्यदिनेपूर्वसंवत्सरविमोक्षश्राद्धंकृत्वासपिण्डनंच
कृत्वापरेद्युर्मृताहेवार्षिकंकार्यमित्युक्तम् इतिकालविचारः तच्चसपि-
ण्डनंपुत्रेविदेशस्थेपिसतिनान्यःकुर्यात् एवंज्येष्ठपुत्रेविदेशस्थेपिन
कनिष्ठःकुर्यात् षोडशश्राद्धानितुज्येष्ठासन्निधानेकनिष्ठेनकार्याणि पुनर्ज्येष्ठेननकार्या-
णि आहिताग्निःकनिष्ठोपिसपिण्डनंकुर्यादेव वृद्धिनिमित्तेतुकनिष्ठादिभिरपिसपिण्ड-
नंकार्यमित्युक्तम् वृद्धिंविनाकनिष्ठपुत्रेणकृतेसपिण्डनेज्येष्ठपुत्रेणपुनःकार्यम् आहि-
ताग्निनापितृयज्ञार्थंकृतेसपिण्डनेपिज्येष्ठेनपुनःकार्यमितिभाति तत्रपुनःकरणेप्रेतश-
ब्दोनवाच्यः देशान्तरस्थपुत्राणांश्रुत्वातुवपनंभवेत् । दशाहंसूतकंचैवतदन्तेचसपि-
ण्डनम् १ अथव्युत्क्रममृतौ मृतेपितरियस्याथविद्यतेचपितामहः । तेनदेयास्त्रयःपि-
ण्डाःप्रपितामहपूर्वकाः १ तेभ्यश्चपैतृकःपिण्डोनियोक्तव्यस्तुपूर्ववत् ।
मातर्यथमृतायांतुविद्यतेचपितामही २ प्रपितामहीपूर्वस्तुकार्यस्तत्राप्ययंविधिः । एवं
प्रपितामहजीवनेतत्पित्रादिभिःकार्यः यत्तुव्युत्क्रमात्तुप्रमीतानांनैवकार्यासपिण्डते-
तितन्मातापितृभर्तृभिन्नविषयम् प्रपितामहादिभिःपितुःसपिण्डनेकृतेपश्चात्पितामह-
मरणेपिपुनःपितामहेनसहपितुःसपिण्डनंकार्यम् यदातुपितुःसपिण्डनात्प्राक्पिताम-
होमृतस्तदापितामहसपिण्डनंकृत्वापितामहादिभिःसहपितृसपिण्डनंकार्यम् यदाच

सपिण्डनाधिकारिविचारः.

व्युत्क्रममृतौ.

पितुर्मरणोत्तरंपितामहःप्रपितामहोवामृतस्तयोश्चपुत्रान्तरंसपिण्डनाधिकारीदेशान्तरे तिष्ठतितदादाहाद्येकादशाहान्तमात्रंकर्मकृत्वासपिण्डनहीनाभ्यामपिपितामहप्रपितामहाभ्यांसहपितुःसपिण्डनंकुर्यात् पितामहप्रपितामहयोःपुत्रान्तराभावेतुपौत्रःप्रपौत्रोवातयोःसपिण्डनंकृत्वैवपितुःसपिण्डनंकुर्यात् पितामहस्यपुत्रान्तराभावेपौत्रेणसपिण्डनषोडशानुमासिकान्तमेवकर्मकार्यम् पितामहवार्षिकादिकंतुनावश्यकम् इच्छयापितामहवार्षिकादिकरणेतुफलातिशयः पितृदशाहंकुर्वन्यदिपुत्रोमृतस्तदातत्पुत्रः स्वपितुरौर्ध्वदेहिकंकृत्वापितामहौर्ध्वदेहिकंपुनःसर्वमावर्तयेत् अतीतेदशाहेतुनपुनरावृत्तिः पुत्रान्तराभावेपितामहसपिण्डनोत्तरंपितृसपिण्डनमित्युक्तम् अशक्तिवशात्पित्रानुज्ञातेनपौत्रेणपितामहदशाहकर्मण्यारब्धेपश्चात्पितृमृतौपित्राशौचंवहन्नेवपौत्रःपितामहौर्ध्वदेहिकंकुर्यात् प्रक्रान्तत्वात्पितृदशाहादिकर्मापिकुर्यात्प्राप्तत्वात् अथस्त्रीषूच्यते पितामह्यादिभिःसार्धंमातरंतुसपिण्डयेत् । केचित्पितृमरणोत्तरंमातृमरणेपित्रैवसहमातृसपिण्डनमाहुः दौहित्रःसपिण्डनकर्ताचेन्मातामहेनसहसपिण्डनमित्यपरे सहगमनेतुभर्त्रैवसहसपिण्डनम् येनकेनापिसपिण्डनेप्यन्वष्टक्यप्रतिवार्षिकादिश्राद्धेषु पितामह्यादिभिःसहैवमातुःपार्वणंकार्यम् अत्रकेचित्स्वपुत्रसपत्नीपुत्रयोःपत्युश्चाभावे स्त्रीणांसपिण्डनंनास्तीत्याहुः अत्रान्वारोहणेभर्त्रासहपत्नीसंयोजनमितिपक्षेमतद्वयम् पितृपिण्डस्यपितामहादिषुत्रिषुसंयोजनंप्रथमंकृत्वापश्चान्मातृपिण्डंपितामह्यादिषुसंयोजयेदित्येकः प्रथमंमातृपिण्डंपित्रैवसंयोज्यमातृपिण्डेनैकीकृतंपितृपिण्डंपितामहादिषुसंयोजयेदित्यपरःपक्षः अत्रद्वितीयपक्षएवयुक्तः केचित्सहगमनेएकदिनमरणेवास्त्रियाःसपिण्डनंनास्तिभर्तुःकृतेसपिण्डनेभार्यायाअपिकृतंभवतीतिमतान्तरमाहुः सर्वाभावेस्वयंपत्न्यःस्वभर्तृणाममन्त्रकम् । सपिण्डीकरणंकुर्युस्ततःपार्वणमेवच १ ब्रह्मचारिणामनपत्यानांचव्युत्क्रममृतानांचसपिण्डनंनकार्यमितिमतान्तरम् अत्रसर्वत्रसपिण्डनाभावपक्षोनशिष्टाचारेदृश्यते यतीनांसपिण्डीकरणंनास्तिकिंतुतत्स्थानेएकादशेह्नि पार्वणंकार्यम् इदंसपिण्डीकरणश्राद्धंपार्वणैकोद्दिष्टरूपं तेनपितामहादित्रयार्थंत्रयोविप्राअर्घ्याःपिण्डाश्चत्रयः प्रेतार्थमेकोविप्रःपिण्डोऽर्घ्यश्च देवार्थंद्वौ यद्वापार्वणेएकःप्रेते एकोदेवार्थमेकोविप्रः अत्रकामकालौविश्वेदेवौ प्रेतस्यापित्रादेरर्घ्यपात्रंपितामहाद्यर्घ्यपात्रत्रयेसंयोज्यम् एवंप्रेतपिण्डोपिपितामहादिपिण्डत्रयेसंयोज्यः पितृविप्रकरेहोमःसाग्नेरपिभवेदिह । सपिण्डीकरणश्राद्धमन्नेनैवकार्यंनत्वामादिना अनुमासिकान्यप्यन्नेनैवकार्याणि प्रेतःसपिण्डनादूर्ध्वंपितृलोकंसगच्छति । कुर्यात्तस्यचपाथेयंद्वितीयेह्निसपिण्डनात् १ इतिवचनात्त्रयोदशेह्निपाथेयश्राद्धंकृत्वापुण्याहवाचनादिकं कृत्वावर्षपर्यन्तंप्रत्यहमुदकुम्भश्राद्धंकुर्यात् अशक्तौमासिकश्राद्धेष्वेकोदकुम्भोदेयः सपिण्डनोत्तरानुमासिकानांपार्वणविधिनानुष्ठानं

पाथेयश्राद्धादिविचारः.

वृद्धिप्राप्तौतेषामप्यपकर्षः सचचतुःपुरुषसपिण्डेष्वेवेत्युक्तम् एवंवर्षपर्यन्तंकृत्वावर्षान्त्यदिनेसंवत्सरविमोक्षश्राद्धंपार्वणविधिनाकार्यम् इदमेवाब्दपूर्तिश्राद्धमित्युच्यते वृद्धिश्राद्धेसपिण्ड्यांचप्रेतश्राद्धेऽनुमासिके । संवत्सरविमोकेचनकुर्यात्तिलतर्पणम् १ इदमूनाब्दिकान्तषोडशश्राद्धेभ्योभिन्नमेव अतएवास्यप्रेतश्राद्धत्वाभावाद्वृद्धिप्राप्तावपिनापकर्षः ततोवर्षान्त्यदिनेशक्त्याभूरिब्राह्मणभोजनंचकार्यमित्यन्त्येष्टिपद्धतौ भट्टाः युक्तंचैतत् जीवतोवाक्यकरणात्प्रत्यब्दंभूरिभोजनात् । गयायांपिण्डदानाच्च त्रिभिःपुत्रस्यपुत्रता १ इतिवाक्येनभूरिभोजनपदेनप्रत्याब्दिकश्राद्धातिरिक्तस्यैव बहुविप्रभोजनस्यविहितत्वात् श्राद्धेकुर्यान्नविस्तरमितिनिषेधाच्छ्राद्धस्यभूरिभोजनपदाभिधेयत्वासंभवात् ॥

६१ अथप्रथमाब्देनिषिद्धानि मातापित्रोर्मरणेवर्षपर्यन्तंपरान्नंगन्धमाल्यादिभोगंमैथुनमभ्यङ्गस्नानंचवर्जयेत् ऋतौभार्यामुपेयादेव आर्त्विज्यंलक्षहोममहादानादिकाम्यकर्माणितीर्थयात्राविवाहादिवृद्धिश्राद्धयुतंकर्ममात्रंशिवपूजांचवर्जयेत् संध्योपासनदेवपूजापञ्चमहायज्ञातिरिक्तकर्ममात्रंवर्ज्यम् प्रमीतौपितरौयस्यदेहस्तस्याशुचिर्भवेत् । नदैवंनापिवापित्र्यंयावत्पूर्णोनवत्सरः १ इतिकेचित् महातीर्थस्यगमनमुपवासव्रतानिच । सपिण्डीश्राद्धमन्येषांवर्जयेद्वत्सरंबुधः १ अस्यापवादः पत्नीपुत्रस्तथापौत्रोभ्रातातत्तनयःस्नुषा । मातापितृव्यश्चैतेषांमहागुरुनिपातने १ कुर्यात्सपिण्डनश्राद्धंनान्येषांतुकदाचन । एकादशाहपर्यन्तंप्रेतश्राद्धंचरेत्सदा २ पित्रोर्मृतौच नान्येषांकुर्याच्छ्राद्धंतुपार्वणम् । गयाश्राद्धंमृतानांतुपूर्णेत्वब्देप्रशस्यते ३ गारुडे तीर्थश्राद्धंगयाश्राद्धंश्राद्धमन्यच्चपैतृकम् । अब्दमध्येनकुर्वीतमहागुरुविपत्तिषु १ केचिद्वर्षान्तसपिण्डनपक्षेएवैतेसर्वेनिषेधानतुद्वादशाहसपिण्डनपक्षइत्याहुः अपरेतुद्वादशाहसपिण्डनपक्षेपिसर्वएतेनिषेधाइत्याहुः अत्रैवंव्यवस्था वृद्धिप्राप्तिंविनाऽर्वाक्सपिण्डनापकर्षेपिप्रेतस्यपितृत्वप्राप्तिर्वर्षान्तएव कृतेसपिण्डीकरणेनरःसंवत्सरात्परम् । प्रेतदेहंपरित्यज्यभोगदेहंप्रपद्यते १ इत्यादिवचनात् तेनसपिण्डीकरणसत्वेपिवृद्धिदैवपित्र्येष्वनधिकारः वृद्धिनिमित्तापकर्षेतुवृद्ध्यादावधिकारइति अतएवकालतत्वनिर्णये संकटादौमृतपितृकापत्यानांसंस्काराभ्युदयिकंमृतमातापितृकेणपुत्रेणस्वापत्यसंस्कारादिकंचप्रथमाब्देपिकार्यमित्युक्तम् दर्शमहालयादिश्राद्धस्यनित्यतर्पणस्यचाप्येवंमेवव्यवस्थाज्ञेया ॥

६२ अथविधानानि तत्रपञ्चकमृतौ पञ्चकंनामधनिष्ठोत्तरार्धमारभ्यरेवत्यन्तंसार्धनक्षत्रचतुष्टयम् तत्रदाहनिषेधाद्दर्भमयपुत्तलैर्यवपिष्टानुलिप्तैःपञ्चोर्णासूत्रवेष्टितैःसह शवंदहेत् तत्रतिथ्यादिसंकीर्त्यामुकस्यधनिष्ठापञ्चकादिमरणसूचित-

पंचकमृतौ.

१ वृद्धिनिमित्तापकर्षेदर्शादिकमाभ्युदयिकंचकार्यं इच्छयासापिंड्यापकर्षेदर्शादिकंवर्षांतेकार्यमितिव्यवस्थेत्यर्थः॥

वंशारिष्टविनाशार्थंपञ्चकविधिंकरिष्यइतिसंकल्प्योक्तविधाःप्रतिमानक्षत्रमन्त्रैरभिम-
न्त्र्यगन्धपुष्पैःसंपूज्यदाहसमयेप्रेतोपरिन्यसेत् प्रथमांशिरसि द्वितीयांनेत्रयोः तृतीयां
वामकुक्षौ चतुर्थींनाभौ पञ्चमींपादयोः तदुपरिनाममन्त्रैर्घृताहुतीर्जुहुयात् तत्रनामा-
निक्रमेण प्रेतवाहःप्रेतसखःप्रेतपःप्रेतभूमिपःप्रेतहर्ताचेति ततउदकंदत्त्वायमायसोमं
त्र्यम्बकमितिमन्त्राभ्यांप्रत्येकंप्रतिमास्वाज्याहुतीर्जुहुयात् ततःप्रेतमुखेपञ्चरत्नंदत्त्वा
पुत्तलैःसहप्रेतंदहेत् सूतकान्तेतिलहेमघृतानिदत्त्वाकांस्यपात्रेतैलंप्रक्षिप्यतत्रात्मप्रति-
बिम्बंवीक्ष्यविप्रायदद्यात् शान्तिंचकुर्यात् अत्रायंविशेषः नक्षत्रान्तरेमृतस्यपञ्चकेदा-
हप्राप्तौपुत्तलविधिरेवनशान्तिकम् पञ्चकमृतस्याश्विन्यांदाहप्राप्तौशान्तिकमेवनपुत्तल-
विधिः शान्तिश्चलक्षहोमरुद्रजपान्यतररूपायथाविभवंकार्या अथवाकुम्भेयमप्रतिमांसं-
पूज्यस्वगृह्योक्तविधिनाग्निप्रतिष्ठापनान्वाधानादिचरुश्रपणान्तंकृत्वाज्यभागान्तेनाम-
भिश्चतुर्दशचर्वाहुतीर्जुहुयात् यमायस्वाहा १ धर्मराजाय २ मृत्यवे ३ अन्तकाय ४
वैवस्वताय ५ कालाय ६ सर्वभूतक्षयाय ७ औदुम्बराय ८ दध्नाय ९ नीलाय १०
परमेष्ठिने ११ वृकोदराय १२ चित्राय १३ चित्रगुप्ताय १४ एवंहुत्वाहोमशेषंसमाप्य
कृष्णांगांकृष्णवस्त्रांचहेमनिष्कसमन्विताम् । दद्याद्विप्रायशान्ताययमोमेप्रीयतामिति १
त्रिपादृक्षेप्येतदेवशान्तिकं यदिभद्रातिथीनांस्याद्भानुभौमशनैश्वरैः । त्रिपादृक्षैश्चसंयो-
त्रिपादृक्षेत्रिपु- गस्तदायोगस्त्रिपुष्करः १ द्विपुष्करोद्वयोर्योगेथवायंस्याद्विपादभैः ।
ष्करादौचमृतौ. त्रिपादनक्षत्राणितु पुनर्वसूत्तराषाढाकृत्तिकोत्तरफाल्गुनी । पूर्वभा-
द्राविशाखाचज्ञेयमेतत्त्रिपादभम् १ मृगचित्राधनिष्ठाचज्ञेयमेतद्विपादभम् । त्रिपुष्क-
रयोगेद्विपुष्करयोगेचमृतौकृच्छ्रत्रयंप्रायश्चित्तंकृत्वायवपिष्टमयपुरुषत्रयेणसहप्रेतदाहः
पुरुषत्रयस्यप्रेतेन्यासआज्याहुतयश्चपूर्ववत् कनकहीरकनीलपद्मरागमौक्तिकैर्ंतपञ्चरत्न-
स्यमुखेप्रक्षेपोपि रत्नाभावेकर्षार्धस्वर्णम् स्वर्णाभावेघृतम् एवंपूर्वत्रापि दहनेमरणेत्रिद्वि-
पुष्करैस्त्रिगुणंफलम् । द्विगुणंखननेप्येवमेतद्दोषोपशान्तये १ सुवर्णदक्षिणांदद्यात्कृष्ण-
वस्त्रमथापिवा । शान्तिंकुर्यात्सूतकान्तेपूर्वोक्तान्तेनमङ्गलम् २ मृतस्यस्मशानेनयनो-
त्तरंपुनर्जीवनेसतियस्यगृहेसप्रविशतितस्यमरणम् तत्रसक्षीरघृताक्तौदुम्बरसमिधांसा-
विव्यष्टसहस्रेणहोमः अन्तेकपिलादानंतिलपूर्णकांस्यपात्रदानंच एकाशीतिपलं
कांस्यंतदर्धंवातदर्धकम् । नवपट्त्रिपलंवापिदद्याद्विप्रायशक्तितः १ अथब्रह्मचारिमृतौ
ब्रह्मचारिमृतौ. ब्रह्मचारिमरणेद्वादशपट्त्रीणिवाब्दानिशक्त्याप्रायश्चित्तंकृत्वादेशका-
लौस्मृत्वामुकगोत्रामुकनाम्नोब्रह्मचारिणोमृतस्यव्रतविसर्गंकरिष्येतदङ्गनान्दीश्राद्धं-
करिष्यइत्युक्त्वाहिरण्येननान्दीश्राद्धंकृत्वाग्निप्रतिष्ठापनाद्याघारान्तेचतसृभिर्व्याहृति-
भिराज्यंहुत्वाग्नयेव्रतपतयेस्वाहा अग्नयेव्रतानुष्ठानफलसंपादनायस्वाहा विश्वेभ्योदे-
वेभ्यःस्वाहेतितिस्रआज्याहुतीर्हुत्वास्विष्टकृदादिसमाप्यपुनर्देशकालौस्मृत्वामुकस्यो-

र्ध्वदेहिकाधिकारार्थमर्कविवाहंकरिष्येइत्यादिहिरण्येननान्दीश्राद्धान्तेर्कसमीपेनीत्वा र्कशाखांवागृहीत्वार्कब्रह्मचारिणौहरिद्रयानुलिप्यपीतसूत्रेणसंवेष्ट्यवस्त्रयुग्मेनाच्छाद्या- ग्निप्रतिष्ठाद्याघारान्तेआज्यहोमः अग्नयेस्वाहा १ बृहस्पतये० २ विवाहविधियोज- काय० ३ यस्मैत्वाकामकामायवयंसम्राड्यजामहे । तमस्मभ्यंकामंदत्वाथेदंत्वंघृतं पिबस्वाहा कामायेदं० ४ ततोव्यस्तसमस्तव्याहृतिहोमः एवमष्टाहुत्यन्तेस्विष्टकृदादि कृत्वार्कशाखांब्रह्मचारिशवंचतुषाग्निनाविधिवद्दहेत् स्नातकमरणेप्येवमितिकेचित् ए- तन्निर्मूलमित्यन्ये सूतकान्तेत्रिंशद्ब्रह्मचारिभ्यःकौपीनकृष्णाजिनकर्णभूषणादिपादु- काछत्रगोपीचन्दनमाल्यमणिविद्रुममालायज्ञोपवीतादियथासंभवंदद्यात् अथकुष्ठि- मृतौ मृतस्यकुष्ठिनोदेहंतीर्थेवाश्वभ्रेविवाक्षिपेत् । नदाहंनोदकंपिण्डंनचदानंक्रियांचरेत्

कुष्ठिमृतौ. १ यदिस्नेहाच्चरेद्दाहंयतिचान्द्रायणंचरेत् । तथाचशक्त्यनुसारेणष- ड्ब्दादिप्रायश्चित्तंकृत्वाकुष्ठादिमहारोगमृतस्यदाहादिक्रियांकुर्यान्नान्यथेति अथरज- स्वलादिमरणे

रजस्वलादिमरणे. रजस्वलायाःप्रेतायाःसंस्कारादीनिनाचरेत् । ऊर्ध्वं त्रिरात्रात्स्नातांतांशवधर्मेणदाहयेत् १ अथवारजस्वलांसूतिकांचमलंप्रक्षाल्यस्नापयि- त्वाकाष्ठवदमन्त्रकंदग्ध्वास्थीनिसमन्त्राग्निनादहेत् उभयत्रचान्द्रायणत्रयंप्रायश्चित्तमस्त्येव तदैवमन्त्रवद्दाहकरणेच्छायांतु अद्येत्याद्यमुकगोत्रायारजस्वलावस्थामरणनिमित्तप्रत्य- वायपरिहारार्थमौर्ध्वदेहिकयोग्यत्वार्थंचचान्द्रायणत्रयप्रायश्चित्तपूर्वकंशूर्पेणाष्टोत्तरश- तस्नानानिकारयिष्येइतिसंकल्प्यचान्द्रायणत्रयंप्रत्याम्नायेनकृत्वायवपिष्टेनप्रेतमनुलि- प्यस्वयंस्नात्वाशूर्पोदकैरष्टोत्तरशतवारंस्नापयेत् ततोभस्मगोमयमृत्तिकाकुशोदकैःपञ्च- गव्यैःशुद्धोदकैश्चसंस्नाप्ययद्वीतियच्चदूरकइत्यादिपावमानीभिरापोहिष्ठेतितृचेनकयान- इत्यादिभिश्चसंस्नाप्यपूर्ववस्त्रंपरित्यज्यान्यवस्त्रेणसंवेष्ट्यदहेत् सूतिकायामप्येवम् सू- तिकायाआद्यत्र्यहमरणेत्र्यब्दंप्रायश्चित्तम् द्वितीयत्र्यहेद्व्यब्दम् तृतीयत्र्यहेएकाब्दम् दशमदिनेतुकृच्छ्रत्रयमितिविशेषःक्वचिदुक्तः मासपर्यन्तमपिकृच्छ्रत्रयमित्यन्ये मिता- क्षरायांतुकुम्भेजलमादायपञ्चगव्यंक्षिप्त्वापुण्यमन्त्रैरापोहिष्ठावामदेव्यवारुणादिभिर- भिमन्त्र्यपूर्वोक्तमन्त्रैःसंस्नाप्यर्वाधनासूतिकांदहेदितिविशेषउक्तः इतिरजस्वलासूति- कयोर्विधिः अथगर्भिणीमरणे गर्भिण्यामृतायाःशुद्ध्यर्थंत्रयस्त्रिंशत्कृच्छ्राणिकृत्वागां

गर्भिणीमरणे. भूमिंसुवर्णंचदत्त्वागर्भंपृथक्कृत्यतांदहेत् सगर्भदहनेतत्तद्वधप्रायश्चित्तम् सगर्भायादाहेकर्तुरब्दत्रयंप्रायश्चित्तम् अथान्वारोहणंस्त्रीणामात्मनोभर्तुरेवच । सर्वपा-

स्त्रीणांसहगमनम्. पक्षयकरंनिरयोत्तारणायच १ अनेकस्वर्गफलदंमुक्तिदंचतथैवच । जन्मान्तरेचसौभाग्यंधनपुत्रादिवृद्धिदम् २ तिस्रःकोट्योर्धकोटीचयावन्त्यङ्गरुहाणिवै । तावन्त्यब्दसहस्राणिस्वर्गेलोकेमहीयते ३ मातृकंपैतृकंचैवयत्रकन्याप्रदीयते । कुलत्र- यंपुनात्येषाभर्तारंयानुगच्छति ४ इत्यादिमहिमा विस्तरोमिताक्षरादौज्ञेयः अत्रनि-

ष्कामत्वेमुक्तिःसकामत्वेस्वर्गादिफलानीतिव्यवस्था अथप्रयोगः देशकालौस्मृत्वामातृ-
प्रयोगः. पितृश्वशुरादिकुलपूतत्वब्रह्महत्यादिदोषदूषितपतिपूतत्वपत्यवियोगा-
रुन्धतीसमाचारत्वसार्धकोटित्रयसहस्रसंवत्सरस्वर्महीयमानत्वादिपुराणोक्तानेकफल-
प्राप्तयेश्रीलक्ष्मीनारायणप्रीतिद्वाराविमुक्तिप्राप्तयेवापतिचितान्वारोहणंकरिष्येइति-
संकल्प्यहरिद्राकुङ्कुमवस्त्रफलादियुतानिशूर्पाणिसुवासिनीभ्योदद्यात् तत्रमन्त्रः लक्ष्मी-
नारायणोदेवोबलसत्वगुणाश्रयः । गाढसत्वंचमेदेयाद्वायनैःपरितोषितः १ सोपस्क-
राणिशूर्पाणिवायनैःसंयुतानिच । लक्ष्मीनारायणप्रीत्यैसत्वकामाददाम्यहम् २ अने-
नसोपस्करशूर्पदानेनलक्ष्मीनारायणौप्रीयेताम् ततोऽञ्जलेपञ्चरत्नंनीलाञ्जनंचवध्वामु-
खेमौक्तिकंन्यस्याग्निसमीपंगत्वाग्निप्रार्थनांकुर्यात् स्वाहासंश्लेषनिर्विण्णशर्वगोत्रहुता-
शन । सत्वमार्गप्रदानेननयमांपत्युरन्तिकम् १ इति अथाग्नावाज्येनजुहुयात् अग्न-
येतेजोधिपतयेस्वाहा १ विष्णवेसत्वाधिपतयेस्वाहा २ कालायधर्माधिपतये० ३ पृ-
थिव्यैलोकाधिष्ठात्र्यै० ४ अद्भ्योरसाधिष्ठात्रीभ्यः० ५ वायवेबलाधिपतये० ६ आ-
काशायसर्वाधिपतये० ७ कालायधर्माधिष्ठात्रे० ८ अद्भ्यःसर्वसाक्षिणीभ्यः० ९ ब्रह्म-
णेवेदाधिपतये० १० रुद्रायस्मशानाधिपतयेस्वाहा ११ इत्येकादशाहुतीर्हुत्वाग्निंप्रद-
क्षिणीकृत्यदृषदमुपलांसंपूज्यपुष्पांजलिंगृहीत्वाग्निंप्रार्थयेत् त्वमग्नेसर्वभूतानामन्तश्चर-
सिसाक्षिवत् । त्वमेवदेवजानीषेनविदुर्यानिमानुषाः १ अनुगच्छामिभर्तारंवैधव्यभय-
पीडिता । सत्त्वमार्गप्रदानेननयमांभर्तुरन्तिकम् २ मन्त्रमुच्चार्यशनकैःप्रविशेच्चहुताश-
नम् । विप्राश्चइमानारीरविधवाइत्यृचं इमाःपतिव्रताःपुण्याःस्त्रियोयायाःसुशोभनाः ।
सहभर्तृशरीरेणसंविशन्तुविभावसुम् १ इतिचपठेत् कातरांतुप्रेतोत्तरतःसुप्तांदेवरः
शिष्योवाउदीर्ष्वेतिमन्त्राभ्यामुत्थापयेत् अनुव्रजातिभर्त्तारंस्मशानंयागृहान्मुदा । पदे
पदेश्वमेधस्यफलंप्राप्नोतिसाध्रुवम् १ यत्तु यास्त्रीब्राह्मणजातीयामृतंपतिमनुव्रजेत् ।
सास्वर्गमात्मघातेननात्मानंनपतिंनयेत् १ इत्यादिब्राह्मण्यानिषेधवचनजातंतत्पृथक्-
चितिपरम् भर्तुर्मन्त्राग्निदाहोत्तरमनुगमनंपृथकचितिः मन्त्राग्निदाहात्पूर्वमस्थिभिःपर्ण-
शरेणवासहगमनमेकचितिरेव अस्थ्यादेःपतिस्थानापन्नस्यापतिशरीरतुल्यत्वात् इयमे-
कचितिःसर्ववर्णानाम् पृथक्चितिस्तुक्षत्रियवैश्यशूद्रादेरेव नतुब्राह्मणीनाम् पृथक्-
चितिविधिस्तु देशान्तरमृतेपत्यौसाध्वीतत्पादुकाद्वयम् । निधायोरसिसंशुद्धाप्रविशे-
ज्जातवेदसम् १ इति पतितेनप्रायश्चित्तार्थंमृतेनवाभर्त्रासहान्वारोहणंनभवति यत्तु
ब्रह्मघ्नोवाकृतघ्नोवामित्रघ्नोवाभवेत्पतिः । पुनात्यविधवानारीइत्यादिवाक्यंतज्जन्मा-
न्तरीयब्रह्महत्यादिपापशोधनपरम् दिनैकगम्यदेशस्थासाध्वीचेत्कृतनिश्चया । नद-
हेत्स्वामिनंतस्यायावदागमनंभवेत् १ तृतीयेह्निउदक्यायामृतेभर्तरिवैद्विजाः । त-
स्याःसहगमार्थंतंस्थापयेदेकरात्रकम् १ रजस्वलायाःप्रथमद्वितीयदिनेपतिमृतौलौकि-

काग्निभिरमन्त्रकंतंदग्ध्वापश्चमेह्नि अस्थिभिःसहान्वारोहणम् यदिरजस्वलादेशकालव-
रजस्वलादि- शादिनातदैवानुगन्तुमिच्छतिनशुद्धिंप्रतीक्षतेतदासैकद्रोणमितव्रीही-
सहगमनविचारः न्मुसलैरवहत्यतद्घातैःसर्वरजोनिवृत्तौपञ्चमृत्तिकाभिःशौचंकृत्वा
दिनक्रमेणत्रिंशद्विंशतिर्दशवाधेनूर्दत्त्वाविप्रवचनाच्छुद्धिंलब्ध्वासहगमनंकुर्यात् अत्रा-
वहननेनरजोनिवृत्तिरतीन्द्रियेतीदंयुगान्तरपरंयोज्यमितिभाति जननमृताशौचयो-
स्तुसहगमनंनेतिकेचित् कालतत्त्वविवेचनेतुपूर्वप्रवृत्ताशौचमध्येभर्तृमरणेआशौचवती-
नामपिभार्याणांसहगमनंभवतिसूतिकोदक्ययोस्तुनेत्युक्तम् इदमेवयुक्तंभाति इदंचस-
हगमनंगर्भिणीबालापत्यासूतिकाभिरदृष्टरजोभिःपतिताभिर्व्यभिचारिणीभिर्भर्तृदुष्ट-
भावाभिश्चनकार्यम् केचिदत्रपतिव्रतानामेवाधिकारः वर्तन्तेयाश्चसततंभर्तृणांप्रतिकू-
लतः । कामात्क्रोधाद्भयान्मोहात्सर्वाःपूताभवन्तिताः १ इत्यादितुवाक्यमर्थवादइ-
त्याहुः तत्रपृथक्चितारोहणेभर्त्राशौचमध्येतदूर्ध्वंवाकृतेत्रिरात्रमाशौचंपिण्डाश्च सहग-
सहगमनेपि- मनेतु तस्याःपिण्डादिकंशौचंपतिपिण्डादितःक्रमात् । अन्वारोहेतु
ण्डादिविचार. नारीणांपत्युश्चैकोदकक्रिया १ पिण्डदानक्रियातद्वच्छ्राद्धंप्रत्याब्दिकं
तथा । अन्वारोहेकृतेपत्न्याःपृथक्पिण्डांस्तिलाञ्जलीन् २ पृथक्शिलेनकुर्वीतदद्या-
देकशिलेतथा । तत्रावयवपिण्डार्थंपाकैक्यंभिन्नपिण्डता ३ नवश्राद्धानिभिन्नानि
सपिण्डीकरणंपृथक् । एकएववृषोत्सर्गोगौरेकातत्रदीयते ४ सपिण्डीकरणंतुनकार्यम्
अथवाभर्त्रैवसहकार्यम् यद्वाभर्त्रादिभिस्त्रिभिःसहकार्यमित्यादिपक्षाउक्ताः मासिकसां-
वत्सरिकादौपाकैक्यकालैक्यादिव्यवस्थापिश्राद्धप्रकरणेउक्ता इतिसहगमननिर्णयः
काशीनाथउपाध्यायइत्थमन्त्यक्रियाविधिम् । निर्णीयभगवत्पादेचार्पयत्तद्विशुद्धये १
इत्यन्त्येष्टिनिर्णयः ॥

६३ अथविधवाधर्माः पत्यौमृतेतुभार्याणांविधिद्वयमुदीरितम् । वैधव्यंपालये-
त्सम्यक्सहाग्निगमनंतुवा १ पत्यौमृतेचयायोषिद्वैधव्यंपालयेत्सदा । सापुनःप्राप्य
भर्त्तारंस्वर्गलोकंसमश्नुते २ विधवापालयेच्छीलंशीलभङ्गात्पतत्यधः । तद्वैगुण्यादपि
स्वर्गात्पतिःपततिसर्वथा ३ तस्याःपिताचमाताचभ्रातृवर्गस्तथैवच । विधवाकबरी-
बन्धोभर्तृबन्धायजायते ४ शिरसोवपनंतस्मात्कार्यंविधवयासदा । एकवारंसदाभु-
क्तिरुपवासव्रतानिच ५ पर्यङ्कशयनानारीविधवापातयेत्पतिम् । नैवाङ्गोद्वर्तनंकार्यं
गन्धद्रव्यस्यसेवनम् ६ नाधिरोहेदनड्वाहंप्राणैःकण्ठगतैरपि । कञ्चुकंनपरीदध्याद्वा-
सोनविकृतंवसेत् ७ वैशाखेकार्तिकेमाघेविशेषनियमंचरेत् । ताम्बूलाभ्यञ्जनेचैवकां-
स्यपात्रेचभोजनम् ८ यतिश्चविधवाचैववर्जयेच्चन्दनादिकम् । अपुत्राविधवाभर्त्रादित्र-
यमुद्दिश्यप्रत्यहंतिलकुशोदकैस्तर्पणंकुर्यात् श्राद्धादौतुप्रागुक्तम् ॥

६४ अथसंन्यासः तत्रब्रह्मचर्यंकृत्वासमावर्तनान्तेकृतदारःपुत्रानुत्पाद्ययज्ञैरिष्ट्वा

वानप्रस्थाश्रमंचकृत्वासंन्यसेदित्याश्रमसमुच्चयपक्षः ब्रह्मचर्यादेवप्रव्रजेत्गृहाद्वावना-द्वा अथपुनरव्रतीवाव्रतीवास्नातकोवास्नातकोवोत्सन्नाग्निरनग्निकोवायदहरेवविरजेत्त-दहरेवप्रव्रजेदित्याश्रमविकल्पपक्षः प्रव्रजेद्ब्रह्मचर्याद्वाप्रव्रजेच्चगृहादपि । वनाद्वाप्रव्रजे-द्विद्वानातुरोवाथदुःखितः १ इतिवाक्येआतुरोमुमूर्षुः दुःखितश्चोरव्याघ्रादिभीतइ-त्यर्थः आतुराणांचसंन्यासेनविधिर्नैवचक्रिया । प्रेषमात्रंसमुच्चार्यसंन्यासंतत्रकार-येत् १ संन्यासेदण्डग्रहणादिरूपेविविदिषाख्येविप्रस्यैवाधिकारः विद्वत्संन्यासेतुक्ष-त्रियवैश्ययोरपि कलियुगेसंन्यासनिषेधस्त्रिदण्डिसंन्यासपरइतिप्राञ्चः सचसंन्यास-श्चतुर्धा कुटीचकोबहूदकोहंसःपरमहंसश्चेति अत्रोत्तरोत्तरःश्रेष्ठः बहिःकुट्यांगृहेवाव-सन्काषायवासास्त्रिदण्डीशिखायज्ञोपवीतवान्बन्धुपुत्रगृहेवाभुञ्जानआत्मनिष्ठोभवेत्सकु-टीचकः पुत्रादीन्हित्वासप्तागाराणिभैक्षंचरन्पूर्वोक्तकाषायवस्त्रादिवेषवान्बहूदकः हंसस्तुपूर्वोक्तवेषोप्येकदण्डः परमहंसस्तुशिखायज्ञोपवीतहीनएकदण्डीस्यात् काषा-यवस्त्रंचतुर्णामपि हंसपरमहंसयोःशिखायज्ञोपवीतसत्त्वासत्त्वाभ्यांभेदः एकदण्डस्तु द्वयोरपि परमहंसस्यदण्डधारणंविविदिषादशायांनित्यम् विद्वत्तादशायांतुकृता-कृतम् नदण्डंनशिखांनाच्छादनंचरतिपरमहंसइतिश्रवणात् वैराग्यंविनाजीवनाद्यर्थं संन्यासेतुनरकाः एकदण्डंसमाश्रित्यजीवन्तिबहवोनराः । नरकेरौरवेघोरेकर्मत्यागा-त्पतन्तिते १ काष्ठदण्डोधृतोयेनसर्वाशीज्ञानवर्जितः । सयातिनरकान्घोरानित्या-दिस्मरणात् ॥

६८ अथसंन्यासग्रहणविधिः तत्रोत्तरायणंप्रशस्तम् आतुरस्यतुदक्षिणायनमपि तत्रादौगृह्याग्निमन्तंताद्दशंविधुरंप्रतिचप्रयोगः तत्रशान्त्यादिलक्षणंगुरुंसंशोध्यतन्नि-कटेत्रिमासंयतिधर्मान्संवीक्ष्यगायत्रीजपरुद्रजपकूष्माण्डहोमादिभिःशुद्धिंलब्ध्वारि-क्तातिथौदेशकालौस्मृत्वामुकस्यममकरिष्यमाणसंन्यासेधिकारार्थंचतुःकृच्छ्रात्मकंप्रा-यश्चित्तंप्रतिकृच्छ्रंतत्प्रत्याम्नायैकैकगोनिष्क्रयद्वाराहमाचरिष्ये कृच्छ्रप्रत्याम्नायगोनि-ष्क्रयद्रव्यंविप्रेभ्योदातुमहमुत्सृजेइतिसंकल्पपूर्वकंरजतनिष्कतदर्धतदर्धान्यतमंप्रतिधे-नुंदद्यात् एकादश्यांद्वादश्यांवायथाब्रह्मरात्रिःस्यात्तथाश्राद्धान्यारभेत् अत्रानाश्र-मिणश्चतुःकृच्छ्रमन्यस्यतप्तकृच्छ्रमितिसिन्धुः स्वस्यनवश्राद्धषोडशश्राद्धसपिण्डीकर-णानिसाग्निःपार्वणविधिनानिरग्निरेकोद्दिष्टविधिनाकुर्यादितिकेचित् नेत्यन्ये अथा-ष्टौश्राद्धानि तत्रापस्तम्बहिरण्यकेशीयादीनामग्नौकरणपिण्डादिरहितःसांकल्पिकः

अष्टाश्राद्धानि. प्रयोगः आश्वलायनादीनांसपिण्डकःपार्वणप्रयोगः तत्रादौसव्येन सयवजलेनश्राद्धाङ्गतर्पणम् ब्रह्माणंतर्पयामि विष्णुंत० महेश्वरंत० देवर्षीन्० ब्रह्म-र्षीन्० क्षत्रर्षीन्० वसून्० रुद्रान्० आदित्यान्० सनकं० सनन्दनं० सनातनं० पञ्चमहाभूतानि० चक्षुरादिकरणानि० भूतग्रामं० पितरं० पितामहं० प्रपितामहं०

मातरं० पितामहीं० प्रपितामहीं० आत्मानं० पितरं० पितामहं० इतिनद्यादौकृत्वा गृहमागत्यदेशकालौस्मृत्वाकरिष्यमाणसंन्यासाङ्गत्वेनाष्टौश्राद्धानिपार्वणविधिनाऽन्नेनामेनवाकरिष्येइतिसंकल्प्यक्षणंदद्यात् अत्रसर्वंनान्दीश्राद्धवत् तेननापसव्यम् तिलस्थानेयवाः युग्माविप्राः तथाचदेवस्थानेविप्रौद्वौश्राद्धाष्टकेषोडशेत्यष्टादशविप्राः तत्रसत्यवसुसंज्ञकाविश्वेदेवानान्दीमुखाःस्थानेक्षणःकर्त्तव्यःइत्येकंवृत्वाद्वितीयंवृणुयात् एवमग्रेपि प्रथमेदेवश्राद्धेब्रह्माविष्णुमहेश्वरानान्दीमुखाःस्थानेक्षणः० १ द्वितीयेऋषिश्राद्धेदेवर्षिब्रह्मर्षिक्षत्रर्षयःनान्दी० २ दिव्यश्राद्धेवसुरुद्रादित्यानान्दी० ३ मनुष्यश्राद्धेसनकसनन्दनसनातनानान्दी० ४ पञ्चमेभूतश्राद्धेपृथिव्यादिपञ्चमहाभूतान्येकादशचक्षुरादिकरणानिचतुर्विधभूतग्रामानां० ५ षष्ठेपितृश्राद्धेपितृपितामहप्रपितामहानान्दी० ६ मातृश्राद्धेमातृपितामहीप्रपितामह्योनां० ७ अष्टमेआत्मश्राद्धेआत्मपितृपितामहानान्दी० ८ आत्मान्तरात्मापरमात्मेतिकेचित् इतिद्वौद्वौविप्रौवृणुयात् सर्वत्रनान्दीमुखत्वंविशेषणम् युग्माविप्राः सत्यवसूदक्षक्रतूवादेवौ ततःसर्वेषांपाद्यंदत्त्वा प्राङ्मुखानुदक्संस्थानुपवेश्यप्रार्थयेत् संन्यासार्थमहंश्राद्धंकुर्वेब्रूतद्विजोत्तमाः। अनुज्ञांप्राप्ययुष्माकंसिद्धिंप्राप्स्यामिशाश्वतीम् १ कुरुइतिप्रत्युक्तःसयवकुशदूर्वादियुग्मेनोदकदानपूर्वकंसंबुध्यन्तेइदमासनमित्यष्टादशस्वासनंदद्यात् ततआश्वलायनानामर्घ्यपात्रासादनम् आपस्तम्बादीनांसांकल्पिकत्वान्नार्घ्यम् देवार्थमेकंपार्वणाष्टकार्थमष्टावित्येवंनवपात्राणि सर्वत्रपवित्रद्वयान्तर्हितेषुशन्नोदेवीरित्यपआसिच्यविश्वदेवपात्रेयवोसीतियवाः अष्टपात्रेषुतिलोसीतिमन्त्रस्योहेनयवानोप्यगन्धादिपूजनम् ऊहस्तु यवोसिसोमदेवत्योगोसवेदेवनिर्मितः। प्रत्नवद्भिःप्रत्तःपुष्ट्यानान्दीमुखान्देवान्प्रीणयाहिनःस्वाहानमः इतिप्रथमपात्रे द्वितीयेनान्दीमुखानृषीन्० तृतीयेनान्दीमुखान् दिव्यान्प्री० चतुर्थेनान्दीमुखान्मनुष्यान्प्रीण० पञ्चमेनान्दीमुखानिभूतानिप्री० षष्ठसप्तमाष्टमेषुनान्दी० पितॄन्प्रीणयेत्यादि० एकैकंपात्रंद्विधाविभज्यसर्वत्रयादिव्याइतिमन्त्रान्तेविश्वेदेवानान्दीमुखाइदंवोर्घ्यमितिदत्त्वाब्रह्मविष्णुमहेश्वरानान्दीमुखाइदंवोर्घ्यंस्वाहानमइत्यादिनायथायथंषोडशविप्रहस्तेषुदद्यात् यादिव्याइतिसर्वत्रानुमन्त्रणम् पात्रंन्युब्जीकृत्यगन्धाद्याच्छादनान्तपूजा तत्रसर्वत्रसंबुध्यन्तोनान्दीमुखविशेषणयुक्तउच्चारः भोजनपात्राण्यासाद्यब्रह्मादिषोडशविप्रकरेष्वग्नयेकव्यवाहनायस्वाहासोमायपितृमतेस्वाहेतिमन्त्राभ्यामाहुतिद्वयंद्वयंदद्यात् नेदमापस्तम्बादीनाम् उपस्तीर्यान्नंपरिविष्यान्नाभावेआमंतन्निष्क्रयंवाप्रोक्ष्यपृथ्वीतेपात्रमित्यादिनायथादैवतमन्नस्यामादेर्वात्यागः येदेवास० प्रजापतेन० ब्रह्मार्पणंब्रह्म० अनेनाष्टश्राद्धेननान्दीमुखादेवादयःप्रीयन्ताम् आपोशनदानान्तेबलिदानवर्ज्यंभुञ्जीयुः तृप्तेषूपास्मै० अक्षन्नमी० संपन्नमितिपृष्टेरुचिरमितिसर्वेब्रूयुः नेदमामान्ने आचान्तेषुयवलाजदधिबदरियुतान्ने-

नाष्टचत्वारिंशत्पिण्डान्कृत्वाप्रागायताउदक्संस्थाअष्टौरेखाःकृत्वाभ्युक्ष्यकुशान्दूर्वा-वास्तीर्यपिण्डस्थानेषुचतुर्विंशतौजलंसिञ्चेत् तद्यथा शुन्धन्तांब्रह्माणोनान्दीमुखाः शु-न्धन्तांविष्णवोनान्दी० शुद्धन्तांमहेश्वरानां० इतिप्रथमरेखायाम् तदुत्तररेखासुशुन्ध-न्तांदेवर्षयोनां० शुन्धतांब्रह्मर्षयोनां० इत्याद्यूहोज्ञेयः ततोब्रह्मणेनान्दीमुखायस्वा-हेत्येकंपिण्डंदत्वाद्वितीयएवमेवदेयस्तूष्णींवेतिप्रतिदैवतंपिण्डद्वयम् एवमग्रेपिविष्णवे नान्दीमुखायस्वाहेत्यादयःस्वाहान्ताःपिण्डदानमन्त्राऊह्याः अत्रपितरोमादयध्वमित्या-दिपुनःशुन्धनान्तंतत्रमअञ्जनमभ्यअनंचकृताकृतम् पिण्डान्गन्धादिनासंपूज्यनत्वो-पसंपन्नमितिविसृज्यविप्रेभ्योदक्षिणादितत्रम् नेदंपिण्डदानाद्यापस्तम्बादीनाम् का-त्यायनानामाश्वलायनवत् अष्टश्राद्धोत्तरंतद्दिनेद्वितीयेवाषट्शिखाकेशान्स्थापयित्वा कक्षोपस्थवर्जकेशश्मश्रुनखादिवापयित्वास्नात्वाकौपीनाच्छादनादिहोमद्रव्यंचविना-न्यद्धनादिविप्रादिभ्यःपुत्रादिभ्यश्चत्यजेत् कौपीनादिकंगैरिकरंजितंकृत्वावैणवंदण्डं सत्वचंशिरोभ्रूललाटान्यतमप्रमाणंसमूलमङ्गुलिस्थूलंविप्रानीतमेकादशनवचतुःस-प्तान्यतमपर्वकंपर्वग्रन्थियुतंमुद्रायुतंसंपाद्यशङ्खोदकेनप्रणवपुरुषसूक्तकेशवादिनामभि-र्भिषिच्यस्थापयेत् ततःकमण्डलुकौपीनाच्छादनकन्थापादुकाःस्थापयेत् शिक्यपा-त्रादिकमपिकेचित् देशकालौसंकीर्त्याशेषदुःखनिवृत्तिनिरतिशयानन्दप्राप्तिपरमपुरु-

सन्यासग्रहण-प्रयोगः.

षार्थप्राप्तयेपरमहंसाख्यसंन्यासग्रहणंकरिष्ये तदङ्गतयागणपतिपूज-नपुण्याहवाचनमातृकापूजननान्दीश्राद्धानिकरिष्ये तानिकृत्वाजपे-त् ब्रह्मणेनमः विष्णवे० रुद्राय० सूर्याय० सोमाय० आत्मने० अन्तरात्मने० परमा-त्मने० अग्निमीळेऋक् इषेत्वोर्जेत्वा० अग्नआयाहिऋक् शन्नोदेवीऋक् जपित्वासक्तु-पिष्टंमुष्टित्रयंप्रणवेनत्रिःप्राश्यनाभिमालभेत् आत्मनेस्वाहा अन्तरात्मने० परमात्मने स्वा० प्रजापतयेस्वाहेतिमन्त्रैः ततःपयोदधिमिश्रमाज्यंजलमेववात्रिवृदसीतिप्रथमंप्रा-श्यप्रवृदसीतिद्वितीयंविवृदसीतितृतीयंप्राश्यापःपुनर्निर्वातजलंप्राश्याचम्योपवासंक-रिष्येइतिसंकल्पयेत् अथसावित्रीप्रवेशः ॐभूःसावित्रींप्रविशामि ॐतत्सवितुर्वरे-ण्यं ॐभुवःसावित्रींप्र० ॐभर्गोदेवस्य० ॐस्वःसावित्रीं० ॐधियोयो० ॐभू-

सावित्रीप्रवेशादिः.

र्भुवःस्वःसावित्रींप्र० ॐतत्सवितुर्वरेण्यं० ऋक् ततोस्तात्प्राक्गृह्या-ग्निसमिध्यविच्छिन्नश्चेत्पुनःसंधानविधिनानिरग्निर्वाविधुरादिर्वापृष्ठोदिविविधानेना-ग्निंसंपादयेत् पृष्ठोदिविविधानंचकात्यायनवैश्वदेवप्रसङ्गेपूर्वार्धेउक्तम् अथास्तात्पूर्वंब्र-ह्मान्वाधानम् संन्यासंकर्तुंब्रह्मान्वाधानंकरिष्येइतिसंकल्प्याग्निध्यानाद्याज्यंसंस्कृत्य स्रुक्स्रुवौसंमृज्यस्रुचिचतुराज्यंगृहीत्वा ॐस्वाहेतिहुत्वापरमात्मनइदं० परिषेचनादि इतिब्रह्मान्वाधानम् ततःसायंसंध्याहोमवैश्वदेवान्कृत्वाग्निसमीपेजागरंकुर्यात् प्रात-र्नित्यहोमान्तेवैश्वदेवादिकंकृत्वाग्नेयंवैश्वानरंवास्थालीपाकंकुर्यात् तत्रकारिष्यमाणसं-

न्यासपूर्वाङ्गभूतमाग्नेयस्थालीपाकंकरिष्यइतिसंकल्पः ध्यात्वाचक्षुषीआज्येनेत्यन्ते ऽत्रप्रधानमग्निंचरुणाशेषेणेत्यादि अग्नयेत्वाजुष्टंनिर्वपामीत्यादिनाम्नानिर्वापादि नाम्नैवप्रधानहोमः एवंवैश्वानरपक्षेप्यूह्यम् ततस्तरत्समन्दीतिजपित्वाकुशहेमरूप्य-जलैःस्नात्वादेशादिस्मृत्वासंन्यासाङ्गभूतंप्राणादिहोमंपुरुषसूक्तहोमंविरजाहोमंचतन्त्रे-णकरिष्येइतिसंकल्प्यान्वाधानेआज्येनेत्यन्तेप्राणादिपञ्चदेवताःसमिच्चर्वाज्यैःपुरुषं पुरुषसूक्तेनप्रत्यृचंषोडशवारंसमिच्चर्वाज्यैःप्राणाद्येकोनविंशतिदेवताविरजामन्त्रैःप्रति-द्रव्यमेकैकसंख्यसमिच्चर्वाज्याहुतिभिःप्रजापतिंसकृदाज्येनशेषेणेत्यादि षष्ठ्युत्तरश-तवारंतूष्णींनिरूप्यतथैवप्रोक्ष्यश्रपयित्वाज्यभागान्तेप्राणायस्वाहेत्यादिपञ्चमन्त्रैर्द्रव्य-त्रयंसकृत्सकृद्धुत्वायथादैवंत्यक्त्वासहस्रशीर्षेतिषोडशर्चेनप्रत्यृचंपृथक्पृथक्द्रव्यत्रयंहु-त्वापुरुषायेदंनममेतिसर्वत्रत्यजेत् ॥

६६ अथविरजाहोमः प्राणापानव्यानोदानसमानामेशुध्यन्तांज्योतिरहंविरजा-विपाप्माभूयासꣳस्वाहा प्राणादिभ्यइदं० वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतोबुद्ध्याकू-तिःसंकल्पामेशुद्ध्यन्तांज्योति० वागादिभ्यइदं० त्वक्चर्ममाꣳसरुधिरमेदोमज्जास्नाय-वोस्थीनिमेशुद्ध्यन्तां० त्वगादिभ्यइदं० शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरूदरजङ्घशिश्नोप-स्थपायवोमेशुद्ध्यं० शिरआदिभ्य० उत्तिष्ठपुरुषहरितपिङ्गललोहिताक्षदेहिदेहिददा-पयितामेशुद्ध्यं० पुरुषादिभ्य० पृथिव्यापस्तेजोवाय्वाकाशामेशुद्ध्यं० पृथिव्या-दिभ्य० शब्दस्पर्शरूपरसगन्धामेशुद्ध्यं० शब्दादिभ्य० मनोवाक्कायकर्माणिमेशु-द्ध्यंतां० मनआदिकर्मभ्य० अव्यक्तभावैरहंकारैर्ज्योतिरहं० अव्यक्तादिभ्य० आ-त्मामेशुद्ध्यंतांज्यो० आत्मनइदं० अंतरात्मामे० अंतरात्मन० परमात्मामे० परमा-त्मन० क्षुधेस्वाहा क्षुधइदं० क्षुत्पिपासायस्वाहा क्षुत्पिपासायेदं० विविट्यैस्वा० विविट्या० ऋग्विधानाय० कषोत्कायस्वा० क्षुत्पिपासामलंज्येष्ठामलक्ष्मींनाश-याम्यहं। अभूतिमसमृद्धिंचसर्वांनिर्णुदमेपाप्मानꣳस्वाहाअग्नयइदं० अन्नमयप्राणमयम-नोमयविज्ञानमयमानंदमयमात्मामेशुद्ध्यंतां० अन्नमयादिभ्य० एवंसमिच्चर्वाज्यैःप्रति-द्रव्यंचत्वारिंशदाहुतीर्हुत्वा यदिष्टंयच्चपूर्तंयच्चापद्यनापदि प्रजापतौतन्मनसिजुहोमि विमुक्तोहंदेवकिल्बिषात्स्वाहेत्याज्यंहुत्वाप्रजापतयइदमितित्यजेत् ततःपुरुषसूक्तं अ-ग्निमीळेइत्यादिचतुर्वेदादींश्चजपित्वास्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्यब्रह्माचार्यादिभ्यो-गोहिरण्यवस्त्रादिदत्वासमासिञ्चन्तुमरुतइतिमन्त्रेणगृह्याग्निमुपस्थायतत्रदारुपात्राणि दहेत्तैजसानिगुरवेदद्यात् ततआत्मन्यग्निसमारोपंअयंतेयोनिरित्यृचायातेअग्नेयज्ञिया-तनूस्तयेह्यारोहात्मात्मानमित्यादियजुषाचत्रिरुक्तेनाग्नेर्ज्वालांप्राश्नन्कुर्यात् कृष्णाजि-नमादायगृहान्निष्क्रम्य सर्वेभवन्तुवेदाढ्याःसर्वेभवन्तुसोमपाः। सर्वेपुत्रमुखंदृष्ट्वासर्वे भवन्तुभिक्षुकाः १ इतिपुत्रादिभ्यआशिषंदत्वानमेकश्चिन्नाहंकस्यचित्पुत्रादीनु-

त्कांविसृजेत् जलाशयंगत्वाञ्जलिनाजलमादायाशुःशिशानइतिसूक्तेनाभिमन्त्र्यसर्वा-
भ्योदेवताभ्यःस्वाहेतित्यजेत् तिथ्यादिस्मृत्वाऽपरोक्षब्रह्मावाप्तयेसंन्यासंकरोमीति-
संकल्प्यजलाञ्जलिंगृहीत्वा ॐएषहवाअग्निःसूर्यःप्राणंगच्छस्वाहा ॐस्वांयोनिंगच्छ

सर्वत्यागविधिः. स्वाहा ॐआपोवैगच्छस्वाहेतिमन्त्रत्रयेणजलेष्वञ्जलित्रयंदद्यात् पु-
त्रैषणावित्तैषणालोकैषणासर्वैषणामयापरित्यक्ताअभयंसर्वभूतेभ्योमत्तःस्वाहाइत्यञ्ज-
लिंजलेक्षिपेत् पुनरेवमभयंदत्त्वावदेत् यत्किंचिद्बन्धनंकर्मकृतमज्ञानतोमया । प्रमा-
दालस्यदोषोत्थंतत्सर्वंसंत्यजाम्यहम् १ त्यक्तसर्वोविशुद्धात्मागतस्नेहशुभाशुभः । ए-
षसजाम्यहंसर्वकामभोगसुखादिकम् २ रोषंतोषंविवादंचगन्धमाल्यानुलेपनम् । भू-
षणंनर्तनंगेयंदानमादानमेवच ३ नमस्कारंजपंहोमंयाश्चनित्याःक्रियामम । नित्यंनैमि-
त्तिकंकाम्यंवर्णधर्माश्रमाश्रये । सर्वमेवपरित्यज्यददाम्यभयदक्षिणाम् ४ पद्भ्यांक-
राभ्यांविहरन्नाहंवाक्कायमानसैः । करिष्येप्राणिनांपीडांप्राणिनःसन्तुनिर्भयाः ५
सूर्यादिदेवान्विप्रांश्चसाक्षित्वेनध्यात्वानाभिमात्रेजलेप्राङ्मुखःसावित्रीप्रवेशंपूर्ववत्कृ-
त्वातरत्समन्दीतिसूक्तंपठित्वापुत्रैषणायावित्तैषणायालोकैषणायाश्चव्युत्थितोहंभि-
क्षाचर्यंचरामीतिजलेजलंजुहुयात् ॥

६७ अथप्रैषोच्चारः ॐभूःसंन्यस्तंमया ॐभुवःसंन्यस्तं० ॐस्वःसंन्यस्तं०
ॐभूर्भुवःस्वःसंन्यस्तंमयेतित्रिर्मन्दमध्योच्चस्वरेणोक्त्वाऽभयंसर्वभूतेभ्योमत्तःस्वाहेति
जलंजलेक्षिपेत् शिखामुत्पाट्ययज्ञोपवीतमुद्धृत्यकरेगृहीत्वाआपोवैसर्वादेवताःसर्वा-
भ्योदेवताभ्योजुहोमिस्वाहा ॐभूःस्वाहेतिजलेजलैःसहहुत्वाप्रार्थयेत् त्राहिमांसर्व-
लोकेशवासुदेवसनातन । संन्यस्तंमेजगद्योनेपुण्डरीकाक्षमोक्षद १ युष्मच्छरणमाप-
न्नंत्राहिमांपुरुषोत्तम । ततोदिगम्बरःपञ्चपदान्युदङ्मुखोगच्छेत् विविदिषुश्चेत्तस्मै
आचार्योनत्वाकाषायकौपीनाच्छादनेदत्त्वादण्डंदद्यात् सचकौपीनंवासश्चपरिधाय
ॐम् इंद्रस्यवज्रोसिसखेमांगोपायेतिदण्डंगृह्णीयात् वार्त्रघ्नःशर्ममेभवयत्पापंतन्निवारय
प्रणवेनगायत्र्यावाकमण्डलुम् इदंविष्णुरित्यासनम् ततःसमित्पाणिर्गुरुंनत्वागरुडास-
नोपविष्टोगुरुंवदेत् त्रायस्वभोजगन्नाथगुरोसंसारवह्निना । दग्धंमांकालदष्टंचत्वामहंश-
रणागतः १ योब्रह्माणंविदधातिपूर्वंयोवैवेदांश्चप्रहिणोतितस्मै । तंहदेवमात्मबुद्धि-
प्रकाशंमुमुक्षुर्वैशरणमहंप्रपद्येइतिगुरुमुपस्थायदक्षिणंजान्वाच्यपादावुपसंगृह्यअधीहि
भगवोब्रह्मेतिवदेत् गुरुरात्मानंब्रह्मरूपंध्यात्वाजलपूर्णशङ्खंद्वादशप्रणवैरभिमन्त्र्यतेन
शिष्यमभिषिच्यशन्नोमित्रइतिशान्तिपठित्वातच्छिरसिहस्तंदत्त्वापुरुषसूक्तंजपित्वा
शिष्यहृदयेहस्तंकृत्वाममव्रतेहृदयंतेदधामीत्यादिमन्त्रंजप्त्वादक्षिणकर्णेप्रणवमुपदिश्य
तदर्थंचपञ्चीकरणाद्यवबोध्य प्रज्ञानंब्रह्म अयमात्माब्रह्म तत्त्वमसि अहंब्रह्मास्मीति

ऋग्वेदादिमहावाक्येष्वन्यतमंशिष्यशाखानुसारेणोपदिश्यतदर्थंबोधयेत् ततस्तीर्थाश्रमादिसंप्रदायानुसारेणनामदद्यात् ततःपर्यङ्कशौचंकारयित्वायोगपट्टंदद्यात् ॥

६८ अथपर्यङ्कशौचप्रयोगः कस्मिंश्चित्पुण्यदिनेकश्चिद्गृहस्थःस्वाग्रेपीठादौयतिमुपवेश्यगुर्वनुज्ञातोयतयेपर्यङ्कशौचंकरिष्येइतिसंकल्प्यवामभागेप्राक्संस्थान्पञ्चमृद्भागान्दक्षिणभागेपितथैवपञ्चसंस्थाप्योभयत्रशुद्धोदकंचसंस्थाप्यवामप्रथममृद्भागेनपञ्चवारंमृज्जलाभ्यांयतिजानुद्वयंकराभ्यांयुगपत्क्षालयेत् चरमक्षालनेमृद्भागसमाप्तिः एवमग्रेपि ततोदक्षिणभागस्थप्रथमभागार्धेनस्ववामकरंमृज्जलाभ्यांदशवारंप्रक्षाल्यापरार्धेनतेनैवजलेनोभौकरौसप्तवारंक्षालयेत् एवमग्रेपियोज्यम् संख्यायांविशेषस्तूच्यते वामद्वितीयभागेनचतुर्वारंयतिजङ्घाद्वयंयुगपत्प्रक्षाल्यदक्षिणद्वितीयभागार्धेनसप्तवारंवामकरमर्धान्तरेणचतुर्वारमुभौचकरौक्षालयेत् वामतृतीयेनयतिगुल्फौत्रिवारंदक्षिणभागार्धेनवामकरंषड्वारमुभौकरौचतुर्वारम् वामचतुर्थेनयतिपादपृष्ठौद्विवारंदक्षिणार्धेनस्ववामकरंचतुर्वारमुभौद्विवारमवशिष्टार्धेन वामपञ्चमेनयतिपादतलेसकृद्दक्षिणपञ्चमार्धेनवामस्यद्विवारमुभयोश्चापरार्धेनसकृत्क्षालनमिति अथयोगपट्टः कारितपर्यङ्कशौचोय-

योगपट्टः. तिःकटिशौचंकृत्वाकटिसूत्रकौपीनेधृत्वावस्त्रेणावगुण्ठ्यगुर्वनुज्ञयोच्चासनेउपविश्यसभ्यैःसहवेदान्तैःकिंचिदुपन्यसेत् गुरुर्यतिःशिष्यंयतिंशिरसिशङ्खेनपुरुषसूक्तेनाभिषिच्यवस्त्रगन्धपुष्पधूपदीपनैवेद्यैःसंपूज्यवस्त्रमुपरिधृत्वायतिभिःसहविश्वरूपाध्यायंपश्यामिदेवानित्यारभ्यभुङ्क्ष्वराज्यंसमृद्धमित्यन्तंपठित्वापूर्वकल्पितंनामदद्यात् ततःशिष्यंवदेत् इतःपरंत्वयासंन्यासाधिकारिणेसंन्यासोदेयोदीक्षायोगपट्टादिकंचकार्यम् ज्येष्ठयतयोनमस्कार्याः ततोगुरुःकटिसूत्रंपञ्चमुद्रालंकृतंपूर्वदण्डंचशिष्यायदत्त्वाशिष्यंयथासंप्रदायंनमस्कुर्यात् अन्येयतयोगृहिणश्चनमस्कुर्युः शिष्योनारायणेत्युक्त्वोच्चासनादुत्थायतत्रगुरुमुपवेश्ययथाविधिनत्वान्ययतीन्नमेत् इतिगृह्याग्निमताविधुरादेश्चविविदिषासंन्यासप्रयोगः ॥

६९ अथाग्निहोत्रिणोविशेषः तत्रश्रौताग्नयोर्विच्छिन्नाश्चेत्पुनराधानंपावमानेष्ट्यन्तंपूर्णाहुत्यन्तंवाकृत्वाप्रायश्चित्तादिसावित्रीप्रवेशान्तंपूर्ववत्कुर्यात् अथब्रह्मान्वाधानं अग्नित्रयंसमिध्यसंस्कृतमाज्यंस्रुचिचतुर्वारंगृहीत्वाहवनीयेपूर्णाहुतिंॐभूःस्वाहापरमात्मनेइदमितिकुर्यात् सायंसंध्याग्निहोत्रहोमान्तेउत्तरेणगार्हपत्यंद्वन्द्वशःपात्राण्यासाद्याहवनीयदक्षिणतःकौपीनदण्डाद्यासादयेत् रात्रिजागरान्तेप्रातर्होमादिकृत्वापौर्णमास्यांब्रह्मान्वाधानंचेत्पौर्णमासेष्टिंकृत्वादर्शेष्टिमपिपक्षहोमापकर्षपूर्वकमपकृष्यतदैवकुर्यात् दर्शेचेद्दर्शेष्टिरेव अथपौर्णमास्यांदर्शेवादेशकालौस्मृत्वासंन्यासपूर्वाङ्गभूतयाप्राजापत्येष्ट्यावैश्वानर्येष्ट्याचसमानतन्त्रयायक्ष्ये इतिसंकल्प्यसमुच्चयेनेष्टिद्वयम् अत्रवैश्वानरोद्वादशकपालःपुरोडाशः प्राजापत्यश्चरुर्वैणवोनवकपालःपुरोडाशःअथवाकेवलप्राजा-

पत्येष्टिः अत्रप्रयोगःस्वस्वसूत्रानुसारेणोह्यः बौधायनसूत्रानुसारेणकिंचिदुच्यते पव-
नपावनपुण्याहवाचनादिपूर्वाङ्गान्तेकेवलवैश्वानरेष्ट्याःकेवलप्राजापत्यायावासंकल्पः
व्रीहिमयः पुरोडाशोद्रव्यम् पञ्चप्रयाजाः अग्निर्वैश्वानरःप्रजापतिर्वादेवता पञ्चदश
सामिधेन्यः व्रतग्रहणान्तेध्वर्युराज्यंसंस्कृत्यस्रुचिचतुर्गृहीतंगृहीत्वापृथिवीहोतेत्यादि-
चतुर्होतृहोमंकूश्माण्डहोमसारस्वतहोमौचकृत्वानिर्वापादि वैश्वानरोद्वादशकपालः
पुरोडाशः प्राजापत्यश्चरुः वैश्वानरायप्रतिवेदयामइतिपुरोनुवाक्या वैश्वानरःपवमानः
पवित्रैरितियाज्या प्राजापत्यायांप्रधानमुपांशुधर्मकम् सुभूःस्वयंभूरित्याद्यनुवाक्या प्र-
जापतेनत्वदेतामितियाज्या अथस्रुवेणाष्टावुपहोमावुभयत्र वैश्वानरोनऊतयआप्रया-
तुपरावतः। अग्निरुक्थेनवाहसास्वाहा १ वैश्वानरायेदमितित्यागःसर्वत्र ऋतावानंवै-
श्वानरमृतस्यज्योतिषस्पतिम्। अजस्रंघर्ममीमहेस्वाहा २ वैश्वानरस्यदंस० ३ पृ-
ष्टोदिविपृष्टोअग्निः० ४ जातोयदग्ने० ५ त्वमग्नेशोचिषा० ६ अस्माकमग्ने० ७
वैश्वानरस्यसुमतौ० ८ अथैनमुपतिष्ठेतसहस्रशीर्षेतिसूक्तेन ततःस्विष्टकृदादिशेषंस-
मापयेत् सर्वोवैरुद्रः० विश्वंभूतमितिद्वाभ्यामग्न्युत्सर्गः आयुर्दाअग्नेइतिमन्त्रेणदर्भस्तम्ब-
स्थयजमानभागात्किंचिदादायसहस्रशीर्षेत्यनुवाकेनप्राश्य ओमितिब्रह्म ओमितीदं
सर्वमित्यनुवाकेनहुतशेषमाहवनीयेप्रक्षिपेत् एवंवैश्वानर्याद्यन्यतरामिष्टिंकृत्वौपासना-
ग्नौसर्वाधानेदक्षिणाग्नौप्राणादिहोमादिविरजाहोमान्तंकार्यमन्यत्प्राग्वत् आहवनीये
अरणीमुसलोलूखलातिरिक्तदारुपात्राणांदाहः ततआत्मन्याहवनीयाग्निसमारोपः
पूर्ववत् अरणीद्वयंगार्हपत्येप्रक्षिप्यतत्समारोपंकृत्वादक्षिणाग्नौमुसलोलूखलेहुत्वादक्षि-
णाग्नेरपिसमारोपः ततऔपासनाग्नेःसमारोपः इतिक्रमः अत्रविशेषोन्यत्रज्ञातव्यः इ-
तिसाग्निकप्रयोगः स्नातकंप्रतिब्रह्मान्वाधानविरजाहोमादिरहितोवाप्रयोगोऽप्यभावात्

७० अथातुरसंन्यासः आतुरसंन्यासेसंकल्पप्रैषोच्चाराभयदानेतित्रयंप्रधानमवश्यं
कार्यम् अष्टश्राद्धादिदण्डग्रहणान्तमङ्गभूतंयथासंभवंकार्यम् तत्प्रयोगः मन्त्रस्नानंकृत्वा

तत्प्रयोगः. शुद्धवस्त्रंधृत्वाज्ञानप्राप्तिद्वारामोक्षसिद्ध्यर्थमातुरविधिनासंन्यासमहं
करिष्ये पञ्चशिखाकेशानवशेष्यवपनंकृत्वास्नात्वासंध्याद्यौपासनहोमान्तंयथासंभवंसं-
पाद्यात्मनिसमारोपंकुर्यात् अग्निहोत्रीतुप्राजापत्यादिस्थानेपूर्णाहुतिंकृत्वाश्रौताग्निमा
त्मनिसमारोपयेत् उच्छिन्नाग्नीनांपुनराधानसंभवेसमारोपोन्यथातुनसमारोपः विधु-
रादीनामप्यभावादेवसमारोपोनावश्यकः ततस्तोयमादायाप्सुजुहोति एषहवाअग्नेर्यो-
निर्यःप्राणःप्राणंगच्छस्वाहा १ आपोवैसर्वादेवताःसर्वाभ्योदेवताभ्योजुहोमि स्वाहा २
भूःस्वाहेतिजलेजलैर्हुत्वाहुतशेषंजलमाशुःशिशानइत्यनुवाकेनाभिमन्त्र्य पुत्रैषणावित्तै-
षणालोकैषणामयात्यक्ताःस्वाहेतिकिंचित्पिबेत् अभयंसर्वभूतेभ्योमत्तः स्वाहेतिद्विती-
यंपिबेत् संन्यस्तंमयेतिनिःशेषंतृतीयम् ततःपूर्ववत्सावित्रीप्रवेशः ततः प्राङ्मुखऊर्ध्व-

बाहुः प्रेषोच्चारंपूर्ववत्कुर्यात् . अभयंसर्वभूतेभ्योमत्तः स्वाहेतिप्राच्यांजलंक्षिपेत् शिखामुत्पाट्ययज्ञोपवीतंछित्त्वाभूः स्वाहेत्यप्सुहुत्वापुत्रगृहेनतिष्ठेत् अत्यन्तमातुरश्चेत्प्रेषमात्रंवावदेत् जीवतिचेत्स्वस्थः सन्महावाक्योपदेशदण्डग्रहणादिसर्वंकुर्यात् एवमातुरविधिनासंन्यासेमृतस्ययतिवत्संस्कारः ॥

७१ अथमृतयतिसंस्कारः पुत्रः शिष्योवास्नात्वावपनंकृच्छ्रत्रयंचाधिकारार्थंकुर्यात् पुत्रातिरिक्तस्यवपनंकृताकृतम् देशकालौस्मृत्वाब्रह्मीभूतस्ययतेः शौनकोक्तविधिना संस्कारंकरिष्ये नवंकलशंतीर्थेनापूर्य गंगेचयमुने० नारायणः परंब्रह्म० यच्चकिंचिज्जगत्सर्वं० इतिमन्त्रैरभिमन्त्र्यरुद्रसूक्तविष्णुसूक्तापोहिष्ठादिभिर्यतेः स्नानंविधायचन्दनादिभिः कलेवरंसंपूज्यमाल्यादिभिरलंकृत्यवाद्यघोषादिभिः शुद्धदेशंनयेत् जलेस्थलेवासमाहितंकुर्यात् स्थलपक्षेगर्तंव्याहृतिप्रोक्षितभुविदण्डप्रमाणंकृत्वामध्येसूक्ष्मगर्तंसार्धहस्तंकृत्वासप्तव्याहृतिभिः पञ्चगव्येनत्रिः प्रोक्ष्यजलपक्षेनद्यांपञ्चगव्यंप्रक्षिप्यकुशानास्तीर्यसावित्र्यादेहंप्रोक्ष्यशङ्खोदकेनपुरुषसूक्तेनाष्टोत्तरशतावृत्तप्रणवैश्चसंस्नाप्याष्टाक्षरेणषोडशोपचारैः संपूज्यतुलसीमालाद्यैरलंकृत्यविष्णोहव्यंरक्षस्वेतिदेहंगर्तेनद्यांवा क्षिपेत् इदंविष्णुरितिदण्डंत्रेधाभग्नंदक्षिणहस्तेस्थापयेत् हंसः शुचिषदितिपरेणनार्कंनिहितंगुहायांविभ्राजदेतद्यतयोविशन्ति । वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः संन्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः १ इतिहृदयेजपेत् पुरुषसूक्तंभ्रुवोर्मध्येजपेत् ब्रह्मजज्ञानमिति मूर्धनि मूर्धानंभूर्भुवः स्वश्चेत्युक्त्वाशङ्खेनभेदयेत् अथवाभूमिर्भूमिमगान्मातामातरमप्यगात् भूयास्मपुत्रैः पशुभिर्योनोद्वेष्टिसभिद्यतामितिमन्त्रेणपरश्वादिनाभेदयेत् शिरोभेत्तुमशक्तः शिरस्थापितंगुडपिण्डार्द्रादिकंभिद्यात् गर्तंपुरुषसूक्तेनलवणेनप्रपूरयेत् सृगालश्वादिरक्षार्थंसिकतादिभिः प्रपूरयेत् नद्यादौचेच्छिरोभेदनोत्तरंदर्भैराच्छाद्यव्याहृतिभिरभिमन्त्र्यपाषाणंवध्वा ॐस्वाहेतिहृदेन्यसेत् ततोऽग्निर्नाग्निः स० त्वंह्यग्नेअग्निना० तंमर्जयंतसुक्रतुं० यज्ञेनयज्ञं० इत्यृक्चतुष्टयेनचित्तिः स्रुगित्यादिभिर्दशहोत्रादिसंज्ञकयजुर्मन्त्रैश्चाभिमन्त्रयेत् अतोदेवाइतिजपित्वापापैर्मुक्ताअश्वमेधादिफलभागिनोवयमितिभावयन्तोवभृथबुद्ध्यासर्वेनुगामिनः स्नात्वागन्धादिधृत्वासोत्सवागृहंगच्छेयुः अत्रपरमहंसस्यस्थलेसमाधिर्मुख्यः जलेमध्यमः कुटीचकंतुप्रदहेत्पूरयेच्चबहूदकम् । हंसोंजलेतुनिक्षेप्यः परमहंसंप्रपूरयेत् १ इतिवचनात् अत्रपरमहंसंप्रकीरयेदितिकचित्पाठः एकोद्दिष्टंजलंपिण्डमाशौचंप्रेतसत्क्रियाम् । नकुर्याद्वार्षिकादन्यद्ब्रह्मीभूतायभिक्षवे १ कुटीचकातिरेकेणनदहेद्यतिनंकचित् । ततः कर्तास्नात्वाचम्यसिद्धिंगतस्यब्रह्मीभूतभिक्षोस्तृप्त्यर्थंतर्पणंकरिष्येइतिसंकल्प्यसव्येनदेवतीर्थेनैवात्मानमन्तरात्मानंपरमात्मानमितिचतुश्चतुस्तर्पयित्वाशुक्लपक्षेमृतस्यकेशवादिद्वादशनामभिः कृष्णपक्षेमृतस्यसंकर्षणादिद्वादशनामभिः केशवंतर्पयामीत्येवंद्वितीयान्तैः कुर्यात् इदंक्षीरेणेतिकेचित् त-

तःसिद्धिंगतस्यभिक्षोस्तृप्त्यर्थंनारायणपूजनंबलिदानंघृतदीपदानंचकरिष्येइतिसंकल्प्य देवयजनोपरितीरेवामृन्मयलिङ्गंकृत्वापुरुषसूक्तेनाष्टाक्षरेणचषोडशोपचारपूजांकृत्वाघृतमिश्रपायसबलिंदत्त्वाघृतदीपंचसमर्प्यपायसबलिंजलेक्षिपेत् ततः ॐब्रह्मणेनमइतिशङ्खेनाष्टार्घ्यान्दत्त्वागृहंव्रजेदितिप्रथमदिनकृत्यम् एवंदशदिनान्तंप्रत्यहंतर्पणंलिङ्गपूजनंपायसबलिदीपदानानिकुर्यात् ॥

७२ अथैकादशेहनिपार्वणश्राद्धम् तत्रमध्याह्नेनद्यादौश्राद्धाङ्गतिलतर्पणंकृत्वादेशकालौस्मृत्वाप्राचीनावीतीअमुकगोत्रस्यामुकशर्मणोब्रह्मीभूतस्यास्मत्पितुःकरिष्यमाणदर्शादिसर्वश्राद्धाधिकारार्थमद्यपार्वणश्राद्धंकरिष्येइतिपुत्रादिःसंकल्पयेत् शिष्यस्तुब्रह्मीभूतगुरोःप्रत्यब्दादिश्राद्धाधिकारार्थंतत्पितृसंबन्धिनामगोत्रोद्देश्यतासिद्ध्यर्थंचपार्वणश्राद्धमितिसंकल्पयेत् अन्यत्समानम् पुरूरवार्द्रवसंज्ञकाविश्वेदेवाः पितृपितामहप्रपितामहानांनामगोत्रादिसहितानामुच्चारः सर्वत्रपितुर्ब्रह्मीभूतइतिविशेषणमात्रमधिकम् शेषंप्रत्यब्दश्राद्धवत् केचिच्छिष्यःकर्ताचेद्धात्मान्तरात्मपरमात्मनउद्दिश्य साधुरुरुसंज्ञकदेवयुतंसव्येनदेवधर्मकंनान्दीश्राद्धवदेकादशाहेपार्वणश्राद्धंकुर्यादित्याहुः अत्रसर्वत्रविस्तरस्तोरोक्तसंन्यासपद्धतौद्रष्टव्यः ॥

७३ अथद्वादशाहेनारायणबलिः देशादिस्मृत्वासिद्धिंगतस्यभिक्षोःसंभावितसर्वपापक्षयपूर्वकविष्णुलोकावाप्तिद्वाराश्रीनारायणप्रीत्यर्थंनारायणबलिंकरिष्येइतिसंकल्प्यत्रयोदशयतीन्विप्रान्वानिमन्त्र्यशुक्लपक्षेकेशवरूपिगुर्वर्थेत्वयाक्षणःकर्तव्यइत्येवंदामोदरान्तकेशवादिद्वादशनामभिःक्षणोदेयः कृष्णेतुसंकर्षणादिद्वादशनामभिः त्रयोदशंविप्रंविष्ण्वर्थंत्वयाक्षणःकर्तव्यइतिनिमन्त्र्य पादान्प्रक्षाल्यप्राङ्मुखानुपवेशयेत् विप्राग्रेस्थण्डिलेग्निप्रतिष्ठापनादि अन्वाधानेचक्षुषीआज्येनेत्यन्तेऽग्निंवायुंसूर्यंप्रजापतिंचव्यस्तसमस्तव्याहृतिभिरेकैकपायसाहुत्याविष्णुमतोदेवाइतिषड्भिःप्रत्यृचमेकैकपायसाहुत्यानारायणंपुरुषसूक्तेनप्रत्यृचमेकैकपायसाहुत्याशुक्लेकेशवादिद्वादशदेवताः कृष्णेसंकर्षणादिद्वादशदेवताःएकैकपायसाहुत्याशेषेणेत्यादि द्विपञ्चाशदधिकशतमुष्टीन्निरूप्यबलिपर्याप्ततण्डुलानोप्याष्टत्रिंशदाहुतिपर्याप्तंपुरुषाहारमितविष्णुनैवेद्यपर्याप्तंचक्षीरेश्रपयित्वाज्यभागान्तेग्निपूर्वतःशालग्रामेविष्णुंपुरुषसूक्तेनाष्टाक्षरेणचषोडशोपचारैःसंपूज्यस्रुचाहस्तेनवान्वाधानानुसारेणहोमत्यागौविदध्यात् एवंशुक्लकृष्णभेदेनकेशवादिद्वादशान्ताःसंकर्षणाद्यन्तावाऽष्टत्रिंशदाहुतीर्हुत्वास्विष्टकृदादिशेषंसमाप्यपुनःशालग्रामंसंपूज्यविष्णुगायत्र्याविष्णवेऽर्घ्यंदत्त्वाहुतशेषपायसेनविष्णवेबलिंदत्त्वानिमन्त्रितत्रयोदशविप्रान्केशवादिक्रमेणकेशवरूपिगुरवेनमइदमासनमित्यादिनासनगन्धपुष्पधूपदीपाच्छादनानिदत्त्वात्रयोदशेविप्रेपुरुषसूक्तेनप्रत्यृचान्तेविष्णवेनमइत्येवमादिनाविष्णुंदीपान्तोपचारैःपूजयेत् चतुरस्रमण्डलेषुत्रयोदशभोजनपा-

त्राण्यासाद्योपस्तीर्याऽन्नंपरिषिच्यपृथिवीतेपात्रमित्यादिनाकेशवादिद्वादशोद्देशेनवि-
ष्णूद्देशेनचान्नंत्यक्त्वा अतोदेवा० ॐतद्ब्रह्म ॐतद्वायुर्ब्रह्मार्पणमित्याद्यापोशनादिप्रा-
णाहुत्यन्तेनारायणाद्युपनिषद्भागान्पठेत् तृप्तिप्रश्नान्तेआचान्तेषुप्रागग्रान्दर्भानास्ती-
र्याष्टाक्षरेणाक्षतोदकंदत्त्वाकेशवरूपिणेगुरवेऽयंपिण्डःस्वाहानमइत्येवंद्वादशपिण्डान्द-
द्यात् कृष्णेतुसंकर्षणादिनामभिरितिसर्वत्र पिण्डेषुविष्णुंसंपूज्यपुरुषसूक्तेनस्तुत्वा वि-
सर्जयेत् विप्रेभ्यस्ताम्बूलदक्षिणादिदत्त्वात्रयोदशायविप्रायनाभ्याआसीदित्यादृक्-
त्रयेणफलताम्बूलदक्षिणांदत्त्वानमस्कृत्यतांशालग्राममूर्तिमाचार्यायदद्यात् इति ना-
रायणबलिविधिः

७४ अथद्वादशाहेत्रयोदशाहेवायथाचारमाराधनम् तत्रप्रयोगः देशकालौस्मृत्वा
श्रीनारायणप्रीत्यर्थमाराधनंकरिष्यइतिसंकल्प्य गुर्वर्थेक्षणःकर्तव्यः एवंपरमगुर्वर्थेपर-
मेष्ठिगुर्वर्थेपरात्परगुर्वर्थे एवंविप्रचतुष्टयंनिमन्त्र्य शुक्लेकेशवादिनामभिःकृष्णेसंकर्षणा-
दिनामभिःद्वादशविप्रान्निमन्त्रयेत् एवंषोडशविप्राःयतयोवा अशक्तोयथाशक्तिविप्रा-
न्निमन्त्र्ययथायथंषोडशक्षणादेयाः षोडशानांपादक्षालनंकृत्वाचम्यपादक्षालनोदकं
पात्रान्तरेगृहीत्वागन्धपुष्पादिभिःपूजयेत् विप्रान्प्राङ्मुखानुदङ्मुखान्वोपवेश्यषोडशो-
पचारैर्गन्धादिपञ्चोपचारैर्वासंपूज्यसपरिकरमन्नंपरिविष्यगायत्र्याप्रोक्ष्यगुरवेइदमन्नं
परिविष्टंपरिवेक्ष्यमाणंचातृप्तेःस्वाहाहव्यंनमम एवंपरमगुर्वादिभ्यःपञ्चदशभ्योन्नत्या-
गंकृत्वाब्रह्मार्पणमित्यादि भुक्तेष्वाचान्तेषुतेषुताम्बूलदक्षिणावस्त्रादिभिःपूजयेत् अ-
त्रकेचित्पूर्वस्थापितपादोदकतीर्थपूजांकुर्वन्ति तद्यथा तीर्थपात्रंतण्डुलादिकृतमण्डले
संस्थाप्यपुरुषसूक्तेनतीर्थराजायनमइतिषोडशोपचारैःसंपूज्यतत्पात्रंशिरसिधृत्वाब-
न्धुभिःसहविप्रान्प्रदक्षिणीकृत्यगुरुर्ब्रह्मागुरुर्विष्णुरितिनत्वाप्रथमविप्रहस्तात्तत्तीर्थं
पिबेत् तत्रमन्त्रःअविद्यामूलशमनंसर्वपापप्रणाशनम् । पिबामिगुरुपत्तीर्थंपुत्रपौत्रप्रव-
र्धनम् १ इति कर्मेश्वरार्पणंकृत्वासुहृद्युतोभुञ्जीत वर्षपर्यन्तंप्रतिमासंमृततिथावेवमेवा-
राधनंकार्यंनतुप्रतिमासिकश्राद्धम् प्रत्यब्दंतुपार्वणश्राद्धंकृत्वाराधनमपिकार्यम् ततो-
दर्शमहालयादिश्राद्धान्यपिसर्वसाधारण्येनकार्याणि नतत्रविशेषः इत्याराधनविधिः*

---

* श्रीगणेशायनमः ॥ अथद्वादशाहेत्रयोदशाहेवायथाचारमाराधनम् ॥ तत्रादौप्रयोगः
गुरुचतुष्टयस्यकेशवादीनांचप्रत्येकमेकैकइत्येवंषोडशब्राह्मणपक्षमभिप्रेत्योच्यते । प्रातर्हो-
मोत्तरं ब्रह्मीभूतस्यगुरोःसमाराधनेगुर्वर्थेभवद्भिःक्षणःकर्तव्यः एवंपरमगुर्वर्थे० परमेष्ठिगु-
र्वर्थे० परात्परगुर्वर्थे० यद्वा विश्वरूपधराचार्यार्थे० ततोगुर्वादित्रयमितिवा चतुरोब्राह्मणा-
न्निमंत्र्यशुक्लपक्षेकेशवार्थेभवद्भिःक्ष० नारायणार्थे० माधवार्थे० गोविंदार्थे० विष्णवर्थे०
मधुसूदनार्थे० त्रिविक्रमार्थे० वामनार्थे० श्रीधरार्थे० हृषीकेशार्थे० पद्मनाभार्थे० दामो-
दरार्थे० १२ कृष्णपक्षेतु संकर्षणार्थे० वासुदेवार्थे० प्रद्युम्नार्थे० अनिरुद्धार्थे० पुरुषोत्त-

मार्थे० अधोक्षजार्थे० नारसिंहार्थे० अच्युतार्थे० जनार्दनार्थे० उपेंद्रार्थे० हर्यर्थे० श्रीकृ-
ष्णार्थे० भवद्भिःक्षणःकर्तव्यइतिद्वादशविप्रान्निमंत्रयेत् एवंषोडशविप्राःयतयोवा अशक्तौ
यथाशक्तिविप्रान्निमंत्र्य यथायथंषोडशक्षणादेयाः विप्राः ॐतथेतिप्रतिवचनंदद्युः ततोम-
ध्याह्नेब्राह्मणानाहूय कर्ताशुचिराचम्यपवित्रपाणिः प्राणानायम्य श्रीमद्भगवतोमहापुरुषस्य
विष्णोराज्ञयाप्रवर्तमानस्याद्येत्यादिदेशकालौसंकीर्त्य श्रीनारायणप्रीत्यर्थंब्रह्मीभूतस्यगुरोःसमा-
राधनंकरिष्यइतिसंकल्प्यगंधाक्षततुलसीदलकर्पूरमिश्रजलेनवरणक्रमेणतेषांपादप्रक्षालनं
कृत्वातानाचमय्यस्वयंचद्विराचम्यपादप्रक्षालनोदकंपात्रांतरेगृहीत्वागंधादिभिस्तत्पात्रमलंकृत्य
देवसंनिधौसंस्थाप्यकुशासनेषुप्राङ्मुखानुदङ्मुखान्वोपवेश्य तत्पादौसाक्षतगंधतुलसीदलै-
रभ्यर्च्य आनंदमानंदकरंप्रसन्नंज्ञानस्वरूपंनिजबोधरूपम् ॥ योगींद्रमीड्यंभवरोगवैद्यं
श्रीमद्गुरुंनित्यमहंनमामिइतिप्रत्येकंनमस्कुर्यात् ततःपुरुषसूक्तेनप्रत्यृचं ॐनमोनारायणा-
येतिमंत्रसहितेनावाहनादिषोडशोपचारैः पदार्थानुसमयेनप्रत्येकमभ्यर्चयेत यद्वापंचोपचारैः
पूजाकार्या पूजान्तेनमोगुर्वादिभ्य एते आवाहनासनपाद्यादिषोडशोपचाराः गंधपुष्पादिपं-
चोपचारावासर्वेपरिपूर्णाभवंतु अर्चनविधिः परिपूर्णोस्तु न्यूनंविधिवदस्तु यस्यस्मृत्याचनामो-
क्त्यातपःपूजाक्रियादिषु । न्यूनंसंपूर्णतांयातिसद्योवंदेतमच्युतम् १ इतिपठित्वा विप्राणां
पुरतोगोमयेनचतुरस्राणिमंडलानिकृत्वागंधाक्षतादिभिरभ्यर्च्यतदुपरिपात्राणिसंस्थाप्यसर्वेषु
पात्रेषुपायसादिविशिष्टमन्नंसाज्यंसव्यंजनंसशाकंपरिविष्यगुरुपात्रंगायत्र्याप्रोक्ष्यतूष्णींप्रद-
क्षिणंपरिषिच्यगुरवेइदमन्नंयथाशक्तिसोपस्करंपरिविष्टंपरिवेक्ष्यमाणंचातृप्तेःस्वाहाहव्यंन-
ममेतिजलोत्सर्जनपूर्वकमन्नंनिवेदयेत् एवंसर्वत्रान्ननिवेदनंकृत्वा ॐतद्ब्रह्म । ॐतद्वायुः
ॐतदात्मा । ॐतत्सत्यं । ॐतत्सर्वं । ॐतत्पुरोर्नमः । अंतश्चरतिभूतेषुगुहायांविश्व-
मूर्तिषु । त्वंयज्ञस्त्वंवषट्कारस्त्वमिंद्रस्त्वꣳरुद्रस्त्वंविष्णुस्त्वंब्रह्मत्वंप्रजापतिः त्वंतदापआपोज्यो-
तीरसोमृतंब्रह्मभूर्भुवःसुवरोम् १ इत्यनुवाकंब्रह्मार्पणमितिचजपित्वा एकोविष्णुर्महद्भूतंपृथ-
ग्भूतान्यनेकशः । त्रीन्लोकान्व्याप्यभूतात्माभुंक्तेविश्वभुगव्ययः १ अनेनब्रह्मीभूतस्यगुरोः
समाराधनेन ब्रह्मीभूतगुरुरूपीश्रीनारायणःप्रीयतामितिसकुशाक्षतंजलमुत्सृजेदित्याचारः ।
ततः आपोशनार्थमुदकंदत्त्वासव्याहृतिकांगायत्रींसकृदुक्त्वा ॐतत्सद्यथासुखंजुषध्वमि-
तिवदेत् विप्राश्चबलिदानवर्जंनित्यवत् अमृतोपस्तरणमसीत्यापोशनंकृत्वा कर्त्राश्रद्धायांप्रा-
णेनिविष्टोमृतंजुहोमि शिवोमाविशाप्रदाहाय प्राणायस्वाहेत्यादिपंचमंत्रेषूच्यमानेषु पंचप्रा-
णाहुतीःकृत्वा ब्रह्मणिमआत्माअमृतत्वायेत्युच्यमाने ब्रह्मणेस्वाहेतिषष्ठींकुर्युः ततोमौनिनः
सशेषमन्नादिभुंजीरन् दधिक्षीरघृतपायसानितुनिःशेषम् भुज्यमानेषुतेषूपनिषन्मंत्रान्श्राव-
येत् तृप्तेषु ॐतद्ब्रह्मेत्यनुवाकंजप्त्वाऽऽपोशनार्थंजलंदद्यात् ततोविप्राअमृतापिधानमसी-
त्युक्त्वापोशनंकृत्वामुखप्रक्षालनपूर्वकहस्तप्रक्षालनादिकृत्वाशुद्धोदकेनाचम्य यथास्थानमुप-
विशेयुः ततःकर्ता तान्विशिष्टतांबूलदक्षिणावस्त्रादिभिःसंपूजयेत् ॥ अत्रकेचित्पूर्वेस्था-

पितपादोदकतीर्थपूजांकुर्वंति तद्यथा चतुरस्रंभूमंडलंगोमयेनोपलिप्यरंगवल्ल्यादिभिरलंकृत्य तन्मंडलेतंडुलोपरिपादोदककलशंसंस्थाप्यगंगादिसर्वतीर्थानिभावयित्वाऽऽचम्यप्राणानायम्यदेशकालौस्मृत्वाब्रह्मीभूतगुर्वाराधनांगभूतंतीर्थपूजनंकरिष्यइतिसंकल्प्यपुरुषसूक्तेनप्रत्यृचंतीर्थराजायनमइत्यंतेनषोडशोपचारैःपूजयेत् तत्रसहस्रशीर्षेत्यावाहनम् पुरुषएवेदमित्यासनम् एतावानस्येतिपाद्यम् त्रिपादूर्ध्वमित्यर्घ्यम् तस्माद्विराळेत्याचमनम् यत्पुरुषेणेतिस्नानम् संभवेपंचामृतस्नानान्याप्यायस्वेत्यादिमंत्रैः तंयज्ञमितिवस्त्रम् तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतःसंभृतमितियज्ञोपवीतम् तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतऋचइतिगंधम् तस्मादश्वेतिपुष्पम् यत्पुरुषमितिधूपम् ब्राह्मणोस्येतिदीपम् चंद्रमामनसइतिनैवेद्यम् ॐतीर्थराजायनमइतिनाममंत्रेणतांबूलंदक्षिणांफलंच नाभ्याआसीदितिनमस्कारम् सप्तास्यासन्नितिप्रदक्षिणाः यज्ञेनयज्ञमितिपुष्पांजलिम् अग्नेजातइतिनीराजनम् आवाहनंनजानामीत्यादिनाप्रार्थनाम् अनेनयथाज्ञानं कृततीर्थराजपूजनेनतीर्थराजःप्रीयतामितिजलमुत्सृजेत् ततस्तीर्थोदककलशंशिरसिधृत्वा लोकःसरस्वत्यायांत्येषवैदेवयानःपंथास्तमेवान्वारोहंत्याक्रोशंतोयांत्यवर्तिमेवान्यस्मिन्प्रतिष्ज्यप्रतिष्ठांगच्छंतियदादशशतंकुर्वंत्यथैकमुत्थानꣳशतायुःपुरुषःशतेंद्रियआयुष्येवेंद्रियेप्रतितिष्ठंतियदाशतꣳसहस्रंकुर्वंत्यथैकमुत्थानꣳसहस्रसंमितोवाअसौलोकोमुमेवलोकमभिजयंतियदैषांप्रमीयेतयदावाजीयेरन्नथैकमुत्थानंतद्धितीर्थम् ॥ १ ॥ भीषास्माद्वातःपवते । भीषोदेतिसूर्यः । भीषास्मादग्निश्चेंद्रश्च । मृत्युर्धावतिपंचमइति । सैषानंदस्यमीमाꣳसाभवति युवास्यात्साधुयुवाध्यायकः आशिष्ठोदृढिष्ठोबलिष्ठः तस्येयंपृथिवीसर्वावित्तस्यपूर्णास्यात् सएकोमानुषआनंदः तेयेशतंमानुषाआनंदाः ॥ १ ॥ सएकोमनुष्यगंधर्वाणामानंदः श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य तेयेशतंमनुष्यगंधर्वाणामानंदाः सएकोदेवगंधर्वाणामानंदः श्रोत्रियस्यचाकामहतस्य तेयेशतंदेवगंधर्वाणामानंदाः सएकःपितॄणांचिरलोकलोकानामानंदः श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य तेयेशतंपितॄणांचिरलोकलोकानामानंदाः सएकआजानजानांदेवानामानंदः॥२॥ श्रोत्रियस्यचाकामहतस्य तेयेशतमाजानजानांदेवानामानंदाः सएकःकर्मदेवानांदेवानामानंदः येकर्मणादेवानपियंति श्रोत्रियस्यचाकामहतस्य तेयेशतंकर्मदेवानांदेवानामानंदाः सएकोदेवानामानंदः श्रोत्रियस्यचाकामहतस्य तेयेशतंदेवानामानंदाः सएकइंद्रस्यानंदः ॥३॥ श्रोत्रियस्यचाकामहतस्य तेयेशतमिंद्रस्यानंदाः सएकोबृहस्पतेरानंदः श्रोत्रियस्यचाकामहतस्य तेयेशतंबृहस्पतेरानंदाः सएकःप्रजापतेरानंदः श्रोत्रियस्यचाकामहतस्य तेयेशतंप्रजापतेरानंदाः सएकोब्रह्मणआनंदः श्रोत्रियस्यचाकामहतस्य ॥ ४ ॥ सयश्चायंपुरुषे यश्चासावादित्ये सएकः सयएवंवित् अस्माल्लोकात्प्रेत्य एतमन्नमयमात्मानमुपसंक्रामति एतंप्राणमयमात्मानमुपसंक्रामति एतंमनोमयमात्मानमुपसंक्रामति एतंविज्ञानमयमात्मानमुपसंक्रामति एतमानंदमयमात्मानमुपसंक्रामति तदप्येषश्लोकोभवति यतोवाचोनिवर्तंते अप्राप्यमनसासह आनंदंब्रह्मणोविद्वान् नबिभेतिकुतश्चनेति एतꣳहवावनतपति किमहꣳसाधु-

नाकरवं किमहंपापमकरवमिति सयएवंविद्वानेतेआत्मानꣳस्पृणुते उभेह्येवैषएतेआत्मानꣳस्पृणुते यएवंवेद इत्युपनिषत् ॥ इत्यनुवाकान्पठित्वाहरिकीर्तनपुरःसरंसहर्षंनृत्यंकृत्वातत्पात्रंपुनर्मंडलेसंस्थाप्यचंदनाक्षतपुष्पाणिपूजाशिष्टानिबंधुभिःसहधृत्वाविप्रान्प्रदक्षिणीकृत्य आनंदमानंदकरंप्रसन्नं ज्ञानस्वरूपंनिजबोधरूपम् । योगींद्रमीड्यंभवरोगवैद्यं श्रीमद्गुरुंनित्यमहंनमामि १ गुरुर्ब्रह्मागुरुर्विष्णुर्गुरुर्देवोमहेश्वरः । गुरुःसाक्षात्परंब्रह्मतस्मैश्रीगुरवेनमः २ इतिमंत्राभ्यांद्विजांस्तीर्थराजंचनमस्कृत्यगुर्वर्थविप्रहस्ते पादोदकपात्रंदत्त्वातदाज्ञयातत्तीर्थंमंत्रेणगृह्णीयात् तत्रमंत्रः अविद्यामूलशमनंसर्वपापप्रणाशनम् । गुरुपादोदकं तीर्थंसंसारद्रुमनाशनम १ पुत्रादिकामनायांतु शोषणंपापपंकस्यदीपनंज्ञानतेजसः । गुरोःपादोदकंचित्रंपुत्रपौत्रप्रवर्द्धनम् २ इतिमंत्रेण ततस्तान्पुनःप्रणम्यदक्षिणादिभिस्तोषयित्वा सम्माननपुरःसरमनुव्रज्यकर्मेश्वरार्पणंकुर्यात् अनेनब्रह्मीभूतस्यगुरोःसमाराधनकर्मणाकृतेन श्रीनारायणःप्रीयतामिति ततःसुहृद्युक्तोभुञ्जीत इत्थंकरणाशक्तौयथाशक्तियतीन्ब्राह्मणान् वाहूयपादप्रक्षालनपूर्वकंगंधादिभिरभ्यर्च्यभोजयेत् इत्याराधनप्रयोगः ॥

नारायणबलि-पार्वणश्राद्धादि-दिनविचारः.

अत्रनारायणबलिपार्वणश्राद्धयोरेकदिनानुष्ठानपक्षेएकादशेद्वादशेवादिनेपूर्वंनारायणबलिंकृत्वाततःपार्वणश्राद्धंकार्यम् दिनद्वयेकरणपक्षेत्वेकादशेपार्वणंद्वादशेनारायणबलिः द्वादशेत्रयोदशेवादिनेआराधनम् ऊनमासिकादिकालेष्वप्याराधनमितिकेचित् प्रतिमासमाराधनमित्यन्ये पार्वणश्राद्धंत्वेकादशाहप्रत्यब्दयोरेव तच्चपुत्रादीनामेवानियतं शिष्यादीनांतुनावश्यकम् अपुत्रयतेस्तुशिष्येणापिप्रत्यब्दंपार्वणश्राद्धंकार्यम् तदर्थंचनामगोत्रोल्लेखाधिकारार्थमेकादशेपिशिष्येणपार्वणश्राद्धंकार्यम् नारायणबल्यादेर्द्वादशाहादावसंभवेशुक्लपक्षस्थद्वादशीश्रवणपञ्चम्यःपूर्णिमामावास्याचेतिगौणकालाः अत्रपूर्वपूर्वःश्रेयान् भार्याकन्यास्नुषादेःस्त्रियाःयतिसंस्कारकर्तृत्वेतुविधवायाःवपनपूर्वकंकृच्छ्रत्रयाचरणम् सधवायास्तुकृच्छ्राचरणमेव देशान्तरस्थपुत्रःपितुर्यतेःसिद्धिवार्तांश्रुत्वावपनपूर्वकं

यतिसंस्कारा-धिकारादिविचारः.

स्नात्वाक्षीरतर्पणपूजनादिदशाहान्तंकृत्वैकादशाहादौपार्वणनारायणबल्यादिसर्वमविकृतंकुर्यात् सन्निहितेनज्येष्ठेनकृतंचेत्कनिष्ठोनकुर्यात् शुक्लकृष्णादिभेदेनकेशवादिनामानिमृततिथ्यनुरोधेनैवग्राह्याणि नतुवार्ताश्रवणतिथ्यनुरोधेन मृततिथ्यज्ञानेतुवार्ताश्रवणानुरोधेनैव यतिसंस्कारकरणेश्वमेधसहस्रादिफलम् असंस्कृतंविशीर्येतयतेर्यत्रकलेवरम् । धर्मलोपोभवेत्तत्रदुर्भिक्षंमरणंतथा १ दिवंगतेगुरौशिष्यउपवासंतदाचरेत् । नस्नानमाचरेद्भिक्षुःपुत्रादिनिधनेश्रुते २ पितृमातृक्षयंश्रुत्वास्नानाच्छुद्ध्यतिसाम्बरात् ॥

.७९ अथप्रसङ्गाद्यतिधर्माः प्रातरुत्थायब्रह्मणस्पतइतिजपित्वादण्डादीनिमृदंचादायमूत्रपुरीषयोर्गृहस्थचतुर्गुणंशौचंकृत्वाचम्यपर्वद्वादशीवर्ज्यंप्रणवेनदन्तधावनंकृ-

त्वामृदाबहिःकटिंप्रक्षाल्यजलतर्पणवर्ज्यंस्नात्वापुनर्जङ्घेप्रक्षाल्यवस्त्रादीनिगृहीत्वाप्रण-वेनप्राणायाममार्जनादिकृत्वाकेशवादिनमोन्तनामभिस्तर्पयित्वाभूस्तर्पयामीत्यादि-व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्महर्जनस्तर्पयामीतितर्पयेत् अत्रविशेषोमाधवादौविश्वेश्वर्यादौ चज्ञेयः सूर्योपस्थानादिकंत्रिकालविष्णुपूजादिकंचसिन्धौज्ञेयम् विधूमेसन्नमुसलेव्य-ङ्गारेभुक्तवज्जने । कालेपराह्णेभूयिष्ठेनित्यंभिक्षांयतिश्चरेत् १ अत्रभिक्षाभेदाःग्रन्था-न्तरेज्ञेयाः अत्रविविदिषोर्दण्डिनःमाधुकरीमुख्या दण्डवस्त्रादिपरिग्रहणरहितस्यतु-करपात्रंमुख्यम् अन्येपक्षाःअशक्तविषयाः तत्रमाधुकरीपक्षेदण्डादिगृहीत्वापञ्चभ्यः सप्तभ्योवागृहेभ्योभिक्षांयाचित्वान्नंप्रोक्ष्यभूःस्वधानमइत्यादिव्यस्तसमस्तव्याहृतिभिः सूर्यादिदेवेभ्योभूतेभ्यश्चभूमौक्षिप्त्वाशेषमन्नंविष्णुनिवेदितंभुञ्जीत चण्डीविनायका-दिनैवेद्यंनभुञ्जीत भुक्त्वाचम्यषोडशप्राणायामान्कुर्यादितिसंक्षेपः यतिहस्तेजलंदद्या-द्भिक्षांदद्यात्पुनर्जलम् । भैक्ष्यंपर्वतमात्रंस्यात्तज्जलंसागरोपमम् १ एकरात्रंवसेद्ग्रामे नगरेपञ्चरात्रकम् । वर्षाभ्योन्यत्रवर्षासुमासांश्चचतुरोवसेत् २ अष्टौमासान्विहारः स्याद्यतीनांसंयतात्मनाम् । महाक्षेत्रप्रविष्टानांविहारस्तुनविद्यते ३ भिक्षाटनंजपःस्नानं ध्यानंशौचंसुरार्चनम् । कर्तव्यानिषडेतानिसर्वथानृपदण्डवत् ४ मञ्चकंशुक्लवस्त्रंचस्त्री-कथालौल्यमेवच । दिवास्वापश्चयानंचयतीनांपतनानिषट् ५ वृथाजल्पंपात्रलोभंसंचयं शिष्यसंग्रहम् । हव्यंकव्यंतथान्नंचवर्जयेच्चसदायतिः ६ यतिपात्राणिमृद्वेणुदार्वलाबु-मयानिच । नतीर्थवासीनित्यंस्यान्नोपवासपरोयतिः ७ नचाध्ययनशीलःस्यान्नव्या-ख्यानपरोभवेत् । एतद्वेदार्थभिन्नपरम् एतेसंक्षेपतोयतिधर्माः अन्येपिमाधवीयमिता-क्षरादौज्ञेयाः ॥

७६ ग्रंथोपसंहारः । प्रथमेऽत्रपरिच्छेदेकालसामान्यनिर्णयः । द्वितीयेथपरिच्छे-देविशेषात्कालनिर्णयः १ तृतीयस्यचपूर्वार्धेगर्भाधानादिसंस्क्रियाः । आह्निकंचप्रकी-र्णार्थाआधानाद्याःसविस्तराः २ देवप्रतिष्ठाशान्त्यादिनित्यंनैमित्तिकंतथा । तार्ती-यकोत्तरार्धेस्मिन्जीवत्पितृकनिर्णयः ३ श्राद्धाधिकारकालादेर्निर्णयःश्राद्धपद्धतिः । सूतकादेर्निर्णयश्चनिर्णयोदुर्मृतावपि ४ अन्त्येष्टिसंस्कारविधिःसंन्यासःसंहक्स्तरः । प्रायश्चित्तंव्यवहृतिंसर्वेदानविधिंविना ५ कृत्स्नोपिधर्मशास्त्रार्थःसक्षेपेणात्रनिर्मितः । विबुधानांचबालानांतुष्ट्येकष्टहानये ६ मूलभूतानिपद्यानिविकृतानिक्वचित्क्वचित् । निर्विकाराण्यपिनवान्यप्युक्तान्यत्रक्वानिचित् ७ मीमांसाधर्मशास्त्रज्ञाःसुधियोनल-साबुधाः । कृतकार्याःप्राङ्निबन्धैस्तदर्थंनायमुद्यमः ८ येपुनर्मन्दमतयोलसाअज्ञाश्च निर्णयम् । धर्मेवेदितुमिच्छन्तितराचतस्तदपेक्षया ९ निबन्धोयंधर्मसिन्धुसारनामासु-बोधनः । अमुनाप्रीयतांश्रीमद्विट्ठलोभक्तवत्सलः १० प्रेम्णासद्भिर्ग्रन्थःसेव्यःशब्दा-र्थतःसदोषोपि । संशोध्यवापिहरिणासुदाममुनिसतुषपृथुकमुष्टिरिव ११ श्रीकाश्यु-

पाध्यायवरोमहात्माबभूवविद्वद्द्विजराजराजः । तस्मादुपाध्यायकुलावतंसौयज्ञेश्वरोनन्तइमावभूताम् १२ यज्ञेश्वरोयज्ञविधानदक्षोदैवज्ञवेदाङ्गसुशास्त्रशिक्षः । भक्तोत्तमोनन्तगुणैकधामानन्ताह्वयोनन्तकलावतारः १३ एषोत्यजज्जन्मभुवंस्वकीयांताकौङ्कणाख्यांसुविरक्तिशाली । श्रीपाण्डुरङ्गेवसतिंविधायभीमातटेमुक्तिमगात्सुभक्त्या १४ तस्यानन्ताभिधानस्योपाध्यायस्यसुतःकृती । काशीनाथाभिधोधर्मसिन्धुसारंसमातनोत् १५ इतिश्रीमत्काश्युपाध्यायसूरिसूनुयज्ञेश्वरोपाध्यायानुजानन्तोपाध्यायसूरिसुतकाशीनाथोपाध्यायविरचितेधर्मसिन्धुसारेतृतीयपरिच्छेदोत्तरार्धसमाप्तम् ॥

॥ श्रीगुरुपाण्डुरङ्गार्पणमस्तु ॥

इति धर्मसिन्धुः समाप्तः ।
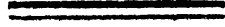
अथाशौचक्रमः

श्रीगणेशायनमः ॥ भवानीशंकरौध्यात्वाजगज्जन्मादिकारिणौ ॥ सर्वेषांसुखबोधायह्याशौचक्रमउच्यते ॥ १ ॥

अथगर्भनाशजननाद्याशौचम्

गर्भस्रावे[1]–आद्यमासत्रये मातुस्त्रिरात्रम् चतुर्थमासेचतूरात्रमस्पृश्यत्वरूपमाशौचम् । पित्रादिसपिण्डानांस्नानाच्छुद्धिः । इदंसर्ववर्णसाधारणम् ॥

गर्भपाते[2]–पञ्चमषष्ठमासयोर्मातुःमाससमसंख्यंक्रमेणपञ्चषट्दिनान्यस्पृश्यत्वरूपमाशौचम् ॥ पित्रादिसपिण्डानांतुत्रिदिनंजननाशौचंमृताशौचंतुनास्ति । इदंसर्ववर्णसाधारणम् ॥

सप्तममासप्रभृतिप्रसवे–मातुःपित्रादिसपिण्डानांचसंपूर्णंजननाशौचम् तच्च विप्रेदशाहं क्षत्रियेद्वादशाहम् वैश्येपञ्चदशाहम् शूद्रेमासः संकरजातीनांशूद्रवत् विज्ञानेश्वरस्तुनैषामाशौचम् किंतुस्नानमात्रमित्याह सर्ववर्णेषुदशाहंवा जननाशौचेगर्भिण्यादशाहमस्पृश्यत्वम् कर्मानधिकारस्तुकन्योत्पत्तौ चत्वारिंशद्दिनानि पुत्रोत्पत्तौ त्रिंशद्दिनानि । पितुःसापत्नमातुश्चकन्यायाःपुत्रस्यवोत्पत्तौसचैलस्नानात्प्रागस्पृश्यत्वम् पित्रादिसपिण्डानांजननाशौचेकर्मानधिकारमात्रम् कर्माद्यतिरिक्तकालेस्पर्शेदोषोन जातकर्मणिदानेचनालच्छेदनात्पूर्वंपितुरधिकारः एवंपञ्चमषष्ठदशमदिनेषुदानेजन्मदादिपूजनेचाधिकारः तत्रविप्राणांप्रतिग्रहेपिदोषोन ॥

मृतजातेशिशौ–सपिण्डानांसंपूर्णमेवजननाशौचम् मृताशौचंनास्ति[3] जननोत्तरं नालच्छेदनात्पूर्वंशिशुमरणेपित्रादिसपिण्डानांत्रिदिनंजननाशौचम् मातुस्तुदशाहमेव मृताशौचंतुनास्ति नालच्छेदनोत्तरंदशाहाभ्यन्तरेशिशुमरणेसपिण्डादीनांसंपूर्णमेवजननाशौचम् मरणाशौचंतुनास्ति जननेअतिक्रान्ताशौचंनास्ति पितुरपत्यजननश्रवणेदेशान्तरेकालान्तरेस्नानंभवत्येव ॥

पितृगृहे कन्याप्रसूतौ–पित्रोस्तद्गृहवर्तिभ्रातृणांचैकाहः पितृगृहवर्तिपितृव्यादीनांसर्वेषांपितृसपिण्डानामेकाहइतिस्मृत्यर्थसारे एवंभ्रात्रादिगृहेभगिन्यादिप्रसवेपितेषामेकाहः माधवस्तु पितृगृहेकन्यायाःप्रसूतौपित्रोस्त्रिरात्रम् तद्गृहवर्तिभ्रातृणामेकाहइत्याह कन्यायाःपतिगृहेप्रसवेपित्रादीनांनाशौचम् ॥

---

१ आचतुर्थाद्भवेत्स्रावः । २ पातः पञ्चमषष्ठयोः । ३ मिताक्षरायां जातेमृतेमृतजातेवाकुलस्यसद्यःशौचमितितच्छिशुपरमनिमित्तस्याशौचस्यस्नानाच्छुद्धिप्रतिपादनपरम् नप्रसवनिमित्तस्य तथाचपारस्करः गर्भे यदिविपत्तिःस्याद्दशाहंसूतकंभवेत् । सपिण्डानांप्रसवनिमित्तस्यविद्यमानत्वात् जीवञ्जातोयदिप्रेयात्सद्यएवविशुद्ध्यतीतिप्रेताशौचाभिप्रायमिति ॥

अथमृताशौचम्

तत्रमृताशौचवतामस्पृश्यत्वंकर्मानधिकारश्च

पुत्रस्य—दशाहानंतरंनामकरणात्प्राक्मरणे सपिण्डानांस्नानमात्रम् मातापित्रोः सापत्नमातुश्चत्रिरात्रम् नाम्नःपूर्वंखननमेवनित्यम् नामकरणानन्तरंचूडाकरणपर्यन्तं तदभावेवर्षत्रयपूर्तिपर्यन्तंदाहखननयोर्विकल्पः नामकरणोत्तरंदन्तोत्पत्तेःप्राक्पुत्रमरणेदाहेसपिण्डानामेकाहः खननेतुस्नानाच्छुद्धिः मातापित्रोःसापत्नमातुश्चोभयत्रापित्रिरात्रम् अत्रनामकरणंद्वादशदिनोपलक्षणम् दन्तजननंसप्तममासोपलक्षणम् तेन द्वादशदिनमारभ्यषण्मासपर्यन्तमेकाहादिफलितंसप्तममासप्रभृतिचूडाकरणपर्यन्तंतदभावेतृतीयवर्षपूर्तिपर्यन्तंदाहेखननेवासपिण्डानामेकाहः केचित्खननेएकाहः दाहेत्रिरात्रमित्याहुः मातापित्रोःसापत्नमातुश्चोभयत्रत्रिरात्रम् प्रथमवर्षादौकृतचूडस्यपुत्रस्य मरणेपित्रादीनांसर्वेषांत्रिदिनंनियतंदाहश्चनियतः त्रिवर्षोर्ध्वंकृतचूडस्याकृतचूडस्यवा मरणेप्रागुपनयनात्पित्रादिसर्वसपिण्डानांत्रिदिनम् दाहोनियतः सोदकानांत्वनुपनीतमरणेनाशौचंकिंतुस्नानमात्रम् शूद्रस्यत्रिवर्षपर्यन्तमेतदेवाशौचम् अस्योपनयनस्थानेविवाहः तथाचत्रिवर्षोर्ध्वविवाहपर्यन्तंतदभावेषोडशवर्षपर्यन्तंवाशूद्रस्यमरणे त्रिदिनं तदूर्ध्वंजात्याशौचम् अनुपनीतमरणेअतिक्रान्ताशौचंनास्ति अनुपनीतमरणे अतिक्रान्तेपिस्नानंभवत्येवेतिस्मृत्यर्थसारः । औरसपुत्रमृतौमातापित्रोर्वत्सरांतरेपि त्रिरात्रम् ॥

कन्यायाः—दशाहानन्तरंवर्षत्रयपर्यन्तंमरणेत्रिपुरुषसपिण्डानांस्नानाच्छुद्धिः मातापित्रोःसापत्नमातुश्चषण्मासपर्यन्तमेकाहः सप्तममासप्रभृतित्रिरात्रम् विज्ञानेश्वरस्तु एकादशदिनमारभ्यविवाहपर्यन्तंमातापित्रोस्त्रिरात्रमेवेत्याह सोदकानामनूढकन्यामरणेस्नानमात्रम् कन्यायावर्षत्रयानन्तरंवाग्दानात्प्राङ्मरणेत्रिपुरुषसपिण्डानामेकाहः वाग्दानोत्तरंविवाहात्प्राक्कन्यामरणेपितृसपिण्डानांभर्तृसपिण्डानांचत्रिदिनम् अत्रोभयकुलेपिसाप्तपुरुषंसापिण्ड्यम् दाहादितूष्णीमेव विवाहोत्तरंमरणेभर्तृसपिण्डानां दशाहम् विवाहोर्ध्वंकन्यायाःपितृगृहेमरणेमातापित्रोःसापत्नमातुःसापत्नभ्रातुःसोदरभ्रातुश्चत्रिरात्रम् पितृव्यादीनांतद्गृहवर्तिनामेकाहः तद्गृहावर्तिनामपिसपिण्डानामेकाहइतिकेचित् ग्रामान्तरमृतौपित्रोःपक्षिणीतिकेचित् ऊढकन्यायाःपतिगृहेमरणे पित्रोःसापत्नमातुश्चत्रिरात्रम् भ्रातुःपक्षिणी* पितृव्यादीनामेकाहइतिकेचित् ॥

---

१ अत्रसर्वत्रपुरुषस्योपनीतस्यैवस्त्रियाश्चविवाहितायाएवमातापित्रतिरिक्ताशौचेधिकारः ॥ २ निर्णयसिन्धौरत्नाकरेशुद्धितत्वेचशंखः पितृवेश्मनियानारीरजःपश्यत्यसंस्कृता ॥ तस्यांमृतायांनाशौचंकदाचिदपिशाम्यति ॥ यावज्जीवमाशौचमितिवाचस्पतिमिश्राः ॥ * पक्षिणीपदार्थस्तुदिवामरणेसदिवसःसारात्रिर्द्वितीयदिवसे नक्षत्रदर्शनपर्यन्तमिति आगामिवर्तमानाहर्द्वययुतामध्यगतारात्रिः । रात्रिमरणेसारात्रिस्तदुत्तरमहोरात्रिश्चेतिपक्षिणी केचित्तुरात्रिमरणेपिमरणदिनाद्द्वितीयदिनस्थनक्षत्रपर्यन्तमेवपक्षिणीपदार्थइत्याहुः एवमतिक्रान्तेविषयेदिवारात्रौवामरणज्ञानानुसारेणपक्षिणीव्यवस्थायोज्या ॥

विवाहितभगिन्याः—भ्रातृगृहेमरणेउपनीतभ्रातुस्त्रिरात्रम् गृहान्तरमृतौप-क्षिणी* ग्रामान्तरेत्वेकाहः अत्यंतनिर्गुणत्वेएकग्रामेपिस्नानम् एवंसापत्नभ्रातुरपि भ-गिन्याअप्येवमेवेतिभाति ॥

मातापित्रोः—मृतौ अनुपनीतस्यापिपुत्रस्य अनूढकन्यायाश्चदशाहाशौचम् अ-न्यमरणेतुअनुपनीतस्यानूढकन्यायाश्चनकिमपि । ऊढकन्यायास्त्रिरात्रंदशाहान्तः द-शाहोर्ध्वंकालान्तरेवत्सरान्तरेपिपक्षिणी* औरसपुत्रस्यदेशान्तरेकालांतरेपि दशाह-माशौचम् पूर्वापरपित्रोर्मृतौदत्तकेनत्रिरात्रम् सगोत्रसपिण्डेनदत्तकेनदशरात्रमेव पि-त्रोरौर्ध्वदेहिककरणेतुकर्माङ्गंदशाहमेव ब्रह्मचारिणापित्रादीनामन्याधिकार्यभावेदा-हाद्यन्त्यकर्मकार्यम् तदाकर्माङ्गंदशाहमस्पृश्यत्वलक्षणमाशौचंचकार्यम् तदापितेषामा-शौचिनामन्नंब्रह्मचारिणानभोक्तव्यम् आशौचिस्पृष्टतयावासश्चनकार्यः पित्रादेर्दा-हमात्रकरणेएकाहमाशौचंकार्यम् अत्रसर्वत्रब्रह्मचारिणःसंध्याग्निकार्यादिकर्मलोपोन ब्रह्मचारिणःपित्राद्यन्त्यकर्माकरणेतुपित्रादिमरणेआशौचंन समावर्तनोत्तरंपूर्वमृतानां पित्रादिसपिण्डानांत्रिरात्रमाशौचंकार्यम् ॥

सापत्नमातुः—मृतौ ऊढकन्यायास्त्रिरात्रंदशाहान्तः दशाहोर्ध्वंकालान्तरेवत्स-रान्तरेपिपक्षिणी* पुत्रस्यदशाहोर्ध्वंदेशकालानपेक्षंत्रिरात्रम् ॥

पितामहपितृव्यादेः—मरणेऊढकन्यायाःस्नानमेव ॥

विवाहितभ्रातुः—भगिनीगृहेमरणेभगिन्याःत्रिरात्रम् गृहान्तरमृतौपक्षिणी* ग्रामान्तरेत्वेकाहः अत्यन्तनिर्गुणत्वेएकग्रामेपिस्नानम् एवंसापत्नभगिन्याअपि अनुप-नीतभ्रातृमरणेभगिन्यानाशौचम् ॥

मातुलस्य—मरणे भगिनीपुत्रस्यभगिनीकन्यायाश्चपक्षिणी* । उपकारकमातु-लमरणेस्वगृहेमातुलमरणेचत्रिरात्रम् अनुपनीतमातुलमरणेग्रामान्तरेमातुलमरणेचैक-रात्रम् एवंसापत्नमातुलमरणेपि ॥

मातुलान्याः—मरणे भर्तृभगिन्यपत्यस्य स्त्रीपुंसरूपस्यपक्षिणी*।सापत्नमातुला-नीमरणेतुनाशौचम् ॥[1]

भागिनेयस्य[2]—उपनीतस्यमरणे मातुलस्यमातुलभगिन्याश्चत्रिरात्रम् एवंसापत्न-भागिनेयमृतेपि अनुपनीतभागिनेयमरणेमातुलस्यमातुलभगिन्याश्चपक्षिणी* एवंसा-पत्नभागिनेयेपि अनुपनीतपदेनावशिष्टोपनयनमात्रःकृतचूडश्चूडायाअभावेत्रिवर्षो-र्ध्ववयस्कोवाग्राह्यइतिभाति एवमग्रेप्यनुपनीतपदस्यार्थोबोध्यः ॥

भागिनेय्याः—मरणेस्नानमात्रमितिभाति ॥

---

१ मातुलमातुलानीमृतौस्त्र्यपत्यस्याशौचोक्तिस्त्र्यंबकीयानुसारेणान्यत्रतुनैवस्पष्टमुपलभ्यते ॥ २ अत्रसर्वत्रपु-रुषस्योपनीतस्यैवस्त्रियाश्चविवाहितायाएवमातापित्रतिरिक्ताशौचेधिकारइत्युक्तम् ॥ * (३५५) पृष्ठे'पक्षिणी पदार्थो द्रष्टव्यः ॥

मातामहस्य–मरणेदुहित्रपत्यस्यपुत्ररूपस्यकन्यारूपस्यवात्रिरात्रम् ग्रामान्तरेपक्षिणी ॥

मातामह्याः–मृतौदौहित्रस्यदौहित्र्याश्चपक्षिणी* ॥

दौहित्रस्य–उपनीतस्यमरणे मातामहस्य मातामह्याश्चत्रिरात्रम् अनुपनीतस्यमृतौ मातामहस्यमातामह्याश्चपक्षिणी दौहित्रीमरणेतुनाशौचमितिभाति ॥

श्वश्रूश्वशुरयोः–मरणे जामातुःसंनिधौत्रिरात्रम् असन्निधौतुपक्षिणी* उपकारकयोर्मरणेत्वसन्निधावपित्रिरात्रमेव ग्रामान्तरेएकरात्रम् भार्यामरणेननिवृत्तसंबंधयोःश्वश्रूश्वशुरयोरनुपकारकयोर्मृतेतुपक्षिण्येकाहोवेतिभाति ॥

जामातुः–मरणे श्वश्रूश्वशुरयोरेकरात्रंस्नानाच्छुद्धिर्वा स्वगृहेजामातृमरणे त्रिरात्रम् ॥

शालकस्य–उपनीतस्यमृतौ भगिनीभर्तुरेकाहः अनुपनीतस्यमरणेस्नानम् ग्रामान्तरेमृतेपिस्नानम् भार्यामरणेननिवृत्तसबन्धस्यमृतौस्नानमिति नागोजीभट्टीये ॥

शालकसुतस्य–मृतौभगिनीभर्तुःस्नानम् ॥

शालिकायाः–मृतौ शालकवदेकाहादिकमाहकश्चित् ॥

मातृष्वसुः–मृतौ स्वस्रपत्ययोःकन्यापुत्रयोःपक्षिणी* एवंसापत्नमातुःस्वसृमरणेपि स्वगृहेमरणेत्र्यहम् ॥

पितृष्वसुः–मृतौ भ्रात्रपत्ययोःकन्यापुत्रयोःपक्षिणी* पितुःसापत्नस्वसृमरणेतु स्नानमात्रं स्वगृहेपितृष्वसृमरणेत्र्यहम् ॥

भ्रात्रपत्यस्य–मृतौ पितृष्वसुःस्नानम् ॥

आत्मबन्धुत्रयस्य–उपनीतस्यमरणे पक्षिणी* अनुपनीतस्यगुणहीनस्यवाआत्मबन्धुत्रयस्यमरणेएकाहः स्वगृहेमरणेतुत्रिरात्रम् स्वमरणेआत्मबन्धुत्रयस्यैवमेवाशौचं संबन्धसाम्यात् पितृष्वस्रादिकन्याभिस्तुआत्मबन्धुत्रयमरणेस्नानमात्रमितिसिन्ध्वाशयः भट्टमतेतुताभिरपिबन्धुत्रयाशौचंकार्यमित्यापततितत्रचबहुशिष्टाचारविगानमितिसिन्ध्वाशयोयुक्तोभाति ॥

पितृबन्धुत्रयस्य–उपनीतस्यमरणेपक्षिणी*अनुपनीतस्यगुणहीनस्यवामरणेएकाहः स्वगृहेमरणेतुत्रिरात्रम् स्वमरणेपितृबन्धुत्रयस्यनाशौचम् संबन्धाभावात् ॥

मातृबन्धुत्रयस्य–उपनीतस्यमरणेपक्षिणी*अनुपनीतस्यगुणहीनस्यवामरणेएकाहः स्वगृहेमरणेतुत्रिरात्रम् स्वमरणेमातृबन्धुत्रयस्यनाशौचम् संबन्धाभावात् ॥

---

१ अत्रमातामह्यादिमृतौत्र्यपत्यस्याशौचोक्तिस्त्र्यम्बकीयानुसारेणान्यत्रतुनैवंस्पष्टमुपलभ्यते ॥ २ आत्मपितृष्वसुः पुत्राआत्ममातृष्वसुःसुताः ॥ आत्ममातुलपुत्राश्चविज्ञेयाआत्मबांधवाः ॥ ३ पितुः पितृष्वसुः पुत्राः पितुर्मातृष्वसुः सुताः ॥ पितुर्मातुलपुत्राश्चविज्ञेयाःपितृबांधवाः ॥ ४ मातुः पितृष्वसुः पुत्रा मातुर्मातृष्वसुः सुताः मातुर्मातुलपुत्राश्चविज्ञेयामातृबांधवाः ॥ * (३५५) पृष्ठे पक्षिणीपदार्थोद्रष्टव्यः

दत्तकस्य–मरणे पूर्वापरपित्रोस्त्रिरात्रम् सपिण्डानामेकाहमाशौचम् नीलकण्ठीयेदत्तकनिर्णयेतु उपनीतदत्तकमरणादौपालकपित्रादिसपिण्डानांदशाहादिकमेवाशौचमित्युक्तम् इदंसपिण्डसमानोदकभिन्नेदत्तीकृतेज्ञेयम् सगोत्रसपिण्डेसोदकेचदत्तीकृते यथाप्राप्तंभवत्येव दत्तकस्यपुत्रपौत्रादेः जननमरणयोःपूर्वापरसपिण्डानामेकाहः सगोत्रसपिण्डेसोदकेचदत्तीकृतेदशाहंत्रिरात्रंचयथाप्राप्तंभवत्येव ॥

पितृष्वस्रादिकन्यानां–विवाहितानांमरणेएकाहः अविवाहितानांमरणेस्नानमात्रमितिसिन्ध्वाशयः नागोजीभट्टमतेऊढानांमरणेपक्षिणी*अनूढानामेकाहइत्यादि।

आचार्यस्य[1]–मृतौत्रिरात्रम् ग्रामान्तरेमृतौपक्षिणी* ॥

आचार्यभार्यासुतयोः–मरणेएकाहः ॥

गुरोः–मन्त्रोपदेशकस्यमरणेत्रिरात्रम् ग्रामान्तरेपक्षिणी सकलवेदाध्यापकगुरुमरणे पक्षिणी ॥

अनूचानस्य[2]–मरणेएकाहः ॥

उपाध्यायस्य[3]–मरणेएकाहः ॥

सहाध्यायिनः–मृतौपक्षिणी ॥

शिष्यस्य–उपनीयाध्यापितस्यमृतौत्रिरात्रम् निवृत्ताध्ययनस्यमृतौपक्षिणी* परोपनीतस्यबहुकालमध्यापितस्यमरणेएकाहः ॥

ऋत्विजः–अनिवृत्तर्त्विक्कर्मणोमृतौत्रिरात्रम् ग्रामान्तरेपक्षिणी* कर्मनिवृत्तौएकग्रामेपक्षिणी* ग्रामान्तरेएकाहः ॥

याज्यस्य–मृतौऋत्विग्वत् ॥

श्रोत्रियस्य[4]–मरणे मैत्रीगृहानन्तर्यादिसंबन्धेत्रिरात्रम् एकतरसंबन्धेपक्षिणी* संबन्धाभावेएकाहः ॥

सवर्णमित्रस्य–मरणेएकाहः ॥

यतेः–मरणे सर्वसपिण्डानांस्नानमात्रम् ॥

असपिण्डस्य–उदासीनस्यस्वगृहेमरणेएकाहः स्वाधिष्ठितस्वगृहेअसपिण्डमरणेत्र्यहम् ॥

आशौचप्रयोजकस्य–संबन्धिनः स्वगृहेमृतौत्रिरात्रम् ॥

ग्रामदेशाधिपयोः–मृतौसज्योतिः[5] ॥

ग्राममध्ये–यावच्छवस्तिष्ठतितावद्ग्रामस्याशौचम् ॥

---

१ उपनीयवेदाध्यापकआचार्यः स्मार्तकर्मनिर्वाहकोप्याचार्यः । २ शास्त्राध्यापकोव्याकरणज्योतिःशास्त्राद्यंगाध्यापकश्चानूचानसंज्ञकः । ३ वेदैकदेशाध्यापकउपाध्यायः। ४ सार्थवेदाध्यायीश्रौतस्मार्तकर्मनिष्ठश्चश्रोत्रियः। ५ दिवामरणेरात्रौस्नानाच्छुद्धिःरात्रौमरणेदिवाशुद्धिरितिसज्योतिःपदार्थः । * (३५५) पृष्ठे पक्षिणीपदार्थोद्रष्टव्यः

गवादिपशुमृतौ–गृहेयावच्छवस्तिष्ठेत्तावदशौचम् ॥

द्विजगृहेशुनोमृतौ–गृहस्यदशरात्रमाशौचम् ॥

द्विजगृहे शूद्रस्य–मरणेमासम् ॥

द्विजगृहेपतितस्य–मरणेमासद्वयम् ॥

द्विजगृहेम्लेच्छादेः–मरणेमासचतुष्टयम् ॥

स्वामिनः–मरणे दासानांगृहजातक्रीतऋणमोक्षितलब्धत्वादिप्रकाराणांस्व-जातीयाशौचं ॥

युद्धे–शस्त्रघातेनसद्योमृतेस्नानमात्रम् । नाशौचमन्त्यकर्मापिदशाहादिकंसद्यएव-कर्तव्यम् युद्धक्षतेनकालान्तरेमरणेएकाहः त्र्यहादूर्ध्वंयुद्धक्षतेनमरणेपराङ्मुखहतेयुद्धे कपटेनहतेचत्रिरात्रम् युद्धक्षतेनसप्तरात्रादूर्ध्वंमृतेदशाहइत्याहुः शिष्टास्तुयुद्धेहतस्य-सद्यःशौचादिकंलोकविद्विष्टत्वान्नवदन्ति ॥

प्रयागादौ–काम्यमरणेस्नानमात्रम् । प्रायश्चित्तार्थमग्न्यादिमरणेएकाहः । महा-रोगपीडाक्षमाणांजलादिप्रवेशेत्रिरात्रम् । अत्रापिनशिष्टाचारसंमतिः ॥

कारागृहे–मृतस्य एकरात्रेपिनशिष्टाचारसंमतिः ॥

सपिण्डस्य–उपनीतस्यमरणेसर्वसपिण्डानांदशाहाशौचम् दत्तकेनतुपूर्वापरस-पिण्डमरणेएकाहमाशौचंकार्यम् ब्रह्मचारिणासमावर्तनोत्तरंपूर्वमृतानांसपिण्डानांत्रि-रात्रमाशौचंकार्यम् ॥

एकदेशेसपिण्डमरणे–दशाहोर्ध्वंज्ञातेमासत्रयपर्यन्तंत्रिरात्रम् षण्मासपर्यन्तं-पक्षिणी* नवमासपर्यन्तमेकरात्रम् ततोवर्षपर्यन्तंसज्योतिःस्नानमात्रंवा माधवमतेपक्ष-त्रयपर्यन्तंत्रिरात्रम् षण्मासपर्यन्तंपक्षिणी वर्षपर्यन्तमेकरात्रं वर्षोर्ध्वंस्नानमात्रमिति अ-त्रापदनापद्विषयत्वेनव्यवस्था ॥

देशान्तरेसपिण्डमरणे–दशाहोर्ध्वंज्ञातेपक्षत्रयपर्यन्तंत्रिरात्रम् षण्मासपर्यन्तं-पक्षिणी* नवमासपर्यन्तमेकाहः वर्षपर्यन्तंसज्योतिरितिमाधवमतम् विज्ञानेश्वरस्तुदे-शान्तरेसपिण्डमरणेदशाहोर्ध्वंज्ञातेस्नानमात्रमित्याह अत्रमाधवमतमेवयुक्तम् ॥

[1] देशांतरंतुविप्रस्यविंशतियोजनात्परं । क्षत्रियादेःक्रमेण चतुर्विंशतित्रिंशत्षष्टियोजनैः । केचिद्विप्रस्यत्रिंश-द्योजनोत्तरंदेशांतरमाहुः । भाषाभेदसहितमहागिरिणाभाषाभेदसहितमहानद्यावाव्यवधानमपिदेशान्तरम् । यत्तुके-चित् भाषाभेदरहितमपिगिरिनदीव्यवधानंदेशांतरमाहुस्तद्योजनगतविंशत्यादिसंख्यायास्त्रिचतुरादिन्यूनत्वेपि दे-शांतरत्वसंपादकतयायोज्यमितिभाति अन्यथामहानदीपूर्वपरतीरवासिनांएकयोजनमध्येपिदेशांतरत्वापत्तेः ॥

* (३५१) पृष्ठे पक्षिणीपदार्थोद्रष्टव्यः ।